

శ్రీమద్ధన్వంతరయే నమః

శ్రీ బ స వ రా జు గా రి చే

రచియింపబడిన

బ స వ రా జీ య ము

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము

స్వకృతాంధ్ర తాత్పర్యమును బరిశోధించు విషయమున
శ్రీరంగవట్టణం - ఘూర్జర - జయకృష్ణదాసు గారియు
సహాయము బొందిన

శ్రీవత్స గోత్రోద్భవ శ్రీమత్సువాడ వంశమౌక్తికాయ మాన
లేట్ శ్రీమద్వేంకటరాయ పుత్రులగు

(లేటు) పువ్వాడ సూర్యనారాయణ గారిచే

బరిష్పతము కావింపబడినది

ప్రకాశకులు :

A. B. S. పబ్లిషర్సు

మెయిన్ రోడ్ రాజమండ్రి (A. P.)

All Rights Reserved] 1989

సర్వస్వామ్యములు
ప్రకాశకులవి.

ACC NO
522

వెల : రు 145-00

65.531
BAS

ముద్రణ :
శ్రీ సెల్వనాయగి ప్రింటింగ్
మద్రాసు

హెచ్చరిక

ఈ పుస్తకము యొక్క కాపీరైటు మొదలగు సర్వాధికారములు శ్రీ పబ్బా రంగయ్యగుప్త వారివలన మాకు చెందియున్నవి. కావున మా అనుమతి లేనిదే యితరులు అచ్చువేయుటగాని యితర భాషలలో తర్జుమా చేయుటగాని జరిగినయెడల మాచే నొనర్పబడు సివిల్, క్రిమినల్ చర్యలకు బాధ్యులగుదురని యిందుమూలముగ తెలియ జేయడమైనది.

ఇట్లు

A. B. S. పబ్లిషర్సు

పబ్లిషర్సు అండ్ బుక్ సెల్లర్సు.

మెయిన్ రోడ్ - రాజమండ్రి

ప్రకరణమున అర్హోపదంశ హుకదోషాండవృద్ధినిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, పంచదశ ప్రకరణమునందు వంధ్యా ర్థవయోనిదుర్మాంసపుష్పావరోధరోగ నిదానములును, తచ్చికిత్సలును, గర్భిణీచికిత్సాను క్రమపథ్యాదులును, షోడశ ప్రకరణమునందు అస్యగ్ధరాస్థిస్రావ యోనివ్యాపత్తి యోనికంద గర్భపాత మూఢగర్భ యోనిసంహరణస్తన సోరు గర్భిణీరోగ లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యములును, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును చర్చింపఁ బడియున్నవి.

సప్తదశ ప్రకరణమునందు నేత్రరోగనిదానములు, తల్లక్షణములు, సాధ్యా సాధ్యతలు, చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, అష్టాదశ ప్రకరణమున స్థూల్యమే దోవృద్ధిమదాత్యయ నాసాశిరోరోగలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, ఏకోనవింశ ప్రకరణమున గుల్మశూలరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సాను పానపథ్యాపథ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమునందు ఉన్మాదావస్థారలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును కూర్చుంబడినవి.

ఏకవింశ ప్రకరణమున భగంధర వ్రణాగంతుక వ్రణ నాడీవ్రణాగ్ని దగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యర్బుదగళగండ గండమాలకర్ణముఖ దంతజిహ్వ తాలుగత కంఠగత దంతవ్రణ తుండివ్రణకూపజంతి రాజస్నాయుక స్తనవ్రణ గళగ్రంధి గళకీలాస్య స్ఫోటకీలక కాలస్ఫోటాదిక శ్లిషద రోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున ఆజగల్లి కాంధాలజీవి వృతాదిపిటికకచ్ఛపిక వత్మీకపనసిక జాలగర్దభాది సర్వక్షు ద్రురోగలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానంబులును చేర్చఁబడినవి.

త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానాదులును, చతు ర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతిసార సంగ్రహణ్య్రోశ్మిరోగ పాండురోగ కామలార క్తపిత్తక్షయరోగ కాసహిక్మాశ్వాసారుచి భర్దిరోగతృష్ణా దాహోన్మాదావస్థార వాతిరోగాజీర్ణశూల కర్ణశూల శూలానాహోరాత్ర గుల్మహృద్రోగ మూత్ర కృబ్బాశ్మిరీరోగ ప్రమేహూదరశోభగళగండ గండమాలశ్లీపదమస్తక వ్రణభ గందరోపదంశ ముఖకర్ణరోగ కర్మవిపాక తచ్ఛమనోపాయంబులును, పంచవింశ

ప్రకరణమున రస గంధకాది ద్రవ్యశుద్ధులును, సర్వలోహశుద్ధి తద్భస్మసిందూర క్రమంబులును, మృతలోహమృతీకరణంబును, తద్భస్మగుణాగుణంబులును, నవరత్నశుద్ధి తద్భస్మగుణాగుణంబులును గలిగియున్నవి.

ఇట్టి యీసర్వోత్కృష్టమగు వైద్యప్రకరణమగు బసవరాజీయమును పెక్కేండ్లక్రిందట కీర్తిశేషులయిన శ్రీ పువ్వాడ సూర్యనారాయణరావుగారు చక్కని తెలుగుటీకతో నవరించి ముద్రించిరి. దీనిని మేము సర్వాంగసుందరముగాఁ తిరిగిముద్రించి బ్రకటించితిమి.

ఈ గ్రంథముయొక్క కాపీరైటు మొదలగు సర్వాధికారములు శ్రీ పబ్బారంగయ్యగుప్త వారివల్ల మేము పొందియున్నాము.

ఇట్లు,

రాజమండ్రి

23-2-89

A. B. S. పబ్లిషర్స్

మెయిన్ రోడ్ - రాజమండ్రి

శ్రీ ర మ్మ.

అ వ త ర ణి క.

శ్రీమత్కమలాసన పురందరాది బృందారక సందోహ మకుట
తటిజాజ్వల్యమాన మణిప్రభాసీరాజిత చుణారవింద జగజ్జన్మస్థేను
భంగకారణీభూతుఁడు నగు పరమేశ్వరునిచే సృజింపబడిన ప్రపంచస్థ
శరీరధారులు తరించుటకు ధర్మాధిరూప పురుషార్థచతుష్టయంబు లాది
మూలంబు దానిలో శ్రుతి, స్మృతి, పురాణాగ మోక్త నిత్యనైమిత్తి
కాది సకలధర్మంబులు; పంచపురుషార్థ మోక్షమునకు సాక్షాత్తుగ
నేని, పరంపరగ నేని సాధనంబులు. అర్థకామంబులు! ధర్మమూల
సాధనంబులు. అట్టిపరమపురుషార్థ మోక్షసిద్ధికిఁ దత్త్వజ్ఞానము సాక్షా
త్తుగఁ గారణంబు; మఱియు నిత్యానిత్యనస్తువివేకాదులు శమదమాది
గుణంబులు, బుద్ధి, మనశ్శుద్ధి, నిత్యనైమిత్తికాది కర్మానుష్ఠానంబులు,
గురు దేవ, భూదేవాద్యర్చనము, దీర్ఘకాలజీవనము, శరీరారోగ్యము
మొదలగునవి పరంపరగ సాధనంబులు; కావున ధరను జనించెడు శరీర
ధారికి “ధర్మార్థకామమోక్షాణాం శరీరం సాధనంయతః” అనువాఖ్యా
నుసారంబుగఁ బురుషార్థచతుష్టయముల సాధించుటకు శరీరమేయాది
మూలంబు; అది రక్త మాంసాస్థి చర్మ సిరాదియు క్తంబై “పూర్వ
జన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధితే” అను వచనానుసరణి సప
థ్యాదిరోషవ్యాజంబులః బూర్వజన్మకృతపాపములవలనఁ బలుదెఱుం
గులగు రోగంబులచేఁబడింపబడు; కావున మేనఁబ్రాణమునుమఱకు
దానిం గాపాడికొనక తప్పుదు; అట్లు గాకున్న నెంతటి మనోనిశ్చల
త్వముగలవానికై న గోగపీడచే జలనంబుగలిగి తన్ములంబున మోక్ష
సాధకకార్యవిఘ్నం బగు. ఎంతధనవంతుఁడైన నేమి. ఎట్టి సుందరా
కారుఁడైన నేమి, ఎట్టివిద్యావంతుడైన నేమి, ఎట్టియోగియైన నేమి, శరీర

గోగ్యము లేకున్న సాధన సౌందర్య విద్యాయోగములు గాల్పనా? రోగవీడితుండై సదాదుఃఖించు చుండుటకంటే నొకపెట్ట నట్టిగిట్టుట హెచ్చని యెల్లరు నుల్లంబుల నెంతగు; కావున దేహారోగ్యసంపద నార్జింపకుండువారల తపో ధన సౌందర్య విద్యాదులు నిరర్థకంబులు. దానంజేసి పురుషార్థ చతుష్టయ సాధనానుష్ఠానమునకై శరీరారోగ్య దీర్ఘాయువుల జగతిజనులెల్ల నార్జించుట సకలధర్మంబులలోనం బ్రథమ ధర్మంబు.

అట్టి శరీరారోగ్య దీర్ఘాయువులు పృథ్విం గల సకల వైద్య శాస్త్రంబులకు నాదియైన యాయుర్వేదాధీనంబై యుండు. శరీరేంద్రియ బలజీవులకు దీర్ఘ కాలమవతికుఁ బరస్పరసంబంధము గలిగి యుండుటయే దీర్ఘాయు వనంబును. అట్టిసంబంధమును దెలుపునదియే యాయుర్వేదము. దానిని జగత్సృష్టి పరిపాలనాదిక ర్తయగు హిరణ్య గర్భుండు ప్రజలహితార్థమై కల్పించి యాయురారోగ్యముల దాని యధీనము చేసె. అది సర్వలోకములయందు వ్యాపించుటకై తోలుత హిరణ్యగర్భుండు స్వామంభువనువునకు నుపదేశించె; పదంపడి యతనివలన నశ్విని దేవతలు నెఱింగిరి; వారివలన నింద్రుడు గ్రహించె; నతనివలన స్వర్గవాసులగు దేవతల జరాజాడ్యమృత్యువులను వారింపం జేయునట్టియాచి దేవుడైన ధన్వంతరిపడసె.

ఇటుల నాయుర్వేదము దేవలోకమునందే ప్రఖ్యాతిం జెంది యుండ ధర్మహీనతవలన బురుషార్థ చతుష్టయములకు శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూమండలమునవ్యాపించిప్రాణుల బీడింపందొడంగ నాయురారోగ్యంబులులేక నివిదవేదనలచే బీడింపం బడుచుఁ బుత్రి మిత్రి శత్రు దుర్మంగుడియు ననాధలంబోవిలసింపచుచు జరించుటను మహాపుణ్యాత్ములును బ్రహ్మజ్ఞున యమనియనుప్రాణాయామకృచ్చి చాన్ద్రాయతాదిరూప తపోవంతులునునై బ్రహ్మతేజస్సుచే జ్వలితాగ్ని

వలే బ్రకాశించుచుండు వసిష్ఠ కశ్యప, జమదగ్న్యాది మహర్షులు
 గాంచికృపా రసపరిపూర్ణులై పుణ్యక్షేత్రములలో నుత్తమంబగు హిమ
 వత్సర్వతస్థిత తపోవనంబునంజేరి యొకకథ నుపక్రమించివ తెఱంగెట్లు
 నిన—శ్రుతిస్మృతి పురాణాగమోక్తస్వగ్నాది సాధకాగ్ని హోత్ర
 స్నానసంధ్యావందనాది సకలపురుషార్థములసాధించుటకు నారోగ్యము
 ప్రధానంబు అట్టిదానికి శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూమండల
 మున జనించియున్నవి. కావున వాని నివర్తికోపాయంబు నెఱింగి
 జడతీజముల కారోగ్యాది సకలసిద్ధులు వాటిల్లునటులఁజేయుటకై తపో
 విశేషముచే ధ్యానము సేయందొడంగ వారలకు దేవేంద్రుడు ధ్యాన
 చతువులయందు గోచరింప నితండు రక్షకుండని నిశ్చయించి మహర్షు
 లందరు మహో నెవ్వఁడు దేవేంద్రుని మందిరమునకేగి రోగశమనో
 పాయము నెఱింగి రాగలఁడని చింతింపఁదొడంగిరి. అట్టిసమయంబున
 ఋషిశ్రేష్ఠుండగు భరద్వాజమహాముని వారలుగాంచి యోమహాత్ము
 లారా! నన్ను మీరలందఱును గ్రహించివంచిన దేవేంద్రుని కడకేగి
 సాధించుకొనివచ్చెదననివచింపఁ దపస్సంపన్నుండగు నా భవద్వాజ
 మహామునిం గడుఁజ్రేమచేఁబనిపిరి. అంతనతండు దేవేంద్రునిచెంతకేగి
 జయాశీర్వచనంబులకొనర్ప నతండుకడుసంతుష్టుండై యత్రాపసోత్త
 మునకు హేతులింగోషభాత్మక త్రిస్కందజ్ఞానహేతు భూతాయుర్వే
 దమునంతయు నుపదేశింప దాని బాగుగ నెఱింగి యాభరద్వాజుండు
 భూమండలమునకేతెంచి యంగిరస్సు మొదలగు మహర్షుల కుపదే
 శించె వారలలో నొక్కండగు అత్రేయమహాముని సర్వభూతికృపా
 రసపరిపూర్ణ హృదయుండై అగ్ని వేషుఁడు, పైలుఁడు, జాతుకర్ణుఁడు
 మొదలగువారల ధ్యాయనముసేయింప వారలు నాయాయుర్వేదము
 సంతయుం బాగుగ నెఱింగి కాలదేశవయోరోగ బలశరీర దార్ధ్యౌషధ
 ప్రభావాద్యానుగుణ్యంబుగ ననేకసంహితలు రచించిరి. అందు
 సరకము, మాధవకల్పము, గౌహటము, సిద్ధరసార్ణవము, భేషజ

కల్పము, మాధవీయము, అశ్వినీయము, అయ్యుర్వేదము, సిందూర
మణిదర్పణము, పూజ్యపాదీయము, నిత్యనాథీయము, రసరత్నా
కరము, వైద్యచింతామణి, మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదాశ్రయ
భాష్యము మొదలగునవి యనుభవమునందుండు గ్రంథంబులు; ఇవి
గాక కన్నగాధిపునికైన నెన్న సామాన్యముగాని పెక్కువైద్యగ్రం
థము లేన్నియేనియుం గలవు.

ఐన నేమి, “కృచిచ్ఛస్త్రీక్రియానాస్తి క్రమసంఖ్యానచక్వచిత్
మాత్రతాయుక్తిఃకృచిచ్ఛస్త్రీసంప్రదాయోనచక్వచిత్ । కృచిచ్ఛోగ
నిదానాని పథ్యాపథ్యంచనక్వచిత్ । తేనసిద్ధిర్నతతాస్త్రిరసేవాధర
సాయనే” అను వచనానుసూపముగ నవియన్నియు రోగనిదాన
తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్య పథ్యాపథ్యలక్షణాది విహీనంబులైయుండు.

మఱియు “యుగక్రమా ధర్మబలస్యవాశస్త్రథాక్రమా జ్ఞేవగతి
శ్శరీరే । కృతేయకేప్యస్థిగతశ్చ జీవస్త్రీతాయకేమజ్జగతోవిధేయః।
ద్వాపారకే మాంసగతశ్చజీవః కలాయుకే త్పితృచాన్నపానే” అను
వాక్యప్రమాణంబున శరీరమునందలి జీవుండు కృతయుగమున అస్థిగత
ముగ, త్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగ, ద్వాపరయుగమున మాంస
గతముగ, కలియుగమున ననుపానాశ్రితముగనుండుటచేత “కృతేతు
చరకః ప్రోక్తస్త్రీతాయాంతరసార్థపః। ద్వాపరేసిద్ధవిద్యాభూకతా
బసవకఃస్మృతః” అనువచనప్రకారము చరక రసార్థన సిద్ధవిద్యాభూ
మొదలగు వైద్యగ్రంథములు అస్థిగత, మజ్జాగత, మాంసగత, బివోబ
యుక్తచిక్రితామయంబులై యుండుటచేనవి యన్నియుంగృత, త్రేతా,
ద్వాపరయుగోపయుక్తంబులనిస్పష్టమగుచున్నయవి. దానంతటికి “య
తోమందాగ్నయోహ్రస్వా హుసః త్వనరాకతా” అను వాక్యాను
రీతిగ “కృతేతుమానవాధర్మాస్త్రీయాంగాతమాస్మృతాః;ద్వా
పరే శంఖలిఖితాః కతాపరాశరాస్మృతా ॥ అనువచనభంగియగుపర

శేధులవారుకలియుగమునందలి ప్రాణుల శరీరదార్ధ్యాద్యనుగుణ్యముగ నాచారప్రాయశ్చిత్తముల సంకోచపఱచి పరాశరస్మృతిని రచించిన తెలుగుననే “శ్రీసీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార్య భోగవిహారపారీణ నిడిమూమిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామ దేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్చివాయ సత్పుత్రపవిత్ర కవితా చాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణమనుబిరుదుచేవాసికెక్కినవాఁడును వైద్యశాస్త్ర పారీణండునునగు బసవరాజు” అయిచ్చేదము మాధవనిదానము, ఛైరవ కల్పము జాతుకర్ణము, చింతామణి, శారీరసూత్రము, నందినాడీయము, కర్మవిపాకము, సింధూరమణిదర్పణము, రేవంశసిద్ధకల్పము మొదలగు సర్వవైద్యశాస్త్రంబుల బాగుగఁబరిశీలించి వానియందలి సారమునం తయుఁగొని కలియుగమున నన్నపానమూలకంబుగఁజనించు సర్వలోగ నిదానతల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణ యుక్తంబుగ వైద్యగ్రంథములకన్నిటికిశిరోభూషణంబగువృషరాజీయ మను నామాంతరముచేఁ బ్రసిద్ధిజేందిన “బసవరాజీయ మను” నీ గ్రంథము నిరువదియైదు ప్రకరణంబులు గలదిగ లోకహితార్థమై రచియించె. అందు బ్రథమప్రకరణమున అష్టధాతునిదాన జ్వరనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణున వివ రణంబును, ద్వితీయప్రకరణమున త్రయోదశ సన్నిపాతసప్తవిధదోష లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య దినప్రచూణ తచ్చికిత్సానుపానంబులును, తృతీయప్రకరణమున కాయమనోదోషనిదాన మూత్రపరీక్షతత్సాధ్యా సాధ్యంబులును, చతుర్థప్రకరణమున క్షయరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, పంచమ ప్రకరణమున పాండు, శోథ కామలారోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యా సాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, షష్ఠప్ర వాతరోగ నిదానతల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికి

లంఘన వివరణములును, ద్వితీయప్రకరణమునందు త్రయోదశ విధములగు నన్నిపాతములు సప్తవిధదోషలక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యములు, దినప్రమాణ తచ్చికిత్సానుపానములును వివరింపఁబడినవి.

తృతీయప్రకరణమునందు, కాయ మనోదోషనిదానమూత్ర పరీక్షలును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలును, చతుర్థప్రకరణమునందు క్షయరోగనిదానములు, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యములు, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములు, పంచమప్రకరణమునందు పాండు, శోఘ, కామిలారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపానములు, పథ్యాపథ్యములును, షష్ఠప్రకరణమునందు అసిత వాతరోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును వివరింపఁబడియున్నవి.

సప్తమప్రకరణమునందు చతుర్వింశతి పిత్తరోగములును, ఛర్దిమూర్ఛారోగముల నిదానములును, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, అష్టమప్రకరణమునందు కానశ్వాస హిక్మారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, వానిలో సాధ్యాసాధ్యతలు, చిక్కిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, నవమ ప్రకరణమున, మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాఘాత, అశ్మరీరోగ నిదానములును, తల్లక్షణములును, సాధ్యాసాధ్యములును, చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, దశమప్రకరణమునందు గ్రహణ్యతి సారరోగ నిదానములును తల్లక్షణములు తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును కూర్చఁబడినవి.

ఏకాదశప్రకరణమునందు ఉదర, అనాహ, ఉదావర్త, విద్రధిరోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, ద్వాదశ ప్రకరణమునందు తృష్ణాదాహ హృద్రోగవిషాచ్యలసక, విలంబికాగ్నిమాంద్యాజీర్ణరోగలక్షణములును తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును సంగ్రహింపఁబడియున్నవి.

త్రయోదశ ప్రకరణమునందు కుష్ఠ వినర్పి విస్ఫోటకరోగనిదానములును, తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్యతలును, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, చతుర్దశ

ధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథాపథ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమున
 ఉన్నాదాపస్తారలక్షణతత్సాధ్యాపాధ్యతచ్చికిత్సా నుపానపథ్యాపథ్యం
 బులును, ఏకవింశ ప్రకరణమున భగందర వ్రణాగంతకు వ్రణనాడీ వ్రణాగ్ని
 దగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యర్బుద గళగండ గండమాల కర్ణముఖ
 దంత జిహ్వతాల గత కంఠగత దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపజంతిరాజ
 స్నాయుక స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాస్య స్ఫోటకీలక కాలస్ఫోటాదిక
 శ్శీపదరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యా
 పథ్యంబులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున అజగల్లి కాంధాలజీవి వృతాది
 పిటిక కచ్చపిక వల్మీక పరసిక జాలగర్దభాది సర్వక్షుద్ర రోగలక్షణ
 తచ్చికిత్సానుపానంబులును, త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణతచ్చికి
 త్సానుపానాదులును, చతుర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతిసారసంగ్రహణ్య
 ర్శోరోగపాండురోగ కామలార క్తపి త్తక్షయరోగ కాసహిక్వాసా
 రుచి ఛర్దిరోగ తృష్ణా దాహోన్మారదాపస్తావాతరోగాజీర్ణశూల
 కర్ణశూల శూలానా హోదావర్త గుల్మ హృదోగమాత్రకృచ్ఛా
 శ్శరీరోగ ప్రమేహోదరశోఫ గళగండగండమాల శ్శీపదమస్తకవ్రణ
 భగందరోపదంత ముఖకర్ణరోగకర్మవిపాక తచ్చమనోపాయంబులును,
 పంచవింశ ప్రకరణమున రసగంధకాదిద్రవ్యశుద్ధులును సర్వలోహశుద్ధి
 తద్భస్మసిందూరక్రమంబులును మృతలోహమృతీకరణంబును తద్భస్మ
 గుణగుణంబులును ననరత్న శుద్ధి తద్భస్మగుణంబులును గలిగియుండు,
 అది సర్వగ్రంథములయొక్క సారవంశగలది యగుటంజేసియు నిక్కటి
 కాలంబున జనించునట్టి సర్వరోగనిదానాదులును దోషదూష్యబలము
 గను నెచ్చక తగ్గక సరిపోలియుండునట్టి యకాషధ పీయవిపాకశక్తులతో
 కూడిన చికిత్సలును గలదియగుటం జేసియు “కతా బసవకః స్మృతః”
 గనువచనరీతిని కలియుగమునకీబసవరాజీయమున కే శ్రేష్ఠత్వమునాదిగఁ
 నాయులచే గల్పింపబడియె. అందలికథామృతము కుతుకాస్పదంబు

విషయంబుల శేషసందేహ విశేషనివారకంబులు. వివరణము భువి సమానరాహిత్యము. చికిత్సలు సకలరోగహరసాధకంబులు. కావున నిట్టలంబుగఁ గన్పట్టె జేసినట్టులఁ జెక్కువై ద్యగ్రంథంబులు లెక్కకు మీఱియండుటం జేసి వానియం దీగ్రంథమును నిజబుద్ధివై శేష్యంబు పగిదిడగతీజనులు నిజశరీరక్షణార్థంబై యభ్యసించిననారోగ్యలక్ష్మిని జూఱఁగొందురు. సకలపురుషార్థసిద్ధి దాని వెనువెంటనంటియుండు.

అట్టియభ్యాసలోపంబున వైద్యులపాదములఁబట్టునావశ్యకము తటస్థించు. ఇపుడు సర్వసాధారణంబుగ వైద్యశాస్త్ర మెఱింగినవారికి సనుభవము కొఱవడియుండు. అనుభవ ముండువారికి శాస్త్రజ్ఞానము సౌన్దర్యమైయుండు ఈరెంటినెఱింగి సమయోచితముగఁ జికిత్స సేయు వాఁడే రాజవైద్యుడు. శాస్త్రపరిజ్ఞానవిహీనుండగు వైద్యుం డమృత తైల్యంబులగు నౌషధముల నొసంగిన నవిశస్త్రము, పిడుగు, విషము, అనుదానిఁబోలి రోగిజంపు; కావున మనహిందూదేశమునందిపుడుగల వైద్యులలోఁ గొందఱు మొఱకులు శాస్త్రానుభవముల రెంటియందు నొకదానినైన నెఱుంగక యదరిపోషణార్థంబై బూటరిమాటలచేదమ బోటి జ్ఞానధాటిగల రోగులకోటిని నమ్మించి నెక్కుడుబాధను కలుగం జేయుచు “యమాద పృథివీవై ద్యోయమః ప్రాణహరో మతః | ధన ప్రాణ హరో వైద్యః పాపినంతం వివర్జయేత్ ||” అనువచనప్రకారము నారి యర్థప్రాణముల నపహరించును. అట్టివారలయమకింకరులకంటెఁ గష్టాత్ములనుటకుఁ గొంకనేల అక్కటా! “వైద్యంబును సంగీతమును దెలియనివార లెన్నరును తేరు” అను లోకోక్తి యేల కల్లయగు? ఎక్కడఁబూచినను లెక్కకు నెక్కుడగు పెక్కుండ్రువైద్యులుపిక్కటిల్లె దరు గాని యందు నిజమారసిన నూటి కొక్కండైన నిక్కంపు వైద్యుండు చిక్కుట మిక్కిలి యక్కజంబు.

పృథివ్యాది పంచభూతాత్మక పురుషునకు మిథ్యాహార విహార మూలకంబున ధాతువైషమ్యంబు గలిగి దానివలన జనించు సంకటమే రోగ మనంబను. ఇది ఆగంతకము, శారీరము, మానసికము, స్వాభావికము అని నాలుగువిధంబులు; అం దభిఘాతాదులవలన జనించునది ఆగంతక మనియు అన్నపానాదిమూలంబులగు వాతపితృ శ్లేష్మ రక్త సన్నిపాతముల వికారంబున నుత్పన్నంబగునది శారీరమనియు, క్రోధ భయ దుఃఖ సంతోష విషాదానూయ దైన మాత్సర్య కామ లోభేచ్ఛా ద్వేషాదులవలనం బుట్టునది మానసికమనియు, క్షుత్తిపానా జరామృత్యునిద్రాదులవలన జనించునది స్వాభావికమనియుఁబఱుగు. కావున సీచతుర్విధరోగభేదంబుల బాగుగ నెఱింగి శారీరజ రోగముల కీగ్రంథమున వివరింపంబడిన శారీరజ చికిత్సలను మానసికరోగముల మనోహరకరంబులగు గానాదిశబ్దముల నాలకింపించిన రోగనాశనంబై సుఖకరంబగు, తక్కిన యాగంతక స్వాభావిక జనితరోగములయం దాచూ కాలానుగుణ్యముగ నుపచరింపందగు.

ఇవియునుంగాక కాలసంభవంబులగు గాలి, గాలిలేమి, యెండ, నీడ వెన్నెల శీతము వృష్ణము వర్షము రాత్రి పగలు పక్షము మాసము ఋతువు అయినము సంవత్సరము మొదలగునవి స్వాభావికముగదోషముల గుంపుఁజేర్చుటకును వృద్ధిఁజెందించుటకును శమింపంజేయుటకును ప్రతీకార మొనర్చుటకును గారణభూతంబులై యుండు. మఱియు నర్హాశరద్ధేమంత పసంతగ్రీష్మప్రావృట్టలన నారుఋతువులు వెలయు. అవి వాతాదిదోషవృద్ధియు తత్ప్రీకోపంబును తచ్చాంతియుంజేయ సమర్థంబులై యుండు. ఋతుకల్పమెట్టులన్న భాద్రపదాశ్వయుజంబులు వర్ష ఋతువనియు కార్తీక మార్గశీర్షంబులు శరదృతువనియు పుష్య మాఖంబులు హేమంతమనియు ఫాల్గుణచైత్రంబులు వసంతమనియు నై శాఖజ్యేష్ఠంబులు గ్రీష్మమనియు ఆషాఢశ్రావణంబులు ప్రావృట్టని

యుంబుటంగు. అందు వర్ష ఋతువున సస్యావ్యోషధులు జనించి యల్ప సారవంతములుగ నుండు. ఉదకంబు స్వచ్ఛంబుగాక భూమాలిన్యముతోఁ గూడియుండు. ఐన నట్టియుదకమునువిధిలేక పానంబొనర్చుటచే జనుల కనారోగ్యము గలుగు ఆకాశం బెప్పుడును మేఘుచ్ఛాదనము గలిగి యుండు; దానఁజేసి భూమి యెల్లపుడు నార్ద్రంబుగ నుండుఁగాన నీ ఋతువున సకలప్రాణులార్ద్రభావముఁజెంది శీతవాతములవలన బ్రతిబద్ధ జఠరాగ్నిపీడితులై యుష్ణంబులేక విదూహంబు గలిగి పితృధిక్యతం జెందుదురు. శరత్తున నాకాశంబు మేఘవిరళంబగుటంజేసి భూమి యార్ద్రరహితంబగు. పూర్వోక్త పితృప్రకోపము సూర్యకిరణోద్రేకమై నానావిధ పైత్తరోగంబుల జనింపఁజెయు; హేమంతంబునఁ బూర్వోక్తౌషధాద్యాదులు కాలభేదముచే సారవంతంబులును బలకరములునగు ఉదకంబు స్వచ్ఛమై స్నేహముతోఁ గూడి బరువుగనుండు. ఇట్టి యుదకోధులం బ్రాణులుపయోగించుట వలనను సూర్యుండు మందకిరణంబులఁ బ్రకాశించుటచేతను హిమ వాతము వీచుటంజేసి శరీరాంతఃకరణములఁ స్తంభించి యుష్ణసంపర్కము లేక జిడ్డు శీతలము బరువు జగటగ నుండుటచేతను ప్రాణులకు శ్లేష్మవృద్ధియగు. వసంతంబునఁ బైశ్లేష్మము సూర్యకిరణోద్రేకమై ప్రాణుల స్తబ్ధదేహుల జేసి శ్లేష్మవ్యాధులం గలుగఁజేయు. గ్రీష్మంబున నోషధులు నిస్కానంబులై రూక్షగను వుదకము చులకనగ నుండు. వీనిని సేవించుటచేతను సూర్యకిరణ ప్రతాపముచేతను బ్రాణులు శోషంజెంది శరీరాంతఃకరణంబులకు రూక్షయు లఘుత్వంబును నిర్మలత్వంబునుగలిగి వాతాధిక్యంబగు. ప్రావృట్కాలంబున భూమి జలంబుచే నార్ద్రంబైయుండుటంజేసి ప్రాణులకు నార్ద్రత్వము గలిగి శీతవాతావర్షాధిక్యముచే వాతవ్యాధులు జనించు.

మఱియు వర్షాహేమంత శ్లేష్మఋతువుల సంచితంబులగు రోగ దోషంబులు శరద్వసంత ప్రావృట్కాలంబులనుద్రేకించుఁగాన వానికి

దగు చికిత్సలంజేయ నావశ్యకము. అందు బిత్తధాతువై పమ్యంబునం గలిగిన వ్యాధులకు హేమంతంబునను శ్లేష్మశంబంధంబగు ఎనిశి గ్రీష్మంబునను వాతజనితములకు శరత్తుసందును జీత్య సేయం దగు.

ఇంతియకాదు; వసంతంబునం బూర్వాహ్నంబునను గ్రీష్మంబున మధ్యాహ్నంబునను ప్రావృట్కాలంబున సపరాహ్నంబునను వర్షాకాలంబున బ్రహ్మకాలంబునను శరత్తున సర్ధరాత్రంబునను హేమంతంబున నుషాకాలంబునను రోగలక్షణంబులం బరీక్షింపవలయు. దీనిం బట్టి సంవత్సరాంతమువఱకు శీతోష్ణలక్షణాదిసంబులచే నయ్యై రోగ దోష వృద్ధిక్షయంబుల నెఱుంగనగు.

నిర్దోషంబులగు ఋతువులయందునోషధులునుదకంబుగు దోష రహితంబులై యుండుంగాన వాని భక్షణంబునను బానంబునను బ్రాణులకు ఆయువును బలంబును వీర్యమునుగలిగి యోజోవృద్ధియై యారోగ్యంబు గలుగు. ఐనను ప్రాణులకు బ్రారబ్ధవశంబున రోగంబులు జనించు. మఱియు శీతోష్ణవాతవై పరీత్యంబులచే నోషధులకును నుదకంబునకును దోషములు జనించు. అతీతియ కాలగతిచే చుష్టంబులగు నోషధులను వ్రదకంబు నుపయోగించికొనుటచే నానావిధరోగంబులును మరణంబును గలుగు.

అక్కటా! నిర్దోషంబులగు భక్షణంబును వ్రదకపానంబునుజేసి నుఖంబుగనుండినను యక్షరక్షః పిశాచ క్రోధాధర్మంబులు దేశాదుల నాక్రమించుటచేతను రోగంబు లుత్పన్నంబులగు; మఱియు విషప్రదంబులగు నోషధీలతాపుష్పంబులగాలి దేశంబులపై వీచుటచే దద్దోషంబున దగ్గు పుబ్బసము వాంతి భ్రాంతి స్ఫోటకము జ్వరము మొదలగు నవి గలుగు. గ్రహనక్షత్రచారములవలనను గృహము భార్య శయనము ఆననము యానము వాహనము రత్నంబులు మొదలగు నుపకరణ దోషంబులవలనను రోగములు జనించుంగాన నట్టిరోగంబులగు

నిజనివాసస్థానంబును వదలుట రోగశాంతలు ప్రాయశ్చిత్తము మం
గళకరిక్రియలు గాయత్ర్యాది మంత్రజపంబులు నవగ్రహ హోమా
దులు దేవ తాబలిహరణము యాగము దేవతానమస్కారముక్రిచ్చి
చాంద్రాయణాదితపస్సులు నియమము దయ దానము దీక్ష దేవ
బ్రాహ్మణగురుభక్తి మొదలగువానింజేసిననవిపరిహారంబులై సౌఖ్య
వహంబులగు.

మఱియుఁ బై జెప్పంబడినప్రకారము దేశకాల ఋతుభేదముల
వలన నోషధులకుఁ గలుగు గుణవోషంబులును తత్తద్దేశజనిత మనుజ
శరీరప్రకృతి భూసారాషధీ బలాబలవోషముల నెఱింగి చికిత్ససేయుట
అల్పబుద్ధిగల నిక్కలికాలపుజనుల కసాధ్యం బగుటచే సర్వదేశకాల
ఋతుశరీరప్రకృతుల కనుగుణంబులై సర్వఋతువుల నిర్దుష్టంబులై
తీవ్రముగ కార్యసాధనకరంబులై యుండుటంజేసియు “గుణహీనం
భవేద్వర్షా దూర్ధ్వంత ద్రూపమాషధమ్ । మానద్వయా త్తథా
చూర్ణం హీనవీర్యత్వ మాఘ్నయాత్ । హీనత్వం ఘటికాలేహకా
లభేతే వత్సరాత్పరమ్ । హీనాస్సృగ్ఘృతతైలాద్యా శ్శత్రుర్మాసాధీ
కాస్తథా । ఓషధ్యో లఘుపాకాస్సృగ్ఘ్నిర్నిర్వ్యా వత్సరాత్పరమ్ ।
పురాణాస్సృగ్ఘృతై ర్ముక్తా హ్యనవా ధాతవోరసాః॥” అను నచన
ప్రకారము చూర్ణములు రెండుమాసములకుఁబై న ఘటికాలేహకా
షధ లఘుపాకంబులు సంవత్సరమునకుఁబై న ఘృతతైలములు నాలుగు
మాసములకుఁబై న సత్త్వహీనంబులగుటంజేసియు దుగ్రితులు స్వర్ణాది
ధాతుభస్మములు రసాయనములు రసాషధములు ప్రాతవి యపు
కొలంది గుణాధిక్యముగలవై యుండుటంజేసియు బసవరాజను వైద్య
శిఖామణి, లోకహితార్థంబై రసప్రధాననాచ్యౌషధమయంబుగ నీ
గ్రంథమును సర్వరోగహర సాధకంబుగ రచించె; కాన దాని
సకలవైద్యశాస్త్రంబులం బెద్దగఁ బెద్దలు తద్దయు నెన్నుదురు.

ఇట్టిగ్రంథమును గొండలు నైద్యశాస్త్రసంస్కృతాంధ్రపద
పదార్థ జ్ఞానవిహీనులై లోభప్రేతులై శాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులగువారికి
దాని నగపఱచిన విషయంబులం దెలిసికొని తమఫలమును వారలు
పొందెద రను భీతిచే విషయగ్రాహకసక్త్యవర్తులగు వారలవలనఁ
దాశపత్రీలిఖితంబులఁ జేయించుచుండిరనుటకు దానికిఁ గాలక్రిమము
గఁగలిగిన దుర్దశయే సాక్ష్యంబు అక్కటా! ఇట్టి లోతోత్తరగ్రం
థంబునకు “యదాయదాహి ధర్మస్యగ్లాని ర్భవతి భారత । అభ్యు
త్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజా మ్యహమ్॥” అను న్యాయాను
సరణిగలిగిన దుర్దశ నపనోదించుటకై మైనూరు సంస్థానాధిపతులు
గారు పెక్కుదేశంబులనుండి యనేకప్రతులఁ దెప్పించి పరిశోధించి
ముద్రాక్షరాంకితము జేయించునటులఁ బండితుల కాజ్ఞాపింపవారలు
సాంగముగ వాని నవలోకించి పరిశోధించెడి శ్రమంజెందుటకంటె
మఱియొక నూతనప్రబంధమును రచియించుట కడుసులభంబని వా
కుచ్చి తత్ప్రయత్నమును వదలినటుల నేను వినియెదను.

ఇటుల బసవరాజుయొక్క నామధేయగ్రంథంబు లీలోకంబున
బ్రసక్తి లేక సముద్రంబునండాగిన గట్టచూలివలె నెట్టివారికై నంబట్టు
వడకుండుటకుఁ దగిన నూచకంబు లగపడుటను వారింపజేయవలయు
నని స్వమతగ్రంథాభిమానులును జ్ఞానసంపన్నులును నగు వారలలో
ముఖ్యులగు పూటుకూరు సంస్థానపునకీలగు మహారాజశ్రీ, శ్రీరాముల
శేషాచలంగారివలనను బసవరాజుయొక్కనామధేయగ్రంథములీలోకం
బున నింకఁ గొంతకాలమువఱకు శాశ్వతముగనుండి తస్మాలంబున
జగతీజనుల కారోగ్యాదులు వాటిల్లి ధర్మార్థకామమోక్షరూప పురు
షార్థ చతుష్టయసిద్ధి గలుగవలయుననెడి జగదీశ్వరునియొక్కసంకల్ప
ముచేతను పేరితుండనై “లోకోపరార్థ మిదంశరీరమ్” అను వాక్య
పద్ధతి నేతద్గ్రంథ జ్యోతిర్ధారణమువలనఁ గలిగెడు శరీరక్షేత్ర కాలక్షేప

ధనవ్రయాదుల మతి నెంచక “సంతోషంజనయే త్పాజ్ఞః” అను గీతా శాస్త్రానుసరణి లోకహితార్థంబై నీమహాత్మ్యమునందు నేఁ బ్రప ర్తించునటులఁ దటస్థించినందున ననేక విదేశీయ తాళలిఖిత బసవరా జీయగ్రంథముల సంగ్రహించి యవలోకింపనవియన్నియుఁ దఱుచుగ సంస్కృతాంధ్రవిద్యా పరిపూర్ణు లగువారి సాంగత్యరాహిత్యము వలనఁ బ్రతిశ్లోకార్థమునంగు సంఘటిల్లిన పదవిభక్తి వచన లింగాది స్థాలిత్యములచే నపరిశుద్ధంబులై పెక్కుస్థలములఁ బరిశోధనానర్హం బులై యుండుటం గనుంగొని నీగ్రంథారంభమున బ్రతిష్ఠజేసిన గ్రంథములలోఁ గొన్నిటి గడుఁబ్రయత్నముచే సంగ్రహించితత్సహ యమువలనను పండితసహాయమువలనను శ్రీమచ్చన్నపురి కణ్వాశ్రమ స్థిత శ్రీమహావిష్ణ్వపతావతారభూత శ్రీమద్వ్యోమేశ్వర యాజ్ఞవల్క్య జగద్గురు కటాక్షంబువలనను గీర్వాణమును పరిశుద్ధపఱచి యథా శక్త్యనుసారముగ నెల్లరకు సులభముగ గ్రాహ్యంబగునట్లు లాంధ్ర తాత్పర్యమును స్వయముగ రచించి నెఱవేర్చినాడను.

ఇట్టి మహాగ్రంథ పరిశీలనవిషంబున మూడువత్సరముల కాలముగఁ గలిగిన శ్రీమచే సహించి శ్రీకణ్వాశాఖాధ్యయనపరుం యను శ్రీవత్సగోత్ర పువ్వాడవంశ క్షీరాంభోధిరాకానిశాకరాయ మాణ శ్రీపత్నామరాజు పౌత్రుండును పేరయరాజు పౌత్రుండును అష్టాదశ మహాపురాణ జ్యోత్స్థారణ నిర్వాహక చిరుదాంతిత శ్రీమ ద్యాజ్ఞవల్క్యచరణ సరోజ చంచరీకాయమాణ స్వాంతులునగు శ్రీమ ద్వేంకటరాయపుతుండునైన శ్రీసూర్యనారాయణరావు అను నాచే నెల్లరకుఁ దెల్లంబుగ గ్రాహ్యంబగునట్లు లాంధ్రతాత్పర్యము రచించి గ్రంథము, జ్యోత్స్థారణము చేయఁబడియె.

ఈ బసవరాజీయ గ్రంథము, 1. శ్రీరాముల తేసాచలంగారిచే చూకుఁ బంపఁబడిన మాతృక, 2. శ్రీరేకము మణవాశయ్యగారిచే

మాకు నివ్వబడ్డ మాతృక; 3. త-సుబ్బరాయలు నాయని వారిచే
నివ్వబడ్డ మాతృక; 4. పి-వీరరాఘవయ్యగారిచే నివ్వబడ్డ మాతృక;
ఈ నాలుగింటిని గవర్నెంటుకాలేజిలోని ప్రతులతోడ సంప్రతించి
ముద్రింపబడియున్నది.

శ్రీరాముల శేషచలంగారు ముఖ్యపేరకులై గ్రంథసహాయము
జేసినందున వారికి వందనము లొనర్చెదను.

ఇట్లు

పువ్వాడ సూర్యనారాయణరావు.

యంత్రాధ్యాయము.

—

విద్యాధరయంత్రము.

శ్లో॥ అథస్థాల్యాం రసక్షిప్త్యా నిదభ్యాత్త న్మఖోపరి । స్థాలీ
మూర్ధ్వముఖేనమ్య జ్విరుధ్యమృతమృత్సయా । ఊర్ధ్వ
స్థాల్యాంజలంక్షిప్త్యా చుల్యాచూరోప్యయత్నతః । అథస్తా
జ్జ్వలయేదగ్నిం యావత్ప్రహరపంచకమ్ । స్యాంగళీతా
త్తతోయంత్రా ద్ధృష్టియాద్రీ సముత్తమమ్ । విద్యాధరా
భిదం యంత్ర మేతత్తత్తజ్జై రుదాహృతమ్ ॥

తా. రెండుపండుల గ్రహించి యంగొకదానిలో పాదరస
మునుబోసి దానిపై రెండవపండు నూర్ధ్వముఖముగ మూసి యా
రెండుపండులు జేరుస్థలమున చీలమన్న లేపనముజేసి పైపాత్ర
నుదకముచే నిండించి పాదరసంబుండు పాత్రను పొయిమీదనునిచి
యైదుగ్గూములు పాకముజేసి సాంగళీతలమున యా యంత్రము
సంబంధు రసమును దీసికొనవలయు. ఇదియ విద్యాధరయంత్ర
మనంబడును.

టంక యంత్రము.

శ్లో॥ భాండకంతా దధశ్చిద్రే వేనునాళం వినిక్షిపేత్ । సమా
నాంకరకాం వాపి భాండవక్త్రే నివేశయేత్ । సంధిలిప్త్యా
చనాళాగ్రే కాచభాండం నిధాపయేత్ । అథస్తాత్ప్రాస్రీవే
ద్దాస్యం టంకయంత్ర మితిస్మృతమ్ ॥

తా. ఒకకుండను గ్రహించి దాని కంతమున రంధ్రముజేసి యందు పెరుగు గొట్టమునుజేర్చి యాకుండుమాతికి గడియైన మఱియొకకుండనుజేర్చి వానిసంధులకు చీనుమ్ము లేపనముజేసి యెండించి పొయిమీదనుంచి గొట్టముయొక్క నోటివద్ద గాజుపాత్రనునిచి పాకముచేసిన దానిలోని యాషధము నలికెముఖమువలన పతనంబగు. ఇదియ టంక యంత్రమనియోగ్రంధాంతరేణ ఉభ్యన్తలికాయంత్రమనియు జెప్పబడు.

వాలుకాయంత్రము.

శ్లో॥ భాంజే విత స్తగంభీరే మధ్యే నిహితకూపికే ।

కూపికా కంతపర్వలతం వాలుకాభిశ్చ పూరితే ।

భేషజా కూపికాసంస్థం వహ్నినా యంత్ర పూజితే ।

వాలుకాయంత్ర మేతద్ధి యంత్రితంత్ర బుధైః స్మృతమ్ ॥

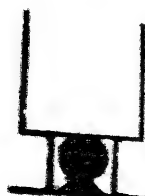

తా. జానెడునిడుపు జానెడుపెడల్పుగల మంటి పాత్రను గ్రహించి దానియడుగుయొక్క మధ్యభాగమున డిబ్బనముతో లావుగ బెజ్జముజేసి దానిపై యాషధకుప్పి నుంచి దానికంతమువరకు నిసుకబోసి పొయిమీదనుంచి యోగములో జెప్పబడియుండు కాలమువరకు పాకము జేయఁజలయు. ఇదియ వాలుకాయంత్రమనంబడు.

భూధరయంత్రము.

శ్లో॥ వాలుకామ సమస్తాంగం గతంమూషా రసాన్వితా ।

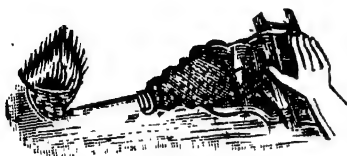
దీప్తాపలై స్సంవృణుయా ద్యంత్రం భూధరనామకమ్ ॥

* తా. మూషలో పాదరసమునుబోసి దానినోరును బంధించి యిసుకచే పూరింపబడిన జానయం దామూషను సంపూర్ణముగ బూడ్చి యిసుకపై పిడకలతో పుటం బిడవలయు యిదియ భూధరయంత్ర మనంబడు.

కోష్ఠ యంత్రము.

శ్లో॥ హస్తప్రమాణం దీప్తార మప్తసంఖ్యాంగుళం సమమ్ । తిర్యక్
కృమభూభాగే ఘటితంవృత్తం మృత్కర్మ సంపన్నం వాతా
యనద్వితయవృత భస్మ్రీముఖ తుల్యమిత్యథోభాగేప్రథమే
పశుం వశనాతై ర్భస్మాభిర్యాభః సత్వార్థ మిదమేవ కోష్ఠ
యంత్రీపూర్ణం విద్యాద్యథో చితాంగారైః ॥

తా. మూరప్రమాణముగల గొట్టమును జేసికొని దాని నెనిమిదంగుళముల ప్రమాణము గల సమమైనభూమిలో నొకింత నిమ్నాన్నత మగుబూడ్చి యా గొట్టముయొక్క యిరుపార్శ్వపు ముఖముల వెరచి యునిచి దానిదాని ముఖమువద్ద బటువుగ నొకపల్లముజేసి యాపల్లమును మన్నుతో బాగుగనలికి గొట్టముయొక్క పైభాగపు మూతియంగు తొలుతిత్తిని దగిలించి పల్లమునకు తగుమాత్రముగ బొగ్గులవైచి తిత్తి నూదవలయు.

డోలాయంత్రము.

శ్లో॥ నిబద్ధం సౌవధంసూతం భూజ్జేతు త్రిగుణాంబరే । రసపోట
లికాంకాష్టే దృఢంబద్ధా గుణేనహి । సంధాయ పూర్ణకుం
భాంతః ఖావలంబనసంస్థితామ్ । అధస్తా జ్వాలయే దగ్నిం
తత్తదుక్త కృమేణహి । డోలాయంత్ర మిదంప్రొక్తం స్వేద
నాఖ్యంతదేవహి । సాంబుస్థాలీముఖేబద్ధే వస్త్రేస్వేద్యంనిధా
యచ । విధిరాపచర్య తేయత్ర తద్యంత్రం స్వేదనంస్మృతమ్ ॥

తా. బౌపధముతో గూడియుండు పాదరసమును భూజ్జేత్రములో జూట్టి మూడుమడతలుగల వస్త్రమునమూటగట్టి ద ర మునబంధించి యాదారము నొకవెనురుపల్ల మధ్యమునగట్టి యొక కుండలో పాచన ద్రవ్యములబోసి పైప్రకారము దారముతో బం ధింపబడిన యాపధము కుండలో వ్రేలాడునటుల కుండనోటి యందా వెనురుపల్లవడ్డముగ నిడియోగములో జెప్పబడియుండు కాలప్రకారము పొయినాదనునిచి పాకముజేయవలయు. ఇనియ డోలాయంత్రమనియు లేక స్వేదనాయంత్రమనియు జెప్పవచ్చు, లేక పాత్రనోటి

యందు వస్త్రమునుగట్టి దానిపై స్వేదనసంస్కారము జేయునట్టి ద్రవ్యములనునిచి దానిపై మూసి పాకము జేయుటయ స్వేదన మనంబడు.

తులాయంత్రము.

శ్లో॥ వృంతాకాకారమూషేద్వేతయోఃకుర్యాదధఃఖలు । పాదే శమాత్రాం నళికాం మృదాలిప్తసుసంధికామ్ । తత్రైకస్యాం షీపేత్సుత మన్యన్యాం గంధచూర్ణకమ్ । నిరుద్ధ్యమూష యోర్వక్త్ర వాలుకా యంత్రకే షీపేతే । గంధాథో జ్వాలయేదగ్నిం తులాయంత్ర ముదాహృతమ్ । తాళగంధా శ్మసారాణాం జారణార్థ ముదాహృతమ్ ॥

తా. వంకాయయొక్క యాకారముగల రెండుమూసల జేయించి వానితోటియందు బెత్తెడు ప్రమాణముగల గొట్టమును దగిలించి వానిసంధులను చీలమన్న లేసనముజేసి అందొకచూసలో పాదరసమును మఱియొకచూసలో గంధపచూర్ణమును వైచి వానిముఖముల నూసి వాలుకా యంత్రమునం చుంచ వలయు. ఇదియ తులాయంత్రమనంబడు. ఈతులాయంత్రము తాళకము గంధకము లోహము వీని జారణార్థ ముపయోగిం

గించును.

గర్భయంత్రము.

శ్లో॥ స్థూలభాండస్య గర్భేతు ఇష్టకాం స్థాపయేత్తతః । పాత్రం స్థాప్యంచేష్టికోర్ధ్వం ద్రవ్యంస్థానేచభాండకే । బిశ్చాన్యభేచాన్యభాండం ఘటికానదృశందడత్ । సంధిలేపనతఃకృత్వా జలఃదతోర్ధ్వపాత్రకే । అగ్ని ప్రిజ్వాలయేన్మందం తప్తం నీరంపునస్త్యజేత్ । పునశ్శీతం బిందత్వా తప్తంచైతత్త్యనే త్పునః । ఏవంకృతేచోర్ధ్వభాండం లగ్నం త్రైలాదికంసరివేత్ । అంతస్థేసూక్ష్మపాత్రేచ తచ్చగ్రాహ్యం ప్రియత్నతః । గర్భయంత్ర మిదంఖ్యాతం సుగంధ్యంకూడి సాధనే ॥

తా. ఒక గొప్పభాండమును పొయిమిదనునిచి దానిలో యిటికెటాయినిడి యాయిటికెటాయిపై గాజు మొదలగువానిచే జేయబడిన గిన్నెనునిచి యాగిన్నె కంఠమువరకు నొవభ ద్రవ్యముల నునిచి యాభాండపుమాతిని మరియొక కుండయొక్క అడుగుభాగముచే మూసి సంధులకుఁ చీలమన్ను లేపనముజేసి భాండముపైమూసి యుండుకుండలో నుదకముబోసి మందముగ నగ్నిని జ్వలంపంజేయవలయు. కుండలోని యుదకము కాగిన దానిందీసివేసి మగల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇత్రైతంగున జేయుచుండిన పైనమూసియుండు భాండముయొక్క అడుగున నావిరిజేరి గిన్నెలో తైలాదులు స్రవించు, వానియుక్తిచేగ్రహింపవలయు. ఇదిగర్భయంత్రమనంబడు.

కచ్చప యంత్రము.

శ్లో॥ ఖర్పరం పృథులంసమ్య గ్విస్తారం తస్యమధ్యతః । ఆలవాలం పుటేకృత్వా తస్మాధ్యే పారదంక్షిపేత్ । ఊర్ధ్వాశస్త్ర విడం దత్వా మల్లేనారుద్ధ్యయత్నతః । ఊర్ధ్వం దేయంపుటంతస్య యంత్రంకచ్చప సంజ్ఞకమ్ । జారణార్థం రసస్యోక్తం గంధా దీనాం విశేషతః ॥

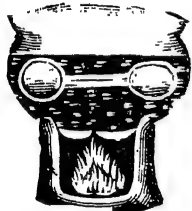

తా. పెద్దవెడల్పునోరుగల బాసను జేసికొని దాని మధ్యమున నుమారు మూడుప్రేళ్ళపొడవుగల పాదనిజేసి దానియందు బిడాలవణమున వేసి దానిపై పాదరసమునునిచి దానిపై మఱల బిడాలవణమునువేసి యాపాదితగినటుల యొకింత పల్లముగనుండు నూకుడుతో దానినిమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యాబాసను పిడకలచే నిండించి పుటంబిడినరసగంధములు జారణంబులగు. ఇదియ కచ్చపయంత్రమనంబడు.

జలయంత్రము.

శ్లో॥ ఉపర్యాప స్తలే తాపో మధ్యేచ రసగంధకౌ । జలయంత్రీ మిదంగోవ్యం యంత్రంశ్రేష్ఠం సమీరితమ్ । అస్మిన్స్వర్ణా దిభూసత్వ గంధకాదిచ జారయేత్ । కృత్వాలోహమయీం పాత్రీ మధోముఖసమన్వితామ్ । ముఖమధ్యేక్షిపేద్ద్రస్యం పాత్రీవక్త్రంనిరోధయేత్ । లోహచక్రకయూ రుద్ధ్వా తిత్సం

ధింసాధులేపయేత్ । తస్మిన్లోక్ షేషి పేదపృథ్విః ఛాంగలోహ
రజోన్వితమ్ । పునఃపునశ్చ సంశుష్కే పునరేభిశ్చ లేపయేత్ ।
లోహవత్తచ్చ బబ్బాల క్వాఢేన పరిమర్దితమ్ । జీర్ణేష్టకారజ
స్సూక్ష్మగుడచూర్ణ సమన్వితమ్ । లేపయేత్థలుతతోన్వీక్తం
దుర్భేద్యం సలితైఃఖలు । ఖటికాపటుకిష్టైశ్చ మహిషీ దుగ్ధమ
ర్దితైః । యత్త మూమృత్స్నయారుగ్ధో న గంతుంక్షమ తేరసః ।
విదగ్ధవనితాప్రాధ పీష్కాబద్ధః పుమానిన । తతోజలం విని
షీప్య వహ్నిం పృజ్వాలయేదధః । అధవాకారయేన్ముపాం
పాత్రీలగ్నా మథోముఖమ్ । లోహానామ సురూపాశ్చ
తస్మాపా ముఖరోధకమ్ । దత్వాచాన్యాం తయోస్సంధిం
విలేప్య జ్వాల్య గాదిభిః । జలమూర్ధ్వం వినిషేప్య నిస్సందేహం
విపాచయేత్ । జలయంత్రం తు బహుబిధి నై రేవ హి జాయతే ॥

తా. ఉద్ధృష్టమున జలముక్రింద యగ్నిజ్వాల మధ్యమున
రసగంధకాదుల నునిచి పాకముజేయుటయ జలయంత్ర
మనంబడు. ఇది శ్రేష్ఠంబగుటచే రహస్యముగ నునిచి కొన
వలయు. ఇది స్వర్ణాదిధూసత్వ గంధకాది జారణముల కుప
యోగించు. ఎట్లనిన—లోహముతో నొక పెద్దభాసను
దానిలోపల లోహముతో నొక మూసనుజేయించి దాని
యందు స్వర్ణ రసగంధకాదుల నునిచి యా మూస మూతికి తగినటుల లోహ
ముతో నొక మూకుడును జేయించి దానిచే యామూసమూతిని మూసి భాం
డములోనునిచి మేక నెత్తురుతో లోహాకిట్టమును బాగుగ నూరి ఆమూస ముఖ
మున దానికడుగున పలుమారు బాగుగ లేపనముజేసి పలుమారు నెండించవలయు.
ఇత్రైరంగుననే యామూసకు క్రిందిభాగమున పైభాగమున తుమ్మచెక్కపాయ
ముతో ప్రాత ఇటికెత్తాయిచూర్ణమును బెల్లమును నూరి పలుమారు లేపనముజేసి
యెండించవలయు. ఇటులంజేసిన ఉదకము దానిని భేదింపకుండు. మఱియు బెల్ల
మున్ను ఉప్పులో హేట్టము పినిని యెనుపపాలతో నూరి లేపనముజేసిన “ప్రియు
రాలగు స్త్రీయొక్క ప్రేమచే నాయకుడు బంధింపబడుభంగి” పాదరసము బంధింప
బడు. పిదప యాపాత్రయందుదకముబోసి క్రిందమంట వేయవలయు. లేక పెద్దభాం
డమును జేయించునపుడే దానినిమూసతోడజేయించి పైప్రకారముయూతమూసి లేప
నాదులజేయవలయు. ఇదియజలయంత్రమనంబడు. ఇదిదీర్ఘ కాలముమీద నీర్దించు.

గౌరీయంత్రము.

శ్లో॥ గౌరీయంత్రంప్రవక్ష్యామి సుఖదంజరణావిధౌ । అష్టాంగభో
చ్చ్రీయా కృత్వా చతురస్రాంగం మేష్టకామ్ । సూతనామా
త్సముత్కృత్య మధ్యచూర్ణేనలేపయేత్ । శ్లష్ణం వస్త్ర
కృతాంపిష్టిం కృత్వాసాగ్బద్ధతాభిజామ్ । రూప్యజాంహే
మజాంవాపి సత్వేనాపివినిర్మితామ్ । నివేశ్యతత్రోద్ధ్వాభో
బలేశ్శుర్లంవిధాయచ । తస్యాఃపిష్టాశ్చతుర్థాంశం వారం
వారంవిశోషయేత్ । వస్త్రేభిర్వరచక్రింతు దత్వాలేప్యవిశో
ష్యచ । ఊర్ధ్వంహయఖురాకారంపుటందద్యాల్లఘూత్పలైః ॥

తా. జారణవిషయమున సుఖకారియగు గౌరీ
యంత్రమును వచించెద; -- ఎనిమిదంగుళములపాడవు
వెడల్పుగల యొకయిటికెతాయిని జేయించి దానిమధ్య
మున మూషాకారముగ పల్లముజేసి దానికి సున్నము
బూసి నున్నగజేసి యెండించిన పిదప వెండి బంగారు అభరకము ఆనవాని సత్వ
ములనూరి యిటికెతాయి మూసభోజోని ఆసత్వమునకు నాలవభాగము గ్రంథకమును
యిటికెరాని మూసకుక్రిందపైన నునిచి మధ్యమునపైజెప్పబడిన రసాద్విద్యముల
నునిచి మూసతోటిపై ప్రమిదెనుమాని చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గుర్రపు
గిట్టల ప్రమాణముగల చిన్న చిన్న యేరుపిడకల నేల్చి పుటంబిడవలయు. ఇదియ
గౌరీయంత్రమనంబడు.

వజ్రీమూష.

శ్లో॥ వర్జులా గోస్తనాకారా వజ్రీమూషా ప్రకీర్తితా ।
ద్వాభాగాతుప దగ్ధస్య ఏకో వల్మీకవృత్తికా ।
లోహకిట్టస్య భాగైకం శ్వేతపాషాణ భాగకమ్ ।
నరకేశ సమంకించి చ్ఛాగ్గీర్ణ రేణ పాచయేత్ ।
యామద్వయం దృఢంమర్ద్య తేనమూషాంచ సంపుటిమ్ ।
శోషయిత్వా రసంక్షిప్త్వా తత్కలైః స్పంధిరుచ్యతే ।
వజ్రీమూషా ఇయంఖ్యాతా సమ్యక్సూతస్య మారణే ॥

తా. ఉముక రెండుభాగములు బూడిచె పుట్టమన్న 1 భాగము లోహకిట్టము 1 భాగము. తెల్లరాతిచార్లము 1 భాగము ఒకింత మనుజుని వెండ్రుకలు వీని నేకముజేసి మేకసాలుబోసి యుడికించి రెండురూములునూరి గుండ్రముగా పొడవుగ నొక మూసను పైమూకుడునుజేసి యెండించి మూసలోగసము బోసి పైన మూకుడును మూసి చీలమన్న లేపనముజేయవలయు. ఇదియ వజ్రమాషయనంబడు. ఇది రసమారణమునం దుపయోగించు.

పాతాళయంత్రము.

శ్లో॥ హస్తం ప్రమాణం నిమ్నంచ గర్తంకృత్వా ప్రయత్నతః ।
తస్మిన్ భాండంచ సంస్థాప్య తథాన్యం పాత్రమాచారేత్ ।
తస్మిన్నావధవర్గంచ దత్వాన్యంచ శరావకమ్ ।
ముఖే సంస్థాప్య ఛిద్రాణి కృత్వాచైవ శరావకే ।
శరావసహితం పాత్రం గర్తస్థే భాజనే న్యసేత్ ।
సంధిలేపం తతః కృత్వా గర్త మాపూర్య మృత్స్నయా ।
పశ్చాద్దగ్గించ ప్రజ్వాల్య సాంగశీతం సముద్ధరేత్ ।
పశ్చాత్తత్పాత్రమధ్యస్థం పాత్రంయక్త్వా సమాహరేత్ ।
తదంతస్థంచ తజ్జైలం గృహీత్యా ద్విధిపూర్వకమ్ ।
పాతాళాఖ్య మిదం యత్రం భాషితం శంభునా స్వయమ్ ॥

తా. ఒకమారలోతుగల పల్లమునుద్రవ్వి అందు పెడల్పు నోరుగల భాండమునుంచి మఱియొకకుండలో నావధమునుంచి యావధముండు కుండనోటియగు రంధ్రములుగల మూకుడు నుంచి ఆ మూకుడుగోడనే యీకుండను పల్లములోని పాత్రపై నుంచి సంధి లేపనముజేసి యాపల్లమును మట్టిలో మూసి దానిపై నగ్ని నుంచి మూకుడుయొక్క రంధ్రమువలన క్రిందిభాండ ములో తైలముగాని ద్రావకముగాని స్రవించు. దానిని సాంగశీతమున యుక్తిచే గ్రహింపవలయు. ఇది యపాతాళయంత్రమనంబడు. ఇది ఈశ్వరునిచే జెప్పబడు.

తేజో యంత్రము.

శ్లో! భాండే యంత్ర ప్రమాణేన ద్రవ్యసంస్థాప్యం ప్రయత్నతః ।
తన్ముఖే ద్వివళీయంత్రం సంస్థాప్యచ నిరోధయేత్ ।
పశ్చాత్ప్రేక్ష్య ల్య మందాగ్నిం జలగ దళోర్ధ్వ మత్రకే ।
తత్తత్తం నళికాద్వారా నిస్సార్థంచ పునఃపునః ।
నీచస్థనళికావక్త్రే భాండస్థాప్యం ద్వితీయకమ్ ।
తస్మై స్పర్శశ్చ సంఘాత్యో గృహీయాత్తు విశేషతః ।
తేజోయంత్ర మిదం ఖ్యాతం తథాన్యై ర్లంబికం మతమ్ ॥

తా. పెద్దభాండమును జేసికొని దాని కర్థ భాగమువరకు ఔషధద్రవ్యములనునిచి దానినోటియందు రెండుగొట్టములుగల యంత్రమును దగిలించి సంధిలేపనముజేసి పైభాండములో మదకముబోసి క్రింద మందాగ్నితో పాకము జేయవలయు. ఆయుదకము కాగి యుష్ణంబైన నళికామూలముగ దానిం దీసి వేసి మరల శీతోదకమును బోయుమండవలయు. క్రిందనుండునళికాముఖమున గాజు

మొదలగు పాత్రల నునిచి ద్రావకమును దీసికొనవలయు. ఇదియే తేజోయంత్ర మనంబుడు. దీనినే మఱికొందరు లంబికాయంత్రమనియు వచించెదరు.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ౦ జీ య ము.

—పుటా ధ్యా య ము.—

మ హా పుట ము.

శ్లో॥ ఘనచారసకేగరేహస్తద్వితయచూత్రకే। కరీషైరర్థపూణ్ణేచ
ముద్రితంచ శరావకమ్ । సంస్థాప్య చాన్యకారీషైః పూరితే
శుభగర్తకే । అగ్నిం ప్రజ్వాల్య శీతేచ గృహ్ణీయాత్తు శరా
వకమ్ ఏత స్మహాపుటంచోక్తం కృతభిః పూర్వసూరిభిః ॥

తా. 2 మూరలు చదరముగ 2 మూరలు లోతుగనుండు పల్లమును త్రవ్వి
అందు సగమువరకు యేరుపిడకల బరచి దాని మధ్యమున యాషధశరావమును గాని
మూసను గాని వునిచి దానిపై యేరుపిడకల బరచుటచే నా పల్లమును నిండించి
యగ్ని నునిచి పుటంబిడి సాంగశీతలమున యాషధమును గ్రహింపవలయు. ఇది
మహాపుటమని పూర్వీకులచే శెప్పబడియె.

గ జ పుటము.

శ్లో॥ ఘనచౌరసకేసార్థ హస్తే వైవతు గర్తకే ।
పూర్వవద్వితయే చాగ్ని స్తత్పుటం గజసంజ్ఞితమ్ ।
మాహిషం వేత్తిసంజ్ఞేయం సూరిభి స్సముదాహృతమ్ ॥

తా. 1½ మూర చదరము 1½ మూర లోతుగల పల్లమును ద్రవ్వి దానిలో
వైక్రమప్రకారము పుటంబిడుటయే గజపుట మనంబడు. దీనినే మాహిషపుట
మనియు పెద్దలు వచించెదరు.

వరాహ పుటము.

శ్లో॥ అరత్నిమాత్రే గర్తేయ ద్వీయతే పూర్వవత్పుటమ్ ।
కరీషా గ్నాత్తు తతోక్తి కం పుటం వారాహసంజ్ఞితమ్ ।

తా. మూరప్రమాణముగల పల్లమును త్రవ్వి దానియందు మునుపటివలెనే
పుటంబిడుటయ వరాహపుట మనంబడు. దీనియం దేరుపిడకల నుపయోగింపంజను.

కుక్కుట పుటము.

శ్లో॥ వితస్త్రిమాత్ర గర్తేయ త్పుట్యతే తత్తు కాక్కుటమ్ ॥

తా. జానెడు చదరము జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వ దానిలో పై ప్రకారము పుటంబిడుటయ కుక్కుటపుట మనంబడు.

కపోత పుటము.

శ్లో॥ వితస్త్రి మాత్రకే గర్తే నప్త భిర్యాథ చాప్తభిః ।
వన్యోష్పలైః పుటంధత్తం తత్తుకా పోతసంజ్ఞితమ్ ॥

తా. జానెడు చదరమును జానెడు లోతుగల పల్లమును త్రవ్వ అందు 7 లేక 8 పిడకలతో పుటంబిడుటయ కపోతపుట మనంబడు.

గోవర పుటము.

శ్లో॥ చూర్ణీ కృత కరీమాగ్నా భూమావేవతు యత్పుటమ్ ।
దీయతే తత్తు కృతిభి గ్గోవరం సముదాచృతమ్ ॥

తా. ఏరుపిడకల చూర్ణమును భూమిపైబోసి దాని మధ్యమునం దౌషధము నుంచి చేతితో బాగుగనదిమి యగ్నినునుచుటయ గోవరపుట మనంబడు.

కుంభ పుటము.

శ్లో॥ మృద్ధుటస్యతుభిద్రాణి కృత్వాంగుళసమానివై । చత్వారిం
శస్త్రత స్తస్మిన్ శీతముఃక్మృత చూర్ణకమ్ । అర్థమాపూరయి
త్వాచ ముఖే దద్యాచ్చరావకమ్ । కర్పటేన మృదాలిప్త్వా
ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ । తస్మిన్నంగారకా త్త్రిప్య
చుల్యాం వాఃథేప్తకానుచ । నిథాయ త్రిదినాచ్ఛీతం గృహీ
త్వోషధ మాచారేత్ । ఏతత్కుంభ పుటాజ్ఞేయం కథితం
శాస్త్రదర్శిభిః ॥

తా. మంటికుండకతోభాగమున 1 అంగుళప్రమాణముగల 40 చిద్రములఁ
యీకుండకర్థభాగమువరకు బాగులబోసి దానిపైదౌషధమునుంచి యాకుండమాతి
ప్రమిదతోమూసి చీలమన్న లేసనముజేసి నీడనెండించి పొయినిదనునించి యాకుం
ప్రమిదపై నగ్నినిడి 3 దినములు పొయిక్రింద మంటవేయవలయు. మంట చల్లారి
పిదప సాంగశీతలమున దౌషధమువ్రగహింపవలయు. ఇదియ కుంభ పుటమనంబడు

శ్రీ ర స్తు.

తాళపత్రలిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుగుతాత్పర్యముబోని

మాత్రాప్రమాణవివరము.

—

చతుర్వల్లం = 8 గురిగింజలయెత్తు	అక్షం = తానిగింజప్రమాణము
లేక 3 చిన్నములయెత్తు	మాషద్వయం = 5 చిన్నములు
నిష్కైకం = మాడయెత్తు	కర్షం = ముప్పాతికయెత్తు
వల్లద్వయం = 4 గురిగింజలయెత్తు	అథకం = 32 పలములు
మాషం = మినుపగింజయెత్తు	కుంభం = తూము
2 పలములు = 2 మాడలయెత్తు	అర్ధశలశం = ఇద్దుము
5 పలములు = 5 మాడలయెత్తు	షోడశపలం = 6 చాపునేర్లు
పల్లయుగ్మం = 4 గురిగింజలయెత్తు	నిష్కద్వయం = 2 మాడలు
పలం = చాపునేరు	అక్షం = 4 మాడలు
పలాష్టకం = 2 నేర్లు	ద్రోణము = 4 తూములు
షోడశపలం = 4 నేర్లు	ప్రస్థం = తూము
శాణం = 10 చిన్నములు	కర్షం = 4 మాడలు
నిష్కార్థం = 5 చిన్నములు	బిడాలపతకం = పిల్లియడుగంత
కర్షం = 4 మాడలయెత్తు	నేరు = 1 పలములు
కుడవం = 4 పలములు	తులమన = 100 పలములు
నిష్కం = మాడయెత్తు	
ప్రస్థం = 4 నేర్లు లేక 10 పలములు	ద్విపలం = చేరెడు

శ్రీ ర స్తు.

గ్రంథాంతర ప్రమాణ మాత్రావివరము.

పరమాణువు మొదలగువాని వివరణము.

శ్లో॥ జాలాంతర గజే భానా యశ్శూక్ష్మం దృశ్యతే రజః ।
తస్య త్రింశ త్తమోభాగః పరమాణు స్సఙ్కచ్యతే ॥

తా. సూర్యకిరణములు కిటికి మొదలగువానిలో ప్రసరించునపుడు అందు గానంబడెడి అణువులో 30 వ భాగము పరమాణు వనంబడు.

శ్లో॥ త్రసరేణు ర్బుధైః ప్రోక్త స్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః ।
త్రసరేణుస్తు పర్యాయ నామ్నా వంశీ నిగద్యతే ॥

తా. 30 పరమాణువు లొకత్రసరేణు వనంబడుమఱియు నీ త్రసరేణువును వంశీయును నామాంతరముకూడా గలిగియుండు.

శ్లో॥ జాలాంతర గతై స్సూర్య కరై ర్వంశీ విలోక్యతే ।
షడ్వంశీభిర్మరీచిస్స్యా త్తాభి ష్షడ్భిస్తు రాజికా ।
తిస్సభీ రాజికాభిశ్చ సర్వ షః ప్రోచ్యతే బుధైః ॥

తా. కిటికి మొదలగువాటియందు ప్రసరించెడి సూర్యకిరణములచే గానంబడెడి నలుకువవంశు యనంబడు. అట్టి 6 వంశు లొకమరీచియనియు 6 మరీచు లొక రాజిక యనియు 3 రాజి లొక సన్నయావగింజయై త్తనియు బఱుగు.

శ్లో॥ యవోష్ఠ సర్వవైః ప్రోక్తో గుంజాప్యాత్తు చతుష్టయమ్ ।
షడ్భిస్తు రత్తికాభిస్స్యా న్నాషకౌ హేమథాన్యకా ॥

తా. మఱియు 8 ఆవగింజ లొక యవగింజయనియు 4 యవగింజ లొకగురి గింజయై త్తనియు 6 గురిగింజ లొక మాషమనియు జెప్పవచ్చు. మఱియు నీ మాష మునకు హేమమనియు ధాన్యకమనియు నామాంతరములు గలిగియుండు.

శ్లో॥ మామైశ్వరుర్భి శ్యాణస్సాన్యధరణ స్సనిగద్యతే ।
 టంక స్సవవ కథిత స్తద్వయం కోల ఉచ్యతే ।
 త్సుద్రభో వటకజైవ వంక్షణంస నిగద్యతే ॥

తా. మఱియు 4 మామములు నొకశ్యాణమనియు ధరణమనియు టంకణమనియు జెప్పబడు. 2 శాణములు నొకకోలమనియు త్సుద్రభమనియు వటకమనియు వంక్షణమనియు బఱుంగు.

శ్లో॥ కోలద్వయంచకర్ష స్సాన్య త్సప్రోక్తఃపాణిమానికా । అక్షం
 పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిందుకమ్ । బిడాల పదకం
 చైవ తథా షోడశికామతా । కరమన్యోహంసపదం సువర్ణం
 కబలగ్రహమ్ ఉదుంబరంచ పర్యామైః కర్ష ఏవ నిగద్యతే॥

తా. మఱియు 2 కోలములు నొక కర్షమనియు పాణిమానికయనియు అక్షమనియు పిచువనియు పాణితలమనియు కించిత్పాణియనియు తిందుకమనియు బిడాల పతకమనియు షోడశికయనియు కరమన్యమనియు హంసపదమనియు సువర్ణమనియు కబలగ్రహమనియు ఉదుంబర మనియు జెప్పబడు.

శ్లో॥ స్యాన్యోద్వాభ్యా మర్థపలా శుక్తి రష్టధికా తథా ।
 శుక్తిభ్యాంచ పలంజ్ఞేయ ముష్టి రాఘం చతుర్థికా ।
 ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పలమేచత్ర కీర్త్యతే ।

తా. మఱియు 2 కర్షములు నొక అర్థపలమనియు శుక్తియనియు అష్టధికయనియు 2 శుక్తులు నొక పలమనియు ముష్టియనియు అమ్రమనియు చతుర్థికయనియు ప్రపంచమనియు షోడశీబిల్వమనియు జెప్పబడు

శ్లో॥ పలాభ్యాం ప్రసృతిజ్ఞేయాయా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే ।
 ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్సాన్య త్కుడ వోర్ధశరావకిః ।
 అష్టమాసంచ సజ్జేయం కుడవాభ్యాంచ మానికాః ।
 శరాతోష్ట పలా తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః ॥

తా. మఱియు 2 పలములు నొకప్రస్ఫుతమనియు ప్రస్ఫుతమనియు 2 ప్రస్ఫుతులొక యంజలియనియు కుడవమనియు అర్ధశరావకమనియు అష్టమానమనియు 2 కుడవము లొకమానికయనియు శరావమనియు అష్టపలమనియు బఱగు.

శ్లో॥ శరానాభ్యాం భవేత్ప్రస్థ శ్చతుఃప్రస్థై స్తథాథకమ్ ।

భాజనం కాంసప్రాతంచ చతుష్షష్ఠి పలంచ తత్ ॥

తా. మఱియు 2 శరావము లొకప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థము లొక ఆథకమనియు భాజనమనియు కాంససాత్రమనియు జెప్పబడు. ఆథకమన 64 పలములు.

శ్లో॥ చతుర్భి రాథకై ద్ద్రోణః కలశో నల్పణోస్మనా ।

ఉన్మానశ్చ ఘటోరాశి ద్ద్రోణపర్యాయ సంజ్ఞ కాః ॥

తా. మఱియు 4 ఆథకములు 1 ద్రోణమనియు కలశమనియు నల్పణమనియు పున్యమనియు పున్మానమనియు ఘటమనియు రాశిమనియు బఱగు.

శ్లో॥ ద్రోణాభ్యాం శూర్పకుంభౌన చతుష్షష్ఠి శరావకః ।

శూర్పాభ్యాంచ భవేద్ద్రోవాహోగోణీచ సాస్త్వతా ॥

తా. మఱియు 2 ద్రోణము లొక శూర్పమనియు కుంభమనియు 2 శూర్పము లొక ద్రోణియనియు వాహమనియు గోణియనియు జెప్పబడు. ద్రోణియన 64 శరావములు.

శ్లో॥ ద్రోణీ చతుష్టయం ఖారీ కథితా సూక్ష్మబుద్ధిభిః ।

చతుస్సహస్ర పలికా షణ్ణన త్యధికాచ సా ॥

తా. మఱియు 4 ద్రోణములు 1 ఖారియని జెప్పబడు. ఖారియన 4096 పలములు.

శ్లో॥ పటానాం ద్విసహస్రంచ భార ఏకః ప్రక్షీరితః ।

తులాపల శతంజ్ఞేయం సర్వత్రై వైషనిశ్చయః ॥

తా. 2000 పలము లొక భారమనియు 100 పలము లొక తులమనియు జెప్పబడు. కావున ముంగు జెప్పబోయెడి ప్రమాణంబులనన్నిటిని యిదేప్రకారముగా నెఱుంగందగు.

శ్లో॥ మాష టంకాక్ష బిల్వాని కుడవః ప్రస్థమాథకమ్

రాశి రోణీ ఖారికేతి యథో త్తర చతుర్గుణాః ॥

తా. 4 మాషము లొక టంకమనియు 4 టంకములు నొక అక్షమనియు 4 అక్షములు నొక బిల్వమనియు 4 బిల్వములు నొక కుడవమనియు 4 కుడవములు నొక ప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థములు నొక అధకమనియు 4 అధకములు నొక రాశియనియు, 4 రాశులు నొక గోణియనియు 4 గోణులు నొక ఖారియనియు నెఱుంగవలయు. ఇక పచ్చివిగనుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల వచించెద.

శ్లో॥ గుంజాది మానమారభ్య యావత్స్యా త్కుడవస్థితి ।

ద్రవార్ద్ర శుష్కద్రవ్యాణాం తావ న్మానం సమం మతమ్ ॥

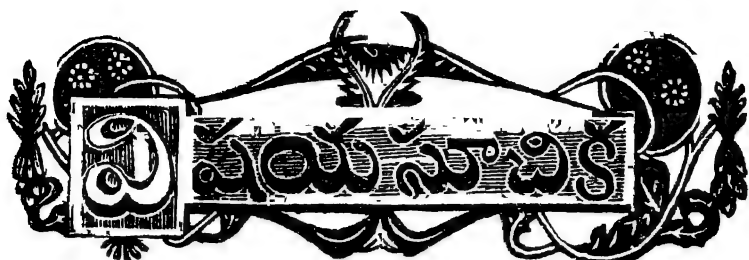
ప్రస్థాది మాన మారభ్య ద్విగుణంతు ద్రవార్ద్రయోః ।

మానంతథా తులాయాస్తు ద్విగుణం నక్వచిత్ స్మృతమ్ ॥

తా. పైజెప్పిన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని కుడవ ప్రమాణమువరకు రసార్ద్రశుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను ప్రస్థాదిపరిమాణంబులకు రసార్ద్రద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింపవలయు. ఐనను తులమను ప్రమాణము ద్విగుణంబుగ జెప్పబడవయ్యె.

శ్రీ ర సు

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

ప్రథమ ప్రకరణము.

ఇష్టదేవతా ప్రార్థన
గ్రంథారంభ ప్రతిజ్ఞ
యుగోపయుక్త గ్రంథములు
ఆయు ర్వైద్య ప్రశంస
గ్రంథాధ్యయన ఫలము
గ్రంథస్థ విషయములు
జ్యోతిష్ ప్రతి
ఆప్తధాతు స్థానములు
సిరాదిస్వరూపము
నాడీపరీక్ష
నాడీస్పర్శనవిధి
స్త్రీపురుష నాడీభేదము
హస్తగళ నాడీపరీక్ష
హస్త నాడీపరీక్ష
కంఠ నాడీపరీక్ష
నాసా నాడీపరీక్ష
శుభ నాడీపరీక్ష
వాతాది నాడీపరీక్ష
వాతాది నాడీలక్షణము
వాతాధిక్య నాడీలక్షణము

పితృధిక్య నాడీలక్షణము	11
1 శ్లేష్మాధిక్య నాడీలక్షణము	„
2 ప్రకారాంతర నాడీలక్షణము	12
3 వాతశిత్త నాడీలక్షణము	„
4 వాతశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	„
5 శిత్తశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	„
6 సన్నిహిత నాడీలక్షణము	13
7 అసాధ్య నాడీలక్షణము	„
8 మృత్యు నాడీలక్షణము	„
9 అజీర్ణ నాడీలక్షణము	14
10 బాలవృద్ధాదుల నాడీలక్షణము	„
11 త్రికాల నాడీలక్షణము	„
12 నాడీగత వాతసంచారకృత్యము	15
13 నాడీపరీక్షానిషేధకాలము	„
14 నాడీజ్ఞానహీన వైద్యదోషము	16
15 స్పర్శలక్షణము	„
16 రూపలక్షణము	„
17 శబ్దలక్షణము	17
18 జ్వరస్వరూపము	„
19 జ్వరాతిభేదములు	18
20 అహిక జ్వరలక్షణము	19

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

శీతజ్వరలక్షణము	20	పునరావృత్తిజ్వరకారణము.	35
శీతజ్వరములకు పాకుపతాన్త్రరసము	,,	జ్వరము కలక్షణము	,,
శీతజ్వరములకు మహాపాకు		జ్వరమంతము	37
పతాన్త్రరసము	21	జ్వరసంప్రాప్తికారణము	,,
ద్వాదశాహికజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరలక్షణము	,,
త్రిరాత్రజ్వరలక్షణము	22	జ్వరపూర్వరూపము	,,
రసపతాపమారాండరసము	,,	వాతజ్వరలక్షణము	38
త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము	,,	పిత్తజ్వరలక్షణము	40
సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశ		క్షేమజ్వరలక్షణము	42
రసము	24	వాతపిత్తజ్వరలక్షణము	43
త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాహికా		క్షేమవాతజ్వరలక్షణము	,,
సరము	25	క్షేమపిత్తజ్వరలక్షణము	44
త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స	,,	ద్వంద్వజ్వరలక్షణము	,,
చాతుర్ధికజ్వరలక్షణము	,,	సన్నిపాతజ్వరలక్షణము	45
చాతుర్ధికాది సర్వజ్వరములకు		దాహజ్వరలక్షణము	46
మహాద్వీపమారము	26	అజీర్ణ జ్వరలక్షణము	,,
శీతజ్వరానుపానములు	,,	భూతజ్వరలక్షణము	47
ఆహికజ్వరసంధ్యములు	27	అభిపూతజ్వరలక్షణము	,,
మహాచికాజ్వరలక్షణము	,,	విషమజ్వరలక్షణము	,,
అసాధ్యమహారికాజ్వరలక్షణము	29	విషమజ్వరోత్పత్తికారణము	48
స్ఫోటకజ్వరచికిత్స	,,	విషమజ్వరభేదము	49
క్రిమిరోగలక్షణము	30	సంతతజ్వరోత్పత్తిక్రమము	50
క్రిమిరోగచికిత్స	31	సంతతజ్వరకాలప్రమాణము	,,
క్రిమిరోగములయందు పథ్యము	32	సంతతజ్వరక్రమము	,,
క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము	,,	దోషక్షయవృద్ధినిలచే విషమ	
జంతుజ్వరలక్షణము	33	జ్వరోత్పత్తికారణము	51
జంతుజ్వరములకు కిటమర్దనరసము	,,	సంతతాదిజ్వరనిదానము	,,
జ్వరాతిసారలక్షణము	,,	త్యాహిక, త్రాహికజ్వరనిదానము	52
జ్వరాతిసారచికిత్స	34	శుక్లగతజ్వరలక్షణము	,,
రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము	,,	శుక్లగతజ్వరచికిత్స	53
రక్తాతిసారజ్వరచికిత్స	,,	ఆమజ్వరలక్షణము	,,
దోషాతిసారలక్షణము	,,	పచ్చమానజ్వరలక్షణము	54
జ్వరితునియొక్క విషయములు	35	నిరామజ్వరలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

అమాదిజ్వరకాలప్రమాణము.

త్యగ్తాదిజ్వరలక్షణము

అంతర్గతజ్వరలక్షణము

రక్తగతజ్వరలక్షణము

మాంసగతజ్వరలక్షణము

అస్థిగతజ్వరలక్షణము

కాలజ్వరలక్షణము

చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము

రక్తగతజ్వరకాలప్రమాణము

మాంసగతజ్వరకాలప్రమాణము

రసగతజ్వరలక్షణము

రసగతజ్వరకాలప్రమాణము

ఆగంతకజ్వరనిదానము

అగ్నిన్యాయజ్వరలక్షణము

కౌమజ్వరలక్షణము

అసాధ్యజ్వరలక్షణము

సంగమదోషజ్వరలక్షణము

విషాచిజ్వరలక్షణము

విషాచిజ్వరచికిత్స

విషాచిజ్వరములకు ఆగ్నికుమారము

కౌమిలాజ్వరలక్షణము

మేదోగతజ్వరలక్షణము.

మజ్జాగతజ్వరలక్షణము.

జీర్ణజ్వరలక్షణము

గంభీరజ్వరలక్షణము

తరుణాదిజ్వరప్రమాణము

బాలురకుజనించు నీరుచవ్వల

లక్షణచికిత్స

నూలికాజ్వరలక్షణము

స్వేదభేదములు

స్వేదచికిత్స

జ్వరితునిమారకోపద్రవములు

జ్వరదశావస్థలు

54 జ్వరరోగసాధ్యసాధ్యోప.

55 ద్రవములు

,, జ్వరదినప్రమాణము

,, జ్వరపాకక్రమము

56 జ్వరితపథ్యలక్షణము

,, లంఘనక్రమము

57 పథ్యక్రమము

,, సఖ్యోపయుక్తశాకములు

,, అపథ్యద్రవ్యాములు

58 పురాణజ్వరములకుమాలినివసంతరసము

,, పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు

,, కఫరిశుద్ధి

,, జ్వరమురారి

59 సర్వజ్వరాదిహరఃసుఖీకలు

,, జ్వరమైరివటుకములు

,, జ్వరగజకేసరి

62 జ్వరములకు పంచాననరసము

,, జ్వరగజాంకుశము

,, సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము

63 జ్వరములకు చండభానురసము

,, జ్వరనాశనరసము

64 తరుణజ్వరాదిరసము

,, నవజ్వరేభసింహరసము

,, నవజ్వరములకు తిపురభైరవరసము

,, జ్వరములకు వైష్ణవీరసము

65 సర్వజ్వరములకు శ్రీశబంజీరసము

,, ముహూర్తములో జ్వరమును

,, హరించెడి శితభంజీరసము

,, జ్వరములకు స్వచ్ఛందభైరవము

66 త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము

,, అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము

67 విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము

,, భేరిజ్వరాంకుశము

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

జ్వరములకు రాజచండిశ్వరరసము	84	కఘోగమునకుకట్టలాదికషాయము	104
జ్వరములకు సూతరాజీయము	86	కఘాదిజ్వరములకుశృంగాద్వికషాయము	,,
జ్వరములకు కాలాగ్ని రుద్రరసము	,,	త్రివోషజ్వరమునకు త్షుద్రాది	,,
జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము	87	కషాయము	,,
జ్వరములకు సిద్ధాగ్ని కుమారము	,,	అష్టవిధజ్వరములకు వృద్ధక్షుద్రాది	,,
జ్వరములకు లఘుగ్నికుమారము	88	కషాయము	105
పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము	,,	అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమూల	,,
సర్వజ్వరములకు సింహప్రతిసాజనము	89	సంచకకషాయము	,,
సర్వజ్వరములకు ఆనంద్భైరవము	90	వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్ర	,,
ముహూర్తములలోనవజ్వరములను	,,	కషాయము	,,
హరించెడి రత్న గిరిరసము	,,	వాతజ్వరమునకు శత్యాదికషాయము	106
సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము	91	శ్లేష్మజ్వరములకు బృహ	,,
సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము	92	చ్యుర్యాదికషాయము	,,
సర్వజ్వరములకుమృత్యుంజయ రసము	93	వాతజ్వరమునకుపటోలాది	,,
తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయా	,,	వాతకఘజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాది	,,
నలరుద్రరసము	94	కషాయము	107
సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము	96	పిత్తజ్వరమునకుగుడూచ్యాదికషాయము	,,
ఆసాధ్యజ్వరములయందు	,,	పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాది	,,
కల్పతరురసము	,,	కషాయము	,,
జ్వరములకు ఆర్ధనారీశ్వరరసము	97	పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయ	,,
అమజ్వరములకు అగ్నికుమారరసము	98	మాణాదికషాయము	,,
సర్వజ్వరములకు సారములకు మెఘ	,,	విషమజ్వరమునకువాతజ్వరము	108
నాదరసము	99	ఏకాహికజ్వరమునకు ఘటోలాది	,,
చాతుర్వికజ్వరములకు చాతుర్థ	,,	కషాయము	,,
కారిరసము	100	త్రాహికజ్వరమునకు గుడూచ్యాది	,,
సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము	101	కషాయము	,,
సర్వజ్వరహరకషాయము	,,	పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాది	,,
శీతజ్వరహరకషాయములు	,,	చూర్ణము	109
శీతజ్వరమునకు త్షుద్రాదికషాయము	102	పురాణజ్వరక్షయములకు	,,
సర్వజ్వరములకుభూనింబాదికషాయము	,,	ఏలాదిచూర్ణము	,,
విషమజ్వరములకు దార్వాది	,,	ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాది	,,
కషాయము	103	చూర్ణము	110
శ్లేష్మజ్వరములకు దశమాలకషాయము	,,	జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము	111

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సర్వజ్వరములకుజ్వరశ్రవణచూర్ణము	112	సన్నిపాతనామతత్వాధ్యా	
సర్వజ్వరములకుఅమలకాద్రిచూర్ణము	113	సాధ్యములు	130
దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము	114	సంధికసన్నిలక్షణము	131
దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాశాది		తాంధ్రికసన్నిలక్షణము	132
చూర్ణము	114	ప్రలాపసన్నిలక్షణము	133
జ్వరములకు లాక్షాదితైలము	115	చిత్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము	134
శీతజ్వరములకు హస్తీకర్ణికతైలము	116	జిహ్వకసన్నిలక్షణము	135
సర్వజ్వరములకు అంగారకతైలము	117	కర్ణికసన్నిలక్షణము	136
జ్వరములకు లాక్షాదితైలము	118	పూర్వోక్తసన్నిపాతసాధ్య	
విషమజ్వరములకు మహాలక్షాదితైలము	119	నాడీలక్షణము	137
శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము	120	సాధ్యసన్నిపాతవివరణము	138
ఎకాహికాది విషమజ్వరములకు		అసాధ్యసన్నిపాతవివరణము	139
మహాకట్టరతైలము	121	రుద్ధాహసన్నిలక్షణము	140
విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాది		అంతకసన్నిలక్షణము	141
తైలము	122	భుగ్నసేత్రసన్నిలక్షణము	142
ఎకాహికాది జ్వరములకులాక్షా		కంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము	143
భూతాంకుశతైలము	123	రక్తపీచుసన్నిలక్షణము	144
జ్వరములకు హస్తీకర్ణికతైలము	124	శీతాకగసన్నిలక్షణము	145
జ్వరములకు క్రముకాదిరసాయనము	125	అభిన్యాససన్నిలక్షణము	146
జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలుడులేహ్యము	126	సన్నిపాతభేదములు	147
సహదేవిఘృతము	127	శీతాంసన్నిపాతవివరణము	148
క్షీరపట్టలఘృతము	128	దాహాద్యగ్రసన్నిపాతవివరణము	149
దశమాలపట్టలకఘృతము	129	సన్నిపాతదినప్రమాణము	150
ద్వితీయ ప్రకరణము.		త్రయోదశసన్నిపాతవివరణము	151
సన్నిపాతోత్పత్తికారణము	130	విస్ఫారకసన్నితపాతలక్షణము	152
త్రయోదశ సన్నిపాతసామాన్య	131	అనుకారసన్నిపాతలక్షణము	153
నిదానము	132	కంపనసన్నిపాతలక్షణము	154
సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము	133	బభ్రుగ్రసన్నిపాతలక్షణము	155
అసాధ్యసన్నిపాతసామాన్య	134	శిశుగ్రహసన్నిపాతలక్షణము	156
నాడీలక్షణము	135	భల్లసన్నిపాతలక్షణము	157
మృత్యుధాతులక్షణము	136	హుటపాలకసన్నిపాతలక్షణము	158
సన్నిపాతజ్వరసామాన్యప్రమాణము	137	సంమోహసన్నిపాతలక్షణము	159
		పాలకసన్నిపాతలక్షణము	160

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

యాచ్యుసన్ని పాతలక్షణము	151	సన్ని పాతములకు నవరోహాగ్ని కుమర	167
క్రకచసన్ని పాతలక్షణము	152	సన్ని పాతములకు ప్రతాగ్ని కుమారము	,,
కర్కటసన్ని పాతలక్షణము	,,	దివ్యాగ్ని కుమారము	168
వై దారిక సన్ని పాతలక్షణము	153	సన్ని పాతములకు మహాతరుణార్కము	,,
సన్ని పాత సప్తవిధదోషమార	.	సన్ని పాతములకు సమగర ౪	
కోపద్రవములు	154	తరుణార్కము	169
రోగారిష్ట లిఖి వారనక్షత్రములు	155	సన్ని పాతాదులకు అమృత సంజీవనీ	
రోగోత్పత్తి కు భాషుభ నక్షత్రములు	156	రసము	170
దూతలక్షణ రోగ సాధ్యానాధ్యములు	157	సన్ని పాతాదులకు ఆనందభైరవము	,,
సన్ని పాత సప్తవిధదోష		సన్ని పాతములకు బ్రహ్మస్త్ర రసము	171
సాధ్యలక్షణములు.	,,	సన్ని పాతాది సర్వరోగములకు శీతాంశు	
అపథ్యజనిత సప్తవిధదోషలక్షణము	158	రసము	172
స్త్రీ సంగమదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు మృత్యోత్థాపన రసం	173
విషమదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు మృత్యు సంజీవనీ రసము	174
విషమశీతదోషలక్షణము	159	సన్ని పాతాదులకు మృత్యు సంజీవనీ	
పీతజిహ్వకదోషలక్షణము	,,	రసము	175
రక్తజిహ్వకదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు మహాగంధనూర్య	
కృష్ణజిహ్వకదోషలక్షణము	160	రసము	176
శ్వేతిజిహ్వకదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు నూచికాముఖ రసము	,,
సప్తవిధదోష దిన ప్రమాణము	,,	సన్ని పాతములకు భేతాశ రసము	177
బైషధ్య ప్రయోగ కాలము	,,	సన్ని పాతములకు యందు నూచికాభరణ రసం	,,
సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు	161	సన్ని పాతములకు సరాజేంద్ర రసము	178
సన్ని పాత సప్తవిధదోష శృంగు			
నాడిలక్షణము	163	మృత్యు తీర్థ ప్రకరణము.	
ఆసాధ్య రోగ చికిత్సావశ్యకత్వము	,,	మనఃకాయదోషలక్షణము	180
సర్వైద్యలక్షణము	,,	వాతస్థానములు	181
సప్తవిధదోష సన్ని పాత సాధ్య		పితృస్థానములు	,,
లక్షణములు	,,	శ్లేష్మస్థానములు	,,
సన్ని పాత సప్తవిధదోషములకు		వాతాదిధాతువుల ఆవస్థా విశేషము	,,
కాలకూట రసము	164	వాతాదిదోషాద్య వస్థా లక్షణము	182
సన్ని పాత భైరవము	165	వాతవికారములు	,,
సన్ని పాతాదులకు ఆ పుటాగ్ని కుమార	166	పిత్తవికారములు	,,
సన్ని పాతములకు రాజాగ్ని కుమారము	,,	శ్లేష్మవికారములు	183

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము	183	వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము	193
ఋతు భేదమువలన వాతాదులకు		వాతపిత్తక్షయ	,,
అవసావిశేషము	,,	పిత్తశ్లేష్మక్షయ	,,
శరీరజరోగముల కాషధభేద		రక్తపిత్తక్షయ	,,
వరణములు	184	క్షీనక్షయ	199
వానాదిదోషచికిత్సా భేదవివరణములు	,,	రోగ రాజక్షయ	,,
లంఘనభేదము	185	రక్తక్షయ	,,
దోష భేదము చేరోగ భేదములు	,,	చతుర్విధక్షయ	,,
సర్వరోగ సాధ్యసాధ్యవివరణములు	,,	ఏకాదశక్షయ	200
మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య		క్షయరోగ	201
లక్షణములు	186	క్షయోపద్రవములు.	202
అసాధ్యమూత్రపరీక్ష	188	క్షయ ఏకాదశరూపషడ్రూపప్రిదోష	
దీర్ఘ రోగియొక్క మూత్రపరీక్షా		శోష వివరణము	203
క్రమము	189	సర్వరోగ భేదవివరణము	204
రోగ విశేషముల మూత్రలక్షణము	190	రోగ సాధ్యసాధ్యములు	,,
వాతాదిరోగ మూత్రలక్షణము	191	క్షయరోగములకు తాళక సింహారము	,,
దీర్ఘ రోగి మూత్రలక్షణములు	192	క్షయపాండుకామిలకు క్రిమదగ్ని	
ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్రలక్షణము	,,	కుమారము	206
		క్షయాదిసర్వరోగములకు	
చతుర్థ ప్రకరణము.		పూర్ణచంద్రోదయములకు	207
		క్షయాదులకు మహదగ్ని కుమారము	208
క్షయరోగోత్పత్తికారణము	193	మందూరగుణము	211
క్షయరోగ కారణీభూతపాపములు	194	క్షయాదులకు జీర్ణమందూరచూర్ణము	,,
క్షయరోగ స్వరూపము	,,	సర్వక్షయములకు కాంతవల్లభరసము	212
క్షయరోగ పరిహారము	,,	క్షయరోగములకు లోక నాధరసము	213
ప్రకారాంతరక్షయరోగోత్పత్తి		క్షయరోగములయందు పథ్యము	214
కారణము	195	క్షయరోగి ములయందు పథ్యము	,,
క్షయరోగ రూపములు	196		
రాజయక్షులక్షణము	197	పంచమ ప్రకరణము.	
వాతక్షయలక్షణము	,,	పాండురోగ నిదానాదులు	215
పిత్తక్షయలక్షణము	,,	వాతపాండురోగలక్షణము	216
శ్లేష్మక్షయలక్షణము	,,	పిత్తపాండురోగలక్షణము	,,
సన్ని వాతక్షయలక్షణము	,,	శ్లేష్మపాండురోగలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సన్నిపాతపాండురోగలక్షణము	217	పాండురోగములయందుపథ్యము	238
మృత్యుపాండురోగలక్షణము	"	పాండురోగములపథ్యాపథ్యము	234
ప్రకారాండరపాండురోగలక్షణము	"	పాండురోగచికిత్సవిధానము	"
పూర్వోక్తపంచపాండురోగమార		శోఫనిదానము	"
కోకోషద్రవములు	219	శోఫవిభాగము	235
రోగసాధ్యాసాధ్యవివరణము.	220	శోఫపూర్వరూపము	"
పాండురోగచికిత్సారంభక్రమము	"	శోఫకారణము	"
వాతపాండువునకురససిందూర		శోఫసామాన్యలక్షణము	236
భూషణము	221	వాతజశోఫ	"
పిత్తపాండువునకు హంసమందూరము	"	పిత్తజశోఫ	237
శ్లేష్మపాండువునకుమందూరవటకము	222	శ్లేష్మజశోఫ	"
మృత్యుపాండువునకురసమగ్నిముఖ		ద్వంద్వజసన్నిపాతజశోఫలక్షణము	"
మందూరము	223	అభిభూతజశోఫ	"
సన్నిపాతపాండువులు సిద్ధమందూరము	"	విషశోఫ	238
సర్వపాండాగులకుచింతాదికషాయ	224	వాతాదిస్థానవిశేషమువలనశోఫోత్పత్తి	
సర్వపాండువులకులఘుచించాదిలేహ్యం	"	క్రమము	"
పాండువులకుప్రకారాంతరలఘు		అనాధ్యశోఫలక్షణము	239
చించాదిలేహ్యము	225	శోఫమారకోషద్రవములు	"
సర్వపాండువులకు మహాచించాది		శోఫారసము	240
లేహ్యము	226	శోఫలకు పజ్రమందూరము	241
పాండువులకురక్తాకర్మాగులు	227	శోఫలకుక్షిత్తిడికషాయము	"
హలీమకవివరము	"	శోఫలకుత్రిణీమందూరము	242
హలీమకలక్షణము	"	శోఫలకురసభూషణము	"
పాండువులకుత్రిఫలముసూర్యము	"	శోఫలయందుపథ్యము	243
పాండువులకురసయసూర్యము	228	శోఫలయందుపథ్యము	"
సర్వపాండువులకుపూర్ణచంద్రరసము	"	కామిలానిదానము	"
పాండుశోఫలకుశోఫాంకుశరసము	230	గుంధకామిలా లక్షణము	"
శోఫముద్గరరసము	231	కామిలాసాధ్యాసాధ్యోషద్రవములు	244
శుక్లపాండులక్షణము	"	కామిలమపంచాస్యరసము	"
శుక్లపాండువులకుకాలభిధ్వంసనరస	"	శిలాజిత్వాదివటికములు	245
శుక్లపాండుక్షయలకుత్రైలోక్య		కామిలమంత్రము	"
సుందరరసము	232	కామిలకురత్నకర్మ	246
క్షయపాండువులకుఅనంతగుణమందూరం		హలీమకమలాంతకరసము	"

విషయము.

పుటసంఖ్య.

విషయము.

పుటసంఖ్య.

మష్ట ప్రకరణము.

అశీతి వాతవివరణము	248
వాతాదిప్రకోపజనితరోగ భేదములు	249
వాతరోగ నిదానము	,,
వాతసాధ్యాసాధ్యములు	252
ఘృమ వాతలక్షణము	,,
ఘృమ వాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము	253
విఘృమ వాతలక్షణము	,,
విఘృమ వాతమునకు వాతాదిరసము	,,
ఏకాంగ వాతలక్షణము	254
ఏకాంగ వాతమునకు స్వర్ణారసము	,,
కఫవాతలక్షణము	255
కఫవాతారసము	,,
జిహ్వోంగ వాతలక్షణము	256
జిహ్వోంగ వాతాంతకరసము	,,
స్కంధ వాతలక్షణము	,,
కంధర వాతలక్షణము	257
స్కంధ వాతమునకు వాతముద్గరరసము	,,
స్కంధ వాతమునకు ఇంద్రవాగుణికాది ఘృణికలు	,,
పాచ వాతలక్షణము	,,
పాచ వాతమునకు స్వచ్ఛంద నాయక రసము	258
మధు వాతలక్షణము	,,
మధు వాత హర ఘృణికలు	,,
వస్త్ర వాతలక్షణము	259
వస్త్ర వాతమునకు స్వచ్ఛంద తైరవరసము	,,
క్షుత వాతలక్షణము	260
శృంఖల వాతలక్షణము	,,
శృంఖల వాతమునకు త్రిగుణాఖ్యరసము	,,
విస్ఫోట వాతలక్షణము	261
స్నాయుక వాతలక్షణము	,,

స్నాయుక వాతమునకు పంచాననకల్ప	261
స్నాయుక వాతమునకు భుజగ రాజ	
చూర్ణము	262
గృధ్ర వాతలక్షణము	,,
గృధ్ర వాతమునకు దాక్షాదిఘృణికలు	263
పాంశు వాతలక్షణము	,,
శుక్ల వాతలక్షణము	264
శుక్ల వాతమునకు ఫణిపతిరసము	,,
నిష్ఠేంద్రియ నిదానము	,,
నిష్ఠేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము	265
నూతి కా వాతలక్షణము	266
నూతి కా వాతమునకు బడబానలరసము	,,
నూతి కా వాతమునకు వాత విధ్వంసక రసము	267
త్వగ్వాతలక్షణము	268
భోగ వాతలక్షణము	,,
భోగ వాతమునకు ఏరండమూల చూర్ణము	,,
భోగ వాతమునకు రసకర్పూరము	,,
కిక్కి స వాతలక్షణము	269
కిక్కి స వాతమునకు మహాకర్పూరము	,,
కటి వాతలక్షణము	,,
కటి వాతమునకు వాత కేసరీరసము	,,
మలబద్ధ వాతలక్షణము	270
మలబద్ధ వాతమునకు వాకుచ్చాద్రి చూర్ణము	,,
మూత్రబద్ధ వాతలక్షణము	,,
మూత్రబద్ధ వాతమునకు వాత విద్రావణ రసము	271
ఊరు స్తంభ వాతలక్షణము	,,
ఊరు స్తంభ వాతమునకు వాతగజాం కుశ రసము	,,
తిమిర వాతలక్షణము	272
కంప వాతలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

కంపవాతమునకువిజయభైరవరసము	272	అగ్రాంగవాతలక్షణము	283
బాహుకంపవాతలక్షణము	273	పార్శ్వవాతలక్షణము	284
శ్వాహుకంపవాతమునకుమాషత్తైలము	,,	ఆతపవాతలక్షణము	,,
శ్వాహుకంపవాతమునకుకార్వాసత్తైలం	,,	ఆతపవాతమునకువాతశార్ధూలరసము	,,
శీతవాతలక్షణము	274	అగ్నివాతలక్షణము	,,
శీతవాతమునకుఆగ్నికుమారరసము	,,	అగ్నివాతమునకువీరభద్రరసము	,,
సిరావాతలక్షణము	275	అధ్యవాతలక్షణము	286
సిరావాతమునకుపిరండాదికషాయము	,,	అధ్యవాతమునకొప్రభావతీవటికములు	,,
సిరావాతమునకు దేవదార్వాది		శుష్కవాతలక్షణము	,,
కషాయము	,,	సుప్తవాతలక్షణము	287
నయనవాతలక్షణము	,,	సుప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము	,,
నాసావాతలక్షణము	276	సంధివాతలక్షణము	,,
నాసావాతమునకునవ్యము	,,	సంధివాతమునకు రత్నగర్భపోటలీ	
నాసారక్తమునకునవ్యము	,,	రసము	288
ముఖవాతలక్షణము	277	సాధ్యవాతలక్షణము	,,
ముఖవాతమునకుచతుర్ముఖరసము	,,	శిరోవాతలక్షణము	,,
ముఖవాతమునకువిశంకాదిహార్ద్యము	,,	సర్వహీనవాతలక్షణము	289
ఉదరవాతలక్షణము	,,	సర్వహీనవాతమునకువాతకులాంతక	
కుక్షివాతలక్షణము	,,	త్తైలము	,,
అశీలివాతములకుకాలాగ్నిరద్రరసం	278	రర్తవాతలక్షణము	,,
అజీర్ణవాతలక్షణము	,,	రక్తవాతమునకువాతాంతకరసము	290
అమ్లవాతలక్షణము	279	క్షీణవాతలక్షణము	,,
అమ్లవాతమునకువిషలింగకత్తైలము	,,	ఖంజావాతలక్షణము	,,
అనులోమవాతలక్షణము	,,	ఖంజావాతమునకువాతవజ్రరసము	291
అనులోమవాతమునకు వాత		కళావాతలక్షణము	,,
సమ్యోహన రసము	280	కళావాతమునకువాసాదిత్తైలము	,,
విలోమవాతలక్షణము	,,	ఆవయవాంగవాతలక్షణము	293
విలోమవాతమునకుసింహనాదరసము	281	ఆవయవాంగవాతమునకువైరేచన	
ధనుర్వాతలక్షణము	,,	కల్పము	,,
ధనుర్వాతమునకుఆగ్నికర్మాదివిశిష్ట	,,	స్థానవాతలక్షణము	,,
కంఠవాతలక్షణము	281	స్థానవాతమునకువాతోన్మూలరసము	292
పక్షిపాతలక్షణము	,,	గుల్ఫవాతలక్షణము	,,
పక్షిపాతవాతమునకుకాలకంటకరసం	282	గుల్ఫవాతమునకుపాణవల్లభరసము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

అంగుళీవాతలక్షణము	294	కర్ణవాతలక్షణము	306
జానువాతలక్షణము	,,	కర్ణవాతహస్తలక్షణము	,,
జంఘావాతలక్షణము	295	బిభిరవాతలక్షణము	,,
జంఘావాతమునకు లక్ష్యవిలాసరసము	,,	కర్ణవాతమునకు దశమూలలక్షణము	,,
అసివాతలక్షణము	,,	కర్ణశూలవాతలక్షణము తచ్చిక్షేప్త	307
కౌకవాతలక్షణము	296	ఊన్యాదవాతలక్షణము	,,
భ్రమణివాతలక్షణము	,,	ఊర్ధ్వవాతలక్షణము	,,
భ్రమణివాతమునకువిష్ణుపరాక్రమరసము	,,	ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతాదిరసము	308
భ్రమణాదివాతములకుగంధకకల్పము	297	ఆమవాతలక్షణము	,,
పగువాతలక్షణము	298	ఆమవాతవివర్తకోపాయము	309
పంగువాతమునకు ప్రభావతీవచికలు	,,	ఆమవాతమునకు పంచమక్త్రరసము	,,
సత్కఆరితవాతములకు భృంగాది		ఆమవాతమునకు ఏకండలక్షణము	,,
నన్యములు	299	ఒరుగువాతమునకు చికిత్స	,,
మూర్ఛావాతమునకు మహాకౌడి		వాతప్రకోసలక్షణము	310
నన్యములు	300	వాతశుష్కనోపచారములు	,,
అర్ధితాదివాతమునకు కాశ్మర్యాది		సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందభైరవము	,,
నన్యము	,,	అశీతివాతసామాన్యలక్షణము	311
మూర్ఛానులకు కుంకుమాదినన్యము	,,	మతాంతగస్థాశీతివాతములలో	
వాతాదిరోగములకుత్రికలుకౌడినన్యము	,,	బలవత్తరములైన వాతములు	311
దండవాతలక్షణము	301	బలవత్తరవాతలక్షణము	312
దండవాతమునకు విజయభైరవరసము	,,	బలవత్తరవాతోపచారము	314
మంచవాతలక్షణము	303	వాతములకు రక్షణకర్మము	314
మంచవాతమునకు కౌలకంఠరసము	,,	సర్వవాతములకు ఆర్కాదిలక్షణము	316
కోష్ఠవాతలక్షణము	303	తైలసాకలక్షణము	316
కోష్ఠవాతమునకుస్వచ్ఛందభైరవరసము	,,	వాతరోగములయందు పథ్యము	317
గుల్మవాతలక్షణము	,,	వాతరోగములయందు దవధ్యము	318
గుల్మవాతములకు త్రివిక్రమరసము	304	సప్తమ ప్రకరణము.	
మజ్జావాతలక్షణము	,,	చతుర్వింశతీపైత్యవివరము	319
క్షతవాతలక్షణము	,,	అనర్థపైత్యలక్షణము	320
వసావాతలక్షణము	305	అవర్ణాదిపైత్యములకు పైత్యాంకి	
అణువాతలక్షణము	,,	రసము	321
దిధివాతలక్షణము	,,	ఆవర్ణాదిపైత్యోపచారము	322
దధివాతాదిరసము	,,		

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

వివర్ణపైత్యలక్షణము	322	క్రోధపైత్యమునకు వారాచరసము	333
వివర్ణపైత్యమునకు బడబాగ్నిరసము	,,	భ్రంశపైత్యలక్షణము	,,
ఊర్ధ్వగతపిత్తలక్షణము	323	భ్రంశపైత్యమునకుభృంగరాజమాన్యము	,,
మాన్యవర్ణపైత్యలక్షణము	,,	శిరఃపిత్తలక్షణము	334
సూక్ష్మవర్ణపైత్యమునకు మృతజరసము	,,	శిరఃపిత్తమునకు పైత్యకాలంతకరసము	,,
కామిలాపైత్యలక్షణము	,,	క్షుధాపైత్యలక్షణము	,,
కామిలాపైత్యమునకు కపర్దకరసము	324	క్షుధాపైత్యమునకుపిత్తభంజనకరసము	335
ఆమ్లపైత్యలక్షణము	,,	తృష్ణాపైత్యలక్షణము	,,
ఆమ్లపైత్యమునకు సుధానిధిరసము	,,	తృష్ణాపైత్యమునకు పైత్యహింసకరసము	,,
స్వేదపైత్యలక్షణము	325	తృష్ణాపైత్యమునకు వారికేశయోగము	336
స్వేదపైత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము	,,	తృష్ణాపైత్యమునకుధాన్యకాదియోగము	,,
స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము	326	చర్మపైత్యలక్షణము	337
ఉన్మాదపైత్యలక్షణము	,,	చర్మపైత్యమునకు పిత్తవిధ్వంసనరసము	,,
ఉన్మాదపైత్యమునకుచండభైరవరసము	,,	దగ్ధంధపైత్యలక్షణము	,,
ఉన్మాదపైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము	327	మదనపైత్యలక్షణము	338
పుండరీకపైత్యలక్షణము	,,	మదనపైత్యములకు శ్రీరామబాణరసము	,,
పుండరీకపైత్యమునకువిశ్వయూర్ధిరసము	,,	విదర్బిపైత్యలక్షణము	,,
కరపాదపిత్తలక్షణము	328	విదర్బిపైత్యమునకు పిత్తసలాంతకరసము	339
నగ్నపైత్యములకు వాణిబద్ధిరసము	,,	శీతపైత్యలక్షణము	329
శీతపైత్యలక్షణము	329	శీతపైత్యవిసర్పిశేషపనులు	,,
శీతపైత్యమునకు పూర్ణాభ్రరసము	,,	రక్తపైత్యలక్షణము	340
మూర్ఛాపైత్యలక్షణము	,,	రక్తపైత్యవర్ణవివరణము	,,
మూర్ఛాపైత్యమునకుశరసము	330	రక్తపిత్తసాధ్యసాధ్యము	341
మధురపైత్యలక్షణము	,,	రక్తపిత్తవివర్ణకోపానుములు	,,
మధురపిత్తమునకుపైత్యగజాంశుశరసము	,,	జ్వరాదులయందునికణ్ణానిషేపకాలము	,,
కుసుమపైత్యలక్షణము	331	ప్రకారాంతరరక్తపైత్యలక్షణము	,,
నాసికాకుసుమపైత్యవివరణము	,,	స్థానాంతరరక్తపిత్తలక్షణము	342
నాసికాకుసుమములకు పురుంబరాదికల్పము	,,	నాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము	,,
నాసికాకుసుమములకుగజకేసరీరసము	332	ప్రకారాంతరరక్తపిత్తలక్షణము	343
నాసికాకుసుమములకు నన్యము	,,	శ్రుమునన్రవించుచుండురక్తపిత్తమునకు ఉపచారము	,,
క్రోధపైత్యలక్షణము	,,	అస్పృగగర్భావివరణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సర్వరక్తపైత్యములకురక్తమారేశ్వర రసము	343	వాతఛర్దియందు ఉపచారము	359
రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము	344	వాతఛర్దికివిశం గాదిహార్ద్యము	..
.. రసభస్మకల్పము	345	పిత్తఛర్దియందు ఉపచారములు	..
.. పెత్త్యముద్గరరసము	..	కఫఛర్దికిపిష్పల్యాదియోగము	360
.. మహాచంద్రకశారసము	346	కఫఛర్దియందుకఫితాదికల్పము	..
.. వేణుపత్రాదిక సాయము	347	పంచఛర్దులకుపూర్ణచంద్రోదయసింహుర,	..
.. ఆలక్తక కల్పము	..	ఛర్దులకు ఉష్ణతాదిహార్ద్యము	361
.. కాకతుండ్యాదిహార్ద్యము	..	ఛర్దులకులాలాదికల్పము	..
.. చంది నాదిఘృతము	348	సర్వఛర్దులకు బిల్వాదిలేహ్యము	362
.. ఉశీరకాదిహార్ద్యము	..	సర్వఛర్దులకులఘుబిల్వాదిలేహ్యము	..
.. నంగుపఘ్నములు	..	ఛర్దులకుకృష్ణాదికల్పము	363
.. నందపఘ్నములు	349	ఛర్దులకుకౌర్మాపాణికల్పము	..
ఆమ్లపైత్యలక్షణము	..	ఛర్దులయందు లేపనము	..
ఉర్ధ్వఘోమఖామిత్తమునకు ఉపచారము	350	ఛర్దియందనుపానములు	364
ఆమ్లపిత్తమునకుసంజీవరసము	351	ఛర్దులకు ఏలాదిహార్ద్యము	..
.. పిత్తదంజనరసము	352	ఛర్ద్యగోచకమునకుస్తుంబరీలేహ్యము	..
.. లీలాబిలాసరసము	353	ఛర్ద్యగోచకహరయోగములు	365
ఆమ్లపైత్యమునకుప్రాణేశ్వరసము	354	ఛర్ద్యగోచకమునకుధాన్యకలేహ్యము	..
.. మహాప్రాణేశ్వరరసము	355	ఛర్ద్యగోచకమునకుఖండార్ద్రకలేహ్యం	..
.. రసభస్మాదికల్పము	356	నూర్చానిదానము	366
.. అభ్రకాదికల్పము	..	పూర్వరూపము	367
.. తామ్రాదికల్పము	356	వాతజమూర్చాలక్షణము	..
ఛర్దినిదానము పిత్తజమూర్చా	..
ఛర్ద్యపూర్వరూపము	357	.. కఫజమూర్చా	..
ఛర్దులకుయందు సామాన్యోపచారము క్షయజమూర్చాగంధాప్తి	..
వారఛర్దిలక్షణము క్షయమధ్యజమూర్చానివర్ణము	..
పైత్యఛర్దిలక్షణము క్షయగాదిమూర్చాలక్షణము	369
శ్లేష్మఛర్దిలక్షణము	358	.. మూర్చా భ్రమ తంబ్రనిద్ర అనువాస	..
ఛర్ద్యరుచిలక్షణము	..	భేదములు	..
ఆగ్రతుకఛర్దిలక్షణము చంద్రాలక్షణము	370
అసాధ్యఛర్దిలక్షణము సన్యాస	..
 సన్యమూర్చలకుశివశివగోద్యంనము	371

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాతానిష్ఠసాన్ద్రసతాలక్షణము	371	క్షయికాసలక్షణము	386
పితృప్రకోపకారణము	..	రక్తకాసలక్షణము	386
వాతపైత్యగుబులుగలరోగములకు		వృషాదికషాయము	387
త్రివిక్రమరసము	372	చిప్పికాకాసలక్షణము	388
వాతపైత్యయూర్చలకు ప్రచండభైరవ		చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగ సుందర	
రసము	373	రసము	388
వాతశ్లేష్మగంకలితమునకు గగన		వాతకాసలక్షణము	388
గర్భికారసము	..	రుద్రపర్వటీరసము	389
వాతపైత్యసూర్యాహరకల్పము	374	పైత్యకాసలక్షణము	390
మూర్ఛసంస్థము	..	విజయభైరవరసము	390
పైత్యరోగములయందు పథ్యము	375	త్రినేత్రకరసము	391
పైత్యరోగములయందు పథ్యము	376	క్షతకాసలక్షణము	391
అప్యమప్రకరణము.		క్షతకాసములకు తా లేశ్వరరసము	392
కాసరోగ నిదానము	377	శుక్తికాసలక్షణము	393
కాసరోగ క్షేదవివరణము	378	నూర్వరసము	393
కాసరోగ పూర్వరూపములు	..	ఆమకాసలక్షణము	394
వాతకాసలక్షణము	..	ఆమకాసమునకు చంద్రామృతరసము	395
పైత్యకాసలక్షణము	379	పాంశుకాసలక్షణము	394
శ్లేష్మకాస	పాంశుకాసమునకు కాసంహారభైరవ	394
క్షతకాస	కృష్ణకాసలక్షణము	395
క్షయికాస ..	380	కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘటికలు	395
కాసరోగ సాధ్యసాధ్యములు	..	శ్లేష్మకాసలక్షణము	396
పంచకాసాదులకు ఆమృతాంకరసము	..	శ్లేష్మకాసమునకు బోశ బద్ధరసము	396
తిలాదిలేహ్యము	381	దధికాసమునకు కాసవిఘ్నరసము	397
చిత్రకాదిలేహ్యము	..	శ్లేష్మజిహ్వకాసలక్షణము	397
ఆగస్త్యహరిత్యవలేహ్యము	382	తిలాతాళకరసము	398
ఇంద్రవారుణికాదియూర్ణము	383	కంఠజిహ్వకాసలక్షణము	398
స్వయమగ్నిరసము	..	నృంగరాజఘటికలు	398
వాతకాసమునకు సభూతాంకురసము	384	చంత్రీహుమపానము	399
వింశతిశ్లేష్మరోగ వివరణము	385	ఉపసంహృతకాసలక్షణము	399
పూర్వకాసలక్షణము	..	జిహ్వకాసలక్షణము	399
పూర్వకాసమునకు కార్తరీకరసము	..	జిహ్వకాసములకు నీలకంఠరసము	400

పురుసంఖ్య.

ఉద్ధృష్టకానలక్షణము	400	శ్వాసములనుగంధకయోగము	415
ఉద్ధృష్టకానమునకు కానకేసరి		శ్వాసములనుభౌగ్ధ్యానికమాయము	..
వటికములు	..	శ్వాసములనువిభీతకానికమాయము	..
ఉద్ధృష్టకానమునకుఅంగోలాదిచూర్ణము	401	శ్వాసమునకుకంటకాచ్యవలేహ్యము	..
శ్లేష్మభంగగణీలక్షణము	..	సర్వశ్వాసములనుభౌగ్ధ్యానికమాయము	416
సర్వశ్వాసములనుసర్వభూపతి	402	శ్వాసములను నసాధ్యవలేహ్యము	417
శ్లేష్మభంగగణీకానమునకునిగ్ధికాని		సర్వశ్వాసములను శ్వాసకాశేశ్వర	403
చూర్ణము	403	రసము	418
కుష్ఠకానలక్షణము	..	హిక్కానిదానము	..
కుష్ఠకానమునకు అగ్నిరసము	..	హిక్కానిదానము	419
సర్వశ్వాసములనుక్షుద్రాదిలేహ్యము	404	హిక్కానిదానము తత్సంప్రాప్తి	..
సర్వశ్వాసములనుమహిక్షుద్రాదిలేహ్యము	..	హిక్కానిదానము తత్సంప్రాప్తి	..
మేఘగంజిసగ్ధులదిక్షిత్వ	405	అన్నహిక్కానిక్షణము	..
అసాధ్యశ్లేష్మోగోపద్రవములు	406	యవశహిక్కానిక్షణము	..
కానములనుకదిభలయోగము	..	క్షుద్రహిక్కానిక్షణము	..
కానరోగములయందుపథ్యము	406	గంభీరహిక్కానిక్షణము	420
కానరోగములయందుపథ్యము	407	మహాహిక్కానిక్షణము	..
శ్వాసనిదానము	..	హిక్కానిదానము తత్సంప్రాప్తి	..
శ్వాసరోగపూర్వరూపములు	..	సాధ్యములు	..
మహాశ్వాసలక్షణము	408	అసాధ్యహిక్కానిక్షణము	421
ఉద్ధృష్టశ్వాసలక్షణము	..	హిక్కానిదానము మేఘగంజిసగ్ధులదిక్షిత్వ	..
శ్వాసాధిమేఘనిషేధకానము	409	హిక్కానిదానము మహాశ్వాసము	422
చిన్నశ్వాసలక్షణము	..	హిక్కానిదానము గంధావృత్తసగ్ధులదిక్షిత్వ	..
తమిళ శ్వాస	..	హిక్కానిదానము నిగ్ధికానియోగము	423
క్షుద్రశ్వాస	411	హిక్కానిదానము కుశీలాదికమాయము	..
శ్వాససాధ్యాసాధ్యవిచారము	..	హిక్కానిదానము విభీతకానికమాయము	..
రోగసంప్రాప్తి తలక్షణములు	..	హిక్కానిదానము వ్యాధ్యానికమాయము	424
శ్వాససామాన్యలక్షణము	412	హిక్కానిదానము మయూరపింఛయోగము	..
శ్వాసోపద్రవములు	..	హిక్కానిదానము మహాశ్వాసము	..
ఉద్ధృష్టశ్వాసమునకు నూర్వాచన	413	పానము	425
రసము	..	హిక్కానిదానము పథ్యము	..
సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాగర	414	హిక్కానిదానము పథ్యము	..
రసము	..	హిక్కానిదానము పథ్యము	..

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

నవమ ప్రకరణము.

మేహరోగనిదానము
 కఫాదిమేహాంధ్రపాపి
 మేహరోగ భేదములు
 కఫజనిత దశ మేహములు
 ఉదక మేహాలక్షణము
 ఇత్తు మేహాలక్షణము
 సాంద్రమేహాలక్షణము
 సురామేహాలక్షణము
 సికతామేహాలక్షణము
 శుక్లమేహాలక్షణము
 శీతమేహాలక్షణము
 పిష్టమేహాలక్షణము
 శస్తైర్యమేహాలక్షణము
 లాలామేహాలక్షణము
 బహుమూత్రాలక్షణము
 పిత్తజనిత మణ్డ్యమములు
 త్షారమేహాలక్షణము
 హరిద్రమేహాలక్షణము
 రక్తమేహాలక్షణము
 మంజిష్ఠామేహాలక్షణము
 నీలకాలమేహాలక్షణము
 వాతజనిత చతుర్యమములు
 మజ్జామేహాలక్షణము
 వసామేహాలక్షణము
 హస్తమేహాలక్షణము
 మధుమేహాలక్షణము
 వింశతిమేహపూర్వరూపములు
 వాతాదిమేహవిభాగము
 శ్లేష్మమేహోపద్రవములు
 పైతృమేహోపద్రవములు
 వాతమేహోపద్రవములు

అసాధ్యమేహాలక్షణము 43
 మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష
 427 మూత్రపరీక్ష
 428 అసాధ్యమేహోపద్రవములు 43
 :: మేహరోగ పూర్వరూపములు 43
 :: మేహపిటికోపద్రవములు 43
 :: ప్రమేహపిటికాభేదము 43
 :: సర్వపిటికాలక్షణము 43
 430 అసాధ్యపిటికాలక్షణము 43
 :: మేహపిటికాచికిత్స 43
 :: అసాధ్యమేహాలక్షణము 43
 :: మర్దసానవివరణము 43
 :: మేహకులాంతకగనము 44
 :: మధుమేహమునకల్పాధికమాయం 44
 431 సర్వమేహములకుపరగౌరీస్మృతిరసం 44
 :: మేహములకు చంద్రప్రభావతీ 44
 :: కములు 44
 :: హరిద్రమేహమునకుమేహహరరసము 44
 :: మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగ్గీశ్వర 44
 432 రసము 44
 :: నీలమేహమునకు హరిశంకరరసము 44
 :: రక్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము 44
 432 మేహబద్ధరసము 44
 :: సర్వమేహములకు వేదవిద్యా 44
 :: వక్రములు 44
 433 శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘటికలు 44
 :: పిష్టమేహమునకు మేహాదిరసము 44
 :: శుక్లమేహమునకు మేహద్విరసం సింహ 44
 :: రసము 44
 434 సాంద్రమేహచికిత్స 44
 :: సురామేహమునకుమృగమాలరసము 44
 :: లాలామేహమునకునిత్యానోగేశ్వరర 44
 435 లాలామేహచికిత్స 44

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
బహుమూత్రమునకు తాళి కేశ్వరరసము	449	శేష్మమూత్రకృచ్ఛమునకు చక్రధర	
బహుమూత్రమునకు ఆకుకొద్ది		రసము	464
పుటపాకము		శుక్లమూత్రకృచ్ఛమునకు చికిత్స	465
బహుమూత్రచికిత్సలు	450	మూత్రకృచ్ఛమునకు తిలకాక్షరము	„
బహుమూత్రమునకు గాత్యాది		సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛమునకు	
వటికి ములు	452	ద్రాక్షాదిక మేదానము	„
వంగావతేహయోగము	„	మూత్రకృచ్ఛములయందు పథ్యము	„
మేహములకు వసంతకుసుమకరము	„	మూత్రకృచ్ఛములయందు దపథ్యము	466
సర్వమేహములకు మహావంశేశ్వరరసము	454	మూత్రాఘాతనిదానము	„
మేహకుంజకేశ్వరరసము	„	వాతీకుంజలికాలక్షణము	„
పంచలోహరసాయనము	455	అష్టిలాలక్షణము	467
సర్వమేహములకు చంద్రోదయరసము	456	వాతపిత్తలక్షణము	„
మేహములకు	„	మూత్రాఘాతాలక్షణము	„
అసాధ్యమేహాదీకాలక్షణము	„	మూత్రజరలక్షణము	468
మేహాదీకాలక్షణము	457	మూత్రోత్సంగలక్షణము	„
మేహాదీకాలక్షణము	„	మూత్రక్షయలక్షణము	„
మేహములకు పథ్యము	458	మూత్రగంధలక్షణము	469
మేహములకు పథ్యము	459	మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„
మూత్రకృచ్ఛనిదానము	„	ఉష్ణవృత్తిలక్షణము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	మూత్రసానిలక్షణము	470
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	460	విడ్డిమూత్రలక్షణము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	వస్త్రసంకులము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	మూత్రాఘాతము	471
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	మూత్రాఘాతము	472
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	461	అశ్మరీనిగ్రహము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	అశ్మరీసామన్యము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	వాతాశ్మరీలక్షణము	473
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	పిష్టాశ్మరీలక్షణము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	463	శేష్మశ్మరీలక్షణము	474
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	శుక్రాశ్మరీలక్షణము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	అశ్మరీమూరకొప్పద్రవము	475
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	„	అశ్మరీకి పాపాణభేదము	„
మూత్రకృచ్ఛలక్షణము	464	అశ్మరీనిగ్రహమునకు శి	476

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సామాన్యజరసము
శుక్లాశ్మరీచికిత్స
శుక్లాశ్మరికి శబ్దసంప్రాదియోగము
శర్కరాశ్మరీచికిత్స
శర్కరాశ్మరికి తిలదిక్షారము
అశ్మరికి విషాదివటకములు
అశ్మరికి త్రివిక్రమరసము
అశ్మరీరోగములయందు పథ్యము
అశ్మరీరోగములయందు దిపథ్యము

దశమ ప్రకరణము.

గ్రహణీరోగవిదానాదులు
వాతగ్రహణిలక్షణము
పైత్యగ్రహణిలక్షణము
శ్లేష్మగ్రహణిలక్షణము
ద్వంద్వత్రివోషగ్రహణి లక్షణములు
అమవాతగ్రహణిలక్షణము
గ్రహణీభేదములు
గ్రహణీరోగోపచారక్రమము
అతిసారవిదానము
అతిసారభేదములు
వాతాతిసారలక్షణము
పైత్యాతిసారలక్షణము
శ్లేష్మాతిసారలక్షణము
సన్నిసాతాతిసారలక్షణము
శోకాతిసారలక్షణము
శోకాతిసారక్రచ్చిసాధ్యత్వము
రక్తాతిసారలక్షణము
ఆయాతిసారలక్షణము
అసాధ్యతిసారలక్షణములు
అతిసారసామాన్యోపచారము
గ్రహణ్యాతిసారోపచారవిధి
వాతగ్రహణికి బడబాముఖరసము

477 వాతగ్రహణికి వజ్రకవాటరసము 491
.. పైత్యగ్రహణికి చిత్రాంబరరసము 492
478 శ్లేష్మగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వరరసం 493
.. త్రివోషగ్రహణికి కుటబాద్యకలేహ్యము ..
.. అమవాతగ్రహణికి గ్రహణ్యాంశుర 494
.. అమకుతాచిరసము 495
479 గ్రహణులకు ఆనందరసము 496
.. పితృధికగ్రహణికి కపిత్థాపకము ..
480 గ్రహణులకు తక్రాభయము 497
గ్రహణిరోగోపచారవిశేషములు 498
సర్వాతిసారములకు పథ్యాగ్నివటికములు ..
గ్రహణులకు పూతికాదియోగము 499
482 గ్రహణ్యాతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి 500
.. వాతాతిసారమునకు కనకసుందరరసం ..
483 వాతాతిసార సాితకరప్రవ్యములు 501
.. సర్వగ్రహణ్యాతిసారములకు
.. మృతసంజీవనీరసము ..
484 గ్రహణులకు మరీచవటకములు 502
.. గ్రహణ్యాతిసారాదులకు మదవారణ
485 సింహురసము ..
.. సర్వగ్రహణ్యాతిసారములకు లోకనాథ
.. రసము 503
.. కనకసుందరరసము ..
486 గ్రహణీజ్వరరసము 504
.. అతిసారాదులయందు పథ్యము 505
.. అతిసారాదులయందు దిపథ్యము ..
487 ఏకాదశ ప్రకరణము.
.. ఉదరవిదానము 506
488 ఉదరసంప్రాప్తి ..
490 ఉదరరోగ సామాన్యరూపము 507
.. ఉదరసామాన్యలక్షణము ..
.. ఉదరరోగవిశేషలక్షణము ..

విషయము.

పుటసంఖ్య.

విషయము.

పుటసంఖ్య.

ఉదరగోగ సామాన్యచికిత్స	508	విద్రధినిదానము	525
వాతోదరలక్షణము	..	వాతవిద్రధిలక్షణము	526
పైత్యోదరలక్షణము	..	పిత్తవిద్రధిలక్షణము	..
శ్లేష్మోదరలక్షణము	..	శ్లేష్మవిద్రధిలక్షణము	..
సన్నిపాతోదరలక్షణము	509	పండినవిద్రధియొక్క సావము	..
జలోదరలక్షణము	..	సన్నిపాతవిద్రధిలక్షణము	527
ప్రీహోదరలక్షణము	..	ఆభిమాతవిద్రధిలక్షణము	..
బద్ధగుదోదరలక్షణము	510	రక్తవిద్రధిలక్షణము	..
క్షతోదరలక్షణము	..	అంతర్విద్రధిలక్షణము	528
జలహస్తోదరలక్షణము	511	విద్రధిస్థానములు	..
అప్టోదరసాధ్యసాధ్యములు	..	విద్రధిస్థాననిర్ణయము	529
ఉదాసాధ్యలక్షణములు	512	విద్రధిసాధ్యసాధ్యములు	..
వాతోదరమునకు అగ్నికుమారరసము	513	ఆసాధ్యవిద్రధిలక్షణము	530
వాతోదరమునకు వ్యోమసాదిగణచూర్ణం	514	విద్రధిసామాన్యచికిత్స	..
పైత్యోదరమునకు త్రైలోక్యసుంధర	..	వాతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స	..
రసము	..	చిత్రకాదిలేహము	531
శ్లేష్మోదరమునకు వైశ్వానిరీవటికములు	515	రక్తవిద్రధియందు పదార్థములు	532
సన్నిపాతోదరమునకు బృహదగ్నిముఖ	..	పిత్తవిద్రధియందు పదార్థము	..
చూర్ణము	516	శ్లేష్మవిద్రధికి తిప్ప తాడితైలము	533
జలోదరమునకు వహ్నివీర్యరసము	517	ఇరిమెదాదిఘృతము	..
ప్రీహోదరమునకు వంశేశ్వరరసము	..	ఉదరగోగములయందు పథ్యము	534
సగ్నోదరములకు బ్రాచ్యవటికములు	518	ఉదరగోగములయందు పథ్యము	..
ఉదరములకు కదళియోగము	519	ద్వాదశ ప్రకరణము.	..
ఆనాహగోగ నిదానము	..	తృప్తానిదానము	535
ఉదావర్త నిదానము	520	తృప్తాసామాన్యలక్షణము	536
ఉదావర్త సాధ్యలక్షణము	521	వాతజ్వరస్థలక్షణము	..
అగ్నిముఖచూర్ణము	..	పిత్తజ్వరస్థలక్షణము	..
ఆనాహగోదావర్తములకు యోగ సార	..	కఫజ్వరస్థలక్షణము	..
రసము	522	క్షతజ్వరస్థలక్షణము	537
ఉదావర్తమునకు నాచాచచూర్ణము	523	క్షయాజ్వరస్థలక్షణము	..
ఫలచూర్ణము	..	ఆమజజ్వరస్థలక్షణము	..
తంబూరుచూర్ణము	..	అన్నజ్వరస్థలక్షణము	..
భేదవర్తి	525	ఉపసర్గజ్వరస్థలక్షణము	538

విషయము.	పుట సంఖ్య.	విషయము.	పుట సంఖ్య.
ఆసాధ్యత్యస్థానము	538	తృప్త్యానోగమునందపథ్యము	550
దాహనిదానము.		దాహనోగమునందుపథ్యము	"
మన్యజన్యదాహలక్షణము	"	దాహనోగమునందపథ్యము	551
గక్తపిత్తజదాహలక్షణములు	539	హృద్రోగనిదానము	552
తృప్త్యానోగదాహలక్షణము	"	హృద్రోగభేదములు	"
శస్త్రపూతదాహలక్షణము	"	కృమిజహృద్రోగలక్షణములు	553
ధాతుక్షయజన్యదాహలక్షణము	"	హృద్రోగోపద్రవములు	"
క్షతజదాహలక్షణము	"	హృద్రోగమునకురసాయనము	"
మర్మాభిమానజదాహలక్షణము	540	వైత్యహృద్రోగమునకుపంచసారరస	554
తృప్త్యుపునర్నృవానికల్పము	"	శ్లేష్మహృద్రోగమునకువృద్ధయర్థవరస	"
తృప్త్యుపర్వజీవకములు	"	హృద్రోగమునకుగుంజాభద్రరసము	555
తృప్త్యుఖర్జురానికపాయము	"	హృద్రోగమునకుపథ్యము	556
తృప్త్యువాలుకాదిలేహ్యము	541	హృద్రోగమునందపథ్యము	"
దాహమునకుపైంధవకల్పము	"	విషూచీలక్షణము	557
తృప్త్యుదధిమస్తుకల్పము	542	వాతవిషూచీలక్షణము	"
యవనకుకల్పము	"	పైత్తవిషూచీలక్షణము	"
వాతతృప్త్యుపిదిర్వానికల్పము	"	శ్లేష్మవిషూచీలక్షణము	"
పైత్తతృప్త్యుపిదిర్వానికల్పము	"	విషూచ్యుపద్రవములు	"
శ్లేష్మజతృప్త్యుపిదిర్వానికల్పము	"	ఆసాధ్యవిషూచీలక్షణము	558
తృప్త్యుచందనానికల్పము	543	ఆలసకలక్షణము	"
తామ్రానికరసము	"	విలంబికలక్షణము	"
రసాదిచూర్ణము	544	ఆసాధ్యవిషూచీలసకలక్షణము	559
తృప్త్యహరయోగము	"	విషూచులకుచికిత్స	"
క్షేదానిగంధూషము	544	అగ్నిముఖరసము	560
దాహమునకుచంద్రకాశారసము	"	శంఖవటికములు	"
రసాక్షిముటికలు	"	చంజీవనీగుటికలు	561
మృతసంజీవనీగుటికలు	546	విలంబిక ఆలసకచికిత్స	562
ఖర్జురాదిచూర్ణము	"	అగ్నిమాండ్యనిదానము	"
పిత్తజదాహమునకుచికిత్స	"	అగ్నిమాండ్యస్వరూపము	"
చందనాదిచూర్ణము	"	సూక్ష్మగ్నిలక్షణము	"
పునర్నవానితైలము	548	గోగ్నిలక్షణము	563
తృప్త్యానోగములయందుపథ్యము	549	గోగ్నిభేదములు	564
		గోగ్నికారణము	"

విషయము.

పుటసంఖ్య విషయము.

పుటసంఖ్య.

అమాజీర్ణలక్షణము	565	కుష్ఠగోగ భేదములు	581
విదగాజీర్ణలక్షణము	,,	పుండ్రీకమృత లక్షణము	,,
విష్టబాజీర్ణలక్షణము	,,	విస్కోటికమృతలక్షణము	582
రసశేషాజీర్ణలక్షణము	,,	పామామృతలక్షణము	,,
వాతాజీర్ణలక్షణము	566	గజచర్మమృతలక్షణము	,,
పితృజీర్ణలక్షణము	,,	కాకణమృతలక్షణము	,,
శ్లేష్మాజీర్ణలక్షణము	,,	కన్యత్వస్కంధమృతలక్షణము	588
అజీర్ణోష్ఠద్రవములు	,,	బుష్కజీహ్వమృతలక్షణము	,,
అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము	567	గళమృతలక్షణము	,,
అజీర్ణహరయోగము	,,	కపాలమృతలక్షణము	,,
అజీర్ణహరికల్పము	,,	బౌదుంబరకుమృతలక్షణము	584
అజీర్ణయలకు సధ్యాదిచార్జము	,,	మండలమృతలక్షణము	,,
సర్వాజీర్ణములకు అగ్నిమహారగము	568	ప్రసూతిమృతలక్షణము	,,
అగ్నికుమారరసము	,,	విచక్షికుమృతలక్షణము	585
క్రవ్యాదరసము	569	వైషాదికమృతలక్షణము	,,
అగ్నిముఖయోగము	570	ఛిటభమృతలక్షణము	,,
అగ్నికుమారరసము	,,	చిర్మచళిమృతలక్షణము	,,
అగ్నిమాండ్యవటికములు	571	ద్రుమమృతలక్షణము	586
అగ్నిమాండ్యమునకు తూరాది వటికములు	572	సిద్ధమృతలక్షణము	,,
అగ్నిమాండ్యమునకు తామ్రభస్మయోగము	,,	శతారువ్యమృతలక్షణము	,,
అగ్నిమాండ్యమునకు ఆర్ద్రకల్పము	,,	శ్వేత్రమృతలక్షణము	,,
చింతామణిరసము	573	కుష్ఠగోగ సాధ్యసాధ్యములు	587
అదిత్యరసము	,,	కుష్ఠగోగ చికిత్సాక్రమము	588
అజీర్ణబలకాలానలరసము	574	వాతాది భేదమృతలక్షణము	,,
శంఖుద్రావకము	575	కుష్ఠగోగ సాధ్యసాధ్యములు	589
అజీర్ణములయందు పథ్యము	576	అసాధ్యమృతలక్షణము	,,
అజీర్ణములయందు దపథ్యము	577	సంసర్గజరోగములు	,,
త్రయోదశ ప్రకరణము.		శ్వేతమృతమునకు భృంగాదిచార్జము	590
		శ్వేతమృతమునకు పశుపతిచార్జము	,,
		పుండ్రీకమృతమునకు సర్వాంగసంహరరసము	591
కుష్ఠనిదానము	579	ఉదుంబరమృతమునకు నకనంకోచ	,,
కుష్ఠగోగ పూర్వరూపము	580	శ్వేత్రమృతమునకు చంద్రప్రభావరసము	592

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

కొకఁడకుఁ జూపునకుఁ నూర్యకాంతరసము	593	కుఁ జూపులయందు పథ్యము	614
కొకఁడకుఁ జూపునకుఁ గంజతైలాదిలేపన	,,	కుఁ జూపులయందు పథ్యము	615
గజచర్మకుఁ జూపునకుఁ లంకేశ్వరరసము	594	విసర్జనదానము	,,
విచర్చికాకుఁ స్థాంతకరసము	,,	వాతవిసర్జలక్షణము	,,
ఋష్యజిహ్వకుఁ జూపునకుఁ శైలేంద్ర	595	పైత్రవిసర్జలక్షణము	616
రసము	595	శ్లేష్మవిసర్జలక్షణము	,,
శత్రువ్యకుఁ జూపునకుఁ లంకాధిశేష్య	596	సన్నిపాత విసర్జలక్షణము	,,
రసము	596	కర్మవిసర్జలక్షణము	,,
కచ్చకుఁ జూపునకుఁ కుతాగరసము	,,	గ్రంధివిసర్జలక్షణము	617
మండలజిహ్వకుఁ జూపునకుఁ సర్వేశ్వ	597	అగ్నివిసర్జలక్షణము	618
రసము	597	క్షుతిజవిసర్జలక్షణము	,,
వైపాదికకుఁ జూపునకుఁ మహాకాళిరసము	598	విసర్జపద్రవములు	619
విస్ఫోటకుఁ జూపునకుఁ బవనానలరసం	,,	విసర్జసాధ్యసాధ్యలక్షణము	,,
పామాకుఁ జూపునకుఁ కిత్స	599	విసర్జలకుఁ కాలాగ్నిదుద్రరసము	620
కపాలకుఁ జూపునకుఁ సోమేశ్వరరసము	600	పైత్రవిసర్జిప్రసాంఘికాదిలేపనము	,,
మండలకుఁ జూపునకుఁ విద్యాధిరసము	600	శ్లేష్మవిసర్జి మదనాదిదూర్ణము	621
కిట్టికకుఁ జూపునకుఁ వజ్రపాణిరసము	601	శ్లేష్మపిత్తవిసర్జి వాతసాగరరసము	,,
ద్రుమకుఁ జూపునకుఁ పారిభద్రరసము	601	శ్లేష్మవాతవిసర్జి చికిత్స	,,
సిద్ధకుఁ జూపునకుఁ పారదాదిలేపము	602	వాతపిత్తవిసర్జి సుగంధాదిలేపము	622
భేతాళిరసము	602	విసర్జమునకుఁ శోషాగనాదిలేపము	,,
నిచర్చికాకుఁ జూపునకుఁ కష్టవిక్రంతరసం	603	సన్నిపాతవిసర్జమునకుఁ చికిత్స	,,
కుష్మణ్డోగమునకుఁ రసభస్మయోగము	603	విసర్జిపచారక్రమము	,,
కుఁ జూపులకుఁ సువానలరసము	604	ప్రపున్నాటాదిలేపనము	623
తాళికభస్మయోగము	605	విసర్జమునందు పథ్యము	624
గంధకోత్సత్తితత్త్వేననాక్రమము	607	విసర్జమునందు పథ్యము	,,
గంధకసేవనయంధుఁ ఘృతావస్థ	608	విస్ఫోటకనిదానము	625
బిల్వము	608	విస్ఫోటకస్వరూపము	,,
గంధకసేవనోపయుక్తముత్రము	609	వాతవిస్ఫోటకలక్షణము	,,
కుష్మణ్డోగమునకుఁ గంధకకల్పము	610	పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	626
స్వర్ణకరణవిధి	610	కఫవిస్ఫోటకలక్షణము	,,
గంధకకల్పసేవనామహిమ	611	కఫపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	,,
సువర్ణకరణవిధి	612	వాతపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	,,
గంధకరస్థాయనము	612	కఫవాతవిస్ఫోటకలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సన్నిపాతవిస్ఫోటకలక్షణము	627	ఆర్యోత్పత్తికిసామాంతరము	638
రక్తజవిస్ఫోటకలక్షణము	,,	నాతార్మస్సునకుఆర్యమౌతారరసము	,,
విస్ఫోటకసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	,,	పితృార్మస్సునకురాజవల్లభరసము	639
విస్ఫోటకోపద్రవములు	,,	సామాన్యచికిత్స	,,
విస్ఫోటకమునందుసామాన్యోపచారము	628	నూరణాదిలేపము	640
ద్విపంచమూలాదికషాయము	,,	నింబాదిలేపము	,,
ద్రాక్షాదికషాయము	,,	స్నుహ్యోదిలేపము	,,
భూనింబాదికషాయము	,,	అర్కాదిలేపము	641
ద్వాదశాంగకషాయము	629	నర్మగ్రోధపత్రలేపము	,,
ఆమృతాదికషాయము	,,	దేవదాళ్యాదిలేపము	,,
పటోలాదికషాయము	,,	త్రిదోషార్మస్సునకుకైక్రంతాఖ్యరసం	,,
విస్ఫోటకములయందుపథ్యము	630	అభ్రకహరితకీ	642
విస్ఫోటకములయందుపథ్యము	,,	ఆర్యోరోగమునకునూరణవటకములు	643
చతుర్దశప్రకరణము.	,,	ఆర్యోరోగచికిత్స	,,
ఆర్యోరోగస్వరూపము	631	రక్తార్మస్సునకుభల్లాతకామృతము	644
శస్త్రోపయక్తయంత్రలక్షణము	632	ఆర్యోరోగపచారములు	,,
ఆర్యోరోగసామాన్యగుణము	,,	ఔషధసేవనకాలనియమము	,,
ఆర్యోరోగభేదములు	633	గౌరీసాహిత్యలేపము	645
ఆర్యోరోగసాధ్యాసాధ్యములు	,,	ఆర్యోరోగహరణామము	,,
ఆర్యోరోగపూర్వరూపము	,,	కపిత్థాదియోగము	646
వాతార్మస్సునకుకారణము	,,	మూలరోగమునందుపథ్యము	,,
వాతార్మస్సులక్షణము	,,	మూలరోగమునందుపథ్యము	,,
వాతార్మకారణతలక్షణములు	634	ఉపదంశరోగనిదానము	647
శ్లేష్మార్మనిదానతలక్షణములు	,,	వాణోపదంశలక్షణము	,,
అగ్నిభేదలలితము	,,	పిత్తరక్తోపదంశలక్షణములు	648
ద్వంద్వద్రోషార్యోలక్షణము	635	కఫోపదంశలక్షణము	,,
రక్తార్యోలక్షణము	,,	సన్నిపాతోపదంశలక్షణము	,,
ఆర్యోరోగసామాన్యలక్షణము	,,	అసాధ్యోపదంశలక్షణము	,,
అసాధ్యార్యోపద్రవములు	,,	లింగవర్తిలక్షణము	649
ఆర్యోరోగసుఖసాధ్యలక్షణము	636	ఉపదంశమునకుప్రక్రియ	,,
ఆర్యోరోగకృచ్ఛ్రసాధ్యలక్షణము	,,	లింగరోగచికిత్స	650
	637	లింగరోగహరణలేపములు	,,
	,,	పంచారవిందకమృతము	651

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సర్వపుష్పదంశనులకువ్యాధిహరణ రసము	ఆలజికాచికిత్స 651 ఆనమంధచికిత్స	659 660
నూతాదివటికములు	652 పుష్కరీమూఢపిటికాచికిత్స	,,
ఉపదంశకుతారము	652 ఉత్తమాశూకాగ్నిచికిత్స	,,
రసగంధకకజ్జలి	653 శతపోషకచికిత్స	,,
బాలహరీతక్వాదియోగము	,, త్వక్వాకస్పర్శహానిమృదితములకుచికిత్స,,	,,
పారదాదిలేపము	654 తిలకాలకచికిత్స	661
ప్రీతిలాదిప్రయోగము	,, ఉపదంశనులయందుపథ్యము	,,
శూకదోషనిదానము	,, ఉపదంశాదులయందపథ్యము	,,
సర్వపికలక్షణము	655 అండవృద్ధినిదానము	662
ఆస్తిలికాలక్షణము	,, అండవృద్ధిభేదములు	,,
గ్రాధితలక్షణము	,, వాతద్యంధవృద్ధిలక్షణము	,,
కుకళికాలక్షణము	,, మూత్రవృద్ధిలక్షణము	663
ఆలజీలక్షణము	,, ఆంత్రవృద్ధిలక్షణము	,,
మృదితలక్షణము	,, ఉత్తేజితఅండవృద్ధిపరిణామము	664
సమ్యుధాపిటికాలక్షణము	656 అసాధ్యాండవృద్ధిలక్షణము	,,
అనమంధలక్షణము	,, దార్యాదివిచారము	,,
పుష్కరికాలక్షణము	,, వృద్ధివాతనరసము	665
స్పర్శహానిలక్షణము	,, అజాబ్యాదిలేపము	,,
ఉత్తమాలక్షణము	,, లాక్షాదిలేపము	,,
శతపోషకలక్షణము	657 అసాధ్యాంత్రవృద్ధిలక్షణము	,,
త్వక్వాకలక్షణము	,, సప్తవృద్ధిచికిత్సలు	666
శోణితార్ద్రదలక్షణము	,, ఆంత్రవృద్ధియందుపథ్యము	669
మాంసార్ద్రదలక్షణము	,, ఆంత్రవృద్ధియందపథ్యము	,,
మాంసపాకలక్షణము	,,	,,
విద్రధిలక్షణము	658 పంచదళ ప్రకరణము.	,,
తిలకాలకలక్షణము	,,	,,
అసాధ్యశూకదోషలక్షణము	,, వంధ్యావిదానము	6712
శూకదోషచికిత్స	,, వంధ్యావిభాగము	67
సార్వపచికిత్స	,, వాతశుష్కవలక్షణము	,,
ఆస్తిలికాచికిత్స	659 వాతార్ద్రముననుతివృత్తాదియోగము	,,
గ్రాధితచికిత్స	,, వాతశుష్కవచికిత్స	,,
సంభికాచికిత్స	,, శ్లేష్మదోషలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

శ్రీమద్దోషమునకు అర్కమూలాది	పుష్పవరోధనిదానము	687
యోగము	673 గర్భణీజ్వరచికిత్స	688
పిత్తదోషలక్షణము	674 గర్భణీతీసారచికిత్స	689
పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాదియోగము	,, గర్భణీకోఫచికిత్స	,,
సన్నిపాతదోషలక్షణము	,, గర్భణీకాసరోగచికిత్స	,,
సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది	గర్భణీశ్వాసచికిత్స	,,
యోగము	,, గర్భణీరక్తపిత్తచికిత్స	690
శ్రీపురుషనపుంసకోత్పత్తికారణము	675 గర్భణీనాసారక్తచికిత్స	,,
శుక్రవృద్ధికి ధాత్రీఫలాదియోగము	,, గర్భణీధర్మచికిత్స	,,
కల్యాణఘృతము	676 గర్భణీఅగ్నిమాంద్యచికిత్స	691
కౌకచంధ్యకు విష్ణుక్రాంతయోగము	677 గర్భణీనాతచికిత్స	,,
వంధ్యలకు మహాద్రాక్షా చూర్ణము	,, సూతికావతమునకుబడవానలరసం	692
వంధ్యలకు మంజుష్ఠాదిఘృతము	679 గర్భణీశ్రీలకు పథ్యము	,,
తిలాదియోగము	,, గర్భణీశ్రీలకు ఆపథ్యము	693
గర్భపాతమునకు లజ్జాశుయోగము	680	
ఉత్పలాదియోగము	,, షోడశ ప్రకరణము.	
అమృతాలయోగము	,, అస్పృగ్దరినిదానము	694
గర్భస్క్రమి నాశకరయోగము	681 వాతాద్యస్పృగ్దరిలక్షణము	695
అభయోగము	,, స్పృగ్దరిచికిత్స	696
గండవమాసగర్భచికిత్స	682 శ్రీదాహంతకరసము	697
చూడవమాస గర్భచికిత్స	,, కుసుమకులకు బాలనాశోదయము	698
నాలవమాస గర్భచికిత్స	683 చంద్రిక భారసము	,,
విడవమాస గర్భచికిత్స	,, సిందూరాదివటకము	700
ఆరవమాస గర్భచికిత్స	,, పాతాదిఘృతము	,,
ఏడవమాస గర్భచికిత్స	,, జంబూదిఘృతము	,,
ఎనిమిదవమాస గర్భచికిత్స	,, కుసుమరోగచికిత్స	701
ఐన్నిమిదవమాస గర్భచికిత్స	684 అస్థి స్రావలక్షణము	702
పదియవమాస గర్భచికిత్స	,, అస్థి స్రావనిదానము	,,
గర్భసూలహరచికిత్సలు	,, శతావరీఘృతము	703
ఆహిపత్యహర్షము	685 ముసల్యాదికషాయము	,,
యోనిశూలచికిత్స	,, బలాదికషాయము	704
యోనిగుర్మాంసనిదాన తచ్చికిత్స	686 కుసుమరోగమునందుపథ్యము	,,
గుదభృంశచికిత్స	687 కుసుమరోగమునందుపథ్యము	705

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

యోనివ్యాప త్తినిదానము	705	వాతసంకుచితగర్భలక్షణము	716
కందబాదికమాయము	708	కన్యస్థాదిలేపము	719
ఫలఘృతము	709	మాతుబుంగాది లేపము	719
సిద్ధాగ్ధ కాదిఘృతము	709	ఇత్తుమూలబంధము	719
వచాద్యవలేపము	710	సుఖప్రసవము	719
యోనికందనిదానము	711	అపామార్గబంధము	719
వాతయోనికందలక్షణము	711	గర్భోద్ధరణవిధి	720
యోనికందచికిత్స	711	మృతగర్భఛేదనవిధి	720
అఘృతైలము	711	నూతికాగోగనిదానము	720
పిత్తజయోనికందలక్షణము	712	నూతికాగోగ సాయాస్యచికిత్స	721
కఫజయోనికందలక్షణము	712	అమృతాదికమాయము	721
సన్నిపాతమునికందలక్షణము	712	దేవదార్పాదికమాయము	722
గుడ్డుచిక్కిరి	712	వజ్రకాంబికము	722
పిష్టజంబూక లేపము	712	గర్భవిలాసరసము	723
గర్భపాతనిదానము	713	గర్భచింతామణిరసము	723
గర్భప్రావపాతనకాలము	713	మృశాన్దగర్భచింతామణిరసము	724
గర్భప్రావకారణము	713	గర్భవిశోదరసము	724
గర్భప్రాప్తోపద్రవములు	713	బృశాత్సూతివిశోదరసము	725
ష్టానానంతరగత గర్భోపద్రవములు	713	నూతికాగిరసము	725
ప్రతిమాసగర్భోపద్రవములు	714	నూతికాహరరసము	726
గర్భపాతమునకు లజ్జాలుకాది	714	స్తవరోగనిదానము	726
కమాయము	714	స్తవరోగచికిత్స	726
గర్భపాతమునకు శర్కరాదియోగము	715	వాతాదిసుష్కగుల్మలక్షణము	727
గర్భచలనమునకు హేచేరాది	715	వాతరోగస్తన్యచికిత్స	727
కమాయము	715	శుక్లగుల్మలక్షణము	727
మూఢగర్భలక్షణము	715	కఫదుష్టస్తన్యచికిత్స	727
మూఢగర్భవతి తచ్చేదములు	715	పిత్తస్తన్యదుష్టచికిత్స	728
అపాథ్యమూఢగర్భలక్షణము	716	స్తన్యజననవిధి	728
గర్భమూలలక్షణము	716	శతావరీపానము	728
గర్భమరగామేతువు	717	సోమరోగనిదానము	728
అపాథ్యగర్భిణీలక్షణము	717	సోమరోగచికిత్స	729
వికృతాకృత గర్భలక్షణము	717	గర్భిణీరోగములయందు పథ్యము	730
యోనిసంపరణలక్షణము	718	గర్భిణీరోగములయందు దపథ్యము	731

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సప్తదశ ప్రకరణము.

దృష్టిగత తిమిరరోగములు.

నేత్రరోగసంఖ్య
అభివ్యంధభేదము
నేత్రరోగనిదానము
అభివ్యంధరోగములు
వాతాభివ్యంధలక్షణము
పితృభివ్యంధలక్షణము
కఫజాభివ్యంధలక్షణము
రక్తాభివ్యంధలక్షణము
దోషభేదమువలనకాలావధి
ఆమనేత్రలక్షణము
నిరామలక్షణము
శోఫయుక్తఅక్షిపాకలక్షణము
వాతాదిమంధలక్షణము
వాతవిపర్యయలక్షణము
శుక్లాక్షిపాకలక్షణము
అన్యోనోవాతలక్షణము
అమృతాధ్యుషితలక్షణము
సిరోత్పాతలక్షణము
సిరాహన్నలక్షణము

732 ప్రధమపటలస్థదోషలక్షణము 741
733 ద్వితీయపటలస్థదోషలక్షణము ,,
,, తృతీయపటలస్థతిమిరలక్షణము 742
734 చతుర్థపటలస్థమిరలక్షణము 743
,, ప్రకారాంతరలింగనాశస్వరూపము ,,
,, పరిమాయుకలక్షణము 744
735 రాగభేదమువలనలింగనాశవిధము ,,
,, పరిమాయురాగవిశేషలక్షణము 745
736 దృష్టిమండలగతరాగలక్షణము ,,
,, దృష్టిరోగసంఖ్య ,,
,, పిత్రవిదగదృష్టిలక్షణము 746
737 దివాంధలక్షణము ,,
,, కఫవిదగదృష్టిలక్షణము ,,
,, నక్షాంధలక్షణము ,,
,, ఘామదగ్ధలక్షణము 747
738 ప్రాస్వదృష్టిలక్షణము ,,
,, సమలంధలక్షణము ,,
,, గంభీరదృష్టిలక్షణము ,,
,, ఆగంతుకలింగనాశనము ,,
,, అనిమిత్రజలింగనాశనలక్షణము 7

నల్లగుడ్డుయందు జనించు

రోగములు

కంటితెల్లగుడ్డుయందు

జనించురోగములు.

సక్రణశుక్రలక్షణము
అనస్థాభేదసాధ్యశుక్రవివరము
అక్రణశుక్రలక్షణము
అనశుక్రకృచ్ఛసాధ్యత్వము
అక్రణశుక్రసాధ్యత్వము
ప్రకారాంతరఅక్రణశుక్ర
సాధ్యత్వము
అక్షిపాకార్యయలక్షణము
అజకాబాతలక్షణము

739 ,,
,, అర్కరోగభేదములు 748
,, శుక్తిరోగలక్షణము 749
740 అర్జవలక్షణము ,,
,, పిష్టకలక్షణము ,,
,, పిరాజాలలక్షణము ,,
,, సిరాజపిటికలక్షణము ,,
,, బలాసలక్షణము 750
741 పూయాలసలక్షణము ,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

ఉపవాహలక్షణము	750	నేత్రకోగమునకురసక్రియ	759
నేత్రవాడీలక్షణము	"	నేత్రాంజనము	760
పక్ష్యజీలక్షణము	751	తామ్రాద్యంజనము	"
క్రమిగంధిలక్షణము	"	రసాంజనాద్యంజనము	761
వర్షకోగముఉత్పంగపిటికా		పైంధవాద్యంజనము	"
లక్షణము	752	తారకాద్యవటికములు	"
కుంభికాలక్షణము	"	గజకేసరి	"
పోధకీలక్షణము	"	చంద్రకాంజనము	763
వర్షశర్మరాలక్షణము	"	వయనామృతము	764
ఆరోగ్యవర్షలక్షణము	"	ఖర్మర్యాద్యంజనము	"
శుష్కారోగ్యలక్షణము	753	తీలపుష్పంజనము	765
అంజనలక్షణము	"	మరిచాంజనము	"
బహుళవర్షలక్షణము	"	చంద్రసభాంజనము	"
వర్షబంధలక్షణము	"	చంద్రోదయవర్తి	766
క్షిప్తవర్షలక్షణము	"	నేత్రకోగములకుదార్వా	
వర్షకర్దమలక్షణము	754	ద్యంజనము	"
శ్యావవర్షలక్షణము	"	గిరికర్ణికాద్యంజనము	767
ప్రక్షిన్నవర్షలక్షణము	"	కుమారికాన్తి	"
అక్షిన్నవర్షలక్షణము	"	శిలాద్యంజనము	"
వాతహతవర్షలక్షణము	755	నారికేళాంజనము	"
అర్బుదలక్షణము	"	నేత్రకోగములకు మహానారి	
నిమేషలక్షణము	"	కేళాంజనము	768
కోణితాగ్గ్యలక్షణము	"	శంఖాదివటికములు	"
ఊగలక్షణము	"	పుష్పంజనము	769
ఓసవర్షలక్షణము	756	ఘోదంతాద్యంజనము	"
కుంచనలక్షణము	"	కాత్ర్యంజనము	770
పక్ష్యకోపలక్షణము	"	ఉత్పలాద్యంజనము	"
పక్ష్యశాతలక్షణము	"	అగ్రచంద్రోదయము	"
త్రికటుకాద్యంజనము	757	మాయకండ్లకుచికిత్స	771
కతకాద్యంజనము	"	నేత్రకోగములకునృపవల్లభతైలము	"
గరుడాంజనము	758	చంద్రాక్షరతైలము	773
వయనామృతము	759	నేత్రకోగములయందుసద్యము	"
గరుడాంజనము	"	నేత్రకోగములయందుపథ్యము	"

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

అష్టాదశ ప్రకరణము.

వాతమదాత్యయమునకు సౌవర్చలాని

యోగము

786

సౌల్యగోగనిదానము

774 నూక్తశృం గ్యాదియోగము

,,

సౌల్యగోగలక్షణము

775 త్సుద్రామలకాదియోగము

,,

మేదోవృద్ధిలక్షణము

,, కఘమదాత్యయోపచారము

,,

నూలలక్షణము

776 సన్నిపాతమదాత్యయోపచారము

787

మేదోరోగానాధ్యత్వము

,, మదాత్యయమునందు పథ్యము

,,

చవ్యాదిచూర్ణము

,, మదాత్యయమునందు దపథ్యము

788

త్రికిటుకాదిచూర్ణము

777 నాసారోగనిదానము

,,

గుళూచ్యాదిచూర్ణము

,, నాసారోగచికిత్స

,,

తామ్రభస్మయోగము

,, సర్వసేవసములకు చికిత్స

789

జయంత్యాదిచూర్ణము

,, గుడాదియోగము

,,

గుగ్గులాదిచూర్ణము

778 వేల్గగోళూమయోగము

,,

గంధకకల్పము

,, పూతినవ్యలక్షణము

,,

నూలాంతకరణము

,, వ్యామీశ్చైలము

790

సౌల్యగోగహారోపాముములు

,, శిశుశ్చైలము

,,

బడబాగ్నిరసము

779 నాసాపాకలక్షణము

,,

రసభస్మయోగము

,, సర్వకాదిఘృతము

,,

త్రిమూర్తిరసము

,, వ్యోమేదివటికములు

,,

మేదోరోగమునందు పథ్యము

780 పాతాదిశ్చైలము

791

మేదోరోగమునందు దపథ్యము

781 పూయరక్తలక్షణము

,,

కార్యమునందు పచారము

,, పూయరక్తచికిత్స

,,

కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్రరసము

,, పడ్మిందుఘృతము

,,

కార్యవిఫలకరణము

782 త్నవధులక్షణము

792

కృద్ధిత్వరోగముగలవారికి ఉచ్ఛ్వర్తనము

,, శుంత్యాదిఘృతము

,,

ఉచ్ఛ్వర్తనము

783 లగంతకుత్నవధులక్షణము

,,

మదాత్యయనిదానము

,, శ్రంతకులక్షణము

793

వాతమదాత్యయలక్షణము

784 దీప్తనాసాలక్షణము

,,

పిత్తమదాత్యయలక్షణము

,, దీప్తనాసాచికిత్స

,,

కఘమదాత్యయలక్షణము

785 ప్రతి నాసాలక్షణము

,,

త్రిదోషజమాదాత్యయలక్షణము

,, ప్రతి నాసాచికిత్స

794

అనాధ్యమదాత్యయలక్షణము

,, నాసాస్రావలక్షణము

,,

మదాత్యయగోగచికిత్స

,, నాసాస్రావచికిత్స

,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

నాసాపరిశోధనలక్షణము	794	అసాధ్యప్రతిశ్ఛాయలక్షణము	808
నాసాపరిశోధనచికిత్స	"	ప్రతిశ్ఛాయోపేక్షజనికారములు	804
అపకృష్టనలక్షణము	795	క్రిమినాసాచికిత్స	"
పక్వకృష్టనలక్షణము	"	క్రిమిహరచికిత్స	"
ప్రతిశ్ఛాయోత్పత్తి	"	నాసాగోగములయందు పథ్యము	"
ప్రతిశ్ఛాయోత్పత్తికారణము	796	నాసాగోగములయందు దపథ్యము	805
ప్రతిశ్ఛాయపూర్వరూపములు	"	పీనసరోగవిదానము	"
ప్రతిశ్ఛాయచికిత్స	"	పీనసరోగభేదములు	"
బాలయాలకయూషము	"	పీనసహరనస్యములు	806
పిప్పల్యాదినస్యము	797	ద్రాక్షాదిన్నేహము	"
వాతప్రతిశ్ఛాయలక్షణము	"	జీవంత్యాదికషాయము	"
వాతజప్రతిశ్ఛాయచికిత్స	"	కణాదినస్యము	807
పిత్తప్రతిశ్ఛాయలక్షణము	"	నస్యములు	"
చికిత్స	798	విడంగాదిచూర్ణము	808
కఫజప్రతిశ్ఛాయలక్షణము	"	నాసికార్యోలక్షణము	"
చికిత్స	"	నాసికార్యనివర్తకోపాయము	809
ధూమసానవర్తి	"	పీనసరోగములయందు పథ్యము	"
సన్నిపాతనాసాగోగలక్షణము	799	శిరోగోగభేదములు	"
దుష్ప్రతిశ్ఛాయలక్షణము	"	వాతజశిరోగోగలక్షణము	810
చిత్రకహరితకీరసాయనము	"	కఫజశిరోగోగలక్షణము	"
హింగాద్వితైలము	800	సన్నిపాతశిరోగోగలక్షణము	"
పీనససామాన్యచికిత్స	"	రక్తజశిరోగోగలక్షణము	"
కరవీరాద్వితైలము	801	క్షయజశిరోగోగలక్షణము	811
నాసాశోషోపచారము	"	కృమిజశిరోగోగలక్షణము	"
రక్తప్రతిశ్ఛాయలక్షణము	"	మూర్ధావర్తలక్షణము	"
చికిత్స	"	అసంతవాతలక్షణము	812
ధాత్రీలేపము	802	అరావభేదలక్షణము	"
ప్రతిశ్ఛాయసామాన్యచికిత్స	"	శంఖలక్షణము	813
సక్తుధూమము	"	వాతజశిరోగోగచికిత్స	"
ధూమచూర్ణము	"	ఏరండాదిలేపనము	"
వవసాగర్హోగము	"	కుషాదిలేపము	814
ప్రతిశ్ఛాయహరనస్యము	803	నాతజశిరోగోగహరవర్తికర్మము	"
శ్యాదాచూర్ణము	"		

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

పితృజశోరోగ చికిత్స	815	శతాదియోగము	823
కుముదాదిబంధరసము	,,	దాహ్యాద్విదిలేపము	,,
కఫజశోరోగ చికిత్స	,,	బలాదిలేపము	,,
హరిణ్యాదిలేపము	,,	కరంజాదిచూర్ణవిలేపనము	824
ప్రఫున్నాటాదిలేపము	,,	గుడాదినస్యము	,,
సాన్నిపాతకశోరోగ చికిత్స	816	కర్కరాదినస్యము	,,
రక్తజశోరోగ చికిత్స	,,	క్షీరాదినస్యము	,,
కృష్ణాదిలేపము	,,	సీసోత్పలాదితైలము	825
నాగరాదినస్యము	817	శిరోరోగమునందుపధ్యము	,,
దాడింబాదియోగములు	,,	శిరోరోగమునం దపధ్యము	826
ఉదుంబరఫలయోగము	,,	ఏరోనవింశ ప్రకరణము.	
నింబాదిగుగ్గిలము	,,		
శిశ్రుప్రతాదిలేపము	818	గుల్మరోగనిదానము	827
పిష్పల్యాదినస్యము	,,	గుల్మరోగభేదములు	,,
కృమిజశోరోగ చికిత్స	,,	గుల్మరోగ సామాన్యరూపములు	828
విడం గాదితైలము	,,	వాతగుల్మలక్షణము	,,
సూర్యావర్తచికిత్స	819	పైత్తగుల్మలక్షణము	,,
సూర్యావర్తకిరోరోగ చికిత్స	,,	శ్లేష్మగుల్మలక్షణము	829
సూర్యావర్తరసము	,,	ద్వింద్వసన్నిపాతగుల్మలక్షణము	,,
మహాలక్ష్మీవినాశనీరసము	820	రక్తగుల్మలక్షణము	
దశమూలాదినస్యము	,,	అసాధ్యరక్తగుల్మలక్షణము	830
శాంబాదిలేపము	,,	రక్తగుల్మచికిత్స	,,
భృంగరాజాదినస్యము	821	అసాధ్యగుల్మలక్షణము	831
అనంతవాతశిరోరోగ చికిత్స	,,	రక్తగుల్మచికిత్స	,,
కుంఠాదినస్యము	,,	రక్తగుల్మమునకుపారదాదివటికములు	833
కుంకుమఘృతము	,,	లశునాదిక సాయము	,,
గాంధార్వాదినస్యము	,,	కణాదిక సాయము	,,
తువర్యాదినస్యము	822	తీలాదిక సాయము	834
విడం గాదినస్యము	,,	రక్తగుల్మమునకురంజలవణము	,,
గిరికర్ణాదినస్యము	,,	వాతగుల్మశూలలమశంఖద్రావకము	835
మరీచాదిలేపము	,,	శిఖిసాడిబరసము	836
శారిబాదిలేపనము	,,	గుల్మశూలలమశంఖద్రావకము	837
దుగ్ధమర్దనాదినస్యము	,,	పైత్తగుల్మమునకుదండామరరసము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

శ్రేష్ఠశూలమునకు విద్యాధిగణము
కొంచిన నెలదానము

838

శూలాధిగణము

850

తూనిప్రతిగూనలక్షణము

839

శూలాంతకరణము

851

అష్టీలాప్రత్యక్షీలారదానము

ప్రక్కశూలచికిత్స

852

వాతికపరిణామశూలలక్షణము

840

సర్వశూలలమగజాంతుకము

853

పైత్రికపరిణామశూలలక్షణము

శంఖదానకము

854

శ్రేష్ఠపరిణామశూలలక్షణము

841

మహాశంఖదానకము

855

శూలనిదానము

గుల్మదులయంబుపథ్యము

856

వాతశూలలక్షణము

842

గుల్మదులయంబుపథ్యము

857

పైత్రిశూలలక్షణము

వింతప్రకరణము.

858

శ్రేష్ఠశూలలక్షణము

843

ఉన్మాదనిదానము

859

స్వంద్యత్రిదోషశూలలక్షణము

844

ఉన్మాదభేదములు

860

శూలోత్పత్తిస్థానములు

845

ఉన్మాదకారణము

861

ఆమశూలలక్షణము

846

ఉన్మాదకారణ తత్సంప్రాప్తి

862

పరిణామశూలలక్షణము

847

ఉన్మాదస్వరూపము

863

మృశ్యశూలలక్షణము

848

వాతశోన్మాదలక్షణము

864

పంక్తిశూలలక్షణము

849

పిత్తశోన్మాదలక్షణము

865

శూలోత్పత్తిస్థానములు

850

కఫశోన్మాదలక్షణము

866

ద్వంద్యశూలోత్పత్తిస్థానములు

851

సన్నిపాతోన్మాదలక్షణము

867

శూలసాధ్యపాథ్యములు

852

శోకశోన్మాదలక్షణము

868

వాతశూలలక్షణము భాస్కరరసము

853

ఓషశోన్మాదలక్షణము

869

శూలదావానలరసము

854

అసాధ్యోన్మాదలక్షణము

870

శూలమహానరసము

855

భూతశోన్మాదలక్షణము

871

పైత్రిశూలలక్షణము స్థానిమంధూరము

856

భూతోన్మాదలక్షణము

872

కుబేరాక్షాదిపూర్ణము

857

క్షూతోన్మాదలక్షణము

873

గోమూత్రమంధూరము

858

దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము

874

శ్రేష్ఠశూలమశూలనింహవజ్జీకము

859

అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము

875

ఆమశూలమపట్టుఖరసము

860

గంధర్వగ్రహోన్మాదలక్షణము

876

పరిణామశూలమత్రిపుతాదియోగము

861

యక్షగ్రహోన్మాదలక్షణము

877

సర్వశూలలక్షణము సర్వగ్రహోన్మాదలక్షణములు

862

పిత్తగ్రహోన్మాదలక్షణము

878

మృశ్యశూలమక్షరయోగము

863

సర్వగ్రహోన్మాదలక్షణము

879

సర్వశూలలక్షణము పైత్రికానరపటకము

864

రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము

880

శూలాదులమగజాంతురసము

865

విశాచజుష్టలక్షణము

881

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

దేవాదిగ హాగహణకాలము	865	ఏకవింశ ప్రకరణము.	
శరీరాశ్రితగ్రహదృష్టకారణము	,,		
అపస్మారసామాన్యలక్షణము	,,	భగందరోత్పత్తి	884
అపస్మారపురస్వరూపములు	866	భగందరస్వరూపము	,,
వాతాపస్మారలక్షణము	,,	భగందరపూర్వరూపము	885
పితృపస్మారలక్షణము	,,	భగందరభేదములు	,,
శ్లేష్మజాపస్మారలక్షణము	,,	శతపోనకభగందరలక్షణము	,,
సన్నిపాతాపస్మారలక్షణము	867	ఉష్ణశిరోధరభగందరలక్షణము	886
అసాధ్యపస్మారలక్షణము	,,	పరిసాపిభగందరలక్షణము	,,
సామాన్యచికిత్స	868	శంబూకావర్తభగందరలక్షణము	,,
భూతభైరవరసము	,,	ఉన్మాదిభగందరలక్షణము	887
అపస్మారగజాంకుశము	869	భగందరసాధ్యసాధ్యలక్షణము	,,
అపస్మారమునకుభూతభైరవరసము	870	అసాధ్యభగందరలక్షణము	,,
అపస్మారమునకుషంధబ్రహ్మవటికములు	,,	రవితాండవరసము	,,
అపస్మారములకుబ్రాహ్మీఘృతము	871	భగందరములకురసకర్పూరయోగము	888
బ్రాహ్మీఘృతము	,,	అపకృష్టభగందరచికిత్సాక్రమము	,,
భూతోన్మాదచికిత్సక్రమము	872	వాతభగందరములకువిశంకాదివటికం	889
హింకాదిఘృతము	873	పైతృభగందరచికిత్స	,,
భూతోన్మాదాపస్మారములకువిజయఘృతము	,,	శ్లేష్మభగందరచికిత్స	,,
గంధకపిష్టి	874	జయంత్యాదిచూర్ణము	890
అపస్మారోన్మాదములకువిజయగుళికలు	,,	యష్టాదిలేపనము	,,
అపస్మారోన్మాదములకుప్రసిద్ధమైన నస్యములు	875	శ్లేష్మభగందరమునకుకంచన్యాదిలేప	,,
అపస్మారములకువిజయపర్పటిరసం	877	విశ్యందవత్తెలము	,,
శ్వేదతాపరాజతాదినస్యము	878	విడంకాదిలేపనము	891
మాహేశ్వరధూపము	879	దార్శ్నికవర్తి	,,
భూతోన్మాదములకుమంత్రము	880	నిశాదివర్తి	,,
అపస్మారోన్మాదములయందుపథ్యము	,,	శ్యానాన్తిలేపనము	,,
అపస్మారోన్మాదములయందుపథ్యము	881	కాలాగ్నిగుద్రరసము	892
మరణనూచకములు	,,	సర్వవ్రణములకురసరాట్టి	,,
		వ్రణాంతకరసము	893
		యోగరాజగుగ్ధము	,,
		వ్రణలక్షణము	894
		వ్రణపాకలక్షణము	895

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

అపక్వవ్రణలక్షణము	895	దుష్టవ్రణలేపనము	90
పచ్చమానవ్రణలక్షణము	,,	నింబాదికోథనము	90
పక్వవ్రణలక్షణము	896	పాదదాదిమలహరఘృతము	,
దోషత్రయసంబంధవ్రణపాకము	,,	రసాదిఘృతము	,
పూయానిర్దమనపరిణామము	897	హస్తీదంతలేపనము	904
వ్రణవైద్యగుణదోషము	,,	విడం గాదిగుర్తులువటికములు	,
అనిశ్చితవ్రణవైద్యదోషము	,,	అమృతాదిగుర్తులము	,
శారీరవ్రణభేదము	,,	జాత్యాదిఘృతము	,,
పాతవ్రణలక్షణము	898	నర్మకాదిఘృతము	907
పైత్తికవ్రణలక్షణము	,,	లశునాదిలేపము	,,
కఫజవ్రణలక్షణము	,,	నింబపత్రాదిపూపము	,,
రక్తజన్యంబుజవ్రణలక్షణము	,,	వ్రణలేపనములు	908
సుఖవ్రణలక్షణము	899	అయోరజాదిలేపము	,,
కృచ్ఛ్రిసాధ్యాసాధ్యవ్రణలక్షణము	,,	ఆగంతుకవ్రణనిదానము	,,
దుష్టవ్రణలక్షణము	,,	ఆగంతుకవ్రణభేదములు	,,
శుద్ధవ్రణలక్షణము	,,	ఛిన్నలక్షణము	909
వ్రణరోహలక్షణము	900	భిన్న	,,
బాగుగ లేనివ్రణలక్షణము	,,	కోష్ఠ	,,
బాణకృచ్ఛ్రిసాధ్యలక్షణము	,,	కోష్ఠభేదలక్షణము	,,
సాధ్యాసాధ్యవ్రణలక్షణము	,,	ఆమాశయస్థితరక్తలక్షణము	910
అసాధ్యవ్రణలక్షణము	901	పక్షాశయాసరక్తలక్షణము	,,
ప్రణాపచారము	,,	విధలక్షణము	,,
వ్రణర్థద్రవ్యములు	902	క్షుత్రవ్రణలక్షణము	,,
వాతవ్రణమునకుమాతులుంగాదిలేపము	,,	వచ్చితవ్రణలక్షణము	911
గంభీరవ్రణమునకుఆభయాదిలేపము	,,	ఘృష్టలక్షణము	,,
మనశ్శిలాదిలేపము	,,	శ్లేష్మవ్రణలక్షణము	,,
వ్రణక్రిమిలకుకరంబాదిలేపము	,,	కోష్ఠభేదలక్షణము	,,
పటిరోలాదికషాయము	903	అసాధ్యకోష్ఠభేదలక్షణము	912
చిరిల్లొదిలేపనము	,,	మర్మక్షతసామాన్యలక్షణము	,,
దంతిమూలాదిలేపము	,,	మర్మరహితసిరావిధలక్షణము	,,
యవాదిలేపము	,,	స్నాయువిధలక్షణము	913
ప్రత్యాశనము	904	సంధివిధలక్షణము	,,
కోథనరోపణవిధి	,,	ఉసివిధలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

నీరాదిమర్మవిధలక్షణము	913 అగ్నిదగ్ధవ్రణనిదానము	924
మాంసమర్మవిధలక్షణము	914 విశేషజ్ఞానము	,,
సర్వవ్రణోపద్రవములు	,, అగ్నిదగ్ధవ్రణచికిత్స	925
ఆగంతుకవ్రణచికిత్స	,, పథ్యాదిలేపము	,,
ఆగంతుకవ్రణసామాన్యచికిత్స	,, సుధాదిలేపము	925
గౌరాదిఘృతము	915 దగ్ధయవచూర్ణము	926
జాత్యాదితైలము	,, చందనాదితైలము	,,
మూర్వాదితైలము	916 పటోలాదితైలము	,,
ఆమాశకుభేదోపచారము	,, సుసూచ్ఛిష్ణాదితైలము	,,
విపరీతకమలతైలము	,, బాతవ్రణలక్షణము	927
సప్తవింశతిగుగ్గులము	917 త్రిదోషజలూతలక్షణము	,,
నాడీవ్రణనిదానము	918 ఆసాధ్యలూతలక్షణము	,,
నాడీవ్రణభేదములు	,, వాతబాతచికిత్స	928
వాతనాడీవ్రణలక్షణములు	,, వాతలూతపలంగాల్యాదిలేపము	,,
పిత్తనాడీవ్రణలక్షణములు	919 పైత్తలూతకు చందనాదిలేపము	,,
కఫజనాడీవ్రణలక్షణము	,, శేష్మలూతకు శేష్మటకాదిలేపము	,,
శల్యజనాడీవ్రణలక్షణము	,, త్రిదోషజలూతకు మంచనాదిలేపము	,,
సన్నిపాతజనాడీవ్రణలక్షణము	,, ద్యోమిష్టతీలేపము	,,
నాడీవ్రణసాధ్యలక్షణము	920 సర్పాక్షిలేపము	,,
నాడీవ్రణసామాన్యచికిత్స	,, గోజిహ్వదిలేపము	,,
వాతనాడీవ్రణచికిత్సాక్రమము	,, భుజపత్రబంధము	930
పిత్తజనాడీవ్రణమునకుతీలాదిలేపము	,, చర్మిచికిత్స	,,
కఫనాడీవ్రణమునకు తీలాదిలేపము	921 మర్కటీహోగ్నత్సత్తి	931
శల్యజనాడీవ్రణమునకుతీలాదిలేపము	,, మర్కటీహోగ్నభేదములు	,,
నాడీవ్రణచికిత్స	,, జిహ్వకౌమర్కటిలక్షణ తచ్చికిత్స	,,
జాత్యాదివర్తి	,, పద్మినీమర్కటిలక్షణము	,,
నిర్గుండితైలము	922 పద్మినీమర్కటికిపునర్నవాదిలేపము	932
నరాస్థితైలము	,, నందామర్కటిలక్షణము	,,
విడంగాదిగుగ్గులము	,, నందామర్కటికి పద్మపత్రాదిలేపము	,,
ఆరగ్యధాధికర్తి	,, వాసినిమర్కటిస్వరూపము	,,
గుగ్గుల్యాదిలేపమా	923 వాసినిమర్కటిలక్షణము	933
సర్వవ్రణములయందు పథ్యము	,, వాసినిమర్కటికి ఈశ్వర్యాదిలేపము	,,
వ్రణములయందు దపథ్యము	,, పంచత్వక్కులకసాయము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

మోహినీమర్కటీస్వరూపము	923	తుంబితైలము	945
మోహినీమర్కటీలక్షణము	934	తుంబ్యాద్దితైలము	94
మోహినీమర్కటీచికిత్స	93	నూర్వానర్తకలేపము	94
కాళరాత్రిమర్కటీస్వరూపము	935	పలాశమూలలేపము	944
క్షోభిణీమర్కటీస్వరూపము	936	గండమాలధేదములు	945
క్షోభిణీమర్కటీచికిత్సాక్రమము	937	గండమాలలక్షణము	946
ఆర్బుదహోగనిదానము	938	గండమాలలక్షణము	947
ఆర్బుదహోగలక్షణము	939	గండమాలలక్షణము	948
ఆర్బుదభేదములు	940	గండమాలలక్షణము	949
రక్తార్బుదలక్షణము	941	గండమాలలక్షణము	950
మాంసార్బుదలక్షణము	942	గండమాలలక్షణము	951
అసాధ్యార్బుదలక్షణము	943	గండమాలలక్షణము	952
అధ్యర్బుదలక్షణము	944	గండమాలలక్షణము	953
ద్విరర్బుదలక్షణము	945	గండమాలలక్షణము	954
అర్బుదసాకాశ్యత్వప్రకారణము	946	గండమాలలక్షణము	955
గంధాదిలేపము	947	గండమాలలక్షణము	956
యవక్షౌరాలేపము	948	గండమాలలక్షణము	957
హర్షిదాలేపము	949	గండమాలలక్షణము	958
రాద్రసము	950	గండమాలలక్షణము	959
ఆర్బుదమునకు చిత్తమాలాదిలేపము	951	గండమాలలక్షణము	960
గళగండనిదానము	952	గండమాలలక్షణము	961
గళగండసంప్రాప్తి	953	గండమాలలక్షణము	962
వారికగళగండలక్షణము	954	గండమాలలక్షణము	963
కఫజగళగండలక్షణము	955	గండమాలలక్షణము	964
మేదజగళగండలక్షణము	956	గండమాలలక్షణము	965
అసాధ్యగళగండలక్షణము	957	గండమాలలక్షణము	966
సర్పపాదిలేపము	958	గండమాలలక్షణము	967
మందూరలోహము	959	గండమాలలక్షణము	968
వారగళగండమునకు నిచులాదిలేపము	960	గండమాలలక్షణము	969
కఫజగళగండోపచారము	961	గండమాలలక్షణము	970
దేవదార్యాదిలేపము	962	గండమాలలక్షణము	971
మేనుగళగండనిదానము	963	గండమాలలక్షణము	972

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

కర్ణశోభలక్షణము	955	ముఖరోగనిదానము.	
పరిపోటకలక్షణము		1 బిష్ణురోగసంస్కృతి	964
కర్ణోత్పతలక్షణము		2 ముఖరోగసంఖ్య	"
కర్ణస్పృంధకలక్షణము		3 వాతకాష్ట్రోగలక్షణము	"
కర్ణగుఃఖవర్ణలక్షణము	955	4 పైత్తికాష్ట్రోగలక్షణము	"
కర్ణపరిలేహిలక్షణము		5 శ్లేష్మికాష్ట్రోగలక్షణము	965
కర్ణగండమాలలక్షణము		6 సాన్నిహిత్యాష్ట్రోగలక్షణము	"
భల్లతకాదితైలము		7 రక్తకాష్ట్రోగలక్షణము	"
శృంగబేరాదితైలము	957	8 మాంసజ్ఞాష్ట్రోగలక్షణము	"
లకునాదిస్వరసము		9 మేనజ్ఞాష్ట్రోగలక్షణము	966
అర్కాంకురాదిస్వరసము	958	10 అధిఘాతజ్ఞాష్ట్రోగలక్షణము	"
ఆర్కవత్తరసము		11 దంతమూలగతరోగములు.	
సోఢనాకతైలము		959 శిథిలక్షణము	966
హింగాద్దితైలము		2 దంతపుష్పటలక్షణము	967
నాగరాదితైలము		3 దంతవేషలక్షణము	"
ఆపామార్గతైలము		4 సౌషిరలక్షణము	"
హింగాద్దితైలము		5 మహాసౌషిరలక్షణము	"
బిల్వతైలము	960	6 పరిదరలక్షణము	"
నీప్తికాతైలము		7 ఉపశయలక్షణము	968
నిర్గుండాద్దితైలము		8 వైదిర్భలక్షణము	"
బీజపూరరసము		9 ఖరీవర్ణలక్షణము	"
సముద్రఫేనమూర్ణము	961	10 కరాళలక్షణము	"
సర్జత్వకూర్ణము		11 అధిమాంసకలక్షణము	769
కర్ణస్నానచికిత్స		12 నాడీప్రణాలక్షణము	"
కర్ణరోగమునకురాస్నాదిమూర్ణము		13 దంతరోగములు.	
కృమికర్ణచికిత్స		14 దాళవలక్షణము	969
వర్ణవిద్రుచిత్సాస్క్రమము		15 కృమిదంతలక్షణము	"
ఆనూదితైలము		16 సంజనకలక్షణము	970
గంధకతైలము	963	17 దంతహర్షలక్షణము	"
శతావరీతైలము		18 సంతశర్కరలక్షణము	"
జీవనీయతులము		19 కాపాలికలక్షణము	"
కర్ణరోగమునందుపథ్యము			
కర్ణరోగమునందపథ్యము			

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

శ్యావదంతలక్షణము

970

శతస్థిలక్షణము

977

హనుమోక్షలక్షణము

"

గిలాయలక్షణము

"

జిహ్వగత రోగములు.

"

గళవిద్రధిలక్షణము

"

వాతజలక్షణము

971

గళాఘ్నలక్షణము

"

పిత్తజలక్షణము

"

సర్వఘ్నలక్షణము

978

కఫజలక్షణము

"

మాంసతానకలక్షణము

"

ఆలూసలక్షణము

"

విదారీలక్షణము

"

ఉపజిహ్వకలక్షణము

"

సర్వసరలక్షణము

"

తాలుగత రోగములు.

"

పైత్తికసర్వసరలక్షణము

979

కంతశుండిలక్షణము

972

అసాధ్యముఖరోగలక్షణము

"

తుండికేసరిలక్షణము

"

శైలాదిలేపనము

980

అద్రువలక్షణము

"

రాశాదిలేపనము

"

కచ్చపలక్షణము

973

పిష్టోష్ణరోగచికిత్స

"

అగ్నిదలక్షణము

"

సర్వాష్ణరోగసామాన్యచికిత్స

"

మాంసరంఘాతలక్షణము

"

శీతాదరోగచికిత్స

981

తాలుపుష్పటలక్షణము

"

కాశీసాదిహృగ్ము

"

తాలుశోషలక్షణము

"

దంతపుష్పటచికిత్స

"

తాలుపాకలక్షణము

"

దంతవేష్టచికిత్స

"

కంతగత రోగములు.

"

జీరకాదిహృగ్ము

982

రోహిణీలక్షణము

974

భద్రముస్తాదివటికములు

"

వాతజరోహిణీలక్షణము

"

సాషిరచికిత్స

983

పిత్తజరోహిణీలక్షణము

"

పంచలవణాదిహృగ్ము

"

కఫజరోహిణీలక్షణము

975

వైదర్యచికిత్స

"

త్రిదోషజరోహిణీలక్షణము

"

అధిమాంసకచికిత్స

"

రక్తజరోహిణీలక్షణము

"

దంతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స

984

కంతశాలూకలక్షణము

"

కృమిదంతచికిత్స

"

అధిజిహ్వలక్షణము

"

శారిబాష్పధారణము

"

వలయలక్షణము

976

కాశీసాదిగుటికలు

985

బలూసలక్షణము

"

శర్కరాచికిత్స

"

ఏకబృందలక్షణము

"

కౌపాలికాచికిత్స

"

బ్రంధిలక్షణము

"

వాడివ్రణచికిత్స

"

విషయము.

పుటసంఖ్య. నిషయము.

పుటసంఖ్య.

దంతరోగసామాన్యచికిత్స	985	చంద్రాక్షరకోటకీలేపనము	994
లాక్షాదితైలము	986	చంత్రవణలక్షణము	995
దంతరోగమునకు అరిమేదాదితైలము	„	కారీం గాడిచూర్ణము	996
కుసాదిచూర్ణము	987	లాంగల్యాదియోగము	„
జాతిపత్రాదిచూర్ణము	„	జాతీపత్రాదిచూర్ణము	„
దంతరోగములయందు పథ్యము	988	ముఖరోగమునందు పథ్యము	997
ఉపశిష్టాచికిత్స	„	ముఖరోగమునందు దవధ్యము	„
వ్యోషాదిచూర్ణము	„	తేండ్రివణలక్షణము	998
కంతకుండాదిచికిత్స	„	రసఉబ్బలక్షణము	„
గళకుండిచేదనవిధి	989	నూలిపుంటిలక్షణము	999
కుండిచేదనాచంతరోగపచారము	„	జంతిరాజువణలక్షణము	„
రోహిణీసామాన్యచికిత్స	„	స్నాయుకవణలక్షణము	1000
వాతజరోహిణీచికిత్స	„	స్నాయుకవణమునకు గంధకతైలము	„
పిత్తజరోహిణీచికిత్స	990	స్నాయుకవణచికిత్స	1001
రక్తజరోహిణీచికిత్స	„	స్తనవణలక్షణము	„
కంతకాలూకచికిత్స	„	స్తనవణచికిత్స	1002
కఫజరోహిణీచికిత్స	„	వటాదికషాయము	„
అధిజిహ్వకచికిత్స	„	గ్రంధిసర్పలయందు శస్త్రుకర్మ	„
ఏకబృంధచికిత్స	991	నిషేధము	1003
బృలవచికిత్స	„	గ్రంధులకు బృహత్వాదిలేపము	1004
గలాయుచికిత్స	„	పునర్నవాదిలేపము	„
గళవిద్రాధిచికిత్స	„	పులికరంజలేపనము	„
సర్వసరసామాన్యచికిత్స	„	గళగ్రంథిగర్భరూప తచ్చికిత్స	1005
గళరోగచికిత్స	992	శిశీసాదిలేపము	„
మృద్వికాదిచూర్ణము	„	వ్యోషాదికషాయము	„
యవత్పరాదిగుటికలు	„	ముసాదికషాయము	„
ముఖపాకసామాన్యచికిత్స	993	గళకీలస్వరూపము	1006
ముఖపాకచికిత్స	„	గళకీలచికిత్సాక్రమము	„
తిలాదిగంధూషము	„	విషముప్ర్యాదిలేపము	„
యష్టిసుధ్వాదితైలము	„	నైంధవలవణలేపము	„
హరిద్రాదితైలము	994	ఆస్యస్ఫోటలక్షణ తచ్చికిత్స	1007
ఖిదిరాదిగుటికలు	„	ఆస్యస్ఫోటలక్షణము	„
దంతవ్రణలక్షణము	„	ఆస్యస్ఫోటచికిత్స	„

నిమయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

పిక్ కాదిలేపము	1008	ఇరి వేలికలక్షణము	1020
కీలకలక్షణము	,,	ఇరివేలిక చికిత్స	,,
అశ్మత్ కాదిలేపము	,,	కక్షపిటికాలక్షణము	,,
కీలక లేపనములు	,,	గంధనామ్నాలక్షణము	1021
కాలస్ఫోటాదికలక్షణము	1009	కక్షగంధపిటికాచికిత్స	,,
కాలస్ఫోటహార లేపనము	,,	అగ్నిరోహిణీలక్షణము	,,
విషస్ఫోటహార లేపనము	,,	అగ్నిరోహిణీచికిత్స	,,
శ్మిపదస్రోగనిదానము	1010	చివ్యలక్షణము	1022
శ్మిపదస్రోగలక్షణము	,,	కునఖలక్షణము	,,
శ్మిపదలక్షణము	1011	చివ్యకునఖచికిత్స	,,
శ్మిపదచికిత్స	1012	హరిద్రాదికలక్షణము	1023
అలయాదిలేపము	1013	కునక చికిత్స	,,
ద్వావింశ ప్రకరణము.		అమశయాలక్షణము	,,
అజగల్లికాలక్షణము	1015	అమశయాచికిత్స	,,
అజగల్లికాచికిత్స	,,	విదారికలక్షణము	,,
యవప్రఖ్యాతలక్షణము	1016	విదారికచికిత్స	1024
అంధాలజీలక్షణము	,,	సామాన్యోపచారము	,,
యవప్రఖ్యాతంధాలజీచికిత్స	,,	శర్కరాలక్షణము	,,
వివృతాపిటికలక్షణము	1017	శర్కరార్బుదలక్షణము	,,
వివృత ఇంద్రవిధ గర్దభ జాలగర్దభ చికిత్స	,,	శర్కరార్బుదచికిత్స	,,
కచ్చపికాలక్షణము	,,	పాదదారిలక్షణము	1025
కచ్చపికాచికిత్స	1018	మసూచ్చిష్టాదిలేపము	,,
వల్మీకలక్షణము	,,	మదదాదిలేపము	,,
మనశ్శిలానితైలము	,,	మదనాదిలేపము	,,
పదనీకలక్షణము	1019	కందరలక్షణము	1026
పదనీకచికిత్స	,,	కందరచికిత్స	,,
జాలగర్దభలక్షణము	,,	అలసలక్షణము	,,
ఇంద్రవిధలక్షణము	,,	అలసచికిత్స	,,
గర్దభలక్షణము	,,	కరంజాదిలేపము	1027
పాషాణగర్దభలక్షణము	1020	దారుణలక్షణము	,,
పాషాణగర్దభచికిత్స	,,	దారుణచికిత్స	,,
	,,	కంటకార్యాదిలేపము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

శృంగరాజతైలము	1027	పరివర్తకలక్షణము	1041
ఆరూంపికలక్షణము	1028	సాహస్యోపచారము	1042
నీలోత్పలాదిలేపము	..	ఆవహాటికలక్షణము	..
ప్రిఫలాదితైలము	..	ఆవహాటిక చికిత్స	1043
షణ్ణాకాదిలేపము	..	నిరుద్ధప్రకసలక్షణము	..
తారుణ్యశీకలక్షణము	1029	నిరుద్ధప్రకసచికిత్స	..
మంజీషాదితైలము	..	సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	1044
మాఖమంగులకు చికిత్స	1030	సన్నిరుద్ధగుద చికిత్స	..
పలితలక్షణము	1031	అహిపూరసలక్షణము	..
వలీపశితగోగనిదానములు	1032	శలఖాదిలేపము	..
హేమాద్రిరసము	..	పక్షిణాలానిఘృతము	1045
నుండితైలము	1033	వృషణాచ్యలక్షణము	..
నింబాచిహార్షము	..	సర్పాదిలేపము	..
వనీపలితచికిత్స	1034	కాశీసాదిలేపము	..
ఇంద్రుప్రసాదగోగనిదానము	..	మాకరదంష్ట్రలక్షణము	1046
ఇంద్రుప్రసాదలక్షణము	1035	రాశీవాదికలక్షణము	..
.. చికిత్స	..	రజన్యాదిలేపము	..
భృంగరాజతైలము	1036	సర్వభంగనిదానము	..
పద్మినీకంటలక్షణము	1037	విభీతకాదిహార్షము	..
.. చికిత్స	..	ఆర్ధ్రాకాదిహార్షము	1047
నింబాదిఘృతము	1038	వైంధవాదిహార్షము	..
జంతుమణిలక్షణము	..	వదనగుర్ధంధనిదానము	1048
మాపలక్షణము	..	వదనగుర్ధంధ చికిత్స	..
తిలకాలకలక్షణము	..	మహాదివళికములు	..
జంతుమణి మాస తిలకాలకచికిత్స	1039	లాజాదివళికములు	1049
నృన్చలక్షణము	..	పులిపిర్లనిదానము	..
మంజీషాదితైలము	..	పులిపిర్ల చికిత్స	..
వ్యంగలక్షణము	..	ఛాయాగోగనిదానము	..
వ్యంగచికిత్స	1040	ఛాయాగోగ చికిత్సలు	..
వంటాకురాదిలేపము	..	భల్లతకాదిలేపము	1050
వటప్రతాదిలేపము	..	అగోచకలక్షణము	..
నీలికలక్షణము	..	అగోచకచికిత్సలు	1051
కుంకుమాదితైలము	1041		

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

త్రయోవింశ ప్రకరణము.

విషనిదానము	1053	సంగ్రహణీకర్మవిపాకము	7070
భీమరుద్రసము	1054	సంగ్రహణీకోగ శాంతి	"
శత్రుదీయోగము	"	గుడికోగకర్మవిపాకము	"
అభయదినటికములు	"	అశ్వోరోగకర్మవిపాకము	1071
సద్వాషీయోగము	1055	స్వర్ణధేనుదానము	"
విషచికిత్స	"	మందాగ్నిహరవిధి	1072
కుక్కకొటునకు చికిత్సలు	"	పాండురోగకర్మవిపాకము	1073
ముష్కవిషచికిత్స	1056	శిరోవేదనాసహితపాండురోగహరణవిధి	"
శృంగీకవిషచికిత్స	1057	కామలారోగకర్మవిపాకము	"
ప్రభావతినటికములు	"	ప్రతిమోదానము	1074
పులికోనుచికిత్స	1058	రక్తపిత్తకర్మవిపాకము	"
తాటజెట్టిచికిత్స	"	జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స	1075
విషప్రతివిషములు	"	క్షయరోగకర్మవిపాకము	"
సర్పదప్తలక్షణము	1059	కడలిదానము	"
పుత్రజీవియోగము	1060	బ్రహ్మచర్యాదియోగము	1076
విషహరచికిత్సలు	"	జీవపూజాదియోగము	1077
నేత్రాంజనము	1062	శాస్త్రార్థము	"
అప్తఫణిదానదిద్విజాక్షరౌషధములు	"	గీతాద్యుపాయము	"
సర్వపాములకొటుకు మంత్రము	1061	కాంక్షకర్మవిపాకము	1018
తేలుమంత్రము	"	హిక్మాకర్మవిపాకము	1019
పాడపాములవిషమునకు చికిత్స	"	శ్వాసకర్మవిపాకము	"
వాపునకుచికిత్స	"	ఆరుచిక్మవిపాకము	1080
గాయమునకు చికిత్స	"	ఛర్మరోగకర్మవిపాకము	1081
ఉల్లిపాముకొటునకు చికిత్స	1065	తృష్ణాకర్మవిపాకము	1082
విషముకక్కుచుకు చికిత్స	"	దాహరోగకర్మవిపాకము	"
చతుర్వింశ ప్రకరణము.	"	ఉన్మాదరోగకర్మవిపాకము	1083
జ్వరకర్మవిపాకము	1066	అపస్మారకర్మవిపాకము	"
శీతజ్వరకర్మవిపాకము	1067	వాతవ్యాధికర్మవిపాకము	1084
శీతజ్వరశునోపచారము	"	వాతరోగహరవిధి	"
జ్వరవైడికోపచారము	1068	ధనుర్వాతహరవిధి	"
ఆతీసారకర్మవిపాకము	1069	పక్షవాతహరవిధి	1085
		రక్తవాతహరవిధి	"
		రక్తపిత్త హరవిధి	"

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

వాతపీ త్రహరవిధి	1086	ప్రీ హోదరకర్మవిపాకము	1095
అమనాతకర్మవిపాకము	"	శమనము	"
అజీర్ణశూలకర్మవిపాకము	1087	శోభహరప్రతిమాదానము	"
ప్రీ హశూల	"	శోభహరప్రతిమాదానము	1096
జకరశూల	"	గంగంజకర్మవిపాకము	"
శమనము	"	గండమాలవిపాకము	1097
అరుచిశూల	"	శీపదవిపాకము	"
శమనము	1088	శీపదరోగప్రతిమాదానము	1098
శమనము	"	మస్తకప్రణాళకర్మవిపాకము	"
కటిశూలకర్మవిపాకము	"	భగంధరకర్మవిపాకము	"
కర్ణశూల	"	ఉపదంశకర్మవిపాకము	"
శమనము	1089	కుష్ఠరోగకర్మవిపాకము	1099
మాస్తశూల	"	గుల్మర్మత్సహరము	"
శమనము	"	ముఖరోగకర్మవిపాకము	1100
నయనశూల	"	కర్ణరోగకర్మవిపాకము	"
శమనము	"	పంచవింశ ప్రకరణము.	
శూలకర్మవిపాకము	1090	పారదోత్సాహి	1101
అనాహతదావర్తకర్మవిపాకము	"	రిసభేదతలక్షణములు	1102
గుల్మరోగకర్మవిపాకము	"	రసమాహాత్మ్యము	"
హృద్రోగకర్మవిపాకము	1091	రసనామభేదలక్షణత్వప్రయోజనం	1103
మూత్రకృచ్ఛకర్మవిపాకము	1092	రసదోషాప్తము	1104
అశ్మరీకర్మవిపాకము	"	దోషాప్తకాయుక్తపారద నేవజనిత	
శమనము	"	రోగములు	"
ప్రమేహకర్మవిపాకము	"	రోగములు	"
శూలప్రమేహకర్మవిపాకము	1093	రసదోషాప్తము	"
వాతప్రమేహకర్మవిపాకము	"	రసదోషాప్తజనితరోగములు	1105
మధుప్రమేహకర్మవిపాకము	"	రససప్తకంఠకదోషములు	"
ఉదరకర్మవిపాకము	1094	రససప్తకంఠకదోషకజ్జనిత	"
శమనము	"	రోగములు	1106
జలోదరకర్మవిపాకము	"	రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు	"
శమనము	"	రసశుద్ధీక్రమము	"
ఉదరకర్మవిపాకము	1095	రససంస్కారమంత్రము	1107
శమనము	"	రసదోషాప్తకనిత ర్తకోపాయము	

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

తత్త్వఖల్వలక్షణము	1108	మణిశిలభేదము	1122
రసగతరసర్వదోషనివర్తకోపాయము	"	మణిశిలశుద్ధి	1123
రసగతదోషతమపద్రవములు	"	గారీష-మణిశుద్ధి	"
రసశుద్ధి	1108	ఉల్లిపామాణిశుద్ధి	"
ఇంగిలీకములారసముదీయవిధము	1111	దొడ్డిపామాణిశుద్ధి	1124
రసాజ్ఞేయమాలతోపద్రవములు	"	విశులభేదము	"
ఇతోగతరసదోషనివర్తకోపాయము	1112	విమలలక్షణము	"
రసమెక్కినందుకుచికిత్స	"	విమలశుద్ధి	"
రసతాపహరలేపనములు	"	మాక్షికోత్పత్తితద్వేదములు	1125
రసతాపనివర్తకోపాయము	1113	మాక్షికనామములు	"
రసమంత్రము	"	మాక్షికశుద్ధి	"
రసతాపమలయందుపథ్యము	1114	మాక్షికసత్వపాతనము	1126
రసావధిసేవనయందుపథ్యము	"	మాక్షికగుణము	"
రసావధివేదనయందపథ్యము	1115	అపక్వమాక్షికదోషము	1127
గంధకోత్పత్తి	"	కాసీసభేదములు	"
గంధకలక్షణము	1116	కాసీసనామములు	"
గంధకనామములు	"	కాసీసశుద్ధి	"
ఇతోధనయోగ్యగంధకలక్షణము	"	కాసీససత్వపాతనము	1128
శంధకశుద్ధి	1117	కాసీసగుణము	"
గంధకతైలము	"	గైరికభేదములు	"
గంధకకిక్కిము	1118	గైరికశుద్ధి	"
శుద్ధగంధకగుణము	1119	గైరికసత్వపాతనము	1129
అశుద్ధగంధకదోషము	"	గైరికగుణము	"
ఇంగిలీకశుద్ధి	"	అంజనభేదములు	"
ఇంగిలీకగుణము	"	టింకణశంఖువరాటాంజనగైరిక	"
అశుద్ధయింగిలీకదోషము	1120	కాసీసఖుజగశుద్ధి	"
తాళికోత్పత్తి	"	అంజనపంచకశుద్ధి	1130
తాళికభేదములు	"	అంజనపంచకగుణము	"
తాళికనామములు	"	అంజనతూత్పత్తి	"
తాళికశుద్ధి	1121	ఇలాజిత్తుభేదము	1131
తాళికభస్మము	"	కర్పూరశిలాజిత్తుశుద్ధి	"
తాళికగుణము	1122	ఇలాజిత్తుగుణము	1132
కర్పూరతాళికదోషము	"	అశుద్ధశిలాజిత్తుదోషము	"

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

శుద్ధశిలాజిత్తు పరీక్ష	1182	శర్వలోహశుద్ధి	1144
సాధారణరసములు	1188	శర్వలోహభస్మక్రమము	"
కంపిల్ల నామములు	"	శర్వలోహవివరము	"
కంపిల్ల భేదము	"	సువర్ణ నామములు	1145
కంపిల్ల శుద్ధి	"	సువర్ణ శుద్ధి	"
కంపిల్ల గుణము	1184	సువర్ణసిందూరవిధి	1146
బోళశుద్ధి	"	ప్రకారాంతర సువర్ణభస్మము	"
మస్తకశుద్ధి	"	స్వర్ణభస్మము	1147
కంపిల్ల శుద్ధి	"	స్వర్ణద్రుతి	"
మెలుగు త్రశుద్ధి	1185	సువర్ణభస్మగుణము	"
పాలతు త్రశుద్ధి	"	స్వర్ణభస్మహారోగములు	1148
గవ్వలు శంఖములు వీనిశుద్ధి	"	సువర్ణభస్మగుణము	"
నర్మకారశుద్ధి	"	అశుద్ధసువర్ణ భస్మగుణము	"
నర్మకారగుణము	1186	హేమపరీక్ష	1149
యవతైర శుద్ధి	"	రజత నామములు	"
యవతైరగుణము	"	రజతశుద్ధి	"
పంచలవణశుద్ధి	"	రజతభస్మము	"
పంచలవణగుణములు	1187	రజతసిందూరము	1150
త్రికటుకశుద్ధి	"	రజతద్రుతి	"
గజపిప్పలిశుద్ధి	1188	రౌప్యభస్మానుపానములు	"
నల్ల మందుశుద్ధి	"	రౌప్యభస్మగుణము	1151
ఇంగువశుద్ధి	"	అశుద్ధరౌప్యభస్మగుణము	"
బీలకఱ్ఱశుద్ధి	1189	తామ్ర నామములు	1152
ఆచుదపువిత్తులు నేలదంతివిత్తులు వీనిశుద్ధి	"	తామ్రవోషము	"
ముప్పివిత్తులశుద్ధి	"	అశుద్ధతామ్రవోషము	"
నేపాళశుద్ధి	"	తామ్రశుద్ధి	1153
వసునాళిశుద్ధి	"	తామ్రశుద్ధి	"
సర్వద్రవ్యశుద్ధులు	1140	తామ్రభస్మము	"
గ్రహశుద్ధి ఉపరసమాలిక	1141	తామ్రభస్మము	1154
కంకుష భేదము	1142	తామ్రభస్మగుణము	1155
జంతుష శుద్ధి	1143	అశుద్ధతామ్రభస్మవోషము	"
కంకుషగుణము	"	తామ్రశుద్ధి	1156
శుద్ధరాదిశర్వలోహ నామములు	"	తామ్రసిందూరము	1157

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

తామ్రభస్మ గుణము	1157	లోహద్రుతి	117
కాంస్య నామములు	,,	మృత్యువ్యతిరేకరణము	117
కాంస్య గుణము	1158	సర్వలోహగుణములు	
కాంస్య శుద్ధి	,,	సీసపు తేనె	117
కాంస్య భస్మము	,,	అశుద్ధ నాగవంగ దోషము	,
కాంస్య సిందూరము	,,	నాగశుద్ధి	,
కాంస్యభస్మ గుణము	1159	నాగవంగ శుద్ధి	,
అశుద్ధకాంస్య దోషము	,,	నాగభస్మ విధి	117
ఇత్తడి నామములు	1190	నాగసిందూరము	,
ఇత్తడిభస్మ గుణము	,,	నాగసిందూరవిధి	,
కాంతి లక్షణము	,,	సీసభస్మ గుణము	1174
కాంతశుద్ధి	1161	వంగశుద్ధి	,
కాంతభస్మము	,,	వంగభస్మ గుణము	1175
కాంతసిందూరము	,,	లోహవృక్షభస్మవిధి	1176
కాంతద్రుతి	1162	హేమాదిభగ్న పరిక్షగుణము	,,
కాంతభస్మ గుణము	,,	సప్తధాతుభస్మ పరిక్ష	1177
కాంతాభ్రకసిందూర గుణము	1163	మిత్రపంచకము	,,
లోహశుద్ధి	1164	నిరుత్థాపనము	,,
లోహభస్మవిధి	,,	నూతాతిభస్మ గుణము	,,
లోహసిందూరము	1165	అభ్రక భేదములు	1178
లోహద్రుతి	1166	వజ్రాభ్రక పరిక్ష	,,
లోహభస్మ గుణము	,,	అభ్రక శుద్ధి	,,
అశుద్ధలోహ దోషము	1167	ధాన్యాభ్రక విధి	,,
కీట్ట నామములు	,,	అభ్రక భస్మము	1179
కీట్టశుద్ధి	1168	అభ్రక సిందూరము	1180
కీట్ట మందూరము	,,	శతపుటాభ్రక సిందూరము	1181
మందూర గుణము	,,	అభ్రకామృతీ కరణము	1182
ల-పి-విశేష గుణము	1169	అమృతీ కృతాభ్రక గుణము	1183
ఇనుము తేనె	,,	అభ్రక భస్మ గుణము	,,
ఇనుపభస్మ గుణము	,,	అభ్రక గుణము	,,
భస్మసిందూర పరిక్ష	1170	అశుద్ధాభ్రక దోషము	1184
తీక్షణద్రుతి	,,	అభ్రకభస్మాను పానము	,,
లోహవృక్ష ద్రుతి	,,	అభ్రకానుపానములు	1187

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
రసాష్టాదశసంస్కారవివరణము	1188	వజ్రకుద్ది	1202
స్వేదనవిధి	"	వజ్రభస్మము	1203
మర్దనవిధి	1189	వజ్రభస్మగుణము	1204
మూర్చనవిధి	"	వైక్రాంతోత్పత్తి	"
ఉత్తాపనవిధి	"	వైక్రాంతగుక్షణము	"
ఊర్జ్వపాతనవిధి	1190	వైక్రాంతభేదములు	1205
అథఃపాతనవిధి	"	వైక్రాంతశుద్ధి	"
తిర్యక్పాతనము	1191	వైక్రాంతశుద్ధిరదృష్టవిధి	"
బోధనము	1190	వైక్రాంతభస్మము	1206
నియమనము	"	వైక్రాంతప్రదుతి	"
సంచీపనము	"	వైక్రాంతసత్త్వము	"
రసభస్మము	1193	వైక్రాంతగుణము	1207
రససింధూరము	1196	వైదూర్యనామములు	"
రసకర్పూరోత్పత్తి	1197	వైదూర్యకుద్ది	"
రసకర్పూరసేవనచేహరించు	"	వైదూర్యభస్మము	"
రోగములు	1198	వైదూర్యభస్మగుణము	1208
నవరత్న నామంబులు	"	మీశుద్ధి	"
అశుద్ధరత్నగుణము	"	నీలభస్మము	"
మాణిక్యకుద్ది	1199	నీలగుణము	"
మాణిక్యభస్మము	"	పుష్పరాగకుద్ది	"
మాణిక్యగుణము	"	పుష్పరాగగుణము	1209
మౌక్తికనామములు	"	మరకతనామములు	"
మౌక్తికకుద్ది	1200	మరకతకుద్ది	"
మౌక్తికభస్మము	"	మరకతభస్మము	"
మౌక్తికగుణము	"	మరకతగుణము	1210
అశుద్ధవజ్రగుణము	"	గోమేధికకుద్ది	"
వజ్రభేదములు	1201	గోమేధికభస్మము	"
వజ్రగుణము	"	గోమేధికభస్మగుణము	"
వజ్రజాతినిర్ణయము	"	ప్రవాళనామములు	"
వజ్రలక్షణముతద్గుణము	"	ప్రవాళకుద్ది	1211
శ్రీత్వాదిజాతిభేదమువలనప్రజ్ఞోప	"	ప్రవాళభస్మము	"
యోగము	1202	ప్రవాళగుణము	"
		రోగానుక్రమణిక	"

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ ర ం జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

—* ప్రథమ ప్రకరణము. *

శ్లో॥ శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతిమ్ ।

హేరంబం వటుకంవిద్యా సతతం తం నమామ్యహమ్ ॥

అవతరణిక. వైద్యశాస్త్రపారీక్షిండుగు బసవరాజు అను విద్వాంసుడు లోక హితార్థంబై బసవరాజీయమని బేర్కొనబడిన యీ వైద్యశాస్త్రమును చేయంబూని తనచే జేయబడు యీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తియగుటకై నమ స్కారాత్మక మంగళమును “శ్రీ నాథం పార్వతీనాథం,, అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. లక్ష్మీపతియగు విష్ణువు గారిపతియగు నీకుడు వాణీపతియగు బ్రహ్మ విద్యాధిపాన దేవతయగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుడు వటుకఖైరవుడు వీరిని నేను యెల్ల పుడు నమస్కరించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠం భుజకేంద్రభూషం నాగాజినం రాజకళాకలాపమ్ ।
గారిశ్వరం దేవ మునీంద్రసేవ్యం దేవంభజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్ ॥

తా. శోభాకర నీలకంఠయుక్తుడును శ్రేష్ఠసర్వాభరణాలంకృతుడును గజ చర్మధరుడును చంద్రకళా భూషణుడును పార్వతీపతియును ఇంద్రాదిదేవ నారదాది మునిసేవ్యుడును కైలాసపతియు నగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృక్షరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబగు బసవరాజీయమును యీ గ్రంథమును వచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ వృషరాజీయ నామాయం గ్రంథః పరమదుర్లభః ।
శ్రీమద్యసవరాజేన ధియాగురు సమేనచ ।
ఋరోపకార పుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః ॥

తా. బుద్ధియందు బృహస్పతితో సమానుడైన బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను ఋరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేర్కొనబడిన కడుదర్లభముగ నుండు యీ గ్రంథము నతి ప్రయాసచే నిర్మించినాడను.

శ్లో॥ చరకం మాధవం కల్పచైత్రవం కల్పమేవచ । వాగ్భటం సిద్ధ
విద్యాభూం తథాసిద్ధ రసార్ణవమ్ । తథాభేషజకల్పంచ తద్వ
జ్జాతుక కర్ణకమ్ । మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం
తద్దైవచ । సిందూర దర్పణంతద్వ త్పూజ్య పాదీయమేవచ
దేవీశాస్త్రంచంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేవచ । చింతామణిః
జ్యోతిషంచ కాశీఖండం తద్దైవచ । శారీరసూత్రం తద్వచ్చ
నిత్య నాథీయమేవచ । తద్వచ్చ నందినాథీయం తథాచాగ్ని
మతాంతరమ్ । మతాంతరం చాన్యశాస్త్రం చికిత్సా సార
సంగ్రహమ్ । తథాకర్మ విపాకంచ తద్వ ద్రవేణకల్పకమ్ ।
ఇత్యాది గ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతిః । లోకోఽ
కారార్థ మిమంజగద్వైద్య నుతంతథా । ఆంధ్రభాషాయుతం
తద్వత్కరామలకవత్సుటమ్ । సర్వరోగనిదానైశ్చ సాధ్యా
సాధ్యై స్తద్దైవచ । సర్వై శ్చికిత్సితైర్యుక్తం వత్సేన
క్షిప్యయత్నతః ॥

తా. ఇపుడు బసవరాజు అను నేను చిరకము మాధవకల్పము ధైరవకల్పము బాహుటము సిద్ధవిద్యాభువు సిద్ధరసార్ణవము భేషజకల్పము జాతుక కర్ణము మాధ వీరుము అశ్వినీయుము ఆయుర్వేదము సిందూరమణిదర్పణము పూజ్యపాదీయము దేవీ శాస్త్రము చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము నిత్యనాధీయము సందినాధీయము అగ్నిమతాంతరము మతాంతరము అన్యశాస్త్రము చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహము కర్మవిపాకము రేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు సమస్త వైద్యశాస్త్ర రత్నంబుల నా బుద్ధ్యనుసారంబుగా బాగుగా పరి శీలించి లోకోపకారార్థము జగద్వైద్యునతంబుగా ఆంధ్రభాషాయుక్తంబుగ కర తలామలకమువలె స్ఫుటంబుగా సర్వలోగ నిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వ రోగ చికిత్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయంబను దుర్లభంబగు యీ వైద్య శాస్త్రమును సంగ్రహముగా రచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ ప్రోవాచరోగ నికరస్య వినాశనాయ భైషజ్యతంత్రమమలం
హిమహంశ్చ దేవః । బ్రహ్మదివిష్ణు సురసిద్ధ విలోలచిత్తో
భక్త్యావిజృంభితమహంవృషభంస్మరామి ॥

తా. బ్రహ్మ విష్ణువు సురలు వీరలయందాసక్తచిత్తులుగల నేను దేవతలలో పెద్దయగు ఏ వృషభుడు సకల రోగనివారణార్థంబై భైషజ్యతంత్రమును వచించెనో అట్టి మహాప్రాణిమగుల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాడను.

యుగోపయుక్త గ్రంథములు.

శ్లో॥ కృతేతు చరకఃప్రోక్తస్త్రీతాయాంతు రసార్ణవః ।
ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కతా బసవకఃస్మృతః ॥

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును శ్రీతాయుగమునకు రసరత్నాకర మును ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభువు అను గ్రంథమును కలియుగమునకు బసవరాజీయమును శ్రేష్ఠంబులని చెప్పబడియె.

ఆయుర్వేద ప్రశంస.

శ్లో॥ ఆయుష్య రక్షణార్థత్వా దాయుర్వేద స్తథోచ్యతే ।
ధర్మార్థ కామమోక్షాణాం వర్గాణాంఫలదాయకః ॥

తా. ఆయుర్వేదము ఆయుర్వృద్ధి కారణం బగుటంజేసి ఆయుర్వేదమున బడు. మఱియు నది ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థ చతుష్టయములకు కూడా కారణంబుగ నుండు.

గ్రంథాధ్యయన ఫలము.

శ్లో॥ ఉక్తంచ బసవాఖ్యేన నిదానం వృషరాజకమ్ ।

యోధీతే జానత స్తస్య సిద్ధ్యంత్యైరానసంశయః ॥

తా. బసవరాజుచే జెప్పబడిన బసవరాజీయము నిదానము నెవ్వరభ్యసించి దానియందలి యర్థము నెఱిగెదరో వారలకు రోగనిదానాది సకల సిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును.

శ్లో॥ నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కతాయుగే ।

యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తుమర్హతి ॥

తా. కలియుగోపయుక్తం బగునటుల బసవరాజీయ నిదానము చెప్పబడియె. కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిగెడివారు చికిత్సలయందు సమర్థులయ్యెదరు.

గ్రంథస్థ విషయములు.

శ్లో॥ శ్రుత్వాసమస్తం క్రియతేచనారం ధాన్వంతరోక్తం బహు
జాలయుక్తమ్ । కాయాది బాలగ్రహ రోగసంఘాత్ చికిత్సి
తాద్యా రసధాతుశోధనమ్ । కషాయచూర్ణాఘ్నుటికాను
పానేతైలాదిలేహ్యాఘృత యంత్రమంత్రాత్ । రత్నాది
శుద్ధించ విషక్రియాస్తథా పాషాణకాదే సృకలాంచశుద్ధిమ్ ।
అన్యత్ప్రవక్ష్యే పృథదేశకాలా లింగాఖ్యదేశం ప్రకృతిం
మలాదీన్ । జ్వరాదికాన్ వైనకలాంశ్చ రోగాన్ జ్ఞాత్వా
భిషక్కర్తు సమారభేత్ ॥

తా. ధన్వంతరి ప్రణీతంబై అనేకార్థజాలములుగల వైద్యశాస్త్రమును నేను బాగుగ నెఱిగి యీ గ్రంథమును రచించినాడను. ఇందు శరీరాది బాలగ్రహ రోగ సమూహములు తచ్చికిత్సలు రసధాతు శుద్ధులు కషాయములు చూర్ణములు ఘ్నుటికలు

అనుపానములు తైలములు లేహ్యములు ఘృతములు యంత్రములు మంత్రములు రత్నాదిశుద్ధులు విషచికిత్సలు పాషాణాదిశుద్ధులు దేశకాలములు లింగదేహము స్రవ్యమలములు నాశీనిధానము దూతలక్షణము పథ్యములు అపథ్యములు యితర రోగములు జ్వరము మొదలగు సర్వరోగములు చెప్పబడియున్నవి. కావున వానినెల్ల వైద్యుడు బాగుగా నెఱిగి చికిత్స జేయవలయు.

జ్వ రో త్ప త్తి.

శ్లో॥ యుగక్రమాధర్మ బలస్యవాశ స్తథాక్రమాజ్జీవగతిశ్చరీరే కృతే యుగేష్వస్థి గతశ్చజీవ స్త్రీతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః । ద్వాపరకేమాంస గతశ్చజీవః కలాయుగేతిష్ఠతిచాన్నపానే । జ్ఞాత్వా ప్రయోగః క్రియతేబుధైఃకలా ప్రయోగమిచ్ఛక్ సుతరాంసువైద్యః ॥

తా॥ ధర్మము కృత త్రేతా ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా క్షయించును, అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుడును (ప్రాణవాయువును) క్షయించు (ప్రాణవాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా త్రేతాయుగమున మజ్జగతముగా ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగా కలియుగమున అన్నపానాశ్రితముగానుండు. దానంతేసి మానవులకు కృతయుగమున అస్థిగతజ్వరము త్రేతాయుగమున మజ్జగతజ్వరము ద్వాపరయుగమున మాంసగతజ్వరము కలియుగమున అన్నపానాశ్రితజ్వరము తఱచుగా జనించును.) కావున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్స జేయబూనినవాడై పైక్రమంబుల నెఱిగి కలియుగాను గుణ చికిత్సలం జేయవలయు. అటుల జేయువాడే సువైద్యుడు.

శ్లో॥ అన్నాచ్చ సానాచ్చ పురీషమూత్రంపురీషమూత్రాత్ప్రభవం రోగాః । మలస్యరోధో జ్వరమూలమాహుః విత్తాధికంస్థా జ్జలపానదోషాత్ । జలేచరం తస్యకలాశ్చజీవాఃప్రసూతిభావో మలముద్గిరంతి । తత్పానసేవ్యా స్వతిపి త్వృద్ధి స్తస్మాచ్ఛ పిత్తం విషమగ్నిరూపమ్ । పిత్తచనాభే శ్శ్రితవామభాగ్యం తత్పాచకాఖ్యం జ్వరమూలకంస్యాత్ । వాతాదిదోషా నల నాశకంస్యా దంతర్గతో సౌబహిరేవగమ్యతే । తతస్సవాయు

ర్థరచేప్రవిష్టస్య) తాంసిరుద్ధ్వాజ్వరతీప్రకారః । దోషత్రయం
ద్వంద్వజ సన్నిపాతా నామాతిసారం విషమంవిదాహమ్ ।
ఇత్యాదిరోగాంస్తు బహూంశ్చకుర్యా ద్దృష్ట్యాప్రయత్నం
కురుతేచికిత్సకః । బహిర్గతోగ్నిఃపునరంతరంయథా ప్రవేక్ష్య
తేయేన కృతేనతత్త్వణాత్ । విధిప్రయుక్త్యా క్రియతేచలంఘ
నం పాకక్రియాకర్తు మిహోచ్యతేపునః ॥

తా. అన్నపానాదులవలన మలమూత్రంబులును వానివలన రోగంబులును
జనించు, మఱియు మలనిరోధమువలన జ్వరములును మిక్కుటముగా నీరుద్రాగుట
వలన పైత్యరోగములును వుదకములయందలి జీవరాసులు ప్రసవకాలమున వెళ్ళ
గ్రక్కడి మలమిశ్రిత జలపానమువలన కడుపిత్తరోగమును జనించు. అందునంజేసి
అపిత్తము విషాన్ని స్వరూపంబై నాభికి వామపార్శ్వంబున నుండినదై పాదకమను
పేటంబటగుచు సర్వజ్వరములకు మూలకారణంబై వాతాదిదోషములను అగ్నిని
నశింపజేయు. మఱియు నాపిత్తము అంతర్గతంబైయుండినను నాడీ చలనమువలన
వేలుపల దృశ్యంబగుచుండు. పిదప వాతము జ్వరమున ప్రవేశించి నాడుల నడ్డగించి
తీవ్రజ్వరములను కలుగజేయు. మఱియు నాపిత్తమే వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వజ
సన్నిపాతజ్వరములను అమాతిసారము విషమరోగము విదాహము మొదలను అనేక
రోగములను కలుగజేయు. కావున వైద్యుడు తత్తత్కారణంబుల నెఱిగి చికిత్సించి
పవలయు. మఱియు వైద్యుడు బహిర్గతజ్వరాన్ని యేవ్విధచికిత్సలచే తత్క్షణము
లోపల ప్రవేశించునో అవిధచికిత్సలజేయుటయేగాక శాస్త్రోక్తప్రకారము లం
ఘనమును చేయించవలయు. మఱియు పూర్వోక్తజ్వరము యేక్రియచే పాకమును
జెందునో అట్టిదానిని వచించెద.

శ్లో॥ లంఘనా నంతరంజ్ఞాత్వా రోగము క్తం చికిత్సకః । బహిర్గ్ని
ర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియామ్ । ఔషధానాం
ప్రభావంచ జ్ఞాత్వాద ద్యాచికిత్సకః । థాతూత్సన్నాశ్చయే
దోషా అన్యాన్వక్ష్యే యథాక్రమమ్ । అంతర్గతాశ్చ యే
దోషా జ్వరరూపాబహిర్గతాః । పునరామాశయగతా జ్వర
పాకమవాప్యతే । తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతేజీర్ణము
చ్యతే ॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిఘాతము నెరిగి ఎవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గతజ్వరము లోపల బ్రవేశించునో అవిధ చికిత్సలను వైద్యుడు చేయవలయును. అటుల చికిత్సలంజేయు కాలమున ఔషధముల ప్రభావము నెరిగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమముగా వచించెద. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపంబగు. బహిర్గతదోషములు మరల అమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమునుజెందు జ్వరపాక మధ్యమున అపథ్యంబులుజేసిన అజీర్ణరోగము జనించు.

శ్లో॥ రసర క్త గతమాంసం మజ్జాస్థి గతమేవచ ।
ఏతన్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగ స్తు తథోచ్యతే ।
ధాతుగ శ్చేత్త్వపథ్యాని కరుతే తత్త్వ యోధవేత్ ॥

తా. అజీర్ణదోషముచే రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగత జ్వరములు జనించు. అపుడు అపథ్యంబులు చేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున అపథ్యంబులు చేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

అప్తధాతు స్థానములు.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) అథాన్యత్సం ప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ అప్తధాతునిగద్యతే ।
నాడ్యోష్ఠా పాణిపాత్కంఠ నాసోపాంత సమాశ్రితాః । పాదయోర్హస్తయోర్ధృణమూలయోః కంఠమూలయోః ॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదములో జెప్పబడిన ప్రకారము సంక్షిప్తముగా విశదముగా నాడులకు ఆప్తస్థానములనువచించెద. ఎట్లన్న:—హస్తద్వయగత నాడులు 2 పాదద్వయగత నాడులు 2 కంఠమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 నాసికమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 అని నాడులు 8 విధంబులు.

శ్లో॥ పాదయో ర్నాడికాస్థానం గుల్మస్థానం గుళికాత్రయమ్ ।
హస్తయోస్తు ప్రకోష్ఠాం తే మణిబంధేఽగుళిత్రయమ్ ।
కంఠమూలేఽగుళిద్వంద్వం నాసామూలేఽగుళాధికమ్ ।
స్థానాన్యేతాని నాడినాంతేషు ప్రాణోవ్యవస్థితః ॥

తా. పాదాశ్రిత నాడులు గుల్ఫప్రదేశమున (చీలమండల)కు క్రిందుగా మూడంగుళముల స్థానములోను హస్తాశ్రిత నాడులు ప్రకోష్ఠాంతమునందు మణికట్టుకు క్రిందుగా మూడంగుళముల స్థానములోను కంఠమాలాశ్రిత నాడులు యిరుపార్శ్వములయందు 2 అంగుళముల స్థానములోను నాసామాలాశ్రిత నాడులు ఏకాంగుళ స్థానములోనువుండును. ఈ 8 స్థానములను ప్రాణవాయువు లాశ్రయించియుండును.

సిరాది స్వరూపము.

శ్లో॥ పత్రరేఖా నిభాభిన్నా సూక్ష్మానపుస్పి రాశ్రితాః ।
మృణాల నాడికారూపా స్సోత్తాంసి నర్వదేహగాః ॥

తా. సన్ననరములు ఆకుల రేఖలంబోలి యతిసూక్ష్మంబులై శరీరమంతటవ్యాపించియుండు. పెద్దనరములు తామరనాళములంబోలి శరీరమంతట వ్యాపించియుండు.

నా డీ ప రీ ట్.

శ్లో॥ జీవితం లాఘవం స్వాస్థ్యం జ్వరస్యచ విమోచనమ్ ।
యత్తుస్థానం నముచ్యేత పాదనాడిం విదర్శయేత్ ॥

తా. ఆయువు శరీరలఘుత్వము శరీరస్వస్థత జ్వరవిమోచనము వీని నెఱుంగుటకై పాదగత నాడిస్థానమును తప్పక పరీక్షింపవలయు.

నా డీ స్ప ర్శ న వి థి.

శ్లో॥ సవ్యేనరోగ ధృతికూర్పర భాగమధ్యం పీడాధదక్షిణకరాం
గుళికాత్రయేణ । అంగుష్ఠమూల మధిపశ్చిమ భాగమధ్యే
నాడిప్రభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్ ॥

తా. వైద్యుడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచెయ్యి మొదలు తన వామహస్తముచే చక్కగా పిసికి ఆహస్తముయొక్క అంగుష్ఠమూలములో లోభాగ మధ్యమునందు తన దక్షిణ కరాంగుళిత్రయముచే యెల్లపుడు వాతగతిని పరీక్షించి నాడి నెఱుంగవలయు.

స్త్రీపురుషనాడీ భేదము.

శ్లో॥ స్త్రీణామూర్ధ్వముఖః కూర్మః పుంసాపునరధోముఖః ।
 అతఃకూర్మవ్యతీక్రాంతా త్వర్వతైషవ్యతిక్రమః ।
 లక్ష్యతేరక్షీణేపుంసాం యాచనాడివిచక్షణైః ।
 కూర్మభేదేవవాసూనాం వామేచైవావలోక్యతే ॥

తా. నాభిహూర్మము స్త్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగను పురుషులకు అధోముఖముగ నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండునే. కాబట్టి స్త్రీలకు వామహస్తమునందును పురుషులకు దక్షిణ హస్తమునందును నాడిని బరీక్షింపవలయు. నపుంసకుడైనయెడల వాని స్త్రీపురుషభేదముల నెరిగి వామ దక్షిణ క్రమముగా నాడిని పరీక్షింపవలయు.

హస్తగళనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహాతిచనిజంపదమ్ ।
 సూచితంజీవనిర్యాణం హస్తనాడీగళేచయా॥

తా. నాడీ తిర్యగ్యవప్రమాణము హస్తమందేకాని గళమందేకాని స్వస్థానమును విడిచియుండిన జీవుడు శరీరమును విడనాడునని తెలియవలయు.

హస్తనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ అజీర్ణమామవోషంచ జ్వరస్యాగమనంక్షుధామ్ ।
 వాతపి త్ర కఫాస్తుష్టాహస్తనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. అజీర్ణము ఆమవోషము జ్వరాగమనముఆకలి దుష్టమైన వాతపిత్తములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

కంఠనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ ఆగంతుకజ్వరంతృష్ణా మాయాసం మైథునంక్లమమ్ ।
 భయంశ్శోకంచకోపంచ కంఠనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. ఆగంతుకజ్వరము తప్పి అయాగము మైధునము బడలిక భయము శోకము కోపము వీనిని కంఠనాడివలన తెలియవలయు.

నాసానాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ మరణంజీవితంకామం నేత్రరోగం శిరోవ్యధామ్ ।
శ్రావణాస్సుఖజాన్రోగాన్ నాసానాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవి నొప్పి ముఖ రోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

శుభనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ ।
అచంచలమమందత్వం స్వర్వాసాం లక్షణంశుభమ్॥

తా. సర్వనాడులు విశదముగ నిర్మలముగ (అనగా జాడ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మందవిహీనముగ నుండిన శుభలక్షణము అని తెలియవలయు.

వాతాదినాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ వాతపిత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజంసాన్నిపాతకమ్ ।
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. వాత పిత్త క్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నన్నిటిని నాడీగతివలన నెఱుంగవలయు.

వాతాదినాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ చపలాపిత్తవాహిని ।
స్థిరాశ్లేష్మవతీజ్ఞేయా సంసర్గాన్మిత్రలక్షణమ్ ॥

తా. వాతవాడి వక్రముగ పిత్తవాడి చంచలముగ శ్లేష్మవాడి స్థిరముగ నడచు. నాడీ సంకరమున మిత్రయముగ నడచు.

వాతాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాధికేవహేచ్ఛక్రే ప్యంతేశ్లేష్మాధికావహేత్ ।
మధ్యేపితృధికానాడి సన్నిపాతే విలక్షణమ్ ॥

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ శ్లేష్మాధిక్యమున నూడవవ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ పితృధిక్యమున మధ్య మవ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడచును, సన్నిపాతమునందు విలక్షణముగ నడచును.

శ్లో॥ వాతేవాతాధికానాడి వ్యాభీనకుటిలాసదా ।
అత్యంతదుష్టావహతి స్తబ్ధతంత్రీ సమాకృతిః ॥

తా. వాతనాడి వాతాధిక్యమునందు సర్పమువలె వక్రముగను కడు దుష్టంబున బిగించబడిన తంత్రీచందంబునను నడచును.

పితృధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ పితృధికేతుచపలా నాడీవహతికాకవల్ ॥

తా. పితృనాడి పితృధిక్యమునందు చంచలముగను కాకివలెను నడచును.

శ్లేష్మాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ బకదర్దురసంచారా చటకావర్తికాగతిః ।
కఫేనదుష్టనాడీతు హంసకుక్కుటగామినీ ।
కపోతమందసంచారా వహతీతి వినిశ్చయః ॥

తా. శ్లేష్మనాడి శ్లేష్మాధిక్యమునందు కొంగవలె కప్పవలె ఊరపిచ్చుకవలె † పికిలిపిట్టవలె నడచును. మఱియు కడుదుష్టంబున హంసవలె కోడివలె పావురమువలె మందముగ నడుచును.

* పాతాంతరము. వాతాధికావహేదంతే న్యగ్రేశ్లేష్మాధికావహేత్
మధ్యేపితృధికానాడీ సన్నిపాతే త్రిలక్షణమ్ ॥

† ఇదే మినవల్లంకి పిట్ట.

ప్రకారాంతనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అగ్రేవాతవహానాడీ మధ్యేవహతిపిత్తలా ।
అంతేశ్లేష్మవికారేణ నాడీశ్లేష్యా బుధైస్సదా ।
వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ పిత్తాదుత్పత్త్యాగామినీ ।
కఫాన్యందగతి ర్జ్ఞేయా సన్నిపాతా దతిద్రుతా ॥

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ పిత్తనాడిమధ్య మంధుండినదై పిత్తప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరిగియు శ్లేష్మనాడికడపటనుండినదై కఫప్రకోపమున మందముగ నడచును. సన్నిపాతమునందు పై శిష్పబడిన ఘాడు నాడులు కడుతీవ్రముగ నడచును.

వాతపిత్తనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ముహుస్సర్పగతినాడీం ముహుర్భేకగతింతథా ।
వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః ॥

తా. వాతపిత్త సంసర్గమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలెనడుచునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

వాతశ్లేష్మనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ భుజగాదిగతినాడీం మయూరాదిగతింతథా ।
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహుర్వైద్యవిశారదాః

తా. వాతశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి సర్పము రాజహంస వీనివలె నడచునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

పిత్తశ్లేష్మనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ మండాకాదిగతినాడిం మయూరాదిగతింతథా ।
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహుర్వైద్యవిశారదాః ॥

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి కప్ప నెమలి మొదలగువాని గమనముగలిగి నుండునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

సన్నిపాతనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ మందమందంశిధిలశిధిలం వ్యాకులం వాకులంవా ।
స్థిత్యాస్థిత్యావహతిభమనీయాతి నాశంచసూక్ష్మా ।
నిత్యంస్కంధేస్ఫురతిపునర ప్యంగుళీస్సంస్పృశేద్వా ।
భావై రేవంబహువిధతరై స్సన్నిపాతేత్వసాధ్యా ॥

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిధిలముగ కడువ్యాకులముగ నిలిచి నిలిచియు కడుసూక్ష్మముగ పలుమాటు భుజములపై స్థిరముగ నడుచుచు నంతలోనే అంగుళిస్తానముజేరి యనేకరీతులుగ నడుచుటయేగాక నాశమును జెంది నటులకూడా దృశ్యంబగు కావున నీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

అసాధ్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ యాత్యుత్కటాస్థిరాత్యంత యాత్యేవంమందగామినీ ।
యాచసూక్ష్మాచవక్రచ తామసాధ్యంచనిర్దిశేత్ ॥

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిధిలముగా మందముగా నిలిచి నిలిచియుక్రమముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో అనాడి మరణనూచక నాడియని తెలియవలయు.

మృత్యుసాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాకులాశిధిలామందాస్థిత్యాస్థిత్యాప్రయాతియా ।
స్థానంక్రమేణముంచంతీ నాడీమరణశంసిన్ ॥

తా. ఏవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనగా రెప్ప పాటుజేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో వాడుతత్క్షణమున మృత్యువును గాంచు.

శ్లో॥ అత్యంత శీతలాగాగాష్టమిత్యం నేత్రయోరపి ।
స్థానచ్యుతిశ్చనాడినా సద్యోమరణసేతవః ॥

తా. ఏనాడి దోషముమీద హెచ్చుగా కడుస్థిరముగా కడుమందముగా సూక్ష్మముగా వక్రముగా నడుచుచుండునో అట్టి నాడి అసాధ్యంబని తెలియవలయు.

శ్లో॥ జహాతియస్యస్వస్థానం యవార్థమపినాడికా ।
నసజీవితమాహ్నోతి త్రిదినే నైవపంచతామ్ ॥

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమును విడనాడి యవార్థప్రమాణమైనను చలించి యుండునో వాడు 3 దినములలో మరణమును జెందు.

అజీర్ణనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణాదుద్భవానాడీ కఠినాపూరితాజఙా ।
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా త్సుఖానాడీప్రశస్యతే ॥

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా జడముగానడుచు. ఆకలిగొనిన వాని నాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సాంకర్య రహితముగా నడుచు.

బాలవృద్ధాదులనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ బాలానామపివృద్ధానాం మూకానామపిదేహినామ్ ।
ఉన్మత్తానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి ।
వ్యస్తంసమస్తంద్వంద్వంచ దోషరూపమశేషతః ।
దర్శయత్యచిరాదేవ నాడీద్రవ్యాణిదీపవత్ ॥

తా. దీపము సర్వవస్తువులను బ్రకాశింప జేయునటుల బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్మత్తులు అభిన్యాస దోషపీడితులు యోగపురుషులు వీరలనాడి తన యొక్క ప్రత్యేకగతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుశీఘ్రముగా ప్రకాశింపజేయు.

త్రికాలనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాతఃశ్లేష్మగతిర్నాడీ మధ్యాహ్నే చాతిపిత్తశ్లా ।
అపరావాతికాజ్ఞేయా పునఃపిత్తా నిశార్థకే ॥

తా. నాడి * ప్రాతఃకాలమునందు శ్లేష్మగతిగలదిగ † మధ్యాహ్నమునందు పిత్తగతిగలదిగ ‡ అపరాహ్ణమునందు వాతగతిగలదిగ ఆర్ధరాత్రియందు మరలపిత్తగతిగలదిగ నడచు.

నాడిగతవాత సంచారకృత్యము.

శ్లో॥ స్వర్చనా త్పీడనోద్భూతా ద్భేదనా నృర్దనాదపి ।
తాసుప్రాణస్య సంచారం ప్రయత్నేన విశోధయేత్ ॥

తా. స్వర్చించుట (తాకించుట)పిసుకుట మెటికలు కరుచుట మర్దించుట వీనిచే నాడులయందలి ప్రాణవాయువును బాగుగా సంచరించుటల జేయవలయు.

నాడిపరీక్షా నిపేధకాలము.

శ్లో॥ వ్యాయామతృష్ణాతపపీడితస్య బుభుక్షతో భుక్తవతోహిజంతోః ।
అభ్యంజనస్నానవధూపభోగ క్రియాసునాడి నవిభోధనీయా ॥

తా. వ్యాయామము దప్పి యెండ వీనిచే పీడింపబడినవానికి ఆకలిగొనినవానికి భుజించినవానికి అభ్యంజనముజేసికొనినవానికి స్నానముజేసినవానికి స్త్రీసంభోగము జేసినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు. కావున నట్టిసమయములయందు నాడిపరీక్ష జేయంజనదు.

శ్లో॥ సద్యస్సాత్తస్య భుక్తస్య య తృష్ణాతపసేవినః ।
వ్యవాయశ్రాంతదేహస్య సమర్థోపి నబుధ్యతీ ॥

తా. అపుడు స్నానముచేసినవాడు భుజించినవాడు ఆకలిగొనినవాడు దప్పి గలవాడు యెండతాకినవాడు స్త్రీసంభోగము చేసినవాడు సంచారముచే బడలినవాడు ఇట్టివారల నాడిని యెట్టి సమర్థుడైన కనుగొనజాలదు.

శ్లో॥ భుక్తస్యగద్యఃస్నాతస్య నిద్రితస్యోపవాసినః ।
వ్యాయామశ్రాంతదేహస్య భూతావేసినోదనే ।

* ప్రాతఃకాలమునగా ఉదయాది పదిఘడియలు † మధ్యాహ్నమునగా పది ఘడియలు మొదలు యిరువది ఘడియలవరకు ‡ అపరాహ్ణమునగా యిరువది ఘడియలు మొదలు సూర్యాస్తమయమువరకు.

సుందరీణాంచనం మౌగే మధ్యపానేమతిభిః ।

గంధారీభక్షణేచైవా పవనాభ్యాససాధకే ।

కుక్కుటేశశమండుక సర్పమాంసాదిభక్షకే ।

అపస్మా రేశ్రాంతదేహే నాడీసమ్యజ్నుబుధ్యతే ॥

తా. బుజించినవానికి అపుడు స్నానముచేసినవానికి నిదురగాంచినవానికివు
పవాసముచేసినవానికి వ్యాయామముచే బడలినవానికి భూతము సోకినవానికి రోద
నము స్త్రీసంభోగము మధ్యపానము జేసినవానికి మత్తిభ్రమగలవానికి గంజాయి
నేవించినవానికి యోగాభ్యాసము నేయువానికి కోడి కుండేలు కప్ప సర్పము వీని
మాంసములను భుజించినవానికి అపస్మారరోగముకలవానికి బడలినవానిః నాడి
బాగుగా కనుపించదు.

నాడీజ్ఞానహీన వై ద్యవోషము.

శ్లో॥ నాడీగతిమవిజ్ఞాయ * య్యకరోతిచిత్సతమ్ ।

ఆరోహతిగిరింసోంధ స్తస్యయానసమంవిదుః ॥

తా. ఎవడు నాడీగతి విశేషంబుల నెఱుగక చిత్స జేయంబూనునో వాడు
“పర్వతము నెక్కుటకు గడుచుటకు యత్నించు అంధునివలె” భంగపడు.

స్పర్శ లక్షణము.

శ్లో॥ అథస్పర్శమిమంవక్ష్యే కించిదుష్టం ప్రభంజనే ।

అత్యుష్ణంపి త్రరోగేతు హ్యథవాచాతిశీతలమ్ ।

కించిచ్ఛీతం శ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్ ॥

తా. ఇక. స్పర్శలక్షణమును వచించెద. శరీరము వారరోగికి కించిదుష్టముగ
నుండు. తైత్త్యరోగికి కడు ఉష్ణముగ గాని కడు శీతలముగ గాని ఉండు శ్లేష్మరోగికి
యొకింత శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలురీతులు గానుండు.

రూప లక్షణము.

శ్లో॥ తతస్వరూపంపశ్యేచ్ఛ శ్యామంభాతి ప్రభంజనే ॥

హరిద్రాదర్శవర్ణాభం గాత్రంపై త్యే విభాతిచ ।

* చిత్సాం య. కరోతిచ.

పాండురస్యచవర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః ।

మిశ్రజంద్వంద్వరోగేతు వివర్ణం సాన్నిపాతికే ॥

తా. ఇక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగ నుండు పైత్యరోగమునందు పచ్చగగాని ఎఱ్ఱగ గాని ఉండు. శ్లేష్మరోగమునందు పాండురవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రవర్ణముగా సన్నిపాతమునందు వివర్ణముగానుండు.

శబ్ద లక్షణము.

శ్లో॥ తతశ్శబ్దగుణంవక్ష్యే సమశబ్దస్సమీరణే ।

సహస్రోల్పణవాప్తితే శ్లేష్మరోగేచహీనతా ।

ద్వంద్వజేమిశ్రితాజ్ఞేయా భిషక్పాత్రప్రవిశారదైః ॥

తా. ఇక శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలు కలవాడుగనుండు. పైత్యరోగి నవ్వుచు వదరుచు నుండు. శ్లేష్మరోగి హీనస్వరము కలవాడుగ నుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాష లాడుచుండు. ఇటుల వైద్యకాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొనవలయు.

శ్లో॥ రుద్రకోపాగ్నిసంభూత స్సర్వభూతప్రతాపనః । త్రిపాద్భస్మ
ప్రహరణ స్త్రిశిరాస్సుమహోదరః । వైయాఘ్రచర్మవసనః
కపిలోమాల్యవిగ్రహః । పింకేక్షుణోహ్రస్వజంఘో భీభత్సో
బలవాన్మహాన్ । పురుషో లోకనాశార్థ మసౌజ్వరఇతిస్థితః ।
తైష్ఠేర్నామభిరన్యేషాం సత్త్వానాంపరికీర్త్యతే । జన్మాదౌ
నిధనేచైవ ప్రాయోవిశతిదేహినామ్ । ఋతేదేవమనుష్యా
భ్యాం నాన్యోవిషహతేహితమ్ ॥

తా. రుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాడుగా సర్వభూతములను తపింప జేయువాడుగా ి కాళ్లు ి శిరములు పెద్దకడుపు ఇవి గలవాడుగా పులిలోలును కప్పకొని యుండువాడుగా కపిలవర్ణము పసుపువర్ణముగల నేత్రములు పొట్టిగా

* అధికముగా చెలుపు గలిగిన పచ్చరంగు.

నుండు పిక్కలు భయంకరమైన ఆకారము. ఇవి గలవాడుగా బలిష్ఠుడుగా లోక నాశముకొరకు జనించినవాడుగా నుండు పురుషుడు జ్వరమనబడును. ఈజ్వర పురుషుడు స్థావరజంగమములైన సమస్తవస్తువులయందును, వెవ్వేరు నామములచే వెలయుచుండును. ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును గలుగును. దీనిని దేవతలు తప్ప ఇతరులు సహింపజాలరు.

శ్లో॥ జ్వరోరోగపతిఃపాపా మృత్యురోజోశనోంతకః ।
క్రోధోదౌఢాధ్వరధ్వంసి రుద్రోద్ధ్వనయనోద్భవః ।
జన్మాంతయోర్మోహమయ సంతాపాత్మాపహరజః ।
వివిధైర్నామభిఃక్రూరో నానాజాతిభువర్తతే॥

తా. జ్వరము గర్వరోగములలో ప్రధానంబై పాపమువలన జనించినదగుట వలన పాపస్వరూపముగలదై మరణమును గలుగ చేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగ చేయునట్టి ఓజస్సును నశింపజేయుచు అంతకస్వరూపముగలదిగా నుండును. ఇది దక్షప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పరమేశ్వరునియొక్క ఉద్ధ్వనేత్రములో నుండిజనించిన కోపస్వరూపము గలది. ఉత్పత్తినాశము పీనియందు మోహమును కలుగ జేసును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ నుండును. విషమాశనాద్యహితాహరములు స్త్రీసంభోగము వాతముల మూత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములకు అతిసంతోషము అతిపీడనము యీ మొదలగు అపితాచారమువలన జనించును. ఇది నానావిధములచేత పశుపక్ష్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును రోగపతి పాపా మృత్యుః ఓజోశనః అను అంతకః నామములచే వ్యవహరింపబడుచుండును.

జ్వరజాతి భేదములు.

శ్లో॥ పాకలశ్చైవనాగానాం పర్వతానాంశిలాజ్జతు । భుజంగానాం
తునిర్మోకః జలనాందీలికాస్త్వతః । గవాంచశీలికారోగః
ఉపరంప్యధీవీతతే । శుసన్వశస్కోవ్యాఘ్రాదౌ దృష్టిప్రత్య
వరోధనమ్ : అపస్మృతిఃస్మృతాశ్వానాం శుఖోద్భేదశ్శిఖండి
నామ్ । నేత్రరోగప్రవహితో వాయుసేజ్వరఉచ్యతే । పృష్ఠభే
దోబిడాలానా మాఘానాందర్దురుచ్యతే । శుకానామథసర్వే

పాం భక్తికాజ్వరఉచ్యతే । శార్థూలానాంచసర్వేపాం శ్ర
మాజ్వరఞ్చహేరితః । నూనుపేషుచధర్మజ్ఞ మిధ్యాహారాది
సేవనమ్ । జన్మస్యంతేచవన్యానాం స్వభావాజ్జాయతేజ్వరః ।
ఏషమాహేశ్వరంతేజో జ్వరనామానుదారుణః॥

తా. ఏనుగులకు కలిగెడి జ్వరము పాకలమనియు పర్వతములకు కలిగెడి
జ్వరము శిలాజిత్తనియు పాములకు కలిగెడి జ్వరము నిర్మోకమనియు ఉదకమునకు
కలిగెడి జ్వరము నీలికాయనియు ఆవులకు కలిగెడి జ్వరము కీలికాయనియు భూమి
కికలిగెడిజ్వరము ఊపరమనియు కుక్కలకు కలిగెడి జ్వరము అశర్కమనియుపులు
లకుకలిగెడిజ్వరము దృష్టిప్రత్యవరోధమనియు గుఱ్ఱములకు కలిగెడి జ్వరము అప
స్మృతియనియు నెనుక్కకు కలిగెడిజ్వరము శిభోద్భేదమనియు కాకులకు కలిగెడి
జ్వరముప్రవాహతమనియు పిల్లలకు కలిగెడుజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు రోమనాశ
మనియు పందికొక్కులకు కలిగెడుజ్వరము దిద్దరమనియు చిలుకలకు కలిగెడిజ్వరము
ముఖ్తికాయనియు శివంగి మొదలగు జంతువులకు కలిగెడిజ్వరము శ్రమమనియు
జెప్పబడును మనుజులకు మిథ్యాహారదులవలనజ్వరముకలుగును. ఏనుగు మొద
లగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలమునందు స్వభావముగానే జ్వరము కలుగును.
ఇటుల అనేకవిధములను దారుణమైన జ్వరములు మహేశ్వరునియొక్క కోపస్వ
రూపము కలవైయుండును.

ఆహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అథోత్తరంప్రవక్ష్యామి చాహికజ్వరలక్ష
ణమ్ । శీతంసపులకంగాత్రం దాహసంతాపహృద్గదమ్ । శిరో
రుజాంగవైకల్యం కుక్షిపార్శ్వేచశూలకృత్ । అపథ్యవాం
ఛాతంద్రాచ పాదహృన్ముఖశోఢతా । గాత్రంపాండురవర్ణంచ
పీతవర్ణంచలోచనమ్ । అక్షిరక్త విహీనంచా ప్యతిసారశ్చ
జాడ్యతా । కరపాదవిదాహశ్చా ప్యాహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. ఇక ఆహికజ్వరలక్షణముల వచించెద. శరీరము చలిబెట్టుట శరీరము
పులకరించుట, విదాహము సంతాపముకలుగుట టొమ్మునొచ్చుట తలనొచ్చుట ఆం
గములు తైధిల్యమును జెందుట కడుపు పార్శ్వములు శూలించుట అపథ్యములయం

దిచ్చకలుగుట * తంద్రము కలుగుట పాదములు తొప్పు ముఖమువాచుట శరీరము పాండూరవర్ణముగ నుండుట! నేత్రములు పసుపుబారియుండుట నేత్రములు రక్తహీనములై తెలుపుబారియుండుట అతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట చేతులు కాళ్లు మండుట ఈలక్షణములుగలది అపాకజ్వరమని తెలియవలయు.

శీతలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దేహన్యశీతతాకంపో రోమహర్షశ్చగా
యితా । తంద్రామూర్ఛభ్రమశ్చైవ శీతజ్వరస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము చల్లగ నుండుట వణకుట గగ్గర్పొడుచుట పాడుట తంద్రామూర్ఛ భ్రమ యీ లక్షణములు గలది శీతజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంకరే] త్వక్ష్ణశ్లేష్మాసితాశీత మాదా జనయతోజ్వ
రమ్ । తయోఃప్రశాంతయోఃపి త్త మంతేదాహంకరోతిచ॥

తా. శ్లేష్మవాతములు రెండును తొలుత రసధాతువు! నాశ్రయించి వణకును చలిని గలుగ జేసి పిదప జ్వరమును కలుగ జేయును. ఆ శ్లేష్మవాతములు శాంతిజెందినపిదప పిత్తము ప్రకోపించి విదాహమును గలుగ జేయును. ఈలక్షణములు సామాన్యముగాశీతపూర్వజ్వరంబుల కెల్ల కలవని యెఱుంగవలయు.

శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము.

శ్లో॥ [అయర్వేదే] రసభస్మతామ్రభస్మ గంధకంచమనశ్శిలా ।
పాషాణద్వితయంచాధ భృంగీని రేణమర్దయేత్ ।
ద్విదినంబాలుకాయంతే చండాగ్నాచద్వియామకమ్ ।
ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్య మార్ద్రకంచానుపానకమ్ ।
పాశుపతాస్త్రనామాయం సర్వాహికజ్వరంహరేత్॥

తా రసభస్మభ్రమ తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము శుద్ధిజేసిన గౌరీపాషాణము వీనిని సమభాగములుగా

* ఇంద్రుని సోమరితనములేక కునికిపాటు.

గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగ రాకురసముచే 2 దినములు యెవతెగ కమర్చించిమాత్రలుజేసి గాజుకుప్పెలోబోసి వాలుకాయంత్రములోనుంచి 2 రూములు (గంధకము జీర్ణంబగువరకు) తీయ్యగ్నిచే వండి సాంగశీతలమునదీసి ప్రతిదినము 2 గురిగింజలయెత్తు ఔషధమును అల్లపురసానుపానముతో నేవింపుచుండిన సకల ఆహికజ్వరములు నశించును. (ఇదియ పాశుపతాస్త్రరసము).

శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ద్విభాగౌశ్వేతపాషాణం రసంనేపాశమ్లేచ్ఛకమ్ । ప్రత్యేకమేకభాగంతు ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కృష్ణదుత్తారతోయేన మర్దితంయామమాత్రకమ్ । ముద్గప్రమాణనూతేణ త్వార్ధికంచానుపానకమ్ । ఏకాహికంద్వాహికంచ త్రాహికం నాశయేజ్వరమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన కఫరి శుద్ధిచేసిన నేపాశములు శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవి దినుసకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము ఇత్తైరంగుం వీనినెల్లిగ్రహించి ఖల్వములోవైచి ఒక రూము నల్లఉమ్మెత్తాకు రసముతోడ బాగుగామర్చించి పెసరగింజలం జేసిమాత్రలుచేసి యందొకదానిని చలివచ్చినతోడనే అల్లపురసముతో నేవింపవలయును. ఇటుల మూడుపూటలు నేవించిన ఏకాహిక ద్వాహిక త్రాహిక శీతజ్వరములు హరించును. (దీనియందు చప్పిడిగంజని త్రాగవలయును. మఱియునీయౌషధమును వరుస త్రిరాత్రజ్వరములయందును నేవింపవలయును. ఈ పాశుపతాస్త్రరసములు శీతజ్వరములను హరింపచేయుట యందు కడు ప్రసిద్ధిజెందినవి.)

ద్వాహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహు] కరపాదవిదాహశ్చ ముఖేపాండురశోఫతా । అంతర్దాహోబహిశ్శీతం ద్వాహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట ముఖము పాండురవర్ణమై శోఫయుక్తముగ నుండుట కడుపులో మంట కలుగుట వెలపట శీతలముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలవి ద్వాహికజ్వరమని తెలియవలయు. (ఈ ద్వాహికజ్వరమునందు పైజెప్పిన పాశుపతాస్త్రరసమును నేవింపవలయును).

త్రిరాత్రజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] దేహ చ శ్వామలంవర్ణం కంఠశోషశ్చదా ।
సాకృత్ గాత్రంతుశీతలంగ్రాహ్యం త్రిరాత్రజ్వరలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమునకు నల్లవర్ణము కంఠముశోషించుట శరీరము చల్లపైయుండ
ట ఈలక్షణములు గలది । త్రిరాత్రజ్వరమని తెలియవలయును. (ఈత్రిరాత్రజ్వర
వరుసలో జ్వరము పచ్చుటకు ముందుదినము కడుపు కలుసుటకై యిక జెప్పబడు
రసప్రతాప మార్తాండరసమును గుడపానకయుక్తముగా సేవింపవలయును).

రసప్రతాప మార్తాండరసము.

శ్లో॥ రసహింగుళనేపాళం పృథ్వీదంత్యంబుమర్దితమ్ ।
దినార్ధేనజ్వరంహన్యో గ్లుజేనసితయాసహ ।
చతుర్వల్లమిదంఖాదే త్వర్వజ్వరప్రశాంతయే ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము 3 భాగములుశుద్ధిచే
సిన నేపాళములు 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోపై చి నెలదంతి చెక్కి
రసముచే 2 రూములు బాగుగా మర్దించి 4 వల్లములు (అనగా 8 గురిగింజలయెత్తు
మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార పానకముచేగాని
సేవించిన కడుపుకలిసి సర్వజ్వరములు హరించును. (ఈరసప్రతాప మార్తాండరస
మును సేవించిన మరుదినంబున త్రిరాత్రజ్వరమునకు యిక జెప్పబడు జ్వరాంకుశ
మును ఒక మండలము సేవించవలయును.)

త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ సూతంగంధవిషంతుల్యం భూర్తభీషం త్రిభిస్సమమ్ । చతు
ర్ణాంద్విగుణంవ్యోషం చూర్ణయేద్ధి నమాత్రకమ్ ॥ జంబీర
స్యరసైర్మర్ద్య మార్ద్రైకస్యద్రవేనచ । గుంజాద్వయంప్రదాత
వ్యం వాతజ్వరహరంపరమ్ । ఇదంజ్వరాంకుశంనామ్నా సర్వ
జ్వరవినాశనమ్ । ఐకాహికంద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికంవా

చతుర్థకమ్ । విషమంచాత్రిదోషంవా హంతినత్వం నను
శయః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన నాభి ఇవి సముభాగములు ఈ 3 సమము శుద్ధిచేసిన ఉష్ణైత్తువిత్తులు ఈ నాలుగింటి యిమ్మడి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్ల రసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్చించి 2 గురిగింజలంతేని మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన వాతజ్వరము హరించును. ఇది వాతజ్వరమును హరింపజేయుటయందు కడుశ్రేష్ఠంబైనది. మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలువదిదినములు నేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్రాహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోషజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంశయముగ హరించును. ఇదియజ్వరాంకుశమనబడును. (ఈజ్వరాంకుశమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతోనేని లేక పావుశేరు నేలతాటిగడ్డల చూర్ణానుపానముతో నేని లేక పావుశేరు గుడానుపానముతోనేని ఒకమండలము ప్రత్యహము నేవింపుచుండిన త్రిరాత్రజ్వరమునశించును.)

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] తామ్రతోద్వీగుణంతాశం మర్దయేత్సుషవీ
ద్రవైః । ప్రపుటేద్భూధశీతే వజ్రక్షీరేణమర్దయేత్ । ప్రపు
డేద్భూధరేపశ్చాత్పంచగుంజామితంభజేత్ । ఆర్ద్రకస్యరసే
నైవ సర్వజ్వరనికృంతనః । ఐకాహికంద్వ్యాహికంచ త్రా
హికంచతురాహికమ్ । విశమంచావీశీతాఢ్యం జ్వరంహంతి
జ్వరాంకుశః॥

తా. తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన తాళకము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి కాకరాకు రసముచే ఒకర్షుము మర్చించి బిళ్ళజేసి యెండ నెండించి భూధరయంత్రములో పుటండిడి సాంగ శీతలమునదీసి నాంతజెముడుపాలచే మరల మర్చించి మరల భూధర యంత్రములో పుటండిడి 5 గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసముతో నేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్రాహిక చాతుర్థిక జ్వరములు విషమజ్వరములు శీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించును. (ఇదియును జ్వరాంకుశ మనబడును.)

సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశరసము.

శ్లో॥ [X]ంథాంతరే] పారదంగంధకంతామ్రం హింగుళంతాళమే
వచ । తాహంవంగంచూడికంచ ఖర్బరంచమనశ్శిలా ।
మృత్రాభ్రకంగైరికంచ టంకణందంతిబీజకమ్ । సర్వాణ్యేతా
నిశుల్కాని చూర్ణయిత్వావిభావయేత్ । జంబీరతులసీచిత్ర
విజయాతింతిడీరసైః । ఏభిర్ద్విసక్రయం రాద్రే నిర్జనేఖల్వగ
హ్వరే । చణమాత్రాంవటిం కృత్వా ఛాయాశుష్కాంచకార
యేత్ । మహాగ్నిజననీచైషా సర్వజ్వరవినాశినిః । ఏకజంద్వం
ద్వజంచైవ చిరకాలసముద్భవమ్ । ఐకాహికందార్యహికం
చ తథాత్రిదివసజ్వరమ్ । చాతుర్థికంతథాత్యుగ్రం జలదోష
సముద్భవమ్ । సర్వాజ్వరాన్ నిహంత్యాశు భాస్కరస్తిమి
రంయథా । నాతఃపరంకించిదస్తి జ్వరనాశనభేషజమ్ । మహా
జ్వరాంకుశోనామ రసోయం మునిభాషితః ।

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీ
కము శుద్ధిచేసిన తాళకము లోహభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము
శుద్ధిచేసిన కఫరిశుద్ధిచేసిన మణిశిల అభ్రకభస్మము కావరాయి వెలిగారము నేలదంతి
చిత్తులు వీనిని సమభాగములుగాచూర్ణముజేసి ఖల్వములోపైచి నిమృపండ్లురసముతు
లసీరసము చిత్రమాలరసము తక్కెడరసము చింతాకురసము వీనిలో ప్రతిదానిచే
మాత్రేని దినములచొప్పున భావనజేసి పిదప పైరసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిం
డించిరి దినములు నిర్జనప్రదేశములో ఖల్వముతోడ యెండనెండించి సెనగగింజలం
తేసి మాత్రలు జేసి నీడ నెండించి యందొకమాత్రను అల్ల పురసముతో కేవలించిన
అగ్ని దీపనము గలుగుటయేగాక వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురా
ణజ్వరములు ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము
జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను “సూర్యుడు
చీకటిని బోకడచుచందంబున” బోకడచు జ్వరములబోకడచుటయందు దీనికంటె
క్రేష్టంబైన యాషధం బెద్దియులేదు. ఇది మహాజ్వరాంకుశ రసమని మునీశ్వరులు
వచించిరి.

త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాహికారీ రసము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] రసకేన సమంశుద్ధం శిఖ్రీవంచపాదికమ్ ।
 గోజహ్వయాజయంత్యాచ తండులీయైశ్చభావయేత్ ।
 ప్రత్యేకంసప్తసప్తాథ శుష్కంగుంజాచతుష్టయమ్ ।
 జరణేనఘృతేనాద్యా త్రాహికజ్వరశాంతయే ॥

తా॥ కఫరి శంఖము యివి సమభాగములు మైలుతుత్తము $\frac{1}{4}$ భాగము వీటిని ఎద్దునాలుక తక్కుడు చిట్టికూర వీని రసములలో ప్రతిదానిచే 7 పర్యాయములు భావనచేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి 4 గురిగింజలయెత్తును ప్రాతఃనేలి తోనిప్పించిన త్రాహికజ్వరము నివర్తించును.

త్రిరాత్రజ్వర చికిత్స.

క॥ ఇలఁదమ్ములమున నల్లుల ।
 విలసితముగ వరుసతోడ విడియమునేయన్ ।
 జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర ।
 కులబొల్లను ద్రుంచుటరుడె గోపతిగమనా ॥

తా. త్రిరాత్రవరుసదినమున నైదునల్లులను రెండవవరుసదినమున నేడునల్లులను మూడవవరుసదినమున తొమ్మిది నల్లులను తమలపాకులలో బాదిగి విడెము నేయవలయు. ఇటులజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము హరించు. (త్రిరాత్రజ్వరములో పైజెప్పిన పాశుపతౌస్త్రమును కూడా బ్రయోగించవలయు.)

చాతుర్థికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] శీతంసపులకంగాత్రం శిరోధ్రమణకంపనే
 హరిద్రానేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థ జ్వరలక్షణమ్

తా, చలిబెట్టుట శరీరము పులకరించుట తలదిరుగుట వణకుట శీత్రము పచ్చనై యుండుట యీ లక్షణములుగలది చాతుర్థికజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రాహాశ్చ] చతుర్థకోమలమేవో మజ్జాస్థస్యతమేస్థితే ।
 మజ్జస్థ ఏవస్వపరే ప్రభావం సతుదర్శయన్ ।

ద్విధాక ఘన జంఘాభ్యాం నపూర్వ శ్చిరసోనిలాత్ ।

చతుర్థక స్సాధుకార్యస్స త్ర్యహంతరసంభవః ॥

తా.. మేదస్సు మజ్జ వీనిలో జేనినేని దోషము ఆశ్రయించి యుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగును. మజ్జధాతువు నాశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగునని కొందరాచార్యులమతము.

చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు మహదగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] రసంవిషంచాభ్రగంధం తాళకం పింగుళం విషమ్ । శుభ్రభస్మ సమంతుల్యం మర్దితం భృంగవారిణా । కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య మృత్తికాశ్లేపయేద్భూషిః । వాలుకాయంత్రకేపాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా । సాంగశీతలము ధృత్య దాతవ్యం చణమాత్రకమ్ । అనుపాణవిశేషేణ చాతుర్థిక జ్వరంహరేత్ । సన్నిపాతం నిహంత్యాశు సర్వజ్వరహరం పరమ్ । మహదగ్నికుమారోయం సర్వవ్యాధివిదారణమ్ ॥

తా, శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వనశాఖి ఆభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన పుల్లిపాషాణము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగరాకు రసముచే 1 దినము బాగుగా మర్దించి గాజుపెట్టెలో బోసి దానిపై చీలమన్న శేపనముచేసి 4 దినము వాలుకాయంత్రములో మందాగ్నిచే పాకముచేసి సాంగ శీతలమున దీసి గుంటగలగరామరసముచే మరల మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్ర లుజేసి 40 దినములు అల్ల పురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన చాతుర్థికజ్వరము సన్నిపాతజ్వరము త్రిరాత్రవరుసజ్వరము అపీకజ్వరము పురాణజ్వరములు యివి మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (దీనిని చాతుర్థిక జ్వరమున పంచమూలకమ యనుపానముతో సేవింపవలయు. ఇదియ మహదగ్ని కుమార మనబడును.

శీతజ్వరాను పానములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కణాభయంవాకణజీరకంవా నశర్కరంకే వలజీరకంవా । ఉష్ణాంబుషీత్వా సహసానిహన్యా చ్చీతస్య కంపం పరితాపముగ్రమ్ ॥

తా. ఆహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని లేక పిప్పలి జీల కఱ్ఱను గాని లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని అనుపానముగా గ్రహించి వుష్ణోదక ముతో పానము చేయించవలయు. మఱియు ఔషధమును అల్లపు రసయుక్త ముగా నొసంగవలయు. ఇటులజేసిన చలి వణుకు వుగ్రతాపము వీనితోగూడి యుండు ఆహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించును.

ఆహికజ్వర నస్యములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గిరికర్ణిక యోహ్యూలం మరీచం లశునం
యుతమ్ । నస్యం శీతజ్వరంహంతి ఏకద్విత్రి చతుర్థకమ్॥

తా. * తెల్లగంటెనవేరు నల్లగంటెనవేరు మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా నూరి నస్యముచేయించిన ఏకాహిక ద్వాహిక త్రాహిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సరకేశాభ్యంగతై లే కాక చూర్ణంసపిప్పలమ్ ।
నస్యంశీతజ్వరంహంతి చాహికంహరతిక్షణాత్॥

తా. మనుజుడు అభ్యంగనము చేసికొనిన పిదప అంటకలికాసరవేళ్లు పిప్పళ్లు నూరి నస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు ఆహికజ్వరములు తక్షణమున నశించును.

శ్లో॥ అజామోదంసైంధవంచ మరీచం లశునంసమమ్ ।
అర్కపత్రరసేనస్య మాహిక జ్వరనాశనమ్ ।

తా. ఖరసాని ఓనుము సైంధవలక్షణము మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జల్లేడుకొనలరసముచే నస్యముచేయించిన ఆహికజ్వర ములు కూతవేసిపడే మూర్ఛరోగములు నశించు.

మనూరి కాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతపిత్తకఫజా మనూరికా శైలికాభిషగ.
మంతుమానుషాః । గంభీరాత్రి దినముత్థితాతథా సన్నిమో
హనచతుర్థనాడికా । ఈశ్వరప్రళయడుగ్రూపిణీచాప్త కేనవద
శేషుశోషణమ్ । శక్తిరూపమథవాప్తమేజ్వరం దోషథాతు
నవమేప్రలుప్యతే । ఈశ్వరప్రళయముగ్రముబ్భవంనైద్యుధ

* ఇదే దింటనవేరనియు జెప్పబడు.

మితికధ్యతేశ్వణు । మఘరమసూరికాపిత్తజాతి । కృష్ణమర్కట
దద్రువిషమాకఫజాతి । దోషజిహ్వకమనిలగ్రహదోషజాతి ।
హరనయన సముద్భవాగ్నివత్త్రిధాతు వేష్టితముగ్రమారణమ్॥

తా. మసూరికాజ్వరము వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన మనుజులకు శిలలకు
జనించుననియు వానికి చికిత్సజేయుట కడునసాధ్యంబనియు మనుజులు చెలిసి
కొనవలయు. మఱియు దానియందు ౪ దినములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండు
టయేగాక సన్నిపాత చాతుర్థికజ్వరములవలెనే నాడియు నాడును. మఱియు నది
యాశ్వర' ప్రళయమువలెనే పుగ్రరూపముగలదై ౪ లేక లేక 10 దినములకు శరీ
రమునుగడి జారి పొక్కులుకట్టును. ఇది శక్తిస్వరూపము గలది. మఱియు నిది
వాతపిత్తశ్లేష్మములను రసాదిసప్తధాతువుల నాశ్రయించుటచే ౪ లేక 9 వ దిన
మున జ్వరము శమించు. మఱియు నిది ప్రళయము వలెనే పుగ్రమైన యుత్పత్తి
గలదిగ నుండు దానందేసి దాని స్థితి నెఱుంగుటకు వైద్యుల కశక్యం. స్ఫోటక
ములు నటనలై నేత్రముల కింపుగనుండిన పిత్తధాతుజనితమనియు నల్లకోతి
వెంట్రుకలవలె దద్దులుగలవై విషముగ నుండిన శ్లేష్మధాతుజనితమనియు దోష
గ్రస్తమైన నాలుకవలె నుండున వాతధాతుజనితమనియు యీ ౪ ధాతువులు లేక
మైయుండిన వాడు జచ్చుననియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉగ్రరూప మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం
తథా । క్రోధాగ్నిదంష్ట్రానహితంశక్తిజ్వరసంభవమ్॥

తా. ఉగ్రరూపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము క్రోధము నేత్ర
ములయందు నిష్పలురాలుట పెద్దకోరలు ఇవిగలది మహాశక్తి జ్వరస్వరూపమని
తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దాహజ్వరంసంతతదాహతృష్ణా మూర్ఛాస్య
దోషం వమనంచతంద్రా । స్ఫోటకజ్వరం * జంతువికారకారి
మసూరికాచ జ్వరమప్తసంభవమ్॥

తా. దాహయుక్తజ్వరము యెల్లప్పుడు ఆకలి దిప్పి మూర్ఛ ముఖదార్ద్రం
ధ్యము వాంతులు తంద్ర కడుపులోశూల యీ లక్షణము గలది మసూరికాజ్వర
మని తెలియవలయు. ఈ మసూరికాజ్వరము ౪ విధంబులుగ జనించు.

అసాధ్య మసూరికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీప్రోక్తే] దద్రుంచ కుండలందీర్ఘ మంతర్వేగం చతుర్విధమ్ | కృష్ణంచరక్తం శ్వేత మతివృద్ధిశ్చనాశనమ్ | తృష్ణాతిసారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాది విభ్రమః | హిక్మామూర్ఛాజ్వరందాహ మసాధ్యంచ వివర్జయేత్ ||

తా సోఘటకములు దద్దులుయొక్క అకారము వట్టవాకారము దీర్ఘాకారము అంతర్వేగము గలవియని 4 విధంబులు. అవి కృష్ణవర్ణంబులుగ నేని శ్రీరక్తవర్ణంబులుగ నేని శ్వేతవర్ణంబులుగ నేని తఱచుగ నేని నుండినను తఱచుగా దప్పి అతిసారము శరీరకంపము శ్వాసకాసలు డగ్గత్తి తబ్బిబ్బుమాటలు ఎక్కిళ్లు మార్గజ్వరము దాహము అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండినను మరణము కలుగునని తెలియవలయు.

సోఘటక జ్వరచికిత్స.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్థవే] మహామయంసర్వ మనేకరూపం మూర్ఛాత్రిదోష జ్వరసన్నిపాతైః | ఇదంపరాశక్తిరూజామనుష్యేష్వనేకరూపం బహుళంచికిత్సతమ్ | ధూమంచయంత్రం తిలకం మనుష్యో వక్ష్యేతతాని స్ఫుటమేపసంగ్రహాత్ ||

తా. సమస్త సోఘటకజ్వరములు కడుపరాక్రమము గలవిగ మూర్ఛాత్రిదోష సన్నిపాతములచే పలురూపంబులు గలవిగ నున్నయవి మనుజులకు జనించెడి ఇవివిధ శక్తిరూపముగల సోఘటకజ్వరములకు ధూమములు యంత్రములు తిలకములు మొదలగు ననేక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద. వానిని మనుజులకుచరించవలయు.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్థవే] దృష్టంహితాత్రేయకసంహితాయాం హరిద్రవిశ్లేషధ వాసకేషికాః | గుడూచినింబా తులసీదలంచి సజీరకం ధాన్యకపర్పటిచ | విశంగతకోల త్రిజాతకంచ పాతాదురాలా భువినిబపత్రమ్ | బిలైర్వశ్చపుంభి పశుగంధదారుణం ఏత్యమాంశం హరతేమసూరికామ్ ||

తా. వాతపైత్యశ్లేష్మజనిత మనూరికౌజ్వరములకు పసుపు కొంత అడ్డసరపు యీనెలు తిప్పతీగ వేపాకు తులసియాకు జీలకఱ్ఱ కొతిమెర్లు పర్వాట్లకము వాయువిడంగములు తక్కింపుట్లు * లవంగపుచెక్క ఏలకులు ఆకుపత్రిక చిరుబొద్ది † రేగటిదూల నేలవేపాకు మారేడు ములువెంపలి వానిలి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉదకముతో మర్చించి దాని రసమును సేవించిన మనూరికౌజ్వరములు హరించు. దీనిని హరీతాశ్రయాది సంహితలజూచి వచించినాడు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉశీరంనింబవత్రంచధాత్రీమధుకధాన్యమ్ ।
ముస్తాసావీరకంచన్నం మంజిష్ఠాతివిపాతథా ।
ఏతానిసమభాగాని తుల్యంచూర్ణంతుకారయేత్ ।
క్వాథమష్టావశేషంచ మసూరీజ్వరనాశనమ్ ।

తా. వట్టివేళ్ళు వేపాకు ఉసిరికెపప్పు ఇప్పపువ్వు కొతిమెర్లు తుంగముపైలు రేగుపలుకులు తిప్పతీగ మంజిష్ఠి అతివస వీనిని సమభాగములుగాదంచి చూర్ణముజేసి దీని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగా కషాయముకొని సేవించిన మనూరికౌజ్వరములు హరించు.

శ్లో॥ మధుకంచసమంజాజి దేవదారు చిరాయుతమ్ ।
గుళూచిబిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకంతథా ।
క్వాథమష్టావశేషంతు మసూరీ జ్వరనాశనమ్ ॥

తా. ఇప్పపువ్వు జాజికాయ దేవదారు ఊరకాకర తిప్పతీగ మారేడు వేరు కురువేరు కూతురుబుడమ తుంగముపైలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి యందుకము బోసి అష్టావశేషముగా కషాయముకొని సేవించిన మనూరికౌజ్వరములు హరించు. (మఱియు మాహేశ్వరధూపములు వేయవలయు. చండభాస తిలకము బెట్టవలయు. ఇటులజేసిన మనూరికౌజ్వరములు అంటకుండు.)

క్రిమిరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూ:] జ్వరో వివర్ణతాశూలం హృదోగ స్సతతం
ధ్రుమః ! ఛక్తద్వేషాతిశారశ్చసంవిద్యా త్క్రిమిలక్షణమ్ ॥

* ఇదే దాచినచెక్క † ఇది పిన్న రేగటిదూలగొండి.

దా. జ్వరము కలుగుట శరీరము వివర్ణమైయుండుట కడుపులో శూలించుట హృదయములో మండుట ఎల్లప్పుడు తబ్బిబ్బులాడుట అన్న ద్వేషము అతిసారము ఈ లక్షణములుగలది క్రిమిరోగమన తెలియవలయు.

క్రిమిరోగ చికిత్స

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆరనాశేనపాతవ్యః క్రిమిఘ్నః శత్రుహః ।
ప్రాత స్తస్య సమోనాస్తి క్రిమిఘ్నో భవనత్రయే॥

తా. వాయువిడంగములను కలితోనూరి ప్రాతఃకాలమునందు నేవించిన క్రిమిరోగములు హరించు. క్రిముల నశింపజేయుటకు దీనికి సమానమైన యౌషధము ముల్లోకములయందు లేదు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఖదిరఃకుటజః పిచుమండవచాత్రి కటుకత్రి
ఫలం త్రివృతాచసమమ్ । పశుమూత్రయతంపిబస ప్తదినం
క్రిమికోటి శతాన్వసిహంత్యచిరాత్ ॥

తా. చంద్రచెక్క * కోలముక్కిచెక్క మంచినేపచెక్క వన శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలు తానికాయలు ఉసిరికపప్పు వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిజేసిన తెల్ల తెగడచూర్ణము కలిపి ప్రతిదినము 4 మాడలయెత్తు చూర్ణమును ఆవుపంచితముతో 7 దినములు నేవించిన సంఖ్యాతీత క్రిములుండినను శీఘ్రముగ నశించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాలాశబీజంసగుడం తిలజంతుఘ్నసంయు
తమ్ । జలేన నారికేళస్య విబేత్క్రిమి వినాశనమ్॥

తా. మోడుగవిత్తులు జెల్లము నువ్వులు వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి పెంకాయ నీళ్ళతోనూరి నేవించిన క్రిమిరోగములు నశించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] విశంగనిర్గుండ్య భయాఖుకర్ణి రసోనశోభాం
జన చిత్రకాణామ్ । క్వాథానిషేవ్యఃక్రిమిదుష్టలోగే యథా
మృతంస్వర్గిభిరాదరేణ॥

* కొడిశెచెక్క.

తా. వాయువిడంగములు వావిలి కరక్కాయలు ఎలుక చెవి విత్తులు వెల్లులిపాయలు మునగవిత్తులు చిత్రమాలము వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకొచి “స్వర్ణవాసులగు దేవతలు ఆమృతమున ఆదరణతో నేవించిన మాట్కి” క్రిమిదుష్టరోగము గలవారు నేవించిన క్రిములు నశించుటయేగాక దివ్యశరీరముకూడా గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముస్తాఖుకర్ణీసురదారుశిగ్రు వరాకషాయః
క్రిమిజిత్కణాధ్యః । జలేనవాహింగువిశంగబీజం ప్రపీతమాశు
క్రిమిజిత్కణాధ్యమ్॥

తా. తుంగముపైలు ఎలుక చెవివిత్తులు దేవదారు మునగ పిల్లిపీచర వాయు విడంగములు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకొచి నేవించి నను లేక ఇంగువ వాయువిడంగములు పిప్పళ్ళు వీనిని వుదకముతోనూరి నేవించి నను క్రిమిరోగములు హరించు.

శ్లో॥ యఃపిబేచ్ఛృద్ధయానామ్నా కీటమర్దనకంరసమ్ ।
త్రిమాసం క్రిమిరోగేషు దివ్యదేహీ భవేన్నరః॥

తా. క్రిమిరోగముగలవారు కీటమిర్దన రసమును 3 మాసములు నేవించిన దివ్యదేహముగలవారుగ నయ్యెదరు.

క్రిమిరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ వటోలారిష్ట వేత్రాగ్ర వాస్తుకంమూలకానిచ ।
ఉపశ్రితోముద్గయుష్ణా పురాణశ్శాలిషష్టికః ।
విశంగస్సర్వభోజ్యేషు క్రిమిరోగి ప్రయోజయేత్॥

తా. పొట్లకాయ వేము వెదురుగొమ్మ చక్రవర్తికూర ముల్లంగిగడ్డలు పెసర కట్టు అరువది దినములకు పండినప్రాతవడ్లు వాయువిడంగములు వీనిని సర్వ భోజ్యవస్తువులయందు క్రిమిరోగపీడితులు జేర్చుకొనవలయు.

క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము.

శ్లో॥ క్షీరాణిమాంసాని గుడంఘృతాని దధీనిశాకానిచపర్ణవంతి ।
సమాషతోష్ణాస్మధురావ్రసాంశ్చ క్రిమిరాజిఘాంసుః పరి
వర్జయేత్॥

తా, పాలు మాంసము బెల్లము నెయ్యి పెరుగు ఆకుకూరలు మినుములు పులుసు తేనె మొదలగు మధుర ద్రవ్యములు వీనిని క్రిమికోగులు వర్జింపవలయు.

జంతుజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అరుచిశ్చాస్యమనేత్రత్వం పాండుత్వంఛర్దనం
భ్రమః । జ్వరాతిసారహృచ్చాలం క్రిమినాథప్రజాయతే ॥

తా. అరుచి నేత్రములకు నలుపువర్ణము శరీరమునకుపాండురవర్ణము వాంతులు తబ్బిబ్బుమాటలు జ్వరము అతిసారము తొమ్మునొప్పి ఇవి గలిగిన జంతుజ్వరమని తెలియవలయు.

జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] శుద్ధసూతంశుద్ధగంధ మజామోదంవిశంగకమ్
విషముష్టిర్బృహదీజం క్రమాదూర్ధ్వగుణంభవేత్ ।
చూర్ణయేన్మధునాలేహ్యం నిష్క్రికంజంతుజద్భవేత్ ।
కీటమర్దనసోనామ ముస్తాతోయం పిబేదను ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము । భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములుఓమము 8 భాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు * పెనుముష్టిచెక్క 5 భాగములు మోడుగవిత్తులు 6 భాగములు ఇటుల వీని నెల్ల చూర్ణముచేసి అందులో తేనెబోసి వండి మాడయెత్తుమాత్రలుజేసి యండాకదానిని తుంగముపైల కషాయముతో నేవించిన జంతురోగము నశించు ఇది కీటమర్దన రసమునబడును.

జ్వరాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరసంతాపహృచ్చాల మరోచకవిరేచ
నమ్ । ఆమంతాశోణితంవాసి జ్వరాతీసారముచ్యతే ॥

తా. జ్వరము సంతాపము తొమ్మునొప్పి అరుచి విరేచనముల గలుగుట అమదముగాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణముగలది జ్వరాంసారమని తెలియవలయు. (ఈజ్వరాతి సారమునకు అతిసారప్రకరణములో నుదహరింపబడు కనకసుందరరసము నుపయోగింపవలయును.)

* ఇదే విషముష్టియనియు ముసిడియనియు జెప్పఁ డు.

జ్వరాతిసారచికిత్స.

[గ్రంథాంతరే] ధన్యానాగరముస్తాభి ర్భిల్వక్తైః క్వధితంజలమ్
జ్వరాతిసారంవిషమం మూర్ఛార్ఘ్యేష్టాంవమీకజయేత్ ।

తా. కొంతమెద్దు శొంఠి తుంగముపైలుమారేడుపించెలు వీనిని సమభాగముగాదగ్గరి కషాయముకాచి నేవించిస్త విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛదప్పి వతులుహరించును.

రక్తాతిసారజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రక్తాతిసార స్త్యధవా ప్రవాహః పిపా
సనంచైవ మహాజ్వరస్సౌత్ । విలోమవాతస్స కలేనిరోధో
జ్వరాతిసారస్యచలక్షణంస్యౌత్ ॥

తా. రక్తవిరేచనంబులగుట లేక మలము పలుచనగ వెడలుట దప్పి ప్రబలరము విలోమవాతము శరీరమంతటనొప్పి ఈలక్షణములుగలది రక్తాతిసారజ్వరవతెలియవలయు (ఈరక్తాతిసారజ్వరమునకు అతిసారశోగప్రకరణమునం దుదహరింబడు గ్రహణీగజకేసరి నేని కనక సుందరరసమునేని ప్రయోగించవలయు.)

రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవానిదానే] శుంఠీసమంగాతివిషాచబిల్వ పాతాకణావః
క దీపనియాః । క్వాథోనిసన్యా దతిసారమాశు సామంసశ
లం సకఫంసర క్తమ్ ॥

తా. శొంఠి ముణుగుదామర అతివసమారేడు * పాతవేళ్లు పిప్పళ్లుకొడిపా ఓముము వీనిని సమభాగములుగాదంచి కషాయముబెట్టి నేవించిన ఆముః కూల కఫము రక్తమువీనితోగూడియుండు జ్వరాతిసారము హరించును.

దోషాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కరపాదంచ శీతలమ్ ।
ప్రలాపశ్పర్ది హీక్మాచ కాసశ్వాస మరోచకమ్ ।

* ఇదే చిరుబొడ్డియనియు విషబొడ్డియనియు తెప్పబడు.

కంపోవిభ్రమహృల్లాసో బృంహణంజాగరోమదః ।

ఆమంసర క్తంహృచ్ఛాలం దోషాతీసారలక్షణమ్॥

తా. లోనవిదాహము వెలపట శీతలము కాళ్లుచేతులు చల్లగనుండుట కల్లలాడుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు కాసశ్వాసలు అరుచి శరీరమువణకుట భ్రమ అలసట శరీరభారము నిదురరాకుండుట మదము ఆమము రక్తయుక్తమై పెడలుట ట్రొమ్బు నొచ్చుట ఈలక్షణములుగలది దోషాతీసారమని తెలియవలయు, (ఇది యసాధ్యము.)

జ్వరితునియొక్క నియమములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] గుర్యన్నంశీతలంచారి దివాస్వాపంక్లమంత్యజేత్ । జ్వరితో జ్వరముక్తశ్చ యత్నాదాబలలాభతః॥

తా. జ్వరితుడును జ్వరమువిత్తుడును శరీరమునకు బలముకలుగువరకు బలకర యాహారసేవ శీతోదకపానము పగటినిద్ర శ్రమ వీనిని వర్జింపవలయు.

పునరావృత్తి జ్వరకారణము.

శ్లో॥ అనక్తాహారచేష్టాభిః పునరావర్తతేజ్వరః ।

తత్రార్థంలంఘనంకార్యం శేషంపూర్వవదాచరేత్॥

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలచే నివృత్తించిన జ్వరము తిరిగివచ్చును దానియందు పూర్వోక్త లంఘనములలో సగము లంఘనము వేయించి పిదప పూర్వోక్త జ్వరచికిత్సలం జేయవలయు.

జ్వరముక్త లక్షణము.

శ్లో॥ అన్నకాంతాశిరఃకంఠాః క్షవధుర్గాత్రలాఘవమ్ ।

ప్రస్వేదోముఖపాకశ్చ జ్వరముక్తస్యలక్షణమ్॥

తా. అన్నమునందిచ్చు తలదురద తుమ్ముటు శరీరమునకు చులకదనము యేముఖపాకము ఈలక్షణములు కలవాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] దేసాలఘు వ్యపగ్లమప క్లమమోహతాపాః
పాకోముఖేకరణ సౌప్తవమవ్యధత్వమ్ । స్వేదఃకుతంప్రకృతి
యోగమనోన్నలిహ్న కంఠాశ్చమూర్ధ్ని విగత జ్వరలక్షణాని॥

తా. శరీరలఘుత్వము కలిగియుండుట బడలిక ఆజ్ఞానము తాపము లేకుండుట
ముఖపాకము ఇంద్రియములు తెలివిగనుండుట శరీరమున వేదనలేకుండుట చెమట
తుమ్ములు వనస్సు తెలివిగనుండుట ఆన్నమునందిచ్చు తలదురద ఈలక్షణములు గల
వాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

జ్వర మంత్రము.

ఓం సమోభగవతే పరమార్థిని సర్వ జ్వర రక్షస్వాహా ।
హరిణా సారంగ సారంగస్వామిని ప్రసాదమ్॥

తా. ఈమంత్రముచే పదిమార్లు యభిమంత్రింపబడిన జలమును పానముజేసిన
సర్వజ్వరములు హరించు.

జ్వర సంప్రాప్తికారణము.

శ్లో॥ మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషాహ్య మాశయాశ్రయాః ।
బహిర్నిరస్యకోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాన్స్వరసానుగాః॥

తా. * మిథ్యాహార విహారములచే వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబులై ఆమా
శయము నాశ్రయించి కోష్ఠాగ్నిని బైలుపరచి రసధాతువుతోగలసి జ్వరమునుకలుగ
జేయును ఇదియే శారీరజ్వరలక్షణము.

శ్లో॥ [బాహుతే] తేమలాస్త్రత్ర దోషైశ్చ త్రైపైర్దుష్టాః ప్రసూ
షణైః । ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిథాయచ ।
ప్రోతాంసి స క్తిస్థానాచ్చ నీరస్య జ్వలనంబహిః । సహతే
వాభిసర్పంత స్తపంత స్సకలంవపుః । కుర్వంతోగాత్రమత్య

* మిథ్యాహారమనగా ప్రకృత్యాదివిరుద్ధఆహారసేవలయుభుజించినయన్నము
జీర్ణంబగుటకుముందుగా భుజించుటయు మిథ్యావిహారమనగా తనబలిమికి అతిక్రమిం
చిన కార్యములు చేయంబూనుట.

ష్ణంజ్వరం నిర్వర్తయంతితే । ప్రోతోవిబంధాత్ప్రాయేణ తతః
స్వేదోసజాయతే॥

తా. వాతాదిదోషములు తమతమ ప్రకోప కారణములచేత బ్రకోపించి ఆమా
శయమునుజేంది అపీర్ణముగ నుండు ఆషారసములో చేరి రోమకూపము మొదలగు
ప్రోతోమార్గములనడ్డగించి పక్వాశయమునందుండి జాతరాగ్ని బైలుపరచి, దానితో
కూడ శరీరమంతట వ్యాపించి అత్యుష్ణముగనుండు జ్వరమును కలుగజేయును. జ్వరము
నందు రోమకూపాది ప్రోతో మార్గములు అడ్డగింపబడి యుండుటవలన తరుచుగా
చెవుట కలుగదు.

జ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగ గ్రహణం తథా ।
యుగపద్య త్రయోగేచ సర్వరో వ్యపదిశ్యతే॥

తా. చెవుట బైలువెడలకుండుట దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు వీనియం
దు సంతాపము సర్వాంగములయందు వేదన ఈ లక్షణములు ఏక కాలమునందు
యేర్పొగములో కలుగునో యదియు జ్వరమనబడును.

జ్వర సూర్యరూపము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] శ్రమోరతిర్వివర్ణత్వం వైరస్యంనయనప్లవః ।
ఇచ్ఛాద్వేషాముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు । జృంభాంగ
మర్దోగురుతా రోమహర్షోరుచి స్తమః । అప్రహర్షశ్చ శీతంచ
ఏతాన్యత్పత్స్యతిజ్వరే । సామాన్యతోవిశేషస్తు జృంభోత్య
ర్థఃసమీరణాత్ । విత్తాన్నయనయోర్దాహః కఫాదన్నంన
నందనన్॥

తా. బడలియుండుట దేనియందును యిష్టమలేకుండుట శరీరము వివర్ణముగ
నుండుట నోరు విరసముగనుండుట నేత్రములయందు నీరుపూరించియుండుట శీతము
యెండ వాయువుశయనము వీనియందుపలుమారు యుచ్చ ద్వేషము ఆపులింతలు కలు
గుట లేక శరీరమువీరుచుట శరీరమునొచ్చుట శరీరము బరువుగనుండుట గగుర్పొడు
చుట అన్నమునందుయిష్టము లేకుండుట తమోగుణముకలుగుట సంతోషము లేకుండు

టచలిబెట్టుట ఈలక్షణములు జ్వరముజనించుటకు ముందుకలుగును ఇవి లాభాయుక్తము
వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములకు సామాన్యలక్షణములు వాతజ్వరములో తలుచుగా
వులింతలు పిత్తజ్వరములో నేత్రములయందుమంట శ్లేష్మజ్వరములో అన్నదోషము
కలుగును ఇవిరాబాయ్యెడి జ్వరములకు విశేషలక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తస్యప్రాగ్రూపమాలస్య మరతిగ్ధాత్రాగని
వమ్ । ఆస్యవైరస్యమరుచి ర్జ్వంభాసాసాక్రమలాక్షితా । అం
గమద్దోవిషాకోల్ప ప్రాణతా బహునిద్రతా । గోమహస్నోపీవ
మనం పిండకోద్వేష్టనంక్లమః । హితోపదేశేష్వత్యంతిః ప్రీతి
రాప్లుపటూషణే । ద్వేషోనిస్వాదు భక్ష్యేషు కథాబాలేషు
తృప్తభృశమ్ । శబ్దాగ్ని శీతవాతాంబు ఛాయోష్టేష్వ నిద్రా
త్రతః । ఇచ్ఛాద్వేషశ్చతదపి జ్వరస్యావ్యక్తతాభవేత్ ॥

తా. ఆలస్యము వస్తువులయందు ప్రీతిలేమందుట శరీరము బగువుగమంతుట
నోటియందు విరసత్వము అరుచి అవులింత నేత్రములయందు నీరుకమ్ముట శరీరము
నందుపోట్లు అజీర్ణము శరీరకార్బల్యము అధికనిద్ర గగుర్పాటు శరీరము విరుగుట పి
క్కలయందునొప్పి బడలిక హితోపదేశములయం దనూయ వులును ఉష్ణ కాగము
వీనియందుప్రీతి మధురపదార్థములయందును బాలురయందునుద్వేషము మిగులసన్నిహి
ము అగ్ని శీతవాతము కీతోదకము నీడ ఎండ వీనియందు కారణములేకనే ఒకానొక
పుడు యిచ్చ ఒకానొకపుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపములు అనగా
జ్వరముకలుగుటకు ముందు పైలక్షణములు కలుగును. పిదప జ్వరము ప్రకాశముగా
కనుపించును.

వాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వాంగదుఃఖంశరశోతిఘాతో మంగోష్ణ
మత్యుష్ణ మితిప్రభావమ్ । కంపోవిబంధో మలమూత్రశుష్కం
దంతోష్ణభాగే త్వదికృష్ణవర్ణమ్ । విజృంభణం శీతమగోచ
కంస్యాద్విష్టంభనంబంధ రుజాచపార్శ్వే । గోమాంచకంవాం
తిరుజావనాహం ప్రలాపనంమూర్ఛనకంవిదాహః । అత్యంత
తై త్యంహ్యతిమూత్రఘాతః పదాతిశూలంనఖశోషణంచ॥

తా. ఆవయవములందు పోట్లు అధికముగా తలనొచ్చుట శరీరము ఒకింత యుష్ణముగ నేని లేక కడుసుష్ణముగ నేని ఉండుట శరీరము వణుకుట మలమూత్రములు పెడలకుండుట మలమూత్రములు శుష్కించి యొకింత పెడలుట దంతములు పెడవులు చర్మము నలుపుబారియుండుట ఆవులింతలు లేక ఒడలువిరుచుట చలిదెట్టుట అరుచి శరీరము బద్ధగించుట ఒకపార్శ్వము గట్టివేసినట్లుండుట గగుర్పొడుచుట వాంతికడుపుబ్బుట ప్రలాపము మూర్ఛ విదాహము కడుకైత్యము అధికముగా * మూత్రాఘాతము పాదములు నఖములు పీనియందు పోట్లు శూల ఈలక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వేపధుర్విషమోవేగః కంఠోష్ణముఖశోషణమ్
నిద్రనాశఃషవః స్తంభో గాత్రాణాంరొక్ష్యమేవచ |
శిరోహృద్గాత్రరుగ్వక్త్రై వైరస్యంగాఢవిక్రీతా |
శూలాధ్యానేజృంభణంచ భవంత్యివిలజ్జేజ్వరే ||

తా. శరీరకంఠము అనియతకాలమున జ్వరాధిక్యము కలిగి ఆవయవములు ఒకింత సేపు ఉష్ణముగ శీతంబుగ నుండుట కంఠము పెడవులు ముఖము పీనియందు శోష నిద్రనాశము తుమ్ములు స్తబ్ధత్వము ఆవయవములయందు చురుకు శిరము హృదయము శరీరము పీనియందు వేదన నోరు వగరుగ నుండుట మలము పెంటికలుకట్టుట శూల కడుపుబ్బరము ఆవులింతలు ఈలక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహుటే] అగమాపగమతోభ మృదుతావేదనోష్ణణామ్ |
వైష్యమ్యంతత్రతత్రాంగే తాస్తాస్యర్వేద నాశ్చలాః |
పాదయోస్సుప్తతాస్తంభఃపిండికోద్వేష్టసంక్లమః | విశ్లేషయిన
సంధీనాంపాదణోర్వో కటిగ్రహః పృష్ఠంతౌ భమివాప్నోతి
నిష్ఠీడ్యత ఇవోదరమ్ | బిద్యంతఇకచాస్థీని పార్శ్వాంగాని
విశేషతః | హృదయస్య గ్రహస్తోదో గ్రాజనేనైవ పక్షుః |
స్కంధయోర్గుదనంబాహ్వో ర్భేదఃపీడనమంసయోః | అశక్తి
ర్భక్షణేహన్వో ర్జ్వంభణంకర్ణయోస్త్వనః | నిస్తోదశ్యంఖ
యోర్మూర్ధ్ని వేదనావిరసాస్యతా | కషాయాస్యత్వమథవా

* మూత్రాఘాటమనగా మూత్రము మిగుల బద్ధగించి కడుస్వల్పముగా పెడలుట

మలానామప్రవర్తనమ్ । రూఢౌరుణత్వగాస్యాక్షీ నఖమూ
త్రపురీషతా । ప్రసేకాఢోచకాశ్రద్ధావిపాకస్వేదజాగరా । కం
ఠోష్ఠశోషస్తృట్సు ట్కుష్మాఛర్దికాసా విషాదితా । హర్షోరో
మాంగ దంతేషు వేపథుక్షవధుగ్రహః । భ్రమప్రలాపోఘర్షే
చ్ఛావినామశ్చానిలజ్వరే॥

తా. ఒకానొకపుడు జ్వరము కలుగుట మఱియొకపుడు లేపండుటమఱియొక
పుడు తీవ్రముగ నుండుట మృదువుగ నుండుట అధికతాపము మఱియొకపుడు చల్లగ
నుండుట ఒకానొకపుడు హస్తపాశములు మిగుల వుష్ణముగను మఱియొకపుడు మిగుల
శీతముగను నుండుట కాళ్ళు తిమరు పట్టినటులుండుట అవయవములయందు ఒకానొక
పుడు అధికనొప్పి మఱియొకపుడు నొప్పి లేపండుట పిక్కలయందు నొప్పి బడలిక
సంధులు విరిగినటులుండుట తొడలయందు శక్తిలేపండుట నడుమునందు పట్లు వీపు
కడుపు వీనియందు నొప్పి అస్థులు ప్రక్కలు ఇవి భేదిరచినటులుండుట హృదయము
నందు పట్లు పక్షస్థలమునందు నొప్పి భుజశిరములు మెడకొంఠులకు పైభాగము భుజ
ములు వీనియందు నొప్పి నములుట శక్తిలేపండుట ఆవులింత చెవులయందు భ్వని
కణతల యందు పోట్లు శిరమునందునొప్పి నోరు విరసముగా లేక వగరుగా నుండుట
మలమూత్రములు వెడలకుండుట ముఖము నఖములు నేత్రములు చర్మము మూత్రపురీష
ములు ఇవిరూక్షగా ఎఱుపువర్ణముగా నుండుట నోటియందు నీరుకారుట ఆఠోచక
ము పదార్థములయం దిచ్చలేకుండుట భుజించిన యాహారము జీర్ణము కాకుండుట
చెమట కలుగకుండుట నిదుర పట్టకుండుట కంఠము పెదవులు యెండుట దప్పిద్రవ
రహితమైన ఓకర శుష్కకౌసము దుఃఖము పండ్లు పులిసియుండుట వణుకు తుమ్మ
లు రాకుండుట భ్రమ కలవరించుట యెండ కాచుకొనుటయం దిచ్చ ఈలక్షణములు
వాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

పిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సర్వాంగదాహః కరపాదదాహ స్తృష్ణాధికం
విభ్రమణాశిరోర్మిః । దాహోవిపాకో ముఖశోషణంచ
మూర్ఛాగ్నిమాంద్యంహృరుచిర్క్రశత్వమ్ । జడంచనశ్చంచల
తారతిశ్చ విణ్ణేపితంస్యా ధ్వనమర్మజాలమ్ । కంఠాతి
దుస్స్వప్నవివాదితావా పిత్తాధికంయస్యమతానిచిహ్నమ్॥

తా. సర్వాంగములయందు మంట చేతులు కాళ్లు వీనియందు కడుమంట కడు దప్పి కలుగుట శరీరము తిరుగుట తలనొచ్చుట దాహముకలుగుట నోరు తియ్యగ నుండుట ముఖము శోషించుట మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యము * అరుచికలుగుట శరీరము కృశించుట జడత్వము, కలుగుట మనస్సు చలించుట దేనియందును యిచ్చలేకుండుట బలువుగనుండు మర్మజాలములు వీడినట్లుండుట నవదుస్సృష్ణములగుట విరుద్ధముగా వాదించుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వేగ స్తీక్ష్ణోతిసారశ్చ నిద్రాల్పత్వంతథావమిః |
కంఠోష్ఠముఖనాసానాం పాకస్సేద్విదశ్చజాయతే |
ప్రలాహోవక్త్రకటుతా మూర్ఛాదాహోమదస్తృషా |
పీతవిఘ్నాత్రనేత్రత్వ కై ప్పతికేభ్రమపివచ॥

తా. తీక్ష్ణమైన జ్వరవేగము అతిసారము ఆల్పనిద్రవాంతి కంఠ ముపెడవులు ముఖము నాసక వీనియందుపాకము చెమట అసంబద్ధముగా మాటలాడుట నోరుచేదు మూర్ఛ దాహ ము † ముమద దప్పి మలమూత్రములు నేత్రములు చర్మము ఇవి ‡ పగులు బారియుండుట ‡ భ్రమ ఈలక్షణములుగలది పిత్తజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [బాహుటే] యుగపద్వ్యాప్తి రంగానాం ప్రలాహః కటు వక్త్రతా | నాసాస్యపాకోశీతేచ్ఛాభ్రమో మూర్ఛామదో రతిః | విట్స్సంసఃపిత్తవమనం రక్తప్రవనమప్లుకః | రక్తకోతో ధమః పీత హరితత్వంత్యగాదిషు | స్వేదోనిశ్వాసవైగంధ్య మతితృష్ణాచపిత్తజే॥

తా. జ్వరము ఏకకాలమునందు శరీరమంతయు వ్యాపించుట పలవరించుట నోటియందుకారము ముక్కు నోరు వీటియందు పాకము చల్ల నివస్తువులయందిచ్చుకోరో భ్రమము మూర్ఛ మదము వస్తువులయందిచ్చలేకుండుట విశేషముగా మలము పెడలుట పిత్తము వమనంబగుట కారయుమియునపుడు రక్తముపడుట పులితేవులును రక్త కోరము కలుగుట చర్మము నఖము ముఖము యీ మొదలగు వానియందు పగులు

* అరుచిఅనగా అన్నమునందిచ్చ కలిగియుండినను భుజించుటకు శక్తి లేకుండుట.

† మదమనగా—మదించిన వానివలె నుండుట.

‡ భ్రమఅనగా—శరీరము చక్రాకారముగా దిరుగుట.

వర్ణము పచ్చవర్ణము చెమట శ్వాసము దుర్గందముగా వెడలుట అధికదప్పి ఈలక్షణములు పితృజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కానశ్వాసా పీనసః కంఠశోషా దాహశో
భ్రాంతిశ్శ్వేత వర్ణబలానమ్ । తంద్రాకారో గౌరవర్ణం
గాత్రవాఙ్మధుర్యం వారిపూరంసలాలమ్ । చింతాభీతిర్వి
ద్ధితం మందపిన్న తాపస్వేద శ్శోషమూత్రం శిరోర్ధిః ।
స్నిగ్ధగాత్రం ఘృద్ధురంసారణం స్యాద్ధేతుశ్లేష్మవ్యోతితోయం
జ్వరస్సౌత్ ॥

తా. దగ్గు ఎగఁజూ పీనస కంఠశోష దాహము భ్రమ కఘముతెల్లగ నుండుట
తంద్ర శరీరము పసుపువర్ణమైయుండుట నోరు తియ్యగ నుండుట అధికముగా జొల్లు
కారుట చింత భయము అగ్ని మాంద్యము తాపము చెమట శోభ అధికముగా మూ
త్రము వెడలుట శరీరము నొచ్చుట శరీరము నిగనిగలాడుచుండుట కంఠములో గుట్టు
గుఱ్రునున శబ్దము అతిపారము ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు

శ్లో॥ [మతాంతరే] సైమిత్యం సిమితోవేగ ఆలస్యం మధురా
స్యతా । శుక్లమాత్రపురీషత్వక్ స్తంభస్త్రీ పి రథాపిచ ।
గౌరవశీతముశ్లేవోరోమహర్షోతినిద్రతా । ప్రతిశ్వాయో
రుచిః కాసుః కఘజేష్టోశ్చ శుక్ల తా॥

తా. శరీరము తడిగడ్డచే గప్పబడినట్లు నిశ్చలముగ నుండుట జ్వరమునకు
మందవేగము కార్యములయందాలగ్నము శ్శోభ మయ్యగ నుండుట ఘాత్రపురీషములు
చర్మము తెల్లగ నుండుట శరీరము స్తంభించుట శ్రీ శిరిదివవానిపత్ర అన్నమునం దభి
లాష లేకుండుట శరీరము బరువుగ నుండుట శరీరము శీతలముగ నుండుట ఓకర గగు
ర్పొడుచుట కడునిద్ర పీనస అరుచి కాస నేత్రములు తెలుపుబారియుండుట ఈ
లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [నాహతే] విశేషాదరుచిర్హృద్యంప్రతోరోధోల్పవేగతా ।
ప్రశేకోముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసః॥

హృల్లాసశ్చర్దనంకాస స్తంభశ్చైత్యంత్యగాదిషు ।
అంగేషుశీతపిటికా । స్తంద్రో దరకఘోద్యవే॥

తా. మిగుల ఆరుచి జాడ్యము శ్రోతఃప్రతిబంధముమలమూత్రాదులుకొంచెముగ వెడలుట నోటియందు నీరుకారుట కోరుతియ్యగనుండుట హృల్లేపము శ్వాసము పీనస హృల్లాసమువాంతి దగ్గు స్తబ్దత్వముచర్మము నఖిము యీమొగలగువానియందు తెలుపువర్ణము అవయవములయందు శీతపిటికలు తంద్రతలక్షణములు శ్లేష్మజ్వరమునందు కలిగియుండును.

వాతపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) తృష్ణామూర్ఛభ్రమోదాహ స్వప్ననాశ
శ్శిరోరుజా । కంఠాస్యశోషో వమధూ రోమహర్షో ౭ రుచి
స్తమః । పర్వభేదశ్చబృంభాచవాతపిత్తజ్వరాకృతిః॥

తా. దప్పిమూర్ఛభ్రమసర్వాంగ తాపము నిద్రానాశమతలనొప్పికంఠము ముఖము యెండియుండుట వాంతి గగుర్పొడుచుట ఆరుచి అకస్మాత్తుగా చీకట్లు క్రముకొనినట్లుండుట కీళ్లునొచ్చుట అవలింతలు ఈలక్షణములు గలది వాతపిత్తజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ (బాహులే) శిరోర్తిమూర్ఛా వమిదాహమోహః కంఠాస్య
శోషో రతిపర్వభేదః । ఉన్నిద్రితాత్మత్ భ్రమరోమహర్షా
బృంభాతివాక్త్వంచచలాత్సపిత్తాత్॥

తా. తలనొప్పి మూర్ఛ వాతి సర్వాంగ తాపము మోహమో గొంతు నోరు యెండుట పదార్థములయం దిచ్చలేనుండుట కీళ్ళయందు నొప్పి మిక్కుటముగాడిప్పి తాపము భ్రమము గగుర్పొటు ఆవులింత అధికముగా మాటలాడుట ఈ లక్షణములు వాత పిత్తజ్వరమునందు కలిగి యుండును.

శ్లేష్మవాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మతాంతరే) పైమిత్యంపర్వణాంభేదో నిద్రాగౌరవమేవచ ।
శిరోగ్రహఃప్రతిశ్యాయః కాసస్వేదాప్రవర్తనమ్ ।
సంతానోమధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః॥

తా. శరీరము తడిగడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట కీళ్లు నొచ్చుట నిద్ర అంగములు జడముగ నుండుట తలబరువుగ నుండుట పీనసము కాసము స్వప్నముగా చెమటబట్టుట శరీరములో సంకాపము జ్వరమునకు మధ్యవేగము ఈలక్షణములు గలది వాతశ్లేష్మ జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ (బాహులే) తాపహాస్య రుచిపర్వ శిరోరుక్మీనస శ్వసనకాస విబంధా । శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతంద్రా శ్లేష్మవాతజనితజ్వర లింగమ్॥

తా. తాపము లేకుండుట అరుచి కీశ్యయందు నొప్పి తలనొప్పి పీనసము కాసము మలబంధము శైత్యము జాడ్యము తిమిరలోగము భ్రమ తంద్ర ఈ లక్షణములు శ్లేష్మవాత జ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మతాంతరే)లిప్తతిక్తాస్యతా తంద్రా మోహ కాసో రుచి స్తృషా । ముహూర్తాహో ముహూర్శీతం శ్లేష్మ పిత్త జ్వరాకృతిః ॥

తా. నోరు అంటుకొని చేగుగ నుండుట తద్రయోహము కాస అరుచి దప్పి ప్రతిక్షణమునందు దాహము ప్రతిక్షణమునందు శీతలము ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ పిత్తజ్వరమని తెలియవలయును.

ద్వంద్వజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) తృట్పమోహభ్రమదాహ వీడతా న్యష్ట నిరతివైశీర్ష వేదనా । రోమహర్షమరుచి ర్జ్వరం తథాశ్వాస కాస మితికథ్యతేబుధైః । స్వేదహాని భ్రమ కంపశోషణం ద్వంద్వజన్యమితికథ్యతేశ్వణు.

తా. దప్పి మూర్ఛభ్రమ దాహము నిదుర రాకుండుట అధికముగా తలనొచ్చుట గగుర్పొడుచుట అరుచి కడుజ్వరము శ్వాసకాసలు చెమటబట్టకుండుట తబ్బి బుల్బాడుట వణకుట శోష ఈలక్షణములుగలది ద్వంద్వజ్వరమని విద్వాంసులచే జెప్పబడినది.

సన్నిపాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) రాత్రౌజాగరణంది వాచకృతామూర్ఛా
తిదాహోమరు । చీతంస్వేద ప్రలాపనం మదతృషాహస్యంచ
హృత్పీడనమ్ । కాసశ్వాస విదాహ తైత్యజ్వరితాత్మస్థా
* శిరో రోదనమ్ । జిహ్వదగ్ధకృత్య † మంగళులకంస్యా
త్సన్నిపాతజ్వరే॥

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట పగలు కృశించియుండుట మూర్ఛశరీరము
నందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట చలితెట్టుట చెమటపట్టుట అసం
గతముగ మాటలాడుట మదము పవ్వట తొమ్మునొచ్చుట లేక తొమ్ముతో మండుట
శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరము చల్లనై యుండుట జ్వరము దప్పి తలనొచ్చు
ట నాలుక పిడకవలె యుండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణ
ములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియువలయును.

శ్లో॥ (బాహు) సర్వజోలక్షణైస్సర్వైః దాహోత్రచముహూ
ర్ముహూః । తద్వచ్ఛీతంమహానిద్రా దివాజాగరణంశి । సదా
వానైవవానిద్రా ముహూస్వేనోతివైవవా । గీతనర్తనహా
స్యాదివికృతేహప్రవర్తనమ్ । సస్యతేకలుషే రక్తేభుగ్నేలులిత
పక్ష్మణీ । అక్షిణీపిండికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిరుక్ భ్రమః ।
స్వస్వనానదుజౌకర్ణౌ కంఠశ్శూకైరివావృతః । పరిదగ్ధఖరా
జిహ్వ గురుస్రస్తాంగసంధితా । రక్తపిత్తకఫఘ్నీవో లోలనశిర
సోతిరుక్ । కోతానాంశ్యావరక్తానాం మండలానాంచ దర్శ
నమ్ । హృద్వ్యథామలసంసర్గః ప్రవృర్నిర్వాల్మశోపివా ।
స్నిగ్ధాస్యతాబలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా । దోషపాకశి
రాత్తంద్రా సతతం కంఠకూజనమ్ । సన్నిపాతమభిన్యాసం
తంబూమూశ్చహృతోజనమ్॥

తా. సన్నిపాతజ్వరమునందు చాతాది జ్వరమునకు చెప్పియుండు లక్షణము లన్నియు కలిగి యుండును దీనియందు పలుమారు ఉష్ణము పలుమారు శీతము పగటి యందు విశేషనిద్రాత్రులయందు నిద్రలేకుండుట లేక యెల్లపుడు నిద్రించుట నిద్ర లేకపోవుట పలుమారు చెమటబట్టుట అధికముగా చెమట చెమటయే లేకుండుట సంగీతము వర్తనము హాస్యము మొదలగు వికారచేష్టలు చేయుట నేత్రములు కలకబాది నీళ్ళలోగూడి యెఱ్ఱగా నుండుట కంటితొప్పలు వంకర గాపోవుట పిక్కలు పార్శ్వములు శిరము కీళ్లు అస్థులవీనియందు నొప్పి భగ్గములు చెవులయందు ధ్వని శూల గొంతులో ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనినటులుండుట నాలుక కాల్చవడినటుల రూక్షగ నుండుట శరీరసంధులు జారుట కొరి యుమియునపుడుర క్తకఫములు వెడలుటశిరము నందు వణకు అధిక నొప్పి నల్లగ యెఱ్ఱగ నుండుకోతములు మండలములు కనుపించుట తొమ్మిదొప్పి మలబంధము లేక కొంచె కొంచెముగా మలము వెడలుచుండుట ముఖముమినమినలాడుట బలహీని స్వరభంగమువదరుట బహుకాలముమీదదోషముజీర్ణంబగుట తంద్ర యెల్లపుడు కంఠమునందు గుర్గురు శబ్దము ఈలక్షణములు కలిగియుండును. తేజస్సును నశింపచేయునట్టి యీసన్నిపాతము అభిన్యాస మనబడును.

దాహజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (సిద్ధరసార్ణవే) దాహః పిపాసా ముఖశోషణంచ ప్రలాప
సంతాపమతీనదుఃఖమ్ | మూర్ఛాపరిభ్రాంతు్యదరాగ్నిరోధ
ఏతానిదాహ జ్వరలక్షణాని॥

తా. సర్వాంగతాపముదప్పి నోరుయెండుట అసంగతముగా మాటలాడుట తాపము కడుదుఃఖము మూర్ఛ తల్పిబుల్బలాడుట అగ్నిమాంద్యము ఈలక్షణములుకలిది దాహజ్వరమని తెలియవలయును.

అజీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (చరకే) జ్వరజ్వరభణహిక్మాశ్చ మందాగ్నిర్జానునివ్యధా |
ఆప్లుస్త్వభావ గంధశ్చాప్యజీర్ణ జ్వరలక్షణమ్ |

తా. జ్వరము ఆవలింతలు ఎక్కిళ్లు అగ్నిమాంద్యము మోకాల్లునొచ్చుట పులితేనుపులు ఈలక్షణములు గలది అజీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

భూతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) అపస్తారోవిరూపాత్ జ్వరోత్యత ప్రలాప
నమ్ ! అతీవభోజనేవాంఛారోమహర్ష శృగాయితా । హాస్యం
చనర్తనంతంద్రా స్యాద్భూతజ్వలరక్షణమ్ ।

తా. అపస్తారము వెట్టిమాపులుచూచుట జ్వరము మిక్కుటముగా వదరుట
మిక్కుటముగా భుజించుటయందిచ్చగలుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట పాడుట
నవ్వుట ఆడుట తంద్ర ఈలక్షణములుగలది భూతజ్వరమని తెలియవలయు.

అభిఘాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) దూరవ్యాపూమతోతీవ జాయతేజ్వర
ముత్కటమ్ । దాహస్వర్వాంగవైకల్యం స్వేదస్తంద్రామతి
భ్రమః శీతంతృష్ణాతిమోహశ్చ ప్రలాపోహృదివేదనా । శ్రమ
స్సధిరుజాకాస శ్చాభిఘాతజ్వరాకృతిః ॥

తా. తనబలిమి సత్రికమించి కడుదూరము నడుచుటచే సతిశయముగా జ్వర
ముజనించుట. ఇది అభిఘాతజ్వరడునటను. దానియందు దాహము స్వర్వాంగముల
యందు బలక్షయము చెడుట తంద్ర తబ్బిబ్బుమాటలు శరీరవైకల్యము దప్పికడుమోహ
ముప్రలాపము హృదయమునందువేదన శ్రమ కీళ్ళందు నొప్పిదగ్గు ఇవి గలుగును.

శ్లో॥ తస్మిన్ జ్వరేతుపవనః ప్రాయోరక్తంప్రదూషయత్ ।
నవ్యథాశోషవై వర్ణ్యం సరుజంకురుతేజ్వరమ్ ॥

తా. అభిఘాతజ్వరమునందు వాతము తరుచుగా రక్తమునుచెరిచి నొప్పి
శోష వివర్ణత్వము ఉపద్రవము వీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును.

పిష్టజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (భాహటే) యథామహాదాహభ్రమాజ్వరశ్చ క్షణంక్షణం
శీతరుజామలాది । ఊష్ణాతి మూర్ఛావిషమప్రలాపశ్చర్దిశ్చ
హృద్రుక్లమశూలమోహః । క్వచిద్దినేచ త్రిదినేచతుర్థే

విషోవిదాహోవివిధజ్వరంస్యాత్ । ఏతచ్ఛరూపంవిషమజ్వరా
ణాం క్వచిద్ది నేద్విత్రిహిమంజ్వరశ్చ॥

తా. ఆకలికడుదాహము భ్రమ ప్రతిక్షణమునంగు జ్వరమువచ్చుట చలి
బట్టుట మలమూత్రములు వెడలుట శరీరము ఉష్ణముగనుట కడుమూర్ఛ తబ్బిబ్బి
లాడుట వాంతి రొమ్మనొచ్చుట బడలిక శూల మోహము ఒకటవ దినమునగాని
మాడవ దినమునగాని నాలుగవదినమునగాని విషమించి విదాహాయుక్తమై పలువిధ
ములుగ జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో 2 లేక మూడుమార్లు చలిబట్టి జ్వరమువచ్చు
ట ఈలక్షణములు గలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు (మఱియుదీనియంగు ఆసా
ధ్యనాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యంబనియుసాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యం
బనియు తెలియవలయు.)

శ్లో॥ (నిత్యనాథీయే) క్షణేచోష్ణక్షణేశీతం క్షణేజ్వరగతిస్తథా ।
క్వచిద్దోగసామంవాపి ద్వితీయంచతృతీయకమ్ । చలంచా
తుర్థికంవాపి విషమజ్వరలక్షణమ్॥

తా. క్షణములో ఉష్ణముగలుగుట క్షణములో చలవపుట్టుట క్షణములో
జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో రెండుమార్లు మూడుమార్లు లేని నాలుగుమార్లు విడిచి
విడిచి చలించుట ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు.

విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ (మతాంతరే) దోషోల్పహితసంభూతో జ్వరోత్సృష్టస్య
వాపునః । ధాతుమన్యతమంప్రాప్య కరోతివిషమజ్వరమ్॥

తా. జ్వరవిముక్తినికి ఆహితాహారాచారాద్యపథ్యసేవలచేదోషముజనించు
దోషము మరల కొంచెమువృద్ధిజెంది రసాదిస ప్రధాతువులలో నేదైనా నొకదాని
నాశ్రయించి ఉత్పత్తిలో నేర్పఱియది విషమజ్వరములను గలుగజేయు దోషము
ఉత్పత్తికాలములో అల్పముగనుండి కాలవిశేషమువలన బలవత్తరమై జ్వరముగలు
గజేయు బలవత్తరముగనుండిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) ధారుస్థానగతైర్ద్రోషైర్జ్వరాయంతేవిషమజ్వరాః॥

తా. దోషములు రసాదిస ప్రధాతుగతంబులైన విషజ్వరములు జనించు,

విషమజ్వర భేదము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సంతత స్సంతతోన్యేద్యుస్తృతీయక చతుర్థకా॥

తా. సంతతము సంతతము అన్యేద్యు (అనగా ద్వాష్టిహికము) తృతీయకము (అనగా త్రాష్టిహికము) చతుర్థకము (అనగా చాతుర్థికము) అని విషమజ్వరములు 5 విధంబులు (దోషము రసగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు రక్తగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు. మాంసగతంబైన ద్వాష్టిహికజ్వరమును గలుగజేయు. మేదోగతంబైన త్రాష్టిహికజ్వరమును గలుగజేయు అస్థిమజ్జాగతంబైన అనేక రోగములతోగలసి మృత్యు శుల్యముగనుండు. చాతుర్థికజ్వరమును గలుగజేయు.)

శ్లో॥ [రసాశ్రిత స్సంతతకో దివారాత్రం సముంచతి]

అహోరాత్రే సతతకో ద్వాకాలా వనువ ర్తతే॥

అన్యేద్యుష్కస్తృహోరాత్ర ఏకవారం ప్రవర్తతే॥

తృతీయ కస్త్రీయేష్న చతుర్థేష్ని చతుర్థకః॥

ముక్తన్యేష్ని చతుర్థోసా చాతుర్థిక విపర్యయః॥

తా. రసధాతువు నాశ్రయించి 7, 10 లేక 12 దినములవరకు రేయుంబగులు విడువకుండు జ్వరము సంతతమనబడును. అహోరాత్రమధ్యములో 2 మార్లు (అనగా పగలు 2 మార్లుగాని రాత్రి 2 మార్లుగాని లేక పగలు ఒకమారుగాని రాత్రి ఒక మారుగాని ఒకపూటలో 2 మార్లుగాని వచ్చుజ్వరము సంతత మనబడు. అహోరాత్ర మధ్యములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుష్క మనబడు. 3 దినములకొకమారు వచ్చుజ్వరము తృతీయక మనబడు. 4 దినముల కొకమారు వచ్చుజ్వరము చాతుర్థిక మనబడు. ఈచాతుర్థికజ్వరము నాలుగవదినంబునవచ్చివిడిచి ఐదవదినంబునవచ్చిన చాతుర్థిక విపర్యయము (అనగా పంచాహికము) అనబడు. (ఈవిషజ్వర సాధ్య సాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సంపవలయు. చికిత్సంచునెడ స్వచ్ఛందభైరవమునొసంగవలయు.)

శ్లో॥ [బాహుషే] జ్వరఃపంచ విధఃప్రోక్తః మలకాల బలాబలాత్॥

ప్రాశస్త్య సన్నిపాతేన భూయసా త్వపదిశ్యతే॥

సంతత స్సంతతోన్యేద్యుః తృతీయక చతుర్థకా॥

తా. వాతాదిదోషములు ఆదానవిసర్గరూపమైన కాలము వీని బలాబలముల వలన జనించు జ్వరము 5 విధములుగ నుండును. మఱియును సన్నిపాతముచే సంతతముగ సంతతము అన్యేద్యుః తృతీయకము చతుర్థకము అని జ్వరములు నానావిధములుగ నుండును.

సంతతజ్వరోత్పత్తి క్రమము.

శ్లో॥ ధాతుమూత్రశక్తృద్వాహి స్రోతసా వ్యాపి నో మలాః |
తాపయంత స్తమం సర్వాం తుల్యదూష్యాని వర్ధితాః |
బలినో గురివ స్తథా విశేషేణ రసాశ్రితః |
సంతతం నిష్ప్రీతి ద్వంద్వం జ్వరం కుర్యా త్సుదుస్సహమ్ ||

తా. తుల్యముగు దూష్యములు ప్రకోపకరవస్తువులు, వీనిచే వృద్ధిజేందిబలిష్ఠముగ నుండు వాతాదిదోషములు రసాదిసప్తధాతువులను మలమూత్రములను వహించునట్టి స్రోతస్సులయందు వ్యాపించి సమస్త శరీరమును తపింపజేసి పిదప అజీర్ణలసము నాశ్రయించి బలమును గురుత్వమును జేంది స్థముగ నై దుస్సహమైన సంతత జ్వరమును కలుగజేయును.

సంతతజ్వర క్రమము

శ్లో॥ మలాజ్వరోష్ణ ధాతున్వా సశీఘ్రం క్షుపయేత్తతః |
సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యశుద్ధ్యాపివా క్రమాత్ |
వాతపిత్తకపై స్సప్త దశద్వాదశ వాసరాత్ |
ప్రాయోనుయాతి మర్యాదా యోగ్యోచవధాయచ ||

తా. సంతతజ్వరము సర్వాంగములయందు వ్యాపించి మలమును రసాది సప్తధాతువులను శీఘ్రములొనిశ్చేషము గానశింపచేయును. మఱియు నిది రసాదులయొక్క జీర్ణాజీర్ణ భేదములవలనయధాక్రమముగా వాతపిత్తకఫదోషములచే 7, 10, 12 దినముల వరకు అనుసరింపుచుండి పిదప జ్వరనివర్తినైనను లేకమరణమునైనను గలుగజేయును.

సంతతజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యే కాదశీ తథా |
ఏషా త్రిదోష మర్యాదా మోగ్యోచ వధాయచ ||

తా. వాతపిత్త శ్లేష్మములచే జనించిన సంతతజ్వరములకు యధాక్రమముగా 7 14 22 28 దినములు కాలప్రమాణమనియు దానికి పిదప జ్వరనివర్తిగాని లేక మరణముగాని కలగుననియు హఠీతుని మతము.

దోషక్షయ వృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాది సేవినామ్॥
అల్పాపి దోషో దూష్యాదీక్ లభ్యాన్య తమతోపలమ్ ।
సవిపత్తో జ్వరంకుర్యా ద్విషమం క్షయ వృద్ధి భాక్ ॥

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాది సేవనమువలన దోషము స్వల్పమైయుండినను దూష్యములను జెందివానినుండి విశేష బలమునుపొంది క్షయవృద్ధులను జెందుచు విషమజ్వరమునుగలుగ జేయును. దీనియందు సన్నిపాతజ్వరములకు చెప్పియుండు గుర్గుణములు కలిగియుండును.

శ్లో॥ దోషఃప్రవర్తతే తేషాం స్వేగాలేజ్వరయోబలీ ।
నివర్తతే పున శ్చైషః ప్రత్యసేక బలాబలః ।
క్షీణేదోషే. జ్వరస్సూక్ష్మ రసాదిష్వ బలీయతే ।
లీనత్వా త్కర్ష్య వైవర్ణ్య జాడ్యాదీక్ విదధాతి నః ।

తా. పై చెప్పినవారికి దోషములు తమ తమ కాలములందు బలమును జెంది విశేషముగా జ్వరమును, గలుగజేయును మరల నాదోషము విరుద్ధమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును దోషము క్షయించుచుండగా జ్వరము సూక్ష్మరూపముగారసాదిధాతువులయందు లయమును జెందుచుండును. మఱియు నాజ్వరమురస శేషమునందు లయించియుండుటవలన శరీరకృశత్వము వైవర్ణ్యము జాడ్యము యీ మొదలగు వానిని కలుగజేయును.

సంతతాదిజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ ఆసన్న వివృతాస్యత్వా త్స్పృతసాం రసవాహినామ్ ।
అశు సర్వస్వ వపుషో వ్యాప్తి ర్దోషేణ జాయతే ।
సంతత స్సంతత స్తేన విపరీతో విపర్యయాత్ ।
విషమో విషమారంభాః క్రియాః కాలోనుషంగవాక్ ।
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్ ।

తా. అన్నరసాదులను వహించెడి స్రోతోద్వారములు తెరవబడియుండుట వలనయాయన్నరసాదులు సమస్తశరీరమునందు వ్యాపించిస్వల్పముగ క్షీణముగనుండు దోషము సంతతజ్వరమును గలుగజేయును ఇదియ సంతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారాదులవలన విషజ్వరము గలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండుదోషము తరుచుగా సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇదియొకయహారాత్రమువిడువకుండును. ఇదియ యేకాహికజ్వర మనబడును.

ద్వ్యాహిక త్ర్యాహికజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ అహారాత్రస్య సద్విస్యా త్సకృదన్యేత్యు రాశ్రితః ।

తస్మిన్ మాంసవహనాడీమ్ దోషనాడీ తృతీయకే ।

గ్రాహిపిత్తా స్థూలస్మూర్థా త్రికస్య కఫపిత్తతః ।

సప్తష్ట స్వానిల కఫా త్సచై కాహంతర స్మృతః॥

తా. జ్వరము మాంసవహనాడి నాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలుగును ఇదియ ద్వాహికజ్వర మనబడును. జ్వరములో నాడి నాశ్రయించియుండిన త్ర్యాహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్తవాత సంస్థమువలన తల నొప్పి కఫ పిత్త సంస్థమువలన ముడ్డిపూసయందు పట్టు కఫవాతసంస్థమువలనవీపు నందు పట్టు ఇవి కలుగును, ఇది యొకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్ర్యాహిక జ్వర మనియెదరు.

శుక్లగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరకఠినవాక్యం స్వేదమూర్ఛా ప్రలాపమ్ ।

నయన జలదదృష్టి ర్వాంతి లాలాస్య దేశేః ।

వికృత విదహదేహీ నష్టకాంతిః ప్రకుర్యాత్ ।

వివిధ విషవికారాన్ శుక్లయుక్తం జ్వరంచ॥

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట కఠినముగమాటలాడుట చెమట మూర్ఛ ప్రలాపిండుట కండ్లయందు నీరుకారుట వాంతులగుట నోటయల్లుకారుట శరీరమువికృతమైయుండుట తాపయుక్తముగయుండుట కాంతిహీనముగనుండుటయిట్టివిషవికారములు శుక్లగతజ్వరముయొక్కలక్షణములుగలది శుక్లగతజ్వరమని తెలియవలయు. (దీనియందనికి దోషధాతువులు కలిగడినో నాడు మృత్యువుపాలగును. అటుగాకధాతువు స్పష్టగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మరణంప్రాప్నుయాత్తత్ర శుక్రస్థానగతేజ్వరే ।
శేషసః స్తబ్ధతామోక్ష శుక్రస్యచ విశేషతః ।

తా. రసాదిసప్తధాతుగత జ్వరములలో శుక్రస్థానమునుజ్వరము నాశ్రయింపుచుండగా మరణము కలుగును. ఆజ్వరమధ్యములో మేధ్రము స్తబ్ధత్వమును జెందుటయే గాక విశేషముగా శుక్రస్థానమును ఒకానొకపుడు కొంచెకొంచెముగా రక్తస్థానమును కలుగును.

శుక్రగతజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవార్కమూలంచ బాలావార్తాకమూలకమ్ ।
మశ్శుత్థమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథి నాగరమ్ ।
కణచూర్ణ మిదంఖాదేచ్ఛుక్ల జ్వర నిక్పంతనమ్॥

తా. గలిజేరువేరు జల్లేదివేరు నూనెముంతవేరులేక ముత్తవపులగపువేరువంగవేరు ఉలవవేరు నేలములకవేరువాయింటవేళ్లు ఘోడి కొంతి వీనివిసముఖాగములుగా దండి కషాయముకొచి పిప్పరిచూర్ణము కలిపి నేవించిన శుక్లగతజ్వరము హరించును.

ఆమజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] లాలాప్రసేకహృల్లాసహృదయాశుద్ధ్యశోచకా ।
‡ తంద్రాలస్య విపాకంఘ గురుగాత్రాతి మూత్రకమ్॥
ఆమజ్వర సలింగస్యా న్నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్ ।

తా. జొల్లకారుట ఓకరవచ్చునట్లుండుట తొమ్మి జడముగనుండుటఅరుచి తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుట శరీరము బరువుగానుండుట అధికముగా మూత్రోత్సర్జనంబగుట ఈలక్షణములుగలది ఆమజ్వరమని (ఆనగా ఆపక్వజ్వరమని) తెలియవలయును. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు.

శ్లో॥ [బాహుత్] జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వ మగ్నానిర్భహుమూత్రతా ।
సప్రవృత్తి ర్నవిడ్డిర్ణం సత్తు త్సామజ్వరాకృతిః॥

‡ తంద్రాలస్యవిపాకస్య వైరస్యంగురుగాత్రతా । తున్నాశోబహుమూత్రత్వం స్తబ్ధతాబలవాక్ జ్వరః (ఆమజ్వరఃస్యలింగాని నదద్యాత్తత్రభేషజమ్) భేషజంహ్యమవోషస్య భూయోజనయతి జ్వరం॥ శోధనం శమనీయంచ కరోతి విషమ బృగమ్.

తా. తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుటనోరువిరసముగనుండుట అంగములు బరువుగనుండుట ఆకలి లేకుండుట పలుమారు మూత్రము వెడలుట అంగములు స్తంభించియుండుట అధిక జ్వరము ఈలక్షణములుగలది అపక్వజ్వరమని తెలియవలయును దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు ఔషధమునిచ్చిన అధికముగాజ్వరముగలుగు మఱియు శోధనీయ ఔషధములనుగాని లేక శమనీయ ఔషధములనుగాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరము కలుగునని పాఠాంతరముగలదు.

తా. జ్వరమునకు చెప్పియుండు శ్వాసకౌశలమొదలగు పది యువద్రవములు తీక్షణముగానుండుట బడలిక లేకుండుట మూత్రము అధికముగాబైలు వెడలుట ప్రవృత్తి లేక పోవుట మలము జీర్ణము కాకుండుట ఆకలి లేకుండుట ఈలక్షణములు ఆమ జ్వరమునకు కలిగియుండును.

పచ్యమానజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యనాదీయే] జ్వర వేగోధికాత్మస్థాప్రవాపశ్శ్వసనంధ్రమః ।

* మలప్రవృత్తిరుత్క్లేశః పచ్యమానస్య రక్షణమ్॥

తా. జ్వరవేగము కడుదప్పి ప్రలాపము శ్వాస భ్రమ మలోత్సర్జనము ఓకర వచ్చునట్లుండుట ఈలక్షణముగలది పచ్యమానజ్వరమని (అనగా పాశాన్యమైన జ్వరమని) తెలియవలయును.

నిరామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్కుత్క్షామతాలఘుత్వంచ గాత్రాణాం జ్వర
మార్దవమ్ । దోషప్రవృత్తి రుత్సాహో నిరామజ్వరలక్షణమ్॥

తా. ఆకలి శరీరముకృశించుట అంగములు లఘువుగనుండుట మందజ్వరము దాతము అధోముఖింబగుట మనస్సంతోషము ఈలక్షణములుగలది నిరామజ్వరమని (అనగా పక్వమైన జ్వరమని) తెలియవలయును.

ఆమాదిజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ ఆమజ్వర స్త్రి రాత్రం స్యా త్సప్తాహం పచ్యమావతా ।

దోషహీనో దశాహార్ధ్వం నిరామమితికథ్యతే ॥

* మలప్రవృత్తిరుత్క్లేశః । మలము కడుకష్టముమీద వెడలుట.

తా. జ్వరమునకు 3 దినములు అమావస్థయనియు 4 వ దినము మొదలు 7 వ దినమువరకు పశ్యమానావస్థయనియు 7 వదినము మొదలు 10 దినములవరకు దోష నశ్యమానావస్థయనియు దానికి పిదప నిరామావస్థయనియు తెలియవలయును.

త్వగ్గతాదిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్వగంతర్గతరక్తాస్థి మాంసధాతుగతజ్వరమ్ ।
ప్రవత్స్యతేతన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదంబుధైః ।
కించిస్మూత్రం జ్వరోదాహో నాడీ మందగతి ర్భవేత్ ।
కించి చ్ఛిరోవ్యధా జ్ఞేయం త్వగ్గత జ్వరలక్షణమ్ ।

తా. చర్మగత అంతర్గతరక్తగత అస్థిగత మాంసధాతుగత జ్వరనిదానంబుల వచించెద; స్వల్పముగా మాత్రము వెడలుట జ్వరము దాహము నాడిమందముగ నడుచుట ఒకింతతలనొచ్చుట ఈ లక్షణముగలది త్వగ్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

అంతర్గతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అంతర్దాహో బహిఃశీతం కాటిల్వం సంతత జ్వరమ్ ।
క్షయః పాండుశ్చ బభేర మంతర్గతసర్వ లక్షణమ్॥

తా. కడుపులో మండుట వెలపట శీతముగనుండుట కుట్టిలముగనుండుట ఎల్ల పుడు జ్వరము శరీరముక్షయించి పాండురవర్ణముగనుండుట చెవుడు ఈలక్షణములుగలది అంతర్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

రక్తగతజ్వర లక్షణము,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మగాలస్య మతి భ్రమాః ।
అంగవైకల్య మూర్ఛాచ జ్వరో రక్తగతః స్మృతః॥

తా. జ్వరోష్ణము విదాహము మదించినవానివలె నుండుట అలస్యము చిత్త భ్రమ అంగములునొచ్చుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తనిష్ఠివనందాహా మోహశ్చర్ధనవిభ్ర
మా । ప్రలాపః పిటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరేవృణామ్॥

తా. ఉమియునపుడు రక్తముబడుట దాహము మోహము వమనము భ్రాంతి
వరుగుట పిటికలు దప్పి ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయు.

మాంసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిద్రవిద్యాభూః] అతితీవ్రజ్వరశ్శ్వాస సేవ్యదస్తృష్ణాంగక
వ్యథా । తద్రావిదాహ పులక మూర్ఛా మాంసగత జ్వరే॥

తా. కడుతీవ్రజ్వరము శ్వాస చెమట దప్పి అంగములయందు నొప్పి తంద్ర
విదాహము శరీరము పులకరించుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది మాంసగత జ్వర
మని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పిండకోన్మేష్టనంతృష్ణాస్పృష్టమూత్రాపురీషతా ।
ఊష్మాంతర్దాహ విక్షేపా గ్లానిస్సాస్య స్మాంసగే జ్వరే॥

తా. పిక్కులయందు దండముచే గొట్టబడినటుల వేదన దప్పి అధికముగా
మూత్రపురీషములు వెడలుట వెలపటయూర్మము కడుపులోమంట హస్తపాదములు
విదిలించుట గాని ఈ లక్షణములుగలది మాంసగతజ్వరమని తెలియవలయును.

అస్థిగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పరిభ్రమ శ్శోక విదాహ పూర్వం క్రోధోద్భ
వోగాత్ర సకంపతృష్ణా విషాత్రి మజ్జారస రక్తమాంస జ్వరం
కృశార్తిశ్చ శిరోతిశోషా । రాత్రోక్వచి తేవ్యద రుజాజ్వరం
స్యా దజీర్ణ మందోష్ణ పురీషబంధమ్ । బలక్షయో దోష
మహా గదశ్చ ప్రారబ్ధం హ్యసి గత జ్వరం స్యాత్ ॥

తా. శరీరము పరిభ్రమించుట దుఃఖము శరీరము విదాహించుట శోషము
శరీరము వణుకుట దప్పి నోరుయెండుట మజ్జారస మాంసరక్తగత జ్వరములయందలి
చేష్టలు శరీరము కృశించుట తలనొచ్చుట శరీరము శోషించుట దినమురాత్రిచెమట
స్వరము అజీర్ణము సన్నపుజ్వరము మలము వెడలకుండుట బలము క్షయించుట

దోషజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు. ఇది ప్రారబ్ధమువలన జనించును.

శ్లో॥ [మృతాంతరే] భేదోష్ణాం కుంచనంశ్వాసోవిరేక శ్చర్మిరేవచ ।
విక్షేపణం చ గాత్రాణామేత దస్థిగతే జ్వరే॥

తా. ఎముకలు విరిగినట్లుల నొచ్చుట ఎముకలు సంకోచమును జెందుట శ్వాసము విరేచనము ఓకర ఆయవములు వీడినట్లుండుట ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు.

కాలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాహస్తేద హిమోద్భవం స్వరమితం హృచ్చాలమానాహకమ్ । మూర్ఛాశోషశిరో వ్యధాచ జఠరే హంత్యాశు కాలజ్వరః॥

తా. దాహము చెమట చలిబెట్టుట స్వరము హీనమగుట హృదయము శూలించుట కడుపుబ్బరము మూర్ఛ శోష తల కడుపు నొచ్చుట ఈ లక్షణముగలది కాలజ్వరమని తెలియవలయు ఇది మనుజుని కడుశీఘ్రముగా జంపును.

చర్మగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీనిఘంటౌ] జ్వరం చర్మగతం యస్యసర్వాంగం శీతమాశ్రయేత్ । దశరాత్రవిన్యక్తోనరో జీవేన్ననిశ్చితమ్॥

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగానుండును అది 10 దినములలో నివర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను జంపును (10 దినములకు పిదప జీవించియుండిన చికిత్సజేయవలయును.)

రక్తగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [బాహుశ్చ] దేహంపాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్ । నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. రక్తగత జ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త * శ్లేష్మస్రావము 9 దినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను.

* శ్లేష్మ స్రావనమనగా తెమడ పెడలుట.

(ఈజ్వరలోగి 9 దినములను వై వస్వతనిలయంబున కేగును; అటుగాక వై వికమువల జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

మాంసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృతాభవేత్ | ద్వాదశే జాయనే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్ |

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగబారినట్లుండి లోగి 19 దినములలో యచూలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను; అల గాక దై వికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.

రసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గురుతా హృదయోక్త్యైశ్చ నృదనం చర్మ రోచకా | రసస్థేతుజ్వరేలింగందై న్యంచాస్యోపజాయతే ||

తా. శరీరము జడముగ నుండుట వాంతివచ్చుట లుండుట గాని ఓక అన్న ద్వేషము మనోవ్యధ ఈలక్షణములుగలది రసగతజ్వరమని తెలియవలయును

రసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరం రసగతం యస్య సర్వాంగే జ్వరతైత్వతః | చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్ ||

తా. రసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములయందు జ్వరము చలుపబుట్టినయె ల 4 దినములలో యమమందిరమున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను (అటుగా వై వికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

అగంతుకజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ అగంతు రభిఘాతాభి షంగ శాపాభిచారతః |

చతుర్థాత్ర శత ఛేద దాహోద్వై రభిఘాతజః ||

తా. అభిఘాతము తిరస్కారము శాపము అభిచారము వీనివలన 4 విధము లగు అగంతుకజ్వరము జనించి అండభిఘాతజ్వరము గాయము నరకుడబ్బదాహ క్రియలు మొదిలగు వానివలన జనించును.

అభిన్యాసజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రహసో నర్తనం గానం ఘుర్జజృంభాశిరోరుజాః ।
 భైషజ్యే పృతివృద్ధిస్సన్ధ్య ద్రక్తాక్షం రోమహర్షణమ్ ।
 ఏభిస్తు లక్షణై ర్జ్వరాయా హ్యభిన్యాసజ్వరాకృతిః ॥

తా. నవ్వుట ఆడుట పాడుట బొబ్బరించుట ఆవులించుట తలనొచ్చుట
 బొవధనేవనచే జ్వరము హెచ్చుట కన్నులు యెఱ్ఱవైయుండుట గగుర్పొడుచుట
 ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాసజ్వరమని తెలియవలయును.

కామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ అపస్తుకాలేపి విమూఢబుద్ధి స్తేజోవిహీనత్వ మనంగతాపః ।
 నిరన్నకాంతౌపి వివర్ణతాచ భవంతి కామజ్వరతాపి తస్య ॥

తా. స్త్రీపురుషుల కన్యోన్యవిరహమువలన మూఢబుద్ధి తేజోవిహీనము మ
 న్మథతాపము అన్నమునం దిష్టములేకుండుట శరీరము వివర్ణముగనుండుట ఈలక్షణ
 ములుగలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కామజే చిత్తవిభ్రంశ స్తంద్రాలస్య మ
 భోజనం । హృదయే వేదనాచాస్య గాత్రంచ పరిశుష్కతి ॥

తా. చిత్తభ్రమ తంద్ర ఆలస్యము అన్నమునందిచ్చలేకుండుట హృదయము
 న వేదన శరీరము శుష్కించుట ఈలక్షణములుగలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహుళే] కామాన్మోహరుచి ద్దాహో హ్రీనిద్రాఢీ
 ధృతిక్షయః॥

తా. కామజ్వరమునందు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట
 లజ్జనిద్ర బుద్ధి ధైర్యము ఇవి లేకుండుట ఈలక్షణములు కలుగును.

అసాధ్యజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం క్షీణాంగం హృది శూలినమ్ ।
 సదాశ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం హతానలమ్ ॥

తా. నేత్రము లెఱుఁగెనుండుట ; శరీరము కృశించుట తొమ్మిలో శూల
యెల్లపుడు శ్వాసము యెల్లపుడు, సత్వము అగ్నిదీపసము | లేకుండుట ఈలక్ష
ణములుగల జ్వరరోగి యమాయంబున కేగును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] హేతుభిర్బహుభిర్జాతౌ బలహృద్బహులక్షణాః |
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమింద్రియనాశనః ॥

తా. అనేక కారణములతో జనించి బలక్షయమును గలుగజేసి స్వేదాద్యనేక
దుర్లక్షణములతోగూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుచుండు జ్వరము
ప్రాణాంతకమగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరక్షీణస్యశూనస్య గంభీరోద్వైర్ఘరాత్రికః |
అసాధ్యో బలవాన్ యశ్చ కేశసీమంతకృ జ్వరః ॥

తా. శరీరము కృశించిన వానికిగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండు వానికిగా
ని గలిగిన జ్వరము వాతాది నాడీగమనము నెఱుగుట శక్యముగ నేని అంతర్వేగము
గలదిగ నేనినందు జ్వరము దీర్ఘ కాలమువరకు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము
బలవంతమగుచుండు జ్వరము అకస్మాత్తుగా తలవెంట్రుకలను పాపటగా దీసికొను
వానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆరంభాద్విషమోయస్యయస్యవాద్వైర్ఘరాత్రికః |
క్షీణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్ |
విసంజ్ఞస్తామ్యతే యస్తు శేతే నిపతితోపివా |
శీతార్దితోంతరుష్ణశ్చ రేణవ మ్రియతేనరః ॥

తా. ఆరంభము మొదలు విషమముగా జనించిన జ్వరము అనేకదినములు
విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము కృశించిన వానికి జనించిన జ్వరము నిక్కబాడి
చికినియుండు నేత్రములుగలవానికి అను వర్తించియుండు గంభీరజ్వరము ఇవిమను
జానింపును, మఱియు దిగ్భ్రమకొది బడలియుండు జ్వరితుడు శయనించి మరల
లేచుట కశక్తుడుగ నుండు జ్వరితుడు వెలుపట శీతబాభలోన జ్వరవేగముగల జ్వరి
తుడు వీరు మరణమును కెంచెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యో హృష్టరోమా రక్తాక్షో హృది సంఘా
తశూలవాన్ | వక్త్రేణ చైవోచ్ఛ్వాసితి తం జ్వరో హంతి

మానవమ్ । హిక్మాశ్వాసతృషాయా క్తం మూఢం విభాగి
తలోచనమ్ । సంతతోచ్ఛ్వాసనం క్షీణం నరం క్షపయతి
జ్వరః । హతప్రభేంద్రియః తామ మరోచకనిపీడితమ్ । గం
భీరతీక్షణవేగార్తం జ్వరితం పరివర్జయేత్ ॥

తా. రోమాంచము యెఱ్ఱని నేత్రములు హృదయమునందు అస్థిలికాః వాత
సమాహతుల్యమైన శూలగలవాడై ముఖమువలన శ్వాసము విడుచుచుండెడి జ్వర
రోగి మరణము జెందును. ఎక్కిళ్లు శ్వాసము దప్పి మోహము వెఱ్ఱిచూపుట లేక
నేత్రములు చక్రాకారములుగ దిరుగుట ఎల్లపుడు ముఖమువలన శ్వాసము వెడలుచుం
డుట శరీరము క్షయించియుండుట ఈలక్షణములుగల జ్వరరోగి యమాలయమున
కేగును. లేజోవిహీనత ఇంద్రియములకు శక్తిహీనత కృశత్వము అధికముగా అన్న
దేవుము గంభీరజ్వరము లేక తీవ్రమైన జ్వరపీడ ఇవిగల జ్వరరోగి మరణము
జెందును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ప్రేతైస్సహపిబేస్తద్యం స్వపేయఃకృష్యతే
శునా॥ సఘోరంజ్వరమాసాద్య నజీవేన్నచముచ్యతే । జ్వరః
పూర్వాష్ట్రోయస్య శుష్కకాశశ్చ దారుణః । బలమాంస
సిహీనశ్చ యథాప్రేతస్తద్ధేవనః । జ్వరోయస్యాపరాష్ట్రేతు
న్లేష్మాకాశకృదారుణః । బలమాంస విహీనశ్చ యథాప్రేత
స్తద్ధేవనః । సహసాజ్వరసంతాపస్తృష్టామూర్ఛబలక్షయః ।
విశ్లేషణంచసంధీనాం ముమూక్షోరుపజాయతే । గౌసరేవదనా
ద్యస్య స్వేదఃప్రచ్యవతేద్రువమ్ । లేపజ్వరోపస్పృష్టస్య దుర్ల
భం తస్యజీవితమ్ ॥ స్వేదోలలాటేహిమవాన్నరస్య శీతార్దిత
స్యాతిసుపిచ్చిలస్య । కంఠస్థిరోయస్యనయాతివహ్నో నూనంయ
మ పైత్తిగృహంసమర్త్యః ॥ యస్యస్వేదోతిబహుళఃపిచ్చిలో
యాతిసర్వతః । రోగిణశ్శీతగాత్రస్య తదామరణమాదిశేత్ ॥

తా. జ్వరమధ్యమునందు ప్రేతలతోడ మద్యపానము చేసినటులేని కుక్క
లచే నీడవబడినటులేని స్వప్నము గాంచెడివాడుభయంకరమైనజ్వరరోగముగలవాడై
మరణము జెందును. పూర్వాష్ట్రమునందు దారుణమైన జ్వరము కఫవిహీనమైన దగ్గు
బలహీని మాంసక్షయముగలజ్వరితుడు యమాలయమున కేగును. అపరాష్ట్రమునందు

దారుగామైన జ్వరము శ్లేష్మముతోగూడిన దగ్గు బలహాని మాంసక్షయము ఇవిగల జ్వరితుడు యమునిగాంచును. అకస్మాత్తుగా జ్వరసంతాపము దప్పి మూర్ఛ బలక్షయము సంధి కైధిల్యముఇవిగల జ్వరితునికి మరణము ఆసన్నమైనదని తెలియవలయును- ఉపయకాలములో ముఖమునందు స్వేద స్రావము లేపజ్వరవ్యాప్తియివిగల జ్వరితుడు జీవింపుట దుర్లభము నుడుట చల్లని చెమటబట్టుట అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగ నుండుట నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము తొమ్ములోనికి దిగకుండుట ఈలక్షణములుగల జ్వరితుడు యమాలయంబున కేగును. జిగటగనుండు చెమట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపిచుట అంగములయందుచలువబట్టుట ఈలక్షణములుగల జ్వరితుడు కృతాంతునికడ కేగును.

సంగమనోషజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సంగదోషస్యచిహ్నాని నేత్రరోగశ్శిరోవ్యధా।
ఊరుపీనోదరేదాహ స్సంధిబంధ స్తృషాజ్వరః॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱనై నీరుగారుచుండుట తల తొడులు నొచ్చుట కడుపులో మండుట స్పంధులు బంధించినట్టుండుట దప్పి (ఆరాటము) జ్వరము ఈలక్షణములు గలది సంగ మజ్వరమని తెలియవలయును. (దీనియందు శక్లగ తజ్వరచికిత్స జేయవలయును.)

విషూచిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] విషూచికాజ్వరేచ్ఛర్దిర్నాడీ మందగతిర్భవేత్
అంతర్దాహో బహిఃశీత మతిసారో జ్వర స్తథా।
తృష్ణా ప్రలాహో భ్రాంతిశ్చ విజ్ఞేయా వై ద్యపారగైః।
చతుర్థేజాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. వమనంబగుట నాడులు మందగించుట లోపల విదాహము వెలపట శీతలము అతిసారము జ్వరము దప్పి వమరుట భ్రాంతి ఈలక్షణములు గలది విషూచి జ్వరమని ఆయుర్వేదవేత్తలు తెలిసికొనవలయును. యివి గలవాడు 4 దినములలో యమాలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను.

విషూచిజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ అరలుర్మధితనిశీతం చింతితరుమూల ఖాదిరసంవా ।
వినిహంత్యాశువిషూచిం సవిదాహం చూతవల్కలరసశ్చ॥

తా. పెద్దమాను చెక్కరసము పెటుగు కాచు వీనినేని లేక చింతవేరు చెక్కరసము పెరుగు కాచు వీనినేని మామిడివేరు చెక్కరసము పెటుగు కాచు వీనినేని నేకములేని త్రాగిన విషూచిజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సహతైలోష్యతైలోవా చించాపత్రభవోరసః |
మస్తకేనాభిదేశేచ తథాపాదద్వయేపిచ | లేపిత స్తత్రాధంతి
సవిదాహం విషూచికామ్॥

తా. చింతామరసములో నూనెను కలిపిగాని కలపతగాని యారసమును శిరము అరికాళ్ళు నాభి వీనియందు లేపనము పానముజేయించిన విషూచిజ్వరములు తత్క్షణమున హరించును.

విషూచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసేంద్రగంధం సహటంకణేన సమంవిషంయో
జ్యమిదం త్రిభాగమ్ | కపర్దిశంఖావపిత్రిభాగా మరీచచూ
ర్ణాష్టగుణం విదద్యాత్ | సుషక్వజంబీర రసేనఘృష్ట శుద్ధో
భవేదగ్నికుమారపమః | విషూచికారోచకసన్నిపాతే దేయం
ద్విగుంజం యదివాప్యజీర్ణే | శ్రీపర్లఖండేన యథాబలంచ
శీతంజలంచాను పితృత్పరంతు॥

తా, శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ఇవి సమ భాగములు శుద్ధిజేసిన నాభి 3 భాగములు గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము ఇవి 3 భాగములు మిరియములచూర్ణము 8 భాగములు; ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముచే బాగుగా మర్దించి 2 గురిగింజలం తేసి చూత్రలుజేసి నీడవెండించి యందొక దానిని శరీరబవము నెఱిగి ప్రాతస్నాయంకాలములయందు తమలపాకు రసానుపానముతో నేవించి పిదప శీతోదకమును త్రాగిన విషూచిజ్వరము అరుచి సన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించు.

కామిలాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కృష్ణంపీతం శక్పమ్మాత్రం తంద్రామోహ
శ్చఛర్దనమ్ | దాహోరుచి స్తథానాహో జ్వరస్యా ద్రక్ష

నేత్రతా । అసాధ్యస్వాసకాసాత్తు కామిలాజ్వరలక్షణమ్॥

తా, మలము నల్లగ మూత్రము పశువువర్ణముగ వెడలుట తంద్ర మోహము వాంటి దాహము అరుచి కడుపుబ్బరము శీత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది కామిలా జ్వరమని తెలియవలయును. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగియుండిన యసాధ్యము.

మేదోగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] భృశంస్వేద స్తృషోమూర్ఛా వ్రలాపశ్చ
ద్ధిరేవచ । దార్ద్రంధ్యారోచకంక్లాని ర్వేదస్థేచాసహిష్ణుతా॥

తా, కడుచెమట దప్పి మూర్ఛ ప్రలాపము వాంటి శరీరదార్ద్రంధ్యము అన్న మునందరుచి క్లాని వేదన సహింపకుండుట ఈలక్షణములుగలది మేదోగత జ్వర మని తెలియవలయును.

మజ్జాగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తమఃప్రవేశనంహిక్మా కాసఃశైత్యంవమి
స్తథా । అంతర్దాహో మహాశ్వాసో మర్మభేదశ్చ మజ్జగే॥

తా, చీకటి కమ్మకొనినట్టుండుట ఎక్కిళ్ళు శరీరస కాశైత్యము ఓరక అంతర్దాహము మహాశ్వాసము మృదయము పగిలినట్టుండుట ఈలక్షణములుగలది మజ్జాగతజ్వరమని తెలియవలయును.

జీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] త్రిస్సస్తా హేవ్యతీతేతు జ్వరోయస్త నుతాం
గతఃప్లిహగ్నిసాదం కురుతే సజీర్ణః జ్వర ఉచ్యతే॥

తా, 21 దినము వరమజ్వరము బలముగానుండి పిచప నూత్మంబైష్టి హారోగ మును అగ్నిమాంద్యమును కలుగజేయునని జీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

గంభీరజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గంభీరస్తు జ్వరోజ్ఞేయో హ్యంత ధాహే
నతృష్ణయా|ఆనద్ధ త్వేన దోషాణాం శ్వాసకాసోద్గ మేనిచ॥

తా. అంతర్దాహము దప్పి కడుదోషవృద్ధి లేక మలబద్ధము శ్వాసము కౌశలము ఈ లక్షణములుగలది గంభీరజ్వరమని తెలియవలయును.

తరుణాదిజ్వర ప్రమాణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] అసప్తరాత్రంతరుణంజ్వర మాహుశ్చికిత్సకాః।
మధ్యమం దశరాత్రంతు హ్యతఙ్గార్థం పురాణకమ్

తా. జ్వరమునకు 7 దినములు తరుణవయస్సు 10 దినములు మధ్యమవయస్సు దానికిపైన వృద్ధాప్యము (అనగా పురాణము) అని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] సప్తాహాదాషఢంకేచి దాహురన్యేదశాహతః।
ప్రాగర్పయతి సప్తాహో ద్విషవద్ధంతి మానవమ్ ॥

తా. జ్వరమున కాషఢము కొందరు 7 దినములకు పిదప మఱికొందరు 10 దినములకు పిదప నివ్వవలయునని వచించెదరు. 7 దినములలోపల జ్వరమున కాషఢం బిచ్చిన యది విషతుల్యంబై గోగినిజంపును.

బాలురకు జనించు నీరుచవ్వల లక్షణ చికిత్స.

వ॥ బాలురకు శరీరమువాచి చర్మముపొట్టువలె నూచుచువులి నీరుగారుచురోమము పెట్టునై యుండిన నీరుచవ్వలని తెలియవలయును. దీనికి చికిత్స; బాలురతల్లి పావునేరు కరివేపచెక్కరసములో మిరియము చూర్ణముసూనె దీనినిగాని లేక నల్లవరిబియ్యపు వంటకములో సూనె నుగాని కలిపి పానముచేసి పిదప బాలురకు స్తన్యము నివ్వవలయును. స్తన్యము నిచ్చునపుడు బాలురకునుతాద్రాగిన కాషఢమును బోయ వలయు నిటుల జేయుటయేగాక బాలురతల్లి చప్పిడి పథ్యమునాచరిం పుచుండిన బాలురయొక్క నీరు చవ్వలు వారించును.

సూతికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అంగమద్గోజ్వరఃకంపో పిపాసాగురుగాత్రతా
శోక శ్శోషాతిశీతంచ సూతికాజ్వర లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమునందు నొప్పి జ్వరము కంపము దప్పి శరీరము బరువుగ నుండుట దుఃఖము శోభ అతిచలువ ఈ లక్షణములు గలది నూతికాజ్వరమని తెలియవలయును. దీనినే కొందరు నూతికావాతమని జెప్పెదరు. దీనికి వాతరోగప్రకరణము లో జెప్పియుండు వాతవిధ్వంసిరసము నేని సంజీవనీరసము నేని బడబానలరసము నేని ప్రయోగించవలయును.

స్వేద భేదములు.

శ్లో॥ జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే ।

సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ స్వేదోభవతి పంచమః ॥

తా. జ్వరము విడుచు చెమట మలము విడుచు చెమట ప్రాణము విడుచు చెమట వాతప్రకోపముమీది చెమట సన్నిపాతముమీది చెమట అనుస్వేదములు పంచవిధములు ఇక వాని లక్షణంబుల వచించెదను.

శ్లో॥ జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే ।

ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే ముహుర్దుహుః ।

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగును. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమటగలుగును. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగును. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట స్రవింపుచుండును.

స్వేద చికిత్స.

శ్లో॥ స్వేదోద్గమే కుభుత్థానాం భ్రష్టానాం చూర్ణకం కథా ।

భూనింబత్కారక స్త్రిక్తా వచాసార్వ పకంఠజః ।

ఉద్ధూళనం త్రివోషోతే స్వేదేభిష్యందజజ్వరే॥

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలవేము త్కారము కటుక రోహిణి వస ఆవాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనముచేసిన త్రివోషజనిత స్వేదము అభిష్యందజజ్వరజనిత స్వేదము హరించును.

శ్లో॥ హరీతకీంచాచణకం సంపిష్యోద్వర్తయోన్నరః ।

పశ్చాదేవంప్రకుర్వంతి దేహస్వేదప్రశాంతయే॥

తా. కరక్కాయలచూర్ణము నేని లేక పెనగపప్పు చూర్ణము నేని శరీరమునకు లేపనము చేయించి పిదప పాడపత్రకషాయమును పానముచే యించిన స్వేదోష్ణములు హరించును.

జ్వరితుని మారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] రక్తపిత్తం తథాకాన హిక్కాహృచ్ఛూల శ్వాసకాః । మలరోధోతివిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః ।

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేనిర రక్తముగ్రక్కుట దగ్గి ఉమ్మి వేయునపుడు రక్తమువెంట తెమడవెడలుట ఎక్కిళ్ళు రొమ్మునొప్పి శ్వాస మల మూత్రములు వెడలకుండుట అధికముగా భ్రమచే మాటలాడుట ఈ గుర్తులు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ శ్వాసమూర్ఛా రుచిశ్చర్ది తృష్ణాతిసార * విభ్రమాః । హిక్కాకాసోగభేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశః ॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని శ్వాస మూర్ఛ ఆరుచి వాం తిదప్పి ఆతిసారము చిత్తభ్రమము ఎక్కిళ్ళు కాస ఒడలునొప్పి అను నీ పదియుప ద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కాసశ్శ్వాసశ్చ హిక్కాచ శిరోరోగ గళగ్రహా । ఛర్దిర్మూర్ఛాప్రతీసారో జ్వరితానా ముపద్రవాః ॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని కాస శ్వాసఎక్కిళ్ళు మహా శిరోరోగము నాలుకలోని కీడ్చుకొనుట వాంతులు మూర్ఛ ఆతిసారము అను నీ యుపద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

జ్వరదశావస్థలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ప్రథమోహి హ్యపస్మారో ద్వితీయం ప్రేతభాషణమ్ । తృతీయ శ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థంశ్వాస మూర్ఛ నమ్ । పంచమీచోర్ధ్వదృష్టిశ్చ † షష్టిశ్చరతికామనా సప్త

* విద్భ్రమాః. † షష్ఠంస్వరవిభేదనమ్. షష్ఠంతవలకాంగకమ్.

మ స్త్వంగ దాహశ్చ వ క్త్రస్పర్శనమప్తమమ్ । నవమంస్విన్న
గాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్ ॥

తా. జ్వరమునకు పదియవస్థలు గలవు అందవస్థాగ్రము మొదటియవస్థ ప్రేత
సంభాషణము రెండవయవస్థ చిత్తిభ్రమ మూడవయవస్థ శ్వాసము మూర్ఛ నాలస
యవస్థ ఊర్ధ్వదృష్టి ఐదవయవస్థ రలితోరిక ఆరవయవస్థ శరీరములో విదాహము
ఏడవయవస్థ నాలుకలోని కేగుట ఎనిమిదవయవస్థ శరీరమునందు చెమట ప్రవించుట
తొమ్మిదవయవస్థ యటుల తొమ్మిదియవస్థలు గడచినపిదప పదియవది మరణావస్థ.

జ్వరరోగ సాధ్యాసాధ్యో పద్రవములు.

శ్లో॥ [మాదవనిదానే] బలవాక్స్వల్పవోషశ్చ జ్వరస్సాధ్యోనుప
ద్రవః । ఉపద్రవయుతోహంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః॥

తా. బలవంతుడుగా స్వల్పవోషయుక్తుడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవహితుడుగా
నుండు జ్వరరోగి జీవించును. బలక్షయము పుపద్రవముల కభివృద్ధి యింద్రియనాశ
ము యివి గల జ్వరరోగి మృతిజెందును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సోద్య
మం భవేత్ । ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమా
గతా । శరీరేయస్య నైర్మల్యం సరోగీనైవ నశ్యతి॥

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోల్లాసము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికా
రముగ శరీరము నిర్మలముగనుండుట యీ లక్షణములుగల జ్వరరోగి జీవించును.

జ్వరదిన ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] వాతపిత్తకఫే సప్తదశ ద్వాదశవాసరాః ।
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాద్యాం మోక్షాయచ వధాయచ॥

తా. వాతజ్వరమునకు 7 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 10 దినములు శ్లేష్మజ్వర
మునకు 12 దినములు కాలప్రమాణము అట్లగుటచే యాజ్వరములువానివాని కాలక్ర
మముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] ఇత్యగ్నివేశస్య మతం హరితస్యాపిచ స్మృతమ్ ।
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా॥

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ।

శుశిద్ధాశుద్ధజ్వరే కాగో దీర్ఘమప్యనువర్తతే॥

తా. వాతజ్వరమునకు 14 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 18 దినములు క్లేష్మజ్వరమునకు 22 దినములు కాలప్రమాణము అట్లగుటచే యా జ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక జంపినను చింపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములకు నిదియ కాలప్రమాణము. దీని సతీక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరముగను, యిటుల వేరుడు హారీతుడు వచించెను.

వచనము. వాతపిత్తక్లేష్మజ్వరము లొకరూములో వెలుపట వ్యాపించిన 7 లేక 9 దినములకు విడుచును. 2 వ రూమున వెలుపట వ్యాపించిన 11 లేక 13 దినములకు విడుచును. 3 వ రూమునగాని 4 వ రూమునగాని వెలుపట వ్యాపించిన 15 లేక 21 వ దినమున విడుచును.

శ్లో॥ [చింతామణి]సప్తరాత్రంవాతీకేస్యాత్వద్రాత్రంచాపిపైత్తికే।

నవరాత్రం కఫేదైవద్వంద్వజ్జేదశరాత్రకమ్।

జ్వరపాకో భవేదత్రహ్యథయాప్యజ్వరంహరేత్ ॥

తా. వాతజ్వరము 7 దినములు పిత్తజ్వరము 6 దినములు క్లేష్మజ్వరము 9 దినములు ద్వంద్వజ్వరము 10 దినములు వేధింపుచుండును. ఇవియు జ్వరదినప్రమాణములు. ఈదినప్రమాణములో జ్వరములు పాకముకొనిన హరించును. చెందకుండినయా ప్యుగు (అనగా విడువక దీర్ఘకాలమువరకు అనువర్తించియుండును.

జ్వరపాక క్రమము.

శ్లో॥ లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః ।

బహిరగ్ని ర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథా క్రియామ్।

బోషణానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యా చికిత్సకః।

థాతుత్పన్నాశ్చ యేదోషాన్యాశ్చోక్తాయయథాక్రమమ్।

అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః।

పునరామాశయగతా జ్వరకాకమవాప్యతే ।
తస్మద్ధ్యేచాప్యపథ్యాని కరుతే జీర్ణముచ్యతే॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి యెవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గతజ్వరము లోపల ప్రవేశించునో అవిధచికిత్సల వైద్యుడు జేయవలయును. అటుల చికిత్సించునెడ బోషధముల ప్రభావము నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును. ధాతుజని తదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైనను జ్వరదూషంబు లగును. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందును. జ్వరపాకమధ్యమున యపథ్యంబులు నేసిన అజీర్ణరోగము జనించును.

జ్వరితపథ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరితో జ్వరముక్తోవా సాయాస్నే పథ్యమాచరేత్ । తత్తద్దోషక్షయంకుర్యాదాచా దోషప్రవర్ధనమ్ ।
అన్నకాలేనభంజనః క్షీయతేచాస్య తేధవా॥

తా. జ్వరితుడేని లేక జ్వరవిముక్తుడేని సాయంకాలమునందు పథ్యము నాచరింపవలయును. వానిచే నాయాదోషములు క్షయించును. పూర్వాహ్నమున పథ్యము నాచరించినను లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిజెందును. పథ్యకాలమునందు పథ్యము సేయనివానికి శరీరకృశత్వం దేని గలుగును.

లంఘన క్రమము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లంఘనంత్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫేష్వధా ।
లంఘనంతూపవాసస్సాస్త్వి ల్లంఘనం భోజనం లఘు ।
లంఘనం శుష్కపానీయం లంఘనం పరమాషధమ్॥

తా. లంఘనము వాతపిత్తశ్లేష్మభేదంబులచే కి విధంబులు. అందు వాతజ్వరపీడితుడు పువవాసము సేయవలయును. పిత్తజ్వరపీడితుడు లఘువుగ భుజింపవలయును. శ్లేష్మజ్వరపీడితుడు పలచనిగంజని త్రాగవలయును. ఇట్టి లంఘనమే పరమాషధము.

పథ్య క్రమము.

శ్లో॥ [ధాంతరే] బోషధేన వివాహ్యాధిపథ్యాభ్యాసేనజీర్యతే ।
నయపథ్య విహీనస్య త్వోషధానాం శతైరపి । పథ్యం దేయం

యథాసాత్మ్య తస్మాత్పథ్యం సమాచరేత్ । నతుపథ్యవిహీ
నస్య భేషజానాం శతైరపి । శాకేషు తరుణం పథ్యం దధిష
ద్యుపేతం హితమ్ । ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసం స
ద్యోహితం నృణామ్ । అశీతేనాంభసాన్నానం పయఃపానం
వయస్ప్రియఃపతద్ధి మానవం పథ్యంస్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్॥

తా. బౌషధసేవ చేయుచుండినను పథ్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రము
గా సోగము నివర్తించును. పథ్యమును వర్జించి 100 బౌషధంబుల సేవింపుచుండిన
నుసోగము శమింపదు. కాబట్టి పథ్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన పథ్యములనాచ
రింపవలయును. 100 బౌషధంబుల సేవించినను అవి పథ్యముతో సమానంబులు
గావు. లేక కూరలు పులిసిన పెరుగు] సంవత్సరము నూగిన ధాన్యములు తత్కా
లమున జంపిన జంతు మాంసము ఉష్ణోదకస్నానము శీరపానము వయస్ప్రియసంభోగ
ముసుకుమారమై యొకింత వేడిగనుండు యన్నముయివి మానవులకుపథ్యకరంబులు.

పథ్యోపయుక్త శాకములు.

శ్లో॥ పటోలఫల వార్తాక కూశ్మాండం కారతల్లకమ్ ।
తండులీయక శాకంచ కాకమాచి జ్వరేహితమ్॥

తా. పొట్లకాయ లేక వంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయ క్షాకరకాయ చిట్టి
కూర కొయ్యిపోటకూర నల్లకాచికూర యివి జ్వరితులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శాలయ వ్షష్టికాశైన పటోలం జాంగలా
మిషమ్ । మత్స్యశీ ముద్గయామంచ తండులీయక వార్తిక ।
పక్వకూశ్మాండ కుటజ మపక్వం కదళీఫలమ్ । లఘు నవ్యంచ
యద్ద్రవ్యం పురాణంచ హితం సదా॥

తా. 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు పొట్లకాయ *జాంగలమాంసము పొన్న
గంటికూర పెసరకట్టు చిట్టికూర లేతవంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయకొడిపెకాయ
లేక అరటికాయ నవీనంబులై లఘువుగనుండు ద్రవ్యములు పురాణద్రవ్యములు యివి
జ్వరితునికి యెల్ల పుదు హితకరంబులు.

* మేకమాంసము.

అపథ్యద్రవ్యాదులు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] షష్టికానిచ సర్వాణి శాకాని హరితానిచ ।
విదాహీ న్యుష్ఠవీర్యాణి జ్వరితః పరివర్జయేత్ ।
దీవానుష్ఠంచ సతతం స్నానమభ్యంగ సంగమమ్ ।
వ్యాయామం రోషతాపంచ క్రోధంచాపి వివర్జయేత్ ॥

తా. 60 దినములలో ఫలించిన సర్వధాన్యములు పచ్చిఆకుకూరలువిదాహక
రవస్తువులు పుష్కపీర్వముగల వస్తువులు వగటినిద్ర స్నానము అభ్యంజనము శ్రీసంభో
గము సంచారము రోషము యెండ మొదలగువానియొక్క కేవల కోపము వీనిని జ్వరి
తుడు యెల్ల పుడు వర్జింపవలయును.

పురాణజ్వరములకు మాలిని వసంతరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసకయఃగళభాగం వేల్లజంపైకభాగమ్ద్విత
యమపిచ ఖల్వేమర్దయేష్లష్టకేన । భవతిజ్వరవిముక్తౌ నింబ
నీరేణతావత్ జ్వరచరమథకుర్యా న్మాలిని ప్రాగ్వసంతమ్ ।
జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేతి నారే రక్తాన్నితేరక్త గవిట్స్వరూపే ।
జ్వరేస్థిగేమాంసగతేపురాణే వల్లద్వయం దుగ్ధమతీవపథ్యమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి 2 భాగములు మిరియాలు 1 భాగము యిటుల వీనిని
ఖల్వములోవైచి వేపచెక్కరసముతో 3 దినములు బాగుగా మర్దించి 6 గురిగి జల
యెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్లు వీని అనుపానయుక్తముగా నేవించినజీర్ణజ్వర
ము ధాతుగతజ్వరము జ్వరాతిసారము రక్తయుక్తజ్వరాతిసారమురక్తయుక్తమల
తిసార జ్వరములు అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు పురాణజ్వరములు హరించును. ఇది
మాలిని వసంతరస మనబడును.

పురాణ జ్వరములకు రసకల్పము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కఫరీం మర్దయేష్టీరై శ్చతురశీతియామకమ్ ।
అనంతరం దివారాత్రం మర్దనేనామృతంభవేత్ ।
మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరంహంతి దినార్ధతః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములో నునిచి 48 రూములు ఆవుపాలితో రేయుంబగులు ఏడతెగకమర్దించిన ఆమృతతుల్యంబగును, పిదప దానిని 7 గురిగిం జలంతేసి మాత్రలుజేసి తేనె పిప్పలి వీని ఆనుపానయుక్తముగా నేవించిన పురాణ జ్వరములు అర్థదినములో నశించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కఫరీం శోధితాం కృత్వా మర్దయేచ్ఛ రసా మృతైః । పంచాశదప్తౌ యామాన్వా ఏకమార్గంతు మర్ద యేత్ ॥ అనుపానవిశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి ఆవుసేతితో 58 జాములు ఏడ తెగక మర్దించి 4 గురిగింజలంతేసిమాత్రలుచేసి పిప్పళ్లు లవంగములు వీని ఆనుపాన ముతోనేవించిన పురాణజ్వరములు 1 రూములో హరించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అర్క-మూలరసేనైవ కఫరీం సమవేల్లజమ్ । మర్దయేద శీతియామం మాషమాత్రం వటీకృతమ్ । గోమూత్రేణ తథాదద్యా ద్యన్వరోగ ప్రశాంతయే॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుని చి జల్లేడు వేళ్ళరసము గోమూత్రము వీనిచే 80 రూములు బాగుగామర్దించి 7 గురి గింజలంతేసి మాత్రలుజేసి లవంగములు పిప్పళ్లు తేనె వీని ఆనుపానయుక్తముగా నేవించిన పురాణజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శోధితాం కృత్వా సమగంధక మిశ్రితమ్ । అజాక్షీ రేణ సంమర్ద్య హ్యప్తాశీతిక యాగమమ్ । గవాంక్షీ రేణదాతవ్యం జ్వరమాంద్యాది రోగకమ్ । శమయే ధృటికానధే దేవానాం మమృతం యథా॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిశుద్ధిజేసిన ఆమ్లసారగంధకము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి 88 రూములు మేకపాలచేతను 88 రూములు ఆవు పాలచేతను బాగుగామర్దించిన దేవతల యమృతముతో తుల్యంబగును; పిదప దానిని 4 గురిగిం జలయెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్లు తేనె వీనియనుపానముతో నేవించిన పు రాణజ్వరములు అగ్నిమాంద్యము మొదలగునది అరఘుడియలో హరించును,

శ్లో॥ కఫరీం ఘృతనాయుక్తాం నింబనీరేణ మర్దయేత్ ।
 త్రింశ త్రీణి దివాన్యస్య ప్రమాణ మమృతోపమమ్ ।
 గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శతాయుర్వజ్ర దేహకృత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఆవు నేలీచేతను వేపచెక్క రసముచేతను ముప్ప మాడుదినములు బాగుగా మర్దించిన అమృత తుల్యంబగును । పిదప దానిని గురిగిలంజేసి మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పల్లు పంచదార వీని । యనుపానయుక్తముగా వించినజ్వరము నివర్తించుటయేగాక 100 సంవత్సరంబులాయువు వజ్రదేహముగ వాడై యుండును.

శ్లో॥ కఫరీం మధుసంయుక్తాం గోక్షీరేణ చ మర్దయేత్ ।
 అహోరాత్రం మండలంతు దినమేకంతు శోషయేత్ ।
 మాషయాత్రం సానుపానం సోమరోగం హరేజ్వరమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి తేనె ఆవుపాలు వీనిచే నలువదిదినములు రేలుంబగళ్ల ఎడతెగక మర్దించి 1 దినము యెండించి 7 గురిగింజలంజేసి మాత్రలుచేసి తోపిప్పలితో నేవించిన సోమరోగము జ్వరము ఇవి హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శిఖితోయేన చతురశీతి యామకమ్ ।
 అహోరాత్రంచ సంమర్ద్య భుంజీత మధుమిశ్రితమ్ ।
 రోగావసాన కాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
 యథోక్తం భోజనంకృత్వా దృఢశాయో భవిష్యతి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి మయూరశిఖి కషాయముచే 84 రూములు రేలుంబగళ్ల ఎడతెగక మర్దించి 7 గురిగింజలంజేసి మాత్రలుజేసియం దొక దానిని తేనెతో నొసంగి జ్వరము విడుచునపుడు యథోక్తముగా భుజింప జేసిన జ్వరములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ద్రముకూడా గలుగును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శతవత్సర పర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి ।
 రసంరక్తం త్వచంమాంసం మజ్జామస్తిగతం హరేత్ ॥

తా. సైజిపైన కఫరియోగములకు నేడించిన పురాణజ్వరములు రసము రక్తము మాంసము చర్మము మజ్జ అస్థి వీని నాశ్రయించియుండు జ్వరములు హరించుటయేగాక 400 సంవత్సరములవరకు వజ్రతుల్య దేహముగలవారి జీవించెదరని

సిద్ధర సార్థవమునందు శంకరుడు వచియించె; కావున పైజెప్పిన కఫరియోగములను
4 మాసములు సేవింపవలయును.

కఫరిశుద్ధి.

శ్లో॥ కఫరీ పలమాత్రంత్రు చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్ ।
నరమాత్రే సప్తయామాన్ డోలాయంత్రే పచేత్తతః ।
గోమాత్రేణ ద్వియామంచ పాచయే చ్చుద్ధిమాన్నయాత్ ।
అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయే త్కపరీశుచిః॥

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబట్టన మూటగట్టి 7 రూ
ములు నరమాత్రముచేత 2 రూములు గోమాత్రముచేత డోలా యంత్రములో వ.డి
నను లేక ఆవు నేతితోవై చి ఏడుపొల్లము వచ్చువరకు వండినను శుద్ధియగును. ఇటుల
శుద్ధిచేయబడిన కఫరిని పైజెప్పినయోగములయందును సర్వాషఘములయందునునుప
యోగింపందగును.

జ్వర మురారి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రిసప్తజంబీరజ భావిలేఖర్పరస్య చూర్ణంవిమ
ర్ద్యనవనీత సమానచూర్ణమ్ । వల్లద్వయం హరతి శర్కర
యానుపానం సద్యోజ్వరం జ్వరమురారి సమాఖ్యమేతత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనుంచి 21 పర్యాయము నిష్పపండ్లరసము
చే భావనజేసి పిదప దానిని వెన్నతో సమానముగనూరి చూర్ణముజేసి యందు 6 గురి
గింజల ప్రమాణము శర్కరానుపానముచేగాని తేనె పిప్పల్లు వీని యనుపానముచే
గాని సేవించిన జ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరమురారి యనబడును.

శ్లో॥ [బాహుటే] హింగుళంచవిషంవ్యోషంటంకణం నాగరాధయా ।
జయపాల సమాయుక్తం సద్యోజ్వర నివారణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిననాభి త్రికటుకమును వెలిగారము శొం
లి కరక్కాయ వీనిని చూర్ణముచేసి దీనికి గమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణమును
కలిపి నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రముచేసి ఆల్లపురసముతో నిప్పించిన తత్త
ణముననే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మఱియొక విషయమైన జ్వరమురారి.)

సర్వజ్వరాది హరగుటికలు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జాతీఫలంత్రికటుకం త్రిఫలం త్రిజాతంఖర్జూ
రద్రాక్షాగరువాలుక చందనాని । తక్కిలధాన్య మధుజీరక
మశ్వగంధా చూర్ణం సమంసమసితంగుళికాం ప్రకుర్యాత్ ।
భుక్తిః కరోతీసకల జ్వరపైత్యనాశం శ్వాసంత్యయం హరతి
పాండుప్రమేహరోగాన్ । జీర్ణజ్వరంసతత సంతతకం ప్రణా
శం రోగాన్నిహంతికథితం వరఃసూర్యపాదైః॥

తా. జాజికాయ * త్రికటుకములు † త్రిఫలములు ‡ త్రిజాతము ఖర్జూ
రఫుకాయ ద్రాక్ష అగరు కూతురుబుడమ చందనము తక్కిలములు దనియాలు అతి
మధురము జీలకఱ్ఱ పెన్నేరుగడ్డ నీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానిని సమ
ముగా శర్కరను పాగుబట్టి యందాచూర్ణమునుకలిపి ఘటకలుజేసి యంబోకదానిని
భక్షించిన సర్వజ్వరములు పైత్యరోగములు శ్వాస త్యయము పాండువు ప్రమేహము
జీర్ణజ్వరము సతతజ్వరము సంతతజ్వరము ఈరోగములు హరించునని శ్రేష్ఠుడగు
పూజ్య పాదమహర్షి వచించెను.

జ్వరవైరి వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసోగంధకనాభీచ బీజమున్నత్రసంభవమ్ ।
ద్యేద్యే పలానిచైచాని హ్యేకం శుంఠీచ పిప్పలీ ।
ఏతాని పంచమరిచం మర్దయే ద్గుడవారిణా ।
గుంజామాత్రం ప్రకుర్వీత గుడేనై వ ప్రయుజ్యతే ।
ఉష్ణోదకాను పానేవ భేషజం జ్ఞానపారగైః॥
జ్వరవైరీతి విఖ్యాతం సర్వజ్వర వినాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన
ఉష్ణైత్రవిత్తులు ఇవి దినుసు యొకటింటికి గంజేసిపలములు శొంఠి పిప్పళ్లు ఇవి
దినుసు యొకటింటికి ఒక్కొక్కపలము మిరియాలు ఐదు పలములు ఇటుల వీని నెల్ల

* త్రికటుకమనగా; శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు.

† త్రిఫలములనగా; కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికెవరుగు.

‡ త్రిజాతములనగా; ఏలకులు అకుపత్రి లవంగపుచెక్క.

ఖల్వములోనునిచి బెల్లపురసముచే బాగుగామర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ఉష్ణోదకము ను పానముచేయించిన విడువక వేధింపుచుండు యెట్టిజ్వరములైనను నలువది దినము లలో హరించును. ఇవి జ్వరవైరి వటుకములనబడును. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపచేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధిజేందినవి.

జ్వరగజ కేసరి.

శ్లో॥ [చరకే] జలదదరదయుక్తంశుద్ధసూతంసుగంధంప్రహరమధు సుపిష్టం వల్లయుగ్మంచదద్యాత్ । జ్వరగజచారిసంజ్ఞం శృంగి బేరోద కేన ప్రథమజ్వరితదాహే క్షీరభక్తృచ భోజ్యమ్॥

తా. తుంగముపైలు శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధ కము వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి తేనెతో నొకగ్ఘాము బాగుగా మర్దించి రి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదాని తొలుత జ్వరమువచ్చినపు డు అల్లపురసానుపానముతో నేవించి అన్నమును క్షీరమిశ్రమముగా భుజించిన సమస్తజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు పంచాసనరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసంగంధం వత్సనాథం టంకణంమాగధీ సమమ్ । దుత్తూరమూలజద్రావైర్మర్మధితం యామయుగ్మకమ్ । గుంజాప్రమాణవటుకాన్యనుసానవిశేషతః । ఖాదేత్సర్వజ్వరం హంతినన్ని పాతాన్త్రయోదశ । తత్త జేసవిసశ్యంతి విషమం దోషనాశనమ్ । పంచాసనరసోనామ శంభునా పరికల్పితః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిననాభి వెలిగారము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉమ్మెత్తవేశ్వరసముచే 2 గ్ఘాములు మర్దించి గుంజాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిర్మించిన పర్వ జ్వరములు 13 నన్ని పాతిములు శుద్ధి యము నశించుటయేగాక విషవహిషములు కూడా మానును. ఇది శివునిచే నిర్మించబడిన పంచాసనరసము

జ్వర గజాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసామ్లుసారగంధంచనేపాశం బీజటంకణమ్ ।

ఖజ్జలీనాంచ సంమద్ధ్యం ముద్గచూత్ర ప్రమాణకమ్॥
 చణమాత్రంచ వానితం నాగవల్లీ దభ్యాతమ్ ।
 దేయం సర్వజ్వరంహంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్॥
 ఖడ్గ్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీరేణ శర్కరా ।
 పూజ్యపాద మిదంప్రోక్షం సర్వజ్వర గజాంకుశమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన అమ్లసారగంధకము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వెలిగారము పీనిని ఖల్వములోనునిచి కజ్జలివలెమర్దించి పెసరగింజలంత లేక సెనగ గింజలంత మాత్రముజేసి తమలపాకులో నునిచి యిప్పించిన సర్వజ్వరములు సంతతజ్వరములు తరుణజ్వరములు యివి నశించును. పెరుగు పాలు శర్కర పీనిని పథ్యమునందుపయోగింపవలెను. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము

సర్వజ్వరములకు నారసింహ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నేపాళగంధామృత పారదానాం సచూర్ణకా
 నాం సమభాగయుక్తమ్ । జ్వరాంతకశ్శర్కరయా సమేతః
 రసోన్యసింహేత్యమృత ప్రసిద్ధః॥

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధిచేసిన పాదరసముపీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి పంచదారతోడ నిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము అమృతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

జ్వరములకు చండభాను రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] నూతంత్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం
 తీక్ష్ణకం భానునేత్రమ్ । హరితాళం తచ్చతుష్కం గగనమథ
 యుగం మారిచంసర్వతుల్యం । ఏతందద్యాన్ని హంతిజ్వరవన
 దహనస్తామసాహేఃఖగేంద్రః । కాసశ్వాసాపహంతాక్షయ
 తరుదహనః పాండురోగాపహంతా । వాతవ్యాధీభినిహో
 హ్యుదరజలనిధే శ్శోషకోబాడబాగ్నిః । నప్టాగ్నేర్దిపకస్సాస్త్రి
 జ్వరం మలమహాక్లేశహృద్రోగహరీ । మూలవ్యాధ్యంధకార
 ప్రశమన తపనః కుష్ఠరోగాపహంతా । నామ్నాయం చండ
 భానుస్సకలగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి
లోహభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి దినుసు యొకటింటికి 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన తా
ళకము 8 భాగములు ఆభ్రకభస్మము 2 భాగములు మిరియాలు 19 భాగములు ఇటు
ల పీనినెల్ల గ్రహించి చిత్రమాలరసముచే నొకదినము బాగుగామర్చించి గురిగింజ
లంతేసి మాత్రలుజేసి నీడ నెండించవలయును. జ్వరమును వనమునకు కార్చిచ్చైసన్ని
పాతములను సర్పములకు గరుత్మంతుడై కాంశ్వాసల బోకడుచునదియై త్తయమును
వృక్షమునకు అగ్నియై పాండురోగముల జంపునదియై వాతవ్యాధులను ఏనుగులకు
సింహంబై ఉదరరోగమును సముద్రమునుశోషింపజేసెడి బడబాగ్నియైనప్పమైనజాత
రాగ్నిని జ్వలింపజేయునదియై జతరాత్రుల మలమువలన జనించిన కడుక్లేశమును తొ
మ్మునొప్పిని అపహరించునదియై మూలవ్యాధియనునంధకారమును బోకడచుటయందు
సూర్యునితో సమానంబై కుష్మంధోగమును జంపునదియై చండభానువను కేరంబరగునీ
రసము సకలరోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను. (దీనిని
అల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు సన్నిపాతములు త్రికటుకములతో నొసంగిన
కాంశ్వాసములు తేనె పిప్పలి పీనితో నొసంగిన త్తయరోగము జీలకఱ్ఱతో నొసంగి
న పాండురోగములు వెల్లులిరసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు బెల్లము కరక్కాయ
పీనితో నొసంగిన ఉదరరోగములు పిప్పళ్ళు ఉష్ణోవకము పీనితో నొసంగిన అగ్నిమాం
ద్యము నేలదంతిరసముతో నొసంగిన మలబద్ధకము తేనెతో నొసంగిన తొమ్మునొప్పి
త్రిఫలకషాయముతో నొసంగిన మూలవ్యాధులు తేనె పంచదార పీనితో నొసంగిన
కుష్మంధోగములు పీనిని హరింపజేయును.

జ్వరనాశన రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదనిష్కమాత్రంస్యా ద్గంధకంచద్వి
నిష్కకమ్ । నిష్కంచటంకణతౌరం నిష్కం నైతాళకంత
ధా । ఏతేహంసమభాగాని దంతి బీజానిమర్దయేత్ । నా
గవల్లిదశేనైత ద్ధుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ । పథ్యంక్షీణో
దనందద్యాద్రసోయంజ్వరనాశనః॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము † 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన గంధకము
2 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన తాళకము

† నిష్కమనగా:—28 లేక 32, గురిగింజలయెత్తు.

నిష్క్రప్రమాణము శుద్ధిజేసిన నేపాళచూర్ణము 5 నిష్క్రముల ప్రమాణము ఇటు పీని నెల్లఖల్వములోవైచి అల్ల పుగసముచే మర్దించి గురిగింజలం లేని మాత్రలుజేసియ దొకదానిని తమలపానులోనులిచి నేవించిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీనియందు పాలతో అన్నము భుజించుట పథ్యము. ఇది జ్వరనాశన రసమనంబడును.

తరుణజ్వరారి రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జైపాలగంధం విషపారదంతం తుల్యంకుమా
రీ స్వరసేనమర్ద్యమ్ । అస్యద్విగుంజా హి సితోదకేన ఖ్యా
తోరసోయంతరుణజ్వరారిః॥ దాతవ్యసపోహని పంచమేవా
షష్ఠేధవాసప్తమ ఏవనాపి । జాతేవిరేకే విగతజ్వరఃస్యా
త్పటోలముద్గాన్నినిపేహణేన॥

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధ పాదరసము పీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి కలుబందరసముచే మర్దించి 2 గురిగింజల ప్రమాణమును శర్కరగోడకముతో నిప్పించవలయును. ఇది తరుణజ్వరారి రసమనంబడును. దీనిని జ్వరము కనుపించిన 5 లేక 6 లేక 7 యాదినములయందు నిప్పించవలయును. ఒకసారి విరేచనమైన పిదప పాట్లకాయ పెసరయన్నము పీనిని పథ్యమిప్పించిన జ్వరమునివర్తించును.

నవజ్వరేభ సింహారసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం తథాగంధ తాహం తామ్రం
ససీనకమ్ । మరీచంపిప్పలీ విశ్వం సమభాగాని కారయేత్ ।
అర్ధభాగంవిషం దత్వామర్దయేద్వాసరద్వయమ్ । శృంగిభే
రాంబు పానేన దద్యాద్గుంజాద్వయం భిషక్ । నవజ్వరే మ
హాఘోరేథాతుస్థే గ్రహణీగదే । నవజ్వరేభ సింహోయం
సర్వజ్వరకులాంతకృత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధగంధకము లోహభస్మము తామ్రభస్మము సీస భస్మము మిరియాలు పిప్పళ్ళు శృంగి పీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి వీనికి అర్ధ భాగము శుద్ధనాభినిచేర్చి 2 దినములు మర్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు ధాతుగత

జ్వరము గ్రహణీరోగము వీనియందు 2 గురింగిజల ప్రమాణమును అల్ల పురసానుపానముతో నిష్పించిన సమస్తజ్వరకులమును సశింపజేయును. ఇది నవజ్వరేభసంహరణము

సవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] విషటంకబలిష్టేచ్ఛ దంతీబీజంక్రమాద్బహు।
దంత్యంబు మద్దితం యామం రస స్త్రిపురభైరవః । వల్లంవ్యో
మేణ చార్ద్రస్య రసేన సితయాధవా । దత్తోనవ జ్వరంహం
తి మాంద్యామానిలశోభహా । హంతిశూలం సవిష్టంభ మ
ర్శ్యాసి క్రిమిజాగదాక్ । పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రసే
స్మిక్ రోగహరిణి॥

తా. శుద్ధిచేసిన వాభి వెలిగారము శుద్ధగంధకము తామ్రభస్మము నేపాళములు వీటిని క్రమముగాగ్రహించి దంతివేళ్లరసముతో 1 ఝూము మద్దించవలయును ఇది త్రిపురభైరవ రసమనబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకములతోగానిలేక అల్ల పురసముతో గాని లేక పంచదారతో గాని నిష్పించిననవజ్వరములుఅగ్నిమాంధ్యము ఆమము వాతము శోఫశూల హలబంధము ఆర్శస్పక్రిమిరోగమువీటిని హరింపజేయును. రోగహరిమైన యీ రసమునం మజ్జిగయన్నమును భుజించవలయును.

జ్వరములకు వైష్ణవీరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హింగుళం వత్సనాథంచ చక్రాంగీ కటుక
త్రయమ్ । చిత్రమూలకపాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ ।
డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్నిష్పాదితోభవేత్ ।
ఆర్ద్రకన్యానుపాసేన మాషచూత్రం జ్వరాపహాః । ద్వంద్వ
జ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరమ్ । నాశయే గఖ
లాక్ ఘోరా న్నామ్నాయం వైష్ణవీరసః॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకముశుద్ధిచేసినవసవాభి కటుకరోహిణి శొంఠి పిప్పళ్లు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములతోనునిచి చిత్రమూలకపాయముచే మద్దించి పిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒక జామువండి 7 గురింగిజలంతో మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్ల పురసానుపానముతో నేవించిన జ్వరములుద్వంద్వ

జ్వరములు సన్న పాతములు పురాణజ్వరములు విషమజ్వరములు హరించుటయే గాక భయంకరములుగ నుండు సమస్త రోగములు కూడా నివర్తించును. ఇదియే వైష్ణవీర్యమనబడును.

సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము.

శ్లో॥ [సింఘారమణిదర్పణే] రసహింగుళగంధంచ నేపాళంమర్దితం
త్రిభి | ద్రవతీ క్వాథేన సంమర్ద్యరసోజ్వరహరః పరః | ఆర్ద్రాక
స్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్తికాద్వయమ్ | నవజ్వరం మహా
ఘోరంనాశయే ద్యామమాత్రతః | శీతతోయః పిబేచ్ఛాను
ఇత్యుమధ్యరసోహితః | శీతభంజీ రసోనామ్నా సర్వజ్వరకు
లాంతకృత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధలింగదకము గంధకము నేపాళములు వీటిని చుంతి
వేళ్ళ కమాయముచే కి దినుములు మర్దించి అల్లపు స్వరసముతో 2 గురిగింజల ప్రమాణ
మును కలిపియిప్పించి శీతోదకము చెఱుకురసము పెసరకట్టు వీటిని వెంబడిగాపాన
ముచేయించిన ఒక జాములోపల మిగుల దారుణమైన నవజ్వరములు నశించును. ఇది
శీతభంజీరసమనబడును. సమస్తజ్వరకులమును నశింపజేయును.

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదంరసకంతాళంతుత్థంటంకణగంధకమ్ |
సర్వమేత త్సమం శుద్ధం కారవేల్ల్యారసైర్దినమ్ | మర్దయేత్తే
నకల్కేనతామ్రపాత్రోదరంలిపేత్ | అంగుళ్యాద్యర్థ మానేన
తంపచేత్సికతాహ్వయే | యంత్రేయావత్సుటంత్యేవ వ్రహ
యస్తస్యపృష్ఠతః | తామ్రపాత్రం సముద్భృత్యమార్ణయేన్మరి
చై స్సమమ్ | శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికేజ్వరే |
దాతవ్యంపర్ణఖండేన ముహూర్తా న్నాశయే జ్వరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము రసకము తాళకము మైలుతుల్రము వెలిగారముగంధ
కము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగి
పాత్రలో ఆరయంగుళ ప్రమాణము దళము గాపూసి * సికతాయంత్రములోనుంచి
యంత్రముయొక్క వెనుక ప్రక్కయందు వడ్లనువేళి దళముగా వ్రేలునంతవరకు

* సికతాయంత్రమనగా; వాలుకాయంత్రము.

పాకముచేసి పిదప అతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సమముగాచేర్చి చూర్ణముచేయవలయును ఇది శీతభంజీరసమనబడును. దీనిలో 2 గురిగింజలప్రమాణమును వాతజ్వరమునందు తమలపాకులో నిప్పించిన ఒకముహూర్తకాలములో జ్వరమునశించును. 6 తులముల ప్రమాణముగల శుద్ధ తామ్రముచేసిన తామ్రఖల్వమును చేయించిదానిలో రసాది ద్రవ్యకల్పమును ఒకతుల ప్రమాణము ప్రత్యేకముగా రేపనముచేసిమితియొక తామ్రపాత్రచేయూసి ఇసుకబోసి పొయిమిదనునిచి అగ్నినిజ్వలింపచేసి ఆ యిసుకలో వడ్లనువేసి ప్రేలువరకు పక్వముచేసిన ఆరసము సిద్ధమగును. పిదప దానిలో 6 తులములు మిరియములనుచేర్చి చూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులోను నిచి ఇప్పించవలయునని ఉపచేశము చేయబడినది.

జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] సమభాగంచసంగ్రాహ్యం పారదామృతగంధకమ్ । జాతీఫలంచభాగార్థందత్వా కుర్యాచ్చకజ్జలీమ్ । సర్వార్థమాగధీ చూర్ణం కల్పయిత్వా నిధాపయేత్ । గుంజాద్వయంత్రయంవాపి నాగవల్లీరసేనచ । ఆర్ద్రగ్రీకస్వరసేనాపిద్రోణపుష్పరసేనచా । శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్యాం విషమజ్వరేపీనసేచ ప్రతిశ్యాయే జ్వరే జీర్ణేతథైవచ । మందాగ్నావమనేచైవ శిరోరోగేచ దారుణే । ప్రయోజ్య భిషజా సమ్యగ్రసస్వచ్ఛందభైరవః । పథ్యం దధోదనం దద్యాద్వీక్ష్యదోషబలాబలమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాళి శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి సమభాగములు జాజికాయ పాదరసమున కర్ధభాగము ఇటులవీనిని ఖల్వమున కజ్జలిగామృదించి పిదప వైశిష్ట్య ద్రవ్యములకన్నిటికి ౧ భాగము పిప్పలి చూర్ణముకలిపి తమలపాకురసముచే బాగుగామృదించి 2 లేక 3 గురిగింజలయెత్తు మాత్రముచేసి యంచొకదానిని తమలపాకుతో గాని అల్ల పురసముతో గాని తుమ్మి పూలరసముతో గాని యొసంగినశీత జ్వరములు సన్నిపాతములు విషూచులు విషమజ్వరములు పీనసము పడిశము జీర్ణ జ్వరం వమనము శిరోరోగము అగ్నిమాంద్యము దారుణరోగము హరించును. ఇదిస్వచ్ఛందభైరవమనబడును. దీనిని వైద్యుడుబాగుగా నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును. దీనియందు రోగబలాబలము నెఱింగి పెరుగన్నము నాసంగుట పథ్యము.

[త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసస్య ద్విగుణం గంధం గంధతుల్యంతు
టంకణమ్ । రసతుల్యం విషయోజ్యం మరిచంపంచధానిషా
త్ । కట్ఫలం దంతిబీజంచప్రత్యేకంమరిచోన్మితమ్ । జ్వరాం
కుశో ర సోహ్యేష చూర్ణయే దతిచిక్కణమ్ । మూషైకేన
నిహుత్యాశు జ్వరం జీర్ణ త్రిదోషజమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము దీనికి రెండింతలు గంధకము దీనికి సమము వెలిగారము
రసమునకుసమము నాభి రసమునకు 5 భాగములు మిరియాలు కాయఫలము. నేపాళ
ములు ఇవి మిరియాలకు సమభాగము ఇటుల వీనినన్నిటినిచెర్చి చక్కగా చూర్ణము
చేసిన నది జ్వరాంకుశరసమనబడును. దీనినొకమాషప్రమాణము నిప్పించిన జీర్ణ
జ్వరము త్రిదోషజ్వరము నివర్తించును.

అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [స్నిగ్ధరసార్థవే] మరిచంటంకణంశంఖచూర్ణం పారదగంధకమ్ ।
శోధితం బ్రహ్మపుత్రంచ భాగమేకం వినిక్షిపేత్ ।
గు.జామాత్రం ప్రదాతవ్యం నాగవల్లీదళైస్సహ ।
జ్వరాంకుశో రసోహ్యేష జ్వరమష్టవిధం జయేత్ ॥

తా. మిరియాలు వెలిగారము శంఖచూర్ణము శుద్ధిచేసినరసము గంధకముశుద్ధి
చేసిననాభి 1 భాగము వీనినన్నిటినిచెర్చి మర్చించి గురిగింజయిత్తు తమలపాకులో
నిప్పించిన 8 విధములగు జ్వరములు నివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశమనబడును.

విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం తథాగంధం కర్ణమాణంసయే
ద్భృథః । మహాషధం టంకణంచ హరితాశం తథా విషమ్ ।
రసార్థం మర్దయే త్థిల్యే భృంగరాజరసేసతు । త్రిదినంభావనాం
దత్వా చతుర్థేవటికాంతతః । కుర్యాచ్చణకమాత్రంచపిప్పలీ
మధుసంయుతః । ఏషజ్వరాంకుశోనామవిషమజ్వరనాశనః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము యివి కర్ష ప్రమాణము శొంఠి వెలిగారము శుద్ధిహరిదళము శుద్ధనాభి యివి రసమునకు ౩ భాగము యిటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి ఖల్వములోపేసి మర్దించి గుంటగలగరాకురసముతో కి రసములు భావనచేసి నాలవ దినమునంగు సెనగలంత మాత్రలుచేసి సిప్పలి తేనె వీని యనుపానముతో నిప్పించిన విషమజ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనబడును.

భేది జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పారదంవత్సనాభంచప్రత్యేకంనిష్క్రసమ్మితమ్ |
ద్వినిష్క్రంగధంకరితై వటంకణంచద్వినిష్క్రకమ్ | మరిచంపంచ
నిష్క్రన్యా త్తణ్ణిష్క్రందంతిబీజకమ్ | సింహాఫలరసైర్మర్ద్యం
ద్వియామం శ్లత్తతానయేత్ | గుంజామాత్రం వటింకృత్వా
ఛాయాశుష్కంచకారయేత్ | ఆర్ద్రకద్రవసంయుక్తం జ్వరే
జ్జీరేప్రయోజయేత్ | సర్వజ్వరహరం శీఘ్రం నామ్నా భేది
జ్వరాంకుశమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి యివి దినుసుయొకటింటికి నిష్క్ర ప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము యివి దినుసుయొకటింటికి 2 నిష్క్రములు మిరియాలు 5 నిష్క్రములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు 6 నిష్క్రములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి 2 బాములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంతేసిమాత్రలుచేసి నీడనెండించియందొకదానిని అల్ల పురసానుపానముతో జ్వరపక్వకాలమునం దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించును. అది భేది జ్వరాంకుశ మనబడును.

జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసంగంధం విషంశుల్బం వహ్నిసీరేణమర్ద
యేత్ | గుంజాప్రమాణకంచైన దత్తంహంతిక్షణేజ్వరమ్ |
తైలాభ్యంగంజల స్నానంతృష్టారౌ తక్రసేవనమ్ | గాత్రేచం
దనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్ | ఇత్సుపానంచ పానీ
యం దై హాని వివిధానిచ | రాజచండీశ్వరో నామ రసాన
ముత్తమోత్తమః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవసనాభితామ్రధన్యము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి చిత్రమాలరసముచేనొకదినము బాగుగా మర్చించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన తత్త్వమున జ్వరము హరించును. తేనెపిప్పళ్లతో నొసంగిన, పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించును. మఱియు నీయాషధసేవనకాలంబున తైలాభ్యంజనముకీలోడకన్నానము దప్పిగలిగిన మజ్జిగను సేవించుటశ్రీగంధలేపనము తాంబూలసేవన చెఱుకురసమును పానము సేయుట కీతోడకపానము యితర దేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజచండీశ్వర రసమనబడును. సర్వరసంబులలో కడుశ్రేష్ఠంబు.

జ్వరములకు సూతరాజీయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూతంషోడశతత్సమోదినక రస్తస్యార్థ భాగో
బలిః । తద్వత్స్నింధుజనూత్మచూర్ణమృదితం * షడ్భాగకం
టంకణమ్ । జంబీరస్వరసేనతద్దినక రేతఃప్తం సుపక్వంధ వేత్ ।
కాసశ్వాసగుల్మశూలముదరంపాండుజ్వరంనాశయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 16 భాగములు తామ్రధన్యము 16 భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకము 8 భాగములు వైంధవలవణము 8 భాగములు శుద్ధిచేసినవెలిచారము 6 భాగములు ఇటుల వీని రెల్ల గ్రహించి యేకముజేసి ఖల్వములోనుంచి నిమృతపండ్లరసముచే 1 దినము బాగుగా మర్చించి యెండనెండించిన పక్వంబగును. పిదప దానిని అడ్డకయెత్తుమాత్రలుజేసి తేనె పిప్పళ్లు వీని యనుపానముతో సేవించిన. లేక అల్లపురసముతో సేవించినను కాసశ్వాసములు గుల్మము శూలము వుదరరోగములు పాండువు పురాణజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ధన్యసూతస్య సంగ్రాహ్యంపలమేకంనియో
జయేత్ । చతుష్పలం తామ్రధన్య గంధకంచ చతుష్పలమ్ ।
తాళకంపలమేకంతు పలమేకంతు టంకణమ్ । పలార్ధంపత్సనా
భంతుజంభీ రాష్ట్రేన పేషయేత్ । చిత్రమాలరసేనాపి మర్ద
యిత్వాపృథక్పృథక్ । హంసపాదీరసేనాపి మర్దయే ద్వామ

మాత్రకమ్ । అయంకాలాగ్నిరుద్రస్సన్య న్నామ్నారోగార్తి
నాశనః । వ్రీహిమాత్ర ప్రయోగేణజ్వరాన్ ఘోరా నివర్త
యేత్ । రసేంద్రో హంతిచ వ్యాధీరస సర్వత్రపూజితః ॥

తా. రసభస్మము 1 పలము తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము
4 పలములు శుద్ధిచేసిన తాళకము 1 పలము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 1 పలము శుద్ధిచేసిన
వసనాభి 1 పలము ఇటులపీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముచిత్ర
మూల * రసము-హంసపాది యాకురసము వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొక్కజాము
బాగుగామర్చించి వరిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసియందొకవానిని అల్లపురసములోగాని
లేకపిప్పళ్లుజీలకఱ్ఱవీనియనుపాసముతోగాని నేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించును.
మఱియు నీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపజేయుటచే సర్వత్రపూజితంబుగ మన్నయది.

జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంపంచ లవణంసవరత్న సమంసమమ్ ।
మర్చితంతరుణద్రావైః । ఖల్వమధ్యేదినద్యయమ్ కాచకుప్యం
తరే షీప్త్యా వాలుకాయంత్రకే పచేత్ । షడ్జ్యమాంతే
సముద్భృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్ ॥ ౯ నుపానవిశే
షేణ సర్వరోగ హరింపరమ్ । గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య
మిచ్ఛాపథ్యం ప్రదాపయేత్ । రసోహ్యగ్ని కుమారోయం
రత్నాఖ్యేన భిషగ్వైరైః ॥

తా శుద్ధిచేసినరసము పంచలవణములు నవరత్నభస్మములు వీనిని సమభాగ
ములుగాగ్రహించి ఉలిమిడివేళ్ల రసముచే 2 రసములు మర్చించి గాజుకుప్పెలోనుంచి
వాలుకాయంత్రమునందిడి 6 జాములువండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురి
గింజ ప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీని
యందు ఇచ్ఛాపథ్యం బిడవలయును. ఇది నవరత్నాగ్ని కుమార రసమనబడును.

జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [అయుశ్వేదే] సశుద్ధపారదంగంధం టంకణంవత్స నాభికమ్
అర్కపత్రరపై ర్మర్ద్య వజ్రమూషాంతరే షీపేత్ ।

* రసమనగా! కషాయము.

వాలుకాయంత్రచేపాచ్యం పుటమేకంతు భూధరే |
సాంగశీతల ముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
సిద్ధాఖ్యాయ మితి ఖ్యాతో రసో హ్యగ్ని కుమారకః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వెలిగారము వసగాభి వీనిని జిల్లేడాకురస ముచే బాగుగా మర్దించి వజ్రమాషలోనునిచి చీలమన్నులుచ్చి యామాషను వా లుకాయంత్రమునందునిచిభూధరపుటంబిడిసాంగ శీతలమునదీసి గుంజాప్రమాణమున అనుపాన విశేషములచేచిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది సిద్ధాగ్ని కుమారరస మనబడును.

జ్వరములకు లఘ్వగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదం టంకణం గంధంతాళకంచమసశ్శిలా
సర్వం హంసపదిద్రావై ద్దినమేకంతు మర్దయేత్ ||
కాచకుప్యం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్ |
షడ్భామాంతే సముద్ధృత్య దేయం గుంజానుపానతః |
విఖ్యాత మితి లఘ్వగ్ని కుమారోయం మహారసః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము వెలిగారము అనుపానగంధకము తాళకము మణిశిల వీనిని సమభాగములుగాజేర్చి హంసపాదియాకురసముచే నొకదినము మర్దించి గాజు కుప్పెలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను పూసి వాలుకాయంత్రములోనునిచి 6 జాములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజప్రమాణమున అనుపానవిశేషములచే నిచ్చినసర్వ జ్వరములు హరించును. ఇది లఘ్వగ్ని కుమార రసమనబడును.

పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యాపాదీయే] శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశంమృత
మధ్రకమ్ | త్రిభిస్తుల్యైర్గవాం క్షీరైర్మర్దయే దాతపేఖరే |
నిర్గుండాశ్చ ద్రవై ర్మర్ద్య దినైకం తచ్చగోళకమ్ | త్రియా
మంవాలుకాయంత్రేప్యథమాంగతంపచేత్ | ఆదాయచూ
ర్ణయేత్తల్లే వ్యాప్తమాంశంవిపంక్షి పేత్ | త్రిలోచనరసోవా
న్నాదేయంగుంజాద్వయంద్వయమ్ | పంచకోలంపి బేచ్ఛాను

పథ్యం ఛాగపయస్తథా । సన్నిపాత్రం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసా
ధ్యం నసంశయః । పశుగంధా పూతికర్ణీ సింహవారక చిత్ర
కమ్ । మేషశృంగీ హ్యపామార్గో గ్రంధికం త్రూష్యణం
వచా । క్వాధమష్టావ శేషంతు సన్నిపాతాన్నిహంతిచ ।
త్రయోదశ విధాంత్రైవ పురాణజ్వరనాశనమ్ । మృత్యుం
జయ కషాయేణ సారకాసౌ నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి వానికిసముముగా అపు పాలుజోసి బాగుగా మర్దించి తీక్ష్ణమైనయెండ నెండించి పిదప వావిలాపరసముచే 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మూసలోనునిచి వాలుకాయంత్రమునందిడి రి జాములువండి సాంగశీతలము నదీసి ఖల్వములోనునిచి దానికి రి వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభినికలిపి మర్దించిచూర్ణము చేసి రెండేసి గురిగింజలయెత్తును * పంచకోలక షాయాను పానముతో నేవించిన త్రిదోషమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగనుండు సన్నిపాతములు నిస్సంశయముగా హరించును ఇది త్రిలోచనరసమనబడును. మఱియు దీనిని నెమలిచెక్క క్రాసుగు వావిలి త్రిమూలము † మొక్కము ఉత్తరేణి మోడి త్రికటుకములు వస వీనినివేసి అష్టావశేషముగా కాచబడిన కషాయానుపానముతో నేవించిన బదుమూడు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు అతిసారము కాగము ఇవి హరించును. ఇది మృత్యుంజయ కషాయమనబడును. ఈ యాషధనేవనకాలమునందు మేకపాలను పథ్యము నందు జేర్చుకొనవలయును.

సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సూతం గంధకవత్సనాభగరశంచైకైకభాగా
న్వితం । సర్వ మర్దితహంసపాదిన్వరసే గుంజేనమాత్రామి
తమ్ । తైలాధ్యంగ జుహోపచారకధితం పథ్యంచ దధ్యో
నమ్ । సర్వంకాంతిమనేక దోషశమనం సింహప్రతీపాలనమ్

* పంచకోలమనగా—పిప్పళ్లు మోడి చవ్వము చత్రమూలము శొంఠి,

† మొక్కమనగా—ఇదేవద్ది నెక్క.

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభిగరళము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి పెద్దహంసాదియగురసముచే మర్దించి గురిగింజలంతమాత్రముచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన అనేకదోషములచే జనియించిన జ్వరములు శమించును. దీనియందు తైలాభ్యంగము శీతజలోపచారము పెరుగన్నభోజనము వీనిని చేయించవలయును. ఇది సింహప్రతిపాలన మనబడును.

సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] సాభాగ్య హింగుళకణం గరళంమరీచం సం
మర్ద్యనింబక రసేన దినత్రయంచ । ఆనందభైరవపటిప్రతువరీ
మాణం నానానుపానసహితం సకలమయఘ్నమ్॥

తా. శుద్ధి చేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము పిప్పళ్లు శుద్ధిచేసినవసాభిమిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి వేపచెక్కరసముచే 3 దినములు మర్దించి కందిగింజలంలేసి మాత్రముచేసి యందొకదానిని అనుపానవిశేషములతో నొసంగిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవమనబడును. (దీనిని నేత్రముల కంజనముచేసిన సన్నిపాతములు హరించును.)

ముహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] శుద్ధ సూతంసమంగంధంమృతతామ్రాభ్రహా
టకమ్ । ప్రత్యేకంసూతతుల్యంప్యా త్సూతార్థంమృతతాహి
కమ్ । తాహార్థంమృతవై కాంతంమర్దయేద్భృంగజ ద్రవైః ।
పర్పటీరసవత్పాచ్యం చూర్ణితంభావయేత్పృథక్ । శిగ్రువాస
కనిర్దుండీ వచాగ్ని భృంగముండికైః । ద్రాక్షామృతాజయంతీ
భిర్మనిబ్రాహ్మీసుతి క్తైః । కన్యాయాశ్పద్రవై ర్భావ్యం ప్రతి
వారై స్త్రిధాత్రిధా । దుద్ధాలఘ్నుపుటే సాచ్యావాలుకాయం
త్రమధ్యగా । యంత్రంనిరుధ్య యత్నేన సాంగశీతం సముద్ధ
రేత్ । చూర్ణంనవజ్వరే దేయం మాషమాత్రంరసస్యవై ।
కృష్ణాధాన్య సమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరమ్ ।
అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్యవాహకః॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము యివి ప్రత్యేకము సమభాగములు లోహభస్మములో ½ భాగము వైక్రాంతభస్మము లోహభస్మము ½ భాగము ఇటుల గ్రహించి గుంటగలగరాశురసముచే మర్దించి పర్వతీరసమునుచేర్చి పాకముచేసి పిదప దానిని చక్కగా చూర్ణముచేసి మునగ అడ్డరసము వావిలి వస చిత్రమూలము గుంటగలగర బోడతరము ద్రాక్ష తిప్పతీగ తక్కిడు మోదుగు బ్రాహ్మి చేనుపొట్ల కలబంద వీనిరసముచే ప్రత్యేకముగా నొక్కొక దినము ౩ పర్యాయములు భావనచేసి మూకుళ్ళలోనుంచి చీలచేసి లఘు పుటంబిడిపిదప వాలుకాయంత్రమధ్యములో నుంచి పాకముచేసి సాంగశీతలమున దించుకొని చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణమును పిప్పళ్లు ధనియాలు వీని యనుపానముతోడ నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్నగిరి రసమునబడును. యోగ వాహక మై నది.

సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధవిషంతామ్రం మర్దయేదేకయామ కమ్ । ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ మర్దయేత్సప్తవారకమ్ । నిర్గుణ్యస్యరసేపశ్చాన్యర్దయేత్సప్తవారకమ్ । గుంజైకార్ద్రరసేనైవాదత్వాహంతిజ్వరంక్షణాత్ । వాతంపి త్రజంశ్లేష్మ ద్విగోష జమపి క్షణాత్ । సుశీతలజలేన్నానం తృణార్ద్రక్షీరభోజనమ్ । ఆమ్రంచపనసంచైవ చందనాగురులేపనమ్ । ఏతస్యమోరసోనాస్తివైద్యానాం హృదయంగమః । ఏషచండేశ్వరోనామ సర్వజ్వరకులాంతకృత్ ॥

తా. శుద్ధి జేసినరసము గంధకము నాభి తామ్రభస్మము వీటిని అల్లపురసముచే నొకజాము మర్దించవలయును ఇటుల యేడుపర్యాయములు మర్దించి పిదప వావిలి యాకుస్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మర్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్ల పురసముతో నిప్పించిన వాతము పీత్రము శ్లేష్మము ద్వింద్వజోషము వీనివలన జనించిన జ్వరములు అతిక్రిస్తుముగా నివర్తించును. మిగుల శీతలముగనుండి జలస్నానము బట్టిగలిగిన క్షీరపానము మామిడిపండ్లను పనసపండ్లను భుజించుట చంపనము గల వీని లేపనము యీ మొదలగువాటిని చేయించవలయును. నీనికి సమమైన రసము

లేదు. ఇది వైద్యులమనస్సును మిగుల గంతోషపఱచును. దీనికి చండేశ్వరరసమని నామముగలదు. ఇది సమస్త జ్వరకులమును హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] హింగూలసంభవంసూతం గంధకంటంకణం
తథా । తామ్రవంగంసూక్ష్మకంచ సైంధవంమరిచంతథా ।
సమంసర్వంసమాహృత్య ద్విగుణంస్వర్ణభస్మకమ్ । తదర్థం
కాంతతాపంచరూఢ్యభస్మాపితమమ్ । వివీతత్సర్వంచూ
ర్ణ్యాథ భావయే త్కనకద్రవైః । శేఫాలీదళశ్చైశ్చాపి దళ
మూలరసేనచ । కిరత తిక్తకర్వాదై స్త్రివారం భావయే
త్సుధీః । భావయిత్వాతతః కుర్యాన్సంజాద్వయమితాంవటీమ్ ।
అనుపానం పయో క్తన్యం జీరకం మధుసంయుతమ్ । జీర్ణజ్వరం
మహాఘోరం చిరకాల సముద్భవమ్ । జ్వరమప్తవిధంహంతి
సాధ్యాసాధ్య మథాపివా । పృథగ్గోషాంశ్చ వివిధాన్సమస్తాన్
విషమజ్వరాన్ । మేదోగతంమాంసగత మస్థిమజ్జాగతంతథా ।
అంతర్గతం మహాఘోరం బహిఃస్థంచ విశేషతః । నానాదోషో
ద్భవంచైవ జ్వరంశుక్ర గతంతథా । సిఘ్రం జ్వరనామానం
హంతిశ్రీశివశాస్త్రాత్ । జయమంగళనామాయా రసశ్రీశివ
నిర్మితః । బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వలోగనిబర్హణః॥

తా. ఇంగిలీకములో నెత్తబడి శుద్ధిజేయబడినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసినవెలిగారము తామ్రశస్త్రము వంగభస్త్రము హేమమాక్షికభస్త్రము సైంధవ లవణము మిరియాలు ఇవి దినుసుకొక్కొక్క భాగము సువర్ణభస్త్రము 2 భాగములుకాంతభస్త్రము లోహభస్త్రము ఇవి దినుసు కొక్కొక్క భాగము రజితభస్త్రము 2 భాగములు ఇటుల వీసినన్నిటిని ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముజేసి పుష్పేత్తరసము నల్లవావిలియా కురసము * దళమూలములరసము నేలవేముకషాయము వీనిచే త్రత్యేకప్రత్యేకముగా

* దళమూలములన మారేడు తక్కలి గుండిలము గుమ్మడు కలిగొటు కోల పొన్న నేలపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెరు.

మూతేనిమారులు భావనజేసి పిదప 2 గురిగించుట తేని మాత్రముజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱతేని వీనియనుపానముతోడ నేవించిన కడుభయంకరమై దీర్ఘకాలముగా వేధింపుచుండు జ్వరము సాధ్యాసాధ్యముగనుండు 8 విధజ్వరములు వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించిన జ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు 5 నివి సాతజ్వరములు విష మజ్వరములు మేదోగత మాంసగత అస్థిగత మజ్జాగతజ్వరములు కడుభయంకర మైన అంతర్గతజ్వరములు బహిర్గతజ్వరములు వానాదోషములచే జనించిన జ్వరము లు క్రకగతజ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరునియాజ్ఞచే ఛారింపజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మితమైన జయమంగళరసము. ఇది బలమును పుష్టిని గలుగ జేయుటయేగాక సర్వరోగములను కూడా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] విషస్యైకంతథాభాగం మరిచంపిప్పలీకణా ।
గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టంకణస్యవై । సర్వత్రసమ
భాగంస్యాద్విభాగం హింగుళంభ వేత్ । జంబీరస్యరసేనాత్ర
భావ్యంహింగుళశోధితమ్ । రపశ్చేత్సమభాగంస్యాత్ హింగు
ళంనేష్యతెతథా । గోమూత్ర శోధితంచాత్రవిషంసారవిశోధి
తమ్ । చూర్ణయేత్ఫల్యమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటించరేత్ ।
మధునాలేహంప్రోక్తం సర్వజ్వరనివృత్తయే । దధ్యుదకాను
పానేనవాతజ్వరనిబర్హణః । అర్చికస్యరసేపానందారుణేసాన్ని
పాతికే । జంబీరరసయోగేన అజీర్ణజ్వరనాశనః । అజాజీగుడసం
యుక్తో విషమజ్వరనాశనః । జీర్ణజ్వరేమహాఘోరే పురుషే
యావన్నాస్తితే । పూర్ణమాత్రాప్రదాతవ్యా పూర్ణాశిచంవ
తుప్తయం । అతిక్షీణేతివృద్ధేచశిశౌచాల్పవయస్యపి । తూర్క
మాత్రాప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా । నవజ్వరేప్రదానే
చయామైకా న్నాశయేజ్వరమ్ । అక్షీణేచకఘాభావే దాహే
వావాతపైత్తికే । సితాతగ్యాత్ప్రియత్నైన నారికేళాంబు
ర్భాగమ్ । అయంమృత్యుంజయోనామ రసస్సర్వజ్వరా
హః । అనుపానప్రభేదేన నిహంతినకలాప్రదాన్ ॥

తా. గోమూత్రములో శుద్ధి చేసిన నాభి 1 భాగము ఓరియాలు పిప్పళ్ళు మోడి శుద్ధగంధకము ఇవి దినుసును 1 భాగము వెలిగారము 1 భాగము నిమ్మపండ్లరసముచే శుద్ధిజేయబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి 2 భాగములు ఇట్లుల వీనినన్నిటిని ఖల్వ మునందునిచి చక్కగాఘాతముచేసి పెసరగింజంత మాత్రలుచేయవలయు. దీనియందు నాభి మొదలై నవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చు పక్షములో ఇంగిలీకము ను చేర్చుననదు ఈమృత్యుంజయరసమును సమస్తజ్వరములయందు తేనెలోచాని నా కింపవలయును. పెలుగు ఉదకము వీని యనుపానముతో నిప్పించిన వాతజ్వరము అల్లపురసముతో నిప్పించిన దారుణమైన సన్నిపాతజ్వరములు నిమ్మపండ్లరసముతోడ నిప్పించిన అజ్జేర్లజ్వరము జలకఱ్ఱ బెల్లము వీనియనుపానముతోడ నిప్పించిన విష మజ్వరము ఇవి నివర్తించును దారుణమైన జ్వరజ్వరమునందు యావన వయస్సుగల పురుషునికి సంపూర్ణమాత్రలో (అనగా పెసరగింజంత, పరిమాణముగల 4 మాత్ర ల నిప్పించవలయు. అతిక్షీణుడు వృద్ధుడు శిశువు స్వల్పవయస్సుగలవారు వీ రికి తుల్యమాత్రగా (అనగా పూర్ణమాత్రలో నాలవభాగము) నిప్పించవలయును. నవజ్వరములయందు దిప్పించిన 1 జాము లోపల జ్వరము నివర్తించును. వాతపిత్తము వలన జనించిన తాపమునందు పంచదారతోడ వైమాత్రనిప్పించి నారికేళోదకమును భయములేక ప్రయత్నముతో నిప్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరసమనబడును సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును. మఱియునిది అనుపానభేదముచే సమస్తగోగముల ను పోగొట్టును.

తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయీనలరుద్రరసము

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] హింశుభోత్థరసంభాగం ద్వాభాగానిచ గంధ కమ్ । బాణభాగాద్రగోదంతం కాలభాగం మనశ్శీలా । టం కణం నేత్రభాగంచ రసితంబుతుభాగికమ్ । ఏకభాగంచనే పాశంద్విభాగచ హలాహలమ్ । ధరదంచార్ధభాగంచ లో హంతామ్రంచభాగికమ్ । సర్వంఖల్వోదం రేఫావ్యం క్షీరేణా ర్కస్యవర్దయేత్ । సింధువారాగ్నిదుత్తూర జంబీరఃకారవల్లి కా । గంధతాశవిషప్లేచ్ఛ భాగాగ్నిక్షీపేచ్ఛుభః । దశమూ లకషాయేణదుర్దయేద్యామయ్యుగ్మికమ్ । పంచకోలకషాయేణ మర్దయేద్యామయాత్రకమ్ । నిక్షిప్యతామ్రపాత్రేణద్వాయా

మావాలుకాగ్నినా । సాంగశీతలముద్ధృత్య వల్లమాత్రకమే
వచ । యోషయేత్తరుణేపీతే దోషవాతజ్వరేపిచ । పిత్తవాత
గతేచై వప్రత్యహంతరుణేపివా । చాతుర్ధిక త్రిరాత్రేచ అన్యత్ర
వివిధజ్వరః । అమందాద్దీపనంజ్ఞేయో దాహస్వేదోబృణం
జయేత్ ॥ పయశ్శాల్క్యోదనంపథ్యందధితక్రసమన్వితమ్ । సిత
యామిశ్రతోయేన నారికేళాంబురతథా । కదళీఫలపక్వాసి
పునస్సరేషురాలితః । తాంబూలచందనోన్మిశ్రం దేయోదద్యా
ద్భిషగ్వైరైః । వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకుర్యాద్యధేచ్ఛ
యా । ప్రళయానలరుద్రాఖ్యో రసఃకాలాగ్నిభైరవః ॥

తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయబడినరసము (ఆనగాబాలరసము) 1 భాగ
ము గంధకము 2 భాగములు తాళకము ఆభ్రకము ఇవి 5 భాగములు మణిశిల 3 భా
గములు వెలిగారము 2 భాగములు ఉల్లిపాషణము 6 భాగములు నేపాళములు 1 భా
గముహాలాహలమును విషము 2 భాగములు ఇంగిలీకము 4 భాగములు లోహమందూ
రము 1 భాగము తామ్రభస్మము 2 భాగములు వీనినన్నిటిని శుద్ధిచేసి ఖల్వమునందు
నిచి జల్లేడుపాలతో మర్దించి పిదప నావిలారు చిత్రమాలము ఉమ్మైత్రనిమ్మకాకర
వీనిరసములతో మర్దించి అంగులోగంధకము తాళకము నాభి ఇంగిలీకము వీటిని
మునుపుచే ప్పినభాగము చొప్పునచేర్చి దశమాలక సాయముచే 2 జాములుపాతక
క సాయముచే 1 జాముమర్దించి తామ్రపాత్రలోనుంచి 2 జాములు వాలుకాయంత్రము
పాకముచేసి సాంగశీతలమునదీసివల్ల ప్రమాణము సేవించిన తరుణజ్వరములు దోషజ్వ
రములు వాతజ్వరములు పిత్తవాతజ్వరములు ప్రత్యహమనుండు తరుణజ్వరములు చా
తుర్ధికజ్వరములు త్రాళికజ్వరములు పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్ని
యు హరించును మఱియు అగ్ని మాంశ్యము దాహము మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవి
కూడా హరించు. శాల్యన్నమును పాలు పెరుగు మజ్జిగ వీనిసహితముగా భుజించ
వలయును. పంచదార పానకమునుగాని నారికేళోదకమునుగాని పానముచేయించ
వలయును. అరటిపండ్లు మొదలగు వానినికూడా భుజించవచ్చును తాంబూలభక్ష
ణము చందనలేపనము వీనిని వైద్యుడు చేయించవలయును. కోనేరు నయ్యితటా
కము వీనియందు యథేచ్ఛగా స్నానముచేయించవలయును. ఇది ప్రళయానల ర
ద్రరసమనియు కాలాగ్ని భైరవరసమనియు చెప్పబడును.

సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము

శ్లో॥ [అయుర్దేవదే] గంధకంఠంకణంచాభ్రం నాభిదుత్తూరబీజకః
కృష్ణసర్పస్యగరళం రక్తచందనవంగకమ్ ।
ఏతానిసమభాగానిసర్వత్రసమహింగుళమ్ ।
మాతులుంగరసైర్మర్ద్యం త్రిదినుచమహామృదు ।
వటికాకాసర్వమాత్రేణ హ్యనుపానవిశేషతః ।
తరుణార్కరసోఽఖ్యాత సర్వజ్వరనివారణః ॥

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము వెలిగారము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిననాభికుపె
త్తవిత్తులు నల్లత్రాచువిషమురక్తచందనము వంగ భస్మము ఇవి సమభాగములు వీని
న్నిటికి సమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల వీనినన్నిటినిజేర్చి మాధీఫలరసము
కి దినములు మృదువుగా మర్దించి ఆవనిజలతేసి మాత్రలుచేసి అనుపాన విశే
షములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనబడును.

అనాధ్యస్తరాదులయందు కల్పతరురసము

శ్లో॥ రసంగంధవిషంతామ్రం సమభాగంప్రచూర్ణయేత్ । భా
యేత్పంచభిఃపితైః క్రమశఃపంచవాసరమ్ । నిర్ఘ్నఃకీన్ద్రరసేనై
వమర్దయేత్సప్తవాసరమ్ । ఆర్ద్రాకస్యరసేనైవ భావయేచ్ఛ
త్రిధాపున । సర్వపాభా వటికార్యా చ్ఛాయయావరిశోషి
తా । తతస్సప్తనటీయోజ్యాయావన్నత్రిగుణాభవేత్ । వయో
గ్నిసోషగంబుధ్యా ప్రయోజ్యాభిషాంనరైః । అనుపాన
చోష్ణజలు కజ్జలీపిప్పలీయతమ్ । పానావశేషేప్రస్వాప్యవ
స్త్రిరాచ్ఛాదయేన్నరమ్ । ఘర్మాభ్యా గమనం యావ
త్తతోరోగాత్ప్రీముచ్యతే । రోగిణంస్వపముత్వాశు భోజ
యేత్ససితందధి । ఏషకల్పతరుర్నామ రసఃపరమదుర్లభః ।
అనాధ్యం చిరకాలోత్తజీర్ణంచవిషమజ్వరమ్ । హఃతిజ్వరాతి
సాదౌచ గ్రహణీం పాండుకామలామ్ । సదేయశ్వాసకా
సేచ శూలయుక్తే సరేతథా । గోషసీయః ప్రయత్నేన నదే
యోయస్యకస్యచిత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము విషము తామ్రభస్మము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి చక్కగా చూర్ణము చేసి పంచపిత్తములచే (అనగా మత్స్యము ఎనుబోతు నెమలి అడవిపంది మేకపోతు వీనిపిత్తములచే) యధాక్రమముగా 5 దినములు భావనచేసి పిదపవావిలి స్వరసముచే 7 దినములు అల్లపుస్వరసముచే 3 దినములు భావనచేసి మర్దించి ఆవాలంత మాత్రలుచేసి నీడనెండించి దోషము వయస్సు జతరాగ్ని వీని బలము నెఱిగి సమర్థుడగు వైద్యుడు 7 మాత్రలనిప్పించి ఉష్ణోదకము పిప్పలి స్వరసము వీనిని ఆనుపానము చేయించి రోగిని పరుండబెట్టి చెమటకలుగు వరకు వస్త్రమునుకప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార పెరుగువీనితోడ పఘ్యము నిప్పించవలయును. ఇది కల్పతరు రసమనబడును. మిగుల దుర్లభమైనది ఆసాధ్యజ్వరము చిరకాలజ్వరము జీర్ణజ్వరము విషజ్వరము జ్వరాతి సారము గ్రహణి పాండువు కామిల వీనిని హరింపజేయును. శ్వాస కాసములు శూల వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు దీని నిప్పించంజనదు. దీనిని యితరులకు యివ్వకుండా మిగుల ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గారీశిలాహింగుళమభ్రకంచ తారంచతామ్రంచ బలిందనూతమ్ । విషంచనేసాళమదోత్కటంచ వల్లీఫలం కర్పరిమైలతుత్థమ్ । సర్వంచచూర్ణం శిఖిమత్స్యపిత్తే సంభావయేత్వగ్నిభవేంద్రవారిణా । హాలాహలాదంతిచ మజ్జతోయైదినే నమర్ద్యంపరిభావశోషయేత్ । అజోత్తరస్తస్యపయోమిళిత్యా యామార్థవామాన్యజ్వరంనిహన్యాత్ । అర్ధంశరీరంవపుభవ్యమన్యే మహాద్భుతంవైద్యవివాదకాలే । తథామజోదక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేపవత్యాగతయేజ్వరంహరేత్ । కథితాహ్యజనాథేన రహస్యంచిత్రకారిణా । అర్ధనారీశ్వరోనామ రసస్సేవ్యోరసాయనః॥

తా. శుద్ధిచేసిన గారీపాషాణము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము రజిత భస్మ తామ్రభస్మము గంధకము రసము నాభి నేపాళము కస్తూరి మిరియాలు పాల త్రము మైలుతుత్తము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చూర్ణముచేసి నెమలిచే

చేపచేదున మర్రించి చిత్రమూలరసము నాభికషాయము పెద్దపాపరరసము దంతివే
శ్వరసము జాజికాయరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మర్రించి భావనచేసి యెండించి
వైద్యవివాదకాలమునందు మేక ఉత్తరపు చలుపాలతో నిప్పించిన 4 ఘడియలకు
వామభాగమునందుండు జ్వరములుమానును. పిదప మేకయొక్క దక్షిణ వైపు చను
బాలలోకలిపి ఇప్పించిన 2 పార్శ్వములయందలి జ్వరముమానును. ఇది అజనాధు
నిచే జెప్పబడిన ఆర్ధనారీశ్వరరసము ఇది మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఉత్తరస్తవ్యమునగా
వృడుచున్న దక్షిణస్తవ్యమునగా కుడిచున్న.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రసగంధామృతంచైవ సమంశుద్ధంచటంగణమ్ ।
మర్దయేత్థల్వమధ్యేతు యావత్స్వాత్కజ్జలప్రభమ్ । నకులారి
ముఖేషీప్త్యా మృదాసంవేషయేద్దృహిః । స్థాపయేన్మృణ్మయే
పాత్రే ఊర్ధ్వాథోలవణంక్షిపేత్ । భండవక్త్రం నిరుధ్యాధ
చతుర్యామందృఢాగ్నినా । స్వాంగశైత్యంసముద్భృత్య ఖిల్వే
కృత్వాతుకజ్జలీమ్ । గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం నన్యంకర్మణి
యోజయేత్ । వామభాగేజ్వరంహంతి తత్క్షణాల్లోకకౌతుక
మ్ । కుర్యాదక్షిణభాగేన చారోగ్యంనిశ్చితంథవేత్ గోప్యా
ద్గోప్యతమంప్రోక్తం గోపనీయంప్రయత్నతః । అర్ధనారీశ్వ
రోనామ రసోయంకథితోభువి॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి శుద్ధిచేసిన వెలిగారము వీటిని సమ
భాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోవైచి యావత్తును కజ్జలివలెమర్దించి నకులారిము
ఖములోనునిచివెలపట చీలమున్ను చేసి మట్టికుండలో ఉప్పుబోసి అంగులోనునిచివైవ
ఉప్పుబోసి కుండనోరుమాసి 4 జాములు దృఢాగ్నిచే పక్వముచేసి సాంగశీతల
మునదీసి ఖల్వములోనునిచి చక్కాగానూరి గురిగించలంతమాత్రలుచేసియెడుమప్రక్క
నొకమాత్రను నన్యముచేయించిన తత్క్షణమే యావామభాగమునందుండు జ్వరము
నివర్తించును కుడిప్రక్క చేయించిన నిశ్చయముగా ఆరోగ్యముగలుగును. ఇదిమిగుల
రహస్యమైనది దీనిని ప్రయత్నముచే రక్షించవలయును. ఇది అర్ధనారీశ్వరరసమన
బడును.

ఆమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మరిచోగ్రా కుష్ఠముపైః సర్వైరేవ సమం

విషమ్ | పిష్ట్యాచార్ద్ర సేనై వావటికారక్తి కామితా | ఆమజ్వరే
ప్రథమతః శుంఠ్యాచమధుపిష్టయా | ఆర్ద్ర కస్యరసేనాపి నిగ్గుం
డ్యాశ్చకశజ్వరే | పీనసేచప్రతిశ్యాయే ఆర్ద్ర కస్యచవారిణా |
అగ్నిమాండ్యేలవంగేన శోఫేనదశమూలకః | గ్రహణ్యాం
సహశుంఠ్యాచ దశమూలాతిసారకే | సామేచధాన్యశుంఠీ
బ్యాం పక్షేచ కుటుజం మధు | సన్నిపాతజ్వరారంభే పిష్ప
ల్యార్ద్ర కవారిణా | కంటకార్యారసైః కాసే శ్వాసేతైలంగు
డాన్వితమ్ | పీత్వానటీద్వ యంగీ స్వాస్థ్యం సముపగచ్ఛతి |
సర్వేషామేవరోగాణా మామదోషప్రశాంతయే | అగ్నివృ
ద్ధికరోనామ్నా ఖ్యాతోగ్ని కుమారకః ||

తా. మిరియాలు వసచంగల్వకోష్ఠ తుంగమునైలు వీనికన్నిటికినమును నాభి
ఇటుల వీనిని గ్రహించి అల్ల పురసముచే మర్దించి గురిగింజ ప్రమాణము మాత్రలు
చేయవలయును. దీనిని ఆమజ్వరమునందు తొలుత శొంఠి తేనె వీని యనుపానము
తోడను పిదప అల్ల పురసముతోడను కశజ్వరమునందు వావిలిరసముతోడను పీనసము
ప్రతిశ్యాయము వీనియందు అల్ల పురసముతోడను అగ్నిమాండ్యమునంగు లవంగము
తోడను శోఫరోగమునందు దశమూలములతోడను గ్రహణిరోగమునందు శొంఠితో
డను అతిసారమునందు దశమూలతోడను అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు శొంఠి
వీని యనుపానముతోడను పక్వజ్వరమునందు కొడిసెవిత్తులు తేనె వీని యనుపానము
తోడను సన్నిపాత జ్వరారంభమునందు పిష్పళ్లు అల్ల పురసము వీనియనుపానముతో
డను కాసమునందు వ్రాకుడు రసముతోడను శ్వాసమునందు నూనె బెల్లము వీని
యనుపానముతోడను 2 మాత్రల నిష్పించిన రోగికి సౌఖ్యము కలుగును. మఱియు
సమస్త రోగములయందును ఆమదోషము నివర్తించుటకై వీని నిష్పించవలయును.
ఇది అగ్నికుమార రసమనబడును. ఇది జాతరాగ్నిని వృద్ధిజేయును.

సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘనాదరసము.

శ్లో॥ తారంకాంస్యంమృతంతామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచగంధకమ్ | క్వా
ధేనమేఘనాదస్య పిష్ట్యారుధ్వాపుటేపచేత్ | షడ్భిఃపుతైర్న
వేత్ప్రిధ్నోమేఘనాగోజ్వరాపహః | భక్షయోత్పర్ణఖండేన విషసు

జ్వరనాశనః । అస్యమాత్రాద్విగుంజాస్యా త్సత్త్వంనుద్ధౌదనం
మతమ్ । నాగరాతివిహముస్తాభూనింబామృతవత్సక్తైః । సర్వ
జ్వరాతిసారఘ్నంక్వాధనుస్యానుపాయేత్ ॥

తా. రజతభస్మము కంచుభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు ఈ
మూటికి సమము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని చిట్టికూరక మాయముచే బాగుగామర్చించి
బిళ్ల జేసియెండినెండించి మూకుళ్లలోనునిచి చీలమన్ను యిచ్చి పుటము వేరువలయును.
ఇటులనే చిట్టియాకుక మాయముచే మరల మర్చించి రి పుటములు జేసిన శుద్ధబసవ
పిదప వీనిని గెండుగురిగింజలయెత్తు తమలపాకులోనునిచి నేవించిన విషమజ్వరములు
హరించును. వీనిని శొంతి ఆతివస, తుంగముస్తైలు నేలవేము తిప్పతీగ కొడిసె వీని
కషా యానుపానముతో నేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు తరుణజ్వరము జీర్ణజ్వ
రము దప్పి పాహము ఇవి హరించును ఇదిమేఘనాద రసమనబడును. దీనియందు
పాలతోగూడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యము.

చాతుర్ధికజ్వరములు చాతురకారిరసము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] హరితాశంశైలాతుత్థం శంఖచూర్ణం చగంధక
మ్ । సమాంశంమర్దయేత్థ త్వే కుసుమరీరససంయుతమ్ । సరా
వనాపుటేకృత్వా దత్వాగజపుటేపచేత్ । కుమారికారసేనై
వవల్లమాత్రా వటీకృతా । దత్తాశీతజ్వరంహంతి చాతుర్ధంతు
విశేషతః । మరీచఘృతయోగేన తక్రంపీత్వాచరేద్వటిమ్ । ఏ
తియా వమనం భూత్వా జ్వరస్తస్మాద్వివశ్యతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన హరిదళము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము శంఖ
చూర్ణము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి
కలబందరముచే మర్చించి యెండినెండించి మూకుళ్లలోనునిచి చీలమన్ను యిచ్చి
గజపుటంబిడి సాంగశీతలమున గ్రహించి మరల కలబందరముచే మర్చించి రి గురి
గింజలంజేసి మాత్రలుజేసి యంకొక దానిని నేవించిన శీతజ్వరములు విశేషముగా
చాతుర్ధికజ్వరములు హరించును. మిరియలను చిట్టమును ఘృతమును మజ్జికలోకలిపి
పానముజేసి ఏడున ఒక మాత్రను నేవించిన వమనంబు జ్వరము హరించును.

సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రసంగంధమ్మతంతామ్రం మృతమథంఫల
త్రికమ్ । త్యూషణందంతిబీజాచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్ ।
ద్రోణపుష్పీరసైర్భావ్యం శుష్కంతదుపపాలితమ్ । చింతా
మాణిర సోహ్యేషత్వజ్జీర్ణేశ్య తేనదా । జ్వరమప్తవిధంహంతి
సర్వశూల నిఘాదనమ్ । గుంజైకంవాద్విగుంజంవా దేయ
మార్ద్రకవారిణా ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరకతాండ్రయు
సిరికలు శొంతి పిప్పలి విరియాలు శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వీనిని సమభాగములుగా
ఖల్వములోనుంచి తుమ్మిపూలరసముచే మర్దించిదానిరసముచేత నేభావనజేసియెండిం
చి రోగబలాబలము నెఱిగి ఒకటి లేక 2 గురింజల్పమాణమునుఅల్ల పురసానుపాన
ముతో నేవించిన అజీర్ణజ్వరమును అప్తవిధజ్వరములను సమస్తశూలలనుబోకడచును.
ఇది చింతామణిరస మనబడును.

సర్వజ్వరహర కషాయము.

శ్లో॥ భార్జ్యబద్ధపర్పాటక ధన్వయాసవిశ్వభూనింబ కుష్ఠకణసింః
మృతవాసాకషాయః ॥ జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం నిహన
దన్యేద్యుకం సహత్మతీయచతుర్థకంచ.

తా. గంటుభారంగి తుంగగడ్డలు పర్పాటకము * రేగటిదూల శొంతి నే
వేము చెంగల్వకోస్తు పిప్పళ్లు నేలములక తిప్పటిగె అడ్డసరవు యీనెలు వీనిని సమ
భాగములుగా చించి కషాయముచెట్టి నేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు.

శీతజ్వరహర కషాయములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రామలక్ష్మణసీతాశ్చ రావణేనవిభీషణః ।
కుంభకర్ణసమాయుక్తం కషాయంసముపాచరేత్ ।
జానకీచూర్ణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్ ॥

* రేగటిదూల ఇదే మరదగొండి.

తా. నేలవేము లక్ష్మణపంజి పర్వాటకము పెద్దమ్రాసు తానికాయ
రక్కసి వీనిని కషాయము బెట్టి అందు పిప్పలిచూర్ణము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వర
హరించును.

శ్లో॥ మత్స్యకూర్మనరాహశ్చ నారసింహశ్చవామనః |
రామోరామశ్చరామశ్చ బుద్ధకఃకలిమేవచ |
అవతారేణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశసమ్ |

తా. కటుకరోహిణి నందివృక్షము పెన్నెరుండుపలు అష్టానరముడిడుగులై
గరిక నేలవేము చిట్టాయుదపువేళ్లు (కలుక్రానుగు) గావించిగుళ్లు చిత్రమాలమువీ
కషాయము బెట్టిత్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శీతజ్వరమునకు త్సుద్రాది కషాయము.

శ్లో॥ త్సుద్రాధాన్యకగుంజీభిః గుహాచీముస్తపద్మకైః |
రక్తచందపభూనింబ పటోలవృషపుష్కరైః |
కటుకేంద్రయవారిష్టభార్గీపర్పటకైస్తమైః |
క్వాథంప్రతినిషేవేత సద్యశ్శీతజ్వరచ్ఛిదమ్ ||

తా. వ్రాకుడు ధనియాలు శొంఠి తిప్పతీగ తుంగముపైలు పద్మకము రక్త
చందనము నేలవేము చేతిపొట్ల అష్టానరము పుష్కరమాలము కటుకరోహిణిగొడిపె
వేప గంటుబారంగి పర్వాటకము వీనిని నమ భాగములుగాచేర్చి కషాయముగాచి
యిప్పించిన శీతజ్వరము తత్క్షణమే నివర్తించును.

సర్వజ్వరములకు భూనింబాది కషాయము.

శ్లో॥ భూనింబదారుదశమూలమహామదాబ్ద తి క్తేంద్రబీజధనకేభ
కణాకషాయః | తంద్రాప్రలాపకసనారుచి దాహమోహ
శ్వానాదియుక్తచుఖిలంజ్వరమాశుహంతి ||

తా. నేలవేము దేవదారు నశమూలములు శొంఠి తుంగముపైలు చేతిపొట్ల
గొడిపెవిట్టలు ధనియాలు పురుగుపిప్పళ్ళు వీని కషాయము తంద్ర పలవరింతకాశము

అరుచి సర్వాంగతాపము మోహము క్వాసము యీ మొదలగువానితో గూడియుండు దారుణమయిన జ్వరములన్నిటిని అతిశీఘ్రముగా హరింపజేయును.

విషమజ్వరములకు దార్వాదికమాయము.

శ్లో॥ దార్వీదారుకళింగలోహితలతా శమ్యాకపాతాసతీ । శౌండి
వీరి కిరాతకుంజర కణా త్రాయంతికాపద్మకైః । చక్రాధాన్యక
నాగరాక్ష సరళాశీఘ్రాంబుసింహీశివా । వ్యాఘ్రీపర్వటదర్భ
మూలకటుకానంతా మృతాపుష్కరైః । ధాతూత్థం విస
మంత్రిదోషజనితం ఏకాహికంద్వ్యాహికమ్ । వీతోహంతి
మహావ్యధంబహురుజు సద్యఃప్రలాపాన్వితమ్ ॥

తా. మ్రానిపసపు దేవదారు కొడిసెరక్తచందనము కస్తురి రేల విషజౌద్ధిక
చోరములు పిప్పళ్లు పిల్లి పీచర నేలవేము ఏనుగుపిప్పళ్ళు కలుక్రానుగు పద్మకముచక్రా
ధనియాలు శౌంతి తానికాయ గరళదేవదారు శీఘ్రా జలము నేలములక కరక్కాయ
వ్రాకుడు పర్వాటకము దర్భవేళ్ళు కటుకరోహిణి సుగంధిపాల తిప్పతీగ పుష్కర
మూలము వీనితో సిద్ధముజేయబడిన కషాయమునిప్పించిన ధాతుజనితము విషమము
త్రిదోషజనితము ఏకాహికము ద్వ్యాహికము యీ మొదలగు జ్వరములు పలవరింత
అధికశూల వీడ నీనితోగూడియుండు దారుణజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా హ
రించును.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకమాయము.

శ్లో॥ శాలివర్ణీపృశ్నివర్ణీ బృహతీద్వయగోతురైః । బిల్వాగ్ని
మంధశోనాక కాశ్మరీపాటలాయుతైః । దశమూలమితి
ఖ్యాతం క్వధికంతజ్వలంపిబేత్ । పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం
వాతశ్లేష్మహరంపరమ్ । సన్నిపాతజ్వరంహంతి సూతికాగోష
నాశనమ్ । తక్ష్కంతగ్రహపార్శ్వార్ధి తంద్రాసుస్తకశూల
హృత్ ॥

తా. కోలపాన్న నేలపాన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెరు మారేడుతక్కరి
దుందిలము నేలగుమ్మడు కలిగొట్టు వీనిజేల్లు దశమూలమునబడును. వీనికషాయము

మును విప్వలిమార్గసహితము గానిప్పించిన వాతక్లేష్మజ్వరము సన్నిపాతజ్వరమునూతి
దోషము మెడపట్టు పార్శ్వశూలతంద్రతలనొప్పి వీటిని శీఘ్రముగా హరింపజేయును.

కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము.

శ్లో॥ కట్ఫలాంబుదభార్గీభి ర్దాన్యరోహిషపర్పతైః ।

వచాహరీతకీశ్మంగీ దేవదారు మహాషధైః ।

క్వాథఃకానజ్వరహంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహణే ॥

తా. కాయఫలము తుంగముపైలు గంటుభారంగి ధనియాలు కామంచిగడ్డి
పర్పాటకము వసకరక్కాయ కర్పాటకశృంగి దేవదారు శొంఠి వీనికషాయముకాన
యు క్తజ్వరము శ్వాసము శ్లేష్మము మెడపట్టు వీటిని హరింపజేయును.

కఫాదిజ్వరములకు శృంగార్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శృంగీదారునిశాసురాహ్వమ భయా భార్గీ చవిశ్వోషధమ్ ।

ముస్తాపర్పటకట్ఫలంచనవచా కుస్తుబరం కత్త్రిణం ।

క్వాథంతోద్రయతంపిబేచ్ఛకఫజే కాసేక్షయేషినసే ।

శ్వాసేవాతయుతేజ్వరేచనమనే హిక్మానుపిత్రామయే॥

తా. కర్పాటకశృంగిమ్రానిపసపు దేవదారుచెక్కరక్కాయగంటుభారం
గి శొంఠి తుంగముపైలు పర్పాటకము కాయఫలము వస ధనియాలు కామంచిగడ్డి
వీని కషాయమును* తేనె సహితముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనించిన
కాసము క్షయము పీనము శ్వాసము వాతజ్వరము వాంతి ఎక్కిల్లు పిత్తరోగము
వీటిని నశింపజేయును.

త్రిదోషజ్వరమునకు ఝుద్రాదికషాయము.

శ్లో॥ ఝుద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః కృతః కషాయః కఫ

మారుతోత్తరే । సశ్వాసకాసారుచిపార్శ్వశూలే జ్వరేత్రి

దోషప్రభవేప్రశస్యతే॥

తా. వ్రాకుడు తిప్పతీగ శొంఠి పుష్కరమూలము వీటికషాయము శ్లేష్మవాత ప్రకోపము శ్వాసకాసములు అరుచి పార్శ్వశూల వీనితో గూడియుండు త్రిదోష జనితజ్వరమును నివర్తింపజేయును.

అప్టవిధజ్వరాదులకు వృద్ధక్షుద్రాది కషాయము.

శ్లో॥ యద్రానింబపటోలచందనఘనై స్త్రిక్తామృతాపద్మకైః ।
వాసావేనణశుంఠిపుష్కరజటా భూనింబభార్గ్యాసహా ।
బీజంకుష్ఠధమాపకం కృమిరుజం కాసంఘమింకామలం ।
క్వాథంచాప్టవిధంజ్వరం కఫమరుత్పిత్తంసదాహంజయేత్ ॥

తా. వ్రాకుడు వేము పొట్ల చందనము తుంగమునైలు చేతిపొట్ల తిప్పతీగ పద్మకము అడ్డసరము వేసనము శొంఠి పుష్కరమూలము జటామాంసి నేలవేముగంటు భారంగి వేసన శృంగఖ్యకోస్తు దురదగొండి వీనికషాయము కృమిరోగము కాసము వాంతి కామిల అప్టవిధజ్వరములు సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవాత పిత్తము వీనిని నశింపజేయును.

అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమాలాపంచక కషాయము.

శ్లో॥ ఆరగ్వధంగంధకతిక్తముస్తా హరీతకీభి క్వధితంకషాయః ।
సామేనశూలే కఫవాయుక్తే జ్వరేహితో దీపలపాచనశ్చ ॥

తా. రేల మునగ నేలవేము తుంగమునైలు కరక్కాయ వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము అజీర్ణము శూల కఫవాతము వీనితోగూడియుండు జ్వరమును హరింపచేయుటయేగాక అగ్నిదీప్తిని ఆమృతమును గలుగజేయును.

వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్రకషాయము.

శ్లో॥ పర్పటాబ్దామృతావిశ్వ కై రాతంసాధిణంజలమ్ ।
పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాతపిత్తజ్వరాపహమ్ ॥

తా. పర్పటకము తుంగమునైలు తిప్పతీగ శొంఠి నేలవేము వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము పంచభద్రమనబడును. ఇదివాతపిత్తజ్వరమును బోకడచును.

వాతజ్వరమునకు శత్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శరీపుష్కరమూలంచ భార్గీశ్వరగీడురాలభా ।
గుడూచీనాగరాపాతా కిరాతంకటుగోహిణి ।
ఏషశత్యాదిజ క్వాథః సర్వవాతజ్వరావహః ।
కాసాదిశోఫయుక్తేషు దద్యాత్సప్రద్రవేషుచ ॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము గంటుభారంగి కర్కాటకశృంగిదురది గొండి తిప్పతీగ శొంఠి విషబొద్ది నేలవేము కటుకరోహిణి వీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము కత్యాదికషాయము మనబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరములను పోగొట్టును. కాసము శోఫ ఉపద్రవములు వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు హితకరము.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్చత్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శరీపటోలద్వినిశోగ్రగంధావాసాకిరాతం దశమూలధారా ।
సహచరీభార్గి వరీసశృంగీరాష్టేంద్ర బీజంసురదారుశిగ్రుః ।
దురాలభ ధాన్యకశుంఠిపాతానురేంద్రకల్కం సహరీతకీభిః ।
త్రాయంతికైంద్రీ కటుకాగదంచ కషాయమేషాంవిహితస్స
వాయా శ్లేష్మజ్వరే కాసనశ్వాస శూలేవాతాధికోగ్నిశీత
కేచ । చిరజ్వరేదుష్టమలగ్రహేపి సూనంహితో య సతతం
శత్యాదిః॥

తా. కచోరములు పొట్ల పసుపు మ్రానిపసుపు వస అద్దసరము నేలవేముదశ మూలములు ధారా ములుగోరింట గంటుభారంగి పిల్లిపీచర కర్కాటక శృంగిసన్న రాస్తుము కొడిసెలిత్తులు దేవదారు మునగ దురదగొండి ధనియాలు శొంఠి విషబొద్ది సరశీదేవదారుచెక్క కర్రకాయ కలుక్కానుగు పెద్దసాపర కటుకరోహిణి చంగల్వొక్తే పీనితో సిద్ధముచేయబడిన కషాయము శత్యాదికషాయమనబడును. ఇది శ్లేష్మజ్వరము శ్వాసకాసములు శూల వాతప్రకోపజ్వరము శీతజ్వరము పురాణజ్వరము దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపజేయును.

వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలీచగుడూచీచ ముస్తాచైవధమానకమ్ ।

నింబత్వక్వర్పటంతిక్తా భూనింబత్రిఫలావృషాః ।
పటోలాదిరయంక్వాధః వాతజ్వరహరస్మృతః ॥

తా. పొట్ల తిప్పతీగ తుంగము పైలు దురదగొండి వేపపట్ట పర్వాటకము చేనుపొట్ల నేలవేము త్రిఫలములు అడ్డరసము ! పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము పటోలాదియనబడును. ఇది వాతజ్వరమును హరింతును.

వాతకఘజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాదికషాయము.

శ్లో॥ ముస్తాగుడూచీసహనాగ రేణ వాసాజలంపర్పటకంచపథ్యా ।
తుద్రాచదుస్సర్పయంతఃకషాయఃపీతోహితోవాతకఘజ్వరేచ

తా. తుంగము పైలు తిప్పతీగ శొంతి అడ్డరసము వట్టివేరు పర్వాటకము క రక్కాయ దురదగొండి వ్రాసుడు పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము నిష్పించిన వాతకఘజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ గుడూచీనింబధాన్యాకం పద్మకంరక్తచందనమ్ ।
ఏషసర్వజ్వరంహంతిగుడూచ్యాదిస్తుదీపనః ॥

తా. తిప్పతీగ వేము ధనియాలు పద్మకము రక్తచందనము పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము గుడూచ్యాది యనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింప జేయును. ఆగ్నిదీప్తిని కలుగజేయును.

పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము

శ్లో॥ త్రాయంతీవర్పతాశీర తిక్తాభూనింబదుస్స్పృశా ।
కషాయోమధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవిహశనః ॥

తా. కలుక్రాసుగు పర్వాటకము వట్టివేరు చేనుపొట్ల నేలవేము దురదగొం. పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము తేనె సహితముగా నిష్పించిన పిత్తజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయమాణాదికషాయము.

శ్లో॥ త్రాయంతీంద్రయవావాసా ఛిన్నాతి కృపటోలకైః ।

నింబదుస్పర్శభూనింబ సమ్యక్పద్మకపర్పతైః ।
అష్టావశేషితఃక్వాథ పి త్తశ్లేష్మజ్వరాపహః ॥

తా. కలుక్రానుగు కొడిసె అడ్డరసము తిప్పతీగె చేరుపాట్ల వేము దురగ
గండి నేలవేము పద్మకము పర్పాటకము వీటినిజేర్చి అష్టావశేషముగా కాచబడిన
కషాయము పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును నివర్తిజేయును.

విషమజ్వరమునకు వాసాదికషాయము.

శ్లో॥ వాసాత్సుద్రామృతాముస్తా శుంఠీఘాత్రీసమాక్షికః ।
పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః ॥

తా. అడ్డరసము వ్రాకుడు తిప్పతీగె తుంగముపైలు శొంఠి ఉసిరికెవరుగు
వీనికషాయమును తేనె పిప్పలి చూర్ణ సహితముగా నిప్పించిన విషము. జ్వరము నివ
ర్తించును.

ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలంత్రిఫలానింబ ద్రాక్షాశమ్భూకవాసకైః ।
క్వాథంసితామధుయుతం పిబే దేకాహికజ్వరే ॥

తా. పాట్ల త్రిఫలములు వేము ద్రాక్ష కేల అడ్డరసము వీనికషాయమును పం
చదార తేనె రనిసహితముగా పానముచేసిన ఏకాహిక జ్వరము నివర్తించును.

త్ర్యాహికజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ గుడూచీఘాన్యముమస్తాభి శృందనోశీరనాగరైః ।
కృతంక్వాథంపిబేత్ డ్రాక్షాశితామధుక్తంజ్వరాతురః ॥
తృతీయజ్వరనాశాయతృష్టాదాహనివారణమ్ ।
పీతోమరీచచూర్ణేన తులసీపత్రగోరసః ।
ద్రోణపుష్పీర సోపాపి నిహంతివిషమజ్వరాన్ ॥

తా. తిప్పతీగె ధనియాలు తుంగముపైలు చందనము వట్టివేరు శొంఠిపింతో
సిద్ధము చేయబడిన కషాయమును తేనె పంచదార వీని సహితముగా నిప్పించిన
త్ర్యాహిక జ్వరము దప్పి సర్వాంగతాపము ఇవి నివర్తించును. మఱియు తులసి

స్వరసములోగాని లేక తుమ్మిపూలరసములోగాని మిరియాలచూర్ణమునుకలిపిపానము చేయించిన విషమజ్వరము హరించును.

పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భృంగంనాగాంగ కైలామరిచమగధజానా
గరంనాజిగంధా । భృంగంస్యాదేకభాగం ద్వయహరికుసుమం
ద్రావిణీవేదభాగా । మారీచంచాష్టభాగంతదపిమగధజాభాగ
శష్టోడశోక్తాః । ద్వాత్రింశచ్ఛృంగిబేరంచతురధికయుతావా
జిగంధాచషష్ఠిః । ఏశేషాంసూక్ష్మచూర్ణం సమసితసహితం
సోమ్యధారంకపన్నమ్ । పిత్తఘ్నంపాండుగుల్మజ్వరగురుగుద
జారోచకాజీర్ణనాశమ్ । భృంగశ్వాసాది హిక్మాజ్వరజతర
మహాశ్వాసహృద్రోగనాశమ్ । భృంగాఖ్యంచైకబాహుంసక
లగదహరంభాషితంపూజ్యపాద్యైః॥

తా. లవంగాపుచ్చెక్క 1 భాగము నాగకేరములు 2 భాగములు డేలకులు
4 భాగములుమిరియాలు 8 భాగములు పిప్పళ్లు 16 భాగములు శొంఠి 32 భాగములు
* డోమ్యడోలుగడ్డ 64 భాగములు యిటుల పినినిచూర్ణముజేసి దానికిసమము పంచ
దారగలిపి పుష్కొదికముతోనేనిపుష్కధారలతోనేని సేవించినకఫముపిత్తము పాండువు
గుల్మము పురాణజ్వరము మూలవ్యాధి అరుచి అజీర్ణము భృంగశ్వాసము యెక్కిళ్లు
జ్వరము పుదరరోగము మహాశ్వాసము తొమ్మునొప్పి యేకబాహు జనితవాతరోగము
యీమొదలగు సర్వరోగములు హరించునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను. ఇదిలవం
గాది చూర్ణము.

పురాణజ్వరక్షయోదులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఏలాత్వక్పత్రనాగామరిచ మగధజానాగర
కుండురుష్కమ్ । తక్కోలకోష్ఠజాతీ ఫలమమృతలతాసా
భానింబవాసాః । యష్టిత్రాతౌకచోరం మలయజఖదిరంక్షీర
వారింప్రియంగుః । హిబేరంధాన్యజాజీశతకుసుమచాభార్జి

* ఇదే పెన్నెరుగడ్డయనియు కెప్పబడును.

ముస్తాశ్చ తి క్తమ్ । సర్వసమ్యక్సమార్థం సమసితసహితం
 శ్లేష్మపి త్తజ్వరఘ్నమ్ । పి త్తం వై పాండురోగకాక్షయమదగుద
 జారోచకాగుల్మజీర్ణమ్ । హంతి శ్వాసాదిహిద్యాజ్వరజఠర
 మహాకాసహృద్రోగనాశనమ్ । ఏలాద్యంయోగరాజంసకల
 జనహితంభాషితంపూజ్యపాదైః ।

తా. ఏలకులు * దాచినిచెక్క ఆకుపత్రి నాగకేసరములుదురియాలు పిప్పళ్లు
 కుందురుచ్చము తక్కిలము చంగవ్యకోష్ఠ జాజకాయ తిప్పనత్తు శేలవేము అడ్డ
 సరపు యీనెలు యప్పియధుకము దీపద్రాక్ష కచోరములు శ్రీగంధము చంద్రచెక్క
 మనుబాలవేళ్లుపేంకణము కుదువేరు కొలిమెర్లు జాజిమొగ్గలు చామంతులు వనగంటు
 భారంగీతుంగముపైలు కటుకరోహిణి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి నూత్న
 చూర్ణముచేసి దానికి సమము పంచదారగలిపి వుష్ణోదకముతో నేవించిన శ్లేష్మపిత్త
 జ్వరములు పిత్తము పాండురోగము క్షయరోగము మదము మూలవ్యాధి అరుచి
 గుల్మము పురాణజ్వరములు శ్వాసకాసలుయెక్కిళ్లు అంతర్గతజ్వరము మహాశ్వాసము
 తొమ్మునొప్పి యివినశించును. ఇదియేలాదిహార్షమనబడును. ఈశ్రేష్ఠమైనయోగము
 సర్వజనులకు హితకరమని పూజ్యపాదముహర్షి వచించెను.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ నింబపత్రవరావ్యోష యవానీలవణత్రయమ్ । ఊరోదిగ్వ
 ప్నిరామేషుత్రినేత్రక్రమశోశకాః । సర్వమేకంకృతంచూ
 ర్ణంప్రత్యాపేభక్షయేన్నరః । యేకాహికంద్వ్యాహికంచ
 తదాత్రిదివసజ్వరమ్ ॥ చాతుర్ధికంమహాఘోరం సతతంసంత
 తందివా । ధాతుస్థంచ త్రిదోషోత్థం జ్వరంహంతి నసంశయః॥

తా. వేపాకు 4 భాగములు త్రిఫలములు 3 భాగములు త్రికటుకములు
 3 భాగములు ఓమము 5 భాగములు మూడువిధములయి నలవణములు 3 భాగములు
 ఊరము 3 భాగములు యిటులవీనినన్నిటిని నొకటిగాజేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి
 ప్రాతఃకాలమునందుభక్షించిన యేకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్ధికజ్వర

ములు దారుణమైన సతత సంతతజ్వరములు నివాజ్వరము ధాతుగతజ్వరము త్రిదోష జ్వరము ఇవి యన్నియు నివర్తించును.

జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము.

శ్లో॥ కాలీయకంతురజ్జీవదేవదారువచాఘృతమ్ । అభయాధన్వయా
సంచశృంగీక్షుద్రామహాశుభమ్ ॥ త్రాయంతీ పర్పటంనింబం
గ్రంధికంబాలకంశరీ । పౌష్కరంమాగధీమూర్వా కుటజంమ
ధుక్షుప్తికా॥ శిగ్రూద్భవం సేంద్రయవం వరీదార్దీకుచందకమ్ ।
పద్మకం సరళోశీరత్వచంసౌరాష్ఠ్రికాస్థిరా ॥ యవాన్యతివిషా
బిల్వంమరిచంగంధకత్రకమ్ । ధాత్రీగుహాచీ కటుకంసచిత్రక
పటోలకమ్ ॥ కలశీచైవసర్వాణి సమభాగానికారయేత్ ।
సర్వద్రవ్యస్య చార్ధంతం కైరాతంసం ప్రకల్పయేత్ । ఏత
త్సుదర్శనంనామ జ్వరాస్తంతి నసంశయః ॥ పృథగ్దోషాంశ్చ
వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ । ప్రాకృతంనైకృతంచాపి
సౌమ్యంతీక్ష్ణమథాపివా ॥ అంతర్గతం బహిష్ఠంచ నిరామంసామ
మేవచ । జ్వరమప్తవిగ్రహంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపివా । నానా
దోషోద్భవంచయివ వారిదోషభనంతిథా ॥ విరుద్ధభేషజభవం
జ్వరమాశువ్యపోహతి । స్త్రీహంసయకృతగుల్మం హంత్య
వశ్యంనసంశయః ॥ యథాసుదర్శనం చక్రందానవానానిషూ
దనమ్ । తథాజ్వరాణాంసర్వేషామిదమేవనిగద్యతే ॥

తా. మ్రానిపసుపు పసుపు దేవదారు వన తుంగముపైల కరక్కాయచురద
గొండి కర్కాటకశృంగి వ్రాకుడు శొంఠి కలుక్రానుగు పర్పటకము వేము గ్రంధి
తగరము వట్టివేరు కచారములు వృష్కరమూలము పిప్పళ్లు చాగకొడిసె యష్టివధు
కము మునగవిత్తులు కొడిసెపూచి చల్ల పిల్లగడ్డలు మ్రాని చుచందనము పద్మకముదేవ
దారు వట్టివేరు లవంగపట్ట కాశ నాయి ముయ్యాకుపొన్న కురాసానికనుము అతివన
మారేడు మిరియాలు గంధపత్రి ఉసిరికె తిప్పతీగె కటుకగోహిణి చిత్రమూలము
పొట్ల నక్కత్రోక పొన్న వీసెనన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి దీనిలో సగము నేల
వేమునుచేర్చి మార్గము చేయవలయును. ఇదిసుదర్శన చూర్ణమనబడును, ఇదిప్రత్యేక

సర్వజ్వరములకు జ్వరభైరవచూర్ణము.

దోషములచే జనించిన జ్వరములు విషమజ్వరము ప్రాకృతజ్వరము నిరామజ్వరము సామజ్వరము సాధ్యజ్వరము అసాధ్యజ్వరము పలు దోషములచే జనించిన జ్వరములు జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము విరుద్ధోషధము వలన జనించిన జ్వరము క్షీణము యక్రతు గుల్మము యీమొవలగు రోగములను నువర్చన చక్రము అసురులననశింపచేసే నటువలెనే నశింపజేయును.

శ్లో॥ నాగరంత్రాయమాణాచపిచుమందదురాలభా । పథాముస్తా
వచాదారువ్యాఖీశ్శృంగీశతావరీ ॥ పర్పటం పిప్పలీమూలం
విశాలాపుష్కరంశటీ । మూర్వాకృష్ణాహరిద్రేద్వేలోధ్రచం
దనముత్పలమ్ । కుటజన్యవరంవల్కుం యష్టిమధుకచిత్రకం ।
శోభాంజనం బలాచాతి విషాచకటురోహిణీ ॥ ముసలీ పద్మ
శాస్త్రంచయవానీశాలపర్ణికా । మరిచంచామృతా బిల్వంబా
లంపాకస్యపర్పటీ ॥ తేజపత్రం త్వచంధాత్రీపుష్పిపట్టిపటోల
కమ్ । గంధకంపారదంబోహ మధ్రకంచమనశ్శిలా ॥ ఏతేషాం
సమభాగేనచూర్ణమేవం వినిర్దిశేత్ । తదర్థంప్రక్షిపేత్తత్త్రీ
చూర్ణంభూనింబసంభవమ్ । మాత్రానుస్యప్రయుంజితదృష్ట్యా
దోషబలాబలమ్ । చూర్ణంభైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాస్తంభినసం
శయః ॥ పృథగ్దోషాంశ్చవివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ ।
ద్వంద్వజాన్ సన్నిపాతోత్థాన్ మాసనానపినాశయేత్ ॥
ప్రాకృతంవైకృతంచైవ సౌమ్యంతీక్ష్ణమథాపివా । అంతర్గతంబ
హిఃస్థంచనిరామంసామమేవచ ॥ జ్వరమష్టవిధంహంతినాధ్యా
సాధ్యంనసంశయః । నానాదోషోద్భవంచైవ వారిదోషధవం
తథా । విరుద్ధధేషజభవం జ్వరమాశువ్యపోహతి । అగ్ని
మాంద్యయకృత్ స్తీహ పాండురోగమరోచకమ్ ॥ ఉదరా
ణ్యాంత్ర వృద్ధిచర క్తపిత్తత్వగామయమ్ । శ్వయంధుంచశిర
శ్శూలం వాతామయరుజాంహరేత్ । జ్వరభైరవసంజ్ఞంతు
భైరవేణకృతంశుభమ్ ॥

తా. శొంఠి కలుగ్రానుగు వేముదుదరగొండి కరక్కాయ తుంగముపైలుపస
దేవదారువ్రాకుడు కర్పాటకశృంగి పిల్లిపీచర పర్వాటకము మోడి పావర వుష్కర
మూలము కచోరములు చాగపిప్పళ్లు పసుపు మ్రానిపసుపు లొద్దుగు చందనము నల్ల
కలున కొడిసెవిత్తులు లవంగపట్ట యష్టిమధుకము చిత్రమూలము మునగ ముత్తవపుల
గము అతివస కటుకరోహిణి నేలతాటిగడ్డలు సదృకాష్టము కురాసానిఓముము శోల
పొన్న మిరియాలు తిప్పతీగె లేకమారేడు పద్మకము పర్వాటకము తేజపత్రము
లవంగపుచెక్కఉసిరికె నేలపొన్న పొట్ల శుద్ధిచేసినగంధకము రసము లోహభస్మము
అధ్రకభస్మము మణిశిల వీనినన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి చక్కగా చూర్ణము
చేసి దీనికి ౩ భాగము నేలవేము చూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా బ్రయో
గించిన వాతపిత్తశ్లేష్మ దోషములు ద్వంద్వదోషము సన్నిపాతదోషము విషమజ్వర
ము ప్రాకృతము వైకృతము సౌమ్యము తీక్ష్ణము అంతర్గతము బాహ్యము నిరామము
సామము సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు నానాదోషములవలన జనించిన జ్వరములు జల
దోషమువలన జనించినజ్వరము విరుద్ధోద్రవమువలనజనించిన రోగము అగ్నిమాంద్యము
యకృత్తు ప్లిహము పాండువు ఆగోచకము ఉదరరోగము ఆంత్రవృద్ధిరక్తపిత్తము
చర్మరోగము నాపు శీరశ్మూల వాతరోగము వీటినిన్నిటినిహరింపజేయును ఇది భైరవ
చూర్ణమనబడును. ఇది భైరవునిచే శిష్యబడినది

సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఆమలచిత్రకంపత్థ్యా పిప్పలీసైంధవంతథా ।
చూర్ణతోయంకణోజ్ఞేయః సర్వజ్వరహరఃపరః ।
భేదీరుచికర శ్లేష్మహంతాదీపనపాచనః ॥

తా. ఉసిరికె చిత్రమూలము కరక్కాయ పిప్పళ్లు సైంధవలగము వీనినన్నిటి
నొకటిగజేర్చి చేయబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోగొట్టును. దోషములను భేది
చును రుచినిపుట్టించును శ్లేష్మమును పోగొట్టును. అగ్నిదీపనము జీర్ణము వీటిని కలు
జేయును.

దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ హరీతకీనింబపత్రం నాగరంసైంధవోనలః ।
ఏహాంచూర్ణంసదాఖాదే ద్దగ్ధజ్వరశాంతయే॥

తా. కరక్కాయ వేపాకు శొంఠి సైంధవలవణము చిత్రమాలమువీని చూర్ణమును సేవించిన జలదోషమువలన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుపిప్పలీ విడంగవిశ్వా కటురోహిణిరజః |
నిహంతిలీథంమధునాతినత్వరంసును స్తరంచుర్జలదోషజంజ్వరమ్

తా. నేలవేము తెగడ నీరుపిప్పళ్లు వాయువిడంగములు శొంఠి కటుకరోహిణి వీని చూర్ణమును తేనెతో నాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతి శీఘ్రముగా నివర్తించును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము.

శ్లో॥ లాక్షారససమంతైలం తైలాన్మస్తుచతుర్ధణమ్ | ఆశ్విగంధ
నిశాదారు కాంతికుష్ఠాబ్దచందనమ్ | సమూర్వారోహిణీరా
స్నాశతాహ్వామధుకై స్సమమ్ | సిద్ధంలాక్షాదికంనామ తైల
మంగేనలేపితమ్ | నర్వజ్వరగ్రహోన్మాద మూర్ఛాపస్మార
నాశనమ్ | యక్షరాక్షసభూతఘ్నంగర్భిణీరాంహితంవిదుః ||

తా. లక్క వీసెడు తైచ్చి 4 వీసెల ఉదకముపోసి చాతుర్భాగావవేషముగా కషాయముకొని వడియకట్టిఅకషాయమునకు సమమునూనె నాలుగింతలు అవు పెరుగు. మీడినీళ్లునొకబాసలోబోసి పెన్నెరుగడ్డ ప్రానివసుపు దేవదారుచెక్క రేణుకలు చెంగల్యకోష్ఠ తుంగముపైలు శ్రీగంధము చాగగడ్డలు కటుకరోహిణి దుంపరాష్ట్రము సదానాకు అతిమధురము ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి తైలపక్వమున దించుకొనవలయును. ఇది లాక్షాదితైలమనబడును. అభ్యంతజనాదులచే సమస్తజ్వరములు గ్రహపీడ ఉన్మాదయము మూర్ఛ అపస్మారము యక్షరాక్షసభూతాదివీడ వీటిని హరింపజేయును. గర్భిణీస్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

శీతజ్వరాదులకు హస్తీకర్ణికతైలము.

శ్లో॥ హస్తీకర్ణిబరాదుస్పృశ్నీలీరాస్నాసురద్రుమైః | గాంధారీసహ
దేవీచతులసీసింఘవారకః || పృథగ్దశఫలంక్షుణ్ణం జలదోశే

విపాచయేత్ । చతుర్భాగావశేషేస్త్రి తైలంప్రథమ్యయం
క్షిపేత్ ॥ గంధారిస్వరసంతైలం తుల్యంతక్రాథకద్వయమ్ ।
లాతూయాస్వరసంచైవతైలంతుల్యం ప్రిదాపయేత్ । వత్స
కాతివిషాముస్తారాన్నా కాంతీపటోలికా । కుష్మకైదర్యకృమి
జిత్వాపరాదార్వీకటుత్రయమ్ ॥ పిప్పలీమూల చవికా లశునం
గృచధూమకమ్ । పృథక్కర్షవిచూర్ణ్యాన శనైర్మృద్వ్యం
నాపచేత్ । యాతేనరక్షశ్రోతాయనవవస్త్రేణపేషయేత్ ।
తతైలంశ్రేష్ఠమభ్యంగపానేనవకర్మసు ॥ శీతజ్వరం నిహం
త్యాశు పురాణజ్వరమేవచ । ఏకాహికం ద్వావిహికంచ
త్రావిహికంచ చతుర్థకమ్ । విషమంచ త్రిదోషంచ హంతి
సత్యం ససంశయః ॥

తా. బలురక్కసి 4 పీసెలు ముత్తవపులగము తీటకసింది నీలివేళ్లు గుంపరా
న్నముదేవదారు తక్కడ సహదేవి తులసి వావిలి వీటిని బ్రత్యేక ప్రత్యేకము 10 ప
లముల చొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి 4 పళ్లు నీళ్లుబోసి చతుర్భాగావశేషముగా
కషాయముకొచి దానిలో 2 ప్రస్థములు నువ్వులనూనె తక్కదాసుస్వరసము 2 ప్రస్థ
ములు తక్రము 2 ఆధకములు లక్కస్వరసము 2 ప్రస్థములు వీటినిచేర్చి కాచవ
లయు కాగునపుడందుకొడిసెపాలవిత్తులు అతీరస తుంగముపైలు గుంపరాన్నము
రేణుకలు వెల్లిపాట్ల చంగల్వొకోట్టు కరివేపాకు వాయువిడంగములు అగరు కొంత
ప్రానిపసపు త్రికటుకములు 2 నుము చిత్రమూలము భవంగపుచ్చెక్క కటుకరోహిణి
కచోరములు అగరుచెక్క మంజిష్ఠి సదాప తక్కిలాలు గంఠుభారంగి మోడి
చవ్యము వెల్లులి కరుఘాపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణముగ్రహించి
చూర్ణముచేసివైచి మృద్వగ్నిచే మెల్లగపక్వముచేసి నూతనవస్త్రముచే వడియకట్టవల
యును. ఈ తైలము అభ్యంగము పానము మొదలగు కర్మలయందు మిగుల శ్రేష్ఠమై
నది. ఇది శీతజ్వరము పురాణజ్వరము ఏకాహికము త్రావిహికము ద్వావిహికచ
చతుర్థకము విషమము సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు అంగారక తైలము.

శ్లో మూర్వాలాతూ హరిద్యేద్యే మంజిష్ఠా సేంద్రవారుణీ ।

బృహతీ సైంధవం కుష్మంరాస్మామాంసీ శతావరీ॥

ఆరనాళాథ కేనై వ తైల ప్రస్థంవిపాచయేత్ ।
తైలమంగారకంనామ సర్వజ్వరవినాశనమ్ ॥

తా. చాగలక్క పసుపు మానిపసుపు మంజుష్టి పెద్దపాపరనేలములక సైంధవలవణము చంగల్వకోష్ఠు దుంపరాన్నము జటామాంసి పిల్లిపీచర వీటినిచేర్చి ఆఘక ప్రమాణము ఆరనాళముతోడ 1 ప్రస్థము నూనెబోసి పక్వము చేయవలయును. ఇది అంగారక తైలమనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును.

జ్వరములకు లాఠోద్దితైలము.

శ్లో॥ లాఠోహరిద్రామంజుషాకల్పై సైలంవిపాచయేత్ ।
షడ్గుణేనారనాళేన దాహశీతజ్వరాపహం ॥

తా. లక్క పసుపు మంజుష్టి వీటికల్పమునుచేర్చి 6 భాగములు ఆరనాళములతో తైలమునుపోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని బోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు మహాలాఠోద్దితైలము.

శ్లో॥ లాఠోరసాథకేప్రస్థం తైలస్యవిపచేద్భిషక్ । మస్త్యాథకసమా
యుక్తంపిష్ట్యాచా త్రసమారభేత్ ॥ శరపుష్పాం హరిద్రాచ
మూర్వాంకుష్ఠంహరేణుకమ్ । కటుకాంమధుకంరాస్నామశ్వ
గంధాంచదారుచ । ముస్తకంచండనంచైవ పృథగక్షసమాన
కైః॥ ద్రవ్యై రేతైస్తుతచ్ఛిద్ధమభ్యంగా న్మారుతాపహమ్ ।
విషమాఖ్యాజ్వరాన్ సర్వాన్ ఆస్వేవప్రశమనయేత్ ।
సంశ్వాసంతు ప్రతిశ్వాయం కంఠాదార్గంధ్య గౌరవమ్ । త్రిక
పృష్ఠకటీశూలం గాత్రాణాంకుట్టణంతథా ॥ పాపాలక్ష్మీప్రశమ
నం సర్వగ్రహ నివారణమ్ । అశ్వీభ్యాంసర్పితంక్రేష్టం తైలం
లాఠోదికరీమహత్ । లాఠోమూషడ్గుణంతోయం దత్త్వై
వింశతివారకమ్ । శరిస్రావ్యజలంగ్రాహ్యం కింవాక్వాధ్యం
యథోదితమ్ ॥

తా. అధకప్రమాణము లక్కరసుములో నువ్వులనూనె 1 ప్రస్థముపోసి పెరుగుమీదనీళ్లు అధ ప్రమాణముచేర్చి సదాప చాగ చంగల్వకోష్ఠిరేణుకలు కటుకరోహిణి యష్టిమధుకము దుంపరాస్త్రము పెన్నేరుగడ్డ దేవదారు తుంగముపైలుచందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణముగ్రహించి కల్కముచేసి దానిలో చేర్చిపక్వము చేయవలయును. దీనిని అభ్యంగము చేసికొనిన వాతము సుమస్త విషమజ్వరములు ఇవిశీఘ్రముగా శమించును. మఱియు కాసము శ్వాసము పీనసము రురద దుర్గంధము గురుత్వము ముడ్డిపూస వీపునడుము వీనియందలిశూల అవయవములయందు పోట్లు ఇవియన్నియు నివర్తించును. సాపము అలక్ష్మీ సమస్తగ్రహషీడ ఇవియును శమించును. ఇదిమహా లాఘాదితైలమనబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మించబడినది. మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. లక్కను 6 భాగములధికముగనుండు ఉదకములోవైచి మర్దించి 21 వ పర్యాయము వడియకట్టిగాని లేక లక్కను నలియఁగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములో వైచి పాదావశేషముగా కషాయముకొని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్కరసమనబడును.

శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము.

శ్లో॥ సువర్చికా నాగరకుప్తమూర్వా లాఘా నిశాలోహిత యష్టి కాభిః । తైలంజ్వరేషడ్గుణ తక్రసిద్ధ మభ్యంజనాచ్చీతవిదాహ మత్స్యత్ ॥ దధ్నస్ససారకస్యాత్రతక్రంకట్టరమిష్యతే॥

తా. సువర్చికా శొంఠి చంగల్వకోష్ఠి చాగ లక్క పనుపు రక్తచందనము యష్టిమధుకము తైలము వీటిని 6 భాగములధికముగనుండు మజ్జిగలో పక్వముచేయవలయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోగొట్టును. మిగడతోగూడిన పెరుగులోనుండి తీయబడిన మజ్జిగ కట్టరమనబడును.

ఏకాహికాది విషమజ్వరములకు మహాకట్టర తైలము.

శ్లో॥ శుక్తారనాలై దధిచుస్తుతక్రైః ఫలాంబుభాగేనసమంహి తైమ్ ॥ కృష్ణాదికల్పై ర్భృగువహ్నిసిద్ధ మభ్యంజనంవాతకఫ జ్వరాణామ్ ॥ ఏకాహికద్విత్రిచతుర్థకానాం మాసార్థమాస ద్వయమాసికానాం । నివారణం తద్విషమజ్వరాణాం తైలంతు షట్కట్టరకం మహత్స్యత్ ॥

తా. శుక్తము ఆర నాళము పెరుగుమిదిమిగడ మజ్జిగ త్రిఫణోదకము వీటికి
సమము గా తైలము వీనినన్నిటినిచేర్చిదానిలో కృష్ణాదికల్కమును అనగా:—

“కృష్ణాచిత్రకషడ్గంధావాసకంచవిషాఘనమ్ ।
గ్రంథికై లేచాతివిహః రేణుకంచకటుత్రయమ్ ॥
యవానిగోస్తనీవ్యాఘ్రీభూనింబం బిల్వచందనమ్ ।
భాగ్యశ్యామాశివాధాత్రీ స్థిరామూర్త్యాసజీరకా ॥
నర్వపూ హింగుకయకీం విడింగంచనమాంశకమ్ ।
ఏషకృష్ణాదితోనామ గణోజ్వరవినాశనః ॥”

అనెడివచనప్రకారము పిప్పళ్లు చిత్రమూలము నస ఆడ్డరసము మంజిష్ఠితుంగము స్త్రీ
లు గ్రంథితగరము వీలములు అతిపాన రేణుకలు త్రికటుకములు కురానాని ఓము
ద్రాక్షవ్రామడు నేలవేము మారేడు చందనము గంటుభారంగి కరక్కాయ ఉసిరిక
ముయ్యకుపాన్న చాగ జీలకఱ్ఱ ఆవాలు ఇంగువ కటుకరోహిణివాయువిడంగములు
వీటిని సమాంశములుగాచేర్చి నల్లసుగంధిపాలకల్కముపాసి మృద్వగ్నిచే సిద్ధము
చేయవలయును. ఇది బృహత్కృష్ణరత్నైలమనంబడును. దీనిసభ్యంజనము చేసికొనిన
చాతకఫస్వరములు ఏకాహిక ద్వ్యాహికము త్ర్యాహికము చాతుర్థికము మాసికము
అర్థమాసికము మాసద్వయము యామొలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. విష
మజ్వరములను పోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాదితైలము.

శ్లో॥ పిప్పలీముస్తకంధాన్యం సైంధవంత్రిఫలావచా । యవానీచా
జమోదాచ చందనంపుష్కరాహ్వయమ్ । శటీద్రాక్షాగవా
క్షీచశాలిపర్ణిత్రికంటకమ్ । భూనింబారిప్తపత్రాణి మహానిం
బనిదిగ్ధికా॥గుడూచీపుశ్చిపర్ణిచబృహతీదంతిచిత్రకా । ధాత్య
హరిద్రా వృక్షాన్లుం పర్పటంగజపిప్పలీ । ఏతేషాంకార్షికైః
కల్కైః సైలప్రథవీపాచయేత్ । దధికాంజకతక్తైశ్చమాతు
లుంగరసైస్తథా ॥ స్నేహమాత్రాసమై రేభి శ్వవైర్మృద్వగ్న
నాపచేత్ । సిద్ధమేతత్ప్రియోక్తవ్యం జీర్ణజ్వరమహాహరి ॥

ఏకజంద్వంద్వజంచైవ గోషత్రయసముద్భవమ్ । సంతతం
తతాన్యేద్యు స్తృతీయకచతుర్థకాః । మాసజంపక్షజంచైవ
చిరకాలానుబంధినమ్ । సర్వాస్తాన్నాశయత్యాశు పిష్పల్యా
ద్యమిదంమహత్ ॥

తా. పిష్పళ్లు తుంగముపైలు ధనియాలు పైంధవలవణము త్రిఫలఘులు వస
కురాసాని ఓమము అజామోదము చందనము పుష్కరమాలము కచోరములు ద్రాక్ష
పాపర కోలపాన్న పల్లెరు నేలవేము వేపాకు పెనువేప వ్రాకుడు తిప్పతిగ నేలపొ
న్న నేలములక దంతి చిత్రమాలము మానిపసుపు వృక్షాఘము పర్వాటకము ఏనుగు
పిష్పళ్లు వీటిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణముచొప్పన గ్రహించి కల్కముచేసి 1 ప్రస్థ
ముతైలములోకలిసి పెరుగు కాంజికము మజ్జెగ మాతులుంగరసము వీటినిప్రత్యేకము
ఒక్కొక్క ప్రస్థముచొప్పనచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే పక్వము చేయవలయును. ఇది
మహత్పిష్పల్యాదితైలమనబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము ఏకజము ద్వంద్వ
జము త్రిదోషజము సంతతము అన్యేద్యుః స్తృతీయకము చతుర్థకము మాసజము పక్ష
జము చిరకాలానుబద్ధి మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును

ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాఘోభూతాంకుశ తైలము.

శ్లో॥ భూత్వాఘ్నీస్వరసంప్రస్థమజాక్షీరంచతత్సమమ్ । భృంగీనిర్గుం
డికాచైవ తక్కారీతులసీద్వయమ్ ॥ అశ్వగంధీకాశజంఘీ
హస్తికర్ణిశతావరీ । లాఘోరసంప్రయోజ్యంతు బలాతైలా
ణకంతథా । ఏతేషాంస్వరసంగ్రాహ్యం ప్రస్థంప్రస్థం పృథక్పృ
థక్ । శనైర్మృద్వగ్నినాపక్త్వా కల్కద్రవ్యాణిదాపయేత్ ।
కటుకో శీరలశునం చందనం దేవదారుచ । క్రిమిఘ్నమరిచం
ముస్తా పంచకోలం త్రిజాతకమ్ । ఏతాషాంకర్షమాత్రాణితైల
యక్తేనయోజయేత్ । ద్విదండాన్నవ్యవ । స్త్రీణాం పిష్టస్యాద్భ
హుపీడయేత్ । పానలేపనసేవన పురాణజ్వరనాశనమ్ ।
ఏకాహికంద్వైహికంచత్రైహికంచతుర్థకమ్ । పతౌత
జ్వరచూసాంతం వర్షాంతేతిజ్వరంచరమ్ । సర్వం తేవిషమం
హంతి శిశూనాంపరమాషధమ్ ॥

తా. మహాబీరాభ్య స్వరసము 1 ప్రస్థము మేకపాలు 1 ప్రస్థము గుంటగలగ రాకురసము 1 ప్రస్థము వావిలియాకురసము 1 ప్రస్థము తక్కుడాకురసము 1 ప్రస్థము భూతులసివేళ్ల కపాయము 1 ప్రస్థము హంచితులసివేళ్ల కపాయము 1 ప్రస్థము పెన్నేరు గడ్డలరసము 1 ప్రస్థము చీకివెలగాకురసము 1 ప్రస్థము బలురక్కసిగడ్డలరసము 1 ప్రస్థము పిల్లిగడ్డలరసము 1 ప్రస్థము చతుర్థావశేషము గాకాచి వడియబోసుకోబడిన ల క్కకపాయము 1 ప్రస్థము చిప్రముదము 4 ప్రస్థములు ఇటుల వీనినన్నిటిని 1 బాసలో బోసి పక్వమగువరకు కాచి అందులో కటకకోహిణి వట్టివేళ్లు తెల్లగడ్డలు శ్రీగంధ ము దేవదారుపట్ట వాయువిడంగములు విరిగూలు తుంగముపైలు పంచకోల్లములు త్రిజాతకములు ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కతులముచూప్పనకూర్చి తైలపాకముగావం డినూతన వస్త్రముచే వడియగట్టుకొని పానము లేపనము నన్యము వీనియందుపయో గించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము ద్వాహికము త్రాహికము చాతుర్థికముప ట్టాంతము మాసాంతము వర్షాంతము విషమము యీ మొదలగు జ్వరములన్నియునివ ర్తించును. ఇది శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

జ్వరములకు హస్తీకర్ణితైలము.

శ్లో॥ హస్తీకర్ణిసమూలేన తుణ్ణాద్రోణాంభనీపచేత్ | చతుర్థా గావశేషేస్మిక్కల్ప ద్రవ్యాణిదాపయేత్ || భార్గీముస్తాపర్ప టంచ ద్దుసర్పావిశ్వభేషజమ్ | భూనింబకుప్తయప్త్యాహ్వ గుహుచీకంటకారికా | శతావరీహరిద్రాచ ప్రత్యేకంకర్ష మాత్రకమ్ | తైలంప్రస్థంపయస్తుల్యం ఘటమధ్యేవినిక్షిపేత్ | ఖరపాకయుతంతైలం సర్వజ్వరహరంపరమ్ | పురాణజ్వర మత్యుగ్రంసూతికాజ్వరనాశనమ్ ||

తా. బలురక్కసిగడ్డలు తెచ్చి తునక తునకలుగ తరిగి 1 ద్రోణప్రమాణము ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కపాయముకాచి వడియబోసి 1 ప్రస్థమునూనె 1 ప్రస్థము ఆవుపాలుబోసి అందులో గంటుభారంగి తుంగముపైలు పర్పాటకము దురదగొండి కొంఠి నేలవేము కోళ్లు అతిమధురము తిప్పతీగ ములక పిల్లిగడ్డలుపసు పు ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి ఖరపాకముగా తైలము కాచి

సేవించిన సమస్తజ్వరములు దారుణమై పురాణజ్వరములు శూలికాజ్వరములు ఇవి నివర్తించును.

జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము.

శ్లో॥ హేమాం భోధరచందనం త్రికటుకు జాతీప్రియాఘంకుహః ।
మజ్జాత్రీణిగుగంధిజీరకయుగం శృంగాటకంవంశజమ్ । జాతీ
కోశలవంగధాన్యకయుతం ప్రత్యేకకర్షద్వయమ్ । హవ్యం
గోకుడుపంసితార్థఘృలయా ధాత్రీవరీయంజలిః । పూర్వాగస్యాప్త
పలాన్యలూఖిలవరే సుకుటుమార్ణీకృతమ్ । క్షీరస్యాప్తక
స్తంయుతం కృతమిదంమందాగ్నినాతత్ప్రచేత్ । ఖాదేత్
ప్రాతదిదంజ్వరామయహరందాహంచ పిత్తంజయేత్ । నాసా
స్యాక్షిగుడప్రవాహరుధిరంయద్రోమకూపమృతమ్ । యత్యై
క్షీణబలక్షతాగ్ని నిలయం ఛర్దిప్రమేహశ్చసా । రేతోవృద్ధి
కరంరసాయననరంగర్భప్రదం యోషితమ్ । మూత్రాఘాత
వినాశనం బలకరక్షణాంగపుష్టిప్రదమ్ । పూగీవాకమిమం
ప్రశస్తదివసే కుర్యాత్తథాభక్షయేత్ ॥

తా. నాగకేసరములు తుంగమునైలు క్షీరంధము త్రికటుకములు జాజికా
యలు సారపప్పు త్రిఫలములలోనిపప్పు లవంగపుచెక్కవలకులు ఆకుపత్రి జీలకఱ్ఱ
నల్లజీలకఱ్ఱ పరికెగడ్డలు వెదురుపప్పు జాపత్రిలవంగాలు ధనియాలు ఇవిప్రత్యేకః
2 తులముల చూప్సనచేర్చి చేసినచూర్ణము 8 పలములు కోలులోపేసి చక్క
చూర్ణించిన చిగినపువక్కలచూర్ణము ఈ 2 చూర్ణములకు 8 దింతలు ఆవుపా
ఉసిరిక పండ్లరసము పిల్లిగడ్డలరసము ఇవి ప్రత్యేకము అంజలిక ప్రమాణః
ఆవునెయ్యి కుడుపము పంచదార 50 పలములు ఇటుల వీనినన్నిటినిచేర్చిమృద్వగ్ని
రశ్మాయనపాకముగావండి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించినజ్వరము సర్వాంగతాపన
ముక్కు నోరు కండ్లు గుడము వీనియందు రక్తము స్రవించుటరోపకూపములోనుం
రక్తము వెడలుట క్షయరోగము బలక్షయము మందాగ్ని ఛర్ది ప్రమేహము అర్హస్సు
యీ మొదలగు రోగములను నివర్తింపజేయును. రేతస్సును వృద్ధిచేయును స్త్రీలకు

గర్భమును కలుగజేయును మూత్రాఘాతమును పొంగొట్టును. బలముపుష్టివీటినికలుగజేయును. ఈరసాయనమును శుభదినమునందుచేసి పుచ్చుకొనవలెను.

జ్వరములకు యెఱ్ఱవాలుడు లేవ్యాము.

శ్లో॥ రక్తవాతారిమూలత్వక్ సహస్రపలమానకమ్ ।
 కుండలీదహనంవ్యోషా కరంజమరిమేదకమ్ ।
 జల్పవృక్షకణా మూలంశారుణం జలవృక్షకమ్ ।
 తాపసంధ్రువమూలంచద్రవ్యాణ్యేతానినిక్షి పేత్ ।
 ద్రోణేచతుష్ట కేతోయేపాచయేద్ధాధవహ్నినా ।
 తస్మిన్మాధుగులై స్తుల్యైఃపచేత్సూక్ష్మాగ్నినాపునః ।
 కణమూలషజామోదం పిప్పలీచవ్యచాగరమ్ ।
 దీప్య చిత్రకకుష్టుంచచాగరం గజపిప్పలీ ।
 వ్రణదామవిశంగాని చూర్ణమేషాసమాశకమ్ ।
 వీపాగ్నినాపచేత్తస్కి క్షిప్తామధుసమన్వితమ్ ।
 పూర్వవద్ధాన్యమధ్యేతుపుతం దద్యాధభక్షయేత్ ।
 కర్షమాత్రక్రమాణేన జ్వరంసర్వాణిదావాజిత ।
 గార్గ్యేయనిర్మితంవాలావటస్యాల్లేహ్యము త్రమమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱవాలుడుచెక్క 100 పలములు నల్లఉప్పి 1 వీసె చిత్రమూలము 1 వీసె త్రికటుకములు 3 వీసెలు కాసుగచెక్క తుమ్మచెక్క ఖట్వమనుతీగమోడి మొగలింగచెక్క ఆరెవొండవేళ్లు ఇవి దినుసు కొకటింటికి 1 వీసె ఇటులయీదినములనన్నిటిని బానలోవేసి యెనమంసును ఉదకముభోసి గాఢాగ్నిచే అష్టాపశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి అందు పాతబెల్లము 50 పలములుకలిపినూత్కాగ్నిచే పాకముగానిచ్చి మోడి ఓమము పిప్పళ్లు చెవ్యము శొంఠి ఖురాసాని ఓమము చిత్రమూలము కోప్తు శొంఠి గజపిప్పళ్ళు చేవదారుచెక్క వాయువిడంగములుఇవి దినుసు యొకటింటికి 2 ఫలములచొప్పన చూర్ణించిచేసి నూత్కాగ్నిచే పక్వముచేసి ఏదవ 1 వీసె తేనెబోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్షప్రమాణము నేలించిన మస్త్ర జ్వరములు తాపము ఇవి నివర్తించును. ఇది గార్గ్యేయనిచే చెప్పబడిన ఎఱ్ఱవాలుడు లేవ్యాము.

సహదేవి ఘృతము.

శ్లో॥ సహదేవిరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్ ;
రోహిణీచప్రకుంచంచ క్షీరప్రస్థం విపాచయేత్ ।
సేవితం విషమంచూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్ ।
సహదేవిఘృతం నామ శరీరబలవరచమ్ ॥

తా. సహదేవియాకురసము । ప్రస్థము నెయ్యి । ప్రస్థము కటుకరోహిణి
1 కుంచము పాలు 1 ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్ల కలిపి పాకముచేసి చిక్కఁజేపాకముగ
వడియకట్టుకొని సేవించిన విషమజ్వరములు చూక్ష శీతజ్వరములు హరించును. ఇది
సహదేవి ఘృతమనబడును శరీరమునకు బలమునిచ్చును.

క్షీరపట్టుల ఘృతము.

శ్లో॥ పంచకోలై స్ససింధూత్థైః పలితైః పయసానయమ్ ।
సర్పిప్రస్థం శృతం స్త్రీ హవిషమజ్వరగుల్మనుత్ ॥

తా. పంచకోలములు సైంధవలవణము మిరియాలు వీటికి సమముగా అవు
పాలు 1 ప్రస్థము ఘృతము 1 ప్రస్థము వీటినిన్నిటినిచ్చేకొని సిద్ధముచేయవలయు
ను. ఇది స్త్రీహము విషమజ్వరము గుల్మము వీటిని బోగొట్టును.

దశమూలపట్టులక ఘృతము.

శ్లో॥ అత్రద్రవాంతరాసు క్తేః క్షీరమేవచతుర్థణమ్ ।
ద్రవాంతరేణయోగేహీ క్షీరంస్నేహసమంభవేత్ ।
దశమూలీరసేనర్పిః సక్షీరంపంచకోలకైః ।
సక్షారైర్హంతితత్త్విధం జ్వరకాసాగ్నిమాందతాః ।
వాతపిత్తకఫవ్యాధీన్స్త్రీ హానంచాపిపాండుతామ్ ॥

తా. దశమూలరసము ఘృతము క్షీరము పంచకోలములు ట్టారము వీటినిచ్చేర్చి
సిద్ధముచేయవలయును. ఈఘృతము జ్వరము కాసము అగ్నిమాంద్యమువాతపిత్త
రోగములు స్త్రీహము పాండువు వీటిని బోగొట్టును. ఘృతపాకమునందు వేరుద్రవ

మును చేర్చునటుల చెప్పకుండినచో ఆవుపాలును 4 భాగములుచేర్చుకొనవలయున
ద్రవద్రవ్యమును చెప్పియుండినచో పాలసుఘృతమునకుసమముగాజేర్చుకొనవలయు

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ

నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ

నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన

శిగో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు జనవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే

అష్టాధాతు నిదాన నాడీపరీక్షాలక్షణ సర్వజ్ఞు

నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్యలక్షణ లంఘన

క్రమ పధ్యాపశ్యత చికిత్సా

లక్షణయుక్తం ప్రథమ

ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

—

ద్వితీయ ప్రకరణము.

శ్లో॥ కృత్తివాసంపురారాతి మంధకాసురభంజనమ్ ।
భర్గంతైలనుతాదీశం నీలకంఠమహంభజే ॥

అవతరణిక॥ ఇపుడు గ్రంథకర్త “మంగళాదిని మంగళమధ్యాని మంగళాం
తాని శాస్త్రానికి ప్రధంతే” అను అగవన్మహాభావ్యకారవచన ప్రకారము గ్రంథ
మధ్యమునందు తన కిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మక మంగళమును “కృత్తి
వాసంపురారాతి” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాను.

తా. గజచర్మాంబరధరుడు త్రిపురాంతకుడు అంధకాసురసంహారకుడు సర్వ
లోక పూజితుడు పార్వతీపతియగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః ।
వత్సోమివృషరాజీయ మహంవైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అ
పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీగ్రం
థమునందు 2 వ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

సన్నిపాతోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ నిరూపణేనదోషస్య నిదానకథ్యతేపురః । పిత్తంతుకటకా
పాద్యం మధురాన్లూన్మరుత్కఫా । సంకరాద్వ్యంద్వరూపంతు
సర్వజంసన్నిపాతకమ్ । ఋతుదోషగ్రహవేళ విషదుగ్ధానుకో

పతః । జన్మర్ష గ్రహపీడాభి రతిపాపానుషంగతః । గర్భసా) వాచ్ఛవారీణాం సన్ని పాతసముద్భవః॥

తా. తొలుత సన్ని పాతస్వరూపమును వానికారణమునువచించెద, మిక్కిట ముగా కారమును సేవించుటవలన పితృమునుమధురమును సేవించుటవలనవాతమును పులుసును సేవించుటవలన క్లేష్మమును ప్రకోపించును మఱియు దానిని సంకరముగా సేవించుటవలన ధాతుపులును ద్వంద్వరూపముగలుగునర్వరసములకు మిక్కిటముగా సేవించుటవలన సన్ని పాతములు జనించును. మఱియుఋతుదోషము గ్రహముసోకుట విషసంబంధము పాలదోషము జన్మనక్షత్రక్షేడ సూర్యాది గ్రహక్షేడ అతిపాపము గర్భప్రావము వీనివలనకూడా సన్ని పాతము జనించును.

త్రయోదశసన్ని పాత సామాన్య నిదానము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఆప్లుస్నిగ్ధోష్ణతీక్ష్ణైః కటుమధుర సురాతాప సేవాకషాయైః । కామక్రోధాతిరూక్తైర్దురుతర పిశితాహార సౌహిత్యశీతైః । శోకవ్యాయామ చింతాగ్రహగణ వనితా త్యంతసంగప్రసంగైః । ప్రాయఃకుప్యంతిపుంసా మధుసమయ శరద్వర్షణేనన్ని పాతాః ॥

తా. పులుసు స్నిగ్ధోష్ణము అమృష్ట కారముగల పదార్థ సేవన మద్యము ఎండ ఒగరు వీనిసేవనవలనను కామక్రోధములవలనను అతిరూక్ష కడుజడత్వముగలపదార్థ సేవనవలనను ఆకంతభోజనము మౌనభక్షము శీతపదార్థసేవన శోకము శ్రమ చింత పిశాచబాధ అత్యంత స్త్రీసంగోగము యీ మొదలగువానివలనను చైత్రము వైశాఖము ఆశ్వజము కార్తికము శ్రావణము భాద్రపదము అను ఋతు దోషములవలనను మనుజులకు తఱచుచుగా సన్ని పాతములు ప్రకోపించును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] గ్రహశాపధ నిషక్రోధచింతాభీతి స్తిరస్కృతిః । గ్రహతస్సన్ని పాతస్యాద్యయతో మరుదాశ్రయః ॥

తా. పిశాచక్షేడ బోషధము విషము శోపము చింతభీతి తిరస్కారము మొదలగు వానివలనను సూర్యాది గ్రహసంబంధమువలనను సన్ని పాతముజనించును భయ పడుటవలన వాతజ్వరము జనించును.

శ్లో॥ కోపక్రోధేనపి తృప్త్యాద్యాతు శాపాభిచారజౌ ।

సన్నిపాతజ్వరాఘోరా తానసాధ్యతమకామతా ॥

తా. కోపక్రోధములవలన పైత్యము ప్రకోపించును. శాపముఅభిచారమువీని వలన భయంకరములై సన్నిపాతము జ్వరము జనించును. ఈ రెండునుఅసాధ్యములు.

సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ [స్థివిద్యాభూః] రాత్రౌజాగరణందివాచ కృశతామూర్ఛా
తిదాహోమరుత్ । శీతం స్వేదప్రలాపనం మదతృషాహాస్యం
చహృత్ప్రీడనమ్ । కాసశ్వాసవివాహశైత్య జ్వరితాతృష్ణాశిరో
రోధనమ్ । జిహ్వదగ్ధకృశత్వ మంగవులకం స్యాత్సన్నిపాత
జ్వరే ॥

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట పగలుకృశించియుండుట మూర్ఛశరీరము నందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలితెట్టుట చెమటపట్టుట అసంగతముగ మాటలాడుట మదము నగుట తొమ్మునొచ్చుట లేక తొమ్ములో మండుట శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరము చల్లనైయుండుట జ్వరము దప్పి శిరస్సునొచ్చుట నాలుక పిడుకవలెయెండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సంధ్యస్థిమూర్ఛిరుద్దాహ శీతతంద్రారుచి
భ్రూః । కంఠకూజనకర్ణా ర్ధిరక్తదృగ్భగ్ననేత్రతా । రక్త
నిష్ఠీవనమ్మూర్ఛా తృష్ణానిద్రాక్షయోనిని । జిహ్వదగ్ధాఖర
స్పర్శాశ్వామారక్తాంగరోధితా । విపాకే మూఢతాచేతిసన్ని
పాతజ్వరాకృతిః ॥

తా. కీళ్ళు ఎముకలు తలనొచ్చుట దాహము పైత్యము తంద్రారుచి దబ్బరలాడుట హీనస్వరము చెవులుగడియలుపడుట కన్నులకొనలు యెట్టనై యుండుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట నెత్తురు ఉమయుట మూర్ఛదప్పి రాత్రులయందునిద్ర బట్టకుండుట నాలుక కాలినట్టుగ బిరుసుగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట శరీరము బద్ధగించి యుండుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును. మరియు నీ సన్నిపాతజ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరువుగలుగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మిశ్రితేలక్షణేజాతేజ్వరస్యా త్సన్నిపాతి
 కః । త్తణేదాహఃక్షణేశిత మస్థినంధిశిరోరుజా । సాసాగ్రవేకలు
 పేర క్షేనిర్భుగ్నేచాపిలోచనే । సస్వనానరుజౌకర్ణాకంఠశూళ
 కైరివావృతః । తంద్రామోహః ప్రలాపశ్చ శ్వాసఃకాసోరు
 చిర్భ్రమః । పరిదగ్ధాఖరస్పర్శాజహ్వప్రస్తాంగ తాపరమ్భ్రీవ
 నంర క్తపిత్తన్యక ఫేనోన్మిశ్రితస్యచ । శిరసోలోడనంతృష్ణానిద్రా
 నాశోహృదివ్యధా । స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్ప
 శః । కృశత్వంనాతిగాత్రాణాంప్రతతంకంఠకూజనమ్ । కోఠా
 నాంశ్యావరక్తానాం మందలానాంచదర్శనమ్ । మూకత్వం
 సౌగ్రీతసాంపాతో గురుత్వముదరస్యచ । చిరాత్పాకశ్చదోషా
 ణాంసన్నిపాతజ్వరాకృతిః ॥

తా. జ్వరములలో వాతపిత్తశ్లేష్మ సాంకర్యలక్షణములు గలిగియుండినసన్ని
 పాతజ్వరమని తెలియవలయును. వానిలక్షణంబు లెవ్వియనినప్రతిక్షణమునదాహము
 ప్రతిక్షణమున శీతలము ఎముకలు కీళ్ళు శిరస్సు పీనియందు శూల కండ్లయందు నీరు
 గారుట నేత్రములు కలకవారియుండుట నేత్రము లెఱ్ఱనై యుండుట నేత్రములు
 క్రుంగియుండుట లేక నిక్కబాడిచి కొనియుండుట చెవిలోశబ్దము పోట్లు కుతికలో
 ముండ్లుబారినట్లుండుట తంద్ర మోహమువదురుటశ్వాసము కాసఅరుచిభ్రమనాలుక
 కాలినబాగువలె నల్లనై బిరుసై ముండ్లుబారియుండుట శరీరము మిక్కుటముగా
 వ్రేలుట రత్తమిశ్రిత లేకపిత్తమిశ్రితకఫలమును స్వల్పముగా ఉమియుట తలవిసురుట
 దప్పి నిదురబట్టకుండుట తొమ్మిలోవేదన దీర్ఘ కాలముమీద చెమట మాత్రము
 మలము కొంచెముగావెడలుట శరీరమధికముగా కృశింపవండుట కడుహీనస్వరము
 మండలాకారందై నలుపు ఎఱుపు వర్ణములుగల దద్దులు శరీరముననగుపడట మంద
 ముగమాటలాడుట లేకమాటలాడక నేయుండుట చెవులువినరాకుండుట నేత్రముల
 కు దృష్టి లేకుండుట ఆకలిలేకుండుట వాతపిత్తశ్లేష్మములు దీర్ఘ కాలముమీదపక్వం
 బులగుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నుతాతంరే] అంగవ్యభాశిరోదుశ్శ్వా ద్దాహస్సర్వాంగ
నేత్రయోః । నేత్రోశోణితపీతాభే మూర్ఛాభ్రాంతి ప్రలాప
కమ్ । హృచ్ఛూలం గుంభనంహిక్మా కాసస్యాద్రోమ
హర్షణమ్ । సన్నిపాతజ్వరేఘోరే వైద్యోజానాతినిశ్చయత్ ॥

తా. శరీరమునందు వేదన శిరమునందు పోటు సర్వాంగములు నేత్రములు
మండుట నేత్రము రెఱ్ఱగ లేక పచ్చగ నుండుట మూర్ఛ భ్రాంతి వదురుట తొమ్మ
నొచ్చుట * డగ్గు త్రికెండుట ఎక్కిళ్లు దగ్గు గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణములు గలది
భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును.

అసాధ్యసన్నిపాత సామాన్య నాడీలక్షణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కాష్ఠభారస్యమధ్వేతు చంచూగమన వద్భ
వేత్ ॥ కుటిలంశిథిలమందం సూక్ష్మంచ చపలంతథా । సన్ని
పాతో ద్భవానాడీ విజ్ఞేయాసా తథాబుధైః॥

తా. 13 డు సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి కట్టెలమో
పునడుము చుంచు బాటినటులను గుటిలముగను తెగినటుల ఖండఖండములుగను మం
దముగను సూక్ష్మముగను చపలముగను నడుచుచుండిన రోగి మృతిజెందునని తె
లియవలయును.

మృత్యుధాతు లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాడీడమరుకాకారా దినేమృత్యు స్థిత్రయే॥

తా. నడిమి వ్రేలికింద కడపటి వ్రేలికిం న వాడి డమరుకమువలె నడుచు
చుండిన రోగి 1 దినములోగాని 3 దినములలోగాని మృతిజెందును.

సన్నిపాతజ్వర సామాన్య ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాణీయే] దోషవిబధ్ధేనప్రేక్షా సర్వసంపూర్ణ లక్ష
ణః । సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృత్రసాధ్యస్తతోన్యథా । సప్త
మేదివసేత్రాస్తీ దశమేద్వాదశేపివా ॥ పునర్ఘోరతరోభూత్వా

* డగ్గు త్రికె అనగా - గడ్గద స్వరముతో మాటలాడుట.

శమనం యాతిహంతివా । వైతైశ్చ ద్విగుణైర్వాపి మోక్షో
యచ వధాయచ॥

తా. పితృదిదోషములు మలాదిదోషములు బద్ధగించుట జాతరాగ్ని నశించుట వాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణముగానుండుట ఈలక్షణములుగల సన్నిపాతజ్వరము అసాధ్యంబనియ్య దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్నిదీపనము సర్వలక్షణములలో సన్నిలక్షణములు ఇవిమాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు తెలియవలయును. సన్నిపాతము 7 లేక 10 12 దినములకు కడు ఉగ్రంబై శాంతిజెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును. అటు 3^వదిన 14 20 21 దినములకు శాంతి జెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును.

వాక్యము॥మూఢవనిదానము ఆయుర్వేదము నిత్యనాథీయము వైద్యచింతామణి వీనియందలి త్రయోదశ సన్నిపాత నిదానగులును వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను కాలప్రమాణంబును ఉపద్రవములను చికిత్సాను పానంబులను సంగ్రహించెద.

సన్నిపాతనామ తత్సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] సంధిక తాండ్రిక త్రైవ దుస్సాధ శ్చిత్త
విభ్రమః । కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వకస్తథా ।
కష్టాత్కష్ట కరోజ్జేయో రుద్ధాహోహంతిమానవమ్ । అంత
కోభుగ్ననేత్రశ్చ రక్తస్థివీ ప్రలాపకః । శీతాంగశ్చావ్యభి
న్యాస ష్టాస్సాధ్యా సప్తమారకాః॥

తా. సంధికము తాండ్రికము చిత్తవిభ్రమము కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము రుద్ధాహము అంతకము భుగ్ననేత్రము రక్తస్థివీ ప్రలాపము శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 13 ను సన్నిపాతనామంబులు అందు 6 సాధ్యంబులతోకని 7 మారకంబులు అందు సంధికము తాండ్రికము చిత్తవిభ్రమము ఇవి కష్టసాధ్యంబులు కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము ఇవి కడుకష్ట సాధ్యంబులు రుద్ధాహము మారకంబులతోకని 6 ను సాధ్యంబులు (ఇక వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱుంగుటకు తగిన లక్షణంబుల వచించెదను.)

సంధికసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగశోభో వాయుకఫౌ తంద్రాశూల
ప్రజాగరాః | సంధికాభ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చజాయతే॥

తా. అంగములు వాచుట వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట కఫము బడుట తంద్ర శూల నిదురపట్టవండుట సత్వము త్తయించుట ఈ లక్షణములు గలిగి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పూర్వరూప కృతశూల సంభవం * శోఫ
వాత బహువేద నాన్వితమ్ | శ్లేష్మతాప బలహాని జాగరం
సన్నిపాత మితి సంధికం వదేత్ ॥

తా. వాపు శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట తఱచుక పొరలుట శ్లేష్మ ప్రకోప సంతాపము సత్వము త్తయించుట నిదురబట్టవండుట ఈ లక్షణములు గలిగి పూర్వరూపజనిత శూలతోగూసి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శరీరం పూర్వవచ్ఛాలం శోఫవాతంచవేదనా |
కఫస్తంద్రాను తాపంచ సంధీకే సాన్నిపాతికే॥

తా. శరీరము పూర్వమువలెనే యుండుట శూల శోభ గలిగియుండుట శరీరమునందు వాతోపద్రవములు వేదన కఫము తంద్ర తాపము ఈ లక్షణములు కలిగి సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సదాస్యం శ్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నాసా
తివేదనా | శోకస్సాస్యిల్లక్షణంజ్ఞేయం సంధీకే సాన్నిపాతి ॥

తా. ఎల్లపుడు నోరుశ్లేష్మపూరితముగ నుండుట శూల నాసికములలో కడు వేదన కన్నులయందు నీరుగారుట ఈ లక్షణముగలిగి సంధిక సన్నియని తెలియవలయును. (ఇందు శుభకర నాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము అశుభకర నాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యము అశుభాశుభ నాడులను అష్టధాతువు నిదానమువలన తరుచుగా నెఱుంగవలయును.)

* శోషవాత.

తాంధ్రిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తంద్రాశూల జ్వరశ్లేష్మ తృష్ణా ఛర్దిచ
కంఠరుక్ ॥ ఉత్కణ్ఠాస్సృద్ధనశనం తాంధ్రికేశ్వాసకః కఫః ॥

తా. తంద్ర శూల జ్వరము శ్లేష్మము దప్పి వాంతులు మెడవాచి యుండుట
బొంగుబోయినటుల మాటలాడుట అన్నమునం దిచ్చలేకుండుట శ్వాసము తెమడ
వెడిలుట ఈ లక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంధ్రిక సన్నియని తెలియ
వలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ప్రభూతా తంద్రాద్రి జ్వరకఫ పిపాకులతగో
భవేచ్ఛాన్యమా జిహ్వపుఘల కఠినాకంటకవృతా । అతీసార
శ్వాసః క్షమథ పరితాప శ్మృతిరుజో భృశంకంఠే బాడ్యంశ
యనమనిశం తాంధ్రికగదే॥

తా. అధికముగా తంద్ర శూల జ్వరము తెమడవెడలుట దప్పివలనరోగి
కడుపడితుడుగ నుండుట నాలుక నల్లనైదళమై కఠికమై ముండు బారియుండుట
అతీసారము శ్వాస బడలిక శరీరము మండుట చెవి వినరాకుండుట మిక్కుటముగా
కంఠమునంగు జడత్వము రేయుంబగులు పరుండియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి
తంద్ర విడువకుండునది తాంధ్రిక సన్నియని తెలియవలయును, ఇదియసాధ్యము.

శ్లో॥ [సిత్యనాధీయే] అతితంద్రా జ్వరశ్వాస శ్శ్రిమస్తాపాతి
సారత్పత్ । స్థూలకణ్ఠ యుతిశ్వాన్యమా జిహ్వకఠిన కంటకా
శ్మృతిస్వల్పా కపశ్చేతి తాంధ్రికే సాన్నిపాతికే॥

తా. విడువని తంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్లుముండుట అతీసా
రము దప్పి కుతిక బొంగుబోవుట నాలుక నలుపు వర్ణముగలదై కఠినమై ముండు
బారియుండుట చెవుడు పొడివగు ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది
తాంధ్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామౌ] బద్ధప్రలాపస్తంద్రాచజిహ్వ శ్వాన్యాసకంటకా
కఠినా నిర్ద్రివా శుష్కం సంతాపశ్మృతి సారకః ।

శ్వాసః కంఠూర్విపర్ణశ్చ తోయం స్రవతిలోచనే ।
జ్వరమత్యుత్కటంచైవ తాంద్రికే సన్నిపాతికే ॥

తా. వడరుట తంద్ర నాలుక నల్ల నైముండ్లుబారి కఠినమై ద్రవము లేకుండుట శరీరము కుష్కించుట తాపము అతిసారము శ్వాస శరీరమునందు దురదశేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగనుండుట కన్నులయందు నీరుగారుట తీవ్రజ్వరము ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

ప్రలాపసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపకంపరుక్ష్మాజ్ఞానాశవై కల్పవిభ్రమాః ।
ప్రలాపః ప్రాణహంతాచ విలాపోగ్ర జ్వరాదిభి ॥

తా. ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమై యుండుట తబ్బిబ్బలాడుట ఏడ్పుట శరీరమునందు బొటిమెలు ఉగ్రజ్వరము ఈ లక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు వదురుచుండిన ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణముల హరించును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కంపప్రలాప * పరితాపనకంఠపీడా † శోఫ
ప్రతాపప్రతికః పవమానచింతా । ప్రజ్ఞాప్రణాశ వికలః
ప్రచురప్రవాదః । క్షీప్రప్రయాతి పితృపాల పదంప్రలాపీ ॥

తా. శరీరము వణుకుట ప్రలాపించుట సంతాపము కులిక మెచ్చుట శోఫశరీరమువాతపూరితముగ నుండుట గాలినికోరుట ప్రజ్ఞావిహీనతచే శరీరము గురుతెరుగ కుండుట అధికముగవదురుట ఈలక్షణములుగలిగి ఏడ్చుచు వదురుచుండినప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును. ఇది గలవాడు కడుశీఘ్రముగా పితృలోకమునకేగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రలాపకంపా భ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోతితా
పవాన్ । పాదశోభాంగపీడాచ వికల । ప్రతివాదితా । జ్ఞేయం
ప్రలాపకేచిన్నం సన్నిపాతో నికృంతకః ॥

* పరితాపనకీర్ణ పీడా:—కపాలమునందు పీడ గలుగుట.

† ప్రాథ ప్రభావ పవమాన పరోన్యచింతా:—గంభీరముగా మాటలాడుట.
తన సుఖమునుగోరి పరులదుఃఖమునకు వ్యసనపడుట.

తా. వదురుట శరీరము వణుకుట భ్రమ మాటలాడుట అజ్ఞానము అతీతాపము పాదములు శోభించుట శరీరము నొచ్చుట శరీరము గురు తెరుగకుండుట ప్రతివాదిం చుట ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంతును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కంపప్రలాపసంతాపా వాతశ్లేష్మ ప్రజా
యతే । హిక్మాతా పజ్వరశ్చైవ ప్రలాపేనాన్నిపాతికే ॥

తా. శరీరము వణుకుట వదురుట సంతాపము శరీరమునొచ్చుట దగ్ధపిక్కిళ్లు తాపజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును.

చిత్తవిభ్రమ సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపోవర్తనం హాస్యం నాసాపీడా మద
భ్రమాః । వైకల్యం కోపనంగానం దుస్సాధశ్చిత్తవిభ్రమః ॥

తా. ప్రలాపించుట వృత్తము సలుపుట నగుట ముక్కు నలుచుకొనుట మద మెక్కియుండుట తబ్బిబ్బులాడుట శరీరముగురు తెరుగకుండుట కోపముపొందుట ఈ లక్షణములు గలిగి యెల్ల పుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మనోమోహో భ్రమస్తాపా హాస్యగీతప్రలా
పనమ్ । వృత్త్యంవికలతాపీడా వికటాక్షోవిచక్షణః । లక్షణై
సన్నిపాతోయం జ్ఞాతవ్యం శ్చిత్తవిభ్రమః ॥

తా. శరీరము మదమెక్కుట మోహము భ్రమ తాపము నగుట పాడుట వద రుట అడుట శరీరము గురు తెరుగకుండుట శరీరపీడ వెఱ్ఱిచూపుట తెలివిగలవానివలె నుండుట ఈ లక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యదికథమపిప్రంసాంజాయతే కాయపీడా
భ్రమమదపరితాపా మోహావైకల్యభావా । వికటనయన
హాసో నృత్తగీత ప్రలాపా హ్యభిదశతినసాధ్యో కేహిచిత్త
భ్రమాఖ్యమ్ ॥

తా. ఉష్మైత్తకాయ దినినవానివలె పిచ్చిమాటలాడుట భ్రమ శరీరము మద మెక్కుట సంతాపము మోహము శరీరము గురుతెరుగకుండుట ఉఱిమి చూచుట నగుట ఆడుట పాడుట వదురుట ఈలక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనమ్ ।
భ్రమమోహశా భ్రమట్యో గీతనృత్య ప్రలాపనమ్ ।
మహాఘోర సన్నిపాతో జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః ॥

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును జెందియుండుట వాతపిత్తములు ప్రకోపించుట భ్రమ మోహము కనుభూములు ముడిబడుట పాడుట ఆడుట వదురుట ఈ లక్షణములు గలది కడు భయంకరమైన చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

జిహ్వక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధననిదానే] శ్వాసపరితాప విహ్వలో మిలితాక్షీచ
కపావృతం ముఖమ్ । నిశ్శ్వాన౯ బధిరమూకలక్షణశ్చాంత
కృద్భవతియ స్సజిహ్వకః ॥

తా. శ్వాసకాసలు సంతాపము మతిచాంచల్యము నేత్రములు మూతలు బడుట నోట కఫము వెడలుట నిట్టూర్పు వాతము వెడలుట చెవుడు మూగతనము ఈ లక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లు బారియుండునది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శ్వసనకాస పరీతాపవిహ్వలః కఠినకంఠకవృ
తాచ జిహ్వకా । బధిరమూక బలహానిలక్షణో భవతికష్ట
తరసాధ్యజిహ్వకః ॥

తా. కాసశ్వాస సంతాపాదులచే మతిచాంచల్యము నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారియుండుట చెవుడు మూకత్వము సత్వము క్షయించుట ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] కంటకాకఠివాజిహ్వ కాసశ్వాసాతి విహ్వలః ।
మూకో బధిరతా తాపో బలహాని ర్విలక్షణైః

జిహ్వక సన్నిపాతోయం కష్టసాధ్యం విదుర్భూధాః ।

తా. నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారియుండుట కాసక్వాసలు కుతించుట
ము మూకత్వము చెవుడు తాపము సత్వక్షయము మరణవిహ్నులు ఈలక్షణముల
గలిగి నాలుక కఠినమై ముండ్లుబారియుండునది జిహ్వకసన్నియని తెలియవలయును
ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] నిశ్శ్వాసో వేగసంతాపా కాసఃకఠిన జిహ్వకా
కంటకా శ్యామవర్ణావ మూకత్వం బధిరోజడః ।
జిహ్వక సన్నిపాతోయ మసాధ్యంచ వినిర్దిశేత్ ॥

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము తాపము దగ్గ నాలుక కఠినమై నల్లనై ముండ్లుబా
యుండుట స్వల్పముగ మాటలాడుట లేక మాటలాడకనే యుండుట చెవుడు జడ
త్వము ఈలక్షణములుగలిగి జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇదికష్టసాధ్యము
కర్ణిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోగ్రతాపకర్ణార్తిగ్రంధిః క్రోధఃప్రలా
పనమ్ । శ్వాసకాసప్రసేకాన్మ్యూః కర్ణికఃకృచ్ఛ్రీసాధ్యకః ॥

తా. ఉగ్రజ్వరము తాపము చెవికొనలుచుచుట గ్రంధులు పుట్టుట కోపము
వదురుట శ్వాసకాసలు శోటిలో నీరుగారుట ఈ లక్షణములు గలిగి కర్ణములముల
యందు వాపుకలిగియుండునవి కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. ఇదికష్టసాధ్యము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రలాపశ్శ్రితి హాసకంఠ గ్రహాంగవ్యథా
శ్వాసకాస ప్రసేక ప్రభావమ్ । జ్వరం తాప కర్ణాంతయో
ర్గల్ల పీడాబుధాః కర్ణికం కష్టసాధ్యం వదంతి ॥

తా. వదురుట చెవుడు కుతికబట్టికొనినట్టుండుట శరీరమునందు వ్యథ శ్వాస
దగ్గ జొల్లుకారుట జ్వరము సంతాపము చెవి చెక్కిళ్లు వీని మూలములయందువాపు
ఈలక్షణములు గలిగి కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. దీనిని పండితులు కష్టసా
ధ్యమని వచించెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] జ్వరఃకర్ణాంత శోఘాచ శ్వాసకంప్రలాపనమ్
స్వేదఃకంఠ గ్రహస్తాపో హృల్లాసాంగ వ్యథాపిచ ।

కర్ణికే సన్నిపాతేచ లక్షణానిచ పండితైః ॥

తా. జ్వరము కర్ణమూలములయందు వాపు ఉబ్బసము శరీరకంపమువదురుట చెమట కంఠము పట్టికొనినట్టుండుట తాపము ఓకర వచ్చునట్టుండుటశరీరమునందు నూదులచే బాదుచునటుల వ్యధ ఈ లక్షణములుగలది కర్ణికేసన్నియని పండితులు తెలిసికొనవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపజిహ్వస్ఫుటన హిక్మా కాసాంగకంప నమ్ । కర్ణాంతశోఘస్తాపశ్చకర్ణికేసన్నిపాతికే ॥

తా. వదురుట నాలుక పగిలియుండుట ఎక్కిళ్ళు దగ్గు శరీరకంపము చెవి కొనలువాచుట తాపము పలుమారు లేచుట ఈ లక్షణములుగలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును.

పూర్వోక్తసన్నిపాత సాధనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ । అచంచలమమందత్వం సర్వంసల్లక్షణంశుభమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన 6 సన్నిపాతములలో నాడిస్వస్థానము విడనాడకను నిర్మలముగను కాటిల్య రహితంబుగ నూత్మతా విహీనంబుగనుండిన యాసన్ని పాతములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

సాధ్యసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సంధికస్తాంద్రికశ్చైవప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రమః । జిహ్వకఃకర్ణికశ్చైవ షట్సాధ్యాశ్చప్రకీర్తితాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము జిహ్వకము కర్ణికము అను నీ 6 సన్నిపాతములు సాధ్యంబులు (అట్లగుటచే వానికి చికిత్సచేయ వలయును.

అసాధ్యసన్నిపాత వినరణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రుద్దాహమంతకోభుగ్న నేత్రంస్యాత్కంఠ కుబ్జకః । రక్తప్రవీణీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చదారుణాః । సన్ని పాతా ఇమేసప్తాప్యసాధ్యాఃపరికీర్తితాః ॥

తా. రుద్దాహము అంతకము భుగ్న సేత్రము కంతకుబ్జము రక్తక్షీవి శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 7 సన్నిపాతములు అసాధ్యంబులు అట్లగుటచేవానికీతలు చుగా చికిత్స జేయంజనదు.

రుద్దాహసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శోఫప్రలాపమోహాగ్నిమాద్యం శ్రాంతి
స్తృషాద్రమః । రుద్దాహేశ్వసశూతాచ కంతమన్యారు
బాతథా ॥

తా. శరీరమువాచుట ప్రలాపము మోహము అగ్నిమాంద్యము బడలిక దప్పి తబ్బిబ్బులాడుట ఉబ్బుసము శూల పెడపెడతలనరము వీనియందు వేదన ఈలక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలినొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యధా కంఠేధ్రమః
క్లమః । వేదనాతి తృషాజాడ్యం శ్వాశ స్వేజైశ్చలక్షణైః ।
కష్టాత్కష్టతరంజ్జేయం రుద్దాహస్సన్నిపాతికః ॥

తా. మోహము తాపము వదురుట కుతిక పగిలినొచ్చుట శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట బడలిక పొరలుట కడుదప్పి శరీరజాడ్యము శ్వాసము ఈ లక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడు అసాధ్యము

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహమాంద్య
శ్రమాః । పరిధ్రమణ వేదనా వ్యధిత కంతమన్యారూనుః ।
నిరంతరతృషా కరశ్శ్వసనశూలహిక్మాకులః । సకష్టతర
సాధనోభవతిహంతిరుద్దాహకః ॥

తా. వదురుట సంతాపము కడుమోహము అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట శ్రమ శరీరము దిరుగుట పొరలుట కంతము పెడతలనరము ఎక్కిళ్లు వీనియందు వేదన ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్లు ఈ లక్షణములుగలిగి కుతికపగిలియుండునదిరుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగినిజంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపతాపౌ మోహశ్చ కంఠేనైవేదనా
భ్రమః । వేదనాతిత్పమాకాసో జాడ్యకంపప్రలాపనమ్ ।
స్వేదోలలాటకంఠేచ రుద్దాహేసాన్నిపాతికే ॥

తా. వదురుట తాపము మోహము కుతికపగిలినొచ్చుట శరీరము దిరుగుట పారలుట కడుదప్పి కాసము సరీరజాడ్యము శరీరకంపము మొరబెట్టుట లలాటము కుతిక వీనియందు చెనుట ఈ లక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలినొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

అంతకసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంతద్దాహ శిరఃకంప హిక్మారోదన
విభ్రమాః । తమంతకంవిజానీయాదసాధ్యశ్చాప్రతిక్రియః ॥

తా. కడుపులోదాహము శిరఃకంపము ఎక్కిళ్ళు ఏడ్చుట తబ్బిబ్బులాడుట ఈలక్షణములుగలిగి కడుపుతో కడుమంటలు గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము అట్లుగుటచే దానికి చికిత్సయేలేదు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దాహమోహ శిరః కంప హిక్మాకాసాంగ
కంపనమ్ । సంతాపశ్చాత్మనోజ్ఞేయశ్చాంతకే సన్నిపాతకే ॥

తా. దాహము మోహము శిరఃకంపము ఎక్కిళ్ళు దగ్గు శరీరము వణకుట ఆత్మకు సంతాపము ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుతాపము గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దాహం కరోతి పరితాపనమాతనోతిమోహం
దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకంపమ్ । హిక్మాకరోతికసనంచన
మాతనోతి జా నీహితం విబుధ వర్జిత మంతకాఖ్యమ్ ॥

తా. దాహము సంతాపము మోహము తలవణువట ఎక్కిళ్ళు వాంతి ఈ లక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సదాహమోహస్తాపశ్చ శిరః కంపఃప్రలాప
నమ్ । వానిర్హిక్మాజ్వగశ్చైవహ్యంత కేసన్నిపాతకే ॥

తా. దాహము మోహము సంతాపము దలవణుకుట వదురుట వాంతిఎక్కిగ్గు జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్గునేత్రసన్ని లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] అక్షభంగశ్శృతేర్భంగః ప్రలాపశ్వాసవి భ్రమాః । భుగ్గుదృష్టింవిజానీయా దసాధ్యోకంతశోషవత్ ॥

తా. నేత్రములయందు మిటిమిటిచూపు చెవులు వినరాకుండుట ప్రలాపము శ్వాసము తల్చిబుట్టాడుట కంతశోష ఈ లక్షణములుగలిగి నేత్రములు క్రుంగియుండు నదిభుగ్గు నేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో! [అయ్యర్చేదే] జ్వరబలాపచయ శ్శృతి శూన్యతా శ్వసన భుగ్గువిలోచనమోహితాః । ప్రలపనభ్రమకంపనశోకవా త్యజతిజీవితమాశుసభుగ్గుదృక్ ॥

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము చెవులు వినరాకుండుట నిట్టూర్పు వాతము విడుచుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట మోహమువదురుట శరీరము దిరుగుట శరీర కంపము దుఃఖించుట ఈ లక్షణములుగలది భుగ్గు నేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగి కడు కీఘ్రముగా ప్రాణంబులవిడుచును.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వ రాధికమ్ । మోహప్రలాపనం కంపో భ్రమో నిద్రాపిలక్ష ణైః । జ్ఞాతవ్యోభుగ్గు నేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః ॥

తా. శ్వాస నేత్రములు క్రుంగియుండుట చెవులు వినరాకుండుట జ్వరాధి క్యము మోహము ప్రలాపము శరీరకంపము భ్రమ మైకము ఈ లక్షణములుగలది భుగ్గు నేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో! [చింతామణౌ] భుగ్గుఁ విలోచన ద్వంద్వం బాష్పంప్రవతి సంతతమ్ ॥ నిరీషణేనరహితం ప్రలాపభ్రమకంపనమ్ । జ్ఞాత వ్యోభుగ్గు నేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః ॥

తా. నేత్రములు క్రుంగియుండుట నేత్రములయందు యెల్లపుడు నీరుగారుట

నేత్రములకు చూపులేకుండుట వదురుట భ్రమయుట వణకుట ఈలక్షణములుగలది ఖగ్న శేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

కంఠకుబ్జసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] హనుఃకంఠశిరస్సూల్ మోహకంపజ్వరా నిలా । మూర్ఛాదాహ ప్రలాపస్వస్వి రిత్యాద్యాః కణ్ఠ క్షుబ్ధకే॥

తా. చెక్కిళ్ళు మెడశిరము కూలించుట మోహము వణకుటజ్వరము ఊర్ధ్వ శ్వాసము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము ఈ లక్షణములుగలిగి మెడ కుదియబడి యుండునది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శిరోక్తికంఠగ్రహదాహమోహ కంపజ్వరా రక్తసమీరణార్తిః । హనుగ్రహస్తాపవిలాపమూర్ఛా స్స్వి త్కంఠకుబ్జః ఖలుకష్టసాధ్యః॥

తా. తలనొచ్చుట మెడకుదియబడుట దాహము మోహము వణకు జ్వరము రక్తవృత్తసంబంధపీడ చెక్కిళ్ళు గిట్టుకొనుట సంతాపమువదురుట మూర్ఛ ఈలక్షణ ములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కంఠగ్రహజ్వరోమూర్ఛా దాహః కంఠ విలాపనమ్ । మోహస్తాపశ్శరో ర్తిశ్చ హతార్తః ప్రలపః శ్వసన్॥

తా. కంఠము కుదియబడుట జ్వరము మూర్ఛ దాహము వణకు ఏడ్పు మోహము తాపము శిరోవేదన వాతప్రకోపము వదురుట నిట్టూర్పులు విడుచు ఈలక్షణములుగలది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] మోహదాహశిరః కంఠః క్షుబ్ధశ్చము కతా ॥ విలాపస్తాపనం మూర్ఛా త్వంగశ్చై ఛిచ్ఛంకః । ఛర్ది హిక్మగుంభనంచ హ్యుత్తమాంగవ్యధాతతః । సం సన్నిపాతోయం జ్ఞాతవ్యః కణ్ఠకుబ్జకః॥

తా. మోహము దాహము తలవణగుట మెడ కుడుపుడు మూకత్వము విలపించుట తాపము మూర్ఛ శరీరము కైథిల్యమును జెందుట దగ్గు ఎక్కిళ్ళు డగ్గుత్తికబడుట తలనొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్బ సన్నియని తెలియవలయును.

ర క్తస్త్రీవి సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ర క్తఛర్దిభ్రమశ్వాసా ఆజ్ఞానాధ్మానహిక్కి కా|ఆర క్తమండలంశ్వామం ర క్తస్త్రీవీయలమాయమ్॥

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట తేబ్బిబ్బలాడుట ఉచ్ఛ్వాసము ఆజ్ఞానము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్ళు శరీరమునల్లనై ర క్తమండలములు గలిగియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి ర క్తము గ్రక్కుచుండిన ర క్తస్త్రీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇది గలవాడు యమాలయంబున కేగును.

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] ర క్తస్త్రీవిజ్వరవమిశృషామోహశూలాతిసారా హిక్మాధ్మానభ్రమణదవధు శ్వాససంజ్ఞాప్రణాశాః । శ్వా మారక్తాధికతరరసనా మండలోత్థానరూపా ర క్తస్త్రీవీనిగదిత ఇహప్రాణహంతాప్రసిద్ధః॥

తా. ర క్తముగ్రక్కుట జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ శూల అతిసారము ఎక్కిళ్ళు కడుపుబ్బరము శరీర చక్రాకారముగ దిరుగుట సంతాపము శ్వాసతెలివి లేకుండుట నాలుక నల్లగ గాని ఎఱ్ఱగ గాని లేక మండలములు గలదిగ గాని నుండుట ఈలక్షణములుగలది ర క్తస్త్రీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణహానిని చేయుట యందు ప్రసిద్ధి జెందినది.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ర క్తస్త్రీవన సంమూర్ఛా జ్వరమోహతృషా భ్రమాః । వాంతిర్హిక్మాతిసారశ్చ సంజ్ఞానాశోవ్యధాశ్వాసః । మండలాశ్వామరక్తాశ్చ దాహస్సాస్త్రిలక్షణావివై । జ్ఞాతవ్య సన్నిపాతోయం ర క్తస్త్రీ వీతిఘాతుకః ॥

తా. ర క్తము గ్రక్కుట మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి శరీరము దిరుగుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు అతిసారము తెలివిలేకుండుట * వ్యధ శ్వాస శరీరమునందు నల్లగ

* వ్యధ అనగా-నూగులచే బొడుగునటుల శరీరమునందు వేదన.

గాని ఎఱ్ఱగ గానినుండు మండలములు జనించుట దాహము ఈ లక్షణములుగలది రక్తప్రీతి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] జిహ్వోష్ణస్పృటనాచ్చైవ రక్తం స్రవతి వే
గతః । జ్వరతృష్ణామోహమూర్ఛా హిక్మాతీసారవిభ్రమాః ।
కాసశ్శిరోభ్రమః కంఠో జిహ్వశ్శ్యామాసకంటకా ॥ రక్తప్రీతి
సన్నిపాతోజ్ఞాయశ్చాతిభీషణః॥

తా. నాలుక పెదవులుపగిలి తీవ్రముగా రక్తముగారుట జ్వరము దప్పిమోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్లు అతిసారము దగ్గు తబ్బిబ్బులాడుట తలదిరుగుట వణకుట నాలుక నల్లనై ముండ్లువారియుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తప్రీతి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

శీతాంగసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉగ్రతాపక్లమశ్చైత్యం ఛర్ద్యతీసారవే
గనాః । శోకకంపభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాద్యుపద్రవాః ॥

తా. లోన ఉగ్రమైనతాపము లేక కడుశైత్యము బడలిక వాంతిఅధికముగా విరేచనములగుట శోకము వణకు భ్రమ ఎగపూసిరి యీ మొదలగు లక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హిమసదృశశరీరో వేపథుశ్వాసహిక్మా శ్శిథి
తనకలాంగఃఖన్నాదః ప్రలాపః । క్లమథదవథుకాసచ్ఛర్ద
తీసారశోకా న్స్వీతమరణహేతు శీతగాత్రప్రభావాత్

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట శరీరము వణకుట శ్వాస ఎక్కిళ్లు; సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట స్వరభంగము ప్రలాపము అనాయాసముగా శ్రమలోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతిసారము దుఃఖము ఈలక్షణములుగలది శీతాంగ సన్నియని తెలియవలయును. దీనియందు శరీరము శీతలముగా నుండుట త్వరిత మరణమునకు హేతుకరమగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శరీరంహిమశీతంచ ఛర్ద్యతీసారకంపనవే
క్షీణనాడ్యంగ తాపశ్చ హిక్మాశ్వాసక్లమశ్రమాః ।

సర్వాంగశిథిలోహంతే శీతాంగస్సన్నిపాతకః ॥

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట వాంతి అతిసారము వణుగు నాడి క్షీణించియుండుట శరీరమున తాపము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస బడలిక శ్రమసర్వాంగములు శిథిలముజెందుట ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగస్సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వాంగం చంద్రవచ్ఛితం కాసశ్వాసశ్చ
జాయతే । హిక్మాసర్వాంగశ్చైథిల్యం వాంతిసంతాపమూర్ఛ
నమ్ । అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగేనన్నిపాతకే॥

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట కాసశ్వాసలు ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములయందు శైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీర కంపము ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగస్సన్నియని తెలియవలయును.

అభిన్యాస సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కరపాదతలేదాహః ప్రజ్ఞాహానిశ్చ జాయతే॥
జానీయాత్తమభిన్యాస మాయుర్వేదవిశారదః ॥

తా. అరకాళ్ళు అఱచేతులుమంట తెలివిలేకుండుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాస సన్నియని ఆయుర్వేద పేత్తలగు వారెఱుంగవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషత్రయస్నిగ్ధ ముఖత్వనిద్రా వైకల్యనిశ్చే
ష్టనకష్టపాచః । బలప్రణాశశ్శ్వాసనాదివిగ్రహో భిన్యాస
ఊహనమమృత్యుకల్పః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులుబ్రకోపించి పలుమారేగిరెగినడుచుట ముఖము నిగనిగలాడుట నిదుర బట్టకుండుట చెష్టలుడిగియుండుట కడుకష్టమువీడ మాట లాడుట బలిమికోరవడుట శ్వాసాదులు వెడలిక బిగబట్టుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుతుల్యముగ నుండును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] త్రిదోషంచముఖంస్నిగ్ధం నిద్రావైకల్యంకం
పనేనిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్నీబలహానయః । మృత్యు
తుల్యం హ్యభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేభ్యో ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగ నడచుట ముఖము మెఱయుట నిదుర బట్టకుండుట వణుకుట చెప్పలుడిగియుండుట అలిశ్వాస అగ్నిమాంద్యము బలముక్షయించుట యీ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుతుల్యమని యూహింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] దోషత్రయం జ్వరశ్వాసస్య స్నిగ్ధా మతి నిద్రతా । అంగవైకల్య తాపశ్చ బలహాని స్తృషాజటః । అత్యుత్కట సన్నిపాతో హ్యాభిన్యాస స్సుదారుణః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు గలసి బ్రకొపించుట జ్వర ము శ్వాస ముఖము మెఱయుట అధికనిద్ర అంగములయందునొప్పి తాపము మలముక్షయించుట దప్పి జడ్యము యీ లక్షణములుగలిగి భయంకరముగ నుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

సన్నిపాత భేదములు.

శ్లో॥ [శారీరే] తద్ద్విధాదాహశీతాది దాహాద్యాష్టత్రథాపరే । అభిన్యాశోభవేదేక సన్నిపాతాస్త్రయోదశ ॥

తా. సన్నిపాతములు దాహాది శీతాదిభేదములచే ద్వివిధంబు అందు దాహాది లక్షణములతోగూడిన సన్నిపాతములు 6 శీతాదిలక్షణముతోగూడినసన్నిపాతములు 6 అభిన్యాసం బొకటి సన్నిపాతములు పదమూడు.

శీతాదిసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ సంధికస్తాంద్రకోజిహ్వా కర్ణికశ్చప్రలాపకః । చిత్తవిభ్రమకశ్శీతాః కఫవాతోత్తరాఃస్మృతాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము జిహ్వకము కర్ణికముప్రలాపముచిత్తవిభ్రమము అను 6 సన్నిపాతములు శీతాదిలక్షణయుక్తంబులై శ్లేష్మవాతప్రోపములు గలవిగ నుండును. అట్లుగుటచే యవి సాధ్యంబులు.

దాహాద్యగ్రసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ భుగ్నాక్షౌర క్షుణ్ణీవీ శీతాంగోంతకవచ । కణకుబ్జశ్చరుగ్దాహో దాహాద్యాభూతపిత్తకాః ॥

తా. భుగ్గునేత్రమర కృష్ణీ విశీతాంగము అంతకము కంఠమబ్జమురుద్ధాహము
అను 6 సన్నిపాతములు దాహాదిక్షణములతో గూడి కేవలపితృధిక్యముగలవైయుం
డును. ఈ 6 ను సాధ్యములు

శ్లో॥ అంతర్దాహోబహిష్కీతో నిహంత్యైవత్రయోదశః ॥

తా. అంతర్దాహ బహిష్కీతంబులుగలది అభిన్యాససన్నిపాతము. ఇది 13 వ
సంఖ్యగలదిగ నుండును. ఇది మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ త్రయోదోహస్సమాక్షిప్య చేష్టాభగ్నేనచేతసా ।

అభిన్యాసేప్రకుశ్యంతి తేనజఃతుర్భుతోపమః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు 3 ను బ్రకోపించిసమానంబులైనచేష్టావిహీనంబు
లై మనస్సుతోగలసి క్రమమును దప్పియుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవల
యును. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని జంపును.

సన్నిపాత దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [[గంథాంతరే] సంధికస్సప్తదివస మంతకోవాసరాదశ । రు
ద్ధాహోవింశతింవారాన్విభ్రమస్తేకవింశతిమ్ । పక్షమేకం
శీతగాత్రస్తాంద్రికః పాచవింశతిమ్ । అథవా వాసరాశస్త
కంఠకుబ్జస్త్రయోదశ ! త్రిమాసం కర్ణికశ్చైవ భుగ్గునేత్రో
దినాకప్టకమ్ । రక్తక్ష్మీవీ దశదినం ప్రలాపస్స్యాచ్చతుర్దశ ।
జిహ్వక షోడశదినమభిన్యాసార్థచూనకమ్ । ఇత్థంహి సన్నిపా
తానాం ప్రమాణం పరికీర్తితమ్ ॥

తా. సంధికసన్నికి 7 దినములు అంతకసన్నికి 10 దినములు రుద్ధాహసన్నికి
20 దినములు చిత్తభ్రమసన్నికి 21 దినములు శీతాంగ సన్నికి 15 దినములు యంద్రిక
సన్నికి 25 దినములు లేక 7 దినములు కంఠమబ్జసన్నికి 13 దినములు కర్ణికసన్నికి
3 మాసములు భుగ్గునేత్రసన్నికి 8 దినములు రక్తక్ష్మీవిసన్నికి 10 దినములు ప్రలాప
సన్ని 14 దినములు జిహ్వకసన్నికి 16 దినములు అభిన్యాససన్నికి 16 దినములు కౌల
ప్రమాణంబు. (అట్లుగుటచే సంధికము తాంద్రికము ప్రలాపముచిత్తవిభ్రమము జిహ్వ
కము కర్ణికము అను 6 సాధ్యసన్నిపాతములు పై జెప్పబడిన కౌలకముగానివ
ర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను చంపును; అంతకి మురుద్ధాహముశీతాంగము

కంఠశుబ్దము అభివ్యాసము రక్తపివిభగ్న సేత్రముఅను 7 అసాధ్యసన్నిపాతములు నానివాని కాలక్రమముగా తఱచుచుగ చంపును.)

త్రయోదశసన్నిపాత విశేషములు.

శ్లో॥ ఏకోల్పణాస్త్రయస్తేషు ద్వ్యల్పణాశ్చతథేషుత్ । త్ర్యల్ప
ణాశ్చధవేదేకో విజ్ఞేయఃసకుసప్తమః । ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు
వాతపిత్తకపైశ్చషట్ । సన్నిపాతజ్వరస్యైవం సుశ్లోశేషా
స్త్రయోదశ । విస్ఫారకశ్చాశుకారీ కంపనోబ భువనజ్ఞకః ।
శీఘ్రకారీ తథాభిల్లః సప్తమః పుటపాలకః । సమ్మోహకః
పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచిత్రత్వపి । తతఃకర్కటః ప్రోక్త
స్తతోవై దారికాభిధః ॥

వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము శ్లేష్మాధిక్య
ముగల సన్నిపాతమువాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్త శ్లేష్మాధిక్యము
గల సన్నిపాతము పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల
సన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తము సమముగ కఫముక్షీణముగనుండు సన్ని
వాతము వాతము సమముగ పిత్తమువృద్ధిజెంది కఫముక్షయించియుండుసన్నిపాతము
వాతము క్షయించి పిత్తము వృద్ధంబై కఫము సమముగానుండుసన్నిపాతమువాతము
వృద్ధిజెంది పిత్తముక్షయించి కఫముసమముగానుండు సన్నిపాతమువాత సమముగః
పిత్తముక్షయించి కఫము వృద్ధిజెందియుండు సన్నిపాతముయిటుల సన్నిపాతముః
13 విధంబులుగనుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము అశుకారికంపనవ
బభ్రు శీఘ్రకారి భిల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రక
చము కర్కటము వై దారికము అని నామంబులుగలవు.

విస్ఫారకసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃకాసో భ్రమోమూర్ఛా ప్రణావో మోహవేపధూ ।
పార్శ్వస్యవేదనాజ్వంభా కషాయత్వం ముఖస్యచ ॥
వాతోల్బణస్యలింగాని సన్నిపాతస్యలక్షణేత్ ।
ఏవవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాతసుదారణః ॥

తా. శ్వాసము కాసము భ్రమము మూర్ఛ పలవరింత మోహము వణుః
ప్రస్కంశాల ఆవులింత నోరువగరుగ నుండుట ఈలక్షణములువాతాధిక్యముగలసన్ని

పాతమునందు కలిగియుండును. ఇది నిస్సారకసన్నిపాతమనబడును. మిగుల దారుణమయినది.

అశుకారిసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతిసారో భ్రమో మూర్ఛ ముఖపాక స్తద్భేదచ ।
 గాత్రేచ బిందవో రక్తా దాహోతీవ ప్రజాయతే ॥
 పిత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ ।
 భిషగ్భి సన్నిపాతోయ మాశుకారీ ప్రకీర్తితః ॥

తా. అతిసారము భ్రమ మూర్ఛ ముఖపాకము శరీరమునందు రక్తబిందువులు సర్వాంగములయందు అధికతాపము ఇవి పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది అశుకారి సన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పబడును.

కంపనసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ జడతా గద్గదా వాణీరాత్రౌ నిద్రాభవత్యపి ।
 ప్రస్తబ్ధే నయనేచైవ ముఖమాధుర్యమేవచ ।
 కఫోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ ।
 మునిభి సన్నిపాతోయ ముక్తః కంపనసంజ్ఞకః ॥

తా. జడ్యము గద్గదభావము రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు నేత్రములు స్తబ్ధములుగనుండుట నోరుతీయ్యగనుండుట ఈలక్షణములు కఫాధిక్యముగలసన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది కంపన సన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

బ్రభుసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తాధికోయస్తు సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి
 తస్యజ్వరో మదస్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమీలకః ।
 అధ్మానా రుచి తంద్రాశ్చ కాసశ్వాసప్రమశ్రమాః ।
 మునిభి ర్బ్రభునామ్రాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః ॥

తా. వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము మదము దప్పినోరు యెండుట తంద్ర కడుపుబ్బరము అరుచి కాసశ్వాసములు భ్రమ శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బ్రభుసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

శీఘ్రకారి సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మాధికోయస్య సన్నిపాతఃప్రకుప్యతి ।
తస్యశీతజ్వరోమూర్ఛా త్తు తృష్ణాపార్శ్వనిగ్రహః ॥
శూలమస్విద్యమానస్య తంద్రాశ్వాసశ్చజాయతే ।
అసాధ్యస్సన్నిపాతోయం శీఘ్రకారీతికథ్యతే ।
సహిజీవత్యహోరాత్రావేతేనావిష్టనిగ్రహః॥

తా. శీతజ్వరము మూర్ఛ ఆకలి దప్పి పార్శ్వములయందుపట్టు శూల చెమట లేకుండుట తంద్ర శ్వాసము ఇవి వ్రాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగి యుండును. ఇది శీఘ్రకారి సన్నిపాతమనబడును. చికిత్సయందసాధ్యము. ఒక ఆహారాత్రములోపల మనుజుని జంపును.

భల్లసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్యసన్నిపాతః ప్రకుప్యతి । అంతర్దాహో
బహిఃశీతంతస్యతృష్ణాప్రవర్ధతే । తుద్యతేదక్షిణేపార్శ్వేఽఽ
శీర్షగళగ్రహః । పీవతిశ్లేష్మపిత్తంచ కృచ్ఛాతోతశ్చజాయ
తే । విడ్భేదశ్వాసహిక్మాశ్చ వర్ధంతేనప్రమీలకాః । ఋషి
భి ర్భల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః॥

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము పై భాగమునందు శీతము విశేషదప్పి కుడిపార్శ్వమునందుపట్టు తొమ్మిది శరము కంఠము వీనియందు పట్టు శ్లేష్మపిత్తము కారయమియుట కంఠమునందునొప్పి మలబంధము శ్వాసము ఎక్కిళ్లు తంద్ర ఇవి పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్ల సన్నిపాతమని ఋషులచే చెప్పబడును.

కుటావాలక సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ సర్వదోషోల్బణోయస్య సన్నిపాతఃప్రకుప్యతి । త్రయాణామ
పిదోషాణాం తస్యరూపాణిలక్షయేత్ ॥ వ్యాధిభ్యోదారుణ

శైవ వజ్రశస్త్రాగ్నిసన్నిభః ॥ కేవలోచ్ఛావసపరమ స్సద్భాం
గస్తభలోచనః ॥ త్రిరాత్రాత్ఫరమే తస్యజంతోర్హ రతిజీవితమ్ ॥
తద్దవన్ధంత తందృష్ట్యా మూఢోవ్యాహరతేజసః । ధర్మితో
రాక్షసైర్హునమవేలాయాంచరంతియే । అంబయాబ్రువతేకే
చిత్ యక్షణ్యా బ్రహ్మరాక్షసైః । పిశాచైర్గుహ్యకైశ్చైవ
తథావైర్మస్తకేహతమ్ । కులదేవార్చనాహీనం ధర్మితంకుల
దైవతైః । నక్షత్రపీడా మపరేగరక ర్మేతిహవరే । సన్నిపాత
మిమం ప్రాహు ర్భీషజః కూటపాలకమ్ ॥

తా. వాతాదిప్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు ప్రకోపించి
యుండు వాతాది ప్రిదోషముల లక్షణములన్నియు కలిగియుండును ఇది అన్నివ్యా
ధులకంటె మిగుల దారుణమయినది దీనియందు పెద్దయూపిరి విశేషదప్పి అవయవ
ములు సేత్రములు ఇవి స్తబ్ధములుగనుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. ఇది
రి దినములలోపల రోగియొక్క బ్రాణమును హరింపజేయును. ఈసన్నిపాతము కలి
గియుండువానినిచూచి కొందరు మూఢులు అకాలములో సంచరించునట్టి రాక్షస
గ్రహములు సోకినవియు కొందరు చాముండాదిగ్రహములు సోకినవియు కొందరు
బ్రహ్మరాక్షసగ్రహములుసోకినవియు కొందరు పిశాచగ్రహములుసోకినవియు కొం
దరు యక్షగ్రహము సోకినదనియు కొందరు కులదేవతలను పూజింపవలయుటవలన
జనించిన చెప్తయనియు కొందరు నక్షత్రపీడయనియు కొందరు విషప్రయోగమువ
లన జనించినదనియు మఱికొందరు మారణాది ప్రయోగమువలన జనించినదనియు
వచించెదరు. ఇది కూటపాలకమును సన్నిపాతమని వైదికాస్త్రవేత్తలు వచించెదరు.

సమ్మోహసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధమధ్యహీనై స్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః ।
తేనరోగాస్తపహోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః ॥
ప్రలాపాయాససంమోహ కంపమూర్ఛారతిభ్రమాః ।
ఏకరూక్షాభిఘాతశ్చ తత్రాప్యేతేవి శేషతః ।
ఏషసంమోహకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః ॥

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము సమముగా కఫము త్తయించినదిగానుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింత ఆయాసము మోహము వణుకు మూర్ఛ అరతిభ్రమము 1 పార్శ్వమునందుకూల ఇవి జనించియుండును. ఇది సమ్యాహన సన్నిపాత మన బడును మిగుల దారుణమయినది.

పాలకసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యప్రవృద్ధహీనైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః । తేనరోగాస్త
ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః । మోహప్రలాపమూర్ఛా
స్యః ర్మన్వాస్తంభఃశిరోగ్రహః । కాసశ్వాసోధ్రుమస్తంద్రా
సంజ్ఞానాశోహృదివ్యధా । భేభ్యోర క్తంవిసరతి సంరక్తస్తబ్ధనే
త్రతా । తత్రాప్యేతేవి శేషాస్య ర్మృత్యురరాక్ త్రివాస
రాత్ । భిషగ్నిస్సన్నిపాతోయం కథితఃబాలకాభిధః ॥

తా. వాతము సమముగానుండి పిత్తము వృద్ధి కెంది కఫము త్తయించియుండు సన్నిపాతమునందు మూర్ఛ పలవరింత మోహము మన్వాస్తంభము తలనొప్పి కాసము శ్వాసము ధ్రుమము తంద్రా ప్రజ్ఞాహీని అమృతనొప్పి శేత్రాదీంద్రియ ద్వారము నుండి రక్తము వెడలుట శేత్రములు యెఱ్ఱగ స్తబ్ధముగనుండుట ఈ లక్షణములుగల గును. ఇదిపాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడును ఇది 3 దినములలోపలము గమును కలుగజేయును.

యామ్యసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనప్రవృద్ధమధ్యైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః । తేనరోగాస్త
ఏవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః । హృదయం దహ్యతేచా
స్యయకృత్స్లిశం త్రపుష్పసాః । పచంత్యత్యర్థమూర్దాద్వాధః
పూయశోణితనిర్గమః । శీర్ణాదంతాశ్చమృత్యుశ్చ తత్రాప్యే
తద్విశేషతః । భిషగ్నిస్సన్నిపాతోయం యామ్యానామ్నా
ప్రక్షీరితః ॥

తా. వాతము హీనమై పిత్తము ప్రవృద్ధమై కఫము సమముగనుండు సన్ని పాతమునందు హృదయమునందుమంట యకృత్తి స్లిహము అంత్రము పుష్పసము ఇవి

పాకమునుజెందుట ఊర్ధ్వార్ధోమార్గముగా చీము రక్తమువెడలుట సంతుములు రాలి పడుట శీఘ్రముగా మరణము కలుగుట ఈలక్షణములు కలిగియుండును, ఇదియామ్య సన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడినది.

క్రకచసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధహీనమధ్యైస్తువాతపిత్తకపైశ్చయః | తేనరోగాస్తవో
క్తాః యథాదోషబలాశ్రయాః || ప్రహపాయాససంమోహకంప
మూర్ఛారతిభ్రమాః | మన్యాస్తంభేనమృత్యుస్సాస్య తత్రా
ప్యేతద్విశేషతః || భిషగ్నిసన్నిపాతోయం క్రకచఃసంప్ర
క్షీగితః ||

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తముయొంచి కఫము సమముగానుండు సన్ని పాతమునందు పలవరింత ఆయాసము మోహము వణకు మూర్ఛ ఆరతి భ్రమముఇవి కలుగుటయేగాక మన్యాస్తంభముచే మరణముసంభవించును. ఈసన్నిపాతముక్రకచ మను శేర బరగునని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచింపుచున్నారు.

కర్కటసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యహీనప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః | తేనరోగాస్త
వోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః || అంతర్దాహో విశేషోత్ర
నచవత్తుంనశక్యతే | రక్తమాలక్తకేనేవ లక్ష్మ్యతేముఖమండ
లమ్ | ఇత్యేనాగర్జితః క్లేష్టాహృదయాన్నప్రసిద్యతే || ఇషు
ణేవాహతంపార్శ్వంతుద్యతేఖన్యతేహృది | ప్రహిలకశ్వాశ
హిక్మావర్ధంతేతుదిశేదితే || జహ్వదక్ష్ఘ్నఖరస్పర్శాగళఃసూక్తై
రివావృతః | విసర్గం నాభిజానాతకూజేచ్ఛాపికపోతవత్ | అతీ
వశ్లేష్మణాపూర్ణం శుష్కరక్తోక్షతాలుకః | తంద్రానిద్రాతి
యోగార్తోహతనాఙ్నిహతద్యుతిః | నరతింలభ తేనిత్యంవిపరీ
తానిచేచ్ఛతి | ఆయమ్యతేచబహుశోరక్తం ప్లేవతిచాల్పశః |
ఏషకర్కకోనామ్నా సన్నిపాతస్సుదారుణః ||

తా. వాతము సమముగా పితృము క్షయించినదిగా కఫము వృద్ధి జేచినదిగా నుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల దారుణమై అంతస్తాపము ముఖము విశేషముగా నెఱుగనుండుట యెంతకారీయమిసినను కఫము వెడలకుండుట హృదయము బాణముచే కొట్టబడినట్లు విశేష నొప్పితో గూడియుండుట కండ్లు చెక్కుకొని పోవుట ఎక్కిళ్లు అడుగడుక్కు వృద్ధి జేందుచుండుట నాలుకనిప్పతో కాల్యబడినట్లునుకఠిన స్పర్శముగలదిగ నుండుట కంఠము ముండ్లచే కప్పబడినటులుండుట శ్వాసము వెడలునపుడు పావురపిట్టశబ్దమువలె కంఠమునందుధ్వనిగలుగుట నోరుకఫము చేతూరింపబడి టోదాడ పెదవి యివియెండిర క్తవర్ణముగనుండుట తంద్రఅధికనిద్ర మాటులుబయటికి రాకుండుట శరీరమునందు కాంతి తగ్గియుండుట ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట అపథ్యవస్తువులయందు విశేషముగా యిచ్చగలుగుట కారీయమియునపుడు క్తము స్వల్పస్వల్పముగ పడుట యిట్టి లక్షణములుగలిగియుండును. ఇది కర్కటమనబడును. మిగుల దారుణమైనది.

నై దారికసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనమధ్యప్రవృద్ధైస్తు వాతపితృకపైశ్చయః । తేనరోగాస్త ఏవోక్తా యథాదోషభలాశ్రయాః ॥ అల్పశూలం కటితోదో మధ్యేదాహోరుజాభిః । భృశంక్లమఃశిరోవస్తి మన్యా హృదయవాగ్రుజః ॥ ప్రమీలకశ్వాసకాస హిక్కాజాడ్యవి సంజ్ఞతాః । ప్రథమోత్పన్నమేనంతృసాధయంతికదాచన । ఏత స్మై సన్నివృత్తేతుకర్ణ మూలేసుదారుణాః । విడకోజాయతేజం తోర్యధాకృచ్ఛేణజీవతి । సవై దారికసంజ్ఞోయం సన్నిపాతి స్సుదారుణాః । త్రిరాత్రోత్పరమేతస్యవ్యర్థమాషధకల్పనమ్ ॥

తా. వాతము క్షయించి పితృము సమమై కఫము వృద్ధి జేచియుండు సన్నిపాతమునందు స్వల్పశూల నడుమునొప్పి తోమునందు శూల భ్రమ విశేషముగాబలిక శిరము వస్తిపెడతల పెద్దనరము హృదయమునోరు వీనియందుశూల తంద్రశ్వాస కాసములు ఎక్కిళ్లు జడత్వము ప్రజ్ఞ లేకుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును ఇవి జనించినతోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడుశమించును. శమించినతోడనేకల్ల

మూలమునందు దారుణమయిన పిటికజనించును దీనిచేత ప్రాణాంత్య మయిన కష్టము కలుగును, ఇదివై దారిక సన్నిపాతమనబడును. దీనియందు 3 దినములకుపైన చికిత్స చేయుట నిష్ఫలము.

సన్నిపాత సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూ] జ్వరస్తీర్ణోధ వాశీతమథల ల్పజ్వరోపివా ।
 నేత్రాంతో రక్తరహితో పాణిపాదసఖాస్తథా । నేత్రేకాంతి
 విహీనేవ నశ్రుతో సాగరధ్వనిః । స్వేదహీన జ్వరశ్చైచ
 హ్యథవా స్వేదఉత్కటః । ముఖేకాంతి స్తత్రోహీగా నేత్రే
 బుగ్నేధవాకృతే । నాభిచ్ఛన్నాసికాపాద హింకూసర్వాంగ
 కంపనమ్ । శిరఃకంపో ప్యపస్కారః కఫఃకంఠం సమాగతః ।
 గంధస్వాదుం సజానాతీ మలంకపిలవర్ణకమ్ । శిథిలాచపలా
 చైవ నాడీకుటిలసూత్రకా । ఆదాపిత్త గతిర్నాడీ తతోవాత
 గతిర్భవేత్ । తతశ్లేష్మ గతిర్నాడీ చక్రవర్త్యములేముహుః ।
 మందనాడీ భవేద్యస్య హ్యసాధ్యం భవతిధ్రువమ్ । సరోగీ
 నిధనయాతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః । సాధ్యాసాధ్య విధిం
 జ్ఞాత్వా కిత్సే త్పండితస్స్వయమ్ ॥

తా. ఆతిక్రవజ్వరము లేక శరీరమునకు శీతలము లేక స్వల్పజ్వరము నేత్రాంతములరెప్పలు పాదములు హస్తములు సఖములు వీనియందు రక్తము లేకుండుట నేత్రములు కాంతిహీనములై యుండుట చెవులలో సుమద్రపుధ్వని వివరాకుండుటచెమట లేని జ్వరము లేక ఆరనిచెమట ముఖమున కాంతిలేకుండుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట నేత్రములు కృశించి సూక్ష్మంబులై యుండుట బాష్టహృదయము నాసికకాళ్ళు చేతులు కడునల్లలైయుండుట కడచీత్రమైన శిరోరోగము ఎగపూపిరి ధనుర్వాతము ఎక్కిళ్ళు శరీరహంతలవణుకులతలవణుకుల అపస్పారముతుతికలో శ్లేష్మము ఆడ్డపడుట పరిమళద్రవ్యములవాసన నాసికకు తెలియకుండుట మలము కపిలవర్ణముగ వెడలుట నాడి 3 వేళ్ల క్రింద ఖండఖండములుగ నేని లేక చపలముగ (మెఱచువలె) నేనిలేక కుటిలమై వేగముగ నేని నడుచుట వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు 3 ను కలిసి తంతువలెనేక ఘుగనడుగుట నాడిముందుగా పిత్తగతి వెనుకవాతగతి దానికి వెనుక శ్లేష్మగతిగలదై

నడుచుట పలుమారు చక్రమువలె తిరుగుట మంగళిగానడచుట ఈగుర్గుణములలో
1 2 3, సర్వసన్ని పాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించిన వానితోడపై
జెప్పిన వికారములను గూడియుండిన అసాధ్యంబగుటచే ఆరోగి మరణము జెందును.
అట్లగుటంజేసి సన్నిపాత సప్తవిదోష సాధ్యాసాధ్యముల నెఱిగి వేత్తయగు పండి
తుడు చికిత్సజేయవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీక లేపు] జ్వరోనిహంతి క్షాత్తుమయోమంహృదిశూలినమ్
సదాశ్వసంత స్విద్యంతం శక్తిహీనం హతానలమ్ ॥

తా. నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములై యుండుట శరీరముకృశింపకుండుటచూపు
నొచ్చుట యెల్ల పుడుశ్వాసము వెడలుట అగ్నిబంక చెమట సత్వములేకుండుట అగ్ని
మాంద్యము ఈలక్షణములు 13 ను సన్నిపాతజ్వరములలోను సప్తవిధదోషములలోను
గలిగియుండిన ఆరోగి మరణము జెందునని యెఱిగి చికిత్స జేయంజనను.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] జిహ్వశ్యామా ముఖంపూతి క్షతమక్షినిమజ్జతి
ఘగాశ్చమూర్ఛిరిష్యంతి యస్యరోగాంశ్చ వర్జయేత్ ॥

తా. నాలుక నల్లగనుండుటనోరు కంపువేయుట నేత్రములుపగిల్లిక్రంగియుం
డుట తలచూద పక్షిదన్నుట ఈ లక్షణములు 13 ను సన్నిపాతములలోను సప్తవిధ
దోషములలోను గలిగిన ఆరోగి బ్రతుకడని యెఱిగి చికిత్సజేయంజనను.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] సుశీతాహరితా యస్యరోమకూపాశ్చ సం
వృతాః । ఆప్లూభిలాషస్సతతం మృత్యుచూహ్నోతితత్వతః ॥

తా. శీతల ద్రవ్యాహారములనుగోరుట రోమకూపములు మూసికొనుటపులుసు
వూద గభిలాషగలుగుట ఈ లక్షణములు యేగోగియందుగలిగినను ఆరోగిబ్రతుకడని
తెలియవలయును.

రోగారిష్ట తిథివార నక్షత్రములు.

శ్లో॥ [జ్యోతిషగ్రంథే] ఉరగశతభిషార్ద్రా స్వాతిమూలాత్రిపూ
ర్వా భరణి పితృవిశాఖా భానుభౌమార్కజానామ్ । ప్రతి
పనవచతుర్థీ ద్వాదశీ చాపిషష్ఠీ హరిః రవిధిరేకో రోగిణాం
కాలమృత్యుః ॥

తా. ఆశ్రేష శతభిష ఆర్ద్రాస్వాతి మూల పుబ్బ పూర్వాషాఢ పూర్వాశ్లాఘ
భరణి మఖ విశాఖ ఆశ్వినివారముంగళవారము శనివారము పాడ్యమి నవమి శుక్రతి

ద్వాదశి పక్షి ఈతిథి వారనక్షత్రములు విను భూడినదినము సంవత్సరానికి జ్వరమువచ్చె ధిసో వానికి కాలమృత్యువు ఆ సన్నమైనదని తెలియవలయును.

రోగోత్పత్తి శుభాశుభ సక్షత్రములు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కృత్తికానుయదాక శ్చిజ్జ్వరాదిప్రతిపద్యతే ।
సవరాత్రంతదాపీజాత్రిరాత్రంరోహిణీషుచ । మృగశీర్షే ప-చ
రాత్రమార్ద్రాప్రాణభయంతథా । పునర్వసూచపుష్యశ్చసప్త
రాత్రంవిధీయతే । సవరాత్రంతథాశ్రేషాఃశ్మశానాంతంమఘా
నుచ । ద్వాయాసౌఫలునీచైవ హ్యుత్తరాసుత్రిపంచకమ్ ।
హస్తేవజాయతేపక్షం చిత్తాచైవార్ధమాసకమ్ । మాసద్వ
యంతథాసావ్తీవిశాఖేపంచవింశతిః । అనూరాధా దశప్రాక్తా
శ్యేష్ఠాచైవార్ధమాసకమ్ । మూలేవజాయతేమోక్షఃపూర్వా
షాఢాస్త్రీపంచకమ్ । ఉత్తరేదినవింశత్యా ద్వాయాసౌశ్రవ
ణేతథా । దనిష్ఠామూఢార్ధమాసో వారుణేచదశాహకమ్ ।
పూర్వాభాద్రపదేమోక్ష ఉత్తరాసుత్రిపంచకమ్ । రేవతీసప్త
రాత్రంచ హ్యహోరాత్ర తథాశ్విని । భరణీ తత్త ణేనైవ
మరణంతు నసంశయః ॥

తా. కృత్తికా నక్షత్రమునగలిగిన జ్వరాదులు 9 రాత్రులును రోహిణీయందు 8 రాత్రులును మృగశీర్షేయందు 5 రాత్రులును పిడించును. ఆర్ద్రాయందు ప్రాణభయ మునుగలుగజేయును. పునర్వసూ పుష్యచూనక్షత్రముల జనించినజ్వరాదులు 7 రాత్రు లును ఆశ్లేషానక్షత్రమున 9 రాత్రులును పిడించును. మఘానక్షత్రమున జనించినజ్వరా దులుమరణమును గలుగజేయును. పుబ్బానక్షత్రమున జనించిన జ్వరాదులు 2 మాస ములును ఉత్తరానక్షత్రమున 15 దినములు హస్తానక్షత్రమున 1 పక్షమును చిత్తాన క్షత్రమున $\frac{1}{2}$ మాసమును స్వాతీనక్షత్రమున 2 మాసములును విశాఖా నక్షత్రమున 25 దినములును అనూరాధా నక్షత్రమున 10 దినములును శ్యేష్ఠా నక్షత్రమున 15 దిన ములును పిడించును. మూలానక్షత్రమున జనించినరోగము 15 దినములలోనుపూర్వా షాఢా నక్షత్రమున 15 దినములలోను ఉత్తరాషాఢా నక్షత్రమున 20 దినములలోను శ్రవణానక్షత్రమున 2 మాసములలోను ధనిష్ఠానక్షత్రమున 15 దినములలోను శతభిషా

నక్షత్రమున 10 దినములలోనునివర్తించును పూర్వాభాద్రపదాభాద్రపదనక్షత్రముల
యందు జనించిన రోగము 14 దినములును శేవతీ నక్షత్రమున 8 దినములును అశ్విని
నక్షత్రమున 1 యహోరాత్రమును పీడించి పిదప నివర్తించును. భరణి నక్షత్రమున
నిస్సంశయముగా తత్త్వమున మరణమును గలుగజేయును.

దూతలక్షణ రోదసాద్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] పూర్వత్రపశ్చాన్యైత్యే ము త్తరస్యాం
తథాదిశీ । భాష తేదూతకోయత్ర శుభంభవతినిశ్చయమ్॥

తా. రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి తూర్పు భాగమునందేని పశ్చిమ
భాగమునందేని నిర్పతిభాగమునందేని ఉత్తరభాగమునందేని నిలువబడి వైద్యుని
బిలిచిన అరోగిజీవించునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యామ్యేచాగ్నేయవ్యాయవ్యే ఈశాన్యేయదిసంస్థితః ।
మూతోపిభాష తేజ్ఞేయ మశుభం నిశ్చితంతథా ॥

తా. మఱియు రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి దక్షిణ భాగమునందేని
ఆగ్నేయ భాగమునందేని వాయువ్య భాగమునందేని ఈశాన్య భాగమునందేనినిలువ
బడివైద్యునితో సంభాషించిన రోగిమరణము కలుగనని వైద్యు డెరుగవలయును

సన్నిపాతసప్తవిధదోష సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అథసాధ్యగుణాన్యక్షేప్యోతవ్యం భిషజో
త్తమః । ఇందీనరసమంతేత్రం ముఖంతా రేశసన్నిభమ్ । సమ
ధాతుగతిర్నాతీ స్వరఃకోకిలసన్నిభః । త్సుతంత్సుధామూర్ఛి
కండూ రన్నవాంఛాతన్దుర్లభుః । దంతాఃకుందనిభాభాసాజి
హ్వసద్రవమూర్దవా । యవాగూప్రాశ నేస్వేదఃకర్ణయోత్ర
వణంసమమ్ । పూణేగంధసమజ్ఞానే పాణిపాదతలోష్ణతా ।
సఖపత్మృక్షి రేఖాసు రక్త సంపూర్ణతాయథా । జ్ఞత్వా
చైనంసుఖంసాధ్యం చికిత్సేత్పండితోభిషక్ ॥

తా. ఇకత్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్యగుణముల వచించెదను.
ఓవైద్యోత్తమడా! వినుము!- నేత్రములయందుపల్లకలువ రేకులవంటి కాంతిముఖము

చంద్రునితో సమానముగ నుండుట నాడికి సమగమనము స్వరము క్షోకిలస్వరములతో సమానముగ నుండుట తుమ్ములు అన్నమునందిచ్చశరీరముచలకనగనుండుటదంతముల యందు మొల్లలవంటికొంతి నాలుక ద్రవయు క్తమై మృదువుగనుండుటగంజిత్రాగు నపుడు చెనుట కర్ణములయందు ఘోషము సమముగా వినిపించుట యిరు నానీకలయందు పరిమళద్రవ్యముల వాసన సమముగా నెఱుంగవచ్చుటకొళ్ళుచేతులుఉష్ణముగనుండుట నేత్రములు రెప్పలు గోళ్ళు హస్తకరేఖలు యివి రక్తపూరితముగనుండుట ఈ లక్షణములు 13 ను సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించి నాడి స్వస్థతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱిగి పండితుడు చికిత్సజేయవలయును.

అపథ్యజనిత సప్తవిధదోషలక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవకల్పే] తంద్రామూర్ఛభ్రమోమోహః ప్రలాపో హృదివేపనమ్ । అపథ్య దోషావిజ్ఞేయా వైద్యవిద్యా విశారదైః॥

తా. తంద్ర మూర్ఛ భ్రమ మోహము ప్రలాపము తొమ్ము అదురుట ఈ లక్షణములుగలిగిన అపథ్యదోషమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు తెలిసికొనవలయును.

స్త్రీసంగమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] తరుణజ్వరమధ్యేతు యవతీసంగ మేతథా । జాయతేవారుణోదోషో హ్యంగవైకల్యకంపనమ్ ।
వక్షోంతరేద సంతాపః ప్రలాపస్తాపవిభ్రమా ।
పాణిపాదతలేశీతం దోషః స్త్రీసంగమేస్సృతః ॥

తా. తరుణజ్వర మధ్యమలో స్త్రీసంభోగము సేయుటచే దారుణమైనదోషముజనించును. దానియందు అంగవైకల్యము వణుకు తొమ్ములలో మంటప్రలాపము తాపముతల్చిబ్బుమాటలు హస్తపాదములయందు శైత్యముగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది స్త్రీ సంగమదోషమని తెలియవలయును.

విషమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] జ్వరసంతాపవేగశ్చ నాడీకుటిలవేగతా అంశర్దూహోమనోమూర్ఛా విషమేరోషఆగతే ॥

తా. జ్వరము కడుసంతాపము అంతర్దాహము మదముమూర్ఛగలిగి నాడిపటి
లమై వేగముగ నడుచుచుండిన విషమదోషమని తెలియవలయును.

విషమశీతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంథాంతరే] దినేద్విత్రిచతుర్వారం ముహూర్ణీతం ముహూ
ర్జ్వరః । దాహోమోహ శిరోరుక్చ జిహ్వ కఠినకంటకాః ।
దోషం విషమశీతంవై జానీయాద్వైద్యపారగః॥

తా. 1 దినములో 2 3 4. పర్యాయములు చలి జ్వరము వచ్చుట దాహము
మోహము తలనొప్పి గతుగుట నాలుక కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట ఈ లక్షణ
ములుగలది విషమ శీతదోషమని వైద్యవేత్తలగు వారెఱుంగవలయును.

పీతజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంథాంతరే] జిహ్వపీతాస్పృటశుష్కాగ్రంధికాజ్వరవిభ్ర
మాః । * మూర్ఛామూకత్వగుంభంచపీతజిహ్వకలక్షణమ్ ॥

తా. నాలుక పచ్చగనుండుట నాలుకముండ్లుబారియుండుట చెవుల సందు
లలో గడ్డలుకట్టుట జ్వరము తల్చిబుల్బలాడుట మూర్ఛ మూగతనము డగ్గు త్తికబడుట
ఈ లక్షణములుగలది పీతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

రక్తజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[మాధవనిదానే] జిహ్వచ రక్తవర్ణాస్యా త్కంట కద్రవ
సంయుతా । జ్వరతృష్ణావిదాహంచ రక్తజిహ్వకలక్షణమ్ ॥

తా. నాలుక ఎఱ్ఱగనుండుట నాలుక ముండ్లుబారి ద్రవయుక్తముగ నుండుట
జ్వరము దప్పి శరీరతాపము ఈ లక్షణములుగలది రక్త జిహ్వకదోషమని తెలియ
వలయును.

* మూర్ఛ గుంభసహిక్కాశ్చ పీతజిహ్వకలక్షణమ్;
మూర్ఛ డగ్గు త్తిక ఎక్కిశుగలుగుట.

కృష్ణజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణజిహ్వచకరిరాకంటకా దాహవిభ్ర
మాః । శ్వాస కంఠూర్ధదస్తృష్ణాస్యాద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః॥

తా. నాలుక నల్లనై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట తాపముతబ్బిబ్బులాడు
ట శ్వాసము శరీరమున దురద శరీరము గురుతెరుగకుండుట దప్పి ఈ లక్షణములు
గలది కృష్ణ జిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

శ్వేతజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జిహ్వ శ్వేతాస్పృట గళాశ్వాంగవైకల్యకం
పితా ॥ భ్రమస్వేదాతి సారాశ్చహ్యుద్ధారశ్చిత్తవిభ్రమః ।
క్షణేక్షణేమతిర్మూర్ఛాశ్వేతజిహ్వకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట గొంతులో ఉడికి పగిలినట్లుండుట శరీరమునొ
చ్చుట వణుకుట భ్రమ చెబుట అతిసారము ఓకర చిత్తభ్రమ ప్రతిక్షణమునందును
రుపు మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

సప్తవిధదోష దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇతిసప్తవిధాదోషాః ప్రమాణంచార్థచూస
కమ్ । అథవాసప్తదిశసం విజానీయా ద్భిషగ్వరః ॥

తా. పైజెప్పిన సప్తవిధదోషములకు 15 దినములు గాని 7 దినములు గానికొల
ప్రమాణమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. ఆకాలముగడచిన పిదప రోగిజీవించి
యుండిన చికిత్సచేయవలయును. ఆసప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన 7
దినములకు జంపును. తరుణముగలించిన పిదప జనించిన 15 దినములకుజంపును.
అట్లగుటంజేసి 7 దినములు గాని 15 దినములుగాని గలించిన దైవబలముగలవారు
జీవించినను జీవించెదరు).

బోషధ ప్రయోగకాలము.

శ్లో॥ క్షణద్దోషా ద్యవస్థాయాం కుర్యాద్భోషణ యోగకృత్ ॥

తా. దోషించినపుడే యాషణం బివ్వవలయును.

సప్తవిధదోష సూరకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హీనస్వరో గుదభ్రంశః కానశ్వాస సమా
కులః । హృదిశోభోభవే త్తస్య కుక్షిశూలోనజీవతి ॥

తా. హీనస్వరము † గుదభ్రంశము కుత్తికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట శ్వాసశరీ
గము గురు తెరుగకుండుట టోమ్మువాచుట కడుపులో ప్రబలమైనశూల ఈ లక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన అట్టిరోగియమాల
యమున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థవే] యోహృష్ట రోమారక్తాక్షస్స హిక్మశ్వాస
శూలవా ॥ విభ్రాంతలోచనంమూఢం జ్వరితంపరివర్జయేత్ ॥

తా. రోమములు గగుర్పొడుచుట నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములుగ నుండుట
ఎక్కిళ్ళు ఎగవూపిరికడుపులో ప్రబలమైనశూల నేత్రములు చక్రాకారముగదిరుగుట
శరీరము గురు తెరుగకుండుట ఈ లక్షణములు 13 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోష
ములలోను కలిగియుండిన రోగి యమమందిరమున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రాత్రౌతాపోదివాశీతం వాతార్తిర్హృత్ప
బ్బకః । కృష్ణాజిహ్వతిరక్తవా శిరస్తోదోనశస్యతే ॥

తా. శరీరము రాత్రులయందు తాపయుక్తముగ నుండుట పగటియందు చల్లగ
నుండుట ధనుర్వాతము స్వల్పగా మాటలాడుట నాలుక నల్లగాని కడుఎఱ్ఱగాని
యుండుటయేగాక ముండ్లుబారి పిడకవలెనుండుట శిరమునిలువకుండుట ఈ లక్షణము
లలో 1 టి గాని కొన్ని గాని సప్తవిధదోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను కలిగి
యుండిన రోగి జీవించుట దుర్లభమని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] భగ్నగ్రీవా తథాస్పటో మూర్ఛావాతః ।
క్షణేక్షణే । ఊర్ధ్వశ్వాసోభవేద్యస్య కఫఃకణ్ఠేనజీవతి ॥

తా. మెడనిలువకుండుట కుత్తికలోపగిలియుండుట ప్రతిక్షణమునందుమూర్ఛ
ధనుర్వాతము ఎగవూపిరి కుత్తికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట ఈ లక్షణములు సప్తవిధ

† గుదభ్రంశమనగా:—అనవము బైటికి వెడలుట

దోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను గలిగియుండిన రోగి బ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగుళీనానఖానాంచ దంతానాంపక్ష్మణాంతథా ।
నాస్తికేద్రకవర్ణత్వం తస్యమృత్యుర్నసంశయః ॥

తా. ఏరోగమునందు వ్రేళ్ల తుదగ్గళ్లుపండ్ల చిగుళ్లు రెప్పలుపీనియందురక్తము రేకుండునో అట్టిరోగి నిశ్చయముగా మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగకంపోగ తేర్భంగో ముఖంకుంకుమసన్నిభమ్ ।
ముఖేవారిచనశ్వాస స్సచయాతియమాలయమ్ ।
చిరాత్ప్రవృద్ధరోగస్తు భోజనేవ్యసమర్థకః ।
భగ్నగాత్రోభవేద్యస్తు సద్యస్త్యాజ్యోభిషగ్వరైః ।
ఇత్యేవంలక్షణంజ్ఞాత్వా చికిత్సాంకారయేద్బుధః ॥

తా. శరీరము వెలుగుట వడచుటకు శక్తి లేకుండుట ముఖము ఎఱ్ఱగనుండుట నోటనీరు గారుట శ్వాస తలక్షణములుగల రోగియమాలయంబున కేగును. మఱియురోగికి రోగములు క్రమముగా వృద్ధి జెందుచుండుట అన్నము దిగకుండుట శరీరము శిథిలము జెందుట తలక్షణములుగల రోగినివైద్యుడు వర్జింపవలయును. ఇటులరోగ సాధ్యు సాధ్యంబు నెఱిగి బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్సజేయవలయును.

శ్లో॥ [నిత్య్రాఘ్నియే] అనిహోయాతిపిత్రేచ పిత్రాయాతికఫాలయే ।
కఫశ్చకంఠమాయాతిదుర్లభంతస్యజీవితమ్ ॥

తా. నాభికి క్రిందభాగముననుండు పాతము ప్రకోపించి నాభికిపైభాగమున నుండు పిత్రస్థానమును జెందును. అందువలన పిత్రము ఉద్రిక్తమై తోమ్ముననుండు క్షేచ్ఛస్థానమును జెందును. అందువలన క్షేచ్ఛము ప్రకోపించిచుత్తికనడ్డగించును. అని వలనరోగి మరణము జెందును.

శ్లో॥ [బైరవకత్వే] క్షీణేంద్రియస్య చాసత్వ కాసశ్వాసోద్గమ
స్యచ । జ్వరాదావిషమోయస్య యస్యదీర్ఘాశ్వరాత్రయః ।
తీక్షణవేగార్తియాక్షస్య తంఘ్నుంతి జ్వరితంధ్రువమ్ ॥

తా. సప్తవిధ దోషములలోను సన్నిపాతములలోను చక్షురాదిపంచేంద్రియ విషయము బలహీని ఎగవూపిరి కుతికలో శ్లేష్మప్రతిబంధము తొలగిత విషమజ్వరము తీవ్రవేగము రూక్షకలిగి దీర్ఘకాలమువరకను వర్తించియుండిన రోగిమరణము కలుగునని తెలియవలయును.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషమృత్యునాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] చాంచల్యదోషదుష్టత్వం కారిన్యమతిమంద
తా । వక్రత్వమనిసూక్ష్మత్వంస్వస్థానత్యాగఏవచ । యస్యై
తానిచదృశ్యం తేనయాతియమమందిరమ్॥

తా. 13 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి చంచలముగ త్రిదోషసంకరముగ కఠినముగ అతిమందముగ వక్రముగ లేక అతినూత్నముగ నడుచుచు స్వస్థానమును విడనాడియుండిన రోగియమాలయమున కేగునని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యావత్కంఠగతాః ప్రాణాః యావన్నశ్యతి
చేంద్రియమ్ । తావచ్చికిత్సాకర్తవ్యాకాలస్యకుటిలాగతిః ।

తా. ఈశ్వరేచ్ఛా కర్మగుతుల నెఱుగుట కెవ్వారికి చశక్యముగానుండుటచే ప్రాణములు కంఠగతంబగువరకు ఇంద్రియములు నశించువరకును అసాధ్యరోగముల యందుకూడా చికిత్సచేయవలయును.

సద్వైద్య లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాధే స్తత్వపరిజ్ఞానం వేదనాయాశ్చనిగ్రహః ।
ఏతద్వైద్యస్యవైదత్వనవైద్యః ప్రభురాయుషః॥

తా. వైద్యుడు రోగతత్వము నెఱిగిరోగమువల నజనించినవేదనలను పోకడ చుటయందు సమర్థుడగు నేకాని ఆయువు నొసంగుటకు సమర్థుడుకా నేరడు.

సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] భిషగ్భేషజయోస్సమ్యగ్విశ్వాసస్త్యంగకే
శుచిః । నిద్రాసౌఖ్యం ప్రీతిహర్షాశరీరంసోద్యమంభవేత్ ।
ఇంద్రియాణిప్రసన్నానిసరోగీనైవనశ్యతి । సౌమ్యదృష్టిర్భవే
ద్యస్యశ్రోత్రేవక్త్రేచస్వచ్ఛతా । పాణిపాదంభవేదుష్ణం

జహ్యాయస్యచకోమలా । స్వేదహీనోజ్వరోయస్య * కాన
శ్వాసోనవర్తతే । కంఠోపికఫహీనస్తు సరోగీనై వనశ్యతి ।
చైతన్యంసకలంయస్య గంధస్వాదస్పృటంభవేత్ । స్వర
పూరితకంఠస్తు సజీవతినసంశయః । ఏతానివిపరీతానియస్య
స్వర్నసజీవతి॥

తా. వైద్యునియందు ఔషధమునందు శ్రద్ధ శరీరశుచిముఖముగానిద్రవట్టుట
వస్తువులయందాసక్తి సంతోషము కార్యములయందు ప్రవృత్తి పంచేంద్రియములకు
పటుత్వము ఈలక్షణములుగల రోగి జీవించునని తెలియవలయును. మఱియుశామ్య
దృష్టి చెవులు బాగుగావినిపించుట నోరు దోషరహితమై నిర్మలముగనుండుటకాళ్ళు
చేతుల ఉష్ణముగనుండుట నాలుక మృదువై ద్రవయుక్తముగనుండుట బంక చెమట
లేపందెడి జ్వరము కాసశ్వాసలులేపండుట కుతికలో తెమడలేపండుట సర్వాంగ
ములయందు ఎఱుక గలిగియుండుట ముక్కున పరిమళ ద్రవ్యములువాసన తెలియ
వచ్చుట కంఠస్వరము చెడక బాగుగా నుండుట ఈ లక్షణములుగలిగి నాడి స్వస్థ
గలిగానడుచుచుండిన ఆరోగినిశ్చయముగా జీవించునని యెఱింగిచికిత్సజేయవలయు.
మఱియు ప్రైక్షేప్తినలక్షణములకు నిపరీతలక్షణంబులు కలిగియుండినఆరోగివై వస్వ
తనిలయంబున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషములకు కాలకూటరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] రుద్రసంఖ్యామృతంచైవత్రిభాగం స్థూతమే
ఐచ । గంధకంపంచభాగంచ శిలాయాఋతుభాగమ్ । తా
మ్రభస్మచతుర్భాగం ఋషిభాగంచటంకణమ్ । తాళకంనవ
భాగంచపన్నీమూలంత్వైవచ । త్రిఫలచ త్రికటుకం దశ
ద్వాదశకంఠథా । హింగుభాగైకసంఖ్యాన ముగ్రగంఠాత్పై
వచ । ఏవంఖల్వేచసంస్థాప్యహార్యర్ధ్రకవహ్నిమూలకమ్ । జంబీ
రలశునంచైవ శార్జీశిగ్వర్కమూలకమ్ । లాంగలీహంసపాదే
న సింధుర్నాగదళేనచ । అంకోలశిగ్రుమూలానిప్రత్యేకంయూ
మనూత్రకమ్ । పుచకోల కషాయేణ పంచమూలేనమర్ద
యేత్ । గుంజామాత్రంవటింకృత్వా శృంగి బేరంపిబేదను ।

అసాధ్యంసన్నిపాతంచ సర్వజ్వరహరంరసపరమ్ । సప్తవోష
వినాశశ్చ సన్నిపాతక్షలంహరేత్ । స్నానంకుర్యాత్ప్రియ
త్వేన శ్రీగంధంలేపమాచరేత్ । పథ్యందధోద్దనంచైవ
ఖర్జూరాది ఫలైరపి । తాంబూలచర్వణం కుర్యాత్ప్రియ
త్వైవంసమాచరేత్ । కాలకూటరసోనామ్నా త్వీశ్వరేణైవ
భాషితమ్ । భిషగ్వరాశ్చకుష్వీర్ణరోగాణాంకులనాశకృత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన నాభి 11 భాగములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము 3 భాగములు శుద్ధి
జేసిన గంధకము 5 భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల 6 భాగము తామ్రభస్మము
4 భాగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 6 భాగములు శుద్ధిజేసినతాళకము 9 భాగములు
చిత్రమాలము 9 భాగములు, త్రిఫలములు 10 భాగములు త్రికటుకములు 12 భాగ
ములు ఇంగుప 1 భాగము వస 1 భాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి అల్లము
చిత్రమాలము నిమ్మపండ్లు వెల్లుల్లి బండిగురువింపచెక్క కాయమునగ జిల్లేడువేళు,
చన్నచర్లగడ్డ హంసపాదియాప వావిలాప తమలపాప ఊడుగ వేళ్ల చెక్క మున
వేళ్ల చెక్క వీనిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగానొక్కొక్కరూము బాగుగమర్దింప
పిదప పంచకోలక షాయముతో 1 దినముపంచమాలక షాయముతో 1 దినముమర్దింప
గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని అల్ల పురసాను పానముతో నేవించి;
అసాధ్య సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు సర్వజ్వరములు సన్నిపాతసమూహము
నశించును. మఱియు దీనియందు శీతోదకస్నానము శ్రీగంధలేపనము చెరుగన్నమును
భుజించుట ఖర్జూరాది ఫలభక్షణ తాంబూలచర్వణము వీనిని క్రమముగానాచరింప
వలయును. ఇది ఈశ్వరునిచే వచింపబడిన కాలకూటరసము. దీని క్రమము వెఱిగి
వైద్యోత్తములు ప్రయోగించిన సన్నిపాతాదిరోగ సమూహమును నశింపజేయును.

సన్నిపాత ధైరవము.

శ్లో॥ తాళకంగంధకంసూతంవత్సరాధంత్రిభిస్సచమ్ । శిరోచటం
కణంచైవ సర్వత్రసమహింగుశమ్ ॥ మర్దితం చిత్రజంబీరే
ణార్ద్రోకేనదిసత్రయమ్ । అనుపానవిశేషేణ సన్నిపాతకబైర
పమ్ ॥ । త్రివోషంచాతిసారంచ కఫపాండురుగోచకమ్ । కుక్షి
శూలముదావర్తసన్నిపాత నికృతసమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము గంధకము రసము ఇవిసమభాగములువీనికిసమము నాభి మణిశిల వెలిగారము ఇవి తాళకముతో సమము వీనికిన్నిటికి సమము ఇంగిలె కము వీటిని చిత్రమూలరసముతో 1 దినము నిమ్మ పండ్లరసముతో 1 దినము అల్లము రసముతో 1 దినము మర్రించి మిరపగింజలంతమాత్రలుచేసిఅనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన త్రిదోషాతి సారములు కఫపాండువు ఆరోచకముకుక్షిశూలఉదావర్తము సన్నిపాతములు ఇవిహరించును. ఇదియు సన్నిపాత ఛైరవము.

సన్నిపాతములకు అపుటాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ రసస్వభాగాశ్చత్వారో పంగంచాష్టప్రకల్పయేత్ ।
చత్వారోమరిచంగంధం విషకంచత్రిభాగకమ్ ।
ద్వాదశస్పటికంగ్రాహ్యం సర్వంచూర్ణప్రకల్పయేత్ ।
అపుటాగ్నికుమారోయం దీయతేగుంజమాత్రకమ్ ।
ఆర్ద్రకస్వరసస్యాద్యం సన్నిపాత జ్వరాపహమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము 4 భాగములు వంగభస్మము 6 భాగములు మిరియలు 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన వసనాభి 3 భాగములు పటిక 13 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి అల్లపురసముతో మర్రించి నురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన 18 సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు నశించును. ఇది అపుటాగ్ని కుమారమున బడును.

సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ రసంగంధామృతంతుల్యం త్రిక్షౌరౌదుంబరస్సమా । హంస
సాదిద్రవేషల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ ॥ కాచకుప్యానివే
శ్యాధ విలేప్యవస్త్రమృత్తికామ్ । వాలుకాయంత్రకే పా
చ్యారపైర్మృద్వగ్నినాతతః । ద్విషడ్యమం సముద్భృత్య
చూర్ణయేన్నాషమాత్రకమ్ । ఆర్ద్రకస్యానుపానేన సర్వరో
గాన్నిహంతిచ ॥ రసోహ్యగ్నికుమారాఖ్యో యోగోయంరస
భూపతిః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వసనాభి ఇవి సమభాగములుత్రిక్షారములు మేడి వీనిని పైజెప్పిన వస్తువులకు సమముగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిచే 12 రూములువండి సాంగశీతలమునదీసిమార్లము చేసి మూషప్రమాణముఅల్ల పురసముతో నిచ్చినసన్ని పాతజ్వరములుసమస్తరోగములుహరించును. ఇదియ రాజాగ్ని కుమార మనబడును.

సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్నికుమారము

శ్లో॥ సంశుద్ధ పారదంతుల్యం భస్మలోహాష్టకం సమమ్ । అర్కములకషాయేణ మర్దితందినపంచకమ్ । కూషికాయానివేశ్యాధ విలేప్యవస్త్రమృత్తికామ్ । మృద్వగ్నినా వాలుకార్ధార్వాదశ ప్రహరంపచేత్ ॥ సాంగశీతల ముద్భృత్య మర్దితంచూర్ణయేత్తతః । గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సర్వరోగో వినశ్యతి । సన్నిపాతోతి శీఘ్రేణ సర్వజ్వర హరంపరమ్ ॥ ప్రఖ్యాతం నవలోహాఖ్యం రసోహ్యగ్ని కుమారకః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసముసువర్ణభస్మముగజతభస్మమువంగ భస్మములోహభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కంచుభస్మము ఇత్తడి భస్మమువీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోవేసి జల్లేడువేశ్యకషాయముచే 5 దినములుమర్దించిగాజుకు ప్పెలో బెట్టిచీల మన్నుచేసి వాలుకాయంత్రముననుంచి మృద్వగ్నిచే 12 రూములువండిసాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురుగింజయెత్తును అనుపాస విశేషములచేనిచ్చి నసమస్తరోగములు హరించును, సన్నిపాతములు సర్వజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. ఇది నవలోహాగ్ని కుమార రసమనబడును.

సన్నిపాతమునకు ప్రతాపాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ పారదంతుల్యభస్మంచ విషంమరీచనాగరమ్ । త్రిక్షారంపంచలవణాన్యేభి ర్మర్ద్యార్ద్రకద్రవైః । కాచికుప్యాంతరేక్షీప్త్వా నిృదాచాలేపయేద్భహిః । ఏషమృద్వగ్నినాపాచ్యః వాలుకాయంత్రకేసితే । సాంగశీతల ముద్భృత్య దశమాంశం విషం

క్షిపేత్ । సూక్ష్మచూర్ణీకృతంఖత్వ గుంజామాత్రం ప్రదా
పయేత్ । సన్నిపాతంనిహంత్యాశు ఆర్ద్రకద్రవసంయుతమ్ ।
ప్రతాపాగ్నికుమారోయం సర్వరోగహరంపరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము తామ్రభస్మము నాభిమిరియాలు శొంతి త్రిక్షారములు
పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గాజు
కుప్పెలోబెట్టి చీలమన్న పూసి వాలుకాయంత్రము నందిడి 1 దినము మెల్లనిపంటగు
వండి సాంగశీతలమునదీసి దీనికి 10 వ పాలు నాభిచేర్చి మెత్త గానూరిగురిగింజప్రమాణ
మును అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతములు శీఘ్రములోనశించును ఇది సర్వరోగ
మలను హరింపజేసెడి ప్రతాపాగ్నికుమారము.

దివ్యాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ హరవీర్యంవిపంతుల్యం మర్ద్యంవహ్నికషాయకే ।
మూషాయాంభూధరేచాచ్యం వాలుకాయంత్ర కేదినమ్ ।
సాంగశీతలముద్భృత్య కఙ్కుతైలేనథావయేత్ ।
పాదాంశ మమృతంక్షిప్త్వా మర్దితంనీలికాద్రవై ।
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం సర్వేషాం సన్నిపాతమత్
సుదివ్యాగ్నికుమారోయం ప్రాణినాంప్రాణదాయకః ॥

తా. శుద్ధిచేసి పావరసమువననాభివీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చిత్ర
మూల వేళ్ళకషాయముచేసూరి గుటికలు యాసలోబోసి వాలుకా యంత్రము
నందిడి 1 దినము భూధరపుటమువేసి సాంగశీతలమునదీసి శొంతిపిప్పలి మిరియాలు
వీనిలో తైలముతీసి దానిచేమర్దించి ఔషధమునకు 4 వ పాలు నాభిచేర్చి నీలియాకు
రసము చేపర్దించి 2 గురిగింజలప్రమాణమునిచ్చినరసము సన్నిపాతములుహరించును.
ఇది దివ్యాగ్నికుమారము ఇదిప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము.

శ్లో॥ అధ్రోగంగంధకంతామ్రం టంకణంనాగవంగకమ్ । మాక్షికం
లోహభస్మంచ మాక్షికంచఘడిర్విషమ్ ॥ జాంబూనదోన్మత్త
నీజం ప్రవాళంరక్తచందనమ్ । తపక్షీరీచకస్తూరీ సరోహిర

ఏతత్సర్వంసమాంతాని సర్వతుల్యం తునాభకమ్ । సర్వేత
దర్శమర్థంస్యాత్తత్స్వరూపస్య హింగుళమ్ ॥ సర్వంఖల్వేవిని
క్షిప్య మాతులుం గరసేనచ । మర్దయేత్త్రి దినంఖల్వేనవసీత
సమంమృదు ॥ మూలకస్యచబీజాని మాత్రాద్వంద్వప్రయో
జయేత్ । ఉద్ధతాఽవినిహంత్యాశుసన్నిపాతాఽప్రయోదశ
పుంసాతుజనితాఽ దోషాఽ స్త్రీణాందోషంచనాశయేత్
సర్వరోగావినశ్యంతి హ్యనుపానవిశేషతః ॥ మహాతరుణార్క
నామాయుబాలదోషప్రశాంతిక్యత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తెలిగా
రము నాగభస్మము వంగభస్మము హేమమాక్షికముతోహభస్మము ముత్యైపు భస్మము
త్రాచ్యుషము సువర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు పగడ భస్మము రక్తచంద
నము తవక్షిరి కస్తూరి శుద్ధిచేసిన రక్తమనాశిల ఇవి సమభాగములు పీనికీసముము శుద్ధి
చేసిననాభి నాభికిసముము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల పీనినన్నిటిని ఖల్వమునందు
నిచి మాడిఫలరసముచే 3 దినములు వెన్నవలె మృదువుగావర్చించి ముల్లంగిగింజలంత
మాత్రలుచేసి 2 మాత్రలను అనుపానవిశేషములతో నిచ్చిన ప్రకోపించియుండు
18 సన్నిపాతములు మానును, మఱియు పురుషులకు జనించియుండు దోషముస్త్రీ
లకు జనించియుండు దోషములు హరించును, ఇది మహా తరుణార్క మనబడును.
ఇది బాలరోగములనుకూడా శమింపజేయును.

సన్నిపాతములకు సమగరళతరుణార్కము.

శ్లో॥ గోదంతం హింగుళంతుల్యం ద్వయోస్తుల్యంహలాహలమ్ ।
త్రయాణాంగరళంతుల్యం గరళంకృష్ణసర్పజమ్ ॥ మాతులుం
గరసైర్మర్ద్యందినసేకంతుకజ్జలీ । ముద్గప్రమాణవటికాన్నారి
కేళోదకేనచ ॥ దాతవ్యం సన్నిపాతార్తే తతశ్చైత్యముపాచ
రేత్ । తరుణార్కరసోనామమృత్యుంజయశ్చిచ్ఛయః । మృ
త్యువక్త్రగతంవాపిగోగి ణంజీవయేద్ధృవమ్ ॥

తా. తాళకము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవిసమభాగములు యీరెంటికిసముము
హలాహలమునువిషము ఇది దొరకనియెడల నాభి యీమాటికి సముము గరళము నల్ల

త్రాచువిషము వీనిని మాదీఫలరసముచే నొకదినము వర్షించి కజ్జలిచేసి పెసరగింజలంత మాత్రలుచేసి కొద్దెరకాయనీరుతో నొసంగి తైల్యోపచారముచేయుచుండిన సకలమయిన సన్నిపాతములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనఁడును. ఇది మృత్యువును నిశ్చయముగా హరింపచేయును, మరణముజేసిన వానినికూడా కీఘ్రముగా జీవింపజేయును.

సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం విషంగంధం హింగుళంకటు
రోహిణీ । భృంగరాజస్యనీరేణ మర్దయేద్దివస త్రయమ్ ।
మాషమాత్రాంవటీంకుర్యాదార్ద్రకస్యానుపానతః । దేయం
హ్యమృతసంజీవిరసోయంసన్నిపాతనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన ఇంగి
లీకము కటుకరోహిణీ వీనిని సమములుగా ఖల్వములోనుంచి గుంటగలిజేరాకు రస
ముచే 3 దినములు బాగుగామర్చించి * మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యలదొక
దానిని అల్లపురసముతో నేవించిన 13 సన్నిపాతములును ప్తవిధదోషములునశించును.

సన్నిపాతాదులకు ఆనందభైరవము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] హింగుళంచవిషంవ్యోషం మరిచంటంకణం
కణాః । మాతులుంగరస్యైర్మర్ద్యం రసమానంద భైరవమ్ ।
కానశ్వాసక్షయే గుల్మేప్రమేహే విషమజ్వరే । తృష్ణాయాం
గ్రహణీ రోగేప్యజ్జేర్ణేసన్నిపాతకే । గుంజైకంతుప్రదాతవ్యం
రసమానందభైరవమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిననాభి † త్రికటుకములు మిరియాలు
శుద్ధిజేసిన వెలిగారము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగాములుగా ఖల్వములోనుంచి మాదీఫల
రసము 4 ర్షాములు బాగుగామర్చించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యలదొకదానిని

* మాషమనగా:—7 లేక 8 గురిగింజలయెత్తు.

† త్రికటుకములనగా:—శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు.

అల్ల పురసముతో నేవించిన కాసత్వాసములు త్మయములు గుల్మములు ప్రమేహములు విషమజ్వరములు దిప్పి గ్రహణిరోగము అజీర్ణములు 18 సన్నిహితములు సప్తవిధ దోషములు నశించును.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] హింగుశంచచతుర్భాగం టంకణంవసుసమ్మితమ్ । కణాచవత్సనాభంచ ప్రత్యేకమిససంఖ్యయమ్ ॥ ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ దివానిత్రీణి మర్దయేత్ । ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ॥ సర్వేషు సన్నిపాతేషు రసమానందబైరవమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు వెలిగారము 8 భాగములు పిప్పళ్లు 12 భాగములు నాభి 11 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి అల్ల పురసముచే 8 దినములు మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అల్ల పురసముచే నిచ్చిన సమస్త సన్నిపాతములు హరించును. ఇది ఆనందపైరవ రసమనబడును.

సన్నిపాతములకు బ్రహ్మస్త్రురసము.

శ్లో॥ ద్వితుత్థంచత్రిపాషాణం గంధకంచశిలావిషమ్ । నేపాళందరదంచాశ్రం సైంధవం మరిచంబిడమ్ ॥ త్రితౌరం టంకణం హింగుసరవతుల్యంతుపారదమ్ । జ్యోతిష్కాస్త్యైతేనమిర్దయేద్దినపంచకమ్ ॥ ఘోలాయంత్రేదినే పాచ్యానీత్వాఖర్జీవిమర్దయేత్ । మయూరమహిషీమత్స్యవారాహచ్ఛాగపన్నగాః । శశికాజంబుకాశ్వాసపభిఃపిష్టైస్తుభావయేత్ ॥ గుంజామాత్రం యురేభిత్వా బ్రహ్మద్వాదేవినిక్షిపేత్ ॥ సశ్యతి తత్తేనైవ సన్నిపాతంసుదారణమ్ । మూకాపస్మారబధిరాహికాశ్వాసవిరాశనమ్ । బ్రహ్మస్త్రాయం ముపాఖ్యాతసన్నిపాతకులాంతః॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పాలతుత్తము ఉల్లిపాషాణము గోరిపాషాణము దొడ్డిపాషాణము గంధకము మణిశిల నాభి నేపాళము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము సైంధవణము మిరియాలు బిడాలవణము సరజత్కారము యవత్కారము సజ్జికారము వెలి

గారము ఇంగువ వీచికి సమము శుద్ధి చేసిన పాదరసమువీనినన్నిటిని ఖల్వములోనుంచి వెక్కుడువిత్తులు తైలముతో 5 దినములు మర్దించి దోలాయంత్రమున వండి మరల ఖల్వములోనుంచి నెమలి ఎనుబోతు రోహితమును మత్స్యము పండి మేక పాలు చెవు లపిల్లి నక్క శునకము వీని చేమలచే వెవ్వేరుగ మర్దించి కత్తితో బ్రహ్మరంధ్రమును గీరి పైరసమును గుంజామాత్రమునునిచిన తత్త్వణముననే దారుణమైన సన్నిపాములు మానును. మఱియు మూగతనము అపస్మారము చెపుడు ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము వీనిని కూడా హరింపజేయును. ఇది బ్రహ్మస్త్రురసమనబడును. సన్నిపాతశులమును నశింప జేయును.

సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు శీతాంశురసము.

శ్లో॥ [రేవణసిద్ధభాష్యే] కునటీశుద్ధతాశంచత ద్యుగ్మంవ్యోమకం
భవేత్ । మర్దయేన్నింబనిరేణ గుంజాయుగ్మంతుసేవయేత్ ।
అనుపానం మధుపథ్యాప్యష్టవారితథార్ద్రాకమ్ । శీతజ్వరం
సన్నిపాతం కామిలాషంచగుల్మకే । సర్వశ్వాసంచకాసుచ
హ్యుదరేపూర్వరోగజిత్ । సన్నిపాతం తథాఛర్దిమశీతివాత
పైత్తికే । శూలంశూకాజీర్ణశూలంనాభాకుక్షౌచవిద్రధిమ్ ।
ఆధ్మానానాహవిష్టంభం తాపంసవ్యాంగనాహకమ్ । జంగం
మస్థావరపంహిక్మాందీప్తేశ్చ కారణమ్ । శోథంచ భ్రమ
మూర్ఛాంచ తిమిరంచానువిద్యతి । మర్దితం నింబతోయేన
లేపితంగజచర్మకమ్ । విసర్పిమణ్డలేచైవతుషాచర్మవ్వపోహతి
సేవితంలేపితంకుర్యాద్వేధితంగంధిమర్బుదమ్ । లేపితందంత
రోగాంశ్చజిహ్వసేత్రరుజస్తథా । అర్కపత్రరసైకణ్ఠేకర్ణరో
గస్యనాశనమ్ । నిర్గుండిమిశ్రితంసస్యమపస్మారంశిరోరుజామ్ ।
అంజనంసర్వమాత్రంచనేత్రరోగవినాశనమ్ । మాషంచ సన్ని
పాతానాం కామిలాజ్వరశీతకే । ధనుర్వాతంతథా భూతం
శేషరోగేచకాకథా । భాషితంగేవణ్డేనైవ రసంశీతాంశు
నామకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము యివిదినుసు కొక్కొక్క భాగము త్రికటుకములు 2 భాగములు యిటులపీనినిఖల్వములోనునిచివేపచెక్కరసముతో బాగుగామర్చించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె కరక్కాయమార్గము వుష్ణోదకము అల్లపురసము పీనిని యనుపానముతోడ నేవించినశీత జ్వరములు సన్నిపాతపాండువు కామిల 5 గుల్మములు సమస్తకాసక్వాసలుపుదరరోగ పూర్వరూపములు సన్నిపాతములు వాంతిరి0 వాతములు 40సిత్తరోగములుశూల శూకరోగము పరిణామశూల నాభిపక్షులయందు జనించెడి బల్లలు కడుపుబ్బరము అనాహవాతము నిష్పంభము తాపము సర్వాంగములదాహము * స్థావర † జంగమ విషములు యెక్కిళ్లు అగ్నిమాంద్యములోభ్రమమూర్ఛలిమిరరోగములుహరించును మఱియు దీనినే వేపాకురసముతో చాది లేపనముచేసిన గజచర్మము విఙ్గి మండల కుష్టము శరీరమున గొట్టువలె చర్మముపూడెడి రోగముహరించునుమఱియుగ్రంధులు అర్బుదము పీనియందొక కత్తితాట్లువేసి వేపరసముతో నూరి లేపనముజేయుటయేగాక దానినేవననకూడా జేయుచుండిన గ్రంధులు ఆర్బుదము హరించును.మఱియువేపరసముతో నూరి దంతరోగములయందు లేపనముచేసిన దంతరోగములు జిహ్వరోగములు నేత్రరోగములు హరించును. జిల్లేడామరసముతో నూరిచెవిలోబోసినకర్ణరోగములు వావిలామరసముతో నూరినన్యముచేసిన అపస్మారము(కాకిసోమాలు)శిరోరోగములు నిమృషండ్లరసముతో నూరి అవగింజంత కన్నులయందు కలికము వేసిన నేత్రరోగములు మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నొసంగిన 18సన్నిపాతములుసప్తవిధదోషములు కామలలు శీతజ్వరములు ధనుర్వాతము భూతచేష్టలుహరించును.ఇట్టిప్రబలరోగముల నే హరింపజేయుచుండ గా తక్కినరోగములను గురించినచింపనేల. ఇది లేవణసిద్ధునిచే జెప్పబడిన శీతాంశురసము.

సన్నిపాతములకు మృతోత్థాపన రసము

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం శిలాచవిషహింగు
శమ్ । మృతకాంతాధ) తామ్రాయః తాళకం మాక్షికం
సమమ్ । అష్టువేదస జంబీర చాంగేరిణాంరసేనచ । నిర్దుండి

* స్థావరవిషమనగా—పాము నాభి మొదలగువాని విషము.

† జంగమవిషమనగా—పాము తేళ్లు యెలుకలు పాలెపురుగులు మొదలగువాని కాటుచే జనించు విషము.

హస్తీశుంహ్యోశ్చ ద్రవైర్మర్ద్యం దినత్రయమ్ । రుద్ధాః
భూధరేపాచ్యోదినాం తేతంసముద్ధరేత్ । చిత్రకన్యకపాదే
మర్దయే త్పూరద్వయమ్ । మాషమాత్రం ప్రదాతః
హింశువ్యోషార్ద్రకద్రవైః । సకర్పూరానుపానంస్యాన్య
స్యోత్థాపనేరసే । పీడితం సన్నిపాతేన గతంవాపి యమ
యమ్ । తస్మై ణాజ్ఞీవయత్యేష పద్యంక్షీరైః ప్రయోజయేత్

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగము
శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము కాంతభస్మముఅ
భస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము * హేమమాక్షికభస్మము యిది ది
క్ష్కొక్క భాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి వుల్లప్రబ్బలినిమృతపండ్లు
చింతాకు వావిలి హస్తీశుండి వీని రసములచేరి దినములు మర్దింపబెట్టచేసియెండి
మూకుళ్లలో నుంచి చీలమన్ను లేపనముజేసి భూధరయంత్రమున1దినముపాకము
దినాంతమున సాగశీతలమున దీసి చిత్రమూలకపాయముచే 2 రూములు మర్ది
మానుషప్రమాణము మాత్రలుచేసి యంహికదాని సేవింపవలయును. సేవిం
హింశుపత్రి త్రికటుకములు అల్లము వీనికల్కములో పచ్చకర్పూరముగలిపి సేవి
వలయును. ఇది మృత్యోత్థాపనరస మనబడును. ఇది సన్నిపాతముచే పీడింపబ
చుండు రోగిని లేక మృత్యుడైన రోగిని క్షణమాత్రములో సజీవునిగ జేయును.
యందు పాలను పథ్యముగా గ్రహించవలయును.

సన్నిపాతములకు మృతసంజీవిసీరసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే]శుద్ధసూతంద్విధాగంధంఖల్వేతత్కజ్జలికృతమ్
అభ్రలోహక యోర్యస్మతామ్రభస్మ సమంసమమ్ । విజ
తాళవరాటీచశిలాహింశులచిత్రకమ్ । హస్తీశుండిచాతివిః
త్రూషణం హేమమాక్షికమ్ । చూర్ణం విమర్దయేద్దా
రార్దకస్య దినత్రయమ్ । నిర్గుండి విజయాద్రావై స్త్రీదిః
మర్దయేత్పునః । కాచకుప్యానివేశ్యాథ వాలుకాయంత్ర

* హేమమాక్షిక మనగా — వెండినిహ్నా.

పచేత్ । ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మర్దయేదార్ద్ర కద్ర
నైః । మృత సంజీవనీనామ రసోయం శంకరోదితః । మృతోపి
సన్నిపాతాఽస్తోజీన త్వేవనసంశయః । నాతఃపరతరంకించిత్యన్ని
పాతహోరస॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఇటుల
వీనిని ఖల్వములోనుంచి కజ్జలివలె మర్దించి అశ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్ర
భస్మము శుద్ధిజేసిన వససాభి శుద్ధిజేసిన తాళకము గవ్వల భస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల
శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికభస్మము వీనిని దినుసుయొకటింటికొక్క భాగముచొప్పున
చూర్ణముజేసి కలిపి అల్లపురసముచే 3 దినములు వావిలియాకు రసముచే 3 దినములు
తక్కిడరసముచే 3 దినములు మర్దించి కాచకుప్పెలోనుంచి వాలుకొయంత్రమున
2 రూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి మరల అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలం
తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన సన్నిపాతముచే పీడి
తుడుగ నుండువాడును మృతిజెందినవాడును నిస్సంశయముగా జీవించును. ఇది శివు
నిచే వచింపబడిన మృతసంజీవనీ రసము సన్నిపాతములను హరింపజేయుటయందు
దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైన యాషధం బెద్దియులేదు.

సన్నిపాతదులకు మృతసంజీవినిరసము.

శ్లో॥ హింగూలభాగా శ్చత్వారో జై పాలస్యత్రయోమతాః ।
ద్వాభాగా టంకణస్యాపి భాగైక మమృతస్యచ । తత్సర్వం
మర్దయేచ్ఛచ్చక్షుం శుష్కంయూమంభిషగ్వరః । శృంగిబేరాం
బునామర్ద్యంవ్యోషనిత్రకనైంధవైః । యామద్వయ మిత
స్తాపంహర త్వేవనసంశయః । ఘనసారససారేణచంద నేనవిలే
పనమ్ ॥ విదధ్యాత్కంస్యపాత్రేణ ఏజయేద్రోగిణంభిషక్ ।
శాల్యన్నం తక్రసహితం భోజయే దిందుసంయుతమ్ ॥ సన్ని
పాతేమహాఘోరం త్రహోపే. విషమబ్ధరే । ఆమవాతేవాత
గుల్మేశులేప్లిష్ణిజ్జలారే ॥ శీతపూగ్వేదాహపూర్వేవిషమే
సంతతబ్ధరే అగ్నిమాం ద్యేచవాతేన ప్రయోజ్యోయంరసో
త్తమః ॥ మృతసంజీవనోనామవిఖ్యాతోరససాగరే ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు నేపాళములు 3 భాగములు వెలి
గారము 2 భాగములు వసనాభి 1 భాగము వీని నన్నిటిని సన్నగనూరి యెండించి
అల్లపురసముచే 1 రూము మర్దించి త్రికటుకములు చిత్రమాలము పైంధవలవణము
వీనిచే 2 రూములు మర్దించి యిప్పించిన తాపము నివర్తించును. పచ్చకర్పూరసహీ
తముగా చందనరేపనము కంచు విసనకఱ్ఱతో విసురుటకు మజ్జిగ పైంధవలవణము
వీనితోడ కాల్యన్నభోజనము యీ మొదలగువానిని చేయించవలయును. వీనినిదారు
ణమైన సన్నిపాతము త్రిదోషజ్వరము విషమజ్వరము ఆమవాతము వాతగుల్మము
శూలప్లిహము జలోదరము శీతపూర్వజ్వరము దాహపూర్వజ్వరము విషమసంతత
జ్వరము అగ్నిమాంద్యము వాతము వీనియందు ప్రయోగింపవలయును. ఇది మృత
సంజీవనమని రసనాగరమునందు చెప్పబడినది.

సన్నిపాతములకు మహాగంధసూర్యరసము.

శ్లో॥ గంధశౌలశునాంభోభిః మర్దయేద్యామమాత్రకమ్ ।
తస్యోదకేనసంయుక్తం నన్యంతత్ప్రతిబోధయేత్ ।
మరిచేనసమాయుక్తం హంతితంద్రావ్రలాకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము పాదరసము వీటిని వెల్లుల్లిరసముచే నొకరూము
మర్దించి వెల్లుల్లిరసములోకలిపి నన్యముచేయించినమార్చునివర్తించును. మిరియాలతో
నొసంగిన తంద్ర పలవరింత ఇవి నివర్తించును.

సన్నిపాతములకు సూచికాముఖరసము.

శ్లో॥ రుచకంచాభ్ర గంధంచ నేపాళంచ మనశ్శిలా । కర్పరీమైల
తుత్థంచ తాళకం టంకణంతథా॥ దరదంపైంధవంచైవ సర్వ
తుల్యంతు పారదమ్ । మధుబీజస్య తైలేన మర్దితం దివస
త్రయమ్॥ షోలాయంత్రేపచేద్యామంతస్మి త్వాఖిల్వమధ్యకే
కృష్ణసర్పస్యపిత్రేన భావితందివసద్వయమ్॥ బ్రహ్మద్వారేక్షు
రేణైవ క్షుతంగుంజా విమర్దితమ్ । జంబీరసీరేయుంజీతనన్నిపా
తాన్నిహంతిచ॥ హిక్కాంమూర్ఛాంచకంకంచ మూకత్వం
బధిరస్యచ । కాసాక్స్తథోర్ధ్వశ్వాసంచమధువాతంనికృం
తనమ్॥ సూచికాముఖనామై యంరసఃప్రాణప్రదాయకః॥

తా. సౌవర్చలవణము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము నేపాళములు పుణిశిల కర్పరి మైలుతుత్తము పాలతుత్తము తాళకము వెలిగారము ఇంగిలీకము సైంధవలవణము ఇవి సమాంశములు వీనికి సమము పాడరసము ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి ఇప్పవీత్తులతైలముచే రి దినములు మర్దించి డోలాయంత్రమున ఒకరూము వండి ఖల్వములోనుంచి నల్లతాచు పిత్తాన రెండుదినములు భావనచేసి బ్రహ్మరంద్ర మునుగిరి గురిగింజయైత్తును నిమ్యపండ్ల రసములోకలిపి ఆగాయమునందు రాయుచుండిన సన్నిపాతములు హరించును. మతీయు ఎక్కిశ్శు మూర్ఛ వణుకు మూగతనము చెవుడు కాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము మదువాతము వీనినికూడా హరింపజేయును. ఇది సూచికాముఖ రసమనబడును. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు భేతాళరసము.

శ్లో॥ రసగంధంవిషంచైవమరిచంచసమాంశకమ్ । మర్దయేచ్ఛిల
యాతావ ద్యావజ్జాయేతకజ్జలమ్ ॥ గుంజాద్వయ ప్రమాణేన
హరేద్వాదశసంజ్ఞకమ్ । సాధ్యాసాధ్యం నిహంత్యాశు సన్ని
'పాతంసుదారుణమ్॥ ఘ్రానేఘ్రిప్తదేహిషు మోహగ్రస్తేషు
దేహిషు । దాతుమర్హతిభేతాళో యమదూతనివారకః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి మిరియాలు వీటిని సమాంశములుగా గ్రహించి కాటుకవలె నగువరకు చక్కగా రాతిచే మర్దించి 2 గురిగింజలప్రమాణము నిప్పించిన సాధ్యాసాధ్యముగమిగుల దారుణముగనుండు 12 విధములై సన్నిపాతములు నివర్తించును. బడలిక శరీరము జారిపోవుట మోహము కప్పకొనుట యీలక్షణములు కలిగియుండునపుడు దీనిని రోగికి యిప్పించవలయును. ఇది భేతాళ రసమనబడును. ఇది యమదూతల నడ్డగించును.

సన్నిపాతములయందు సూచికాభరణరసము.

శ్లో॥ విషంపలమితంసూతః శాణకశ్శూర్ణ యేద్వయమ్ । తచ్ఛూర్ణం
సంపుటేకృత్వా కాచలిప్తశరావయోః ॥ ముద్రాంకృత్వాభ
సంశోష్య తతశ్శుల్బ్యాం నివేశయేత్ । వహ్నింశనైఃశ్వనైః
కుర్యాత్ప్రహర ద్వయసంఖ్యయా ॥ తతఃఉష్ణాత్ప్ర తన్మృదా
ముపరిష్ఠశరావకాత్ । సంలగ్నోయోభవేద్ధూమ తంగృహ్ణీ

యాచ్ఛనై శ్శనైః ॥ వాయుస్పర్శోయథానస్యాతతః కూప్యాం
నివేశయేత్ । యావత్సూచ్యాముఖేలగ్నం కూప్యానిర్యాతి
భేషజమ్ ॥ తావన్నాత్రోరసోదేయోమూర్ఛితే సన్నిపాతిని ।
త్సూరేణప్రచ్ఛితేమూర్ఛి తత్రాంగుళ్యాచఘ్నయేత్ । రక్త
భేషజ సంపర్కా న్యూర్ఛితోపిహి జీవతి । తదైవ సర్పదష్టోపి
మృతావస్థోపిజీవతి ॥ యదాతాపో భవేత్తస్య మధురం
తత్రతీయతే॥

తా. శుద్ధిచేసిన విషము 1 పలము రసము 1 కాణము ఇట్లు వీనిని చక్కగా
చూర్ణముచేసి ప్రమిదచైన ప్రమిదమాసి వానిపై కాచమృత్తికను పూసి యెండించి
పోయిమీదనునిచి 2 రూములువరకు మెల్లమెల్లగా నివ్వనుజ్వలంపజేసి పిదపదానిని
గ్రహించినైనవానియుండుమట్టిని తీసివేసి పైప్రమిదలో నంటియుండుపొగను గాలి
సంబంధములేకుండా మెల్లగాయెత్తివుంచుకొని నూదికొనచేసెత్తిన యెంతవచ్చునో
అంతప్రమాణముగల బొషధమును మూర్ఛతోగూడియుండు సన్నిపాతరోగియొక్క
శరమునందు కత్తితోగిరి బొషధమునునిచి వ్రేళ్ళచేరాచవలయును. బొషధమురక్త
ముతో సంబంధించినతోడనే దారుణమయినమూర్ఛను గలుగజేసియుండు సన్నిపాత
రోగము తత్క్షణమే నివర్తించును. పాముకాటుచే మరణావస్థ జెందియుండువానికి
బొషధమును పూర్వోక్తప్రకారము ప్రయోగించిన వాడు తత్క్షణమే జీవించును.
శరమునందు మంటగలిగినతోడనే మధురబొషధమును ప్రయోగించవలయును.

సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్రరసము.

శ్లో॥ సూతస్య శుద్ధస్యపలం పలం తామ్రమయోరజః । అభ్రం
నాగం వలంవంగం పలం గంధకతాళకమ్ ॥ పలంశుద్ధ విషం
చూర్ణంసర్వమేకత్రకారయేత్ । మర్దయేత్కాకమాచ్యాశ్చ
పత్రసారరసేనచ ॥ మత్సవారాహమాయూరఞ్చాగమాహి
పవిత్రకైః । మర్దయేద్భిన్నభిన్నంచ త్రికటోరంబుభిస్తథా॥
ఆర్ద్రాక సర్వపైఃపశ్చాత్ శతవారాన్మృహుర్మృహుః । సింధో
యంరసరాజేంద్రో ధన్వంతరిప్రకాశితః ॥ గుంజామాత్రంరసం

దద్యాత్సురసారససంయుతమ్ । మేఘధారాప్రవాహేనఘారి
తం వారిమస్తకే ॥ అనివారోయ దాదాహిస్తదా దేయచ
శర్కరా । భోజనందధిసంయుక్తం వారమేకంతుదాపయేత్ ॥
ఈశ్వరేణ హతఃకామః కేశవేనచదానవః । పావకేనచతు
శీతం సన్నిపాతరసప్రథా॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము నాగ
భస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తాళకముశుద్ధిచేసిననాళి ఇవి దినుసుకొ
క్కొకపలము ఇటుల వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి కాకమాచిరసము మత్స్యములు
పంది నెమిలి మేక బ్రై వీని పిత్తములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగానూరి పిదప త్రిక
టుకషాయముచేతను అల్లపుస్వరసముచేతను పలుమారు భావనచేయవలయును. ఇది
ధన్వంతరిచే జెప్పబడిన రసరాజేంద్ర మనబడును. దీనిని గురిగింజప్రమాణము తులసి
రస సహితముగా నిప్పించవలయును వానిని వర్షధారలయందునిలిపియు తాపము
శమించకుండిన శర్కరను యిప్పించవలయు. ఒకపూట పెరుగన్నమును ఘోరంప
జేయవలయును. ఈశ్వరుడు మన్మథుని విష్ణువు అగురులను, అగ్నిశీతమును నాశము
జేసినటుల యీరసము సన్నిపాతములను నాశముచేయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థ ప్రసాద పాహావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్చివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణవైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టారు బసవరాజ నామభేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
త్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్య
సాధ్య దినప్రమాణ నాడీనిర్ణయ
చికిత్సా లక్షణయుక్తం
ద్వితీయ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

4.

— తృతీయ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ దక్షయజ్ఞాపహారంచ సర్వదేవమదాపహమ్ ।

వీరచు మునిమణింవీరం వీరభద్రమహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమునందు తనకిష్టదేవుడగు వీరభద్రునకు నమస్కారాత్మక మంగళమును “దక్షయజ్ఞాపహారంచ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. దక్షయజ్ఞ సహారకుడు ఇంద్రుని సర్వదేవతలమదమునుబోక గాచినవాడు కూరగ్రగణ్యుడు ప్రభాకరితుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వత్సోమివృషరాజీయ మహంవై ద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అనిపేర్కొనబడిన నేనువై న్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమునందు మూడవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

మనఃకాయదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కాయస్యదోషా వాతాద్యా మనసస్తు రజస్తమః । దోషా ఏషహిసర్వేషాం రోగాణా మేపకారణమ్ ।

* రాగాదయోమనోరోగాః కాయరోగాబ్జ్యరాదయః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు దేహజనితంబులు రాజసతామసములు మనో జనితంబులు దేహజనిత వాతపిత్తశ్లేష్మములు మనోజనిత రజస్తమోగుణములు ఇవి సర్వప్రాణులకు ద్వివిధరోగములకు కారణభూతంబులు రాగాదులన మనోరోగం బులు జ్వరాదులన దేహజరోగంబులు.

వాతస్థానములు,

శ్లో॥ పక్వాశయః కటిస్సక్తి శ్రోత్రాస్థి స్పర్శనేంద్రియమ్ ।

పానంవాతస్యతత్రాపి పక్వాధానంవిశేషతః ॥

తా. పక్వాశయము పిఠుడు తొడలు చెవులు అస్థులు త్వగింద్రియము ఇవి వాతమునకు స్థానంబులు అయినను వాతంబధికముగా పక్వాశయముననే నెలకొని యుండుటంజేసి పక్వాశయమే వాతమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

పిత్తస్థానములు.

శ్లో॥ నాభిరామాశయస్వేదో లసికారుధిరంరసః ।

దృక్స్పర్శనంచ పిత్తస్య నాభిరత్రవిశేషతః ॥

తా. బొడ్డు ఆహారము చెమట చొంగ రక్తము రసధాతువు శీతోష్ణజ్ఞాన సహితసేత్రములు ఇవి పిత్తమునకు స్థానంబులు అయినను పిత్తంబధికముగా నాభి యందే నెలకొనియుండుటంజేసి నాభియే పిత్తమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

శ్లేష్మస్థానములు.

శ్లో॥ ఉరఃకంఠశ్చిరఃక్లోమాపర్వాణ్యానూశ యాద్రసః ।

మేదోఘ్రిణంచజిహ్వచకఃఫస్యసుతరామురః ॥

తా. హృదయము కంఠము శిరము మెదడు కీళ్ళు బొడ్డుకు పైననుండు రసము క్రొవ్వు నాసికము నాలుక ఇవిశ్లేష్మమునకు స్థానంబులు అయినను శ్లేష్మంబధికముగా హృదయముననే నెలకొనియుండుటంజేసి హృదయమే శ్లేష్మమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

వాతాదిధాతువుల అవస్థావేశేషము.

శ్లో॥ చయోవృద్ధిస్యధామ్నోవ తోషస్తూన్నార్గగామితా ।

శమస్స్వస్థానసమతా తత్రైవాపచయఃక్షయః ॥

తా. వాతపి త్త్రణేష్మములు తమతమస్థానములయందు వృద్ధిజెందుట చయావస్థ
యనియు వృద్ధి జెందినస్థానమువిడవాడి నాడులయందు ఊర్ధ్వముగానడుచుచుండిన
ప్రకోపాస్థయనియు తమతమస్థానములయందు సమముగనుండిన సమావస్థయనియు
తమతమ స్థానములయందు హీనదశనుజెందిన క్షయావస్థయనియు జెప్పబడును.

వాతాదిదోషాద్యవస్థా లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రోతోరోధో బలభృంశో గౌరవానిలమూఢతే ।

ఆలస్యాపక్తినిష్ఠీవ మలసంగారుచిక్లమాః ।

లింగంమలానాంసామాన్యం నిరామాణాంవిపర్యయః ॥

తా. నాడీద్వారములు బంధించుట బలముక్షయించుట శరీరముబరువుగనుం
డుటవాతముబాగుగా స్ఫురింపకుండుట ఆలస్యము అజీర్ణము కార్యముమియుట మల
బద్ధకము అరుచి బడలిక ఇవిబుట్టమైనవాతాదులకు సామాన్యలక్షణములని తెలియ
వలయును. వాతాదులు నిర్దుష్టంబులుగనుండిన పైలక్షణములు లేకయుండును.

వాతవికారములు.

శ్లో॥ స్రంసతాపవ్యథాస్వాపా స్సాదరుక్తోదభేదనమ్ ।

సంగేచభంగస్సంకోచో వద్దాంతప్రావదర్శనమ్ ।

పారుష్యకంపావాతస్య శోభస్సందనవేష్టనమ్ ।

స్తంభఃకషాయరసతా విర్ణశ్యామోరుహోపివా॥

తా. రరీరము సోలుట మండుట నూచుచే బాడిచినటులుండుట నిదురశరీర
కృశత్వము శోషాదిరోగములు వేదిన శరీరమునలియగొట్టినటులనొచ్చుట సంభోగ
మున భంగపడుట శరీరము సంకోచమునుజెందుట కనురెక్కొనలు విజివియై నీళ్ళు
గ్రమ్ముట శరీరమునందువణుకు పరుసదనము శరీరముయొండుట శరీరముకదలుట శరీ
రము చుట్టికొనుట శరీరము స్తంభించుట నోరు ఒగరుగనుండుట శరీరమునలుపువర్ణ
ముగ నేని ఎఱ్రగ నేనినుండుట ఈలక్షణములుగలిగిన వాతవికారములని తెలియ
వలయును.

పిత్తవికారములు.

శ్లో॥ పిత్తస్యదాహరోగామ్నా భుక్తాశనవిపాకతా ।

స్వేదఃభేదఃస్మృతిఃక్రోధ శ్శయనఃసూర్చనంమదః ।

కటుకామరసోపక్రేపాండుర స్వచివర్ణతః ॥

తా. దాహము ఉష్ణాధిక్యగోగము భుజించిన యన్నముపక్వముగానుండుట చెమట శరీరమునందు బడలిక స్మృతి కడుఁగోపము శరీరతైత్వము మూర్ఛ మదము నోరుకారముగ గాని పుల్లగ గానియుండుట శరీరము* పాండువర్ణముగనుండుట ఈల ట్టణములుగలిగిన పిత్తవికారములని తెలియవలయును.

శ్లేష్మవికారములు.

శ్లో॥ శ్లేష్మణస్నేహకాఠిన్య కంఠా శీతత్వశారవమ్ ।
బంధోపలేపస్త్రిమిల్వ శోభోవర్షణినిద్రితమ్ ।
వర్ణశ్చ్యేత్వోరసస్సమర్ల వణంచిరకారితా ।

తా. శరీరము మెఱయుట కఠినమైయుండుట గురదగొనుట శరీరముచల్లగబ రువుగానుండుట శరీరము ధాతుసంఘలు దృఢమైగట్టిగనుండుట శరీరము జిగటగ నిశ్చలముగనుండుట శరీరము వాచుటనిమర శరీరము తెల్లనైయుండుట నోరుతీపిగ నేని ఉష్ణగ నేని యుండుట మంచముగ బనిసేయుట ఈలట్టణములు గలిగినశ్లేష్మ వికారములని తెలియవలయును.

దోషలక్షణముల సెఱుంగునుపాయము.

శ్లో॥ ఇత్యజేషామయవ్యాపి యదు క్తందోషలక్షణమ్ ।
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నైస్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన క్రమప్రకారము నకలగోగవ్యాపక దోషలక్షణములను దర్శన స్పర్శన ప్రశ్నలచే సెఱుంగందగును.

ఋతుభేదమువలన వాతాదాలకు లవస్థావిశేషము.

శ్లో॥ చయప్రకోపప్రళమావాయోర్గ్రిష్ణాదిషుత్రిషు ।
వర్షాదిషుచపి త్తస్యశ్లేష్మణశ్శిశిరాదిషు ॥

తా. గ్రీష్మము మొదలు మాఘఋతువులయందు వాతమునకుక్రమముగాచయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. వర్ష ఋతువు మొదలుమాఘఋతువులయందుపిత్త

* తెలుపు పచ్చనగల రంగు.

మనకు క్రమముగా చయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. శరీరముతువుమొదలు
మూడుముతువులయందు శ్లేష్మమునకు క్రమముగా చయ ప్రకోప శమనావస్థలు
గలుగును.

శరీరరోగముల కౌషధ భేదవివరణము

శ్లో॥ శోధనం శమనంచేతి సమాసాదౌషధంద్వీధా ।

శరీరజానాం రోగాణాం క్రమేణపరమాషధమ్ ॥

తా. సర్వరోగములకు కౌషధము శోధనము శమనముఅనిద్వివిధంబు అందు
శరీరజనితరోగములకు యీరెండును క్రమముగా పరమాషధంబులు.

శ్లో॥ వస్త్రీర్విరేకోవమనం తథాత్మైలంఘృతంమధు ॥

తా. *వస్త్రీ విరేచనము † వమనోపయుక్తకౌషధములుశోధనాషధంబులు
నూనె నెయ్యితేనె ఇవి శమనాషధంబులుఈ రెంటినిశరీరజనితరోగములయందుఉ
పయోగింపవలయును. వమనోజనితరోగములయందు బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు ధైర్య
మునవలంబించి రోగియొక్క యభిప్రాయమునెఱిగి తదను గుణముగాచికిత్స జేయ
వలయును.

వాతాదిదోష చికిత్సాభేద వివరణము.

శ్లో॥ ద్వీధాచోషక్రమస్తేషాం తర్పణంచాప తర్పణమ్ ।

బృహణంలంఘనంచేతి తత్పర్యాయ ముదాహృతమ్ ॥

* వస్త్రీయనగా—చిమ్మనగొట్టములలో తైలాదిరూపయోషధముల నాకర్షించు
టకై దానిమధ్యభాగమున బంధింపబడి అధోభాగమునందు కర్ణికాకారముగా
అందాకర్షింపబడిన తైలాదుల వెలిపరచుటకై అగ్రభాగమునందుగుండముగ నిర్మిం
పబడి చిమ్మనగ్రోవిలో బంధింపబడియుండు దండమే వస్త్రీయనబడును. అపస్తీకర్మ
అనువాసనము నిరూహముఅనిద్వివిధంబుఅందుఘృతతైలాది స్నేహములను చిమ్మన
గ్రోవితో గొట్టుట ఆనువాసన వస్త్రీకర్మమునియు కషాయము పాలు తైలము వీనిని
చిమ్మనగ్రోవితో గొట్టుట నిరూహవస్త్రీయనియు జెప్పబడును.

† పక్వాపక్వంబులుగలందు యన్నాదుల పచనముజేసి వెలిపరచెడి తైల
తెగడ మొదలగునవి విరేచనాషధమునబడును.

‡ అపక్వరూపముగనుంట్ల పిత్తశ్లేష్మముల హృదయమున నడ్డగించి వాని
యందలి దోషంబంధమైన జలాదుల ఊర్ధ్వముఖముగా వెలిపరచెడి మ్రంగకాయ
మొదలగునవి వమనాషధమునబడును.

తా. వాతపిత్త క్లేష్మరోగములయందు ద్వివిధచికిత్సల జేయవలయును. ఎట్లన్న తర్పణము అపతర్పణము అను రెండు క్రియలను † బృంహణము లంఘనము అను నీరెండు క్రియలను క్రమముగా జేయవలయును.

శ్లో॥ బృంహణాయద్బృహత్వాయ వాయోఃపిత్తకఫస్యచ ।
బృంహణంలంఘనంచైవ వాయోఃపిత్తకఫస్యచ ॥

తా. పుష్టికొరకు బృంహణక్రియను లఘుపుకొరకు లంఘనక్రియను జేయించవలయును. మఱియు వాతపిత్త క్లేష్మములయందు బృంహణలంఘనముల జేయించవలయును.

లంఘన భేదము.

శ్లో॥ శోధనంశమనంచేతి లంఘనంద్వివిధంభవేత్ ।
బేదరంయద్బహిర్దోష శోధనంతచ్చపంచధా ॥

తా. లంఘనము, శోధనము శమనము అని ద్వివిధంబు, అందు అంతర్గత బాహ్యగతదోషములకు శోధనము ఐదువిధంబులు.

దోషభేదముచే రోగభేదములు.

శ్లో॥ ఏకేనైవచదోషేణ త్రయోద్వాభ్యా మపిత్రయః ।
త్రిదోషైరపిచైకస్యా దేవంసప్రవిధోగదః ॥

తా. సర్వరోగములు ఏకదోషజనితము ద్విదోషజనితము త్రిదోషజనితము అని ఏడువిధంబులు. అందు వాతము పిత్తము క్లేష్మము వీనివలన ప్రత్యేకముగా జనించినవి ఏకదోషజనితంబులు వాతక్లేష్మము వాతక్లేష్మము పిత్తక్లేష్మము వీనివలన జనించినవి ద్వంద్వదోష జనితంబులు వాతపిత్త క్లేష్మములవలన జనించినవి త్రిదోషజనితంబులు.

సర్వరోగ సాధ్యాసాధ్య వివరణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథియే] ప్రయోగ శ్చమయేద్వాస్థి మన్యాయ
ముదీరయేత్ । నాసావ శుద్ధశుద్ధస్తు సమయేన్నసమీర
యేత్ ॥

తా. బౌషధప్రయోగముచేశుద్ధరోగములు (అనగాఏకదోషజనితరోగములు) హరించు మఱియును, అశుద్ధరోగములయందు (అనగా ద్వంద్వరోగములయందు) త్రిదో

† బృంహణమన—శరీరమునకు బౌషధాదులచే పుష్టిని గలుగజేయుట,

మ జనితరోగములయందు) ఔషధము బ్రయోగించిన యితరరోగములు జనించ
అట్లుగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సజేయవలయును, అశుద్ధరోగములు కుదుర
దుర్లభంబగుటచే చికిత్సచేయం జనదు.

మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] గృహీత్వా రోగిణోమూత్రం సూర్యా
తాపే నిభాపయేత్ । తస్యమధ్యే క్షిపేత్తైలం తస్మాత్రించ
పరీక్షయేత్ । యదావికాస మాహ్నీతి తదాసాధ్యం భవి
ష్యతి । బిందురూపేణమధ్యస్థ మసాధ్యంతైలమాదిశేత్ ॥

తా. రోగియొక్క మూత్రమును కుండపెంకులోబట్టి ఎండలోనునిచి రా
మధ్యమున నూనెబొట్టు వైచి బరీక్షించిన వికసించెనేని రోగము సాధ్యమనియువి
సించక బిందురూపముగనుండిన రోగం బసాధ్యంబనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ తైలం ర్యదామూత్రే వికాసం కురుతేస్వయమ్ ।
స్వరూపంతస్యవత్సైమి శుభాశుభ వినిర్ణయం ।
తైలబిందు ర్యదామూత్రే మత్స్యకారం భవేద్ధృవమ్ ।
నిర్దోషంచ తదాసూనం మోక్షణంచైవ కారయేత్ ॥

తా. పైకైప్పుబడిన క్రమప్రకారము మూత్రమునందువైచిన తైలబిందువు విక
సించుటచే జెండునట్టిభేదముల దానిశుభాశుభముల వ చెద అతైలబిందువుమత్స్య
కారమునజేందిన రోగము నిశ్చయముగ సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సంపవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వదాసకలేపాత్రే ప్రాసాదంగజచామరమ్ ।
ఛత్రంచతోరణాకార తైలబిందు శుభప్రదమ్ ॥

తా. పైప్రకారము రోగి మూత్రములో వేయబడిన తైలబిందువు మూత్రము
తట వికసించినను లేక మేడ ఏనుగు వింజామరము గొడుగు తోరణము దేనియొక్క
రూపము నేని జేందినను రోగము నిశ్చయముగా సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] ప్రాతరుత్థాయ మతిమాఘా మూత్రంపశ్యే
న్నిరంతరమ్ । మృణ్మయేతైలజేన్వచ్ఛే ప్రాతేదృష్ట్యా శుభా
శుభమ్ । తస్మద్ధ్యనిక్షిపేత్తైలం యథాసాధ్యం విచారయేత్ ॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు రోగిమూత్రమును పరీక్షించవలయునని నిశ్చయించునపుడెల్లవ్రానిని ప్రాతఃకాలమున మేలుకొలిపి స్వచ్ఛమై తైలసంబంధములే కుండెడి పుట్టిపాత్రయందు మూత్రమును విసర్జించునటులజేసి దానిభుధ్యమున నొక తైలబిందువువైచి రోగసాధ్యాసాధ్యంబుల బరీక్షింపవలయును. ఎట్లన్న:—

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] బిందురూపేణ మధ్యస్థం త్రైలంచే త్కృచ్చసాధ్యతామ్ । వికాసతే యదాత్రైలం సుఖసాధ్యం సమాదిశేత్ ॥

తా. ప్రైక్రసుప్రకారము మూత్రమునందు వేయబడినతైలము బిందురూపముగ నుండిన రోగము కష్టసాధ్యమనియు వికసించిన సుఖసాధ్యమనియు తెలియవలయును

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] ఛత్రపర్వతవృక్షాణాం ప్రాసాదోష్ట్రగజస్యచ । రూపైస్సమానిసాధ్యం స్యాత్తైలబిందుః ప్రకాశతే ॥

తా. మూత్రమునందు వేయబడినతైలము గొడుగు పర్వతము వృక్షము మేడలాటిపిట్ట ఏనుగు వీనిలో దేనియొక్క రూపమునేని జెందిన రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వల్లీమృదంగ మనుజభాంజచక్రమృగాదిభిః । సమావికాసతేబిందుః కృచ్చసాధ్యం సమాదిశేత్ ॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తీగ మద్దెల నరాకారముభాండాకారముచక్రాకారము సింహము మొదలగువానిలో దేనియాకారముగలదిగ నేనివికసించినరోగము కష్టసాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రాతరగ్రభవాంధారాంత్యక్రామూత్రస్యరోగిణః । తత్రతైలలవంక్షిప్త్వా సాధ్యాసాధ్యం విచారయేత్ ॥

తా. ప్రాతఃకాలమునందు రోగియొక్క మూత్రప్రథమధారను వర్జించిమధ్యధారను గ్రహించి యెండలో నుంచి తైలబిందువునువై చిరోగసాధ్యాసాధ్యములబరీక్షించవలయును.

శ్లో॥ భద్రపీఠ పృథుదర్పణఛత్రం పద్మశంఖ సహచామరవీణాః । కుండలాకృతిభవేద్యతైలంయస్య మూత్రపతితంసతుసాధ్యః ॥

తా. మూత్రమునంధు వేసిన తైలబిందువు భద్రపీఠము అటుకులు అద్దము గొడుగు పద్మము శంఖము చామరము వీణ కుండలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టి న రోగము పాద్యమని తెలియవలయును.

అసాధ్య మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] చతుష్పాదం త్రిపాదంచ ద్విపదంచైవ దృశ్యతే । ఏకపాదం యదాబిందు ర్మృత్యుడః కథిలోబుధైః ।
నరశ్శిరోవిహీనస్తు గాత్రం స్తంభ సమాకృతిః । ఏతద్రూప విభేదాచ్చ భ్రువంమృత్యుః ప్రజాయతే ॥

తా. మూత్రమునంధు వేసిన తైలబిందువు నాలుగుఖండములుగ నేనిమాడుఖండములుగ నేని రెండుఖండములుగ నేని ఒకఖండముగ నేని గనుపించినరోగి మృతిజెందును బుధులు వచించెదరు. మఱియు నాతైలబిందువు శిరోవిహీనరాకారముగ నేని శరీరాకారముగ నేని స్తంభాకారముగ నేని గన్పించిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శస్త్రఖడ్గ ధనుశ్చైవ త్రిశూలం ముసలాయుధమ్ । లగుడాకృతికంతైలం తక్షణం వాగతాయుషమ్ ॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు శస్త్రము ఖడ్గము యిల్లు త్రిశూలమురోకలిః భిండి వాలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టి న రోగి తక్షణమున మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] సృగాలసర్పమార్జాల ఖడ్గబాణలులాయవత్ । వ్యాఘ్రమర్కట సింహానాం సాదృశ్యా నృత్యమాప్నుయాత్ ॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు నక్క పాము పిల్లి ఖడ్గము బాణము ఎనుబోతు పులి సింహము వానరము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టి న రోగి కాలాంతకుని కడకేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సర్పవానరబిడాలమూషికా సూకరాకృతి వేద్యదిచిహ్నమ్ । వృశ్చికాకృతి భవేదధస్తదా యస్య మూత్రే ప్రతిలేసగతాయుః ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు సర్పము వానరము పిల్లి ఎలుక పంది తేలువీనిలో దేనియొక్క రూపము గలదిగ నేని గన్పట్టినను లేక లోనమునిగినను రోగియొక్క ఆయువు క్షయించినదని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షీకూర్మోవృషసింహ సూక్రరస్సృవానరా ।
బిడాలోవృశ్చిక్ష్ణైవ ఛిద్రత్వేపితధైవచ ।
నిమజ్జనా తైలబిందో స్తదామృత్యుర్ధృవంభ వేత్ ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు పక్షి తాబేలు ఆబోతు సింహము పందిసర్పము వానరము మార్జాలము తేలు వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేనిఛిద్రరూపము లుగలదిగ నేని గన్పట్టినను లేక లోనమునిగినను రోగి నిశ్చయముగా మరణము జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నాగవల్లీదళకకుంభసన్నిభంహ స్తివాలకైః ।
వృషవానరమండూకం మూత్రంపశ్యేన్నజీవతి ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు తమలపామరుండ ఏనుగు లోకఆబోతువానరము కప్ప వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్పట్టినరోగిబ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] తైలబిందు ర్యదామూత్రే చాలసి వేంద్ర
గోపకమ్ । ప్రేతలోకస్యగమనం ధ్రువంజ్ఞేయంచికిత్సకైః ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువుజల్లెడవలెఇంద్రగోపపురుగులవలెనుండినరోగిప్రేత లోకమున కేగునని వైద్యు డెరుంగవలయును.

దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రాపరీక్షాక్రమము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధరోగిణాంవయివ్యో మూత్రోత్సర్గంతృకారయేత్ ।
భాస్కరోదయవేళాయాం ప్రకాశేన్ధాపయేద్ధృవమ్ ।
లోడయిత్యాచతత్సమ్యక్తతోమూత్రంపరీక్షయేత్ ।
శ్వేతకాచమయేపాత్రేధృత్వామూత్రంపరీక్షయేత్ ॥
తృణేనతిలతైలస్యబిందుమూత్రంక్షీ పేత్తదా ।
వాతేనమండలంయూతిపిత్తతోబుద్బుదాయతే ।
కఫేవబిందుమాయాలి త్రిదోషేతునిమజ్జతి ॥

తా. నిర్మలమై తెల్లగనుండు గాజుపాత్రయందు దీర్ఘరోగముల వానిని వైద్యుడు మూత్రోత్సర్జనముజేయించి ఆమూత్రమును సూర్యోదయమునయొండయందు నిచి బాగుగా కలియబెట్టి అందొకతృణముచేనూ నెబిందువును వేసిరోగమునుపరీక్షించ వలయును పరీక్షించునపుడు మూత్రస్థిబిందువు మండలాకారమునుజెందిన వాతరోగ మనియు బుడ్బుదాకారమును జెందిన పిత్తరోగమనియుచిన్నచిన్న బిందువులయొక్క యాకారమును జెందినకఫరోగమనియులోనమునిగిన త్రిదోషమనియు తెలియవలయును

రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] అథోబహుళమారక్తం మూత్రనూలోక్య తేయదా । వదంతితదతీనార లింగంవై లింగవేదినః । జ్వర దర సముద్భూతం మూత్రం ఘృతకణోపమమ్ । ఆమవాతే వసాతుల్యం తత్రతుల్యంతే జాయతే । వాతజ్వర సముద్భూతం మూత్రం కుంకుమపింజరమ్ । మలేన పీతవర్ణగచ బహుళంచ ప్రజాయతే ॥

తా. పాత్రయందలి మూత్రము ఆభాగమునందు మిగుల రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన అతిసారరోగమనియు నేతికణములవలెనుండినజ్వరమనియువసతోసదూ నంబుగనేని మజ్జికతో సమానంబుగనేని నుండిన ఆమహితరోగమనియుకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనేని యెఱుపధికముగాగల ఘృచ్చరంగుగలదిగనేని మలయుక్తమై పీతవర్ణము గలదిగనేని నుండి అధికముగా వెడలుచుండిన వాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] పీతస్వచ్ఛంచజాయేత మూత్రంపిత్తోదయే సతి । సమథాతౌపునఃకూప జలతుల్యం ప్రజాయతే । మూత్రంచ కృష్ణతాంయాతి క్షయరోగా కులస్యచ । క్షయరోగో భవేద్యస్యత మసాధ్యం విబుద్ధి శేత్ ఊర్ధ్వంపీతమథోరక్తం మూత్రంవైద్యవరస్తదా । పిత్తవ్రకృతినంభూత సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ । యస్యేక్షురససంకాశం మూత్రం నేత్రేచ పింజరే । రసాధిక్యం విజానీయాన్నిర్దిశే త్తస్యలంఘనమ్ । పీతంచబహుళంచయివ హ్యమావాతా త్ప్రజాయతే । రక్తం స్వచ్ఛంచ యస్మాత్త్రం తజ్జ్వరాధిక్య లక్షణమ్ । ధూమ్ర

వర్ణం యదామూత్రం జ్వరాధిక్యం వదేత్తథాకృష్ణమచ్ఛం
చ జానీయాత్సన్నిపాతజ్వరోద్భవమ్॥

తా. మూత్రము పసుపువర్ణముగలదిగ స్వచ్ఛముగనుండిన పిత్తజ్వరమనియు కూపజలతుల్యముగనుండిన సమధాతువనియు కృష్ణవర్ణంబుగనుండిన త్తయరోగమనియు తెలియవలయును. అట్టి త్తయరోగము అసాధ్యము మఱియు నాపాత్రలోని మూత్రము పైభాగమునందు పీతవర్ణముగలదిగ అధోభాగమునందు రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన పిత్తప్రకృతి సంఘాతసన్నిపాత రోగమనియు తెలియవలయును. మఱియు మూత్రము చెఱుకు రసతుల్యంబుగ నేత్రములు ఎఱుపధికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగ నుండిన రసాధిక్యరోగమని యెఱింగి లంకణము వేయవలయును. మఱియు మూత్రముపచ్చవర్ణముగలదై అధికముగా వెడలుచుండిన ఆమయతరోగమనియు గలతేటదై రక్తవర్ణముగ నేని ధూమ్రవర్ణముగ నేని నుండిన జ్వరాధిక్యమనియు నిర్మలమై కృష్ణవర్ణముగనుండిన సన్నిపాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

వాతాదిరోగమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కఫేస్వచ్ఛతరంశీతం ఫేనబుద్బుదసంయుతం ।
ఘృతోదకసమంవాతే మిశ్రైర్మిశ్రగుణంభవేత్ ॥

తా. శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము నిర్మలముగ శీతలముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్రము నుడుగు బుద్గులు వీనితోగూడినదిగ వాతరోగియొక్క మూత్రము ఘృతము ఉదకము వీనితో తుల్యముగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రమలక్షణములు గలదిగ నుండును.

శ్లో॥ వాయోశ్చపాండురంమూత్రం రక్తవర్ణం చపైత్తకే ।
అథవాపీతవర్ణంచ కామిలాయాంతద్దైవచ ।
శ్వేతవర్ణంకఫానాంచ మిశ్రితంద్వంద్వజంభవేత్ ॥

తా. వాతరోగియొక్క మూత్రము పాండువర్ణముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్రము రక్తవర్ణముగ లేక పీతవర్ణముగ కామిలారోగియొక్క మూత్రము పచ్చగ శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము తెల్లగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రవర్ణముగ నుండును

దీర్ఘరోగిమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణవే] రక్తధారా దీర్ఘరోగే కృష్ణాతు మరణాంతికే
సౌవీరస్యసమంమూత్రం మాతులుంగసమప్రభమ్ ।

తైలతుల్యంభ వేన్మూత్రం నిత్యంసహజపిత్తజమ్ ॥

తా. మూత్రము రక్తవర్ణముగనుండిన దీర్ఘరోగమనియు నలుపువర్ణముగ నుండిన మరణము జెందుననియు సౌవీరతుల్యముగ నేని మాతులుంగ రసతుల్యముగ నేని తైలతుల్యముగ నేని యుండిన వైత్యరోగమనియు తెలియవలయును.

ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్ర లక్షణము

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] అతిరక్తంమేహరోగే జ్వరేహరిద్రవర్ణకమ్ ।

జ్వరేవామేహరోగేవా ప్యసాధ్యంబహుమూత్రకమ్ ॥

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు, పచ్చగ వెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహు మూత్రముగలిగిన రోగి మృతిజెందుననియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ యస్యమూత్రంస్రవేత్తైలం మధుమద్యంస్రవేత్తదా ।

యమేన క్రియతేశీఘ్రం పాలితః పశుపాలకః ॥

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము చేనెకల్లువలె వెడలెడివో అట్టిరోగి కడుశీఘ్రముగా మరణము జెందును.

ఇది శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింశ తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పాఠిణ

నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ

నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచా తురీషురీణ వైద్యజన

శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే

కాయదోష మనోదోష నిదాన మూత్రపరీక్షా

క్రమ తత్సాధ్యసాధ్య

రక్షణయుక్తం తృతీయ

ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— చతుర్థ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ బ్రహ్మవిష్ణు సురాధీశ సేవ్యపాద సరోరుహమ్ ।
పరాత్పర తరందేవం నీలకంఠ మహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుళ్యశంకగలవాడైతనచే జేయంబడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి జెందునిమిత్తము గ్రంథమధ్యమున తన కిష్టదేవతయగు పరమేశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “బ్రహ్మవిష్ణుసురాధీశ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. చతుర్థులు విష్ణువు దేవేంద్రుడు అనువారలచే నేవింపబడునట్టి పాదపద్మముగలవాడును హిరణ్యగర్భుణకంటె పరుడును స్వయంప్రకాశస్వరూపుడునగు పరమేశ్వరుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠచంశాబ్ధిచంద్రమాబసవాహ్వయః ।
వత్సోమివృషరాజీయ మహంవై ద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడైబసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠం బైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమునందు నాలుగవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

క్షయరోగోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ ఆయుర్వేరే రసరక్తగతంమాంస మజ్జాగోస్థితోజ్వరః ।
ఏతస్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగఃస్తుతదోచ్యతే ।
ధాతుగఃశ్చేత్వపథ్యాని కురుతేతత్త యోధవేత్ ॥

తా. రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు ; తరి యపథ్యంబులు సేసిన యవి ధాతుగతంబులగును. ధాతుగతంబున యపథ్యంబు సేసిన త్షయరోగము జనించును. (ఆ త్షయరోగము రసగత రక్తగత మాంస మజ్జాగత అస్థిగతములన వైగువిధంబులు. అంగుశరీరాశ్రితరసము త్షయింపుచుం రసగతక్షయమనియు రక్తముత్షయింపుచుండిన రక్తగతక్షయమనియు మాంస త్షయింపుచుండిన మాంసగతక్షయమనియు మజ్జ త్షయింపుచుండిన మజ్జాగత త్షయమనియు అస్థులు త్షయింపుచుండిన అస్థిగతక్షయమనియు తెలియవలయును.)

క్షయరోగకారణీభూత పాపములు,

శ్లో॥ (కర్మవిపాకే) స్త్రీహత్యా గురుహత్యా భాంతద్వైవ బ్రహ్మ హత్యయా : నజ్జనానాంవిరోధేవరాజయత్కౌ ప్రిజాయతే॥

తా. స్త్రీహత్య గురుహత్య బ్రహ్మహత్య సజ్జనవిరోధము అనువానివః పదకొండు క్షయరోగములు జనించునని కర్మవిపాకమున గ్రంథమున జెప్పించునన్నయది.

క్షయరోగ స్వరూపము.

శ్లో॥ అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః ।

రాజయత్కౌక్షయశ్శోషోరోగ రాజఇతిస్మృతః ॥

తా. అనేకరోగంబులతోగూడి తనకు ముందనేకరోగంబులుగలదై సక రోగంబులకు ప్రభువై యుండునదియై* రాజయత్కౌక్షయని † యక్షమని ‡ శోషయ జెప్పబడును.

క్షయరోగ పరివారము.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) క్షయరోగేజ్వరోరాజా తస్యపత్నీతుకామిలా చమూపతిఃపాండురోగోరక్తపిత్తంతుపుత్రకః । సఖ్యాశోఘా

* సర్వరోగములకు రాజుగ నుండుటవలన రాజయత్కౌక్షయననబడు.

† శరీరమునందలి బాతరాగ్నియొక్క సర్వక్రియలః త్షయింపంజేయుటవల క్షయమననబడు

‡ రసము రక్తము మాంసము మేదస్సు మజ్జ అస్థి శుక్రము అన సప్తధాః పుల శోషింపంజేయుటవలన శోష యననబడును.

సారాచమంత్రితౌ శ్వాసకాసకౌ । గూఢచారావాతపి త్రైవాజి
నౌవాంతికారుచి । గ్రహణ్యగ్నోగుల్మశూలాగాయకాస్తూర్య
వాదకాః । అనేకరోగానుగతోబహు గపురస్పరః । ఏవంవిధ
ప్రకారేణక్షయోధవతిరోగరాట్ । అసాధ్యోయంమహారో
గో సహస్రదివసావధిః ॥

తా. జ్వరము రాజుగ ఆరాజును కామిలారోగము భార్యగ పాండురోగము
సేనాధిపతిగ రక్తపిత్తము పుత్రుడుగ శోపాతిసారములు స్నేహితులుగ శ్వాసకా
సముంత్రులుగ వాతపిత్తములు గూఢచారులగు వాంత్సరుచులు అశ్వములుగ గ్రహ
ణ్యగ్నములు గుల్మశూలములు గాయకులుగ వాద్యముల వాయించువారు గలదై అనేక
రోగములతోగూడి తనను ముందనేకరోగంబులుగలదై రోగాధిపతియై యుండు
నదియే క్షయరోగమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము అట్లుగుటంజేసి వీనికి
వెయ్యదినములు ప్రమాణము.

ప్రకారాంతరక్షయ రోగోత్పత్తికారణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] వేగరోధాన్ యాయైవసాహసాద్విషమాశ
నాత్ । త్రిదోషోజాయతేయత్యైగరోహేతుచతుష్టయాత్ ॥

తా. వాతమూత్రపురీషాది వేగము నడ్డగించుట అతిమైధునము ఉపవాసము
ఆసూయ దుఃఖము ఈ మొనలగువానివలన ధాతువులుక్షయించుట బలిష్ఠమై యుద్ధా
దులచే ఖోభగలుగుట నానావిధాన్నపానముల విషములుగభుజించుట, ఈనాలుగు
కారణములవలన త్రిదోషములు బ్రకోపించి ఒక్కయత్యైగోగమును జనింపజేయును.
పైజెప్పిన వేగరోధాది నాలుగుకారణములవలన వాతము బ్రకోపించును. దాని
వలన అగ్నిదుష్టంబై పిత్తశ్లేష్మముల బ్రకోపింపజేయును. మఱియు. పై జెప్పబడిన
వేగరోధాది నాలుగు హేతువులమధ్యములలో అసంఖ్యాతీతమైన హేతువులు అంత
ర్భావమును జెందియుండును.

శ్లో॥ కఫప్రధానయిద్దోమైస్తు రుద్దేషురసవర్తను ।

అతివ్యవాయునోవాపి క్షీణేరేతస్యంతరాః ।

క్షీయంతేధాతవస్సర్వే చితశ్శుష్కతీమానవః ॥

తా. కఫమే ముఖ్యముగగల వాతాదిదోషములు రసవాహినులగుధమనులనడ్డ
గించుటవలన రసము హృదయమునుజెంది నచ్చటనే రుష్టంబై నోటిమార్గముగ బైలు
వెడలు అందుచే రసధాతువు రసధాతువువలన రక్తమురక్తధాతువువలన మాంసము
మాంసధాతువువలన మేదస్సు మేదోధాతువువలన మజ్జ మజ్జాధాతువలన అస్థులు
అస్థులవలన శుక్రము క్రమముగ క్షయించి అను లోమక్షయమును గలుగంజేయును,
మఱియు అలీమైధునమువలన పురుషునికి శుక్రము శుక్రమువలన అస్థులుఅస్థులువలన
మజ్జమజ్జవలన మేదస్సు మేదస్సువలన మాంసము, మాంసమువలన రక్తము రక్తమువలన
రసముక్షయించి ప్రతీరోమక్షయమును గలుగంజేయును, పిదప నరుడు శుష్కిం
చును కార్యభూతమయిన శుక్రము క్షయించుటవలన కారణభూతములైన మజ్జాది
దాతువులును క్షయించు, ఎట్లనగా, — కాలిన ఇనుపగుండును తడిభూమియు రును
టజే దానికి చుట్టునుండుతడిని యది శోషింపంజేయుచందంబునశుక్రముక్షయించుట
వలన వాతము బ్రహ్మోపించి సమీపముననుండు మజ్జాదిధాతువుల శోషింపంజేయును,

తే. ~~మ~~ రోగ రూపములు.

శ్లో॥ భక్తద్వేషోజ్వరశ్శ్వాసః కాసశ్శోణితదర్శనమ్ ।
స్వరభేదశ్చజాయేతే షహ్రూపంరాజయత్క్యేణి ॥

తా. అన్నద్వేషము జ్వరము దగ్ధ ఉబ్బసము నెత్తురుగ్రక్కుట స్వరభేదము
అను నీయాలును రాజయత్క్యేరూపంబులు.

రాజయలక్ష్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అంసపార్శ్వభి తాపశ్చ సంతాపఃకరపా
దయోః । * సత్యహానిశ్చ దౌర్బల్యంరాజయత్క్యేణిలక్షణమ్ ॥

తా. భుజిశిఃపార్శ్వముల పంతాపముగలుగుట చేతులు కాళ్లు మండుట
సత్యము క్షయించుట దౌర్బల్యముగలుగుట ఈలక్షణముగలది రాజయత్క్యేయని
తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అగ్నిమాంద్య బలహీనతా జ్వరాశ్శ్వాస
కాసకృశ దేహితాశ్శ్వాసః । పాకహానిగురువాంతి రేచనంరోగ
రాజపరిపాకలక్షణమ్ ॥

* జ్వరస్పర్శ్యాంగగత్వైవ లక్షణం రాజయత్క్యేనః — సర్వాంగముల జ్వర
ముగలది రాజయత్క్యేయని తెలియవలయును.

తా. అగ్నిమాండ్యము బలహీని జ్వరము శ్వాసకౌశలము శరీరకృశత్వము గుట నిట్టూర్పు వాతము వెడలుట భుజించియన్నము జీర్ణము గావండుట శరీర బలపుగనుండుట వమన విరేచనములగుట. ఈలక్షణములచే క్షయగోగము కనబడి తెలియవలయు.

వాతక్షయ లక్షణము.

१॥ [చరకే] సంకోచస్పృంధపార్శ్వనాం స్వరభేదజ్వరా భ్రమాః॥ వాతజేయక్షుణీజ్ఞేయం లక్షణంచాతిశీతతా ॥

తా. భుజపార్శ్వములు నొచ్చుట స్వరముహీనమగుట జ్వరము భ్రమగలు శరీరము కడుదల్లగనుండుట. ఈలక్షణములుగలది వాతక్షయమని తెలియము.

పిత్తక్షయ లక్షణము.

१॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జ్వరదాహతిసారాశ్చ రక్తవాంతిశ్చయోమహాః । వీర్యస్తంభారతిఃక్షీణాలక్షణంపిత్తజేతయే ॥

తా. జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట నెత్తురుగ్రక్కుట మిక్కుట అలసట గలుగుట వీర్యము స్తంభించుట రతిక్రియలు క్షయించుట ఈ లక్షణ గలది పిత్తక్షయమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

१॥ [మాధవనిదానే] గురుత్వంశిరసశ్చర్ధి కాసఃకంఠేతథారుచిః । ఊర్ధ్వశ్వాసశ్చవిజేయం లక్షణంకఫజేతయే ॥

తా. తలనొచ్చుట వమనంబగుట కుతిక లోశ్లేష్మము ఆడ్డపడుట అరుచి ఊపిరిగలుగుట ఈలక్షణములుగలదిశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత క్షయలక్షణము.

१॥ [ఆయుర్వేదే] వాతపిత్తకపైర్యస్యలక్షణైస్సంయుతో యదాసన్నిపాతాన్నితోజ్ఞేయః కష్టసాధ్యః క్షయస్తథా ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మ క్షయలక్షణంబులుగలది సన్నిపాతక్షయమని తెలియము. ఇది కష్టసాధ్యము.

వాతశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వరభేదఃకఫఃకంఠేకూలాశ్వాసశ్చఛర్ద
నమ్ । వాతశ్లేష్మభవోయక్ష్మాజాత్వైవంతుచికిత్సయేత్ ॥

తా. స్వరభేదముగలుగుట కంఠములో శ్లేష్మము కట్టుట కడుపులో శూ
గలుగుట యొగవ్రూపిరిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మక్షయ
మని తెలియవలయు.

వాతపిత్తక్షయలక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] స్వరభేదోజ్వరోదాహోశూలంఛర్ది హ్యరో
చకమ్ । వాతపిత్తాత్మగోయక్ష్మా రాజరోగోమహాబల ॥

తా. స్వరభేదము జ్వరము దాహము కడుపులోశూల వమనము అరోచకవ
కలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తక్షయమనియు కడుబలిష్ఠమైన రాజయక్ష్మ
యనియు తెలియవలయు.

పిత్తశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఆలస్యంబహునిద్రాచ స్వల్పదాహోభ్రమో
జ్వరః । వాంతిశోణితపూరశ్చపిత్తశ్లేష్మద్భవేత్తయే ॥

తా. ఆలస్యము కడునిద్ర యొకింతదాహము భ్రమ జ్వరముగలుగుట నెత్త
రుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది పిత్తశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

రక్తపిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ స్వరభేదోనిలశ్శూలా సంకోచశ్చోరుపార్శ్వయోః ।
జ్వరదాహాతీసారాశ్చరక్తపిత్తస్యయక్ష్మాణః॥

తా. కంఠస్వరముచెడుట శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట కడుపులో
శూలగలుగుట లోతోడలు పార్శ్వములునొచ్చుట జ్వరము దాహము అతిసారము
గలుగుట నెత్తురుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది రక్తపిత్తక్షయమని తెలియవలయు.
(ఇది అసాధ్యము.)

క్షతక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వక్త్రేవిభంగస్వరభంగయోగ స్వల్ప
జ్వరః పాణిపదేషుదాహః । రక్తాన్వితచ్చర్మ్యతీసారయుక్తః
స్రోక్తశ్చ యత్సౌక్ష్యతలక్షణశ్చ ॥

తా. నోరుపాక్కియురిడుట లేక మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట కంఠ
స్వరముచెడుట స్వల్పజ్వరముగలుగుట చేతులుకాళ్లుమండుట రక్తయుక్తముగ
గ్రక్కుట పాగుట ఈలక్షణములుగలది క్షతక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది
అసాధ్యము.)

రోగరాజక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] *గ్నిమాంద్యం జ్వరం తైత్యం ఛర్దిశ్శోణిత
పూయయోః । సత్వహానిశ్చదౌర్బల్యంగోగరాజస్యలక్షణం ॥

తా. అగ్నిమాంద్యము జ్వరము తైత్యము గలుగుట రక్తమునేని చేమునేని
గ్రక్కుట సత్వము క్షయించుట దౌర్బల్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది రోగ
రాజక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

రక్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ మందాగ్నిశ్చర్మసంమోహోరక్తత్విన్మాత్రనేత్రకః ।
మాంసగ్రంధ్యర్బద గ్రంథిముఖసార్ధంధ్యమేవచ ।
కంఠశ్శుష్కతీమాంసంచరక్తక్షయాయమాలయమ్ ॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట వమనంబగుట మోహముగలుగుట మూత్రమురక్త
వర్ణముగనుండుట నేత్రములనెత్తురు ఉట్టిబడుట మాంసగ్రంథులు జనించుట నోరు
దురంధముగనుండుట కంఠముశోషించుట శరీరమాంసము కృశించుట ఈ లక్షణ
ములుగలది రక్తక్షయమని తెలియవలయును. ఇదిగలరోగి యమాయలంబునకేగు

చతుర్విధక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] త్రివిధస్సౌత్త్య యోవోపైర్దుష్టైర్దైతుచతు
ష్టయాత్ । ఛాతుక్షయాద్వేగరోఘా తానసాద్యిషసూశ

నాత్ । ఆగంతుకక్షయోజ్ఞేయ శ్చతుర్థోవైద్యపారగైః ।
తస్యరూపాణీవై స్వర్యంకాస శ్వాసోరుచిర్జ్వరః । బల
మాంస త్తయఃపార్శ్వ శిరోరుగ్రేచనంఘ్రిమిః । కంఠపార్శ్వ
రుజానాహ ర క్తశ్చ ఛర్ది పీనసః । నిహంతి పూయనిష్ఠీహో
హ్యతిసారో హతస్వరః ॥

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతపైత్యశ్లేష్మములు బ్రహ్మపించి వాత
క్షయము పీత్యక్షయము శ్లేష్మక్షయము అనిచూడువిధములైన త్తయరోగములుగలు
గంజేయు ధాతుక్షయము మలమూత్రప్రతిబంధము సాహసము * విషమాశనము
అను నాలుగుకారణములవలన ఆగంతుకక్షయముజనించు. ఈ ఆగంతుకముతోడ
క్షయరోగములు నాలుగువిధములని సిద్ధవిద్యాభయనెడు గ్రంథమున కెప్పంబడి
యున్నది, వానియందు నగ్వహనము కాశ్వాసములు అరుచి జ్వరము బల
క్షయము మాంసక్షయము పార్శ్వములయందునొప్పి విక్రమముగ శిరమునందు
నొప్పి వమనము కుతికయొక్క పార్శ్వములయందునొప్పి కడుపుబ్బరమురక్తము
సుగ్రమ్ముట పీనసము దగ్ధనపును చీముబడుట అతిసారము పీనస్వరము గలు
గుట, ఈలక్షణములతో గూడియుండెడి నాలుగు విధములైన త్తయరోగములు
రోగినిజంపు.

ఏకాదశత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ [నిధరసార్థ వే] సాహసోవేగసంక్రోధస్యక్తాభిన్నేహనంక్షయః ।
అన్నాహారవిధేస్త్యాగశ్చ త్యాగోరాజయత్మణః । మాపంభవి
వ్యత స్తత్రప్రతిశ్వాయస్తుసంక్షయః । ప్రసావేముఖమాధు
ర్యంతపనంవహ్నినాశనమ్ । సౌల్యరోగ స్తథానాహశోభావ
వ్యశుభేక్షణమ్ । మక్షకామత్పణకేశాది ప్రాణనాయు స్త్రపా
నగః । హృల్లాసశ్చర్ధిరచీరసతోపిబలక్షయః । హృశ్చశ్చోహః
పదయో శ్చోషశ్చక్షీణశుక్లతా । గాహ్యప్రమానభిజ్ఞానం
కాయేభీధత్సదర్శనమ్ । పీనస శ్వాసకాసాది మూర్ధస్వర
రుజారతిః । ఊర్ధ్వ విస్రంసనంశోభో రక్తఛర్దిస్తు కోస్తగః

* విషమాశనమనః--నానావిదాన్నపానసాల విషమముగ నేవించును,

యోనిపార్శ్వగుదేశూలం సంధికోభవతిజ్వరః । ఏకాదశసు
రూపాణి జాయంతే రాజయన్తును॥

తా. సాహసము చేయంబూనుట కార్యములయందు కడువేగము గలుగుట శుక్లముక్షయించుట లేక చమరువలె గారుట అన్నమనందిచ్చలేకుండుట ఈ 4 గును మందుగలుగబోయెడి పదకొండువిధములై నరాజయన్తులకు పూర్వరూపగులుఅవి జనించినపిదప పడి సెము మాత్రకృచ్ఛముగలుగుట నోరుతీసిగనుండుట శరీరమువిదా హించుట అగ్నినశించుట స్థూలరోగము కడుపుబ్బగము గలుగుట ముఖమువాయుట వికారముగజూచుట వెంట్రుకలు మక్షికాత్మణవర్ణసమానంబులుగనుండుట ప్రాణ వాయువు అపానవాతముతోగలియుట ఓకర లేకఎక్కిళ్ళువాంతి అరుచి గలుగుట రసధాతుక్షయమువలన సత్త్వముక్షయించుట కాళ్ళుచేతులువాయుట శరీరముతోపిం చుట శరీరమున స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట శరీరము ఘోరముగ గనుపించుట పీన సము శ్వాసకాసాదులు గలుగుట శరీరమువాయుట నెత్తురుగ్రక్కుట కోష్ఠవాతముగ లుగుట యోనిపార్శ్వములు గుదస్థలముశూలించుట సంధివాతము జ్వరముగలుగుట ఈలక్షణంబులన్నియు ఏకాదశక్షయములని తెలియవలయును.

క్షయరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] మందాగ్నిశ్చలహీనతాకృతనుశ్శ్వాసశ్చకాసభ్రమా॥
హృచ్ఛాలంవమనంప్రవాహస్వరరుక్మంపస్త్యజీర్ణంతృషా ।
దాహోవిస్తృతహస్తి మూత్రగళరుక్చీతం శిరోర్దిర్భవరం ।
మూర్ఛార్దిస్త్యథపీనసండగతిష్టైవైతత్త యే లక్షణమ్ ॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట సత్త్వములేకుండుట శరీరముకృశించుట కాసశ్వాస ములు భ్రమ తొమ్మనొప్పి వాంతులు అతిసారము స్వరభేదము వణుకు అజీర్ణము దప్పి దాహముగలుగుట ఏనుగుమాత్రమువలెనే మూత్రంబదికముగ వెడలుట కుతిక లోనొచ్చుట చలువగలుగుట తలనొచ్చుట జ్వరము మూర్ఛ పీనసము జడత్వముగలు గుట ఇవియన్నియు క్షయరోగలక్షణంబులని తెలియవలయును,

క్షయోప ద్రవములు.

సీ॥ క్షయకుపద్రవమతిసారంబు గృశమైవదేహంబు గన్నులుడెల్ల
నగుట । కడుపెండివెన్నునఁ గలయుట మోహంబునఘోరి
యంబువ్రణలుగలుగు । దగ్గునుశూలయూర్ధ్వశ్వాసస్వరహీ
నమై కాళ్ళుచాచుట మఱియుదాన । సంగమెల్లనుశుష్కమ
గటముక్కున నెత్తురొలుకుట ధాతుక్షయోర్మి యగుట॥

గీ॥ క్షయలకెల్లనునీరోగజాలమున్న । నదిప్రమాసంబుభన్వంత్ర
కై నఁగాని । మాన్పరాదని చెప్పె బల్కొలునీల । కంఠకొ
ట్టారువై ద్యసంఘంబెఱుంగ॥

శ్లో॥ [నిత్యరాత్రీయే] అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రస్ఫుతం
నరమ్ । నారీంశోప ముఖంహంతి కుక్షీగుహ్యే వృథావపి॥

తా. ఏపురుషునికి క్షయరోగముగోడ అనేకోపద్రవములుగూడి కాళ్ళయం
దువాపు స్త్రీకి ముఖమునందువాపు స్త్రీపురుషులకుకడుపు మర్మస్థలము అనువాని
యందు వాపుగలిగియుండెడినో అట్టివారు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యరాత్రీయే] జ్వరాతిసారశోఫానాంశ్వయథాచతథాక్ష
యే । ఆననం గుస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతి ।
స్వయోరావపిచేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్ ॥

తా. క్షయరోగములలో జ్వరాతిసారంబేని శోఫయేని ముద్రినను లేక ము
ఖము కాళ్ళు చేతులు కుష్కించి యోనిశరీరము వాచియుండినను అట్టి క్షయరోగి
మరణము జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మత్సాతరే] నాసికాచ్యుతరక్తశ్చమేహ పాండ్వమయీ
క్షయీ । సవ్యోపిముంచతిప్రాణాన్ సద్యమేవనసంశయః॥

తా. మేహ పాండు క్షయరోగముగలవారికి ముక్కుబెడలి రక్తముగారుచుం
డిన వారునిస్సంశయముగ తత్క్షణంబునప్రాణంబుల విడిచెదరు.

శ్లో॥ శోషోదలార్యోగ్రహణే జ్వరగూఢ్మఘృపద్రవాః॥

తా. క్షయరోగంబులలో శోష ఉదరము మూలవ్యాధి గ్రహణి జ్వరము గుల్మము అను నుపద్రవములు గలిగినరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచీశ్లేష్మహీనాంగ మతిసార ప్రవీజితమ్ ।
శూలశుష్కదరంచై వ యత్కౌణంపరివర్జయేత్ ।
ఉర్ధ్వశ్వాసాతిశుక్లాక్షి భిన్న కాంస్యహతస్వరః ।
అతియేహఃకృశోమందో హీనబుద్ధిబలేంద్రియః ।
వ్రణాంగశోషంహిక్మావాక్ క్షయీయాతియమాలయన్ ।
తథాస్యాప్రిప్రక ర్తవ్యా చికిత్సాజీవితావధి ॥

తా. విషూచి కఫము అంగహీనము అతిసారము శూల శుష్కదరము ఎగ పూపిరి శేత్రములు తెల్లనైర క్షయహీనములుగ నుండుట సర్వముపగిలినకంచుపాత్రధ్వ నితోతుల్యముగ నుండుట కడుమేహము శరీరకృశత్వముశరీరమాండ్యముబుద్ధిమాండ్య ము బలక్షయము ఇంద్రియక్షయము ప్రణములు శరీరముయెండుట ఎక్కిళ్లుఅను నుప ద్రవములలో దేనితోవేసి లేక అనేకరోగంబులతో నేనిగూడి యుండెడిక్షయరోగి యమాలయంబునకేగును. ఐననుక్షయరోగి జీవించియుండువరకు చికిత్సందేయవల యును.

క్షయేకాదశరూప మద్రూప శ్రిదోషశోషవివరణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్వరభేదోనిలాచ్ఛూలం సంకోశ్చాసపా
ర్శ్వయోః । జ్వరాదాహోతిసారశ్చ పిత్తాద్రక్తస్యచాగ
మః । శిరసోప్యతిధారశ్చా పృథక్తచ్ఛందపవచ । కాసుఃకంఠ
స్యశోధ్యూసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః । ఏకాదశభి రేతైర్వా
షడ్భి ర్వాపిసమన్వితమ్ । కానాతిసారపార్శ్వార్తి సర్వభేదా
రుచిజ్వరైః త్రిభి ర్వాపీతంలింగ ముర్జ వ్ర కాసాస్పగామయైః ।
జహ్వోచ్ఛోషార్ది నం జంతుమిచ్ఛంసు విపులంయశః ॥

తా. వాతపిత్త శ్లేష్మసంకరమువలన జనించు సన్నిపాతము సర్వలక్షణసం పూర్ణముగ నుండుచందంబున సన్నిపాతము వలన జనించు క్షయరోగము సర్వలక్షణ సంపూర్ణముగ నుండును. అంచువాతప్రకోపమువలనసర్వభేదముశూలభుజపార్శ్వములు

యాడ్చికొనుట పితృప్రకోపమువలన జ్వరము దాహము ఆతిసారము రక్తముగ్రమ్మట శ్లేష్మప్రకోపమువలన శిరోభారము అన్నద్వేషము దగ్గు కంఠముననొప్పి అను నీపనునొకండులక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతోక్షయరోగిని లేక కాసము ఆతిసారము పార్శ్వములు యాడ్చికొనుట స్వరభేదము ఆరుచి జ్వరము అను నీ 9 లక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని లేక జ్వరము దగ్గు రక్తము గ్రమ్మట అను నీ 3 లక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని మిమ్ముటముగ యశమునుగోరెడి వైశ్యుడు వర్జింప వలయును.

సర్వరోగభేద వివరణము.

శ్లో॥ ఏకనయివచదోషేణ తయోద్వ్యాభ్యామపిత్రయః ।

త్రివోషయిరపిచైకస్యా దేతైస్సప్తవిధోగదః॥

తా. సర్వరోగములు ఏకదోష ద్విదోష త్రిదోషజనితమువలన 7 విధములు అందు వాతపిత్తశ్లేష్మమువలన ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జనించునవి ఏకదోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మ వాతపైత్య పిత్తశ్లేష్మమువలన జనించిన ద్వంద్వదోషజనితంబులు. వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన జనించునవి త్రిదోషజనితంబులు.

రోగసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రయోగశ్శోషయేద్వ్యాధిమన్యామయము

దీరయేత్ । నానావశుద్ధశుద్ధస్తు శమయేన్నసమీరయేత్ ॥

తా. బౌషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనగా ఏకదోషజనితరోగము)లను హరింపజేయు నేగాని యితరరోగములగులగ జేయునుండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనగా ద్వంద్వరోగముల త్రిదోషజనితరోగముల) బౌషధముప్రయోగించిన ఇతరరోగములుజనించును అట్లుగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సంజేయవలయును అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభంబగుటచే వానికి చికిత్స జేయంజనదు.

క్షయరోగములకు తాళకసిందూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధతాళస్యభాగంచనుభూచూర్ణంసమాం

శకమ్ । రక్తాకారాసస రేణ మర్దయిత్వాదినత్రయమ్ ।

మూషాయాన్నిక్షి. పేత్సర్వం సప్తవారంపుటంభవేత్ ।

సిందూరంహరితాళస్యచేంద్రగోపప్రభంభవేత్ । ఏతత్సర్వం

సమాలోడ్య నానారోగేషుయోజయేత్ । పత్రపల్లీరసైర్యుక్తం శ్లేష్మక్షయవివాశనమ్ । గోక్షుస్వరసైర్యుక్తం రక్తక్షయవివాశనమ్ । నారికేళర సైర్యుక్తంవాతశ్లేష్మవివాశనమ్ । హరీతకిచూర్ణయుక్తం శ్వాసక్షయవివాశనమ్ । పిప్పలీచూర్ణయోగేన కాసక్షయవివాశనమ్ । సితయామధునాయుక్తం పిత్తక్షయవివాశనమ్ ॥ నిర్గుండిచూర్ణసంయుక్తం కఫజ్వరవివాశనమ్ । నవసీతేనసంయుక్తం హిక్కాఛర్దినివారణమ్ । మంజరీసారసంయుక్తం చాతుర్థికవివాశనమ్ । అర్జునత్వక్పూర్ణయుక్తం శుక్లమేషవివాశనమ్ । కార్పాసబీజచూర్ణేన బహుమూత్రప్రణశ్యతి । శంఖచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీసారనాశనమ్ । ఉన్మత్తసారసంయుక్తం క్రిమికుష్ఠంవినశ్యతి । అపామార్గస్యసారేణ గుదరోగోవినశ్యతి । వృశ్చికాళీరసైర్యుక్తం యేహంకృచ్ఛింవినశ్యతి । ధూపచూర్ణేన సంయుక్తం గ్రహణీరోషనాశనమ్ । శుక్లకంఠేనసంయుక్తం గ్రహణీశూలనాశనమ్ । దాడిమీసుమసారేణ హిక్కాగ్రహణీనాశనమ్ । ఏతత్సహంశకంమార్గ మయోక్తంభాషితంతథా । తాళసింధూరయోగేన నానారోగహరంపరమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము సున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వముననుచి పైడిప్రత్తిపువ్వలరసాన మాడుదినములు మేర్పించి వజ్రమూషలోనునిచి 7 లఘుపుటములువేసిన తాళకము అరుద్రపురుగులవలె నెఱ్ఱగసిందూరించును. పిదప నావజ్రమూషములోని సిందూరమును గీచి యెత్తుకొని సర్వరోగములయం దుపయోగింపవలయును. మజియు నాసింహారములో గెండు * చిన్నములయెత్తును రుద్రజడామరసముతో నొసంగిన శ్లేష్మక్షయమును ఏనుగు పల్లెకు రసముతో నొసంగిన రక్తక్షయమును టెంకాయ నీరుతో నొసంగిన వాతశ్లేష్మక్షయమును కరక్కాయను చీనాపంచదారతో నేని నీటితోనేని నొసంగిన వైత్ర్యక్షయమును నల్ల వాపిలి యాకు చూర్ణముతోనొసంగిన శ్లేష్మజ్వరమును వెన్నతోనొసంగిన ఎక్కిళ్లు వాంతులును తొలసియామరసముతో నొసంగిన చాతుర్థికజ్వరమును మద్దిచెక్కచూర్ణముతో

నొసంగిన శుక్ల మేహములు ప్రతిదినముల మార్గముతో నొసంగిన బహు మూత్రమును శంఖచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీ ఆతిసారములును ఉమ్మై తరసముతో నొసంగిన క్రిమి కుష్ఠగోగములను ఉత్తరచిరసముతో నొసంగిన గుదరోగమును తేలుమణి యాకు రసముతో నొసంగిన మేహరోగమును మూత్ర కృచ్ఛ్రమును అగరుగంధపు చెక్క మార్గముతో నొసంగిన గ్రహణీ దోషమును అతివస చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీశూలమును దానిమృదువుల రసముతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళతో గూడియుండు గ్రహణీరోగమును నశించును వైయనుపానములు సిందూరమునకు సమముగ నుంచు కొనవలయును. మఱియు నితాళక సిందూరము నానారోగముల హరింపజేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నది.

క్షయపాండుకామిలలకు శ్రీమదగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [నింతామణౌ తుల్యాగంధక పారదావమృతకం శుల్బంచ
తుల్యాశకమ్ ఖల్వేహంసపదీరసేదినయుగం సమర్థ్యయ
త్నాత్తతః । కృత్వాకాచమయేఘటేచ వటికాస్స-తాప్య
సూర్యాశుభః । తద్రుద్ధ్వాడనమంగుళీ పరిమితం చేలంమృ
దావేష్టయేత్ । భాంజేవాలుకయాత్రిభాగభరితే షిష్టా
షిషేద్వాలుకామ్ । భాంజాస్యంతునిరుద్య వాసరయుగం
గాఢాగ్నిముద్దీపయేత్ । ఉత్తార్థస్యశరీరశీతలమతోవేదాం
శతుల్యామృతమ్ । తుల్యాంజైశ్చమరీచ చూర్ణవికరై స్సం
యోజ్య గుంజామతమ్ । దేయంగాగలతాదశేన సహితం
చూర్ణంతథాఘాదయేత్ । శ్రీమానగ్నికుమారకోరసవరో
నిశ్చేమరోగాసహః । శ్వాసకాసక్షయ పాండుకామిలా శూ
లవాతసమిరోగభూపతిః । సన్నిపాతమతి దారుణజ్వరాక్
హంతిహంతరసభూపతిఃక్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి తామ్రభస్మము వీనినిసమభాగ
ములగ ఖల్వమునఁచుచి రెండుదినములు హంసపాదియాకురసముచే బాగుగామర్చించి
మాత్రలజేసి ఎండనెండించి గాజుకుప్పెలోబోసి దానియూలిన బలపపుబిరడచేయూసి
శీలమన్నులిచ్చి యెండించి కుండకు 3 భాగములుయునుకబోసి అంతా గాజుకుప్పె

నునిచి దానిపైమెరుల నిసుకబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 దినములువండిసాంగ శీతల మునదీసి దానికి 4 వ పాలుశుద్ధిజేసినవసనాభివసనాభికి సమము మీరియ పుచూర్ణము కలిపియందొక గురిగింజప్రమాణమును తమలపామలోనునిచి నేపించిన క్వాసకౌగలు క్షయరోగములు పొండుఁపులు కామిల శూల వాతములు వాంతులు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు (అమ్మపైత్తములు శోఫలు) మొదలగు సర్వరోగముల తక్షణమున నిశ్శేషముగ బోకడను. ఇదిశ్రీమదగ్నికుమారమనియురసభూపతియనియు జెప్పబడె.

క్షయాదిస్వరరోగములకు పూర్ణ చంద్రోదయము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పలంమృషు స్వర్ణదళం రసేంద్రపలాష్టకం
 షోడశగంధకన్య । శోణైస్సు కార్పాసభవై ప్రసూనై స్స
 ర్వంవిమర్దాధకుమారికాద్భిః । తత్కచకుంభే నిహితంప్ర
 గాడే * మృత్పర్పటిబిద్ధి వసత్రయంచ । పచేత్క్ర మాశ్నా
 సికతాఖ్యయంత్రే తతోరజః పల్లవరాగరమ్యమ్ ॥ నిగృ
 హ్యపైతచ్ఛుపలం పలంచ చత్వారి కర్పూరరజస్తధైవ ।
 జాతీఫలంశోషణ మింద్రపుష్పం కస్తూరికాయా ఇహశాణ
 మేకమ్ । చంద్రోదయోయంకథితోన్య మాషో భుక్తోహి
 వల్లిదళమధ్యవర్తి । మహోత్కటానాంప్రమతాశతానంగర్వా
 ధికత్వంశ్లథ యత్యకాండే । ఘృతంఘ భూతమతీవదుద్ధం ।
 * మృదూని మాంసానిస మండకాని । మాషాన్నపిస్తానిభ
 వంతిపథ్యా న్యాసందదాయీన్యపరాణిచాత్ర । వలీపలిత
 నాశనస్తను భృతావయ స్తంభ సస్య మస్తగద ఖండనః
 ప్రచుర్రోగపంచాసనః । గృహేషిగృహ భూపతిర్భవతి య
 స్యచంద్రోదయస్సపంచశరదర్పితోమృగదృశాంభ వేద్వల్ల
 భః । రతికాలేరతాంతే వాసేవితవ్యోరసోత్తమః । మాన
 హానికరోత్యేష ప్రచుదానారసు నిశ్చితమ్ । కృత్రిమంస్థా
 వరంచైవ జంగమంఘాపి యద్విషమ్ । నపికానా యభః
 సాధ కేంద్రస్య వత్సరాత్ । యథామృత్యుం జయాభా
 సాన్మృత్యుంజయతి దేహివామ్ । తథాయంసాధ కేంద్ర

స్వజరామరణనాశివః । ఇంద్రపుష్పంలవం గంస్యాత్కార్వాన
కుసుమద్రవమ్ । తాత్రాంతరేప్రసిద్ధో యంమకరధ్వజినామత

తా. శుద్ధిజేయబడి నూత్నముగ కత్తిరించబడిన కుందనపురేఖలు 1 పలక శుద్ధిజేసినపాదరసము 8 పలములు శుద్ధిజేసిన అమ్లసార శిలగంధకము 16 పలములు ఇటుల వీనినెల్లఖిల్లముననునిచి ఎఱ్ఱప్రత్తిపువ్వుల రసమునబడినముబాగుగామర్దింపిదప మఱియొకదినము కలబంధమురసముచే మర్దించి సెనగగింజలంతేసిమాత్రలుజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోబోసి చీలమన్ను లేపనము జేసి వాలుకాయంత్రమునునిచి మృగు తీక్ష్ణగాఢాగ్నులచే మూడుదినములువండి సాంగశీతలమున ద్విశయందలి యాషఢమునుదీసిజూచిన యదిచిగురుటాకు వర్ణతుల్యముగనుండవలయును. అటులుండిన పక్వంబైనదని యెఱింగి యందు దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పన పచ్చకర్పూరమును జాజికాయలనుపిప్పశ్యునులవంగములను* శాణప్రమాణముకన్నూరినిగలిపి మర్దించవలయును. ఇదియ పూర్ణచంద్రోదయమనంబడును. దీనినిమాషప్రమాణముతమలపాపలోనునిచి సేవించిన మదించిన నూరుగురు స్త్రీలగర్వము నణచుటయందు శక్తిగలవాడుగనగును. మఱియు రిదిముదీమినిసమస్తరోగములను బోకడచివయస్తంభనమును గలుగంజేయుటయే గాక బలిష్ఠమైన క్షయోదిరోగముల నేవీనుగులకుసింహముగనుండును. ఈపూర్ణచంద్రోదయము గృహపతి గృహమును రక్షింపుచుండు చందంబున శరీరమునురక్షింపుచుండును. మఱియు దీనినిసేవించువాడు కామముచేగర్వితుడై స్త్రీలను మిగులసంతోషమునుగలుగంజేయుచుండును. మఱియు దీనినిసురతకాలంబునగాని సురతాంతమునగాని సేవించెడువాడు మదించిన స్త్రీలయొక్కగర్వమును నిశ్చయముగబోకడచును. మఱియుదీనినొకసంవత్సరమువరకు సేవిచెడివానికి కృత్రిమస్థావరజంగమ విషములవలన యెవ్విధవికారంబును గలుగకుండు మృత్యుంజయరససేవనవలన మృత్యువు గలుగకుండు చందంబున దీనిసేవనవలన జరామరణములుగలుగకుండును. దీనియందు పేరిన నెయ్యి లఢకముగపాలు మృగుకరమింసములుమిగడ మాషాన్నము పిండివంటలు మొదలగు తన కీష్టపదార్థముల సేవించుట పథ్యకరము.

క్షయోదయము మహదగ్నికమారము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] గంధకేనద్వికర్షేణ శుద్ధసూతేనతావతా । విధాయకజ్వలీంశ్లక్ష్యామేకవాసరమర్దనాత్ । కర్షమాత్రంవిషందత్వా

* శానమున 4 మాసములయెత్తు.

మర్దయిత్వా దృఢంతథా । హంసఫాదిరసందత్యాస్తోకంస్తోకం
ముహుర్ముహుః । కుడవార్థమిదం పశ్చాద్గో శీకృత్యవిచక్ష
ణః॥ కాచకుప్యం వినిషీప్య శుల్బంచాస్మిక్ ప్రదాపయేత్ ।
దేవీశాస్త్రీపునఃప్రోక్తం చూర్ణితం కాంచనవిషమ్ । ఊర్ధ్వా
ధోగోళకానా హిం కాచకుప్యం వినిషీపేత్ । నిషీపేత్క
జ్జలీమధ్యేయథా శ్వాసోనజాయతే । తతశ్చద్వ్యంగుళేనైవ
మృదాకుప్యం విలిప్యచ । విశోష్యవాలుకా యంత్రే సూత్ర
స్థానప్రకాశితే । అథోముఖం ఘటీంక్షిప్త్వా క్షిపేదుపరి
వాలుకామ్ । నిరుధ్యభాండ వక్త్రించ చుల్యామారోప్య
యత్నతః । వహ్నింప్రజ్వాలయే త్సార్థ దినంక్రమ వివర్తి
తమ్ । సాంగశీతంసమాకృప్య సహతామ్రేణ మర్దయేత్ ।
పలార్థం మారిచంసూక్ష్మం కర్పూర్ధంవత్స నాభకమ్ । వినిషీ
ప్యవిమర్ద్యాథ క్షిపేద్ద్రివ్యంకరండకే । నందినాథసమాదిప్తం
రసతుల్యం మరీచకమ్ । కత్సనాభంచ కర్పూర్ధంమిశ్రయేత్స
త్తిచూర్ణితమ్ । నిర్దిప్ట్యగ్నికుమారకో రసవరో దేయస్తథా
నందినా । సవ్యోవైద్యయశః ప్రభూతఫలద స్సర్వామయ
ధ్వంసకః । నిత్యంపాచనదీపనో రుచికరశ్శీఘ్రం గుణోత్కర్ష
కృత్ । శాలీభోజన తోయభక్షసుఖదశ్చేష్ఠారసానాంప్రభుః
మహదగ్నిం కభవాతజక్షయగదం నిశ్చేష శూలామయమ్ ।
శ్వాసంకాసగదం తథా కఫమరు జ్ఞాత్రించ పాండుంతథా । శో
షంవాతగదా స్మహాకఫరుజః కంఠామయం సర్వశః । సామాం
చగ్రహణీం హరేత్థలు రతిం కుర్యాచ్చ పణ్ణాన్వితః * కణ
యాసిత యాజ్ఞేనదాతవ్యోయం మహారసః । వాయుము
ఖ్యేషు రోగేషు వాయు సంసర్గకేష్వపి । నందినాథేపునఃప్రో
క్తప్రత్తద్రోగ హరఃపరః । నిహంతినకలాక్రోగాననుపానవిశే

షతః । రసజనితవిదాహేశీతతో యాభిషేకో మలయజఘః
సారైః శ్లేపనం మందవాతః । తరుణ రధిచయుక్తం నారి కేశస్య
రమ్ । మధురశిశిర వాత శ్శీతమనన్యచ్ఛ శస్తమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 కర్షములు శుద్ధిజేసిన రసము 2 కర్షములు ఇటు
పినిని గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి ఒక దినము కజ్జలిగమర్చించి అందు కర్షప్రమాణము
శుద్ధిజేసిన వసనాభిని కలిపి మరల దృఢముగ మర్చించి హంసపాడియాకు రసమును కడి
వార్గపరిమితముగ జేసి కొంచెకొంచెముగ వేయుచు పలుమారుమర్చించి మాత్ర
జేసి యొండించి పిదప గాజుకు ప్పెలోపల దేవకొంచనపు చూర్ణమును శుద్ధిజేసిన వసనాభి
చూర్ణమును వైచిదానిపై యామాత్రలనునిచి ఆమాత్రలకు నడుమ తామ్రభస్మమును
మరల దానిపై దేవకొంచనపు చూర్ణమును శుద్ధిచేసిన వసనాభిచూర్ణమును వైచినందు
లేకుండునటుల దానిమూతిని బలపపురాతిచే మూసి రెండంగులముల దశప్రమాణము
చీలమన్న లేపనము జేసియొండించి దేవీశాస్త్రముయొక్క నూత్రస్థానమున జెప్పబడిన
వాలుకాయంత్రములో నునిచి దానిపై నిమకబోసి ఒకకుండను దానిపైబోర్లించి ఆ
రెండుకుండల మూతుల బంధించి చీలమన్న లేపనము జేసియొండించి కడుజాగరూక
తతో పొయిమీద నునిచి మృదుతీక్షణ గాఢాగ్నులచే క్రమముగ 12 ఝాములుపాక
ముజేసి చల్లారినపిదప యందలి గాజుకు ప్పెను దీసికొని తామ్రభస్మముతోడ ఖల్వమున
మర్చించి అందుమిరియములచూర్ణము $\frac{1}{2}$ పలము శుద్ధిజేసిన వసనాభిచూర్ణము అగ్గకర్ష
ప్రమాణము కలిపి ఒకభరణియందునిచి కొనవలయును. ఇటుల రసమునకు సమముగ
మిరియముల చూర్ణము $\frac{1}{2}$ కర్షము శుద్ధిజేసిన వసనాభిని కలుపుటచే నిర్దుష్టంబై
క్రేష్టంబుగ నుండు మహదగ్నికుమారమును నీరసము తమలపాకుతోడ నేవింపబడిన
పాచనము అగ్నిదీపనము రుచి గుణాదిక్యము అనువానిని గలుగఁజేయునని అగ్ని
మాండ్యము కఫవాతజనితక్షయరోగములు శూల క్వాసముకౌసము కఫము వాతరోగ
ములు పొందువు కోష ఎనుబదివాతములు క్లేచ్చరోగములు కంఠరోగము ఆమయ్యుక్త
గ్రహణి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపజేయుటవలన తత్కాలమునందేవైద్యులకు
యశస్సును గలుగఁజేయుననియు పిప్పలచూర్ణము పంచదార నెయ్యి అనువానితో
నేవింపబడుటవలన వాత మేముఖ్యముగ గలరోగముల వాతసంబంధమువలన జనించిన
రోగముల హరింపజేయుననియు మఱియు అనుపానవిశేషమువలన సకలరోగముల
హరింపఁజేయుననియు నందినాధీయమును గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది. ఈరస
సేవనకాలముల సంతాపముజనించిన శీతోదకస్నానము పచ్చకర్పూరముతోగూడి

శీతకరముగ నుండు చందనలేపము యొకింత వాతశేవన నూతనమైన నెఱుగు తెం
కాయనీరె మదురద్రవ్యములు శీతకరద్రవ్యములు ఇతర శీతలద్రవ్యము | అనువానిని
సేవించుట హితకరంబు ఇవియ మహదగ్నికుమార మనంబడును. ఇది సకలరసముల
లో కడుశ్రేష్ఠంబు దీనియందు మంచి శాల్యన్నమును మంచి ఉదకమును మంచి
భక్ష్యములను పథ్యముగ గ్రహింపవలయును.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మండూరకఫవాతఘ్నం శోపపాండుక్షయా
పహమ్॥

తా. మండూరమును తేనె పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మము వాతము శోఫ
పాండువు క్షయరోగము హరించును.

క్షయాదులకు జీర్ణమండూరచూర్ణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] జీర్ణమండూరచూర్ణం పశుసలీలపరీభృంగరా
జస్కవాసా । మత్స్యక్షిమేఘ నాథేయరకులిశలతా బ్రహ్మ
మూర్వామృతానామ్ । వర్షాభూశిగ్రునీలీహపుషబహుళదళా
శేషకన్యార్ద్రకానామ్ । భృష్టశ్రేష్ఠంరసేనత్రికటువరనిశాదా
రుదార్వగ్నివేల్లైః । ఏభిస్తుల్యంసమాంశం దదిమధుపయసా
కోష్ఠ్యతోమార్ద్రసీరైః । ప్రాతఃత్రీత్వాని హన్యాత్క్షయకసన
శుభశ్వాస పాండ్యగ్నిమాంద్యామ్॥

తా. పాతచిట్టెము నెఱుగ కాల్చి గోమూత్రములో యేడుమారులు చల్లాల్చిన
నది శుద్ధియగును. పిదప దానిని దంపు చూర్ణముజేసిగుంటగలగరజిల్లేడాకులు అడ్డగర
పాకు పొన్నగంటియాకు చిట్టియాకు నీరు కొలిమిడి నల్లేరు మండూక బ్రహ్మరాగము
ట్టలు తిప్పతీగె గలిజేరు మువగ చెక్క నీలియాకు బోడతరము సంబరేణు వావిలి కల
బంద అల్లము దుప్పపాకు పశుపు అను వానిరసములతో ప్రతిదానిచే ప్రత్యేక ప్రత్యే
కముగ రుద్చి ప్రతిదానిచే నై దేసిపుటంబుల చొప్పన నూరుపుటంబులిడవలయును.
ఇటుల నూఱుపుటంబు లిడిన యది శుద్ధంబగును. పిదప శొంఠి పిప్పలిమిరియాలుకరక
శాండ్ర ఉసిరికలు పసపు మ్రానిపసపు కేవదారు చిత్రమాలమువాయువిడంగములు
అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దాని సమముగ పైమండూరముగలిపిప్రతి

దినము పదిచిన్నములయెత్తును పెఱుగు పాలు కోష్ఠ్యకల్కముఅల్ల పురసము అనువాని లో దేనితో నేని ప్రాతఃకాలమున నేవింపుచుండిన త్తయరోగములు కాసము శోఫ శ్వాసలు పొందువు అగ్ని మాంద్యము హరించును. (ఈ మందురముక్షయపొందు శోఫల హరింపజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిజెందినది.)

సర్వక్షయములకు కాంతవల్ల భరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] కాంతంఘోడశభాగంచ సతుర్దశమయోరజః | కిట్టంద్వాదశంచైవ దశభాగంతు టంకణమ్ | మనశ్శిల్పాప్త భాగంచ షడ్భాగంచశిలాజతు | సర్వేణచసమంసూతంగంధ కంచాపితత్సమమ్ | ఆర్ద్రమూషోదరేన్యస్యవాలుకాయంత్ర కేషీపేత్ | పాచయేత్సప్తరాత్రంతతు సంగ్రాహ్యాంసూక్ష్మ చూర్ణితమ్ | నేవితంశుభునాయు క్తంనిష్కార్ధేనసమన్వితమ్ | పాండురోగక్షయంగుల్మ గ్రహణీరోగనాశనమ్ | కాసంశ్వా సంజ్వరంఛర్దిష్ఠీ హోదరమరోచకమ్ | మగదాగ్నికుష్ఠరోగం చ మూలరోగం భగందరమ్ | వాతశూలహరంవృష్యమత్యంత మతిదీపనమ్ | తుష్టిపుష్టికరం కాంతివర్ధనం బలవర్ధనమ్ | కాంతవల్ల భనామ్నాయం విష్ణునానిర్మితంపురా | సర్వపాండు క్షయంచైవ లోకస్యారోగ్యకారకమ్॥

కా. కాంతభస్మము 15 భాగములు ఉక్కురాపాడి 14 భాగములు * మం దూరము 12 భాగములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 10 భాగములు శుద్ధిజేసిన మణిశిలరి భాగములు శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తురిభాగములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము 66 భాగ ములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 66 భాగములు ఇటుల పీనినెల్ల ఖల్వముననుచి నిమ్మ పండ్లరసముతో బాగుగ మదికొంచి † ఆర్ద్రమూషలోగాని గాజుపప్పెలోగానినుని చి వాలుకాయంత్రమున యేడుదినములువండి సాఁగ శీతలమున ఖల్వమున నునిచి మ దికొంచి చూర్ణముజేసి యందర్ధనిమ్మప్రమాణమునుప్రత్యహము ప్రాతస్నాయంకాస ముల తేనెలోనేవించుచుండిన పాండువు త్తయరోగము గుల్మముగ్రహణీరోగముకాస శ్వాసలు జ్వరము వాంతులు ప్లి హోదరముఅరుచిఅగ్ని మాంద్యము కుష్ఠపుమూలవ్యాధిభగందరము వాత శూలహరించుటయేగాక కడువీర్యవృద్ధిఅగ్ని దీపనమునునస్సంతో

* మందుర మన—ప్రాతచిత్తైము.

† ఆర్ద్రమూష యన—ఆవము (నూళ్)లో నుంచని మూష.

షము శరీరపుష్టి కాంతి బలము గలుగును. ఇది విష్ణుదేవుచే నిర్మింపబడిన కాంతవల్ల భరణ మనబడును. మఱియునది సర్వపాండువుల క్షయముల హరింపజేసి లోక మున కారోగ్యము గలుగఁజేయుచుండును.

క్షయరోగములకు లోకనాథరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వరాటత్యుమండూరంతదర్ధంతీక్షణలోహ కమ్ । తత్సాదాంశం మృతంసూతం సూతద్విగుణగంధకమ్ ।
ఖల్వోద రేవినిక్షిప్తమర్దయేద్దివసత్రయమ్ । వర్షాభూముల సారేణ వజ్రవల్లీరసేనచ । వాసాసాతలగేనాపిచిత్రమూలేన
మర్దయేత్ । గోశ్శకం చాతపే శోష్యందినాంతంతువినిక్షిపే త్ । శరావేణచమృద్వగ్నాకుక్కుటేపుటవద్భవేత్ । సూక్ష్మ చూర్ణంతతఃకృత్వాతత్సమంమారించం రజ । భావనానంత
రంద్రవ్యంనాగవల్లీరసార్ద్రకమ్ । భృంగరాజంచనిర్గుండీముండీ శిగ్రురసస్తథా । త్రిఫలారసభావేనఛాయాశుష్కంతుకార
యేత్ । నిమ్బార్ధంమథునాలేఽప్యాయామేయామేచ భక్షయేత్ । క్షయంక్షయకృశంవ్యాధీన్ వాతపిత్తకఫాద్భవాన్ ।
కాసశ్వాసప్రతిశ్యాయశోభపాండుగదాదికాన్ । హలీమకం చాస్థిగతం వినిహంతిచసత్వరమ్ । దీపనం వీర్యవృద్ధిం చకారయేన్నాత్రసంశయః । లోకనాథరసోనామ శంభు నాపరికీర్తితః ॥

తా. గవ్వలభస్మము 1 భాగము మండూరము 1 భాగము లోహభస్మము 1 భాగము రసభస్మము లేక శుద్ధిజేసినరసము 2 భాగములు శుద్ధిజేసినగంధకము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి గలిజేరివేళ్లు నల్లరు ఆడ్డసరము సంబరేణు చిత్రములము అనువానిరసములచే 3 దినములు బాగుగమర్దించి దెనగగింజలం తేసి మాత్రలు జేసిఒకదినము ఎండించి మూకుడులోనునిచి దానిపైనొకమూకుడుమూసి బాగుగాచీల మున్ను లేపనముజేసి కుక్కుట పుటంబిడవలయును. లేక ఒకర్కూమువరకుపొయిమీద నై నా వండవలయును. పిదప నామాత్రల సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ మిరియములచూర్ణముగలిపి తమలపాకు ఆల్లము గుంటగలగరాకు వావిలి బోడతరము మునగచెక్క కరిక తాండ్ర ఉసిరికెలు అనువానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ భావనజేసి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి నీడనెండించి తేనెతో ప్రతిర్కూమున సేవింపుచుండినక్షయరోగము క్షయమువలన జనించినశరీరకృశత్వము

వాతపిత్త శ్లేష్మమువలన జనించిన కాసశ్వాసలు పీనసము శోభపొందువు పెనులగు
 గోగముల హలీమక అస్థిగతజ్వర అగ్నిమాంద్యగోగముల నిస్సంశయముగ హరింపం
 జేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగజేయును. ఇది శివునిచే జెప్పబడిన లోక వాధరస మనం
 బడును. (పైజెప్పిన యాపథ్యముల నన్నింటిని సర్వక్షయగోగములం దుపయోగింప
 వలయును. తాళకసిందూరము నొసంగునెడ వానియనుపానముల నెఱింగి బ్రయో
 గింపవలయును.)

క్షయగోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాలోద్యద సముద్గ యమాఘృతామృతేవాస్తుకమేఘ
 నాదౌ । కుశ్మాండ శిగ్రూ లఘురుచ్యభోజ్య క్షయేఘ
 పథ్యం సముదాహరంతి॥

తా. ప్రాతరాజనపు బియ్యపువంటకము పెసరకట్టు మేకనెయ్యి మేకపాలు
 చక్రవర్తకపుకూర చిట్టికూర ముదురుగుమ్మడికాయ మునగకూరలఘువైరుచికరముగ
 నుండు ద్రవ్యములు క్షయగోగులప పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] కుశుత్థయుషోనిలహాశర్కరాశ్మరిభేదనః ।
 తూనిప్రతూనినిరసోగుల్మ మేహక్షయాపః ॥

తా. ఉలవకట్టు వాతగోగము శర్కరాశ్మరి తూని ప్రతూని గుల్మగోగము
 మేహగోగము క్షయగోగము గలవారలప పథ్యకరంబు.

క్షయగోగములయం దపథ్యములు

శ్లో॥ వర్షయేల్లవణం హింగు గవాంతక్రంసదాపయేత్ । క్షీర
 మాజ్య దధిక్వాథ పథ్యవర్గః క్షయేహితః ॥

తా. లవణము ఇంగువ ఆవుచల్ల (ఆవుమజ్జిగ) పాలు నెయ్యి పెలుగు వగ
 రుగల ద్రవ్యములు క్షయగోగుల కపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
 నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ సత్పత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
 శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 క్షయరోచనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సాను
 పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయ్యుక్తం
 చతుర్థ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర మ్మ.

బ స వ ర ఙ్గీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్య ము.

••

— పంచమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ నందీశశేషశీతాంతు సింహకర్పూరసారసైః ।

చందసేనచతుర్ల్యాంగం నీలకంఠమహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుశ్యశంకగలవాడై తనచేతేయం బడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పఠింపఁజేయఁజేయుటకై తనక్రిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మక మంగళమును “ నందీ శేషశీతాంతు ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. నందీశ్వరుడు అదిశేషుడు చంద్రుడు సింహము కర్పూరము సారసపక్షి చందనము అనువానితో తుల్యశరీరముగల నీలకంఠుని సేనుభజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః ।

వయోమివృష రాజీయ మహంనైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన సేనువైద్యగ్రంథములలో కడుక్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమున నైదవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పాఠ్యురంగ నిదానాదులు.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] పాండురోగఃస్మృతాఃపంచవాతపిత్తకవైదప్రయః । చతుర్థస్సన్నిపాతేనపంచమోభక్షణాస్మృదః । వ్యాయామోలవణంచాఘ్నమతితీక్ష్ణంచమృత్సురా । సేవనాచ్ఛదివాస్వాపాజ్ఞాయతేపాండురస్త్వచి । అపక్వంముత్రవిట్టితం

మృత్తికాభక్షణాధికమ్ । నిష్ఠీవనం త్వచిస్పీటం విశ్లేయం
పూర్వలక్షణమ్ ॥

తా. పాండురోగములు వాతపిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాతమృత్వాండువులనైన
విధంబులు మిక్కుటముగ సంచారదుట నేయుటవలన ఈవృత్తులునుకడుతీక్ష్ణ
వృత్తులు మృత్తిక కల్లు అనువానిని మిక్కుటముగ నేవించుటవలన పగటినిద్రవల
రక్తము దుష్టమై చర్మము పాండురవర్ణమగును. అందు భుజించిన యన్నముజీర్ణవ
గాక విరేచనంబుగల మలమూత్రములు పచ్చగవెడలుట అధికముగ మన్నుదను
యందిచ్చుటగలట కారి ఉమియుట శరీరమునెండి చర్మముపూడుట లేక శరీరప
గాదరైయుండుట ఈలక్షణములు ముందుగలుగ భూయ్యేడి పాండురోగమునః
పూర్వరూపంబులు.

వాతపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్వక్ష్మాత్రనయనాదీరాం రాత్యంకృష్టారు
ణాభతా । వాతపాండ్వామయేకంపతోదానాహాభమాదయః

తా. చర్మము మూత్రము నేత్రమును మొదలగునవిరూముగ నేని నల్లగనే
పట్టగ నేని నుండుట వణుసు నూగులచే బాడుచునటుల వేదన కడుపుబ్బరము భ్రవ
మొదలగునవి గలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపాండువని తెలియవలయును.

పిత్తపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పీతమూత్రకృన్నేత్రో దాహాత్మస్థాజ్వ
రాన్వితః । భిన్నవిట్కీతిపీతాభః పిత్తపాండ్వాచుయీనరః ।

తా. మూత్రము మలము నేత్రములు పచ్చగనుండుట వాహము దప్పి జ్వర
ముగలుగుట అధికముగ మలమువెడలుట శరీరము కడుపచ్చగనుండుట ఈలక్ష
ణములు గలది పిత్తపాండువని తెలియవలయును.

శ్లేష్మపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కఫప్రసేకశ్వయధు తంద్రాలస్యాతి గౌర
వైః । పాండురోగీకఫాచ్ఛుక్తై స్త్వక్ష్మాత్రనయనాననైః ॥

తా. తెమడ వెడలుట వాపు తంద్ర ఆలస్యములుగుట శరీరము కడుబలువుగ నుండుట చర్మము మూత్రము నేత్రములు తెల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలదిశ్లేష్మ పాండువని తెలియవలయును.

సన్నిపాత పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] జ్వరారోచకహృల్లాసత్పిష్టాఘర్దిక్లమాన్నితః ।
పాండురోగీ త్రిభిర్దోమై స్త్యాద్యఃక్షీణో హతేంద్రియః॥

తా. జ్వరము అరుచి ఓకర దప్పి వాచి బద్ధలికలుగుట పైశేష్పబడినవాత పిత్తశ్లేష్మ పాండురోగ లక్షణంబులన్నియు గలిగియుండుట శరీరము క్షయించుట ఇంద్రియములు స్వల్పవిషయ గ్రాహకశక్తివిహీనంబులుగనుండుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతపాండువని తెలియవలయును. ఇదిగల రోగికి చికిత్సంజేయంబనదు. వినను చక్షురాదీంద్రియములకు స్వల్పవిషయ గ్రాహకశక్తి గలిగియుండిన చికిత్సంజేయ వలయు.

మృత్యాదురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృత్తికాదనశీలస్య పాండురోగ స్సుదు
స్సహః । జాయతే క్రిమికుష్టంచ వ్యాతిసారస్సకృత్కఫః ।
శూనాక్షీ కూటగండ భూశ్శూనహస్తాది మేహనః । అతి
శ్వోతోతిదగ్ధాంగశ్చర్దిమార్ఛాత్పాన్వితః॥

తా. మిక్కుటముగ మన్నభుజించుటవలన పాండురోగముజనించును. అందు పురుగులు కుష్టువు అతిసారముగలుగుట ఒకానొకపుడు తెమడవెడలుట కనుక ప్పలు చెక్కిళ్ళు కనుబొమలు హస్తములు లోడలు పాదములు నాభి మేహవము ఉబ్బియుండుట శరీరము తెలుపుబారియుండుట శరీరము ముండుట నాంతులు మూర్ఛ దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది మృత్యాండువని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము

ప్రకారాంతర పాండురోగ లక్షణము

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] నయనధవళకాంతిస్సేవ్యదనం జాడ్యరూపం
శ్వయధువమనమాంద్యంచాంగశోపాతిసారమ్ ।
అరుచిజఘనజాడ్యంశ్లేష్మనిద్రాతిపిత్తమ్ ।
శ్రమభ్రమణవిదాహంషోడశై తానిపాండో॥

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెనుట శరీరజాడ్యము వాపుగలుగుటవచన
జగుట శరీరమువాతపూరితముగనుండుట శరీరముతోపించుట ఆతిసారము అరుచి,
లుగుట పిఱుదులయందుజాడ్యముగలుగుట దగ్గు నిదుర కడుపైత్యము అలసటగలుగు
శరీరముదిరుగుట కడుదాహముగలుగుట ఈ 16 లక్షణములుగలది పాండురోగమ
తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] నయనధవళకాంతిస్సేదనంజాడ్యరూపమ్ ।
పవనఽదకరాగ్నిత్వంగశోఫస్తథైవ ।
అరుచిరసలమాండ్యం క్లేష్మనిద్రాపయక్తిః ।
భ్రమణమతివిదాహోద్వాదశై తానిపాండౌ ॥

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెనుట శరీరజాడ్యముగలుగుట శరీరమువా
పూరితముగనుండుట కాళ్ళుచేతులునుండుట శరీరమువారుటఅరుచి అగ్నిమాండ్యమ
దగ్గు నిద్ర భ్రమగలుగుట శరీరమధికముగనుండుట ఈ 12 లక్షణములు గలదిపాండ
రోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వివర్ణతా శరీరస్య శ్వయంభుః కార్శ్య మేవ
చ । సత్వహానిస్తథాలస్యం పాండురోగస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వివర్ణముగనుండుట శరీరమువారుట శరీరముకృశించుటసత్వమ
లేకుండుటఅలస్యముగలుగుట ఈలక్షణములుగలదిపాండురోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] నిస్సారశ్చి లేంద్రియోల్పవచనం శూనాక్షి
కూటస్తథా । శ్వాసఃకర్ణరవోగ్నిసాదనయతోవ్యాత్యుప్రమే
దస్రవః । కాసోద్బుష్టివిహీనతానిశితనాకార్శ్యంచనిష్ఠివనమ్ ।
థాతూనాం శిథిలత్వ మంగగుతుతా వీడాన్వితః పాండురః ॥

తా. శరీరము నిస్సక్తువగనుండుట ఇంద్రియములు త్తయించుట మాటలాడు
టకు శక్తిలేకుండుట కనురెప్పలు ఉబ్బుట శ్వాసముగలుగుట చెవిలో గింగురింగున
మట అగ్నిమాండ్యముగలుగుట నేత్రములనీరు పుసిగారుట దగ్గుగలుగుట రాత్రులయం
దు నేత్రములకు దృష్టిలేకుండుట శరీరము కృశించుట తఱుచుగఉమియుటసత్తథా

తువులు శిథిలంబులగుట శరీరము వాచుట శరీరముపసపుబారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

పూర్వోక్త పంచపాండురోగ మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః]తంద్రాదాహారుచిఃఛర్దిమూర్ఛాభ్యానాతి
సారవాక్ । పాండుదంతే త్షణనఖః పాండుసంఘాతదర్శనః
ఏభిశ్చలక్షణైర్మృత్యుక్తం వర్జయేత్పాండురోగిణమ్ ॥

తా. తంద్ర దాహము అరుచి వాంతులు మూర్ఛ కడుపుబ్బరముఅతిసారము గలుగుట దంతములచిగుళ్లు నేత్రములు గోళ్ళు పాండురవర్ణముగనుండుట సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగుపడును ఈ లక్షణములు వై జెప్పిన పంచవిధ పాండురోగములలో దేనియందు గలిగియుండినను అపాండురోగినివర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]పాండుదంతనఖోయస్తు పాండునేత్రశ్చయో
భవేత్ । పాండుసంఘాతదర్శీచ పాండురోగీవినశ్యతి ॥

తా. దంతముల చిగుళ్ళు గోళ్ళు నేత్రములు అనునవి రక్షహీనంబులై పాండురవర్ణముగనుండినను లేక సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ గనుపించినను ఆపాండురోగి వై వస్వతనిలయంబున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పాండురోగేశ్వర యథుమాన్ పీతాక్షీనఖ
వాంస్తథా । తంద్రాదాహారుచిశ్చర్దిఃపాండురోగీవినశ్యతి॥

తా. శరీరమువాచియుండుట నేత్రములు గోళ్ళు పసపుబారియుండుటతంద్రాహారుదాహము అరుచిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగల పాండురోగి ముఖ్యధర్మరాజును గాంచునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ నాసికాస్యతరక్తశ్చమేహపాండ్వామయీక్షయీ ।
సన్యోవిముంచత్ప్రప్రాణాన్ సత్యమేవనసంశయః॥

తా. మేహ పాండు క్షయరోగములయందు ముక్కుబెదరి రక్తముగారుచుండున రోగి నిస్సంశయముగ తత్క్షణమున ప్రాణంబుల విడుచును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] నిస్సారతానిష్ఠీవశ్రమశూనాక్షీకూటతాః ।
థాతూనాంశిథిలత్వంస్యాదసాధ్యంపాండులక్షణమ్॥

దుర్గంధం మదనంపిత్రం చతుర్వింశతి పై త్తకమ్ ।

పూర్వాచార్యై రిదంప్రోక్తం శాస్త్ర మార్గ విచారణాత్ ॥

తా. ఆవర్ణపైత్యము వివర్ణపైత్యము సూర్యవర్ణపైత్యము కామిలాపైత్యము ఆమ్లపైత్యము రక్తపైత్యము స్వేదపైత్యము ఉన్మాదపైత్యము పాండ్రికపైత్యము విసర్పిపైత్యము కరపాదపైత్యము శీతపైత్యము మూర్ఛాపైత్యము మధురపైత్యము కుసుమపైత్యము క్రోధపైత్యము భ్రంశపైత్యము శిఃపైత్యము క్షుధాపైత్యము తృషాపైత్యము గుర్భావపైత్యము చర్మపైత్యము దురంధపైత్యము మదనపైత్యము అన పైత్యగోగములు 24 విధంబులని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి,

ఆవర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] స్వేదఃకాంతి హరంతృష్ణా వ్యతి రుర్గంధ
నేహతా । దేహస్తుపీతస్సర్వాంగ మావర్ణంపై త్తమాదిశేత్ ॥

తా. చెమట దప్పిలుగుట శరీరము కంఠవేసుట శరీరము పచ్చగనుండుట స్వాంగముల కంఠులుగట్టుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముకాంతి విహీనముగనుండుటయే ఆవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [చరకే] అంగదాహ శిరోదాహః పాదదాహశ్శిరోభ్రమః ।
మూర్ఛాభ్రమో మనస్తాపో హృదిః క్లేశో ముహుర్భయమ్ ।
కంఠస్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషః క్లేశో ముహుర్భయమ్ ॥
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణపై త్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము శిరము పాదములునుండుట తలతిరుగుట మూర్ఛ భ్రమ హస్తాపముగలుగుట తోమ్యుల్లోమండుట కడుపునొప్పట కుతికెక్రింద చెమటబట్టుట శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట శోష క్లేశముగలుగుట పలుమారు భయపడుట శ్రోత్రతృష్ణ క్లేశహృద్రోణేంద్రియ వాక్పాదపాణిపాయు గుహేంద్రియములన దనేంద్రియములు దౌర్బల్యమును జెందుట. (అనగా శ్రోత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవులలో ధ్వనులుగలుగుట చెవులుగడియలుపడుట చెవుడుగలుగుట త్విగింద్రియదౌర్బల్యమున చర్మమునుండుట శరీరము అమరుట శరీరము ఉబ్బుట శరీరమున పొట్టువలేర్పాటుట శరీరము పగులుట శరీరమున దురదగులుగుట సేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున సేత్రములునుండుట విశరదబట్టుకుండుట దృష్టిమధ్యముగుట జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్య

వాతపాండువునకు రససిందూర భూషణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంస సిందూరంపల్లెకై కం విసు
ర్దయేత్ । వాసారసేనయామైకం తలేకుర్యాచ్చచక్రికామ్ ।
అపక్వాంకారయేన్ముషా మున్నతాం ద్వాదశాంగుళామ్ ।
తన్మధ్యేగంధకంశుద్ధంక్షీ పేత్సలచతుష్టయమ్ । పూర్వోక్తాం
చక్రికాంవక్త్రేదత్వారుద్ధాపుటేలఘుః । జీర్ణేగంధేసముద్భృత్య
చక్రికాంతాంవిచూర్ణయేత్ । చూర్ణాద్భజ గుణంయోజ్యం
మృతలోహంచమర్దయేత్ । లశునస్యదశాం శేనచణమాత్రా
వటికృతా । వాతపాండుహరస్సిద్ధోరససిందూరభూషణః॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము సిందూర పీటిని దిమసు కొక్కొకపలముచొ
ప్పన ఖల్వముననునిచి అడ్డసరపురసముచే నొకర్కూముమర్దించి అటచేతిలో బిళ్ళ
జేసి పన్నెండంగుళములపొడవుగల * అపక్వమూషను గ్రహించి దానిలోపల నా
లుగుపలములు శుద్ధిచేసినగంధకము వైచి దానిపై యీబిళ్ళనునిచి మూషయొక్క
మూతిని బలపపుబిళ్ళతోమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి మూషయందలిగంధకముజీర్ణం
బగు వరకు లఘుపుటంబిడి యాబిళ్ళనుదీసి ఖల్వముననునిచి చూర్ణముజేసి దానికి
పడింతలు లోహభిస్మముగలిపి ఈ యాషధమునకు 10. వ భాగము వెల్లుల్లిపాయల
గలిపి మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో సేవించిన
వాతపాండువుహరించును. ఇది రససిందూరభూషణమనంబడును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] మండూరంచూర్ణితం శ్లేష్మంగోమూత్రేష్టగుణే
పచేత్ । త్యూషణం త్రిఫలాముస్తంవిశంగంచవ్యచిత్రకమ్ ।
దాత్యీగ్రంధీద్దేవదారు తుల్యంసర్వంవి చూర్ణయేత్ । చూర్ణం
మండూరతుల్యంచ పాకకాలేవిమిశ్రయేత్ । భక్షయేత్కర్ష
మాత్రంచ జీర్ణాంతే తక్రభోజనమ్ । పాండుశోఘహలీమంచ
హ్యురుస్తంభంచ కామిలామ్ । అర్చాంసి హంతిశీఘ్రంచ
హంసమండూర కావ్యాయమ్ ।

* అపక్వమూషయనః—ఆర్ద్రమూష.

తా. † మండూరము దంచి మృగువుగ చూర్ణముజేసి దాని కనిమిదింతలుగో
మాత్రముబోసి పాకముజేయవలయును, పాకకొలంబున త్రికటుకములు త్రిఫలములు
తుంగముపైలు వాయువిడంగములు చెవ్వము చిత్రమాలము మ్రానిపసపు దేవదారు
అను వానిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి పైమండూరమునకు సమముగ
వైచి బాగుగకలియబెట్టి పాకముజేసికర్ష ప్రమాణము మాత్రలుజేసి నేవింపవలయును,
నేవించినయాషధము జీర్ణంబైన పిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును ఇటుల
జేసిన పిత్తపాండువుశోభలు హలీమకము ఊరు స్తంభ వాతము కామిలరోగముమూల
వ్యాధి శీఘ్రముగ నశించును. ఇదియ హంసమండూరమనబడును.

శ్లేష్మపాండువుకు మండూరవటకములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిశాదార్విత్వచంచవ్యం గ్రంథికం దేవదారుచ |
వ్యోమంచనవకంచైత చూర్ణ యేద్విగుణంతతః | మండూ
రం చాంజననిభం సర్వతోష్ఠ గుణక్షీపేత్ | పృథగన్నిపచ్య
గోమూత్రేవటకీకరణక్షమే | ప్రక్షిప్యవటికాకుర్యాత్తాఘా
దేత్తక్రభోజనమ్ | ఏతామండూర వటికా అగదాః పాండు
రోగినామ్ | కుష్ఠాస్మగ్రజకం శోఘామూరు స్తంభ మరోచకమ్
అర్ఘాంసి కామిలాంమేహంస్థీ హానంశమయంతిచ॥

తా. మండూరమును కాటుకవలె చూర్ణముజేసి యామండూరమునకు ఈ
క్రిందజెప్పబడు ద్రవ్యముల చూర్ణమునకును ఎనిమిదింతలు గోమాత్రము బోసిమా
త్రలు చేయుటకు పక్వంబగువరకు పాకము జేసి అందు పసపు మ్రాని పసపు లవం
చెక్క చెవ్వము కాసుగచెక్క దేవదారుచెక్క త్రికటుకములు అనువానినిసమ
భాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి పైమండూరమునకు ౧ భాగము కలిపి తేగుబం
డంత మాత్రలుచేసి నేవింపుచుండిన పాండువులు కుష్టువులు శోఫలు రజశ్మాలలు
ఊరు స్తంభ వాతము అరుచి మూలిరోగము కామిల మేహము స్థిహారోగము హరిం
చును. ఇదియ మండూరవటుకములనంబడును. నేవించిన యాషధము జీర్ణంబైన
పిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును.

‡ మండూరమన—పాత ఇనుపచిట్టెము.

మృత్వాండువునకు స్వయమగ్ని ముఖమండూరము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] మండూరంద్వాదశపలం గోమూత్రేష్టగుణే
పచేత్ । పంచకోలందేవదారు ముస్తంవ్యోషంఫలత్రయమ్ ।
విడంగంపలమాత్రంతు పాకాంతేచూర్ణితం క్షీపేత్ । పాయ
యేదక్షమాత్రంతు తక్రేణ సహబుద్ధిమాక । పాండుమం
దాగ్నిగ్రహణీ శోషార్థాంసి హలీమకమ్ । ఉరుస్తంభంక్రి
మిష్టిహగళరోగంచ నాశయేత్ । అసాధ్యం శ్వయంభుంహం
తి పాండురోగం చిరోద్భవమ్ । స్వయమగ్ని ముఖంనామ
మృత్వాండౌచ ప్రశస్తకమ్॥

తా. 96 పలముల గోమూత్రములో నూత్నముగ చూర్ణముచేయబడిన 11
పలముల మండూరమునవైచి పాకముజేసి అందు * పంచకోలములు దేవదారు.
కుంగముస్తైలు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగములు అనువానియొక్క
చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక ఫలముచొప్పున పాకాంతమునవైచికలియబెట్టిగచ్చ
కాయలంతేసి మాత్రలుజేసి యంవోకదానిని మజ్జగలో నేవించుచుండిన మృత్వాం
డువు అగ్నిహృంద్యము గ్రహణీరోగము వాపు మూలవ్యాధి హలీమకము ఉరుస్తంభ
వాతము క్రిమిరోగమునశించును. ఇదియు స్వయమగ్ని ముఖమండూరమనంబడును. ఇది
మృత్వాండువులకు కడుప్రశస్తము.

సన్నిపాత పాండువునకు సిద్ధమండూరము.

శ్లో॥ [సూత్రస్థానే] మంహారస్య పలాన్యస్థో గోమూత్రేష్ట గుణే
పచేత్ । పునర్నవాత్రివ్యద్యోషం విడంగందేవదారుకమ్ ।
ద్వినిశే పుష్కరంవహ్ని దంతీచవ్యం ఫలత్రికమ్ । కుటజస్య
ఫలంతికా పిప్పలీ మూలముస్తకమ్ । విషంచ ప్రతికర్షంతు
చూర్ణ యిత్యావిష్మిశ్రవేత్ । మండూరస్యచపాకాంతేచ్య

* పంచకోలమన—పిపళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.

క్షమాత్రా వటిక్కతా । పాండు * శోభోదరానాహ శూ
లార్కక్రిమిగుల్మనుత్ । ఇత్యేవం సిద్ధమందూర † సర్వపా
దువినాశకృత్॥

తా. 44 ఫలముల గోమూత్రములో నూత్నముగ చూర్ణముచేయబడిన 8 ఫల
ముల మందూరమునువైచి పాకముజేసి అందుగతిజేరు శుద్ధిచేసిన తెగడ త్రికటుకము
లు వాయువిడంగములు దేవదారు పగవు ప్రమానిపసవు వుష్కరములము చిత్రయా
లము నేలదంతి చెవ్యములు త్రిఫలము కొడిసెవిత్తులు దేనుదీరవిత్తులు మోడి తుంగ
ముస్తలు ఆలివన అనువానియొక్క చూర్ణమును దినుసురు కర్షప్రమాణము చొప్పు
న మందూర పాకకాలమునకలిపి గచ్చకాయలం తేసి మాత్రలుజేసియందొక దానిని
సేవించిన పాండువువాపులు ఉదరరోగములు కడుపుబ్బరము శూలబు మూలవ్యాధి
క్రిమిరోగము గుల్మములుహరించును. ఇదియ సిద్ధమందూరమనబడును. ఇది సర్వ
పాండువుల హరింపఁజేయును. [పైజెప్పిన 5 విధపాండురోగభేదముల శాస్త్రోక్త
ముగ నెఱింగి తగినయోషధంబుల సేవించిన సర్వపాండువులు హరించును.]

సర్వపాండ్వాదులకు చించాది కషాయము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] కాలలోహశకలేన వాథవాతస్మలేనసహ తిం
త్రిణీదళైః । క్వాథితాంబుసకలావినాశయే ద్వ్యర్ధపాండు
గదశోఢకామిలాః॥

తా. చింతాకునుదంచి అందు ఇనుపతునుకలుగాని లేక చిట్టెచూర్ణముగాని
వైచి కషాయముకాచి వడియగట్టి దానిలో పిప్పలిచూర్ణముకలిపి సేవించిన ముదిరిన
పాండువులు వాపులు కామిలలు మొదలగునవి హరించును.

సర్వపాండువులకు లఘుచించాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] చించాపత్రతలమర్థతులాం కృష్ణలోహశక
లానామ్ । ద్విద్రోణేంబునివిపచేద్వసు భాగశ్రితేచగుడపలా
న్యత్ర । ప్రక్షిప్యవంచవింశతిమార్ద్రకతకలానిపోడశపలానీ ।
వృశ్చికవరదకరసంప్రస్థంవిపచ్యసాంద్రతరంతత్ర । త్రికటుకజే

రకచూర్ణం చతుష్పల తత్సమంచ మండూరమ్ । దత్వాప
తార్యధాన్యేవిధాయ పక్షంయథానలం లీడమ్ । వినిహంతీ
పాండు శోఫగ్రహణీ మేహస్త్రిహనాహణ । అయమశ్వభ్యాం
దిష్టో హ్రస్వశ్చించాదిలేహ్యక స్సమ్యక్ ॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 50 పలములు ఇటుల వీనిని
నొక భాండమునవైచి అందుఎనమందుము ఉదకముబోసి ఒకతూచుశేషించునటుల
చిక్కగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందుబెల్లము 25 పలములు పైబాట్టుతీసిన
అల్లపుతునకలు 16 పలములు తేలుమణియాకురసము 1 కుంచెడు త్రిఫలకషాయము
1 కుంచెడువైచి లేహపక్వముగకాచి యందు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు జీలకఱ్ఱ
అను వానిని దినుసుకొక్కొకపలముచొప్పిన చూర్ణముజేసివైచి అందు 4 పలములు
నూత్నముగ చూర్ణముచేయుబడిన మండూరమునుకలిపి పొయిపొవనుండిదింపిచల్లార్చి
15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి యందుండి దీని అగ్నిబలానుగుణ్యముగనేవింపు
చుండిన ముదిరిన పాండువులు వావులు గ్రహణీరోగములు స్త్రీహరోగము కడుపుబ్బ
రము హరించును. ఇదియ అశ్వినీదేవతలచే జెప్పబడిన లఘుచించాదిలేహ్యము.
(ఇది పాండు శోఫల హరింపజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిజెందినది.)

పాండువులకు ప్రకారాంతర లఘుచించాదిలేహ్యము.

శ్లో॥ [అశ్వీ కల్పే] పాదాంజై గ్లోహశకలై శ్చించాపత్రతులాం
సహా పచేజ్జలేష్ట గుణితే తస్మిన్ పాదావశేషితే । పక్ష్యేగుడ
తులాం సమ్యక్ పార్ష ప్రస్థార్ద్ర)కాన్వితమ్ । ఆతపే జ్జీరకం
వ్యోషం ప్రత్యేకం పలపంచకమ్ । తత్సమంచాపి మండూరం
క్షౌద్రం ప్రస్థంచనిఖీపేత్ । లఘుచింతాదిలేహ్యాయంసర్వ
పాండునిబర్హణః । ఆనాహమరుచిం శోఫకాసశ్వాసమహో
దరమ్ । హలీమకం కామిలాంచ సర్వంచైవ వ్యపోహతి॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 25 పలములు ఇటుల వీనిని
నొక భాండములోవైచి యందెనిమిదింతలు ఉదకముబోసిచతుర్ధాంశముగ కషాయము
గాచి వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లము పైబాట్టుతీసిన అల్లపుతునకలు 24
పలములువైచి త్రిఫలపక్వముగాకాచి అందుజీలకఱ్ఱ శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు అను

వానిని దినుసుయొకటికి 5 పలములచొప్పున చూర్ణముజేసివైచి కలియబెట్టి అందు 20 పలములు శుద్ధమందుగమునకలిపి చల్లార్చి పిదప యందు కుంచెడు లేసెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునుచి ప్రతిదినమునాలుగుమాడల యెత్తు లేహ్యమును నేవింపుచుండివ సమస్త పాండువులు కడుపుబ్బరముఅరుచిశోఫ కాసశ్వాసములు మహోదరము వారీమకము కామిలలు హరించును. ఇదియలఘుచిం చాదిలేహ్యమనంబుడును ఖఠీయు నిది పాండువు వాపు కామిల వారీమకము అను వీరోగముల బోకడచును.

సర్వపాండువులకు మహాచింతాదిలేహ్యము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] చింతాపత్ర తులార్థమాయసరజో వహ్ని
స్తధైవార్ద్రాకమ్ | తస్యార్థం పృథగే తదర్థముదితం దేవంచ
పానర్షవమ్ | పాతానాయక పుంఖధాన్యకుటజ ద్రాక్షాః
పృథక్ ప్రస్థకాః | చవ్యగ్రంథి దశాంఘ్రియశ్చకుడపః క్వా
థేరుతాస్మి గుడమ్ || చాత్థేరీదశ మాతులుంగ రసయోః
ప్రస్థం తథాపాచయేత్ | వేల్ల త్రూపణ జీరకం త్రుటిశటీ
త్వక్చక్రకం పాలికమ్ | మందూర ద్విపలాయన త్రిపలికే
క్షౌద్రేణ యోజ్యంతథా | సేవ్యోయం చిరపాండు శోఫ
శమన శ్చిందాది లేహ్యోమహా ||

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపరాపాడి చిత్రమాలముఇవిదినుసుకు 50 పలములు అల్లము దేవదారుగలిజేరువేల్లు చిరుబొద్ది వేళ్ళు ఇవిదినుసుకు 25 పలములు వెంపలివేళ్ళు కొతిమెల్లు కొడిసెచెక్క ద్రాక్షపండు ఇవి దినుసుకు 16 పలములు చెత్తము పిప్పలిచూలము ఇవి దినుసుకు 4 పలములు దశమాలములు దినుసు యొక టింటికి 4 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి వీనికన్నిటికి నాలుగింతలు (అనగా నైద్యసంప్రదాయ ప్రకారము ముప్పండుము) నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ చిక్కగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లముకలిపి నడబోసిఅందుపులి చింతాకురసము కుంచెడుమాడిఫలరసము కుంచెడుబోసి బాగుగకలిపి లేహ్యపాకము గవండి అందువాయువిడంగములుత్రికటుకములుజీలకఱ్ఱ ఏలకులు కచోగములుదాచి నిచెక్క తాళిసెపత్రి అమవానియుక్క చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముమందూ రము 2 పలములులోహాభస్మము 3 పలములు లేహ్యపాకమునవైచిసాంగకీతలమున

తేనకలిపి నేవించిన ముదిరిన పాండువు శోఫలు హరించును ఇదియ మహాచించాది లేహ్యమవలయును.

పాండువులకు రయోకర్మాదులు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ద్వ్యంగుళేధః కూర్పరతోదహేత్తామ్ర
శలాకయా । చించాది లేహ్యద్వితయం ప్రయోజ్యం పాండు
రోగిణాం॥

తా. పాండురోగముల మోచెయ్యికి రెండంగుళములకు దిగువ తామ్రశలా
కుహో రక్షలు వేయుటయేగాక లోనికిచించాది లేహ్యము నేనిమహాచించాది లేహ్యము
నేని నొసంగవలయును.

హలీమక వివరము

శ్లో॥ వాతపిత్తసముద్భూతః పాండురోగో హలీమకమ్ ॥

తా. వాతపిత్తములచే జనించిన పాండువు హలీమకమని జెప్పబడును.

హలీమక లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] యదాతుపాంశో ర్వర్ణస్సౌధ్ధరిత శ్చావ
పీతకః । బలోత్సహా క్షయస్తంద్రా మందాగ్నిత్వం మృదు
ర్జ్వరః । శ్రీష్వహృదోంగమర్దశ్చదాహత్యష్టారుచిర్భిమాః
హలీమకంతదాతస్యవిద్యాదనిలపిత్తతః ॥

తా. పాండురోగ మధ్యమున శరీరము అమృతవర్ణము కపిలవర్ణము లేక
పసుపువర్ణముగలదై బలము ఉత్సాహము అనునవివశించి తంద్ర అగ్నిమాంద్యము
స్వల్పజ్వరము శ్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట ఒడలునొప్పి దాహము దప్పికన్న
ద్వేషము భ్రమ అనునవి గలిగియుండిన వాతపిత్తములచే జనించిన హలీమకమని
తెలియవలయును.

పాండువులకు త్రిఫలాయనచూర్ణము.

శ్లో॥ [లోహతంత్రే] త్రిఫలాద్వికరంబాగ్ని కుండలీ మార్ణసయ
తమ్ । పాండురోగీపి బేల్లోహరజస్తక్రేణకుండలమ్ ॥

తా. కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు క్రొమగచెక్క నెమలిచెక్క చిత్రమాలము నల్లపుప్పిచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి యందు తగుమాత్రము లోహ భస్మముకలిపి మజ్జితో 1 మండలము నేవించిన పాండువు సోఫలు హరించును.

పాండువులకు సహాయసమూహము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] వ్యోహగ్నీ వేల్ల త్రిఫలాతుల్యం భసితమాయ
సమ్ । సహాయ సమిదంచూర్ణం ప్రశస్తం పాండుశోభినమ్

తా. త్రికటుకములు చిత్రమాలము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ లోహభస్మముకలిపి యందొక కులమును ప్రతిదినము మజ్జితో నేవించుచుండిన పాండువు శోఫలు హరించును. (క్షయరోగప్రకరణమున జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము నేని లోకనాథరసము నేని సర్వ పాండువులయందు బ్రయోగింపదగును.)

సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ద్వికర్షం శుద్ధసూతంచగంధకంచద్వికర్షకమ్ ।
లోహభస్మ వలంచాభ్రం జారితంచ పలాశకమ్ । ద్వితోలం
ర్జశతంచైవ వంగభస్మ ద్వికర్షకమ్ ॥ సువర్ణం తోలకంచైవ
తామ్రంకాంస్యంచతత్సమమ్ । జాతీపలంచేంద్రపుష్పమేలాం
భృంగంచజీరకమ్ । కర్పూరంవనితాముస్తంకర్షంకర్షం పృథ
క్పృథక్ । సర్వంఖల్వతలేక్షిప్తాకన్యారసవిమర్శితమ్ । భాస
యిత్యావరీతోయై రుబుకానాం రసైస్తథా ఏరండపత్తే)
స్సంచేష్ట్య ధాన్యేరాత్రిం దివోషితమ్ । ఉద్భృత్య మర్ద
యిత్యాతువటికాంవల్లసమ్మితమ్ । ఖాదేచ్చవటికామేకాం
పర్ణఖండేనసంయుతమ్ । సర్వవ్యాధివినాశాయకాశీనాథేన
నిర్మితః । పూర్ణచంద్రసోనామ్నా సర్వరోగేషు యోజయేత్ ।
బలోస రనాయనోవృష్యో వాజీకరణ ఉత్తమః । ఆయమప్స్తీ
లికాంహంతికాసశ్వాసమరోచకమ్ । ఆమశూలంకటిశూలం
హృష్ణూలం పంక్తిశూలకమ్ । అగ్నిమాండ్యమజీర్ణంచ

గ్రహణీం చిరజాంపరామ్ । ఆస్తు వాతం చాస్తుపి త్తంభగం
ధర మపిద్రుతమ్ । కామిలాం పాండురోగంచ ప్రమేహం
వాతశోణితమ్ । వాతః పరతరంశ్రేష్ఠో పద్యతేవాజికర్మణి ।
రసస్యాస్య ప్రపాదేన సరోభవతినిర్గదః । మేథాంచ లభతే
వాగ్మీ తుష్టిపుష్టి సమన్వితః । మదనస్య సమాకాంతి ర్మద
నస్య సమంబలమ్ ॥ గీయతే మదనేనైవ మదనస్య సమం
వపుః । ప్రియాంచైవ రతిప్రాయాం పశ్యేచ్ఛ మదనాకుల
మ్ । ప్రీణామపత్యానాం దుర్బలానాంచ దేహినామ్ ।
క్షీణానా మల్పశుక్రాణాం వృద్ధానాం వాతరేతసామ్ । ఓజ
స్తేజ స్కరశ్చాయంప్రీషుకామవివర్ధనః । అభ్యాసేననిహం
తి మృత్యుపలితం సర్వామయ ధ్వంసవః । వృద్ధానాం మద
నోదయో దయకరః ప్రౌఢాగంనాసంగమే । నిత్యానంద
కర స్తథాతిసుఖదో భూపైస్సదాసేవ్యతే । దృష్టస్సిద్ధ ఫలో
రసాయన పరః శ్రీపూర్ణ చంద్రోరసః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసుకు రెండుకర్నములు
లోహభస్మము జారణము జేయబడిన ఆభ్రకభస్మము యిది దినుసుకొక్కొక పలము
రజతభస్మము 2 తులములు వంగభస్మము 2 కర్నములు సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము
కంచుభస్మముయివి దినుసుకొక్కొకతులము జాజికాయ లవంగములుయేలకులులవం
గపుచ్చెక్క జీలకఱ్ఱ పచ్చకర్పూరము వనితా తుంగముపైలు యివి దినుసు కొక్కొక
పలము యిటుల వేనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి కలబందరసముతో మర్దించి పిదపపిల్లి
పీచరము ఆముదపువేళ్ళు అనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ భావనజేసి
ముద్దజేసి ఆముదపాకులతోచుట్టి ధాన్యరాశియందొకతొయ్యంబగులునిచిపిదపదానిని
యందుండితీసి మరల మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలజేసి యందొకదానిని తమల
పాకులొనునిచి సేవించిన సర్వరోగములు హరించును. ఇదియదివోదాసునిచే నిర్మింప
బడిన పూర్ణచంద్రరస మనంబడును. దీనిని సర్వరోగముల బ్రయోగింపందగును
ఈ రసాయనము బలమును వీర్యవృద్ధిని మైధునశక్తిని గలుగఁజేయుటయేగాక అఙ్గి
రికావాతము కాసత్వాసలు ఆరుచి ఆమశూల కటిశూల బ్రామ్మనొప్పి పంక్తిశూ
అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము చిగకాలముగనుండు గ్రహణీరోగము ఆమవాతము ఆఙ్గ

ప్రితము భగందరము కామిల పాండువు ప్రమేహము వాతరక్తము అనుశానిని కడు
 కీఘముగ పోకడచును. * వాచీకరణమునను దీనికన్న శ్రేష్ఠంబైన యాషధం బెద్ది
 యులేదు ఈరసజీవనవల్ల నరుడు సర్వరోగ విముక్తుం డగుటయేగాక మేధవాక్ష్
 టుత్వము సంతోషము శరీరపుష్టి మన్మథునితో సమానమైన శరీరకాంతి బలముగల
 వాడుగా నగును. మఱియు వానికి శ్రీలయం దత్వాసక్తియు వానియందు శ్రీలను
 కడు ఆసక్తియుగలుగును. దీనిని గొఱాలుగనుండు శ్రీ సేవించిన సంతానంబును
 దుర్బలులుగనుండువారు సేవించిన బలంబును శరీరకృత్యములన్నిశుక్రవృద్ధాప్యము
 వాతదుష్టశుక్రము గలవారు సేవించిన ఓజస్సు తేజస్సును గలుగును. దీనిని శ్రీలు
 సేవించిన వారికి కామోద్రేకము గలుగును మఱియు దీని సేవనవలన మరణము ముది
 మి సర్వరోగములు హరించి వృన్దులు కామోద్రేకముగలవారై మదిరిచిన శ్రీలను
 రతమున తృప్తిపరచెదను. మఱియు నీరసమును రాజులుప్రత్యహము సేవింపుచుండిన
 వారికి కడుసౌఖ్యము వాటిల్లును. ఈరసము నిశ్చయముగ ఫలమును గలుగం
 జేయును.

పాండుశోఫలకు శోఘాంకుశ రసము

శ్లో॥ [జాతుకర్ణనిఘంటా] తామ్రపత్రం త్రిభాగేన రసగంధేనలే
 పయేత్ । నింబద్రవేణ సంయోజ్య సూర్యతాపేవినిక్షిచే
 త్ । ఊర్ధ్వాఘోగంధకందత్వాపాచ యేదతియత్నతః । మ
 త్స్యాక్షీ మద్దితంకృత్వా మృద్భాండే వాలుకేక్షిపేత్ ।
 యామమాత్రంచ వ క్త్వేవం సాంగశీతలము ధృరేత్ । గుంజా
 మాత్రాంవటీంకృత్వా పృథయా గుడునంయుతామ్ । ఆర్ద్ర
 కస్యరసేనాపిశోఫపాండు విభేదనమ్ । శోఘాంకుశ రసా
 నామ్నాలోకానాం హితకారకః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రాగిరేమలుతిభాగములు శుద్ధి చేసినరసమును ఓ భాగములు శుద్ధి
 జేసిన గంధకమును గ్రహించి వేషామరసములొ బాగుగ మర్దించి లేపనముజేసి ఎండ

* వాజి శుక్రం తదస్యాస్తిలివాజీ అవాజీవాజీ క్రియతేపురుషోనేనేతివాజీ
 కరణమ్॥ శ్లో॥ యేన వారీషు సామర్థ్యంవాజి వల్లగ తేనరః । యేనవాప్యభికంబీర
 వాజీకరణమేవతత్॥

సెండించి మామటిలోనునిచి వానికి ఊర్ధ్వశోభాగముల గంధకము నునిచి చీలమ న్నులుూసి పాకముజేసి మరల పాన్నగంటియాకురసముతో మర్చించి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కరక్కాయచూర్ణము బెల్లము అనువానితోగాని అల్ల పురసము తోగాని నేవించిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ శోఫాంకుశరస మవలబడును.

శోఫముద్గర రసము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] రసగంధం మృతంతామ్ర పథ్యా వాలుక గుగ్గులు! సమమాజ్యేన సంయుక్త గుళికాః కారయే త్తతః | ఏకై కాం నేపయేద్వైద్య శ్శోఫపాండ్యప ను త్తయే | శీత లంచ జలందేయం తక్రంచాష్టం వివర్జయేత్ | శోఫముద్గర నామ్నాయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రపుష్పము కరక్కాయలు నూతురుబడును శుద్ధిజేసినగుగ్గులము పినిని సమభాగములుగ గ్రహించి నేటితో బాగు గమర్చించి బడుచిన్నములయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించి పిదప శీతో దకమును పానముజేసిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే నిర్మితపబడిన శోఫ ముద్గరరస మనంబడును. దీనియందు మజ్జిగను పులుసును వర్జిం పవలయును.

శుష్కపాండు లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగే భవేత్కార్య్యం శుష్క పాండుం నిర్దిశేత్ ॥

తా. పాండురోగములలో శరీరము యెండియుండిన శుష్కపాండువని తెలి యవలయును.

శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వంసన రసము.

శ్లో॥ పారదం త్రిఫలందత్వా గంధకే త్రిపలాత్మకే | పచేద్యా మంచమల్యాంతృ చూర్ణయిత్వాతతఃపునః | గుశూచీ సార మాథాయ శుష్కంసప్త పలాత్మకమ్ | మర్తయిత్వా తత స్సర్వం మధనా గుళికాకృతం వాసాపత్రై స్సమాబధ్య

మధుభాండే వినిక్షిపేత్ । ఏకై నాం భక్షయేన్నిత్యం
శుష్కపాండు వివాశనః । కాలవిధ్యంసనోనామ ప్యసాధ్యం
శ్యయధుం జయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 3 భాగములు యి
టుల వీని సేకముజేసి మర్దించి మూకుల్లోనునిచి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి 1
రూమువండి సాంగశీతలమున చూర్ణముచేసి యందు తిప్పసత్తు 7 భాగములు కలిపి
తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి అడ్డుసరపాకులోనునిచి బంధించి తేనెకుండయందుని
చి యందొక్కొకమాత్రనొప్పన ప్రత్యహము ప్రాతస్నాయంకాలముల సేవింపు
చుండిన శుష్కపాండువు ఆసాధ్యశోఫలు హరించును. ఇదియ. కాలవిధ్యంసనరస
మనంబడును.

శుష్కపాండు తయలకు త్రైలోక్యసుందరరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భాగారసస్య చత్వారో గంధకస్యచ పంచ
చ । ముసలీ త్రిఫలాచైవ త్రికటుస్మోచసంజ్ఞకః । గుళూచీ
సత్వకంచైవ పంచపంచ పృథక్పృథక్ । అభ్రకస్య షడ
ష్టౌచ లోహస్య పరికీర్తితాః । చూర్ణయిత్వాద తత్సర్వం
భావయే రతియత్నతః । చతుష్షష్టికవారంచ త్రిఫలాక్వాథ
తస్తథా । తదర్థం భృంగరాజస్యం తదర్థం శిగుమూలతః ।
ద్రవేణ చిత్రమూలస్య తదర్థం గృహకన్యయా । ఆద్రికస్య
ద్రవేణాపి భావనా పరికీర్తితా । త్రైలోక్య సుందరో నా
మ్నా శుష్కపాండు తయాపహః । అష్టవల్లం ప్రదద్యాత్ప
దశద్యాదశరాభిషక్ । మధునాసితయావాపి ఘృతేనకణయా
పివా ఏవంచించా సమాయుక్తం శోఫపాండు వివాశనమ్ ।
పథ్యంమృగాంక వద్దద్యా ద్భక్ష్యంసర్వం వివర్జయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు
చేలతాటిగడ్డలు కరక తాండ్ర యుసిరికెలు శంఠి పిప్పలి మిరియాలు బూరుగ తిప్ప
సత్తు అనువానిచూర్ణము దినుసు యొకటింటికి 5 భాగములు అభ్రకసిందూర్ణము 6 భా
గములు లోహభస్మము 8 భాగములు యిటులవీనినెల్ల ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి
త్రిఫలకషాయముచే 64 భావనలు గుంటగలగ రాకుకషాయముచే 32 భావనలు మునగ
చేర్కరసముచే 16 భావనలు చిత్రమూలము కలబంద అల్లము అనువాని రసములచే

ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఎనిమిదేసి భావనలుజేసి విదప 8 లేక 10 లేక 12 వల్లముల ప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె సంచదార ఘృతము అనువానితో నేని చింతాకురగము పిప్పలితో నేని నేవింపుచుండిన శుష్కపాండువు త్తయములు వాపులు హరించును. ఇదియ త్రైలోక్యసుందర రగమనంబడును దీనియందు సర్వ భక్త్యముల వర్జించి మృగాంకరసములో జెప్పబడిన పథ్యము నాచరింపవలయును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గంధకంటంకణంసూతం త్రికటుత్రిఫలాస మమ్ । నవద్రవ్యాణివై తాని లోహకెట్టంసమాంశకమ్ । గో మూత్రేద్విగుణేపక్త్వా తత్సమంమిశ్రితంగుడమ్ । భక్షయే త్కోలమాత్రంతుకాల్యన్నంతక్రభోజనమ్ । అనంతగుణమం దూరం త్తయపాండువినాశనమ్॥

తా. 9 భాగముల చిట్టెపుచూర్ణములో 36 భాగములు గోమూత్రము బోసి కాచి అందు శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారముత్రికటుక ములు త్రిఫలములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొకభాగముచొప్పున 9 భాగ ములు ప్రాతబెల్లము 18 భాగములు వైచి పాకముజేసి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి నేవింపుచుండిన త్తయము పాండువు హరించును. ఇదియ అనంతగుణమందూరము. పథ్యముం దీనియందు మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయును.

పాండురోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] భోజనంసాత్మ్యకంశాలియవగోధూమమూ ధకమ్ । జాంగలానిచమాంసానిగోపయోమాహిషంఘృతమ్ । వృష్టాపటోలంవేత్రంచ పర్పటంశాకద్రాక్షకమ్ । దాడిమం చాపిఖర్జూరం ఫలాన్వామలకానిచ । పంచమూలంసింధు వారి పిబేద్వాతాదికేతథా । సర్వేపాంపాండురోగాణాం మా హిషంతే ఘృతంహితమ్॥

తా. శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగనుండు భోజనము ప్రాతవడ్లు యవలు గోధు మలు పెసలు జాంగలమాంసము ఆవుపాలు బ్రతు నెయ్యి అడ్డసరము పొట్లకాయ జదురుగొమ్మ పర్పటకము లోటకూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికపండు మారేడు నెల్లికూర గుమ్మడుబద్ద నుండిలము కలిగొట్టు నదీజలము ఇవి వాతాదిసర్వపాండురోగములయందు పథ్యకరంబు.

పాండురోగముల పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ గురుద్రవ్యవిదాహానితలంముద్గాన్నమేవచ॥ గ్రాహ్యముహా
తకీంచాపి మాంసానిపరివర్జయేత్ । సర్వేపాంపాండురోగా
ణాం మాహిషంతుఘృతంహితమ్॥ ఇతిసామాన్యతఃప్రోక్తం
పాండురోగేచికిత్సకైః॥

తా. గురుద్రవ్యములు విదాహాకరవస్తువులు నువ్వులు పులగము ఊరబచ్చ
మార మాంసములు ఇవి పాండురోగములయందు అపథ్యకరంబులు. సర్వపాండు
గములబ్రతి నెయ్యి హితకరము, ఇటుల పాండురోగముల చికిత్సకులచే పథ్యా
ధ్యంబులు సామాన్యంబుగ జెప్పబడియె.

పాండురోగచికిత్సా విధానము.

శ్లో॥ పాండురోగేషుకుశల శ్శోభోక్తంచక్రయాక్రమత్ ॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు పాండురోగములయందు సదా శోభచికిత్స
నేచేయవలయును.

శోపనిదానము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] నీత్యానిలోరుధిరపిత్తకఫాః ప్రమట్టోగ్రాహ్య
స్సిరాః ప్రకుపితాః సచతైర్నిరుద్ధః । త్వక్ష్మాంససంశ్రయమ
లంబిత నోతిశోఘసోత్సేధ సంహతమధోకిలశోఘమాహుః ।
కర్మవ్యాధిక్రమశ్చతీక్షణవణాక్షోష్ణ శీతాశనాత్ శోకస్వప్న
మరాతిమాసం రతితస్సంత్రోభణాద్వాహనాత్ । ఊర్ధ్వ
ధశ్చసిరాసు రోధకుపితఃస్థిత్యానిలో మధ్యగః । సోత్సేధంపరి
సర్పిణః వితసుతేశోఘంచసర్వాంగగమ్ । శ్వయంభుర్యస్య
పాదస్థో ఘనఃపాదానిపీడయేత్ । శోఘస్సక్తిని వైషమ్యం
తంభిషక్పరివర్జయేత్ ॥

తా. సర్వకారణముచే దుష్టమైన వాతము రక్తపిత్తకఫలముల దోషయుక్త
బులుగజేసి బైటిసిరల జెందునటులంజేయును. పిదప వాతము పూర్వోక్తరక్తపి
తఫమాలచే నడ్డగింపబడినదై త్వక్ష్మాంసములయందున్నతముగ కఠినముగనుండు శ
వును గలుగంజేయును. అదియ శోఘరోగమనబడును. మఱియు ప్రారబ్ధకర్మము

న వ్యాధిచేజనించెడి కృశత్వమువలన అత్యుష్ణములవణము కారముఉష్ణముశీతలము గల పదార్థ సేవనవలన శోకము నిద్ర కడుమధ్యపానము కడుమాంసభక్షణము అను వానిసేవనవలన శోకలవలన శరీరశ్రమమువలన అధికముగ భారమునుమోయుటవలనవాతము సిరలయొక్క ఊర్వాధఃప్రదేశములయందు పూర్వోక్త రక్తపితృకఫము చేనడ్డగింపబడుటంజేసి ప్రకోపించినవై శరీరమంతట వ్యాపించి ఉన్నతమైన శోఫను గలుగంజేయును. మఱియు ఎవనికి పానములయందు వాపుదిగి గట్టియై జీవనము గలుగంజేయుచు మరల తొడలయందు వ్యాపించుచునుండెడినో ఆటివానిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] రక్తపితృకఫాన్వాయుర్దుష్టో దుష్టో బహిస్సిరాః । సీత్యాదుర్ధగతిస్తైర్హి కుర్యాత్ త్యజ్ఞాంససంక్రియమ్ ।
సాత్వేధంసంహతంశోఫం తమాహుర్నిచయాదతః ॥

తా. వాతము దుష్టంబై క్షయకారముచే దుష్టంబులైన రక్తపితృకఫములబాహ్యసిరల కెందునటులంజేసి వానిచే నడ్డగింపబడిన గతిగలదై తజ్ఞాంసాశ్రయముగ నుండువాపును గలుగంజేయును. ఆవాపు పొడవుగ కఠినముగనుండును. మఱియు నిదిరక్తయుక్త త్రిదోషసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి సన్నిపాతాత్మకమని జెప్పబడును.

శోఫవిభాగము.

శ్లో॥ సర్వం హేతువిశేషైస్తై రూఃభేదాన్నవాత్మకత్ ।
దోషైఃపుంధగ్యయైస్సర్వైరభిఘాతాత్విషాదపి ॥

తా. ఆవాపు కారణభేదజనిత కార్యభేదములవలన వాతపితృక్షేమ్యవాతపితృక్షేమ్యక్షేమ్యవాత సన్నిపాత అభిఘాతవిషసంబంధమువలన తొమ్మిదివిధంబులుగ నగును.

శోఫ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ తత్పూర్వరూపందవళుస్సిరాయామోంగశౌరవత్ ॥

తా. సంతాపముగలుగుట సిరలు యీడ్చినటుల నొచ్చుట శరీరజడత్వము గలుగుట ఈలక్షణములవలన వాపుజనించునని తెలియవలయును.

శోఫ కారణము.

శ్లో॥ శుద్ధ్యామయాధ కృతృశాబలానాంతౌరాగ్ని తీక్ష్ణోష్ణగురూపసేవా । దధ్యాచుఃపుచ్చాకవిరోధి దుష్ట గరోపసృష్టాన్నని

షేవనంచ । అర్ఘ్యాంస్యచేష్టానచదేహశుద్ధిర్మర్మోక ఘాతో
విషమాప్రసూతిః । మిథోప్వచారః ప్రతికర్మణాంచ నిజస్య
హేతుశ్శ్వయథోఃప్రదిప్తః ॥

తా. వసువవరేచకాది శోధనము జ్వరాదిరోగములు విరుద్ధభోజనము ఉప
వాసము ఈ మొదలగువానివలన కృశించినవారలు మఱియు సత్వక్షయముగలవారలు
ఉష్ణపులుసు కారము ఉష్ణము జడముగల పదార్థముల నేవించుటవలనను పెఱుగు
అపక్వద్రవ్యములు మృత్తిక ఆకుకూరలు క్షీరమత్స్యాది విరుద్ధపదార్థములునుపైన్న
ము విషసంబంధముగల అన్నము ఈ మొదలగువానిని నేవించుటవలనను చూలవ్యాధి
సంచారాదులు నేయకుకడుట వసువసరేచనములచేశోధనార్హంబగుదోషములశోధిం
పకుండుట హృదయాది మర్మస్థలముల దోషములు కుపితంబగుటచే ఉపఘాతముగలు
గుట అమగర్భప్రసవము విరుద్ధప్రసవము వమనాదికర్మలయందు విరుద్ధోపచారంబు
లు నేయుట ఈ మొదలగువానివలనను వాపు జనించును.

శోఫసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ సగౌరవంస్యా దనవస్థితత్వం సోత్సేధమూష్మాధ సిరాతను
త్వత్ । నలోమహర్ష శ్చవివర్ణతాచ శామాన్యలింగంశ్శ్వయ
థోః ప్రదిప్తత్ ॥

తా. శరీరజడత్వము చంచలచిత్తము శరీరమున ఉబ్బి దాహముగలుగుటనర
ములు ఉబ్బుట గగుర్పొడుచుటశరీరము వివర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములు శోఫం
యందు సామాన్యముగ గలిగియుండునని తెలియవలయును.

వాతజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ చలస్తను త్వక్పరుషోరుణోసిత స్సము ప్రిహర్షార్తియుతో
నిమిత్తతః । శ్రామ్యతిప్రహన్నమతిప్రషీతి త్దివాబలీన్యా
చ్ఛ్వయథుస్సమిరణాత్ ॥

తా. వాపు చంచలముగ చర్మము పలచగ కఠినముగ ఎఱ్ఱగ లేక నల్లగనుండుట
స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట జలజలయను వేదనగాని గగుర్పొట్టుగానిగలిగి కారణము
లేకనే శమించుట అణచిన తత్త్వణమున పైకిలేచుట పగటియందు వాపుప్రాబల్య
ముగ నుండుట ఈలక్షణములగలిది వాతజశోఫ యని తెలియవలయును.

పిత్తజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ మృధుస్సగంధోసితపీతరాగవాణ్ భ్రమజ్వరస్వేదత్వపామ
దాన్వితః । యఉష్య తే.స్పర్శరుగక్షి.రాగకృత్సపి త్తశోభోభృ
శదాహపాకవాణ్॥

తా. మృదువుగ యొకింత గంధయు క్తముగ నల్లగ పసపుగా ఎఱ్ఱగనుండుట
భ్రమ జ్వరము చెమట దప్పి ఉన్మాదము తాపముగలుగుట తాకిన నొచ్చుట నేత్ర
ము లెఱ్ఱగనుండుట కడుమంటలు పాకముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తజశోఫ
యని తెలియవలయును.

క్లేష్మజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ గురుఃస్థిరః పాండురరోచకాన్వితః ప్రశనేక నిద్రామివవహ్ని
మాంద్యకృత్ । సకృచ్ఛ) జన్మప్రమోనీ వీడితోసచోన్న
మేద్రాత్రిబలీకఛాత్మకః॥

తా. జడముగ స్థిరముగ పాండురవర్ణముగ నుండుట అన్న ద్వేషముగలుగు త్తి
జ్వాలకారట నిద్ర ఒకర అగ్నిమాంద్యము గలుగుట చిరకాలముమీదట ఉత్పట
నాశనములజెందుట అణచిన పైకి లేవకుండుట రాత్రులయందు వృద్ధిలజెంది నాడు
అనడ్డగించి రోగికి దేహక్షేళమును చేష్టావిహీనతను గలుగఁజేయుటవలన వాపుబలవ
త్తరముగనుండుట పగటియందు కఫమునకు బలములేకుండుటంజేసి ప్రాతస్సులకు
ప్రతిబంధము చేష్టావిహీనత లేకుండుట ఈలక్షణములు గలది క్లేష్మజశోఫయని తెలి
యవలయును.

ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ శోఫలక్షణము.

శ్లో॥ నిధానాకృతినసగ్రాచ్ఛ్వయధుస్సాన్వద్ధివోషజః ।
సర్వాకృతి స్సనిపాతాచ్ఛోభోవ్యామిశ్రలక్షణః ॥

తా. రెండురెండు దోషవికారములు లక్షణములు గలిగియుండిన ద్వంద్వశో
ఫయనియు వాతాదిసర్వదోషలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాత శోఫయనియు
తెలియవలయును.

అభిఘాతజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ అభిఘాతేనశస్త్రాదిచేదచ్ఛేదతాదిభిః । హిమానిలోదధ్యని
లైర్భల్లాతకపికచ్చుజైః । రసైశ్శుక్తైశ్చసంస్పర్శాఞ్చయ

ధున్వాన్విసర్పవాక్ ॥ భృశోష్యాలోహితాభాసః ప్రాచు
శః పిత్తలక్షణః॥

తా. కాష్టానులచే ప్రహరించుట శస్త్రానులచే నరుగుట బ్రద్దలునేయుటలేక
గాయపరచుట చలిగాలి సముద్రపుగాలి జీడిగింజరసము దుగవగొండిరసము ముల్లు
అనువానిసంబంధమువలన శరీరమున వాపు జనించి కడుదాహము యెఱుపువర్ణము
తరుచుగ పిత్తశోభలక్షణములు కలిగియుండుట, ఈలక్షణములుగలది అభిఘాతశోభ
యని తెలియవలయును.

విషజశోభ లక్షణము.

శ్లో॥ విషజస్సవిషప్రాణినరిపర్పణమూత్రనాత్ । దంష్ట్రాదంతసఖా
ఘాతాదవిషప్రాణిరామపి । విణ్మాత్రశుక్రోపహత మలవద్వ
స్త్రసంకరాత్ । విషవృక్షానిలస్పర్శ్యాద్గరయోగావ చూర్ణ
నాన్ । మృదుశ్చలోవలంబీచ శిఘ్రోదాహరుజాకరః॥

తా. విషజాతువులు శరీరముపై బరుగిడుటచేనేని లేక వానిమూత్రము శరీర
ముపైబడుటచేనేని లేక విషవిహీనజంతువులయొక్క కోరలు లేక దంతములు నఖ
ములు అనువాని అభిఘాతముచేనేని లేక విషప్రాణులయొక్క మలమూత్ర శుక్లముల
చే తడిసినవస్త్రమును ధరించుటచేనేని లేక విషవృక్ష విషవాత స్పర్శచేనేని లేక
విషసంబంధముగల వస్తువును శరీరముపై పోయుటచేనేని విషశోభజనించును. ఆశో
భ మృదువుగ చంచలముగ వ్రేలునదిగ శీఘ్రోత్పత్తి దాహము వీడ గలదిగ
నుండును.

వాతాదిస్తానవిశేషమువలన శోభోత్పత్తిక్రమము.

శ్లో॥ హాశ్వయంతు మూర్ధ్వహికుర్వంత్యామా శయస్థితాః ।
పక్వాశయస్థా మధ్యేతువర్చస్తానగతాస్త్యధం । కృత్స్నదేహ
మనుప్రాప్తాః కుర్యుస్సర్వ సరంతథా ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు ఆమాశయగతంబులై అొమ్ముకు పైభాగమున
పక్వాశయగతంబులై న అొమ్ము పక్వాశయము అనువానికి మధ్యభాగమున వాపును
గలగంజేయును. మఱియు మలాశయగతంబై న పక్వాశయము మొదలు పాదప

ర్యంతము వాపును గలుగంజేయును. మఱియుశరీరమంతట వ్యాపించినసర్వాంగము లవాపును గలుగంజేయును.

అసాధ్యశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃపిపాసాఛర్దిశ్చ దౌర్బల్యంజ్వరయేవచ ।
యస్యచాన్నేరుచిర్నాస్తిశోభి నంపరివర్జయేత్ ॥

తా. శ్వాసము దప్పి ఒకర దౌర్బల్యము జ్వరము అన్న ద్వేషముగలశోఫరోగి నివర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆననంనాస్తపాదంచ పుంసిశోఫఃప్రవర్తతే ।
పునఃపునఃప్రకారేణాప్యసాధ్యఃపరికీర్తితః

తా. ఏపురుషునికి ముఖము కాళ్ళు చేతులు అను వానియందు వాపుజనించి నివృత్తింపుచు మరల వాచుచునుండెడిచో అట్టిరోగియొక్క శోఫ యసాధ్యంబని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ఆననంనాస్తపాదంచ కుక్షిగుహ్యపుభావపి ।
స్త్రీణాంశోఫఃప్రవర్తతే హ్యసాధ్యః పరికీర్తితః ।

తా. స్త్రీకి ముఖము చేతులు కాళ్ళు కడుపు మర్మస్థలము అను హనియందు వాపుజనించినను లేక నివృత్తించి మరల వాచినను అస్త్రీయొక్క శోఫయసాధ్యం బని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] శరీరవంచజ్వరంబృష్మామదస్వేన్నేమందతా ।
మూత్రకృచ్ఛాత్రిసారంచఛర్దిశ్చశ్వయథౌభవేత్ ॥

తా. శరీరము బరువుగనుండుట జ్వరము దప్పిగనుట శరీరము గురుతెరుగ కుండుట చెమటబట్టుట అగ్నిహింద్యము మూత్రకృచ్ఛము అరిసారము వాంతిగ లుగుట ఈలక్షణములుగల వాపులు అసాధ్యమని తెలియవలయును.

శోఫమారోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అనేకోపద్రవయుతం సాదయోఃప్రసృతంన
రమ్ । నారీంశోఫముఖేంచాంతికుక్షిగుహ్యపుభావపి ॥

తా. ఏపుడుఘనికి శోభరోగముతోడ అనేకోపద్రవంబులుగూడికాళ్ళయందు వాపుస్త్రీకి ముఖమునందు వాపు స్త్రీపురుషులకు కడుపు మర్మస్థలము అనువానియందు వాపుగలిగియుండెడినో అట్టివారుమరణము జెందుదుగని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరాతినారశోఘానాం శ్వయధౌచతథాక్షయే । ఆననంహస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతిః । స్వయోనావపిదేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్ ॥

తా. పాండు క్షయరోగములలో జ్వరాతినారంబేని శోభయేని ముదిరినను లేక ముఖము కాళ్ళు చేతులుకుష్మించి యె-ని శరీరమువాచియుండినను అపాండు క్షయరోగులు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును. (మఱియు అనేకోపద్రవములతో గూడియుండు శోఘలు అసాధ్యంబులనియు తక్కినవచ్చి సాధ్యంబులనియు తెలియవలయును.

క ॥ చిరుచెమట దప్పి మూత్రము । నరికట్టుటపచ్చనగుట యతిసారంబు ॥ జ్వరమును వాంతియు గలయా గురుశోఘలు మానవనుచు గొట్టురుచెప్పె ॥

శోఘారిరసము.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] స్వచ్ఛసూతేన గంధేనకృతా కజ్జలికాశుభా । తతస్సుల్బంసకాంతంచ రాజవర్తశ్చ రాప్యకమ్ । * అభ్రకంచశిలాతాళం విషంవ్యోషసరాజితాః । విషతిందుకబీజాగ్నిప్రత్యేకం రససమ్మితమ్ । సర్వమేకత్ర సంయోజ్య చూర్ణయిత్యాతతఃపరమ్ । భృంగరాజ రసందత్వా మర్దయే ద్వివసద్వయమ్ । శోషణం కారయేత్తేన దాతవ్యాచణ కోపనూ । రసశ్శోషారి నామాయం ప్రోక్తమందారభైరవే ॥ స్థౌల్యంకోగమరోచతాగ్నిసదనంశోఘంచపాండ్వామయమ్ । స్త్రీహంచగ్రహణీంచమూలకరుజాం వాతంతథానాహకమ్ । హిక్కాశ్వాస కఫానిలంక్రిమి యక్ష్మచ్ఛూలంచ జీర్ణజ్వరమ్ । సర్వాన్వాతకఫామయాంశ్చహరతిక్షిప్రంతిదోషామయామ్ ॥

తా శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమముగ ఖల్వమువనుచి కట్టిలిగ మర్దిగచి యందు తామ్రభస్మము కౌంతభస్మము * రాజావర్తపుటాయీభస్మ మురజితభస్మము ఆగ్రకథస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన రసనాభి త్రికటుకములు గంటన శుద్ధిజేసిన ముప్పిగింజలు చిత్రమాలము అనువాని లో ప్రతిదానిచూర్ణమును పాదరసమునకు సమముగవైచి గుంటగలగ రాక్షరసముతో 2 దినములు మర్దించి సెనగింజలంతేని మాత్రలుజేసి యెండించి తేనెలో నేవించిన స్థూలరోగము అరుచి అగ్ని హంధ్యము శోఫ పాండువులు స్థి హరోగము గ్రహణీరో గము మూలరోగము కడుపుబ్బరము ఎక్కిక్కు శ్వాస కఫరోగము వాతరోగముకృ మిరోగము యక్ష్మద్రోగము శూల జీర్ణజ్వరము సమస్తనాతక ఫములచే జనించిన రో గములు త్రిదోషజనిత రోగములు కడుశీఘ్రముగ హరించును. ఇదియ మందారై రవగంధమున జెప్పబడిన శోఫారస మనంబదును.

శోఫలకు వజ్రమండూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నూత్నచూర్ణంతే మండూరం గోమూ
త్రేపాచయేద్దినమ్ । వజ్రవల్లిం సమాంశంచ చించా త్వక్ష్మా
రసంయుతమ్ । భక్షితంచాక్షమాత్రంతే హ్యసాధ్య శ్వ
యధుంజయేత్ ॥

తా. మండూరమును నూత్నముగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములోవైచి 1 దిన మువండి విదప యామండూరమును గ్రహించి దానికి సమముగ వల్లేరుబూడిదను చింతచెక్కలబూడిదను కలిపి గచ్చకాయలంతేని మాత్రలుజేసి నేవింపుచుండిన అసాధ్యశోలుఫ హరించును. (మఱియు పాండురోగమున జెప్పబడిన చించాదికషాయ మునుసగా శోఫరోగములో నేవింపందగును.)

శోఫలకు కిట్టాదికషాయము

శ్లో॥ [అయ్యుర్యేదే] కిట్టామల కషాయేణ పాంసుం శోఫంచకామి
లాత్ । చించాకిట్టకషాయేణ శోఫపాండుగదంహరేత్ ॥

తా. ప్రాతచిట్టెమును ఉసిరికెపప్పున కషాయముగాచి అందు సిందూరము గలిపి నేవించిన పాండు శోఫ కామిల హరించును. మరియు చింతాకును ప్రాత

చిట్టెమును కపాయముగాచి యందు సింధూరముగలిపి నేరించిన పాండుత్తు శోఫహరించును. (మఱియు పాండుగోగములయందు జెప్పబడిన కాంతవల్లభరథము లోక నాథరసము మరదూరకల్పములు లోహభస్మము చించాదిలేవ్యాదు అనువాదలొ దేనినేని నేరించిన శోఫలు హరించును.)

శోఫలకు తింత్రినీమండూరము.

శ్లో॥ [బాహుటే] తింత్రినీ కణసంయుక్తం మండూరం యోజయేత్తతః । పీత్యాచ హరతేశీఘ్రం శోఫపాండుక్షయాదికమ్ ।

తా. చింతాకురసము పావుసేరు పిప్పళ్ళు 1 వరహాయెత్తు మండూరము 1 వరహాయెత్తు ఇల్లుల వానినెల్ల నేకముజేసి నలువదిదినములు నేరింపుచుండిన శోఫ పాండువు క్షయములు పురాణజ్వరములు హరించును. పథ్యము—వాయుంటిహారను కాల్యన్నమును భుజింపవలయును.

శోఫలకు రసభూపతి.

శ్లో॥ [చింతామౌళా] రసగంధా మృతంతుల్యం తీక్ష్ణమాదుంబరం నమత్ । హంసపాది ద్రవైఃఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ । తాచకుప్యాం నివేశ్యాథలేపయే ద్వస్త్రీమృత్తికామ్ । వాలుకాయంత్రకేక్షిప్త్యశ్వైర్మృగ్నానాపచేత్ । ద్విషణ్డ్య మంసఘ్నధృత్య చూర్ణయే న్మాషమాత్రకం । ఆర్ద్రకస్యా నుపానేన సర్వశోఫం నిహంతిచ । రసోహ్యగ్ని కుమారా భ్యోయోగోయం రసభూపతిః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునవైచి హంసపాది యాకురసముతో మూడుదినములు మర్దించి గాబాకుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపవముజేసి వాలుకాయంత్రమున పండ్రెండురూములు నూత్నైర్మి చేపండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందు మాషప్రమాణమును అల్ల పురసానుపానముతో నొసంగిన సర్వశోఫలు హరించును. (ఇదియ అగ్నికుమారమని రసభూపతియని జెప్పంకును.)

శోభలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణ శాలిగోధూమ పటోలం తిండులీ
యకమ్ | ధాత్రీ పృథ్వీకర్మురసి ద్రాక్షా దాడిమచందనమ్ |
తక్రంమధు మధూకేచ శోభానాం హితమావిదుః॥

తా. ప్రాతవడ్లు గోధుమలు పొట్లకాయ చిట్టికూర ఉసిరికె గలిజేరుకూరచేత
భాసికూర ద్రాక్షపండ్లు దానిమ్మపండ్లు క్రీగంధము ఆవుచల్ల ఇప్పవువ్వు తేనె ఇవి
శోభరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శోభలయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధినిష్పాన కట్వమ్లు మత్స్యమద్య విదాహినః |
తిలాస్సూపశ్చ మాషశ్చ శోఘానా మహితంవిధుః ॥

తా. పెలుగు చిక్కుడుకాయ అనపకాయ కారము పులుసు మత్స్యములు
కల్లు విదాహకరద్రవ్యములు నువ్వులు పప్పు మినుములుఇవి శోభరోగుల కపథ్యంబు.

కామిలా నిధానము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగేషు యేవాల పిత్తకాసాస్తతో
భవేత్ | హరిద్రయా సమంచక్షు ర్ముఖమూత్రమలంలే
థా | దాహోవిపాకోదౌర్బల్య మరుచిశ్చప్రజాయతే | కామి
లాసాతికాలేన జాయతే కుంభకామిలా॥

తా. పాండురోగ వాతపిత్తశ్లేష్మ లక్షణములన్నియు గలిగియుండుట ముఖ
మునేత్రములు మూత్రము నులము పసపుబారియుండుట దాహముగలుగుట అన్నము
జీర్ణము గావించుట దౌర్బల్యము అరుచిగలుగుట ఈలక్షణముగలిదికామిలయనితే
యవలయును. ఇది నీర్ఘ కాలంబుండుటచే * కుంభకామిల పరిణమిల్లును.

కుంభ కామిలా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణవీత సకృమ్నూత్ర తంద్రా మోహ

* కుంభకామిలయన కోష్ఠము నాశ్రయించియుండు కామిల.

శృంభదనమ్ । దాహోరుచిస్తథా నాహాంభ్యరోవైరి క్తనేత్ర
తా । అసాధ్యా శ్వాసకాశశ్చ విజ్ఞేయా కుంభకామిలా॥

తా. మలమునల్లగ మూత్రము పచ్చగవెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దా
హము అరుచి కడుపుబ్బరము జ్వరముగలుగుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట శ్వాసకాశ
లుగలుగుట ఈలక్షణములు గలది కుంభకామిలయని తెలియవలయును, అది అసా
ధ్యము.

కామిలా సాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] దగ్ధమాంస రుధిరాతిపిత్తతః కామిలాభ్రమ
తృషావిదాహీనీ । పీఠినేత్ర బలవత్ప్రపేక్షయా శోభవత్య
పిత కుంభకామిలా । కామిలా హంతిరక్తాక్షం రక్తమూత్రం
హతానలమ్॥

తా. పిత్తోద్రేకమువలన రక్తమాంసములు వుడికి శరీరము దిరుగుచు దప్పి
తాపముగలిగిన కామిలారోగమని తెలియవలయును. అదిఉత్తవలనప్రబలమైనేత్ర
ముల పసపు వర్ణమును శరీరమును శోభను గలుగఁజేసి కుంభకామిలయని జెప్పబ
డును. అందు నేత్రములు మూత్రము ఎఱ్ఱనై అగ్నిదీపనము లేకుండిన రోగి జీవింప
డిని యెఱింగి చికిత్సజేయఁజనదు. మఱియు వైదుర్ధ్వణంబులు లేకుండిన రోగము
సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సజేయవలయును.

కామిలకు పంచాస్యరసము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసంగ్రహే] రసభస్మాభ్రకాంతార్క తీక్షణతా
శకమాక్షికమ్ । దేవదారుద్రవైః పిష్ట్యాదినై కంఠత్సమంస
మమ్ । పాచయేద్వాలు కాయంత్రేత్రిదినాంతేనముద్ధరేత్ ।
* అమృతోత్పలకల్పారకందేనక్షీరసంయుతమ్ । పిష్టయష్ట్యం
భసాయామం మాషంక్షేద్ర సితాయుతమ్ । రసః పంచా
స్యనామ్నాయం సేవయేత్కుంభకామలీ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము తామ్రభస్మము లోహ

* అమృతోత్పల కందాతి బలాక్షేత్ర పలయంతమ్.

శ్మయము శుద్ధిజేసినతాళకము* హేమమాక్షికభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వముననుచి 1 దినము దేవదారు చెక్కరసముతో మర్దించి కుప్పెలోనుంచి వాలుకాయంత్రమీస 5 దినములు దీప్తాగ్ని చేవండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి అందు తిప్పితగ కలువగడ్డలు తామరగడ్డలు అనువాని చూర్ణమును కలిపి పాలు అతిమధురకషాయము వీనితో 1 రూము మర్దించి మాషప్రమాణమంతేసి మాత్రలు జేసి లేవె శుచదారలోగాని (నల్లగంటెన విత్తుల చూర్ణముతోగానిగలిజేరు వేళ్ళరసము విరియింపులు పంచదార అనువానితోగాని తెల్లగంటెనరసము సాలు అను వానితోగాని కుప్పెంటాకురసము పెలుగు అనువానితోగాని) నీవించిన కుంభ కామిలహరించును. ఇదియ పంచాస్యరసమనబడును.

శిలాజత్వాది వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శిలాజతుశ్చగోమూత్రం మందూరంచాధ
మాక్షికమ్ | లోహభస్మచనిష్కంవాసేనయేత్కుంభ కామలీ॥

తా శుద్ధిజేసినశిలాజత్తు మందూరము హేమమాక్షికభస్మము లోహభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి నీవించిన కుంభ కామిల హరించును.

కామిలకు మంత్రము.

శ్లో॥ అగ్రతోనారసింహశ్చపృష్ఠతోవాయునందనః |
ఉభయోర్బాహుధన్వంత్రౌసహితౌ రామలక్ష్మణౌ॥

తా. ఈ మంత్రముచే కామిలారోగిని మంత్రించుచు క్రొత్త కంచుగిన్నెలో పుడిసెడు నీళ్ళుబోసి దానియందు ఛాయను జూచునటులంజేసి అట్టితరి రెండుసూదుల దెచ్చి వానికొసలబట్టికొని పైకంచుగిన్నెలోమంచుచు నీమంత్రమును మమ్మారు జెప్పచు వానిముఖము మొదలుకొని పాదములపర్యంతము దిగుడిచి యందలిసీరును పదిలము నేయవలయును. మఱియు కామిలారోగము హరించువరకు దిగుప్రాద్దున మంత్రింపుచుండవలయును. అగిన్నెలోసీరు విరుగకుండిన కామిలమానుననియు విరిగినమానదనియు తెలియవలయును.

* హేమమాక్షికనున వెండిమాని.

కామిలకు రక్షకర్మ.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] ఘుటికామణి బంధేచ దహేత్సూక్ష్మశలాక
యా వలయంచ సువర్ణస్య తామ్రస్య రజతస్యచ॥

తా. ఇరుమణికట్టు తిరుగు వారలయందు 2 చీలమండల యొక్క శీఘ్రయందు
భంగారుశలాకుతో నేని రాగిశలాకుతో నేని శెండిశలాకుతో నేని వలయాకారం
బుగ రత్నలువేసిన కామిలమానుసు. మఱియు దీనియందు పాండురోగమున దెప్పి
బడిన పథ్యములనే యాచరింపవలయును.

హలీమక కులాంతకరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతా మృతంగంధం హరితాళం మన
శ్శిలా । ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । వాసా
ఖదిరదుత్తార రసేనపరిభావయేత్ । ప్రత్యేకంచదినంమా
మంవాలుకా యంత్రకేపచేత్ । సాంగశీతలముద్భృత్య పంచ
పిత్రేనభావయేత్ । గుంజామాత్రంప్రదాతవ్య మనుపానంపి
బేదను । త్రికటుత్రిఫలాచైవ లజ్జాఘ్నిదికర్ణికా । అపామార్గ
శ్చ సురసా నిర్లుండీ కర్ష మాత్రతః । క్వాథమష్టావ శేషంతు
పీయమానంహలీమకమ్ । నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ కామిలా
పాన్డుశోఫజిత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన హేదరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసి
నహరిదళము శుద్ధిజేసినమణిశీల పీనిని సమభాగాములుగ గ్రహించి ఖల్వముననునిచి అ
డ్డసరము చండ్ర ఉమ్మెత్త అనువావిరసములచేప్రత్యేకప్రత్యేకముగఁబక్కిరిదినము
మర్దించి భావనచేసి కుప్పెలోనునిచి 1 ర్థము వాలుకాయంత్రమునవండిసాంగశీత
లమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చేవ కాటుబ్రై నెమలి అడవిపంది వేంక అనువాని
చేరులచే భావనజేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి శొంఠి-పిప్పలి మిరియాలు కరక
తాండ్ర ఉసిరికెలు అంతరదామర తెల్లగంటెన ఉత్తరేణి మంచుతులసి వావిలిఅను
వానిని దినుసుయొకటింటికి కర్షప్రమాణము చొప్పున గ్రహించి ఉదకము బోసి
అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి దీనిచే యౌషధమును నేవించిన హలీమకము కా
మిల పాండువులు శోఫ మొదలగు సర్వరోగములు హరించును.

శ్లో! [గ్రంథాంతరే] హరిమకే పాండవోగ చిత్రాక్షర కారయే
ద్విమకే

తా. హరిమకమునకు పాండవోగ చిత్రాక్షరే జేయవలయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద వారాహరభోగవిహారపారీణ
నిడిమామిడి భగివత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదోక శిష్యోత్తమ
నమస్కీవాయనత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజేయ ఆంధ్రతాత్పర్యసహిత
కామిలానిదాన రత్నాధ్యాయ పాథ్యచిత్రాక్షర
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం.
హనుమ ప్రకరణమ్.

(శ్రీ) ర స్తు.

బ స వ య జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— షష్ఠమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ వృంషేద్ర గామినంశంభుం సర్వేశం భక్తవత్సలమ్ ।

భూతేశం లోకకర్తారం నీలకంఠ మహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త తనచే జేయబడు నీగ్రంథమునందుపట్టప్ర
రణమును వచింపంబూని యది నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తి చెందుటకై తనకిష్టదే
తయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “వృంషేద్ర గామినం శంభుం” అన
శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. శ్రేష్ఠమైన వృషభము నెక్కిసంచారము సేయువాడు సుఖకరుడ
జగదీశ్వరుడు భక్తులయందు వాత్సల్యముగలవాడు భూతములకు ప్రభువు జగత్స
ప్తిసీతీసంహారకుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వత్స్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని కే
ర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథ
ముయొక్క యైదవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అశీతివాత వివరణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వవాతంశిరోవాతంపక్షఘాతంచపార్శ్వకమ్ । అర్థాంగ
కంపవాతంచ హఙ్మారు స్తంభం తధైవచ । కిక్కిసంశోణితం
వాతం హ్యేష్టుంచ కఫవాతకమ్ । సాధ్యవాతం ధనుర్వాతం
తిమిరం కంఠవాతకమ్ । కాకవాతం శీతవాతం నయనోదర

వాతకమ్ || నాసావాతం ముఖావాతం వాతంచా వయవాం
గకమ్ | జిహ్వంగం నరవాతంచ కర్ణవాతంని రుధ్యచ | ఆమ
వాతంచ త్వగ్వాత మణువాతం తద్దైవచ | అంగభ్రమణకం
చైవ మలబద్ధంచ గుల్మకమ్ | మూత్రబద్ధం బాహుకంపం
స్కంధవాతంతద్దైవచ | ఆధ్యవాతం విధూమవాతం విధూమం
భోగవాతకమ్ | కటివాతంత తద్వచ్చ శుక్లవాతంచ పాంశు
కమ్ | సంధివాతంస్కంధ్రవాతం గుల్మవాతంతద్దైవచ | మంద
వాతంజానువాతంజంఘావాతంచపాదకమ్ | కంఠర్చాంగుళీ
వాతమనులోమంవిలోమకమ్ | సుప్తవాతంకోష్ఠవాతం వస్తి
వాతంచ శుష్కకమ్ | స్థానవాతం కుక్షివాత మస్థివాతంచ
మజ్జకమ్ | ఏకాంగకంక్షీణవాతవసావాతకసంజ్ఞకమ్ | మధు
వాతంక్షుదావాతంశృఖలంస్పృటవాతకమ్ | స్నాయుప్రసూతి
వాతంచ హృజ్జీర్ణాతప్రవాతకమ్ | అగ్నివాతం తథానామ్నా
సర్వహీనంచఖంజకమ్ | కళావాతందండవాతం క్షతవాతంచ
పంగుకమ్ | దధివాతం తథోన్మాద మశీతి ర్వాతసంజ్ఞికా ||

తా. ఊర్ధ్వవాతము శిరోవాతము వక్షఃపాతము పార్శ్వవాతము అర్ధాం
గవాతము కంపవాతము ఊరు స్తంభవాతము కిక్కిసవాతము రక్తవాతము అమలవా
తము కఫవాతము సాధ్యవాతము ధనుర్వాతము తిమిరవాతము కంఠవాతము కాక
నాతము శీతవాతము నయనవాతము ఉదరవాతము నానావాతము ముఖవాతము అన
యవాంగవాతము జిహ్వంగవాతము నరవాతము కర్ణవాతము ఆమవాతము త్వగ్వా
తము అణువాతము అంగభ్రమణవాతము మలబద్ధవాతము గుల్మవాతము మూత్రబద్ధ
వాతము బాహుకంపవాతము స్కంధవాతము ఆధ్యవాతము ధూమవాతము విధూ
వాతము భోగవాతము కటివాతము శుక్లవాతము పాంశువాతము సంధివాతము గృధ్ర
వాతము గుల్మవాతము మందవాతము జానువాతము జంఘావాతము పాదవాతము
అంగుళీవాతము అనులోమవాతము విలోమవాతము సుప్తవాతము కోష్ఠవాధము
వస్తివాతము శుష్కవాతము స్థానవాతము కుక్షివాతము అస్థివాతము మజ్జావాతము
ఏకాంగవాతము క్షీణవాతము వసావాతము మసూవాతము క్షుతవాతము శృంఖల

వాతము విస్ఫోటవాతము స్నాయుకవాతము ప్రసూతివాతము అశిర్లవాతము ఆశప
వాతము అగ్నివాతము స్వర్ణహీనవాతము ఖంజావాతము కళావాతము దండవాతము
క్షుతవాతము పంగువాతము దదివాతము ఉన్మాదవాతము అనవాతరోగములు యేను
బదివిధములు.

వాతాదిప్రకోప జనితరోగ భేదములు.

శ్లో॥ నవాతేన వినాశూలం నకంఢూః క్లేష్మవావినా ।

నపిత్తేన విరాచర్ధిః నాజీర్ణేన వినాజ్వరః ॥

తా. వాతము బ్రకోపించకనే కూలయు క్లేష్మము బ్రకోపించకనే దురదయు
పైత్యము బ్రకోపించకనే వాంతియు అశిర్లము లేకనే జ్వరమును గలుగదని తెలియ
వలయు.

వాతరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రూక్షశీతాల్పలఘున్న వ్యవాయాతిప్రజా
గరైః । విషమా దుపచా రాచ్చ దోషా సృక్స్మాసణాదపి ।
లంఘన * ప్లవనాత్వద్వవ్యాయామాతివిచేష్టనైః । థాతూ
నాంసంక్షయాచ్చింతాశోకరోగాతికర్షనాత్ । వేగసంఘాత
ణాదామా దభిఘాతాదభోజనాత్ । మర్మబాధాద్దజోష్ట్రాశ్వ
శీఘ్రయానాది సేవనాత్ । దేహే ప్రోతాంసిరిక్తాని పూర
యిత్వానిలోబలీ । కరోతివివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాన్ గై కాంగ
సంశ్రయాన్ । సంకోచఃపర్వణాః స్తంభోభ్రగోష్ఠాంపర్వ
ణామపి । రోమకర్షః ప్రలాపశ్చపాణిపృథశిరోగ్రహః । ఖాండ్వ
పాంగుల్యకుష్టత్వం శోఘంగా నామనిద్రతా । గర్భశుక్లరజో
నాశః స్పృందనం గాత్రసుప్తతా । శిరోనా సాక్షిజత్రాణాం
గ్రీవాయాశ్చాపి హుండనమ్ । భేదస్తో దార్తిచాక్షేసో
† మోహశ్చాయానవవచ । మోటనంచయివగ్రీవాయాశ్వాస

* ప్లవనా త్వద్వాయా పాదతి విచేష్టనైః.

† ముహూర్తాయానవవచ.

సర్వాంగతోదనమ్ । ‡ ఏవంవిధానిర్మూపాణీ కరోతికుపితో
నిలః । తత్రకోష్ఠాశ్రితేదుష్టే నిగ్రహో మూత్రవర్సనః ।
హేతుస్థానవిశేషాచ్చభవేద్రోగవిశేషకృత్ । సుస్నిగ్ధై స్సఖ
యేద్దేశం సోష్ణస్నేహంచ పాయయేత్ । యూషైస్తైలై
ర్భృతైస్తామైః పయోభిస్స్వరసైరసైః । భోజయేద్రేచయే
త్స్విద్యేస్సృదుస్మేహాక్త భేషజైః । క్షీరైర్వాతారిజైలంవా
పిబేచ్ఛుద్ధికరంభవేత్ ॥

తా. రూక్ష శీతలము అల్పప్రమాణము లఘుత్వముగల యన్నమును భుజిం
చుట కడుమైధున జాగరణ వివమోపచారములసేయుట దోషము అనగా కఫ పిత్త
మలమూత్రాదులను రక్తమును ప్రవింపంజేయుట దాటుట నదులయందీడుట మిక్కి
టముగ మార్గమునడుచుట (కడు ఆయాసముజెందుట) దుముకుట మొదలగు కడు
విదృష్టచేష్టలసేయుట రసరక్తాదిధాతువులు క్షయించుట చింత దుఃఖము రోగము
అనువానిని జెందుట మిక్కిటముగ కృశించుట మలమూత్రముల బంధించుట ఆమ
మన—రసధాతువు దుష్టంబై వాతమార్గము నడ్డగించుట కాష్టాద్యభిఘాతముజెం
దుట ఉషవాసముసేయుట పృథ్వీదిమర్మములయందభిఘాతము గలుగుట ఏనుగ
టంటె గుఱ్ఱము మొదలగువానిపైనుండి భూమిపైబడుట ఈమొదలగు కారణముల
నలన వాతముబ్రకోపించి బలిష్ఠమై శరీరమునందలి రిక్తములైన నాడులపూరింపంజేసి
సర్వాంగము నేని లేని ఏకాంగమునేని నాశ్రయించి నానావిధ వాతరోగముల
జనింపంజేయు. మఱియు సంధులయందు సంకోచము స్తంభనము అస్థిసంధులయందు
భిన్నంబగునటుల పీడ గగుర్పాటు తల్చిబుచ్చుమాటులు చేతులు వీపు శిరము అనువాని
యందు పట్టు కంటితనము పిచ్చుకంటితనము కుబ్జత్వము అంగములయందువాపు
నిద్రాభంగము గర్భముధరించకుండుట శుక్ర రజోరక్తములునశించుట శరీరమువణు
కుట శరీరము మొద్దుబారియుండుట కేశప్రదేశము కణత లలాటము అనువానియందు
పగులుట ఘ్రాణేంద్రియమునశించుట నేత్రముల దృష్టిలేపండుట తొమ్మడుచు
కొడుట మెడ స్తంభించుట పెదవులు దంతములు కంఠముమొదలగు వానియందుపగు
లుట నూదులచేబాడుచునటుల పీడ ఆత్మేపవాతము మోహము ఆయాసము గలు
గుట మెడయాడ్చికొనుట శ్వాసము సర్వాంగము వేదన (పార్శ్వములయందు కూల

మోహము) గలుగుట ఈ లక్షణములు వాతప్రకోపమువలన గలుగు కోష్ఠాశ్రితవాతము గుప్తించిన మలమూత్రములు చడ్డగించు. మఱియు ప్రకోపించినవాతము కాగణసానభేదములవలన నానావిధ వాతరోగముల గలుగఁజేయు వాతరోగికి కోమలములగు ద్రవ్యములచే శరీరసౌఖ్యమును గలుగఁజేయుటయేగాక ఉష్ణములగు స్నేహద్రవ్యములపానమును * నూషములైలము ఘృతము పుల్లనిద్రవ్యములు పాలు స్వరసములు రసవిశేషద్రవ్యములు. అనువానిభోజనమును స్వేదనక్రియను మృదుకరద్రవ్యములు స్నేహముఅనువాని రేచనమును రేచనమును క్షీరము వాతాయరితైలము అనువానిశేవనను జేయింపవలయు. ఈఉపచారములచే వాతరోగము శమించు. ఇవి యవాతరోగమునకు సామాన్యోపచారంబులు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పార్వస్థానవిశేషాచ్చ భవేద్రోగ విశేష
కృత్ । ధనురాదిరిసాధ్యస్తు ద్వంద్వలక్షణస్తథా ।
స్థాననామానురూపేణ లింగభేదాద్వినిర్దిశేత్ ।
శుద్ధవాతహతంపక్షం కృచ్ఛ్రసాధ్యతమంవిదః ।
హస్తుస్తంభార్థి తాక్షేప పక్షఘాతాతతానకాః ।
కాలేనమహతాసాద్యా హ్యసాధ్యాశ్చచిరంగతాః ॥

తా. ఒకపార్వ్యము నాశ్రయించియుండు వాతము ధనురాదివాతములు ద్వంద్వవాతము స్థారనామానుగుణమువలన లక్షణములవలన అసాధ్యములనియు శుద్ధవాతము (అనగా షికదోషజనిత వాతరోగము) వలన జనించిన పక్షవాతము కష్టసాధ్యమనియు హస్తుస్తంభము అర్ధీతము తాక్షేపకము పక్షఘాతము అపతానకము అనువాతరోగములు కాలక్రమము మీదట సాధ్యంబులనియు కడుదీర్ఘకాలముండిన అసాధ్యములనియు తెలియవలయును. జ్వరముతోగూడిన ఏకాశద వాత లక్షణముల వచించెద.)

ధూమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచికా వాంతి విదాహకాశ్చజ్వలో
తిత్పిష్టా పృతీసారకశ్చ । పిత్తంచమూర్ఛా భృమిణంవికా
రో ధూమంచవాతంత్ర వదంతితద్ధాః॥

* నూషమున పెసలు ఉలవల మొదలగువానికట్టు.

తా. విషూచి వాంతులు శరీరమునవిదాహము కడుదప్పి! అతిసారముగలుగుట పిత్తము ప్రకోపించుట మూర్ఛ భ్రమగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గూడి శరీరము తెలుపుబారియుండిన ధూమవాతముని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెదరు (దీనియందు పంచవక్త్రసమును సేవింపవలయును.)

ధూమవాతమునకు త్రిఫలదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఏరండతైలంత్రిఫలా గోమూత్రచిత్రకంవిషమ్ ।

ఏకమానంఘృతైఃపానం ధూమవాతంవినాశయేత్ ॥

తా. కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికపప్పు చిత్రమాలము అతివస పీని సనుభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆముదము గోమూత్రము నేయ్యి అనువానిలోగలిపి ఒకమాసము సేవించిన ధూమవాతము హరించు.

విధూమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శరీరేతువిదాహశ్చ జ్వరస్యోత్పటసంభవః ।

శిరశ్శూలంరక్తనేత్రం విధూమంవాతకంవిదుః ॥

తా. శరీరమువిదాహించుట శిరమునొచ్చుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట ఈలక్షణములతోడ ఉత్కృష్టమైన జ్వరముగలిగి శరీరమున తెల్లని పొట్టురాలుటయే విధూమవాతముని తెలియపలయు.

విధూమవాతమునకు వాతారిరసము.

శ్లో॥ అష్టాభాగారసస్యాపివిషంతినోస్తధైవచ । గంధకస్యతధైవ
ష్టైకటుత్రయఫలత్రయమ్ । వహ్నిపత్రకముస్తానాంవచాశ్వ
గంధయోరపి । రేణుకావిషకుష్ఠానాంవిప్పలీమూలకస్యచ
ఏకైకంతుభవేద్భాగమింద్రదారోస్తధైవచ । చతుర్వింశద్గు
చాత్రవటకాచణకాకృతిః । వాతారిరసనామాయంవిధూ
వాతనాశకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినపాచరసము 8 భాగములు కలిలోమూడుదినములు నాన
ఎండించిన విషముష్టిగింజలు 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 8 భాగములు శా
తిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలబెరడు తానికాయలబెరడు ఉసిరికపప్పు చి

మూలము ఆకుపత్రిక తుంగముపైలు వస † డొమ్మడోలుగడ్డ రేణుకలు శుద్ధిజేసిన వసనాభి చెంగల్యక్తోష్ఠ పిప్పలీమూలము పాపటవేరుఅలువాని మార్గముదినసుయొక టింటికి ఒక్కొక్కభాగము ఇటుల వాని నెల్లగ్రహించి యందు బెల్లము 24 భాగములువైచి బాగుగమర్చించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఆవు నెయ్యి మిరియములమార్గము అనువాని యనుపానముతోనేవించిన విఘామవాతము హరించు. ఇదియ నాతారిరసమనబడు. మఱియు నీరసమే యెనుబదివాతముల హరింపంజేయునని గ్రంథములయందు జెప్పబడియున్నది.)

ఏకాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాధికం జ్వరవిదాహా వికారకం దేహా తిదుఃఖగతిపీడితవాంతిదోషం । శుష్కాంగకంచశిరసోభ్రమణ్డుతంచ నిష్ఠీవనంమలనిరోధనకుక్షిదాహమ్ ॥

తా. వాతముబ్రకోపించుట శరీరముమండుట శరీరమున వికారముగలుగుట శరీరమువణుకుట నొచ్చుట నడుచుటకుశక్తిలేపండుట వాంతిగలుగుట అవయవములు ఎండుట తలదిరుగుట తుమ్ములుగలుగుట కారయమివేయుట మలమువెడలకుండుట కడుపులోమండుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమునుగలిగి శరీరములోనగము వాతపూతముగ నుండునదియే ఏకాంగవాతమని తెలియవలయు (ఇదిఅసాధ్యము.)

ఏకాంగవాతమునకు స్పర్శారసము.

శ్లో॥ రసభాగోభవేదేగోగందకౌ ద్విగుణోమతః । ద్వాదశబ్రహ్మ బీజానానిపతిందోస్తధైవచ । త్రిదిదం కాంజకేక్షిప్త్యాధశోయేద్విపతింకుకాః । ఏకీకృత్యత శ్చార్ద్రం మధునాలోడయేత్తతః । స్నిగ్ధభాంజేనిధాయాథధాన్యరాశౌవినిక్షిపేత్ । యాసాదూర్ధ్వతత స్తస్యఖాదయేద్గుళికాద్వయమ్ । ఏకాంగవాతమత్యర్థంఖంజకం చవివర్జయేత్ । షణ్మాసేనతుసేవేత రసంస్పర్శారికాహ్వయమ్ ॥

* తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు మోదుగలు 12 భాగములు కలిపి మూడుదినములు నానబెట్టబడిన ముప్పిసింజలు 12

† డొమ్మడోలుగడ్డయిన పెన్నెరుగడ్డ.

భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి చూర్ణముజేసి తేనెలో కలిపి నున్నని క్రొత్తకుండలో నునిచి ధావ్యరాశిలూ నొకమాసంబిడి పిదప యందు రెండుగుళి కలచొప్పన 6 మాసములు నేవించిన ఏకాంగవాతము ఖంజక వాతము హరించు ఇదియ స్వర్పారి రసమనంబడును. (మణియు దీనియందు వాతాదిరసము నేని రస కర్పూరము నేని నేవింపదగు.)

కఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహశోఫోద్వారః కార్య్యంకానశ్చహ్యల్ప భాషితా । దేహస్తూలంనవహతికఫవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వాచుట శరీరము కృశించుట హీనస్వరము గలుగుట శరీరము స్థూలించుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము దగ్ధగలుగుటయే కఫవాతమని తెలియ వలయు.

కఫవాతారి రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంతీక్ష్ణకాంతంతాళగమాక్షికగంధకమ్ । తుల్యం శంకుర్దయేథ్యేవవాతారేచార్ద్రోద్భవైః । భృగజైఃకాక నూచ్యుత్తైఃగిరికర్ణాద్రవైర్ద్రినమ్ । మర్దితంథాండగంధుభావ పచేన్మందాగ్నినాదినమ్ । వ్యోషాగ్నిగంధకవిషం నూరణా భయట్కుణమ్ । సమాంశం చూర్ణితంమిశ్రం తుల్యంశః పూర్వపాచితమ్ । త్రిదినం నుర్ధయేద్ద్రోవై ర్ముండి నిర్ముండ భృంగజైః । అష్టగుంజామితంఖాదే క్షుధవాతనిక్రౌతనమ్ ॥

తా. రసభస్మము లోహభస్మము కాంతభస్మముశుద్ధిజేసిన తాళకము హేమ మాక్షికభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనిని సమాభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునను నిచి ఆముదపునెట్లు అల్లము గుంటగలగర కాచాకు తెల్లగంపెన అనువానిరసము లతో ఒక్కొకదినము ప్రత్యేకప్రత్యేకముగమర్దించి ముద్దజేసి కుప్పెలోనునిచి చీల మన్ను లేపనముజేసి క్రమప్రకారము మందాగ్నిలో ఒకదినమువండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోవైచి చూర్ణముజేసి దానికి సముముగ శొంఠి పిప్పలిమిరియాలు చిత్ర మూలము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిననాభి కందగడ్డ కరక్కాయ శుద్ధిజేసిన వెలి గారముఅనువాని చూర్ణమునుకలిపి బోడతరము వావిలి గుంటగలగర అనువాని రస

ములతో 3 దినములు మదికొంచి 8 గురిగించలంజేసి మాత్రలుజేసి యిందొక దానిని అనుపాన విశేషములతో నేవించిన కఫవాతము హరించు.

జిహ్వంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వంగబంధనం దోషోజ్వరతృష్ణాపరిభ్ర
మమ్ । మూకబాధిర్యతాపంచ జిహ్వంగవాతలక్షణమ్ ॥

తా. దప్పిగులుగుట తబ్బిబ్బలాడుట మూగతనముగులుగుట చెవు వినరా కుండుట తాపము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నాలుక లోనికిడ్చి కొనుటయే జిహ్వంగవాతమని తెలియవలయు.

జిహ్వంగవాతాంకుశ రసము.

శ్లో॥ సూతంపంచపలంప్రోక్తంపలంస్యాత్తామ్రభస్మకమ్ । జంబీరా
ణాండ్రవైపిప్లవసూతతుల్యంచగంధకమ్ । నాగవల్లీరసైపిప్లవ
కాచేపిప్లవ ప్రకల్పయేత్ । రుద్ధాలఘుపుటేపాచ్యంత్ర్యాష
ణేవసుమిత్రితేజోజిహ్వంగకంపవాతారోధక్షయేత్తద్విగుంజకమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 5 పలములు తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసినగంధ కము 5 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి నిమ్మపండ్ల రసముతోను తమలపాకుల రసముతోను మదికొంచి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి లఘుపుటం బిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వముననునిచి ఘరల మదికొంచి దానికిసముముగళొంటి పిప్పలి మిరియాలు అనువానిదూర్ణమును కలిపి యందు రెండు గురిగించలయెత్తును నేవించిన జిహ్వంగవాతము కంపవాతము నశించు.

స్కంధవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంతాపందృష్టిసీసాంగంశిరోధ్రమణకం
పసమ్ । సజ్వరంశూలికంఠశ్చస్కంధవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వెచ్చగనుండుట నేత్రములు కనుపడకుండుట అంగములు గానములైయుండుట తలదికుగుట శరీరమువణుకుట ఈలక్షణంబులతోడ జ్వరమును లిగి కంఠమునుశూలించుట స్కంధవాతమని తెలియవలయు.

కంధర వాత లక్షణము

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] దాహశుష్కాగ్రశోఫంచతంద్రానిద్రామ
తిభ్రమః । జ్వరతృష్ణా వికారోయం వాతకంధరలక్షణమ్ ॥

తా. తాపము గలుగుట శరీరముకృశించుట అవయవములువాచుట తంద్ర
నిదుర గలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి
మెడకొంకులు నొచ్చుటయే కంధరవాతమని తెలియవలయును.

స్కంధవాతమునకు వాతముద్గర రసము.

శ్లో॥ శుద్ధశూతం విషంగంధంటంకణంచమనశ్శిలా । ధూర్తవీజం
నమంఖత్యహంసపాదిరసేనచ । మర్జితంకజ్జలీంకృత్యాశరావే
సంపుటేపచేత్ । స్నుహీక్షీరేణసంమర్ద్య మత్స్యపిత్తేసభావ
యేత్ । గుంజామాత్ర ప్రదాతవ్యం స్కంధవాతవిసశ్యతి॥

తా. పాదరసము వసనాభి గంధకము వెలిగారము నుణికిల ఉమ్మెత్తవిత్తు
లు వీనినెల్లశుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి హంసపాది యామరసముతో
మర్దించి ముద్దచేసి మామళ్ళలో నునిచి చీలనున్న శేపనముజేసి వాలుకాయంత్ర
మున నాలుగు రూములువండి సాంగశీతలమునదీసి మధల ఖల్వమునవైచి జెముడు
పాలతో మర్దించి పిదప చేపచేసుతో భావనజేసి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి
అనుపానవిశేషములతో నేవించుచుండిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము హరిం
చును.)

స్కంధవాతమునకు ఇంద్రవారుణికాది ఘృతికలు.

శ్లో॥ ఇంద్రవారుణికానూలం మాగధీగుడసంయుతమ్ ।
భక్షయే త్కర్ష మాత్రంతతు స్కంధవాత హరంభవేత్ ॥

తా. పాపరవేరు పిప్పళ్ళు అనువానిచూర్ణములో బెల్లము కలిపి బాగుగ
మర్దించి కర్షప్రమాణము నేవించిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము) హరించును.

పాతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] మోహనం ఘాతతంద్రంచ జ్వరశ్శూలం
చ కంపనమ్ । అక్షిశ్శూలం కర్ణశ్శూలంశిరశ్శూలంచగుప్యా
కమ్ । కటిశూలం పాదశూలం పాదవాతస్యలక్షణమ్॥

తా. మోహము శరీరము బోట్లు తండ్ర కడుపులో శూల వణుకుగలుగుట నేత్రములు చెవులు శిరము మర్మస్థలము మొల అనువానియందు శూలగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి పాదములుశూలించుటయే పాదవాతముని తెలియ వలయును.

పాతవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయ రసము.

శ్లో॥ మృతసూతం మృతం లోహం గంధకం తాళమాక్షికమ్ ।
పథ్యాశృంగీ విషం త్రూప్య మగ్నిమదంచ టంకణమ్ ।
తుల్యం ఖల్వే దినం మర్ద్యం ముండీ నిర్గుండిజద్రవైః ।
ద్విగుంజ వటికాంకాథే త్వాదవాతం వినశ్యతి ॥

తా. రసభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము హేమమాక్షికభస్మము కరక్కాయలు కర్కాటకశృంగి శుద్ధిచేసిన వసవాభి శొంతి పిప్పలి మిరియాలు నెల్లి శుద్ధిజేసిన వెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమున నుంచి బోడతము వావిలి అనువానిరసములతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి 2 గురిగించుటచేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషముతో నేవింపుచుండిన పాదవాతము హరించు. (మఱియు నీవాతమున రసకర్పూరము ఉప్పి పరంగి చెక్క అనువాని యోగమును కూడా నేవింపందగును.)

మధువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరః పాండుశ్చహిక్కాచ నాసికాకుసు
మంతథా । దేహకంఢాశ్చిరః కంఢాః కఫస్యాన్విధువాళకే॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట యెక్కిళ్ళుగలుగుట ముక్కున నెత్తురుగారుట శరీరము శిరమున దురదగలుగుట దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణముల తోడ జ్వరముగలిగి నోరు తీపిగ నుండుటయే మధువాతముని తెలియవలయును.

మధువాతహర ఘృటికలు.

శ్లో॥ పిప్పలీ పిప్పలీమూలం హింగులగచ శిలాజతు
గుగ్గులుం వర్ధమానంవా మాక్షి కేన గుడేనవా ।
పథ్యాశుత్యం మృతాక్వాథ పిప్పలీ చూర్ణ మిశ్రితమ్ ।
భక్షయే నిష్కమాతం త్రు మధువాథం విరాశయేత్ ।

తా. పిప్పలి మోడి శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము ఆముదము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమునవైచి అందు తేనెగాని బెల్లముకలిపి మర్దించి నిష్క్రప్రమాణముం లేని మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ శొంఠి తిప్పతీగ అనువాని కషాయానుపానములతో పిప్పలిచూర్ణము కలిపి నేవించిన మనువాతము హరించును.

వ స్తివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సజ్వరంచాగ్ని మాంద్యంచనిద్రాభంగవి
దాహకృత్ । మహావరోధనం దుఃఖం శిరోభంగః పరిభ్ర
మః । ఆతిమూర్ఛాతి శీతంచ వ స్తివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట లేక కడుపులో మండుట నిమర రావండుట వివాహముగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ బద్దగించుట కడుపునొప్పలు తలనొప్పి గలుగుట తలదిరుగుట కఘాయార్చుగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈ లక్షణములతోడ తీవ్రజ్వరముగలిగి పొత్తికడుపు నొచ్చుటయే వ స్తివాతమని తెలియవలయును.

వ స్తివాతమునకు సచ్ఛందబైరవ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం హింగుళం బలితాశకమ్ ।
తుల్యంతల్యం ఖల్వమధ్యే క్షిప్తేన్దుర్దయ దినత్రయమ్ ।
చూర్ణకృత్వా తతోదేయం మత్స్యచూర్ణ వరాహకే ।
పిత్రేదిన త్రయంభావ్యం మాక్షమాద్దాని పానతః ।
వ స్తివాతం నిహంత్యాశు చాత్యుగ్రం నాశయేద్ధృవమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి హంసపాదాయాన కషాయముతో మూడుదినములు బాగుగమర్దించి కుక్కుట పుటంబిడి సాంగకీతలమున దీని ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి చేప తాజేలు అడివి పంది అనువానిచేదులలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొకదినముచొప్పున మూడుదినములు భావనచేసి మాషప్రమాణముం లేని మాత్రలుజేసి ఆల్ల పురసానుపానములతో నేవింపుచుండిన ఆత్యుగ్రమైన వ స్తివాతము హరించును.

శ్లో॥ తుతఘాతశ్చ దౌర్బల్య మన్న ద్వేషో వికారితా ।

అగ్నిమాంద్యం జ్వరంతృష్ణా తుతఘాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. స్వతః తుయించుట అన్న ద్వేషము శరీరమున వికారములు మాంద్యము లేక కడుపులోమంట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము తరుచుగ తుమ్ములుగలుగుటయే తుతఘాతమని తెలియవలయు. ఇది హరిః రసకర్పూరము నేని వాతారిరసము నేని నేవింపవలయు. పైజెప్పబడిన పదకొ జ్వరఘాతములు వానిలో శుభకరనాడులు గలిగియుండిన సాధ్యమని నెఱింగింపవలయును.

శృంఖలవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] దేహంచపాండుశుష్కంచ నిద్రానా
రోవ్యథా । వాంతిర్హి క్కాచవిశ్శోటశ్శృంఖలవాతలక్షణః

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట శరీరముకృశించుట నిదురకుండుట, తలనొచ్చుట వాంతులు ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ శరీరకంతులుకట్టుటయే శృంఖలవాతమని తెలియవలయును.

శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాఖ్యరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం చాభ్రకం చాప్లువేతనం । ద్వి
భావయేత్థల్వే హంసపాదిరసైస్తథా । కాచకుప్యాన్ని వే
తకుక్కుటీ పుటపాచితమ్ । భావితం మత్స్యపిత్తేన ద్విగు
భక్షయేత్సదా । అనుపాన విశేషేణ శృంఖలవాతనాశనో
పధ్యంతీరోదనం దేయంనారికేళ జలవృతమ్॥

తా. మద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రస్యము ఆప్లువేతనము వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంస యాకురసమున రెండుదినములు మర్చించి గాజాకుప్పెలో నునిచి కుక్కుటపుటం సాంగకీతలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి జేపచేదున భావనచేసి రెండుగురి లంతేసి చూత్రలుజేసి యందొక దానిని వసకషాయముతో నేని ఒరగొమ్మచే

రసము మిరియాలు అనువానితో నేని నేవించిన శృంఖలవాతము హరించును. దీని యందు పాలఅన్నమును టెంకాయరసముతో తడబడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యకరంబు. మఱియు నీశృంఖలవాతమున రసకర్పూరమును అనుపానముగ గ్రహింపవలయును.

విస్ఫోటవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్య భగ్నిమణంచైవ హిక్మాతీవ శిరో భగ్నిమః । నేత్రశూలంమహరోగో విస్ఫోటవాతలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము తిరుగుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట మిక్కుటముగ తలతిరుగుట నేత్రములు శూలించుట కడుపీడగలుగుట ఈలక్షణములతోడ, శరీరమున మంటలు చెనుటకాయగలుగుటయే విస్ఫోటవాతమని తెలియవలయును. ఈ వాతము హరించుటకై శృంఖలవాతచికిత్స నే జేయవలయును. మఱియు రసఉబ్బవేయవలయును.

స్నాయకవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్యస్ఫుటితంపుంసాంహ్యంగవై । కల్మషీడనమ్ । దేహసోఘో నేత్రశూలంస్నాయువాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. అంగములు నొచ్చుట శరీరమున పీడగలుగుట శరీరము వాచుట నేత్రములు నొచ్చుట, ఈ లక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే స్నాయుకవాతమని తెలియవలయును.

స్నాయుకవాతమునకు పంచాసనకల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతం తథాగంధం కాంతం చాభ్రకమేవచ । తామ్రభస్మమృతం సమ్యక్ నిష్కార్థం శిఖితుత్థకమ్ । సింఘవారస్య భృంగస్య పత్రచూర్ణం పలత్రయమ్ । ఖాదిరం ద్విపలంచైః సర్వంసంచూర్ణ్యనిక్షిపేత్ । స్నిగ్ధబాండేవినిక్షిప్య ద్వికాలం భక్షయేత్సుధీః । నిష్కార్థమాత్రం నేవేత పథ్యం తక్రౌదనం హితమ్ । లవణ తూరకాష్ణాని వర్జయిత్వాని పేవయేత్ । చిరకాలసముద్భూతం వాతంస్నాయుక సంజ్ఞితమ్ । నాశయేన్నాత్రనందేహో ముక్తకం చూరగా ఇవ ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధ తామ్రభస్మము ఇవి డినుసుయొకటింటికి నాలుగేసితులము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము అర్ధనిష్కప్రమాణము వావిలియాకుమార్లము గుంటగలగ రాసుచూర్ణము చంద్ర చెక్క మార్లము ఇవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు ఇలుల వానినెల్ల నేకముజేసి మర్చించి నున్నని క్రొత్తపండ్లలో నునిచి సాయంప్రాతఃకాలముల అర్ధనిష్కప్రమాణముచొప్పన ఉష్ణోదకముతో సేవింపుచుండిన చిరకాలముగ బాధింపుచుండునాత కంతులుహరించి శరీరము కూసమువిడిచిన పామువలె నగుదీనియందు ఉష్ణకారము పులుసు మైధునము మొదలగువానిని వర్జించి మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్య కరము.

స్నాయుకవాతమునకు భుజగరాజచూర్ణము.

శ్లో॥ తాపసద్రుమమూలస్య త్వక్చోష్ణ్యాచూర్ణి తాపునః । క్రమాత్తదర్థం మరిచం తవర్థంచ లవంగకమ్ ॥ సర్వం సమాంశకం చూర్ణం శర్కరాసహితంభ జేత్ ॥ ఉష్ణోద కేనసంమిశ్రమథవా ఘృతసంయుతమ్ । నవాతపిటకా హంతివివిధా వాతసగభ వా ॥ నాశయేన్నాత్రసందేహోముక్తకం చూరగా ఇవ ॥

తా. గారవేశ్యచూర్ణము 1 శేరు మిరియపుచూర్ణము $\frac{1}{2}$ శేరు లవంగపు చూర్ణము 1 శేరు ఇలుల వీనినెల్ల నేకముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపిసాయం ప్రాతఃకాలముల బూట 1 $\frac{1}{2}$ తులము చొప్పన ఉష్ణోదకముతో నేని లేకలపునే తితోనేని సేవింపుచుండిన వాతమువలన బుట్టిన నానావిధవాతపిటికలు హరించి శరీరము కూసమువిడిచిన పామువలె నగును. (మఱియు నీచూర్ణ సేవన కాలమున పూటకు రెండు వీసములయెత్తు పచ్చకర్పూరమును గలిపి సేవింపవలయును.)

గృధ్రవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] స్థలనం వాతశోభాచ కరవాద విదాహకృత్ । స్వేదోమూర్ఛాభ్రమస్తృష్ణా గృధ్రవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట శరీరమువాచుట చేతులు కాళ్ళు నుండుట చెనుట మూర్ఛ తబ్బిబ్బుమాటలు దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ ఇంద్రి

యము స్థలసంబగుటయే గృధ్రవాతమని తెలియవలయును. దీనియందు పూర్ణచంద్రోదయము నేని చింతామణిరసము నేని నేవింపవలయును.)

గృధ్రవాతమునకు ద్రాక్షాది ఘృటికలు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ద్రాక్షా యష్టికర్జూర మేలాత్వక్ష్వత్రకేసరమ్ । మధుకులీచందనంచ ముసలీకందమేవచ । ప్రియాశుమజ్జాసంతుల్లం సర్వాంశం జాతికాఫలమ్ । సింధూరమష్టభాగంచ నవసీతేన మిశ్రితమ్ । మహావీర్యకరోవృద్ధిం వనితా శతసంగమమ్ ॥

తా. ద్రాక్షపండ్లు అతిమధురము ఖర్జూరపండ్లు ఏలకులు లవంగపుచెక్క అకుపత్రిక నాగకేసరములు తేనె తంగేడువిత్తులు శ్రీగంధము నేలతాటిగడ్డలు మొదలెబ్బంక వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ జాజికాయలు పైవానికన్నిటికి కెనిమిదవభాగము సింధూరముగలిపి ఖల్వమున మద్దించి ఆసింధూరములో ప్రాతఃకాలమున చిన్నప్రమాణము సాయంకాలమున చిన్నప్రమాణంబుండునటుల మాత్రలుజేసి వానిని అవువెన్నతో 1 సంవత్సరము నేవింపుచుండిన నప్రవీర్యదోషము హరించు వీర్యవృద్ధిని దృఢవృద్ధిని నూలుగురుస్త్రీలతో రమించు శక్తిని గలుగంజేయును. మఱియు దీనిని నేవించునపుడుఆవునానె పులుసు స్త్రీసంగమము ఈ మొదలగు వానిని వర్ధించి మధురాహారముల నేవింపవలయును.)

పాంశువాత లక్షణము.

శ్లో॥ స్థలనం పాయుమేధ్రేచ కరపాద నిదాహకృత్ ।

స్వేదోమూర్ఛా భ్రమస్తృష్ణా పాంశువాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు కాళ్ళు మండుట చెమట మూర్ఛగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఆపనమేధ్రముల వీర్యము స్రవించుటయే పాంశువాతమని తెలియవలయు. (ఈవాతమనందు వాతగజాంకుశరసమునేని వాతారిరసము నేని సింధూరమును జబిలికవేళ్లరసముతో నేని నేవించిన యది హరించునని నిత్య నాధీయమున కెప్పంబడియున్న యది స్త్రీసంగమమున వీర్యము స్థలితమై శరీరము చలువగొనుట చెమట మూర్ఛ భ్రమలుగలుగుట శరీరము వణుకుట కాళ్ళుతీసుట

ఈ లక్షణములు గలది స్థలనవాతముని తెలియవలయును. దీనియందు వాతగజాశరస్థమునని వాతారిరసము నెని బ్రయోగించవలయును.

శుక్లవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] ఇంద్రియంపుం స్వవర్జ్యంచ విదాహంచ
కారితామ్|అంతర్వాయుః ప్రకుర్వీత శుక్లవాతస్యలక్షణమ్

తా. శరీరము మండుట శరీరమున వికారము గలుగుట అంతర్వాయు ప్రతిపించుట ఈలక్షణములతోడ శుక్లములోన యినికిపోవుటయే శుక్లవాతముని తెలియవలయును.

శుక్లవాతమునకు ఫణిపతిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం చాధృకం లోహభస్మకమ్ ।
తామరభస్మ సమమర్ద్యం జంబవి రేణసంయుతమ్ ।
ద్విదిసం గుళికాకార్య కాచకుప్యాం వినీషీ పేత్ ।
విలేప్య మృత్తికావస్త్రం వాలుకాయంత్ర కేపచేత్ ।
షడ్వ్యాసాం తేసమర్ధ్యత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్
అనుపాన విశేషేణ శుక్లవాతం నిశంజితమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అధ్రకభస్మము లోహభస్మము తామరభస్మము వీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వముననుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి గాజుకుప్పెలో నుంచి చీలివచ్చు లేపనముజేసి ౨౦ దించి వాలుకాయంత్రమున నుంచి 6 ర్భూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి 1 గుంజింజయెత్తు బైషధ్యమును తీటకోవిలవేళ్ళ చూర్ణముతో నేని లేక నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నేని నేవించిన శుక్ల వాతము హరించును.

నష్టేంద్రియ నిదానము.

శ్లో॥ ఉష్ణద్రవ్యాణివధ్యాని హుష్ణవీర్యంచ జాయతే ।
వీర్యేణ తేనమేశశ్చ మేశరోగస్య ఉచ్యతే ।
మేహేపి వీర్యనాశశ్చ చికిత్సాంకురుతేభిషక్ ।
పూర్ణచంద్రో దయంపేయం క్షీణరేతో హరం పరమ్ ॥

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు శరీరమున కఫధ్యకరంబులు వానివలన ఉష్ణవీర్యమును ఉష్ణవీర్యమువలన మేహరోగంబును మేహరోగమువలన వీర్యవష్టమును గలుగు ఈవీర్య వష్టమునకు పూర్ణచంద్రోదయమును 1 సంవత్సరము నేవించిన యదిహరించు. (మఱియు ఇంద్రియస్థలనముగలిగెడి సర్వవాతములయందును పూర్ణచంద్రోదయమును నేవించవలయును.)

సప్తేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] హేమార్క కాంతలోహభిం సూతభస్మంచ గంధకమ్ । వైక్రాంతం విద్రుమజచైవ తారంతాశ సమన్వి తమ్ । సుముహూర్తే ఖల్వమధ్యే చిత్రమూలస్య చద్రవైః । చతుర్యమంచ సంమర్ద్యం ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ । కుక్కుటే పుటపాకేన సాంగశీతలముద్ధరేత్ । ఇదంచమార్జితం శ్లక్ష్యం తదర్థం సూతభస్మకమ్ । మాతతుల్యం మృతంతా శం సర్వంఖల్వే విమర్దయేత్ । చిత్రకార్ద్రకసీరేణ నిర్గుండివారూణీద్రవైః । వాసాజంబక సీరేణ సప్తభావ్యం పృథక్పృథక్ । గుంజామాత్ర ప్రయాగేణకణామథ్వాజ్వ సంయుతమ్ । సుప్త వాతం వాతశూలం వేదనా వాతమేవచ । స్నాయకంపంగా త్రభంగం పక్షుఘాతం హనుగ్రహమ్ । వాయోర్మూర్ఛాంచ తిమిరంవాతా శీతించ నాశయేత్ । సంధ్యాచలభతే గర్భం నష్టంవీర్యం ప్రశస్యతే । వాతాంతం రసోనామ్నా సర్వరో గ నివారకః ॥ లోకోవరణార్థాయహ్యశ్వినీ దేవనిర్మితః

తా. సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము లోహభస్మము అగ్రభస్మము రసభస్మము శద్ధిచేసినగంధకము వైక్రాంతభస్మము పగడభస్మము రజఃభస్మము తాళకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ మంచముహూర్తమున ఖల్వమున మనిచి నాలుగురూపములు చిత్రమూలరసములొ మర్చించి బిళ్ళచేసి నిడనెండించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి నూత్నముగ చూర్ణముచేసి దానికి అర్ధభాగము రసభస్మము తాళకభస్మము కలిపి చిత్రమూలము అల్లము వావిలి చాగ అడ్డ సరము నిమ్మకాయ అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమార్లు మర్చించి ఏడేసి

నూర్లు భావనజేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సిప్పలి చూర్లము తోనేని తేసెతోనేని యొంగిన సుత్తవాతము వాతశూలము వేదవావాతము స్నాయుకవాతము కంఠవాతము గాత్రభంగవాతము పక్షుభూతవాతము హనుగ్రహవాతము మూర్చావాతము తిమిరవాతము ఈమొవలగు ఎనుబదివాతములు నశించుటయే గాక గొఱ్ఱాలగుండుస్త్రీ గర్భమును ధరించు. మఱియునప్తవీర్యమునగా శాంతి జెందు. ఇదిలోకోపకారమునకై అశ్వినీదేవతలచే సర్వరోగనివారణార్థంబై నిర్మింపబడిన వాతాంతకరణము.

సూతికవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అంగసుద్దోజ్యరః కంఠో పిపాసాగురు గాత్రతా । శోకశ్శోభాతి శీతంచసూతికావాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతయునొచ్చుట శరీరముగ గుర్పొడుచుట దప్పిగలుగుట శరీరము బరువైయుండుట కండ్లనీరుగారుట శరీరమున శోభగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి జ్వరమును కంఠమును గలిగియుండుటయే సూతికావాతమని తెలియవలయు.

సూతికావాతమునకు బడబాసలరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం చైకభాగం తామ్రభస్మ చతత్సమమ్ ।
ద్వ్యభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయమ్ ।
వహ్నినామాచైకభాగం కోష్ణభాగంచ తత్సమమ్ ।
జ్వాలాముఖే రసైర్మర్మద్వయం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్ ।
బడబాసల నామాయం సూతికావాత నాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు త్రికటుకములు 3 భాగములు చిత్రమూలము 1 భాగము చంగల్యకోష్ఠ 1 భాగము ఇటులవీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి నమలిచెక్కరసమున 1 దినము మర్చించి రేగుగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము ఆనువాని యనుపానముతోనేని లేక తీటకశించవేళ్ళరసానుపానముతోనేని లేకములు వెలగచెక్కరసము మిరియపుమార్గముతోనేని నేవించిన ప్రసూతివాతము హరించు. మఱియు ప్రాతేళ్ళర రసమునుగాని లేకసంజీవనీరసమునుగాని నేవించిన రూతివాతము హరించు.)

సూతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసకరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసం గంధకం నాగవంగంచలోహంతథా
తామ్రజంఘ్రీమ నిశ్చంద్రకంచ । కణాటంకణం చోషణం
నాగరంఘ్రై పృథగ్భాగమేకం షీపేథ్యవమథ్యే । తతోవత్స
నాభంచ తుష్కార్ధభాగం దృఢం మర్ధయే ద్యోషవజైశ్చ
త్రివారమ్ । వరాచిత్రకైర్భాగం పృష్ఠేస్త్రీ వారంపృథగ్భాగ
యే * త్సింధు వారార్ధవాసైః । తథామోహినీ జంబవీరైః
పృథగ్దైవ మహాన్ వాతవిధ్వంస కోయంరసశ్చ । సమీరేచ
శూలేతథా శ్లేష్మరోగోగ్రహణ్యాంతథా సన్నిపాతేచమూ
కే । అపస్మారమాంద్యేచ శీతే చపిత్తేన స్లిహోదరే కుష్ఠ
రోగేచదద్యాత్ । స్త్రీయసూతికావాద రోగేతథైవ ద్వి
గుడు ప్రదద్యాదిమం సూతరాజమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము సీసభస్మము తగరభస్మము లోహ
భస్మము తామ్రభస్మము తక్షువులులేని అభ్రకభస్మము పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన వెలి
రము మిరియాలు శొంఠి ఇవిదియసుకొక్కొక భాగము శుద్ధిజేసినవసనాభి 4½
గము ఇటుల వీనిని ఖల్వముననునిచి శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు అనువాని కష
ములతో మూడుపర్యాయములు నేలతాటిగడ్డలరసము చిత్రమూలరసము గంటగ
రాకురసము చంగల్వకోష్ఠకషాయము అనువానితో మూడుమార్లును వాచిలియా
అల్లము అడ్డసరము గంజాయాకు నిమ్మపండ్లు అనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యే
ముగను మర్చించి భావనజేసి గురిగింజలం తేనిమాత్రలజేసి యంచు 2 గురిగింజలం
క్తును అనుపానవిశేషములతో నేనించుచుండిన వాతరోగము శూల శ్లేష్మరోగము
గ్రహణి సన్నిపాతము సూకవాతము అపస్మారము అగ్నిమాంద్యము శీతపిత్తము
స్లిహోదరము కుష్టువు హరించు లేక నక్కపీటూరురసముతో పిప్పళ్ళులిపి నేనింపు
చుండిన ప్రసూతివాతము హరించు ఇదియ రసములలో శ్లేష్మయిన వాతవిధ్వం
సక రసము.

త్వగ్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దేహస్ఫోటన సర్వాంగపాదమూల విదార
ణమ్ । కరసాద విదాహశ్చ త్వగ్వాతస్యచ లక్షణమ్॥

తా. సర్వాంగములు కాళ్ళుపగులుట చేతులు కాళ్ళుమండుట ఈలక్షణముల
తోడ శరీరము పగులుటయే త్వగ్వాతమని తెలియవలయు (దీనియందు రసకర్పూ
రము నేని భోడతరపాకురసముతో వాతారసము నేని 40 దినములు నేవింప
వలయు.)

భోగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేధు] విధూమంచ విదాహశ్చ హ్యేష్టుకంపశ్చ దేహి
నామ్ । విస్పష్టం వాచుకోపశ్చ స్యాంగవైకల్య కారితాః ।
నేత్రశూలం శిరశ్శూలం భోగవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. పులితేనుపులువచ్చుట శరీరము విదాహించుట శరీరము పులుసుకంపు
వేసుట శరీరము వణుకుట వాయుపుష్కొపించుట అంగములునొచ్చుట నేత్రములు
శిరముశూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము సర్పమువలె ముడుచుకొనుటయే
భోగవాతమని తెలియవలయు.

భోగవాతమునకు రంధ్రమూలచూర్ణము.

శ్లో॥ స్థూలై రంధ్రకమూలస్య కర్షంఘృష్టాః జ్వలైః విబేత్ ।
భోగవాతవికారంచ సర్వవాతంచ నాశయేత్ ॥

తా. పెద్దాముదపు వేళ్ళనుదంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమాణము ప్రాచినీళ్ళ
లోకలిపి 40 దినములు నేవించిన భోగవాతము సర్వవాతములు హరించు (దీనియందు
కొలాగ్ని రుద్రరసమునుసగా నేంపదగు.)

భోగవాతమునకు రసకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి విరాశనమ్॥

తా. రసకర్పూరము అమృతేతుల్యంబగుటచే 80 వాతముల హరింపజేయు
సర్వకాస్త్రములు జెప్పటంజేసి భోగవాతమున నేవింపవలయు.

కిక్కినవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కటిప్రదేశశూలంచ మహాశూలా వరోధనమ్
పాదేపీడా శిరోఘ్రాణే కిక్కినవాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతట శూలించుట లేక శరీరమంతట పట్టుకొనుట పాదములు
నొచ్చుట తలశూలించుటముక్కునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి మొలచుట్టు శూలిం
చుటయే కిక్కినవాతమని తెలియవలయు.

కిక్కినవాతమునకు మహాకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి విచాశనమ్ ।
మహాకర్పూర సేవేయం కిక్కిన వాతనాశనీ ॥

తా. రసకర్పూరము అమృతసమానంబగుటచే 80 వాతములహరింపజేయు.
అట్లగుటంజేసి కిక్కినవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు.
మఱియు రసఉబ్బను వేయవలయు.

కటివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కటిభంగోవికారశ్చ మహాశూలంచ క్రోధ
కృత్ । అపస్మారీచ దుర్భాషీ కటివాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. మొలచుట్టు పగలగొట్టునటుల నొచ్చుట శరీరవికారము కడుకోపము
అపస్మారముగలుగుట దుర్భాషలాడుట ఈలక్షణముగలిగి మిక్కుటముగ నడుము
శూలించుటయే కటివాతమని తెలియవలయు.

కటివాతమునకు వాతకేసరీరసము.

శ్లో॥ హింగుళం వత్సనాభంచచక్రాంగీ త్రికటుంపచామ్ ।
చిత్రమూలకపాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ ।
ఢోలాయంత్రేప చేదామ్యం కటివాతం నిహంతిచ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి కటుకరోహిణి త్రికటుక
ములు రస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి చిత్రమూల కపాయముతో
మర్దించి మర్దజేసి ఢోలాయంత్రమున 1 రూమువండి నేవనలేపనముల నేయుచుం

డిన కటివారము హరించు. [ఈ కటివారము హరించుటకై కిక్కిగువార చికిత్స లను సగాచేయవలయు.]

మలబద్ధవార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పక్షస్యూరా వగ్నితాపో మూత్రబంధ ఇ తిస్త్వతిః । ఆవాహశ్చశిరఃకంపో మలబద్ధస్య లక్షణమ్ ॥

తా. అొమ్ము తొడలు మండుట మూత్రము వెడలవుండుట కడుపుబ్బట తలఁచుట ఈలక్షణములు గలిగి మలము బంధించుటయే మలబద్ధవారమని తెలియ వలయు [ఇది * యాప్యము.]

మలబద్ధవారమునకు వాకుచ్ఛాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ శతశోభావితం మూత్రంభావయే త్తేన వాకుచీమ్ ।
పలద్వయం శారిభాచ తథా కృష్ణ తిలాన్వితమ్ ।
క్షైడర్యం శంఖపుష్పీచ సమభాగం విచూర్ణయేత్ ।
ఉష్ణోదకే పిబేచూర్ణం మలబద్ధం వినాశయేత్ ॥

తా. భావంచివిత్తులు 2 పలములు గూడపాల నల్లసవ్వులు † పెద్దమాను చెక్క కట్లచెక్క వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి అశేకమార్లు వడిను కట్టబడిన మేకమూత్రముతో భావవజేసి ఉష్ణోదకముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మలబద్ధ వారము హరించు.

మూత్రబద్ధవార లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] అసీహతామూత్ర విదాహికాచ కంతావ రోధో గుడకీంకంచ । అథ్మానముక్తం హృదయాచరోధో మూత్రంవిబద్ధం త్వితీవారవిద్భిః ॥

తా. శరీరము వెలవెలబారుట మూత్రద్వారము మండుట మెడపట్టుకొనుట మూలవ్యాధిగలుగుట అొమ్ముపట్టుకొనుట ఈలక్షణములతోడ కడుపుబ్బ మూత్రము వెడలకుండుటయే మూత్రబద్ధవారమని తెలియవలయు. [ఇది యాప్యము.]

* యాప్యమన—శరీరమండువరకు మానకుండురోగములు

† ఇదే గుమ్మడుతేన అనియు జెప్పబడు.

మూత్రబద్ధ వాతమునకు వాతవిద్రావణరసము.

శ్లో॥ సూతాభ్రతామ్రతీక్ష్ణం మృతంతాళకగంధకమ్ ।
భాస్తిశుంఠీ వచాధాన్యా కట్ఫలంచా భయావిషమ్ ।
మర్ద్యం పర్పట కద్రావై ర్నిష్కైకం పక్షయేద్యటిమ్ ।
మూత్రబద్ధ విసాశాయ సర్వవాత ప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము ఆభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము తాళక
భస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము గంటుభారంగి శొంఠి వసకొతిమిర్లు * పెద్దగుమ్మడు
కరక్కాయలు అతివస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి పర్పటకరసము
తో 1 దినము మదికొంచి నిమ్మప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి సేవించిన మూత్రబద్ధ
వాతము సర్వవాతములు హరించు.

ఊరు స్తంభ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఊరు స్తంభశ్చ మేధ్రేచ గుదేపాదేచ శూలకమ్ ।
రక్తవాంతి ర్నఖేశూల మూరువాతస్య లక్షణమ్ ।

తా. మేధ్రము గుదముపాదములు శూలింతుట నెత్తురుగ్రక్కట గోళ్ళు
నొచ్చుట ఈలక్షణముతోడ తొడలు స్తంభమువలె కదలక శూలింతుటయే ఊరు
స్తంభ వాతమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము.]

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] దేహంచ పాండురంమూత్రం దేహనేత్రేచ
కంపనమ్ । శరీరేచ వికారోఽయ మూరువాతః ప్రకీర్త్యతే॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట మూత్రము పాండువర్ణముగ నెడ
లుట శరీరమువణుకుట నేత్రములు తిరుగుట శరీరము వికారముగనుండుట ఈలక్షణ
ములు గలిగి తొడలు కదలక శూలింతుటయే ఊరువాతమని తెలియవలయు. [ఇది
అసాధ్యము ఈ వాతమునకు హరించుటకై రసరకర్పూరమును సేవింపవలయు.]

ఊరు స్తంభ వాతమునకు వాతగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ అష్టభాగా రసస్యాపి విషతిందో స్తధై వచ ।
గంధశస్య త్రిభాగంచ కటుత్రయ పలత్రయమ్ ।

† ఇదే గుమ్మడు తేకు అనియు జెప్పబడు.

గుంజామాత్రం వట్టిలఖాదే దశీతి వాతనాశనమ్ ।

వాతగజాం కుశోనామ్నా హ్యురుస్తంభం నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము 8 భాగములు 3 దినములు కలిలోనానబెట్టివిష ముట్టిగింజలు 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 8 భాగములు త్రికటుకములు 3 భాగములు త్రిఫలములు 3 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వముననునిచి నిమ్మపండ్లు రసముతో బాగుగ మదికొంచి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందు 3 మాత్రలన్న నెయ్యి మిరియపు చూర్ణానుపానముతో నొంగిని ఊరుస్తంభ వాతము మొదలగు 80 వాతములు హరించు.

తిమిరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] దేహంతిమిరయు క్తంచ జగదేహోప సం

భవేత్ । దేహతాపశ్చాంగశోషో తిమిరవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము ఏమగ చర్మమునలెనుండుట శరీరమునుండుట అంగములు శోషించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున చీపులుప్రాకినటుల తిమిరిగలుగుటయే తిమిర వాతమని తెలియవలయు.) ఇది యాప్యము మతియు పండువాతప్రకరణమున జెప్పబడిన వ్రభావతివట్టికముల నల్లకాచాకురసముతోనేని లేక ఉన్నాదప్రకరణ మున చెప్పబడు గంధకషిప్తము నేని 8 నెలలు నేచించిన తిమిరవాతముహరించు.)

కంపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ కరపాదతలే కంపోదేహ భ్రమణ దుఃఖితే ।

నిద్రాభంగో మతిఃక్షీణా కంపవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్ళువణుకుట శరీరము తినుగుట కడుదుఃఖము గలుగుట నిదురబట్టకుండుట జ్ఞానములేకుండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము వణుకుటయే కంపవాతమని తెలియవలయు (ఇదియాప్యము.)

కంపవాతమునకు విజయబైరవరసము.

శ్లో॥ మృతసూతం మృతంతామ్రం మర్ద్యం గోకంటకద్రవైః । ఏక వింశతివారంచ శోష్యం పేష్యంపునఃపునః । చణమాత్రవట్టిం కుర్యాత్కంపవాతం వినాశయేత్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీని సమభాగములుగఁ బుల్వములో నుంచి పల్లెరువేళ్ళరసములో ముగ్ధించి యొండింపవలయును. ఇటుల 21 చనము ముగ్ధించి యొండించి శనగగింజలరలేసి మాత్రలుజేసి దుంపరాన్నముతోగాని నెయ్యి మీరి యపుమార్చముతోగాని రి. నెలలు సేదించిన కంపవాతము హరించును. (దీనియందు చప్పిడిపళ్ళ్యము నాచరించవలయును.)

బాహుకంపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకబాహు ప్రకంపశ్చ వికారశ్చాపి దేహిరామ్ ।

మహాదుఃఖౌ దివారాత్రౌ బాహుకంపస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరవికారముకలుగుట శేయంబగుట కదుఃఖములుగలుగుట యీ లక్షణములు గలిగి ఒక చేయ్యి వణుకుటచే బాహుకంపవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాఘ్యము.)

బాహుకంపవాతమునకు మాషత్తైలము.

శ్లో॥ మాషప్రస్థేహ్యపామష్టాపాకేస్త్రింశదశేషితే । జీవనీయ మిసీవ్యోషరాస్నా యష్ట్యాహ్వసైంధవైః ॥ ఆత్మగుప్తాయుతం తైలా ప్రస్తంక్షీరం చతుర్థణమ్ । వస్తికం చాపబాహుగంప బాహుకంపం వినాశయేత్ ॥

తా. 4 శేర్లు మినుముల నొకభాండములోవైచి దాని కెనిమిదింతులు నీళ్ళు బోసి చతుర్థాంశముగ కాచి అందు పాలకూర పిన్నసదాప త్రికటుకములు దుంప రాన్నము యష్టిమధుకము సైంధవలవణము మాలగొండివిత్తులు అనువానిమార్చము దినుసుకు పావుశేర్లు నూని 4 శేర్లు పాలు 16 శేర్లు కలిపి చిక్కగకాచి శరీరము నకు మర్దనచేయుచుండిన వస్తివాతము ఆపబాహువాతము బాహు కంపవాతము హరించు.

బాహుకంపవాతమునకు కార్పాసత్తైలము.

శ్లో॥ గ్రంథాంతరే కార్పాసాసికుభుత్వానాం క్వాధంతైలం ప యోన్వియతమ్ । సైంధవంచిత్రకాభ్యాంచన్నిగ్ధంతదపబాహు

తా. ప్రత్తివిత్తులు 4 శేర్లు వులవలు 4 శేర్లు వీనిలో 32 శేర్లు వుదక బోసి 8 శేర్లు మిగులునటుల కషాయముకాచి అందు నూనె 4 శేర్లు పాలు 16 శే

కలిపి చిక్కగవండి దించునపుడు సైంధవలవణము చిత్రమాలము అనువానిమా
ర్గము దినుసుకు పాపుకేరువంతున కలిగి శరీరమునకు లేపనము నేయుచుండినను
(లేక యీతావను మేకపాలుతోవైచికాచి బకసంవత్సరమువరకు నేవింపుచుండిన
నను) అపభాషాకవాతము హరించు.

శీతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దేహేతి శీతలంమూర్ఛ నేత్రభ్రమణమేవచ ।
కంఠశూలం శిరశ్శూలం శీతవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. మూర్ఛ గలుగుట నేత్రములు శరీరము తిరుగుట మెడ శిరముశూలిం
చుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరము కడుశీతలముగ నుండుటయే శీతవాతమని
తెలియవలయు. ఇది యావ్యము.

శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము.

శ్లో॥ సూతభస్మయిక భాగంచశుల్భ భస్మతదైవచ । విషంచతత్స
మంగ్రాహ్యంగంధకం ద్విగుణీకృతమ్ । త్రికటుత్రిఫలాచైవ స
ర్వమేకత్ర సర్వయేత్ । నిర్గుండీభావనిహ్ని వ్యాఘ్రీపాతాశ
కంతథా । కర్కోటీ కాకమాచీచ ఇంద్రంవారునికాతథా । ఏ
తేషాం సర్వసంగ్రాహ్యభావయే నేకవింశతి । రసాహ్యస్ని
కుమారాఖ్యః ప్రత్యక్షం పరమేశ్వరి । సన్నిపాతేత్రిదోషేచ
శీతాంగే వాతబంధనే । యనూలయన్యక ర్తవ్యం నూచికాగ్ర
ప్రమాణకమ్ । సన్నిపాతహారంచయివ శీతజ్వరనివర్తకమ్ ॥

తా. రసభస్మము తామ్ర భస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి యివి దినుసు
కొక్కొక భాగము శుద్ధి జేసినగంధకము 2 భాగములు త్రికటుకములు 1 వ భాగము
త్రిఫలములు 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి వాచిలారు నేలములక
వేళ్లు చిత్రమాలము యెఱ్ఱితిమదపువేళ్లు దూరితీగ గొడ్డుకాకర నల్లకాచాకు
పాపటవేళ్లు అనువాని రసములతో యిరువైయొక్కమార్లు మర్చించి భావనజేసిమిను
పగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురముతో నొసంగిన సన్నిపాతము త్రిదోషము
శీతాంగవాతము వాతపట్టు హరించు. మతీయు సన్నిపాతజ్వరములవలన యమా
లయమున కేగుటకు వున్ముఖుండుగ నుండు వానియొక్క నడినెత్తియందు వెంట్రు
గులతీసి యీయగ్నికుమారమును మాచ్యగ్రప్రమాణం బునిచి నెత్తురుతో గలియు

పరమ ప్రతిరోగాగుగరుద్వివ వాడు జీవించు. ఈ అగ్నికుమార రసము పరమే శ్వరనిచే పార్యతికి జెప్పబడియె. (మఱియు దీనిని నెయ్యి మిరియపు చూర్ణాను పానమునని లేక శొంఠి గుడానుపానముతోనని లేక కాయకునగ నడ్డరసానుపానముతోనని లేక శొంఠి వెల్లులిరసానుపానముతోనని నేవించిన లేక వైత్ర్యప్రకరణమున జెప్పబడు బడబాగ్నిరసమును నేవించినను శీతవాతము హరించు.)

సిరావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సార్యాంగంచసిరాదుఃఖం శరీరంచ చరాచరమ్ | దేహః పాండుశ్చపీతశ్చ సిరావాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. అవయవములునొచ్చుట శరీరము దౌర్బల్యముగ నుండుట శరీరము పాండురవర్ణముగ గాని పచ్చగ గాని నుండుట యీ లక్షణములు గలిగి నరములు నొచ్చుటయే సిరావాతమని తెలియవలయు. (దీనియందు వాతగజాంకుశరసము నేని రసకర్మరము నేని నేవింపవలయు.)

సిరావాతమునకు ఏరండాదికషాయము.

శ్లో॥ ఏరండమూలం లఘునం శుభీదార్ద్యపునర్నవా ।
సపిప్పలీ రృతక్వాథం సిరావాత సారంపరమ్ ॥

తా. అముదపువేళ్ళు వెల్లువిపాయలు శొంఠి మ్రానిపసపు గలిజేరువేళ్ళు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నేవించిన సిరావాతము హరించు.

సిరావాతమునకు దేవాదార్యాదికషాయము.

శ్లో॥ దేవాదారు బలావిశ్వ సై రే యై స్సాధితంజలమ్ ।
పాయయేజ్వైలమిశ్రంతు సిరావాత వికారమతో ॥

తా. దేవదారు ము త్రవపులగము శొంఠి ములుగోరింటవీనిని సమభాగములు కషాయము కాచి వడియకట్టి అందు 4 బిందువులు అముదముకలిపి త్రాగిన సిరావాతము హరించును.

నయనవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నయనేకంపరోగశ్చశిరోభ్రమణచూరుణమ్ ।
ఉష్ణాంశ్రు సహితంనేత్రం నయనే వాతలక్షణమ్ ॥

తా. నేత్రములు అగుదుట తలతిరుగుట శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట నేత్రములు మండుట నేత్రముల నీరు గారుట యీ లక్షణములు గలిగి నేత్రములు నొచ్చుటయే నయనవాతమని తెలియవలయును (మఱియు పరంగి చెక్కును సాయం పాత్రఃకాలముల సేవింపుచు తియ్యనిహారలు అన్నము కందిపప్పు వీనిని భక్షింపు చుండినను లేక రసకర్పూరమును సేవింపుచుండినను నయనవాతము హరించు.)

నాసావాత లక్షణము.

శ్లో॥ పూరితం కుసుమంఘ్రాణే నిర్వేదన మహాభయమ్ ।
శిరోధ్రిమణిపిత్తంచ నాసావాయా ప్రక్షీర్తితమ్ ॥

తా. శరీరము దుర్బలముగ నుండుట కడుభయముగ లగుట తలవణుటకు శరీరము పీతాధికముగ నుండుట యీ లక్షణములు గలిగి నాశికముపూరించి నెత్తురు గారుటయే నాసావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై మజ్జిపూడలచూర్ణమును నస్యము సేయవలయు.)

నాసావాతమునకు నస్యము.

శ్లో॥ శర్కరాతిల కల్కాభ్యాం నానాఘ్రాణం ప్రయోజయేత్ ।
గశూచ్యాః పుటపాకంతు నిష్పిడ్యానేన నావయేత్ ।
నాసాయాంచ శిరోహృద్యం నాసావాయుర్విసశ్యతి॥

తా. పంచదార నువ్వులు వీనిని కల్కముగ వండి దానిని బట్టలోనునిచి నస్యము చేసినను లేక తిప్పతీగెను ముక్కులోపక్కి యందు రసముతిసి ముక్కులో పిండినను నాసావాతము శిరోవేదన హరించు.

నాసారక్తమునకు నస్యము.

శ్లో॥ గుడవాగరయోఃకల్క శోష్ణతోయేన నావనమ్ ।
సర్వసై ర్భృంగరాజస్య త్రాషణేనచ నావనమ్ ।
నాసావాతే శిరోమధ్యే లేప్యంరక్తం వినశ్యతి ॥

తా. నాసావాతము జెల్లము శొంతి వీనిని వుష్ణోదకముతోనూరి కల్కము చేసి నస్యముచేసినను లేక శొంతి పిప్పలి మిరియాలు వీనిని గుంటగలగరాకురస తోనూరి నస్యముచేసినను లేక శిరోమధ్యమున లేవనముచేసినను నాసారక్తము హరించు.

ముఖవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] నిష్ఠీవనం కృతత్వంచ ముఖనాసాత్మ-
ఫస్యచ । దేహం కడుశ్చశ్శాసత్వ ముఖంవాత ప్రకీర్తితః ॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరమున దురద ఉబ్బసము గలుగుట ఈ లక్ష-
ణము గలిగి ముక్కున నోట తెఱుడగారుటయే ముఖవాతమని తెలియవలయు.

ముఖవాతమునకు చతుర్ముఖరసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రకం తుత్థం వరాజార్తం శిలాజతు ।
గుగ్గులుశ్చ శిలాచైవం సమాంసం మధుమిశ్రితమ్ ।
భక్షయే న్మాషమేకంతు ముఖవాత ప్రశాంతయే ॥

తా. రసభస్మము అధ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము కలుపురాయి
శుద్ధిజేసిన శిలాజతు శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము శుద్ధిజేసిన మశిశిల వీరిని సమభాగములుగ
తేనెలో నుద్దించి మాషప్రమాణముం తేసి మాత్రలుజేసి భక్షించిన ముఖవాతము
శమించు.

ముఖవాతమునకు విశంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ విశంగ హీంగ్వపామార్గ బీజనక్తాహ్వ స్వపైః ।
అగ్నిం పురస్తానిక్షిప్య ముఖవాతేచ ధూపయేత్ ॥

తా. వాయువిడంగములు ఇంగవ ఉత్తరేణివులు ఆవాలు వీనిని చూర్ణము
జేసి అగ్నిలోపేసి పొగబట్టిన ముఖవాతము హరించు.

ఉదరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] ఉదరం శూలబద్ధంచ బాహుకంప శ్శిరో ।
వ్యధా । నిద్రానాశోతిపిడచ వుదరవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు వణుకుట తలకొచ్చుట నిదురబట్టకుండుట శరీరమున పీడగలు-
గుట ఈ లక్షణములు గలిగి కడుపుశూలించి బంధించుటయే ఉదరవాతమని తెలియ-
వలయు.

కుక్షివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] కుక్షిశూలం శోఫపాండు శిరోభ్రమణ
కంతథా । నేత్రభ్రమో నాభిశూలం కుక్షివాతస్య లక్షణమ్ ॥

శరీరమువాచుట శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట తలనేత్రములు తిరుగుట బొడ్డుకింద శూలించుట ఈ లక్షణములు గలిగి కడుపుశూలించుటయే కుక్షి వాతమని తెలియవలయు. [ఉదర-కుక్షి వాతములకు ఏక చికిత్సంజ్ఞవలయు.]

అశీతివాతములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధ మజామోదం ఫలత్రయమ్ । సర్వ
క్షౌరం యవక్షౌరం వహ్నిసైంధ వజీరకమ్ ! సౌవర్చలం
విళంగాని టంకణంచ కటుత్రియమ్ । విషముష్టి స్సర్వసహ
జం బీరైమర్దయే ద్దినమ్ । మరీచమూత్ర వటికాహ్యగ్ని
మాంద్యం ప్రణాశయేత్ । అశీతివాతజ్వరోగ్గా గుల్మంచ
గ్రహణీగదా । రసఃకాలాగ్ని రుద్రోయం పూజ్యపాదేన
నిర్మితః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము అజామోదము త్రిఫలములు సర్వక్షౌరము యవక్షౌరము చిత్రమాలము సైంధవ లవణము జీలకఱ్ఱ సౌవర్చలవణము వాయువిడంగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము త్రికటుకములు వీనినెల్ల సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ మూడుదినములు కలిలో నానబెట్టబడిన విషముష్టివిత్తుల చూర్ణమును కలిపి ఖల్వమున నిమ్మపండ్లరసముతో ఒకదినము మర్దించి మిరియపుగింజలంతేసి మూత్రముజేసి నెయ్యి మిరియపు చూర్ణము అనువాని యనుపానముతో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము కుక్షి వాతము మొదలగు ఎనుబదివాతములు గుల్మను గ్రహిణి హరించు. ఇదియ పూజ్యపాదనిచే వచింపబడిన కాలాగ్ని రుద్రరసము.

అజీర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మలస్య బంధోనయ నేచనదుఃఖ జంఘాది
పాదేశిరశూలశోషణమ్ । మందాగ్ని యోగోహ్యరు చిక్లమండ
హ్యజీర్తివాతః । ప్రవరంతి తేష్టాః ॥

తా. మలము బద్ధగించుట అవయవములు నొచ్చుట పిక్కలు మొదలు పాదములవరకు శూలించుట తలనొచ్చుట శరీరము ఎండుట అగ్నిమాంద్యము అరుచి బడలిక గలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి భుజించిన యన్నము అరిగి ఆరగవండుటయే అజీర్ణవాతమని తెలియవలయు. [ఇది హరించుటకై వాతతజాంకుశరసము శీనరేక రసభస్మమునేని నేచింపవలయు.]

ఆప్లువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాథవనిదానే] అరుచి శ్వాప్లువాతశ్చ మందాన్ని ర్వాభి
శూలనమ్ । గురూకరత్యపీడః హాప్లువాతస్య లక్షణమ్ ।

తా. అరుచిగలుగుట అన్నము అరగకుండుట బాడ్డులో శూలించుట శరీరము బరువుగనుండుట శరీరము నొచ్చుట ఈలక్షణములు గలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆప్లువాతమని తెలియవలయు. (ఇదిహరించుటకై :క్షయప్రకరణమున జెప్పించిన శ్రమదగ్గి కుమారమును సేవింపవలయు.)

ఆప్లువాతమునకు విషతిందుకత్తైలము.

శ్లో॥ విషతిందుకవృక్షస్య పరసారస్యప్రస్థకమ్ ॥ ద్వాడకేనారనా
శేన సంమిశ్రాల్పాద్యయత్నతః । జంబీరనీరంద్యప్రస్థంప్రస్థం
తద్బీజచూర్ణకమ్ । ప్రస్థమేరండతైలంచద్వప్రస్థంఽతిలతైలకమ్ ।
యవత్కషాయంతజైలం నవవస్త్రేనఙ్గిలితమ్ । సర్వాంగ
సంధ్యస్థిగతాప్లువాయు కఫానుయేచానిలఘోరశూలే । విలో
మవాయావనులోమవాదుకాస్తం బేధనుర్వాతఇతిప్రశస్తమ్ ॥

తా. నాలుగుశేర్ల విషముప్తివిత్తులలో ముప్పదిరెండు శేర్లుజొన్నల కలిపాసి
12 శేర్ల కషాయముకాచి కొత్తవస్త్రమున వడియగట్టి అందు నిమ్మపండ్లరసమురి
శేర్లు విషముప్తివిత్తుల చూర్ణము 4 శేర్లుఆముదము 4 శేర్లు నువ్వులనూనె 8 శేర్లు
కలిపి తైల పక్వముగ కాచి శరీరమున లేపనముచేయుచుండిన సర్వాంగవాతము
సంధివాతము జ్వరవాతము ఆప్లువాతము కఫవాతము ఘోరమైనవాతనొప్పులు విలో
మవాతము అను లోమవాతము ఊరు స్తంభవాతము భసుర్వాతము మొదలగునవి
హరించు.

అనులోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరంకడూశ్చ దేహశ్చ పాండుర శ్శర్దనాభ్రమః ।
స్వేదమూర్ఛా భయంచయివ ధాతుశోషో వికారకృత్ ।
హాస్యం నిద్రాతిశ్యాశస్త్య హ్యనులోమస్య లక్షణమ్

తా. శిరమున దురదగలుగుట శరీరము * పాండువర్ణముగ నుండుటవాంతి
భ్రమ చెనుట మూర్ఛ భయము గలుగుట ధాతువుల శోషించుట శరీరవికారము

* పాండురవర్ణమన— తెలుపువన్నె లేక తెలుపు పచ్చనగలరంగు.

నగవు కడునిద్ర కడుశ్వాసము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జనకపు వంగడిసుటయే అను లోమవాతముని తెలియవలయు. [దీనియందు తీవ్రమైన తీపులుగలిగిన రోగిమృతిని జెందుననియు మెల్లని తీపులుగలిగిన రోగి జీవించుననియు తెలియవలయు.]

అనులోమవాతమునకు వాతసమ్మోహసరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం చాభివ్యోషం గంధకటుంకణమ్ । పైంధవం ధూర్తబీజంచతుల్యంతుల్యంవిచూర్ణయేత్ । త్రిదినం మర్దయేత్థల్వే కారవల్లీరసేనచ । పజ్రమూషాంతరేక్షిప్త్వా కాచకుప్యమధాపివా । వాలుకాయంత్రకేపక్త్వా ద్వియామాంతేసముద్ధరేత్ । ఏతత్సర్వంసమాదాయమత్స్వపిత్రేన భావయేత్ । మాషమాత్ర నిషేవేత హ్యనులోమం ని హంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అధ్రకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పైంధలవణము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మేత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి కాకరాకురసముతో మూడుదినములు మర్దించి వజ్రమూషలో గాని కుప్పెలోగానినుంచి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్థములువండి సాంగశీతలమువడిసి ఖల్వములోనుంచి చేపచేతుతో భావనజేసి మాచప్రమాణముతేరి చూత్రముచేసి యందొకదానిని తాటకసిండువేళ్ళ రసముతో నేని వావిలాపరసముతో నేని నేవించిన అనులోమవాతము హరించు.

విలోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతితంద్రాప్యతిశ్వాసః పాండుతానేత్ర శూలకృద్ । స్వేదోహిక్మాంతి వాంతిశ్చ విలోమవాతక్షణమ్ ॥

తా. కడుతంద్ర కడుశ్వాసము గలుగుట శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట నేత్రములు శూలించుట చెవుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగియుండురికి వంగడిసుటయే విలోమవాతముని తెలియవలయు. (మఱియు దీనియందు తీపులు తీవ్రముగనుండిన రోగి మృతిజెందుననియు, మెల్లగనుండిన జీవించుననియు తెలియవలయు.)

విలోమవాతమునకు సింహనాదరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం సమం మణిశిలారసమ్ ।
 దంతిబీజం సమంఖల్వే మర్దయే ద్దీవనద్వయమ్ ।
 కారవల్లీ రసై స్సమ్యక్ కృతపాకేచ యోజయేత్ ।
 ఉద్భృత్య చూర్ణ యేత్థత్వే ద్విగూమంచాను పానతః ।
 గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం విలోమ వాతనాశనమ్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన కఫరి యివి సమభాగములు వీనికి సమముగ నేలదంతిబీజముల చూర్ణము కలిపి ఖల్వమున నునిచి కాకరావరసముతో 2 దినములు మర్దించి 2 రూములు వాలుకాయంత్రమున పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో చూర్ణముచేసి గురిగింజ ప్రమాణమును వావిలావరసముతో నేసి తీటకసింహరసముతో నేసి నేవించుచుండిన విలోమవాతము హరించు.

ధనుర్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [సూధవనిదానై] ధనుశ్చకంపనమూర్చ్ఛా హ్యగ్నిమాంద్యం
 ప్రలాపకమ్ । ఘృత్యుతుల్యావిచిహ్నానిధనుర్వాతస్యలక్షణం ॥

తా. వణుకుట మూర్చ్ఛ అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులోమంట ప్రలాపము గలుగుట మృతికొందునటుల కన్ఘపించుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరము విల్లువలె వంగియుండుటయే ధనుర్వాతమని తెలియవలయు. (ఇది ఆసాధ్యము.)

ధనుర్వాతమునకు అగ్నికర్మాదిచికిత్స

శ్లో॥ శరీరం జాయతేఘోర మగ్నివై ద్యంచ కారయేత్ ।
 సాదాది కంఠపర్యంతంసంధిదేశే శలాకయాః ।
 ఏరండ తైలత్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రకంవిషమ్ ।
 మాషకస్య ఘృతైఃపానం ధనుర్వాతం వినాశయేత్ ॥

తా. పైకెప్పబడిన ధనుర్వాతమున శరీరము మహాఘోరముగ నుండును కావున పాదము మొదలు కంఠమువరకు సంధిప్రదేశముల శలాకతో అగ్నివై ద్య

మును నేయుటయేగాక త్రిఫలములు చిత్రమాలము అతివస అనువానిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి అందు ఆముదము గోమాత్రముకలిపి నేవించినను లేక మినప కట్టులో నెయ్యినికలిపి నేవించినను ధనుర్వాతము హరించు.

కంఠవాత లక్షణము.

శ్లో॥ నద్యోమృత్యుః కంఠవాత శిరోభంగః ప్రలాపనమ్ ।

వాంతీ రక్తస్యకంపశ్చ కంఠవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. ప్రలాపించుట నెత్తురుగ్రమ్ముట శరీరము వణుకుట యీ లక్షణములు గలిగి కంఠము తల బ్రద్దలుచేసినటుల నొచ్చుటయే కంఠవాతమని తెలియవలయు. ఇది జనించునపుడే రోగిని చంపు. (దీనియందు వాతగ జాంబవతమును నేవింపదగు.)

పక్షఘాతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరసః పాదపర్యంత మర్ధాంశే పార్శ్వశూలకృత్ ।

మహాశూలం దివారాత్రౌ పక్షఘాతవ్య లక్షణమ్ ॥

తా. శిరముమొదలు పాదపర్యంతమును 1 పార్శ్వమున శూలించుట రేయంబగులు శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క ½ పార్శ్వము పగలగొట్టినటుల నొచ్చుటయే పక్షఘాతవాత మని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పార్శ్వచుర్ధ్వశరీరస్యకంపస్సాత్కృషీశూ ।

లనమ్ । నేత్రాయ విరోధశ్చ భంగస్సాత్ పక్షఘాతకః ॥

తా. శరీరార్ధపార్శ్వమువణుకుట కడుపులోశూలించుట నేత్రరోగము గలుగుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క ½ పార్శ్వము పగలగొట్టినటుల నొచ్చుటయే పక్షఘాతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము మఱియు పిని నేడ జ్వరమును సంబంధించియుండిన రోగి మృతిజెందు. జ్వరము సంబంధించి యుండిన చికిత్సం జేయవలయు. చికిత్సించునెడ రసకర్పూరమును నేవింపజేయ జయు రసపుబ్బును నేయ వలయు.)

పక్షఘాతవాతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంవిషంగంధంఘోషతంకణంకణా । ఘూర్తబీజంచ
త్రిఫలాసమభాగంచఖల్వకే । తిందుకోబృహతీఫలుసోమవల్లీ
కపిత్థకః । ఆర్ద్రాకభృంగరాజంచ ద్రవైర్భావ్యందినత్రయమ్ ।
కాచకుప్యాంవిలేప్యాథవాలుకాయంత్రకేపచేత్ । యామద్వ్య
యంచ మందాగ్నాసాంగశీతల ముద్దరేత్ । వారాహచాగ
పితౌచ భావయేచ్ఛ దినద్వయమ్ । గుంజామాత్రం ప్రథా
తవ్యం పక్షఘాతం విరాశయేత్ । త్రికటు త్రిఫలాక్వాథ
మనుపానం పితౌత్సదా ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాల
శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు ఉమ్మెత్తవిత్తులు త్రిఫలములుపీనినిసమభాగములగ
చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి నల్ల తుమికి పెద్దములక బ్రహ్మచేడి భావంచవిత్తులు
వెలగఆల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములతో 3 దినములు ముద్దించి భావనచేసి
ముద్దచేసి గాజుపప్పెలోనుంచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్ర
మున 2 ర్భాములు మందాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వముననునిచి అడవి
పంది మేక అనువాని చేమలతో 2 దినములు భావనచేసి గురిగింజలంతేసి మాత్రలు
జేసి యందొక దానిని త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని కషాయానుసాన
ముతో కేవించిన పక్షఘాతవాతము హరించు. మఱియు ఔషధమును 1 వత్సరం
జేసి ఆరుమాసములేని కేవింపక వాతరోగములు హరింపవని శాస్త్రములనుండు
చెప్పబడియున్నది.

అర్ధాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అర్ధాంగం గాహుకంపశ్చ నిద్రానాశన మేవచ
హృదయాగ్ని ర్మలంబద్ధ మర్ధాంగం వాతలక్షణమ్ ॥

తా. బాహువులునణుకుట నిదురబట్టకుండుట కడుపులోమండుట మలము
బాధించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరములో ఆర్ధభాగము ఈడ్చికొనియుండుటయే
అర్ధాంగ వాతమని తెలియవలయు. ఇదియాప్యము. నీనియందు పక్షఘాతవాత
చికిత్సం జేయవలయు.

పార్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహస్యశీతలంపార్వే పృష్ఠాదశ్చ శిరో
భ్రమః । కర్ణనేత్రేచ విస్ఫోటః పార్వవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. ఉష్ణాదము గలుగుట తలతిరుగుట చెవులు నేత్రములు నొప్పుట ఈ
లక్షణములు గలిగి శరీరములో ½ పార్వము చల్లగ నుండుటయే పార్వవాతమని
తెలియవలయు. ఇది యాప్యము దీనియందు వాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయు.

శ్లో॥ శిరఃపార్వేచ శూలంచ నేత్రేకర్ణేతు మందతా ।
కర్ణాంతరే మహాశూలం పార్వశూలాది దోషకృత్ ॥

తా. శిరముయొక్క 1 పార్వము శూలించుట నేత్రములకు చూపుటకు
డుట చెవులు వినరాకుండుట చెవిలో మిక్కుటముగ పోట్లుపొడుచుట ఈలక్షణ
ములు గలిగి శరీరముయొక్క 1 పార్వమున శూలాదిదోషములు కలుగుటయే పా
ర్వవాతమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై నాతగజాంకుశరసమును సేవిం
పవలయు.

ఆతపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పాండుశ్చదృష్టి ర్భ్రమణంవికారః ప్రాణస్య
హంభి ర్భయతాపసంభవః । దుఃఖాతిపీడా కుఢిలంవ్యధాచ
శరీర ఇత్యా తపవాతలక్షణమ్ ॥

తా. నేత్రములు పాండుగవర్ణముగ నుండుట శరీరముతిరుగుట శరీరమువికా
రముగ నుండుట ప్రాణహంభి దుఃఖము మహాసంకటము గలుగుట పలువిధములైన
యౌషధవ్రదములు గలుగుట ఈ లక్షణములతోడ సహించుట కశక్యమైనతాపముగలు
గుటయే ఆతపవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

ఆతపవాతమునకు వాతశాలర్థారసము.

శ్లో॥ విషం సూతాభ్రకంగంధ వచాహింగుళ సైంధవమ్ ।
లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్దయేత్ ।
దినంహంస పదీద్రావై కుక్కుటిపుటపాచితమ్ ।
చూర్ణీకృతం తతోదేయ మనుపాన విశేషతః ।
ఆతపవాతనిర్మూక్తి స్తమస్సూర్యోదయే యథా ॥

తా. శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధ కము అతివస శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో 1 దినము ముద్దించి కుప్పెలూ నునిచి 3 ర్భాములు కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణము జేసి గురిగింజలంత యెత్తును నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నొసంగిన “ నూర్బుడు దయించుటచే నంధకారము నశించుభంగి ” ఆతపవాతము నశించు.

అగ్నివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] అగ్నాదేహవికార యంతిమనుజా మూర్ఛా విదాహ శ్శిరో భంగస్సృచ్చ తథాశరీర మలినా శుష్కాంగతాకోపితా । ఆయుర్వర్ధన దోబలక్షయకరః కాంతింవినా మానుషా హ్యగ్నింవాత మిమంవంద తిమునయో ధాత్రీచరం మారుతమ్ ॥

తా. శరీరవికారము మూర్ఛ విదాహము తలనొప్పి శరీరమాలిన్యము శరీర కృశత్వము కోపము * ఆయుర్వృద్ధి దౌర్బల్యముగలుగుట శరీరము కాంతిహీన ముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరము అగ్నివలెనుండుచునుజులపీడింపుచుండునది అగ్నివాతమని మునీశ్వరులచే జెప్పంబడియె. [ఇది యాప్యము.]

అగ్నివాతమునకు వీరభద్రరసము.

శ్లో॥ మృతినూతం మృంతతామ్రం మర్దయే త్కంటకీద్రవైః । ఏకవింశతివారం వైశోష్యం పేష్యం పునఃపునః । చణమాత్రాం వటింఖాదే త్వర్వాంగే చాగ్నివాతకే । స్వర్ణక్షీరీ విషానహ్ని వారిణా పేషయే త్వమమ్ । ఈషన్మాత్ర ఘృతేపాచ్యం లేపాద్వాతో వినశ్యతి ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని ఖల్వములోనునిచి పల్లెరువేళ్ళరసముతో ముద్దించి ఎండింపవలయు. ఇటుల 21 మార్లు ముద్దించి ఎండించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి నేవించుటయేగాక గడ్డినానబ్రాలు అతివస చిత్రమూలము

* ఆయుర్వృద్ధి యన —చంపకబాధించుట.

అనువాని సమభాగములుగ భిల్వములోనుంచి ఉదకముతోనూరి అందు యొకింత ఘృతముకలిపి పాకముచేసి శరీరమునకు లేపనము జేసిన అగ్నివాతము నశించు.

ఆఢ్యవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వర్షాణి జత రేదాహశ్శిరో నేత్రేభిమస్త
థా! పాదశూలం కర్ణశూలం మాఢ్యవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. కడుపులో మండుట తలవణుకుట కన్నులుతిరుగుట కాళ్ళయందు శూల చెవిలో పోట్లుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరమున గాఢలు కట్టుటయే ఆఢ్యవాతమని తెలియవలయు.

ఆఢ్యవాతమునకు ప్రభావతీ వటికములు.

శ్లో॥ భాగమేకంతు కర్పూరం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్ ।
తత్సమాని విడంగాని జాతీషత్ర లవంగకమ్ ।
జాజీఫలం తథాచైలా వోష్యంచాపి సమంసమమ్ ।
శ్లేష్మశూర్ణ మిదంసర్వం మర్దయే ద్యామమాత్రకమ్ ।
గుడేన మాషమాత్రంతు వటికాం కారయేద్భృథః ।
ఇయం ప్రభావతీనామ్నా హఃఢ్యవాత వినాశకృత్ ॥

తా. రసకర్పూరము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము $\frac{1}{2}$ భాగము వాయు విడంగములు $\frac{1}{2}$ భాగము లవంగము జావత్రిజాజీకాయ ఏలకులు ఇవి దినుసు నొకటింటికి నొక్కొకభాగము త్రికటుకములు 1 భాగము ఇటుల వానినెల్ల గ్రహించి చూర్ణముచేసి అందు బెల్లముకలిపి 1 ఝాము మర్దించి మాషప్రమాణముం చేసి మాత్రలుజేసి సాయం ప్రాతఃకాలములయం నొక్కొక మాత్రచూప్సన 4 మాసములు నేతితో నేవింపుచుండిన ఆఢ్యవాతముహరించు.

శుష్కవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహశ్చ పాండుశ్శ్రిమ మారుతౌచ
మూర్ఛాతికంఘ భ్రమితాపయుక్తః । స్వేదశ్చప్రస్థాబధిర
త్వయోగ శ్శుష్కంచవాతం ప్రవదంతితద్భాః ॥

తా. శరీరము పొందువర్ణముగ నుండుట బడలిక శరీరమున వాతో పద్రవ ముల మూర్ఛ వణుకు భ్రమ తాపము చెమట దప్పి గలుగుట చెవులు వినరాకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరము ఎండివుండుటయే శుక్లవాతముని తెలియవలయు ఇది హరించుటకై ఆధ్యవాతచికిత్స నేని వాతగజాంకుశరసవేవనేని చేయవలయు.

సుప్తవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భయంభీతత్వతాదాద్రం శోషః కర్ణాంతరు గ్భవేత్ | మూర్ఛాకంఘభ్రమస్వేదాస్సుప్తవాతంవినిర్ది శేత్ ||

తా. భయపడుట చిత్తవికారము కోపముగలుగుట శరీరముయొండుట చెవి కొనలయందు పీడ మూర్ఛ వణుకు భ్రమ చెమటగలుగుట యీ లక్షణములు గలిగి స్వర్ణజ్ఞానము లేకుండుటయే సుప్తవాతముని తెలియవలయు.

సుప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము.

శ్లో॥ శుద్ధంచ పారదంశుల్బం గంధకం టంకణంకణా |
కాకజంఘా కషాయేన దినమేకంతు మర్దయేత్ |
దోలాయంత్రేప చేద్యామం సమ్యక్తీవాగ్నినాతతః |
ఆర్ద్రకస్యానుపాసేన మాషమాత్రం పిబేదను |
సుప్తవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాత నికృంతనః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము తామ్రగస్త్యము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలి గారము పిప్పళ్లువీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వెలుమసంధివేళ్ళ కషాయముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దచేసి దోలాయంత్రమున 1 రూము ఘాడాగ్ని తోవండి మాషప్రమాణమును అల్లపురసముతో సేవించిన సుప్తవాతము హరించు. మతియు దీనినే శుక్లవాతమునందురు. 80 వాతములయందును సేవింపవలయు.

సంధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం గంధలి ప్రంచ శూలంవాయు ప్రకోపతః |
దేహేచ వికృతిశ్చైవ రోనుసర్వో విలాపనమ్ |
అంగసందిఘపీడచ సంధివాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము గంధముచే బోయబడినటు లుండుట వాతప్రకోపమువలన శూలగలుగుట శరీరమున గాఢెలుకట్టుట గగుర్పొడుచుట ప్రలాపించుట యాలక్షణములు గలిగి అవయవసంఘము నొచ్చుటయే సంధివాతమని తెలియవలయు.

సంధివాచమునకు రత్నగర్భపోటలీరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగగంధం హింగుళం కటురోహిణీ ।
లోహతామ్ర మయోభస్మ తాళకంచ మనశ్శిలా ।
అర్కమూల కషాయేణ మర్దితంవటకీకృతమ్ ।
కాచకుప్యం నివేద్యాధ లేపయే ద్వస్త్రమృత్తికామ్ ।
త్రియాం వాలుకాయంత్రే పచేన్మృదగ్నినాతతః ।
గుంజామాత్రం ప్రయంజీత సంధివాతం నిరూంత్యలమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కటుకరోహిణి లోహభస్మము తామ్రభస్మము మందూరము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగముయిగ ఖల్వములోనునిచిజల్లెడువేళ్ళ కషాయముతో 1 దినము మదికొంచి గాజకుప్పెలో నునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమున వి రూములు మృన్మగ్నితోవండి యందొక గురి గింజప్రమాణమును నెయ్యి మురియపుచూర్ణముతోనేని లేక ఓమము వస అనువాని కషాయముతోనేని నేవించిన సంధివాతము హరించు.

సాధ్యవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రోమహర్షణ కంచైవ శిరోధ్రమణ శూల కమ్ । కర్ణభాధిర్య మజ్జానం సాధ్యవాతం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. గగుర్పొడుచుట తలలిరుగుట శరీరము శూలించుట చెవులు వినరా కుండుట ఆజ్ఞానము గలుగుట యాలక్షణములు గలది సాధ్యవాత మని తెలియ వలయు ఇది యాప్యము. దీనియందు పూర్వోక్తసంధివాతచికిత్సనే చేయవలయు.

శిరోవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శిరోవాతేచ హృచ్ఛూలం రోమహర్షణ నిశోషణమ్ । దాహస్పర్శాంగ నేత్రేచ శిరోవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. బొమ్మనొచ్చుట గోమములు గగుర్పొడుచుట శరీరము ఎండుట సర్వాం
గములు నేత్రములు మండుట ఈ లక్షణములుగలిగి తలనొచ్చుటయే శిరోవాతమని
తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసగర్భారము నేని కాలాగ్నిరుద్రరసము నేని
నేచింపవలయును.)

సర్వహీనవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఆతపోదేహ శుష్కత్వం సర్వహానిశ్చకంప
నమ్ । పరిభ్రమః కర్ణశూలం స్వరహీన నిరీక్షయేత్ ॥

తా. శరీరము ఉడుకుట శరీరము శుష్కించుట శరీరము వణుకుట తబ్బిబ్బు
లాడుట చెవిలోశూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి స్వరహీనమై పలుకుటయే
స్వరహీనవాతమని తెలియవలయు.

స్వరహీనవాతమునకు వాతకుల్యాంతకత్తై లము.

శ్లో॥ రసంగంధ శిలాతాళ చూర్ణం మర్ద్యంచ కాంజికై
లిప్తావస్తే) కృతాంవర్తిం తైలాక్తం జ్వాలయేన్మృఖాత్ !
స్రావయేద్దా)హయేత్తైల మథః పాత్రేస్ఫుటై స్సహ
తతైలం లేపయేత్పత్రే నాగవల్యాస్తు భక్షయేత్ ।
స్వరహీన వికారఘ్నం సర్వవ్రణ హరంఽరమ్ ॥

తా. రసము గంధకము శిలాజిత్తు తాళకము వీనిని శుద్ధిజేసిన సమభాగములుగ
చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనుంచి కలితొ మర్దించి వస్త్రమునను లేపనముజేసి ఎండిం
చివత్రిగజాట్టి నూనెలోతడిపి దీపము ముట్టించి దానికిండి నొకపాత్రము నుంచిన
యందు నూనెవడుసును పదప దానిలో ఆవునెయ్యికలిపి తమలపాకుకు లేపనముజేసి
భక్షించిన స్వరహీనవాతమును లేపనముజేసి సర్వవ్రణములు వరించు.

రక్తవాత లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తవాంతిశ్చ హింక్మాచ మూర్ఛాదాహశ్చ కంపనమ్ ।
దేహకాంతి హరస్వేదోరక్తవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. నెత్తురు గ్రక్కుట ఎక్కిళ్లు మూర్ఖు దాహముగలుగుట శరీరము వణుకుట శరీరకాంతి నశించుట చెమట గలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి నెత్తురుగ్రక్కుటయే రక్తవాతముని తెలియవలయు.

రక్తవాతమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం విషం త్రికబుకం సమమ్ ॥
చిత్రమూల కషాయేణ దినంబుర్ద్యంచ వాసయూ ।
అర్కమూల కషాయేణ దినంబురీర సిరకైః ।
డోలాయంత్రే యూమమాత్రం మాషమాత్రంచ భక్షయేత్ ।
క్షీణవాతం నిహంత్యాశు రక్తవాతం వివాశయేత్ ॥

తా శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము అతివస త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చిత్రమూలక షాయము అడ్డపరపాకురసము జిల్లేడువేళ్ళక షాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినంబును నిమ్మపండ్ల రసముతో 1 దినంబును మర్దించి చుద్దచేసి డోలాయంత్రములో 1 ధూమపాపకముజేసి మాషప్రమాణముతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని నీరుగొలిపిడి కషాయనుపానముతో నొసంగిన రక్తవాతమును నెయ్యి మిరియపుచూర్ణానుపానముతో నొసంగిన క్షీణవాతమును హరించు.

క్షీణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ క్షీణేచవాతే శిరసోవ్యథాచ నాసానఖేదుఃఖిత మంగశూలమ్ ।
దివాచరాత్రోచ వినప్తనిద్రః కపాలనేత్రేచ వివృద్ధశూలమ్ ॥

తా. తలనొచ్చుట వాసికము గోళ్ళుశూలించుట అంగములునొచ్చుట తేయంబుగలు నిదురబట్టకుండుట కపాలము నేత్రములు మిక్కుటముగ నొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము కృశించుటయే క్షీణవాతముని తెలియవలయును. (క్షీణశిరోవాతములు హరించుటకై రక్తవారచికిత్స నేని లేక రసకర్పూర కేవల నేని చేయవలయు.)

ఖంజావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాగరశ్చ దివానిద్రా హృజ్జీర్తి శ్వాన్నిమాం
ద్యకమ్ । అంగవైకల్య నిశ్చేష్టం ఖంజావాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. రాత్రుల నిదురబట్టకుండుట పగలునిదించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట అగ్నిమాంధ్యము లేక కడుపులో మంటగలుగుట అంగములు నొచ్చుట శరీరము గురుతెరుగవండుట ఈ లక్షణములుగలిగి కంటితనము గలుగుటయే ఖంజావాతమని తెలియవలయు.

ఖంజావాతమునకు వాతవజ్రరసము.

శ్లో॥ అభ్రకం గంధకంసూతం విషవ్యోషక సయింధవమ్ ।
 హింగుళంచ విశంగంచ పిప్పలీమూల చిత్రకమ్ ।
 దినంహంస పద్మద్రాక్షః కుక్కుటీ పుటపాచితమ్ ।
 చూర్ణంకృత్వాతతో దేయంహ్యనుపానవిశేషతః ।
 మాషమాత్రంచ సేవేత్ ఖంజావాతం వినాశయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినవసనాభిత్రకటుకములు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన ఇంగిళికము వాయువిడంగములు మోడి చిత్రమాలము వీనిని సమభాగములుగ 'ఖల్వములోనుంచి హంసపాదయావరసముతో' 1 దినము మర్దించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగకీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి యంగూక మాష ప్రమాణమును నెయ్యితోసేని మిరియపుచూర్ణముతో సేనిగుంపరాస్త్రపుచూర్ణముతో సేని సేవించిన ఖంజావాతము హరించు. (మఱియు దీనినే కళావాతము నంగును సేవించెదగు.)

కళావాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం పాండురంచాస్యేవైవర్ణ్యం రక్తనేత్రతా ।
 కృష్ణజిహ్వచ శూలచ కళావాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట ముఖము వివర్ణమైయుండుట నేత్రము లెఱ్ఱగ నాలక నల్లగనుండుట శరీరము శూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి స్త్రీరజస్సును శక్రమును జెరుపునదియే కళావాతమని తెలియవలయు.

కళావాతమునకు వాసాద్వితైలము.

శ్లో॥ వాసాగభూచీచతురంగుళానామేరండతై లేనపి బేత్క మాయమ్ ।
 క్రమేణసర్వాంగవిచుర్దనంచ కళాఖ్యవాతస్యవినాశకంస్మృత్ ॥

తా. అడ్డసరముతిప్పతీగ కేల దీనిని కపాయముకొచ్చి యందాముదము కలిపి కేవించుటయే గాక శరీరమునను లేపనము సుగాజేసినకళావాతము హరించు. (మఱియు దీనియందు ఖంజావాత చికిత్సనుకూడా జేయందగు.)

అవయవాంగవాత లక్షణము

శ్లో॥ అవయవాంగే వాతశూలం దేహేచాగ్ని విదాహకమ్ ।
మలమూత్ర వినాశశ్చ నిద్రానాశ శ్శిరోవ్యధా ॥

తా. శరీరమంతటనొచ్చుట శరీరమంతయునుండుట మలమూత్రములు వెడలి పండుట నిదురబట్టకుండుట తలనొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగిసర్వాంగములునొచ్చుటయే అవయవాంగవాతమని తెలియవలయు.

అవయవాంగవాతమునకు నైరేచనకల్పము

శ్లో॥ పయసైరండజంతైలం ఫిబేద్దోషఃసారంపరమ్ ।
హరితక్యాస్త్రయోభాగ భాగస్సైంధవ కృష్ణయోః ।
ఏతదుష్ణాంబు నాపీతం చూర్ణమాశు విరేచయేత్ ।
అవయవాంగం సన్నిపాతం వాతశూలసారం పరమ్॥

దా. అవుపాలు ఆముదము వీని నేకముజేసి త్రాగినను లేక కరక్కాయలు భాగములు సైంధవలవణము పిప్పళ్ళు ఇవిదినుసుకు ఒక్కొక్కభాగము ఇటుల వాని నేకముజేసి ఉష్ణాదకముతోనూరి త్రాగినను శీఘ్రముగ విరేచనంబులై అవయవాంగవాతము సన్నిపాతము వాతశూల హరించు. (మఱియు ఈఅనుపానములతో ఆమవాతమున జెప్పబడిన పంచవక్త్రసమును నేవించిన అవయవాంగవాతము హరించు.)

స్త్రానవాత లక్షణము.

శ్లో॥ మహావాతం భవేద్దేహే దివారాత్రౌచ శూలనమ్ ।
సదానిరిశనంస్వేధ స్త్రానవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. వాతము అధికముగ ప్రకోపించుట తేయుంబగలు మిక్కుటముగ అంగములు శూలించుట ఎల్లపుడు ఆకలిలేకుండుట చెమటగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరంధులు శూలించి ఆలస్యమును గలుగంజేయునదియే స్త్రానవాతమని తెలియవలయు.

స్త్రానవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్ |
పంచకోల కషాయేణ మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ |
మూషయో యృధరేపాచ్యం సాంగశీతం విచూర్ణయేత్ |
మత్స్యపిత్తే భావయేచ్ఛ మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ |
పంచకోల కషాయేణ గుంజామాత్రం ప్రదాభయేత్ |
స్త్రానవాతం హరేచ్ఛీఘ్రం సర్వవాత వికారనుత్ ||

తా. రసము వననాభి గంధకము వీనిని శుద్ధి చేసిన వానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన ఉపేత్త విత్తుచూర్ణమునుకలిపి ఖల్వములోనునిచి పంచకోలకషాయముతో 2 దినములు మర్దించి మూషములోనునిచి దానిపై మరియొక మూషముమాసి చీలమన్న లేపనము జేసి యెండించి ధూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగశీతలమునగీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి చేపచేయతో 2 దినములు భావనజేసి మర్దించి గురిగింబలంలేసి మాత్రలుజేసి పంచకోలకషాయానుపానముతో నేవింపుచుండిన స్త్రానవాతముసర్వ వాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించు.

గుల్ఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శరీరంపాండువర్ణంచ కటిదేశేచ తాపనమ్ |
శిరశ్శూలం నేత్రశూల గుల్ఫశూలం విదాహికా |
తన్నిద్రాం నాశయేద్రాత్రౌ గుల్ఫవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట మొలచుట్టుమండుట శిరము నేత్రములు శూలించుట శరీరము విదాహించుట రాత్రులయందు నిదురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములుగలిగి చీలమండలువాచి కడుశూల గలుగుటయే గుల్ఫవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసపుబ్బ వేయవలయు. మఱియు రసకర్పూరమును నేవింపవలయు.)

గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణనల్లభరసము.

శ్లో॥ సంరవిషుంభం గంధకంచ మనశ్శిలా |
మర్దితం పర్పటద్రావై ర్పజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ |

భూధరే పుటపాకంచ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ ।

ఖల్వమధ్యే వినితీప్య మత్స్యజ శిఖిపిత్తకైః ।

భావితం యామమాత్రంతు గుంజామాత్రంతు ప్రదాపయేత్ ।

గ్నువాతం నిహంత్యాశు సర్వవాత వికారనుత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అతివసః ఆభ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచిపర్వాటకరస మతో 2 దినములు వర్ధించి వజ్రమూషలోనునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతల మనదీసి ఖల్వములోనునిచి చేప మేక నెమలి అనువాని చేసులతో 1 రూముభావన చేసి గురిగింజలంజేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో కేవించిన గుల్ఫవాతము సర్వవాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించు.

అంగుళీవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేతాప శ్చాంగుళీనాం దాహశ్చ కరపాదయోః ।

అంగుళ్యః కుబ్జరూపేణ హ్యంగుళీ వాతలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరముమందుట చేతులవ్రేళ్ళయందు కాళ్ళవ్రేళ్ళయందు నుంటలు పోట్లయందును ఈ లక్షణములుగలిగి వ్రేళ్ళకుబ్జత్వమును జెందుటయే అంగుళీవాతమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసమును పిప్పళ్ళు మోడి అను వాని నేవింపవలయు. మఱియు రసకర్పూరమునుగాని లేక మేహాత్రణప్రకరణమున జెప్పబడు పరంగిచెక్కయోగములో శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకమునుకలిపిగాని కేవింపవలయు. ఆ పరంగిచెక్క యోగమును కేవించినపుడందు జెప్పబడినపథ్యముల నాచరింపవలయు.

జానువాత లక్షణము.

శ్లో॥ జానుశుష్కత్వ కంపాచ వాంతిర్మూర్ఛా శరిభ్రమః ।

వృద్ధాహో జనుశూలం చ జానువాతం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. మోకాళ్ళయందు శరీరము మునుగుట వాంతులు మూర్ఛ గలుగుట శరిభ్రమములు అంతులుగలుగుట వృద్ధులలో జనుశూలముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి మోకాళ్ళు పొచ్చుటయే జానువాతము.

జానువాతనుని తెలియవలయు. (ఇది నివర్తించుటకై వాతగజాంకుశరసము సేని రస కర్పూరము సేని సేవింవలయు.

జంఘవాత లక్షణము.

శ్లో॥ భీతభీతం చాతిశూలం రోమహర్షో నిరీక్షణమ్ ।

భూమిధ్యే శూలనం మూర్ఛా జంఘవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. కడుభీతిగలుగుట శరీరమున పోటుబొడుచుట శరీరము గగుర్పొడుచుట రెప్పపాటువేయకచూచుట కనుబామలనడుము శూలించుట మూర్ఛిల్లుట యాలక్షణములు గలిగి పిక్కలు శూలించుటయే జంఘవాతమని తెలియవలయు.

జంఘవాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము.

శ్లో॥ శుద్ధమాతం విషంగంధం సేపాశం దరదంసమమ్ ।

దిత్రమూలకషాయేణ డోలాయంత్రే దినంపచేత్ ।

మత్స్యపిత్తేన సంశోధ్య ద్వియామంచ విమర్దయేత్ ।

సుహ్నిక్షీరే దినంమర్ద్యం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।

జంఘవాతం నిరంత్యాశు హ్యనుపాన విశేషతః ॥

తా. రసము వసనాభి గంధకము సేపాశము యింగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి ఖల్వములోనుంచి 1 దినము చిత్రమూలకషాయముతో మదికొంచి డోలాయంత్రముని 1 దినమువండి సాంగశీతమున తీసి మరలఖల్వములో నుంచిచేప చేదుతో 2 రూములును బ్రహ్మజెముడుపాలతో 1 దినమును మధికంచి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి 6 మాసములు బోడతరి సాకురసములో మిరియపుచూర్ణమును గలిపి సేవింపుచుండిన జంఘవాతము హరించు.

అస్థివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహస్య కంపనంమూర్ఛా స్వేదదాహగ్ని మాంద్యకమ్ । శ్రోత్రేతిబధిరత్వంచ హ్యస్థివాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమువణువట మూర్ఛిల్లుట చెమట తాపము అగ్నిమాంద్యముచెపుడు గలుగుట యాలక్షణములు గలిగి అస్థులు మిక్కుటముగ నొచ్చుటయే అస్థివాతమని

తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై । నత్సరమువరకు పైకెప్పంబడు గంధకకల్పము నేని వాతగజాంకుశరసము నేని సేవింపవలయు.)

కాకవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [పారిజాతే] హస్తేపాదేచ కంపశ్చ శిరోభ్రమణకం తథా ।
నేత్రభ్రమణకం చయివ కాకవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు కాళ్ళువణకుట తల నేత్రములుదిరుగుట యీలక్షణములుగలిగి తలదిరిగి ఘామిపైబడుటయే కాకవాతమని (కాకిసోమాలని) తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై పైకెప్పంబడు గంధకకల్పము నేని టెంకాయనీరులోసింహారముకలిపి యేని సింహారము కానుగవిత్తులు పిప్పలి అనువానిచూర్ణము నేని 6 మాసములుసేవింపవలయు.

భ్రమణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [కాముద్యామ్] భ్రమణే మానుతేజేఘ్రం మూర్ఛాత్పిష్టా
వికారకృత్ । అంగశోషోదరంగుల్మం దేహశోషశ్చలక్షణమ్ ।

తా. దప్పిగులుగుట శరీరము వికారముగనుండుట అంగములువాచుట ఉదరగుల్మగోగములుగుట దేహముశుష్కించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరముతిరిగి మూర్ఛిల్లబడుటయే భ్రమణవాతమని తెలియవలయు. (ఇదిహరించుటకై 1 వత్సరము వరకు గంధకకల్పమును సేవింపవలయును.

భ్రమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణంచ విషంసమమ్ । త్రితారంపైంధ
వంతుల్యం సర్వంధూత్తారజైర్ద్రవైః । నుర్దితం గోశకీకృత్య
కుక్కుటీ పుటపాచితమ్ । ఖల్వమధ్యే వినిశీష్య మత్స్య
వారాహపిత్తకే । భావితంమూషమాత్రంచదేయం శీతోదకం
త్వను । సన్నిపాతేజ్వరేశ్వసేదోషేవిషమశీతకే । అపస్మారే
ధనుర్వాతే కంపవాతేచమూర్ఛకే । తత్క్షణేన నిహంత్యాశు
ఇచ్ఛాపద్యప్రదాపయేత్ । మనుష్యాణాం హితార్థాయసర్వ
గోగధయూపహః । విష్ణునాకధితః పూర్వంరసోవిష్ణుపరాక్రమః॥

తా శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన వసవాభి* త్రిక్షారములు పైంధవలవణము వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములోనునిచి ఉమ్మెత్తాకురసముతో మద్దించి ఘుటికలుచేసి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములోనునిచి చేప అడవిపంది ధనువానిచేమలతో భావనచేసి మాష ప్రమాణసుం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని శీతోదకము లేక రేలవేరుగంధము శ్రీగంధము అనువాని యనుపావములలో దేనితో నేని నేవింపుచుండిన సన్నిపాతము జ్వరము శ్వాసము విషము శీతదోషము అపస్మారము అనుర్వాతము కంపవాతము భ్రమణ వాతము మొదలగునవి తత్త్వణమున హరించు. దీనియందిచ్చాపథ్యము నాచ రింపవలయు. సర్వరోగములు హరించి మనుజులకు హితముకలుగుటకై విష్ణుపరాక్ర మసుసురసమును పూర్వకాలమున విష్ణువు వచించె. ఈభ్రమణవాతము హరించుటకై వాతగజాంకుశ రసముఘోహా నేవింపందగు.

భ్రమణాదివాతములకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ పట్ఫలంగంధచూర్ణంచ ల్రిఫలాచిత్రతెండులూః । శుంఠిమరీచ వై దేహీ పక్షిష్కంఠ పృథక్పృథక్ । చిత్రకంచ పలైకంతు చూర్ణితం వస్త్రుగాలితమ్ । ఏకనిష్కంద్వినిష్కంవా పయసా జ్యసితైఃపిబేత్ । సర్వరోగవినిర్మూక్తో మృగరాజపరాక్రమః । దీర్ఘాయుఃకుంజరబలో దివాపశ్యతి తారకాః । దివ్యదేహో బలీభూత్వా ఖేచరత్వం ప్రపద్యతే । తస్యమూత్రపురీషాణే శుల్బం భవతికాంచనమ్ । హంత్యష్టాదశకుస్మాని గ్రహణీశ్చ చతుర్విధాః । మందాగ్నిమతీసారంచ గుల్భమప్తవిధంతథా । అశీతీం వాతరోగాంశ్చ హ్యర్శాన్సృష్ట విధానిచ । మనుష్యాణాం హితార్థాయ పూజ్యపాదేన నిర్మితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఆమ్లసారశిలగంధకము 6 పలములు త్రిఫలములు వాయువిడం గములు శొంఠి మిరియములు పిప్పళ్ళు అనువానిచూర్ణము దినుసు ఒకటింటికి 6 నిష్కములు చిత్రమాలపుచూర్ణము 1 పలము ఇటుల వీని నెల్ల వస్త్రుగాలితంనొనర్చియేకము చేసి యందొక నిష్కప్రమాణంబు నేని 2 నిష్కముల ప్రమాణంబు నేనిఅపుపాలు

* త్రిక్షారములన -- సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము.

ఆవునెయ్యి శర్కర అనువానిలో దేనితోనేని 6 మాసములవరకు, సాయంప్రాతః కాలముల సేవింపుచుండిన సర్వరోగవిముక్తుండై సింహముతో సమానమైన పరాక్రమము దీర్ఘాయువు ఏనుగుతో సమానమైన బలము పగటియందు నక్షత్రముల గాంచుతగినదృష్టి సుందరమైన దేహము శరీరదార్ఢ్యముగలవాడై ఆకాశమున సంచరించువాడుగ రాగిని బంగారును ఉత్పత్తిజేయతగిన మాత్రపురీషముల విసర్జించువాడుగ ను మతియు నీగంధక కల్పసేవనవలన 18 కృష్ణపులు 4 విభగ్రహణులు అగ్నిమాంద్యము అతిసారము 8 విభగృల్మరోగములు 80 వాతరోగములు 8 విభ మూలరోగములు హరించు, దీనిని మనుష్యులహితార్థంబై పూజ్యపాదుడు వచించె. (దీనియందు చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు ఆవుచల్ల అనువానిని సేవించుట పథ్యకరము.)

పంగువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [సింహూరమణిదర్పణే] గృహీతో రుద్వయఃపంగా గతిభం
గశ్చవాతకే ॥

తా. 2 తొడలు బంధింపబడి నడుచుటకు శక్తిలేకుండుటయే పంగువాతమని తెలియవలయు. దీనిసేకొందరు చచ్చువాతమనియు వచించెదరు, (ఇది నివర్తించుట కైగంధక కల్పమును 6 నెలలు సేవింపవలయు.)

పంగు వాతమునకు ప్రభావతీ వటికలు.

శ్లో॥ హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచానిచ । విడంగం భద్ర
ముస్తాచ జీరకంవిశ్వభేషజమ్ । చిత్రకం సైంధవంకుప్తం విషగ
పాతాహరీతకీ । ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ పేష
యేత్ । చణప్రమాణవటికాశ్చాయాశుష్కాశ్చకారయేత్ ।
ఏకా హ్యుష్ణోదక్తైపీతాః షూచీచ వ్యపోహతి । లూత
విప్పోట భేదేచ గోమూత్రేణ విలేపయేత్ । ఉషామూలేన
పీతాచే త్వర్చదప్త విషంహరేత్ । మేహేరక్త ప్రవాహేచ
శ్రీగంధేనసమంపిజేత్ । అర్కక్షీ రేణసంలిప్తావృశ్చికస్యవిషం
హరేత్ । హంతిపుష్పంచ పటలం * రంభాకండర సాన్వితా ।
కాకమాచీరస్సైంపీతాతిమిరాణివిनाశయేత్ । నీలికాయారస్సై

* అజాక్షీ రేణసంయుతా.

రక్తా రక్తాక్షిత్యం వినాశయేత్ । గుడేన భక్షితాచైవ వాత
రోగంవినాశయేత్ । భృంగరాజరసైః పీతాశిరోదాహంహరే
ద్భృశమ్ । తండులోదక సంయుక్తా కాసంకృచ్ఛా వివా
శయేత్ । గోమూత్రేణయతాపితా స్త్రీహరోగం వినాశయే
త్ । ఛాగక్షీర సమాముక్తా వటికా సాశ్వగంధికా । పీతా
మండల పర్యంతం రాజయక్ష వివాశిని॥

తా. పసపు మంచివేపాను పిప్పళ్ళు మిరిమాలు వాయువిడంగములు తుంప
ముస్తైలు జీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమాలము పైంథలవణము చంగల్వకోష్ఠు అతివస శిరు
బొద్ది కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి మేక
మూత్రముతో 4 ర్భూములు మర్దించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించి
యందొక దానిని ఉష్ణోదకముతో నేవించిన విఘాచియుగోమూత్రముతో నూరిల్ల
విముచేసిన లూత విస్ఫోటకప్రణములును నాగురుపేరుగంధముతో నేవించిన సర్ప
విషములను శ్రీగంధముతో నేవించిన ప్రమేహములును కుసుమరోగములును జిల్లేడు
పాలతోనూరి లేపనముజేసిన తేలుకరచిన విషంబును అరటిగడ్డరసముతోనూరి నేత్ర
ముల కంజనమువేసిన కంటిపువ్వులును పటలములును నల్లకాచామరసముతో నేవిం
చిన నేత్రములయందు జనించు తిమిరరోగంబును నీలియామరసముతో నూరి నేత్రము
లకంజనమువేసిన రక్తోద్రేకమును గలుగజేయు నేత్రదోషంబును బెల్లముయొక్క
అనుపానముతో నేవించిన వాతరోగములును గుంటగలరామరసముతో నేవించిన
శిరోవాతము శిరోజనిత తాపమును పశికడుగుతో నేవించినకాసమునుమూత్రకృచ్ఛ
ములును గోమూత్రముతో నేవించినస్త్రీ హరోగంబును మేక పాలు * డొమ్మడోలుగడ్డ
చూర్ణము అనువానితో 40 దినములు నేవించిన త్తమరోగంబును హరించు. (మఱి
యు దీనినే శిరుబొద్దివేళ్ళక మాయముతో నేవించినజ్వరములునుప్రసూతిరోగములును
బెల్లముతో 6 మాసములు నేవించిన పంగువాతములు భ్రమణవాతమును తిమిరవా
మును హరించు.)

పక్షి అర్ధితవాతములకు భృంగాదినస్యము.

శ్లో॥ భృంగై రండక నిర్దుండ్యో మత్స్యక్షీచార్క పత్రకమ్ ।
నతైల మరిచంనస్యం పక్షుఘాతార్ది తేషువ॥

* ఇదే పెన్నెరుగడ్డయనియు జెప్పబడు.

తా. గుంటగలగర అముదపుకొనలు వావిలికొనలు పొన్నగంటియాకు జిల్లేడు కొనలు వీనిని సమభాగములుగనూరి కల్పముచేసి అందు మిరియపుచూర్ణము నూనె కలిపి నస్యముజేసిన పక్షిఘాతవాతము అర్దితవాతము హరించు.

మూర్ఛావాతమునకు మధూకాది నస్యములు.

శ్లో॥ మధూకపిష్టం సితయూచ యుక్తం స్తస్యేననస్యం వినిహంతి
మూర్ఛామ్ । స్తస్యేనఫిత్తు స్వరసేననస్యం సుచందనం
చైవ నిహంతిమూర్ఛామ్॥

తా. ఇప్పిండి పంచదార అనువానిని చనుబాలతోనూరి నస్యముచేసినను లేక చనుబాలు చెరుకురసము శ్రీగంధము అనువాని నేకముజేసి నస్యముజేసినను మూర్ఛావాతము హరించు (మఱియు జిల్లేడుకొనల నస్యముచేసిన ఘాతవేసి భూమి పైబడే మూర్ఛాకోగములు హరించు.

అర్దితాదివాతములకు కాశ్యర్యాదినస్యము॥

శ్లో॥ కాశ్యరీచవ్యకుష్ఠంచ లవంగందారు సైంధవమ్ ।
పిప్పలీ నస్యకంఠాంతి హ్యర్దిశంచ హనుగ్రహమ్ ॥

తా. కవ్వపుసుమ్మడు కొనలు, చెవ్యము చంగల్వకొమ్మ లంగములు దేవదారు సైంధవలవణము పిప్పలీ వీనినిసమభాగములుగనూరి నస్యముచేసిన అర్దితవాతము హనుగ్రహవాతము హరించును.

మూర్ఛాదులకు కుంకుమాదినస్యము.

శ్లో॥ కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఛాపిత్త వికారనుత్ ।
శిరోభ్రమ హారంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయ ॥

తా. కుంకుమపువ్వును తేనెలోకలిపి నస్యముచేసి మూర్ఛ పైత్తివికారము తలదిరుగుట స్సంశయముగ హరించు.

వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాది నస్యము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రూషణం చిత్రకంచైవ లాంగ లీచేంద్ర
వారుణీ । వచామధుకబీజాని తత్రపాతా నదీఫలమ్ । తాళకం

వత్సనాభంచ యోగోః తౌరయుగ్మకమ్ । ఏవంపుంచ దృశై
తాని సమభాగాని కారయేత్ । సూక్ష్మచూర్ణీ కృతంచైవ
నిర్గుండి తింత్రీరసైః ఆర్ద్రక స్వరస్మై ర్మద్ద్యం త్రివిధైశ్చ
విచక్షణః । ఏవంనస్యః ప్రదాతవ్య మర్క-మూల రసేనచ ।
అపస్మారంచ హృద్రోగం వాతసంకులమేవచ । ధనుర్వాతం
భ్రమంహంతి హ్యున్మాదం సన్నిపాతకమ్ । పూజ్యపాదకృ
తోయోగో నరాణాం హితకామ్యయా॥

తా. త్రికటకములు చిత్రమూలముచెన్నచెల్లగడ్డ పాపరవేళ్ళు వన ఇప్పగిం
న శిరుబొద్దివేళ్ళు సముద్రపాలవిట్టలు శుద్ధిచేసినతాళకము శుద్ధిచేసిన వసనాభి
డుగకొనలు సస్యశోణము యవక్షారము ఈపదిహేను దినుసులను సమభాగములుగ
కొనిసూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి వావిలి చింతామ అల్లము అనువానిరసములతో 1
సము మర్దించి వేళగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి ఎండనెండించి యందొకదానిని శిల్లే
వేళ్ళరసముతోనూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము హృద్రోగము వాతరోగముచేత
గిరము గను తెరుగక పడేరోగములు ధనుర్వాతము భ్రమణవాతము ఉన్మాదము
న్నిపాతము నశించు. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే నిర్మింపబడియె.

దండవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దండవత్ స్తంభతే యస్త్రిమందాగ్నిశ్చాతిశీతతా ।
అపస్మారశ్చ తంద్రాచకఫః పాండుశ్చస్వాపితా ।
ఉదరంగంధలేపేన శూలంవాయుశ్చ దండకః ॥

తా. అగ్నిమాంద్యము కడువైత్యము అపస్మారము తంద్ర దగ్ధగులుగుట శరీర
పాండురవర్ణముగనుండుట నిదురగులుగుట ఉదరమునక్రిగంధము పూసికొనినటు
నే వాసనవచ్చుట శూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము దండమువలె స్తం
బించియుండుటయే దండవాతముని తెలియవలయు.

దండవాతమున విజయబై రవరసము

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం మరీచం నాగరంసమమ్ ।
త్రితౌరంపంచలవణంపేక్షయే దార్ధ్రకద్రవైః ।

కాచకుప్యంత రే క్షిప్వా శనైర్మృద్విగ్ని నాపచేత్ ।
 సాంగశీతంసముద్భృత్య దశమాంశం విపంతీపేత్ ।
 సూక్ష్మమాన్దంకృతంఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
 అర్ధ్రకద్రవసంయుక్తం దండవతం విరాశయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాలు శొంఠి
 సర్జక్షౌరము యవక్షౌరము టంకణక్షౌరము * సంచలవణముల వీనిని సమభాగములుగ
 గ్రహించి చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 1 దినముమద్దించి గాజు
 పుష్పెలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి రి గ్నూములు మృద్వగ్నిలోపండి
 సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిజేసిన
 నాభికలిపి బాగుగమద్దించి గురిసింజలంత అల్లపురసానుపానముతో నేవించినదండవా
 తము (అనువాతము అజీర్ణవాతము) హరించు.

మందవాత లక్షణము.

శ్లో॥ పాండుపుశ్చభ్రమోమూర్ఛా స్వేదఃకంఠేపరిభ్రమః ।
 వాంతినోషోవికారశ్చ మందవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తబ్బియ్యులాడుట మూర్ఛకుతి కాయం
 గు చెమటగలుగుట శరీరముతిరుగుట వాంతి ఓకరగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది
 మందవాతమని తెలియవలయు.

మందవాతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంగంధం చాభ్రకంతీక్ష్ణ తామ్రకమ్
 హంసపాదిరపై ర్మర్మరంకాచకు ప్యాగినివేశయేత్ ।
 వాలుకాయంత్రికే పాద్యంషడ్యాహంతే సముద్ధరేత్ ।
 మాషమాత్ర ప్రయోగేణమందవాతో విసర్జయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము
 తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో

* సంచలవణములను--పైంధవలవణము శౌవర్చలవణము బిడాలవణము
 కౌచలవణము సముద్రలవణము అనునవి.

1 దినము మర్దించి గాజుకొప్పెలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున 6 రూములువండి సాంగశీతలమునదీసి మాషప్రమాణమును మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అనువాని అనుపానముతో నేవించిన మంసవాతము హరించు.

కోష్ఠవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దేహాక్షయోహరి ద్రాచస్వేనోహీనమలస్తథా ।

అగ్నిమాంద్యం వికారశ్చ కోష్ఠవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరము పసుపు వర్ణముగనుండుట చెమట కన్ని మాంద్యము కడుపులో వికారముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి అల్పముగ నులము వెడలుటయే కోష్ఠవాతమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] సతతం చాగ్నిమాంద్యంచశోభాతీ సా సంత

భవః । దేహంచపాండురంమూత్రం కోష్ఠవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. ఎల్లప్పుడు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట శరీరమువాచుట అలిసారము గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట ఈ లక్షణములుగలిగి కోష్ఠవాతమని తెలియవలయు.

కోష్ఠవాతమునకు స్వచ్ఛందభయిరవరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం నేపాశంవిషచిత్రకమ్ ।

అర్కమూలకషాయేణ మర్దయే ద్యామ మాత్రకమ్ ।

డోలాయంత్రేపవేద్యామంగుజామూత్రం ప్రదాపయేత్ ।

కోష్ఠవాతవిनाశస్సాత్స్వత్సర్వవాతవి కారనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిననాళి శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన నేపాశములు అతివస చిత్రములము వీనిని సమభాగములుగఖిల్యములోనునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో 1 రూము మర్దించి డోలాయంత్రములో 1 రూమువండి గురిగింజ ప్రమాణమును నేవించిన కోష్ఠ వాతము సర్వవాతములు నశించు.

గుల్మవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్తిరోజనేభంగో జుక్షీశూలంశిరోవ్యథా ।

థాతుశోషోవికారశ్చ గుల్మవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. అన్నము అరగకుండుట భోజనమునం దిచ్చలేకుండుట తలనొచ్చుట ధాతువులు శోషించుట శరీరము వికారమును జెందుట ఈలక్షణములుగలిగి కడుపు లోశూలించుటయే గుల్మవాతముని తెలియవలయు.

గుల్మవాతమునకు శ్రీవిక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతామృతంతామ్రం శిలాతాశంపగంధకమ్ ।
కుష్ఠంమహా బలాపథ్యా శ్లిఖకంఠంవిదారికా ।
ఏరండతైలసంయోజ్యదిన మేకంతు మర్దయేత్ ।
పునర్నవాద్రవేణయివ హ్యనుపాసేననైతథా ।
గుంజామాత్రాం వటీంఖాదేద్గుల్మవాతిం నిబర్హణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి తామ్రధన్యము శుద్ధిజేసిన కుణ్డిలి శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన గంధకము చంగల్వకోష్ఠ ముత్తవపులగపువేళ్ళకర క్కాయలు శుద్ధిచేసిన మయిలుతుత్తము శేలగుమ్మడుగడ్డ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి ఆముచముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యం దానిని గలిజేయర సానుపానముతో నేవించిన గుల్మవాతము హరించు.

మజ్జావాత లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాంగశోభః కంపశ్చహిక్కావై ఛర్ది సంలిథా ।
తీవ్రభ్రమణ శూలంచమజ్జా వాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. సర్వాంగములు వాచుట శరీరము వణుకుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట శరీరము తిరుగుట శూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఎముకలలోని క్రొవ్వుపోషించుటయే మజ్జావాతముని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారిసము సేనివాత గజాంశరసము సేని నేవించవలయు.)

క్షతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఆనాహామూత్రకృచ్ఛ్యం హ్యంగదాహశ్చ కంపనమ్ ।
నాభిశూలంకుక్షీశూలం క్షతవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. కడుపుడుబ్బుట మూత్రము ఒక్కొక్కవాట్టుగ వెడలుట అవయవములు మండుట శరీరము వణుకుట ఈలక్షణములుగలిగి బొడ్డు కడుపు శూలించుటయే క్షతవాతముని తెలియవలయు.

వసావాత లక్షణము.

శ్లో॥ గాత్రేశోపశ్చనేత్రేచ నిద్రాభంగ శ్శిరోవ్యథా ।

నాసాశూలం శిరశ్శూలం వసావాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము వాచుట నేత్రములు ఉబ్బుట నిదురరావండుట తలనొచ్చుట యిక్కు తలశూలించుట ఈ లక్షణములు గలిగి మాంసములోని క్రొవ్వుతోపించుట సేవసావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారసము నేని వాతగణాంకుశరసము నేని నేవింపవలయు.)

అణువాత లక్షణము.

శ్లో॥ అణువాతే కుబ్జరూప మంగేషు పరీషీడనమ్ ।

గాత్రభేదోగ తేర్భంగో హ్యణు వాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము స్వల్పమగుట కురచతనము గలుగుట అవయవములు నొచ్చుట శరీరము విరిచికొనుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి నడుమును లోపలికి వంగదీయుటయే అణువాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యముఇదిహరించుటకై వాతగణాంకుశరస సేవననువిషయిండుకత్తెల లేపనమును నేయుచుండవలయు.)

దధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ అక్షిశూలం కర్ణశూలం నాసాశూలం శిరోధ్రమః ।

హిక్కాతి సారకంచైవ దధివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. నేత్రములు కర్ణములు ముక్కుశూలించుట తలతిరుగుట ఎక్కిక్కు ఆతి సారము గలుగుట ఈలక్షణములు గలది దధివాతమని తెలియవలయు.

తథివాతారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక నేపాళం సమంఖల్వే విమర్దయేత్ ।

చిత్రమూల కషాయేణ డోలాయంత్రేణ సాచియేత్ ।

గుంజామాత్రం పాయయేత్తు దధివాతం వినశ్యతి॥

తా. రసము గంధకము నేపాళములు వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖః ములో నుంచి చిత్రమూలకషాయముతో 1 దిశమువర్దించి డోలాయంత్రమున ౪ ఒకగురింజయెత్తును నేవించిన దధివాతము హరించు.

కర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణవాతేచ బాధిర్యం మహాశూలేన వీడనమ్ ।

అహోరాత్రం చదుంఖింస్యాద్దేహశోషఃప్రకీర్తితః

తా. చెవులు నొచ్చుట తీయింబగలు దుఃఖించుట శరీరము కృశించుట ఈ లక్షణములుగలిగి చెవులు విసరాకుండుటయే కర్ణవాతమని తెలియవలయు.

కర్ణవాతహర తైలము.

శ్లో॥ శేఫామ్లతిల కైరండ కుమారీకులమిశ్రితైః ।

తతోనిరూహోవాతఘ్నః కల్కస్నేహైర్నిరూహయేత్ ।

కర్ణవాతం నిహంత్యాశు బాధిర్యంచ విహాశయేత్ ।

తా. నల్లవాణి ఆమ్లవేతనము నువ్వులనూనె ఆముదము కలబందగుజ్జ వ్రాకుడు వీనిని కల్కముగవండి చెవిలో * నిరూహవస్తి సంస్కారము చేసినకర్ణవాతము చెవుడు కడుక్రిష్ణముగ హరించు.

బధిరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనబధిరోజాః తథాశ్రోత్రద్వనిర్యవేత్ ।

కర్ణవాత హరంతైలం ప్రయోక్తవ్యం ప్రలాయతే ॥

తా. వాతమువలన చెవుడు చెవులయందు ధ్వనిగలిగిన బధిరవాతమని తెలియవలయు. ఇదిహరించుటకైపైజెప్పబడిన కర్ణవాతహరతైలమును ప్రయోగింపవలయు.

కర్ణవాతమునకు దశమూల తైలము.

శ్లో॥ క్వాథశ్చ దశమూలాలాం ఛాగక్షీరంచ తత్సమమ్ ।

తిలతైలం ద్వయోస్తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషితమ్ ।

తత్రైలనితీ పేత్కర్ణే బాధిర్యంనాశయేన్ధనమ్ ॥

తా. దశమూలములన (మాచేడు గుమ్మడు తక్కిలి కలిగొట్టు దుందిలముకోగొన్న నేలపొన్న నేలములక పెద్దములకపల్లెరు) అనువాని వేళ్ళనుదంచికపాయము

* నిరూహమన — కపాయము పాలు తైలము అనువానిని

చిమ్మనగొట్టముతో చిమ్ముట.

కాచి వడియకట్టిదానికిఁగముముగ మేకపాలుగలిపి ఈ రెంటికిఁగముముగ నువ్వులనూ నెకలిపి తైలముపాకముగ (అనగా తైలము శేషించువరకు) వండి దానిని చెవిలోబోసి నచెవును ధ్వని కడు శీఘ్రముగ హరించు.)

కర్ణశూలనాతలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ కర్ణశూలంపవనజం షీ పేచ్ఛోత్రేరసాశనమ్ ।

వాతఘ్నసాధితంసర్పిః కోష్ఠంకర్ణంచ పూరయేత్ ।

మహాతఃపంచమూలస్య కాష్టాత్కేమేన వేష్టితాత్ ।

తైలసిక్తాస్పృగీప్తాగ్నే స్నేహస్సన్యోరుజాపహః ॥

తా. వాతమువలన చెవులయందుశూలగు దానియందు అన్నరసమును ఆవునెయ్యిని విడిచి చెవిలోబోసినను లేక వాతహరద్రవ్యయు క్తముగ కాచబడిన ఘృతమును చెవిలోబోసినను లేక మాశేడు చిత్రమూలము పెద్దమాను గుమ్మడుకలి గొట్టు అను మహాపంచమూలములయొక్క కాష్ఠములను పట్టువస్త్రముచుట్టియానెలో తడిపి జ్వాలగ దీపముచుట్టించి యందు స్రవించెడి తైలమును చెవిలోబోసినను చెవి నొప్పితక్షణమునహరించు.

ఉన్మాదవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రలాపకృత్తథాకోపీ భూతావేశ వికారకృత్ ।

దిగంబరస్పృతిభ్రంశ ఉన్మాదస్సౌచ్యచూరుతః ॥

తా. వచురుట కోపగించుకొనుట దమ్యముపట్టినట్టుగ దిగంబరుడుగ నుండుట స్మృతిలేకుండుట ఈలక్షణములును ఉన్మాదమును గలిగియుండుటయే ఉన్మాద వాతమని తెలియవలయు (ఇదిహరించుటకై ఉన్మాద ప్రకరణమున జెప్పబడు విషయగుళికలనేని పర్వతీరఁగము నేని నేవింపవలయు.)

ఉర్ధ్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఉపరోధో మలంబద్ధ ముచ్ఛ్వాసశ్వాసకానకౌ ।

అన్నంత్రీణంచ మందాగ్నిరూర్ధ్వవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరముబద్ధగించుట మలముబంధించుట అన్నమునందిచ్చలేకుండుట ఆగ్నిమాంద్యములుగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఉచ్ఛ్వాసములేక శ్వాసకానలుగలుగుటయే ఉర్ధ్వవాతమని తెలియవలయు. [ఇది అనేకధ్యము.]

ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతారిరసము.

శ్లో॥ క్రమోత్తరగుణంశుద్ధం రసంగంధంఫలత్రయమ్ । చిత్రకంగు
గ్గులుమర్ద్యం పంచైరండకతైలజైః । పున్నాగంబృహతీ
యుగ్గం దేవదారుసుచూర్ణకమ్ । ఏతత్పూర్వాషధసమమ్మర్ద
యేద్యామమాత్రకమ్ । కర్షంఖాదేత్ప్రేత్యావ్యథం నాగరై
రండమూలజమ్ । అభ్యంగైరండతైలేన పృష్టే స్వేదంచకార
యేత్ । విరేచనంభవేతేన స్నిగ్ధముష్ణంచభోజయేత్ । రసో
వాతారి నామాయ మూర్ధ్వవాతంచ నాశత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 మాడయెత్తు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 మాడల ఎత్తు
కరక్కాయలు 3 మాడల ఎత్తు తానికాయలు 4 మాడల ఎత్తు ఉసిరికపప్పు 5
మాడల ఎత్తు చిత్రమాలము 6 మాడల ఎత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము 7 మాడల ఎత్తు
ఇటుల పీచునెల్ల ఖల్వములోనుంచి 5 మాడల ఎత్తు ఆముదముబోసి మర్దించి పిదప
దానికి సమముగ సురపాన్న నేలములక వాసడు దేవదారు అనువాని చూర్ణమును
కలిపి మరల ఒక గూమువరకు మర్దించి కర్షప్రమాణముంజేసి మాత్రలుజేసి యందొక
నానిని శొంతి ఆముదపువేళ్ళు అనువాని కషాయానుపానముతో సేవనను ఆముదము
తో అభ్యంజనమును క్షేదప్రావముగలుగునటుల పీపుయంచు మర్దనను చేయించిన
ఊర్ధ్వవాతము హరించు మళియు నీయాషధసేవనవలన ఒకమారు విరేచనంబగు
పిదప స్నిగ్ధమై ఒకింత ఉష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపజేయవలయు.

ఆమవాత లక్షణము

శ్లో॥ దేహంచపాండురంమూత్రం తృష్ణాఛర్దిశ్చనేత్రకమ్ ।
వీతవర్ణంభవేదుష్ణ మామవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము మూత్రము పాండురవర్ణముగ నుండుట దప్పి వాంతిగులుగుట
నేత్రములుపచ్చగ శరీరము ఉష్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలది ఆమవాతమని
తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] జంఘోరు త్రికసంధినాం వ్యథా హృస్యాభి
వాదకే । తృష్ణాశోషోవిషూచిశ్చ ప్యామవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా పిక్కలు తొడలు ముడ్డిపూస సంధులు హృదయము వాల్చి జాఘములు నువ్వానియందు వేదనగలుగుట దప్పిగలుగుట శరీరము యెండుట విఘాచిగలుగుట 4 లక్షణములుగలది ఆమవాతమని తెలియవలయు.

ఆమవాతనివ ర్తకోపాయము.

శ్లో॥ పంచవక్త్రీరసోదేయో ద్విగుంజంతత్ప్రసాంతయే |
దద్యాదేరండతై లేన రసంవాతారిమేనచ॥

తా. పైజెప్పబడు పంచవక్త్రీరసములలో 2 గురిగింజల ప్రమాణమును నేవించినను లేక ఆముదముతో వాతారిరసమునుగలిపి నేవించినను ఆమవాతమునారింను.

ఆమవాతమునకు పంచవక్త్రీరసము.

శ్లో॥ శుద్ధపూతం సమంగంధం మరీచం టుకణంకణా |
మర్దయేదూర్తజద్రావై ద్దినమేకం నిశోషయేత్ |
పంచవక్త్రీరసోనామా ద్విగుంజం సన్నిపాతజిత్ |
అర్కమూల కషాయంచ సవ్యోషనుపాన యేత్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాల శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములతోనునిచి ఉమ్మెత్తరసముతో 1 దినము మర్దించి ఎండించి రెండుగురిగింజల ప్రమాణము జిల్లేడు వేళ్ళకషాయము త్రికటు కఠూర్ణము ఆమవానియనుపానముతోడ నేవించిన ఆమవాతము సన్నిపాతము పారింను.

ఆమవాతమునకు ఏరండతైలము.

శ్లో॥ ఆమవాత గజేంద్రస్య శరీరవన చారిణః |
ఏకఏవాగ్రణీర్హంతా ఏరండస్నేహ కేసరీ॥

తా. శరీరమునవనమున సంచరించునట్టి ఆమవాతమును నేనుగును ఆముదమును సింహము నశింపజేయుచున్నయది.

ఒరుగువాతమునకు చికిత్స.

సీ॥ పెనువజ్రసిలియుబీరయుగురిజాకురసము మిర్యమునూనెరవిది నముననొక్కటిరెగొట్టి చెక్కమిర్యము ద్రాగి తెరలగావిడెము

సంధిల్లనొక్కటి | తగుగువ్వగుత్తాకు ద్రవమును మిరియఁబుగో
ఘృతంబున సేవఁగూడనొకటి | మేదినిసీల్చాకు మేకపాలును
గాచి చెన్నుమిఁజఁగఁసేవఁజేయనొకటి | నెమిలి చెక్కయు
పిప్పలి నమరఁద్రాగి | యొరుగుదిక్కున గంధంబు నొరయ
నొకటి | రమణతో బుడ్డ కాచాకురసము నెయ్యి | మిరియ
ములమాను చుండుఁదానొరుగువాఁడ్యుఁ |

వాతప్రకోప లక్షణము.

శ్లో॥ పార్శ్వసంగోచశూలార్తి స్సంధిభంగోతిశీతితా |
అంగశోఘఃఖరశ్శాపోవాతాత్స్విజాయతే ||

తా. శరీరపార్శ్వము సంగోచమును జెందుట శూలగలుగుట కీళ్ళనొచ్చుట
శరీరము చల్లగనుండుట అంగములువాచుట అంగములు బిరుదై నల్లగనుండుట నిదుర
గలుగుట ఈ లక్షణములవలన వాతము ప్రకోపించినదని తెలియవలయు.

వాతశమనోపచారములు.

శ్లో॥ స్వేదాధ్యంగైఃకటుతూరైఃస్వేష్టైర్వాభోజనైర్భృతైః |
తైలైరసౌపథైర్ద్రవ్యైర్పారుతంనాశయేద్భిషక్ ||

తా. మతియు వాతప్రకోపమును స్వేదస్నానము అభ్యంజనము కారము ఊర
మున్నేము ఉష్ణాన్నభోజనమువాతోపయుక్తఘృతములు తైలములర సౌవధములు
ఈ మొదలగువానివలన వైద్యుడు బోకడచవలయు.

సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందబైరవము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంలోహం తాప్యంగంధకతాశకమ్ | పథాం
గ్నిమంధనిర్గుండీ త్రూమణం టంకణంవిషమ్ | తుల్యాంశం
మర్తయోత్థల్వే దోచనిర్గుండీకాద్రవైః | ముండీద్రావై రేకదిన్య
ద్విగుంజం పటకీకృతిమ్ | భక్షయేత్సర్వ వాతారోనామ్నా
స్వస్పందబైరవః || రాస్నామృతాదేవదారు శుంఠీవాతారి
తుల్యకమ్ | గుగ్గులుం సర్వతుల్యాంగకుట్టయేధృత పాచి
తమ్ | కర్ణాదభక్షయేచ్ఛాను సర్వవాత హరంపరమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము లోహభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మము శుద్ధిచేసినగంధ కము శుద్ధిచేసినతాళకము కరక్కాయ నెల్లివాపిలి త్రికటుకములు శుద్ధిచేసినకెలిగారము శుద్ధిచేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలామరసముతో 1 దినము బోడతరపామరసముతో 1 దినము మర్చించి 2 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేయవలయు. ఇదియ స్వచ్ఛందభైరవ మనంబడు గుంపరాన్న చూర్ణము తిప్ప తీగ చూర్ణము దేవదారు చూర్ణము శొంతిచూర్ణము ఆముసమ్మ అనువాని సమభాగములుగ గ్రహించి దానికి సముముగ శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలచూర్ణమునువైచి అందు నెయ్యి గలిపి వండి కర్ణ ప్రమాణమును జేకొని వానిలో పైస్వచ్ఛంద భైరవమును గలిపి 2 మండలములు సేవింపుచుండినను లేక (రసఉబ్బవేసినను) సర్వవాతములుహరించు.

అశీతివాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరనిఘంటా] అశీతిర్వాతగోగశ్చ జాయంతే వాతకోపతః । రుక్తోదభేద సంకోచ శోష వేష్టనలక్షణాః ॥

దా. విరుద్ధాహార చేష్టలవలన వాతముప్రకోపించి † ఎనుబదివాతముల గల గంజేయు అందు పీడ పోట్లుబ్రద్దలు సేయునటుల వేడన శరీర సంకోచము శరీరకార్యము శరీరము మెలిబడుట ఈ లక్షణములుగలుగు.

మతాంతర ఫాశీతివాతములలో బలవత్తరములయిన వాతములు.

శ్లో॥ ఆయామద్వయదండకార్దితశచ ను స్రంస వ్రణాయామరుజ్జి హ్వస్తంధకశాయఖంజవికృతిస్సాగృధ్రసేవిశ్వచిః । ఖల్లీస్యాదపతం త్రతానకగదాపంగుశ్చఖంజఃక్రమా । దూర స్తంధ శిరో గ్రహవపితథాక్షేపాఃఘ్రిదాహాచుయాః । వాతకంటకగదోప శాపూకంక్రోమృతీర్షమధపాదహర్షరుక్ । పక్షుశూతమఖిలాంగ వాతరుజ్జ్వరు కేషుబలవత్తరాగమే ॥

† ఈ వాతప్రకరణమునం దశీతివాతనామ లక్షణంబులు జెప్పబడియె ఐన నువానికిమతాంతరమువలన నామ లక్షణభేదములు గలిగియున్నయవివానిలో ఇందు జెప్పబడిన వీరి వాతలక్షణంబుల నిచట నుపహరించిన గ్రంథవిస్తరంబగునను భీతిచే జెప్పబడవయ్యె కావున వాని నామ లక్షణముల శారీరనిఘంటు మొవలగుగ్రంథములవలన తెలిసికొనవలయు.

తా. అంతరాయమును బహిరాయమును దండకములద్వితము హనుస్రం
సముప్రణాయమును జిహ్వస్తంభముకళాయఖంజము గృహ్రసి విశ్వాచి ఖల్లీ అప
తంత్రకము అపతానకము పంగువు ఖంజము ఊరుస్తంభము శిరోగ్రహము ఆక్షేపక
ము పాదదాహము వాతకంటకము అపబాహుకము క్రోష్టుశీర్షము పాదహర్షకము
పక్షుఘాతము సర్వాంగవాతము అను నిరువదియైదును అతీతి వాతములలో బలవత్త
రములని తెలియదలయు.

బలవత్తరవాతే లక్షణములు.

సూత్రమ్ || [శరీరసూత్రస్థానే] నేగై రంతరాన మితాంగోంత
రాయామః । వేగయిర్బహిరానమి తాంగో బహిరాయామః ।
తేనదశరాత్రంనజీవతి । మందవేగేనతుజీవేత్ || దండవేత్ స్తబ్ధ
సర్వాంగోదండకః । తంభిషగ్ద్వర్జయేత్ । నక్రితవక్త్రాద్ధార్దితః ||
స్రస్తహనుర్హనుస్రంసః || ప్రణాప్రకో పాదాంతర్బహిచ్ఛవేగై
రానమితాంగోద్రణాయామః । తంభిషక్పరివర్జయేత్ || దం
డవత్ స్తబ్ధజహ్వోజహ్వస్తంభః || ముక్తసంధిప్రబంధనః
కళాయఖంజః । గృహీతైకచరణోగృధ్రసీ || సాబాహూచేద్వ్య
శ్వాచిః । పాదేబాహూచఖల్లీ || అంతర్బహిశ్చ వేగయిర్నమి
తాంగోపతంత్రః । తేనదశరాత్రంనజీవతి । మందవేగేనతు
జీవేత్ । అపతంత్రకవదపతానకః । తత్రతాయంవిశేషః । హృద్వ్య
నిలేవిముక్తేసుఖభవేత్ । సతుసాశ్యః || గృహీతసక్తిద్వయః
పంగుః || గృహీతైకసక్తిఃఖంజః || దండవత్ స్తబ్ధోరుఊరు
స్తంభః । గృహీతగ్రీవాశిరశ్శిరోగ్రహః || అనుక్రమంవేగైః
పరితస్స మాక్షిప్తాగఆక్షేపకః || పాదదాహకత్వాదనిఘ్ని
దాహః । సకంటకగమనోవాతకంతకః || అధోముఖబాహు
రపబాహుకః || జానుమధ్యాదికరుజాశోఘఃక్రోష్టుశీర్షకః ||
సుప్త్యాహృష్ట పాదఃపారహర్షః || హజైకపక్షః పక్షుఘాతః ||
భగ్నసర్వాంగసర్వాంగవాతః ||

తా. వాతము తొమ్ము నాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలెవంగతీయునదిఅంత
రాయామ వాతమనియు పీఠనాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగదీయునది

బహిరాయానువాతమనియు జెప్పబడు. ఇవి జనించిన 10 దినములకు రోగిమృతి జెందు అయినను వానియందు తీపులు మందముగ నుండిన రోగిజీవించు—శరీరమును కట్టవలె స్తంభింపజేయునది దండకవాతమనబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి దానియందు వైద్యుడు చికిత్సజేయంజనదు. —వాతము ముఖము నాశ్రయించి సగము నోరును వంకరగజేయునది ఆర్దితవాతమనియు దవడల నాశ్రయించి వానిని జారునటులంజేయునది హనుస్రంసవాతమనియు జెప్పబడు. ప్రణాళికావ్రణమువలన శరీరమును లోనికిగాని వెలపలికి గాని వంగతీయునది ప్రణాళికావాతమనబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి వైద్యుడు వర్జింపవలయు. —వాతము వాగ్వాహిని సిరలయందు బ్రవేశించి నాలుకను దండమువలె స్తంభింపజేయునది జహ్వస్తంభవాతమనియుక రీరసంఘలవదలించి శరీరమును కాళ్ళను వణికింపుచు ఖంజరీపిట్టవలె వంకరగ నడుచునటులంజేయునది కళాయ ఖంజరాతమనియు 1 పాదముయొక్క సిరలనాశ్రయించి కదలకబంధింపజేయునది గృధ్రనీవాతమనియు 1 హస్తముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయందు వ్యాపించి హస్తమునుకదలక బంధింపజేయునది విశ్వాచినాతమనియు కాళ్ళచేతులయందు వ్యాపించి తూలనగలుగంజేయునది ఖల్లివాతమనియు జెప్పబడు. —వాతము ఊర్ధ్వముఖంబై లోపల వెలుపల వేదనను తాపమును గలుగంజేయుచు శరీరమును వంగతీయునది అపతంత్రక వాతమనబడు ఇదిగలవాడు 10 దినములకు మృతిజెందు. అయినను దానియందు మెల్లని తీపులు గలిగియుండిన వాడుజీవించు. —అపతంత్రక వాతలక్షణములుగలదేఅపతానకవాతమనబడు. అయినను దానియందు టొమ్మనొప్పి లేకుండిన రోగిజీవించు. ఇది అసాధ్యము. —వాతము రెండురొండ్ల బ్రవేశించి తొడలయందలి స్థూలనరంబులకేగి తొడలబంధింప జేయునది పంగువాతమనియు ఒకరొండియందు బ్రవేశించి 1 తొడయందు వ్యాపించి కుంటితనము గలుగంజేయునది ఖండవాతమనియు తొడలయందు బ్రవేశించి గుదియవలె స్తంభింపజేయునది ఊరు స్తంభవాతమనియు మెడతల వీనిని కదలక బంధింపజేయునది సిరోగ్రహవాతమనియు సిరలజొచ్చి ఏగుగ నొక హర్షుండువాని శరీరము కదలుభంగి శరీరమును పలుమారు కదలునటులంజేయునది ఆక్షేపకవాతమనియు నడిచిన అరికొళ్ళు మండునటులంజేయునది పాదదాహవాతమనియు నడచిన ముండ్లు నాలుగుంటుల నొచ్చునటులంజేయునది కంటకవాతమనియు చెయ్యిని తలక్రిందుగజేయునది అపభాహుకవాతమనియు రక్తాశ్రితమై మెకాలినదును కడునొప్పిని వాపునుగలుగంజేయునది క్రోమ్యశీర్న వాతమనియు కఫశ్రితమై కాళ్ళయందు గిలిగింతలవలె తిమురును గలుగంజేయునది పాదహర్ష వాతమ

నియమ అర్థాంగమున బ్రవేశించి సంధిబంధములవదలించి శరీరముయొక్క 1 పార్శ్వమును చేతనారహితముగ జేయునది పక్షఘాతవాతమనియు విరగగొట్టబడినటుల సర్వాంగములయందు నొప్పి గలుగంజేయునది సర్వాంగవాతమనియు జెప్పబడు.

బలవత్తర వాతోవచారము,

శ్లో॥ ఏతేదాహ క్రియాసాధ్యా అగ్నివై ద్య మతఃపరమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన వాతములు అగ్నికర్మవలన సాధ్యంబులు అట్లుగుటంజేసి అగ్నికర్మలవచించెద.

వాతములకు రక్షాదికర్మలు.

సూత్రమ్॥ అయామద్యయాప తంతాకాపతానకా తేపకేషు శిరోలలాటకర్ణమూల గ్రీవాగ్రపృష్ఠమధ్య త్రికవత్కోజంఘా ప్రదేశేషునందపేత్ ॥ అర్దితేగ్రీ వాగ్రవప ॥ హను సంసేహ నుమూలయోరేవ ॥ జిహ్వస్తంభేకణ్ఠ మూలయోరేవ ॥ కళాయఖంజేసంధిబంధనేషు ॥ గృధ్రస్యాంజానో రూర్ధ్వ వాచతు రంగుళే ॥ విశ్వాచ్యాంహస్తే తద్వత్ ॥ ఖల్యాంతద్వ త్పాదహస్తయోః ॥ సక్తి మధ్యేవంగా ॥ తద్వత్పంజే ॥ వాతకంటకే గుల్ఫాద ఛోద్వ్యంగుళే ॥ అపబాహుకే భుజశీర సోద్వ్యంగుళే ॥ భుజానుక సాలస్యపరితఃక్రోష్ణశీర్షికే ॥ ఊరుస్తంభే తన్మధ్యవప ॥ పాదదాహేనదాహః ॥ శిరోగ్రహే గ్రీవాగ్రవప ॥ పాదహస్తే నదాహః ॥ పక్షఘాతేషు పక్షయోరేవ ॥ సర్వాంగవాతేనదాహః ॥

తా. అంతరాయామము బహిరాయామము అపతంత్రకము అపతానకము ఆతేపకము అను నీ 5 వాతములయందు శిరము లలాటము కర్ణమూలము మెడ నడి వీపు ముడ్డిపూస తొమ్మి పిక్కలు అనువానియందును అర్దితవాతమున మెడను పై భాగమునందును రక్షవేయవలయు. హనుస్రంసవాతమునందు చెక్కిళ్ళ మోలములయందుగాని లేక పెద్దచెవిగుబ మెడటిగుంటలోగాని లేక క్రిందిపెదవిగుంటలోగాని రక్షవేయవలయు. జిహ్వస్తంభ వాతమునందు చెవికొలుసులయందును కళాయఖంజ

వాతమున కీళ్ళయందును రత్నలు వేయవలయు. గృధ్రసీవాతమున మోకాలియొక్క 4 అంగుళములపై నెగని లేక వెనుకగాని రత్న వేయవలయు. విశ్వచీవాతమున చెయ్యినడిమికిలుకు సుందరగాని లేక వెనుకగాని రత్నలు వేయవలయు. ఖల్లీవాతము నందు మోకాళ్ళు మోచేతులు ఆలువాని ముందర వెనుక రత్నలు వేయవలయు. పం గువాతము ఖంజవాతము ఆనువానియందు తొడల మధ్యమునందును వాతకంట వాతమున చీలమండలకు 2 వేళ్ళక్రిందను అవ బాహుకవాతమున భుజశిరస్సులకు 2 వేళ్ళక్రిందను క్రోష్టుశీర్ష వాతమున మోకాలిచిప్ప తిరుగువారయందును ఊరు స్తంభవాతమున తొడలనడుమను రత్నలు వేయవలయు. పాదహవాతమున రత్నలు వేయంజనదు. — శిరోగ్రహవాతమున మెడతుదన రత్నలు వేయవలయు. — పాదహర్ష వాతమున రత్నలు వేయంజనదు. — పక్షుభాతవాతమున ఇరుప్రక్కల రత్నలు వేయవలయు. — సర్వాంగవాతమున రత్నలు వేయంజనదు.

సూత్రమ్ || ఆయామయోస్సిరావేధమ్ | వమనంచకుర్యాత్ ||

తా. అంతరాయామి బహిరాయామవాతములయందు సిరావేధనను వమనము నుజేయించవలయు.

సూత్రమ్ || త్వజ్జ్ఞాంసశోణితగతేష్వనిలేషుశృంగై రన్రంవిస్రావయ్యేత్ ||

తా. త్వగ్గత మాంసగత రక్తగతవాతములయందు తొమ్మన శృంగములతో రక్తమును గ్రవింపజేయవలయు. కంటియొక్క నల్లగుడ్డు మీదికెగతీయుచుకంటికిముందర అదురుచుండువాతమున కంటియొక్కక్రింది యెముకమీద కదురుతో నడ్డముగ రత్న వేయవలయు. కాళ్ళయందీడ్చుగి లిగిన చీలమండయొక్క కీలువెనుచంద్రాకారముగ రత్న వేయవలయు. మోకాలు మోచెయ్యి ముంజెయ్యి ఆనువానిలో దేనియందేని వాపు గలిగియుండిననూ నెపటించి 7 తడిబట్టలుచుట్టదానిపైఆగ్నికర్మ నేయబడువాడు సహించునటుల 10 దినములు సాయంప్రాతఃకాలముల ఆగ్నికర్మ నేయవలయు. నొప్పిగల కంటియొక్క కనుబొమ్మమీదగండువేళ్ళకు పొడవున కదురుతో అడ్డముగ రత్న వేసిన నేత్రములెఱ్రనై పొట్టుపొడుచుచు నీరుకారుచుండు నేత్రవాతము హరించు కుడికున్న తెల్లగ అవిగై నీళ్ళుగారుచునొప్పితోగూడిశ్లెల్లగ కప్పకొనుచు వచ్చుచుండిన ఎడమకొలియొక్క ఐదువ్రేళ్ళుగాశ్రయించియుండు కీళ్ళయందును ఎడమకున్న అయినయెడల కుడికొలియొక్క ఐదువ్రేళ్ళయందును కీళ్ళయందును అడ్డముగ రత్న వేయవలయు. గుఱ్రపుసెడ్లకు జిట్టుడుకొలి చికడురుతో

అడ్డముగ రక్షవేయవలయు. డబురుకనాతమున వెలుతురు నారతో త్రాడువేసిదానిని కాగిననూ నెలోముంచి మోకాలికి రెండంగుళముల ప్రదేశమున రక్షవేయవలయు. మఱియు డబురుకమైన మోకాలియొక్క వెలుపటి కంటికి ఐదంగుళములకు దిగువ రక్షవేయవలయు. మఱియు డబురుకమైన కాలియొక్క చీలమండసంధిలో అడ్డముగ కదురుతో చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయు.)

[శుద్ధిచేసిననాభి మేకపెంట్టుకలఃపూడిత మిరియాలు వీనిని దినుసుకొకటింటికి 1 తులముచొప్పున ఖల్వములోనుంచికరివేపాకురసముతో మర్దించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ఐదుచిన్నముల కరివేపాకురసముతో నేవించిన ఒరుగువాతము సర్వవాతములు మార్చ హరించు.]

ఉ॥ మేలు చికిత్సఁగోరి వినుమేదిని బ్రహ్మజెముండుఁ బాలునం ।
నాలుగు సేరులాముదము నాలుగు సేరులుఁగూర్చి యందులో ।
నేలపు దంగెడాకుపొడి నీరులిగడ్డల సర్ధ సేరునం ।
గ్రాలఁగఁదై లపాకముగఁ గాచియుఁ వాతశరీరనొప్పిపై ।
దాలిమిఁబూసికాచినను దత్తాత్రయమాత్రన మానునిమ్ముగఁ ॥

సర్వవాతములకు అర్కాద్వితైలము.

శ్లో॥ అర్కక్షీరమజాక్షీరం నిర్గుండీతింత్రిణీరసః ।
తిలతైలసమాయుక్తం వాతాశీతివినాశనమ్ ॥

తా. జిల్లేడుపాలు మేకపాలు వావిలాకురసముచింతాకురసము నూనె వీనిని సమభాగములుగ కలిపి 1 కుండలోబోసి తైలపక్వముగ కాచి శరీరమునకులేపనము చేసి మధింపుచుండిన 80 వాతములు హరించు.

తైలపాక లక్షణము.

శ్లో॥ నాంగుళీగ్రాహితాకల్పేనస్నేహిగ్నాచశబ్దితా ।
వర్ణాదికంపంచయథాతథయితచ్ఛ్రీఘ్రమాహరేత్ ॥

తా. కల్పము వ్రేళ్ళకు అంటుకొనకుండుట అగ్నియందువైచిన చటచట శబ్దములేకుండట విజాతీయ శస్త్రవర్ణ సగంధములుగలుగుట ఈలక్షణములవలన తైలము పక్వమైనదని నెఱింగి దానిని శ్రీఘ్రముగ పించవలయు.

శ్లో॥ పాకస్తుత్రివిధోమందః చిక్కణఃఖరచిక్కణః ।
మందః కల్కసమేకేష్టే చిక్కణోమదనోపమే ।
కించిత్ప్రీదతికృష్ణేచ వర్తమానేతుపశ్చిమః ॥

తా. తైలపాకము మందము చిక్కణము ఖరచిక్కణము అన రి విధంబులు అందు స్నేహాకిట్టము కల్కముతో సమముగ నుండిన మందపాకమనియు మైనముతో సమముగ నుండిన చిక్కణపాకమనియు ఒకింత చెడినను లేక నలుపువర్ణమును జెందినను ఖరచిక్కణ పాకమనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఖరోమణిరవఃకాంస్యే మృదుః పిచునివ ర్తికా ।
చిక్కణస్సర్పర్యమాత్రేణ నిమ్నభావంప్రపద్యతే ।
మృదుర్న స్యే ఖరోభ్యంగేపానేవస్తాచచిక్కణః ॥

తా. మఱియు స్నేహాకిట్టమును ఉంటుగ చేసి కంచుపాత్రలోవైచిన మణివలె నేర్పనిగలిగిన ఖరపాకమనియు ప్రేళ్ళతోనలిపిన వర్తియొక్క ఆకారమును జెందిన మృదుపాకమనియు, ఉంటుచేసి ప్రేళ్ళతోనదిమిన పల్లముబడిన చిత్కణపాకమనియు తెలియవలయు. తైలము నన్యమునకు మృదువుగను అభ్యంజనమునకు ఖరము గను సానవస్తి కర్మలకు చిక్కణముగను పాకము నేయవలయు.

వాతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ కుస్మాండమాష వార్తాకబృహతీ కారవేల్లకమ్ ।
వాస్తుకంకాసమర్దంచ పృశ్నికాశిపునర్నవమ్ ।
కృష్ణాఃకుశుత్థాగోధూమా నైలంతి క్షపటోలకమ్ ।
మూలకంవత్సకంచైవ డుండుకంకతకంతథా ।
తక్కారీసూరణీముండి మిసీజీరక రామరమ్ ।
పురాణధాన్యమభ్యంగం మిత్రవర్గో నిలామయే ॥

తా. బూడిచెగుమ్మడుకాయ మినుములు పంకాయ మునగకాయ కాకాయ చక్రవర్తిహార కసివెంకూర తూటహార గలిజేరుహార నల్లఉలవలు గోధుమనానె చేలిపొట్ల ముల్లంగి కొడిసెకాయ బుందిలపుకాయ మొక్కపుకాయ తక్కకంబబోడతరము పెద్దనదాప బీలకట్టి ఇంగువ ప్రాతబియ్యము అభ్యంజనసానః ఇవివాతరోగములయందు పథ్యకరములు.

వాతరోగములయం దపథ్యములు.

శ్లో॥ శీతాంబుశాకలఃకంద త్రపుసాలాంబు ముద్గకమ్ ।
గురుణీచాభిష్యందీని నిష్పావోర్వా రుస్వద్ద పమ్ ।
కరీరాణీతథానింబో నవథాన్యంచలంఖనమ్ ।
మృణాలీ ర్పురసీనింబ తి క్త శింబంహిమాలయః ।
రోశాతకీర్ద్యయంచై వ పవనాశీతిశత్రవః॥

తా శీతోదకము మూడామలగడ్డ దోసకాయ అనపకాయ (అనగా సారకాయ) పెసలుగురుకరద్రవ్యములు కఫకరపదార్థములు అనుములు నక్కదోసకాయ ఆవాల పెద్దురుమొలకలు వేపపండ్లు క్రొత్తధాన్యము ఉపవాసము తామరతూండ్లు చాతలాసిహార కరివేము చేదుదొండకాయ శీతలప్రదేశము బీరకాయ నేలిబీరకాయ ఇవి 80 వాతరోగములయం దపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణి
నిడిమామిడి భగింత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ
సమశ్చివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీభురీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
అశీతివాతరోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చిక
త్సానుసాన నన్యాగ్ని కర్మతైలపాకప
ధ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం మష్టి
ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— సప్తమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ శూలినం మేరుకోదండం శద్ధులోచన సాయకమ్ ।

త్రిపురాసుర సంహారం నీలకంఠ మహంభజే ॥

అవతరణిక॥ గ్రంథకర్త తనచేజేయబడు నీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును వచింపఁబూని నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తిజెందుటకై తనకిష్టదేవతయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మకమంగళమును “ శూలినం మేరుకోదండం ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము॥ శూలహస్తుడై మేరుపర్వతమే ధనస్సుగగలవాడై శ్రీమహావిష్ణువేదానముగ గలవాడై త్రిపురముజయించిన నీలకంఠుని సేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వత్సోమి వృషరాజీయ మహంబైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుఅనిశేర్కొనబడిన సేను బైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమునందు సప్తమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

చతుర్వింశతి పైత్యవివరణము

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] ఆవర్ణంచ వివర్ణంచ సూర్యవర్ణంచ కామి

లా । ఆమ్లంరక్తంచ స్వేదశ్చ హ్యున్నతం పౌండ్రసర్పికమ్ ।

కరపాదంచ శీతంచ మూర్ఛా మధురకుసుమకమ్ ।

క్రోధభృంశ శ్విరఃకుచ్ఛ శృణ్ణా దుర్భావచర్మణీ ।

దుర్గంధం మదనంపిత్రం చతుర్వింశతి పై త్తకమ్ ।

పూర్వాచార్యై రిదంప్రోక్తంశాస్త్ర నూర్గ విచారణాత్ ॥

తా. ఆవర్ణపైత్యము వివర్ణపైత్యమునూర్వవర్ణపైత్యము కామిలాపైత్యముఅప్లపైత్యము రక్తపైత్యము స్వేదపైత్యము ఉన్మాదపైత్యము పాండ్రకపైత్యమువిసర్పిపైత్యము కరపాదపైత్యము శీతపైత్యము మూర్ఖపైత్యము మధురపైత్యముకుసుమపైత్యము క్రోధపైత్యము భ్రంశపైత్యము శిరఃపైత్యము యుధాపైత్యము తృషాపైత్యము గుర్భావపైత్యము చర్మపైత్యము దురంధపైత్యము మదనపైత్యము అన పైత్యరోగములు 24 విధంబులని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి,

ఆవర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] స్వేదఃకాంతి హరంతృష్ణా పృతి రుర్గంధ
నేహతా । దేహస్తుపీతస్సర్వాంగమావర్ణంపై త్తమాదిశేత్ ॥

తా. చెమట దప్పిగలుగుట శరీరము కంపువేసుట శరీరము పచ్చగుండుట సర్వాంగముల కంతులుగట్టుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముకాంతి విహీనముగమండుటయే ఆవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [చరకే] అంగదాహ శిరోదాహః పాదదాహశ్శిరోభ్రమః ।
మూర్ఖాభ్రమో మనస్తాపో హృదిఃక్లేశో ముహుర్భయమ్ ।
కంఠస్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషఃక్లేశో ముహుర్భయమ్ ।
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణపై త్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము శిగుము పాదములుమండుట తలతిరుగుట మూర్ఖ భ్రమ వానస్తాపముగలుగుట అమృతమోమండుట కడుపునొచ్చుట కుతికైకింద చెమటబట్టుట శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట శోష క్లేశముగలుగుట పలుమారు భయపడుట శ్రోత్రత్వజ్జే త్రజిహ్వప్రూణేంద్రియ వాక్పదపాణిపాయు గుహ్యేంద్రియములనదనేంద్రియములు దౌర్బల్యమునుజెందుట. (అనగా శ్రోత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవులలో ధ్వనులుగలుగుట చెవులుగడియలుపడుట చెవుడుగలుగుటత్వగింద్రియదౌర్బల్యమున చర్మముమండుట శరీరము ఆమరుట శరీరము ఉబ్బుట శరీరమున పొట్టువలేరాలుట శరీరము పగులుట శరీరమున దురదగలుగుట నేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున నేత్రములుమండుట నిమరబట్టకుండుట దృష్టిమధ్యమునుగుట జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్య

మున నాలుకపడునులేక బిరుపై యుండుట వాంతి అరుచి ఉములుగలుగుట స్పృహ శేంద్రియదౌర్బల్యమున ముక్కున నీరు గారుట తుమ్ములుగలుగుట స్వరము బంధించుట దురదగలిగి కణతలు నొచ్చుట వాగింద్రియదౌర్బల్యమున వాక్కుకు జడత్వము అవలంబించుట తేనుపులువచ్చుట పాదేంద్రియదౌర్బల్యమున కాళ్ళయందు సత్వము లేకుండుట కాళ్ళు తీసుట కాళ్ళు కృశించుట పాణింద్రియదౌర్బల్యమున చేతులు మండుట తరతరలాడుట పాణింద్రియదౌర్బల్యమున బొడ్డు గుండె వీనిమధ్యమున గుబులు జనించి కడుపు కుతిక వీనియందు మెదలుట ఉబ్బసమువలన కుతికెపట్టుకొనుట కడుపు ఉబ్బుట మలముబంధించుట మూత్రంబధికముగ వెడలుట గుహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున వీర్యము స్థలనంబగుట.) ఈలక్షణములు గలది అవస్థపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది ఊర్ధ్వగతమైన రెండువత్సరంబు లేని లేక మూడువత్సరంబు లేని శరీరమున నెలకొనిబాధించుచుండు.

అవస్థాదిపైత్యములకు పై త్యాంతకరసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రముండాంకతీక్షణం మాక్షికతాళకమ్ । గంధకం మర్దయేత్తుల్యం యష్టిద్రాక్షౌ మృతాద్రవమ్ । జలమంటబకః పాతాద్రవై షీరవిదారికా । మర్దయేచ్ఛదినంఖల్వేసితాక్షౌ ద్రయతావటీ । నిమ్మమాత్రీ నిహంత్యాశు పిత్తం పిత్తజ్వరం త్తయమ్ । దాహతృష్ణాశమశ్శోషం హంతిపిత్తాంతకోరసః । సితాక్షీరం పిబేచ్ఛాను యష్టిక్వాథం సితాన్వితమ్ । పిబేద్వా పిత్తశాంత్యర్థం శీతతోయేన వాలుకమ్ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము ఇనుపభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన మాక్షికము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి యష్టిమధుకము ద్రాక్షపండు తిప్పతీగ * నీరు తూటు విషబాద్ధి పాలుగల నేలగుమ్మడిగడ్డ అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి నిమ్మప్రమాణముంత వటికములుచేసి యందొకదానిని పంచదారతోగాని లేక పంచదార పాలు అను వానితోగాని లేక పంచదారతో గూడియుండుయష్టిమధుక కషాయముతో గాని లేక కూతురుబుడను చూర్ణములో శీతోదకమును కలిపి గాని

* ఇదే నీళ్ళమీద బలిసిన పాకెడుకూరయనియు జెప్పవచ్చు.

సేవించిన ఆవర్ణపైత్యము మొదలగు ఇరువదినాలుగు పైత్యములు పితృజ్వరము క్షయరోగము దాహము దప్పి శోష హరించు. (మఱియు ఆవర్ణపైత్యము ఉద్ధ్వ గతంచైన దాని నివారణార్థంబై ఈపైత్యాంతకరసమున 1 సంవత్సరంచేసి లేక 8 మాసముచేసి సేవింపవలయు.)

ఆవర్ణాది పై త్యోపచారము.

శ్లో॥ తద్ద్విందూరం వినిక్షిప్య గుంజామాత్రప్రమాణకమ్ ।
వాలుకంశీతతోయేన హ్యశు వర్ణాదిపైత్యజీత్ ॥

తా. కూతురుబుడమను శీతోదకముతో నూరి పావుసేరురసమును పిడిచికొని అందు గురిగింజంత సిందూరముకలిపి 4 మాసములు సేవించిన ఆవర్ణాదిపైత్యములు శీఘ్రముగ హరించు.

వివర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రోమవాశ శ్శిరఃకంప స్సర్వాంగం స్ఫుటితం
భవేత్ ॥ రోమహర్షణకం శూలం వివర్ణంపైత్యమాదిశేత్ ॥

తా. రోమములు నశించుట తలవణుకుట శరీరమంతటపగలుట గగుర్పొడు చుట కడుపులో శూలించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము వివర్ణమైయుండుటయే వివర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

వివర్ణ పయిత్యమునకు బడజొగ్గిరసము.

శ్లో॥ పారదంగంధకంచైవ భస్మలోహప్తకంసమమ్ ।
కుమారీస్వరసేనైవ మర్దితంయూమ మాత్రకమ్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వివర్ణం పిత్తనాశనమ్ ।
నిహన్యాత్సర్వపిత్తాద్ధిం యోగోయంబడబాగ్నికః ॥

తా. కుద్ధిచేసిన రసము కుద్ధిచేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము ఇనుపభస్మము తగరభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సుమథాగములుగ ఖల్యములోనుంచి కలబంధరసముతో 1 ఝాము మద్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యంహిక దానిని పిప్పలితో సేవించిన సర్వపైత్యములు వివర్ణపైత్యము హరించు; ఇదియ బడబాగ్నిరస మనంబుడు.

ఊర్ధ్వగత పితృలక్షణము.

శ్లో॥ నాభికాసా శయస్వేదః పైఃత్వమూర్ధ్వ గతంస్మృతమ్ ।

తా. బాడ్డు గుండె పినిమధ్యమున చెమటగలిగిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసము నేనిపైత్యాంతకరసము నేని పాణి బద్ధరసము నేని 4 మాసములు నేవింపవలయు.)

సూర్యవర్ణ పైత్వలక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సూర్యోదయేచ దృష్టివాం భ్రమణం చైవమూర్ఖ నమ్ । అతితీవ్రగతిర్దాహ స్సూర్యవర్ణేచ పైత్వకే ॥

తా. మూర్ఖ పలుమారుదాహముగలుగుట ఈలక్షణములుకలిగి స్సూర్యోదయ మును చూచినతోడనే నేత్రములుతిరుగుటయే సూర్యవర్ణపైత్వమని తెలియవలయు.

సూర్యవర్ణపైత్వమునకు మృగజరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం టంకణంచ మనశ్శిలా ।

ఏలాతక్కోలజాజీచ సమభాగంచ ఖల్వకే ।

శతావరీకషాయేణ దివసంమర్దయే దృఢమ్ ।

శర్కరామధు సంయుక్తం సూర్యవర్ణం నిహంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన మణిశిల ఏలకులు తక్కోలపుట్టు జాజికాయ పినిని సమభాగములుగ ఖల్వములో యనిచి పిల్లి పీచర వేళ్ళకషాయముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలు తేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితో నేని లేక తేనె చక్కెరతో నేని నేవించిన సూర్యవర్ణపైత్వము హరించు.

కామిలాపైత్వ లక్షణము.

శ్లో॥ ముఖేహరిద్రావర్ణశ్చ చక్షుషోరతి పాండుతా ।

మలనిరశనంతృష్ణా కామిలా పైత్వలక్షణమ్ ॥

తా. ముఖము పచ్చగనుండుట మలము వెడలకుండుట ఆకలిలేకుండుట దస్య గుగుట ఈలక్షణములుకలిగి నేత్రములు పాండురవర్ణముగనుండుటయే కామిలాపైత్వమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] యచ్ఛంఖంయేనదృష్టంస్యా త్తచ్ఛంఖంవీత
మాఘ్నుయాత్ । తదేవ కామిలాత్వంచ ఏవముక్తంపురా
తనైః ।

తా. శంఖమును పచ్చగ గాంచెడువాడు కామిలారోగియని పూర్వులు
వచించిరి.

కామిలాపైత్యమునకు కపర్దకరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం మేలావాలుకటంకణమ్ ।
అమృతోశీరకుష్ఠాబ్జాః సమభాగం విచూర్ణయేత్ ।
ఆర్ద్రకస్యరిపైః ఖల్వేదియామాంతం విమర్దయేత్ ।
శీరకస్యకషాయేణ ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।
కామిలాపి త్రనాశాయ దాహశాంతి హరః పరః ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము ఏలకులు కూతురుబుడమ శుద్ధిచేసిన
తెలిగారము తిప్పనత్తు వట్టివేళ్ళు చంగల్వకోష్ఠ తుంగగడ్డలు వీనిని సమభాగములు
గ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి అల్ల పురసముతో 2 రూములు మర్దించి 2 గురి
గింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱకషాయముతో నేవించిన కామిలా
పైత్యము దాహము హరించు.

అమృపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమ్లైద్రారస్తథాత్మస్థా ప్యరుచిస్స్వరహీనతా ।
జహ్వవా త్పరిదోషశ్చహ్వస్థు పైత్యస్యలక్షణమ్ ॥

తా. డప్పి ఆరుచిహీనస్వరముగలుగుట నాలుక నోరు కంపువేసుట ఈలక్ష
ణములుగలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే అమృపైత్యమని తెలియవలయు.

అమృపైత్యమునకు సుధానిధిరసము.

శ్లో॥ గంధకంపారదంచాభి మేలా గ్రంథికేసరమ్ ।
సమభాగయుతం ఖల్వేజీరకేణచ మర్దితమ్ ।
కాచకుప్యానివేశ్యాభద్వియామంతుతు సాగ్నినా ।

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజు భక్షయేత్సదా ।

శర్కరామధుసంయుక్త మామ్ల పైత్యవికారమత్ ।

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన రసము అభ్రకభస్మము వీలకులు గ్రంథి తగరమునాగ సరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జీలకఱ్ఱరసముతో 1 దినము మద్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి ఉముకమంటలో 2 రూములుపండిసాంగ శీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనెతోగాని లేక పంచదారతోగాని సేవించిన అమ్లపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అతిస్వేదంచ చార్బల్యం దేహేంగం జలపూరితమ్ ।

అగ్నిమాంద్యం దృఢాపీడౌ స్వేదపైత్యం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. శరీరము దుర్బలముగనుండుట అంగముల వీరుపూరించునుండుట అగ్ని మాంద్యము శరీరమున మిక్కుటముగ పీడలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీర మంతట మిక్కుటముగ చెమట ప్రవించుటయే స్వేదపైత్యమని తెలియవలయు.

స్వేదపయిత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము.

శ్లో॥ రసంగంధం వత్సనాభం వాసాత్రికటుకంవచా ।

జీరకంచిత్రకంశుంతీ త్రిఫలాచ సమంసమమ్ ।

తత స్తత్ఫల్య మధ్యస్థం త్రియామం మర్దయేద్భిషక్ ।

కాచకుప్యాం నివేశ్యాధత్రిదినం మందవహ్నినా !

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజు భక్షయేత్సదా ।

శర్కరామధుసంయుక్తం స్వేదపయిత్యవికారమత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన నాభి అర్జునరస త్రికటుకములు వస జీలకఱ్ఱ చిత్రమాలము శొంతి త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 3 రూములు నిమృపండ్లరసముతో మద్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి మందాగ్నిలో 3 దినములు పాకముజేసి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును పంచదారతోగాని లేక తేనెతోగాని సేవించిన స్వేదపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము

శ్లో॥ [చరకే] మూడిచంటంకణం సూతం మాక్షికం కాంతలోహ
కమ్ । అధ్రకంచసమాంశాని వహ్నిక్వాధేన మర్దయేత్ ।
కాచకుప్యాం వినితీప్య వాలుకాయంత్రపాచితమ్ ।
మరీచార్ద్రక సంయుక్తం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।
పథ్యంతీరోదనం చయివ తాపేదత్యాత్స శర్మకమ్ ।
ప్రాతఃకాలేతుసేవేత సద్యస్వేదో విముంచతి ।

తా. మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము రసభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షి
కము కాంతభస్మము లోహభస్మము ఆధ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
లోనుంచి చిత్రమాలకషాయముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి వాలుకాయం
త్రమున 1 రూమువండితగు 2 గురిగింజలయెత్తును మిరియపుచూర్ణము అల్ల పురసము
అగువాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవింపుచుండిన స్వేదపైత్యము తత్క్షణ
మున హరించు. దీనియందు పాలఅన్నమును భుజించుట పథ్యకరము తాపము జనిం
చిన పైపథ్యములో పంచదారనుకూడా కలిపి భక్షించవలయు.

ఉన్నాదపైత్య లక్షణము

శ్లో॥ విదాహచ్చ వికారశ్చ వాంతిర్మూర్ఛా పరిభ్రమః ।
మలమూత్రం త్యజేచ్ఛీమి మున్మత్తిస్యచ దోషకృత్ ॥

తా. శరీరము విదాహించుట వికారము వాంతి మూర్ఛగలుగుట శరీరము
తిరుగుట మలమూత్రములు శీఘ్రముగ వెడలుట ఈలక్షణములుగలిగి ఉన్నాదపు మా
టలాడుటయే ఉన్నాదపైత్యమని తెలియవలయు.

ఉన్నాదపైత్యమునకు చండబైరవరసము.

శ్లో॥ రసభస్మత్రయోభాగా హేమభస్మైకభాగకమ్ ।
టంకణం రవిచక్రేన సర్వం తుల్యంచ ఖల్వకే ।
ద్వియామం మర్దయేత్సమ్య గుడ్ఫత్వ గోళకంతథా ।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాధ సప్తవత్త్రం మృదాలిపేత్ ।
వాలుకాయంత్రమధ్యస్థం ద్వియామం మందవహ్నినా ।

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం వటకీకృతమ్ ॥

శర్కర మధుసంయుక్త ముచ్చైత్యపైత్యనాశకృత్ ॥

తా. రవిభస్మము 3 భాగములు సువర్ణభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి జిల్లేడుపాలతో 2 రూములు మర్చించి ఉంటజేసి గాజుపప్పెలోనుంచి 7 చీలమున్నులిచ్చివాలుకాయంత్రమున మందాగ్నితో 2 రూములువండి సాంగశీతలమున దీసి 2 గురిగింజలయెత్తును పంచదారతో గాని లేక లేనెతోగాని సేవించిన ఉన్నాదపైత్యము హరించు.

ఉన్నాదపైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము.

శ్లో॥ పిప్పలీ ద్విగుణంసర్పీ స్సర్పిషో ద్విగుణంసితా ।

సితాయా ద్విగుణంక్షౌద్రం క్షౌద్రస్యాష్టగుణంపయః ।

ఏతద్ధిపాచితంచైవ ప్రాతరుత్థాయ భక్షయేత్ ।

ఉన్నాదంచ విదాహంచ సర్వపైత్య వికారనుత్ ॥

తా. నెయ్యి 2 భాగములు లేనె 8 భాగములు పాలు 64 భాగములు ఇటుల నాని నేకముజేసి శూక్ష్మాగ్నితోవండి ఘృతము లేనె పక్వమునపుడందు పిప్పలీ చూర్ణము 1 భాగము పంచదార 4 భాగములు కలిపి దించుకొని ప్రాతఃకాలమున 1½ తులము చొప్పున సేవింపుచుండిన ఉన్నాదపైత్యము విదాహము సర్వపైత్యములు హరించు.

పుండరీక పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ దేహమాంతం పుండరీకం దోమకూర్షణ కండుతా ।

ఉస్లాతి శయనంతృష్ణా పుండరీకేచ పైత్యకీ ॥

తా. గర్భస్పృశుచుట శరీరమున దుర్బలగుట శరీరము కడుపుష్టముగనుండుట దప్పిగుట తలక్షణములుగలిగి శరీరమున తెల్లదామపువ్వువంటి దద్దులు గలుగుటయే పుండరీక పైత్యమని తెలియవలయు.

పుండరీక పైత్యమునకు విశ్వమూర్తి రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం తామ్రభస్మ మనశ్శిలా । చందనం

త్రిఫలావాసా కుష్మజీరకదీప్యకమ్ । ఏతానిసమభాగాని హంస

పాదిరసేనచ । తతస్సర్వంఖిల్యమధ్యే త్రిదినం మర్దయేద్భిషక్ ।
తతస్తుగోర కంకృత్వా వజ్రమూషాంతరే ఓషేత్ । భూధరే
యంత్రేకేపాశ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్ । ద్విగుంజుభక్షయే
న్నిత్యం వుండరీ పై త్యవాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల
క్రీగంధము త్రిఫలములు అడ్డసరము చంగంబొక్కోష్ఠ జీలకఱ్ఱ ఓమము వీనిని సమభా
గములుగ ఖిల్యముతో నునుచి హంసపాదియామరసముతో 3 దినములు మర్దించి
ఉంటచేసి వజ్రమూషలోనుంచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి
2 గురిగింజల యెత్తున ప్రలిదినము నేవించుచుండిన వుండరీకపైత్యము హరించు.

కరపాద పిత్తలక్షణము.

శ్లో॥ కరపాద విదాహశ్చ వయవానాంచ శోషకృత్ ।
మధ్యేపిత్తస్య తృష్ణాచ కరపాదేచ పైత్యకే ॥

తా. ఆయవములు ఎండుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి ఆరికాళ్ళు
అరిచేతులు మండుటయే కరపాదపైత్యమని తెలియవలయు.

సర్వపైత్యములకు పాణిబద్ధరసము.

శ్లో॥ గంధకం పారదంచైవ భస్మలోహాష్టకం సమమ్ ।
జీరకస్య కషాయేణ మర్దితం యామమాత్రకమ్ ।
కుప్పికాయాం వినిఱిప్య వాలుకాగ్ని ప్రయోజితమ్ ।
గాఢాగ్ని త్రిదినంచైవ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ ।
గుంజామూత్రం ప్రదాతవ్యం పైత్యేపాదకరే స్మృతమ్ ।
నిహన్యా త్సర్వపిత్తార్తిం యోగోయం పాణిబద్ధకః॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము ఉక్కుభస్మము తగరభస్మము
రజితభస్మము స్వర్ణభస్మము ఇనుపభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభ
స్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖిల్యముతో నునుచి జీలకఱ్ఱకషాయముతో 1 రూపము
మర్దించి గాఢాగ్నిలో నునుచి వాలుకాయంత్రమున 3 దినములు గాఢాగ్నిలోవండి
సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజంతయెత్తున లేవ పిప్పలిచూర్ణముతో నేని లేక ఉసిరిక

సము పంచదార వీనితో నేని సేవించిన కరపాపపైత్యము మొదలగు సర్వశ్రమములు హరించు.

శీతపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అరుచిశ్శీతమంగేషు మందాగ్నిర్భృమకోపితా ।

మహాపిత్తంచమూర్ఛాచ శీతపిత్త వినిర్దిశేత్ ॥

తా. అరుచి అగ్నిహింసలగుట తప్పిల్లలాడుట శోషము కడుపయ్యము మూర్ఛలగుట యాలక్షణములుగలిగి శరీరము కడుశీతలముగ నుండుటయే శీతపయిత్యమని తెలియవలయు.

శీతపైత్యములకు పూర్ణాభిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంసమంగుంధ మభిరసంచ మనశ్శిలా ।

మర్దితంవరుణాద్రావై ర్మర్దయేద్దివసద్వయమ్ ।

కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకేపచేత్ ॥

షడ్భానూంతే సముద్భృత్యసూక్ష్మ చూర్ణంతు కారయేత్ ।

ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్యం శీతపైత్యనివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసి మణిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి ఉలిమిడిచెక్కరసముతో 2 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి వాలుకాయంత్రమున 6 ర్భాములు రండి సాంగశీతలమునదీసి మర్దించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును లేన పిప్పలితో నేని లేక నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నేని ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన శీతపయిత్యము హరించు. (మఱియు నీశీతపయిత్యము హరించుటకై బడబాగ్నిరసము నేని లేక పాణిబద్ధరసము నేని స్వయమగ్నిరసము నేని సేవింపవలయు.

మూర్ఛాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అతిమూర్ఛాతి శీతంచ మూర్ఛంసచ ప్రతీక్షణమ్

అతితృష్ణాంగ శోషశ్చ మూర్ఛాపిత్రేచ విభిమః ॥

తా. కడుమూర్ఛలగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట కడుదప్పిగలుగుట అంగములుశోషించుట భ్రమగలుగుట యాలక్షణములుగలిగి ప్రతీక్షణమన మూర్ఛగలుగుటయే మూర్ఛాపయిత్యమని తెలియవలయు.

మూర్ఖులై త్యాంకుశ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణం చాభిభస్మకమ్ !
 ఏతస్మిన్సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిశ్చితే ।
 భద్రముస్తకపాద్యేణ మర్దయేత్త్రిదినంతథా ।
 కాచకుప్య్యాం వినిశ్చిప్య పుటమేకంతు భూధరమ్ ।
 సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజానూత్రం ప్రదాపయేత్ ।
 మూర్ఖాపి త్రవినాశాయ సర్వపైత్యనివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము అభిభక భస్మము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తుంగముపైల కషాయముతో కి దినములు మర్దించి గాజుపెల్లలోనుంచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగ శీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనుంచి తుంగముపైల కషాయముతో మర్దించి గరి గింజంతమాత్రలు జేసి యందొకదానిని నారికేడపుకాయ నీరుతో సేవించిన మూర్ఖ పయిత్యము సర్వపయిత్యములు హరించు. (సింహారమును నారికేడపుకాయ నీరు నోసేవించిన మూర్ఖపయిత్యము హరించు.)

మధురపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుచిర్మధుగోద్రేక ఉషఃకాలేచకోపితా ।
 శిరోభ్రమణమాధుర్యం ఛర్దీరోమాంచ హర్షనమ్ ॥

తా. నోరు రుచిలేకుండుట ఉషఃకాలమున కోపముగలుగుట తలలిరుగుట వాంతిగలుగుట రోమములు గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణములుగలిగి నోరు తీపుగనుండుటయే మధురపయిత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసము నేని సాణిబద్ధరసము నేని నేవింపవలయు

మధురపిత్తమునకు పైత్యగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ శుద్ధగంధక టంకంచతాళకంచ మనశ్శిలా ।
 సర్వంక్షంసపద్మాక్షైర్దివసేకం విమర్దయేత్ ।
 వాలుకాంత్రకే పాచ్యంషడ్యహంతం నిరుధ్యచ ।
 దేయాంగుంజాను పానేన మధుపిత్తం వినాశయేత్ ॥

తా. గంధకమువెలిగారము తాళకము మణిశిల వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి * హంససాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి కాలుగాయంత్రమున 6 రూములువండి గురిగించియెత్తును అనుపాన విశేషములతో సేవించిన మధురపిత్తము హరించు.

కుసుమపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభాః] ఆతాపోనాసికార క్త మతిత్పస్థాప్రపీడనమ్ ।
క్వచిచ్ఛోణిత వాహశ్చకుసుమం శీర్ష సంభవమ్ ।

తా. శరీరముమండుట కడుదప్పిగలుగుట ఒకానొకపుడు నోటనుండి నెత్తురువెడలుట ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నెత్తురుగారుటయే కుసుమపయిత్యమని తెలియవలయు. ఇది శిరమునజనించు.

నాసికా కుసుమపైత్య వివరణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] శిరశ్శూలేతు సంజాతే వాతాద్ధాణాద స్స
క్ప్రవేత్ । దాడిమీ పుష్పమార్యాశ్చ రసకర్పూర మూక్షిక
మ్ । సమందుగ్ధం శిరోభ్యంగే నస్యేపానే సితామధు । దాప
యేత్పిత్తరోగాచ్చ శిరశ్శూలేతుదారుణే ॥

తా. తలనొచ్చి ముక్కులనెత్తురుగారుటయే వాతకుసుమ పయిత్యమనియు శిరమున మంటగలిగి శిరముశూలించి ముక్కుననెత్తురు గారుటయేపయిత్యకుసుమమనియు తెలియవలయు. వానియందు దానిమృపువృష్టిలను గరికవేళ్ళను పాలనోనూరి రసముపిడిచికొని అందు రసకర్పూరము శుద్ధిజేసిన హేమమూక్షికము అనువానిని సమముగ కలిపి అధ్యంజనము నస్యము సేయుటయేగాక పంచదారను తేనెను కలిపి సేవించిన 2 విధములైన కుసుమపయిత్యములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు ఉదుంబరాదికల్పము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉదుంబర ఫలంపక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతమ్
ఏలామరీచసిందూరై ర్భుక్తంస్యాద్ర క్తశాంతయే ।

* హంససాదయాకు—అనగా చేప్పతట్టాకు.

తా. మేడిపండ్లు పంచదార, ఏలకులు మిరియాలు అనువానిమార్గములలో ఆవు నెయ్యికలిపి వండి అందు సింహారమునునిచి నేవించిన నాసికాకుసుమములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు గజకేసరీరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం గంధకం హింగు
తాళకమ్ । ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిషీపేత్ ।
మర్దయేద్భృంగనీరేణ కాచకుప్యాంత రేషీపేత్ । వాలుకా
యంత్రకే పాచ్యం దిసైకం మందపిన్నానా । సాంగశీతలం
మృద్ధృత్య చణమాత్రంచభక్షయేత్ । సుమపిత్త వినాశాయ
సర్వపిత్తవినాశకః ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసినగంధ
కము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసినతాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
లోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి 1
దినము మందాగ్నిలో వాలుకాయంత్రమునవండి సాంగశీతలమునదీసి శనగగింజ
ప్రమాణమును తేనెతో గాని లేక నేతితోగాని నేవించిన కుసుమపయిత్యములు
సర్వపయిత్యములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు నస్యమా.

శ్లో॥ [బాహతే] నస్యందాడిమపుష్పేష్తో రసోదూర్వాభవోధవా ।
ఆచ్రాస్థితః పలాంఢోర్వా నాసికాయ్య తరక్తజిత్ ॥

తా. దానిమృత్యువు గరిగవేళ్ళు అనువానినిగాని లేక గరికవేళ్ళు మామిడి
పప్పు అనువానినిగాని (లేక ఇప్పపువ్వు తెల్లనీరుల్లిగడ్డ అనువానినిగాని) చనుబా
లతో నూరినస్యము చేసినను లేక తెల్లనీరుల్లిగడ్డను కుమ్ములోకుక్కి ఉడికించిరసము
తీసి నస్యముచేసినను నాసికాకుసుమములు హరించు. (లేక జమ్మికోనలను 3 మిరి
యపు గింజలను ఉదకముతో నూరి నస్యముచేసినను లేక పట్టుబట్టకాల్చిన మసిన
గవ్వలభస్మమును పండి ప్రత్తిపువ్వులరసముతో నూరి నస్యముచేసినను లేక నాసి
కావార చికిత్సలంజేసినను నాసికాకుసుమములు హరించు.)

క్రోధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సదాచ తామసాచారో దుర్భాషా వృతా
గుణః । శిరోభ్రమణ దోషశ్చ క్రోధపిత్తం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. దుర్బాహలాడుట సర్వపనులయందు తీవ్రముగనడుచుట తలతిరుగుట లక్షణములుగలిగి ఎల్లపుడు తామసక్రియల సేయుచుండుటయే క్రోధపయిత్యమని నియమలయ.

క్రోధపైత్యమునకు నారాచరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం విషంమరిచనాగరమ్ ।

త్రిక్షౌరంపంచలవణం సమభాగంచఖిల్వకే ।

జీరకస్యకషాయేణ ద్వియామాంతంవిమర్శయేత్ ।

కాచకుప్యాంత రేక్షిత్వా వాలుకాయంత్ర కేపచేత్ ।

శనైర్మృద్వగ్నివా సాచ్యం సాంగశీతల ముద్ధరేత్

గుంజామాత్రాంప్రదాతవ్యం క్రోధపిత్తంవిసశ్యతి ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిజేసిననాళి మిరియాలు శొంతి త్రిక్షౌరములు పంచలవణములు వీనినిసమభాగములుగ ఖిల్వములోనునిచి జీలకఱ్ఱ కషాయముతో 2 రూములు మర్చించి గాజుపెట్టెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిలో 4 రూములు మెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజప్రమాణమును తేనెతోగాని లే? జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువాని యనుపానముతోగాని సేనించిన క్రోధపయిత్యము హరించు. (మిత్రయు దీనినే ఆప్లపయిత్యమనందును సేవింపదగు.)

భ్రంశపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆపభ్ర శోమతిస్తంభ స్పదాంచితానిరీ

క్షణమ్ । సంభాషణమతిక్రోధాద్భ్ర శపిత్తలక్షణమ్ ।

తా. ఎరుగనటులుండుట సదాచింతించుట రెప్పపాటుపేయక చూచుట కడు కోపముగ మాటలాడుట ఈలక్షణములుగలిగి తబ్బిబ్బులాడుటయే భ్రంశపిత్తమని తెలియవలయు.

భ్రంశపైత్యమునకు భృంగరాజమూర్ఛము.

శ్లో॥ భేకరాజరసేప్రథే సాధితంమరిచాంబలిమ్ ।

అభయాపిక్వలీఛాగ్ని సైంధవంపుష్క రాహ్వయమ్ ।

అక్షప్రమాణకంచూర్ణ మిశ్రయిత్యామధువుశమ్ ।
భక్తయేత్పాత్రరుత్థాయ భింశపిత్తంని యచ్చతి ॥

తా. అంజలిప్రమాణముగల మిరియాలు 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసము తొభావనజేసి ఎండించి చూర్ణముచేసి అందు కరక్కాయలు పిప్పళ్ళుగంటుభారం గి పైంధవలవణము పుష్కరమూలము అనుదానితో ప్రతివానిచూర్ణమును అక్షప్రమాణమును గలిపి గచ్చకాయంతచూర్ణమును ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన భంశ పిత్తముహరించు.

శిరఃపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభ్రమణసంతాప మరుచ్యాప్యతిసిద్ధనమ్ ।
అన్లొద్దారశ్చహృద్రోగ శ్శిరఃపిత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరతాపము కడుఆరుచిగలుగుట పులితేనుపులువచ్చుట అమ్మకొచ్చుట యాలక్షణములుగలిగి తలతీరుగుటయే శిరఃపయిత్యమని తెలియవలయు.

శిరఃపిత్తమునకు వైత్యకాలాంతక రసము.

శ్లో॥ శుద్ధచూతంసమంగంధం నేపాశందరదం విషమ్ ।
ఖల్వమధ్యేవినిక్షీప్య వహ్నిమూలకపాయకే ।
మర్దితంతద్ద్వియూమంచ డోలాయంత్రేదినంపచేత్ ।
స్నహిక్షీ రేవిమర్ద్యాధ ద్వియూమంఖల్వమధ్యకే ।
గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం శిరఃపిత్తంనియచ్చతి ॥

తా. రసము గంధకము నేపాశములు ఇంగిలీకము నాభి వీనిని శుద్ధిజేసి సమ భాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చిత్రమూల కపాయముతో 2 రూములు మర్దించి చిత్ర మూలకపాయముతో నే 1 దినము డోలాయంత్రమునవండి బొంతజెముడుపాలతో 2 జాములుమర్దించి గురిగింజంతమాత్రలుజేసియందొకదానిని ఆవునెయ్యి సున్న పుతేట నీరు అనువానితోగాని లేక బొల్లబూసురకపాయము పిప్పలి అనువానితోగానిలేక జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితోగాని సేవింపుచుండిన శిరఃపయిత్యము హరించు.

క్షుధాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] క్షుధాశీఘ్రాతి భుంజిత దేహ మాంతం విదాహికా ।
నేత్రశూలంత థాహికా క్షుధాపిత్త స్యలక్షణమ్ ॥

కడుశ్శ్రమముగ మిక్కుటముగ భుజించుట శరీరమంతట విదాహించుటనే శ్రమలు శూలించుట ఎక్కిక్కుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ ఆకలి గలుగును తుధాపయిత్యమని తెలియవలయు.

తుధాపై త్యమునకు పిత్తభంజనరసము.

శ్లో॥ రసగంధాభ్రకంతుల్యం దినమేకంవిమర్దయేత్ |
భృగరాజరసేఖత్వే వజ్రమూషాంతరేషీ పేత్ |
కుక్కుటీపుటసాకేచ సాంగశీతలముద్ధరేత్ |
ఆర్ద్రకస్యానుపానేన గుంజామాత్రంపిబేత్తథా |
తుధాపిత్తవిनाశస్స్యా త్వస్వపిత్తపిరాశకః॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగ రాకురసముతో 1 దినము మర్దించి వజ్రమూషలోగాని గాజుపైలోగాని యునిచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీని గురిగింజప్రమాణమున అల్లపురసముతో కేవలించిన తుధాపయిత్యముసర్వపయిత్యము లుహరించు.

తృష్ణాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉషఃకాలేచాతితృష్ణా శీతలస్యసముద్భవః |
కుక్షౌకంఠేవిదాహశ్చ తృష్ణాపైత్యస్యలక్షణమ్॥

తా. చలువపుట్టుట కడుపు కంఠము వీనియందు విదాహించుట ఈలక్షణములు గలిగి స్రావఃకాలమున కడుదప్పిగలుగుటయే తృష్ణాపయిత్యమని తెలియవలయు.

తృష్ణాపైత్యమునకు పైత్యసింహకరసము.

శ్లో॥ విషంమణిశిలాసూతం గంధకంఠంకణంకణాః
ధూర్తబీజం సమంఖత్వే దినంహంసపదీరసే |
మర్దితగజ్జలీంకృత్వా శరావసంప్రతేపచేత్ |
స్పృహీక్షీరేణసంమర్ద్యం గుంజామాత్రంపిబేదను |
సర్వపైత్యవిరాశస్స్యా తృష్ణాపిత్తంచనశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిననాశి శుద్ధిచేసినమునిశిల శుద్ధిచేసినవరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు వీనిని సనుభాగములుగ ఖిల్వములోనుంచి హంసపాదియగుటర సముతో 1 దినము కజ్జలికమర్చించి మూకుళ్ళ లోనుంచి చీలమున్న లేపనముచేసి పాకముచేసి సాంగళితలమునదీసి మరల్ల ఖిల్వము లోనుంచి బొంతజెముడుపాలతో మర్చించి గురిగించంతమాత్రముచేసి యంచొక దా సిని కురువేర్ల కషాయనుపానముతోగాని లేక ఉసిరికెరసముతోగాని సేవించిన తృష్ణాపయిత్యము సర్వపయిత్యములు హరించు.

తృష్ణాపైత్యమునకు నారికేళయోగము.

శ్లో॥ నారికోశస్యతోయేన సంమిశ్రంకదభీషలమ్ ।
భ్రమత్తృష్ణాభ్యురహరం వృష్యంచక్షుష్యము త్తమమ్ ।

తా నారికేళపు నీరులో అంటిపండును కలిపి సేవించిన భ్రమ తృష్ణాపయిత్యము జ్వరము హరించుటయేగాక వీర్యవృద్ధి నేత్రములను హితము సగా గలుగు.

తృష్ణాపైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము.

శ్లో॥ ధాన్యకంకుష్ఠసిద్ధంచ నారికేళజలంసితా ।
వీతంపైత్యవికారేతు తృష్ణాపైత్యవినాశనమ్ ।
ధాన్యోష్ణంశర్కరాయుక్తం పిబేత్ప్రారోగ్యదయది ।
కామిలాదాహశమనం రూక్షాతృష్ణాహరంతథా॥

తా. కొలిమెర్లు చంగల్వకోష్ఠు వీనికి చూర్ణముచేసి నారికేళపుకాయ నీరు లోకలిపి అంచ శర్కరవైచి పానముచేసిన తృష్ణాపయిత్యము హరించులేక ధాన్యోష్ణ ముతో శర్కరకలిపి ప్రాతః కాలమున సేవించిన కామిల దాహము రూక్ష తృష్ణా పయిత్యము హరించు.

దుర్భావపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరకార్యయ్యుక్తశ్చ సర్వసంగవివర్జితః॥
స్వప్నాభ్రంశోవపుష్కీర్ణ దుర్భావంపై త్తకంవిదుః॥

తా. శరీరము కృశించుట ఏవస్తువయం దాసక్తిలేకుండుట, దుస్స్వప్నముల గాంచుట శరీరము కైశిల్యమునుజెంచుట ఈలక్షణములుగలిగి దుర్భావ లాడుటయే దుర్భావపయిత్యమని తెలియవలయు. ఇదిహరించుటకై అవర్ణాదిపయిత్యచికిత్సలం జేయవలయు.

చర్మపై త్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వంకే చర్మశీర్ణత్వం కరపాదోష్ణకాదికే ।
శీఘ్రకండ్వ బలంహిక్మా చర్మపిత్తస్య దోషజాః ।

తా. నాలుక శరీరము చేతులు కాళ్ళు పెదవులు మొనలగువానియందు చర్మము ఊడుట శరీరమున కడుదురదికలుగుట సత్త్వములేకుండుట ఎక్కిళ్ళు గలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి చర్మము పూడుటయే చర్మపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమును నేవించవలయు. మఱియు రసఉబ్బను వేయవలయు.

చర్మపై త్యమునకు పిత్తవిఘ్నంసనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూత విషం చాభిగ్ని త్యూగ్రిషణం గంధటంకణమ్ ।
ధూర్తబీజం సైంధవంచ తుల్యంతుల్యం విచూర్ణితమ్ ।
ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య కటిల్ల ద్రవమర్దితమ్ ।
వజ్రమూషా గతంకృత్వా వాలుకా యంత్రకేపచేత్ ।
ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మాషమేవానుపానతః ।
భక్షయే చ్చర్మపై త్యేతు సర్వపైత్య నివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి అభ్రకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తబిత్తులు సైంధవలతణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి కాకరాకురసముతో మర్దించి కుప్పెలోబెట్టి వాలుకాయంత్రమున 2 జములువండి సాంగ శీతలమునదీసి మాషప్రమాణమును హంసపాదియాకురసము పావుసేరు నౌటాకు తులము షేకనెయ్యిమిరియపుచూర్ణము అనువానితోగాని లేక బోడతరపాకురసముతోగాని లేక లేవ పంసదారతోగాని నేవించిన చర్మపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు.

దుర్గంధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేశం దుర్గంధమలినం తథాస్వేదశ్చ పాండురమ్ ।
కుక్షాపుష్టం బహిశ్శీతం దుర్గంధే పిత్తకేవిదుః ॥

తా. శరీరము కడుపులినముగనుండుట చెమటగలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట కడుపులోనుండుట వెలుపట శీతలముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి

శరీర దుర్బంధముగ నుండుటయే దుర్బంధపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకైపైత్యంతకరణముగాని లేక బడబాగ్నిరణమును గాని నేవింపవలయు.

మదనపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేహస్య మదనంమూర్ఛా స్వేదస్సస్య చర్మపీడితమ్ ॥

శిరోనేత్ర భ్రమశ్చైవ మదనాపిత్త లక్షణమ్ ॥

తా. మూర్ఛా చెమటగలుగుట చర్మముపూడుట తల నేత్రములు తిరుగుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము మదమెక్కినట్లుండుటయే మదన పైత్యమని తెలియవలయు.

మదనపైత్యమునకు శ్రీరామబాణరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం కాభిం దినంఖల్వే విమర్దయేత్ ।

కాకజంఘా కషాయేణ డోలాయంత్రే ద్వియామకమ్ ।

అర్చకస్యాను పానేన మదనాపైత్య నాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసకర్పూరము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి 1 దినము వెలుమసంధికషాయముతో మర్దించి డోలాయంత్రములో 2 జాములు వెలువసంధి కషాయములతోడనేవండి గురిగించి ప్రవహింపఁజేయు అల్లపురసానుపానముతో నేవించిన మదనపైత్యము హరించు.

విస్ఫురి పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ [అయ్యేదే] సిద్ధంచ సర్వాంగ గమభివర్ణః క్రోధోఽపి

కంఠూరరు చిర్మహీయసి । చిరప్రవృత్తి ర్బలహీన తాచ వి

సర్పిపిత్తం తదసాధ్యకంవిదుః ॥

తా. శరీరము మెరుయుట కోపము శరీరమున కడుగురద కడుఅరుచి పమలయం దాలస్యముగలుగుట పత్తములేమిండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట తొలఁచిపైవలె రాలుటయే విస్ఫురిపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [విత్తనాథీయే] విస్తీర్ణమండలై స్సాంద్రైః ఖండాభిశ్శోణిత

ప్రభైః । శీలప్తం విజానీ యా తచ్చికిత్సత ముచ్చతే ॥

తా. శరీరమున పెడలుపాటి మండలములుగలిగి దశ మైదురదతోగూడి ఎఱ్ఱ నై యుండుటయే శీతపిత్తవిసర్పియని తెలియవలయు. (ఇదియాప్యము) ఇక దానికి చిత్తము వచించెద.

విసర్పిపై త్యమునకు పిత్తకులాంతకరసము.

శ్లో॥ రసగంధాం హృశంతీక్షణ తుల్యమామంబరం సమమ్ |
హంసపాది రసై ఖల్వే మర్దితందివసత్రయమ్ |
కాచకువ్యాం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్ర్యుత్తకమ్ |
వాలుకా యంత్రకేపాచ్యం శనై ర్మృద్వగ్నినాతథా |
త్వియామంచ సముద్భృత్య చూర్ణయే న్నాచమాత్రకమ్ |
జీరకస్యాను పానేన విసర్పి పై త్యనాశనమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిననాభి ఉక్కుభసము తామ్రభస్మము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియావరసము తో 8 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమున్న లేపనముచేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున 2 జాములు మృద్వగ్నిలోవండి సాంగశీతలమునడిసి ఖల్వములో నునిచి మోడుగచెక్కరసముతో మర్దించి మాషప్రమాణమంతమాత్రలుజేసి యం దొకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతోగాని లేక చంద్రచెక్కరసముతోగాని లేక చంద్రచెక్క తగరంచివిత్తులు అనువాని కషాయముతోగాని 4 మాసములు నేచింపుచుండిన శీతపైత్య విసర్పిహరించు (మఱియు దీనిని తేనె పిప్పలితోనేనించిన గుబులుగలపైత్యములు హరించు.)

శీతపైత్యవిసర్పికి లేపనములు.

శ్లో॥ ట్వాగసింధూత్థతైలేనగాత్రాభ్యంగం ప్రయోజయేత్ |
శీతపైత్య వినాశాయా యోగోయం కథతోబుధైః ||

తా. యవత్కారము సర్జత్కారము పైంధవలవణము నూనె కలిపి శరీరమునకు లేపనము నేయుచుండిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించు.

శ్లో॥ అభ్యంగం తిక్తతైలేన శీతస్యాస్థాంబు భిర్నిశిః |

తా. చేలిబీరవిత్తులతైలముతీసి శరీరమునకు లేపనముజేసికొని రాత్రులయం దుషోదకముతో స్నానముచేసిన శీతపైత్యవిసర్పి హరించు.

శ్లో॥ సిద్ధార్థ రజనికల్మషం ప్రపుష్ణుల తిలై స్సహా ।
తిక్తతై తేన సంమిశ్రం పితౌద్వర్తనకే హితమ్ ॥

తా. ఆవాలు పసపు తగరంచివిత్తులు నువ్వులనూనె వీనిని సమముగ కల్పముచేసి అందు చేతివీరవిత్తుల తైలమునుకలిపి కి నెలలు లేపనము నేయుచుండిన శీతపిత్త విసర్పి హరించు.

శ్లో॥ కపిత్థ శిగ్రుపత్రంవా సవనీతం సమంయుతమ్ ।
ముహురుద్వర్తితంచైవ శీతపిత్త హరంపరమ్ ॥

తా. వెలగామరసము మునగామరసము వెన్న వీనినేకముజేసి శరీరమునందు పలుచూరులేపనము నేయుచుండిన శీతపిత్తవిసర్పిహరించు. (ఇదిహరించుటకై గంధక కల్పమును సగాసేవింపందగు.)

రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తము త్తమమ్
ఆయుర్వేదోప దేశస్మిన్ రక్తపిత్తం నిగద్యతే ॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రక్తపిత్తలక్షణమును సంక్షిప్తముగ వచించెద.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణాష్టు లవణతౌర కటుభిః పి త్తదూషణైః ।
యకృత్ప్రిహశ్రితంరక్త మూర్ధ్వంచాధః ప్రవర్తతే ॥

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు పులుసు ఉష్ణ యవతౌరము సర్జతౌరము కౌరము పిత్త వికారద్రవ్యములు ఈ మొదలగువాని నేవనవలన * యకృత్తు † స్తీ హములయందు రక్తము బ్రవేశించి ఉర్ధ్వాభోముఖములుగ వెడలుటయే రక్తపైత్యమని తెలియవలయు.

రక్తపైత్యవర్ణ వివరణము.

శ్లో॥ వాతేశ్వ మాదుగంధాత్ శోణితం తను ఘేనిలమ్ ।
కఫజ స్నిగ్ధమాంపాండు విచ్ఛిలం బహుళం తథా ॥

* యకృత్తన—కడుపులోని క్లోమము క్రిందనుండెడి నల్లనిమాంసదళము.

† స్తీ హమున—హృదయమునకు వామభాగమునందుండెడి పచ్చనిమాంసము.

తా. వాతజనితరక్తము నలుపుగ ఎఱ్ఱగను పిత్తజనితరక్తము నూత్నమైనను దుగుగలదిగ స్నిగ్ధముగను శ్లేష్మజనితరక్తము చిక్కగ ఒకింత తెలుపుగ బంకగ అధికముగ నుండు.

రక్తపిత్త సాధ్యాసాధములు.

శ్లో॥ అధోగమానిలంయాప్య మసాధ్యం శ్లేష్మమూర్ధ్వగమ్ ।

కఫానిలసముద్భూతం దుశ్చికిత్స్యం ద్విమూర్ధగమ్ ॥

తా. వాతజనితరక్తము గుదద్వారమువలన వెడలును ఇదియాప్యముశ్లేష్మజనితరక్తము నోటివలన వెడలుట ఇది అసాధ్యము ఏకకాలంబున వాతశ్లేష్మములు ప్రకోపించి గుదము నోరు అనువానిమూలముగ వెడలును ఇది అసాధ్యము.

రక్తపిత్త నివర్తకోపాయములు.

శ్లో॥ విధేయం రక్తపిత్రేచ యథాశక్తి విలంఘనమ్ ।

అధోగే వమనంశస్త మూర్ధ్వగేతు విరేచనమ్ ॥

తా. రక్తపైత్యము నివర్తించుటకై శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము రక్తము అధోముఖముగ బ్రవర్తించిన వమనమును ఊర్ధ్వముగ బ్రవర్తించిన విరేచనమును జేయించవలయు.

జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధకాలము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరేతథాతిసారేచ రక్తపిత్రే త్యే దృగామయే ।

ఆచాన ప్రతికర్తవ్యం వ్యాధివేగశ్చ దుర్జయః ॥

తా. జ్వరము అతిసారము రక్తపిత్తము శీత్రోగము ఇవి జనించునపుడు వాని యందు వేగంబధికముగ నుండుటవలన తొలుతనే చికిత్స జేయంజనదు.

ప్రకారాంతర రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఘృతవ్యాఘ్రామ శోకాధ్య న్యవాయైరతి

నేవిత్రైః । తీక్ష్ణోష్ణ తూరలవణై రమైః కటుభిరేవచ ।

పిత్తం విదగ్ధంస్వగుణై ర్విదహత్యాశు శోణితమ్ ।

తతః ప్రవర్తతే రక్త మూర్ధ్వవాధోద్విధాపివా ॥

తా. మిక్కుటముగ ఎండలో సంచరించుట అయాసము జెరుగుట నిఱించి
ట మార్గము నడుచుట మైధునము నెయుట మిరపకాయలు మొదలగు తీక్షణజాభిము
లను అగ్నితాపమును యవతగము ఉప్పు పులుసు కారముగల ద్రవ్యములను మిక్కు
టముగ నేవించుట వీనివలన పిత్తము ప్రకొపించి తీవ్రముగ ద్రవించి దుర్లంధయు
క్తమై తీవ్రముగ రక్తమును తపింపజేసి ఊర్ధ్వమార్గముల వలనగాని లేక అధో
మార్గమువలనగాని లేక ఇరుమార్గములవలనగాని స్రవించుపజేయు.

ఊర్ధ్వాధోగత రక్తపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వ వాసాక్షికర్ణాస్యై ర్మేఘోయోనిగుదైరధః ।
కుపితం రోమకూపైశ్చ సమస్తై స్తత్ప్రవర్తతే ॥

తా. మఱియు రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వగతమైన మక్కు నేత్రములు చెవులు
నోరు అనువానివలనను అధోగతమైన మేధ్రము యోని గుదము అనువానివలనను
మిక్కుటముగ కుపితమైన సర్వరోమకూపములవలనను రక్తము స్రవించు.

వాతాది రక్తపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సాంద్ర సంపాండుసన్నేహంపిచ్ఛిలంచకఘాన్వితమ్ ।
శ్యాచూరుణంసఫేనంచ తనుయాతుంచ వాతకమ్ । రక్తపిత్తం
కభాయాభం కృష్ణగోమూత్రసన్నిభమ్ । మేచకా గారఘా
మాధ మంజవాభంజ పైత్తికమ్ । సంస్పృష్టలింగం సంసర్గా
త్త్రిలింగంసాన్నిచాతికమ్ । ఊర్ధ్వగం కఫసంస్పృష్ట మధోగం
మారుతానుగమ్ । ఊర్ధ్వం సాధ్య మధోయాప్య మసాధ్యం
యుగపద్ధతమ్ । యేనచోప హతోరక్తంరక్తపిత్తేనమానవః ।
వ్యసేద్ద్యశ్యం వియచ్ఛాసి తచ్ఛాసాధ్య మసంశయమ్ ॥

తా. రక్తపిత్తమున రక్తముదట్టముగ ఒకింతపాండురవర్ణముగ చమురుతోగు
ల్యముగ బంకగ నుండునక్షేప్యయుక్తరక్తపిత్తమనియు నలుపుగనిట్టిగ ఒకింతమరుగు
తో గూడినదిగ తేటగ దూక్షముగ నుండిన వాతరక్తపిత్తమనియు మట్టిపాదరి అను
వాని కమయవర్ణముగ వల్లగ గోమూత్రముతో తుల్యముగ నెనులియీక లేక కరు
దూపము లేక కౌటుక అనువానితో తుల్యముగ నుండిన పైత్తికరక్తపిత్తమనియు 2
వర్ణములు గలదిగ నుండిన ద్వంద్వజనిత రక్తపిత్తమనియు 3 వర్ణములుగలదిగ నుండిన

గ్రిహోపజనితర క్తపిత్తమునియు తెలియవలయు మఱియు ఊర్ధ్వముగర క్తమువెడలిన స్థాన్యగుణమునియు యథోఽముఖముగవెడలిన వాతగుణమునియు తెలియవలయు మఱియు రక్తము ఊర్ధ్వముగవెడలిన సాధ్యము. ఆథోఽముఖముగవెడలిన * యాప్యము. ఊర్ధ్వాథోఽముఖములుగ వెడలిన అసాధ్యము. మఱియు రక్తపిత్తమువలన పీడితుడుగ నుండునూనవుడు ఘటపటాది పస్తువులను ఆకాశమును ఎఱ్ఱగగాంచిన వానియొక్క రక్తపిత్తము నిస్సంశయముగ అసాధ్యమని తెలియవలయు.

ప్రకారాంతరం. రక్తపిత్తలక్షణమ్

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] వాఙ్మీకర్తస్య హిక్కాఞ్ తాంబూలస్యచ
వర్జనం । దృఢాస్య ద్వేషపీడచ రక్తపైత్య వికారకే ॥

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట ఎక్కిక్కుగులుగుట తాంబూలమునం దిచ్చలేకుండుట శరీరమున దృఢమైనపీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలది రక్తపైత్యమని తెలియవలయు

మేఘమున స్రవించుచుండు రక్తపిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ రక్తాతిసారకర్మాణి ప్రయోజ్యాని భిషగర్వైః ।
రక్తప్రవాహికేకృత్స్నం మేఢ)గే సన్నియాజయేత్ ॥

తా. మేఘమున రక్తము స్రవించుచుండిన రక్తాతిసారచికిత్సల చేయవలయు.

అస్పృగ్గరగోగ వివరణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అపత్యమార్గగం స్త్రీణాం రక్తపిత్తమ స్పృగ్
'రమ్ । తదేవ ప్రదరప్రోక్తం క్రియాకార్యాస్రపైత్యకే ॥

తా. స్త్రీలకు రక్తపైత్యము యోనిమార్గముగ వెడలుచుండిన అస్పృగ్గరమనియు ప్రదరమనియు జెప్పబడు, ఇది హరించుటకై రక్తపైత్యగోగ చికిత్స జేయవలయు.

సర్వరక్తపైత్యములకు రక్తమాశేష్యరసము.

శ్లో॥ [చరకే] సూతంగంధంమృతంస్వర్ణంరససిందూర కాంతకమ్ ।
అభ్ర)కం సర్వద్విగుణం తామ్రభస్మ ద్విభాగకమ్ । వంగం
నాగంతథారాప్యం ప్రశ్యేకంసూతసామ్యకమ్ । లోహభస్మ

* యాప్యమన—సాధ్యాసాధ్యము.

త్రిభాగంచ ముండ సింహారకంతథా । సర్వంభిర్వే ఘ్నిః
మర్దయే దతియత్కతః । ఖర్జురయప్తి కాద్రాతౌ మధుపుః
శతావరీ । లోద్రకాశ్మర్య పీచేర పద్మకేసర పద్మామ్
మృణాలచందనాశీర నీలోత్పలఘనంసమమ్ । శ్రీగంధంవా
కంకుష్ఠం బలాశాల్మలిమూలకమ్ । రంభాకందం గోక్షురక
మాధవీసహ దేవికా । పరూషణకషాయేణ భావయేచ్ఛతః
రకమ్ । వల్లప్రమాణకంచైవ శర్కరా మృతశర్కరైః ।
భక్షయేద్ధృతమిశ్రంతు రక్తపిత్త హరంపరమ్ సర్వవై
హరోన్మాణాం రక్తమారేశ్వరీరసః ।

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము సుఖర్ణ భస్మము రససిందూరము
కాంతభస్మము ఇవి దినుసుకొక్కొక్కభాగము అభ్రకసిందూరము 10 భాగము.
తామ్రభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము ఇవి దిను
కొక్కొక్కభాగము లోహభస్మము ఇనుపభస్మము ఇవి దినుసు ఒకటింటికి 3 భా
ములు ఇటుల పీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి ఖర్జూరపండు యిష్టి మధుకము దీపద్రా
ఇప్పపువ్వు పిల్లిపీచర వేళ్ళు లాద్దగ చెక్క కవ్వపుగుమ్మడుచెక్క కురువేరు తామ
అగరులు పద్మకౌష్ఠము తామరతూండ్లు రక్తచందనము వట్టివేళ్ళు నల్లకలువగడ్డ
తుంగమపైలు శ్రీగంధము కూతురుబుడమ చంగల్వకోష్ఠ ముత్తవపులగపువేళ్ళు
బూరుగవేళ్ళు అరటిగడ్డ పల్లెరువేళ్ళు పువ్వులగురివెండ సహదేవి పేరీత అనువాని
సముభాగములుగ దుంచి కషాయముకొని దీనిచే నూరుమార్లు భావనచేసి 2 పల్లవ
లంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార తిప్పనత్తు ఆవునెయ్యి అనువా
యనుపానముతోడ నేనించిన రక్తపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు, మఱియ
నిది అఖర్ణపైత్యమునకు ప్రసిద్ధమగుటంజేసి దానియందు సగా బ్రయోగింపవగు.

రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] తత్సిందూరంవినితీప్యగుంజామాత్ర
ప్రమాణకమ్! మృద్వికేసనీతాయుక్తరక్తపిత్తహరంపరమ్॥

తా. సిందూరము దీప్తద్రాక్షపండు పంచదార అనువానిని నేకముజేసి మర్దిం
చి సేవించినను (లేక ఈ యనుపానముతోడనే పూర్ణచంద్రోదయమును సేవించిన
ను) రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము.

శ్లో॥ రసభస్మక నిష్కంచ షడ్భాగం మృద్వికాశితా |
క్షయకాస తృపాఛర్ది రక్తపిత్త వికారజిత్ ॥

తా. రసభస్మము నిష్కప్రమాణము దీప్తద్రాక్ష పంచదార ఇవి 6 నిష్క-
ములు. ఇటుల వీనినిమర్దించి 30 మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అడ్డసరపాకురసము
తేనె అనువానితో సేవించిన క్షయకాస దప్పి వాంతి రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు పైత్యముద్గరరసము.

శ్లో॥ [చరకే] పారదం హింగుళీతాచ హ్యార్ధ్యయ్యత్రేచ మేఘ
యేత్ | కుక్కుటాండ రసోభాగో టంకణ క్షారమేవచ |
గంధకస్య తథాభాగో మృతేన పరిమర్దయేత్ |
సిద్ధంరసంసమాధాయ జీరతో యేనదాపయేత్ |
మాషత్రయం ప్రతిదినం గ్రహణీ రక్తదోషమత్ |
జ్వరదాహ వినాశత్స రక్తపిత్త నిబర్హణః ॥

తా. రసము ఇంగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి మర్దించి ఉ
యంత్రములోనుంచి 2 రూములు పాకముజేసిన రసము పైకంఠయందు వ్యాపిం
ఇట్టి సంస్కారముచే శుద్ధమైన పాదరసమును సాంగశీతలమున గ్రహింపవలయు
అట్టి పాదరసము కోడిగుడ్లరసము టంకణక్షారము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజే
వసనాళి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి భాగుగమర్దించి 3 మామ
లంతేసిమాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయముతో గాని లేక దీప్తద్రా
తేనె పంచదార అనువానితోగాని లేక ఖర్జూరపండు లేనె అనువానితోగాని
వించిన గ్రహణీరక్త దోషము జ్వరము దాహము రక్తపైత్యము హరించు.

ర క్తపి త్తములకు మహాచంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ప్రత్యేకంతోలమానేన * సూతకాంతాభి
భస్మకమ్ । సమంసయంగంధకంచ కృత్వాకజ్జలికాంతిధా ।
ముస్తామాలతిదూర్వాభిః కేతికీస్తనవారిణా । స్నహదేవ్యాః
కుమార్యాశ్చపర్పటస్యచవారిణా । మృణాళస్య శతాహ్వ
యాశ్చతావర్యారసేనచ । భావయిత్వాత్రయత్నేన దివసేది
వసేపృక్ । ఓషేన్దుభూదిగాసత్వం కర్పటోశీరమాగధి । శ్రీ
గంధం శార్దిబైతేషాం సమాంశంసూక్ష్మచూర్ణితమ్ । ద్రా
క్షాదిక కషాయేణ సప్తధాపరిభావయేత్ । ఛాయాయాం
వరిశోష్యాథ వట్కఃకారాశ్చణోకమాః । అయంచంద్ర
కళానామరసేంద్రఃపరికీర్తితః । సర్వపైత్యగదధ్వంసీ వాత
పైత్యగదాపహః । అతర్భాహ్యమహాదాహ విధ్వంసోయం
మహారసః । గ్రీష్మకాలేశరత్నాలే విశేషేణప్రశస్యతే ।
కురుణేనాస్తిమాంద్యంచ మహాతాపజ్వరంహరేత్ । శోషం
మూర్ఛాహరత్యాశు స్త్రీణాంరక్తంమహాప్రవమ్ । ఊర్ధ్వా
ధోర క్తపి త్తంచర క్తవాంతి విశేషతః । మూత్రకృచ్ఛాఞ్చి
సర్వాణి నాశయేన్నాత్రసంశయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము
ఏనిని సుమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి కాటుకతో సమానముగ మర్దించి పిదప
భద్రముపైలు విరజాజిపువ్వులు గరికెవేళ్లు మొగలించిన్న సహదేవి కలబందపర్పట
కము తామరతూండ్లు అడవిసదాప పిల్లిపీచరవేళ్లు అనువానిని కితోదకముతో ప్రత్యే
ప్రత్యేకములుగదంచి రసముతీసి ప్రతిదానితో ఒక్కొక్కదినము మర్దించి అందు
స్పృశింపరావట్టకము వట్టివేళ్లు పిప్పళ్లు శ్రీగంధము గూడపాల అనువానిని సమ
భాగములుగ చూర్ణముజేసి కలిపి దీనిని ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార ఇప్ప

* సూతకం తామ్రభస్మకమ్॥ రసము - తామ్రభస్మము.

పువ్వు తేనెతవక్షీరి ముష్టిమధుకము అనువానిక సాయముతో 7 దినములు భాననజేసి నీడ నెండించి శనగగింజలంజేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని దీపద్రాక్షపండు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ 6 మాసములు సేవించిన సర్వపైత్యములు చాత పిత్తజనితరోగములు కడుపులోమంట వెలపట తాపము కడుదాహము అగ్నిమాంద్యము కడుతాపజ్వరము శోష మూర్ఛ అనురోగములను బాణికాయలచూర్ణ యుక్తము గపాకముచేయబడిన గోఘృతాను పానముతోడగాని లేక మామిడిచెక్కరసములో సున్న పునీరు తి నూనెబొట్టు కలిపిగాని సేవించిన కుసుమరోగములను ఖర్జూరపండు తేనె లేక గుమ్మడుపండు తేనె అనువానిలో దేనితోగాని సేవించిన ఊర్ధ్వగత అధోగతరక్తపైత్యములును రక్తవాంతులును మూర్ఛయు సర్వమాత్ర కృచ్ఛ్రములను గుబులుగల పైత్యములును అస్థిస్థావరోగములును హరించు. ఈచంద్రకళారసము రక్తపిత్తముల బోకడుచుటయందు కడుప్రసిద్ధిజెందియున్నది. మఱియు నీరసము గ్రీష్మశరత్కాలములయందు విశేషము ప్రశస్తంబు (మఱియు నీనిని లవంగపు చూర్ణయుక్తముగ జేయబడిన చిన్నంగిసమూలము ఇంగువ కరక్కాయ అనువాని కసాయముతోడగాని లేక రేలగంధము పేల్చినఇంగువ సైంధవలవణము మిరియాలు శొంఠి అనువానిచూర్ణముతోడగాని లేక జీడిగింజలచూర్ణముతోడగాని 6 నెలలు భక్షించిన గుబులుగల పైత్యములు హరించు.)

రక్తపిత్తమునకు వేణుపత్రాదికసాయము.

శ్లో॥ వేణుపత్రో శీరముస్తాః కేశీదాడిమ వాలుకమ్ |

శ్యాధో నాగరమిశ్రస్త రక్తపిత్తనిబర్హణః ||

తా. వెదురాకు వట్టివేళ్ళు తుంగగడ్డలు కురువేరు దానిమ్మకాయ కూతురు బుడమ వీనిని సమభాగములుగదంచి కసాయముకాచి అందు శొంఠి చూర్ణము గలిపి పానముచేసిన రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు అలక్తకల్పము.

శ్లో॥ అలక్తకలశంక్షౌద్రం రక్తవాంతి హరంభవేత్ ||

తా. లక్క తేనె కలిపి సేవించిన రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ పుష్కారే కాకతుండ్యాస్తు మూలంగోక్షీరభావితమ్ |

రక్తవాంతి హరంపేయం ప్రత్యహం నిష్కనిష్కమ్॥

తా. పుష్కమినాక్షత్రము ఆదివారముకూడిన దినమునందు బండిగురిజవేరు చెక్కనుదెచ్చి చూర్ణముచేసి అవుపాలితో 7 మారులు భావనచేసి ప్రతిదినము నిష్కప్రమాణము సేవింపుచుండిన రక్తపిత్తము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు చుడినాదిపుత్రము.

శ్లో॥ చందనసారకషాయవివక్షం శారిభయామధు కీన సుసర్పి॥

శర్కరయ-మధుకీనచమిశ్రం శోణితపిత్తముపోహతిసద్యః॥

తా. రక్తచందన కషాయములో సుగంధిపాల ఇప్పుపువ్వులు నెయ్యి కలిపి పుత్రపక్షముగాకాచి అందు శర్కర తేనెకలిపి సేవించిన తత్క్షణము రక్తపిత్తము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు ఉశీరకాచిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఉశీరం తగరంశుంతి కంకోలా చందనద్వయమ్॥

లవంగం పిప్పలీమూలం తృష్ణైలా నాగకేసరమ్॥

ముస్తామలక కర్పూరం తవక్షీరీచ పత్రకమ్॥

కృష్ణాగరుసమంచూర్ణం సితాస్యా దప్తమాంశకమ్॥

రక్తవాంతిహృదస్తాపం నాశయే న్నాత్రసంశయః॥

తా. వట్టివేళ్లు గ్రంథితగరము శొంతి కంకోలములు శ్రీగంధము రక్తచందనము లవంగములు మోడి పిప్పళ్ళు ఏలకులు నాగకేసరములు తుంగముపైలు ఉసిరికెపప్పు కర్పూరము తవక్షీరి ఆకుపత్రి కృష్ణాగరు దీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి దానికి రివ భాగము పంచదార గలిపి పిల్లి అడుగంత భక్షించిన రక్తవాంతి తొమ్మిలోమంట నిస్సంశయముగ హరించు.

రక్తపిత్తమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ ముద్గగోధూమషష్టికా శౌలీజాంగల జామిషమ్॥

షక్వకూక్మాదవత్తూర కటోలం తండులీయకమ్॥

ద్రాక్షదాడిమ ఖర్జూరం ధాత్రిఫల ఘృతంమధుః |
ప్రదరేర కృపిత్రేచ కథ్యవర్గ ఉదాహృతః ||

తా. పెసరకట్టు గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు జాంగలమాంస ము ముదురు గుమ్మడుకాయ పొన్నగంటిహార పొట్లకాయ చిట్టిహార ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికెపప్పు ఆవునెయ్యి తేనె ఇవి రక్తపైత్యరోగులకు కుసుమ రోగులకు పథ్యకరంబులు.

ర కృపిత్రమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ కల్వస్తు లవణక్షారం మత్స్యమద్య విదాహినః |
మాషానిష్పావతిలజ కుభుత్థ లశునందధి |
ప్రదరే ర కృపిత్రేచ హ్యవధ్య మితికథ్యతే ||

తా. కారము పులుసు ఉప్పు క్షారము మత్స్యములు మద్యము విదాహకర్ద్ర వ్యములు మినుములు అనుములు ఆవాలు నూనె ఉలవలు వెల్లుల్లి పెరుగు ఇవి రక్త పైత్యరోగులకు కుసుమరోగులకు ఆపథ్యకరంబులు.

ఆమ్లపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథావ్యత్సా ప్రవక్ష్యామిసంక్షేపం సూక్తముత్ర మమ్ | ఆయుర్వేదోఽపదేక్షన్మి న్నామ్లపీత్రంనిగద్యతే | విరుద్ధరుష్టామ్ల విదాహిపీత్ర ప్రకోపిపానాన్న భుజోవిదగ్ధం | పీత్రంవ్యహేతూపచితంపురాయ తదమ్లపీత్రం ప్రవదంతి సంతతః ||

తా. ఇక ఆయుర్వేదమునకు జెప్పబడిన ప్రకారము ఆమ్లపీత్తోత్పత్తిని సంక్షేపముగ వచించెద. విరుద్ధక్షీరమత్యైద్యాహారములు పులుసు విదాహకర్ద్రవ్యములు అనువాని సేవనవలన వర్షాది ఋతుపులవలన పీత్రము ప్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు జీర్ణము గాక పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ ఆమ్లాల్పిత్రా చ్చిరోర్తి జ్వరిత తనువపుః కోష్ఠ హృత్కంఠ దాహస్నేహిదో మూర్ఛా పిపాసాకఫ సహితవమిశ్చామ్ల శేషో రసస్య | వాచాఘృణేనతస్మిన్ జఠరమురగతే చామ్ల శేషస్య

నాంతి స్తిక్తా మ్లొద్ధార కంఠూ బహువిధపిట కామండలా
స్యామపి తే॥

తా. తలనొచ్చుట జ్వరముగలుగుట శరీరము కృశించుట లోకడుపు హృద
యము మెడ అనువానియందు తాపముగలుగుట చెమట మూర్ఛ దప్పిగలుగుట శ్లే
ష్మమును పులుసును గ్రక్కుట కడుపులో న్యాపించిన అమలపిత్తమువలన నోరు ము
క్కు అనువానియందు పులుసు వెడలుట చేదుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట దురద పలు
విధపిటికలు మండలములుగలుగుట ఈలక్షణములుగలది అమలపైత్యమని తెలియ
వలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అవిపాకమైక్యే శ తిక్తామ్లొద్ధారగౌర
వైః । అరుచిఃకఠతృడాహ మోహమూర్ఛాః క్వచిద్భ్రమః ।
తిక్తామలకముగోద్ధార శ్వాసహృల్లాసతాపత్వత్ । ప్రలాఙ్గకు
క్షిరోగశ్చ హ్యమపి తస్య లక్షణమ్॥

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుట ఆయాసముగలుగుట శరీరము పగులుట చే
దుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరము బరువుగనుండుట అరుచిగలుగుట కంతము
ఎండుట తాపము మోహము మూర్ఛ ఒకొకొకపుడు భ్రమగలుగుట చేదుగ పుల్లగ
వగరుగ వమనము సేయుట శ్వాస ఓకరగలుగుట ప్రలాపించుట కడుపులో శూలిం
చుట ఈలక్షణముగలది అమలపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [ఓకితాసారసిద్ధసంగ్రహే] ఆమ్లొద్ధారాన్లుపమసంశిరోర్వి
రితవపుః । ఆమలపిత్తస్యలింగాని స్వేదతృష్ణావిమూర్ఛామ్ ।
తత్కృచ్ఛిసాధ్యంప్రత్యగ్రం దుశ్చికిత్సం పురాతనమ్॥

తా. పులితేనుపులు గలిగి పులుసును గ్రక్కుట తలనొచ్చుట జ్వరము చెమ
టదప్పి మూర్ఛ గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది అమలపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది
లేతగనుండిన కష్ట సాధ్యము ముదిరి వాత పిత్త శ్లేష్మయుక్తంబై జ్వరయుక్తం
బైయుండిన అసాధ్యము.

ఉద్ధౌఘోముఖాన్లు పిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ ఉద్ధౌఘస్యపిత్తేవమనం విరేచనమధోగతే॥

నర్వత్రానశనశ స్తం నిరూహంచ ప్రశస్యతే |
కథపితృప్రశమనం యచ్చపానాన్న భేషజమ్ ||

తా. ఆమ్లపిత్తము ఊర్ధ్వముఖంబైన వసునమును అధోముఖంబైన విరేచనమును ఊర్ధ్వాధోముఖంబైన లంఘనమును నిరూహవస్తికర్మమును మఱియు శ్లేష్మపిత్తరక్త శమనోపయుక్త పానాన్న భేషనను చేయించి దానిని భోజింపవలయు.

ఆమ్లపిత్తమునకు సంజీవరసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] రసగంధక తామ్రంచ కాంతభస్మ
సమాంశకమ్ | ముసలీరససంమర్థ్యం కాచకుప్యాంబినిక్షి
పేత్ | పాచయేద్వాలుకాయంత్రే ద్వియామాతేసముద్ధ
రేత్ | సిందూరంత్రిఫలానోష్యం ఘోరలవణపంచకమ్ |
హింగుగుగ్గులుపష్ణించ కుబేరాక్షశ్చటంకణమ్ | దీప్యత్ర
యంచజాతిశ్చ సూరణంబిశ్యవత్సకమ్ | శిగ్రుద్వయంతథా
పుంభి వ్యాఘ్రేత్రయవటోలకమ్ | రాక్షశేవజ్రవల్లిచ కటభి
క్షురపీలుకమ్ | సమభాగానిసూచూర్ణ్య ఖల్వమద్యేవినిక్షి
పేత్ | గృంజనశృంగబేరస్య జంబీరశ్శభావనా నిష్కా
ర్థమధునాలేహ్యం యామేయామేచభక్షితమ్ | ఆమ్లపిత్తం
నిహంత్యాశునర్వన్యాధిహరః పరః | కుర్యాత్ప్యగ్గపరిత్రా
ణం సంజీవరసఉత్తమః ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డ రసముతో మర్దించి సూత్రముచేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోబోసి వాబుకాయంత్రమున 2 గుర్రములువండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి అందు సిందూరము త్రిఫలము త్రికటుకములు త్రిక్షారములు పంచలవణములు ఇంగువ శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము చిత్రమాలము గచ్చపలుకులు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ఖురాసాని ఓమము మంచీమము అజామోదము జాజికాయలు అడవికండ అడవి ఆల్లము కొడిసెపాల మునగ గడ్డ కాయమగగడ్డములు వెంపలివేళ్లు నేలముల శేళ్లు పెద్దములకవేళ్లు రామములక

వేళ్లు చేతిపాట్లు బలురక్కసిగడ్డ నల్లేరు ఒరగొమ్ము నేలగొలిమిడి గాడిదెగడపరవేళ్లు అనువాని చూర్ణమును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ రసప్రమాణముకలిపి మర్దించి వెల్లుల్లి పాయలరసము అల్లము నిమ్మపండ్లు అనువాని రసములలో ప్రతిదానితో 3 మార్లు భావనజేసి ప్రతిర్ణామునందు అర్ధనిష్కప్రమాణము తేనెతో సేనిలేక తమల పాకుతో సేని భక్షించి ఉష్ణోదకమును పానముచేసిన ఆమ్లపైతృము గ్రహణి అజీర్ణము గుల్మశూలమొదలగు సర్వరోగములు శీఘ్రముగ హరించు. ఇది ప్రాణముల కక్షించుటచే సంజీవరస వనంబడు. (దీని సేవనవలన నీరువెడలకుండిన దొండాకురళమును పానము సేయవలయు.)

ఆమ్లపిత్తమునకు పీత్రభంజన సము.

శ్లో! [చరకే] పాగదంగంధకంతామ్రం ముసలీరసమర్దితమ్ । కాచకుప్యంవినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రకేతకా । పచేద్భిషక్చసంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । త్రిక్షృంపంచలవణం హింగుగుగ్గులు కుష్ఠకమ్ । కటుత్రయంచత్రిఫలా గంధారీ జాతికద్వయమ్ । దీప్యత్రయంత్రిఫేచంచ ముసాంబ్రంవిషవత్సకమ్ । ఏలాద్వయంచ సాభాగ్యం కుబేరావహ్నిమూలకమ్ । తిలత్రిణీఫలగంధీచ చూతందాడిమఖంఘలమ్ । సమభాగాని సంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ । భావయేత్ప్రవారంచ శృంగ బేరసేనచ । నిష్కార్ధంమధునారేహ్యం యామేయామేచ భక్షయేత్ । ఆమ్లపిత్త నిహంత్యాశుగ్రహణీచ విసశ్యతి।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మూత్రలుజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోపోసి వాలుకాయంత్రమున 2 రూములు వండి సాంగకీతలమున దీని అందు త్రిక్షృరములు పంచలవణములు నేతితో పొంగించిన ఇంగువ శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలముచంగల్వకోష్ఠులు త్రికటుకములు త్రిఫలములు గంజాయివిత్తులు జాజికాయలు జాపత్రి ఓమము ఖురాసాని ఓమము అజామె దము పోస్తుకాయ గసగసాలు నల్లమందు ముసాంబ్రము అతివసకొడి నెపాల ఎలకులు బొంతవలకులు శుద్ధిచేసిన

వలిగారము గచ్చపలుకులు చిత్రసూలము చింతతెయినలు మయీసలములు కామ
మోడి మామిడిపప్పు దానిమ్మకాయ అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి
కలిపి 7 మార్లు అల్లపురసముతో భావనజేసి ౩ నిమ్మప్రమాణమును ప్రతిరూమున
తేనెలో నేవింపుచుండిన ఆమ్లపిత్తముగ్రహణి (చర్ది అజీర్ణము) హరించు.

ఆమ్లపిత్తమునకు లీలావిలాసరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూత తథాగంధం మృతతామ్రాభ్ర
రుచ్యకమ్ । తుల్యంశం మద్దయేద్యామం రుధ్వా పాచ్యం
లఘూపుటే । అక్షంధాత్రీంచపథ్యాంచ క్రమవృద్ధ్యా విపాచ
యేత్ । జలేనాష్టగుణేనైవా గ్రాహ్యమష్టావశేషితమ్ । అనే
నభావయే త్పుర్యం పక్వసూతంపు నఃపునః । పంచవింశతి
వారంచ తావతాభ్యుగ జైర్ద్రవైః । సంశోష్య భక్షయే
ద్రావైః పంచగుంజం మధుపుతమ్ । రసోలీలా విలాసోయ
మామ్లపిత్తంనియచ్చతి ॥

తా: శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మ
ము సౌవర్చలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము
తో 1 రూము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి లఘువులంబిడి పిదప 1 భాగము
గచ్చపలుకులును 2 భాగములు ఉసిరికేపప్పును 3 భాగములు కరక్కాయలను దం
చి వాని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి ఆష్టావశేషముగ కషాయముకొని యీ కషాయ
ముతో 25 మార్లును గుంటగలగరాకు రసముతో 25 మార్లును పైయోషధమును
ఖల్వములో మర్దించి ఎండించి చూర్ణముజేసి అంగు 5 గురిగింజలయెత్తులో గురిగింజ
యెత్తు సింధూరము తేనె కలిపి నేవించిన కడుదుర్లు టమైన ఆమ్లపైత్తములు
హరించు.

ఆమ్లపైత్తమునకు ప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసతత్త్వాకరే] గంధ్రాగ్రంస మంసూతం వారాహీరసమ
ర్జితమ్ । పంచకుప్యాం వినిక్షిప్య ముఖంఖండే సరోధయేత్ ।
పాచితంవాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్ । సిం
దూరంవత్సనాభంచ త్రిఫలావ్యోమచిత్రకమ్ । త్రిక్షౌరం
పంచలవణం హింగు గుగ్గులుదీప్యకమ్ । ఆజామోదం చేంద్ర

యవం పృథగ్రససమైర్ముతమ్ । అర్దకస్య ద్రవేణైవ భావయే
త్సప్తవారకమ్ । ద్విమాషమనుపానేన ద్విపలేనోష్ఠవారిణా ।
అనుపానవి శేషణ స్వరోగా వివాశయేత్ । అభిన్యాసం
చాప్లుపిత్తం గ్రహణీపాండు గుల్మజిత్ । కాసశ్వాసంచస్తీహం
చ జ్వరాతీసారమేవచ । వాతశూలంచ మందాగ్నిం సర్వజ్వర
వివాశకః । కుర్యాత్ప్రాణపరిత్రాణమయం ప్రాణేశ్వరోరసః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన రసము వీనిని సమభాగ
ములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలుచేసి గాజు
కుప్పెలోబోసి బలపపుబిల్లచే దాని మూతిని మూసి వాలుకాయంత్రమున 2 రూపా
ములు పండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి అందు సిందూరము శుద్ధిచేసిన
వాభిప్రేథలములు త్రికటుకములు చిత్రమాలము త్రిక్షారములు పంచలవణములు
ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహీసాక్షి గుగ్గిలము ఓమము ఖురాసాని ఓమము కొడిసెపాల
అనువానితో ప్రతిదాని చూర్ణమును రసమెత్తును కలిపి అల్లపురసముతో 7 మార్లు
భాజనచేసి 2 మాషములయెత్తు తేనెతోసేవించినను లేక తమలపాకులోనునిచి భ
క్షించి చేరెడు ఉష్ణోదకమును త్రాగినను అభిన్యాసము ఆప్లుపెత్తము గ్రహణీ
పాండువు గుల్మము కాసశ్వాసలు స్తీహరోగము జ్వరాతీసారము వాతశూలము అగ్ని
మాంద్యము సర్వజ్వరములుచూరించు ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే ప్రాణేశ్వర రస
మని శిష్యుంబడు.

ఆప్లుపై త్యమునకు మహాప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [శారీరే] గంధకాభిసమంసూతం వారాహీరస మర్దితమ్ ।
హంసపాదిరసేనాపి మర్దయేత్త్రిదినమ్మధు । కాచకుప్యాం
తరేషీప్త్యా తన్ముఖించ నిరుద్ధ్యద । పాచయేద్వాలు కాయం
త్రేతథాయామ చతుష్టయమ్ । సాంగశీతల మాదాయ మర్ద
యేదేభికాషడైః । పంచకోలంచ త్రిక్షారం జీరకద్వయ దీప్య
కమ్ । మరీచాన్ పంచలవణం గుగ్గులుంచ విషద్వయమ్ ।
త్రిజాతకంలవంగంచ వరారాన్నా శ్వగంధికా । జంబీరార్ద్రక
భృంగాణాం రసై స్సంమర్దయేత్పుథక్ । సప్తరా త్రంతతో
గుంజాప్రమాణం వటీకృతమ్ । తత్తద్రోగేను పానేనసేవయే

త్సర్వరోగజిత్ । సన్నిపాత మభిన్నాస్యసం ధనుర్వాతంచ
తాంద్రికమ్ ॥ కాసత్వాసాగ్ని మాంద్యంచ పాండు కామలి
పీనసాఙ్ । శోఘంగుల్మ తథార్థాంసి త్తయంచ గ్రహిణీ
గదాఙ్ । జ్వరకుష్ఠ ప్రమేహంచనాశయే న్నాత్రసంశయః ।
సర్వేషాం పిత్తరోగాణాం మహా ప్రాణేశ్వరోరసః॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన రసము వీనిని సమభాగ
ములుగ. ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డల రసము హంసపాదియాకు రసము వీని
తో ౩ దినములు నున్నగమర్చించి గాజుకుప్పెలోనుంచి దాని మూతిని మూసి వా
లుకొ యంత్రమున 4 రూపములు వండి సాంగశీతలమున దీసి అందు పిప్పళ్ళ మో
డి చెవ్యము చిత్రమాలము శొంతి సర్జతూరము యవతూరము టంగణతూరము జీలకఱ్ఱ
నల్లజీలకఱ్ఱ ఓమము మిరియాలు పంచలవణములు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము
శుద్ధిజేసిన నాభి అతివస లవంగపుచ్చెక్క ఏలకులు లవంగపత్రి లవంగములు త్రి
ఫలములు దుంపరాన్నము డొమ్ముడోలుగడ్డ అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రస
మునకు సమముగ కలిపి నిమ్మపండ్లు అల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములలో
ప్రతిదానితో 7 దినములు మర్చించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపాన విశేష
ములతో సేవించిన సన్నిపాతము అభిన్నాస్యసం ధనుర్వాతము తాంద్రికసన్ని ౩ స
త్వాసలు అగ్నిమాంద్యము పాండువ్ర కామిల పీనసము శోఘ గుల్మము మూలవ్యాధి
క్షయరోగము గ్రహణిజ్వరము కుష్ఠపు ప్రమేహము ఆమ్లపైత్యము మొదలగు సర్వ
పైత్యరోగములు హరించు.

ఆమ్లపైత్యమునకు రసభస్మాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతార్కలోహానాం తుల్యంపథ్యాంవిచూర్ణి యేత్ ।
మాషత్రయంలిహేత్క్షైద్రేణామ్లపిత్తప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము ఇః దినుసు కొక్కొక
తులము కరక్కాయలు ౩ తులములు ఇటుల నేకముజేసి తే్ లోకలిపి ౩ మాష
ముల యెత్తును సేవించిన ఆమ్లపైత్యము హరించు.

ఆమ్లపైత్యమునకు అభ్రకాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతాభ్రకంమృతంఘోహంతౌద్రేర్లి హ్యద్విగుంజకమ్ ।

ఫలత్రయంపటోలంచతిక్వాక్వాధంసితాయుతమ్ ।
ఆప్లుపి త్తహరంచాశుపి బేచ్ఛర్దింజ్వరంజయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము లోహభస్మము వీనిని తేనెతో నేవించినను లేక త్రిఫలములు చేతిసాట్ల కటుకరోహిణి వీనిని కషాయముకాచి పంచదారకలిపి తాగినను ఆప్లుపయిత్యము ఛర్ది జ్వరము శీఘ్రముగ హరించు.

ఆప్లుపైత్యమునకు తామ్రాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతతామ్రంచై కగుంజం మధునానచాభక్షయేత్ ।
ద్రాక్షంపథ్యాంసమంఖాతే నృగునాచాప్లుపి త్తజిత్ ॥

తా. గురిగంజంత తామ్రభస్మముగాని లేక ద్రాక్షపండు కరక్కాయ ఆనువానిని సుముగ చూర్ణము చేసిగాని తేనెతో నేవించిన ఆప్లుపయిత్యము హరించు.

* ఛర్ది నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దుష్టైర్దోషైః పృథక్సర్వైర్భిత్సాలోకనా
దిభిః । ఛర్దయఃపంచవిజ్ఞేయా స్తాసాంలక్షణముచ్యతే । అతి
ద్రవైఃరతిస్నిగ్ధై రహృద్వైర్లవనై రపి । అకాలేచాతిమాత్రై
శ్చ తథాసాత్స్యైశ్చభోజనైః । శ్రమాద్భయా దధోద్వేగా
వజ్జిన్యాత్క్రమిదోషతః । నార్యాశ్చాపన్న సత్త్వాయాస్తథాతి
ద్రుతమశ్నతః॥

తా. కడుద్రవము స్నిగ్ధముగల పదార్థములు మనస్సుకు ఇంపుగాని పదార్థముల లవణపదార్థములు ఆనువాని నేవనవలన అకాలభోజనములేక అధికభోజనము లేక శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగాని భోజనము అనువానివలన శ్రమ భయము దుఃఖము ఆజీర్ణము క్రిమిదోషము గర్భిణీస్త్రీలకుగలుగు గర్భిణీడ అతితీవ్రభోజనము అనువానివలన వాత పిత్త క్షేమములు ప్రకోపించి వాతఛర్ది పిత్తఛర్ది ఆరోచకఛర్ది అగంతుకఛర్ది అను 5 విధ చర్దుల గలుగుతేయు.

* అన్నవానాదులయందు ద్వేషముకలిగి నమనంబగుటయే ఛర్దిగోగమనంబును.

ఛర్దిపూర్వ రూపము

శ్లో॥ హృల్లాసోద్ధార సంరోధాప్రసే గోలనణస్తనుః ।

ద్వేషోన్నపానేచ భృశంవమీనాం పూర్వలక్షణమ్ ॥

తా. ఓకరగలుగుట తేనుపులువచ్చుట మలమూత్రము వెడలకుండుట నోట నీరు గారుట నీరు కొంచము వుప్పగనుండుట అన్నపానములయందు మిక్కుటముగ నేవ్వముగలుగుట ఈలక్షణములవలన ఛర్దిరోగము జనించునని తెలియవలయు.

ఛర్దినియందు సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ అస్యాంచలం ఘయేత్పూర్వం ముహుఃకార్యం విరేచనమ్ ॥

తా. పైకెప్పబడిన నీ విధ ఛర్దిలయందు తఱచుగ లంఘమును విరేచనము ను చేయించవలయు.

చాతఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఛర్దిర్భవేత్కృష్ణ కషాయఃఫేనై ర్ముహుర్ముహుశ్శూలక కుక్షిదాహా । వాతోద్భవాంఛర్ది మిమాంబ్రువంతి వక్త్రేచశోషోన్మిముఖ్యవై ద్యాః

తా. నల్లగ వగరుగ నురుగుగ గ్రక్కుట పలుమారుశూల కడుపులో మంట గలుగుట నోరుయెండుట ఈ లక్షణములుగలది చాతఛర్దియని అశ్వినీదేవతలు వచించెదరు.

పైత్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిపాసా ముఖశోషశీర్ష తాల్పకీనంతాప భయోభిమార్తః । పీతంభృశోష్ణం హరితంసతిక్తం ధూమ్రంచ పి నవమేత్సదాహమ్ ॥

తా. మూర్ఛ దప్పిగలుగుట ముఖమువాడియుండుట తల దవడలు నేత్రములు మండుట అజ్ఞానము భ్రమగలుగుట పచ్చగ కడుపువ్లుముగ ఆకుపగువర్ణము, వగరుగ ఊగ్రావర్ణముగ దాహయు క్తముగ గ్రక్కుట ఈ లక్షణములు గలది పైత్యఛర్దియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ సిద్ధసంగ్రహే వాంతోరుణోయత్రవర్ణః పిచ్చిలః పూతినీత
లః । శ్లేష్మఛర్ది వికారోయంమునిభిః పరికీర్తితః ॥

తా. ఎఱ్ఱగ బంకగ దుర్గంధముగ చల్లగ వమనంబగుట ఈ లక్షణములు
గలది శ్లేష్మఛర్దియని తెలియవలయు.

ఛర్దిరుచి లక్షణము.

శ్లో॥ హృచ్చూల పీడనయుతం వమనేన పితృత్ప్రదౌ హశోషబహు
శం సతతం ప్రలాపః శ్లేష్మాధికం హ్యరుచికరం పమిగోగకే
తునై వర్ణ్యమోహజడతా గురుకంపనంచ ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన వమనంబై తొమ్మునొచ్చుట దప్పిగలుగుట ఎల్ల
ప్పుడు శరీరముమండుట శోష కడుప్రలాపము శ్లేష్మాధిక్యము అరుచిగలుగుట ముఖ
ము వెల్లబోవుట మోహము జడత్వము మిక్కుటముగవణుకుగలుగుట ఈలక్షణములు
గలది ఛర్ది ఆరోచకమని తెలియవలయు. (ఛర్ది రోగము త్రిదోషలక్షణయుక్తంబు
గనుండిన అసాధ్యము. ద్వంద్వలక్షణయుక్తంబుగనుండిన యాష్యము. ఏకదోషలక్ష
ణయుక్తంబుగ నుండిన సాధ్యము.)

అగంతుకఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ బీభత్సజాదౌ హృదజాఽమజాచ యాఽసాత్యజావా కృ
మిజాచయాహి । సాపంచ మీతాంచ విభావయేత్తు దోషో
చ్చయేనైవ యథోక్తమాదా ॥

తా. శోతపదార్థదర్శనము వేవిళ్ళు అజీర్ణము శరీరమున కనుగుణ్యముగాని
భోజనము గర్భస్థక్రిమిలు ఆను నీ 5 కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకో
పించి 5 ది యగు అగంతుకఛర్దిని గలుగజేయు. మఱియు దీనియందు వాతాది
ఛర్దిలక్షణములే గలిగియుండు.

అసాధ్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ విఘ్నేదమూత్రాంబు సహనివాయుః ప్రోతాంసిసంరుష్యయ
దోర్ధ్వమేతి ! ఉత్పన్నదోషస్య సమాచితంతం దోషము

ద్యవనరస్యకోష్ఠాత్ । విణూత్రయోస్తత్సమగంధ వర్ణం
తృప్త శ్వాసకాసార్తి యుతంప్రసక్తమ్ । ప్రచ్ఛర్దయే దుష్ట
మిహాతివేకా త్తయార్దితశ్చాశు వినాశమేతి॥

తా. వాయువు పురీషము స్వేదము మూత్రము ఉదకము అనువాని వహింపుచుండు ప్రోతస్సులనడ్డగించి ఊర్ధ్వముఖంబైవలమూత్ర అమానగంధ వర్ణములు గలదై దప్పిని శ్వాసమును దగ్గును గలుగం జేయునదియై నరునియొక్క కోష్ఠము లోనుండి లేచి కఫమునుగాని లేక పిత్తమునుగాని పలుమారు కడువేగముగ వమనంబగునటుల జేయుచున్నయది. ఇట్టి వమనముచే పీడితుడుగ నుండువాడు కడుశీఘ్రముగ నశించు.

వాతఛర్దియందు ఉపచారము.

శ్లో॥ క్షీరోదకసమాపీతా ఛర్ధి ర్వాతేనసంభవా ।
ససైంధవంపిబేత్సర్పిర్వాత ఛర్దినివారణమ్॥

తా. పాలునీళ్ళు పశుపువ్లము వీనివలె వమనంబైన వాతఛర్దియని తెలియవలయు. ఇది నివృత్తించుటకై నెయ్యిలో సైంధవలవణమును కలిపి నేవింపవలయు.

వాతఛర్దికి విశం గాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ విశంగంసైంధవోపేతం సౌవర్చలకటుత్రయమ్ ।
భక్ష యేన్మధునాచైవ వాతఛర్దిఞ్చిదంజనమ్॥

తా. వాయువిడంగములు సైంధవలవణము సౌర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతోనేవించిన వాతఛర్ది హరించు.

పిత్తఛర్దియందు ఉపచారములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంచాక్షమాత్రంచ నియోజ్యామలకే
రసే । పిబేన్మాక్షికసంయుక్తం పిత్తఛర్ది వినాశనమ్॥

తా. అక్షప్రమాణము శ్రీగంధములో ఉసిరికారము తేనె కలిపి నేవించిన పైత్యఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ హరీతకీనాంచూర్ణంతు లిహేన్మాక్షికసంయుతమ్ ।

అథోర్ధ్వచక్రతేనోపే ఛర్దిసేచవినశ్యతి॥

తా. కరక్కాలటాడిని తేనెతో భక్షించిన ఊర్వాధోగత దోషములు పైత్యఛర్ది హరించు.

కఫఛర్దికి పిప్పల్యాదియోగము.

శ్లో॥ కఫాన్వితాయాగపవనోత్థితాయాం సపిప్పలిసర్వ ప నింబతోయ
మ్ । పిబేత్తథాసైంధవసంయుక్తం ఛర్ద్వాంకఫామాశయశోధ
నంతత్ ॥

తా. పిప్పళ్ళు ఆవాలు సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ జూర్ణము చేసి మంచి వేపచెక్క రసముతో సేవించిన శ్లేష్మవాతఛర్ది హరించు. మఱియునిది కఫమును ఆమాశయమును శోధించు.

కఫఛర్దియందు కపిత్థాదికల్పము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపిత్థంమూలతీవ్ర పిప్పలీమరిచాన్వితమ్ ।

శిర్కరామధు సంయుక్తం శ్లేష్మఛర్దియుతోజనః॥

తా. వెలగామరసములో జాజిపువ్వు పిప్పలి మిరియాలు అనువానిచూర్ణము ను పంచదారను తేనెను కలిపి సేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] మధునామాతులుంగంచ లాజపిప్పలికాన్వితమ్ ।

కపిత్థంరజనచూర్ణం కఫఛర్ది విరాశనమ్॥

తా. పుల్లమాదీ ఫలపు పండ్లరసము పేలపుసత్తు పిప్పళ్ళు వీనినితేనెతోగాని లేక వెలగపండ్లగుజ్జలో పసపు చూర్ణమును కలిపిగా సేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

పంచఛర్దులకు పూర్ణచంగ్రోదయ సింధూరము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] తుల్యంతుల్యంరసంగంధంఖల్వమధ్యే

వినిక్షిపేత్ । కపిత్థమూలసారేణ మర్దితంచదినత్రయమ్ ।

నటికాంఛాయయాశుష్కాంభండమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కాచ

కుప్యాంవినిక్షిప్య వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్ । దీపాగ్నాచ

ద్విషణ్డాహం సాంగశీతంసముద్ధరేత్॥ కపిత్థమూలసారేణ

త్రిదినం మర్దయేత్క్రిమాత్ । బిల్వమూల కషాయేణ

మర్దయేత్త్రిదినంపునః । చాతుర్దాతకకర్పూర లవంగకుసుమా
న్యితం సర్వం రసనసంఘృతే వ మేళయిత్వా భూర్జకమ్ ॥ లాజ
చూర్ణ సితామిశ్రం మధునాసహనేవయేత్ ॥ వల్లద్వయమి
దంసూత నమనస్తంభనం తథా । కాసాదిపంచ ఛర్దీనాం
హ్యరుచేన్నాశకస్తథా । హృదోగంసర్వ భంగంచ మందా
గ్నించ నివారయేత్ ॥ పూర్ణచంద్రో దయోన్నామ నిర్మిత
శృంగలపాణినా ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
నునిచి వెలగ వేళ్ల రసముతో 3 దినములు మర్దించి వటికములుచేసి నీడనెండించి
జుకుప్పెలోనునిచి కుండలో నిసుకబోసి దానిపైకుప్పెనునిచి 12 రూములు
గాగ్నితో వండి సాంగ శీతలమున దీసి చూచిన యది సిందూరించు. పిదప దానిని
న్యములోనునిచి వెలగ వేళ్ల రసముతో 3 దినములు మారేడు వేళ్ల కమయముతో 3
దినములు మరల మర్దించి అందు సిందూరమునకు సమముగ చీలకులు * లవంగపు
క్కా ఆకుపత్రి నాగ కేసరములు పచ్చకర్పూరము లవంగములు అనువానిచూర్ణ
ము కలిపి 2 వల్లముల ప్రమాణమును పేలపుసత్తు పంచదార తేనెపీనితో నేవించిన
కుసుముకాసశ్వాసములు పంచచర్దులు అరుచిపూద్రోగము స్వరభంగము మందాగ్ని
రించు ఇదియ శూలపాణిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము.

ఛర్దులకు ఊషణాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఊషణాచకపిత్థాభ త్వగేలాపత్రకంసమమ్
సక్షోద్రంచ రసారాగ స్సపై తేఛర్దినాశకాః ॥

తా. పిప్పళ్ళు వెనగపండ్లగజ్జ తుంగముపైలు దాచనచెక్క వెలకులు అను
పత్రి సిందూరము అను నీ 7 ద్రవ్యముల జూర్ణముచేసి తేనెలో నేవించిన వాంతి
రించు.

ఛర్దులకు లాజాదికల్పము.

శ్లో॥ లాజచూర్ణం సితాయుక్తం సిందూరం మధునాసహః ।
లిహ్యత్సకలరోగేషు చర్దిస్తేనవిశశ్యతి ॥

* ఇదే దాచినచెక్కయనియు జెప్పబడు.

† ఇదే లవంగపత్రియనియు జెప్పబడు.

తా. శేలపునత్తు పంచదార సిందూరిము వీనిని తేనెతో నేవించిన సర్వపైత్య వికారములు వాంచి వారింను.

సర్వచర్దులకు బిల్వాది లేహ్యము.

శ్లో॥ త్రింశత్పలం బిల్వమూల మర్ద కుంభాంధ సాపచేత్ । అష్ట భాగావ శేషేస్మిక్ కషాయమవ తారయేత్ । త్రిశత్పలంగు డందత్వా కించిత్సక్వంచ కారయేత్ । త్రిఫలశృంగి బేరస్య మరీచస్య చతుష్పలమ్ । పిప్పల్యాః కుడవార్దంచ చవినాయా ప్రకుంచకమ్ । ముష్టింతాళిసపత్రస్య ముష్ట్యర్ధంకే సరస్యచ । ద్విపలంపిప్పలీమూలం చిత్రకస్యపలం శథా । పృథక్త్రి జాత కంచైవ కర్షణజీర పలద్వయమ్ । చూర్ణంతస్మిక్ వినిషీప్య యుక్తాపుష్పరసంక్షి పేత్ ఏతద్బిల్వాదికం లేహ్యం సర్వచర్ది నివారణమ్ । హృద్రోగ కామిలాగుల్మ గ్రహణ్యరుచిపీనసమ్ । హిక్కాకాస క్రిమిశ్వాస స్తీ హానాహగరామయాక్ । అర్కాం సి పాండురోగంచ హన్యాత్కలేనిషేవితః ॥

తా. 30 పలములు మారేడువేళ్ళను చిదియగొట్టి 1 భాండములోపై చిత్తూమె డుసేళ్ళుబోసి 8 వభాగముగ కషాయముకొని అందు బెల్లము 30 పలములుకలిపిచిక్కి గకొని పిదప యందు శొంతిచూర్ణ 3 పలములుమిరి యాలచూర్ణము 4 పలములుపిప్ప లిచూర్ణము 2 పలములు చెవ్యపుచూర్ణము 1 పలము తాళిసపత్రచూర్ణము 1 పలము నాగకేసరములచూర్ణ ½ పలము మోడిచూర్ణము 2 పలములు చిత్రమూల చూర్ణము 1 పలము ఏలకులచూర్ణము 1 పలము లవంగపుచెక్కచూర్ణము 1 పలము ఆకుపత్రిక చూర్ణము 1 పలము జీలకఱ్ఱచూర్ణము 2 పలములపై చి బాగుగ కలియబెట్టి కించిదుష్ట ముగనుండు సపుడందు తేనెబోసి బాగుగకలిపి యశోక్తకాలమున నేవించుచుండిన సర్వచర్దులుహృద్రోగము కామిలగుల్మము గ్రహణీఅరుచి పీనసము ఎక్కిళ్లుకాసము క్రిమిరోగము శ్వాసము స్తీహారోగము కడుపుబ్బరము విషదోషము మూల రోగము పాండువు వారింను.

సర్వచర్దులకు లఘుబిల్వాదిలేహ్యము.

శ్లో॥ బిల్వార్ధా ధకమంధసోర్ధకల శేషత్వా చతుర్థాంశకమ్ ।

తస్మిన్ జీర్ణగుడంచషాడశపలం మిశ్రీకృతంచూర్ణితమ్ ।
కర్పూరశంఖునధాన్యజీరకత్పటి త్వక్నే సరత్ప్రాప్తామ్ ।
లీళంచర్ద్యరుచిప్రసేకశమనం శ్వాసాగ్ని మాంద్యంజయేత్ ॥

తా. 32 పలములు మారేడువేళ్ళనుదంచితూమెడునీళ్ళుబోసి 5 వభాగముగ కషాయము కాచి అందు ప్రాత బెల్లము 16 పలములుకలిపి లేవ్యాపక్వముగ కాచిఅందు తుంగమునైలు కొతిమిద్దు జీలకఱ్ఱ వీలకులు దాచినచెక్క నాగకేసరము త్రికటుక ములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 1 పలము చొప్పున వైచి బాగుగకలియబెట్టి సేవించిన సర్వవాంతులు అరుచి ఎల్లప్పుడు నోట నీరుగారుట శ్వాసము అగ్నిమాం ద్యము హరించు.

ఛర్దులకు కృష్ణాదికల్పము.

శ్లో॥ కృష్ణాలాజకపిత్థామ్లు కోలమజ్జాత్రిజాతకైః ।
వాసాపుష్పద్భవంవారి గుడూచికాండజంజలమ్ ।
సత్కాద్రస్సాథితోయోగ స్సర్వచ్ఛర్ది నిబర్హణాః ॥

తా. అడ్డశరపువ్వల రసములోగాని లేక తిప్పతీగె రసములోగాని పిప్పళ్ళు పేలపుసత్తు వెలగగుజ్జు లేగుపప్పు వీలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్ర అనువాని చూర్ణమును తేనెను కలిపి సేవించిన సర్వఛర్దులు హరించు.

ఛర్దులకు కార్పాసాస్థికల్పము.

శ్లో॥ కార్పాసాస్థితృటికృష్ణా రాజచూర్ణేనశర్కరామ్ ।
లీహ్యచ్ఛర్ది వినాశాయ రహస్యమిదము త్తమ్ ॥

తా. ప్రత్తింజలపలుకులు వీలకులు పిప్పళ్ళు పేలపుపిండి వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ కలిపి సేవించిన ఛర్ది హరించు. ఇది రహస్యమైన క్రియ. (తెల్లని జున్నువలె వమనంబగుచుండిన శుద్ధిచేసిన హరిదళమును ఆపువెన్నతోనూరి వస్త్రము నకు పట్టించి వర్తిజేసి దీపము ముట్టించిన యంచులైలము స్రవించు. దాని తమల పాకుయందు లేపనముచేసి భక్షించిన తెల్లనిజున్నువలె వమనంబగుట హంంచు.)

ఛర్దులయందు లేపనము.

తే-గీ॥ నెమలియికమసియును విమలముగను

వసుఁధజెంగల్వక్రోష్టువు మసియుఁగూర్చి ।
గవ్వబూడిదేదేనెయుఁ గలిపికంత ।
మందుఁబూసినవాంతులు మానునవుడు ।

ఛర్దియం దనుపానములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జాతీవలవంగకంలాజమధు శర్కరామధు ।
పథ్యాగుభూచికాసత్వ మేలావై కాంజికంతథా ।
మాతులుంగం కపిత్థంచ బిల్వమూలంకరంజకమ్ ।
ఏతానివాంతినాశాయ రసరాగానుపానతః॥

తా. జాశకాయలు లవంగములు పేలాలు యష్టిమధుకము పంచదార తేనె
కరక్కాయలు తిప్పసత్తు ఏలకులు కలి మాధీఫలరసము వెలగపండు మారేడుపేరు
కానుగచెక్క వీని సిందూరనేనన కాలుంబున ఛర్ది రోగములయందును పానము
లుగ పునిచికోనవలయు.

ఛర్దులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఏలాలవంగ గజకేసరశోల మజ్జాలాజప్రియంగు ఘనచందన
* పిప్పలీనామ్ । చూర్ణంతథాచమఘనా సహసేవ్య మాన
ఛర్దినిహంత కఫమారుత పిత్తజాతామ్॥

తా. ఏలకులు లవంగపత్ర నాగకేసరములు రేగుపలుకులు పేలపుసత్తు ప్రేంక
ణము తుంగముపైలు చందనము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనె
తో నేవించిన క్షేమ్యవాత పిత్తములవలన జనించిన ఛర్ది హరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీలేహ్యము.

శ్లో॥ ఘృతేక్షుస్తుంబరీచూర్ణం పాచయేచ్ఛర్కరాయుతమ్ ।
ఏలామరిచసంయుక్తం ఖాదేదరుచివాంతయే॥

తా. కొతిమెరు ఏలకులు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి
పంచదార నెయ్యిగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి నేవించిన ఆరోచక ఛర్ది హరించు.

* చంద్రహాసమ్ ॥ చూర్ణేకృతం - పచ్చకర్పూరము.

ఛర్ద్యరోచక హరయోగములు,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భగ్నిష్ట కుస్తుంబరీకంచ నిస్తుపం శర్కరా
యుతం । ఖాదేదరుచి శాంత్యర్థ మార్ద్రకంవాసమాక్షికమ్ ॥

తా. పొట్టు తీసివేయించిన కోతిమెల్ల చూళ్లములో పంచదారగలిపిసేవించి
నను లేక అల్లపుముక్కలు తేనెలో నానబెట్టి భక్షించినను అరుచి ఛర్దిహరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యకలేహ్యము.

శ్లో॥ ధాన్యకంజీరకసితా ఘృతమగ్నివి సాచితమ్ ।
అరుచ్యేర్దోషశమనం వాంతిపి త్తవినాశనమ్ ॥

తా. కోతిమెల్ల జీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ చూళ్లముచేసి పంచదార
ఆపునెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన ఛర్ది వాంతి పిత్తము హరించు.

* ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖండార్ద్రకలేహ్యము

శ్లో॥ విత్వగార్ద్రక ఖండాంశ్చ సూక్ష్మౌ పశ్చాచ్ఛ కారయేత్ ।
పలపోడ శకంయావ ద్వ్యసర్పిషిభర్జయేత్ । పలద్వాదశశే
యావ న్నారవర్ణం భవేత్తతః । చూర్ణమావాప్య మారీచగ
నిష్కద్వాదశ మానతః । కృష్ణాష్టనిష్కం తస్మాల్గ చతు
ర్నిష్కద్వాదశమావపేత్ । వంశాఖ్య జాతిఫలయో స్తృటి
శుంఠ్యోః పృథక్పృథక్ । చిత్రకం దశనిష్కంహ్య త్పశ్చ
త్థండస్యశోడశ । పలాని సమ్యగాలోఢ్య ఛల్వా ఉద్ధృత్య
తత్పునః । ప్రాతఃకాలేచైకకర్షం హన్యాచ్ఛర్ది మరోచకమ్ ।
దీపనస్యజ్జ్వలంహన్యా త్పాచనంపుష్టి వర్ధనమ్ । రాజ్ఞాంచ
సుకుమారాణాం ప్రశస్తం చానుషిపిత్తకే ॥

తా. 16 పలములు పొట్టునొలిచిన సూక్ష్మపు అల్లపుతునకలను 12 పలము
యాపు నేతితో నెట్టగ వేయించి అందు మిరియముల మార్గము 12 నిష్కములు పిప్ప

* ఈ లేహ్యపాక కాలంబున తొలుత పంచదారను పాకుబట్టి పిదప
చిన అల్లపుతునకలను తక్కిన వానిచూర్ణములువైచి వండి పొయినాదనుం
నెయ్యిబోసి బాగుగ కలయబెట్టువలయు.

గూర్జము 8 నిష్కములు మోడి గూర్జము 4 నిష్కములు వెదురుబియ్యములు లేక వెదురుప్ప బాజికాయ ఏలకులు శాంతి ఆనువానిచూర్ణము దినుసుకు 4 నిష్కములు చిత్రమాలముచూర్ణము 10 నిష్కములు పంచదార 16 పలములు గలిపి రేహ్యాపక్వముగ నండి బాగుగ కలియబెట్టి ప్రాతఃకాలమున కర్షప్రమాణమును నేవింపుచుండిన ఛర్ద్యోచకము అగ్నిమాంధ్యము వాంతి ఆమ్లపిత్తము హరించుటయే గాక పాచనము బలమును గా గలుగు. ఇది రాజులకును కుమారులకు ప్రశస్తము.

మూర్ఖానిదానము.

శ్లో॥ ఊణస్యబహుదోషస్య విరుద్ధాహారసేవినః । వేగాఘాతాద భీ
ఘాతా దీనసత్త్వస్యవాపునః । కరణాయతనేషూ గ్రాబాహ్యే
ష్వాభ్యంతరేషుచ । నివిశంతేయదా దోషాత థామూర్ఖంతి
మానవాః । సంజ్ఞాపహను నాడీషు విహితాస్వ నిలాదిభిః ।
తమోఽభ్యుపై తినహసా సుఖదుఃఖవ్య పోహకృత్ ॥ సుఖ
దుఃఖవ్య పోహశ్చ చరఃపతతి కాష్ఠవత్ మోహోమూర్ఖే
తితామూహు షడ్విధానాప్రకీర్తితా । వాతాదిభి శ్శోణితేన
మద్యేనచ విషేణచ ॥ పట్స్వప్యేతాను పిత్తైరు ప్రభుత్వే
నావతిష్ఠతే ॥

తా. ఊణుడై పలుదోషములతో గూడియుండు నరుడు విరుద్ధాహారములనే వించుటవలన మలమూత్రముల బంధించుటవలన కాష్ఠములచే నభిఘాతము జెందుట వలన లేక సత్త్వగుణాయముగల నరునియొక్క శ్రోత్రాది బాహ్యేంద్రియములయందు ఆశ్శ్యంతర మనోవహ నాడీలయందు లేకకర్మేంద్రియ జ్ఞానేంద్రియ ములయందు వాతాది దోషములు బ్రవేశించుటవలన మనుజుడు మూర్ఖుడై సుఖదుఃఖ జ్ఞానరహితుడై భూమిపై కాష్ఠమువలె ద్రెళ్లు. (మూర్ఖుడనగా సంజ్ఞాపహ నాడులయందు వాతాదిదోషము లాచరించుటవలన సుఖదుఃఖ జ్ఞానమును నష్టపరచెడి అజ్ఞానం బకస్మాత్తుగ ప్రాప్తంబగుటయ. ఇది వాతజమూర్ఖ పిత్తజమూర్ఖ శ్లేష్మజమూర్ఖ రక్తజమూర్ఖ విషజమూర్ఖ మధ్యజమూర్ఖ ఆన 6 విధంబులు. ఈ 6 మూర్ఖులయందును పిత్తము రాజుగనుండు.

పూర్వరూపము

శ్లో॥ హృత్పీడాజృంభణాంగ్గాని స్సంజ్ఞాదార్బల్యమేవచ ।
సర్వాసాంపూర్వరూపాణి యథాస్యంచవిభావయేత్ ॥

తా. హృదయమున పీడ ఆఙ్గింతలు వచనము ఒడలిక భ్రాంతి - ఆనునవిసర్వ మూర్ఖలకు పూర్వరూపములు. ఈమూర్ఖలక్షణములు వాతాది భేదములవలన తెలియవలయు.

వాతజమూర్ఖా లక్షణము.

శ్లో॥ నీలంవాచుదినాకృష్ణమాకాశమథవారుణమ్ ।
పశ్యంస్తమఃప్రవిశతి శీఘ్రంచప్రతిబుధ్యతే ।
వేపథుశ్చాంగమర్దశ్చ ప్రసీదాహృదయస్యచ ।
కార్యశ్చింత్యవారుణాఛాయా మూర్ఖాయేవాతసంభవే ॥

తా. ఆకాశమును నీలవర్ణముగ నల్లగ లేక ఎఱ్ఱగ గాంచుట మూర్ఖిల్లుట కడు శీఘ్రముగ తెలియవచ్చుట శరీరము వణుకుట ఒడలు విరుచుట మిక్కుటముగ తొమ్ము నొచ్చుట శరీరము కృశించుట శరీరవర్ణము నల్లగ గాని లేక నీలముగ గాని వుండుట ఈలక్షణములు గలది వాతజమూర్ఖయని తెలియవలయు.

పిత్తజమూర్ఖా లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తహరిత వర్ణంవా వియత్ప్రిత మథాపివా ।
పశ్యంస్తమఃప్రవిశతి సస్వేదశ్చ ప్రబుధ్యతే ॥
సపిపాసస్స సంతాపోర క్తపీతా కులేక్షణః ।
సంభిన్ననర్చాః పీతాభో మూర్ఖాయే పిత్తసంభవే ॥

తా. ఆకాశమును యెఱ్ఱగ లేక ఆకుపసుపువర్ణముగ లేక పసుపువర్ణముగ గాంచి తక్షణమున మూర్ఖిల్లుట తెలివి గలుగునపుడు చెనుట దప్పి సంతాపము గలుగుట నేత్రములు యెఱ్ఱగ లేక పుష్పవర్ణముగ నుండుట మలము పచ్చగ వెడలుట శరీర కాంతి పసుపువర్ణముగ నుండుట ఈ లక్షణముగలది పిత్తజమూర్ఖయని తెలియవలయు.

కఫజమూర్ఖా లక్షణము.

శ్లో॥ మేఘులంకాశ మాకాశ మావృతంవాతమోఘునైః ।

పశ్యంతమః ప్రవిశతి చిరాచ్ఛ ప్రతిబుధ్యతే ।

గురుభిః ప్రాప్తజైరంగై ర్యదైవా ద్ద్రోణచర్మణాః ।

సప్రసేకస్స హృల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే ।

అ. మేఘములచే లేక చీకటిచేగాని గప్పబడినటుల ఆకాశమునుగాని తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘకాలము నిూద తెలివినజెందుట శరీరముపై దట్టమైనవస్త్ర గాని వేక పచ్చిచర్మముగాని కప్పబడినటులుండుట ముఖమువలన చొంగకారుట పొందినచ్చునటులుండుట ఈతక్షణముగలది కఫజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాకృతి స్సన్నిపాతా దవస్మార ఇవాగత ।

సజతుం పాతయత్యశు వినాబీభత్సచ్ఛేష్టితైః ॥

తా. వాతనిత్యైష్టమృతక్షణయుక్తంబై నోట నురుగుకారుట వండ్లకొరుకుట నేత్రములు త్రిప్పట ఈమొవలగు ఆపస్మారలక్షణ విహీనంబై 2 వ ఆపస్మారము వలె నుండునది సన్నిపాతజమూర్ఛ యనంబడు. (ఇది వాతాది మూర్ఛలలో అంత ర్భావము జెందియుండుటవలన ఆరుగ గణనము చేయబడియె.)

రక్తజమూర్ఛా సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ పృథివ్యాపస్త మోరూపం రక్తగంధస్తదన్వయః ।

తస్మాద్రక్తస్య గంధేన మూర్ఛతి భవిమానవాః ।

ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్వా య దభిముహ్యతి ॥

తా. పృథ్వి ఉదకములు తమోగుణ విశిష్టములు మఱియు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదకసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణ విశిష్టంబు దా నంజేసి తామస ప్రాధాన్యముగలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛం జెందెదరు. రక్తగంధము రాక రక్తమును చూచిన మాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్య స్వభావ గుణమని కొందరు వచించెదరు.

విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము.

శ్లో॥ గుణాస్త్రీప్రతరత్వేన స్థితాస్తువిషమద్వయోః ।

తఏవ తస్మాదాభ్యాంతు మోహాస్యాతాం యథేరితే ॥

తా. తైలానులయందు శ్లో॥ లఘుగౌతమాశువిశందం వ్యపాయ తీక్ష్ణంవి
గోసి నూత్నంచ । ఉష్ణమద్దేశ్యరసం దశగుణయుక్తం విశంతతేజ్ఞే॥ అనగా లఘు
హస్తాప్రశువిదశ వ్యపాయ తీక్ష్ణ వికాసి నూత్న ఉష్ణ అనిర్దిశ్యరసమువలన నీ 10
గుణంబులలో కొన్ని తీవ్రముగ నుండుటవలన మార్చ గలుగకుండు. నుజీయు పై
జిప్సబడిన 10 గుణంబులు విషమధ్యములయందు కడుతీవ్రతరములగ నుండుటవల
నపై జిప్సబడిన ప్రకారము మోహముగలుగు. విషమధ్యములలో విషము జీర్ణము
జెందకుండు. దానంజేసి విషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వద
లక బాధింపుచుండు. మధ్యము జీర్ణముజెందు దానంజేసి మధ్యమువలన జనించిన
మోహము స్వాభావికముగ క్షాంతము జెందు.

రక్తజాది మూర్ఛాలక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధాంగదృష్టి స్వప్నజా గూఢోచ్ఛాసశ్చమూర్ఛితః ।
మద్యేనవిలపణశేతే నప్తవిభ్రాంతమానసః ।
గాత్రాణివిక్షి విపణ భూమా జరాగ్రయావన్న యాతితత్ ।
వేపథుస్స్వప్న తష్టాస్స్వప్న స్తమశ్చవిషమూర్ఛితే ।
వేదితవ్యంతీవ్రతరం యథాస్యంవిషలక్షణైః॥

తా. శరీరము నేత్రములు స్తంభించుట శ్వాసము అస్పష్టముగ వెడలుటమద్య
పానమువలన తఱచుగ మాటలాడుట సిద్ధించుట స్మృతితేకుండుట భ్రమించుట
మద్యముజీర్ణముకాకుండు వరకు భూమిపైబడి కాళ్ళనుచేతులును గొట్టుట ఈలక్షణ
ములుగలది రక్తజమూర్ఛముని తెలియవలయు. కంపము నిద్ర గప్పి అజ్ఞానము అన
వానితోగూడినదై సుశ్రుతకల్పస్థానమున జెప్పబడిన మూల పత్ర క్షీరాదిసేవన వ
లన జనించెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండునది విషజమూర్ఛ యనంబడు.

మూర్ఛా భ్రమ తంద్ర నిద్ర అనువానిభేదములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిత్త తమఃప్రాయా రజఃపిత్తా నిలాద్భ్రమః ।
తమోవాత కఫాతంద్రా నిద్రాశ్లేష్మ తమోభవా॥

తా. మూర్ఛారోగమున పిత్తతమోగుణములు ప్రబలముగ నుండు. రజోగుణ
పిత్తవాతముల వలన భ్రమగలుగుతమోగుణ వాతకఫమువలన తంద్రగలుగు. కఫము
తమోగుణము అనువానివలన నిదురగలుగు.

తంద్రాలక్షణము.

శ్లో॥ ఇంద్రియాధేష్వసం ప్రాప్తి రౌరవంబృంభణంక్షమః ।
నిద్రార్తస్యేవయస్యైతే తస్యతంద్రాంవినిద్రి శేత్ ॥

తా. ఇంద్రియములకు స్వస్థవిషయ గ్రాహికశక్తి విహీనత శరీరగౌరవము అవలంబితము బడలిక అనునవి నిద్రార్త పురుషునికి గలుగునటుల జాగ్రదవస్థయందుండువానికి గలిగిన తంద్రయను జెప్పబడు. (చరకే॥ శ్లో॥ యదాతు మనసిక్లాంతే కర్మాత్మావః క్షమాన్వితాః విశయేభ్యో నివర్తంతే తదా స్వసితిమానవః ॥ అనగా నెపుడు మనస్సు ఇంద్రియములు బడలి విషయగ్రాహకశక్తి విహీనంబులుగ నుండెడినో అపుడు నిదురగలిగినదని తెలియవలయు.) (భ్రమయొక్క లక్షణము ప్రసిద్ధంబగుటయే నచట జెప్పబడదయ్యె.)

శ్లో॥ దోషేషుమదమూర్ఖాద్యా గతవేగేషు దేహినామ్ ।
స్వయమేవోపశామ్యంతి సన్యాసోనాషధై ర్విన్ ॥

తా. దోషములయొక్క వేగము శమించిన మదమూర్ఖులు తమంతట తామే శమించు. మూర్ఖుని వ్యతిరిక్త సన్యాసమునందై తేనో దోషములయొక్క వేగము బొవధము లేకనే శమించ నేరగు.

సన్యాసలక్షణము.

శ్లో॥ వాద్దేహమనసాంచేష్టా ఆక్షిప్త్యాతబలామలాః ।
సన్యస్యంత్యబలంజగతుం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః ।
సనాససంనాససంన్యస్తః కాష్ఠీభూతోమృతోపమః ।
ప్రాణై ర్విముచ్యతేశీఘ్రం ముక్త్యాసద్యఃఫలాంక్రియామ్ ।

తా. కడుబలిష్ఠమైన దోషము వాద్దేహ మనోవాపారములకు ప్రతిబంధమును గలుగఁజేసి హృదయమున నెలకొని దుర్బలులైన వారిని మోహింపఁజేయునది సన్యాస మనంబడు. దీనివలన పీడితుడుగ నుండువాడు భూమిపై కాష్ఠమువలె చెల్లు. దీనియందు నూరులతో పొడుచుట యంత్రములతో త్రిప్పుట నీపపువత్తిని ముట్టించి దాని పొగనునాసికాద్వారములయందు నునుచుట యీ మొదలగు చికిత్సలను చేయవలయు. అట్లు చేయని యెడల శీఘ్రముగా మృతిజెందు.

సర్వమూర్ఖలకు శరీషబీజాద్యంజనము.

శ్లో॥ శరీషబీజం సింధూత్థం వచామారీచ నూగాధి ।
మనశ్శీలాం సమంచైవ బస్తమాత్రేణ శేషయేత్ ।
తత్కల్పేనాంజయేన్యుర్భాం సన్నిపాతోద్భవాంజయేత్ ॥

తా. దిగ్విసంప్రవిత్తులు సైంధవలవణము వస మిరియాలు పిప్పళ్ళు రక్తమణికి
ల పినివి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గొట్టెమూత్రముతో మర్చించి కల్పము
చేసి కన్నుల బెట్టి సన్నిపాతమూర్ఖహరించు.

వాతాదిస్వస్థా స్వస్థతాలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషాయుక్తశ్చ సుఖశ్చ ధ్లోషోయుక్తో సుఖా
పహః । హృదయే నాభిమధ్యేచ జాయతే పిత్తకోపతా ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు తమతమ స్థానములయందుండి శరీరము సుఖకర
ముగనుండు. లేక ఒకటితోనొకటి గలసియుండిన ఆనేకరోగముల గలగంజేయు
తోమ్ము బొడ్డుగ పీ నడుమ గుబులు జనించినపిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదనితెలియవల
యు. ఇదికష్టనాథ్యము. (ఇది నివర్తించుటకై బడబాగ్నిరసముగానిలేక ప్రాణిబద్ధ
రసముగాని లేక ప్రైత్యాంతకరసముగాని లేక ఆముదము తిప్పనత్తు మిరియ
మును గానిలేక గచ్చపలుకులను గాని లేక చిన్నంగిరసములో నెయ్యిమిరియపుచూ
ర్ణము చింతపులుసు ఆనువానిని కలిపిగానిసేవింపవలయు మఱియుడినియందుపిత్తాం
తారసముమహాద్రాక్షాదిచూర్ణము ప్రసిద్ధము గాన సేవింపవలయు.)

పిత్తప్రకోప కారణము.

శ్లో॥ అతికట్వస్తు తక్ష్ణోష్ణ శుష్కశాకా త్పురాన్నత । విషమ
శన క్రోదాగ్ని ధూమఘర్మాధ్వ సేవనాత్ । శరణ్గీష్ఠో
గమేపిత్తప్రకోపో జాయతేస్యణామ్ । వాంతిభ్రాంతి క్లమా
మూర్ఛా ప్రలాపోతి శిరోరుజా । దాహోరుచి స్తృషా
దోషాః పిత్తాత్పున్య రతిదారుణాః । శీతలై ర్యధురాహారై
స్సాన్నపానై రుపాచరేత్ ॥

తా. కడుచేను పులుసు తీక్షణపదార్థములు ఊష్ణపదార్థములు ఎండిన కూరలు దుష్టాన్నము అనువాని సేవనవలన విషమాశనము కడుకోపము అగ్ని తాపము పొగ ఎండ మార్గమునడుచుట అనువానివలన శరద్రీప్యకాలములవలన పైత్యము బ్రహ్మ పించి వాంతి భ్రాంతులు బడలిక మూర్ఛ ప్రలాపము తలనొప్పి తాతము అరుచి ద ప్పితన లక్షణములతో గూడినదై దారుణములగు 24 పైత్యరోగముల జనింపంతే యు. వానియందు శీతలద్రవ్య సేవన మధురద్రవ్యములయొక్క సేవన స్నానపాన ములు హితకరము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శిరో ర్తిమూర్ఛావమిదాహ
మోహః కంపోతి శోషారుచిపర్వభేదాః ।
ఉన్నిద్రతాతృడ్భ్రమరోమహర్షజృంభాతివాక్యాపిమదశ్చపిత్తే॥

తా. తలనొచ్చుట మూర్ఛవాంతి మోహము కంపము కడుకోప అరుచిగలుగుట శ్రేళ్ల గణపులు నొచ్చుట నిదురబట్టనండుట (మిమ్మటముగ ఆకలిగలుగుట) దప్పి భ్రమగలుగుట శరీరము గనుర్పొడుచుట ఆవలింతులు గలుగుట త్వరపడి మాటలాడుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యరోగమని తెలియవలయు. (పైత్యబడిన పిత్త రోగ నిదానాదుల బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.)

వాతపైత్యగుబులుగల రోగములకు త్రివిక్రమరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధసార్థవే] సూతంగంధం మృతంత్రామం శిలాతాంచ ।
శోధితమ్ । కృష్ణానాగ బహుపథ్యా శ్రీఖండంచ విదారికా ।
ఏరండం మర్దయేతుల్యం ద్రవై శాగ్ని వునర్నవైః ।
నిష్క్రియాత్రాం వటింఖాదే ద్వాతపిత్త హరంభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలా జిత్తు శుద్ధిచేసిన తాళకము పిప్పళ్లు జీవలిక వేళ్లు కంకాయలు శ్రీగంధము నేలగు ముడు గడ్డ ఆముదపువేరు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి చిత్రమాలగ సముతోను గలితేరువేళ్ల రసముతోను మర్దించి నిష్క్రమాణము మాత్రలుజేసి తేనె తోను నేపించిన వాతపిత్త సంకలిత రోగములు గుబులుగల రోగము హరించు. (లేక యిదినివర్తించుటకై వైత్యాంతికరసమునుగాని లేక ద్రాక్షాదిమార్గమునుగాని పింపించును.)

వాతపైత్యమూర్ఖులకు ప్రచండమైన రవరసము.

శ్లో॥ || [నిధిరసార్థ వే] పలానిపంచ్యసూతస్యపలం వై తామ్రమూర్ఖ
క్షమ్ । జంబీరాణాండ్రవై పిప్లవం సూతతుల్యంచ గంధకమ్ ।
నాగవల్లిద్రవై పిప్లవంతామ్రసాత్రే ప్రదాపయేత్ ।
రుద్ధ్వలఘువుతేపాచ్యంత్యూషణై సమమిశ్రితమ్
అర్ధాంగకంపకాతాగ్రో భక్షయేత్తుద్విగుంజతమ్ ।
దాహసంతాపమూర్ఖాను వాయుపిత్తసమన్వితే॥

తా. శుద్ధి చేసిన రసము 5 భాగములు తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధి చేసిన
గంధకము 5 భాగములు ఇలుల పీనిని ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసము తమలపా
కురసము పీనితో మర్దించి తామ్రపాత్రలోగాని (లేకకుప్పెలోగాని) యునించి దాని
మూతీని మూసి లఘువుటంబిడి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుక చూర్ణమును
గలిపి 2 గురిగింజల యెత్తును నేవించిన అర్ధాంగ వాతము కంప వాతము దాహముగ రీర
తాపము మూర్ఖ వాత పైత్య సంకలిత రోగములు (గుబులుగల రోగములు)
హరించు.

వాతశ్లేష్మసంకలితమునకు గగనగర్భికారసము.

శ్లో॥ సూత్రాభిష్టతామ్రంచ మృతతాళక గంధకమ్ ।
భార్గీశుంఠీవచాధాన్యా కట్ఫలంచవిషాభయమ్ ।
మర్ద్యంపర్పటికాద్రావై ర్నిష్కం వై భక్షయేద్వటిమ్ ।
వాతశ్లేష్మరహత్యాశు వటిగగనగర్భికా॥

తా. రసభస్మము అభకభస్మము ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధి చేసిన
తాళకము శుద్ధి చేసిన గంధకము గంటుభారంగి శొంఠి వస కొతిమర్దు గుమ్ముడుతేక
శుద్ధి చేసిన నాభి కరక్కాయలు పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి పర్పట
క రసముతో మర్దించి నిమ్మప్రమాణము మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన వాత శ్లే
ష్మ సంకలిత రోగములు హరించు.

వాతపైత్య మూర్ఛాహర కల్పములు.

క॥ కానుగవిత్తులుపిప్పలి ! వేసీళ్ళను నూరిద్రాగ వేగమెఱుఁగిదా ।
మేననువంటిసమూర్పల । నానాటనుసంచరించునయగుణశీలా॥

తే-గీ॥ బొడ్డుకాకరగడ్డను బొడియుఁ జేసి ।

గలిపినీటనుద్రావంగఁ గడిదియైస ।

మూర్చగణముల నిర్మూలముగహరించు ।

నగ్నిమిడతలుపడిమ్రుగ్ని నట్లువేగ॥

క॥ శ్రీగంధరేలగంధము । బాగుగమఱి చారెడేసి భక్షణసేయక ।
నాగాభరణునికృపచే! వేగంబునమూనుమూర్ఛ విత్తులుధాత్రిన్॥

మఱుగు నెమలివేళ్ళచెక్కమఱుగు వావిలివేళ్ళు ఆయాకు అడ్డెడు తెల్లపుల
వలు ఇవి కూడా కుండనుబెట్టి నలుతూముల నీళ్ళుబోసి అప్తానశేషముగాకషాయము
గాచి అది వడియబోసి అందు 2 సేదలు నూనెబోసి అదిలేహముగాను వండి యిమ్రుత్తు
మాడయెత్తు వెల్లుల్లిపాయలముద్ద కలిపి 6 నెలలు సేవించేది. మూర్చకుందేటిరెవులు
తీపుగల వాతములు మానును. ఆకు దీసిన ఉలవపప్పు మునుగకూర కందిపప్పు సేవిం
చేది. ఈయోగము మాకు లభించిన గ్రంథములయందు సంస్కృత శ్లోక విహీనం
బై బౌద్ధ సిద్ధిగ ననుగుణ్యంబై గన్పట్టుచుండినను గ్రంథస్థంబగు దాని కదలనేర
క యింసు ముద్రించినారము.

శ్లో॥ ముండిపంచాంగచూర్ణంవా పిత్తరోగం విన శమేత్ ।

తచ్ఛూర్ణంక్షీరమధునా సర్వమూర్ఛాహరంవిభేత్ ॥

తా. కర్షప్రమాణ బోడతర సమాల చూర్ణమును అవుపాలతోగాని లేక తేనె
తోగాని ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన సర్వమూర్ఛలు ఆయారోగములు హరించు.

మూర్ఛలకు నస్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మథూకపిప్ప సితయాచయుక్తం స్తన్యేస

నస్యం వినిహంతిమూర్ఛమ్॥

స్తన్యేసమీతుస్వరసేననస్యంసంచదసంచైవ నిహంతిమూర్ఛమ్॥

తా. ఇప్పటిండి పంచదార వీనిని చనుబాలతోనూరి నస్యముజేసినను లేకచను బాలు చెఱుకు రసము శ్రీగంధము వీనిని నస్యముజేసినను మూర్ఛహరించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కుంకుమంశర్కరాయుక్తం ఘృతేన పయసాత
ధా । మూర్ఛావికారదోషఘ్నం వాయుజోన్మౌదపిత్తజిత్ ॥

తా. కుంకుమపువ్వు పంచదార ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు వీనిని నస్యముగానిలే క నేవనగాని జేసిన మూర్ఛ వాతో న్మౌదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ నారీపయస్సమమధుం శర్కరాయూషీ కంఘృతమ్ ॥
మూర్ఛమదవికారఘ్నం వాయుజోన్మౌరపిత్తజిత్ ॥

తా. చనుబాలు యస్తిమధుకము పంచదార తేనె నెయ్యి నస్యముజేసినమూర్ఛమదము వాతో న్మౌదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ కుంకుమంఘృత సంయుక్తం మూర్ఛా పిత్తవికారసుత్ ॥
శిరోభ్రమహరంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయ ॥

తా. కుంకుమపువ్వును ఆవు నేతితోనూరి నస్యముజేసిన మూర్ఛ పిత్తము తల తిరుగుట నిస్సంశయముగ హరించు.

క॥ జిల్లేడు కొనలరసమును ।
సల్లలితముచుక్కుదొండ్ల సరగునఁబోయె ।
వెల్లియగుమూర్ఛరోగము ।
తెల్లనుదామానుసుమ్మి యిలలోవెలయె ॥

వైత్యరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాలిగోధూమ పటోలంతండు లీయకమ్ ।
ధాత్రీవయస్థార్ఘరసీ ద్రాక్షదాడిమచందనమ్ ।
చతుర్వింశతిపై త్యేతు సేవితచ హితంసదా ॥

తా. ప్రాతవడ్లు గోధుమలు పొట్లకాయ చిట్టికూర ఉసిరికపప్పుపొన్నగంటి
కూరచాతలాసికూర ద్రాక్షపండు దానివృషండు శ్రీగంధము ఇవి 24 పైత్యరోగముల
యందు పథ్యకరంబులు.

పైత్యరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధిక్షీరగుడంసర్పి ర్మౌషనిష్పా వసర్వపం ।
విదాహీశురువస్తూని వ్యాయామః క్రోధఆతపః ।
చతుర్వింశపై త్యేచహ్యపథ్యం సముదాహృతమ్॥

తా. పెరుగు పాలు బెల్లము నెయ్యి మినుములు ఆవాలు విదాహ
కరద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు సంచారము కోపము ఉష్ణము ఎండనేవ ఇవి 24
పైత్యరోగములయందున పథ్యకరంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
చతుర్వింశతి పైత్యరోగ ఛర్దిమూ
ర్ఛారోగ నిదాన తత్సాధ్య సాధ్య
చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్య
లక్షణ యుక్తం
సప్తమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు

బ స వ ం జీ య ము.

అం ద్ర తా త్ప ర్య ము.

— అష్ట మ ప్ర క రణ ము. —

శ్లో॥ ఖట్వాంగధారిణంరుద్రం చంద్రసూర్యాగ్నిలోచనమ్ ।

విష్ణువల్లభమీ శానం దేవ దేవమహంభజే॥

అవతరణీక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణుబాహుళ్య శంకగలవాడై తనచే జేయబడు నీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తికైంకుటకై గ్రంథమధ్యమునువదన కిట్టదేవతయగు ఈశ్వరునియొక్క నమస్కారాత్మక మంగళమును “ ఖట్వాంగధారిణంరుద్రం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా ఖట్వాంగమే యాయుధముగ గలవాడును చంద్ర సూర్యాగ్ని లోనేత్రములుగ గలవాడును విష్ణువునకు ప్రియకరుడును సకలైశ్వర్య సంపన్నుడును సర్వదేవతలకు ప్రభువునగు ఈశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో. శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథముయొక్క అష్టమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కాసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ధూమోపఘాత ద్రిజసప్తదైవ వ్యాయామ రూక్షాన్ననిషేవణాచ్చ । నిమార్గగత్వాదపిభోజనస్య వేగా వరోధాత్త వధోన్మదైవ । ప్రాణోహ్యుదానానుగతః క్రుదుష్ట

స్సంభిన్న కాంస్యస్వనతుల్యఘోషః । నిరేలివక్త్రాత్సహసా
నదోహోమనీషిభిః కాసత్తతి ప్రదిప్తః ॥

తా. ముఖ నాసికాద్వారముల పొగ దుమ్ము జ్వలేశించి శ్వాసము నడ్డగించుట మిక్కుటముగ సంచారము మొదలగు వానిని సేయుట రూఢాన్నములప్రతిది నము సేవించుట కడుతీవ్రముగ భుజించుటవలన అన్నము విరుద్ధ మార్గమునుజెందుట (అనగా కొరబోవుట) మలమూత్రముల తుమ్ముల నడ్డగించుట ఈ కాంసముల వలన ప్రాణవాయువు మిక్కుటముగ దుష్టంబై ఉదానవాతమును దోషయుక్తముగ జేసి చానితోడంగలసి కఫపిత్తయుక్తంబై పగిలిన కంచుపాత్రబో. తుల్యమైనశబ్దముగలదై వాద్వావరంబున నుండి యకస్మాత్తుగ బైలువెడలు. దీనినే విషజ్వరము * కాసమని వచించెదరు.

కాసరోగ భేదవివరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పంచకాసః స్మృత-వాత పిత్తశ్లేష్మక్షత
క్షయైః । త్వయా యోషేషీతాస్సత్వో బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్॥

తా. కాసరోగము వాత పిత్తశ్లేష్మక్షత |క్షయములన రి విధంబులు. వాని యం దౌషధోపచారము సేయబడకుండుటచే సర్వధాతువులుక్షయించి ఒకదానికన్న నొకటి బలవత్తరముగ నగు. (అనగా వాతకాసాపేక్షయా పిత్తకాసము పిత్త కాసాపేషయా శ్లేష్మకాసము శ్లేష్మకాసా పేక్షయా క్షతకాసము క్షతకాసా పేక్షయా క్షయకాసము జనించు ననుట.

కాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథ్యే] పూర్వరూపంభవేత్తేషాం శూకపూర్ణగళా
స్మృతా । † కంఠేకంఠూర్భవేజ్యౌనా మవరోధశ్చజాయతే॥

తా. కంఠము నోరు వీనియందు ముండ్లుబారుట కంఠములో దురదగలుగుట కంఠములో అన్నము దిగకుండుట ఈ లక్షణముల వలన కాసము జనించునని తెలియవలయు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ వాతకాసేకంఠశూలం మూర్ధ్నిపార్యోద్ధరేపిచ ।

* కాసమన—దగ్గు. † కంఠే కంఠూర్భవేత్తైతే భుక్తా రోధశ్చజాయతే.

తామూననంబలక్షణం భిన్న కాంస్యస్వరి స్తథా॥

తా. కంఠము శిరము పార్శ్వములు కడుపు శూలిం చుట ముఖముకృశించుట సత్వము క్షయించుట సర్వము పగిలిన కంచుపాత్రతో తుల్యముగ నుండును ఈలక్షణములు గలది వాతకాసమని తెలియవలయు.

వైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] ఉరోదాహో * ర క్తశోష నిక్తాస్యత్వం
జ్వర స్తృషా । కటుతిక్తంపమిశ్చోష్ణం పీతంచపి త్రకాసకే॥

తా. బ్రూమ్యులోమండుట నోరెండుట నోరుచేదువేసుట జ్వరము దప్పిగలుగుట కారముగ వగుగ ఉష్ణముగ పచ్చగ వాంతియగుట చకారమువలన శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తకాసమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో॥ శ్నిగ్ధోర్తికఫపూర్ణాస్యం హృద్దాహోగురుతారుచిః ।
దానేసాంద్రకఃకంఠా శ్లేష్మకాసస్య లక్షణమ్ ॥

తా. తలనొచ్చుట ముఖము కఠముచే పూయంబడినటులుండుట బ్రూమ్యులోమండుట శరీరము బరువుగనుండుట అరుచిగలుగుట దగ్గిన దట్టముగ కఠమువెడలుట శరీరమున దురదగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మకాసమని తెలియవలయు.

క్షతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) సర్వభేదజ్వర శ్వాసతృష్ణావైస్వర్యపీడితః ।
సపూర్వంకాస తేనుష్కం తతఃప్రీవతిశోణితమ్ ।
పారావత్యవాకూఙ్క కాసవేగాత్త తోద్భవే ॥

తా. వేళ్ళగణపులు నొచ్చుట జ్వరము ఉబ్బసము దప్పిగలుగుట బాఁబోయినటుల మాటలాడుట తొలత పొడిదగు గలిగి పిదప రక్తమునుమియుట క్షతజకాసవేగము వలన పావురపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దమునుజేసుట ఈ లక్షణములు గలది క్షతకాసమని తెలియవలయు.

* ర క్తశోష — రక్తము శోషించుట.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో [మాధవనిదానే] గాత్రశూలం జ్వరోదాహో మోహః
పాణిక్షయశ్శ్వాసః । శుష్కం నిష్ఠీన యేత్కృచ్ఛాత్స
పూయంశోణితంచయః । ఇత్యేషక్షయజఃకాస స్సాధ్యో
బలవతాం క్వచిత్ । క్షీణానాం దేహనాశాయ సవసాద్య
తాంప్రజేత్ ॥

తా. శరీరము నొచ్చుట జ్వరము తాపము మోహముగలుగుట ప్రాణవాతము
క్షయించుట వాతప్రకోపమువలన మిక్కుటముగ నిట్టార్పు వాయువువెడలుట పాడి
దగ్గుగలుగుట కష్టముమీద చీము నెత్తురుకో గూడియుండు కఫమును ఉమియుట
ఈ లక్షణములు గలది క్షయకాసమని తెలియవలయు, (ఇది సత్వముగల) వారిలో
ఒకానొకనికి సాధ్యంబగు. సత్వము లేకుండు వానికి అసాధ్యంబగు.

కాసరోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ కాసఃపంచవిధస్తత్ర శుష్కవాతాత్మ కేమతః ।
పైత్యకేదాహసంయుక్తశ్లేష్మి కేపీనసాన్వితః ।
క్షతేభిఃపూతాదురసి క్షయజస్తు క్షయాకృతిః ।
యాప్యఃక్షతసముద్భూతః క్షయకాసోనసిధృతిః ।

తా. పై శిష్పబడిన ప్రకారము కాసరోగము 5 విధంబులు అందు వాతకా
సమున పాడిదగ్గుగాని లేకశరీర కృశత్వముగాని గలిగియుండు. (ఇదిసాధ్యము.)
పిత్తకాసమున సర్వాంగమలయందు తాపముగలుగు. (ఇది సాధ్యము. శ్లేష్మకా
సమున పీనసగలుగు (ఇది సాధ్యము.) క్షతకాసమున అభిఘాతమువలన తొమ్మిది
దలి రక్తముచెడి దగ్గుగలుగు. (ఇది యాప్యము.) క్షయకాసమున క్షయరోగ లక్ష
ణములు గలుగు (ఇది అసాధ్యము.)

పంచకాసాదులకు అష్టతాంకరసయ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసగంధత్రికటుకం గ్రంథికంచవ్య చిత్ర
కమ్ । అమృతం లవణంతుల్యం భృంగస్వరస మర్ధితమ్ ।
గుంజామాత్రాశ్చవటికాః పంచకాసావిनाశయేత్ ॥

అమృతాంకరసోనామ్నా వింశతిశ్లేష్మరోగజితే ।

అశీతివాతరోగాంశ్చ నాశయేన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము. త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము చిత్రమాలము శుద్ధిచేసిన నాభిపై ంథవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖర్యములో నునిచి గుంటగలగరాకు రసముతో బాగుగమర్చించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యం దొక దానిని తేనెపిప్పలితో నేవించిన 5 కాసములు 20 శ్లేష్మరోగములు 80 వా తరోగములు చకారమువలన గళరోగము తాలురోగము శిరోరోగము కర్ణమునాసా రోగము నిస్సంశయముగ హరించు.

తిలాది లేహ్యము,

శ్లో॥ [నిత్యనాభీయే] తిలాభల్లాతకంపథ్యాగుడంచేతినసూంశకమ్ ।

దుర్నామక్వాసకాసఘ్నంష్టి హపాండురుజాపహమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱనువ్వులు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగము లుగ చూర్ణముజేసి వానికి సమముగ చెల్లమును గ్రహించి పాకుబట్టి యందాచూర్ణ మును గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రత్యహము 4 చూడల యెత్తునుగాని లేకధరణ మెత్తును గాని తేనెతో నేవింపుచుండిన మూలరోగముక్వాసకాసలు ష్టిహరోగము పాండువు హరించు. లేక ఈ గ్రంథములో జ్వరప్రకరణమునందు జెప్పబడిన చం డభాను రసమునుగాని లేక నూతరాజీయమును రసమునుగాని నేవించిన కాసక్వాస ములు హరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] చిత్రకంపిప్పలీమూలంవ్యోషంముస్తాదురాలభా ।

శతీవుష్కరమూలంచ శ్రేయసీసురనావచా

భార్జిఞ్నిన్నరుహారాన్నా కర్మటాఖ్యాచకర్షికా ।

కల్కోగ్నదగ్ధద్వితునకషాయే పలవింశతిః ।

మత్స్యండికాయా దశవాసర్పిషః కుడవంపచేత్ ।

సిద్ధేశీతేషృఢక్ష్వాద్ర పిప్పలీకుడవాన్వితమ్ ।

చతుఃపలంతుగాక్షీర్యా శ్చూర్ణంతత్ర ప్రదాపయేత్ ।

లేహయేత్కాసశ్చూద్రోగ శ్వాసగుల్మ నివారణమ్

తా. చిత్రమాలము మోడి త్రికటుకములు తుంగముపైలు * దురదగొండివేరు కచోరములు పుష్కరమాలము కరక్కాయలు తులసి వసు గంటుభారంగి తిప్పతీగ సన్న రాన్నము కర్పాటక శృంగి వీనిలో ప్రతిదానిని కర్నప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి అందు 200 పలములయెత్తు నీళ్ళుబోసి 20 పలములు శేషించునటుల కషాయముకొచి వడియగట్టి యందు 10 పలములయెత్తు ఖండశర్కర మడవప్రమాణము నెయ్యికలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారిన సిధప తేనె 1 మడవయు పిప్పలి చూర్ణము 1 మడవము వెదురుప్ప 4 పలములువైచి కలియబెట్టి సేవించిన కాసము తొమ్మునొప్పి శ్వాసము గుల్మము హరించు.

అగస్త్య హరీతక్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ దశమూలీ స్వయంగుప్తా శంఖపుష్పీశతీబలా. | హస్తపిప్పల్య పామార్ద పిప్పలీ మూల చిత్రకమ్ | భార్గీ పుష్కరమూలంచ ద్విపలాంశం యవాథకేమ్ | హరీతకీ శతంచైవజలే పంచాథకేపచేత్ || యవేస్విన్నేకషాయేచ పూతేతచ్ఛాభయాశతమ్ || పచేద్గుడతులాందత్వా కుడపంచ పృథగ్ఘృతమ్ | తైలంపిప్పలిచూర్ణంచ సిద్ధేశీతేచమాషికమ్ | లిహ్యద్వే చాభయేనిత్యుతకః ఖాదే ద్రసాయనమ్ | వలించపలితం హన్యాద్వర్ణాయుర్భలవర్ధనమ్ | పంచకాసాన్ క్షయాన్ శ్వాసాన్ హిక్మాంచ విషమజ్వరాన్ | హన్యాత్తథాగ్రహణ్యోహ్యోద్రోగారుచి పీనసాన్ | అగస్త్యవిహితంథన్యమిదంశ్రేష్ఠం రసాయనమ్ |

తా. దశమూలములు దురదగొండి విత్తులు శంఖపుష్పి కచూరములు ముత్త వపులగవువేళ్ళు నిమగపిప్పళ్లు ఉత్తరేణి మోడి చిత్రమాలము గంటుభారంగి పుష్కరమూలము ఆవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు యవధాన్యము ఆథకప్రమాణము కరక్కాయలు 100 పలములు ఇటుల వీనినెల్ల నొకభాండములోవైచి అందైదు ఆథకముల ప్రమాణము నుదకముబోసి కషాయము కావవలయు. ఆ భాండ మందలి యవలు పక్వమైనతోడనే కషాయమును వడియగట్టి యందుకరక్కాయలు

* ఇదే తీటకనింప: మతీయు ఇదే దూలంగొడియనియు జెప్పబడు.

100 పలములు ఔలము 100 పలములు నెయ్యి 4 పలములు నూనె 4 పలములు పిప్ప
లిచూర్ణము 4 పలములు కలిపి లేహ్యపక్వముగవండి దిండుకొని చల్లాల్పి పిదప 4 ప
లములు తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి నేలితో మోగిన కుండయందునిచి ప్రత్యహ
ము 2 కరక్కాయల నేవించుచుండిన ముదిమి పంచకాసములు త్తయరోగము శ్వా
సము ఎక్కిళ్ళు విషమజ్వరముగ్రహణి మూలరోగము తొమ్మనొప్పి అరుచి పీనస
ము ఇవిసళించుటయే గాక శరీరకాంతి ఆయుర్వృద్ధి బలము సగా గలుగు. ఈహారీ
తక్లేహ రసాయనము అగస్త్యులచే జెప్పబడియె.

ఇంద్రవారుణికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇంద్రవారుణికాసూతం దేవదారుకటుత్రయం ।
శర్కరాసహితంఖాదే చాప్యసకాసహరంపరమ్॥

తా. పాపరవేరు దేవదారు త్రికటుకములు పంచదార వీని చూర్ణమును దిను
సుయొకటింటికి 1½ తులము చొప్పున గ్రహించి అందు రసభస్మము 10 చిన్నము
లయెత్తుకలిపి 20 దినములు తేనె పిప్పలి వీని యనుపానముతో నేవించుచుండిన శ్వా
సలుకొనల్గుహరించు.

స్వయమగ్ని రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం కుర్యాత్ త్వచ
కజ్జలీమ్ । తయోస్సమంతీష్ణ చూర్ణం * మర్దయేత్కన్య
కాద్రవైః । ద్వియామాంతే కృతంగోళం తామ్రాత్రే విని
క్షిపేత్ । ఆచ్ఛాద్యైరండపత్రేణ † యామాంశ్శేష్యస్తతాం
వ్రజేత్ ॥ ధాన్యరాశౌన్యసేత్పశ్చ ‡ ద్వియామాంతేసము
ద్ధరేత్ । సంపేష్యగాలయద్వస్తే § సర్వోవారితరంభవేత్ ।
త్రికటుత్రిఫలాచైలా జాతీఫల లవంగకమ్ । † పతేషాంశవ
భాగానాం సమంపూర్వోదితంభవేత్ । సంచూర్ణ్యలోడయే
త్తైద్రీర్భక్యం నిష్కద్వయంతథా । స్వయమగ్నిరసోనామ
క్షయకాసనికృంతకః । ఇంద్రవారుణికామూలం భృంగీకృష్ణా
తిలైస్సహభక్షయేత్క్షయకాసార్తోనిష్కమాత్రీప్రశాంతయే

* మర్దయేత్కతద్రవైః. † యామాంశ్శేష్యస్తతాభవేత్ ‡ ద్విదివాంతే.

† ఏషాంచపరభాగానాంసమంపూర్వరసోభవేత్ ॥ ఇటులను పాఠాంతరములుగలవు.

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ రండిని ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలె మర్దించి దానికి సమముగ ఉక్కుభస్మము కలిపి కలబందరసముతో గాని లేక ఇండుపుకాయ రసముతో గాని 2 రూములు మర్దించి మద్దతేసి రాగిసంపుటములోనునిచి దానిపై ఆముదపాకులుజాటి 1 రూము వరకు నునిచిన ఉష్ణంబగు పిదపదానిని ధాన్యరాశియందు 2 రూములు గాని (లేక 2 దినములుగాని) వునిచి యందుండి తీసి ఖల్వములో మెత్తగనూరి వస్త్రగాళితము చేసి నీళ్ళపైవైచిన నది తేలును. పిదప ఈ లోహదూర్ణమునకు సమముగ త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఏలకులు జాజికాయ లవంగములు అను ని 9 వస్తువులయొక్క చూర్ణమును గలిపి తేనెలోపైచి కలియబెట్టి 2 నిష్కముల యెత్తును సేవింపుచుండి నను లేక నిష్క ప్రమాణమును వెట్టిపుచ్చవేరు గుంటగలగర పిప్పళ్ళు నువ్వులు అనువాని అనుపానముతోడ సేవింపుచుండిన క్షయకాసము హరించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూత్రస్యభాగైకంద్విభాగం శుద్ధగంధకమ్ | భాగత్రయం మృతంతామ్రం మరీచందశభాగకమ్ | మృతాభిస్యచతుర్భాగంభాగమేకంవిషంక్షిపేత్ | భూతాంశశస్య భాగైకంసర్వమాప్లేన * మర్దయేత్ | † యామం భూదాంశశోనామ మాషేకం వాతకాసజితే | అనుపానం లిహేత్క్షౌద్రేవిభీతక ఫలత్వచః | వ్యోహం త్వమలకీ భార్గి వ్యాఘ్రీభిఃకృధితంజలమ్ | కాసాన శేషాంశ్చచిరా త్సేత మాశు న్యపోహతి మామైకంచ లిహేత్క్షౌద్రై రక్తకాసం నియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు తామ్ర భస్మము 3 భాగములు మిరియాలు 10 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన నాభి 1 భాగము భూతాంశము 1 భాగము ఇలుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకరూము మర్దించి మాషయెత్తు మాత్రలుజేసియందొక దానిని తేనెతో సేవించివెంబడిగతానికాయల బెరడు త్రికటుకములు ఉసిరికవరుగు

* భూదయే † రసోభూతాంశశో నామ.

గంఘ్రాభారంగి నేలములక వేళ్లు అణవారి కహాయమును ద్రాగినదీర్ఘ కాలముగ బాధింపుచుండు వాతకౌసము మొదలగు సర్వకౌసములు శీఘ్రముగ హరించు. మఱియు నీ భూతాంశరసములో మాషప్రమాణమును తేనె (పిప్పలి) తోడ నేవించినరక్తకౌసము హరించు.

వింశతీ శ్లేష్మరోగ వివరణము,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పూర్వాకాసః త్తయః కాసో రక్తకాశశ్చ చిప్పికా । వాతకాసః పైత్యకాసఃక్షతకాశశ్చశుక్తికా । అమకాసః పాండుకాసః కృష్ణకాస స్తదైవచ । శ్లేష్మకాసో దధికాసః కాశశ్చశ్లేష్మ జిహ్వకః । కంఠజిహ్వప జిహ్వపహంతి జిహ్వకకాసకః । ఉర్ధ్వకాస శ్లేష్మభంగ శ్లేష్మకుష్ఠశ్చసంజ్ఞితః । ఇత్యైతేవింశతిఃకాసాః వత్స్యామివిధివత్క్రమాత్ ॥

తా. పూర్వకౌసము త్తయకౌసము రక్తకౌసము చిప్పికౌకౌసము వాతకౌసము పైత్యకౌసము క్షతకౌసము శుక్తికౌసము అమకౌసము పాండుకౌసము కృష్ణకౌసము శ్లేష్మకౌసము దధికౌసము శ్లేష్మజిహ్వకకౌసము కంఠజిహ్వకకౌసము ఉపజిహ్వకకౌసము జిహ్వకకౌసము (ఇదిజంఘ్ర) ఉర్ధ్వకౌసము శ్లేష్మభంగకాశికౌసము శ్లేష్మకుష్ఠకౌసము అననీరువదియు శ్లేష్మరోగములని తెలియవలయు.

పూర్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జన్మప్రభృత్యవీర్యంచగతతంకాసపీడనమ్ । అనారోగ్యం ప్రభాతేచ పూర్వకాసన్య లక్షణమ్॥

తా. కాసముజనించినది మొదలు ఇంద్రియములకు సత్వములేకుండుట ఎల్లపుడు దగ్ధగలిగియుండుట లేక మూర్ఛియందుండుట ప్రాతకాలమున మిక్కుటముగ దగ్ధగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పూర్వకౌసమని తెలియవలయు.

పూర్వకాసమునకు కాసకర్తరీ రసము,

శ్లో॥ అమృతంపారదంగంధం నేపాశంచసమాంశకమ్ । అర్కమూలకషాయేణ మర్దయేద్యామమాత్రకమ్ ।

డోలాయంత్రే ద్వియామాంతం పానితంచ నమద్ధరేత్ ।

గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యంపూర్వకాసన్నియచ్ఛతి ॥

తా. నాభీ రసముగంధకము నేపాళములుపీనిసెల్ల శుద్ధిజేసిన సమభాగములుగ భిల్వములోనునిచి జల్లేడువేళ్ళక హయముతో 1 గ్ఱాముమద్దించి జల్లేడువేళ్ళక హయము టోడనే 2 గ్ఱాములు డోలాయంత్రమునవండి గురిగించుట తేసి మాత్రము జేసి యందొక దానిని తేనె పిప్పలితో నేవింపుచుండిన పూర్వకాసము హరించు.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహంశుష్కంచాంగకుష్టమన్నక్షీణంచ
పాండుతా శిరోభ్రమశ్చహిక్కాచ క్షయకాసస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము శుష్కించుట శరీరము కుష్టురోగముపట్టి నలులుండుట అన్నమునందిచ్చలేకుండుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తలదిరుగుట ఎక్కిశ్యుగులుగుట ఈలక్షణముతోడ వస్తునగలిగియుండిన క్షయకాసమని తెలియవలయు, (ఇది అసాధ్యము.)

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దేహంశుష్కతి శూలరోగసహితం కుక్షివ్యథారోచకమ్ । హిక్కాశుక్ల వివాశగద్గదగళంకంపోగ్నిమాంద్యం జ్వరః శ్లేష్మగ్రంధినిభశ్చదుఃఖ విపులమాంసస్యనిష్ఠీవనమ్ । శ్వాసశ్చక్షయకాస లక్షణమిదంవై వర్ణ్య తృష్ణాన్వితమ్॥

తా. శరీరము కృశించుట శూలగులుగుట కడుపునొచ్చుట అరుచిగనుండుట ఎక్కిశ్యుగులుగుట శుక్లమునశించుట ఉగ్ధత్తి కెబడుట శరీరముదహనుట అగ్నిమాంద్యము జ్వరముగులుగుట కఫము ఉంటులుగట్టి వెడలుట చకారమువలన కఫము కంపువేయుట కడుపీడగులుగుట ఉమిసిన నెత్తురుగడ్డలుగట్టి వెడలుట శ్వాసముగులుగుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట దప్పిగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది క్షయకాసమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము. (ఐనను దీనియందు స్వయమగ్నిరసమును బ్రయోగింపందగు.)

రక్తకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శోణితశ్లేష్మయుక్త్యావః హృద్దాహః కాంతిహీనతా! ఉష్ణాతిశయయాక్షేచ రక్తకాసేబలక్షయః॥

తా. దగ్గిన కఫమువెంట నెత్తురుబడుట ముక్కుననెత్తురుగారుట తొమ్మి
లోనుండుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట శరీరమున కడు ఉష్ణముగనుండుట ఈలక్ష
ణములుగలది రక్తకాసమని తెలియవలయు. [దీనియందు జ్వరము బలక్షయముగలిగి
యుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన సాధ్యము. ఈరక్తకాసముహరించుటకై వైజెప్ప
బడిన ఘౌతాంశశరసముతో మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో నేవంపవలయు.]

వృష్ణాది కషాయము.

శ్లో వృషాషధాభ్యాం వృషపిప్పలీభ్యాం వృషోషణాభ్యాం చ
కృతాకషాయాః । క్రమేణవాతాది సముద్భవేషురక్తేచ
కాసేనముదాహరంతి ॥

తా. అడ్డరసము శొంఠి, అనువాని కషాయము వాతరక్తకాసములను అడ్డరస
ము పిప్పళ్ళు అనువానికషాయము పిత్తరక్తకాసములను అడ్డరసము మిరియాలు
అనువాని కషాయము శ్లేష్మరక్తకాసములను హరింపజేయు (మేక అవు అనువాని
పంచితములను 2 అడ్డలు ప్రమాణమునుగ్రహించిఅందుచేలచెక్క 10 పలములుచం
డ్రవేరుచక్క 10 పలములువైచి చాతుర్భాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టిఅం
దుత్రికటుకములు చెవ్వము గంటుభారంగి అక్కలకట్టి రుంపరాన్నను లవంగములు
త్రిఫలములు కలబందనుంపూ అభ్రకభస్మముఅనువానిచూర్ణమును దనుసుకు సస్మా
ని (డబ్బుల) యెత్తుగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి సాంగశీతలమున తగుమాత్రము
తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి సాయంపాత్రకాలముల ఉసిరికకాయంతనేవంపు
చుండిన రక్తకాసము హరించు.

చిప్పికాకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] వక్త్రేమర్గంధతాకాంతి రరుచిర్గురుగాత్రతా ।
దేహకాంతిహరఃకుష్ఠో మందాగ్నిశ్చిప్పికాసకే ॥

తా. నోరుకంపు వేసుట శరీరము మెఱయుట అరుచిగలుగుట శరీరముబలుపు
గనుండుట శరీర కాంతిజెడుట శరీరము కృష్ణరోగము పట్టినటులుండుట అగ్నిమాంశ్య
ముగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ దగ్గును గలిగియుండిన చిప్పికాకాసమని తెలియ
వలయు. (దీనియందు ధాతుక్షయము ప్రధానముగనుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన
సాధ్యము.

చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందర రసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం విషంగంధ శుద్ధతాళకమాక్షికమ్ । ఏతాని
సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । హంసపాది రసేనై
వద్వియామం మద్దయేద్దృఢమ్ । కాచకుప్యాం నివేశ్యా
పాలుకాభిః ప్రపూరయేత్ । సాంగశీతల ముద్భృత్య ద్విగుం
జంభయేత్సదా । చిప్పికాసం నిహంత్యాసుసర్వకాసం
నియచ్ఛతి । సర్వాంగ సుందరోహ్యేష రోగరాజ నికృం
తనః । దశభిర్మృతైః చైర్మృత్రాంపథ్యాంపిష్ట్యాభిసాతథా । నాభి
జానాతికాసంచ చిద్రాసుఖకరంపరమ్॥

తా. రసము నాభి గంధకము తాళకము * హేమమాక్షికము వీనినెల్ల శుద్ధి
చేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదియమరసముతో 2 జాములు
బాగుగ మర్చించి గాజుకుప్పెలోనుంచి పాలుకా యంత్రమున 2 జాములు మృద్వ
గ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి యందు 2 గురిగింజలయెత్తును పదిమిరియాలు 1
కరక్కాయ అను వానిని ఉదకములో చూరి దానియనుపానముతోడ నేవించిన
చిప్పికాకాసము సర్వకాసములు క్షయరోగము హరించు మఱియు నీయాషధసేవన
వలన కాసోపద్రవరహితుండై సుఖముగ నిద్రించు. (కరక్కాయచూర్ణము ½ సేరు
ఉప్పు ½ సేరు అక్కలకఱ్ఱ రుంపరాన్నము పంచకోలములు అనువాని చూర్ణము
దినుసుకు 1½ తులము ఇటులవానినెల్ల నేకముజేసి గుంటగలగ రాకురసముతో మ
ర్చించి † భావనజేసి ప్రతిదినము ఉసిరికకాయంత చూర్ణమును తేనెతో నేవింపుచుం
డిన చిప్పికాకాసము హరించు.)

శ్లో॥ మందూరం కఫవాతఘ్నం దీపనస్యవివర్ధనమ్॥

తా. మందూరమును గంజితోడత్రాగిన వాతకాసము హరించుటయేగాక
అగ్ని దీపనము సగాగులుగు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హృచ్చగఖమాగ్ధోదరపార్శ్వశూలీ యామా
ననఃక్షీణ బలస్వరాజాః । ద్రవ క్తవేగ స్తుసమీరణేన భిన్న
స్వరః కాసతిశుష్కమేన॥

* హేమమాక్షికమన — బంగారునెయ్యి. † భావనయన ఉపాధి ద్రెట్టుట.

తా. హృదయము కణత శిరము ఉదరము పార్శ్వములు వీనియందు శూల గలుగుట నోగండుట బలము స్వరము ధాతువులు వీనియొక్క తేజస్సు త్తయించుట పలుమారుదగ్గుట స్వరభేదము పొడివగ్గు గలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతకాస మని తెలియవలయు.

రుద్రపర్వటీ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంద్విభాగంధం సంపర్ద్యంతో
ధృజద్రవైః | వాతారిరార్ద్రకంభృంగీకాకమాచీద్వికర్ణి కా |
దినైకంమర్దయేత్థల్వే పాచయేత్పర్వటీంతథా | ద్వయోఃపా
దంమృతంతామ్రం క్షిప్త్వామృద్వగ్నిసాపచేత్ | రక్తవర్ణం
భవేద్భావతావద్దర్వాప్య ప్రచాలయేత్ | ప్రక్షిపేత్కడళీ
పత్రేస్థాప్యస్నిగ్ధపుటేచునః | అచ్ఛాద్యతేనయోగేనహ్యధ
శ్చోర్ధ్వచగోమయమ్ | దగ్ధంవిమార్జయేత్పశ్చాచ్ఛాచ్ఛా
పాదం విషంక్షిపేత్ | రుద్రపర్వటీకాహ్యేపాచేయాగుంజా
ద్వయంద్వయమ్ | చూర్ణితంకటునిర్గుండాన్ మూలగనిష్క
ద్వయంవిదేత్ | భృంగరాజరసేనైవలిహేద్వామధురాసకా |
వాతకాసనిహంత్యాశు సర్వధైవనశంశయః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు ఈరెం
టిని కాటుకవలెనూరి లాదుగ చెక్కరసము అయిదపువేళ్ళు అల్లము గుంటగలగర
కాచియాకు తెల్లగంటెన నల్లగంటెన అనువాని రసములతో 1 దినము ఖల్వమునో
మర్దించి సన్నగ బిళ్ళజేసి అగ్నిపైనునిచి అప్పడమువలె కాల్చి దానికి 4 వ భాగము
తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి చూర్ణముజేసి మూతుడులోనునిచి మందాగ్నిని ఎఱ్ఱ
నగువరకు గరిపెతో వేయించి లేత అరటియాకులో నునిచి పొట్లముగట్టి గోమ
ములో పొదిగి లఘుపుటంటిడి సాంగశీతిలమునదిసి చూర్ణముచేసి దానికి 4 వభా
ముశుద్ధిజేసిన నాభిగలిపి మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తును 2 నిష్కముల యెత్తు చేతి
పొట్ల వావిలివేరు అనువాని చూర్ణానుపానముతోడగాని లేక గుంటగలగరాకు రసా
నుపానముతోడగాని లేక లేనెయనుపానముతోడగాని నేవించిన వాతకాసము
నిస్సంశయముగ హరించు.

పై త్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరణో] ఉర్విదాహజ్వరవక్త్రోమై రభ్యర్థితస్తి క్రముఖ
స్త్రూమార్తః । పిత్రే వసీతానివమేత్కటూనికాసేవపాండుఃపరి
దహ్యమానః॥

తా. తొమ్మిలోమండుట జ్వరముగలుగుట నోరెండుట నోరుచేడుగనుండుట
కడుదప్పిగలుగుట పచ్చగ కారముగా వనునబగుట దద్దగలుగుట శరీరము పాండుర
వర్ణముగనుండుట శరీరమున తాపముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యకాసమని
తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] శిరఃకంపోభ్రమస్వేదశ్చర్ది దోషశ్చక్షీణతా
తృణాచక్లేష్మశమనం మూర్ఛానైపైత్యకాసకే॥

తా. తలకణుకుట తబ్బిబ్బులాడుట చెమట వాంతిగలుగుట సత్వము లేవం
డుట దప్పిగలుగుట ఒకింతదద్ద మూర్ఛగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పైత్యకాసమని
తెలియవలయు.

విజయభైరవ రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసభాణోభవేదేగో గంధోద్విగుణోమతః।
త్రిభాగాపిప్పలీగ్రాహ్యచతుర్థాగాహరీతకీ । విభీతఃపంచభా
గస్తువాసాషడ్గుణికామతా । భార్గీసప్తగుణాగ్రా హ్యత్యేత
చ్ఛూర్ణంప్రకల్పయేత్ । బర్పరక్వాథమాదాయభావయేదేక
విశతి । విభీతీప్రమాణేనమధునాగుళికాక్రియా । ఏకై కాం
భక్షయేత్ప్రీతః కాసశ్వాసవినాశనీ । బ్రహ్మణా నిర్మితో
హ్యేష రసోవిజయఃసైరవః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 బాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు సిప్ప
ళ్ళు 3 భాగములు కరక్కాయలు 4 భాగములు తానికాయలబెరడు 5 భాగములు
అడ్డనరపు యీనలు 6 భాగములు గంటుభారంగి 7 భాగములు ఇటులనినినెల్లగ్ర
హించి చూర్ణముజేసి వాయొంటారు కషాయముతో 21 మార్లు భావనజేసి తాని కా
య గింజలంత మాత్రముజేసి యెండించి యెండొక దానిని ప్రాతఃకాలమున తేనె
తోసేవించిన సర్వకాసశ్వాసములు హరించు. ఇది బ్రహ్మచే నిర్మింపబడినది.

త్రినేత్రక రసము

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భస్మతామ్రాభ్రతీక్షణానాం కాసమర్ధవరీ
రసైః । మునిజై ర్వేతసామేన దినమర్ధఃస్యంసుపిండితమ్॥
* నిష్కార్ధంపి త్రకాసార్తో సర్వకాసంనియచ్ఛతి॥

తా. తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము ఇసుపభస్మము వీనిని సమభాగములుగ
ఖల్వములోనునిచి కసివెండ పిల్లిపీచరవేళ్ళు అవిశామ పుల్లప్రబ్బలి అనువాని రస
ముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్చించి 2 గురిగింజలంతగాని లేక
అర్ధనిష్క ప్రమాణముగాని మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని కేవలించిన పై
త్యకాసము సర్వకాసములు హరించు.

క్షుతకాస లక్షణము.

శ్లో [సిద్ధరసార్ణవే] అతివ్యవాయభారాధ్వయుద్ధాశ్వగజనిగ్ర
హైః । రూక్షస్యోరఃక్షుతంచాయు ర్గృహీత్వా కాసమాప
హేత్ । సపూర్వంకాస తేశుష్కంతతఃష్టివేత్స శోణితమ్ ।
కంఠేనరుజతాత్యర్థంవిభిన్నేనై వచోరసా । సూచీభిరివతీక్షణా
భిస్తుద్యమానేనశూలినా । దుఃఖస్య త్యేనశూలేనభేదపీడాభి
తాపినా । సర్వభేదజ్వరశ్వాసత్ప్రస్థానై స్సర్వవీడితః । పారా
వతఃప్రవాక్కుజ న్కాసవేగోత్త తోద్భవాత్ ॥

తా. అతిమైధునముజేసుట కడుభారమును మోయుటమిమ్ము టముగ మార్గము
నడుచుట మల్లయుద్ధము కేయుట గుఱ్ఱము ఏనుగు మొదలగునవి పరుగులడవపుడువాని
నడ్డగించి పట్టుట ఈ కారణముల వలన రూక్షగల పురుషునియొక్క టొమ్ముపగిలి
దానియందు వాతము ప్రకోపించి దగ్గునగులుగంజేయు. ఈ కాసరోగము జనించుట
కుముందు పాడిదగ్గులలిగి పిదప రక్తయుక్తముగ కఫముబడుట కంతము మిమ్ముటము
గ నొచ్చుట టొమ్ము పగిలినట్టుండట టొమ్ములో నూగులచే బొడుచునటుల శూ
లగలుగుట శూలవలన టొమ్ములో స్పర్శసహసము లేకుండుట పార్శ్వములయంగు
గొడ్డలితో గొట్టినటుల తాపయుక్తమైన శూలగలుగుట సంధులుపగిలినటులుండట

* ద్విగుంజంపి త్రకాసార్తోభక్షయేచ్ఛత్రినేత్రకమ్॥ ఇటులను పాఠాంతరముగలదు.

జ్వరము శ్వాసము దిష్టి స్వర్ణభేదము గలుగుట తుతకాసకాస వేగమువలన పావుర పీటవలె గుర్గుదశబ్దము నేయుట ఈ లక్షణములు తుతకాసమునగలుగు.

తుతకాసమునకు తాలేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసపాదంమృతంతారం శిలాతాప్యం చతుర్థణమ్ । ఇత్యువాసారసాభ్యాంచ మర్థయే త్ప్రహరద్వయమ్ । ద్వియామం వాలుకాయంత్రే స్వేద్యమాదాయ చూర్ణయేత్ । గుజాద్వయం నిహంత్యాశుకాసం * శ్వాసంతతోన్మవమ్ । రసస్తాలేశ్వరోనామ్నా హ్యసపానంచ కథ్యతే । వచాకుష్మచరిద్రాభి సైంధవం టంకణంవిషమ్ । పాతాచలాంగలీవ్యోపంచాక్షం ప్రత్యేకభాగకమ్ । భావితంభృంగసారేణ దినైకంతంచభక్షయేత్ । మాషంతాలేశ్వరోనామ్నా హిక్కావై స్ఫుర్యకాసజిత్ । దాడిమంత్రిఫలా వ్యోపంప్రమాణంచ నమంగుడమ్ । చూర్ణితంభక్షయేత్కర్షం తుతకాసం మర్థయే॥

కా. రసభస్మము ౧ భాగము రజతభస్మము ౧ భాగము శుద్ధిజేసిన మణిశిల 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన హేమరాక్షికము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి చెఱుకు ఆడనరము అనువాని రసములతో 2 శాములు మర్దించి మిశ్రమై నుంచి వాలుకాయంత్రమున 2 జాములు వండి పొంగుతలమున దీని చూర్ణముజేసి 2 గురిగింబలయెత్తును వసు చంగల్వకోమృత పసపు సైంధవలవణము వెలిగారము అతివస చిరుబొద్ది నెన్న చెర్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువానిని అక్షప్రమాణము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి గంటగలగరాకు రసముతో 1 దినము భావన జేసి ఈ చూర్ణానుపానముతోడ నేవించిన తుతమువలని జనించిన కాసశ్వాసములు హరించు. మఱియు దీనిని మాషప్రమాణము పైయనుపానముతోడ నేవించినను యెక్కిశ్చ స్వరభంగము కాసము హరించు. మఱియు దాడిమబెరడు త్రిఫలములు త్రికటుకములు అనువానిని చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతోడ పైతాలేశ్వరరసమును నేవించిన తుతకాసము హరించు.

* తుతభవం ధ్రువమ్.

శుక్తికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుక్తికాసేచ మందాగ్నిః కంఠేచ శ్రేష్ఠ
సంస్థితః । అంగానాంచైవవైకల్యంశుక్తికాసంవిదుర్భుధాః॥

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట కుతికలో తెనుడనిలచుట ఆవయవములు
శిథిలంబులగుట ఈలక్షణములగలది శుక్తికాసమని చెలియవలయు.

సూర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] రసమేకం ద్విధాగంధం త్రితాప్యం పంచ
తాళకమ్ । సర్వశుద్ధం చూర్ణ్యాథ చతుర్భాగం వృతా
భకమ్ । వచాశుష్కహృద్రాగ్నిటంకణం సైంధవంవిషమ్ ।
పాతాచలాంగలివ్యోషం సర్వప్రత్యేకకర్షకమ్ । భావితం
భృంగసారేణదినైకంతంచ భక్షయేత్ । నూపంసూర్యరసో
నామ * శుక్తికాసంజయేత్తతః । సిప్పల్యాసహ నిర్లంఘ్యః
క్వాథం చానుప్రసాయయేత్ । అష్టగుంజామితాభతా వి
ఘ్నాతారసపర్పటి । త్రికంటమూల శుంఠీచ హజాక్షీ రస
మోదకమ్ । క్షీరావశిష్టంతంక్వాథం సకణంపాయయేన్నిశి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు శుద్ధి
చేసిన స్వర్ణమాక్షికము 3 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళ
కము 5 భాగములు ఇటుల పీనినెల్ల నేకముజేసి యందు వన చంగల్వకోష్ఠ పసపు
చిత్రమూలము టంకణక్షారము సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన వసనాళి శిరుబొద్ది చన్న
చల్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున
గలిపి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి మాషప్రమాణమును 12
సిప్పళ్లు వావిలియాకు అనువాని కషాయముతోడ నేవించినను లేక 8 గురిగింజల
యెత్తు రసపర్పటిని నేవించి పల్లెరువేళ్ళు శొంఠి అనువానిని దంచి యందు మేక
పాలు మేకపాలకు సమముగ నుదకముబోసి పాలు శేషించువరకు కషాయముకొని
యందు సిప్పలిచూర్ణమును గలిపి రాత్రులయందు త్రాగినను శుక్తికాకాసము
హరించు.

* హిక్కవై స్వర్యకాసజీత్ । ఎక్కిళ్లు స్వరభంగము శుక్తికాకాసము హరించు'

ఆనుకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అయ్యద్యేదే] అతిశీతంచకాసశ్చ దధ్యాహార వివర్జితః ।
శిరో ర్విక్షేణాతృష్ణా వ్యామకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. కడుశీతలము దగ్గుగలుగుట పెఱుగన్నచూనం దిచ్చలేకుండుట తలనొచ్చుట శరీరము కృశించుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములు గలిది ఆమూసమని తెలియవలయు. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

ఆమకాసమునకు చంద్రామృతరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతామృతంగంధం నేపాశంచ సమాంశకమ్ ।
అర్కమూలకపాయేణ మర్దితంచ త్రిరూమకమ్ ।
డోలాయుత్రే యామమాత్రం పాచితంచ సముద్ధరేత్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మామకాసం నియచ్ఛతి ।
అయంచంద్రా మృశోనామ చంద్రనాథేన నిర్మితః॥

తా. రసము నాళి గంధకము నేపాశములు వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జల్లేడువేళ్ళకపాయముతో కి జాములు మర్దించి ముద్దజేసిపిల్లేడువేళ్ళకపాయముచే డోలాయుత్రమున] జామువండి గురిగించుతమాత్రముజేసివిండించి యంనొకదానిని కేలించిన ఆమకాసము చూరించు ఇది చంద్రనాథునిచే నిర్మితమబడియె.

పాండుకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] దేహేచ పాండురచ్ఛాయా రాత్రోన్లేష్మ
సముద్భవః । దివాన్లేష్మవినాశశ్చ పాండుకాసస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగదగ్గుగలుగుట పగటియందు దగ్గులేకుండుట ఈలక్షణములు గలిది పాండుకాసమని తెలియవలయు.

పాండుకాసమునకు కాసనంహార ధైరవము:

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతా సమంచాశ్రం హింగుళం
విషతాళకమ్ । తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే క్షిపేన్మర్దయం
దినద్యయమ్ । హంసపాది కపాయేణకుక్కుటే పుటపాచితమ్॥

చూర్ణీకృతంచ తత్సమ్యక్ జ్ఞాపమాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
పాండుకాస వివాశస్స్యా త్వర్యకాస త్తయోభవేత్ । శ్రీమ
ద్గహననాథేన కాససంహార ఔరవః । రసాయం నిర్భిలో
యత్నాల్లోకరక్షణహేతవే ॥

తా. రసభస్మము ఆభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన నాభి
శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదియాకు
కషాయముతో 2 దినములు మర్దించి కుమ్మటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసిచూర్చు
ముజేసి మాషప్రమాణమును లేనె పిప్పలితో నేవించిన పాండుకాసము సర్వకాస
ములు హరించు. ఇది గహననాథునిచే లోకహితార్థమై విర్దింపబడియె.

కృష్ణకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రాత్రౌ శ్లేష్మ ప్రకోపశ్చ నిద్రాభోగవివ
ర్జితః । రాత్రీ దుఃఖించుకృష్ణత్వం కృష్ణకాసస్య లక్షణమ్ ।

తా. రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగులుగుట నిదురబట్టవండుటరాత్రు
లయందు దుఃఖముగులుగుట శరీరము నలుపుబారియుండుట ఈ లక్షణములు గలది
కృష్ణకాసమని తెలియవలయు.

కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘటిక.

శ్లో॥ వికసూతాభ్రకంగుధం వ్యోమంహింగుళసైంధవమ్ ।
లవంగంపిప్పలీమూలం తుల్యం తుల్యం విమర్గయేత్ ।
దినంహంసపదీద్రానైః కుమ్మటిపుటపాచితమ్ ।
చూర్ణీకృతతతోదేయ మాషమాత్రం భిషగ్వరైః ।
కృష్ణకాసగనిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన రసము ఆభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము
త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని
సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి హంసపాదియాకురసముతో నొకదినము మర్దిం
చి కుమ్మటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్చుముజేసి మాషప్రమాణమును లేనె
పిప్పలితో నేవించిన కృష్ణకాసము సర్వకాసములు శ్రీఘ్రముగ హరించు.

శ్లేష్మకాన లక్షణము.

శ్లో॥ [బామాటే] శ్లేష్మప్రకోపితః కంఠ స్సతతం రోగ విగ్రహః ।

దివారాత్ర ప్రకోపశ్చ శ్లేష్మకానం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. కుతికలో శ్లేషుడకట్టుట యెల్ల పుడుశరీరమున శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట కేయుంబగలు దగ్గు గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మవాతమని చెలియవలయు.

శ్లేష్మకానమునకు బోళబద్ధ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మ విషంతుల్యం బోళాద్యం ద్విగుణం మతమ్ । బోళతాళక పాతాగ్ని కల్యోటి మాక్షికం నిశా । కంటకారీ యవతూరం లాంగలీ జీర సైంధవమ్ । మధూ కసారం సంచూర్ణ్యం సప్తాహం చార్ద్రాకద్రవైః । ఛాయా యాంపాలయేత్పశ్చ త్సప్తాహం చిత్రకద్రవైః । గుటిగా బదరాకారా శ్లేష్మకాసాప సుత్తయే । భక్షయే వ్యోల బద్ధోయం రసస్సాస్యచ్ఛాప్యస పాండుజిత్ । కటుత్రయం పావక దేవదారు రాన్నా విడంగ త్రిఫలామృతానామ్ । చూర్ణం సమాంశం సితయాసమేతం కాసం జయేద్విష్ణు గదేవదై త్యామ్ ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన నాళి ఇవి సమభాగములు బోళము శుద్ధిజేసిన † హరిదళము శిరుబొద్ది చిత్రమాలము చేనిలీరవిత్తులు శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము పసపు వ్రామడు యవతూరము చన్నచర్లగడ్డ జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము యస్తిమధుకము అసువాని చూళ్లము దినుసుకు 2 భాగములు ఇల్లుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి అల్లపు రసముతో 7 దినములు మర్దించి నీడనెండించి పిదప 7 దినములు చిత్రమాల రసముతో భావనజేసి రేగుగింజలంత మాత్రలుజేసి యంబొకదానిని త్రికటుకములు చిత్రమాలము దేవదారు దుంపరాన్నము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు తిప్ప

† సారిదళమన — తాళకము.

తీగ. అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి ఈయనుపానముతోడ నేవించిన “విష్ణుమూర్తియొక్క గదాయుధము దైత్యుల నిర్మూలముజేయు భంగి” శ్లేష్మకాసముశ్వాసము పాండువువీనిని నిర్మూలముజేయు.

దధికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లేష్మోదేకశ్చ రోగేచ దధిభుక్తి వివర్జితః |
రాత్రోశ్లేష్మాదివానిద్రా దధికాసస్యలక్షణమ్॥

తా. దద్ధిగులుగుట పెలుగునం దిచ్చలేకుండుట రాత్రులయం దధికముగ దద్ధి పగటియందు నిద్రగులుగుట ఈలక్షణములుగలది దధికాసమని చెలియవలయు.

దధికాసమునకు కాసవిధూననరసము.

శ్లో॥ రసగంధక పిష్పల్యో హరీతక్యక్ష వాసకమ్ |
యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణం బర్బరక్వాథ భావితమ్ |
ఏవంవింశతివారేణ భావయిత్వా విచూర్ణయేత్ |
భక్షయేన్మధునాచైవ దధికాసం వినాశయేత్ |
విధూననరసోహ్యేష మహాదేవేన భాషితః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము విష్పళ్లు కరక్కాయలు గచ్చ పలుకులు ఆడ్డనరము యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వాయించి టాకు కసాయముతో 21 మార్లు భావనజేసి యెండించి చూర్ణముజేసి మాడయెత్తు ను లేనెతో నేవించిన దధికాసము హరించు.

శ్లేష్మజిహ్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుశ్శేవే] జిహ్వచాపి సమండలాసపిటకా దేహేచ
కంఠార్భవేత్ | తిక్తశ్లేష్మవివర్ణశీర్ణతనుతా పీహస్యసంభా
షితా॥ నిర్విద్రవ్యుహర్నిశించ వలతాశ్లేచ శ్వాధిశ్యమ్ |
ఏషశ్లేష్మకజిహ్వ కస్తుగదిత శ్చైషహ్యసాధ్యో భవేత్॥

తా. నాలుకయందు మండలములు పొక్కులుగలుగుట శరీరమున దురదగులు గుట కఫము పగరుగ వెడలుట శరీరము విశర్ణముగ శిథిలముగ నుండుటమాటలాడుటకు

తా. వ్రణము శారీర ఆగంతుక భేదములవలన 2 విధంబులు. అందు మొదటిదియగు శారీరమను వ్రణము వాతాదిదోషములవలన జనించు. 2 వది యగు ఆగంతుకవ్రణము శస్త్రాగ్రుల గాయమువలన గలుగు.

వాతికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శో మందస్యావోమహారుజః ।

శుద్ధ్యతేన్న రతిశ్యావో వ్రణోమారుతసంభవః ॥

తా. జడముగనుండుట తాకిన కఠినముగనుండుట కొంచెముగ స్రావము మిక్కిలముగ పోటుగలుగుట పొడిచినటుల వేదనతోగూడియుండుట స్పృశించుట నల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది వాతవ్రణమని తెలియవలయు.

వైత్తికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ తృప్తామోహజ్వరక్లేద దాహదుష్టావదారణైః ।

వ్రణంపిత్త కృతంవిద్యా ద్ధంధైస్సావైశ్చ పూతికైః ॥

తా. దప్పి కాహము జ్వరము చెమ్మ తాపముగలుగుట చీల్చబడినటుల వేదన గలుగుట కంపువేసుట దుర్గంధముగ స్రావముగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్త వ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ బహుపిచ్ఛోగురుస్నిగ్ధ స్త్రిమితోమందవేదనః ।

పాండువణ్ణోల్ప సంక్లేదీ చిరపాకీకపోద్భవః ॥

తా. కడజిగటగ జడము చట్టముగ నిశ్చలముగ మందవేదన గలదిగ తెల్లని వర్ణము గలదిగనుండుట కొంచెముగ స్రావముగలుగుట దీర్ఘకాలము మీన పండుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజవ్రణమని తెలియవలయు.

రక్తజ ద్వంద్వజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తోరక్తస్రతీరక్తాద్విత్రిజస్యాత్తదన్వయైః ॥

తా. రక్తవర్ణముగలదై రక్తమును స్రవింపం జేయుచుండు వ్రణము రక్తజ వ్రణమనబడు. ఏకదోష రక్తసంబంధములవలన జనించినది ద్వంద్వజవ్రణమనియు ద్విదోష రక్తసంబంధములవలన జనించునది సన్నిపాతజ వ్రణమనియు జెప్పబడు.

గోళకంఠారి యేద్యక్తే కంఠజిహ్వం విన్యాశయేత్ ||

తా. గుంటగలగరాగు చూర్ణములో శేనెగలపి ముద్దజేసి దానిని నోటిలో
నిచికొని రసము మ్రింగుచుండిన కంఠజిహ్వక కాసము హరించు.

దంతిధూమ సానము.

శ్లో॥ దంతిమూసల్య భూమంసా నిర్గుండీచాపి యోజయేత్ |

కంఠజిహ్వం నిహంత్యేవ.ధూమపానేన తత్త తాత్ ||

తా. శేలగుంతివేళ్ళను గాని వావిలియాకును గాని యెండించి చూర్ణము
జేసి అగ్నిలోవైచి పొగను పానముజేసిన తక్షణమున కంఠజిహ్వక కాసము హరించు.

ఉపజిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అగుల్వేదే] జిహ్వోపరితథా జిహ్వప్యన్న తీణస్తధైవచ |
రాత్రాశ్లేష్మ ప్రకోపశ్చా ప్యుపజిహ్వక లక్షణమ్ ||

తా. నాలుకపై నాలుక మొలిచినట్టుండుట అన్నమును భుజించుటకు శక్తి
లేకుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది ఉప
జిహ్వక కాసమని తెలియవలయు (ఇది హరించుటకై కృష్ణకాసమునకు శిప్పబ
డిన రసేంద్రధుటికల రి నెలలు సేవింపవలయు. మఱియు ఉపజిహ్వక కాసము పురు
షునికి జనించినయెడల కుడిచున్న మొనకు రి వ్రేళ్లక్రింద చంకలోరక్షవేయవల
యు స్త్రీకైన యెడల ఎడమచున్న మొనకు రి వ్రేళ్లక్రింద చంకలోరక్షవేయవల
యు. లేక చిత్రమాలపువేళ్ళచిప్పనుచెచ్చి గట్టిగగట్టిదానిపై కొఱ్ఱల పిండినిమెత్తి
దానిపై రావియాకుల విస్తరిని పొదగి దానిపై పుట్టమన్న మెత్తి యెండించి పుట్ట
మన్న ఇటికె యగువరకు పుటంబిడి దీని యందలి పిండిని ప్రతిదినము సేవింపుచుం
డిన 4 మాసములలో ఉపజిహ్వక కాసము హరించు.

జిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్లేష్మోపశ్చ జిహ్వయాః శీణవాక్ష్మశతాతథా |
నిద్రాహానిర్నితే శ్లేష్మో జిహ్వకాసస్య లక్షణమ్ ||

తా. నాలుక కఠముచే పూయంబడినట్లుండుట మూటలాడుటకు శక్తిలేకుం
డుట శరీరము కృశించుట నిదురబట్టకుండుట రాత్రులయందు దగ్గుగలుగుట ఈ లక్ష
ణములు గలది జిహ్వక కాసమని తెలియవలయు.

జిహ్వకాసమునకు నీలకంఠ రసము.

శ్లో॥ సూతకం గంధకం లోహం విషం చిత్రకపత్రకమ్ । వరాగం
రేణుకాముస్తాగ్రంధికం నాగ కేసరమ్ । ఫలచికం త్రికటుకం
శుల్బం తుల్బం తద్దైవచ । ఏతాని సమభాగాని గుఱోద్ధ్వ
గుణముచ్యతే । సంమర్ద్య గుటికాంకృత్వా భక్షయేచ్ఛ
మాత్రకమ్ । జిహ్వకానేత్రాగుల్మే ప్రమే హేవిషమజ్వరే ।
మూత్రకృచ్ఛ్రీమూఢగర్భే వాతిరోగేచదారుణే । నీలకంఠ
రసానామ శంభునిర్మిత స్వయమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి
చిత్రమూలము ఆకుపత్రిక లవంగములు రేణుకలు తుంగముపైలు మోడి దాగకేసర
ములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు వీనికన్నిటికి
రెండింతలు జెల్లము ఇటుల నేకముజేసి బాగుగమర్దించి పెనగలంతమాత్రముజేసి
వేలించిన జిహ్వకాసము గుల్మము ప్రమేహము విషమజ్వరము మూత్రకృచ్ఛ్రీయ
మూఢగర్భము దారుణమైన వాతరోగము వీనివహరింపజేయు ఈ నీలకంఠరసమును
శంభుడు స్వయముగ గల్పించె.

ఊర్ధ్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఆకర్షణంచతీవ్రేణ వాయునాశ్లేష్మణస్తథా ।
మహామేఘా శ్శీత్రవస్సురూర్ధ్వశ్లేష్మ ప్రవీడితా॥

తా. తీవ్రమైన వాతము శ్లేష్మము నాకర్షించుట [అనగా పుబ్బసము గలు
గట] మేఘము రావడించెయ్యుడునపుడు మిక్కిలిచుగ పుబ్బసముగలుగుటతొలక్ష
ణః బుగలని ఊర్ధ్వకాసమని చెలియవలయు. [దీనినే కొందరు మేఘరంజియనియు
వచించెదరు.]

ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరి వటికములు.

శ్లో॥ గంధంత్రికటుకంచాభ్రం రోహిణీతాళకంసమమ్ ।
పంచగోలకపాయేణ మర్దయేద్దివసత్రయమ్ ।

మూషయేద్భూధరేశాచ్యం సాంగశీతం సముద్ధరేత్ ।

మధునాచానుపానేవ హ్యుర్ధ్వకాసం వినశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు అభ్రకభస్మము కటుకరోహిణి శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి పంచకోలక మాయ మతో 8 దినములు మర్దించి మూసలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి భూధరయం త్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి గురిగించంతయెత్తును తేనెతో ఒక సంవత్సర ము నేనింపుచుండిన ఊర్ధ్వకాసము (అనగా ఉబ్బసము) హరించు.

ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాది చూర్ణము.

శ్లో॥ అంకోలస్యపలాన్యప్తౌ త్రిగుణైర్మరిచైస్సహ ।

తథాలిహ్యోచ్చతచూర్ణం మధునాచోర్ధ కాసకే॥

తా. ఊడుగ చెక్క 8 పలములు మిరియాలు 24 పలములు వీనిని దంచి చూర్ణముచేసి తేనెతో నేనించిన ఉబ్బసము హరించు.

ఆ-గీ॥ [బాహటము] ఉసిరికాయపప్పు నొప్పగునల్లేరు ।

సిందురంబుఁ గూర్చి చెలువుమీఱు ।

దానినొక్కయేఁచు పూనినేపించిన ।

నకలరోగసమితి సమసిపోవు॥

క॥ బలురక్కసినల్లేరును । జెలువుగమరియుప్పుఁగూర్చి నేవించినచో ।

సెలపాటుమేఘరంజని । కులమెల్లను వేగనడఁడు గోపతిగమనా॥

గీ॥ సొంటిపంచదార నున్నపు రాళ్ళలో ।

బట్టములై గట్టిపెట్టినీరు ।

వోసివండిదించి పూనిసిందూరంబు ।

నేవఁజేయమాను శీఘ్రముగను॥

శ్లేష్మభంగాళీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆవికశ్లేష్మలఃకంఠా దంగేపీతంచనేత్రయోః ।

బాధిర్యంశ్లేష్మణాప్రోక్తంభ్రమ మూర్ఛాశ్రమక్ల మాః ।

స్వాద్రూపంశ్లేష్మణాజిహ్వ భంగాళీశ్లేష్మ కేతథా॥

తా. నోట మేకతెమడవలె వెళ్ళుట శరీరము నేత్రములు పచ్చగనుండుట శ్లేష్మప్రోపమువలన చెవుడుగలుగుట తబ్బిబ్బలాడుట మూర్ఛ శ్రమ ఆయాసము గలుగుట నాలుక శ్లేష్మముతో పూయంబడినటులుండుట ఈలక్షణములుగలిది శ్లేష్మ భంగాళియని చెరియవలయు.

సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం నృతిశుల్బం
తయోస్సమమ్ । అభ్రలోహక యోర్భస్మకాంతభస్మ సువర్ణ
జమ్ । రాజతంచవిషంసామ్య కృథక్సూతసమంభ వేత్ ।
హంసపావీరపైర్మర్మర్మదినమేకం పటీకృతమ్ । కాచకుప్యాం
వినిషీప్యమృదాసం లేపయేద్భుషిః । శుష్కాసావాలుకా
యంత్రైశ్చైర్మర్మద్వగ్నినాపచేత్ । చతుర్థంజామితం దేయం
పిష్పల్యార్ద్రక వేణుమ్ । క్షయంత్రిదోషజం హంతిసన్నిపా
తాంత్రీయోదశ । ఆమనాతం ధనుర్వాతం శృంఖలానాతమే
వచ । ఆధ్యవాతంపంగువాతం కఫవాతాగ్ని మాంద్యనుత్ ।
కటీవాతంసర్వశూలం నాశయేన్నాత్రసంశయః । గుల్మసూ
లముదావర్తం గ్రహణీమతిదుస్తరామ్ । ప్రమేహముదరం
సర్వామశ్మరీం మూత్రవిడ్డ్రహమ్ । భగందరం సర్వకుష్ఠం
విద్రధింమహతీంతథా । శ్వాసంకాసమజీర్ణంచ జ్వరమప్త
విధంతథా । కామలాంపాండురోగంచ శిరోరోగంచ నాశ
యేత్ । అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాన్వినాశయేత్ । య
థాసూర్యోదయేన శ్యేత్తమస్సర్వగతంతథా । సర్వరోగవి
నాశాయసర్వేషాంస్వర్ణభూపతిః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 1 భాగముతామ్రభ
స్మము 2 భాగములు అభ్రకభస్మము లోహభస్మము కాంతభస్మము స్వర్ణభస్మము
రజతభస్మము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ఇవి దినుసుయొకటింటి కొక్కొక్కభాగము ఇటుల
వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి హంసపాదీయాకురసముతో 1 దినము ముద్దించి ముద్దజేసి
యెండించి గాజుకు పెల్లోనుంచి దానిపైచీలమున్న లేపనముజేసి యెండించివాలుకా

యంత్రములో నునిచి మందాగ్నితో మెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి 4 గురిగింజల యెత్తును పిప్పళ్ళు అల్లపురసము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సన్నిపాత ఊయము 13 సన్నిపాతములు అనువాతము ధనుర్వాతము శృంఖలావాతము అఘ్న వాతము పంగువాతము కఫవాతము అగ్నిమాంధ్యము కటివాతము సర్వశూలలుగుల్మ శూల ఉదావర్తము కడుబలిష్ఠమైన గ్రహణీరోగము ప్రమేహము సర్వఉదరరోగ ములు అశ్మరీరోగము మూత్రకృచ్ఛ్రము మ్లబధము భగంజరము సర్వకుష్ఠములు బలిష్ఠమైన విద్రధులు శ్వాసము కౌసము ఆజీర్ణము 8 విధములైన జ్వరములు కౌషిల పాండురోగము శిరోరోగము “నూర్యదుదయించుటవలన అంధకారము నశించుభం గి” నిస్సంశయముగ నశించుటయే గాక అనుపానవిశేషములవలన సర్వరోగములు నశింపజేయు.

శ్లేష్మభంగాళికాసమునకు నిదిగ్ధికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ నిదిగ్ధికామామలకాస్థికంచ హింఘ్రాషణాభ్యాం మధునాచ యుక్తామ్ । లిహ్యన్నరశ్చాసనవీడితశ్చ శ్లేష్మాలిభంగంనిని హంతిశీఘ్రమ్॥

తా. రాములుకపండు ఉసిరికపప్ప. ఇంగువ పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములు గ చూర్ణముచేసి తేనెతో సేవించిన మూలరోగము శ్లేష్మభంగాళికాసము శీఘ్రముగ హరించు.

కుష్ఠకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుద్భృతోవ్యనాకారో ప్యంగవై కల్య దుఃఖితా । కంఠాశ్చ దేహవాండుశ్చ శ్లేష్మకుష్ఠస్యలక్షణమ్॥

తా. ఉలికిపడుట ఆకారముచెడుట అంగములు నొచ్చుట శరీరమున చురద గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగ మారుట ఈ లక్షణములు గలది కుష్ఠకాసమని తెలియవలయు.

కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతంవిషంగంధశిఖితత్థంచటుకణమ్ । దరదంతాళకంచైవ సమభాగానికారయేత్ ।
పునర్నవామూలరపై ర్మర్దిప్రతంచరత్రయమ్ ।
పాచయేద్యామనూత్రంకుసోలాయంత్రేచబుద్ధిమాన్ ।

గుంజాద్యయంతథానిత్యం శ్లేష్మకృష్ణవినాశనః ।
భక్షయేన్మధునాహంతి కాసమగ్నిరసోహ్యయమ్॥

తా. రసము గంధకము మైలుతుత్తము వెలిగారము ఇంగిలీకము తాళకము వీనిని పుడ్డిచేసిన సహభాగములుగ భిల్వములో నునిచి గలిజేరువేళ్ల రసముతో 3 రూములు మర్దించి గలిజేరువేళ్ల రసముతో డోలాయంత్రమున నొక రూమువండి 2 సరి గింజల యెత్తును తేనెతో ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన కృష్ణకాసము హరించు.

సర్వకాసములకు యుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యాఘ్రీశితంస్యాదభయాశణంచ ద్రోణే
జలస్యప్రపంచేత్కషాయమ్ । తుల్యాప్రమాణేనగుడేనయుక్తం
పక్వాభయాభిస్సహతాభిరత్ర । శీతేషీపేత్స్యన్మధునః పలాని
పలానిచత్రీణికటుత్రయస్యా । త్వక్పత్రకైలాగరుకేసరాణాం
చూర్ణాత్పలంచేతివిదేహదృప్తః । యుద్రావలేహః కఫజాన్వి
కారాన్ సశ్వాస శోషానపిపంచకాసాన్ । హిక్కామురో
రోగమపస్మృతించ హత్వావివృద్ధింకురుతేనలస్య॥

తా. నేలములకవేళ్ళు 100 పలములు కరక్కాయలు 100 పలములు ఈరెం
టిని చిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముగాచి
వడియగట్టి ఆందు ప్రాతఃకైలము 100 పలములు గలిపిపైకషాయములోని కరక్కా-
యల నిందువైచి పక్వముజేసి చల్లారిన పిదప యందు లేన 6 పలములు త్రికటుక
చూర్ణము 3 పలములు లవంగపట్ట ఆకుపత్రిక వీలకులు ఆగరు నాగకేసరలు అను
బాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున గలిపి లేహ్యపక్వముగా వండి సే-
వింపుచుండిన శ్లేష్మరోగములు 5 శ్వాసములు శోష 5 కాసములు యెక్కిళ్ళు
రోమ్మునొప్పి అపస్మారము వీనిని నశింపజేసి అగ్నిదీపమును గలుగజేయు.

సర్వకాసములకు మహాయుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మతంతరే] వ్యాఘ్రీమూలంకులూచైవ పంచకోలంతదర్థ
కమ్ । తదర్థంగంధికంచైవ భాక్తిరాన్నా పృథక్పలమ్ ।
పారితక్యాశ్శతంచైవద్వికుంభంజలమేవచ । వాసాశ్శృంగచ

నిర్గుండీ కరంటక్షుద్రమేవచ । స్వరసం ప్రస్థమేకై కంప్రస్థం
 గోఘాగమూగ్రయోః । పురాణగుడమాదాయ తులామేకాం
 నిధాపయేత్ । త్రికటుత్రిఫణాగ్రంధిచాతుర్జాతకస్సైంధవమ్ ।
 ద్విత్వారంపంచలవణం టంకణంరామతంపుథక్ । పలంపలం
 వినిశ్చేవ్యం కాసాగాంవింశతింజయేత్ । మహాక్షుదాద్రికో
 నామలేహ్యరాజోనసంశయః॥

తా. నేలములక వేళ్ళు 100 పలములు * పంచకోలములు 50 పలములు మోడి
 25 పలములు గంటుభారంగి మంపరాన్నము ఇది దినుసుకొక్కొకపలము కరక్కో
 యల బెరడు 100 పలములు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి 2 సంధముల నీళ్లుబోసి చతు
 ర్థాంశముగ కషాయము గాచి అందు అడ్డసరపాకు గుంటగలగ రాకు వాఱియాకు
 ములుగోంటాకు నేలములక వేళ్ళు అనువాని రసముల దినుసుమొకటింటి కొక్కొక
 ప్రస్థము ఆవుపంచితము మేకపంచితము దినుసుకొక్కొక ప్రస్థము స్రాత బెల్లము
 100 పలములుగలిపి పక్వంబగు నపుడందు త్రికటుకములు త్రిఫణములలు మోడి †
 చాతుర్జాతకములు సైంధవలవణము యవత్తారము సర్వత్తారము ‡ పంచలవణములు
 వేల్చిన వెలిగారమువేల్చిన యింగువ అనువానిని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున
 గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి దించుకొని నేవించిన 20 కాసములు హరించు. ఇది
 సర్వలేహ్యములలో శ్రేష్ఠంబైనది.

మేఘరంజదగ్ధకు చికిత్స.

క॥ చేదయిచబీరవిత్తుల ।

మోదంబున వేడినీళ్ళ ముద్దుగి నూరక ।

వేదననొందక త్రాగిన ।

భేదించును మేఘరంజి వీరనమానుక॥

* పంచకోలములన-పిప్పలి మోడి చెవ్యము చిత్రమాలము శొంఠి.

† చాతుర్జాతకములన-ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక నాగ కేసరములు.

‡ పంచలవణములన-సైంధవలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము సౌవర్చ
 లవణము బీడాలవణము.

తా. శరీరదార్థ్యముగలవారు 20 చేదుబీరవిత్తులగానిలేక 16 చేదుబీరవిత్తులగాని ఉష్ణోదకముతోనూరి ఉబ్బసము గలిగినప్పుడు త్రాగిన వమనంబులై తిత్తులుపడును పిదప శొంతి యుక్తముగ మజ్జగయన్నమును భక్షించిన వాంతులు నిలుచును

అసాధ్య శ్లేష్మ గోగోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] కపాల జిహ్వాకాశూలం జ్వరః పాండుశ్చనే
త్రయోః । రోమహర్ష ప్రతివ్యాసోఽప్యనాధ్యోనాస్తిభేషజమ్।

తా. కపాలము నాలుక శూలించుట జ్వరముగలుగుట నేత్రములు పాండువర్ణముగ నుండుట రోమములు గగుర్పొడుచుట మిక్కుటముగ శ్వాసముగలుగుట ఈలక్షణములుగల కాసరోగి జీవించుట మర్లభమని చెల్యవలయు.

కాసములకు కదళీఫల యోగము.

శ్లో॥ వికారేశ్లేష్మణాజాతే భక్షయేత్కదళీఫలమ్।
మర్దతైర్మరిచైస్సార్దం హంతిశ్లేష్మచిరంతనమ్॥

తా. అరటిపండులో మిరియపుమార్లము గలిపి నేవించిన క్షీర్ణకాలముగనుండు కాసరోగములు హరించు.

కాసరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] శాలిషష్టికగోధూమమాషముద్గ కుళుత్థకాః।
ఛాగ్యాఃపయోఃఘృతంబింబీవార్తాకం బాలమూలకమ్।
కాసమర్దకజీవంతి వాస్తుకంబీజపూరకమ్।
గోస్తనిలశునంలాజా వ్యోషముష్ణోదకంమధు।
పథ్యమే తద్యథావోష ముక్తం కాసగదాతురే॥

తా. 60 దినములకు ఫలించిన ధాన్యము గోధుమలు మినుములు పెసలపప్పు పులవలు మేకపాలు మేకనెయ్యి దొండకాయ లేతవంకాయ లేతముల్లంగి కసివెందపాలకూర చక్రవర్తపుకూర మాదీఫలము ద్రాక్షపండు వెల్లుల్లి పేటలు త్రికటుకములు ఉష్ణోదకము లేనె ఐవి కాసరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలమిసిద్ధిల్లీ కవాస్తుకంబాలమూలకమ్।
ఝరసీతి క్తకంచైవ బాలగచకదళీఫలమ్।

కుటజంపక్వకూశ్మాండం కషాయకటుతి క్తకమ్ |
మధూకంతిండులీయంచ పయోవింశతికాసినామ్ ||

తా. పొట్లకాయ పిన్నసదాప కొయ్యతోటకూర చక్రవర్తపుకూర లేతముల్లంగి చాతలాసికూర చేతిబీర లేతఅరటికాయ దాడిసకాయ ముదురుగుమ్మడుకాయ ఒగరు కారము చేరుగలపదార్థములు ఇప్పపువ్వు చిఱ్ఱికూర పాలు ఇవి 20 కాసములయందు పథ్యకరంబులు.

కాసరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మైథునంస్నిగ్ధవః ధురం దివాస్వాపః పయోదధి |
పిష్టాన్నంసాయసాదీని కాసీధూమంచనర్జయేత్ ||

తా. శ్రీసంగమము జిగటగల పదార్థములు మధురపదార్థములు పగటియందు నిద్రించుట పాలు పెఱుగు పిండివంటకములు పాయసము మొదలగునవియు పొగయందుండుట ఇవి కాసరోగములయం దపథ్యకరంబులు అట్లగుటంజేసి వీని నివర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] మత్స్యాలాబుచ వార్తాకంకందామ్లంతిల
తైలకమ్ | ఉపోతకీదధిక్షీరంచూహీషం శుష్కరూక్షకమ్ |
తథావింశతికాసేషుత్యజేద్ద్రవ్యాణిబుద్ధిమాకా ||

తా. మత్స్యములు * అనుపకాయ వంకాయ కందగడ్డ పులుసు సూసెబచ్చలికూర బ్రగ్గపెఱుగు బ్రగ్గపాలు యెండిన ద్రవ్యములు రూక్షపదార్థములు ఇవి 20 కాసములయం దపథ్యకరంబులు కావున వీనిని వర్జింపవలయు.

‡ శ్వాస నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మహారోధ్వచ్ఛిన్నతమక త్సుద్ర బేదైస్తు
పంచధా | భిద్యతేనమహావ్యాధి శ్వాసయోగోపశేషిణః ||

తా.] శ్వాసరోగమే మహత్తు ఊర్ధ్వము ఛిన్నమతమకముత్సుద్రములన 5 విధంబులుగ నగు.

శ్వాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ ప్రాగ్రూపంతస్యహృత్ప్రీడా శూలమాధ్మానమేవచ |

* అనుపకాయ అనగా-సారక్కాయ, ‡ శ్వాసమన-ఎగయూపిరి.

అనాహోవక్త్రవైరస్యం శంఖనిస్తోదవచ॥

తా. హృదయమున కీడ శూలగలుగుట కడుపుబ్బుట కడుపిడ్చుట నోరుచే దుఃఖముండుట కణతయందు బొడుచునటుల పీడగలుగుట ఇవి శ్వాసరోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

మహాశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉద్ధూయనూనవాతో యశ్చబ్దవద్దుఃఖతో నరః॥ ఉచ్చైశ్శ్వాసతిసంరుద్ధోమత్తర్షభ ఇవానిశమ్ । ప్రణవజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతతోచనః । విస్తభాత్యోననోబద్ధమూత్రవర్షావికీర్ణవాక్ । దీనఃప్రశ్వసితంచాస్యదూరాద్విజ్ఞాయతేభృశమ్ । మహాశ్వాసోపసృప్తస్తుక్షిప్రమేవవిపద్యతే॥

తా. వాతముపైకి ఈడువబడుటవలన మనుజుడు కడుఋభితుడై “మదించి న వృషభమును బంధించుటవలన గొప్పశబ్దమును చేయుచున్నట్టి” శ్వాసమునువిడుచుచు శ్లేయంబగు శ్వాసమువలన పీడితుడుగనుండుట శాస్త్రము శాస్త్రార్థనిశ్చయము నశించుట ఒకానొకపుడు నేత్రములు తిరుగుట వేత్రములు నోరు తెరిచికొని జడముగ నుండుట జలపాలారులు వెడలనుండుటను మాట్లాడుటకు శక్తిలేకుండుట మాట్లాడినను హీనస్వరముగ మాటలాడుట మనస్సు భిన్నంబగుట దూరముగ నుండునపుడే శ్వాసవేగము తెలియవచ్చుట ఈ లక్షణములుగలవి మహాశ్వాసమని తెలియవలయు. ఇది గలవాడు నశించు.

ఉర్ధ్వశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉర్ధ్వైరస్య సితియోదీర్ఘం నచప్రత్యాహారత్యధః । క్షేష్మావృతిముఖస్రోతాఃకృద్ధగంధవహర్దితః॥ ఉర్ధ్వదృష్టిర్విపశ్యంశ్చవిశ్రాంతాక్ష ఇతస్తతః । ప్రముహ్యన్వేదనార్తశ్చ శుష్కాస్యోరతిపీడితః॥

తా. కీర్ణకాలమువరకును ఉర్ధ్వశ్వాసము వెడలుచుండుట ఉర్ధ్వశ్వాసమును దించుటకు శక్తిలేకుండుట నోరు నేత్రములు నాసికారంధ్రములు కర్ణరంధ్రములు కఫముచేన్దగింపబడుట వాత ప్రకోపమువలన పీడితుడై పొడవుగ జూచుచు

నంచలమైన దృష్టితో ఇటు అటు చూచుట మూర్ఖ వేదన అనువానివలన. కడుపీడి తుడుగనుండుట నోరెండుట యెల్లపుడు దేనియందాసక్తిలేకుండుట ఈ లక్షణము లు గలది ఊర్ధ్వశ్వాసమని తెలియవలయు.

శ్వాసాధోముఖ నిషేధకారణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్వాసో నిరుద్యతే ।

ముహ్యతస్తాన్యతశోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హంత్యసూక్ ॥

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము ప్రకోపించుటవలన అధశ్వాసము అడ్డగింపబడు (అనగా హృదయమునందేయడ్డగింపబడుననుట) లేక శ్వాసమునగాయధోముఖమును జెందకుండు. దానివలన రోగి మోహములు బడలికను జెందు. ఈ యూర్ధ్వశ్వాసము ప్రాణముల హరింపజేయు.

ఛిన్నశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తుశ్వస్థి విచ్ఛిన్నం కర్వరాణేన పీడితః । నవాశ్వస్థి

దుఃఖారో మర్మచ్ఛేదరుగర్దితః । ఆహాస్వేదమూర్ఛారో

దహ్యామానేనవస్తినా । విప్లుతాక్ష పరిక్షీణ శ్వసన్ కైక

లోచనః । విచేతాః పరిశుష్కస్యో వీవర్ణః ప్రలపన్నరః ।

ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్సకీఘ్రం విజహత్యసూక్ ॥

తా. నిలిపినిలిపి శ్వాసములువిడుచుట శక్తికొలది శ్వాసమును విడవయత్నించినను సాధ్యపడకుండుట లేక శ్లేశమును జెట్టి శ్వాసమును విడుచుట తొమ్మిది గొడ్డలితో భేదించునటుల పీడగలుగుట కడుపుబ్బరము చెనుట మూర్ఛఅనువానితో పీడింపబడుట సాత్తికదుపునందు మండుట నేత్రములను గిరిగిరిత్రిప్పట లేక సత్వ మీనుడై నేత్రములుచలింపక నిద్రబాడిచికొనుట శ్వాసమును పలుచూరువిడుచుటవలన త్తయించుట ఒక నేత్రము యెఱ్ఱగ నుండుట మనస్సుభిన్నమగుట నోరెండుట కౌంతిజెడుట వదురుట సంభింపంధములు శిథిలంచులగుట ఈ లక్షణములుగలది ఛిన్న శ్వాసమని తెలియవలయు. ఇదిగలవాడు కడు శీఘ్రముగా ప్రాణములవిడుచు.

తమకశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ప్రతిలోమంయదావాయుస్సోతాంసిప్రతిపద్యతే ।

గ్రీవాంశిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్యచ । కరోతి

పీనసంతేన రుద్ధోఽఘుర్బురంతథా । అతీవతీవ్రవేగంచ శ్వాస
 ప్రాణప్రవీడకమ్ । ప్రతామ్యతిన వేగేనత్రస్య తేనస్సరుద్యతే ।
 ప్రమోహంకాసమాసశ్చ సగచ్ఛతిముహూర్భూహుః । శ్లేష్మ
 ణ్యముచ్యమా నేతు భృశంభవతిదుఃఖతః । తస్యైవచవిమో
 హంతే ముహూర్తం లభతేసుఖమ్ । తథాస్యోర్ధ్వంసతే
 కంతః కృచ్ఛాచ్ఛన్నోతిభాషితమ్ । సచాపి నిదాంలభతే
 శయాన శ్వాసపీడితః । పార్శ్వేతస్యావగృహ్లాతిశయానస్య
 సమీరణః । ఆసీనో లభతేసాఖ్య ముష్ణంచైవాభి నందతి ।
 ఉచ్ఛ్రితాక్షోలలాటేన స్విద్యతాభృశమార్తిమాన్ । విశు
 ష్కాస్యో ముహుశ్వాసో ముహుశ్చైవా వధమ్యతే ।
 మేఘాంబుజీతప్రాగ్వాతై శ్లేష్మలైశ్చవివర్ధతే । సయాప్యస్త
 మకశ్వాస స్సాధ్యోవాస్యా న్నవోద్ధితః॥

తా. వాతము మెడ శిరము అనువాని నాశ్రయించి యధోముఖముగ శ్రోతో
 మార్గములంజెంది కఫమును ప్రకోపింపజేసి కఫమువలన నడ్డిగింపబడినదై పడిసె
 మును గొంతులో గురగురశబ్దమును గలుగజేయుచు కడుతీవ్రవేగయుక్తమైనహృద
 యప్రవీడకమైన శ్వాసమును గలుగజేయుట దానివేగమువలన మోహమునుజెంది
 మిక్కుటముగ దుఃఖించుట నిశ్చేష్టితుండగుట పలుమారు దగ్గుటవలన మోహమును
 జెందుట కఫము వెడలకుండునపుడు కడుపీడంజెందుట కఫమువెడలిన పిదప కొంత
 కాలము సుఖముగనుండుట మరల కంతములో కఫముచేరుటవలన దురదగలుగుట
 కడుకష్టముచే మాటలాడుట శ్వాస పీడవలన పరుండినను నిమరగాకుండుట పరుం
 డియుండినను వాతము యిరుపార్శ్వములనీడ్చుట కూర్చుండియుండిన సుఖముగనుం
 డుట ఉష్ణపదార్థనేవనవలన సంకోచమును జెందుట కండ్లుబిట్ట నుదుట నెమట
 పట్టుటవలన కడుపీడం జెందినటులతోచుట నోగెండుట పలుమారు శ్వాసము వెడ
 లుట ఏనుగపై గూర్చిండి యుండువాని శరీరము కదలనటుల పలుమారుకదలుట
 మేఘములు వర్షము చలి తూర్పుగాలి కఫకరపదార్థనేవన అనువానివలన శ్వాసము
 వృద్ధింజెందుట ఈ లక్షణములుగలది తమకశ్వాసమని తెలియ వలయు. (ఇదియాప్య
 ము.) నూతనముగ జనించిన సాధ్యము.

క్షుద్రశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాయాసోద్భవః శోష్ణేక్షుగ్రోవాతముదీరయేత్ ।
క్షుద్రశ్వాసోనసోత్పర్థం దుఃఖేనాంగప్రబాధకః ।
హీన స్తినసగాత్రాణి నచదుఃఖోయథేతరే ।
నచభోజనపానానాం నిరుణధ్యచితాంగతిమ్ ।
నేంద్రియాణాంవ్యథాంచాపి కాంచదాపాదయేద్బుజమ్ ॥

తా. రూక్షపదార్థసేవన ఆయాసము వీనివలన నొకింతశ్వాసము జనించి శోష్ణగ్రోవాతము నుద్భవముగ జేసి కడుదుఃఖమును శరీరమున కెవ్విధమైన బాధను ప్రాణవియోగమును ఊర్ధ్వశ్వాసాదులయందుగల దుఃఖములను గలుగఁజేయక నపానాదికముల గతిని నిరోధింపక భోజనపానాదికముల గతినినిరోధింపక ఇంద్రియముల కెవ్విధమైన వ్యథయును గలుగఁజేయకనుండునది క్షుద్రశ్వాసమనంబుడ.

శ్వాససాధ్యసాధ్య విచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ససాధ్యఉక్తోబలిన స్సర్వేచావ్యక్తలక్షణః ।
క్షుద్రసాధ్యతమ స్తేషాం తమకఃకృచ్ఛ్రశ్చచ్యతే ।
త్రయశ్శ్వాసానసిన్యంతి తమకోదుర్బలస్యచ ॥

తా. క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. మఱియు సత్వముగల వానియొక్క మహాశ్వాసాదులు అల్పలక్షణయుక్తంబులుగ నుండిన సాధ్యంబు. అందు క్షుద్రశ్వాసము కడుసాధ్యంబు. మఱియు తమకశ్వాసము కష్టసాధ్యంబు. మహాత్మ ఊర్ధ్వము ఛిన్నము అన నీతి శ్వాసములు సంపూర్ణలక్షణయుక్తంబులుగ నుండిన అసాధ్యంబులు. మఱియు నుర్బలునికి జనించిన తమకశ్వాసము సగా అసాధ్యంబు.

రోగసంప్రప్తితల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యదాప్రోతాంసిసంరుద్ధ్య మారుతికఫపూర్వకః ।
విష్వగ్విజతిసంరుద్ధ స్తహదాశ్వానకరోతిసః ।
ప్రణప్త జ్ఞానవిజ్ఞాన స్తథావిభ్రాంతిలోచనః ।
ఊర్ధ్వశ్శ్వాసతియోదీర్ఘం నచక్రత్యా హరత్యధః ।
శ్లేష్మాన్మృత ముఖ

స్తోతా హ్యుర్ధ్వధృష్ట్యాచ పశ్యతి । ఆనాహ స్వేదమూ
ర్చార్చో భృశం భవతిదుఃఖతః॥

తా. వాతము కఫయు క్షమై ప్రాణానోద్దకములవహించు స్తోతోమార్గము
లనడ్డగించి విరుద్ధమార్గముగలదై సర్వశరీరమునవ్యాపించి శ్వాసతోగమును గలుగం
జేయు. అందు శాస్త్రజ్ఞానము శాస్త్రార్థజ్ఞానము నశించుట నేత్రములుదిరుగుట దీ
ర్ఘకాలమువరకుయెగయూపిరివిడుచుటయెగయూపిరిని దించుటను శక్తిలేకుండుట
నోరు కర్ణనాసి కారంధ్రములు నేత్రములు పీనియందు శ్లేష్మమువ్యాపించియుండుట
పొడవుగజూచుట కడుపుబ్బుట చెమట మూర్ఛ కడుదుఃఖముగలుగుట అన నీ లక్ష
ణములు గలుగు.

శ్వాససామాన్య లక్షణములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శ్వాసః పంచవిధస్తత్ర మహాశ్వాసో మహా
స్వనః ఊర్ధ్వశ్వాస శోర్ధ్వధృష్టి శ్చికోనిచ్చిన్న సంజ్ఞకః ।
తమోధ్రమ ఘనశ్చైవ త్సుద్రాఖ్యా మందవేదనః । త్సుద్ర
సాధ్యస్తమోయాప్య శ్శేషాః ప్రాణహరాస్త్రయః॥

తా. పూర్వోక్త పంచవిధ శ్వాసములలో మిక్కుటముగ శబ్దముగలది మ
హాశ్వాసమనియు ఊర్ధ్వధృష్టిగలది ఊర్ధ్వశ్వాసమనియు నిలిచినిలిచి శ్వాసమువచ్చు
నది ఛిన్నశ్వాసమనియు నేత్రములు గనుపడక భ్రమనినట్లుండునది తమకశ్వాసమని
యు స్వల్పముగ నొప్పిగలది త్సుద్రశ్వాసమనియు తెలియవలయు. అందు త్సుద్ర
శ్వాసము సాధ్యము. తమకశ్వాసము యాప్యము. మహాశ్వాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము
ఛిన్నశ్వాసము అను నీ రి స మృత్యుప్రదంబులు.

శ్వాసోపద్రవములు.

శ్లో॥ కానవృధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా గోషకోపతై ।
ఆమాతీసారవమధు తృణ్ణాండుజ్వరై రపి । ఉరస్తకుదునే
శ్వాసోహ్వమాశయసముద్భవః । ప్రాగ్రూపంచభవేత్తేషాం
పార్శ్వశూలమగోచకమ్ । ఆనాహశ్శంఖభేదశ్చత్రాకాయా
సశ్చషోజనే । ప్రేరితః పేరయోత్తుద్రం స్వయం నశమయే
న్మరుత్ । అతీవతీవ్రవేగచ్చశ్వాసః ప్రాణిప్రవీడనః । ప్రశామ్య

తినవేగశ్చతహ్యంతర్యేగనిపీడితం | పూర్వయేపీభవేచ్ఛాస్వస
స్సప్రద్యః కృతదేహితా | త్రయశ్శ్వాసానసిధ్యంతి చైత
ఏవహ్యుపద్రవాః ||

తా. కాసము వృద్ధిజెందుటవలన గాని లేక వాత పితృ శ్లేష్మములు బ్రహ్మ
పిందుటవలనగాని శ్వాసము జనించి ఆమాతృసారము వోకర దస్మి పాండుపు స్వర
ము అను వానితోగూడి తొమ్ము నాశ్రయించి ఆమాశయములోనుండి శ్వాసమును
గలుగంజేయు. పూర్వరూపంబు లేవ్వయినన — ప్రక్కశూల ఆరోచకము కడుపుబ్బ
రము గలుగుట కుతికలో శ్లేష్మముగట్టి పగిలినటుల నొచ్చుట శ్వాసమువలన అన్న
మును కుడువలేకయుండుట వాతము దుష్టంబై తొలుత యుద్రశ్వాసమునుగలుగంజేసి
తాను శమింపకుండుట అనునవియ — ఈ పూర్వరూపములతోడ శ్వాసము వృద్ధి
జెంది శరీరము కృశించియుండినను లేక కడుతీవ్రవేగముగల శ్వాసము జనించు ప్రా
ణులపీడింపుచుండినను లేక శ్వాసవేగము శమింపక అంతర్యేగముగల శ్వాసముగలిగి
యుండినను ఈ లక్షణములుగల రి శ్వాసరోగములు అసాధ్యములని తెలియవలయు
(ఈలక్షణములు లేకుండెడి శ్వాసరోగములే సాధ్యములనియెఱింగించితినింపవలయు.)

శ్లో || [మూఢవనిదానే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృతస్యచ |
వ్యాధిభిః శ్లేణదేహస్య వృద్ధస్యాతి వ్యవాయునః |
ఆసాంయాసా సముత్పన్నా హిక్కాహంత్యాశు జీవితమ్ |
సర్వేషురోగినాశాయ హిక్కేయం శీఘ్రకారిణీ |
హిక్కాశ్వాసాయదాతౌద్వా మృత్యుకాలే కృతాలయకా ||

తా. కడుగించిత దోషముగలవానికి అన్న ద్వేషమువలన కృశించిన వానికి
పలువిధరోగములవలన శరీరక్షయముగలవానికి వృద్ధినికి మిక్కుటముగ మైథునము
నేయువానికి సాధ్యహిక్కలలో నేది జనించినను అది వానిని శీఘ్రముగ జంపు.
మఱియు సర్వరోగములయం దెక్కిళ్ళు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందు.
మఱియుఎక్కిళ్ళు శ్వాసము ఆన నీ 2 ను మృత్యుకాలమునందే జనించు.

ఊర్ధ్వశ్వాసమునకు సూర్యావర్త రసము.

శ్లో || [మూఢవనిదానే] సూతార్థంగంధకం మర్ధ్యంయమైకంకన్య
కాద్రవైః | ద్వయోస్తుల్యంతామ్రపత్రం పూర్వకల్పేనలేప

యేత్ | దినై కంహండికాయంత్రై పక్వమూదాయ చూర్ణ
 యేత్ | సూర్యావరోరసోనామ ద్విగుంజంశ్వాసజిడ్యవేత్ |
 ఇంద్రవారుణికామూలం దేవదారుకటు * త్రయమ్ | శర్క
 రాసహితంఖాదే దూర్ధ్వశ్వాసప్రశాంతయే | నిష్క్మైకాం
 లేహయేద్వాపితౌదేణకటురోహిణమ్ | శ్వాసంచారోచకం
 హంతీమరిచందాడిమంగుడమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము $\frac{1}{2}$ భాగము ఈ 2 ను
 ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో 1 రూము మర్దించి $1\frac{1}{2}$ భాగము శుద్ధిచేసిన
 తామ్రపురేమలను లేపనముజేసియొండించి హండికాయంత్రమున 1 దినము వండిపాం
 గశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును సేవించిన
 శ్వాసమును పాపరవేరు దేవదారు త్రికటుకములు పంచదార అనురాని చూర్ణాను
 పానముతోడ సేవించిన ఊర్ధ్వశ్వాసమును నిష్క్మప్రమాణము కటుకరోహిణిచూ
 ర్ణము తేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని లేక నిష్క్మప్రమాణము మిరియాలు
 దాడిమవిత్తులు బెల్లము అనువానిని నూసి దాని యనుపానము తోడగాని సేవించిన
 శ్వాసమును అరోచకమును హరించు.

సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో|| ధాన్యాభ్రం సూతకంగంధం శ్వేతాపామార్గజద్రవైః |
 తుల్యాంశంమర్దయేచ్ఛాయః పాత్రేపాతనకేపచేత్ |
 ఊర్ధ్వలగ్నంతతోగ్రాహ్యం రసోహ్యుదయభాస్కరః |
 శ్వాసంపంచవిధంహంతి † గుంజామాత్రంపిబేదను|

తా. ధాన్యాభ్రకము రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసిన సమభాగములు 4 ఖ
 ల్వములోనునిచి తెల్లయు త్రవేరురసముతో 1 దినము మర్దించియనుపపాత్రలోనునిచి
 పాతనాయంత్రమున పాకముచేసిన యదియుర్ధ్వయంత్రమున కెగయును. దానిని
 దీసికొని యందొకగురిగింజయెత్తును నిష్క్మప్రమాణము కటుకరోహిణి తేనెఅనువాని
 యనుపానముతోడగాని నిష్క్మప్రమాణము మిరియాలు దాడిమవిత్తులు బెల్లము అను
 వానిని నూసిపొద్దచేసి దానితోడగాని సేవించిన 5 శ్వాసములుఅరోచకముహరించు.

శ్వాసములకు గంధక యోగము.

శ్లో॥ గంధకంహరిచంసాజ్యం విభేచ్ఛాచ్ఛ్వసకఫాపహమ్ ।
గంధకంఘృతపానేన శ్వాసక్షతక్షయాపహమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము మిరియాలు వీనిని నేతితో నూరికేవించిన శ్వాస
కాగలు హరించు. శుద్ధిచేసిన గంధకమును నేతితోడనేవించిన శ్వాసము క్షత క్షయ
ముహరించు.

శ్వాసములకు భార్జ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ భార్జీవచాభానుశివాహరిద్రా వాసామృతా నాగరధాన్య
కానామ్ క్వాథోజయేచ్ఛాచ్ఛ్వసమిమంప్రసిద్ధంతథాచనిద్రా
సుఖమాఘ్నయాశ్చ॥

తా. గంటుభారంగి వస జిల్లేడువేరు కరక్కాయలు పసపు అడ్డసరపుయా
నలు తిప్పతీగ శొంఠి కొతిమెర్లు వీనిని సుమభాగములుగ దంచి కషాయముకొచి
నేవించిన శ్వాసములు హరించుటయేగాక నిద్రసుఖమును గలుగు.

శ్వాసములకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతభాన్వగ్నిచ విశ్వభార్జ్య కణాభయా ముస్తకృతః
కషాయః । వమింహరేచ్ఛాచ్ఛ్వసమిమంప్రసిద్ధంప్రవృద్ధకాసం
ప్రబలాంచఃకామ్॥

తా. తానికాయలు జిల్లేడువేరుపట్ట చిత్రమాలము శొంఠి గంటుభారంగి
పిప్పళ్ళు కరక్కాయలు తుంగముపైలు వీనిని సుమభాగములుగ దంచి కషాయము
కొచి నేవించిన వాంతి శ్వాసము ప్రబలమైన కాసము ప్రబలమైన యెక్కిళ్లు
హరించు.

శ్వాసాదులకు కంటకార్యావ లేహము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంటకారీతులాం ద్రోణంరేపక్త్వా కషాయ
కమ్ । పాదశేషంగృహీత్వాచ తస్మించ్ఛూర్ణానిదాపయేత్ ।
పృథక్పలానిచై తానిగుడూచీచవ్యచిత్రకాః । ముస్తకర్కః

శృంగిచక్రవ్యూహాండర్వసూసనః । భార్గీదాన్నా సతీచైవ
 శర్మరాపలవింశతిః । ప్రత్యేకంచపల్యానస్తే ప్రదర్శ్యాద్భుత
 తైలయోః । పక్వాలేహత్వమాసీయశీతేమధుపలాష్టకమ్ ।
 చతుః పలంతుగక్షిర్యాః విష్పలీనాంచతుః పలమ్ । క్షీప్వా
 నిదధ్యాత్సుద్భుధ్మేష్టుణ్మయేభాజనేశుభే । లేహోయం హంతి
 హిక్కార్తిశ్వాసకాసానశేషతః॥

తా. 100 పలములు వ్రాసడువేళ్ళనుంచి ద్రోణప్రమాణముగలయుదకము నందువైచి 4 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి ౩ డియగట్టిఅందుతిప్పతీక చెవ్యము చిత్రమాలము తుంగముపైలు కర్మాటకశృంగి త్రికటుకములు దురదగం డి గంటుభారంగి * సన్నరాస్నము కచ్చారములు అనువాని చూర్ణము దినుసుయొక టింటిక్కిక్కొకపలము పంచదార 20 పలములు నెయ్యి 8 పలములు తెల్లఅవనూనె 8 పలములు గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారినపిదప తేనె 8 పలములు వెదురుప్ప * పలములు పిప్పలిచూర్ణము 4 పలములు గలిపి మంచిమట్టిపాత్రలోనునిచి నేవించు చుండిన యెక్కిళ్లుశ్వాసకాసములు నిశ్శేషముగ హరించు.

సర్వశ్వాసములకు భార్గీగుడము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శతంసంగృహ్య భార్గస్త దశమూల్యా
 స్తథాశతమ్ | శతంహరీతకీనాం చపచేత్తోయేచతుర్ధశే । పాదా
 వశేపేతస్మింస్తురసేవ స్త్రివిధీతే । ఆహాధ్యచతులాంపూతాం
 గుడస్యాప్యభయాంతతః । పునః పచేత్తుమ్మద్వగ్నా యావ
 ల్లేహత్వమేతితత్ । శీతేచమధువస్తత్రవత్పలానివినిక్షి పేత్ ।
 త్రికటుక్రిసుగంధంచపల నూత్రంప్రథకృష్ణం । యవతొరం
 కిషక్ యుగ్మంసంచూర్ణప్రక్షిపేత్తతః । భక్షయేద భయా
 మేకాంలేహాప్యార్థ పలుతథా । శ్వాసంసుదారుణం హంతి
 కాంసంమంచవిదంతథా । అర్శ్యాంసరోచకంగుల్మం శక్వద్భేదం

* ఇదేమంపరాస్నము.

క్షయంతథా । స్వర్ణవర్ణప్రదోహ్యేష జఠరాగ్నేఃదీపనః ।
నామ్నాభార్జ్యగుడఃఖ్యాతోభీషజ్జస్సకలైర్మతః॥

తా. గంటుభారంగి దశమాలములు కరక్కాయలు వీనిని దినుసుకు 100 *
పలములచొప్పున నొకభాండములోవైచి 1200 పలములు నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగ
ము మిగులునటుల కషామముకొచివడియగుట్టియందు బెల్లము 50 పలములుకరక్కా
యలు 50 పలములు వైచి మరలమందాన్నితో చిక్కగనగువరకు పాకముజేసిచల్లా
రిన పిదప తేనె 6 పలములు త్రికటుకములు దాచినిచ్చెక్క ఆకుపత్రిక యేలకులు
అనువాని చూర్ణము దినుసు కొక్కొకపలము యలతైరచూర్ణము 2 కర్ణములుకలిపి
లేహ్యమును సిద్ధపరచి యందర్థపలమును 1 కరక్కాయను ప్రతిదినము | ప్రాతఃకాల
మున నేవించిన భయంకరమైన శ్వాసము 6 విధకౌషములు మూలవ్యాధి ఆరోచక
ము గుల్మము అతిసారము క్షయము వీనిని నశింపజేయుటయే గాక స్వరము వర్ణము
అగ్నిదీపనము అనువానిని సగాగలుగంచేయు. ఈభార్య్యాదిగుడము సకలవైద్య
సమృతము.

శ్వాసములకు వాసాద్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] వాసాతులామప్తగుణేచనీరే విపాచ్యతాంపాద
జలేనపాకమ్ । త్సుణ్ణాథకంత ద్విపచ్ఛేచ్చివానాంఖండః ప్ర
యోజ్యస్సకలస్యతుల్యః । తతస్సముత్తార్య పలాచాష్టా
క్షోద్రస్యచద్వేకిలవంశజాయాః । ఓషేత్తథామాగధికా ప
లార్థం పలంచతుర్జాతభవంప్రయోజ్యమ్ । యోజ్యంపలార్థం
శ్వసనేచకాసేక్షయేస్సస్తి తేకఫవీనసేచ । హృద్రోగ శార్శేప
కిలవిద్రవోచహ్యురక్ష తేశోణితవాంతికోషే॥

తా. 100 పలముల అడ్డసరములో 800 పలములు నీళ్ళుబోసిచతురాంశము
గ కషామముగాచి అంగు కరకచూర్ణము అథకప్రమాణముగలిపి గట్టియగువరకు
మరల పాకముజేసి దానినిదించి చల్లారి న పిదప తేనె 8 పలములు పెగురుప్పుచూర్ణ
ము 2 పలములు పిప్పలిచూర్ణము $\frac{1}{2}$ పలము చాతుర్జాతక చూర్ణము 1 పలముకలిపి
 $\frac{1}{2}$ పలమును నేవించుచుండిన శ్వాస కౌషములు క్షయము రక్తపిత్తము కఫ
ము వీనసము హృద్రోగము కృశత్వము విద్రధి ఉరః క్షతము రక్తవాంతి వీనిని
హరింపజేయు.

* పలమున 3 రులములు.

సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాళేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతంవంగం మృతగలోహం మృతార్కం మృత మభ్రకమ్ |
శుద్ధసూతం తథాగంధం మాషీకం హింగుళంవిషమ్ | జాతీ
ఫలం లవంగంచ త్వగేలానాగ కీసరమ్ | ఉన్నత్తకస్యబీజాని
జైపాలంరాత్రిదుర్లభమ్ | ఏతాని సమభాగానిమరీచం హర
నేత్రకమ్ | సర్వంతద్వ్యాక్షిపేత్థల్వేలోహదండేనమర్ద యేత్
తావచ్చూర్ణీకృతంఘ్రినూక్ యాతేశ్శూతం నదృశ్యతే |
శక్తాసనస్యస్వరసేర్భావనా చైకవింశతిః | ద్విగుంజాపుష్పత్ర
మామాత్రాహృద్ధిక స్వరసైర్యుతా | తదర్థంబాలవృద్ధేషు
పథ్యం దేయంతథోచ్యతే | పంచశ్వాసాః క్షయంకాసంరాజ
యత్క్యనివారణమ్ | శ్వాసకాళేశ్వరో నామ దేవానా మప్లి
దుర్లభః ||

తా. వంగభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసి
సరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాషీకము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకమును
శుద్ధిచేసినపనసాభి జాజికాయ లవంగములు దాచినిచెక్క యేలకులు నాగకేసర
ముల శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు పసపు కచోరములు ఇవి
సమభాగములుగ మిరియాలు 3 భాగము పీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి రసము దెలి
యకుండువరకు లోహదండముతో మర్దించి కొడిపెరసముతో 21 మార్లు భావనచేసి
వయోవంతులు 2 గురిగింజలయెత్తును బాలవృద్ధులు 1 గురిగింజయెత్తును అల్లపుస్వర
సమునోసేవించి పథ్యముగనుండిన 5 విధ శ్వాసములు శరీరక్షయము కాసము రాజ
యత్క్య పీని నశింపజేయు. ఈశ్వాసకాళేశ్వర రసము లభించుట దేవకలకు సగా
దుర్లభంబు.

హిక్కా నిదానము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] విదాహిగురువిష్టంభి రూక్షాభివ్యం నిభో
శ్చనై | శీతవానాశనస్నానైర్హిక్కాభవతిథావనాత్ ||

తా. దాహజనకద్రవ్యములు జడకరద్రవ్యములు మలబద్ధకర రూక్షకరద్రవ్య
ములు జిగటగలపదార్థములు పీని భుజించుటవలన శీతాన్నపానముల సేవించుట
వలన శీతోద్ధకములో స్నానము జేయుటవలన పరుగులిడుటవలన యెక్కిక్కు
జనించు.

హిక్మాభేద తత్సంప్రాప్తిః

శ్లో॥ అన్నజాయమలాంక్షుద్రాం గంభీరాంమహతీంతథా ।

వాయుఃకపనానుగతం పంచహిక్మాఃకరోతిహి॥

తా. వాతము కఫముతోగలిసి అన్నజహిక్మాయమకహిక్మక్షుద్రహిక్మ గంభీరహిక్మ మహాహిక్మ అన 5 విధములైన హిక్మాలు గలుగఁజేయు.

హిక్మా పూర్వ రూపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంతోరసోర్ధుత్వంచ వదనస్యకషాయతా ।

హిక్మానాంపూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోపవచ॥

తా. కంతము తొమ్మిది అనువానియందు జడత్వముగలుగుట నోరువగరుగ పండుట కడుపులో ఆరాటముగలుగుట ఇది హిక్మకు పూర్వరూపంబులు.

అన్నజహిక్మా లక్షణము.

శ్లో॥ పానాన్నైరతిసంభుక్తై స్సహసాపీడితోనిలః

హిక్మాయత్యూర్ధ్వ గోభూత్వాతాం విద్యాదన్నజాంభిషక్ ॥

తా. అన్నపానాదుల మిక్కుటముగ నేవించుటవలనవాతంబుకన్నాత్మగ పీడింపబడినదై ఊర్ధ్వగతంబై యెక్కిళ్ళను గలుగఁజేసిన అన్నజ హిక్మయని తెలియవలయు.

యమశహిక్మా లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] చిరేణయమలై ర్వేగై ర్వా హిక్మాసం
ప్రవర్ధతే । కంపయంతీశిరో గ్రీవాంయమలాంతాంవినిర్దిశేత్ ॥

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు 2 గ గలిసి కడుతీక్రముగ వచ్చుట శిరసు కంతము వణుగుట ఈలక్షణములుగలిది యమశహిక్మయని తెలియవలయు.

క్షుద్రహిక్మా లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాఢీయే] ప్రకృష్టకాలై ర్వా వేగై ర్భంజై సమభి
వర్తతే । క్షుద్రికానామసాహిక్మా జత్రుమూలాత్ప్రధావతిః

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు మందవేగముగవచ్చుట * జిత్రమూలము లలోనుండి జనించుట ఈ లక్షణములుగలది త్సుద్రహిక్కయని తెలియవలయు.

గంభీరహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ నాభిప్రవృత్తాయాహిక్కా ఘోరాగంభీరనాదినీ ।

అనేకోవద్రవతీగవభీరానామసాస్మృతా॥

తా. ఎక్కిళ్ళు బాడ్డువద్దనుండిలేని గంభీరశబ్దమును గలుగజేయుట దప్పి జ్వరము మొదలగు పలు నుపద్రవములతోగూడి భయంకరముగనుండుట ఈ లక్షణ ములుగలది గంభీరహిక్కయని తెలియవలయు.

మహాహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మర్మాణ్యుత్పీడయంతీవసతతంయాప్రవర్తతే ।

మహాహిక్మేతిసాజ్ఞేయాసర్వగాత్రప్రకంపినీ॥

తా. తొమ్మి నాభి పొత్తికడుపు మొదలగు మర్మస్థలములయందుపెడగలుగుట యెల్లప్పుడు యెక్కిళ్ళు వచ్చుట సర్వాంగములు వణుకుట ఈ లక్షణములుగూడిమ హాహిక్కయని తెలియవలయు.

హిక్కాస్వరూప తత్త్వాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యమశాయగళైర్వైగైర్మహతీమహతీధ్వనిః ।

గంభీరానాభిసంభూతా త్సుద్రహిక్మమందవేగినీ ।

అన్నజాపితదైవస్యాత్పూర్వాస్తిప్రోవివర్ణయేత్॥

తా. ఎక్కిళ్ళు వేగముతోగూడి జంటగవెడలిన యమశహిక్కయనియు మ హాధ్వనితోగూడి వెడలిన మహాహిక్కయనియు నాభినుండివెడలిన గంభీరహిక్క యనియు మందవేగముతోగూడి పలుమారు వెడలుచుండిన త్సుద్రహిక్కయనియు అన్నపానాదులవలన యెక్కిళ్ళుజనించిన అన్నజహిక్కయని తెలియవలయు, అం దుయమశహిక్క మహాహిక్క గంభీరహిక్క అన నీ 3 వసాధ్యంబులు. త్సుద్రహి క్క అన్నజహిక్క అన నీ 2 ను సాధ్యంబులు.

అసాధ్యహిక్మా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆయమ్యతే హక్మతోయస్య దేహో దృష్టిశ్చోర్ధ్వంతా
మ్యతేయస్యనిత్యమ్ । షీణోన్నద్విత్తైతియశ్చాతి మాత్రం
ధౌద్వాచాంత్యోవర్జయేద్దిక్కమానా ॥

తా. ఘృద్రజ అన్నజములను సాధ్యహిక్మలలో సగా యెక్కిళ్ళ వేగమువలన సేత్రములు విస్తరించి ఊర్ధ్వవృష్టిగలిగి యెల్లప్పుడు మోహమునుజెందుచుండు హిక్మారోగిని శరీరక్షయము అన్నద్యేషము పలుమారు యెక్కిళ్ళుగల హిక్మారోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృతస్యచ ।
వ్యాధిభిఃక్షీణ దేహస్య వృద్ధస్యాతి వ్యవాయునః ।
అసాంయాసాసముత్పన్నా హిక్మాహంత్యాకు జీవితమ్ ॥

తా. కడుసంచిత దోషముగలవానికి అన్నద్యేషమువలన కృశించినరోగికి పలువిధములైన రోగములవలన శరీరకృత్యముగలవానికి వృద్ధునికి అతిమైథునము సేయువానికి సాధ్యహిక్మలలో నేదిజనించినను యదివానిని శీఘ్రముగజంపు.

హిక్మలకు మేఘడంబర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తండులీయద్రవైఃపిప్లవం సూతతుల్యంచ
గంధకమ్* వజ్రమూషాగతం పాచ్యంభూధరేంత్రం సము
ద్ధరేత్ । దశమూలకపాయోః భావయేత్ప్రహరద్వయమ్ ।
గుంజాద్వయం హరత్యేషహిక్మాం శ్వాసంజ్వరంకిల । అను
పానేనదాతవ్యో రసోయం మేఘడంబరః । నాగరంపిప్పలీ
భార్జ్యపుష్కరంక్షృకంశతీ । శర్కరాఘృగుణం చూర్ణంమను
పానంప్రకల్పయేత్

తా. రసము గంధకము పీనిని శుద్ధిజేసిన సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రివేశ్యరసముతో మర్దించి వజ్రమూషలోనునిచి భూదరయంత్రమున పుటంబిడవ యదిభస్మంబగు పిదప దానిని సాంగశితలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి దశ

* వజ్రమూషాగతంచైవ భూధరేభస్మతాంప్రజేత్ ॥

మూల కషాయముతో 2 రూములు భావనజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును కొంతిప్పళ్ళు గంటుభారంగి పుష్కరమూలము (దీనియభావమును నేలములక వేళ్ళు) కచ్చారములు వీనిని దినుసుకు కర్ణప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి దీనికి 8 వ పాలు సంపదార గలిపి యాయసుపానముతోడ నేవించిన యెక్కిళ్ళు శ్వాసము జ్వరము హరించు, (మఱియు నీరసమును చిత్రివేళ్ళరసముతో నేవించినయమశహిక్క హరించు.)

హిక్కలకు యోగవాహక రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసస్యతుల్యభాగేన తామ్రభస్మప్రకల్పయేత్ ।
 జంబీరోత్థద్రవైర్మర్ద్యం దినాంతే తత్సముద్ధరేత్ ।
 బద్ధ్యావస్త్రాటికాయంత్రే తుల్యం గంధేపసాచయేత్ ।
 ఏవంతుషడ్గుణం శార్యంతతః పిష్టం సముద్ధరేత్ ।
 పాషాణభేదిమత్సాక్షీ ద్రవైః పిష్టంతుమర్దయేత్ ।
 శద్ధోశంలేపయేచ్ఛవ్యం కల్మషాపాషాణభేదినః ।
 మత్స్యాత్యౌశ్చ ఘనంలేప్యం దత్వాపాతనయంత్రకే ।
 స్వేదయేద్ద్యమ మాత్రంతురసోమం యోగవాహకః ।
 గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం హిధ్మానై స్వర్యశ్వాసజితే ।
 దశమూలంపిబేచ్ఛాను కుశుత్థంచకషాయకమ్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి బట్టనమూటగట్టి వేష్టికాయంత్రములోనుంచి 6 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి ఖల్వములోనుంచి ‡ కొండపిండితో శుపాన్నగంటివేళ్ళు వీనిరసములతో ప్రత్యేకముగమర్దించిమద్దజేసి ద్రావిపైకొండ పిండానుమూరి లేపనముజేసి యెండవెండించి పాతనాయంత్రమున నొకరూము పుటంబిడి సాంగకీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును దశమూలకషాయముతో గాని పులవ కషాయముతోగాని నేవించిన యమశహిక్క మొదలగుసర్వహిక్కలు సర్వభంగము శ్వాసము హరించు.

హిక్కలకు గంధామృత రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసంగంధకత్తైలేన మర్దయేత్వాదటంకణమ్॥

‡ ఇదే పిండిబండయనియు శెప్పబడు.

తత్ప్రిండం బంధయేద్వస్త్రేగంధకార్యంచ పూర్వవత్ ।
 చూర్ణంవై వేష్టికాయంత్రే యావజ్జగ్యతి పద్మణమ్ ।
 అయంగంధామృతోనామ్నా రసోహిక్మా వినాశకః ।
 గుంజాంమాత్రయం లిహేత్స్వాదైః కషాయంచపిబేదను ।
 అమృతాగ్నికుఢ్ధానాం పాయయేత్క్వధితైర్జలైః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము గంధకతైలముతో మర్దించిపిదప రసమునకు 4 వభాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగారముగలిపి మరల మర్దించి బట్టలొనునిచి నూటగట్టి దీనిని శుద్ధిచేసిన గంధకముతోబెట్టి వేష్టికాయంత్రమున 6 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి 3 గురిగింజలయెత్తును తేనెతో సేవించిశోధనే తిప్పతీగ చిత్రమూలము పులవలు అనువానికషాయమును ద్రాగిన యెక్కిళ్ళుహరించు.

హిక్కలకు నిదిగి కాది యోగము.

శ్లో॥ నిదిగి కాంచామలక ప్రమాణాంహింగూ కణాభ్యాం మధు
 నాచయుక్తమ్ । హ్యన్నరశ్వాసన పీడితశ్చహిక్మాంజ
 యత్యేష బలాత్మజేన ॥

తా. ఉసిరికాయంత వ్రాకుడువేళ్ల ముద్దలో పేల్చిన యింగుర పిప్పళ్ళుఅను నాని చూర్ణమును తేనెను గలిపి సేవించిన శ్వాసము యెక్కిళ్ళు తక్షణమున హరించు.

హిక్కలకు కుశీరాది కషాయము.

శ్లో॥ కుశీరమధుకంధాన్య మేలాచో శీరకోలకమ్ ।
 నరాబిల్వయుతం క్వాథం హిక్మాచర్ది నివారణమ్ ॥

తా. కర్కాటకశృంగి యష్టిమధుకము కొలిపెద్ల ఏలకులు వట్టిజీరుతక్కోపుట్లు త్రిఫలములు మారేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి సేవించిన యెక్కిళ్ళు వాంతి హరించు.

హిక్కలకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతకాద్దామల విశ్వభాజ్జకణాభయాసాధితమంబుపీతమ్ ।
 సమీరణశ్వాస వమింహారేచ్ఛ ప్రబద్ధకాసం ప్రబలాంచ
 హిక్మాం ॥

తా. తానికాయలు తుంగమునైలు ఉసిరికపప్పు శొంతి గంటుభారంగి పిప్పళ్ళు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగదంచి కషాయముకాచి సేవించినవాత సు శ్వాసము వాంతి ప్రబలమైన కాసములు ఎక్కిళ్ళు వారిండు.

హిక్కలకు వ్యాఘ్రాదికషాయము.

శ్లో॥ న్యాస్త్రీమరాలభాభార్జీబిల్వ మజ్జాత్రికంటకైః ।

కషాయశ్వాససానంచ త్షోద్రం హిక్కాతిశ్వాసజితే॥

తా. ములకవేళ్ళు రేగటిదూలవేళ్ళు గంటుభారంగిమారేడుగుజ్జాపల్లెరబ్బిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి యందొకింత తేనెవైచిసేవించిన ఎక్కిళ్ళు ప్రబలమైన శ్వాసము వారిండు.

హిక్కలకు మయూరపిరఛ యోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మయూరంపింఛభస్మాపి మధుకంచ కణా
యులేమ్ । కుశీరరక్తేసంమర్ద్య మధునా వాసితాయులేమ్ ।

గండ్మాషంకురుతేక్షీప్రం హిక్కామాశు వినాశయేత్॥

తా. నెమలి యీకలభస్మము యప్తిమధుకము పిప్పళ్ళు వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి యెండ్రకాయ రక్తముతో మర్దించి తేనెగాని లేక పంచదార గానిగలిపి గండ్మాషముజేసిన యెక్కిళ్ళు కీఘముగ వారిండు.

హిక్కాహర యోగములు.

శ్లో॥ కర్కటేసలిలంయప్తి మయూరస్వచపింఛజమ్ ।

భస్మభ్రమరగేహంచ హ్యసామార్దస్యబీజకమ్ ।

మధునాయోజితంచేయం హిక్కామాకు వినాశయేత్॥

తా. ఎండ్రకాయ బొక్కలలోని యుదకము యప్తిమధుకము నెమలియీకల భస్మము తుమ్మెదలగూడు ఉత్తరేణి విత్తుల అనువానితో దేనిసేని తేనెతోగూర్చి సేవించిన యెక్కిళ్ళు కీఘముగ వారిండు.

క॥ వెలిగారమాకుపత్రిక । నిలదాచిని చెక్కకోర్పు సేలకిమార్దం ।
బులుచేసి తేనెతోడను సెలమినిసేవింపహిక్కలెల్లనుమానుక॥

హిక్కలకు మధూచ్ఛిష్ట ధూమపానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మధూచ్ఛిష్టంసర్జరసం ఘృతంమనశ్శిలా
సమమ్ । ధూమపానేహరేద్ధిక్ష్మాంధూమైర్వాశిఖిపక్షజైః॥

తా. మైనము గుగ్గిలము మణిశిల పీనిన సుఖభాగములుగ గానిలేక నెమలియా
కలగాని ఆవు నేలిలోదడిపి నిప్పులోవైచి దానిపొగనుద్రాగిన యెక్కిళ్ళుహరించు.

క॥ గోశృంగంబును భుజగపు ।

కూసంబును నెమలిరెక్క గుగ్గిలమును మే ।

ల్వాసి పసపగరుగంధము ।

గోసర్పలధూమ్రసేవఁ గూలునుహిక్కల్ ॥

తా. ఆవుకొమ్మ పాముకూసము నెమలియాకలు గుగ్గిలము పసపు త్రిగంధ
ము కృష్ణగరు పీనిన ఆవు నేలిలోదడిపి అగ్నిలోవైచి దాని పొగనుద్రాగినప్రబల
మైనయెక్కిళ్ళు హరించు.

హిక్కలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కచోరం పుష్కరంయోషం మాతులుం
గాష్టువేతసమ్ । శాలిషష్టిక గోధూమ యవముద్గకుళుత్థకమ్ ।
నిద్రాసాధ్మా శ్వాసకాస పిపాసాశ్చవినాశయేత్ ॥

తా. కచోరములు పుష్కరములము త్రికటుకములు మాధీఫలము తల్లిప్ర
ప్పివి 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు గోధుమలు యవలు పెసలు ఉలపలు నిద్ర ఇవి
గాక్కా శ్వాస కాస తృష్ణ రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

హిక్కయం దపథ్యము.

శ్లో॥ విష్టంభీనీవిదాహీని రూక్షాణికఫదానిచ ।
నిష్పావమాష విణ్యాక వారిజా నూపమామిషమ్ ।
అవిదగ్ధందంతకాఠం వస్త్రమత్సన్యంశ్చ సర్వ పాణ్ ।
ఆమ్లత్రుంబీఫలంకందం తైలభిష్టముపోతకీమ్ ।
గురుశీతంచాన్నపానం హిక్కారోగీ వివర్జయేత్ ॥

తా. మలబద్ధకర ద్రవ్యములు వెదురుమొలక మద్యము మరీచము మొదలగు విదాహకరద్రవ్యములు యాక్షకరద్రవ్యములు కఫకరద్రవ్యములు మినుములు ఆనుములు తెలికపిండి నీటిలో జనించిన ద్రవ్యములు ఊటభూమిలో జనించిన జంతుమాంసము పక్వముజేయబడని ద్రవ్యములు దంతకౌష్ఠము * వస్త్రీకర్మ మత్స్యములు ఆవాలు పులుసు ఆనుగవుకాయ గడ్డలు నూనెతో వేయించబడిన ముట్టబచ్చలికూర జడముగ శీతకరముగనుండు అన్నపానములు వీనిని యెక్కిశ్యుగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింశ తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణి
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ *
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ శొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
కావ్య శ్వాస హిక్కా నిదాన తత్సాధ్య
సాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య
లక్షణ యుక్తం అష్టమ
ప్రకరణమ్.

* చిమ్మనగొట్టములో తైలముల నాకర్షించుటకై దాని మధ్యభాగమున బంధింపబడి యథోభాగంబున కర్ణికలవలెను అండాకర్షింపబడిన తైలముల బైలు పరుచుటకై నగ్రభాగంబున గుండ్రముగను నిర్మింపబడిన చిమ్మన గ్రోవిలో బంధింపబడియుండు దండమేవస్థియనంబడు. కావున దానిలో రోగోపయుక్త తైలముల నాకర్షించుకొని గుడమేధ్రముల ప్రయోగించుటయు వస్త్రీకర్మ యనంబడు.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— న వ మ ప్ర క రణ ము. —

శ్లో॥ సర్వజ్ఞం సచ్చిదానందం లోకనాథం జగద్గురుమ్ ।
న్యాయకేశం భవానీశం రాజభూషణమహంభజే ॥

తా. సర్వజ్ఞుడు సచ్చిదానంద స్వరూపుడు లోకేశుడు జగద్గురువు ఆకాశమే
కేసములుగాగలవాడు పార్వతికి ప్రభువు శిరమున చంద్రుడై భూషణముగాగలనా
డువగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వయ్యైమి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయును సీగ్రం
థముయొక్క అప్తము ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

మేహరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] నవాన్నదధిమద్యాంబుగుడధూమనిషేవణాత్ ।
మాషయంతీపలుమేధ శ్శుక్లంమజ్జాంరసంరజః ।
జాయంతేవింశతిర్వేదసదశసాధ్యాః కపోత్థితాః ।
పిత్తోత్థితాశ్చపిష్టాప్యాశ్చతురోమా రుతార్త్యజేత్ ।
సాధ్యాక్ యాప్యానసాధ్యాంశ్చ క్రమేణేతథం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. క్రొత్తయన్నము పెలుగు మద్యము ఉదకము బెల్లముతో జేయబడినద్ర
వ్యములు పొగ అనువానిని మిక్కుటముగ నేవించుటవలనమాంసము మేదస్సుశుక్లము
గుజ్జ రసము రక్తము గుప్తంబులై 20 మేహముల జనింపంజేయు, అందు 10 మేహ

ములు శ్లేష్మజనితంబులు 6 పైత్యజనితంబులు 2 వాతజనితంబులు అట్లగుటంజేసి శ్లేష్మమువలన జనించిన 10 మేహములు సాధ్యంబులు. పైత్యమువలన జనించిన 6 మేహములు కష్టసాధ్యంబులు. వాతమువలన జనించిన 4 మేహములు అసాధ్యంబులు. ఈ క్రమానుగుణ్యముగ మేహసాధ్య కష్టసాధ్య అసాధ్యత్వముల నెఱుంగందగు.

శ్లో॥ [మతాంశరే] ఆస్యాసుఖంస్వప్నసుఖంధీని గ్రామ్యాదకా
నూపరసాః పయాంసి । నవాన్నపానంగుడవై కృతంచ ప్రమే
హహేతుః కఫకృచ్ఛసర్వమ్ ॥

తా. సుఖముగ గూర్చుండుట నిద్రాసుఖమునుజెందుట పెఱుగును ద్రాగుట ఊరు ఉదకము ఆనువానియందలి ప్రాణాలయొక్క మాంసరసమును పాలను క్రొత్త యన్నమును క్రొత్తయుదకమును బెల్లముతో జేయబడిన భక్ష్యములను లేక బెల్లము యొక్క వికారముగల పదార్థములను కఫకర సర్వపదార్థములను మిక్కుటముగ నేవించుట ఈ కారణమువలన ప్రమేహముజనించు.

కఫాదిమేహ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] మేదశ్చమాంసంచ శరీరజంచక్లేదంకఫోవస్తి
గతఃప్రదూప్య । కరోతిమేహః స్సముదీర్ణముష్ణైస్తానేవపి త్తం
పరిదూప్యచాపి । క్షీణేషువోషెష్వవకృష్యథాతూ స్సందూ
ప్యమేహస్కురుతేనిలశ్చ । సాధ్యాః కపోతాదశపిత్తజాష్ణద్య
ప్యానసాధ్యంపవనాచ్ఛత్రుష్కమ్ । సమక్రియత్వా ద్విషమ
క్రియత్వాన్యహాత్యయత్వాచ్చ యథాక్రమంతే ॥

తా. వస్తిగతకఫము మేదస్సును మాంసమును శరీరమునందలిక్లేదమునుజెరచి శ్లేష్మమేహమును గలుగంజేయు. ఇవిధంబుననే ఉష్ణపదార్థ సేవనవలన పిత్తము బ్రకోపించి పైత్యబడిన మేదాదులంజెరచి పిత్తమేహమును గలుగంజేయు. పిత్త శ్లేష్మములు క్షయింపుచుండ వాతము వసామజ్జాదిధాతువుల నాకర్షించికొని వానింజెరచి వస్తియొక్క ముఖమునందుజేర్చి వాతజమేహమును గలుగంజేయు. అందు 10 మేహములు కఫజనితంబులు. అవి సమక్రియ (అనగా కఫముయొక్క కటుతిక్తాది క్రియలు మేదస్సు మొదలగు వానియొక్క కటుతిక్తాది క్రియలు వ్యాధిబలము సమానంబులుగ నుండుటచే సమక్రియత్వము) గలవి యగుటంజేసిసాధ్యంబులు. 8 మేహ

ములు పిత్తజనితంబులు. అవి విషమచికిత్సలవలన (అనగా పిత్తమును హరింపజేసెడి శీతమధురాది ద్రవ్యములవలన మేదస్సును మేదోవృద్ధిని హరింపజేసెడి ఉష్ణకటుకాది ద్రవ్యములవలన పిత్తమును) వృద్ధిలకెందుటచే క్రియావైషమ్యముగలవి యగుటంజేసి యాప్యంబులు 4 మేహములు వాతజనితంబులు అవి గంభీరములై ననుజ్ఞాది ధాతువుల నాకర్షించి కడుపీడను గలుగంజేసుటవలన విషయక్రియగలవియగుటవలన అసాధ్యంబులు.

మేహరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [అయః ద్వేదే] ఉదకేక్షుసాంద్రసురాసిక తాశుక్ల శీతశమ్ ।
విష్టలాలాతిమూత్రంచ తూరహారిద్ర రక్తమ్ ।
మంజీస్థానీలకాలాశ్చ వసామజ్ఞామధూత్థితమ్ ।
హస్తీమేహోవింశతిస్వద్వాత్వావర్ణేనలక్షయేత్ ॥

తా. ఉదక మేహము ఇత్తుమేహము సాంద్రమేహము సురామేహము సికతామేహము శుక్లమేహము శీతమేహము విష్టమేహము లాలామేహము బహుమూత్రమేహము తూరమేహము హరిద్రామేహము రక్తమేహము మంజీస్థామేహము నీలమేహము కాలమేహము వసామేహము మజ్ఞామేహము మధుమేహము హస్తీమేహము అనమేహములు 20 విధంబులు. వాని లక్షణములు వర్ణమువలన దెలియవలయు.

క ష జ ని త ద శ మే హ ము లు.

ఉదకమేహ లక్షణము,

శ్లో॥ స్వచ్ఛంబహుసితంశీతం నిర్గంధముద కోపమమ్ ।
* జ్వేయశ్చోదక మేహోయం కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము నిర్మలముగ అధికముగ తెల్లగ చల్లగ గంధవిహీనముగ ఉదకతుల్యముగ వొకింత గలిగినట్లుగ జిగటగ వెడలిన ఉదకమేహమని తెలియవలయు.

ఇత్తుమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఇత్తోరసమినాత్మ్యం మధురంచేత్తుమేహత ॥

* మేహత్యుదక మేహోస కించిదావిల పిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము చెఱువరసకుల్యంబై కడుమధురముగ వెడలిన ఇక్షుమేహ మని తెలియవలయు.

సాంద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సాంద్రీభవేత్పర్వపితం † సాంద్రమేహంతదుచ్యతే ॥

తా. మూత్రమువిడిచిన I ర్ఘమునకు పేరిన సాంద్రమేహమని తెలియ వలయు.

సురామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సురామేహీసురాతుల్య ముపర్యచ్ఛమభోఘనమ్ ॥

తా. మూత్రము కల్లువలెవెడలుట మూత్రముపైన నిర్మలముగ ఆడుగునగట్టిగ నుండుట ఈ లక్షణములుగలది సురామేహమని తెలియవలయు.

సికతామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రాణాన్నికతామేహీ సికతారూపిణోమలాః ॥

తా. మూత్రకణములు ఇసుకవలె వెడలిన సికతామేహమని తెలియవలయు.

శుక్లమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాభంశుక్లమిత్రంవా శుక్ల మేహీప్రమేహతి ॥

తా. మూత్రము శుక్లమువలెగాని లేక శుక్లయుక్తముగగాని వెడలిన శుక్ల మేహమని తెలియవలయు.

శీతమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శీతమేహీసుబహుశోమధురం * చాత్తిశీతలమ్ ॥

తా. మూత్రము మాధుర్యము కడుశీతలముగలదై పలుమారు వెడలినశీతమే హమని తెలియవలయు.

పిష్టమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సంహృష్టరోమాపిష్టేన పిష్టవద్భహుశంశితమ్ ॥

† సాంద్రమేహేన మేహతి

* శృతశీతలమ్

తా. మూత్రము కలిపిని పిండివలె దట్టమై తెల్లగ వెడలుట మూత్రోత్సర్జన కాలంబున రోమములు నిక్కుపొడిచి కొనుట ఈ లక్షణముగలది † పిష్ట మేహమని తెలియవలయు.

శనైశ్చర్యేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శనైశ్చనైశ్చనైశ్చర్యేహీ మందమందం ప్రమేహతి ॥

తా. మూత్రము మెల్ల మెల్లగ మందమందముగ వెడలిన శనైశ్చర్యహమని తెలియవలయు.

లాలామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ లాలాతంతయుతంత్రాత్రం లాలామేహేనపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము చొంగవలె తంత్రము క్తముగ జిగటగ వెడలిన లాలామేహమని తెలియవలయు.

బహుమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ శోషస్తాపోంగకార్య్యంచ బహుమూత్రత్యపాభివః ।
అస్వాస్థ్యసర్వగాత్రేషు మేహోయంబహుమూత్రకః॥

తా. శోష తాపముగలుగుట మూత్రము అధికముగ వెడలుట దప్పి భ్రమ గలుగుట సర్వాపయవముల సత్త్వము లేకయుండుట ఈ లక్షణములుగలది బహుమూత్రమేహమని గ్రంథాంతరేణ శనైః మేహమని తెలియవలయు.

†

పిత్తజనిత మశ్లేహములు.

క్షారమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ గంధవర్ణరసస్వచక్షుః క్షారేణక్షారతోయవత్ ॥

తా. మూత్రము క్షారోదకమువలె గంధ వర్ణరుచి స్పర్శలనుగలదిగ వెడలిన క్షారమేహమని తెలియవలయు.

† పిష్ట మేహమన—పిచ్ఛిలమేహము.

హారిద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ హారిద్రమేహీకటుకం హారిద్రాసన్నిభందహాత్ ।

తా. మూత్రము కారముగ పసపువర్ణముగ తాపయుక్తముగ వెడలినహారిద్రా మేహమని తెలియవలయు.

ర క్తమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ విస్రముష్ణంసలవణం రక్తాధంరక్తమేహతః ॥

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ ఉష్ణముగ వుప్పుగ రక్తమువలె నెఱుగ వెడలిన రక్తమేహమని తెలియవలయు.

మంజిష్ఠామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ విస్రమంజిష్ఠమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోపమమ్ ॥

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ మంజిష్ఠాకషాయము వంటి ఛాయగలదిగ వెడలిన మంజిష్ఠామేహమని తెలియవలయు.

నీల కాలమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ నీలమేహేననీలాభం కాలమేహీనుషీనిభమ్ ॥

తా. మూత్రము నీలవర్ణముగ వెడలిన నీల మేహమనియు బాగ్గువలె నల్లగ వెడలిన కాలమేహమనియు తెలియవలయు.

.....

వా త జ ని త చ తు ర్మే హ ము లు.

మజ్జామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మజ్జామేహమహుర్బుహుః ॥

వసామేహచికిత్సాయాం తాంచికిత్సాంచకారయేత్ ॥

తా. మూత్రము మజ్జతో సమానవర్ణముగ గాని లేక మజ్జాయుక్తముగ గాని పలుమారు వెడలిన మజ్జామేహమని తెలియవలయు. దీనియందు వసా మేహ చికిత్స జరపవలయు.

మేహరోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

వసామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ వసామేహీవసామిశ్రం వసాథం మూత్రయేన్యుహుః॥

తా. మూత్రము క్రోవ్యతోగలసిగాని క్రోవ్యతో సమానముగగాని పలు మారు వెడలిన వసామేహమని తెలియవలయు.

హస్తీమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ హస్తీమత్త ఇవాజస్రం మూత్రంవేగ వివర్జితమ్ ।

సలసీకంవిబద్ధంచ హస్తీమేహీప్రమేహతి॥

తా మూత్రము మదించిన యేనుగు మదముతో సమానంబై యెల్లపుడుగో రహితముగ త్వక్ష్మాంస మధ్యగత రసయుక్తముగ నిలచి నిలచి వెడలిన హస్తీమేహ మని తెలియవలయు.

మధుమేహ లక్షణము,

శ్లో॥ మధుమేహేమధుసమం మధునాతస్యలక్షణమ్॥

తా మూత్రము తేనెవలె వెడలుట చీములు యీగలు ఆవరించుట ఈలక్షణములు గలది మధుమేహమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మంతాంతరే]కషాయమధురగరూక్షంక్షౌద్రమేహంవదేద్భుధః॥

తా మూత్రము వొగరుగ మధురముగ బంకగ వెడలిన క్షౌద్రమేహమని తెలియవలయు.

వింశతిమేహ పూర్వ రూపములు,

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శీతప్రసక్తంగళ తాలుశోషో మాధుర్యమా
స్యేకరపాదదాహః । భవిష్యతో మేహగుణస్వరూపం మా
త్రేభిధావంతిషిపీకాశ్చ । అనిష్టా హరచేష్టాభ్యాం స్యాన్యే
హమయవింశతి ॥

తా. శీతలపదార్థములయం దిచ్చగలుగుట కంతము దివడలుయెండుట నో రుతీపుగనుండుట చేతులు కాళ్లు ముండుట మూత్రము విడచిన స్థలమునందు గండ చీములుప్రాకుట ఇవి గలగుణబాధ్యుడి మేహరోగమునకు లక్షణంబులు పై జెప్పబడి 20 మేహములు విరుద్ధాహార చేష్టలవలన జనించు.

వాతాదిమేహ విభాగము.

శ్లో॥ చత్వారోవాతజామజ్జా వసాత్కద్రోధ సంజ్ఞికాః ।
 త్వారహరిద్ర మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చర క్తజమ్ ।
 తోయేక్షుసిక తాపిష్ట శుక్ల సాంద్రసురాశనైః ।
 శీతలంబవలుమూత్రత్వం దశమేహాః కపోద్భవాః ॥

తా. మజ్జామేహము వసామేహము మధుమేహము హస్తీమేహము అన4మే
 హములు వాతజనితంబులు. త్వారమేహము హరిద్రమేహము మంజిష్ఠామేహము నీలమే
 హము కాలమేహము రక్తమేహము అన 6 మేహములు పిత్తిజనితంబులు ఉదకమే
 హము ఇక్షుమేహము సికతామేహము సిష్టమేహము శుక్లమేహము సాంద్రమేహము
 సురామేహము శనైర్ద్రేహము శీతమేహము బహుమూత్ర (లాలా)మేహము అన 10
 మేహములు క్లేష్మజనితంబులు.

క్లేష్మమేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ అవిచాకోగుచచ్ఛర్ది ర్జ్వరః కానస్సపీనసః ।
 ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహోరాంక ఫజన్మనామ్ ॥

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణము గావండుట అరుచి వాంతి జ్వరములుకఫ
 మతోగూడిన దగ్ధ పడిసెముగలుగుట ఈ యుపద్రవములు కఫ జనిత మేహముల
 యందు గలుగు.

వైత్య మేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ వస్తి * మేహానయోస్తోదో ముష్కానదరణంజ్వరః ।
 దాహ స్తప్తిస్తామేహమూర్ఛా విడ్భేదఃపిత్తజన్మనామ్ ॥

తా. పొత్తికడుపు మేద్రము అనువాని యందు నూరులచే బాడుచునటుల
 పిడగలుగుట వృషణములయందలి చర్మముపండి వగులుట జ్వరము తాపము దప్పిగ
 లుగుట పిల్లనితేనువులు వచ్చుట మూర్ఛగలుగుట మలము ద్రవముగ వెడలుట ఈ
 యుపద్రవములు పిత్తమేహములయందు గలుగు.

* మేహానయోక్యాలమ్.

వాతమేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ వాతజనాముదావర్త కంఠస్పృద్ధ్రహలోలతాః ।

శూలమున్నిద్రతాశోషః కాసశ్వాసశ్చజాయతే ॥

తా. ఉధావర్త రోగము గలుగుట కంఠము తొమ్ము బంధింపబడి నటు లుండుట సర్వసభక్షణమునం దిచ్చ శూల నిద్రాధంగము శోష పొడిదగ్గు శ్వాస ము గలుగుట ఈ యుపద్రవములు వాతజనేహములయందు గలుగు.

అసాధ్యమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ యథోక్తోపద్రవావిష్టో హ్యతిప్రస్రుతః * వేదనా ।

పిటికాపీడితం † ఘోరం ప్రమేహోహంతిమానవమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన అవిసాకాద్యుపద్రవయుక్తుడై మూత్రమును మిక్కుట ముగ వేదనాయుక్తముగ విసర్జించునాడై ఉత్తరోత్తరజెప్పబడు శరావికాది పిటి కాయుక్తుడైయుండు మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] వాతపిత్తకఫమేహసముత్తగ మూత్రమగ్ని

కృధితంపరిపాకాత్ । పంచనప్తనవభాగతః జిమాత్కల్క

ముద్భవతిచేత్తదసాధ్యమ్॥

తా. 1. వాతమేహ రోగియొక్క మూత్రమును వెడల్పుమూతిగల పెంకులోబట్టి సన్నపుసెగను మాడకుండ కల్కమువలె గాచిన చిక్కనై 5 వ భాగము శేషించి కరగువలెనుండిన అసాధ్యంబనియు పిత్తమేహ రోగియొక్క మూత్రము 7 వ భాగ ముశేషించి బెల్లము కరగువలె నుండిన అసాధ్యంబనియు క్లేష్మమేహ రోగియొక్క మూత్రము 9 వ భాగము శేషించిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

మూత్ర పరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] అతిరక్తమేహరోగే జ్వరేశోరిద్రవర్ణకమ్ ।

జ్వరేవామేహరోచేవా ప్యసాధ్యం బహుమూత్రకమ్॥

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ పెడలిన మేహరోగంబనియు పచ్చగపెడ
లిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహుమూత్రము గలిగి
న అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]యస్యమూత్రం స్రవేత్తైలంమధుమధ్యంస్రవే
త్తథా । యమేనే నీయతేశీఘ్రిం కారితః పశువాణకః॥

తా. ఏ రోగియొక్క మూత్రము తైలము లేన కల్లువల పెడలెడినో అట్టిరో
గికడు శీఘ్రముగ మృతికెందునని తెలియవలయు.

అసాధ్య మేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] అరుచిశ్చాంగమర్దశ్చ తృష్ణా
కాన భ్రమాస్తథా । శూలేన పిటికాకంఠాః ప్రమేహోణా
ముపద్రవాః ॥

తా. అరుచిగలుగుట శరీరమునొచ్చును దప్పి దగ్ధగలుగుట భ్రమమాటలా
డుట పాక్కులు జనించి శూల దురదగలుగుట యివి అసాధ్యమేహోపద్రవములని
తెలియవలయు.

మేహరోగ పూర్వ గూఢములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]స్వేదోంగ గంధశ్శిథిలత్వ గంకేశయ్యాసన
స్వప్న సుఖాభిలాషః । హృన్నేత్రజిహ్వ శ్రవణోపదాహో
ఘనాంగతాకేశనఖాతివృద్ధిః । శీతప్రియత్వంగళతాలుశోషో
మాధుర్యమాస్యేకరపాదదాహః భవిష్యతోమేహగుణస్య
లింగం మూత్రేభిధావంశ పిపీలికాశ్చ । తృష్ణాప్రమేహో
మధురస్పశిచ్ఛో మధూపమస్వాద్వివిధోకారః॥

తా. శరీరమున చెమటబట్టుట వాసననేనుట చర్మంబూడుట పడక ఆసనము
నిద్ర అనువానియం దిచ్చగలుగుట హృదయము నేత్రములు జిహ్వ చెవులు అనువా
నియందు తాపము శరీరమున వొకింత జడత్వము గలుగుట వెంట్రుకలు గోళ్ళువృద్ధిం
కెందుట శీతపదార్థములయం దిచ్చ గొంతు లోనాడ అనువానియందు శోషగలుగుట
నోరు తీపుగనుండుట చేతులు కాళ్ళు మండుట మూత్రమున చీములు గాని లేక యీ
గలుగాని వ్యాపించుట దప్పిగలుగుట మూత్రము తీపుగ జిగటగనుండినదై లేవతో

కుల్యంబైన పలువిధ వికారములతో గూడియుండుట ఇవి గలుగబోయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీ] ఆస్యేస్వాదుస్తృపాదాహా దంతేషుమలసంచయః |
దేహేచిక్కిణతావాపి విదాహాః పాణిపాదయోః |
ప్రభూతినిలమూత్రత్వం మేహలక్షణమగ్రజమ్॥

తా. నోరు తీపుగనుండుట దప్పిగలుగుట శరీరముమండుట దంతములు కడు పాచిగలుగుట శరీరము మినమినలాడుట కాళ్ళు చేతులు మండుట మూత్రము నీలవర్ణముగలదై మిక్కుటముగ వెడలుట ఈ లక్షణములు గలుగ బోయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

మేహపిటికోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ముఖేపాయకాచమేధేచ హస్తేపాదేతథై
వచ | హృస్త్వస్తకేవృష్టదేశే పిటికామరణాంతికమ్॥

తా. ముఖము గుదము మేథ్రము హస్తము పాదము తొమ్మి మస్తకము వీపు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించి ఆయా మేహోపద్రవములతో గూడి వేధించుచుండిన అట్టి మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

ప్రమేహపిటికా భేదము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శరావికాకచ్ఛపికా జాలినీవినతాలజీ |
మసూరికాసర్పపికా పుత్రిణీసవిదారికా |
విద్రధిశ్చేతిపిటికాః ప్రమేహోపేక్షయాదశ |
సంధిమర్మ సుజాయంతే మాంస లేషుచధానుసు॥

తా. మేహరోగము నుపేక్షించుటవలన శరావిక కచ్ఛపిక జాలినీ వినతాలజీ జిమనూరికా సర్పపిక పుత్రిణి విదారిక విద్రధి అన దశవిధ మేహ * పిటికలు సంధులు మర్మస్థలము మాంసస్థానము అనువానియందు జనించు.

సర్వపిటికా లక్షణములు.

శ్లో॥ అంతోన్నతాచతద్రూపా నిమ్మమథ్యాశరావికా | సదాహా
కూర్మసంస్థాజ్ఞేత యాకచ్ఛపికాబుధైః | జాలినీ తీవ్రదాహాతు

మాంసజాల సమాప్యతా । అవగాధరుజోక్తేదాప్యపేవా
 ప్యుదరేపివా । మహాపిటికానీలా సాబుధైర్వినతాస్మృతా ।
 రక్తాసితాస్ఫీటవతీదారుణాత్వలజ్జభవేత్ । మసూరదళసంస్థా
 నావిజ్ఞేయాతుమసూరికా । గౌరసర్వ పసంస్థానా తత్ప్రమా
 ణాచసర్వపీ । మహాత్యల్పచితాజ్ఞేయా పిటికాచాపిపుత్రిణీ ।
 విదారకందవద్వృత్తా కఠినాచవిదారికా । విద్రధేర్లక్షణై
 ర్యుక్తా జ్ఞేయావిద్రధికాతుసా॥

తా. చుట్టామూసుడువలె సుబ్బుగ మధ్యమున గుండ్రముగ నుండుపిటికశరా
 విగయనియు తాదేటి పీపువలె నుండినదై మంటలతో గూడియుండునది కచ్చుపి
 యనియు తీవ్రమైన మంటలతో గూడి మాంసజాలములతో వ్యాప్తమైయుండునది
 జాలినియనియు పీపుపైనగాని లేక కడుపుపైనగాని లోతుగ పిటకలు జనించిన పీడ
 తోగూడినదై గొప్పవియైన నీలవర్ణముగలవైయుండునది వినతయనియు యెఱ్ఱనై లేక
 తెల్లనై సన్నని పిటికలతో వ్యాప్తమై భయంకరముగ నుండునది ఆలజియనియు
 చిటుపెనగపప్పతో సమానముగ నుండునది మసూరికయనియు తెల్ల ఆవాలయొక్క
 సమాహమువలె జనించి తత్ప్రమాణ తుల్యంబుగ నుండునది సర్వ సేకయనియు 1 టి
 పెద్దకురుపై దానిచుట్టు సన్నని కురుపులుగలది పుత్రికయనియు నేలగుమ్మడు గడ్డ
 వలె గుండ్రముగ కఠినముగ నుండునది విదారికయనియు విధిద్రలక్షణంబులు గలది
 విద్రధికయనియు జెప్పబడు.

అసాద్యపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికామర్మహృత్పథ స్థానాంసగుదమూర్ధ్నివా ।
 పర్వపాద కరస్థాశ్చస్మింతి తీవ్రప్రమేహినమ్॥

తా. అొమ్ము మొవలగు మర్మస్థానములు పీపు భుజశిరస్సులు గుదము శిరము
 ప్రేళ్ళు పాదములు ముంజెయ్యి చక్కారమువలన చండ్లు ముఖము ఆనదానియందు మే
 హపిటికలు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ అన్యస్థానోత్థితాంచైవ జలూకాభిర్నారేదస్యక్ ।
 పక్వానిపాట్య మతమాన్వ్రీణ వత్సముపాచరేత్॥

తా. పైజెప్పబడిన స్థానములయందుగాక ఇతర స్థలముల మేహపిటికలు జనించిన జలగలచే రక్తమును స్రవించుచున్నది * పంచవల్లవములసూరిదానిపై గట్టుగట్టవలయు. మఱియు నావహ పిటికలు పక్ష్యంబులైనవానిని భేదించి వ్రణమువలె నేచికిత్సం జేయవలయు.

చ॥ శిరమునఁజుండవలెనను జేతులఁగాళ్ళనుగీళ్ళయందున ।
న్నరముననంసయుగ్మముననొయ్యనమోమునమేఘమందునం ।
జిఱుచిఱుపొక్కులుచ్చినను జెన్నుగమేహముమానదంచు ను ।
సిరముగనీలకంఠ కులశేఖరుకొట్టురుచెప్పెలెన్నగన్ ॥

అసాధ్యమేహ లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాతఃప్రమేహీ మధుమేహినాయో నసాధ్య
రోగస్సహి బీజదోషాత్ । ఏచాపికేచిత్కులజావికారాథ
వంతితాంతశ్చ ప్రవదంత్యసాధ్యాన్ ॥

తా. మధుమేహవలన జనించిన పురుషునికి మేహరోగము గలిగిన యది బీజదోషమువలన ఆసాధ్యంబగు. (ఇచ్చట మధుమేహము శబ్దముసామాన్యమేహపర్యాయంబని తెలియవలయు. మఱియు వంశపరంపరచే జనించు. కుష్టాదిరోగములు సగా అసాధ్యంబులు.

మర్మస్థాన వివరణము.

శ్లో॥ భూమధ్యే మూర్ధ్నిమధ్యేచ కంఠేచశిరస స్తథా ।
హృదయేనాభిమధ్యేచా పృష్ఠోర్వృషణయోరపి ।
గుల్ఫయోర్జంఘయోకట్యాం పాదాంగుష్ఠేష్యవస్థితమ్ ।
తర్జన్యాంబాహుమూలేచ మర్మస్థానంచతుర్దశ ॥

తా. కనుమీసములమధ్య ప్రదేశము శిరోమధ్యప్రదేశము కంఠము శిరము హృదయము నాభిమధ్యప్రదేశము నేత్రములు వృషణములు చీలమండ పిక్కలు నడుము కాలిబొట్టనవ్రేలు జుట్టనవ్రేలు చంక ఆను నీ 14 మమర్మస్థానంబులు. అట్లగుటంజేసి వానియందు మోహపిటికలు జనించిన ఆసాధ్యము.

పంచవల్లవములన—మామిడి— రావి—మఱి— బ్రహ్మమెడి— జువ్వ—
అనువానిచిగుళ్లు.

మేహకులూంతక రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] సూతంవంగమృతాతుల్య మృతాభిం
సూతికాత్రిధా॥ లశునంసర్వతుల్యంస్యాన్నిస్త్యగేకత్రమద్ద
యేత్ ॥ బదరాభాంవటీంకుర్యాన్నామ్నామేహకులూంతకః ॥
లశునంహ్యజమూత్రంచ తద్వయంహ్యనుదాపయేత్ ॥

తా. రసభస్మము 1 భాగము వంగభస్మము 1 భాగముఅభ్రకభస్మము 3 భా
గములు వెల్లులిపాయలు 5 భాగములు ఇటుల వీని నేకముజేసి మర్చించి రేగుగింజలం
త మాత్రము జేసి యందొక దానిని వెల్లులిపాయలరసము మెకమాత్రము అనువాని
యనుపానముతోడ నేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

మధుమేహమునకు లోద్రాది కషాయము,

శ్లో॥ లోధ్రముస్తాభయంతుల్యం కట్ఫలంచజలై స్సహా ॥
క్వాథయిత్వాపి బేచ్ఛాను మధురామధుమేహజిత్ ॥

తా. లోద్ధుగ చెక్క తుంగముపైలు కరక్కాయలు గుమ్మడు తేకు వీనిని
సనుభాగములగ దంచి కషాయముగాని యందొకింత తేనెగలిపి నేవించిన మధు
మేహముశమించు.

సర్వమేహములకు హరగౌరీస్పష్టి రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం చతుర్భాగం సూతార్థం * మృత
మభిఃమ్ ॥ గంధకంచద్వయోస్తుల్యం మస్తునామర్దయే
ద్దినమ్ ॥ గోళకంబధయేద్వస్త్రే ॥ వాలుకాయంత్రగంప
చేత్ ॥ మందాద్నినాపచేత్తావ ద్యావ త్రప్తాశ్వవాలుకాః ॥
స్పృష్టం నశక్తాస్తప్తాస్తాస్తదుద్ధృత్య విచూర్ణయేత్ ॥
ధాత్రీఫలసేభావ్యం సప్తభాగోతురస్యచ ॥ ‡ శ్లక్ష్యచూర్ణం
తతఃకృత్వా వింతద్భాగాస్సృికల్పయేత్ ॥ భగై కంపూర్యజం
చూర్ణం సర్వక్షీరేణ గోళయేత్ ॥ నిష్కద్వయవటీంకుర్యా

ఘృతమధ్యేవిపాచయేత్ | సాంగశీతాంతభాఖాదే తృత్య
హంపాచితాంఘృతైః | మహిషీక్షీ రకరైక మనుపానంచ
సర్వదా | హరశారీ సృష్టిరస స్సర్వమేహ కులాంతకః |
దుగ్ధోదనం ఘృతం పథ్యం శాకం బింబ ఫలభవేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము (లేక తామ్రభస్మము) 2 భా
గములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 6 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి పె
లుగుమీది మీగడతో 1 దినము ముద్దించి ముద్దజేసి బట్టలో మూటగట్టి బాలుకాయం
త్రమునందిడి ఇసుకనుతాకిన దానియుష్ణముచేతికి సహింపకుండువరకు నుదాగ్నిచే
వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునందిడి చూర్ణముజేసి ఉసిరికెపండ్లరసముతో
7 దినములు పల్లేరురసముతో 7 దినములు భావనజేసి నూత్న చూర్ణముగావించి
దానిని 20 భాగములుగవిభజించి యందు ప్రతిభాగమును పాలలోగలిపి యంటలు
జేసి ఘృతముతోవండి సాంగశీతలమున 2 నిష్క్రములంత మాత్రలుజేసి యందొక
దానిని కర్షప్రమాణము బ్రైరపాల యనుపానముతోడ ప్రతిపూట నేవించిన సర్వ
మేహములు హరించు. దీనియందు పాలయన్నము నెయ్యి దొండకాయకుం పీనిని
భుజించుట పథ్యకరము.

మేహములకు చంద్రప్రభావ వటికములు.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] మృతసూతంచకాసీనయేలాజాతీఫలంజటా |
మధుకంమధుయష్టీచధాత్రీదాడిమశర్కరా | కర్పూరంఖాది
రంసారం శతాహ్వ కంటకారికా | ఆమ్లవేతస తుల్యాంశం
దిన్తకంలాంగలీద్రవైః భావయేన్నేషదుద్దేశ్య నాగవల్యా
దినందినమ్ | వటికాబదరాకారా నామ్నాచంద్రప్రభావటీ |
భక్షయేత్తీవ్ర * మేహార్త స్సర్వమేహకులాంతకః | ధాత్రీ
పటాల † నిగబానాం కషాయంవాఘృతాన్వితమ్ | సత్కేద్రం
పాయయేచ్ఛాను సర్వమేహపనుత్తయే ||

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసిన అన్నభేది యేలకులు జాజికాయ జటామాంసి
ఇప్పపువ్వు యష్టిమధుకము వుసిరికెపప్పు దాడింబయిలుపు పంచదార కర్పూరము
చంద్రబంక సదాప వ్రాకుడు పుల్లప్రబ్బలి పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోను

చి చెన్నచెల్లగడ్డ రసముతో 1 దినము మేకపాలతో 1 దినము తనులపాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వుసిరికపప్పు పొట్ల వేము అనువాని కషాయములో నొకింత నెయ్యిగాని లేక నేనెగాని కలిపి నేవించిన సర్వ మేహములు హరించును.

హరిద్రమేహమునకు మేహహర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతంతామ్రం తారభస్మచహటకమ్ । హంస పాదిరసేనైవ సమభాగంచఖల్వకే । దిన్నకంమర్దయేద్దోశం కాచకుప్యానివేశయేత్ । వాలుకాయంత్రకేచైవ ద్వియా మంచవిపాచయేత్ । సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ । పంచాంగ నింబతుల్యానాం కషాయమను పాయయేత్ । హరిద్రమేహంసంహంతిసర్వమేహకులాంతకః॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వెండిభస్మము స్వర్ణభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్ద చేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 ర్భూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజయెత్తును వేపాకు వేపపువ్వు వేపకాయలు వేపచెక్క వేప వేరు అనువానిని కషాయముపానముతోడ నేవించిన హరిద్రామేహము సర్వమేహములు హరించు.

మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగీశ్వర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతంవిషంచాభిం విషటంకణగంధ కమ్ । మృతలోహోష్ణకంచైవ కర్ష మాత్రంచఖల్వకే । జంబీరో నృత్తవాసాభి స్త్రీకటు త్రిఫలేనచ । యామమాత్రంతు ప్రత్యేకం మర్దయిత్వాతుగోళకమ్ । కాచకుప్యానివేశ్యాధ సప్తవస్త్రంమృదాబహిః । లవణపూరిత యంత్రేచ త్రిదినం మందపహ్నినాః । సాంగశీతల ముద్భృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ । అర్ద్రకస్యా నుపాకేన మంజిష్ఠాయా నికృం తనమ్ । విద్యావాగీశ్వరోనామ్నా రసేంద్రః పరికీర్తితః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసవాభి అర్ధకభస్మము అభిషస శేల్విన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము వెండిభస్మము తామ్రభస్మము

* వంగభస్మము సీసభస్మము కాంతభస్మము వుక్కుభస్మము ఇనుపభస్మమువీనినిదినుసు యొకటింటికి కర్ణప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లు ఉమ్మెత్త అడ్డరసము త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని రసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ నొక్కొక్క రూపము మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనుంచి 7 చీలమున్నులిచ్చి లవణ పూరితయంత్రమున రి దినములు మందాగ్నితోవండి సాంగతి తలమున దీసి గురిగింజ యెత్తును అల్లపు రసానుసానముతో నేవించిన మంజిషామేహము హరించు. ఇది సర్వ రసములలో కడు శ్రేష్ఠమైనది.

నీలమేహమునకు హరిశంకర రసము.

శ్లో॥ మృత † తామ్రాభ్రకం శుల్యం ధాత్రీఫల నిజైర్ద్రవైః ।
సప్తాహం భావయేత్థల్వే యోగోయం హరిశంకరః । మాష
మేకం వటీంఖాదే స్నీలకాల ప్రశాంతయే । మహావింబస్య
బీజాని ‡ మర్దయేత్తండులోదత్తైః । సఘృతం పాయయే
చ్చాను హ్యసాధ్యం నాధ్యయేత్తుణాత్ । ఆనే నై వానుపా
నేన † పంచవక్త్రై రసోహితః ॥

తా, తామ్రధస్మము [లేక రసభస్మము) అశ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వుసిరికపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సాయంప్రాతఃకాలముల పెద్దవేపనీళ్లల బియ్యపు కడుగుతోనురి నేతిలోగలిపి యీయనుపానముతోడ నేవించిన ఆసాధ్యమైన నీలమేహముకాలమేహము తక్షణమున హరించు. ఈ మేహములయందీ యిరుపానము తోడనే పంచవక్త్రైరసమునుకూడ నేవింపవగు.

* లవంగమన—తగరము. † నూతాభ్రకం ‡ పూర్వప.

‡ పంచవక్త్రైరసము—“శ్లో॥ శుద్ధనూతంసమంగంధంమరీచంటంకణంకణాః
మర్దయేద్ధూర్జజ్రాబైర్దినమేకంచళోషయేత్ । పంచవక్త్రైరసోనామద్విగుంజం సర్వ
మేహజిత్ ॥” తా, శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు కేల్చిన
వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వుమ్మెత్తామరసముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొకదానిని నేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

ర క్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము.

శ్లో! [నిర్ధరసార్థవే] రసభస్మత్రిభాగంచ భాగైకంతారభస్మక
మృతమభ్యంచ లోహంచ కాసీసంతు మనశ్శిలామ్ । ఏ
సమభాగాని ఖల్వమధ్యేనితీ, పేత్ । నిర్గుండీముసలీవ
జయాజై రగ్నిమంధజైః । అభయార్ద్రక జైర్మద్యం :
హంచ పృథక్పృథక్ । తగ్గోళం కూపికాయంత్రే ష
మంతు తుషాగ్నినా । ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్యం ర క్తవే
ప్రశాంతయే । నింభబీజకషాయంచ బోళయైక్తంపి బేదన
వేదవిద్యారసోనామ్నా ర క్తమేహ కులాంతకః॥

తా. రసభస్మము ౩ భాగములు రజతభస్మము అధ్రకము లోహ
ము ‡ కాసీసము శుద్ధిజేసినమణిశిల యివిదినుసు కొక్కొకభాగముయిటుల పీని
ఖల్వములోనునిచి వావిలి నేలతాటిగడ్డలు అడ్డసరము తక్కులి నెల్లికరక్కా
అల్లము అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్చి
మద్దజేసి కూపికాయంత్రములో నునిచి పురుకమంటను 6 ర్భాములువండిసాం
లమున ధీసి 2 గురిగింజలయెత్తును వేపవిత్తులు బోళము అనువానికషాయ - నుపా
తోడ ప్రతిదినము వేచింపుచుండిన ర క్తమేహము హరించు.

మేహబద్ధ రసము.

శ్లో! భస్మనూతం మృతంకాంతం † తీక్ష్ణభస్మ శిలాజతు । తు
తాప్యం శిలావ్యోషం త్రిఫలాం కోలబీజకమ్ । కపిత్థం ర
చూర్ణం ‡ భృంగరాజేన భావయేత్ । వింశద్వారం వి
ష్యాభ మధుయైక్తం లిహేత్సదా । నిష్కమాత్రం హ
న్యేహా న్యేహబద్ధరసోమహా । మహానింబస్యబీజాని * పిష్టై
పట్నమ్మితానిచ । పలతండుల తోయేన ఘృతనిష్కద్వై
నచ । ఏకీకృత్య పిబేచ్ఛాను హంతిమేహం చిరంతనమ్॥

‡ కాసీసమున---అన్న భేది.

† మండ † కుల్యంభావ్యంతుగ్నితా । * పక్షిష్కం వేషి తాని

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము ఉక్కుభస్మము (లేక ఇనుపభస్మము) శుద్ధి చేసినకర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన కర్పరీతుత్తము † స్వర్ణమాక్షికభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఊడుగవిత్తులు వెలగపంటి బేసము పసపుచూర్ణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగ రామరసముతో 20 మార్లు భావనజేసి యెండించి తేనెతో నిష్క్రష్టమాణమును నేవించి వెంబడిగరి నిష్క్రములయెత్తు పెద్దవేపవిత్తులను పలిమెడుబియ్యపు కడుగుతోనూరి యందు 2 నిష్క్రములయెత్తు నెయ్యిగలిపి నేవించిన చిరకాలముగనుండు మేహము హరించు.

సర్వమేహములకు వేదవిద్యావటికములు.

శ్లో॥ పారదాభ్యక్త కాంతానాం నాగభస్మ సమంసమమ్ । దినం బ్రహ్మీ రసైర్మర్మద్ధ్యం స్వేద్యంతస్య కషాయకైః । దినైకం వాలుకాయంత్రే వస్త్రేబధ్వా విపాచయేత్ । ఉద్ధృత్య చూర్ణయేత్ శ్లక్ష్ణం * రాజావర్తం శిలాజతు । తాప్యం మందూరవైక్రాంతం కాసీసంతుల్యమేవచ । † సమంపూర్వ రసంకృత్వా సర్వంచూర్ణం ప్రకల్పయేత్ । ముస్తాచందన పున్నాగ నారికేళస్యమాలకమ్ । కపిత్థరజవిదార్బీచూర్ణమూ సర్వంసమంభవేత్ । జగదీరాణాండ్రవైర్మర్మద్ధ్యం ద్వియామం వట్టికీకృతమ్ । వేదవిద్యావటినామ్నా ‡ భక్షణాత్సర్వమేహ జిత్ । మధుధాత్రీరసంచాను త్షౌద్రైః క్వాఢోగుభూచికా । అంకోలస్యతుబీజానాం రాత్రౌదాహహరంపిబేత్ ॥

తా. రసభస్మము అగ్రకభస్మము కాంతభస్మము నాగభస్మము వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మోదుగ నెక్కరసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్ద జేసి బట్టలోఁగిట్టి మోదుగకషాయముతోడనే డోలాయంత్రమున 1 దినమువండి యెండించి గాజుపప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మరల 1 దినమువండి సాంగశీతల మున దీసి మరలఖల్వములోనునిచి నూత్నముగ చూర్ణముగావించి యందురాజా ర్ణము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తుభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మము మందూరము వైక్రాంత

† స్వర్ణమాక్షికమన—బంగారునిష్ట.

* జారితామ్రం.

‡ సర్వంసర్వసమంచూర్ణంకల్పయేచ్ఛతఃపునః । † భక్షణాదిష్టమేహజిత్ ।

ము కాసీసము అనువానిలో ప్రతిదానిని పైరసభస్మమునను సమముగ కలిపి చూర్ణముజేసి దీనిలో తుంగముపైలు శ్రీగంధము సురపాన్న సారీకేశపువేళ్ళు వెలగపసుపు ప్రానిపసుపు అను వాని చూర్ణమును సహభాగములుగ కలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 రూములు మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తేనె వునిరికపండ్లరసము అనువాని యనుపానముతోడ గాని లేకతిప్పతేనె కషాయములో తేనెగలిపి యీయనుపానముతోడగాని నేవించిన సర్వమేహములు హరించు. రాత్రులయందు శరీరమున తాపముగలిగిన యది హరించుటకై ఊడుగవిత్తుల కషాయముగాచి పానము నేయవలయు.

శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘటికలు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] మృతనాగస్యభాగైకం భాగైకేన వృషా
భయా । * దార్ద్యకోల ఫలంధాత్రీ హ్యక్షబీజం పలం
పలమ్ । కనకస్య ఫలద్రావైః పిష్టా తన్దులికాక్షతా ।
నాగేంద్ర ఘటికాఖ్యాతా తక్తైః పీతాచమేహజితానిశా
మృతాద్వినిష్క్రంచ మధునాలేహయేదను । వేదవిద్యాపటి
వాత్ర హ్యనుపానంచయోజయేత్ ॥

తా. సీసభస్మము అడ్డరసము కరక్కాయలు ప్రానిపసుపుఊడుగవిత్తులువునిరికపప్పు గచ్చపలుకులు వీనిని దినుసుకొక్కొక పలచుచూపున ఖల్వములోనునిచి మోడుగుకాయలరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మజ్జిగతో గాని లేక 2 నిమ్మచులప్రమాణము పసుపు తిప్పతేనె అనువాని చూర్ణమును తేనెతోగలిపి యీ యనుపానముతోగాని నేవించిన శీతమేహము హరించు. లేక పైజెప్పబడిన వేదవిద్యా పటికములను యీ యనుపానముతోనే నేవించిన శీతమేహముహరించు.

పిష్టమేహమునకు మేహారి రసము.

శ్లో॥ వంగభస్మ మృతంసూతం తుల్యంక్షౌదై ర్విమర్దయేత్ ।
ద్విగుంజు లేహయేన్నిత్యం సంతిమేహం చిరంతనమ్ ।
గుంజామూలం పిబేచ్ఛాను క్షీరై రేవ ప్రశామ్యతి ॥

తా. వంగభస్మము రసభృమ్మ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తేనెతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించి వెంబడిగ గురిజవేరు చెప్పనుపాలతోనూర్చిత్రాగిన దీర్ఘకాలముగనుండు పిష్టిమేహముశమించు.

* దార్ద్యకోలఫలం—రేసుపండు.

శుక్ల మేహమునకు మేహద్విరదసింహ రసము.

శ్లో॥ [నూధనకల్పే] పారదాభృకయోర్భస్మ మృతలోహాష్టకం
సమమ్ | టంకణంచైవమధ్వాజ్యం ప్రత్యేకింసూతతుల్యకమ్ |
చండాలీ రాక్షసీపుష్పైర్ద్రి నంమర్ద్యం నిగుధ్యచ | మూషా
యాం * భూధరేపక్వం దినైకంతంచచూర్ణయేత్ | మేహ
ద్విరద సింహోయం రసఃకౌఢైర్ద్విమాషకమ్ | లిహే
చ్ఛాను పిబేత్తక్తైర్ద్విష్కైకం టంకణంసదా | పంచవక్తై
రసోఽప్యత్ర దేయశ్శుకైః ప్రమేహజిత్ ||

తా. రసభస్మము అధ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము రజతభస్మము తామ్రభస్మ
ము నాగభస్మము వంగభస్మము కాంతభస్మము వుష్కభస్మము లోహభస్మముకేల్చి
న వెలిగారము పీచిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తేనె నెయ్యి నీరి బలర
క్కసి పువ్వులు అనువానిరసములతో 1 దినము మర్దించి ముద్దతేసి యెండించి మూ
సలోబెట్టి 1 దినము భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందు 2
మాషములయెత్తున ప్రతిదినము తేనెతో నేవించివోడనే నిష్కృషేతు వెలిగార
మును మజ్జిగతోనూరిత్రాగిన శుక్లమేహముచూరించు. ఈ శుక్లమేహము చూరించుట
కై పంచవక్తైరసమునైనను నేవింపందగు.

సాంద్రమేహ చికిత్స.

శ్లో ధాతీఫలం చంచాభ హరిద్రామాక్షి కాన్వితమ్ |
దార్ద్రముస్తా దేవదాగు త్రిఫలా క్వాధితేజలే |
యోజయేద నుపానేన మేహబద్ధ రసానివా |
దేయశ్చ సాంద్రమేహంతు నాశయే న్నాత్రీసంశయః ||

తా. పైలెప్పబడిన మేహబద్ధరసమును వుసిరికెండ్లరసము పచ్చిపసపు తేనె
అనువాని యనుపానముతోడగాని లేక మ్రానిపసపు తుంగముపైయి దేవదారుత్రిఫల
మును అను కషాయానుపానముతోడగాని నేవించిన సాంద్రమేహము నిస్సంశ
యముగ చూరించు.

* అంతరేపక్వం.

సురామేహమునకు మృగమాల రసము.

శ్లో॥ మారితంత్రపుసంసీసం * దగ్ధం హరిణశృంగకమ్ ।
కార్పాసబీజమజ్జాచ తుల్యమంకోలబీజకమ్ ।
పేషయేన్మహిషీతక్తై ర్ద్వివైశంవటకీకృతమ్ ।
మాషద్వయంసదాఖాదే స్మృగమాలాప్రమేహజితమ్ ।
అక్షిపాతాభయాదార్ద్య కషాయమనుపానయేత్ ॥

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిత్రీకోముభస్మము ప్రత్తిపలుకులఊడు గపలుకులు వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి బత్రిమజ్జితో 1 దినమును దింపించి 2 మాషములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానినిగచ్చపలుకులు శిరుబొద్ది కర క్కాయలు మ్రానిపసపు అనువాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిన సురామే హము హరించు.

లాలామేహ మునకు నిత్యారోశ్యేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] సూతంమృతాభ్రవంగాభ్యాం తుల్య భాగంప్రకల్పయేత్ । మహానింభోత్థేషంచానాం చూర్ణంమో జ్యంతిభిస్సమమ్ । మధునాలేహయేన్నాపం లాలామేహాస్య శాంతయే । సక్షాద్రీరజసీంవాత్రీలిహ్యన్నిష్కృత్రీయంసదా ।
అసాధ్యం నాశయేన్మేహం నిత్యారోశ్యేశ్వరోరసః ॥

తా. రసభస్మము అగ్రకభస్మము వంగభస్మము యివి సమభాగములుగ ఈ మూడింటికిసమము పెద్దవేప చెక్క దానివిత్తులు దానిపువ్వులు దానియాకులు దాని వేరు వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును దేనెతోసేవించిన శీతమేహముహరించు. మఱియు 3 నిష్కములయెత్తును 1 రూపాయయెత్తు పసపుచూర్ణము లేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అసాధ్య మేహములు హరించు.

లాలామేహ చికిత్స.

శ్లో॥ శీతమేహస్తుబహుశోమధురశ్చాణిశీతలః । ద్విగుంజండాపయే దత్రీరసమానందపై రవమ్ । పాతార్జునవిడంగానాంకషాయం మధుసంయుతం । అనుపానంప్రియంజీతశీతమేహాస్యశాంతయే ॥

* సుదగ్ధంమృగశృంగకమ్.

తా. కీతమేహము బహుశముగ మధురముగ కడుకీతలముగ న్రవించు. ఇది గ్రహించుటకై 2 గురిగింజలయెత్తు * ఆనందభైరవసమును శిరుబొట్టి యేటిమద్ది యు విడంగములు అనువాని క మాయములో నొకింత తేనెగలిపి నేవించవలయు.

బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతం మృతం వంగం మృతం లోహోభ్రాకం సమమ్ ।
మర్దయేన్మధునా చాపిన్నరసోయంతాళకేశ్వరః ।
† మాషమేకం లిహేత్త్వైర్భహుమూత్రాపనత్తయే ।
ఉమంబరఫలం పక్వం చూర్ణి తం కర్ష మాత్రకమ్ ।
సంలిహేన్మధునా సార్థ మనుపానం సుఖావహమ్ ।
ముద్గామలకమూషేణ పథ్యం దేయం సతక్రకమ్॥

తా. రసభస్మము వంగభస్మము లోహభస్మము అశ్రకభస్మము వీనిని సమ గములుగ ఖల్వములో నుంచి తేనెతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలు యందొకదానిని కర్ష ప్రమాణము మేడిపండ్లచూర్ణము తేనె అనువాని యనుపాసితోడ నేవించిన బహుమూత్రము వారించు మజ్జియు పెసలుపుసిరికెపప్పు అను ని † యూషమను తక్రయక్తముగ జేసి నేవించుట పథ్యకరము.

బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాది పుటపాకము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆకుల్యాయాః ప్రవాళాశ్చ ముకుళాస్సవ
భాగికాః । రంభాకే సరసం యుక్తాస్సంవేప్యకదళీదళైః । కృష్ణ
మృత్తికయా లిప్య పుటపాకే విహితమ్ । కదుష్టకల్మాంసం
మర్ద్య తైలమధ్యే వినిక్షిపేత్ । కుక్కుటాండప్రమాణం తు

* ఆనందభైరవము — “శ్లో॥ హింసుశంచ విషం వ్యోషంగం ధకంటం కణం సమ
జంబీరఫలజద్రాచై ర్మర్ద్యం యామ చతుష్టయమ్ । గుండైకంచ ప్రవాతవ్యం
గోహ్యనందభైరవః” తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన నాళి త్రిక
కములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వెలిగారత్నము వీనిని సమ గములుగ ఖల్వములో
నించి నిమృతపండ్లరసముతో 4 రూములు మర్దించి గురిగింజం మాత్రలుజేసి నేవి
ంచలయు.

† మాషమేకం లిహేత్ త్వైర్భహుమూత్రాపనత్తయే. † యూషమను

భక్షయేన్మధునానరూ । మానమూత్రప్రయోగేణ మూత్ర
రోగంనివాంతిచ ॥

తా. నేలతంగేడుచిగుళ్ళు నేలతంగేడుమొగ్గలు అరటికేసరములు వీనినిసమ
భాగములుగనూరి ముద్దజేసి అరటియాకులోనునిచి దానిపై రేగటిమన్న మెత్తిమాడ
కుండా వుటంబిడి వొకింత యుష్ణముగనుండునపు డంగుండితీసి మర్దించి ముద్దజేసి
తెల్లయావనూనెలోనువిచి కోడిగుడ్డంత ప్రమాణమును తేనెనుపానముతోడ 1
మాసమువరకు ప్రత్యహము నేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించు.

బహుమూత్ర చికిత్సలు.

సీ॥ తనరారు నవభాగమును మాషపిష్టంబు నర్విషట్కాగంబు
పూర్వగుడము । క్రముకంబులకల్కలకట్టయు రెండేసి భాగము
ల్లార్పియింపారగున్న చింతగింజలపొట్టు చెన్నొందనొక్కొక్క
భాగంబుమఱియుఁబర్పాటకంబు । సురలనంగంబులుసాంపుగ
నభయంబు నొక్కొక్క భాగంబు నునిచికల్వ ॥ మందుభల్లాతకీ
బిజమమరఁగూర్చి । తొక్కియుంటలుచేసియుఁ దులము
నఱయు । ననుభవముచల్లయన్నంబువారగింప । హఠిని
బహుమూత్రవ్యాధులు మానుచుండు ॥

సీ॥ ప్రాచినిరునుశుభ్రభిస్కాగములమెత్తు దగమూడుదినములు
ప్రదాగవలయు । మఱియుఁ జింతలపచ్చిబెఱుగు గంధమునాపు
పాలతోనున్నాళ్ళుగ్రోలనలయు । పెనుజీడిగింజలబెల్లము
మూ, డేసి నేరులుగూరిచి చెన్నుమీఱు । గను రసకర్పూర
మును నేడుచిన్నాలనఱిత్రిక్క నేయులు నాముదంబు ॥
దైలమునుసీరుశావులుదేనెగూర్చి । క్రమముదప్పక లేవ్య
పాకముగవండి । తులముభక్షింప బహుమూత్రములు దొ
లంగు । భుజగిరిపుఁజూచిష్టములుపోవునట్లు ॥

మ॥ మొదలనోవునుముజీడిగింజలుభయమ్ము న్నెండుభాగమ్ములు ॥
బదిభాగంబులునింబవ్యవితతుల్పాత్రంబునన్వండియిం । పొద

వం జూర్ణముచేసి సూషధము సంభోగింపఁబఱ్యంబుచే । విది
తంబై బహుమూత్రజాలగదముల్నిఘ్రాతిగా మానదే ॥

సీ॥ భాండంబులో నావుపాలు వోసియు బాతవస్త్రంబుగట్టి
తద్వస్త్రమందుఁ దిలపిష్టచూర్ణంబు దీరుగాజెన్నంగి యాకు
ముద్దనువేడ్కనమరగాను । నుంచిపాకముచేసి యొసరయా
రసముతోఁ బంచదారయు వంగభస్మమునను । జేర్చిసేమి
చియుఁజెన్నొందఁ బఱ్యంబుపాపిష్టమును నన్నమనుభవింప ॥
వాసికెక్కిన బహుమూత్ర వర్గములును । దేహతాపంబుచే
గల్గుదాహములును । శాంతిఁబొందునునత్యంతసమృద్ధంబు ।
నై సుఖంబుననుడుదురనుదినంబు ॥

క॥ మరినాగరంబుసేరం ।

తేరదామరపాకుచూర్ణ తతియుఁదులంబున్ ।
వరగోక్షీరంబులతోఁ ।
పరిపాకతఁ గ్రోలబోవుబహుమూత్రంబుల్ ।

క॥ చెలువారవంగభస్మము ।

వెలిగారమదేనెఱోడ నెలయఁగఁగ్రోలన్ ।
నలకందికట్టుచేలో ।
బలికింగొనమానిపోవు బహుమూత్రంబుల్ ॥

సీ॥ పరగనిష్టుక్రాంత వసిగడ్డుతోనూరి జీలకఱ్ఱయుశీతవారిసేన

మదనబుడుతలంబుమఱిగడుగుననూరిజీలకఱ్ఱయుశీతవారిసేన
వరసురాకారంబు ధరనింబఫలసారమునఁ ద్రాగమానును
మూత్రకృచ్ఛి । లరయకవ్యపుగుమ్మ డాకుపిసికినసీళ్ళు
పంచదారయుబెట్టి పానమొకటి ॥ యమరజిన్నంగిమాకు
శీతాంబుచింత । తేరడుగఁధంబు నచ్చంపుబఱ్ఱెనెయ్యి । యను
భవించినరక్తమేహములుదొలఁగు । బఱ్యములు చేయవల
యునుభవ్యముగను ॥

బహుమూత్రమునకు జాత్యాది నటనములు.

శ్లో॥ [నందినాధీయే] జాతీభృత క భాగంతుజాతీపత్రం తథా మహా
త్ । అభేనమేకభాగంతు ద్విభాగందీప్యకంతథా । గాంధా
రీచచతుర్భాగంఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । నారికేళోదకే నా
థమర్ధయేత్త్రిదినందృఢమ్ । చణకస్యప్రమాణంతు మండలం
భక్షితంయది । మధురాహారభోజితౌ బహుమూత్ర పి
శాంతయే॥

తా. జాజికాయ జాపత్రి పెద్దములక నల్లమంచు యివి దినుసుకొక్కొకభా
గము ఖురాసానివోమము 3 భాగములు గంజాబియాకు 2 భాగములు యిటుల వీనిని
పెల్ల ఖల్వములోనుంచి కొజ్జరికాయనీరుతో 3 దినములు దృఢముగ మర్దించిపెన
గింజ లంతేసిమాత్రముజేసి 1 మండలమువరకు సాయంపాతకాలముల సేవింపు
చుండిన బహుమూత్రము హరించు. పథ్యము మధురాహారముల భుజింపవలయు. (3
సేరు పుత్తరేణి యాకుంపములో ½ తులము మిరియపుచూర్ణము గలిపి త్రాగినరక్త
మేహము హరించు. మఱియు రక్తమేహమునందు చంద్రకళారసమునుకూడ సేవిం
పవలయు.)

వంగావలేహ యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] నూరితంత్రీపు సంసీసంహరిణశ్శృంగమాకు
లమ్ । కర్పాసనాకుళీతక్రిం మహిషంచప్రమేహజితమ్॥

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిఞ్చికొమ్మ గంధముప్రత్తిపలుకులుతంగే
డుచిత్తులు వీనిని సమభాగములుగనూరి బ్రహ్మజ్వగలో గలిపి త్రాగిన మేహగోగము
లు హరించు.

శ్లో॥ పిచుమందస్యనిర్యాసం ధాత్రీక్వాభేనపేషితమ్ ।
శిలాధాతునమాయ క్తం శుక్లమేహవిनाశకమ్॥

తా. మంచివేపంకను వుసిరికెపప్పు కనాయముతో నూరి 10 చిన్నముల
యెత్తు కర్పూర శిలాచిత్తు భస్మము గలిపి 40 దినములు సేవించిన శుక్లమేహము
హరించు.

మేహములకు వసంతకుసుమాకరము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పృథ్వ్యోహటంచంద్రిం త్రియోవంగాహి
కాంతజమ్ । చత్వారస్తాతపి భ్రించ ప్రివాళంమూక్తికం

తథా । భావనాగవ్యసంధేక్షు నాసాశ్రీద్విజలైర్నిష్ణామో
చకందరసై స్సప్తక్రిమాద్భావ్యం పృథక్పృథక్ । శతపత్ర
రసేనైవ మాలత్యాః కుసుమైస్తథా । పశ్చాన్యగమదై
ర్భావ్యసుసిద్ధో రసరాట్భవేత్ । కుసుమాకర విఖ్యాతోవ
సంతపనపూర్వకః । వల్లద్వయమితస్సేవ్య స్సితాజ్యసుధు
సంయుతః । వలీపలిత హృస్యేధ్యః కామధన్సుఖదస్సదా । మే
హఘ్నఃపుష్టి వశ్యేష్ఠః పరంవృష్యోరసాయనః । ఆయుర్వృ
ద్ధికరఃపుషాంప్రిదా జననము త్తమమ్ । క్షయకాసత్ప్రహ్లా
దశ్వాసర క్తవిషా ర్తిశీత్ । సితాచందనసంయు క్తమాఘ్నిపిత్తాది
రోగజితే । హంతిపాండ్వమయాన్ శూలాన్ మూత్రఘా
తాశ్శరీంహ రేత్ । యోగవాహిత్యదం సేవ్యంకాంతి శీర్ష
లవర్ధనమ్ । సుసాత్మ్య మిష్టభోజీ రమయేత్ప్రమదాశత
మ్ । మదనం మదయన్మదముజ్వలయన్ ప్రమదా నివహ
నతివిహ్వలయన్ । సురతై స్సుఖదైర్గతివివృచనై ర్భవసా
రజుషామయ మేవసుహృత్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము 2 భాగములు రజతభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము
8 భాగములు సీసభస్మము 3 భాగములు లోహకాంతభస్మము 3 భాగములు రసభ
స్మము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు పగడభస్మము 4 భాగములు ము
త్తీయపుభస్మము 4 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి ఆవుపాలు చె
ఱుకు అడ్డసరము అనువానిని కషాయములతోఁ గల చందనము వట్టివేరు వరువేరుపసవు
అనువాని కషాయములతోను అరటిగడ్డ దామెర జాజిమొగ్గలు అనువానిరసములతో
నువెవ్వరుగ యేఁడేసిహార్లు భావనజేసి పిచవ కస్తూరితో భావనజేసిన వసంతకుసుమా
కరమను పోరంబులుగు నీయాషభము శ్రేష్ఠంబైనదిగ నగుచున్నయది. పిదప అందు
2 వల్లములయెత్తును శర్కర నెయ్యి తేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన
ముదమి మేహము క్షయము కాసము దప్పి ఉన్మాదము శ్వాసము రక్తవిషదోషము
లు పొందువులు తూలులు మూత్రాఘాతము అశ్మరి అనురోగముల హరింపంజేయుట
యేగాక కామసుఖము పుష్టి వీర్యవృద్ధి ఆయుర్వృద్ధి ప్రజ్ఞోత్పత్తి కాంతి బలము
అనువానిని సుగాగులుగంజేయు. మఱియు నీరసాయనమును వంచదార చందనము
అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన ఆఘ్ని పిత్తాదిరోగములు హరించు. పథ్యము

తెక యధేష్టయుగ భుజింపుచు నీయాపథమును నేవింపుచుండిన 100 గురు శ్రీలలో రమించుటకు దగిన శక్తిగలవాడై కగుకామాతురుడై కడుసుఖకరసురతమల వలన మదోన్మత్తుడై శ్రీలమదము నణంచువాడైయుండు కావున సంసారసుఖము నెఱింగి నవాని కీయాపథము స్నేహితునివలె హితమును నేయుచుండు.

సర్వమేహములకు మహానంగేశ్వర రసము.

శ్లో॥ వంగంకాంతం దగగనం హేమపుష్పం సమం సమమ్ ।
కుమారీ సతో భావ్యం సప్తవా రంభిషగ్వరైః ।
ఏష వంగేశ్వరో నామ ప్రమేహాన్ వింశతిం జయేత్ ।
మూత్రకృచ్ఛ్రిం సోమరోగం పాండురోగం మహాశ్మరీమ్ ।
రసాయనవరశ్రేష్ఠో నాగార్జునవినిర్మితః ॥

తా. వంగభస్మము లోహకాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శేలతంగేడువిత్తులు పినిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి కలుబగదరముతో 7 మార్లు భావనజేసి రోగబలానుగ్రహముగ నేవించిన 20 మేహములు మూత్రకృచ్ఛ్రిము సోమరోగము పాండురోగము ఆశ్మరీ ఆనువానిని వారింపజేయుటయం దీరసాయన శ్రేష్ఠంబై వదని నాగార్జునుడు వచించె.

మేహకుంజర కేసరీ రసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] రసగంధాయ సాంభ్రాణి నాగం వంగం సుచర కమ్ । వజ్రకంఠా క్రికం సర్వమేకీకృత్య విచూర్ణయేత్ శతా వరీరసేనై వగోళకం శుష్కమాతపే । తథా శుష్కం సముద్ధృత్య శరావేనుద్యధేక్షి పేత్ । సంధిలేపం మృదా కుర్యాద్ధర్తాయాం గోమయాగ్నినా । పుటేద్యాపచ్చతుర్యాం సముద్ధృత్య సాగ శీతలమ్ ॥ శ్లేష్ణం ఖల్వేవినిష్కీప్య గోళంతం మర్దయేద్దృఢమ్ । దేన బ్రాహ్మణపూజాంచ కృత్వా శృత్వా చకుప్య కేఘాదేద్యల్ల ద్వయం ప్రాతశ్శీతంచానుపి బేజ్జలమ్ । తథా సర్వప్రమేహాంశ్చ జయేన్నాసప్రియోగతః ॥ ఋషిం తేజోబలం నర్ణం శుక్ర వృద్ధిచ

నారుణమ్! అగ్నేర్బలంవితనుభే మోమేకుంజరకేసరీ దివ్యం
రసాయనంశ్రేష్ఠం నాత్ర కార్యాచారణా॥

తా శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము
సీసభస్మము వంగభస్మము సువర్ణభస్మము వజ్రభస్మము ముత్త్యపుభస్మము వీనినెల్ల
ఋభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లి పీచరవేళ్ళరసముతో మర్దించి బిళ్ళజేసి
మొండెనెండించి దృఢమైన శరావముల యందునిచి దానిచుట్టూ చీలమున్న లేపనము
జేసి గుంట త్రవ్వి దానిలోనునిచి 4 రూములు ఆవుపిడకలతో పుటంబిడి సాగశీత
మునదీసి దేవగురు బ్రాహ్మణ ఆతిథుల పూజించి ఖల్వములోనునిచి బాగుగమర్దిం
చి చూర్ణముజేసి కుప్పెలోనునిచికొని యందు 2 వల్లములయెత్తును ప్రాతఃకాలమున
సేవించి వాకింత కీతోదకమును వెంబడిగ ద్రాగవలయు. ఇటుల 1 మాసమువరకు
సేవింపుచుండిన సర్వమేఘముల హరింపజేసి సంతోషము లేజన్ము బలము వర్ణము
స్మర్యవృద్ధి అగ్నిదీపము అను నానిని నిస్సంశయముగ గలుగజేయు. ఇది శ్రేష్ఠం
బైఁ రసాయనంబుగ నున్నది.

పంచలోహ రసాయనము.

శ్లో॥ [సిద్ధతసార్ణవే]మృతాధ్రికాంతలోహంచ నాగవంగావిశో
ధినా । యథోత్తరంభాగవృధ్యాఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ । తల
పోతేన వారాహ్యైతావర్యా హిమాంబునా । భావనాత్ర
ప్రకర్తవ్యా యామయామం పృథక్ప్రభక్ । చణమాత్రిం
వటీంకృత్వానవనితేన సేవయేత్ । పాతరుత్థాయవిధిగా సర్వ
మేఘకురాంతకః । శాల్యన్నంనపటోలంచతండులీయకవాస్తు
కమ్ । మత్స్యక్షీముద్గయాపం చాఘృపక్వంకదళీఫలమ్ ।
అర్చాంసిగ్రిహణీవోషమూత్రకృచ్ఛాశ్మరీప్రణుత్ । కామి
లాంపాండుశోభంచాఘృపస్కారం యతియూత్ । రక్తకాసం
నిహంత్యాశు పంచలోహరసాయనమ్॥

తా. అభ్రకభస్మము 1 భాగము లోహకాంతభస్మము 2 భాగములు సీసభ
స్మము 3 భాగములు వంగభస్మము 4 భాగములు యిటుల వానినిఖల్వములోనునిచి
ంగేడు నేలతాటిగడ్డలు పిల్లిపీచరవేళ్ళు రక్తచందనము అనువాని కషాయములలో

ప్రతిదానిచే నొక్కొక జాము మర్దించి పెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున వెన్నలో నేవించిన సర్వమేహములు హరించు. మఱియు దీని యందు వరివంటకము పొట్లకాయ చిట్టిహార చక్రవర్తిహార పొన్నగంటిహార పెసరకట్టు అరటికాయ అనువానిని భుజించుట పథ్యకరము. మఱియు నీయాషధసేవ నవలన మూలరోగము పంగ్రహణి మూత్రకృచ్ఛము అశ్మరి కామిల పాండుపు వాపు అసస్మార క్షతక్షయము రక్తకాసము హరించు.

సర్వమేహములకు చంద్రోదయ రసము.

శ్లో॥ అభ్రీకంగంధకంసూతం వంగభస్మసమాంశకమ్ ।

ఏలశిలాజతుంచైవ రంభాసారేణమర్దయేత్ ।

ప్రమేహస్వింశతింహన్యా త్కామిలాపి త్తనాశనః ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన రసము వంగభస్మము యేలకులు శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు వీరిని సుమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి అరటి గడ్డరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించిన 27 ప్రమేహములు కామిల పిత్తరోగము హరించు.

మేహ శూలలకు.

క॥ తాళకమువంగభస్మము । క్రీలగదం గేడుపంచకంబునుధరణి ।
గ్రోలగశుద్ధకట్టులు । గూలారిన మేహశూలలకులముదొలంగు ॥

పంచపాది చంపకమాలిక ॥ ఉలిమెడు వేళ్లుపల్లెనునొప్పగు కొమ్మనఁ
బిండివేరును ॥ వెలసిన భూమిధాత్రిముల వేరుల నాము
లు దోస విత్తులు ॥ పలుపసిగడ్లుతోమరియుబాగుగమర్దన
చేసిశీఘ్రము ॥ బలుమఱుమేహదోషములుపాయునిడంబు
ధారుణీస్తలి ॥

అసాధ్యమేహ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేహృదిశిరస్యంసే పృష్ఠే మర్మకు చో
త్థితాః । సోపద్రవాదుర్బలాగ్నిః పిటికా షరివర్జయేత్ ॥

తా. గుదము హృదయము శిరము భుజశిరస్సులు పిపు మర్మస్థలము అనువాని ప్రమేహపిటికలుజనించి శ్లో॥ తృట్కాసమాంససంకోచా మేహహిక్మామదజ్వరాః

విసర్పమర్మసంగోధాః పిటికా నామపద్రవాః॥'' అనగా దప్పి పొడిదగు మాంస సంకోచము మోహము యొక్కిళ్ళు మదజ్వరము విసర్పి మర్మస్థలములయందుపట్టు అనునుప్రద్రవములు గలవాడై అగ్ని దీపనము లేకుండెడి పిటికారోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును మఱియుతంత్రాంతరసములయందు “శ్లో॥రజఃప్రసేకాన్నారీజాంమాసి మాసి విసద్ధృతి । కృతస్త్నిం శరీరం దోషాంశ్చ నప్రమేహంత్యతస్త్రియః॥''అనగా స్త్రీలు ప్రతిమాసమునందు ఋతువగుటవలన సర్వశరీర దోషములు శుద్ధంబులగు దానంజేసి స్త్రీలకు ప్రమేహము జనించుటలేదనియు జనించుచుండుట నిదివరకెవ్వరికి ననుభవసిద్ధంబుగ లేదనియు తదితరరోగములు జనించుట ఆసంభవములనియు జెప్పబడియున్నది. ఐనను నీనిషయము వాదాస్పదముగ నున్నది. దీనిసెవ్వరు విశదముగ నిర్ణయము జేయలేదు.

శ్లో॥ మర్మణ్యం సే గుదే పాణ్యోస్తనే సంధిషు పాదయోః ।
పిటికా యదిజాయంతే ప్రమేహీ నచజీవతి ॥

తా. మర్మస్థలములు భుజశిరస్సులు గుదము చేతులు స్తనములు కీళ్ళు పాదములు అనువానియందు మేహపిటికలుజనించిన ఆమేహరోగి జీవింపడని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శరావికాదిపిటికా శ్శోఫవత్సముపాచరేత్ ।
అపక్వప్రణవత్సర్వం సాక్షాత్ప్రాగ్రూపమేవచ ।
పిటికాస్సంధిజాతాశ్చ త్వరయారక్తముద్ధరేత్ ।
జలూకాలాబుశ్చంగైర్వా పచనై ర్వాచికిత్సకైః ॥

తా శరావికాది మేహపిటికల శోఫవలెనేచికిత్సింపవలయు. పిటికలయందపక్వ ప్రణాహార్యరూపములే గలిగియుండు. సంధిజనిత పిటికలయందు జలగలు సారకాయబుట్టలు కొమ్ములు అనువానిచే శీఘ్రముగ రక్తమునైన స్రవింపజేయవలయు లేక వానిని పడునటులంజేసియైన చికిత్సింపవలయు.

మేహవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ అరుష్కరాఖ్యబీజాని చాతౌర్ధాతంసమంతథా । రసభస్మతదర్ధంచ గంధకంక్షౌద్రమర్దితమ్ ।
ఖాద్యంఘృతేన నిష్కార్థం మేహవ్రణప్రశాంతయే॥

తా. జీడిపలుకులు ఏలకులు దాచినిచెక్క అమృతాత్మక నాగకేసరములు ఇవి దినుసుకు సమభాగములు వీనికి శ్రీ భాగము శుద్ధిచేసిన రసభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధ కముఇటులవీని నెల్ల ఖల్యములోనుంచి లేనెల్లో మర్చించి శ్రీ నిష్కప్రమాణము మాత్రముజేసి యందొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల నొక మాసమువరకు నేవింపుచుండిన మేహపిటికలు హరించు. పథ్యము చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు ఆవుపజ్జిక వీనిని నేవింపవలయు.

మ॥ పాసఁగఁజ్జేచ్చమునావువెన్నయును దాంబూలీసహదేవియు ।
 న్నొసగఁబంగరుప్రత్తియాకురసము న్నింసారమర్దించియున్ ।
 వసుధన్యేలుఫిరంగిచెక్కతునుకల్వస్వంబుగాఁబోకలున్ ।
 ఎసగారేడునురెండుసేర్లువిడియాభాగాలుమిశ్రించి సం ।
 తనమొండఁవిడియంబుసేయఁజనుగాతన్యేహగ్రంథ్యాదులున్॥

క॥ వెలుమసంధ్యాకురసమును । దిలసారమురెండుఁగూర్చి తెలి
 విగఁద్రాగఁ । నెలకొన్న మేహవ్రణములు । దొలఁగును
 రవిగన్నఁదమము దొలఁగినరీతిన్ ॥

మేహములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణశాలిగోధూమ పష్టిజాంగలజామి
 వం । విణ్యాకంతిలజంత్రకం నవసీతముపోదకీ । తండులీయక
 ధత్తూరం జీవంతీశిగువల్లవమ్ । ముద్గమూషా మృతాథాత్రీ
 పటోలం వత్సకంమధు । ఔదుంబరఫలంబాల పక్వంచదళీ
 ఫలమ్ । రంభాప్రసూనం గాంకేరీ ఝరసీ డుండుకంతథా ।
 కపిత్థంమేషశృంగీచ ముష్కకంకతకంతథాః కారవల్యాఖా
 కణ్ణీచ తిక్తవర్గానియానిచ । వ్యాయామ స్నానమభ్యంగం
 ప్రమేహేషు హితంసదా ॥

తా. ప్రాతదిహ్యము గోధూమలు 60 దినములకుఫలిం చెడువడ్లుజాంగలమాంస
 ము తెలికపిండి మజ్జిక వెన్న బచ్చలిహూర చిక్రిహూర పొన్నగంటిహూర మనుబాల
 హూర రేతమునగహూర పెసరకట్టు తిప్పటిగ ఉసిరికకాయ పొట్లకాయ కొడిసె

కాయ తేనె మేడికాయ లేత అరటికాయ అరటిపువ్వు పులిచింత చేతరాశిహార
మండిలపుకాయ వెలగపండు వడ్లికూర మొక్కపుకాయ ఇండుపుకాయ కాకరకా
య యెలుక చెవికూర చేసుగల పదార్థములు సంచారము అభ్యంజనస్నానము వీనిని
సేవించుట మేహరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

మేహములయంద పథ్యము.

శ్లో॥ దధిమధుగుడసర్పిః క్షీరమామ్లచ హింగు । లవణలశుననిద్రా
సంగమమత్స్యమాంసమ్ । తిలసర్వ పశుచీచ నారీకేశాంబు
పిప్లం । బృహతి పనసకందం మేహినాం శత్రువర్గః ॥

తా. పెలుగు కల్లు బెల్లము నెయ్యి పాలు వులుగు యింగువ వుప్ప మెల్లలి
పగటినిద్ర స్త్రీసంగమము మత్స్యమాంసము నువ్వులు ఆవాలుశొంతి పెంకాయనీరు
పిండివంటకములు ములకకాయలు చనసపండు కందగడ్డ ఇవి మేహరోగములయం
దపథ్యకరంబులు.

మూత్రకృచ్ఛ్ర నిదానము.

శ్లో॥ [చరకే] వ్యాయామతీక్ష్ణరూక్షౌచ్ఛ మద్యమత్సాత్రి
సేవనాత్ । అజీర్ణాదతివేగాచ్ఛమూత్రకృచ్ఛ్రప్రకంభ వేత్ ॥

తా. మిక్కుటముగ సంసారముసేయుట తీక్ష్ణ రూపముగల పదార్థములు
కల్లుమత్స్యములు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట
గుఱ్ఱము మొదలగువానినెక్కి కడువేగముగ సంచరించుట ఈ కారణములవలన 8
విధములైన మూత్రకృచ్ఛ్రములు జనించు.

వాతమూత్రకృచ్ఛ్ర లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రాస్థిలాద్య వేత్పిడకప్రాన్ముత్రాయ తేముహుః ।
మేధ్రవంక్షే వేదనాచ కృచ్ఛ్రోవాతాధికోభ వేత్ ॥

తా. కడుజేదనాయుక్తమై కడుకష్టముమీదపలుమారు కొంచెకొంచెముగా
మూత్రము వెడలుట మేధ్రము అండసంఘలు చకారమువలన పొత్తికడుపు మూ
త్రాశయము అనువానియందు తీవ్రమైనవేదన గలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగివాల
మూత్ర కృచ్ఛ్రమని చెలియవలయు.

పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్చలక్షణము.

శ్లో॥ పీతంరక్తంసలుగ్దాహం మూత్రకృచ్ఛ్చించ పిత్తశమ్ ।

శీతలేచావగాహశ్చపి త్రేయోజ్యంసు శీతశమ్ ॥

తా. పొట్లతోగూడి పచ్చనివర్ణముగాని లేక యెఱ్ఱనివర్ణముగాని గలదైన ప్పవలె మండుచు కొంచెకొంచెముగ మూత్రము వెడలిన పిత్తజమూత్ర కృచ్ఛ్చిమని తెలియవలయు దీనిమందు శీతోదకములతో గ్రుంకుట శీతలపదార్థముల నేవించుట సాతకరము

శ్లేష్మమూత్ర కృచ్ఛ్చి లక్షణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వస్త్రాలింగే గురుత్వంచ మూత్రేచ్ఛిలతా ।

కఫాత్ శ్వయధుశ్చభవేత్కృచ్ఛ్చించమనస్వేదనంజయేత్ ॥

తా. పొత్తికడుపు మేఘము వాచి జడముగనుండుట మూత్రముజిగటగవె డలుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ మూత్రకృచ్ఛ్చిమని తెలియవలయు. దీనిని వమనస్వేదన క్రియలచే శమింపజేయవలయు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్చలక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మానవాతంశూలంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ।

అశ్మరీహేతుకం పూర్వం మూత్రాఘాతో హ్యయంభవేత్ ।

సశుక్లంమూత్రయేత్కృచ్ఛ్చిదిదంచాశ్మరి లక్షణమ్ ॥

తా. వెన్నును గుదియడిసుట లేక కడుపుబ్బుట మేధ్రములో శూలగలుగుట మూత్రోత్సర్జనముగానుండుట ఈ మూత్రాఘాతము అశ్మరీరోగోత్పత్తికి కారణంబు గనగుట మూత్రముతోడ శుక్రధాతువు కొంచుకొంచముగ స్రవించుట ఈ లక్షణము లుగలది శుక్రమూత్ర కృచ్ఛ్చిమని తెలియవలయు మఱియు నీ లక్షణములే అశ్మరీ కృచ్ఛ్చిమనందు సగా గలిగియుండు.

వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛ్చి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రమల్పగన రంధ్రార్థి రాధ్మానం
గురుకండుతా । సరుంజమూత్రరోధశ్చ కృచ్ఛ్చియం
వాతకుండలి ॥

తా. మూత్రద్వారమున మూత్రము వెడలునపుడు చురుకుగలిగి యొక్కొక్క గొట్టుగ స్రవించుట వెన్నును గురియదీసుట జడత్వము దురదగలుగుట పొత్తికడుగునందు వాతవేదన మూత్రప్రతిబంధముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతమండ మూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయు.

శల్మజమూత్రకృచ్ఛి లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మూత్రవాహిమశత్యేన త్తేష్వభిహతేషుచ ।
మూత్రకృచ్ఛిం తదాఘాతా జ్ఞాయతే భృశదారణమ్ ।
వాతకృచ్ఛేణ తుల్యాని తస్యలింగాని లక్షయేత్ ॥

తా. మూత్రమును వహించు ప్రోతస్ఫులియందు శల్మము బ్రవేశించుటవలన గాయముగాని లేక దిబ్బగాని గలుగుటచే కడుదారుణమైన మూత్రకృచ్ఛము జనించు ఇదియు శల్మమూత్రకృచ్ఛమనంబడును. దీనియందు వాతమూత్రకృచ్ఛిలక్షణంబులే గలిగియుండు.

పురీషజ మూత్రకృచ్ఛి లక్షణము.

శ్లో॥ శక్యతస్తు ప్రతీసూతా ద్వాయు ర్విగుణతాంగతః ।
ఆధ్వానం వాతసంగంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ॥

తా. మలము బంధించుటవలన వాతము వికారమునుజేంచు ఆధ్వానము వాతశూల మూత్రప్రతిబంధము ఆనువానిని గలుగజేసిన పురీషజమూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛి లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాఫీయే] వాతపిత్త కఫేచ్ఛ్నం వాదు క్తంచ పృథ
కృథక్ తత్సమస్తం భవేద్యత్ర సకృచ్ఛి స్సన్నిపాతికః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకంబుగ జెప్పబడిన లక్షణంబులన్నియుంబడి సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛి మనంబడు క్రడువేగముగలదై మూత్రం బొక్కొక్కబొట్టుగ వెడలుట మూత్రము వెలుగుచుండు మేద్రములొచ్చుట పొత్తికడుపులా గడ్డలుకట్టి మెదలుట బచ్చగగాని ఎఱ్ఱగగాని మూత్రము వెడలుట మేద్రములో పొట్టుబాగుచుట దప్పిగలుగుట తఱచుగ మూత్రము కొంచ

కొంచముగ వెడలుట మేష్టమువాచుట అన్నము జీర్ణముగావండుట శరీరమువాచుట వమనంబులగు ఈ లక్షణములుగల మూత్రకృచ్ఛ్యురోగి యమాలయంబున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అష్టస్యర్ముత్రకృచ్ఛ్యాణి రూక్షతీష్ణోష్ణ
ఖాదనాత్ । వాతాత్సశూలంస్రవలి మూత్రంపిత్తనదాహ
కృత్ కఫేన శీతలంసాంద్రం శుశ్చికిత్స్యం త్రిదోషజమ్ ।
రక్తజం రక్తసంస్రావి శుక్లసంస్రావి శుక్లజమ్ । అశ్మాశ్మరీ
వస్తిగతా భిన్నాసా శర్మరాశ్మరీ ॥

తా. తీక్ష్ణద్రవ్యములు రూక్షద్రవ్యములు ఉష్ణకరభోజనము వీనిని నేమిచుట వలన రి విధముల మూత్రకృచ్ఛ్యులు జనించు అందు మేష్టమున శూలగలిగి మూత్రం బొక్కొకబొట్టుగ వెడలిన వాతమూత్రకృచ్ఛ్యమనియు మూత్రము వెడలునపుడు మేష్టమున నగ్నివలెవండుచుండిన పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్యమనియు మూత్రము దట్టగ దట్టముగ వెడలిన శ్లేష్మమూత్ర కృచ్ఛ్యమనియు తెలియవలయు. త్రిదోషమూత్రకృచ్ఛ్యంబసాధ్యంబు. రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్యమన రక్తము స్రవించు. శుక్లజమూత్రకృచ్ఛ్యమన శుక్లముగాని లేక మూత్రము శుక్లవర్ణముగ గాని స్రవించు. పొత్తికడుపునందు రాళ్ళుజనించి మూత్రద్వారము నడ్డగించిన మూత్రకృచ్ఛ్యాశ్మరియనియు యిసుకవలె మూత్రము వెడలిన శర్మరాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్యంబనియు తెలియవలయు. కావున ఈ రి విధములైన మూత్రభేదముల వలన తల్లక్షణములవలన వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సం జేయవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ప్రయోగ శ్శమయేద్వ్యాధి మన్యాయయ
మదీరయేత్ । నాశావశుద్ధస్తుతయా శయమేన్నసమారయేత్ ॥

తా. ఔషధప్రయోగమువలన ఏకదోష జనితరోగములు హరించు. మఱియు ద్వంద్వ త్రిదోష జనితరోగములయం ఔషధమును బ్రయోగించిన తదితర రోగములు జనించు అట్లుగుటజేసి ఏకదోష జనితంబులగు వాతపిత్తశ్లేష్మ మూత్రకృచ్ఛ్యములకే చికిత్సంజేయవలయు. ద్వంద్వ త్రిదోషజనిత మూత్రకృచ్ఛ్యములుకుదురుటదుర్లభంబగుటచే వానియందు చికిత్స చేయజనదు.

వాత మూత్రకృచ్ఛమునకు మూత్రకృచ్ఛాగ్నింతక రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] * మృతంసూతం తామ్రభస్మ శిఖితుత్థం
చటంకణమ్ | శతావరీరసేనై వదిన్దై కంమర్దయేద్దృఢమ్ | తద్గో
శంసార్వ పేతై లే పాద్యం యామంచ చూర్ణయేత్ | మూత్ర
కృచ్ఛాగ్నింతకః డైద్రేయం గుంజా చతుష్టయమ్ | భక్ష
ణాన్నాత్రసందేహో మూత్రకృచ్ఛం నిహంత్యలమ్ |
తులసీతిలపిణ్యాకం బిల్వం మూలం తుషాంబుచా | కర్ణైకమ
నుపానేన † వాతకృచ్ఛాగ్నింతకోభవేత్ ||

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శేల్పిన వెలిగార
ము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచరనేళ్ళ రసముతో 1 దినము
బాగుగ మర్దించి ముద్దజేసి ఆవనూనెతో 1 ర్భూము వరకు వండి చూర్ణముజేసి 2
గురిగింజలయొత్తును తేనెతో సేవించిన మూత్రకృచ్ఛములుహరించు. లేక ఈమూత్ర
కృచ్ఛాగ్నింతకరసమును తులసియాకు గానుగపిండి మాచేడువేరుపట్ట ఆనుదానిని కర్ణ
ప్రమాణము గ్రహించి పుముక నీటితో గ్రాక్కి ‡ నొటాకు ప్రమాణము రసముదీసి
ఈ యనుపానముతోడ 4 మాసములు సేవింపుచుండినమూత్రకృచ్ఛము హరించు.

పైత్యమూత్రకృచ్ఛమునకు లఘులోకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసభస్మచభాగై కంచతుష్కంశుద్ధగంధకమ్ |
పిష్టావరాటికాః పూర్వారసపాదంచటంకణమ్ | టీ. రేణపిష్టా
రుధ్వాస్యం భాండేరుధ్వాపుటపచేత్ | సాంగశీతం విచూ
ర్ణ్యాథలఘులోకేశ్వరేరసః | చతుర్గుంజోఘృతై ర్ద్రేయోమరీ
చైకోనవింశతిః | ధాత్రీమూలం వలై కంతుశ్యజా టీ. రేణ
పాచయేత్ | శర్కరాభావితంచానుపీతంకృచ్ఛహరంపరమ్ ||

* శతావరీరసైఃపిష్టై మృతసూతంచ తామ్రకమ్ |

శిఖితుత్థంచ తుల్యాంశం దివై కంమర్దయేద్దృఢమ్ ||

† సురయావాసువర్చతైః

‡ నొటాకుయన - సేరున కెనిమిదవ భాగము,

తా. రసభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములుఇటుల వీని నిఖల్వములోనునిచి మిద్రించి గవ్వలలోనునిచి పాచరసమునకు 4 భాగము వెలిగారమును మేకపాలతోనూరి గవ్వయూతులపైమెత్తి గట్టికుండలోనునిచి దానిమాత్రమునుదుంచేమాని చీలమున్ను లేపనముజేసి మాడకుండా లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమున దించి యందలి గవ్వలదీసిమిద్రించి చూర్ణముజేసి 4 గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి 19 మిరియములు అనువాని యనుపానముతో గానిలేక 1 పలము పుసిరికవేళ్ళనునూరి పాపుసేరు మేకపాలలోగలిపి కాచిగాని లేక శర్కరతో భావనజేసిగానిసేవించిన పిత్తజ్వరత్రకృచ్ఛము హరించు.

పిత్తజ్వరత్రకృచ్ఛమునకు యష్టాద్యధికపాయము.

శ్లో॥ యష్టిగోక్షురకంపథ్యావిదారీచకశేరుకమ్ । కషాయంససితా
క్షౌద్రం రసభస్మయుతం పిబేత్ । మూత్రకృచ్ఛం హర
త్యాశు సప్తాహాన్ప్రీతిసంభవమ్॥

తా. అతిమధురము పల్లెను కరక్కాయలు నేలగుమ్మడు నెమ్మటములుఅనువాని కషాయములో శర్కర తేనె రసభస్మముగలిపి 7 దినములు ద్రాగిన పిత్తజ్వరత్రకృచ్ఛము శీఘ్రము హరించు (నీరుకట్టు వ్యాధియందు 4 గురిగింజలయెత్తులఘులోకేశ్వరరసమును కడికెడు అందుగాకు పాలెడు పుసిరికపప్పు నొటాకు ప్రమాణము జీలకఱ్ఱ అనువాని కషాయానుపానముతోడ సేవించిననీరుకట్టు వ్యాధి హరించు.)

శ్లేష్మజ్వరత్రకృచ్ఛమునకు చక్రధర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిగానే] సూతం స్వర్ణంచ వైక్రాంతం మృతం
తుల్యం విమర్దయేత్ । చాండాలీ రాక్షసిద్రావైద్వియా
మాంతంచగోళకమ్ । శుష్కంబధ్యాపుతేచ్ఛాసాః కరీభా
గ్నామహాపుతే । మాషమాత్రం లిహేత్ప్రైదైగ్మూత్రకృ
చ్ఛంప్రశాంతయే । జయంతీం వాజయాన్లేష్మ కృచ్ఛం
త్తండులోదక్షైః ॥

తా. రసభస్మము స్వర్ణభస్మము వైక్రాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీని బలురక్కసిగడ్డ అనువానిరసములతో 2 జాములు మిద్రించి ముంటజేసి నీడనెండించి దానిని మూలలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి యేలు

పిడకలతో 1 దినము పెద్దపుటంబిడి మాషప్రమాణమును తేనెతోసేవించిన మూత్ర కృచ్ఛము లేక తక్కులివేరునుగాని కరక్కాయనుగాని బియ్యపుకడుగుతోనూరి ఈ యనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛము హరించు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసః పాషాణభేదీచరజనీ గుడకాంజికైః ।

అనేనై వానురానేన మూత్రఘాతాశ్శరీ ప్రణుత్ ॥

తా. ఉత్తరోత్తర జెప్ప బడు పాషాణభేదియను రసమును పసపుచూర్ణము బెల్లము కలి అనువాని యనుపానముతోడసేవించిన మూత్రఘాతము శుక్లాశ్మరి హరించు.

మూత్రకృచ్ఛమునకు తిలాదితొరము.

శ్లో॥ [అయ్యేదే] తిలాపామార్గ దళీ పాలాశయవసంభవః ।

దధ్వా తద్భస్మచాదాయ వస్త్రఘాత జ్వలైఃకురు ।

జలేన శుష్కేనితారం ద్వితమ్కం మూత్రకృచ్ఛనుత్ ॥

తా. సువ్వలదంటు వుత్తరేణు అరటి మెదుగ యవలదంటువీనిని సమభాగ ములుగకొల్చి బూడిదజేసి నీళ్లలోగలిపి వస్త్రగాలితముచేసి నీరిగురువరకెండించి యందు 2 నిమ్మములయెత్తును పాచినీళ్లతోసేవించిన వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛము హరించు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛమునకు ద్రాక్షాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షాశటీ బలాయస్థీ క్వాథం చందనసంయుతమ్ ।

వైక్రాంత భస్మనంపీత్వా కృత్రహంతి త్రివోషజమ్ ॥

తా. ద్రాక్షపండు నల్లయలివన ముత్తవపులగము యష్టిమధుకను శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకొని యందు వైక్రాంతభస్మముగలిపి సేవించిన సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛము హరించు. (మూత్రకృచ్ఛమును హరించుటకై వైశిష్ట్యబడిన చంద్రకాశరసమును సగా సేవింపదగు.)

మూత్రకృచ్ఛములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలం మత్స్యశీ దధిమధురం బింబీ

ఫలగుడమ్ । కుమారీ కూర్కాండఁ త్రపుస మథవోర్వారుక

ఫలమ్ । సితారంభాపుష్పంఘృత పనసధాతీద్రుమఫలమ్ ।
సముద్ధాజీవంతీహిమమఖిల కృచ్ఛేషువిహితమ్ ॥

తా. పొట్లకాయ పొన్నగంటిహార ఆవుపెలుగు మధురపదార్థములు దొండ
కాయ బెల్లము కలుబంద ముదురుగుమ్మడుకాయ ములుదోస నక్కదోసకాయ పం
చదార అరటిపువ్వు పెయ్యి పనసపండు వుసిరికకాయ పెసలు పాలహార కితోదక
ము ఇవి సర్వమూత్రకృచ్ఛములయందు పథ్యకరంబు.

మూత్రకృచ్ఛములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలనర్ద ప పిణ్యాకం సత్తైలం బృహతీద్వయం ।
అత్యుష్ణం హింగులవణ మాతపం మత్స్యసూరణమ్ ।
ఆమ్లం మధ్యవిదాహ్యాన్నం కరీరం మిసిమాషకమ్ ।
పునర్ననం సతాంబూలం కృచ్ఛేవింశతీ శత్రవః ॥

తా. నువ్వులు ఆవాలు తెలికపిండి నూనె చిన్నములక పెద్దములక అత్యుష్ణ
కరపదార్థములు యింగువ వుప్ప యెండు మత్స్యములు కండగడ్డ పులుసు మధ్యము
విదాహకరమైన యన్నము వెదురుమొలక సదాప వుద్దులు గలిజేరు తాంబూలము
ఆననవి 20 మూత్రకృచ్ఛములయం దపథ్యకరంబులు.

మూత్రాఘాత నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] జాయంతే కుష్టితైగ్ధోమై యూత్రాఘాతాస్త్ర
యోదశే । ప్రాయోమూత్ర విఘాతాదైవై ర్వాతకుండ
లికాదయః ॥

తా. మూత్ర పురీష శుక్రాదివేగముల నడ్డగించుట రూక్షాన్నాదులభుజించు
ట వీనివలన వాతాది రోషములు ప్రకోపించి వాతకుండలికాది 13 విధములైన
మూత్రాఘాతముల గలుగజేయు.

వాతకుండలికా లక్షణము.

శ్లో॥ రాక్ష్యాద్వేగ విఘాతాద్వాపా యుర్వస్తానవేదనః ।
మూత్రమా విశ్యచరతి విగుణః కుండలీకృతః ।

మూత్రమల్పాల్పమథవా నరుజం సంప్రవ ర్తతే ।

వాతకుండలికాంతాంతం వ్యాధిం విద్యాత్సుదారుణమ్ ।

తా. రూక్షకరపదార్థముల శీలించుటవలనగాని లేక మలమూత్ర శుక్రవేగ ములనడ్డగించుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వేదనను గలుగఁజేయుచు మూత్రమును ప్రతిబంధించి వ్యత్యస్తముగలదై కుండలాకారముగ విరుగుచు మూత్రము కొంచకొంచముగ చురుకుయు క్తముగ వెడలింపం జేయునది వాతకుండలీ మూత్రాఘాతమని తెలియవలయు. ఇది భయంకరమైనది.

అష్ఠీలా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్యాపయన్ వ స్తిగుదం రుక్మాపయశ్చహీనతామ్ ।

కుర్యాత్తీవ్రార్తి మష్ఠీలాం మూత్రమార్గావరోధినిమ్ ॥

తా. వాతము పోత్తికడుపు నుబ్బింపఁజేసిగుదమునడ్డగించి చంచలముగవున్న తముగనుండు, అష్ఠీలమును గలుగఁజేసి మూత్రమార్గము నడ్డగించినవాతాష్ఠీలయని తెలియవలయు.

వాతవ స్తి లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] వేగం విదారయేద్యస్త మూత్రస్యా కులో
నరః । నిరుణ్ధి ముఖంతస్య వ స్తైర్వస్తిగతోనిలః । మూత్ర
సంగో భవేత్తేన వ స్తికుటీ వివీడితః । వాతవ స్తి స్సవిజ్ఞేయో
వ్యాధిఃక్రిచ్ఛప్రి ప్రసాధనః ॥

తా. మూర్ఛదైన మనుజుడు మూత్రమును బంధించుటవలన పోత్తికడుపుయం దలివాతము వ స్తిముఖమునడ్డగించి మూత్రమును ప్రతిబంధించి వ స్తి కుటీ అనువాని యంచుపీడనుగలుగఁజేయుచుండినవాతవ స్తియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

మూత్రాతీత లక్షణము.

శ్లో॥ చిరందార యతోమూత్రం త్వరయాన ప్రవ ర్తతే ।

మేహమానస్య మగదంవా మూత్రాతీతస్స ఉచ్యతే ॥

తా. దీర్ఘకాలమువరకు మూత్రమును బంధించి యుండుటవలన శీఘ్రముగ వెడలక మెల్ల మెల్లగ వెడలిన మూత్రాతీతమని తెలియవలయు.

మూత్రజరర లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రస్య వేగే భిహతే తదుదావర్తహేతుకః ।
అపానః కుపితో వాయు రుదరం పూరమేద్భృశమ్ ।
నాభేరదస్తా దాఢ్మానం జనయేత్తీవ్రవేదనమ్ ।
తన్మూత్ర జరరంబిద్యా దభోవస్తి నిరోధజమ్॥

తా. మూత్రవేగము నడ్డగించుటవలనపుదావర్తరొగమునకు కారణభూతమైన యపానవాతము బ్రకోపించు మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరమును బొడ్డుకింద ఆ ధ్మానమును గలుగజేయుట మిక్కుటముగ వేదనను గలుగజేయుట అభోవస్తివేగము నడ్డగించుట ఈ లక్షణములుగలది మూత్రజరరమని తెలియవలయు.

మూత్రోత్సంగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వసా వాఘ్నిభవానాశే మణౌ వాయసద్యే
నహిః । మూత్రంప్రవృత్తం సజ్జేత సరక్తంవా ప్రవాహతః॥
స్రవేచ్ఛనై రల్పమల్పం సరుబం వాధనిరుజమ్ । విగుణా
నిలజోవ్యాధి స్సమూత్రోత్సంగసంజ్ఞితః ॥

తా. దుష్టమైనవాతము వెడలిన మూత్రమును వస్తిమధ్యమునందుగాని లేక మే
థ్రమునందుగాని లేక మేథ్రముయొక్క యగ్రభాగమునందుగాని జేర్చుటచే ముక్కి
ముక్కి బలాత్కారము మీద మూత్రమును వెడలింపజేయుటవలన వాతమువస్తి
జనించి షెల్ల మెల్లగ కొంచెకొంచెముగ * దాహయుక్తముగ లేక దాహవిహీనముగ
సక్తమున స్రవింపజేసిన మూత్రోత్సంగమని తెలియవలయు.

మూత్రక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షస్య క్లాంతదేహస్య వస్తి సౌపిత్రమారుతౌ ।
మూత్రక్షయం సరుద్గాహం జనయే తాంతదాహాయమ్॥

తా. రూక్షమైనదేహముగల పురుషునియొక్క వస్తియందుండు వాత పిత్ర
ము వలన మూత్రము క్షయించి చురుకు మంటల గలుగజేయుచుండి మూత్రక్షయ
మని తెలియవలయు.

మూత్రగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్వస్తిముఖేవృ త్తః స్థిరోల్పస్సహసాభవేత్ ।
అశ్మరీ తుల్యరుగ్గ్రంథి ర్మూత్రగ్రంథి స్స ఉచ్యతే ॥

తా. వస్తియొక్క ముఖమునందు గుండ్రముగ స్థిరముగ చిన్నిదిగనుండుగ్రంథిక స్థానముగ జనించి అశ్మరీతో తుల్యమైన పీడను గలుగంజేయుచుండిన మూత్రగ్రంథియని తెలియవలయు.

మూత్రశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధపనిదానే] మూత్రతస్య స్త్రియంయాతో వాయునా
శుక్రముద్ధతమ్ । స్థానాచ్యుతం మూత్రయతః ప్రాకపశ్చద్వా
ప్రవర్తతే । భస్మోదక ప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే ॥

తా. మూత్రము వచ్చినపుడు దానిని విసర్జింపక స్త్రీసంగము సేయుటవలన వాతము శుక్రము నెగరగొట్టి స్థానభ్రష్టముజేసి మూత్రము వెడలునపుడు తొలుతగాని లేక కడపటగాని నీళ్ళలో భస్మము గలపబడిన చందంబున వెడలింపంజేసి మూత్రశుక్రమని తెలియవలయు.

ఉష్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాయామాద్వాతపైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యనిలాయతమ్ ।
వస్తిం మేధ్రంగుదంచైవ ప్రదహేత్స్యావయేదధః ।
మూత్రం హరిద్రమథ వాసర క్తం రక్తమేవనా ।
కృచ్ఛాత్పునః పునర్జ్వలతో రుష్ణవాతం నదంతితం ॥

తా. మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట మార్గమునడుచుట యెండలో సంచరించుట ఈ కారణములవలన పిత్తము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వాతముతోడం గలసి వస్తి మేధ్ర గుదములయందు మంటను గలుగంజేయుచు కష్టంబు మీద మూత్రమును పలుమారు పచ్చగ లేక రక్తయుక్తముగ లేకయెఱ్ఱగ వెడలింపంజేసినపుష్ణ వాతమని తెలియవలయు.

మూత్రస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తంకఫోవాద్వావాపి సంహన్యే తేనిలేనచేత్
 కృచ్ఛాన్ముత్రం తదాపీతం రక్తంశ్వేతం ఘనంస్మజేత్ ।
 సదాహంరోచనాశంఖ చూర్ణవర్ణగభ వేత్తుతిమ్ ।
 శుష్కంసమస్తవర్ణంవా మూత్రసాదంవధంతితిమ్ ॥

తా. వాతము పిత్తమునుగాని లేక కఫమునుగాని లేక పిత్తకఫముల 2 నిగాని గట్టిగ జేయుటవలన మూత్రము శుష్కించి స్వల్పమై పసపుగ లేక యెఱ్ఱగ లేక తెలుపుగ కష్టముమీద వెడలుట మూత్రమును విడుచునపుడు నుండుట మూత్రము భూమిపైబడి యెండిన గోరోచనము శంఖచూర్ణము అనువాని వర్ణముతో సమానములుగగాని లేక సర్వవర్ణములు గలిదిగగాని యుండుట ఈలక్షణములుగలిది మూత్రస్రావమని తెలియవలయు.

విడ్విఘాత లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షదుర్బలయోర్వాతే నోదావర్తంసకృద్యథా ।
 మూత్రస్రోతో నుపద్యేతి విడ్విస్థంతథానరః ।
 విడ్వంధంమూత్రయేత్కృచ్ఛాద్విడ్విఘాతంపినిర్దిశేత్ ॥

తా. రూక్ష దౌర్బల్యముగల పురుషునియొక్క వాతమలముల సూర్యముఖంబుగజేసి మూత్రవాహినులగు నాడలం జెందించి మూత్రమార్గమువలన మలముయొక్క వాసనగల మూత్రమును కడుకష్టముమీద వెడలింపంజేసిన విడ్విఘాతమని తెలియవలయు.

వస్త్రకుండల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ద్రుతాధ్వలంఘనాయాసై రభిఘాతాత్రప్రీడనాత్ ।
 స్వస్థానాద్వస్తిరుద్వృత్త ఘాలస్తిష్ఠతి గర్భవత్ ।
 శూలస్పందనదాహరో బిందుంబిందుం స్రవత్యపి ।
 పీడితస్తుస్మజేథ్థారాంసంరంభోద్వేష్టనార్తిమాన్ ।
 వస్త్రకుండలమాహుస్తం ఘోరంశస్త్రవిషోపమమ్ ।
 పవనఃప్రబలం ప్రాయోదుర్నిచార మబుద్ధిభిః ।
 తస్మిన్పిత్రాన్వితేదాహ శూలం

మూత్రవివర్ణతా శ్లేష్మణాగౌరవశోఘ స్నిగ్ధగంఢాత్రా
ఘననితమ్ । శ్లేష్మయధబిలోవస్తిః పిత్తోద్గీర్ణేనసిభ్యతి ।
అవిశాంతబిలస్సాధ్యో నచయః కుండలీకృతః । స్యాద్వస్తా
కుండలీభూతే త్యక్తోహ శ్వాసపీవచ ॥

తా. శీఘ్రముగ మార్గమున నడుచుట దుముకుట ఆయాసము-జెందుట తా
యికట్టె అనువానివలన ఘాతముజెందుట విసుగుట ఈ కారణములవలన వస్త్రీస్వ
స్థానమునువిడనాడి పారలియుల్ని గర్భమువలె కఠినమైనశూల కంపమున తాపము
అనువానితోడంగూడి యొక్కొకబొట్టుగ మూత్రము వెడలుట వస్త్రీని బలాత్కార
ముగ పినుకుటవలన మూత్రధార పెద్దదిగ వెడలుట వస్త్రీయందు లోందరగలుగుట
పొర్లాడుట పీడగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వస్త్రీకుండల మూత్రాఘాతమని తెలి
యవలయు. ఇది శస్త్రవిషతుల్యంబై భయంకరముగనుండు. ఇందు వాతము తలు
చుగ ప్రబలంబైయుండుదానంజేసి మందబుద్ధిగల వైద్యుడు దీని వారింపంజేయు
ట కసమర్థుండుగనుండు మఱియు దీనియం నన్యవోషసంబాధమువలనగలుగు లక్ష
ణంబు లెవ్వియనిన విత్తయుత్తంబున దాహము శూల మూత్రవివర్ణతగలుగు. కఫ
యుక్తంబున జడత్వము వాపుగలిగి మూత్రము దట్టముగ గట్టిగ తెల్లగ వెడలువస్త్రీ
ముఖమున కఫము నడ్డగించి పిత్తోద్రేకముగనుండిన అసాధ్యంబనియు వస్త్రీముఖము
నడ్డగింపబడక కుండలీకృతము గాకనుండిన సాధ్యంబనియు వస్త్రీకుండలీ ఖాతమై
దప్పి మోహము శ్వాసము అనువానితో గూడియుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియ
వలయు.

మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసంగ్రహే] సదాభద్రాశ్మభిన్మూలం శతావ
ర్యాశ్చ చిత్రకమ్ । రోహిణీకోకిలాక్షౌచ షౌచస్థూలత్రికం
టకమ్ । శ్లేష్మపిష్ట్యాసురాపీతం మూత్రాఘాతనిఘాదనమ్ ॥

తా. తుంగగడ్డలు కొండపిండివేళ్లు చల్లపిల్లిగడ్డలు చిత్రమూలము కటుకరో
హిణి నీరుగొబ్బిలిత్తులు తామరలిత్తులు సన్నపల్లెరుకాయలు వీనిని సమభాగములుగ
చూర్ణముజేసి యందు 1 తులమును మద్యములోగలిపి నేవించిన మూత్రాఘాతము
నశించు.

మూత్రాఘాతమునకుక్షీరయోగము.

శ్లో॥ శృతశితంపయోమాంసీ చందనంతండులాంబునా ।

పిబేత్సశర్కరంశ్రేష్ఠ ముష్ణవాతేనశోణితే ॥

తా. ఆపుపాలను జక్కుగకాచి చల్లార్చి యందు జటామాంసీ చూర్ణముశ్రి గంధపుచూర్ణము బియ్యపుకడుగు పంచదార వీనిని తగుహితముగ గలిపి పుచ్చుకొనిన ఉష్ణవాతముచే జనించిన రక్తయుక్త మూత్రాఘాతము హరించు.

శ్లో॥ త్రికంటకైరండశతావరీభిస్సిద్ధ పమోవాతమయేనశూలే ।

గుడప్రగాఢం సమృతంపయోహ రోగేషు కృచ్ఛాదిషు

శస్త్రమేతత్ ॥

తా. సన్నపల్లెరుకాయలు ఆముదపువేళ్ళు చల్లపిల్లిగడ్డలు వీచిని సమభాగములుగడంచి కషాయముకాచి క్రాగిన వాతముచే జనించి పొట్లలోగూడయుండెడి మూత్రాఘాతమునశించు. మఱియు పాలలో బెల్లము నెయ్యికలిపి త్రాగిన మాతృకృచ్చును లన్నియు నశించు.

* అశ్వరీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతపిత్తకషైస్త్రిస్రశ్చతుర్దీ శుక్లజామతాః ।

ప్రాయశ్శ్లేష్మశ్రయాస్వర్వాహ్యశ్శర్మస్సర్వమోషమాః ॥

తా. వాతాశ్మరి పిత్తాశ్మరి శ్లేష్మాశ్మరి శుక్లాశ్మరి అనాశ్మరిరోగములు 4 విధములు. ఈ 4 సుతముచుగ శ్లేష్మాశ్మరితయై మృత్యుతుల్యములుగ నుండు.

అశ్వరీసామాన్య లక్షణము,

శ్లో॥ సామాన్యలింగరూక్షాభి నేవసేవ స్తిమూర్ధను ।

విశీర్ణధారఽమూత్రం స్యాత్తయామార్గనిరోధనే ।

* అశ్వరీయవ-మూత్ర శుక్రములు ఘనీభవించి తాయివలె నగుటయు, ఏరోగమనం దిట్టితాయి మూత్రద్వారము నిరోధించి కడుకష్టముమీద మూత్రమును వెడలింపంచేసెడినో యది యశ్వరీరోగ మనంబడు.

తద్వ్యపాయాత్సుఖంమేహే దచ్చంగోమేధకోపమమ్ ।
తత్సంక్షోభాత్త తేపాస్రమాయాసాచ్చాతి రుగ్భవేత్ ॥

తా. నాభి అస్థిసంధులు వస్త్రయొక్క అగ్రము అనువానియందు కూలగలుగుట అశ్మరీ సంబంధమువలన మూత్రద్వారము నిరోధింపబడి ఛిన్నాఛిన్నములుగ మూత్రము వెడలుట అశ్మరీవెడలిన పిదప మూత్రము కష్టములేక స్వచ్ఛముగ గోమేధి కమణి వర్ణతుల్యముగ వెడలుట అశ్మరీ సంబంధమువలన వస్త్రయందు గాయముగలిగిన మూత్రము రక్తమిశ్రితముగ వెడలుటబలాత్కారముగ మూత్రమును విడుచుటవలన క్లేశము పీడగలుగుట ఇవియ అశ్మరీ రోగములయందు సామాన్యలక్షణంబులు.

వాతాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తత్రవాతాద్భృశార్త్యార్దో దంతాః ఖాద
తివేపతే । మృద్నాతిమేహాననాభిం పీడయత్యనిశంక్యణాః ।
సానిలంముంచతి శకృ స్మృహుర్మేహాతిబిందుశః । శ్యావా
రూతాశ్మరీచాన్య స్యాచ్చిత్తాకంటకై రివ॥

తా. కడుపీడగలుగుట దంతముల కటకటగొరుగుట వణుగుట మేఘమును బిసికొనుట బొడ్డును గోకుట దుఃఖమువలన త్రేయంబగలు బొబ్బలిడుట మూత్రమును విడుచుట నపుడు వాతముతోడ మలోత్పన్నమగు జేసుటబొట్టుబొట్టుగ మూత్రమును విడుచుట అశ్మరీ నీలవర్ణముగ రూక్షముగ ముండ్లుగలదిగ నుండుట ఈలక్షణములు గలది వాతాశ్మరీయని తెలియవలయు.

పితృశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ పి త్రేనదహ్యతేవస్త్రీః పచ్యమానయివోష్మవాన్ ।
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తాపీతాసితాశ్మరీ॥

తా. పాత్రికడుపులో ముండుట ఔరమువలన గాల్చబడినటుల తాపముచేదనగలుగుట పాత్రికడుపుపై హస్తమునునిచిన వేడిగనుండుట అశ్మరీ జీడిగింజలోని పప్పువలె నుండినదై యెఱ్ఱగాని లేక పసపువ్వుముగగాని నల్లగగానియుండుట ఈలక్షణములు గలది పైతృశ్మరీయని తెలియవలయు.

శ్లేష్మాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ వస్త్రీన్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలాగురుః ।
అశ్మరీమహతీశ్లేష్మా మధువర్ణాథవాసితా॥

తా. పొత్తికడుపు పొడవంబడినటులనుండుట శీతలముగ జడముగ నుండుట ఆశ్మరీ వెద్దదిగ నునుపుగలదిగ తేనె వర్ణముగలదిగ లేక తెల్లగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మాశ్మరియని తెలియవలయు.

శ్లో॥ ఏతాభవంతిభాలానాం శేషామపిచభూయసా ।
ఆశ్రయోపచయ్యాత్వా ద్ద్రహణా హరణేనుఖాః॥

తా. బాలురు గురుత్వము మధురము శీతలము స్నిగ్ధముగల యాహారముల భుజించుటవలన వాత పిత్త శ్లేష్మాద్యశ్మరులు తఱచుచుగ బాలురకును జనించుటగలదు. వివస వారలయొక్క వస్త్రీ చిన్నదిగ వృద్ధిజెందనిదిగ నుండుటవలన దానిని బట్టికొని యిడ్చిదీసుటకు సులభ సాధ్యంబుగనుండు.

శుక్రాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాశ్మరీతుమహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్ । స్థానా
చ్యుతిమముక్తంహి ముష్కయోరంతరేనిలః । శోషయ
త్యువసంహృత్య శుక్రంత చ్చుష్కమశ్మరీ । వస్త్రీరుక్మచ్చి
మూత్రత్వముష్కశ్వ యథుకారిణీ । తస్మాముత్పన్నమూత్రా
యాంశుక్రమేతి విలియతే । వీడితే త్వవకాశేస్మిన్న శ్మర్యే
వచశర్కరా॥

తా. యాహారానంతరము శుక్రధారణమువలన శుక్రము ఘనీభవించిమైధునకాలమునందు స్వస్థానమునండి వెడలిపూర్తిగ మైధునము నేయంబడకుండుటచేవినర్జనముగాక శిశ్నవృషణములయందు వాతముచే జేర్చంబడి శోషింపంజేసి శుక్రాశ్మరిగనై దాని సంబంధమువలన వస్త్రీయంగుళాల మూత్రకృచ్చియు వృషణములయందువాపుగలిగిన ఆ వాపు గలిగిన తక్షణముననే శుక్రము వెడలుట మేధ్రవృషణమధ్యములయందు దిమిన పలచనగుట ఈ లక్షణములు గలదిశుక్రాశ్మరియని తెలియవలయు ఇదియే సికతాశ్మరీగ శర్కరాశ్మరీగ నగుచున్నదని నిశ్చయింప వలసియున్నది అని

యా రెండవశ్మగులయందు భేదముగలదు. నిట్లనిన—శర్కరాశ్మరి లావుగనుండు, సిక తాశ్మరి సన్నగనుండు.

అశ్మరీమారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ * మూత్రకోధస్తృషాఛర్ది పాండుర్హృత్పీడ తాక్షమః ।

అశ్మరీమారయత్యాశు సికతాశర్కరాన్వితా ॥

తా. మూత్రము వెడలకుండుట దప్పి నాంతి గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణ ముగనుండుట తొమ్ములోమండుట బడలికగలుగుట ఈ లక్షణములతోగూడియుండు శర్కరాశ్మరి సికతాశ్మరి రోగిని శీఘ్రముగ మృత్యువుపాలు గావించు.

శ్లో॥ మిత్రేణవాతపిత్తస్య గంఢకృచ్ఛిద్వరారుచి॥

తా. వాతపిత్తపిత్తశ్లేష్మ శ్లేష్మవాత అశ్మరీరోగములలో మూత్రముదుర్గంధ ముగ వెడలుట మేహరోపద్రవములు జ్వరము ఆరుచి గలిగియుండుట ఈ లక్షణము లుగల అశ్మరీరోగములు అసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవబ్ధిదానే] అశ్మర్యామతిరోధాయీం దారావస్యాది కేషుచ । ఆమయేషుయథాదోష మిమామేవోపచారయేత్ ॥

తా. వాతాద్యశ్మగులయందు మూత్రధార వస్తి మొపలగునవి అడ్డగింపబడ కుండినను లేక వాతాది దోషములు దుష్టంబులుగాకుండినను సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సించవలయు దారుణముగనుండు అశ్మరీరోగములు దినేదినే వృద్ధి జెందుచుండు అశ్మరీరోగములు అసాధ్యంబులు.

అశ్మరికి పాషాణభేద రసము.

శ్లో॥ మాధవనిదానే శుద్ధగాతం ద్విధాగంధం శిఖితుత్థంరసో సమమ్ । శ్వేతాపుసర్పవావాసాగిరికర్ణీరసోద్భవైః । ప్రతి ద్రావైస్త్ర్యోమంద్యైః శుష్కంతచ్ఛాచుసంపుటే । శ్వేద

* ప్రశూననాళి. శుష్కణంబధ్యమూత్ర రుజాన్వితమ్ । అశ్మరీ తుపయిత్యాశు శర్కరా సికతాన్వితాః॥ ఆనియు ఘాతాంతరము కలదు. వృషణములు వాచుట మూత్రము వెడలకుండుటచే వేదనగలుగుట.

యే ద్వాయుకాయంత్రే దివైకంతం విచూర్ణయేత్ । రసః
పాషాణభిన్నామద్విగుంజో హ్యశ్శరీహరః । గౌపాలకర్కటి
దుగ్ధం భూధాత్రీఫలపేషితమ్ । కుభుత్థక్వాథసంపీత మనువా
నంప్రశస్యతే సఘ్నైశ్చైరోక్షర క్వాథంరాత్రౌతై లేనలేహయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన అమ్లశిలగంధకము 2 భాగములు
శుద్ధిజేసిన మైలతు త్తము 1 భాగము ఇటుల పీనిని ఖల్వములోనుంచి తెల్లగలిజేరువే
ళ్ళు అడ్డసరపాకు గంటైన అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే మూడేసి దినములు
మర్దించి నీడనెండించి గాజుకుచ్చెలోనుంచి వాలుకాయంత్రమున 1 దినము పుండా
గ్నితోపండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజల యెత్తును బుడమవేరు
నేలయుసిరికెవేరు అనువానిని పాలతోనూరి యీ యనుసానముతోడగాని లేక పుల
వకషాయయాను పానముతోడగాని లేక పల్లెరు కషాయములో నేయిగలిపిగాని
సేవించిన అశ్శరీరోగములు హరించు. రాత్రియందైనయెడల పల్లెరు కషాయములో
తెల్ల అవనూనె బెండపముగలిపి సేవింపవలయు.

అశ్శరీరోగమునకు శిలాది చూర్ణము.

శ్లో॥ శిలాజతుతథాద్రాక్షౌ దంతి పాషాణభేదకమ్ ।

నిశావహ్నౌభయంతుల్యం మాషైకంచాశ్శరీహరమ్ ।

బాలానామర్ధమాషంచ హ్యనుపాన బుధంభవేత్ ।

తిలకాండస్య వై భస్మక్షిపే నిమ్బద్వయంపిబేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు ద్రాక్షపండు నేలదంతివిత్తులు కొండపిండి
వేరు పచ్చిపసపు చిత్రమాలము కరక్కాయ నీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము
జేసి యావనముగలవారు మాషమెత్తును బాలానర్ధమాషమెత్తును 2 నిమ్మలములయె
త్తునుపులక్షరానుపానముతో గాని(లేక లేమిడిచెక్కరసము వారగొమ్మచెక్కరస
ము పిప్పల మోడిఅనువాని యనుపానముతోడగాని) సేవించిన అశ్శరీ హరించు.

సీ॥ వెన్నయుములువోసవిత్తులువంగ భస్మముఁ గూర్చి సేవింప
మానునొకటి । పంచదారయుహంస పాదియాకును జీలకఱ్ఱ
త్రపుభస్మంబు జుట్టునొకటి । రాయిపురీశర్కరయును గుండు

త్తరేణుసువంగభస్మము నూరియొకటి ఖండిశర్కర నారు దొండయు నల జీలకఱ్ఱ వంగంబుతోఁ గలయనొకటి వెల యుశీతాంబుచిటుబొద్దివేళ్ళరసము । వంగభస్మంబు సేవింప వరుసనొకటి । రూఢి కెక్కిన యశ్వరీరోగతతులు! పథ్యము గనున్న మానునుతథ్యముగను ॥

పాషాణ వజ్రరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం ద్రవై శ్వేతపున ర్ద్రవైః । మర్దయిత్వాదిసంఖ్యే రుఢ్వాతం భూదరేపచేత్ । దినాంతే తత్సముద్భృత్యచూర్ణయేదతిచిక్కిణమ్ । పాషాణ భేదసంయుక్తం చూర్ణతుల్యం ద్విమాపకమ్ । భక్షయేద శ్వరీంహంతి రసః పాషాణవజ్రకః । గోపాల కర్కటీమూల క్వాథంమధుయుతంపిబేత్ । గోకంటకశుభాభద్రా మూల క్వాథం పిబేన్నిశి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ 2 నిఖల్వములోనుంచి తెల్లగలిజేరువేరు రసముతో 1 దినము మర్దించి శుప్పెలోనుంచి భూధరయంత్రమునందీడి దానిమూతిన మూసి 1 దినము పుటంబిడి సాంగ శీతలమున దీసి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కొండపిండివేళ్ళ చూర్ణము గలిపి 2 మాపములయెత్తును పగటియందు బుడమవేరు కషాయములో తేనెగలిపియాయను పానముతోడను రాత్రులయందు పల్లేరు వెదురుప్ప భద్రముపైలు అనువాని కషాయముపానముతోడను 4 మాసములుసేవించిన 4 విధములైన అశ్వరీరోగములు హరించు.

శుక్లాశ్వరీ చికిత్స,

శ్లో॥ [సుతాంతరే] యేలాహింగు యుతంక్షీరం సద్విర్మిశ్రం పిబే న్నరః । మూత్రదోష విశుధ్యర్థంశుక్లాశ్వరహరం పరమ్॥

తా. ఆవుపాలలో ఏలకులు యింపగు నెయ్యిగలిపి ద్రాగిన మూత్రదోషము శుక్రాశ్వరీ హరించు.

శుక్లాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాదియోగము.

శ్లో॥ శ్వదంష్ట్రామోతులుంగాన్ని శోభాంజనకరంజకమ్ ।

శుక్లాశ్మరీ హరంత్రేష్ఠం మూత్ర కృచ్ఛ్రహరంపరమ్ ।

తా. ఏనుగపల్లెరు చూడిఫలము చిత్రమూలము కారుమునగ క్రాసుగ వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి నేవించిన శుక్లాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

శర్కరాశ్మరీ చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సింధువారనిశాదా ర్విదారయేన్మేఘశర్కరాః । నారికేళాంబు నాపీత తయోః కల్కంచతదుణమ్

క్వాథోవరుణమూలస్య తత్కల్కే నచ సంయుతః ।

పీతోనివారయేత్సద్య శర్కరాశ్మరికామపి ॥

తా. వావిలి పసపు మ్రానిపసపు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేవించినను లేక ఆ చూర్ణమును టెంకాయ నీళ్ళతోనూరి కల్కముజేసి ద్రాగినను లేక పైచూర్ణమును కల్కముజేసి పులిమిడివేళ్ళ కషాయముతోజేర్చి ద్రాగినను శర్కరాశ్మరిమూత్రకృచ్ఛ్రము తక్షణమున హరించు.

శ్లో॥ రసోమృగాక్షీ పత్రోఽఞ్ఞో నిశాతీక్ష్య రజోన్వితః ।

ప్రతీతఃప్రాతయత్యాశు దుస్తరాం శర్కరాశ్మరీమ్ ॥

తా. పాపరాసు రసములో పసపు మందురము గలిపి ద్రాగిన ప్రబలమైన శర్కరాశ్మరి శీఘ్రముగ హరించు.

శర్కరాశ్మరికి తిలారి ఔరము.

శ్లో॥ తిలాపామార్దకదళీ పానాశయవ సంభవవః ।

ఔరఃపేయో విమూత్రేణ శర్కరాశ్మరీమృచ ॥

తా. నువ్వులదంబు పుత్తలేడి ఆరటి మోడుగురువలదంటు వీనిని సమభాగములుగ కాల్చి ఔరముజేసి గొట్టెనూత్రముతో నేవించిన శర్కరాశ్మరి హరించు.

అశ్మరికి విషాది పటుకములు.

శ్లో॥ విషంపామాణ భేదస్య ఔరస్సింధూత్థగోజలమ్ ।

వటీకృత్వాశ్శరీరంహతి సప్తరాత్రంపిబేదను ।
జయంత్యావా జయాయావా తండులోదకపానతః ।
అశ్శరీరంహంతినోచిత్రం మూత్రికృచ్ఛ్చింమహాన్భుతమ్॥

తా. అతివస కొమ్మనపిండివేళ్ళు యవక్షారము పైంధవలవణము వీనిని సమ భాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి మాత్రలుజేసి తక్కులివేరుసుగాని లేక కరక్క యనుగాని బియ్యపుకడుగుతోనూరి యీ యనుపానముతోడ 7 దినములు సేవించిన అశ్శరీర మూత్రకృచ్ఛ్చిము హరించు.

అశ్శరీరికి త్రివిక్రమ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] తామ్రభస్మత్వజాక్షీరే పాచ్యంతుల్యే ఘృతేపచేత్ । తత్తామ్రంశుద్ధ సూతించగంధకంచసమంసనుమ్ । నిర్గుండుంత్రద్రవై ర్మర్ద్యం దినంతద్గోళముద్ధరేత్ । * దినైకం వాలుకాయంత్రేపాచ్యంయోజ్యం ద్విగుంజకమ్ । బీజపూరస్యమూలంతు సజలంచానుపాయయేత్ । రసస్త్రివిక్రమో నామ్నా † మాసైకంచాశ్శరీప్రణుత్ ॥

తా. తామ్రభస్మమును మేకపాలలోవైచి కాచి దానికి సమముగ నెయ్యి బోసిపాకముజేసి పిదప తామ్రభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకముగలిపి వావిలియాకు రసముతో 7 దినము మర్దించి యుంటుచేస వాలుకాయంత్రమునందునిచి 1 దినము పాకముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును 1 మాసము వరతుమా దీఫలపువేరు కషాయానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన అశ్శరీ హరించు.

అశ్శరీరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [యాధవనిదానే] కుళుత్థముద్గ గోధూమాజీర్ణశాలీయ వాహితాః । ధన్వామివం తండులీయం జీర్ణంకూశ్మాండ కంఘలమ్ । ఆర్ద్రకంయవశూకశ్చ పథ్యమశ్శరీ రోగినామ్॥

తా. ఉలవకట్టు పెసరకట్టు గోధుమలు ప్రాతబియ్యము యవలు నిర్జలజేశమున జనించు గంతుమాంసము చిట్టికూర ముదురుగుమ్మడుకాయ అల్లము యనక్షారము ఇవి అశ్శరీరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

* యమైకం.

† సికతా చాశ్శరీ ప్రణుత్.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వస్త్రీర్విరేకో వమనఽచ లంఘనం స్వేదోవగా
హోపిచ వారిసేచనమ్ । యవాకుశుత్థాశ్శపురాణశాల్యే
మద్యానిధన్వాండజసంభవోరసః । పురాణకూశ్మాండఫలం
చడూలోగోకంటకో వాగుణశాకమార్ద్రాకమ్ । హామాణభే
దోయవశూకవైణవాః భిత్వాసమాకర్షణ మశ్మనామపి ।
ఏతానిసర్వాణిభవంతి సర్వదాముదేశ్మరీగనిపీడితాత్మనామ్॥

తా. వస్త్రీకర్మ విరేచనము వమనము లంఘనము ఛేమటతీయట స్నానము శరీరముపై నీళ్ళుచిలకరించుట యవలుపులవలుప్రాతబియ్యము మద్యము నిర్జలదేశ మున జనించు జంతుమాంసరసము ప్రాతగుమ్మడుకాయ చిల్లిశాకము పలేరుపులిమి డి కూర అల్లము కొండపిండివేరు యవక్షారము వెదురుమొలక భేదించి మూత్రస్థానము నందుండు తాయిని వెలిపరచుట యివి యెల్లపుడు ఆశ్మరీగములయందు హితకరములని పథ్యవర్గములో శిష్టంబడియున్నయది.

అశ్మరీగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదాన్] మూత్రశుక్రమలస్యరోధం విప్రంభి
రూక్షం గురుచాన్నపానమ్ । విరుద్ధపానాశనమశ్మరీ వాస్పి
వర్జయేత్సతతంచాప్రమత్తః॥

తా. మూత్ర శుక్ర మలవేగముల నడ్డగించుట మలబద్ధకరాన్నమును రూక్ష గల యన్నమును జడత్వముగలయన్నమును నేవించుట విరుద్ధపానాన్నములను నేవించుట యివి ఆశ్మరీగములయం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని ముఖ్యముగ వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగ విహార పారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
మేహమూత్రకృచ్ఛిమూత్రాఘాతాశ్మరీగ
నిదానతత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపానపథ్యా
పథ్య లక్షణ యుక్తం నవమ
ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

— ద శ మ ప్ర క ర ణ ము. —

మహాదేవం విరూపాక్షం శంకరం పరమేశ్వరమ్ |

దేవేశం కరుణాపాంగం జగదీశం మహంభజే ||

తా. మహాదేవుడు విరూపాక్షుండు శంకరుడు కరుణారసయుక్తమైన కల్ల
మాపుగలవాడు జగదీశ్వరుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధీ చంద్రమా బసవార్హవ్యః |

వత్సోమివృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ||

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి తీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
నబడిన నేను వైద్యగంధములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమను నీ
సుయొక్క దశమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

గ్రహణీరోగ నిదానాదులు.

[మాధవనిదానే] అత్యాశనాదజీర్ణాచ్చ వేగరోధాతిమైథు
నాత్ | అతిసారేనివృత్తేపి హ్యహితాహారసేవనాత్ | అగ్ని
మాంద్యంభవేత్తేన గ్రహణీసంభవోస్పృణామ్ | సామపక్వంస
ర! క్తంవాముహుర్బద్ధంముహుర్ద్రివమ్ | సగంధంస్రవతేమిశ్ర
మాలస్యంతృడ్బలక్షయః | చిరాద్భుక్తస్యపాకశ్చ గ్రహణీ
పూర్వలక్షణమ్ ||

తా. మిక్కుటముగ భుజించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట మూత్రమును
చుటమిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగము నేయుట అతిసారము నివృత్తిం చినతోడనే
కరభోజనముల నేవించుట ఈ కారణమువలన అగ్నిమాంద్యముజనించిగ్రహణీ

లోగము గలుగఁజేయు అన్నము కొంతపక్వంబై కొంతపక్వముగాక మలములోగ లసిగాని మలరక్తములో గలసిగాని పలుమారు బద్ధకముగ గాని ద్రవముగ గాని దుర్గంధముగ గాని మిశ్రముగ గాని వెడలుట. అలశ్యముదప్పి బలశ్చయము భుజించిన యన్నము దీర్ఘ కాలముమీద పాకము జెందుట అను నీలక్షణంబులు గలిగిన గ్రహణీ లోగము జనించునని తెలియవలయు.

వాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభాః] కఠశోషశృహృత్ప్రీడా తృష్ణాకాసవిషూచికే। అన్నేజ్జీర్ణేనదాధ్యానం భుక్తైరుగ్వంతుఃకేభవేత్ । చిరాద్దుఖంద్రవంశుష్కంతన్వామంశబ్జఫేనవత్ । పునఃపునస్సృజేద్వర్చః కాసశ్వాసమజీర్ణతా । గ్రహణీ వాతజ్ఞజేయా దీపనైస్తా ముపాచరేత్ ॥

తా. కఠము శోషించుట హృదయఃపీడ దప్పి దగ్గు విషూచిగలుగుట అన్నము జీర్ణముగావించువపుడు భుజించుటయం దిచ్చగలుగుట గజ్జలలో కేదనగలుగుట మలముద్రవముగ శుష్కముగ అల్పముగ అమయక్తముగ శబ్దము నులుగు అనువాని యుక్తముగ సావకాశముమీద పీడతోగూడి పలుమారువెడలుట కాసము శ్వాసము ఆజీర్ణముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియందగ్నిదీపవమును గలుగఁజేసెడి చికిత్సలంజేయవలయు.

వైత్యగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ పూత్యాన్యోద్ధారహృత్కంఠ దాహస్తృట్యావసరుక్లమాః। అజీర్ణంపీతసీలాభంపితాద్వై * స్రవతిద్రవమ్ । సమయేద్రేచయేత్క్వాధైః పిత్తోత్థాంచ ప్రవాహికామ్ ॥ మధురైశ్శీతలైర్ద్రవైర్నాతిరూక్షైరుపాచరేత్ ॥

తా. దుర్గంధముగ పులితేనుపులు వచ్చుట తొమ్మిదుతిక అనువాని యందమందుల దప్పి శ్వాసము శ్రమ ఆజీర్ణముగలుగుట మలము పచ్చగ నల్లగద్రవము వెడలుట ఈ లక్షణములుగలది వైత్యగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియందువను

* సార్యతేద్రవమ్.

రేచనకర కషాయముల నివృద్ధిగలుగు. మఱియు మమరము శీతలముగల దృవ్యములు కడురూక్షవిహీనద్రవ్యములు అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

శ్లేష్మగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [అయ్యర్వేదే] కాసనిష్ఠీవనంఛర్దిః మధురాస్యమరోచకమ్ ।
భిన్నామ * శ్లేష్మమిశ్రంచ సార్యతేచ ద్రవంజడం । దుష్టో
మధురఉద్ధారః † పీనసక్కుకఫాదికే । అకృశన్యాపి దౌర్బల్య
మాలస్యంచ కఫాత్మకే । శ్లేష్మకేపంచ కర్మాణిక ర్తవ్యాణి
బలాధికే । బలహీనైక ర్తవ్యం దీపనైః పాచనైర్హితమ్ ।
ఏతానివై ద్యనాథేన రోగిక్లేశ ప్రశాంతయే॥

తా. నగ్ని యుమియుట వమనంబగుట నోరు తీసిగనుండుట ఆరుచిగలుగుట మలముభిన్నంబై అమశ్లేష్మ యుక్తంబై యుదకమువలె ద్రవముగ జడముగ వెడల్గుట వికారముగ మధురముగ వోకరింతలుకలుగుట పీనసగలుగుట శరీరము కృశింపకయే దౌర్బల్యము ఆలస్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియందు రోగికి బలముగలిగియుండిన పంచకర్మలను బలములేకుండిన దీ పనపాచనకర కర్మలను నేయుట హితకరంబు. అట్లగుటంజేసి వైద్యశ్రేష్ఠులగువారు రోగశమసార్థంబై ప్రైజెప్పబడిన చికిత్సలం జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోష గ్రహణి లక్షణములు.

శ్లో॥ మిశ్రితేద్వంద్వజాజ్ఞేయా త్రిదోషేసర్వరూపిణీ ॥

తా. వాతపితాది ద్వంద్వలక్షణములంగలది ద్వంద్వగ్రహణియనియు వాతపిత శ్లేష్మలక్షణములంగలది త్రిదోష గ్రహణియనియు తెలియవలయు (యిది యసాధ్యములు.)

ఆమవాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సుప్తిఃపార్శ్వార్ధైర్నితాయస్య గళజ్వలఘటధ్వనిః ।
ప్రవర్తతేఘటియంత్రా త్సశబ్దం మందవేదనమ్ ।

* శ్లేష్మసంస్పృష్టగురువర్చః ప్రవర్తనమ్ ।

† సడం ప్రిష్వహర్షణమ్—ఆనగా శరీరము శిథిలంబగుట ; ప్రిలయం నిచ్చలేకుండుట.

ద్వాత్త్రింశద్దినాద్వాపి పక్షాన్బాసాచ్చ వాసరాత్ ।
 ఆమప్రావస్సఘేనశ్చ స్నిగ్ధంశుద్ధంఘనం స్రవేత్ ।
 దివాకోపోనిశాశాంతి శృష్కంకంపాంగ కృద్భవేత్ ।
 గ్రహణీహ్యమవాతేన దుశ్చికిత్సాన్యభిషగ్వరైః ।

తా. నేత్రములు మసకగ నుండుట 1 పార్శ్వమున శరీరము గదలకయుండుట మలము వెడలుటయును కడుపులో గడబిడయును శబ్దముగలిగి కుండలో గుమ్మరించునటుల శబ్దముగలదై కొంచెముగ వేవనగలదై అధికముగ వెడలుట 32 దినములకుగాని అపిశబ్దమువలన 10 దినములకుగాని లేక 15 దినములకుగాని లేక 1 మాసమునకుగాని చక్కారమువలన ప్రతిదినముగాని లేక 8 దినములకొకమారుగాని ఆమము సులుగుతోగూడి దట్టముగ నిర్మలముగ బిరుసుగ వెడలుట పగటియందు బ్రకోపించి రాత్రులయందు శాంతిజెందుట ఈలక్షణములతో శరీర మెండివణుకుచుండిన ఆమవాతగ్రహణీయని తెలియవలయు యిది ఆసాధ్యము (యిది వాతగ్రహణీలో నంతర్భావమును జెందియుండు)

గ్రహణీ భేదములు.

శ్లో॥ నష్టాగ్నిర్హుషితైర్దోషైః పృథక్సర్వైశ్చతుర్విధా ।
 గ్రహణ్యాలక్షణంతాసాం చికిత్సాచాతిసారవత్ ॥

తా. వాత పిత్తశ్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ దుష్టంబులై గాని లేక త్రిదోషములు దుష్టంబులై గాని జాతరాగ్నిని జెరచి 4 విధ గ్రహణులగులుగంజేయు. వీరిలక్షణములను పై జెప్పబడిన ప్రకారము తెలియవలయు. మఱియు దీనియం దతిసారచికిత్సలే జేయవలయు.

గ్రహణీరోగోపచార క్రమము.

శ్లో॥ [బాహుతే] గ్రహణ్యామబ్జోగ్నిర్హి సతస్యగ్రహణీబలమ్ ।
 తస్మాదతిప్రయత్నేన వహ్నిమేవ ప్రదీపయేత్ ॥

తా. అగ్నిదౌర్బల్యమువలన గ్రహణీ జనించు. గ్రహణీ యగ్నికి బలకరము కానేరదు. (అనగా గ్రహణీవలన మిక్కుటముగ యగ్ని మాంధ్యము గలుగుట) కావున గ్రహణీరోగమున సర్వప్రయత్నములచే యగ్నిదీపనమును గలుగగంజేయవలయు. (ద్యుద్బద్ధదోషములవలన జనించిన గ్రహణుల కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషగ్రహణులు ఆసాధ్యంబులు.)

అతిసార నిదానము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] విరుద్ధాతిగురుస్పిగ్ధ హృగ్గోష్ఠా
ద్యశనాదిభిః । అగ్నింహత్వాతథాఘోమై రతిసారః వ్రవర్త్యతే॥

తా. విరుద్ధపదార్థములు కడుజడకరపదార్థములు జిగటగలపదార్థములు రూ
గల పదార్థములు వుష్ణకరపదార్థములు మొదలగువానిని నేవించుటవలన వాతపై
స్థిశ్లేష్మములు బ్రకోపించి జరగాగ్నిం శైరచి అతిసారమును గలుగఁజేయు.

అతిసార భేదములు.

శ్లో॥ ఏకైకేన సమస్తైస్తు దోషైశ్చోక్తా ద్భయాదపి ।
మద్విధశ్చైచ బోధన్య స్తస్యలక్షణముచ్యతే॥

తా. వాతాతిసారము పిత్తాతిసారము శ్లేష్మాసారము సన్నిపాతాతిసారము
కాతిసారము భయాతిసార అన అతిసారములు 6 విధములు. వాని లక్షణం
లెవ్వయిన--

వాతాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] * అరుణంఘే నిలంరూక్ష మల్పమల్పం ము
హుర్మూహః । సామంసశూలశబ్దశ్చ సాహోవాతాత్ప్రవర్తతే॥

తా. మలము యెఱ్ఱపై నుజుగుతోగూడియుష్ణముగ బంక శూల శబ్దముఆను
ని యుక్తముగ పలుమారు కొంచ కొంచముగ వెడలిన వాతాతి సారమని తెలి
వలయును.

పైత్యాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుణం హరితంపీతంనీలమర్గంధసంయుతమ్ ।
శూలసంతాప సాకాశ్చ తాపశ్చ కరపాదయోః ।
మూర్ఛాస్వేద విపాసాశ్చ పిత్తాతీ సారలక్షణమ్ ॥

తా. మలము దర్గంధమైయెఱ్ఱగ గాని లేక ఆసుపసురు వర్ణముగ గాని లేకపసు
వర్ణముగ గానిలేకనీలవర్ణముగ గాని వెడలుట శూలశరీరతాపము ఆసనమునపాకము

* శ్లో॥ అరుణంఘేనిలం రూక్ష మల్పమల్పంముహుర్మూహః! సకృదాసుంసరి
బ్ధ మారుతే హ్యతిసార్యతే । యిట్లను పాఠాంతరము గలను.

గలుగుట చేతులు కాళ్ళుమంటుట మార్గము చెమట దప్పి గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పితృతాతాసారమని తెలియవలయు.

శ్లోపితాతాసార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లంసాంద్రంసత్ కఫంశ్లేష్మణాతు విస్రూశీతం హృష్టో
మామనుష్యః ॥

తా. మలము తెల్లగ గట్టిగ కఫమిశ్రితముగ ఆమగంధయుక్తముగ చల్లగ వెడలుట రోమములు గగుర్పడుచుట ఈ లక్షణములుగలది కఫాతాసారమని తెలియవలయును.

సన్నిపాతాతాసార లక్షణము.

శ్లో॥ వారాహ స్నేహమాంసాంబు నదృశం సర్వరూపిణమ్ ।
కృచ్ఛ్రసాధ్యమతీసారం విద్యాద్దోషత్రయోద్భవమ్ ॥

తా. మలము పండికొవ్వుతో తుల్యముగగాని లేక మాంసముగడిగిన నీళ్ళవలెగాని వెడలుటయేగాక పైజెప్పబడిన వాతాది దోష లక్షణయుక్తంబై యుండిన సన్నిపాతాతా సారమని తెలియవలయు, (ఇదికష్ట సాధ్యము.)

శోకాతాసార లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తైస్త్వైర్భావై శ్శోచతోల్పాశనస్యబాఘ్నీ
స్మావైవహ్నిమా విశ్యజంతోః । కోష్ఠంగత్వాత్ శోభయేత్త
స్యరక్తం తచ్ఛాధస్తాత్కాక ణతీవ్రకారమ్ । నిర్గచ్ఛేద్వై
విడ్విమిశ్రంహ్య విడ్యా నిర్గంధంవా గంధవద్వాతాసారః ॥

తా. ధన బంధు వాశనాదికములచే దుఃఖించుటవలన అన్నముహీనమైదాని వలన ధాతుక్షయముగలవానియొక్క శరీరమునందలి యూష్మము నేత్రసాపాగృహదులయందు వ్యాపించియుండు జలముతోడంగలసి కోష్ఠగతంబై జాతరాగ్నికి మాంధ్యమును గలుగజేసి రక్తమును ఖోభపరచి (ఖోభయనగా రక్తమునందు పుష్టద్రవత్వములగలుగజేసి) గురిగింజవలె నెఱ్ఱగనుండు రక్తమును మలమిశ్రితముగగాని ప్రవింపజేసిన శోకాతాసార మని తెలియవలయు. ఇది వాతపిత్తములవలన జనించునని ఆయుర్వేద వేత్తలగు వారందరు వచించెదరు.

అసాధ్యాతిసార లక్షణములు.

శ్లో॥ జ్వరాతి సారశ్శోభాంతే శ్వయభావ తథాక్షయే । దుర్బలన్యవిశేషేణ కాయేసంతాప పీడనమ్ । హస్తపాదాంగుళీ సంధిప్రవృద్ధిర్నూ త్రనిగ్రహః । అధ్మానంచత్సహ ఛర్ధిఃపు రీషస్యాతి చోష్ణతా । విశేషేణ సరంవృద్ధ ముష్ణాతీసారిణంత్యచిత్ ॥

తా. జ్వరము శోభ వాపు క్షయము అనువాని యంతమున గ్రహణ్యతి సారములు జనించినను లేక దుర్బలమునికి గ్రహణ్యతిసారములు జనించినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు గలిగి యుండినపుడు శరీరతాపము చేతులు కాళ్ళు వ్రేళ్ళు సంధులు అనువానియందు వాపు మూత్రప్రతిబంధము కడుపుబ్బరము దప్పి వాంతి నులము వెడలనపుడు కడుమంట గలిగియుండినను లేక వృద్ధునికి గ్రహణ్యతి సారములు జనించినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు వృష్ణముగ వెడలుచుండినను అసాధ్యంబు. అట్లగుటచే వానిని వరింపవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసారసంగ్రహే] డౌద్రస్నేహమపితౌర తోయపూయేవ మాంసకృత్ । నానావర్ణోత్కటంపూతిసకృన్కార్యేనసిద్ధతి॥

తా. తేనె స్నేహము పుల్లుసీరు చీరు మాంసము అనువానితో తుల్యముగ గాని నానావర్ణ యుక్తంబై దుర్గంధముగ గాని మలమువెడలెడి గ్రహణ్యతిశారములు అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ మిశ్రంచ కృష్ణవర్ణంచ బహువర్ణంతు రక్తకమ్ ।
దుర్గంధం జ్వరయుక్తచాప్య సాధ్యమతిసారకమ్॥

తా. మలము మిశ్రవర్ణముగ గాని లేక నల్లగ గాని లేక నానావిధవర్ణములుగ గాని లేక రక్తవర్ణముగ గాని వెడలుట దుర్గంధము వేసుట ఈ లక్షణములుగల అతిసారముతోడ జ్వరమునుగలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ఏరండతైల వర్ణంచ మాంసమాక్షికయోస్తథా । స్వనపారంచదుర్గంధ మసాధ్యమతిసారకమ్ ॥

తా. మలము ఆమదము మాంసముగడిగననీళ్ళు తేనె అనువాని వర్ణములతో సమానమై శబ్దయుక్తమై వెడలుట నులము కడుదుర్గంధము వేసుట ఈ లక్షణములుగల అతిసారము అసాధ్యంబు.

శ్లో [అయుర్వేదే] పక్వజాంబనసంకాశంయకృత్ప్రిండనిభంశను ।
 ఘృతతైలవసామజ్జావేసవారపయోదధి । మాంసధావసతో
 యాభంకృష్ణం నిలారుణప్రభమ్ । మేచకం కర్బురం స్నిగ్ధం
 చంద్రకోపగతంఘనమ్ । కుణపంమస్తుబుంగాభం దుర్గంధం
 కుధితంబహు । తృష్ణాదాహారుచిశ్వాసహిక్మా పార్శ్వాస్థిశూ
 లినమ్ । సంమూర్ఛారతి సంమోహాయుక్తంపక్వ వలీగుడమ్
 ప్రలాపయుక్తంచభీషగ్వర్జయే దతిసారిణమ్ ॥

తా. పండిన నేరేడు పండువర్ణముగ యకృత్ప్రిండముతో సమానముగ (ఆన
 గాఢలగ యెఱ్ఱగ) నెయ్యి నూనె క్రొవ్వు మజ్జావేసవారము పాలు పెఱుగు మాం
 సముగడిగననీరు అనువాని వర్ణములుగలదిగ పిత్తాతిసారమునందు దప్ప తక్కినయతి
 సారములలో కాటుకవలె నల్లగ నీలవర్ణముగ యెఱ్ఱగ మృదంగమునకు పూసెడి కా
 టుకవలె నలుపుకాయవర్ణముగ మెఱయుచు పలువిధవర్ణములు గలదిగ ధాతువులయొ
 క్కచుమరు స్రవించుటవలన నెమలితెక్కలతో సమానమైన చాయగలదిగ గట్టిగ
 శవమువలె దుర్గంధముగ మస్తకమునందుండు చమరుతో తుల్యముగ కుళ్ళిపోయిన
 టుల దుర్గంధముగలదిగనుండినదై విశేషముగ మలమువెడలుట దప్పి తాపము అన్న
 డ్వేషము పుబ్బసము యెక్కిళ్ళు ప్రక్కటెముకలయందు పోట్లు మనోమోహముగ్గ
 లుగుట దేనియం దిచ్చలేకుండుట యింద్రియములకు మోహముగలుగుట గుడము తే
 రచికొనియుండుట వదురుట ఈలక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింప
 వలయు.

శ్లో [మాధవనిదానే] అసంవృత గుదంత్రీణం దురాధ్మాన ముప
 ద్రుతమ్ । గుదేపక్వేగతోష్మాణ మతిసారిణ ముత్సృజేత్ ॥

తా. ఆసనము ఛరచికొనియుండుట బలము శరీరవృద్ధిలేకుండుట మిక్కుట
 ముగ కడుపుబ్బరము శోషాద్యుపద్రవములుగలుగుట గుదహాకారంభకపిత్తము గలిగి
 యుండునపుడు సగా శరీరము చల్లగనుండుట లేక అగ్ని నప్యమైయుండుట ఈలక్ష
 ణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో రోపంశూలం జ్వరంతృష్ణా శ్వాసకాస మరోచకమ్ ।

* వేసవారమున మాంసమునందుండు నెముకలదీసి దంచి పెఱుగు పాలు
 మిరియాలు యేలకులువేసి జేసెడి పదార్థము.

చర్చిమూర్ఖుడచ హిక్కాం ద దృష్ట్యాతీసారిణంత్యజేత్ ||

తా. వాపు శూల జ్వరము దప్పి శ్వాసము దగ్గు అన్న జ్వేషము వాంతిమూర్ఖ యెక్కిళ్ళుగల యతిసారగోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో|| శ్వాసశూల పిపాసార్తం క్షీణంజ్వరని వీడితమ్ |

విశేషేణనరంవృద్ధ మతిసారో వినాశయేత్ ||

తా. శ్వాసము శూల దప్పి గలవానికి సత్వక్షయము గలవానికి జ్వరమువలన కడుపీడితుడుగనుండువానికి వృద్ధునికి అతిసారము జనించినవారలు మృతిజెందెదరు.

శ్లో|| [సిద్ధసారసంగ్రహే] ద్విధాసర్వాతి సారశ్చస్యాదామః పక్వ ఇత్యపి | మజ్జతేచసకృత్తో యేపక్వంతత్త్వవతేంభసి|

తా. ఆమ పక్వాతిసారమువలన అతిసారము 2 విధంబులు, అండామాతి సారమున మలమును నీళ్లలో వేసిన మునుంగు, ఇది ఆసాధ్యము, పక్వాతిసారమున మలమును వుదకములో వేసిన తేలును, ఇది సాధ్యము.

అతిసార సామాన్యోపచారము.

శ్లోః తతాదావమనంకార్యం లంఘనంచయథాబలమ్ |

లంఘితాయహితంపేయం తక్రంనై విశ్వసాధితమ్||

తా. అతిసారమునందు తొలక వమనమునుసత్వానుగుణ్యముగ లంఘనమును జేయించి పిదప శింతియుక్తముగ గాచబడిన చల్లసుసానము జేయించవలయు.

గ్రహణ్యాతి సారోపచారవిధి.

శ్లో|| గ్రహణ్యామతీసారేచాప్య ఫేవంమాత్రవత్పుషేత్ ||

తా. గ్రహణ్యాతిసారగోగులను నల్లమందు తల్లివలె బోషింపుచుండు గావున నల్లమందుగలసిన యాషధమువలననే గ్రహణ్యాతిసారముల హరింపంజేయవలయు.

వాతగ్రహణికి బడబాముఖ రసము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సనుంగంధం మృతతామ్రాధ్రీ
టాకణమ్ | సాముద్రంచయవత్కారంసర్వానైంధపనాగరమ్ |
అపామార్గవ్యచత్కారం పాలాశంపరుణద్వయమ్ | ప్రత్యేకం

సూతతుల్యంశంచుక్లి కాష్టేన మర్దయేత్ | హస్తీశుంఢ్యా
ద్రవై శ్వాప్నిచుర్దయిత్యాపచేల్లఘు | మామైకం భక్షయే
న్నిత్యంరసోయంబడశాముఖః | పాతాత్రికటుపథ్యాగ్ని శారి
శాబ్యహతీద్వయమ్ | త్రితూరేంద్రయవాజాజీతుల్యం లవణ
పంచకమ్ | ఆరన్నాలైః పిబేచ్ఛాను వాతోత్థాం గ్రహణీం
జయేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము ఆభ్రకభస్మము
కణతారము సముద్రవలణము యవతారము స్వతారము సైంధవలవణము శొంఠి
త్తరేణుతారము మోఘగతారము వులిమిడి పాఫర పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
నునివి వులిచింతరసముతో 1 దినము హస్తీశుంఢిరసముతో 1 దినము మర్దించి ల
పుటంబిడి మాషమెత్తును శిరుబాద్ది త్రికటుకములు కరక్కాయ చిత్రమూలము
డ పాల పిన్నములక పెద్దములక స్వతారము యవతారము టంకణతారము కొడి
పాలజాడికాయ పంచలవణములు అనువానిని సమభాగములుగ కలిపి నూరి ఈ
నుపానముతోడ నేవించిన వాత గ్రహణి హరించు.

వాతగ్రహణికి వజ్రకవాట రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతాభ్రకం గంధం యవతారంస
టంకణమ్ | అగ్నిమంథంపచాంకుర్యా త్సూతతుల్యనిమా
న్సుధీః | తతోజయంతీజంబీర భృంగద్రావైర్వి మర్దయేత్ |
త్రివాసరంతతోగోళం కృత్వాసంశోష్యధారయేత్ | లోహ
పాత్రేశరావంచ దత్వోపరి విముద్రయేత్ | ఆఢోవహ్నిం
శనైః కుర్యా ద్యాచూర్ధంతతఉద్ధరేత్ | రసతుల్య మతివి
షాం దద్యాన్మోదరసంతథా | కపిత్థవిజమూద్రావై ర్భావయే
త్సప్తథాపృథక్ | ధాతకీంద్ర యవాముస్తా లోద్రప్రతివిషా
మృతాః | ఏతద్ద్రవై ర్భావయిత్యాదివైకంచవిశోషయేత్ |
రసోవజ్ర కవాటాభ్యోనూమైకం మధురాలిహేత్ | వహ్నిం

శుంతీ విడంబిల్వం లవణంచూర్ణయేత్సమమ్ । పిబేదుష్టాం
బునాచాను * వాతజాం గ్రహణీంజయేత్ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము యవతూరము టంకణ
తూరము కూరనెల్లి వస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచితక్కెడ నిష్పం
డు గుంటగలరాకు అనువాని రసములతో 3 దినములు మర్దించి మద్దజేసి యెండిం
చియునుపగిన్నెలోనునిచి దానిపై మూకుడుమూసి చీలమున్ను లేపనముజేసి మందా
గ్నితో $\frac{1}{2}$ రూమువరకు మెల్లనివండి సాంగశీతలమునదిసి మరల ఖల్వములోనునిచి
రసభస్మప్రమాణము ఆతివసను బూరుగబంకను గలిపి వెలగ గంజావియాకు అనువా
నిరసములతో 7 మార్లు ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగా భావనలుజేసి పివప ఆరెపువ్వు
కొడిసెపాల తుంగముస్తైలు నొద్దుగ ఆతివస తిప్పితీగె అనువాని రసములతో ప్ర
త్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము భావనజేసి యెండించి మాషప్రమాణమును తే
నెతో నేవించి వెంబడిగ చిత్రచూలము శొంతి వాయువిడంగములు మారేడుబెరడు
పైంధపలవణము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి పుష్కాదకముతో నూరి త్రా
గిన వాతగ్రహణి నశించు.

పై త్యగ్రహణికి చిత్రాంబర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం గంధకం మర్ద
యేత్సమమ్ । లోహపాత్రే ఘృతాభ్యక్తే క్షణం మృద్వగ్ని
నాపచేత్ । చాలయేల్లోహ దండేన త్వవతార్య విభావ
యేత్ । త్రిదినంజీరక క్వాఢై ర్మౌషికంభయేత్సదా । గ్ర
హణీశాంతిమాయాతి సర్వోపద్రవసంయుతా । రసఃచిత్రాం
బరీనామ గ్రహణీగ్రహ హృన్మతః । శిమయేదనుపాసేనా
ప్యామశూలం ప్రవాహికామ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగ
ములుగ ఖల్వములో నునిచి మర్దించి నెయ్యిబూసిన యినుపగిన్నెలో నునిచి మృద్వ
గ్నిని 1 క్షణమువండి యిసుపకాడతో బాగుగ గలియ బెట్టి దించిజీలకఱ్ఱక పాయముతో
2 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును యెల్ల పుడునేవించుచుండిన సర్వోపద్రవ

తోగూడియుండు పితృగ్రహణి హరించు. పుటియు సేరసము అనుపాన విశేష
లన ఆమశూల ప్రవాహిక అనువానిని సగా హరింపజేయు.

శ్లేష్మగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వర రసము.

॥ శుద్ధసూతం పలంమర్దన్య మర్కశ్శీరైర్ద్రినావధి । ద్విపలంగం
ధకంచాధ మహాశంఖం పలాప్టకమ్ । ద్వయంవహ్ని రసై
ర్భావ్యం శోష్యంపేవ్యం దినత్రయమ్ । మేళయేత్పూర్వ
సూతేన సర్వార్థం టంకణంక్షిపేత్ । అర్కశ్శీరైః పునస్స
ర్వం యామైకం మర్దయేద్దృఢమ్ । తచ్ఛుష్కంచ నివేశ్యాథ
భాండేరుధ్వా పుటేపచేత్ । చతుర్థంజామితంఖాదే స్మరీ
చాడ్యేన సంయతమ్ । అర్కలోకేశ్వరోనామ గ్రహణీరో
గనాశకః । దేయం దివోదనంపథ్యం విజయూసగుడంనిశి ॥

తా. పలప్రమాణము శుద్ధిజేసినరసమును ఖల్వములోనుంచి జల్లేడుపాలతో
సము మర్దించిపిదప 2 పలములు శుద్ధిజేసినగంధకమును 8 పలములుపెద్దశంఖము
సార్లముజేసి చిత్రమాల రసముతో 3 దినములు భావనజేసి యెండించి 3 దిన
మర్దించి మర్దించియునిచిన పైరసముతోడం గలిపి అన్నిటికి సగం వెలిగార
జేర్చి జల్లేడుపాలతో 1 రూము కాగుగ మర్దించి యెండనెండించుండలలో
దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి లఘుపుటంబిడి 4 గురిగింజల యెత్తును ప్రా
లమున మిరియవుచార్లము నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడను రాత్రుల
గుంజావియాకు బెల్లము అనువాని యనుపానముతోడను నేవించిన శ్లేష్మగ్ర
హరించు. దీనియందు పగటియందుమాత్ర మన్నమును భుజింపవలయు.

త్రిరోషగ్రహణికి కుటజాద్యవ లేహ్యము.

॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] కుటజత్వక్పలకేతం జలేన్రోణే
విపాచయేత్ । అష్టభాగావశోషంతు కషాయమవతారయే
త్ । వస్త్రపూతంపునః క్షౌభం పచేల్లేహత్వనూగతమ్ । భ

ల్లాతకవిజంగానిత్రికటు * త్రిఫలాంతథా । రసాంజనంచిత్రీ
 కంచ కుటజస్య ఫలానిచ । వచామతివిహంబిల్వం ప్రత్యే
 కంచ పలంపలమ్ । త్రింశత్పలంగుడంచైవ చూర్ణీకృత్య నిధా
 పయేత్ । మధునశుడవందద్యా ధృతస్యకుడవంతథా । లే
 హోయం శహయత్యశ్చ యస్యరక్త సముద్భవమ్ । వాతికం
 పై త్రికంచైవ శ్లేష్మికంసార్నిహతికమ్ । యేచదుర్బామ జా
 రోగాస్తాన్ సర్వాన్నాశయత్యసి । అప్లపిత్తమతీసారం పాండు
 రోగ మరోచకమ్ । గ్రిహణీమూర్తవంకార్యస్య శ్వయంఘం
 కామిలామపీ । ఆరుపానం ఘృతందద్యా నృధుతక్రింజలంప
 యః । అనేకరోగ నాశాయ కౌటజోలేహ ఉచ్యతే ।

తా. 100 పలముల కొడిసెకెక్కదంచి యందు ద్రోణప్రమాణమునీళ్ళుబోసి
 యష్టావశేషముగ కపామముకొచ్చి వడియగట్టి మరలదానిని చిక్కగ కొనిఅంచుకుది
 టిన జీడినింజలు వాయువిచంగములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు రసాంజనముచి
 త్రీఫలము కొడిసె పండ్లు వస అతివస. మారేడు బెరడు అనువాని చూర్ణము దిను
 చు కొక్కెకఫలము జెల్లియు 30 పలములు తేనెమడువము నెయ్యికుడువముగలిపితే
 న్యూనక్ష్మముగావండి 4 మాడలయెత్తును నేవీంపుమండిన రక్తార్ధమును వాత పిత్తశ్లే
 ష్మ సన్నిపాతములవలన జనించిన మూలరోగములు మూలరోగమువలన జనించిన
 శ్లెష్మారోగములు అప్లపిత్తము అలిపాగము పాండువు అరుచి గ్రహణీ రజస్సంబం
 ధములవలన జనించినరోగములు కృశత్వము వాపుకొమిల హరించు. మణియుదీనిని
 నెయ్యి తేనె మజ్జిక చురకియు పాలు అనువాని యనుపానములతోడ నేవించిన తడి
 తర యర్ధరోగములు హరించు.

ఆమవాతగ్రిహణీకి గ్రిహణ్యాంకుశ రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధచూతంసమంగంధం సూత-ర్థం మృతమ
 భృకమ్ । మర్దయేన్నాతులుంగాడ్కిః పేష్యంశోష్యంచసప్తదా ।

* హరితక్యాస్త్రయోభాగా శివాద్వాదిశ భాగికాపద్భాగాస్సుర్యిభీతస్య
 త్రిఫలేయం ప్రకీర్తితా॥ అనగా కరక్కాయలు 3 భాగములు పునీరికపప్పు 22 భా
 గములు తానికాయ 6 భాగములుచేరిన త్రిఫలము లనంబడునట.

త్రూషణంసీలికామూలం దుత్తూరస్యచబీజకమ్ । ప్రత్యేకం
సూతతుల్యంస్యా త్సర్వంత ద్విజయాద్రవైః । శ్వేతాపరాజ
తాకన్యామత్స్యక్షీ కాకమాక్షికా । ఆర్ద్రకంపర్వటీవహ్ని
ర్మసలీచరుదంతికా । ద్రవైర్ద్రినత్రయంభావ్యంమాషమాత్రం
చభృత్మేత్ । గ్రహణ్యంకుశలోనామ్నా స్యాసాధ్యం చాపి
సాధయేత్ । ద్విపలంజీరకక్వాథహ్యనుపాసంచ పాయయేత్॥

తా, శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధి చేసిన గంధకము యివి దినుసు కొక్కొక భాగము
అభ్రకభస్మము శ్రీ భాగము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి మాదీఫలరసము
తో 7 మార్లు మర్దించి 7 మార్లెండించి అందుత్రికటుకములు నీలివేళ్ళు పుష్పైత్తవిత్తు
లు అనువాని చూర్ణమును దినుసు కొక్కొక భాగముచూప్వన గలిపి గంజావియాకు
తెల్లగంజెన కలుబక పొన్నగంటి కాచియాకు అల్లము పర్పాటకము చిత్రమా
లము, నేల తాటిగడ్డలు దుదంతి అనువాని రసములతో 3 దిన ములు భావనజేసి మాష
ప్రమాణమును 2 పిండిలులజీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతోడ నేవించిన ఆసాధ్యగ్రహణి
హరించు.

ఆమకుతార రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] జాజీఫలత్రికటుకం టంకణం రస
గంధకమ్ । నిర్యాసంవత్సనాభంచ ముస్తాశుటజః చిత్రకమ్ ।
వరాచాశ్చ విషారోచ నిర్యాస ఔరరామకమ్ । సర్వంసం
మర్ద్యవిజయాస్వరసేనదిన త్రయమ్ । వల్లప్రమాణ వటికాం
శుంఠీద్రా వాసుపానతః । ఆషశూలవతీసారం గ్రహణీంచ
చిరంతనమ్ । ఏషఆమకుతారాభ్యోరసస్త్రైలోక్యపూజితః॥

తా. జాజికాయత్రికటుకములు పేల్చినవెలి గారముశుద్ధి జేసినరసముశుద్ధిజేసిన
గంధకము శుద్ధిజేసిన వల్లపంపు శుద్ధిజేసిన వననాభీతుంగముపైలు కొడిసెపాల చిత్ర
మూలము త్రిఫలములు అతిరస బూరుక బంక యవతైరసము నేతిలోపొంగించిన యిం
గువవీని సమభాగములుగ త్రవ్వించి నునిచి గంజావియాకురసముతో 3 దినములు
మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి శొంఠి కషాయానుపానముతో నేవించిన ఆమ
శూల అతిసారము చిరకాలముగ నుండు గ్రహణి హరించు. ఈఆమకుతార రసము
త్రిలోకములయందు శ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నయది.

గ్రహణులకు ఆనంద రసము.

శ్లో॥ [చరకే] జాతీఫలంహింగుళ సైంధవంచ వరాటశుంఠీ విష
హేమబీజం । సపిప్పలీకంవటికాంప్రకుర్యాద్ధుత్తూరమూలస్య
రసేనమర్ద్యమ్ । గుంజాప్రమాణంజఠరామయఘ్నం నిహంతి
వాతంక ఫశూలకంచ । ఆమాతిసారం గ్రహణీవికారంనిహంతి
శుష్కుంసితయాసమేతమ్ । రసోయచూనంద ఇతిప్రదిప్త
గ్రహణీగదానాం యమపాణిదండః ॥

తా. జాజికాయ శుద్ధిజేసినయింగిలీకము సైంధవలవణము గవ్వలభస్మములొం
దిశుద్ధిజేసిన వసనాభి వుమ్మైతేవిత్తులు విప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుని
చివుమ్మైత్రవేళ్ళరసముతో మర్దించి. గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి నేవీచిన
జఠరదోగము వాంతి కఫ శూలలు హరించు. మఱియు దీనిని పంచదార యశుపాన
ముతోడ నేవించిన ఆమాతిసారము గ్రహణీ వికారము శరీరకాగ్ధ్యము హరించు.
మఱియునిది గ్రహణులకు యమునిపండమువలనే భయంకరమై యుండు.

శ్లో॥ పితృధిక గ్రహణ్యాంతు కపిత్థాప్తకమిష్యతే ।
కఫవాతోత్తరాయాంతు పాతాతక్రహితకృతీ ॥

తా. పైలోదేహగ్రహణుల హరింపంజేయుటయందుకపిత్థాప్త కంబును క్లేష్ట
వాతోద్రేక గ్రహణులయందు పాతాతక్రహితకృతీయును శ్రేష్ఠంబులు.

పితృధిక గ్రహణీకి కపిత్థాప్తకము.

శ్లో॥ యవానీపిప్పలీమూల చాతుర్జాతక నాగరమ్ । మరిచాగ్ని
జలంజాజి ధాన్యసౌవర్చలంసమమ్ । ద్విగుణంజలకాంబష్టా
సమంగావరకాత్వచమ్ । వృక్షౌష్ణదాతకీకృష్ణా బిల్వదాడిమ
దీప్యకమ్ । త్రిగుణం షడ్గుణసితం కపిత్థాప్త గుణీకృతమ్ ।
చూర్ణాతి సారగ్రహణీ క్షయగుల్మౌ గళామయా ॥
* కాసశ్వాసాగ్ని మాంద్యార్శః పీనసారోచకంజయేత్ ॥

* కాసశ్వాసా రుచీహీక్మాః కపిత్థాప్త మిదం జయేత్ ॥

తా. ఓమము మోడి యేలకులు ఆకుపత్రిక దాచినిచెక్క నాగ సరములు శొంఠి మిరియాల చిత్రమూలము కురువేరు జీలకఱ్ఱకొలిమెర్లు సోవర్పలవణముయిది దినుసు కొక్కుక భాగము తుంగముపైలు శిరుబొద్ది మంజిష్ఠి లవంగపుచెక్క యిది దినుసుకు 2 భాగములు పులిచింత ఆరెపువ్వు పిప్పళ్లు మారేడు దానిమ్మ కాయఖురా సానివోమము యిది దినుసు యొకటింటికి 3 భాగములు పంచదార 6 భాగములు వెలగపండ్లుగజ్జ 3 భాగములు ఇటుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి నేవించినఅతిసారము గ్రహణీక్షయము గుల్మము కంఠరోగము కాసత్వాసములు అగ్నిమాంద్యముమూలవ్యాధి పీనస అరుచి హరించు.

గ్రహణులకు తక్రాభయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాతాకరంజయుగ్మగ్ని శరపుంఖాపున ర్నవా | కృష్ణనింబ మహానింబ లశునం బర్చరంపచేత్ | పృథగ్దశపలంద్రోణే జలేసాదావశేషితమ్ | కాంసపాత్రం దధి పటు ప్రస్థంద్విప్రస్థ కాంజికమ్ | క్షిప్తాస్తన్మధ్యఖండాని పథ్యాత్వకృశతద్వయమ్ | తద్వచ్చనాగరంతైలం ఘృతంచ కుడవద్వయమ్ | సుసిద్ధేలేహ్యాతాంయాతే యవానీజీరకద్వయమ్ | హింగువ్యోషయవత్కేరం ద్విపలంచవిచూర్ణితమ్ | సమవాప్యతతః ఖాదేత్తక్రేణాహోద్యవాపితేత్ | ఇయంతక్రాభయాహంతి సకలాః గ్రహణీగదాః | షడ్విధానప్యతీసారానజ్జర్ణా వివిధానపి | అగ్నిమాంద్యంచ గుల్మంచ శీఘ్రంహన్యాన్నసంశయః ||

తా. శిరుబొద్దివేరు క్రాసుగ చెక్క నెమలిచెక్క చిత్రమూలముములువెంపలి వేరు గలిజేరువేరు కరివేపాకు పెద్దమ్రాసుచెక్క వెల్లులివాయంట వీనిని దినుసుయొకటింటికి 10 పలముల చొప్పున గ్రహించి దంచి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి 4 భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు పెరుగు 1 అధకము 2 ధవలవణము 1 ప్రస్థము బియ్యపుకడుగు 2 ప్రస్థములు 200 కరక్కాయల బెరడి చూర్ణము కరక్కాయలకు సమముగ శొంఠి చూర్ణముగలిపి తెల్ల ఆపనూనె నెయి 2 కుడవములువైచి మృద్వన్నితో లేహ్యపక్వముగకాచి అందు వోమము జీలకఱ్ఱ

నల్లజీలకఱ్ఱ నేతితో పొంగించిన యింగున త్రికటుకములు యనవారము అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 2 పలముల చొప్పున గలిపి 1 పాత్రలోనుంచి ప్రతిదినము కర్న మెత్తును అనువానరహితముగాగాని లేక చల్ల యొక్క యనువానముతోడగానికే వించిన సర్వగ్రహణులు 6 విధములైన అతిసారములు సర్వాజీర్ణములు అన్నిమాం ద్యము గుల్మము శీఘ్రముగ హరించు.

గ్రహణీ రోగోపచార విశేషము.

శ్లో॥ దీపనియానిసర్వాణి చూర్ణానిష్టఘ్నతానిచ ।
ప్రవిభజ్యయథావస్థం యోజయేద్గ్రహణీగ దే॥

తా. దీపనకర సర్వచూర్ణములు అగిష్టములు ఘృతములువీనిని గ్రహణీరోగ ములయం దవస్థాంతర భేదముల నెఱింగి బ్రయోగింపవలయు.

సర్వాతిసారములకు పథ్యాది పలుకములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పథ్యావిశ్వపునర్నవా గులికణాపూతీకయు గ్గంధుషా । వారాపాటలికా కలాయకదళంపుంభీ జలప్ర స్థకే । క్వాథేహింగుక దీప్యకంత్యతివిషావ్యోషం పలార్థం పృథక్ । ఊష్ణాహారాక్షికపాద మాధకయుగం తక్రంచయో జ్యోతతః । తద్వద్యోజ్య పలాప్తకంచకుటజం షష్టింక్షిపేచ్ఛా భయాః । చూర్ణీకృత్యఘృతంసుయోజ్య కుడవం తద్వచ్ఛత్రై లంక్షిపేత్ । తద్వన్నాగర చూర్ణకేన సహితం వాలంచ జాతీఫలం । మారీచంచపలంపలం సువిపచే త్సాగ ప్రమాణావటీః । లిహ్యన్నిత్యమిమాం వటీంతుమధునా సర్వాతి సారాంజయేత్ ॥

తా. కరక్కాయ శొంఠి గలిజేరు తంగేడు సిప్పళ్ళు నమలి చెక్క క్రొమ గుజబిలికవేళ్లు నేలతాటిగడ్డలు కలిగొట్టు పెనగాకు ములువెంపలివేళ్ళు వీనిని సమ భాగములగదంచి ప్రస్థప్రమాణ మదకముబోసిచిక్కగ కషాయముకొచివడియగట్టి ఆంగు యింగవ వోమము అతివన త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకు 2 పలము లేన కషాయమునకు 4 వ భాగము మజ్జిగ 2 ఆఢకములు కొడిసెచూర్ణము 1 పలములు 60 కరక్కాయలచూర్ణము నెయ్యి 1 కుడవము అవనూనె 1 కుడవము

శొంతిచూర్ణము] కుడవము వట్టివేరు జాజికాయ మిరియాలు అనువాని చూర్ణమును దినుసు కొక్కొకపలము చొప్పున గలిపి పాకముజేసి పోకలంత మాత్రలుజేసి యం దొక దానిని తేనెతో నేవించిన సర్వాతిసారములు (గ్రహణులు) వారిండు.

గ్రహణులకు పూతీకాది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] పూతీకశరపుం ఖాగ్నిశుగంఠీచవ్యపునర్నవైః |
బిల్వముస్తాలుక కణామూల పాతారసోసక్తైః | నక్తమాల
కళాక్షే వాకై డర్య త్సుద్రకంటకైః | క్వాథ మస్తానశే
షంతు లవణంమథితంతథా | ధాన్యాస్తు మాథకంపథ్యా
శతంసింధుపలాప్టకమ్ | పునారసాంతంవిపచే ద్వాదశాహం
విచక్షణః | సుచూర్ణితైః ప్రతీవాత్య ప్రత్యేకం కర్షసమ్మితం |
త్వక్పత్రవహ్నివ్యోమాబ్జ పాతాదీప్య కథాన్యకైః | కర్కోట
హింగుళం చైలానిశాద్విత్తౌర జీరకైః | మోచాహ్వ్యబర్బరీ
దంతివచాశ్రిందుక సైంధవైః | భక్షయే త్ప్రతరుత్థాయ
భుక్తాంశేచ మితాశనః | సర్వశూల గ్రహణ్యో వహ్ని
మాంద్యమ రోచకమ్ | జాతరంక్రిమిజాలంచ పాండురోగం
కఫాత్మకమ్ | ఆనాహ శూలస్థీహంచ హంతీ చక్రమివా
సురాక్ష॥

తా. * నెమలిచెక్క ములువెంపలివేళ్ళు చిత్రమాలము శొంతి చెవ్యము గలి
జేరువేరుమారేడు తుంగముపైలు తంగేడు అగరులు మోడి శిరుబొద్ది వెల్లులి పాయలు
క్రాసుగ చెక్క పెద్దగురిజవేరు పెద్దమ్రాసు నెక్క నేలములక వీనిన్నిగమభాగములగ
దంచి 1 మణుగు నీరుబోసి 8 వ భాగముగ కషాయముకొచి వడినుగట్టిఅందు వుప్పు
మజ్జిక పులికడుగు అనువానిని దినుసు యొకటింటికి అధిక ప్రమాణము 100 కరక్కా
యల బెరడు 8 పలములు సైంధవలవణము గలిపి 12 దినములు చిక్కగవండి దించికొ
నియంగు ఆకుపత్రిక చిత్రమాలము త్రికటుకములు తుంగముపైలు శిరుబొద్ది వోను
ము కొలిమెర్లు ఆకొకర యింగువ యేలకులు పసపు నర్జక్షరము యవత్తరము జీల
కఱ్ఱబూరుగబంక వాయంట నేలదంచి వసముచ్చతుమికి సైంధవలవణము అనువా
చూర్ణమును దినుసుకు కర్ష ప్రమాణముచొప్పున గలిపి 4 మాడలయెత్తునుప్రాతఃకాః

* ఇదే నెమలడుగుచెక్క.

మున నేవించి పివప మితముగ యన్నమును భుజించిన సర్వశూలలు గ్రహణులు మూలవ్యాధులు అగ్నిమాంధ్యము ఆరోచకము వుచరమునంబలి క్రిములు పొందువులు కపరోగము అనగా దగ్ధ) ఆనాహము పార్శ్వశూల స్థి హరోగము పినిని “విష్ణుదక్రము అరుల నాశనముజేయు భంగి” నాశనము జేయు.

గ్రహణ్యతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి.

శ్లో॥ [శారీరే] శృణుదేవి ప్రవత్సామి దేవత్వం కథయస్మమే ।
అగ్నివై డ్యమతఃకార్యం శృణుస్వాయతలోచనే ।
ఇత్యాదేశేనమతిమాన్ దహేల్లోహశలాకయా ।
వీణాస్థిమూలేశక్రకాభంనాభేచ్ఛద్వ్యంగుళాదధః॥

తా. పైయాషధములనేవనవలన గ్రహణ్యతిసారములు నివర్తింపకుండిన అగ్నికర్మను జేయవలయునని ఈశ్వరుడు పార్శ్వతి కుపదేశించినందున యిసుప శలాకుసు గాల్చి ముడ్డిపూసయెముక కిరుగువారల చక్రాకారముగను బొడ్డుకు 2 వ్రేళ్ళక్రింద నడ్డముగను రక్షణేమవలయు. (శూలబుట్టి గ్రహణ్యతిసారములు నివర్తింపకుండిన బొడ్డుదిరుగువార రషవేమవలయు. ఈ గ్రహణ్యతిసార సాధ్యాసాధ్యముల నెఱింగి అందసాధ్యములగు వానిని వర్జించి సాధ్యములగు వానికే చికిత్సం జేయవలయు.)

వాతాతిసారమునకు కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మరీచం టంక
ణంకణాస్వర్ణ బీజం సమంమర్ద్యం భృంగిద్రావైర్దిసార్ధకమ్ ।
సూతతుల్యం విషంయోజ్యం రసఃకనకసుందరః ।
దేసుంగుజాద్యయంహంతి వాతాతిసారమద్భుతమ్ ।
దధ్యన్నపదాళియేత్పథ్య మాజంనాధగవాదధి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు వెలిగారము పిప్ప శుక్రశుద్ధిజేసిన పుష్పేత్తవీత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభి పినిని సమభాగములుగ ఖల్వములోను నిచి గుంటగలగరాన రసముతో 2 ఝూములు మర్దించి 2 గురింగజలం తేసి మాత్రలు జేసి యంత్రకదానిని తేనె పిప్పలితో నేవించిన వాతాతిసారము హరించు పథ్యము మేక పెఱుగన్నమునుగాని లేక ఆవు పెఱుగన్నమునుగాని భుజింపవలయు.

వాతాతిసార హితకర ద్రవ్యములు.

శ్లో॥ భంజీశాల్మలీరక్తాపీ కపిళ్ళందాడిమా స్యథ ।
 శ్లేష్మాబోబరీవాథ క్షీరిణీవాకుచిశవా ।
 తక్కారీవాబలీచై మాం బాలపత్త్రాణివాపుసః ॥
 పక్వానివ్యంజనార్థాయ మోజయేదతిసారిణామ్॥

తా. భారంకెగి బూరుగ గుగ్గిలము వెలగ దాడింబ విరిగి క్షేగేసాల చెట్టు
 భావంచి కరక తమ్మడ పీని లేతయాకులనుగాని లేక ముదిరిన యాకులనుగాని య
 ధారోగ్యముగ కూరగవండి భుజించుట వాతాతిసారమునందు హితకరంబు.

సర్వగ్రహణ్యతి నారములకు మృతసంజీవని రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కర్పూరం రసగంధకంచ దరదం తీర్క్షోద్భవం
 భస్మకమ్ । కాలేయేంద్రయవాజ మోదహుత భుక్ష్పించాస్థి
 కంఠాతకీ । ఏలామాంసి లవంగశాల్మలి మలం జాజీ ఫలం
 టంకణమ్ । నీకాసింధుభవం విషంసఃకుమిదం ప్రత్యేకనిష్కా
 నివృతమ్ । సర్వేషాం సదృశంచ బిల్వఫలకమ్ కాంతాభ్ర
 సిందూరకమ్ । సిందూరించసఫేన కంచతులితం దుత్తూర
 బీజంక్షిపేత్ । భంగాపత్రకకోకిలాక్ష సహితం సర్వంచ
 చూర్ణీకృతమ్ । దుత్తూరస్వరసేన సంతతమిదం సంమర్దయే
 ద్యాయకమ్ । జంబీరస్వరసేన మర్దిత మిదంగుంజా ప్రమా
 ణావతీ । సేవ్యాచేన్మధునాజయేద్భృశమిమం రక్తాతిసారం
 పరమ్ । సర్వంచగ్రహణీగ దేషు సఃజేష్వామాతిసారేషుచ ।
 తద్వచ్చూల యుతాంశ్చ దుస్తరతరాన్ నానాతిసారా
 జయేత్ ॥

తా. కర్పూరము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీక
 ము ఇసుపభస్మము కస్తూరిపసుపు కొడిసెపాల అజామోదము చిత్రమాలము చింత
 గింజలు అరెవువ్వు యేలకులు జటామాంసి లవంగములు బూరుగబంక జాజికాయ
 వెలిగారము సముద్రఫలపువ్వులు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన నాగ్నే ఇవి దినుసు యొ

కటింబికి నిష్కప్రమాణము వీరికన్నటికి నమము మా రేఖచేసము కాంతభస్మము అభ్రకసింహారము రససింహారము శుద్ధిచేసిన నల్లముగు శుద్ధిచేసినపు మ్మైత్తవిత్తులు శుద్ధిచేసిన గంజావియారు నీరు గొలిపిడివిత్తులు అనునాని చూడ్గము ఇటుల వీరినెల్లభల్లములో నుంచి ఉమ్మైత్తవేశ్వరసముతో 1 యూము నిష్కపిండరసముతో 1 యూము మర్దించి శుద్ధిచేసి మూత్రముచేసి యంబోకదానిని తేనెతో సేవించిన రక్తాతిసారము సర్వగ్రహములు సహజాతిసారము ఆమాతిసారముకూలతో గూడి అసాధ్యములుగ నుండు పలుకాధాతిసారములు హరించు.

గ్రహణులకు మరీచి వటుకములు.

శ్లో దుతూరమూలజంకల్మం మరీచ్యాచగమన్వితమ్ ।

ఇమాంగుంజ ద్వయాంగుంజాత్రాం తైలయుక్తేవయేన్నరః ।

మలవేగం రుణద్వేతతేస్తేతు బంధయివోదధిమ్॥

తా. ఉమ్మైత్తవేశ్ల కల్మసునకు సమముగ మిరియపుమాడ్లముగలిపి మర్దించి 2 శుకింజలయైత్తు మాత్రముచేసి తైలప్రసూనెతో సేవించిన “సముద్రమునక్రిరాములు వారధికట్టిన భంగి” గ్రహణ్యతిసారములు బంధించును.

గ్రహణ్యతిసారములకు మదవారణ సింహరసము.

శ్లో [ఆయుర్వేదే] సురభిపారద హింగుళచిత్రకాః గగనభిష్ట
సుటంకణజాతికాః । కనకబీజనుధోతివిషా కలుత్రయహరీత
కీభస్మసుదీప్యకాః । గరళబిల్వక పిత్తకిళింగకాః నలదమో
చకదాషిమధాతకీ । జలదళాల్మలి పిచ్చయుతాః సమాః
కనకసామ్యమ ఫేవమిదందృఢమ్ । కనకపత్రరసైః పరిమర్ద
యేన్నరీచమాన నటీమధుసంయుతా । వినిహరేద్గ్రహణీగద
ముత్కటం జ్వరయుతామ సతీంచవిషూచికామ్ । అగ్ని
మాంద్య మథకూలవిబంధకం గుల్మనూలమథ పాండుమమం
దకమ్ । సరుధీరామమతీవసముత్కటం గ్రహణికామదవా
రణసింహకః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము చిత్రమాలము అభ్రకభస్మముకేట్లైన నెలిగారము బాసకాయలు శుద్ధిచేసిన పుమ్మైత్తవిత్తులు అతివసత్రికటుక

ములు కరక్కాయమసి వోమము శుద్ధి జేసిన నాభియారేడుగుజ్జ వెలగ బేసము కొడిసెకా
యవట్టివేరు అరటిదుంప దాడింబకాయ ఆరెపుప్పుతుంగముపైలు బూరుగబంక శు
ద్ధి చేసిన నల్లమందు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వు మ్మెత్తావరసముతో
మదికొంచి విరియపుగింజలంత మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన ప్రబలమైన గ్రహణు
లు జ్వరముతో గూడి దుప్తముగనుండు విషాచి అగ్నిమాంద్యము శూల మలబద్ధము
సర్వగుల్మశూలలు తీవ్రమైన పాండురోగములు దారుణమైన రక్తస్రావముతో గూ
డియుండు ఆమము వీనిని హరింపంజేయు.

సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాథరసము.

శ్లో॥ [నిద్ధరసార్ణవే] శుద్ధసూతంవిషంగంథంటంకణంలోహభస్మ
కమ్ । జాతీఫలంధాతక్తచ వరాంగంచిత్రమూలకమ్ । జీరకం
నాగరంసింధు మాతబీజంసపిప్పలి । మోఛాపిచ్చుంబిల్వ మజ్జా
ముస్తాచాతివిషాపుష్క । సప్తభాగమఫేనంచ సర్వతుల్యం
మృతాద్రకమ్ । దుష్టారత్వక్కషాయేణ మర్దితంయూ
మమాత్రకమ్ । బదరాశీసమంఖాదే ద్వష్పిదీప్తికరంపరం ।
అనుపానవిశేషేణగ్రహణీంచచిరంతనామ్ । సర్వాజీర్ణ ప్రశ
మన మనుపానంచ మూక్షికమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము వెలిగారము
లోహభస్మముజాడకాయ ఆరెపుప్పు లవంగపుచెక్క చిత్రమూలము జీలకఱ్ఱ శొం
తి సైంధవలవణము మామిడివల్లు పిప్పళ్ళు బూరుగబంక మారేడుబేసము తుంగము
పైలు అతివస యివి దినుసు కొల్కొకభాగము శుద్ధిజేసిన నల్లమందు 7 భాగములు
వీనికన్నిటికి సమము ఆభ్రకభస్మము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నల్ల ఉమ్మె
త్తవేళ్ల పట్ల కషాయముతో 1 జాము మదికొంచి రేగుపండంత మాత్రలుజేసి అనుపా
నవిశేషములతో నేనించిన అగ్నిమాంద్యము చిరకాలముగనుండు సర్వగ్రహణులు అ
తిసారములు) హరించు మతీయు దీనిని తేనెతో నేవించిన సర్వాజీర్ణములుహరించు.)

కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ హిజ్జుళంమరిచంగంధంపిప్పలీకంటణంవిషమ్ । కనకస్యచబీజాని
సమాంశం విజయాద్రవైః । మర్దయే ద్యామమాత్రంతతు చణ

మాత్రావటీకృతా భక్షణీద్రిహణీంహంతిరస కనకసుందరంః ।
అగ్నిమాంద్యంజ్వరంతీవ్రమతిసారంచనాశయేత్ । దధ్యన్నం
దాపయేత్సధ్యంతథా తక్రోదనంచరేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము మిరియాలు శుద్ధిచేసిన గంధకము పిప్పళ్ళు వెలి
గారము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన పుష్పైత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
లోనుంచి గంజావియాప రసముతో 1 జాము మనికొంచి పెనగింజలంత మాత్ర
లుజేసి సేవించిన అగ్నిమాంద్యము తీవ్రజ్వరము సర్వాత్తి సారములు గ్రహణులు
హరించు. దీనియందు పెరుగు లేక మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరము

గ్రహణీగజకేసరీ రసము.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] పారదంవ్యోమగరళం హింగుళంసురభిర్బలిః ।
అయసం టంకణంచైవ ధూర్తబీజం సవత్సకమ్ । వ్యోషా
చిత్రకజాజీచవయస్థాదగ్ధభస్మచ ॥ అజామోదా ప్రతివిహా
కుబేరాక్షితధైవచ । కపిత్థబిల్వపైశాచమేతేచసమభాగినః ।
ఏతత్సమ మఫేనంచ దుత్తూర రసమద్దితం । వాసరంమద్దిరం
కల్మామరీచస్యప్రమానితః । మాక్షి కేణలి హేదేవంశుంతీరస
సమన్వితమ్ । జ్వరాతిసారగ్రహణి గుల్మశూలమజీర్ణకం ।
రక్తాతిసారప్రదరం విషూచీపాండుగోగనుక్ । దీపనంకురుతే
తీవ్ర గ్రహణీగజకేసరీ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము అగ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన యింగిలీక
ము శుద్ధిజేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము వెలిగారము శుద్ధిజేసిన పుష్పైత్తవిత్తులుకొ
డిసెపాల త్రికటుకములుచిత్రమూలము జాజికాయ కరక్కాయలనుసరి అజామోదము
ఆతివస గచ్చవలుకులు నెలగపంజరేము మారేడు బేసము లేక మారేడుపిండలు
బూరుగబంక వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనుంచి దానికి సమ
ముగ శుద్ధిజేసిన నల్లమందు గలిపి పుష్పైత్తవేళ్ళరసముతో 1 దినము మనికొంచి మిరి
యపుగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనెతోగాని లేక శొంతి సముతో
గాని సేవించినజ్వరము అతి సారము గ్రహణులు గుల్మము శూల అజీర్ణము రక్తాతి
సారము ప్రదరము విషూచిపాండువు వీనిని హరింపజేసి మిక్కుటముగ అగ్నిదీపన
మును గలుగజేయు.

అతిసారాదులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలకుటజాజాజీ చుక్రికాకదళీఫలమ్ ।
బిల్వందధిచఘాగ్యాశ్చ తైలకై డర్యవాసుకమ్ ।
నిద్రాకారంచశాకంచ కపిత్థంతు వరీసమ్ ।
అతిసారేగ్రహణ్యాంవా రంభా పుష్పంహితంవిదు ॥

తా. పొట్లకాయ కొడిసెకాయ జాజీ కాయ పులిచింత అరటివండు మారేడు
కాయ మేకపెలుగు తెల్ల ఆవనూనె పెద్దప్రూనుచెక్క చక్రవర్తిహార నిద్ర క్రౌనుగ
చిగుళ్ళు వెలగపండు కందికట్టు అరటిపువ్వు యివి గ్రహణ్యతిసారములయందు హిత
కరంబు.

అతిసారాదులయందు దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలనిష్పావకూశ్మాండ కర్కోటకముపోదకీ ।
అలాబుకందసూపంచ మాంసంనుద్యం గుడంహిమమ్ ।
ఆమ్లాంబుపానతాంబూలం స్నానంజాగరసంగమమ్ ।
గ్రహణీష్వతిరేషు త్యాజ్యంమానం గురూణిచ॥

తా. నువ్వులు అనుములు గుమ్మడుకాయ కాకరకాయ బచ్చలిహార ఆను
గపుకాయ కంచగడ్డపిండివంటకములు మాంసము కల్లు బెల్లము శీతకరవస్తువులు పు
లుసు మిక్కుటముగ నీరుద్రాగుట తాంబూలముస్నానము జాగరణము స్త్రీసంగమము
కోపము జడకరపదార్థములు వీనిని గ్రహణ్యతిసారములయందు వజింపవలయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగ విహార పారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
గ్రహణ్యతి సారరోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
దశమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రం జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— ఏకాదశ ప్రకరణము. —

∴

శ్లో॥ శంకరం నిర్మలాకారం బాలచంద్ర కళాధరమ్ ।
స్థానం చోమాపతిశర్వం భజేహం మల్లికార్జునమ్॥

తా. సుఖకరుడు నిర్మలస్వరూపుడు బాలచంద్రకళాధరుడు ఆచంచలుడు
పార్వతీవల్లభుడు శర్వం నగు మల్లికార్జునుని సేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధీ చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
పేర్కొనబడిన సేను వైద్యగ్రంథములలో కడక్రేస్తంబైన బసవరాజీయమును నీ
గ్రంథముయొక్క ఏకాదశ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

ఉదర నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రోగాస్సర్వేషిమందేగ్నా సుతరాముదరాణిచ ।
అజీర్ణాన్మలినై శ్చాన్నైర్జాయంతే మలసంచయాత్ ॥

తా. అగ్నిమాంద్యము త్రిదోషజనితంబగుటచే సర్వరోగములు జనించుటకు
కారణంబుగనందును. అందు వుదరరోగము ముఖ్యముగ జనించును. మఱియు అజీర్ణ
ము మలివాన్నము అనగా విరుద్ధావ్యుతాదికములు మలసంచయము (అనగా దోష
పురీషాదుల సంచయము) అనువానివలనకూడా వుదరరోగము జనించును.

ఉదర సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ రుద్ధ్వాస్వేదాంబువాహీని దోషాస్సోతాః సంచితాః ।
ప్రాణగ్న్యూపానా స్సందూప్య జనయం త్యుదరం నృణామ్ ॥

తా. వాతాదిదోషములు స్వేదము పుడకము అనువానిని వహింపుచుండు ప్రోతస్సులయందు గంచితంబులై వృద్ధింజెందిప్రాణావాయువు అగ్ని ఆసానవాయువు అనువానిని కడుచుష్టయు క్తంబుగ జేసి మనుజులకుపుడరరోగమును గలుగఁజేయును

ఉదరరోగ సామాన్య రూపము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆధ్మానంగమనేశ క్తిర్దౌర్బల్యదుర్బలాగ్ని

తా । శోథస్పదవమంగానాం సంగోవాతపురీషయోః ।

దాహస్తంద్రదాచసర్వేషు జఠరేషుభవంతిహి॥

తా. కడుపుబ్బట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట దౌర్బల్యము అగ్నిమాంద్యమువాపు అంగములయందు గ్లానిగలుగుట వాతము మలము బద్ధగించుట తాపముతంద్రగలుగుట ఈ లక్షణములు సర్వోదరములయందు గలుగును.

ఉదరసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరే] యేనశుష్కతినర్వాంగం జఠరంవర్ధతేభృశమ్ ।

ఉదరంతంవిజానీయా త్రదప్తవిధముచ్యతే ॥

తా. సర్వాంగములు కృశించిమిక్కిలముగ కడుపుబ్బినపుడరరోగమని తెలియవలయును. ఆ యుదరరోగములు 8 విధంబులు.

ఉదరరోగ విశేష లక్షణములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పృథగ్గోమైస్సను సైశ్చస్త్రీహబద్ధక్షతోదకైః ।

సంభవంత్యుదరాణ్యస్తౌ తేషాంలింగంపుథకృచ్ఛణైః ।

క్షతమూర్ధ్వమథోబద్ధ ముదకంతునమంతః ।

నాభేస్త్రీ హోవామసార్వే దోషజందోషలక్షణమ్ ।

సాధ్యంస్త్రీహంచైకదోషం శేషంత్యాజ్యం చతుష్టయమ్ ।

తా. వాతోదరము పిత్తోదరము శ్లేష్మోదరము త్రిదోషోదరము స్త్రీహోదరము బద్ధోదరముక్షతోదరము జుశోదరమువలన పుడరరోగములు 8 విధంబులు వానిలక్షణముల ప్రత్యేకముగ వచించెద వినుము. బొడ్డుకు వైభాగమున జనించునది క్షతోదరమనియు బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున జనించునది బద్ధోదరమనియు బొడ్డుకు చుట్టూ జనించునది బలోదరమనియు బొడ్డుకడను పార్శ్వమున జనించునది స్త్రీహోదర

మనియు వాతపితృశ్చేష్టములవలన జనించునవి దోష్టతోదరములనియు వాతపితృశ్చేష్టలక్షణ యుక్తంబై జనించునది త్రిదోష్టోదరమనియు తెలియవలయు. అందు స్త్రీ హోదరము వాతపితృశ్చేష్టోదరములు నీ నాలుగును సాధ్యంబులు తక్కినవి నాలుగును అసాధ్యంబులు.

ఉదరరోగ సామాన్యచికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణ వే] ఉదరాణిషులంధృత్వా బహుశోరేచసంహితమ్ । లఘునాదిక మేరండ తైలంతప్రప్రశస్యతే॥

తా. పైజెప్పబడిన 8 యుదరములు మలాధిక్యమువలన జనించు అట్లుగుటంజేసి వానియందు తఱచుచుగ లఘునాద్యేరండ తైలమువలన విరేచనము జేయించుట, ప్రశస్తంబు.

వాతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] తత్రనాతోదరేశోః పాణిపన్నాభికుక్షిషు । కుక్షీపార్శ్వోదర * కటిసవ్యధంచకృశాఽగతా । ముహుర్ముహుశ్చసంతాపో శుష్కకాసేనలక్షయేత్ ॥

తా. మీజేతులు మీగాళ్ళు నాభికుక్షి అనువానియందు శోఃగలుగుటకుక్షి పార్శ్వములు కడుపు కటిప్రదేశము అనువానియందు నూగులతో బాడుచునటుల వేదనగలుగుట శరీరము కృశించుట పలుమారు సంతాపము పొడివగు గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతోదరమని తెలియవలయు.

పైతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] జ్వరోమూర్ఛాచతృష్ణాహృతా కటుకాన్యంచ జృంభణమ్ । భృమోతిసారస్వేదశ్చ పిత్తజ్వోదరలక్షణమ్॥

తా. జ్వరము మూర్ఛ దప్పి తాపము గలుగుట నోరు చేదుగనుండుట ఆవు లింతలు గలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట అతిసారము చెమటగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తోదరమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వయభుక్తారవనిద్రాకాసనిద్రాశ్చపాఽదుకృత్ ।

* కటిపుష్కరకర్వణేదనమ్.

ఉదరం స్తిమితంస్నిగ్ధం శీతస్పర్శః కఘోదరే॥

తా. వాపుగలుగుట శరీరము జడగము నుండుట యెల్ల పుడు నిదురగలుగుట దగ్గ పుబ్బసము గలుగుట చర్మాగులు తెల్లగనుండుట కడుపు కదలక మెఱయుచుండుట కడుపు దాకిన చల్లగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మోదరమని తెలియవలయు

సన్నిపాతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] త్రిదోష లక్షణైర్మృత్తం సన్నిపాతోదరం
భవేత్ । దేహంచపాండురంమూత్ర మగ్నిరక్షణముత్తమమ్॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ లక్షణంబులన్నియుంగలది సన్నిపాతోదరమని తెలియవలయు. దానియందు శరీరము మూత్రము పాండువర్ణముగనుండు మఱియు “రోగాస్సర్వేపిమందేగ్నౌ సుతరాముదరాణిచ” అను వచన ప్రకారము పువరమునకు మందాగ్నియే ప్రధానంబు. అట్లగుటంజేసి దీనియందు ముఖ్యముగ యగ్ని దీప్తి కరములగు నౌషధముల నొసంగవలయు.

జురోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] ఉదరంసజలంయస్య వర్ధతేశ్వయఘృతైస్తథా ;
హస్తపాదేకృశత్వంచ స్యాజ్జురోదర లక్షణమ్॥

తా. ఉదరంబతయు జలయుక్తమై మిక్కుటముగ పెరుగుట బొడ్డువాచుటచేతులు కౌశ్మ కృశించుట ఈ లక్షణములుగలది జురోదరమని తెలియవలయు.

స్థి హోదర లక్షణము.

శ్లో॥ స్థి హోదరం తీర్తయతోనిబోధ విదాహ్యాభీష్యందీరతస్య
జతో॥ । ప్రరుప్తమత్వర్ధమస్సృక్సృశ్చ స్థి హోభివృద్ధింకు
రుతః ప్రవృథా । స్థి హోత్థమేతజ్జరంవదంతి తద్వామ
పార్శ్వే పరివృద్ధిమేతి । విశేషతస్సీదతిచాతురోత్ర మంద
జ్వారాగ్నిః కథసి త్తలింగైః । ఉపద్రుతః క్షీణబలోతీపాదుః
స్థి హోదరంసాధ్య మితిబ్రువంతి॥

తా. స్త్రీ హోదరలక్షణమును వచించెద వినుము - విద్యాహార పదార్థము
 † అభివ్యంధిపదార్థముల యెల్లపుడు శేషించుటవలన రక్తకళములు మిక్కుటముగ
 దుప్తంబులై వృద్ధింజెంది యెడమపార్శ్వమున స్త్రీ హోభివృద్ధిని గలుగజేయు. దీనినే
 స్త్రీ హోదరమని వచించెదరు. మిక్కుటముగ శరీరవైధిల్యము స్వల్పస్వరము. ఆ
 గ్నిమాండ్యము కఫపిత్తోదరలక్షణములు బలక్షయము శరీరమున తెలుపువర్గము గలు
 గుట. | ఈ స్త్రీ హోదరము సాధ్యము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] స్త్రీ హానాంపుష్టదేశేచ రక్తస్యావంచకార
 యేత్॥

తా. స్త్రీ హోదరమున విపులంబు రక్తస్యావము జేయించవలయు.

బద్ధగుదోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యస్యాంత్రమన్నైరుపలేపిభిర్వా బాలాశ్చ
 భిర్వాపిహితంయథావత్ । సంచీయతేతస్యమలస్సోష
 శ్చన్నైశ్చనైస్సంకరవచ్చనాడ్వయమ్ । నిరుధ్యతేతస్యగుదేపురీ
 షం నిరేతికృచ్ఛా దతిచాల్పమల్పమ్ । హృన్నాభిమధ్యే
 పరివృద్ధిమేతి తస్యోదరం బద్ధగుదంవదంతి॥

తా. జిగటగుండు అన్నశాకశాలాకాది పదార్థ శేవనవలన సూక్ష్మమైనతా
 శ్చ పుదరమున బ్రవేశించుటవలన మలవాహినులగు ప్రేగులడ్డగింపబడి దానివలన
 వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుప్తంబులై వానితోడ మలముగలసి గుదస్థానమునంబుండుబో
 లు నరములయందూడ్చబడిన కుప్పవలెక్రమముగ సంచితంబై కడుకష్టముచూడకొం
 చెకొంచెముగ బైలు వెడలు. వానివలన నుదరము హృదయము నాభి అనువాని మధ్య
 మున (అనగా అన్నపాకస్థానమున) వృద్ధి జెందు. దానినే బద్ధగుదోదరమని వచి
 చెదరు.

క్షతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శల్యం తథాన్నోపహితంయదంత్రం భుక్తం భినత్త్యాగత
 మవ్యథాపా । తస్మాత్సుత్రోంత్రా త్సలిలప్రకాశస్సా
 వస్సవేద్యైగుడతస్తుభూయః । నాభేరధశ్చోదరమేతివృద్ధిని

విదాహియన - వంశకరీరాదులు † అభివ్యంధియన - దధ్యానిజిగటపదార్థము.

స్తుద్యతే చాల్పతిమాతిమాత్రమ్ । ఏతత్పరిసాప్యదరం
ప్రదిష్టం ఛిద్రోదకోదరం కీర్తయతోనిబోధ॥

తా. శల్యములన కంటక శర్కరాను లన్నముతోడగలిపిపక్వాశయగతంబై యంగుండి బయలువెడలునపుడు నాడులయందడ్డముగ బ్రవేశించుటవలనగాని లేక ఆపులింతచేగాని మిక్కుటముగ భుజించుటవలనగాని ప్రేగులు భిన్నంబులై వాని ఛిద్రములవలన పలుమారు ప్రవించెడు నీరు గుదము ప్రేగులు అనువానియందు పూరి తంబై బాడ్డుపక్రింద వుదరమును గలుగంజేయు యిదే క్షతోదరమనియు పరిసాప్యదరమనియు గ్రంథాంతరేణ ఛిద్రోదరమనియు జెప్పబడు. దానియందు నూదులతో బాడుచునటుల బ్రద్దలుసేయునటుల మిక్కుటముగ వేసనగలుగు నివి నుపేక్షించుటవలన నిది శీఘ్రముగ జలోదరంబగు.

జలకూర్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] జలకూర్మంతుతంవిద్యాశ్లేష్మవాయు సము
ద్యవః । సచక్రచ్చప్రయత్నేన స్తీహోదరగుణాన్వితః ॥

తా. శ్లేష్మవాతమువలన జనించి స్తీహోదరలక్షణయుక్తంబై కూర్మాకారమైన సుదరము గలదియే జలకూర్మోదరమనబడు. (ఇది కష్టసాధ్యము. ఇది జలోదరము నందంతర్భావమును జెందియుండు.

అస్తోదర సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థ వే] జన్మనైవోదరంసర్వం ప్రాయఃకృచ్ఛితను
విదుః । బలింస్తదతాతాంబు యత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్॥

తా. ఉదరరోగంబులన్నియు నుత్పత్తిమొదలుకొని తఱచుగ కష్టసాధ్యంబులు. ఐనను సత్త్వముగలవానికి నవీనముగ జనించిన అజాతోదకోదరము కడుప్రయత్నమువలన సాధ్యంబగు. అజాతోదరలక్షణం బెద్దియనిన చరకశ్లో॥ “అశోధమరుణాభాసంశబ్దం నాతిభౌరికమ్ సదాగుడాయంతంసిరాజాలగవాక్షీతమ్ నాభిం విప్రభ్యపాయాతు వేగంకృత్వాప్రణశ్యతి హృద్యంతక్షణకటి నాభిగుదంప్రత్యేకశూలినః కర్కశంస్పృజతోపానం నాతిమందేచపావకే । లోలస్యవిరసేచాస్యేయూత్రేల్పేనంహతే విశి । అజాతోదకమిత్థేతైర్మృక్తంవిజ్ఞాయలక్షణేరితి” అనగావాపు లేక యెఱుపై శబ్దముతోగూడి బలుపు లేకయెల్లపుడు గుడుగుడు శబ్దముతోగూడి గవాక్షీరూప

మగు సిరలతో వ్యాప్తంబైయుండు అపానవాతము నాభితోనుండిలేచి గుదస్థానము వరకు వ్యాపించియుండు వేగముతోగూడినదై అొమ్ముగజ్జలు కటిప్రదేశము బొడ్డు గుదము అనువానియందు శూలసుకలుగంజేయుచు గుదస్థానమును కఠినముగజేయుచు కుక్షి మిక్కుటముగ వృద్ధింపెడి నీటిచే పూరింపబడిన తొలులి త్రినిదాకిననెట్టిస్వ ర్భక్షోభగల్గునో అట్టివానితో తుల్యంబై యగ్నిమాంద్యము అరుచి అల్పమాత్రము మలబద్ధము అనువానితో గూడియుండునది ఆజాతోదకోదమని తెలియవలయు ననుట.)

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షాద్భుద్ధగుదంతూర్థ్వం సర్వంజాతోదకం
తథా । ప్రాయోభన త్యభావాయ చిద్రాంత్రం చోదరం
న్యణామ్॥

తా. బద్ధగుదోదరము 15 దినములకుపిదప నసాధ్యంబగు, ఇత్యైఱంగుననే స
ర్వోదరములు నీరైన యెడల మృత్యుప్రదంబులగు మఱియు ఛిద్రాంత్రోదరముతఱు
చుగ మృత్యుప్రదంబు విఃసం ఒకానొకపుడు*శల్యచికిత్సవలనగాని లేక శస్త్ర చి
కిత్సవలనగాని పువకపూరితంబగు ఛిద్రాంత్రము బద్ధగుదము సాధ్యంబులగు.

ఉదరాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ శూనాక్షం కుటిలోపస్థ ముపక్లిన్న తనుత్వచమ్ ।
బలశోణితమాంసాన్ని క్షీణంచనర్జయేత్ ॥

తా. శేత్రములుబ్బుట శిశ్నము వంకరగనగుట చర్మము క్లేదయుక్తమైవల్చ
గనుండుట శత్యము రక్తము మాంసము జాతరాన్ని త్నయించుట ఈలక్షణములుగల
యుదరరోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పార్శ్వభంగాన్నవిద్యేష శోఘాతీసారపీడితమ్ ।
* బలశోణితమాంసాన్ని క్షీణంచోదరిణంత్యజేత్ ॥

తా. పార్శ్వములు పగలినటులుండుట అన్నద్యేషము వాపు అతిసారము
గలుగుట శత్యము రక్తమాంసములు త్నయించుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట ఈ
లక్షణములుగల యుదరరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

* బహువిధములగు తృణములు కాష్ఠములు పాషాణములు లోహములుమంటి
గడ్డలు మొదలగునవి శరీరమునుండి వెడలనుండిన వానిని యంత్ర శస్త్ర తూరాగ్నుల
లన వెలికిండ్చియు నుపాయంబును ప్రణాళిశ్చయమును భోధించునది శల్యమనంబడు
ఈశల్యచికిత్స సుశ్రుతమున జెప్పబడియున్నయది చూడుడు.

వాతోదరమునకు అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం శుద్ధతాళం మన
శ్శిలా । తుష్కాంశంచిత్రమూలంచ * యామం దుత్తూరజై
ర్ద్రవైః । జంబీరైశ్చతథామర్ద్యం తద్గోళం శ్రావసంపుటే ।
రుధ్వాబహిర్మాషపిష్టైస్తయోగ్లేప్యంచసంపుటమ్ । గోధూమ
పిష్టికావాధవిలేప్యావస్త్రమృత్తికా । విశోష్యపాచయే ద్యం
త్రేద్విషడ్యామంసువాలుకే । క్షిమ వృథ్యాగ్నినా పాచ్యం
సాంగశీతంసముద్ధరేత్ । దశమాంశంవిషందత్వా విషాంశం
మృతీతామ్రకమ్ । జ్వాలాముఖీద్రవై స్సర్వంభావయిత్వాత్రి
సప్తథా । త్రూషణంచ సహౌవార్ద్రాద్రవైర్భావ్యం త్రిసప్త
థా । రసోహ్యగ్నికుమారోయంసేవ్యం గుంజాద్వయంసదా ।
తాంబూలపత్రసంయుక్త ముదరం వాతగుల్మజిత్ । కాకజం
ఘాకషాయంచ హ్యనుపాసం సదాపిబేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన
మణిశిల చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తాను నిమ్మ
పండు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కఘాముమదికొంచి ముద్దజేసి మూ
కుళ్ళలోనునిచి వానిచుట్టూ మినుపపిండిని గానిలేక గోధుమపిండినిగాని మెత్తి పిదప
వానిచుట్టు చీలమన్న లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునంగునిచి మృదు
మధ్య గాఢాగ్నలతో క్రమముగ 12 జాములువండి సాంగశీతమున దీసి ఖల్వము
లోనునిచి దానికి 10 వభాగము శుద్ధిజేసిన నాభికిసమముగ తామ్రభస్మముగలిపి
జ్వాలాముఖిరసముతో 21 మార్లుభావనజేసి అంధుత్రికటుకచూర్ణముగలిపి అల్ల పురస
ముతో 21 మార్లు మరల భావనజేసి యందు 2 గురిగొజలయెత్తును తమలపాకులలో
నునిచి నేవించినతోడనే వెలుమసంధివేరు కషాయమును ద్రాగినవాతోదరము గుల్మము
హరించు.

వాతోదరమునకు వ్యోమాదిగణ చూర్ణము.

శ్లో॥ కటుత్రయంవచాహింగు యవతౌరంవిషద్వయమ్ । చవ్యతి
క్తవిడంగాని గజశ్వలవణానిచ । గ్రంధిబిల్వా జిమోదంచ
గణోవ్యోమాదికస్తథా । ఏతానిసమభాగాని నూత్నచూర్ణా
నికారయేత్ । లేచ్యమేరండతైలేన తచ్చూర్ణం బుద్ధిమా
న్నరః । బిడాలపతకంచైవ పిబేద్వాకోష్ఠవారిణా । వాతోదర
వినిశాయ సర్వోదరవినిశకృత్॥

తా. త్రికటుకములు వస యింగువ యవతౌరము అతివస శుద్ధిచేసిన నాభిచైవ
ము చేతిపాట్ల వాయువిడంగములు యేనుగపిప్పలి పంచలవణములు గ్రంధీ తగరః
మారేడు వోమును వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బిడాలపతకప్రమాణము
ఆనునముతో గాని లేక యొకింత పుష్టవకముతో గాని సేవించిన వాతోదరము
సర్వోదరములు హరించు.

పైతోదరమునకు త్రైలోక్యసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధనూతం ద్విధాగంధం మృతాభం
నైంధనంవిషమ్ । కృష్ణజీంవిడంగంచ గుడూచీసత్యమేవచ ।
* వాసాచైవయవతౌరంప్రత్యేకంస్యాద్రసార్ధికమ్ । నిర్గుండికా
ద్రవైశ్చాహ్నిబీజపూర రసైర్దినమ్ । మర్దయేచ్ఛాషయేతో
యం రసత్రైలోక్యసుందరః । గుంజాద్వయంఘృతైర్గ్రేహ్యం
పైతోదరకులాంతకమ్ । పల్లకంచిత్రకంశ్లక్ష్యంద్విగోమూత్ర
శిశృజ్జలైః । పాచ్యం పాదావశేషంచ ఘృతప్రస్థం విపాచ
యేత్ । పల్లకంచయవతౌరం క్షిప్తావప్త్యావతారయేత్ ।
తత్కర్షికం పిబేచ్ఛాను స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు అభ
ధస్యము శుద్ధిచేసిన నైంధనవలగము శుద్ధిచేసిన నాభి నల్ల శీలకణ్ణి వాయువిడంగము
తిప్పరతుష్టము లేక వస యవతౌరము యివిదినుసుకు $\frac{1}{2}$ భాగముయిటుల

నెల్ల ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము మాడీఫలరసముతో 1 దినము మఱియొచ్చి యెండించి 2 గురిగించలయెత్తును నేతితో నేవించిన తోడనే 1 పలము చిత్రమాలమును నూత్నముగ చూర్ణముచేసి 2 పలములు గోమూత్రము 2 పలములు గోమయరసముగలిపి 4 వ భాగముగ గాచి అందు ప్రస్థప్రమాణమును ఘృతము 1 పలము యవతైరము గలిపి పాకముచేసి దించుకొని కర్ణప్రమాణమును పానముచేసిన పైత్యోదరము హరించు. మఱియు స్నిగ్ధమై యుష్ణముగ నుండు యన్నమును భుజింపవలయు.

శ్లేష్మోదరమునకు వై శ్వనరీ వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతార్కాయశ్చి
లాజశు । రసాయనం ప్రకర్తవ్యం రసస్యద్విగుణం విషమ్ ।
త్రికటుశ్చిత్రకంకుష్ఠం నిర్దుండిముస లీరజ । అజమోదాం
విషాం శేన ప్రత్యేకంచ ప్రకల్పయేత్ । పంచాంగనింబక్వాథేన
భావనాచైకవింశతిః । భృంగరాజరసై స్సప్త దత్వాత్మదే
ణోడయేత్ । భక్షయేద్భదరీనూత్రాం వటికాంతాందివా
నిశి । శ్లేష్మోదరనిరంతాయశు నామ్నావై శ్వనరీవటీ । దేవ
దార్వన్ని మూలస్య కల్కంక్షీ రేణ పాయయేత్ । భోజనం
వ్యోషదుద్దేన కుళుత్థస్యరసేనవా॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు యివి దినుసు కొక్కొక భాగము శుద్ధిచేసిననాభి త్రికటుకములు చిత్రమాలము చంగల్వకోస్తు వావిలి నేలతాటిగడ్డలు పసపు వోమము యివి దినుసు కొకటింటికి 2 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి వేపచెక్క దానిపు వ్వులు కాయలు ఆకులు వేళ్ళు ఆనువాని కషాయముతో 21 మార్లును గుంటగలగ రాకు రసముతో 7 మార్లును భావనచేసి తేనెగలిపి కలియబెట్టి రేగుపండంతమాత్ర లుచేసి యందొకదానిని దేవదారు చిత్రమాలము ఆనువానిలో పాలుబోసి కల్కముగకాచి యీయసుపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలములందు నేవింపుచుండిన శ్లేష్మోదరము హరించు. భోజనమునందు త్రికటుకయుక్తముగ కాచబడిన సాలను గాని పులవకట్టును గాని చేర్చుకొనవలయు.

సన్నిపాతో దరమునకు బృహదగ్ని ముఖచూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వతౌరం యవతౌరం భల్లాతం గజపిష్ట
లీమ్ | అజమోదావచాముస్తా దేవదారు విళంగకమ్ | పాతా
దారునిశాపింగుధాత్రీ దాడిమపుష్కరమ్ | వృద్ధదారు త్రి
వృచ్చించాయవాని జీరకద్వయమ్ | కర్పూరంనాగరంభాక్షీ
మరిచంచాల్లు వేతసమ్ | మంజూరమభయాశుంఠి చాతుర్జాత
కరంజకమ్ | ఆరగ్వధంతథా పంచలవణాని విచూర్ణయేత్ |
శిగ్రుబ్రహ్మత్వచాతౌరం వారుణీపత్రచించికామ్ | తిలకాండం
కోకిలాక్షంతౌరం చైవావమార్గజమ్ | తుల్యాంశం మాతు
లుఁగామైః ర్భావనాత్రయ భావితమ్ | ముస్తాక్వాచైస్త్రీధా
భావ్యమార్ద్రకోత్థద్రవైస్త్రీధా | బృహదగ్నిముఖోనామ్నా
కర్జక ముదరాపహమ్ | గోమూత్రై ర్వాసురాభిర్వా
హ్యరనాశైరథాపివా | సన్నిపాతోదరంచైవ గుల్మంహంతి
త్రిదోషజమ్ ||

తా. సర్వతౌరము యవతౌరము శుద్ధిచేసిన బీడివిత్తులు యేనుగపిష్టము ఆజా
మోదము వన తుంగముపైలు దేవదారు వాయువిడంగములు శిరుబొద్ది (మానిపసపు
పసపు యింగువ వుసిరికవరుగు దాడిమబెరడు పుష్కరమూలము వృద్ధదారు (బొద్ది
యాకు) తెగడ చింతచెక్కలతౌరము నోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కర్పూరము
శొంతి గంటుభారంగి మిరియాలు పుల్లప్రబ్బలి చిటైపుపాడి కగక్కాయ శొంతిచా
తుర్జాతకములు క్రొనుగచెక్క రేలచెక్క పంచలవణములు కారుమునగతౌరము
మోదుగచెక్కతౌరము అడవికలిగొట్టాప తౌరము చించాతౌరము సువ్వలతౌరము
గొలిమిడితౌరము ఉత్తరేణుతౌరము వీనిని సభాగములుగ చూర్ణముచేసి మాడిఫ
లరసము తుంగముపైల కయము అల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మాడిసి
మార్లు భావనచేసి కర్జప్రమాణమును గోమూత్రముతోగాని సురతోగాని నేవించిన
సన్నిపాతోదరము త్రిదోషజనితగుల్మము హరించు.

శ్లో॥ స్నుహీక్షీ రేణ సంభిన్నం పిష్టలీచూర్ణ భక్షణమ్ |
సప్తాహేషమనంయూతి చిరజాతెం జుహోదరమ్ ||

తా. పిప్పలిచూర్ణమును బొంతజెముడుపాలతో దడిపి యెండించి 5 చిన్న ములయేత్తును బియ్యపుకడుగుతో 7 దినములు నేవించిన చిరకాలముగనుండు జలోదరము హరించు.

జలోదరమునకు వహ్నివీర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] చతుస్సూతంచ గంధోష్ఠా రజసీ త్రిఫలాశి
లా । ప్రత్యేకంచ ద్వీభాగంస్యాత్తి పృన్నేపాలచిత్రకమ్ । ప్ర
త్యేకంచ త్రిభాగంస్యా త్రూషణం జీరదంతికా । ప్రత్యేక
మష్టభాగంస్యా దేకీ కృత్య విచూర్ణయేత్ । జయంతిస్సుక్ష్మ
యోభృంగీ వహ్ని వాతారితైలకైః । ఏకైకేన క్రమాద్భా
వ్యం సప్తవారంపుథ కృప్తథక్ । వహ్నివీర్య రసోనామ ని
మ్మముష్ణ జలైః పిబేత్ । విరేచనం భవేత్తేన తక్రభుక్తంస
నైంధవమ్ । దినాంతే దాపయేత్పథ్యం వర్జయే చ్చీతలం
జలమ్ । సర్వోదరహరః ప్రోక్తోమూఢ వాతహరః పరః॥

తా. శుద్ధి జేసినరసము 4 భాగములు శుద్ధి చేసిన గంధకము 8 భాగములు పనపు త్రిఫలములు శుద్ధి చేసిన మణిశిల యివి దినుసుకు 2 భాగములు శుద్ధి చేసిన తెగడశుద్ధి చేసిన నేపాళములు చిత్రమూలము యివి దినుసుకు 3 భాగములు శొంఠి పిప్పలిమిరి యాలు జీలకఱ్ఱ నేలదంతిచెక్క యివి దినుసుకు 8 భాగములు వీని నెల్లదంచుచూర్ణము చేసి తక్కలి బొంతజెముడుపాలు గుంటగలగర చిత్రమూలము ఆముదము అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నేజేసి మార్లుక్రమముగ భావనచేసి నిష్కప్రమాణమును పుష్టోదకముతో నేవించిన విరేచనమై జలోదరమును ర్వోదరములు మూఢవాతము హరించు పథ్యము 3 వరగామున మజ్జిగలో నైంధవలవణమును, గలిపి దీనితోడ యన్నమును భుజింపవలయు. మణియు నీ యాషఢనేవనకాలమున శీతోదకమును వర్జింపవలయు.

స్త్రీ హోదరమునకు వంగేశ్వర రసము.

శ్లో॥ సూతభస్మంవంగభస్మం పలై కైకంప్రకల్పయేత్ । మృతంతా
మ్రం గంధకంచ ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్ । అర్కక్షీరైర్ద్వినం
మర్ద్యం సర్వం తద్గోళకీకృతమ్ । రుహ్యాథ భూధరేపాచ్యం

పుత్రై కేనసముద్ధరేత్ । ఏషవం శేష్యగోనామస్త్రి హగుల్కృద
రంజయేత్ । ఘృతైర్ధుంజా ద్వయంలేశ్యం నిష్కంశ్యేత
పునర్నవామ్ । గవాంమూత్రైః పిబేచ్ఛాను రజసింవా గ
వాంజలైః । పంచాంగందేవదాగోస్తు చూర్ణంకర్షంశివాంబు
నా । మాషచూత్రం పిబేద్యస్తు స్త్రీహస్తస్యకరోతికిమ్ ।

తా. రసభస్మము వంగభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిశీలవ గంధకము వీనిని
దినసు కొక్కొకపలముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి జల్లేడశీలతో 1 దినము మర్చిం
చిముద్దచేసి మూకుళ్ళలోనునిచి క్రింద పైన చీలమున్న లేపనముచేసి ధూధర పుటం
బిడి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తు నేతితో సేవించిన తోడనే నిష్కప్ర
మాణము తెల్లగలిజేరువేరు చూర్ణమునుగాని లేక పసపుచూర్ణమునుగాని గోమూత్ర
ములో గలిపి సేవించిన స్త్రీ హోదరము గుల్మము హరించు. లేక కర్ష ప్రమాణ దేవ
దారు * పంచాంగముల చూర్ణమును వుసిరికపండ్ల రసముతో గలిపి మాషప్రమాణ
ముపై యాషభమునుగలిపి సేవించిన స్త్రీ హోదరము హరించు.

సర్వోదరములకు బ్రహ్మ వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విడంగం దాడిమంకృష్ణం † నింబత్వ గ్దహనం
వచా । త్రూషంపాతాదేవదారు నిశావ్యాఘ్రునఖాభయా ।
రేసుకం రోహిణీచైలా త్రివృత్ప్రత్యేకకార్షి కమ్ । నేపాళబీజ
చూర్ణంచ దంతిమూలాంపలంపలమ్ । బ్రహ్మదండీ రసప్రస్థం
ప్రస్థమాజ్యం పురాతనమ్ । పూర్వకల్మయుతం పాచ్యం
మృద్వగ్నోచనుపాచితమ్ । భక్షయేద్బదరాకారాం నిత్యం
బ్రహ్మనటీంశుభామ్ । చతుష్షష్ట్యుదరవ్యాధీ సాధ్యాసాధ్యా
న్నిహంత్యలమ్॥

తా. వాయువిడంగములు దాడిమవరుగుచంగల్వకోష్ఠ వేపపట్ట చిత్రమాలము
లేక క్రిగంధము పస త్రికటుకములు శీరుబొద్ది దేవదారు పసపు † వ్యాఘ్రనఖు

* పంచాంగములన—ఆకు వేరు విత్తులు పువ్వులు పట్ట ఆనునవియ.

† నింబత్వక్రందనంవచా.

‡ పులిగొడుగు.

కరక్కాయలు రేణుకలు కటుకగోహిణి యేలకులు తెగడపినిని దినుసుకుకర్ష ప్రమా
ణముచొప్పన ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి 1 పలముశుద్ధిజేసిన నేపాళచూర్ణము
1 పలము నేలదంతివేళ్ళచూర్ణమును 1 ప్రస్థముబ్రహ్మదండివేళ్ళ రగముతో నూరికల్క
ముచేసి పైచూర్ణముతోగలిపి 1 ప్రస్థము ప్రాతనెయ్యినిచేర్చి మృద్ధ్వగ్నితోపక్వముగ
వండి రెగుపండంత ప్రతిదినము నేవించుచుండిన సాధ్యసాధ్యోదరములు గుల్మము
శూల విద్రధి మొదలగు 64 వుదరరోగములు హరించు.

ఉదరములకు కదళీయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోదుద్ధేకదళీపత్రం పిష్టమంతఃపుటంపచేత్ ।
తద్భస్మోదకపానేన సమస్తోదరనాశనమ్ః॥

తా. ఆరటివరుగును ఆవుపాలతో తడిపి ముద్దగనూరి పుటంబిడిన భస్మంబగు
ఆభస్మము నుదకముతోగలిపి త్రాగిన సర్వోదరములు హరించు.

ఆనాహరోగ నిదానము,

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ఆమంశకృద్వా నిచితంక్రమేణ భూయోవిబ
ద్ధంవిగుణానిలేన । ప్రవర్తచూనం నయథాస్వమేనం వికార
మానాహముదాకారంతి । తస్మిన్భవంత్యాను సముద్యవేతు
త్పిష్టాప్రతిశ్యాయశిరోవిదాహః । ఆమాశయేశూలమదో
గురుత్వం స్పృష్ట్యంభ ఉద్ధార విఘాతనంచ । స్తంభఃకఠీ
ప్యష్ట పురీషమూత్రే శూలంచమూర్చా శక్వతిశ్చఛర్దిః ।
శ్వాసశ్చపక్వాశయ జేభవంతి తథాలసోక్తా నిచలక్షణాని॥

తా. దుష్టవాతమువలన ఆమముగాని లేక పురీషముగాని క్రమముగసంచితం
బై పలుమారు బద్ధగింపబడినదై స్వమార్గమునందు బాగుగాబ్రవర్తింపకవికారమును
గలుగజేయుచుండునది ఆనాహమనంబడు. ఆమమువలన జనించిన ఆయనాహము
నందు దప్పి పడిపెము తలయందు తాపము ఆమాశయమునశూల జడత్వము తొమ్మ
డచుట తేనుపులువెడలకుండుట నడుము వీపు మలము మూత్రము స్తంభించుట శూల
మూర్చగలుగుట మలమునుగ్రక్కుట శ్వాసము యీ లక్షణంబులు గలుగు పక్వాశ
యమున జనించిన ఆనాహమునందు అలసరోగోక్త లక్షణంబులు గలుగు. అలసరో
గలక్షణంబు తెల్పియిన—శ్లో॥ కుక్షీరా నహ్యతేత్కర్థం వ్రతాప్ త్పరికూజతి ।

నిరుద్ధో మారుతశ్చైవ సంకుటాపువరిధావతి | వాతవగ్నోవిరోధశ్చ యస్యాత్వర్థం భవే
దపి | తస్యాలసకమాచప్తేతృష్ణో ద్దౌకాతుయన్యచ | అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్క-
లు ద్దంభించుట ప్రజ్ఞావిహీనుడై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుట వాతము
న కధోముఖ వ్యాప్తిలేక నడ్డగింపబడుటవలన కుట్టిపైభాగము హృదయము కంఠ
ము మొదలగు వానియందు వాతము సంచరించుట వాతము మలము బంధింపబడుట
మిక్కుటముగ దప్పి తేనుపులుగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది అలసక మనంబడు
సనుట.

శ్లో॥ [చరకే] ఆనాహమత్యుగ్ర రుజంసశబ్దం కృత్వానిలోంత్రే
ద్వయమార్దరోధాత్ | అపూపయక్తో జఠరోయతీస్యా దా
నాహనూద్యాః పరిచక్ష తేచ॥

తా. విరుద్ధములగు నన్న పానాది కేవలవలన వాతము బ్రకోపించి ఊర్ధ్వా
ధోమార్గ ప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును కడుభయంకరమైన నొప్పి
గలుగంజేయుచు అపూపాకారముగ గడుపును నుబ్బినటులంజేయునది ఆ నాహరోగ
మని పెద్దలు నచించెదరు.

ఉదావర్త నిదానము

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రూక్షేః గోద్రవముద్గ చూర్ణ
చణక్తైః కృద్ధోనిలోధస్సిరాక్ | రుద్ధావ ర్త్యమలంచ శోష్య
కురుతే విఘ్నాత్రణంగంతతః : గచ్ఛన్నూర్త్యమసా హిశూ
నమరుచిః కంటూహ్యుదావర్తకృత్. ॥

తా. రూక్షకరద్రవములు కొఱ్ఱలు పెగులు జొన్నలు సెనగలుఅను వానిని
మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము బ్రకోపించి అధోగతసిరలబంధించి మల
ముసూర్ధ్వముగజేసి యెండించి మలమూత్రములనడ్డగించి తొమ్ము వీపు కణతలు పొ-
త్తికడుపు తల అనువానియందు నొప్పిని శ్వాసము తాపము జ్వరము శోఫ ఆరుచి
కంతములలో నవ అనగా వోకరింతలు, (అనువాని గలుగంజేసి యూర్ధ్వముఖంబై పు-
దావర్తరోగమును గలుగంజేయు.) పుదావర్తమన—(మలమునోటినుండివెడలుట.)

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాయుః కోస్తానుగోరూక్ష కషాయః కటుతి
క్తకైః | భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తంకరోతిచ | ఛాత

మూత్రపురీషాశ్రుకఫసేదోవహానితైః । సోతాన్యుదావర్త
యతీపురీషం చాతివర్తయేత్ । తతోహృద్వస్తి శూలారో
హృల్లాసారతిపీడితః । వాతమూత్రపురీషాణికృచ్ఛేణలభతే
నరః । శ్వాసకాసప్రతిశ్వాస దాహమోహతృషాజ్వరాః ।
వమిహిక్మా శిరోరోగ మనశ్శృవణ విభ్రమాః । బహూ
నన్యాంశ్చలభతే వికారాన్వాతకోపజాః॥

తా. రూక్ష వగను కారము చేదుగలపదార్థముల భుజించుటవల్లన కోష్ఠగత
వాతము బ్రకోపించి తత్త ణమన వుదావర్తరోగమునుగలుగంజేయు, మణియు వాత
ముమూత్రముల అశ్రు కఫ మేదస్సుల వహింపుచుండు సోతోహృద్వర్తములయందువ్యా
పించి మలమును శోషింపంజేసి పూర్ణముగ వెడలింపంజేయు దానివలన న్నూదయ
ముపొత్తికడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల వోకర అస్వాప్నముగలిగి
మలమూత్రవాతములు కడుకష్టముమీద వెడలుటయేగాక శ్వాసము దగ్ధ పడినము
తాపము మోహము దస్పి జ్వరము నాంతి యెక్కిళ్ళు శిరోరోగము మనస్సునకు
భ్రాంతి మందముగ వినుట ఈమొదలగు పలువిధ వికారములు వాతప్రకోపమువలన
గలుగు.

ఉదావర్తా సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణార్దితంపరిక్లిప్తం క్షీణంశూలైరుపద్రుతమ్ ।
శేకృద్వమంతం మతిమానుదావర్తినముత్సృజేత్॥

తా. దస్పి క్లేశము త్షయము శూల అనువానివలన పీడితుడై మలమునువమన
మునేయునట్టి వుదావర్తరోగిణి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ఆనాహవదురావర్త విధినాసముపాచరేత్ ।
ద్యయేహితంవిశేషేణ చూర్ణమగ్నిముఖంసదా॥

తా. ఆనాహచికిత్సలనే వుదావర్తమునందు సగాజేయందగుమతియుఅనా
హోదావర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

అగ్నిముఖ చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిత్రకాతివిషాకుష్ఠ హింగుసౌవర్చలం వ

నిరుద్ధో మారతశ్చైవంకుక్షాపుపరిధావతి | వాతవగ్నోవిగోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవే
దపి | తస్యాలసకమాచప్యేత్యష్టో ద్దౌరాతుయన్యచ | అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్క
లుత్తంభించుట ప్రజ్ఞావిహీనుడై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుటవాతము
న కధోముఖ వ్యాప్తిలేక నడ్డగింపబడుటవలన కుక్షీవైభాగము హృదయము కంఠ
ము మొదలగు వానియందు వాతము సంచరించుట వాతము మలము బంధింపబడుట
మిక్కుటముగ దప్పి తేనుపులుగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది అలసక మనంబడు
ననుట.

శ్లో॥ [చరకే] ఆనాహమత్యుగ్ర రుజంశబ్దం కృత్యానిలోంత్రే
ద్వయమార్దరోధాత్ | అపూపయక్తో జఠరోయతీస్యా దా
నాహనూద్యాః పరిచక్ష తేచ॥

తా. విరుద్ధములగు నన్నపానాది కేవలవలన వాతము బ్రకోపించి ఊర్ధ్వా
గోమార్గ ప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును కడుభయంకరమైన నొప్పి
గలుగఁజేయుచు అపూపాకారముగ గడుఘన నుబ్బునటులంజేయునది ఆనాహరోగ
మని చెడెలు నచిం చెదర.

ఉదావర్త నిదానము

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రూక్షేః గోద్రవముద్గ చూర్ణ
చణకైః కృద్ధోనిలోధస్సిరాక్ | రుద్ధావ ర్త్యమలంచ శోష్య
కురుతే విఘ్నాత్రసంగంతతః : గచ్ఛన్నూర్త్యమసా హిశూ
నమరుచిః కంటూహ్యుదావ ర్తకృత్. ॥

తా. రూక్షకరద్రవ్యములు కొఱ్ఱలు పెసలు జొన్నలు పెసగలుఅను వానిని
మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము బ్రకోపించి అగోగతసిరలబంధించి మల
మున్నూర్ధ్వముగ జేసి యొండించి మలమూత్రములనడ్డగించి తొమ్మిది పేపు కణతలు సా
త్రికడుపు తల అనువానియందు నొప్పిని శ్వాసము తాపము జ్వరము శోఫ ఆరుచి
కంఠములో నన అనగా వోకరింతులు. (అనువాని గలుగఁజేసి యూర్ధ్వముఖులైపు
దావర్తరోగమును గలుగఁజేయు.) పుదావర్తమన—(మలమునోటినుండి వెడలుట.)

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాయుః కోష్ఠానుగోరూక్ష కషాయః కటుతి
క్తకైః | భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తంకరోతిచ | ఛాత

మూత్రపురీషాశ్రుకఫమేదోవహానివైః । స్తోతాన్యదావర్త
యతీపురీషం చాతివర్తయేత్ । తతోహృద్వస్తి శూలారో
హృల్లాసారతిషీడితః । వాతమూత్రపురీషాణి కృచ్ఛేణలభతే
నరః । శ్వాసకాసప్రతిశ్వాస దాహమోహతృషాజ్వరాః ।
వమిహిక్మా శిరోరోగ మనశ్శృవణ విభ్రమాః । బహూ
నన్యాంశ్చలభతే వికారాన్వాతకోపజాః ॥

తా. రూక్ష వగరు కారము చేదుగలపదార్థముల భుజించుటవల్లన కోష్ఠగత
వాతము బ్రకోపించి తత్త్వణమున వుదావర్తరోగమునుగలుగజేయు, మణియు వాత
ముమూత్రమల అశ్రు కఫ మేదస్సుల వహించుచుండు స్తోతోమార్గములందువ్యా
పించి మతిమును శోషింపజేసి పూర్థముగ వెడలింపజేయు దానివలన హృదయ
ముపాత్తికడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల వోకర అస్వాస్థ్యముగలిగి
మలమూత్రవాతములు కడుకష్టముమీద వెడలుటయేగాక శ్వాసము దగ్గు పడినెను
తాపము మోహము దస్పి జ్వరము నాంతి యెక్కిళ్ళు శిరోరోగము మనస్సునకు
భ్రాంతి మందముగ వినుట ఈమొదలగు పలువిధ వికారములు వాతప్రకోపమువలన
గలుగు.

ఉదావర్తా సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణార్దితంపరిక్లిప్తం క్షీణంశూలైరుపద్రుతమ్ ।
శకృద్వమంతం మతిమానుదావర్తినముత్సృజేత్ ॥

తా. దస్పి క్లేశము క్షయము శూల అనువానివలన పీడితుడై మలమునువమన
మునేయునట్టి వుదావర్తరోగిణి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ఆనాహవదురావర్త విధినాసముపాచరేత్ ।
ద్యయేహితంవిశేషేణ చూర్ణ మగ్నిముఖంసదా ॥

తా. ఆనాహచికిత్సలనే వుదావర్తమునందు సగాజేయందగుమఱియుఆనా
హోదావర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

అగ్నిముఖ చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిత్రకాతివిసాకుప్త హింగుసౌవర్చలం వ

చా! నూగధీపాష్కరంభాక్లేయవాసీవిశ్వభేషజమ్ | యవతౌ
రంవిడంగానిమరిచంగంధిశౌండికమ్ | ఏతానిసమభాగానిసర్వ
తుల్యాహారీతకీ | ఏతదగ్నిముఖినామ చూర్ణమాశు సుఖా
వహమ్ | శుంథ్యంబునాకోష్ణజలైః పాత్రస్సేవ్యంఘృతేనవా |
హన్యాదజీర్ణమానాహం జ్వరోదా వర్తకుండలీ | అర్ఘాంసి
గ్రహణీవోషంస్థీ హాథ్యానంచదారుణమ్ | హీక్మాంశ్వాసం
జయేత్కానందీపయేచ్ఛహుతాశనమ్ | వస్త్రీహ్నాభికోష్ఠ
స్థంమహంతందోషసంచయమ్ | నిర్హరేద్వివిధంచాన్నంభస్మీ
భవతితత్త్వణాత్ ||

తా. చిత్రమాలము అతివస చంగల్వకోష్ఠ యింగువ శౌవర్పలవణము వస
పిప్పళ్ళు పుష్కరమాలము (దీని యభావంబున నేలములక వేళ్ళు) గంటుభారంగి
ఆముసు శొంతి యవతౌరము వాయువిడంగములు మిరియాలు మోడి గజపిప్పళ్ళు వీనిని
సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దానికిసమముగ కరక్కాయల చూర్ణముగలిపి
1 లేక 2 మాడలయెత్తును శొంతి రసముతోగాని లేక వుష్ణోదకముతో గాని లేక ఆ
పునేతితోగాని ప్రాతఃకాలమున నేవించిన అజీర్ణము ఆనాహము పురాణజ్వరములు
పుదావర్తము వాతకుండలి ఆర్చస్సు గ్రహణి భయాకరమైన స్థి హోదరము కడుపు
బ్బరముయొక్కిళ్ళు శ్వాసకాసములు పొత్తికడుపు తొమ్ము నాభికోష్ఠము అనువా
నియందు వాత పిత్తకేష్మ సంకలితములవలన జనించు రోగములు అగ్నిమాంద్యము
వీనినిహరింపజేసి పలువిధాన్నముల భక్షించినను తత్త్వణమున భస్మం బగుటలుండే
యే. ఇది అగ్ని ముఖచూర్ణమనంబడు దీని సేవనవలన కడుగుము గలుగు.

ఆనాహోదావర్తములకు యోగసార రసము.

శ్లో|| [జాతుకర్ణే] సూతంగంధవిషతామృంభస్మసేనాశతాశకమ్||
తౌరత్రయంపటోలంచపంచకోలంసరామతమ్ | శంఖచూర్ణం
సమూలోడ్యజంబీరా మ్లేనమర్దయేత్ | లశునస్యకపాయేణా
ప్యక్షజేనరసేనచ | అంబూలవల్లీనిర్ధండి మాతౌలుంగార్ద్రక
ద్రవైః | తతశ్చపటికామాష మాత్రాంకృత్వా ప్రయోజ
యేత్ | సర్వగుల్మేషుశూలేషుశ్వాసకాసోదరేషుచ | ఆనాహే

చావ్యుదావర్తే సన్నిపాతేచదారుణే। యోగసార రసోహ్యే
షజాతుకణ్ఠేన నిర్మితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన నాభి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు కేవలముగ వొలిచి శుద్ధిజేసిన తాళకము యవక్షారము సర్జక్షారము టంకణక్షారము చేతిపొట్ల పంచకోలములు యింగువ శంఖభస్మము వీనిని సమభాగము లుగ ఖల్వములోనునిచినిమ్మపండ్లరసము వెల్లులిపాయల కషాయము గచ్చవిత్తులరసము తమలపామరసము వావిలామరసము మాదీపలరసము అల్లపురసము అనువానితో బాగుగ మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో నేడించిన సర్వగుల్మములు శూలలు క్వాస కాసులు వునరములు ఆనాహము వుదావర్తము దారుణమైన సన్నిపాతము నశించు. (తవ్వెడు జొన్నకలిలో 3 బొట్లు వుమ్మెత్తామరసము గలిపి త్రాగిన యరువాయి కట్టకమాత్రము వెడలుటయే గాక రక్తమాత్రము సగా హరించు. ఈతవేళ్ళకషాయము గిద్దెడు కొమ్మన పిండివేళ్ళరసము తవ్వెడు ముందుోసవిత్తులుసోలెడు వీని నెల్ల నేకముజేసి సోలెడురసములో సస్మాని యెత్తుపంచదార 1 తులముజేల క్రొ 1 తులము యేలకులు నూడయెత్తు శుద్ధిచేసిన నేపాళపు గింజలు గ్రహించి యుద్రకముతో నూరి కలిపి నేరు రసమును త్రాగిన బంధింపబడిన మలమాత్రములు వెడలు.

శ్లో॥ ఉపదావర్తే సమభ్యజ్య స్విన్నగాత్ర ముపాచరేత్ ।

ఆనాహేచతథా కార్యం వస్త్యావర్తేశ్వకర్మణా ।

తా. ఉదావర్తము అనాహము అనువానియందు శరీరమునకు చమురుబట్టించి కాచి చెమటను స్రనింపంచేయుటయే కాక వస్త్రీకర్మంచేసి పిదపఆసనములో భేదన వర్తిమనిచి మలమును వెడలింప చేయవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఉద్ధారస్యావరోధేతు సైహికం ధూమమాచ

రేత్ । ఛర్దినిగ్రహణం జాతే వమనం లంఘనంహితమ్ । విరే

చనంచాత్రమతం తేనాభ్యంజనంహితమ్ । వస్త్రీశుద్ధికరై

స్నిగ్ధం చతుర్థా జలంపయః॥

తా. తేనుపుల నడ్డగించుటవలన జనించిన వుదావర్తమున స్నిగ్ధపదార్థము నగ్ని యందువైచి దానిఘాపమును పానము సేయవలయు. వాంతిని నడ్డగించుటచే జనించిన వుదావర్తమున వమనము లంఘనము విరేచనము వైలాభ్యంజనము అనువానిని మునియు

వశున్ది కరావధయక్తముగ గాచబడిన కషాయములో 4 భాగములు పాలుగలిపి దానిసేవనను చేయించవలయు.

ఉదావర్తమునకు నారాచ చూర్ణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఖండంపలం త్రివృత్తాక్షః కృష్ణాకర్షద్వయంచూర్ణమ్ | ప్రాగ్జ్యోజనస్యమధునా బిడాలపతకం సరోలిహ్యత్ |
ఏతద్దాఢపురీషేజ్జేయం విజ్ఞే రుదావర్తే |
మధురంనరపతి యోగ్యం చూర్ణం నారాచకంనామ ||

తా. ఖండశర్కర 1 పలము శుద్ధిచేసిన తెగడ చూర్ణము అక్షప్రమాణము పిప్పలిచూర్ణము 2 కర్ణములు యిటుల వానినెల్ల సేకముచేసి భోజనాత్పూర్వము బిడాలపతకమును (అనగా 1 రూపాయయెత్తును) తేనెతో భక్షించిన మలబద్ధమును పుదావర్తమును హరించు, ఇవి మధురముగ నుండుటచే భూపతులకు యోగ్యంబు.

ఫల చూర్ణము.

శ్లో॥ ఫలంచ మూలంచ విరేచనోక్తం హింక్వర్కమూలం దశ
మూలమగ్ర్యమ్ | స్నుక్పిత్రకశ్చేతి పునర్నవాచ తుల్యాని
సర్వైర్లవణానిపంచ | స్నేహైస్సముద్రైస్సహజర్జరాణిసశం
ఖసంధౌ విపచేత్పులిపై | పక్వంసుపిప్థం లవనంతదన్నైః పా
నైస్తథానాహ రుజామయఘ్నమ్ ||

తా. విరేచనకర్మలైన ఫలములు లేక వేళ్ళు యింగువ జిల్లేడువేరు దశమూలములు త్రిఫలములు జెముడు చిత్రమూలము గలిజేరుయివి సమభాగములు వీనిని సమము పంచలవణములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి శంఖమునందునిచి దానినందులకు పుష్పపేలాలును నేతితో నూరి పూసి పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అన్నముతోడగాని లేక యుదకముతోగాని సేవించిన ఆనాహము హరించు.

తుంబురు చూర్ణము.

శ్లో॥ తుంబురుశ్చ భయాహింగు పౌష్కరం లవణత్రయమ్ |
యవానీచయవత్కరం విడంగేనసమానిచ |

త్రివృత్తిగుణితంచూర్ణం పిబేదుష్ణేణవారిణా ।
ఆనాహముదరాణ్యష్టౌ నిష్ఠంధంచాపినాశయేత్ ॥

తా. ధనిములు కరక్కాయ యింగువ పుష్కరములము సైంధవలవణము బుడాలవణము కాచలవణము వోమము యవక్షారము వాయువిడంగములు అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన తెగడమార్గము గలిపి పుష్పదకముతో నేవించిన ఆనాహము సర్వోదరములు మలబద్ధము నశించు.

భేదన వ ర్తి.

శ్లో॥ [అస్యశాస్త్రే] గోమూత్ర చర్ది ఫలరామరదంతికైశ్చ కం
కుష్ఠసైంధవభిడైశ్చ గుడిప్రగాడైః । ఆగారధూప సహితై
రితి వస్త్రులేపా ద్వర్తీ రుదే గ్రధిత విడ్వటికామయః ॥

తా. మ్రోగపండు యింగువ నేలదంతికెక్క కుంకుడుసండ్లు సైంధవలవణము బుడాలవణము బెల్లము కరుధూపము పీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి క్కోకబట్టకుబట్టించి వర్తిచేసి ఆసనమునంచునిచిన పుంటగట్టి వెడలకుండెడి మలము నుగావెడలు.

శ్లో॥ త్రివృత్త కిష్టా హరీతక్య స్త్రిచతుః పంచభాగతః ।
గుళికాగుదతుల్యాస్యా ద్విద్భంధన గదాపహః॥

తా. తెగడ 3 భాగములు పిప్పళ్ళు 4 భాగములు కరక్కాయలు 5 భాగములు యిటుల వానినికలితోనూరి గుదద్వారమునకు దగినటులయుండుటచేసి ఆసనములో నునిచిన బంధింపబడియుండుమలము వెడలు.

విద్రధి నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] త్వగ్రక్తచూంస మేదాంసి ప్రతోష్యాస్థిన
మాశ్రితాః । దోషాసోధంశవైర్ఘోరం జనయంత్యుచ్ఛ్రితా
భృశమ్ । మహాశూలం రుజాపంతం వృత్తంవా పృథవాయ
తమ్ । సవిద్రధిరితిఖ్యాతో విజ్ఞేయః పక్షిధశ్చనః । పృథగ్గో
ష్ఠైస్సమస్తైశ్చక్షు తేవాప్య సృజాతథా । పక్ష్యామపిహి తేషాం
తు లక్షణం సంనిగద్యతే॥

తా. వాతాదిదోషములు కడువస్త్రంబులై అసుల నాశ్రయించి త్వక్ రక్త మాంస మేదస్సుల జెంచి వుత్పత్తియగునపుడే కడుశూల పీడతోగూడి అస్తిపర్యంతము వ్యాపించియుండు మూలముగలదై గుండ్రముగగాని లేక నిడుపుగగానుండు భయంకరమైన వాపును మెల్లమెల్లగ గలుగఁజేయు యిదియ విద్రధి యనంబడెయిది వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత తుత రక్తములన ర్విభంబులు యికవానిలక్షణంబుల వచించెద.

వాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణోరుహోవా విషమో భృశమత్వేర్ధవేదనః ।

చిత్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధి ర్వాతసంభవః ॥

తా. నల్లగగాని యెఱ్రగగాని విషమమన వొకానొకపుడు సన్నగ వొకానొకపుడు లావుగ నుండినదై కడువేదనాయుక్తమై జనించిన పలునిభములైన వుత్పత్తిపాములతో గూడియుండునది వాతవిద్రధియని తెలియవలయు.

పిత్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] పక్షోదుంబరసంకాశ శ్యామోతిజ్వరదాహవాక్ ।

క్షిప్రోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిః పిత్తసంభవః ॥

తా. పండిన అత్తిపండువలెగాని లేక నలుపువర్ణముగగాని నుండినదై జ్వర దాహములతోడఁగూడి తీవ్రమైన వుత్పత్తిపాకములంగలది పిత్తవిద్రధియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ శరావసదృశఃపాండు శ్శీతస్నిగ్ధోల్పవేదనః ।

చిరోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిఃకఫసంభవః॥

తా. మూడుతుతో సమానమైన యాకారము పాండురవర్ణము శీతలము స్నిగ్ధత్వము అల్పవేదనగలదై సాపకాశముమీద వుత్పత్తి పాకములం జెందునది కఫవిద్రధియని తెలియవలయు.

పండిన విద్రధియొక్క స్రావము.

శ్లో॥ తనుపీతసితాశ్చైచమా మాస్రానాఃక్రమశఃస్మృతాః ॥

తా. పైజెప్పబడిన వాత పిత్తశ్లేష్మ విద్రాగులు పండినయెడల వానియందు వాతాదిక్రమముగ నన్నుగ పసపువర్ణముగ తెల్లగ సాగ్రము గల్లు.

సన్నిపాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నానావిర్లరుజాస్రావోఘంటాలో విషమో
మహాః । విషమంపచ్యతేచాపి విద్రధిస్సన్నిపాతికః॥

తా. పలువిధములైన పీడ ప్రావముగలుగుట గంటవలె నుండుట చిన్నదిగ గాని విషమముగ (అనగా అసాధ్యముగ నుండుట) పెద్దదిగ నుండుట విషమపాకమన (కొంతభాగము చిరకాలముమీద మఱికొంతభాగము తీవ్రముగ గంభీరముగ వుత్తానముగ పొడవుగ క్రిందుగ పండుట) ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాత విద్రధియని తెలియవలయు.

అభిఘాతజవద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ తైస్సైర్యావైరభిహితే త్తేవాపథ్యకారిణః ।
త్తోమ్మావాయువిసృత స్సరక్తపిత్తమిరయేత్ ।
జ్వరస్తృష్ణాచదాశ్చ జాయంతే తస్యదేహినః ।
ఆగంతువిద్రధిజ్ఞేయః పిత్తవిద్రధిలక్షణః ॥

తా. క్షృల్లోష్ట పాషాణాదికములవలన అభిఘాతముగాని లేక గాయముగాని గలిగియుండునపుడు అపథ్యము నేయుటవలన వాతము ప్రకోపించి తన్మూలంబునవృద్ధింబడిన త్తోమ్మ రక్త సహితంబై పిత్తమును ప్రకోపింపజేసి జ్వరము దప్పి తాపము అనువానిని గలుగజేయుచు పిత్తవిద్రధి లక్షణము క్తంబైయుండిన అభిఘాతజవద్రధియని తెలియవలయు.

రక్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణాన్వీటావృతశ్శ్యామస్తీ దాహ రుజాకరః ।
పిత్తవిద్రధిలింగస్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే॥

తా. నల్లనిస్ఫోటకములతో వ్యాప్తంబై శ్యామలవర్ణము తీవ్రమైన తాపము పోట్లు జ్వరముగలదై పిత్తవిద్రధి లక్షణము క్తంబైయుండునది రక్తవిద్రధి యనంబడు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పననేన స్తనసిరా స్సంవృతాః ప్రాప్యయాపి

తామ్ । నూతానాంగచ్ఛిణీనాంతుసంభవేచ్ఛ్వయధుర్ఘనః ।
స్తనేస్త్రీయస్సదుగ్ధేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః । నాడీనాం
సూక్ష్మవక్త్రీన్వాత్కన్యానాంనసజాయతే॥

తా. ప్రసవించిన స్త్రీలయొక్కగాని లేక గర్భిణీ స్త్రీయొక్కగాని పాలతో
గూడియుండు స్తనములయందు వాతముబ్రక్షోపించి సిరలంజెంది వానిముఖముల సం
కుచితంబులుగచేసి బాహ్యవిద్రధి లక్షణంబుగల కఠినమైనవాపును గలుగఁజేయు
దియస్తనవిద్రధి యనంబకు కన్యకలయొక్క స్తననాడీముఖములు సూక్ష్మంబులుగ
నుండుట వలన వారలకీ స్తనవిద్రధిజనింపకుండు యిది వాతాది విద్రధులయందే
అంతర్భావమును జెందియుండు)

అంతర్విద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ పృథక్సంభూయవాదోపాః కుపితాగుల్మరూపిణమ్ ।
వల్మీకవత్సమున్నద్ధమంతః కుర్వంతివిద్రధిమ్॥

తా. శరీరమధ్యమున వాతాదిబోషములు ప్రత్యేకములుగగాని లేక వొకటిగ
జేరిగాని బ్రక్షోపించి గుల్మరూపంబై పుట్టవలెపెరిగి విద్రధినిగలుగఁజేయు. ఇదియు
అంతర్విద్రధి యన బడు.

విద్రధి స్థానములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేవస్తిముఖేనాభ్యాంకుక్షౌవంక్షణయో
స్తథా । వృక్కయోఃస్థిహ్నియకృతిహృదయేక్లోమ్నిచాప్య
ధ । ఏషాముక్తానినీంగానిబాహ్యవిద్రధిలక్షణైః । గుదేవా
తనిరోధస్తువస్త్రాకృచ్ఛాల్పమూత్రతా । నాభ్యాంహిక్కా
తథాటోపఃకుక్షౌమారుతకోపనమ్ । కటిపృష్ఠగ్రహస్త్రీహోవం
క్షణోత్థేన విద్రధౌ । వృక్కయోః పార్శ్వసంకోచస్థి
హ్నియచ్ఛాసానరోధనమ్ । సర్వాంగప్రగ్రహస్త్రీహో
వ్యాదికంపశజాయతే । శ్వాసోయకృతిహిక్కాచక్లోమ్ని
చేపీయతేపయః ॥

తా. గుదము మూత్రద్వారము బొడ్డుకుక్షి అండసంధులు కుక్షిపిండము స్థిహ్ని
ముయకృత్తు హృదయము క్లోమము (పిపాసాస్థానము) అనునీడ్గలములయందు విద్రధి

జనించి బాహ్యవిద్రధి లక్షణ యుక్తంబైయుండు విద్రధి గుదమధ్యమున జనించిన వాతమునకు ప్రతిబంధముగలుగు పాత్తికడుపు మధ్యమున జనించిన కష్టము మీద కొంచెకొంచుముగ మాత్రము వెడలును నాభి మధ్యమున జనించిన యెక్కిళ్ళురుజా పూర్వకమైన క్షోభగలుగుట ప్రక్కలయందు జనించిన వాతము బ్రకోపించుగజ్జలము ధ్యమున జనించిన నడుము పీపు యివి బలముగ నీడుపును కుక్షిపిండ మధ్యమున జనించిన పార్శ్వములయందీడుపుగలుగు స్త్రీహస్తానమున జనించిన యెగయూపిరి నడ్డ గింపంబడుహృదయమున జనించిన సర్వాంగముల నీడుపు కంపనము గలుగు యక్ష్మత్తు మధ్యమున జనించిన శ్వాసము యెక్కిళ్ళుగలుగు క్లోమస్తానమునందు జనించిన పలు మారు వుదకపానమునందిచ్చుగలుగు.

విద్రధిస్రావ నిర్గమనము.

శ్లో॥ నాభేరుపరిజాఃపక్వాయాం త్యూర్థ్యమితరేత్వః ।

అధస్సృతేషుజీవేత్తు స్రుతేషూర్ధ్వం నజీవతి॥

తా. నాభికిపైనజనించిన విద్రధి పండినయెడల ముఖమువలన స్రావము గలుగు (నాభికిక్రిందుగ జనించిన విద్రధియందు గుదద్వారమువలన స్రావముగలుగు నాభియందు జనించిన విద్రధియందు దిరుమార్గములుగ స్రావముగలుగు) విద్రధియంద ధోభాగమువలన స్రావముంగలరోగి జీవించుననియు పూర్వభాగమువలన స్రావము గలరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

విద్రధిసాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ హృన్నాభివస్తివర్జ్యంయే తేషు భిన్నేషుబాహ్యతః । జీవేత్క దాచిత్పురుషో నేత రేషుకథంచన । సాధ్యావిద్రధయఃపంచ వివర్జ్యస్సాన్నిపాతికః । ఆచుపక్వవిదగ్ధశ్వం తేషాంతోధవదా గిశేత్॥

తా. అమృత నాభి పాత్తికడుపు ఆనునీస్తానములయందు గాకతక్కినస్థానముల (అనగా స్త్రీహము క్లోమము మొదలగుస్థానముల) విద్రధిజనించి వెలుఫలపగిలినయెడల ఒకానొకపుడు రోగిజీవించు. హృన్నాభివస్తివలయందైనయెడల రోగి మృతిజెందు మఱియు పైజెప్పబడిన 5 విద్రధులు సాధ్యంబులు సన్నిపాతవిద్రధి అ సాధ్యంబు. వానిలో ఆచు పక్వ విదగ్ధావస్థలు 3 ను వాపువంటివని చెలియవలయు.

అసాధ్యవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ ఆత్మాతంబధనివ్యందం ఛర్దిహిక్మాత్మహాన్వితమ్ । రుజాశ్వా
నసమాయుక్తం విద్రధిర్నాశయేన్నరమ్॥

తా. విద్రధియందు కడుపుబ్బరము మాత్రప్రతిబంధము వాంతి ఎక్కిళ్లు ద
ప్పిపోట్లు శ్వాసము అనునవి గలిగిన రోగి మృతిజెందునని చెలియవలయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] కోష్ఠేబహిర్వాహిత రుక్కోఘోవి
ద్రధిరుచ్యతేవిద్రధిర్నాంతిహిద్భావా శ్వాసవానాభిదేశతః॥

తా. కోష్ఠమునకు లోనగాని లేక వెలుపలగాని కడుపునొప్పి వాపుగలిగిన
విద్రధియనంబడు. దీనియందు ఎక్కిళ్లు శ్వాసము నాభిలోనుండి జనించిన రోగి
మృతిజెందు.

విద్రధిసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేనాత నిరోధంతు నస్తాకృచ్ఛాల్ప
మూత్రతామ్ । కురుతే విద్రధిఃపుంసాం తస్యాదౌ రక్త
మోక్షణమ్॥

తా. మదము వస్త్రీ అనుస్థలముల పురుషునికి జనించిన విద్రధియందు వాత
ప్రతిబంధము అల్పమూత్రత్వము క్రమముగ గలుగుదానియందు తొలుత రక్త స్రావ
మునుజేయవలయు.

వాతవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్వాఢేవరుణవల్కలస్య పిబేద్వా సైంధవం
తథా । శిలాజతుసమంహింగు మసాధ్యం విద్రధింజయేత్ ॥

తా. సైంధవలవణము శిలాజత్తుభస్మము ఇంగువ వీనిని సమభాగములుగ ను
నిచికొని ఆలిమిడివేళ్ళ కషాయముతో కేవలించిన అసాధ్యవిద్రధులు హరించు.

శ్లో॥ క్వాఢంశిగ్రో ర్వచాయాశ్చ హింగుసైంధవచూర్ణకైః । సం
యుక్తసాయయేచాంత్రై విద్రధిరోగసీడితమ్॥

తా. ఇంగువ సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసిమునగచె
క్కువన అనువాని కషాయములోగలిపి కేవలించిన విద్రధిహరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] చిత్రమూలస్యద్వక్ష్పంచాభక ధన్వయాసవా
పాపాతాచ|ఉగ్రాపునర్నవాద్వయ శిగ్రుత్వగ్బలా భూపీలు
నిర్దుండ్య| చవ్యరూపేంద్ర యనఖదిరసారకింశుకత్రిఫలా |
ద్వికరంజం' త్రివృద్ధంతిపుష్కరకణామూః సహచరై రండాః |
పృథక్పలాన్యేషాం సప్తదశమూలకస్య పృథగ్ద్విపలంచ | ప
ర్వమిదం ద్వాదశదోశేజలేచ పాచయేద్విధినా|అష్టాంశేవ
శేషితేతస్మిన్నవ వస్త్రకరిస్సతం భవతి| క్యాభేతథావైర్వి
శత పలంగుడంచ నిక్షిపేత్సమ్యక్| కోశామృతాకుమారీతప
స్విసీ మధుహుతభుక్పథ్యాచ | ఆర్ద్రకిరజసీ పునర్నవాగో
మయరసంచ మిశ్రయేత్తత్ర| గవాంమూత్రంసర్పి పైలంచ
పృథక్పృథక్ప్రస్థంచాదాయ | అభయానాంచసహస్రం గో
మూత్రస్విన్నం జర్ఙ్గురితంలోడ్యశనైర్భూయః| ఏతద్దూర్వాన్వి
లోడ్యవిపచేదవతార్యహిగుశుంతి మరీచకణానామ్ | పృథ
క్త్రిఫలానాంచూర్ణ మయోరజసప్లట్పలానితత్రావపేత్ |
శీతేతతోమధునఃప్రస్థచతుష్కంతద్ధాన్యేనిభావయేత్పక్షమ్|
ఏతత్తాంకాయనేనకథితోయంకబలగ్రంహంశేహయేత్ప్రాతః|
ఏతద్దుల్కాపరంచనిసూన్యా ద్వివిధానిదారుణాని | శూలా
న్యష్టీలానాహ ఊయవిషమద్యర తృడ్విద్రధీంశ్చాపి ||

తా. చిత్రమూలపుపట్ట 5 ఆభకములు శేగటిదూల అడ్డసరము శిరుబొద్ది వె
ల్లులి తెల్లగలిజేరు ఎఱగలిజేరు మునగపట్ట ముత్తవపులగము ముచ్చతుమికి వానిలిచ
వ్యము నల్లజీడి కొడిసెపాల కాచు మలుమోదుగ త్రిఫలములు కానుగచెక్క నెను
లిచెక్క తెగడ నేలదంతి పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున ఆముదపువేళ్లు) మోడి
గోరింట ఆముదపువేళ్లు ఇదిదినుసుకు 7 పలములు దశమూలములు (అనగామారేడు
గుమ్మడు తక్కులి కలిగిట్టు కొలపాన్న నేలములక నక్కపొన్న పెద్దములక పల్లె
గుంబి నినుసుకు 2 పలములు యిటులవాని నెల్లదంచి 12 ప్రాగముల ముగముబోసి 8

వ భాగముగ కషాయముకాచి కొత్తవస్త్రములో వడియగట్టి అగు 200 పలముల బెల్లము నేతిబీర తిప్పతీగ కలుబంతపనివేరు యిప్పపువ్వు చిత్రమాలము కరక్కాయలు అల్లము పసపు గలిజేరు అరువానిచూర్ణము గోమయరసము గోమూత్రము నెయ్యి తెల్లఆవనూనె యివి దినుసురు 4 సేరులు గలిపి పిదప 1000 కరక్కాయలను విత్తులును దీసి గోమూత్రములో నానబెట్టి యెండించి పైదానిలో బాగుగగలిపి గరి. టెకాడతో గలియబెట్టుచు పాకముజేసి దించునపుడు యింగువ శొంఠి మిరియాలు పిప్పళ్ళు అనువాని చూర్ణమును దినుసురు 3 పలములు వుక్కుపాడి 3 పలములుగలిపి సాంగశీతలమున 4 ప్రస్థములు లేనెబోసి ధాన్యరాశియం దొక పక్షుంబునిచి ప్రాతః కాలమున 1 రూపాయ యెత్తును నేవించిన గుల్మము దారుణమైన పలువిధశూలలు అష్టిలము క్షయము విచమజ్వరమునప్పి విద్రధి హరించు. ఇది కాంకాయనునివలన జెప్పబడియె.

శ్లో॥ విద్రధౌవ్రణవత్సర్వం కర్మకుర్యాద్విషగ్వరః॥

తా. విద్రధిరోగమును వ్రణమువలెనే చికిత్సంపవలయు.

రక్తవిద్రధియం దుపచారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తాధికస్థితౌవస్థ్యాపి త్తవిద్రధిపక్తియా ।
 న్యగ్రోధస్త్వచశ్చైవ మంజిష్ఠాః కషాయకమ్ ।
 ఆరగ్యధకషాయేణ నిశావహ్ని నికుంభకమ్ ।
 పిష్ట్యాఖాదేజ్యయేత్తేన విద్రధించరజోధికమ్॥

తా. పాత్తికడుపునందు జనించు రక్తవిద్రధియందు పిత్తవిద్రధి చికిత్సంజేయ వలయు. మజ్జిపట్ట మంజిష్ఠి అననీ 2 ను ననుభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి త్రాగినను లేక పసపు చిత్రమాలము పెద్దచూసుచెక్కఅనువానిని లేలచెక్కకషాయముతోనూరి త్రాగినను రక్తవిద్రధి హరించు.

పిత్తవిద్రధియం దుపచారములు.

శ్లో॥ కటుకంవత్సరోశీర భూనింబాతివిషాకణా ।
 ముస్తాచందన దార్ద్ర్యాచ భూనింబోశీరవత్సకమ్ ।
 పద్మానురాలభాశుంఠీ వత్సత్వగ్నిసాచితమ్ ।
 రక్తపిత్తాతిసారఘ్నం పిత్తవిద్రధినాశనమ్ ॥

తా. కటుకగోహిణి కొడిసెపాల వట్టివేరు అతివస నేలవేము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకొంచి త్రాగినను లేక తుంగముపైలు శ్రీగంధము మ్రోనిపసపు నేలవేము వట్టివేరు కొడిసెపాల పద్మకాష్ఠము దురదగొండి శొంఠి కొడిసెచెక్క వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకొంచి త్రాగినను రక్తపిత్తాతిసారములు పిత్తవిద్రధి హరించు.

శ్లేష్మవిద్రధికి త్రివృతాది తైలము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] త్రివృతాప్యగ్ని సిందూరందంతి బిల్వకుళు త్థకమ్ ॥ కర్ణాశంకప్రస్థగోమూత్రే తిలతైలంచతుష్పలమ్ । పాచ్యంతైలా వశేషంతుకఫజే లేపనంహితమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన తెల్ల తెగడ చిత్రమూలము వావిలి నేలదంతి మారేడు పులకలు యివి దినుసుకొక్కొకకర్ణము గోమూత్రము 1 ప్రస్థము నువ్వులనూనె 4 ఫలములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలము శేషించువరకుకొచ్చి విద్రఘులయందు లేపనముజేసిన శ్లేష్మవిద్రధి హరించు.

ఇరిమేదాది ఘృతము.

శ్లో॥ అంజలిశ్చారిమేదత్వ క్నాభ్యాన్యష్టగుణేంధసి । కుడవంతత్రవైధాత్రీస్వరసఃక్షీరకంఘృతమ్ । కర్ణాశంకల్పితంతిక్తాత్మా యంతీధన్వయానకః । ముస్తాచామలకీచైవ జీవంతీచందనో త్పలమ్ । పచేదేకత్రసంతయోజ్య ధ్వుతంపాయయేజ్యయేత్ । విద్రధించనగుల్మంచ దాహమోహజ్వరంతథా । తృష్ణా ర్చాఛర్దిశ్చాక్రోగోఽపి త్తరక్తంస కామలమ్ ॥

తా. అంజలిప్రమాణము నల్ల తుమ్మనెక్కను దంచి 8 అంజలిప్రమాణము నీళ్ళలోవైచి కషాయముగాచి అందు పుసిరికె పండ్లరసము ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి అనువానిని దినుసుకొక్కొక పండ్లవమును చేతిబీర కలుకాసునవేరు చేగలిగిదూల తుంగముపైలు పుసిరికెపప్పు నూనబాల శ్రీగంధము కలువగడ్డలు అనువాని కల్కమును దినుసుకొక్కొక కర్ణప్రమాణమును గలిపి చిక్కగ (అనగా ఘృతపక్వముగ) వండి నేవించిన శ్లేష్మవిద్రధి గుల్మము సకారమువలన విసర్పి తాపము మోహము జ్వరము దప్పి మూగ్గు వాంతి భోగ్యునొప్పి పిత్తరక్తము కామిల హరించు.

ఉదరరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవదానినే] కుభుత్థావాన్తు బృహతీ ద్విపటోలం పున
ర్ననా । పక్వకూష్మాండకతక మిశీహింగుటీకమ్ । గవ్యం
తక్రంపుశ్చికాళీ ముండివారంగబిల్వకమ్ । స్త్రీహస్తీలోదరా
నాహగుల్మ విద్రధిమిత్రకమ్॥

తా. పులవకట్టు తోటకూర లేక చక్రవర్తికూర ములకకాయపొట్లకాయచే
తిపొట్ల గలిజేరుకూర ముదిరిన గుచ్చుడుకాయ యిండుపుకాయ సదాప యింగువ శీ
లకజ్జ ఆవుచల్ల కోలపాన్న బోడతరము నారంజిపండు మారేడుపండు యివి స్త్రీహ
ము అష్ఠీలము వుదరము ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు పథ్యకరంబులు.

ఉదరరోగములయందు దపథ్యము.

శ్లో॥ నింబధాన్యానివిష్పావశాలూరంపిష్టవైకృతమ్ ।
తథాపిఙ్గాలపిణ్యాకమాంసం మధురసంభవమ్ ।
అలాబూదధిచాష్టానికలుషాణిగురూణిచ ॥
స్త్రీహస్తీలోదరానాహగుల్మవిద్రధిత్రవః ॥

తా. వేపపండు కొలి మెల్ల అనుములు కలువగడ్డలు పిండిపంటకము * చార
కంద తెలకపిండి మాంసము మధురజనిత మద్యవిశేషములు అనుగవుకాయ పెలుగు
పులుసు కల్మషద్రవ్యములు గురుకర ద్రవ్యములు యివి స్త్రీహము అష్ఠీలము వుదరము
ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు దపథ్యకరంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరో ధూమ్రా నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
ఉదర ఆనాహ ఉదావర్త విద్రధిరోగ నిదాన
తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య
లక్షణయంత్రం ఏకాదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బసవ రంజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— ద్వాదశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ నీలకంఠమహాదేవం తారకంకరుణార్ణవమ్ ।
దేవేశంభక్తమందార మప్తమూర్తిమహంభజే ॥

తా. మహాదేవుడు సంసారతారకుడు కరుణారసపరిపూర్ణుడు పరవైవేతలకు ప్రభువు భక్తులకోర్కెనీ జేర్చువాడు అప్తమూర్తి స్వరూపుడునగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠనంశాభి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహంనైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజీయని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క ద్వాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

తృప్తా నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భయశ్రమాభ్యాం బలసంక్షయద్వాపూర్ణ
ర్థ్వందితం పిత్తవివర్ధనైశ్చ పిత్తంసవాతం కుపితంసరాణాం
తాలుప్రపన్నంజన యేత్నిపానతా

తా. భయము శ్రమ గలభ్యాం పిత్తమును ప్రకోపింపజేసెడి ఆరోగ్యము వుపవాసము మొదలగు వానివలన స్థానమున జేరియుండు పిత్తవాతములు ప్రకోపించి పూర్వగతంబులై లోదాడను (అనగా పిపాసస్థానమును) జెంది దప్పిని గలుగజేయు.

తృష్ణాసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వబహిర్గమనకర్మశకంతజిహ్వ కాంతి ప్రలాప ముఖశో
షజలాభిలాషా । ద్వేష్యాశనేంద్రియ మనస్వరహానితం
ద్రాసామాన్య లక్షణమిదంకథితంతృప్తోన్మాః॥

తా. నాలుక దైలువెడలుట కంతము నాలుక బిరుసుగనుండుట కాంతిజెడు
టప్రలాపించుట శోకెండుట పీడద్రాగుటయం దిచ్చగలుగుట అన్న ద్వేషము గలు
గుట పంచేంద్రియములు సత్వహీనంబులుగ నుండుట మనస్సు కంతస్వరము చెడుట
తంద్రగలుగుట యివియ తృష్ణాగోగ సామాన్య లక్షణంబులు.

వాతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థ వే] తామాన్యతాచూరుత సంభవాయాంతో
దస్తథా శంఖశిరస్సుచాపి । స్తోత్రోనిరోధో విరసంచనక్త్రిం
శీతాభిరద్భిశ్చ వివృద్ధి మేతి॥

తా. ముఖమెండినడగుట కణత మస్తకము అనువానియందు నూదులతో
బొడుచునటుల పీడగలుగుట రసవాహినినాడులు పునక వాహినినాడులు అడ్డగిం
పంబడుట ముఖము విరసంబగుట శీతోష్ణమునుద్రాగిన దప్పి వృద్ధింజెందుట చక్కార
మువలన నిగురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములుగలది వాతజతృష్ణయని తెలియవలయు.

పిత్తజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛాన్నవిద్వేషవిలాపదాహార క్షేక్షణత్వంప్రపతశ్చశోషః ।
శీతాభిలాషోముఖతిక్తతాచపిత్తాత్మికాయాంపరిదూయనంచ ॥

కఫజతృష్ణా లక్షణము.

తా. మూర్ఛ అన్న ద్వేషము తఱుచుమాటలు తాపము నేత్రములయందెరుపు
వర్ణము కడుశోష శీతపదార్థములయం దిచ్చగలుగుట ముఖముచేనువేసుటసంతాపము
గలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజతృష్ణయని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] బాష్పవరోధాత్కఫసం వృతేగ్నౌ తృ
ష్ణాబలాసేన భవేత్తథాతు । నిద్రాగురుత్వం మధురాన్య
తాచ తృష్ణార్థితశ్శుష్కతీ చాతిమాత్రమ్॥

తా. స్వకారణమువలన బ్రహ్మిం చిన కళము జాత రాగ్ని నాచ్ఛాదించుటచే దాని వేడిమి నడ్డగింపబడినదై అగోమఖండై వుదకమును వహింపుచుండు స్రోత స్సుల శోషింపంజేసి కళప తృప్త్యు గలుగంజేయు. దానియందు నిద్ర జడతృప్త్యుగలిగి నోరు తీపుగనుండుట. ఈ తృప్త్యవలన పీడింపంబడినవాడు కడుశోషంజెందు.

కుతజత్యస్థా లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతస్యరుక్ష్మాణిత నిర్గమాభ్యాంతుష్టాచతుర్థీక్షతజామతాతు ।

తా. శస్త్రాధికములవలన తుతముగలవానికి వీడ రక్తస్రావము గలుగు. వానివలన తుతజ తృష్ణ జనించు. ఇది 4 గ నుండు. (తుతమన... గాయము.)

క్షయజత్యష్టా లక్షణము.

శ్లో॥ రసక్షయ ద్యాక్షయసంభవాసా తయాభిభూతస్తు నిపాది
శేషం! పేషీయతేం భస్మసుఖం నయాతి తాంసన్ని పాతాదితికే
చిదాహుః । తసక్షయోక్తానిచ లక్షణాని తస్యామ శేషేణ
భిషగ్వ్య వన్యేత్ ॥

తా. రసత్వమువలన జనించునది త్వయజ తృప్త్యయనంబడు. దానివలన పీడితుడుగ నుండువాడు త్రేయుంబగులు పలుమారు నీరు ద్రాగినను తృప్తిజెందఁపండు. ఇది సన్నిపాత జనితంబని-కొందరు వచించెవరు. దీనియందు రసత్వమున జెప్పబడియుండు లక్షణంబులన్నియు గలుగునని వైచ్యుడు యిలినీకొనందగు. (రసత్వమున హృదయునునందు పీడమబ్బు శోష చెపుడు చీచులు శరీరముపై బారనటులుండుటదప్పి అను సుప్రదంబులు గలుగునని స్మశుతమునందు జెప్పబడియున్నది.)

ఆమజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్రిదోషలింగామ్ సముద్భవాతు హృచ్ఛా
లనిష్ఠీవన సాదక రీ॥

తా. ప్రదోషలక్షణంబులు హృదయమున శూలకలుగుట జొల్లుగారుట బడలి కగనుండుట ఈ లక్షణముగలది ఆముఖ (అనగా అత్తైర్) తృప్తయని దెలియవలయు.

అన్నజత్యస్తా లక్షణము

శ్రో॥ స్నిగంతథామలవణంతుభుక్తంగుర్వన్నమేవాశుత్యపంశరోతి॥

తా. స్నిగ్ధము పులుసు పుష్ప జడము లేక మాత్రాధికముగల యన్నమును భుజించుటవలన కీఘముగ జనించునది అన్నజ తృప్తయనంబడు.

ఉపసర్గజత్పష్టా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవీయే] దినస్వరః ప్రత్యాందీనానన శుష్కహృదయ
గళతాలుః! భవతిఖలుసోప సర్గాత్పృష్టా సాశోషిణీకమ్నా!
జ్వరమోహభయ కానశ్వాసాద్యు పస్పష్ట దేహనామ్ ।

తా. తృప్తయొక్క యుపద్రవమువలన హీనస్వరము మోహము మనఃక్లాంతముగలుగుట ముఖమువాడుట హృదయము గొంతు దవడలు యెండుట ఈ లక్షణములుగలది పుపసర్గజ తృప్తయని చెలియవలయు మఱియు శరీరము కృశించి జ్వరము మోహము తీయము దగ్ధ శ్వాసము అదిశబ్దమువలన అతిసారము మొదలగు నుపద్రవములతో గూడియుండు తృప్తారోగము కష్టసాధ్యంబు.

అసాధ్యతృష్టా లక్షణము.

శ్లో॥ నర్వాస్త్యతి ప్రసక్తానోగ కృశానాంవమి. ప్రసక్తానామ్ ।
ఘోనోపద్రవయుక్తా స్తృష్ణా మరణాయవిజ్ఞేయా ॥

తా. వాతజాది సర్వతృష్టారోగములు మిక్కుటముగ వృద్ధింజెందినను లేక తృష్టారోగమువలన శరీరము కృశించినను లేక వాంతివలన దప్పిగలిగినను యిట్టి భయంకరమైన యుపద్రవములతో గూడియుండు తృష్టారోగి మృతిజెందునని చెలియవలయు.

దా హ ని దా న ము.

మద్యజస్య దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] త్వచంపాప్త స్పృహనోష్ణా పిత్తరక్తాభి
మూర్ఛితః! దాహంప్రకుర్యతే ఘోతంపిత్త వత్ప్రభేషజమ్!

తా. మద్యపానమువలన పిత్తము బ్రకోపించి దానియొక్క యూచ్ఛము పిత్తరక్తమువలన వృద్ధిజెంది చర్మగతంబై భయంకరమైన దాహమును గలుగఁజేయు. దానియందు పిత్తశమన కరాచధముల నేవింపంధగు.

ర క్తజ పిత్తజదాహ లక్షణములు.

శ్లో॥ కృత్స్న దేహానుగంఠ క్త ముద్రి క్తగదహతిధ్రువమ్ ।
సముష్యతేత్యష్యతేచ తామ్రాభస్తామ్రలోచనః ।
లోహగంధాంగ వదనోపహ్ని నేవావకీర్యతే ।
పిత్తజ్వరసమః పితృత్సచాప్యసవిధిః స్మృతః ॥

తా. సర్వదేహమునగుండు రక్తముబ్రహ్మపించి కడువాహమును గలుగం జేసిన రక్తజదాహ మనంబుడు. దానియందు రోగికి అగ్నివద్ద కూర్చుండియుండు నటుల తాపము దప్పి శరీర నేత్రములయందు చెలుపువర్ణము శరీరము నోరు అమవా నియం దినుముతో తుల్యమైన వాసన శరీరముపై నిప్పును జల్లి నటుల వేదనగలుగు. మఱియు పిత్తాధిక్యమువలన దాహము జనించు దానియందు పిత్తజ్వర చికిత్సం జేయవలయు.

తృష్ణారోగజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిందూర మణిదదర్శణే] తృష్ణారోగాదభైతౌ క్షీణేతజస్స
ముద్ధతమ్ సదాహ్యభ్యంతరం దేహం ప్రదహేన్నందంతనః ।
సంకుమ్భగళతాల్సస్థో జహ్వంనిష్క్రమ్య వేపతే ॥

తా. దప్పి నడ్డగించుటవలన వుదకరూపమైన ధాతువు తీయించి దానివలన పిత్తోష్ణము వృద్ధిజెంది శరీరమునకు లోపల వెలపల దాహమును గలుగంజేయు. దానంజేసి రోగి జ్ఞాన శూన్యండగుటయేగాక గొంతులో దొడ పెదవి అమవాని యందు శోషగలవాడై నాలుకను బైటికిదీసి కదలింపుచుండు.

శస్త్రప్రభాతజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ అస్పృశాపూర్ణకోష్ఠస్య దాహోన్యస్సాన్య తుదుస్సహః ॥

తా. శస్త్రప్రహరమువలన రక్తము కోష్ఠమున (అనగా హృదయాదులయం దు) నిండి దాహమును గలుగంజేయు. ఇదియు శస్త్రజన్యదాహమనంబుడు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ధాతుక్షయ జన్యదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ దాతుక్షయోన్మోహో యోదాహస్తేవ మూర్ఛాత్మమాన్వితః ।
తామస్వరః క్రియానస్స నీదేర్మశనిపీడితః ॥

తా. రసాది ధాతువులు క్షయించుటవలన దాహము జనించు. దానియందు మార్పి దప్పి స్వరభంగము నిశ్చేష్టత కడుపీడగలవాడై మృతిజెంచు.

క్షుతజదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుతజోనశ్చ తశ్చాన్య శ్శోచతోవాప్యనేకధా ॥
తేనాంతర్దృశ్యతేత్యర్థం తృష్ణామూర్ఖా ప్రలాపవాక్ ॥

తా. క్షుతమువలన జనించిన దాహములో అన్న ద్వేషము గలుగు. లేక పలు విధములుగ దుఃఖించుటవలన వెలపట మిక్కుటముగ దాహము జనించు. దానియందు దప్పి మార్పి తఱుచుమాటలు గలుగు.

మర్మభిఘాతజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ మర్మభిఘాతజోవ్యస్తి సోసాధ్యస్సప్త మోమతః ।
సర్వవపచ వర్జాస్సస్య శ్శీతగాత్రస్య దేహినః ॥

తా. మర్మముపై దెబ్బదగుటవలన దాహము జనించు ఇది అసాధ్యము ఈ దాహము 7 వ సంఖ్యగలదిగ నుండు. సర్వదాహములయం చెవని శరీరము వెలపట చల్లగనుండెడినో అట్టివానియొక్క సర్వదాహముల వర్జింపవలయు.

తృష్ణకు పునర్నవాది కల్పము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధ సంగ్రహే] పునర్నవ్యాపామార్గముల
కంజీరకద్వయమ్ । తక్రవిష్ణంపి బేచ్ఛాపిముఖతోష ప్రశాంతయే ॥

తా. గలిజేరువేరు పుత్తరేణివేరు జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములు గమజ్జితోహరి ద్రాగిన దప్పి చూచు.

తృష్ణకు పర్వటీ పటుకములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పర్వటీయాగధీ మూలం పిచుమందార్ద్రక
ద్రవైః । మర్దయిత్వావటీకార్యాముఖశోష ప్రశాంతయే ॥

తా. పర్వాటకము మోడి వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వేపచెక్క అల్లము అనువాని రసములతోహరి మాత్రలుజేసి సేవించిన దప్పిచూచు.

తృష్ణకు ఖర్జూరాది కషాయము.

శ్లో॥ 'అయుర్వేదే' * ఖర్జూరయస్తి కాశ్శీరమృద్వీకాపద్మకేసరమ్
 ధాత్రీపరూపంవ్యాఘ్రీబలా ద్వయంచనుచందనమ్ ।
 మధూకపుష్పకాశ్మర్యంతో యైశ్చైవచతుర్గుణైః ।
 పక్ష్యంపర్యపితంరాత్రోస్థితాభాండేన వేద్యథే ।
 లాజామార్జ్య ప్రతీవాపం శర్కరామధుసంయుతమ్ ।
 తృష్ణాదాహహరంపానేజాతీపుష్పాధిరాపితమ్ ।
 మూర్ఛాదాహ భగ్రిమంచంతి దీప్తంగృహమివాంబునా ॥

తా. ఖర్జూరపండు యస్తిమధుకము కుంకుమపువ్వు ద్రాక్షపండు తామరయు
 గురలు వుసిరికెపప్పు పెద్దయీత పెద్దములక పిన్నములక ముత్తవపులగము పెద్దము
 త్రవపులగము శ్రీగంధము యిప్ప పువ్వు గుమ్ముడు వీనిని సమభాగములుగ నంచి 4
 గింతలు నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి కొత్తపండ్లలోనుని
 చి అందుపేలపుసత్తు పంచదార తేనెగలిపి జాశిఫూపులువైచి 1 రాత్రియునిచి నే
 వించిన' అన్ని చేదహింపంబడుచుండు గృహ యుదకమువలన శాంతియైదు చందం
 బున "దప్పి తాపము మూర్ఛ భ్రమ అనునవి శాంతియైదు.

తృష్ణకు వాలుకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః పలైకంవాలు కంపచేత్ ।
 పాదశేషంవస్త్రపూతం లాజాసక్తుసితామధు ।
 యుక్తంలేహ్యం నిహంత్యాశు దాహతృష్ణామదాత్యయా ॥

తా. 32 పలముల యుదకములో 1 పలము కూతురుబుడమనువైచి 6 వ భాగ
 ముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందుపేలపుసత్తు పంచదార తేనెగలిపి లేహ్యపక్వ
 ముగవండి నేవించిన తాపము దప్పి మదాత్యయరోగము శీఘ్రముగ హరించు.

దాహమునకు సైంధవ[†]ల్పము

శ్లో॥ నిష్కైకంసైంధవం చూర్ణం సురాపల చతుష్టయమ్ ।
 పిబేత్సన్య శ్శమయూతి మద్యసానోథదాహకమ్ ॥

* ఖర్జూరోశరమృద్వీకం పద్మకం పక్ష్య సరమ్ † యస్తిక.

తా. నిష్కలనమాణము సైంధవలవణము 4 పలముల కల్లులోగలపి నేనించి
నమద్యపానమువలన జనించిన తాపము తక్షణమున హరించు.

తృప్తకు దధిమస్తు కల్పము

శ్లో॥ దధిమస్తుగుడంతోద్రం మద్యంపైనాన్లు కాంజికైః ।

నఘృతైత్తి క్తుభి స్తృష్ణాం పాత్రఃపానా త్య్రహజ్యయేత్ ।

తా. పెలుగుమిది మిగడ బెల్లము లేనె మద్యము పురిసినకలి నెయ్యిపేలపు
సత్తు, వీనిని పాత్రఃకాలమున నేవించిన రి దినములలో దప్పి హరించు.

యవసక్త కల్పము.

శ్లో॥ యవబీజోత్థసక్తానాం సుసైంధవసు వర్చలమ్ ।

సజీరకంజలంపీతం పానాత్యయ హరంపరమ్॥

తా. యవలపేలపుసత్తు సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము జీలకఱ్ఱ వీనిని సమ
భాగములుగ నుడకముతో నూరి ద్రాగిన మద్యపానమువలన జనించిన దాహము
హరించు.

వాతతృప్తకు బదర్యాది కల్పము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] కోలదాడిమవృక్షాన్లు మాతులుంగ ద్రవం

పృథక్ । పల్లె కంహపుషాశుంఠి యవానీజీరకస్సనుమ్ ।

స్తోకంక్షిప్తాపి బేచ్ఛాన్లై వాతతృప్తాత్యయంహరేత్ ॥

తా. రేగుపండు దాడిమపండు చింత మాదీఫలము అనువానియొక్క రసము
ను దినుసుకొక్కొక వలముచొప్పన గ్రహించి అంచు బోడతరము శొంఠి వోమము
జీలకఱ్ఱ అనువానిహూర్ణమును దినుసుకు ౩ పలముచొప్పనగలిపి నేనించిన వాతతృప్త
హరించు.

పైతృతృప్తకు సితాది కల్పము.

శ్లో॥ సితాదాడిమఖర్జూర దామ్రోచవ్యపహుషకమ్ ।

ప్రతిమార్ణంతుకర్నైకం పలమాత్రంత్ర స క్తుకమ్ ।

ఉదకంమదిరానైన ప్రతియోజ్యం పలత్రయమ్ ।

పిత్తతృప్తాత్యయంచాశు పిబేచ్ఛాంతి నువాప్నునూత్ ॥

తా. పంచదార దాడిమపండు ఖర్జూరపండు ద్రాక్షపండు చెవ్యను చి.ట్టింతప
డు అనువానిని దినుసుకు కర్ణ ప్రమాణముచొప్పన దంచి చూర్ణముజేసి 1 గలము
పేలవునత్తుగలిపి అందు నీళ్ళుకల్లు మూడుమూడు పలములుగలిపి నేవించిన పిత్తజత్య
ష్టశీఘ్రముగ హరించు.

శ్లేష్మజత్యష్టకు శారిబాది కషాయము.

శ్లో॥ శారిబాధాన్యకందాగ్రీతో వాలుకం చందనంసమమ్ ।
సర్వతుల్యంభవేల్లాజా స్వర్వంతతోయైశ్చతర్జునైః ।
పాదశేషంపచేత్పీతం ససితంశ్లేష్మ జాంజయేత్ ॥

తా. మనుబాల కొలి మెర్లు ద్రాక్షపండు కూతురుబుడము శ్రీగంధము వీనిని
సమభాగములుగదంచిచూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పేలవునత్తుగలిపి యాయన్ని
ద్రవ్యములకు 4 యింతతుల్యు నీళ్ళుబోసి దత్తుర్థాంశముగ కషాయముకాచి పంచదారగ
లిపి ద్రాగినశ్లేష్మజత్యష్ట హరించు.

తృష్ణకు చందనాది కల్పము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] చందనంశారిబాదాగ్రీతో ముస్తాబదరకంసమమ్ ।
సర్వతుల్యస్తథాలాజా ద్వీరప్తగుణితైర్జలైః ।
అష్టావశేషకంపాచ్యం సితాక్షాద్రయుతంపిబేత్ ।
ఛర్దింతృష్ణాం నిహంత్యాశు త్వాదైర్వామణీకామలమ్ ।
అత్యంతమద్యపానేన తంహరేద్దాహమేవహి ।
తృష్ణాభ్యాంతింక్లమశోషం తథాపానాత్య యంహరేత్ ॥

తా. శ్రీగంధము గూడపాల ద్రాక్షపండు తుంగనుపైలు రేగుపండు యివి
దినుసుకొక్క భాగము పేలాలు 5 భాగములు చూరకము 160 భాగములు యిటుల
వాని నెల్ల నేకముజేసి 8 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి పంచదారగాని
లేక తేనెగాని గలిపి ద్రాగిన వాంతి దప్పి హరించు మైనము తేనె గలిపి ద్రాగిన
కడుదుధ్యపానమువలన జనించినతాపము దప్పి భ్రాంతి శ్రమ శోష పానాత్యయ
శోగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ధాన్యకంజరకంకేశీహ్యశీరంచందనంఘనమ్ ।
శితకర్పూరకంకుష్ఠం మధుకంచ మృణాలకమ్ ।

పంచత్వక్పల్లవాః పంచధాతీ) ఫలవటాదికమ్ ।

ఇదంస్యాదనుసానేన దాహశాంతికరంపరమ్ ॥

తా. కొలిమెర్లు జీలకఱ్ఱ మరువేరు శ్రీగంధము వట్టివేరు తుంగముపైలు పచ్చ కర్పూరము చుగళ్యకోష్ఠ అతిమధురము తామరతూండ్లు * పంచత్వక్కులు † పంచపల్లవములు వుసిరికెపండు వటాదులు అనువానియొక్క యాయనుపానమువలన దాహముశమించి,

తామ్రాదిక రసము.

శ్లో॥ తామ్రం చాగ్నికయా బద్ధ సూతంతాశం సతుత్థకమ్ ।

వటాంకురరస్మైర్మద్ద్యం తృష్ణాద్వల్లమాత్రతః ॥

తా. తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్థము వీనిని మట్టిచిగుళ్ళ రసముతో మర్దించి బిళ్ళచేసి యెండించి పుటంటిది నిల్లి ప్రమాణమును నేవించిన దప్పి హరించు.

రసాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసంధకకర్పూరైశ్చైలోశిరమరీచకై ।

నసిద్ధైః క్రమవృద్ధైశ్చ సూక్ష్మం కృత్వాత్వహర్మభే ।

త్రిగుంజా ప్రమితంఖాదేత్సర్వసితాంబుచ ।

భృశంతృష్ణాన్నిహంత్యేన మశ్వభ్యాంచ ప్రకాశితమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు పచ్చ కర్పూరము 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు 4 భాగములు వట్టివేరు 5 భాగములు మిరియాలు 6 భాగములు పంచదార 7 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి మెత్తగానూరి 8 గురిగింజలయెత్తును ప్రాతఃకాలమున నేవించి వెంబడిగ 1 రాత్రి యుంచబడిన నీరును త్రాగిన అత్యంతమైన దప్పి హరించు ఇది అశ్విని దేవతలచే ప్రకటింపబడియె.

* పంచత్వక్కులను—చుట్టి—రావి—ఆత్తి—జుబ్బి—మామిడి—అనువాని వట్టలు.

† పంచపల్లవములను మామిడి నేరేడు వెలగ మాదీఫలము మారేడు

అనువాని చిగుళ్ళు.

తృష్ణాహర యోగము.

శ్లో॥ రోగోపసర్గజాతాయాం ధాన్యాంబుససితంమధు ।
వటప్రహాయప్యాహ్వ కణామధుకృతావటీ ।
ముఖస్థాచిర కాలోత్థాం తృష్ణాంహన్యాత్సేదు స్తరామ్ ॥

తా. రోగమువలన దప్పిగలిగిన ధనియాలనీళ్లలో తేనె పంచదారగలిపితా గవలయు. లేక మజ్జిచిగుళ్ళనుగాని లేక లేత మజ్జియూడలు అతిమధురము పిప్పళ్ళు అనువానినిగాని నూరి యుంటజేసి పుక్కిలియండునిచికోని దాని రసమును మ్రింగు చుండిన చిరకాలముగ జనించి యసాధ్యముగనుండు దప్పి వారిండు.

తౌద్రాది గండ్మాషము.

శ్లో॥ సతౌద్రమామ్రజంబూత్థం పిబేత్క్వాథంసుపానితమ్ ।
సతృష్ణామధునాకుర్యాద్గండ్మాషాన్ సలిఖాశ్రితమ్ ॥

తా. మామిడి నేరేడు అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి తేనెపై చి చల్లార్చి త్రాగినను లేక తేనెతో నీళ్లుగలిపి పుక్కిలించి యుమిసినను దప్పి శమించు.

దాహమునకు చంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] గగనదరదయు క్తం శుద్ధసూతించ గంధం
ప్రహరమధుసుపిష్టం వల్లయుగ్మం సరోద్యాత్ జ్వరహర
గదసింహో శృంగచేరోదకేన ప్రథమజనిత దాహం తాక
భక్తంచ భోజ్యమ్ ॥

తా. అశ్రుకభస్మము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధ కము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తేనెతో 1 రూము మర్చించి 2 వ ల్లముల యెత్తును అల్లపురసానుషాగముతో నేవించిన వాతప్రకోపమువలన గలిగిన దాహము జ్వరము శమించు పథ్యము. మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు. ఇది గద సింహరసమనియు జెప్పబడు.

రసాది ఘంటికలు.

శ్లో॥ రసబలిఘనసార చందనానాం ననలదనేవ్యపయోద జీవనా

నామ్ । అపహరతిఘటిముఖిస్థితేయం సకలసముత్థిత దాహ
మాశ్రయేత్తామ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము పచ్చకర్పూరము చందనము జటా
మాంసి వట్టివేరు తుంగముత్తైలు వీనిని, సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతిలో గలిపి
యుంటలుజేసి నోటియం దునిచికొనిన త్రివోషమువలన జనించిన దాహము హరిం
చు. కావున నీరసాది ఘటికలను యెల్లపుడు శోటియం దునిచికొనవలయు.

మృతసంజీవనీ ఘటికలు.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణవే] మధుయష్టిలవంగంచ శిలాజతుత్పతిస్తథా ।
సహస్రభావనాకార్యా నవతండులవారిణా । యామమాత్రం
దృఢమర్ద్యవటీకోల సమాస్మృతా । కృష్ణకార్పాసనీరేణ
త్పాషాదాహజ్వరాజయేత్ । మూర్ఛాద్యముగ్రరోగంచ
వాతంపి త్తంచ నాశయేత్ । మృతసంజీవనీప్రోక్తా పూజ్య
పాదైరుదీరితా ॥

తా. అతిమధురము లవంగములు శుద్ధిజేసిన శిలాజత్తు యేలకులు అమవానిని
సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి క్రొత్తబియ్యపు కడుగుతో 1000 మార్లు భావనజేసి
పిదప 1 గ్రూము బాగుగమర్దించి రేసుపండుల మాత్రముజేసి యంచోకదానిని నల్లప్ర
త్తియామరసానుపానముతో సేవించిన దప్పి దాహము జ్వరము మూర్ఛ 'మొదలగు
భయంకర రోగములు వాతజపిత్తజ్వరోగములు నశించు. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పం
బడియె.

ఖర్జూరాది చూర్ణము.

శ్లో॥ ఖర్జూరామలబీజాని పిప్పలీచశిలాజతు ।
ఏలామధుకపాషాణ చందనోర్వారుబీజకమ్ ।
ధాన్యకలశర్కరాయుక్తం పాతవ్యంయష్టివారిణా ।
లంగదాహం లింగదాహం గుడజంక్షీణశుక్రజమ్ ।
కర్కరాశ్మరిశూలఘ్నం వృష్యంబలకరంపరమ్ ।
నాశయేన్మూత్రరోగాంశ్చ తథాశుక్రభవాసపి ॥

తా. కర్జూరము పుసిరికవరుగు పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యేలగులు అతి మధురము కొండపిండివేరు చందనము దోసవిత్తులు కొలిమెర్లు పంచదార వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముచేసి అతిమధుర కషాయానుసానముతోడ ద్రాగిన శరీరము మేధ్రముగుదము అనువానియిందలి తాపము శుక్రక్షయమువలన జనించిన తాపము శర్మరాశ్మరిశూల మూత్రరోగము శుక్ల దోషమువలన జనించిన రోగము వినిని హరిం పంజేసి వీర్యవృద్ధిని బలమును గలుగఁజేయు.

పిత్తజదాహమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తజ్వరహరై స్సర్వైః పిత్తదాహవిధర్మతః॥

తా. పిత్తజదాహమునందు సంపూర్ణముగ పిత్తజ్వర వాశనకర చికిత్సలంజేయవలయు. (అత్తిపాలను పంచదారలోగలిపి భక్షించినదాహముహరించు.)

చందనాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [శైరవకల్పే] చందనోశీరకుష్ఠాబ్జ ధాత్రీచోరక ముత్పలమ్ ।
మధుకం మధుపుష్పంచ ద్రాక్షఖర్జూరకంతకా । చూర్ణం
కృత్వాసమసీతం వ్రాతశ్శీతాంబునాపితే । రక్తపిత్తసంతకా
శ్వాసంపైత్యంగుల్మంసముద్ధరేత్ । అంగదాహంశిరోదాహం
శిరోవిభ్రమమేవచ । కామలాంచ ప్రమేహంశ్చ పైత్యజ్వర
విశాశనం । చంద్రాద్యమిదంచూర్ణం పూజ్యపాదేనభాషితమ్ ।

తా. చందనము వట్టివేరు చింగల్వకోష్ఠ తుంగము పైలు పుసిరికవరుగు కచోరములు కలవగడ్డలు అతిమధురము యిప్పపువ్వు ద్రాక్షపండు ఖర్జూరము వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సముముగ పంచదార గలిపి ప్రాతఃకాలమున నొక రాత్రి యంచబడిన యావకముతోడ ద్రాగిన రక్తపిత్తము శ్వాసము పిత్తిగుల్మము అంగతాపము శిరోదాహము తలదిరుగుట కామిల ప్రమేహము పిత్తజ్వరము హరించు ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియె.

పునర్నవాది తైలము,

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శ్వేతంపునర్న వామూలం పలశత మితం
శుభమ్ । కృష్ణాజ్యదుగ్ధమధ్యేచ పేషయేదాథకేభిషక్ ।

తత్సమంఖిలతైలంచపృథగ్ (వ్యాణియోజయేత్ | ధూపం
 షోడశభాగంచమరీచాష్టవరాళకమ్ | కచోరోశీరకం శ్వేతం
 కృష్ణాశీర స్తనైవచ | మంజుష్ఠంరంగచూర్ణంచ శ్రీగంధంరక్త
 చందనమ్ | కృష్ణాగరుంచరు ద్రాక్షాంబులమేకం ప్రయోజ
 యేత్ | తచ్ఛూర్ణం తైలమధ్యేచ నిక్షిపేత్పాచయేత్సుధీః
 మేహరికావ్యయక్తేన పాచయేత్కోమలాగ్నినా | సుషక్వం
 తైలముద్భృత్య రాత్రావంగంచ మర్దయేత్ | అంగశూలం
 చాంగదాహా న్నేత్రరోగాస్సపీనసాత్ | పాండుకామలము
 స్నాని సూతికా సన్నిపాతజిత్ | కరదాహా న్నాదదాహా
 స్తంధ్రాంకటిసమీరజాత్ | క్షయకుష్ఠాంశ్చ కంఠాంశ్చగ
 జకర్ణాదికంతథా | శిరోరోగా స్ఫూమాన్నిత్యం నేత్రాణాం
 దృష్టిగోచరమ్ : తదై వామృతతుల్యంచ జ్వరాణాం జీర్ణా
 మపి అస్థిగంతుజ్వరం చైవమేహజ్వర ప్రశాంతయే | సర్వాంగే
 మర్దనంచైవ మంగళస్నానమూచరేత్ | శివోదీతమిదంతైల
 మశ్వభ్యాం గోచరీకృతమ్ | సర్వరోగహరంచైవ దుర్లభం
 భిషజాంభువి | సాధయేద్గురుఃకుభేనైవ సిద్ధిర్భవతినాన్యథా॥

తా. 400 రూపాయల యెత్తు తెల్లగలిజేరువేరును 250 రూపాయల యెత్తు
 నల్లావునెయ్యి నల్లావుపాలు అనువానితోనూరి ఆందు సువ్వలనూనె 406 రూపాయల
 యెత్తు కరుధూవము 16 రూపాయలయెత్తు మిరియాలు లవంగవుచ్చెక్క 8 భాగములు
 కచోరములు వట్టి వేరుకురువేరు మంజుష్టి కాచుచందనము రక్తచందనము కృష్ణాగరు
 రుద్రాక్ష అను వాని జూర్ణమును ఏనుసు కొకటింటికి 4 రూపాయలయెత్తు చొప్ప
 నగలిపి మేహరికావ్యయలతో మందాగ్నితో తైలపక్వముగ కానిదించుకొని రాత్రుల
 సర్వాంగమునందు మర్దనముజేసికొని మంగళస్నానముజేసినఅంగశూల అంగ తాపము
 నేత్రరోగములు పడినెము పాండురోగము కౌమిల శరీరమునందలి యుష్ణము బాలింత
 రోగము సన్నిపాతము చేతులు కాళ్ళు ముంకుట ఇంద్ర కటిపాతము క్షయము కుష్ఠ
 ముదురద జకర్ణము మస్తకరోగము భ్రమ స్త్రమ నేత్రరోగము దృష్టిగోగము జీర్ణ
 జ్వరము అస్థిగలజ్వరము మేహజ్వరము వీనిన హరింపజేయు. ఈతైలము పూర్వమున

ఈశ్వరునిచే జెప్పబడియె. దానిని అశ్వినీదేవతలు ప్రసిద్ధపరచిరి. మఱియు నీతైల ముసర్వరోగముల హరింపజేయు. ఇది భూమియందుండు వైద్యులకు లభించుట దుర్లభము. ఈతైలమును గురుముఖముగ నెఱింగిన ఔషధ సిద్ధి గలుగు. తద్విపరీతం బునసిద్ధి గలుగ నేరదు.

శ్లో॥ సర్వాంగేచందనాలేప శృంధ్ర కస్తూరికాయుతః ।
సితనీరజలే పోవాధారాగార నివేశనమ్॥

తా. పచ్చకర్పూరము కస్తూరి అనువానితో గూడియుండుశ్రీగంధమును పూసికొనినను లేక తైల దామర వుప్పుధరించినను లేక జలయంత్రములుగల్గి గృహమున నివసింపుచుండినను తాపముహరించు.

తృష్ణారోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భ్రష్టముద్గై ర్మసూరై ర్వాచ ణకై ర్వా
కృతోరనః । రంభాపుష్పంత క్రకూర్పంద్రాక్షపర్పటవా
కమ్ । కపిత్థింమాలికాకోలం కూశ్మాండకముపోదికా । ఖర్జూ
రందాడిమంధాతీకర్మటీ లలదంబుచ । జంబీరంకరమర్దశ్చ
బీజపూరోగవాంపయః । మధూకపుష్పం హ్రీబేరంతికానిమ
ధురాశిచ । బాలతాళాంబుశీతాంబుపయః పేయంప్రపాన
కమ్ । మాక్షికంసరసీతోయం శతాహ్వ నాగకేసరమ్ । ఏ
లాజాతీఫలంపథ్యాకుస్తుంబరి కుచందనమ్ । ఘనసారోగంధ
సారఃకొముదీశిశిరోనిలః । చందనార్ద్ర ప్రియాశ్లేహముక్తాభర
ణధారణమ్ । గాహనం లేపనంచాస్యపథ్య మేత త్తమౌతురే॥

తా. వేయించిన పుగలు చిలు పెనగలు పెనగలు అనువానిలో క్షేదనీతోనై నను జేయబడినకట్టు ఆరటిపువ్వు మజ్జిగ జిన్న ద్రాక్షపండు పర్పటకము వట్టివేరు నెలగపండుపువ్వులదండలేగుపండుగుమ్మడుకాయబచ్చలికూర ఖర్జూరపండుదాడింబ పండు వుసిరికపండు దోసకాయ పారేసేరు నిమ్మపండు] పలము మాదిఫలము ఆవు పాలు యిప్పపువ్వు కురువేగు చెడుగలరసము మధురరసము లేతతాటిసేరు శీనోదకము పాలు పానకముదేనె చెరువులోనిసేరు చల్లపిల్లిగడ్డలు నాగకేసరములు యేలకులుజా జికాయ కరక్కాయ కొతిమెల్ల రక్తచందనము పచ్చకర్పూరము కచోరములు వే

న్నెల చల్లనిగాలి చందనము బూసికొనిన స్త్రీలయొక్క యాలింగనము మత్స్యలతో రముల ధరించుట నదులయందు స్నానము జేయుట లేపనము యివి తృష్ణారోగము లందు పథ్యకరంబులు.

తృష్ణారోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నేహంజనం స్వేదన ధూమపానం వ్యాయామనస్య తపదం
తకాష్టమ్ । గుర్వన్నమస్తులవణం కషాయంకటుత్రికం దుష్ట
జలానితీక్ష్ణమ్॥

తా. శరీరమునకు తైలము బూసికొనుట ఆంజనము వేసికొనుట చెమటదీసు
ట ధూమపానము సేయుట మిక్కుటముగ సంచరించుట నన్యము సేయుట యెండ
లోదిరుగుట చెడ్డదంతకాష్టము జడాన్నము పులుసు పువ్వు వొగరుగలగ్రసములు శొం
ఠ పిప్పలి మిరియాలు చెడ్డనీరు కారము అనువాని సేవంజేయుట యివి యన్నియు
తృష్ణారోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

దాహారోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాదవనిదానే] శాలయష్టప్తికాముద్గా మసూరాశ్చణకా
యవాః । ధన్వమాంసరసాలాజామండంవై స క్తువాసితా । శత
ధాతంఘృతందుగ్ధంసవనీతంపయోభవమ్ । కూశ్మాండంకర్క
టేమోచాపససన్వాదుదాడిమమ్ । పటోలపర్పటిద్రాక్షాధా
త్రీఫలపరూషకమ్ । బింబీతుంబీతఫాపేతః ఖర్జూరంధాన్యకం
మిఠీ బాలతాలంప్రియాళంచశృంగాటంచక సేరుకమ్ । మధూక
పుష్పంహీ బేరంపథ్యాతిక్తానిసర్వశః । సితాప్రదేహ భూపే
శ్మసేకోద్భ్రాగావగాహనమ్ । పుల్లోత్పలదళక్షౌమ శయ్యా
శీతలకాసనమ్ । కథావిచిత్రాగ్రీతానివాద్యం మంజుళభాష
ణమ్ । ఉశీరచందనోలేపశ్చీ తాంశుశ్శిరోనిలః । ధారాగ్రహం
ప్రియాస్పర్శోప్రతీరంహిమవాలుకమ్ । సుధాంశురశ్మయస్నాని
సంమణయోమధురోఽసః । పూర్వోక్తానివిధేయానిపి త్రహారి
ణితానిచ । ఇతిదాహవతాన్యూణాం పథ్యవర్గఉదాహృతః॥

తా. 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు పెసలు చిలుసెనగలు సెనగలు యవలు మిట్టభూమియందలి జంతుమాంసరసము * లాజమండము నేలపిండి పంచదార 100 మార్లు ఉదకముతో గడుగబడిన ఘృతము పాలు పాలయందు తీయబడినవెన్న బూడిద గుమ్మడుకాయ దోసకాయ అరటిపండు పనసపండు తీపిగల దాడిమపండుపొట్లకాయ పఠ్యబకము ద్రాక్షపండు వుసిరికవొలుపు పెద్దయోతపండు దొండకాయ అనుపకాయ అల్లముఖరజారపండుధనియాలు సదాప లేతతాటిముంజాలు సారపప్పు పరికెగడ్డ నెమ్ముటములు పంచదార శీతపదార్థలేపనము భూగృహము సేచనము ఆ భ్యంజన స్నానము వికసించిన కవలములయొక్క శయ్యపై పరుండుట పట్టుమెత్త పై పరుండుట చల్లనితోట చిత్రకథలను సంగీతమును వాద్యమును వినుట మంచిమాటలాడుట వట్టివేరు విననకట్టల యొక్కగాలిని నేవించుట చందనమును బూసికొనుట వెన్నెల చల్లనిగాలి జలగృహము స్త్రీలయొక్క యాలింగనము యెట్టిగట్టునందు గూర్చుండుట పచ్చకర్పూరము చంద్రకరణము స్నానము రత్న ధారణము మధురరసము పూర్వోక్తపిత్తనాశనకర యోగములు యివి యన్నియు దాహారోగమునందు పథ్యకరంబులు.

దాహారోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ విరుద్ధాన్యన్న పానాని శ్రాధోవేగవిదారణమ్ ।
శ్రమవ్యవాయమాధ్మానం తూరంపిత్తకరాణిచ ।
వ్యాయామమాతపంతక్రం తాంబూలంమధురామరమ్ ।
వ్యవాయకటుతిక్తోష్ణా దాహవాక్ పరివర్జయేత్ ॥

తా. ఊరమత్స్యది విరుద్ధనమును విరుద్ధాపానమును నేవించుట క్రోధమును జెండుట మలమూత్రాదుల వేగము నడ్డగించుట శ్రమ స్త్రీగననము కడుపు నుల్బించెడి పదార్థములు తూరము పిత్తకరవస్తువులు పీనీని, మిక్కుటముగ నేవించుట, మిక్కుటముగ సంచారము నేయుట యెండ మజ్జిగ తాంబూలము తేనె యింగువ, చేదుకొరము వృష్ణముగలపదార్థములు వీనిని నేవించుట యివి దాహారోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

* లాజమండమన — 1 భాగము పేలాలలో 14 భాగములునీరుబోసి

పేలాలుద్రవించి గంజిగనగువరకు నుడికించుటయ.

† సేచనమన—శీతోదకము మొదలగువానికి శరీరముపై జలకరించుటయ.

హృద్రోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుష్ణాష్టుకపాయంచ హృతిస్త్రీవ్యస
సంతథాహృదిబాధాంప్రతుర్వంతహృద్రోగంతంప్రచక్షతే॥

తా. అత్యుష్ణము పులుసు వొగరుగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ సేవించుట
మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగము సేయుట వీనివలన తొమ్ములయందు పీడజనించు. ఇది
యహృద్రోగ మనంబడు. (హృద్రోగమన—తొమ్మునొప్పి.)

హృద్రోగ భేదములు.

శ్లో॥ హృద్రోగః పంచభావోష్టైః పృథక్సర్వైశ్చజంతుభిః ।
వాతాత్సశూలా హృదయం పిత్తాద్దాహసమన్వితమ్ ।
కఫతోతిగుగు స్సబ్ధం సర్వతస్సర్వ చక్షణమ్ ।
సత్యాజ్యః క్రిమిభిశ్చోష్ణో హృతికంఠాసమన్వితః ॥

తా. విరుద్ధాహార విహారములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతజ
పిత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజ కృమిజములన 5 విధములైన హృద్రోగముల గలుగం
జేయు. అందు వాతమువలన జనించిన హృద్రోగములో తొమ్మునందు నొప్పిగలుగు
పిత్తమువలన జనించిన దానిలో తొమ్ములో తాపముగలుగు. శ్లేష్మమువలన జనిం
చినదానిలోవాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణంబులు గలిగియుండు. ఇది అసాధ్యము. కిమ్ముల
వలనజనించిన దానిలో మిక్కుటముగ దురదగలుగు ఏకదోషము వలన జనించిన
హృద్రోగములే సాధ్యంబులు ద్విదోష త్రిదోషమువలన జనించిన హృద్రోగములు
అసాధ్యంబులు.)

శ్లో॥ నూరుతాద్భృదయంయస్య స్ఫుటితంచాతివేదనమ్ ।
పిత్తాన్మూర్ఛాక్షమస్వేరో ముఖశోషఃప్రజాయతే ।
శ్రమోరుచిత్సేమందాగ్ని కఫసాగ్రాసఃకఫాధికే ।
మిశ్రితంద్యుద్వజంజేయం సర్వలింగంత్రిదోషజమ్॥

తా. వాతజహృద్రోగమున తొమ్ము పగిలినట్లుల మిక్కుటముగ నొచ్చును.
పిత్తజహృద్రోగమున మూర్ఛ బడలిక చెమట గలిగి ముఖమువాడినట్లుండును. శ్లేష్మ
జహృద్రోగమున శ్రమ అరుచి అగ్నిమాంద్యముగలిగి నోటినుండి కఫము వెడలును.

ద్వంద్వజహృద్రోగమున 2 దోషలక్షణంబులు గలిగియుండును. త్రిదోషజహృద్రోగమున వాతపిత్త శ్లేష్మలక్షణంబులన్నియు గలిగియుండు (ఇది అసాధ్యము.)

క్రిమిజహృద్రోగ లక్షణము.

శ్లో॥ విద్యాతిదోషంతస్యై సర్వలింగతీవ్రా ర్తితోదంక్రిమిజంసకం
దుమ్ | ఉల్లేడఃస్థీవనంతోదశ్శూలంహృల్లాసక స్తమః | అరుచి
శ్శ్యావనత్రత్యంశోషశ్చ క్రిమిభజేభవేత్ ||

తా. తీవ్రమైన పీడ శూల గురదగలుగుట నోటిలో నీరూపట వుమియుట నూదులతో బాడుచునటుల పీడగలుగుట నోకరింతలు గలుగుట అరుచి నేత్రముల యందు నలుపువర్ణము శోషగలుగుట ఈ లక్షణంబులు క్రిమిజ హృద్రోగమునగలుగు

హృద్రోగోపద్రవములు.

శ్లో॥ క్లోమసాదోభ్రమశ్శోషాజ్ఞేయాస్తే హముపద్రవాః |

క్రిమిజేక్రిమిజాతీనాంజై మ్మికాణాంచయేమతాః |

సంస్తంభస్వజ్వరం హారం రూక్ష స్పర్శాసహంగురు |

ఆధ్మానకుక్షి హృత్కంఠ వాతవిఘ్నాత్రిరోధతా |

తంద్రారోచక శూలాలి తస్య లింగానినిర్ది శేత్ ||

తా. పిసాసాస్థానమున బడలిక భ్రమ శోషగలిగిన హృద్రోగోపద్రవములని తెలియవలయు, మఱియు క్రిమిజ హృద్రోగమున “శ్లో॥ హృల్లాసమాన్య స్రవణమతి పాక మరోచకమ్ | మూర్ఛాఛర్ది తృషాశాహ కార్యశ్వయధు పీనసాః ||” (అనగా ఓకరింతలు. నోటనీరూపట అన్నము పాకముగావండుట అరుచి మూర్ఛ వాంతి దప్పి కడుపుబ్బరము శరీరకృశత్వము వాపు పీనసము ఆన కఫజక్రిమిరోగోపద్రవంబు లును శరీర స్తంభనము భయంకరమైన జ్వరము హృదయమున రూక్ష జడత్వముగలిగి యుష్ణస్పర్శను సహింపకుండుట కడుపుబ్బరము కడుపు తొమ్ము. కంఠము ఆపాన వాతము మలమూత్రములు అడ్డగింపబడుట తంద్ర అరుచి శూల అను సుపద్రవంబు లును గలుగు.

హృద్రోగమునకు రసాయనము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధాభ్రాస్మాని సార్థపృక్షత్వగంబునా |

ఏకవింశతిధా ఘర్మభావితాని విధానతః ।
 మాషమాత్ర మిదంచూర్ణం మధునాసహలేహయేత్ ।
 వాతజంపి త్తజం శ్లేష్మసంభూతం వాత్రిదోషజమ్ ।
 క్రిమిజంచాపి హృద్రోగం నిహంత్యేవనసంశయః॥

తా. రసభస్మము గంధకభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి యెండయందునిచి మద్దిచెక్కరసముతో 21 మార్లు భావనజేసి మాషప్రమాణమును లేనెతో నేవించిన వాత పిత్త శ్లేష్మ త్రిదోష క్రిమిజ హృద్రోగములు నిస్సంశయముగ హరించు.

పైత్య హృద్రోగమునకు పంచసార రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధసూతం సమంగంధం త్రిఫలద్రవైర్ద్రినమ్॥
 యష్టిఖర్జూరద్రాక్షాణం క్వాథేన మర్దయేద్దినమ్ ।
 పంచసారరసోనామ భక్షయేన్మాషమాత్రకమ్ ।
 ధాత్రీచూర్ణం సితాచాను పిత్తహృద్రోగ * శాంతయే॥

తా. శుద్ధి జేసినరస గంధకములను సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుసిరిక పండ్లరసముతో 1 దినము యష్టిమధుకము ఖర్ జూరపండు దీపనాక్ష అనువానికషాయముతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలజేసి వుసిరికపప్పు చూర్ణము పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన పైత్యహృద్రోగము హరించు.

శ్లేష్మ హృద్రోగమునకు హృదయార్ణవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతం తామ్రీ
 ద్వయోన్యమమ్ । మర్దయేత్త్రి ఫలాద్రావైః కాకమాచిద్ర
 వైర్ద్రినమ్ । చణమాత్రాంవటింఖాదే ద్రసోయంహృదయార్ణ
 వః । కాకమాచీఫలంశుష్కం త్రిఫలాపల సంయుతమ్ ।
 ద్వాత్రింశతాపలైస్తయైః క్వాథమస్తావశేషకమ్ । అనుపా
 నంపి బేచ్ఛంత్యై హృద్రోగేచకపోత్థితే॥

* జిద్భవేత్.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి సమభాగములు ఈరెంటికె
సము తామ్రభస్మము యిటుల వానిశేకముజేసి త్రిఫలములు నల్లకాచాసు అను
వానిరసములతో 1 దినము మర్దించి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని
యెండిన నల్ల కాచిపండ్లు త్రిఫలములు అనువానిని దినుసుకొక్కొకపలము చొప్పు
నదంచి 32 పలములు నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగ కషాయముకాచి యాయనుపాన
ముతోడ సేవించిన శ్లేష్మహృద్రోగము హరించు.

హృద్రోగమునకు గుఱాభద్ర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] నిష్కృతయంశుద్ధచూతం నిష్కద్వాదశగంధ
కమ్ | గుంజాబీజంచషణ్ణిష్కంనింబ బీజంజయాతథా | ప్రత్యే
కంనిష్కమాత్రంతు సమం నేపాశబీజకమ్ | జయాజంబీరధు
త్తూర కాకమాచీద్రవైర్దినమ్ | ఘర్ద్యంసర్వం రసంకుర్యా
ద్ధృత్తైర్గుంజాద్వయంలిహేత్ | గుంజాభద్రరసోనామ పిం
గుసైంధవ సంయుతమ్ | శమయత్యేవకించి త్రమురస్తంభం
చదుస్సహమ్ | అర్కక్షీ రేణసింధూణ్ణం లేపోవక్షసిదాపయే
త్ | పద్మకేసరకంద్రాక్షౌ నింబబీజంజయాతథా | తుల్యంచ
తుర్గుణం క్షీరంక్షీరాత్తోయం చతుర్గుణమ్ | క్షీరావశేషం
చపచేత్సక్షౌద్రం పాయయేద్భిషక్ | ఉదరాణిక్షతంచైవ
హృద్రోగం రక్తపిత్తనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 3 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 12 నిష్కములు
గురిగింజలు 6 నిష్కములు వేపవిత్తులు 1 నిష్కము తక్కలివిత్తులు 1 నిష్కము శు
ద్ధిజేసిన నేపాశము 1 నిష్కము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి తక్కలి నిమ్మ
పండు వ్రుమ్మెతాకు నల్ల కాచాసు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజ
లంత మాత్రలుజేసి నెయ్యి యింసువ సైంధవలవణము అనువాని యనుపానముతోడ
సేవించిన కడుదు ప్తరమైన హృద్రోగము హరించు. మఱియు సైంధవలవణము జిల్లే
దుపాలతోనూరి తొమ్మనందు లేపనముజేసిన దుస్తరమైన హృద్రోగము హరించు.
తామరకేసరములు ద్రాక్షపండు వేపవిత్తులు తక్కలి అనువానిని సమభాగములుగ
గ్రహించి వానికి 4 గింజలు ఆవుపాలు ఆవుపాలసు 4 గింజలు నీళ్ళుబోసి పాలు

శేషించునటులకాచి అంబాకింత తేనె 2 గురిగింజలయెత్తు బొంబమునుగలిపి నేవించిన ఉదరము గాయము హృదోగము రక్తపీత్తము హరించు.

హృదోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ 'మూఢవనిదానే' స్వేదోవిరేకోనమనంచ లంఘనంపి స్థిర్వి
లేపశ్చిరరక్తశాలయః । మృగాదిజంజాంగలసంజ్ఞయాన్వితం
యాపారసా ముద్గకుళుత్థసంభవాః । పురాణకూశ్మాండర
సానదాడిమం శమ్యాకశాకగుళు పటోలకంచ । ఏరండతైలం
గగనాంబు సైంధవమాజా వితక్రంచ పురాతనోగుడ । శుం
ఠీయవాసీలశునం హరీతకీకుష్ఠంచకు స్తుంబరు కృష్ణమార్ద్ర
కమ్ । సావీరశుక్లం మధువారుణీరసః కస్తూరికా చందనకం
ప్రమాణమ్ । తాంబూలమప్యేష గణస్సఖిభవేస్మర్తస్య
హృదోగనివీడితాత్మనః॥

తా. చెమటదీయుట విరేచనము వమనము జేయించుట లంఘనము వేసుట వర్తికర్మజేసుట లేపనముల జేయించుట కడుస్నాత యెఱ్ఱబియ్యపు వంటకము అడవి యందుగడు పశుపక్షులమాంసము పెసలకట్టు పులవకట్టు ప్రాతగుమ్మడుకాయ మా మిడికాయ - డిమపండు రేలాకు పొటకాయ అముదము వాననీరు సైంధవలవణము మేకగొర్రె అనువానిముజ్జగ ప్రాతబెల్లము శొంతి వోమము వెల్లులి కరక్కాయ చంగల్వకోష్ఠి కొతిమెల్ల మిరియాలు అల్లము కలి తెల్లనితేనె సారాయి కస్తూరి చందనము తాంబూలము అనునవి హృదోగమునందు పథ్యకరంబులు.

హృదోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ తృప్త్యర్థిమూత్రానిలశుష్క కాసోద్ధారశ్రమశ్వా సవిడశ్రు
వేగాత్ । సింధ్విందువింద్యాద్రినదీ జలానిమేషిపయోదుష్ట
లజంకమాయమ్॥

తా. దప్పి వాంతి మూత్రము వాతము పాడిదగ్గు తేనువు శ్రమ శ్వాసము మాలము రోదనము అనువాని వేగము నడ్డగించుట సింఘనది హిమాలయము వింధ్యపర్వతము అనువానియొక్క జలము బర్రెపాలు దుప్తజలము నొగరు (పుప్పు కారముదంత కావ్యము రక్తమోక్షణము.) ఇవి హృదోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వివిధైర్వేదనాభేదై ర్వాయురై వ్యభృశ
కోపితః ॥ సూచీభిరివగాత్రాణి విధ్యతీతివిషూచికా॥

తా. వాతము మిక్కుటముగ బ్రకోపించుటవలన పలువిధ వేదనాభేదములు
గలిగి నూగుంతో బాడుచునటుల శరీరమును వేధించునది విషూచియనంబడు.

వాతేవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రశూలభ్రమానాహ కంపస్తంభాదయోనిలాత్ ॥

తా. కడుపును చ్చుట భ్రమగలుగుట కడుపుబ్బుట శరీరమువణకుట శరీరము
స్తంభించుట యీ లక్షణములు గలది వాతేవిషూచియని తెలియవలయు.

పైత్యవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ పితృజ్వరోతిసారశ్చ తంద్రాత్పట్నీల పాదయః ।

తా. జ్వరము ఆతి సారము తంద్ర దప్పిగలుగుట వపరుట ఈలక్షణములుగ
లది పిత్తవిషూచియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాచ్ఛర్ద్యంగగురుతా వాక్సంగః స్థీవనాదయః ।

విషూచ్యా మతివృద్ధాయాం పాణ్ణి దాహః ప్రశస్యతే ।

సదాహశ్చాపదాచైవం విధివచ్ఛేపచారయేత్ ॥

తా. వమనంబులగుట శరీరము బలుపుగనుండుట నోరుబంధింపంబడి మాటలా
డుటను శక్తిలేకుండుట నో బుజ్జొల్లుగారుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మ విషూచి
యని తెలియవలయు విషూచి మిక్కుటముగ వృద్ధి చెందిన మిడిమలు మొసలు పాద
ములవరకు రక్ష వేసి యధావిధిగ చికిత్సంపవలయు.

విషూచ్యుప ద్రవములు.

శ్లో॥ నిద్రానాశోరతిః కంపో మూత్రో ఘాతోవిసంజ్ఞతా ।

అమీషేషద్రవాఘోరా విషూచ్యాంపంచదారుణాః ॥

తా. నిద్రాభంగము యేవపార్థమునం దిచ్చలేకుండుట వణుకు మూత్ర ప్రతి బంధము మూర్ఛ అననీ నీ ను విషూచియందు దారుణోపద్రవములని తెలియవలయు.

అసాధ్య విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శూలంవి రేకవమన మానాహణో దాహతాప
నమ్ | విషూచ్యాంపట్ప్రికారేణ మృత్యురేవనసంశయః॥

తా. పైజెప్పించిన విషూచులలో శూల విరేచనము నాంతి కడుపుబ్బరము దాహము తాపము అన రి యుపద్రవములు గలిగిన రోగినిస్సంశయముగ మృతిజెందు

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] రసవాదంతవఖాదర కృష్ణతానయనమజ్జన
కంపశ్రుతిక్షయః | స్మృతివినాశనకం శిథిలాంగతా మరణ
కారణమేతి విషూచికా॥

తా. నాలుక దంతములు గోళ్ళు పెదవులు నల్లగనుండుట నేత్రములు గుం టలుపడుట శరీరము వణుకుట చెవులు వినరాకుండుట స్మృతిలేకుండుట అశయన ములు శిథిలంబగుట యీ లక్షణములు విషూచిరోగమునందు గలిగిన మరణముగలుగు నని తెలియవలయు (ఈ సర్గణములు లేకుండెడి విషూచులే సాధ్యంబులని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.)

అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కుక్షీరాసహ్వతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్పరికూజతి |
నిరున్ధోమారుతశ్చైవం కుటౌపుపరిధావతి |
వాతవర్షో విరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి |
తస్యాలసకనూచప్తే తృష్ణోగ్ధారౌతౌ యస్యచ॥

తా. మిక్కిలముగ కడుపుబ్బుట మోహము జెందుట దీనముగ శబ్దించుట ఆక్షేర్ణమువలన వాతంబుతోముఖ ప్రతిబంధముగలదై హృదయకంఠాదులయందు సం చరించుట వాత వలములు మిక్కిలముగ బంధింపబడుట దప్పి తేనుపులు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది అలసకరోగమని తెలియవలయు.

విలంబికా లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టంతుభుక్తం కఫనూరుతాభ్యాం ప్రవర్తతే నోర్ధ్వమధ్య

శ్చయ్యస్యామ్ | విలంబికాతాం భృశమశ్చికిత్స్యా నూచక్షు
తేశాస్త్రవిదఃపురాణాః ||

తా. కఫవాతముల వలన భుజించిన యన్నము దుష్టంబై పూర్వముగ గాని లక
అధోమార్గముగ గాని వెడలపండిన విలంబికయని తెలియవలయు. దీనిని ఆయుర్వే
దవేత్తలు ఆసాధ్యమని వచించెదరు.

అసాధ్యవిషూచి అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ యశ్చ్యావదంతోష్ఠ నఖౌల్పసంజ్ఞోవమ్యర్ది తో భృంతరయా
తశేత్రః | తౌమస్వస్సర్వ విముక్తసంధిర్యా యాన్నరోసౌ పున
రాగమాయ ||

తా. దంతములు పెదవి గోళ్ళువల్ల నగుట నొకింత తెలివి గలిగియుండుటవ్యా
తేగలుగుట శేత్రములు లోనికేగుట హీనస్వరము గలుగుట స్వసంధులు శైథిల్య
మునుజెందుట యీ లక్షణములుగల విషూచి అలసకరోగులు మృతిజెందెదరు.

విషూచులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [మూధవనిదాశే] విషూచ్యామతివృద్ధాయాం * మస్తుదేయం
ముహుర్ముహుః | దధితక్రసదాశీఘ్రం పేయంజీవనహేతవే ||

తా. అధికముగ శ్పితిజెందిన విషూచులయందు పెఱుగుసూదిసీళ్ళు పెఱుగు
చల్ల అనువానిలో దేనినిగాని పలుమారు ద్రాగిన రోగి జీవించు.

శ్లో॥ గాఢంప్రచ్ఛర్ధనంప్రాకృలవణసలితైర్భృంగతో యేననస్య
మ్ | చించాపత్రాంభసాన త్రికటపుటుయుతేనాగ్ని నాపా
ర్ణిదాహః | కల్మషశుంఠికణానామ వీశ్యతసలితైః పేయంబు
గ్నిప్రకోపః | లుంగామైర్యోషనక్తాహ్వయ ఫలరజనీత్యం
జనంస్యాద్విషూచ్యామ్ ||

తా. విషూచులయందు తొలుత గాఢముగ వమనము జేయించి పిదప శైథిల్య
లక్షణమును నీళ్ళతోసూరి గుంటగలగరాదు రసముతో గలిపి గాఢము జేయించిననులేక

చింతాపరసముతో త్రికటుకములు పైంధవలణము గలిపి నన్యముజేయించినను లేక మడిమలయందు రత్నలు వేసినను విషూచి హరించు మణియు త్రికటుకములను నూరి కల్కము జేసి వృష్ణోదకములోగలిపి ద్రాగిన విషూచి హరించి అగ్నిదీపసముగలుగు. త్రికటుకములు క్రూరుగవిత్తులు పసపు పీనిని మాదీఫలరసముతో నూరి అంజనము వేసిన విషూచి హరించు.

అగ్నిముఖ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] సూతంగంధం విషంతుల్యం మర్దయేదార్ద్రం
కద్రవైః । అశ్వత్థచించాపామార్గతౌరః తౌరౌచటంకణమ్ ।
జాతీఫలలవంగంచ త్రికటుత్రిఫలాసమమ్ । శంఖతౌరంపం
చపట్కం హింగుజీరంద్విభాగకమ్ । మర్దయేదప్లుయోగేన
గుంజామాత్రంవటికృతా । పాచనీదీవనీనద్యోజీర్ణశూలవిషూ
చికాః । హిక్మాంగుల్మంచోదరంచ నాశయేన్నాత్రసంశ
యః । రసేంద్రసంహితాయాంచ నామ్నానమ్నీముఖోరసః॥

తా. రసము గంధకము వసనాభి పీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగము ఖల్వములో నుంచి అల్లపురసముతో మర్దించి అంగు రావి చింత వృక్షరేణు అనువాని తౌరము లను ఘృతౌరము సర్జతౌరము వెలిగారతౌరము జాజికాయ లవంగములు త్రిటుక ములు త్రిఫలములు శంఖభస్మము యవతౌరము అనువాని చూర్ణములను వుష్కరమూ లము సర్జతౌరము మోదుగు నువ్వులదంటు యవలు అనువానితౌరములను సమభాగ ములుగ గలిపి దానితోడ యింగువ జీలకఱ్ఱ అనువానిని 2 భాగములు జేర్చి నిమ్మ పండు పులిచింతమొదలగు పుల్లని ద్రవ్యముల రసములతో మర్దించి గురిగింజత మా త్రలుజేసి సేవించిన అజీర్ణము నూల విషూచిక యెక్కిళ్ళు గుల్మము వుదరము అను వానిని నిస్సంశయముగ హరింపజేసి పాచన దీపసములు గలుగజేయు.

శంఖ వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చింతాశ్వత్థస్నుహితౌర మపామార్గార్క
కంతథా । లవణంపంచసంగృహ్య తతోలవణంపంచకాకా । సైం
ధవాద్యాక్ సమాదాయ సర్వమేతత్పలద్యయమ్ । ద్వాక
ర్షౌచప్రథక్కార్యతథా వైశంఖచూర్ణతః । ఫలత్రయాచ్చ

కర్ణైకంద్వికర్ణకర్ణ తులవంగకమ్ । ఏతత్సర్వంసమానాద్యశ్లక్ష్య
చూర్ణీకృతంశుభమ్ । భావయేదప్లుయోగేనసప్తధాచప్రయ
త్నః । రసశృంఖవటీనామ సేవితస్సర్వలోగజల్ । గుంజ
మాత్రమిమంఖాదే దృవేద్దీపనపాచనమ్ । అజీర్ణంవాతసం
భూతంపిస్త్యశ్లేష్మభవంతథా । విషూచీంశూలమానాహంహ
న్యాదత్రననంశయ ॥

తా. చింత రావి జెముడు వుత్తరేణు జల్లేడు అనువాని డౌరములు పంచల
వణములు యివి దినుసుకు 8 రూపాయలయెత్తు శంఖభస్మము 1 రూపాయ యెత్తు
త్రిఫలములు 1 రూపాయయెత్తు లవంగములు 2 రూపాయలయెత్తు యిటులపీనిసెల్ల
దంచి చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 మార్లు భావనచేసి 1 గురిగింజంతయెత్తు
ను సేవించిన సర్వలోగములు వాతపిత్త కఫములవలన జనించిన అజీర్ణము విషూచి
శూల అనాహము పీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయుటయేగాక దీపనపాచనము
సగా గలుగజేయు.

సంజీవనీ ఘృటికలు.

శ్లో॥ విడంగంనాగరంకృష్ణపద్మావహ్నివిభీతకాః । వచాగుడూచీ
భల్లతం విషంచాత్రప్రయోజయేత్ । ఏతానిసమభాగాని
గోమూత్రేజైవపేషయేత్ గుంజాభాంవటికాం ఖర్యాద్ద
ద్యాదార్ద్రాకజైరస్యైః । ఏకామజీర్ణయక్తస్యద్వేవిషూచ్యం
ప్రదాపయేత్ । తిస్రోభుజంగదప్తస్య చతస్రస్సన్నిపాతినః ।
గుటికాజీవనీనామ్నా సంజీవయతిగూనవమ్॥

తా. వాయువిడంగములు శొంఠి పిప్పలి కరక్కాయచిత్రమాలపుష్పతా
కాయ వస తిప్పతీగ జేడి ఆతివస పీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి ।
మూత్రముతో ఖల్వమున మద్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో 1 మ
త్రస సేవించిన అజీర్ణమును 2 మాత్రల సేవించిన విషూచిని 3 మాత్రల సేవించి
సర్పవిషమును 4 మాత్రల సేవించిన సన్నిపాతమును హరింపజేయుఇది హనుజానక
సంజీవి తుల్యంబుగ నుండుటచే సంజీవనియని జెప్పబడు.

విలంబిక ఆలసక చికిత్స.

శ్లో॥ విలంబికాలసక యో యార్థ్యాధశ్శోధసంహితమ్ । నాశేనఫల
వర్త్యచిత్రాశోధనభేషజైః । దండాద్యలసకేష్ట్యచ్చైరయ
మేవక్రియాక్రమః॥

తా. విలంబిక ఆలసకము ఆననీ 2 రోగములయందు వమనము విరేచనముచే
యించుట హితకరంబు, మఱియు ఫలవర్తి శోధనావధము హితకరంబు; మఱియు
దండాలసక రోగమునందుకూడ ఈ చికిత్సలనే జేయవలయు.

అగ్నిమాంద్య నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మంద స్తీర్ణోధ విషమ స్వమశ్చేతిచతుర్వి
ధః । కఫపితృనీలాధి క్యాత్రత్సామ్యాజ్ఞాతరోసలః ॥

తా. కఫపితృ వాతాధిక్యమువలనగాని లేక వానిసమత్వమువలన గానిజాత
రాగ్నికి 4 అవస్థలుగలుగు. అవేవియనిన-కఫమువలన మాంద్యావస్థ పిత్తమువలన
తీక్షణవస్థ వాతమువలన విషమావస్థ త్రిదోష సమత్వమువలన సమావస్థ అనునవియ.

అగ్నిమాంద్య స్వరూపము.

శ్లో॥ విషమోవాతజాకోరోగాకో తీక్ష్ణంపి త్రనిమి త్రజాః ।

కరోత్యగ్నిస్తథామందో వికారాకో కఫసంధవాః ॥

తా. విషమాగ్ని తాతజన్యములైన 80 రోగములయందు దేదైనా 1 రోగము
నుసామాన్య జ్వరాతిసారములను గలుగఁజేయు తీక్ష్ణాగ్ని పిత్తజన్యములైన 40 రో
గములయందు వోష చోషాదిక రోగములలో దేనినేని గలుగఁజేయు, మందాగ్ని
కఫజన్యములైన 20 రోగములయందు దాలస్యాదుల గలుగఁజేయు.

సమాగ్నాద్వి లక్షణము.

శ్లో॥ సమాసమాగ్నే రశితా మాత్రాసమ్యగ్విపచ్యతే ।

స్వల్పాపిపై వ మందాగ్నే ద్విషమాగ్నేస్తుదేహినః ।

కదాచిత్పచ్యతేసవ్య క్కదాచిన్నవిపచ్యతే ।

మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖియన్యవిపచ్యతే ।

తీక్ష్ణాగ్నిరితితం విద్యా త్సమాగ్ని శ్చేష్టఉచ్యతే ॥

తా. సమాన్నియందు భుజించిన యాహారము బాగుగ పచనంబగు మందాన్నియందు అల్పాహారమును భుజించినను పచనముగావుండు. విషయాన్నియం దొకపుడు బాగుగపచనంబై మఱియొకపుడు పచనముగావుండు. తీష్ణాన్నియందు మిక్కుటముగ భుజించినను సుఖముగ పచనంబగు. కొవున సర్వాన్నిలలో సమాన్నియే శ్రేష్ఠంబు (భస్మకమనునన్ని తీష్ణాన్నికి వ్యతిరీక్తంబు. కడుతీష్ణాన్నియే భస్మకమను పేరంబులుండునని చరకగ్రంథమున జెప్పబడియున్న యది) యెట్లనిన—

తీష్ణాన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సరేఖీణకఢేపిత్రం కుపితంమారుతానుగమ్ | సోష్ణ
దాసాచకస్థానేబలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి | తదాలభ్యబలోదేహం
రూక్షయేత్సానిహాసలః | అభిభూయపచత్యన్నం తైష్ణ్యై
దాశుముహుర్ముహుః | పక్త్వాన్నంసతతోధాతుకా శోణి
తాదీకపచత్యపి | తతోదార్బల్యచూతంకం మృత్యోచో
వానయేత్సరమ్ | భుక్తేన్నేలభ తేశాంతిం జీర్ణమాత్రేప్రతా
మ్యతి | తృక్నానదాహమోహాన్స్వస్య ర్వాప్యధయోత్యన్ని
సంభవాః ||

తా. 1 భుజించుచుటవలన బ్రహ్మోపించిన పిత్రము వాతముగలసి పూష్కసహితముగ కర్తమాన పాచకస్థానమును జెంది అగ్నికి బలమును గలుగం జేయుచుండ ఆ యగ్నివాత సహాయమువలన ప్రబలి శరీరమున రూక్షను గలుగంజేయు. మఱియు అగ్ని తనతీవ్రమువలన భుజించిన యన్నమును కీఘ్రముగ పచనముజేసి తదనంతరము రక్తాది ధాతువులసహా పలుమారు పచనముసేయు. దానివలన సత్వహాని రోగము మరణము సుగాగలుగు మఱియునన్నము పచనమైనతోడనే మరలభుజించిన సుఖకరంబుగనుండు. ఐనను అన్నము జీర్ణమైనతోడనే మూర్ఛంబు జెగు ఈయత్యన్ని యందు మూర్ఛాశ్చిదగ్ధ దాహము గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆహ్లాసంశిరసోజాడ్యం స్తైత్యంఛర్దియో
చకమ్ | ఆలస్యమాన్యవై వర్ణ్యం స్వప్నంవై వాగ్నిమాంద్యజమ్.

తా. కడుపుబ్బుట తలలో జాడ్యము గలుగుట శరీరము మృదువలె నుండుట వాంతి ఆరుచి ఆలస్యము గలుగుట ముఖము వివర్ణంబగుట యీ లక్షణములన్నియు నన్నిమాంద్యమువలన గలుగు.

అజీర్ణరోగ బేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమంవిదగ్ధం విష్టబ్ధం కఫసిత్తానితైఃస్త్రిభిః ।
అజీర్ణంకేచిదిచ్ఛంతి చతుర్థంరసశేషత ।
అజీర్ణంపంచమంకేచి నిర్ద్వోషందిసపాకిచ ।
వదంతివస్థంచాజీర్ణం ప్రాకృతంప్రతివాసరమ్ ॥

తా. కఫ పిత్త వాతములవలన క్రమముగ ఆమాజీర్ణము విదగ్ధాజీర్ణము విష్టబ్ధాజీర్ణము అన 3 అజీర్ణములు జనించు మఱియు ఆహార రసశేషమువలన 4 వ యజీర్ణము జనించునని కొందరు వచించెదరు మఱియు తేయింబగులులో పచనంబగు నపుడు కడుపుబ్బరము మొదలగునవి లేనండిన 5 వ యజీర్ణముని కొందరి మతము మఱియు ప్రతిదినము స్వాభావికముగ (ఆనగా వికృతిజన్యముగాక) నుండునది 6 వది యని కొందరు వచించెదరు (భుజించిన యన్నము పచనంబగు నిమిత్తము సుశ్రుతమున జెప్పబడియుండు కొన్నియారముల ప్రతిదినము తప్పక నాచరింపవలయునని బోధించెడి నిమిత్తము యీయారవ యజీర్ణము జెప్పబడియె. అవెవ్వియనిన—“శ్లో॥ భుక్తాశతపదంగచ్ఛే ద్వామపార్శ్వేన సంవిశేత్ । శబ్దరూప రసస్పర్శ గంధాంశ్చ మనసః ప్రియాకాభుక్తవాసుపసేవేతతేనాన్నం సాధుత్తివతి॥” అనగా భోజనాంతరము 100 యడుగులు నడచి యెడమపార్శ్వముగ పరుండుట మనస్సుకు ప్రియకరమైనశబ్ద రూప రస స్పర్శ గంధాదుల సేవించుట పీనివలన అన్నము శాగుగ పచనమును జేచుననుట).

అజీర్ణ పణము

శ్లో॥ అత్యంబుపానా ద్వైదమాశనాశ్చ సూదారణాల్స్వి ప్నవిప ర్యయాచ్చ । కాలేపిసాత్త్వం లఘుచాపిభుక్తమన్నంసపా కంభజతేనరస్య ఈర్ష్యాభయకోధ ఋషి తేనల్పభేనశుద్ధై న్యనిపీడితేన । ప్రద్యేషయుక్తేనచసేవ్యమానమన్నంనసమ్య కృతిపాకమేతి ॥

తా. విక్రుతుముగ నీరుద్రాగుట అకాలమున భుజించుట మలమూత్రాదివే గముల నడ్డగించుట పగటియందు నిద్రించుట యీ కారణములవలన భోజనకాలమున స్నిగ్ధోష్ణాది గుణయుక్తంబై శరీరప్రకృతి కనుగుణంబై చులకనగనుండు యన్నమును

భుజించినను బాగుగ పచనము జేందకుండు. నుతీయు * ఈర్ష్య భయ క్రోధముల యొక్క వ్యాప్తివలన తాళి శోకచైతన్యములయొక్క పీడవలన మత్స్యరగంబు క్షుధగ నుండువాడు భుజించిన యన్నము బాగుగ పచనము గావండు) ఈర్ష్యభయ క్రోధాదులుమానసిక దోషాజీర్ణవిషయమై జెప్పబడియున్నదని కొందరువచించెదరు.)

అజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రామేగురుతోత్లేద శ్శోభోగండాక్షి కూటగః

ఉద్ధారశ్చ యథాభుక్త మవిదగ్ధః ప్రవర్తతే॥

తా. శరీరమున జడత్వము వుత్లేదముగలుగుటచెక్కిళ్లు సేత్రములు అనువా నియందు వాపుగలుగుట భుజించినటుల తేనుపులువచ్చుట యీ లక్షణములుగలది అమాజీర్ణమని తెలియవలయు.

విదగ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విదగ్ధే భృమత్ప్రవృత్త్యాః పితౄచ్చ వివిధారుజః ।

ఉద్ధారశ్చనధూమామ్లు స్వేరోదాహశ్చజాయతే ॥

తా. భ్రమ దప్పి మూర్ఛగలుగుట పిత్రమువలన పలువిధ వోష చోషాదిక పీడగలుగుట పొగయుక్తముగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరమున చెమట దాహ ముగలుగుట యీ లక్షణములు గలది విదగ్ధాజీర్ణమని తెలియవలయు.

విష్టభాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విష్టభేశూలయాధ్మానం వివిధావాతవేదనాః ।

మలవాతాప్రవృత్తిశ్చ స్తంభోమోహాంగపిడనమ్ ॥

తా. శూల కడుపుబ్బరము పలువిధవాతభేదాది రూపవేదనలుగలుగుట మల మువాతము బంధించుట శరీరము స్తంభించుట మోహము అంగ పీడనము (త్రానగా ఆ మవాతలక్షణము) గలుగుట యీ లక్షణములుగలది విష్టభాజీర్ణమని తెలియవలయు.

రసశేషాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రసశేషేన్నవిడ్వేషో హృదయాశుద్ధిగౌరవే ॥

* ఈర్ష్యచున-వొకని మేలునోర్వకుండుట.

తా. అన్న ద్వేషము హృదయమున అస్వస్థత శరీరజడత్వము గలదిగ సకేహతీర్ణముని చెలియవలయు.

వాతాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదాపే] విష్టంభోవమనంభ్రాంతి ర్మృద్ధాహఃపూతి
గంధతా । ముఖేశోపస్త్రపా రిశ్చ వాతాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ।

తా. మలబద్ధము వాంతి భ్రమ తొమ్ములోమంట ముఖమునదుర్గంధము శోష దప్పి పీడగలిగిన వాతాజీర్ణముని చెలియవలయు.

పిత్తాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రేచనం జర రేశూలం వమనంచ ముహుర్ముహుః ।
హస్తపాదాతినంకోచః పైత్తాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ॥

తా. విరేచనములు కడుపులో శూల పలుమారు వమనము హస్త పాదముల యందు సంకోచము కలిగిన పిత్తాజీర్ణముని చెలియవలయు.

శ్లేష్మాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ వాంతిర్భ్రాంతిర్ముఖేస్వేదో జడతాశీతతాతథా ।
కాస్తవజ్ఞాయతేదేహః కఫాజీర్ణస్యలక్షణమ్ ॥

తా. వాంతి భ్రమ ముఖమునందు చెమట జడత్వము శీతలముగలుగుట శరీరము కొమ్మబారుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మాజీర్ణముని చెలియవలయు.

అజీర్ణోపద్రవములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాప్రలాపో వమఘః స్రవేక స్పదనంశ్రమః ।
ఉపద్రవాభవంత్యేతే మరణంచాప్యజీర్ణతః ॥

తా. మూర్ఛ తలుచుమాటలు వోకర నోటనీరుదుట శరీరవైధిల్యము బడలి కలను నీయుపద్రవములు అజీర్ణమువలన గలుగు. మఱియు అజీర్ణము మిక్కుటముగ బ్రకౌపించుటవలన మరణము సగా గలుగు.

అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము.

శ్లో॥ ఆనాత్మవంతః పశువ ద్భృంజతే ప్రమాణతః ।
రోగనీకస్య తేమూల మజీర్ణం ప్రాప్నువంతిహి॥

తా. అత్యాశచే జ్ఞానశూన్యుడై పశువువలె మిక్కుటముగ దినుటవలన అనేక రోగములకు మూలంబైన అజీర్ణరోగము జనించు.

అజీర్ణహర యోగములు.

శ్లో॥ [మాంసవనిదానే] లవణం కాంజికంచైవ గుడం జంబీరపల్ల
వమ్పిబేద జీర్ణశాంత్యర్థం వజ్రక్షౌరం యథాజలైః ।నింబ
కాస్తుంబతైలేన మర్దనంచ ప్రశస్యతే ।

తా. ఉప్పు కలి బెల్లము నిమ్మయిగుళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ నూరి భక్షించినను లేక బ్రహ్మజెముడు బూడిదను నీళ్ళలోగలిపి ద్రాగినను లేక వేపవిత్తులు నూనెనుగాని లేక కుసుమవిత్తులనూనెనుగాని శరీరమునకు లేపనము జేసినను అజీర్ణములు హరించు.

అజీర్ణహర కల్పము.

శ్లో॥ లాజూచూర్ణ యుతేక్షోద్రం పథ్యాదేయం ప్రయత్నతః ।
జాతీఫలస్య సంచూర్ణం ద్విగుజం పర్పటీరసమ్ ।
పిబేచ్ఛీతలతోయేన తథాజీర్ణ ప్రశాంతయే॥

తా. పేలపుసత్తు తేనె కరక్కాయలు అనువానిని కేవలము లేక జాజికాయచూర్ణములూ 2 గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమునకుగలిపి శీతోదకముతోడ కేవలమునను అజీర్ణము హరించు.

అజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ పథ్యాపలత్రయంచూర్ణం త్రికటుంచపలత్రయమ్ ।
పలైకం పిష్పలీమూలం త్వగేలా పత్రకంపుథక్ ।
కర్నాంశం చూర్ణితయోజ్యం పంచవింశ త్పల్లైర్లుడైః ।
పవార్థ వటికాంఘాదే త్వర్వాజీర్ణ ప్రశాంతయే ॥

తా. కరక్కాయలు 3 పలములు త్రికటుకములు 3 పలములు హెడి 1 పలములవంగపట్ట యేలకులు ఆకుపత్రిక యివి దినుసుకొక్కొకకర్నము యిటులవీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనుంచి 25 పలముల దెల్లముగలిపి మర్చించి శ్రీ పతిమెడు చొప్పున మాత్రముజేసి నేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు.

సర్వాజీర్ణములకు అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం ప్రతినిష్కత్రయం
త్రయమ్ । మరిసం సర్వత్యైల్యంస్యా త్కంటకారీ ఫలద్రవైః ।
మర్దయే ద్భావయేత్తేన భావనాచైకవింశతిః । దేయగుంజా
ద్వయంభాదే త్వర్వాజీర్ణప్రశాంతయే । విషూచికాం నిహం
త్యాశు రసోహ్యగ్ని కుమారకః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసుకు 3 నిష్కములు విరియాల 9 నిష్కములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి నేలములకపండ్ల రసముతో 21 మార్లు మర్దన భావనలుజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును అల్లపుర సముతో నేవించిన సర్వాజీర్ణములు విషూచి శీఘ్రము హరించు.

అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ రసేంద్రగంధానహటం కశేనసమంవిషంయోజ్య మిహత్ర
భాగమ్ । కపర్ధికంశంఖమిహత్రభాగంమరీచమత్రాప్తగుణం
ప్రదేయమ్ । సుపక్వజంబీర రసేనఘస్రం సిద్ధోభవేదగ్ని
కుమారపీఠః । * విషూచికారోచక సన్నిపాతే । దేయ
ద్విగుంజా వటికా స్త్యజ్జీర్ణే । శ్రీపర్ణఖండేన హిమాంబునాచ
యథాబలంచానుపి బేల్పరంతి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శేల్పినవెలిగారము యివి దినుసుకొక్కొకభాగము శుద్ధిజేసిన నాభి గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము యివి దినుసుకు 1 కి 3 భాగములు విరియముల చూర్ణము 7 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో

* విషూచికాజీర్ణ సమీరణార్తే । మఱియు దద్యాద్విబంధేగ్రహణీగదేచ ॥

అనియు సాతాంతరములు గలవు.

† దద్యాద్వివల్లం వటికా స్త్యజ్జీర్ణే॥

నునిచి బాగుగపండిన నిమృషండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి రోగబలానుగుణ్యముగ 2-గురిగింజల యెత్తును తమలపాకులతోనునిచి భక్షించి వెంటజీగ చారెడు శీతోదకమును ద్రాగిన విషాచి అరుచి సన్నిపాతములు ఆజీర్ణములు హరించు.

క్రవ్యాద రసము.

శ్లో॥ [ఛైరవకల్పే] ద్విపలంగంధకంశుద్ధం ద్రావయిత్వా వినిశీ
పేత్ ॥ పారదంపలమానేనమృతశుల్బాయసీపునః । తేనమా
నేన సంమిశ్ర్య పంచాంగుళదళేషీపేత్ ॥ తతోవిచూర్ణయ
త్సేననిశీప్యాయసపాత్రకే ॥ ఛుల్కాస్వివేశ్యయత్సేనజ్వాలయే
స్పృదుచాలసమ్ ॥ ప్రస్థమాత్రం రసంసమ్యగ్జ్వంబీరస్యప్ర
యోజయేత్ ॥ సంమర్ద్యంపంచకోలోత్థైః కషాయైస్సాష్టు
వేతనైః ॥ భావనాఖలుదాతవ్యా పంచాశత్ప్రమితాస్తథా ॥
భృష్టటంకణచూర్ణేన తుల్యేనసహమేళయేత్ ॥ తదర్థంకృష్ణ
లవణంసర్వతుల్యం మరీచకమ్ ॥ సప్తధాభావయేత్పశ్చ
చ్ఛుణకతూరవారిణా ॥ తతస్సంశోష్యసంవిష్యకుప్త్యాస్తజత
రేషీపేత్ ॥ అత్యర్థగురుచూంసాని గురుభోజ్యాన్మౌనకేశః ॥
భక్షిత్యాకంఠపర్యంతం చతుర్వల్లమితం రసమ్ ॥ పట్యమ్మతక్ర
సహితం విభేత్తదనుపానతః ॥ క్షీప్రంతజ్జీర్యతేభుక్తంజాయతే
దీపనంపునః ॥ రసఃక్రవ్యాదనామాయం పోక్తామంథాన
భైరవైః ॥ సింహులక్షణిపాలర్య భూరిచూంసప్రియస్యచ ॥
దష్టోగ్రోమాసమాసాద్య భైరవానందయోగినా ॥ కుర్యా
ద్దీపనముద్ధృతంచ పవనందాష్టామయాచోషణమ్ ॥ తుంద
ష్టాల్పనిబర్హణం గదహతింమూలార్తిశూలాఘమామ్ ॥ గుల్మ
స్థీచావినాశనం గ్రహణికావిధ్వంసనమ్ ॥ ప్రంసనమ్ ॥ వాత
గ్రంధిమహోదరాపహరణం క్రవ్యాదనామారసః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన కరిగించిన అష్టసారగంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసినరసము

1 పలము తామ్రభస్మము యినుపభస్మము యివి దినుసుకొక్కకపల్లము యిటుల ఫి

శెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి అముదపాకులో జుట్టి యిసుప పాత్రలో నునిచి దానిపై మఱియొక ఇసుపపాత్రనుచూసి పొయిమిదనునిచి మృద్వగ్నితో పాకముజేసి అందొక ప్రస్థము నిమ్యపండ్లరసముబోసి యిగురునటుల కాచి మర్చించి పంచకోలముల దినుసు కొక్కొక్కతులము చొప్పున దంచి కషాయముకాచి దానితోడను పుల్లప్రబ్బలి రసముతోడను మద్దన భావనలు చేయవలయు. యిటుల 50 మద్దనలు భావనలుజేసి దానికిసమముగ పేల్చిన వెలిగారమును వీని కన్నిటికి సమము మిరియములచూర్ణమునుగలిపి సెనగబూడిదెగిళ్ళతో 7 భావనలుజేసి పిదప నూరి యొడించి గాజుపప్పెలోనునిచి పాకముజేసి 4 వల్లములయెత్తును సైంధవల్లరణముపులిసినచల్ల అనువాని యసుపానముతోడ నేవించి కంఠపర్యంతము మిక్కుటముగ గురుమాంసముల అనేక గురుభోజనముల భక్షించినచువి శీఘ్రముగ జీర్ణంబై అగ్నిదీపనము గలుగు. ఈ క్రవ్యాదిరసము మంధానశ్చైరవునిచే జెప్పబడియె, మఱియు దీనిని శ్చైరవానందహోగి బహుమాంసప్రియుండగు సీంహలదీప్తపపురాజుకుం జెప్పె ఇయ్యది అగ్నిదీపనమున గలుగంజేయుటయే గాక ప్రకోపించిన వాతమును దుష్టరోగములను కడుపు పెటుగుట శరీరతాపము మూలరోగము శూల గుల్మము ప్లిహము గ్రహణీ ప్రంసనము వాతగ్రంధులు మహాదరము అనురోగములను హరింపంజేయు.

అగ్నిముఖ యోగము.

శ్లో॥ కుడవద్వయంకణాయాః మరీచాశ్చత్వారి చకుడవాని । కుడవత్రయంకృశానోస్సైంధవస్యకుడవచతుష్టయంహారీతక్యాః ।
విశ్వోషధసౌవర్చల బిడాలకానాం పృథిగ్ద్వికుడవమ్ । కుడవాష్టతకాంజికేఘ్రిప్తాపాండ్రం యథాభవేద్విపచేత్ । తథాగ్నిముఖనామాయం ప్రియమజ్ఞేగ్ని మాంద్యశూలహరః ॥

తా. పిప్పళ్ళు 2 కుడవములు విడియలు 4 కుడవములుచిత్రమూలము 3 కుడవములు సైంధవలరణము 3 కుడవములు కరక్కాయలు 4 కుడవములు శొంఠిసౌవర్చలరణము బిడాలరణము యివి దినుసుయొకటింటికి 2 కుడవములు యిటుల వాని నెల్లదంచి చూర్ణముజేసి అందు 108 కుడవములు కలిబోసి ముద్దయగునటుల పాకముజేసి నేవించిన అజీర్ణము అగ్నిమాంద్యము శూల వీనిని హరింపంజేయు.

అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం విషంగంధం త్రితౌరం పటుపంచ

కమ్ । దశకంతుల్యతుల్యాంశ భర్జితావిజయాఘృతైః ।
దశానాంతుల్యభాగానాం తస్యార్థంశిగ్రుమూలకమ్ । తత్సర్వ
విజయాద్రావై శ్శిగ్రుచిత్రకభృంగజైః । ద్రవైర్ద్రినద్వయం
మర్ద్యం రుధ్యాభాంఢేపచేల్లఘూ । దిప్తాగ్నినాతుమూమైకం
శుద్ధపక్వంసముగ్ధ రేత్ । సప్తధాచార్ద్రాకద్రావై శ్చిత్రకైర్భా
వయేద్భిషక్ । దీప్యకోగ్నికుమారోయం నిమైకంమథు
నాలిహేత్ । ప్రతికర్షంగుడం శుంఠీమనుస్యాదగ్ని నీపనః ।

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము త్రితౌరములు పం
చలవణములు దశమూలములు (అనగా మారేడు పెద్దగుమ్మడు తక్కులి కలిగొట్టు
దుండిలము కోలపాన్న నక్కిపాన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెరు అనువాని మా
లములు) యివి సమభాగములు దశమూలములకు సమము నేతితో వేయించిన గంజా
వియాకు దానిలోసగము మునగవేళ్ళు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వసులో నునిచి గం
జావియాకు మునగ చిత్రమూలము గుంటగలగర అనువాని రసముతో 2 ఓనములు
మర్దించి కుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దీపాగ్నితో 1
రూము లఘుపుటంటిడి సాంగకీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అల్లము చిత్రహూ
లము అనువాని రసములతో నేతేడుమార్లు భావనజేసి నిష్క్రప్రమాణమును తేనెతో
నీనించి వెంబడిగ బెల్లము శొంతి అనువానిని కర్షప్రమాణము చొప్పననూరి కట్క
ముచేసి దాగిన అగ్నిమాండ్యము హరించు.

అగ్నిమాండ్య వటికములు,

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మృతసూతంవిషంగంధ ఘృజామోదా ఫల
త్రయమ్ । సర్వతౌరం యవతౌరం వహ్నిసైంధవజీరకమ్ ।
సువర్చలంవిడంగాని సాముద్రంశ్రావ్యమణంసమమ్ । విష
ముష్టింసర్వతుల్యం జంబీరాష్ట్రేనపేషయేత్ । మరీచభాం
వటీంఖాదేద్వహ్నిమాండ్యప్రశాంతయే । పథ్యాశుంఠీగుడం
చానుపలార్థంభక్షయేత్సదా । అగ్నిమాండ్యవటీంఖాదేత్స
ర్యాజీర్ణప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము వోమము త్రిఫలము లు సర్వక్షారము యవక్షారము చిత్రమాలము సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ సోవర్నలవణము. వాయువిడంగములు సముద్రలవణము త్రికటుకములు యివి సమభాగములు వీని కన్నిటికి సమము పెనుముప్పిచెక్క యిటులవీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లర సముతో ముద్దించి మిరియపు గింజలంత మాత్రలు జేసి యందొకదానిని కరక్కాయ శొంఠి బెల్లము అనువానిని సమభాగములుగనూరి శ్రీ పలము ముద్దజేసి యాయనుపా నముతోడ ప్రత్యేకము నేవి-పుచుండిన అగ్నిమాంద్యము సర్వాజీర్ణము హరించు.

అగ్నిమాంద్యమునకు తొర్రాదివటికములు.

శ్లో॥ త్రితొరం పంచలవణం మరీచం పంచకోలకమ్ ।

అజామోదం తథాహింగు మాతుంగ ద్రవై స్సమమ్ ।

కోలాదాడిమతోయైర్వా మర్దితంగోశకీకృతమ్ ।

కర్షంచభక్షయేన్నిత్య సప్తహంవహ్నిదీప్తయే॥

తా సర్వక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము పంచలవణములు మిరియాలు పిప్పళ్ళు మోడి చవ్వము చిత్రమాలము శొంఠి వోమము యింగువ వీనిని సమభాగ ములుగ ఖల్వములోనుంచి మాదీఫలరసముతో మర్దించి పిఠప రేగుపండ్లు రసము తోగాని శీత దాడింబపండ్లరసముతోగాని మర్దించి కర్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి 7 దినములు నేవించిన అగ్నిదీపమును గలుగంజేయు.

అగ్నిమాంద్యమునకు తామ్రభస్మ యోగము.

శ్లో॥ మృతతామ్రం కణాచూర్ణం తుల్యంతైర్విమిశ్రితమ్ ।

నిష్కూర్ణం భక్షయేన్నిత్యం దుష్టవహ్నిం ప్రదీపయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనె లోగలిపి శ్రీ నిష్క ప్రమాణమును ప్రత్యేకము నేవింపుచుండిన దుష్టమైన అగ్ని మాంద్యమును హరింపంజేయు.

అగ్నిమాంద్యమునకు అర్ద్రక కల్పము.

శ్లో॥ ఆర్ద్రకస్య రసంత్రైద్రం పలమాత్రంపిబేదను ।

యధేష్టంఘృతమాంసాని సవ్యోఽవతిపావకః॥

తా. 1 పలము అల్ల పురములో 1 పలము తేనెగలిపి నేవించి పిదప యథే ప్రముగ నెయ్యిని మాంసమును భక్షించిన తక్షణమున అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] గోమూత్రే భృంగవాసానాం.
స్వరసేషుపుష్కృథక్ । సప్తచారంచమందూరం భృష్టా
సంచూర్ణ్యసూక్ష్మకమ్ । తచ్చూర్ణంవోష చూర్ణేన సమాం
సేన ఘృతాన్వితమ్ । జీనలంవా ఏషేవేత శీతశంచాశునా
శయేత్ । జీర్ణ జ్వరంచాందురోగం శోఘంచానలసాధనమ్ ।

తా. ప్రాత చిట్టెమును చూర్ణముచేసి కొలిమిలో నుంచి యూ॥ గోమూత్రము గుంటగలగర అడ్డసరము అనువానిరసములలో ప్రతిదానిలో 7 మార్లు వైచి పిదప దానినెండించి నూత్నముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుక చూర్ణము గలిపిగానిలేక కలపక గాని నేలితో నేవించిన శీతలము పురాణజ్వరము పాండువు శోఘ వీనిని హరింపఁజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయు.

చింతామణి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసంగంధ మృతంశుల్బం మృతమభ్రాఫలత్రి
కమ్ । త్రూషణంజయపాలంచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్ ।
ద్రోణపుష్పిరసేభావ్యం శుష్కంతద్వస్త్రగాలితమ్ । చింతా
మణిరసోహ్యేష వ్యాజీర్ణేనస్య తేనదా । జ్వరమప్టవిధంచంతి
సర్వశూలహరఃపరః । గుంజైకంవా ద్విగుంజంవా హ్యేషు
వాతహరఃపరః ।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము ఆభ్రకభస్మము త్రిఫలములు త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన నేపాళపులిత్తులు వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి యృహాలరసముతో మర్దించి భావనజేసి యెండించి విస్త్రగ తముజేసి 1 గురికి యెత్తునుగాని లేక 2 గురికింజయు యెత్తునుగాని నేవిం. సర్వాజీర్ణములు 1 ధములైన జ్వరములు సర్వశూలలు ఆమవాతము హరించు.

ఆదిత్య రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దరదంచవిషంగంధం త్రికటుత్రిఫలాసమమ్ ।

జాతీఫలంబవంగంచ లవణానిచపంచవై ।
 సర్వమేకీకృతంచూర్ణ మప్లుయోగేనసప్తధా ।
 భావయిత్వావటీకార్యా గుంజార్థ ప్రమితాబుధైః ।
 రసోహస్యదిత్యసంజ్ఞోయ నుజీర్ణక్షయకారకః ॥
 భుక్తమాత్రంపాచయతి జఠరానలదీపనః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటు
 కములు త్రిఫలములు జాజికాయ లవంగములు పంచలవణములు వీనినెల్ల సమభాగ
 ములుగ ఖల్వములోనునిచి * ఆప్లువర్గరసమునో 7 మాల్లు భావనజేసి 6 గురిగింజల
 యెత్తును సేవించిన అజీర్ణమును హరింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సగా గ
 లుగంజేసి దేవిని భక్షించినను పచనంబగునటులం జేయు.

అజీర్ణ బలకాలానల రసము.

శ్లో॥ ద్విపలంశుద్ధసూతంచ గంధకంచ సముంమతమ్ । తాహం
 తామ్రంహరితాశంవిషంతుత్థంసవంగకమ్ । పలప్రమాణంచ
 పృథగ్లవంగంటంకణంతథా । దంతిమూలం త్రివృచ్చార్ణయే
 కై కంపలసమ్మితమ్ । అజామోదా యవానీచద్విత్సారలవణా
 నిచ । పృథగర్థపలంగ్రాహ్య మేకీకృత్యచభావయేత్ । ఆర్ద్ర
 కస్వరసేనైవ వింశతిఃపంచకోలజైః । దశధాభావయేత్తోమై
 ర్గుడూచీనాంరసైర్దశ । సర్వార్థం మరిచందత్వా కాచకు
 ప్యాచధారయేత్ । చణనూత్రాం వటీంకృత్వా ఛాయా
 యాంఛరిశోపయేత్ । రసోజీర్ణబలకాలానలపవ ప్రక్షీర్తితః ॥ అ
 నేకకాలనష్టాగ్నేర్దీపనఃపరమస్సృతః । ఆమవాతకులధ్వంసీ
 స్తీహపాండుగదాపహః । ప్రమేహానాహవిష్టంభసూతికాగ్ర
 హణీహరః । శ్వాసకాసప్రతిశ్వాస యత్క్మక్షయవిनाశనః ।
 ఆప్లుపిత్తంచశూలంచ భగందర గునోద్భవా । అష్టోదరాణి

* ఆప్లువర్గమన — కేగు చాడిను పులిచింత పుల్లప్రబ్బలిహాదీఫలము అనునవి

స్త్రీసంచ యక్యతంసంతిదారుణమ్ । ఆకంఠంభోజయిత్వా
 తు ఖాదయేచ్చరసోత్తమమ్ । అర్థయామేనతత్సర్వంభస్మీ
 భవతినిశ్చితమ్ । చతుర్ద్విధరసోపేతం మహాభోజనమిచ్ఛితః ।
 భోజస్యనృపజేః కాంతౌభోజనేకృపయాకృతః । గహనానం
 దచాధేనసర్వలోకహితైషిణా ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములులోహ
 భస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన మైలుతు
 త్తము తగరభస్మము లవంగములు పేల్చిన వెలిగారము దంతివేరు శుద్ధిచేసిన తెగడ
 యివి దినుసుకొక్కొకపలము ఆశామోదము వోమును సర్వతౌరము యవతౌరము పం
 చలవణములు యివి దినుసుకు $\frac{1}{2}$ పలము యిటుల వానిసెల్ల ఖిల్లములోనుంచి అల్ల
 పురసముతో 20 భావనలు పంచకోలముల రసముతో 10 భావనలు తిప్పితీగె రస
 ముతో 10 భావనలుజేసి యీ యాషధమున $\frac{1}{2}$ భాగము మిరియపుచూర్ణము గలిసి
 సెనగలంత మాత్రలుజేసి గాఢపాత్రలోనుంచి నీడనెండించి యందొకదానిని నేఁం
 చిన చిరకాలముగనుండు అగ్నిసూంచ్యము ఆనువాతము ప్లిహము పాండువు ప్రమే
 హము ఆనాహము మలబద్ధము సూతికాగ్రహణి కాసముశ్వాసము పడిసెను త్తయ
 రోగము శరీరకృశత్వము అష్టపిత్తృశం శూల భగంజరము మూలరోగము 8 విధము
 లైన యుదరఁజలు దారుణమైన యక్ష్మస్త్రీహములు వీనిని హరింపంజేయు. మఱియు
 నిది తృప్తిగ భుజింపబడిన నున్ననునంతయు $\frac{1}{2}$ రుహములోపల జీర్ణముగావించు.
 మఱియు నీరసము భక్ష్యభోజ్య లేహ్య శోష్య రసయుక్తమైన మహాభోజనమునం
 దిచ్చగల భోజమహారాజును మిక్కుటముగ భోజనేచ్ఛను గలుగంజేయుటకై సర్వ
 లోక హితమును గోరునట్టి గహనానంద నాథునిచే జెప్పబడియె.

శంఖ దానివకము.

శ్లో॥ లవణానితథాతౌరాఃప్రత్యేకంపంచభాగకాః । కాసీసంటంక
 ణంతుత్థంగంధ కంఠింబుకద్రవమ్ । తిలాపామార్గజం తౌరం
 ప్రత్యేకం వేదభాగమ్ । నవసాగరసౌరాష్ట్రీ సర్జికానేత్ర
 భాగికాః । ఏతత్సర్వంసమాలోడ్య భావ్యంజంబీరనిరతః । స
 రంధ్రేనలికాయంతే) యామయుగ్మంవిపాచయేత్ । శంఖ

దాహోభవేదేష స్సర్వాజీర్ణనిక్రంతనః । లోహపామాణశం
ఖాం ద్రావకోయంనసంశయః ॥

తా. పంచలవణములు * సర్వక్షారములు యివిదినుసుకు 5 భాగములు శుద్ధిజేసిన అన్నభేది వెలిగారము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన గంధకమునిమ్మపండ్లరసము నువ్వులక్షారము వుత్తరేణుక్షారము యివి దినుసుకు 4 భాగములు నవాసాగరము పటికారము లేక తొవరిమన్ను సర్వక్షారము యివి దినుసుకు 2 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో మద్దించి రంధ్రముతో గూడియుండు వరికాయంత్రమున 2 రుపాలులు పాకముజేసిన శంఖద్రావకము సింధుబగు. ఇది సర్వాజీర్ణముల నశింపజేయుటయే గాక యిసుము తాయి శంఖము అనువాని సగా నిస్సంశయముగ ద్రవంపంజేయు.

అజీర్ణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శైష్టికేవమనంపూర్వం పైత్తికేమ్ముదు
రేచనమ్ ॥ నాతికేస్వేదనంవాధ యథానస్థంహితంచతత్ ।
నానాప్రకార వ్యాయామో దీపనానిలఘూనిచ । బహుకాల
సముత్పన్నా ముద్గాలోహితశాలయః । విలేహోలాజమండశ్చ
నుంఘోముద్గరసప్తథా । ఏనోబ్ధిశ్శశోలావఃకుద్రమత్స్య
శ్చసర్వశః । శాలిశాకంచవేత్రాగ్రంవాస్తుకంబాలమూలకమ్ ।
లశునంవృద్ధకూష్మాండం నవీనంకదళీఫలమ్ । శోభాంజనం
పటోలంచ వార్తాంకలదంబుజమ్ । కంకోటకంకారవేల్లం
బార్హతంచమహార్ద్రకమ్ । ప్రసారణీచచాంగేరీ తద్దైవసు
విష్ణుకమ్ । ధాత్రీఫలంనాగరంచ దాడిమంయవపర్పటాః ।
ఆస్తు వేతనజంబీరమాతులుంగానిమాక్షికమ్ । నవనీతంఘృతం

* సర్వక్షారములన—మొక్కము కొడిసె మోదుగ ఏపి జేవదారు తాడిరేల జీలేదు బొంతజెముడు కలిగొట్టు క్రాసుగ అడ్డసరము అరటి చిత్రమాలము నేలము దుగుమ్రాసు ఎఱ్ఱకాంచనము ఏడాదులయరటి కూరనెల్లి పూసగురుమిచ బీర అను వానిజేళ్లను ఫలములను ఆపలను కొమ్మలను ప్రత్యేకముగ గాల్చి బూడిచె జేయవలయు ననుట ।

తక్రంసావీరకతుపోదకమ్ । ధాన్యాష్టుగకటుతైలంచరామశం
లవణంతథా । యవాసీమరిచంమేంధీ ధాన్యకం జీరకందధి ।
తాంబూలం తప్తసలిలం కటుతిక్తో రసోపివా । మందాన
లేప్యజ్జీర్ణేచ పథ్యమేత స్మృణాం భవేత్ ॥

తా. శ్లేష్మాధిక్యమువలన అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము విషాచిభస్మకముఅను
నవి జనించు. ఐనను వానియందు తొలుత వమనము చేయించవలయు, మఱియు పి
త్తాధిక్యమున మృదువుగ రేచనమున కొసంగవలయు, వాతాధిక్యమున స్వేదనక్రియం
చేయవలయు. ఇటుల చేసిన హితకరంబుగ నుండు. మఱియు పలువిధములైన వ్యా
యామము దీపన లఘుకర శాకాదికములు దీర్ఘ కాలముమీద ఫలించెడి పెసలు యె
ఱ్ఱబియ్యము పేలాలమండము పెసలమండము జింక నెమలి కుందేలు లావుకపక్షి స
న్నజాతి మత్స్యములు అనువానిహంసము గొలుగుకూర వుదురుగొమ్మ చక్రవర్తపు
కూర లేతముల్లంగిగడ్డలు తెల్లలి పండిన గుమ్మడుకాయ కొత్త అరటికాయ మునగ
కాయ పొట్లకాయ వంకాయ తామరయగరులు నక్కదోసకాయ కాకరకాయ
బార్హతము అల్లము గొం తెమగోరుకూర పులినింత సువిషణ్ణకము వుసిరికెకాయకొం
తి దానింబ యవలు పర్వాటకము పుల్లప్రబ్బలి నిమ్మపండు మాడిఫలము తేనె వెన్న
నెయ్యి మజ్జిక రేగుపండు కలి కూటిసీగ్లు కారము నూనె యింగువ లవణము వోమ
ము మిరియాలు మెంతులు కొతి ఘెర్లుజీలకఱ్ఱపెలుగు తాంబూలముకొచినసీరుచేసు
వొగరుగల రసము యివి అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము అను వానియందు పథ్య
కరంబులు.

అజీర్ణములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ విరేచనానినిష్కాత్ర వాతవేగవిదారణమ్ । అతిరిక్తంచాధ్య
శనంజాగరంవిషమాశనమ్ । రక్తస్రవణిశింబిధాన్యం మత్స్య
మాంస ముపోదకమ్ । జలపానాచ విష్టంభంజాంబవ స్సర్వ
శాలుకమ్ । కూర్చికాంమోరటంక్షీరక కిలాటీ దుష్టవారిచ।
విరుద్ధాసాత్స్యపానానాం విష్టంభీనిగురూణిచ । అగ్నిమాం
ద్యే ప్యజ్జీర్ణేచ సర్వాణి పరివర్జయేత్ ॥

* వ్యాయామ మన — సంచారము.

తా. విరేచనము మలమూత్ర అపానవాతముల బంధించుట అధికముగ భుజించుట జాగరణము విషయాశనము రక్తస్రావము శింఖిధాన్యము మత్స్యమాంసము బచ్చలికూర జలపానము సెనగలు మొదలగు కడుపు నుబ్బించెడి పదార్థములు నేరేడు కలవదుంపలు మొదలగు సర్వదుంపలు యీనిన 7 దినములకు పిదప పితకబడిన యావుసాలు జున్న విరిచినపాలు విరుగుడుజున్న గుప్తమైననీరు విరుద్ధమైన ఆసాత్మ్యమైన అన్నపానములు మలబద్ధకరద్రవ్యములు జడపదార్థములు యివి అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము అనువానియం దపథ్యకరములు.

ఇది శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
 నిడిమామిడి భగిసన్నిప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
 శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 తృష్ణాదాహ హృద్రోగ విషాచిఅలసక విలం
 బిక అగ్నిమాంద్య అజీర్ణగోగ నిదాన
 తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన
 సథ్యాపథ్య క్షణయుక్తం
 ద్వాదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్త్ర.

బ స వ రం జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

— త్ర యో ద శ ప్ర క రణ ము. —

శ్లో॥ మహాదేవం మహాత్మానం దేవేశం శోషభూషణమ్ ।
శంకరం పార్వతీనాథం నీలకంఠ మహంభజే ।

తా. దేవతలలో పెద్దవాడు మహాత్ముడు దేవతలకు ప్రభువు నాగాధరణుడు భక్తులకు సుఖమనిచ్చువాడు పార్వతీ వల్లభుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెద

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాల్లి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క త్రయోదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కు ప్త ని దా న ము.

శ్లో॥ [అయ్యుచ్చేదే] విరోధీ న్యన్నపాహని ద్రవస్నిగ్ధ గుహాశిచ ।
భజతా మాగతాంఛర్దిం వేగాంశ్చాన్యార్థ ప్రతిష్ఠితామ్ ।
వ్యానూమమతినంతాప మతిభక్త్యానిషేవినామ్ । శీతోష్ణ
లఘురాహారాః క్రమంముక్త్యా నిషేవినామ్ । ఘర్మశ్రమ
భయర్తానాం ద్రుతం శీతాంబుసేవినామ్ । అజీర్ణాధ్యశనా
నాంచ పంచకర్మావచారిణామ్ । నానాన్నదధిమత్స్నానిలస
ణాన్లు విషేవిణామ్ । మాషమూలక పిష్టాన్న తిలక్షీర సుడా
శినామ్ । వ్యవాయగచాప్య జీర్ణేన్నేనిద్రాంచభజతాందినా ।

విప్రా గురూ ధర్మ యతాంపాసంకర్మచక్రవృత్తామ్ । వాతా
దయస్త్రయోదుష్టా స్వగ్రక్తం మాంసమంబుచ । దూష
యంతి సకుపానాం సప్తకో గ్రవ్యసంద్రహః । అతః కుష్మా
నిజాయంతే సప్తచైకాదశైవచ॥

తా. క్షీరమత్స్యది విరుద్ధాన్నపానముల ద్రవము స్నేహము జడత్వముగల
యన్నపానముల సేవించుట వాంతి మాత్రపురీషాది వేగముల నడ్డగించుట భుజించిన
తోడనే మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట యెండలోదిరుగుట శీతలము శుష్క
ముగల యాహారములను లంఘనమును చెప్పబడిన క్రమమునకు విరుద్ధముగ సేవించుట
వేడిశ్రమ ధయము అనువానివలన పీడితుడై తక్షణమున శీతోదకమును ద్రాగుట ఆ
పక్వమైన యన్నమును భుజించుట భుజించినతోడనే మరల భుజించుట వమన వి
రేచనవస్తీస్వేద నన్య పంచకర్మల చేయునపుడుపచారముచేయుట నవీనాన్నము
పెటుగు మత్స్యములు పుష్ప ఫలములు వృద్ధులు ముల్లంగి పిష్టాన్నము నువ్వులు పాలు
బెల్లము అనువానిని సేవించుట భుజించిన యన్నము జీర్ణమగుటకు ముందు మైథున
ముసేయుట పగటియందు నిద్రించుట గురుబ్రాహ్మణుల దిగస్కరించుట పాపకర్మ
లసేయుట యీ కారణమువలన వాతాది దోషములు బ్రకోపించి దుష్టంబులై త్వగ్ర
క్త మాంసోదకముల కెఱచి కుఱ్ఱుగోగమును గలుగంచేయు. మఱియు కుఱ్ఱుగోగము
జనించుటకు వాత పిత్త క్లేష్మములు త్వగ్రక్తమాంసోదకములు అనునీ 7 ను ముఖ్యకా
రణ భూతంబులు. అట్లుగుటచే 18 కుఱ్ఱువుల జనింపుచున్నయవి అందు మహా
కుఱ్ఱువులు 11.

కుఱ్ఱుగోగ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ అతిశ్లష్ణకరస్పర్శ స్వేదాస్వేద వివర్ణతాః । దాహఃకంఠా
స్త్యచిస్యాపస్తాదః కోరోస్నతిః క్షయః । వ్రణానా మథకం
శూలం శీఘ్రోత్పత్తి శ్చిరస్థితిః । రూఢానామపిరూక్షత్వం
నిమిత్తేల్పేషికోపనమ్ । రోమహర్షో స్పృహఃకాన్యైకం కుఱ్ఱ
లక్షణమగ్రజమ్॥

తా. కుఱ్ఱుగోగము గలుగబోయ్యెడి స్థలమును దానికి మిక్కిలి మన్నగగాని
లేక గరగరయనిగాని యుండుట ఆస్థానమున చెమటబట్టుట లేక పట్టుకుండుట
ఆ స్థలము వివర్ణంబై తాపము దురదగులుగుట చర్మమున స్పర్శశ్లాసము లేకుండుట
పొడిచినటుల పీడగలుగుట కందిగ కర్మచిహ్నముల దద్దులులేచుట ఆయాసమున కైంద

కనే శ్రమగలుగుట వ్రణమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట వ్రణము శీఘ్రముగ జనించి చిరకాలంబుండుట పుట్టిన వ్రణము రూక్షగనుండుట వొకింత నిమిత్తమువలన ప్రకోపించుట రోమాంచముగలుగుట రక్తము నల్లగనగుట ఇవియ కుష్ఠరోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

కుష్ఠరోగ భేరములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పుండరీకం నవస్ఫోటం సామాన్యం గజచర్మకమ్ | కాకాణంకచ్ఛకంబుశ్యజిహ్వకంచాప్తమంస్మతమ్ | గళితందనుహాకుప్తం కాపాలంచాప్యమంబరమ్ | మండలంచ విచర్చాఖ్యవై పాదీకిట్టిభంతథా | చర్మదద్రుతథాసిద్ధ్యతా రుష్యం దశాష్టకమ్ | శ్విత్రికాఖ్యం విసర్పంచ విశద్యేదాః | ప్రకీర్తితాః॥

తా. పుండరీకకుష్ఠము విస్ఫోటకకుష్ఠము సామాన్యకుష్ఠము గజచర్మకుష్ఠము కాకాకుష్ఠము కచ్ఛకుష్ఠము బుశ్యజిహ్వకుష్ఠము గళకుష్ఠము అన నీ 8 యమహాకుష్ఠములు. కాపాలకుష్ఠము పురుంబరకుష్ఠము మండలకుష్ఠము విచర్చకుష్ఠము వైపాదికుష్ఠము కిట్టిభకుష్ఠము చర్మదద్రుతకుష్ఠము సిద్ధకుష్ఠము శతారుష్యకుష్ఠము అన కుష్ఠరోగములు 18 విధంబులు. మఱియు శ్విత్రకుష్ఠము విసర్పకుష్ఠము అన నీ 2 తోడ కుష్ఠరోగములు 20 విధంబులు.

పుండరీక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవదానే] పుండరీక * దళాకారం శ్వేతంరక్తాద్ధనం గురు | † క్లేదంకంఘ్రాస్సరాగంచ పుండరీకం కపాధికే॥

తా. తావరరేసులవలె నుండుట రక్తము వ్యాపించియుండుట వరకు తెలుపుగ దట్టముగ బలువుగనుండుట నీరు గారుచుండుట దురదగలుగుట మధ్యమున రక్తవర్ణముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది పుండరీక కుష్ఠమని దెలియవలయు ఇది కపాధిక్యమువలన జనించు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

* దళంతామ్రం శ్వేతరక్తం ఘనంగురుమ్॥

† గళగండ సరాగంచ.

విస్ఫోటక కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటకంధూతీవ్రదాహ మరుణం స్నిగ్ధపాండురమ్ ।
పాణికుక్షిరుజ్వాక్లేదం కుష్టవిస్ఫోటలక్షణమ్॥

తా. స్ఫోటకము దురద తీవ్రదాహముగలుగుట యెఱుగనండుట మెఱయు చుండుట పాండురవర్ణముగనుండుట చేతులు కడుపు అనువానియందు పీడగలుగుట నీరు గారుట ఈ లక్షణములుగలది విస్ఫోటకకుష్టమని చెలియవలయు, (ఇది మహా కుష్టము.)

పామా కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] సూక్ష్మోత్పబహ్వ్యః పిటకాస్సానివత్యో
గుణాత్స్థితాః । దాహఃకంఠాః కఫాజ్ఞాతా పామేత్స్యక్త్వా
చికిత్సయేత్॥

తా. సూక్ష్మమైన పిటికలు మిక్కుటముగ గలిగియుండుట పిటికలయందు తెల్లని పులిసీరు గారుట తాపము దురదగలుగుట యీ లక్షణములు గలది పామా కుష్టమని తెలియవలయు ఇది కఫమువలన జనించు, (ఇది మహాకుష్టము)

గజచర్మ కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] * అస్వేదం ఘనకంఠాశ్చ యస్మత్స్య
శకలోపమమ్ । † బహుళం హస్తీచర్మాభం తత్కృష్టం
గజచర్మకమ్॥

తా. చెమటపట్టకుండుట మిక్కుటముగ దురదగలుగుట మత్స్యపుతునకల వలె నధికముగనుండుట యేనుగుచర్మముతో సమానముగ నలుపువర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది గజచర్మకుష్టమని చెలియవలయు (ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యము వలన జనించు, ఇది మహాకుష్టము.)

కాకణ కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] యత్కాక చంచుకావర్ణం సపాకం తీవ్ర
వేదమ్ । త్రిదోషలింగం తత్కుష్టం కాకణం నై వసిధ్యతి॥

* అస్వేదనం మహావాస్తు.

† తదేవకుష్టం చర్మాఖ్యం బహుళం హస్తీచర్మకమ్.

తా. కాకిముక్కుతో నమానమైన వర్ణము గలదిగనుండుట నొకింతపాకము తీవ్రవేదనగలుగుట త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండుట యీలక్షణములుగలది కాక కుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది ఆసాధ్యము. (ఇది మహాపుష్పము.)

కచ్చత్వ క్కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిగానే] రక్తంన్నిగ్ధంఘనశ్యామ మతికందూ కఫో
ద్భవమ్ । ఊరుకక్షకటిష్ఠేవంకచ్చత్వక్కుష్ఠ కాహ్వయమ్॥

తా. ఎఱ్ఱనై మెఱయుచుండుట ఘనమై నల్లగనుండుట కడుగురదగలుగుట తోడలు చంక మొల ఆనువానియందు జనించుట. ఈ లక్షణములుగలది కచ్చత్వ క్కుష్ఠమని తెలియవలయు.

ఋష్యజిహ్వ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్మశంరక్తపర్యంత మంతశ్శ్యామనవేదనమ్ ।
యద్దృశ్యజిహ్వసంస్థాన మృశ్యజిహ్వంతదుచ్చతే॥

తా. కఠినముగనుండుట చుట్టునెఱ్ఱగనుండుట మధ్య నల్లగనుండుట వేదన తోగూడియుండుట తప్పి నాలుకవంటి యాకారముగలదిగనుండుట ఈ లక్షణము లుగలది ఋష్యజిహ్వ కుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది మహాపుష్పము.)

గళకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వకాకృష్టవర్ణాయా హంతిసత్యంత్రీ
మాసకే । పాదయోశ్చతీర్థాతాపో వళిస్త్యంగుళికాపి న ।
నాసాస్రస్వరధంగంచ గళత్కుష్ఠంత్రీదోషజమ్॥

తా. నాలుక నల్లగనుండుట కాళ్లయందు తాపముగలుగుట మూడంగుళ ములప్రమాణము వళులుగలిగియుండుట ముక్కున నెత్తురుగోరుట స్వరము జెడుట ఈ లక్షణములుగలది గళత్కుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే మూడుమాసములలో నిశ్చయముగజంపు. (ఇది మహాపుష్పము.)

కపాలకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిగానే] క్షుష్టారుణకపాలాభంయద్రాక్షింకర్క

శంతను । † వాత్తోత్థతోదబహుళం కాపాలకుష్ఠమీద్రీశమ్॥

తా. నల్లనిమచ్చలు యెఱ్ఱనిమచ్చలు గలుగుట రూక్షముగ బిరుసుగ నూత్నముగ నుండట నూచులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది కఫాలకుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.) ఈ కుష్ఠము వాతాధిక్యమువలన జనించు.

బౌదుంబర కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రుద్ధానారాగకండూభిః పిత్తోత్థం లోమపింజరమ్ । ఉరుంబరఫలాభాసం కుష్ఠమౌదుంబరం వదేత్ ॥

తా. శూల మంట యెఱువువర్ణము దురద అనువానితో వ్యాప్తమైయుండుట, పెండ్లుకలు ‡ పీతరక్తాధిక్యముగ నుండుట వేడిపండు ఛాయవలెనుండుట ఈ లక్షణములుగలది బౌదుంబరకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తాధిక్యమువలన జనించు.

మండల కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంరక్తంస్థిరంస్త్రానం స్నిగ్ధముత్పన్నమండలమ్ । కృచ్ఛ్రమన్యోన్యసంయుక్తం కుష్ఠం మండలముచ్యతే॥

తా. తెల్లగ యెఱ్ఱగ కఠినముగ దట్టముగ స్నిగ్ధముగ మండలాకారముగ నుండుట మండలము లోకదానితో నొకటి గూడియుండుట ఈ లక్షణములుగలది మండలకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము. ఈ మండలకుష్ఠము కఫాధిక్యమువలన జనించు.

ప్రసూతి కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగతోదోమండలాశ్చ దేహస్పర్శంనవిదతి । తథామారుత పిత్తోత్థం కుష్ఠం ప్రసూతికాక్ష్వచిత్ ॥

తా. అంగములలో నూచులతో బొడుచునటుల నేదన మండలములు గలుగుట శరీరమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట యీ లక్షణములుగలది ప్రసూతిక కుష్ఠమని

† కాపాలాంతోదబహుళం తక్కువ్వంవిషమంస్మృతమ్॥

‡ అనగా యెఱువధిక్యముగాగల పచ్చరంగు.

కొందరు వచించెదరు. ఇదే గ్రంథాంతరేణ మహాకృష్ణమని శిష్యుంబడు యిది వాతపిత్తప్రకోపమువలన జనించు.

విచర్చిక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతరక్తాఘ్నాక్లిన్నా వాతపైత్యోద్భవా
బహు । సకంఠాదాహసంయుక్తా జ్వేయకృష్ణం విచర్చికా॥

తా. దట్టమైన మచ్చలుగలిగి తెల్లగ యెఱ్ఱగ నుండుట నీరుగారుచుండుట దురద నుండుటలుగుట యీ లక్షణములుగలది విచర్చికకృష్ణమని తెలియవలయు. ఇది తఱచుగ వాత పిత్తాధిక్యమువలన జనించు.

వైపాదిక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్లేష్మవాతోద్భవంకృష్ణం స్ఫుటితంతీవ్రవే
దనమ్ । రూక్షారూణంసాణి పాదంఖ్యాతం వైపాదికంవదేత్॥

తా. పగిలియుండుట తీవ్రమైన వేదనలుగుట చేతులుకాళ్ళు వుష్ణముగయెఱ్ఱగనుండుట యీ లక్షణములుగలది వైపాదిక కుష్ణమని తెలియవలయు. ఇది వాత క్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

కిట్టిభ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వావంకిణంఖరస్పర్శం సకంఠా పరుషం
ఘనమ్ । వాతశ్లేష్మోద్భవంఖ్యాతం కిట్టిభం కుష్ఠమీదృశమ్॥

తా. మచ్చలు నీంవర్ణముగ బిరుసుగనుండుట దురదగలుగుట రూక్ష విదళము గనుండుట యీ లక్షణములుగలది కిష్టిభకృష్ణమని తెలియవలయు. ఇది వాత క్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

చర్మదళ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తంకూలంఖరంకంఠాః క్లేదస్ఫోటందళ
త్యపి స్పర్శసంఖ్యాంఘసంస్నిగ్ధం కృష్ణంవై చర్మకంవదేత్॥

తా. యెఱ్ఱనిమచ్చలుగలుగుట శూలయుక్తమై బిరుసుగనుండుట దురదగలుగుట నీరుగారుట బొబ్బలులేచుట పగులుట తాకిన వేదనలేకుండుట దట్టముగనుండుట మెఱయుట యీ లక్షణములుగలది చర్మదళ కృష్ణమని తెలియవలయు. (ఇది మహాకృష్ణము.)

దద్రు కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కంఠూమ ద్భిస్సరానైశ్చ గండైరల సకం
చితమ్ । పిటికామండలాశ్శుభ్రాదదూః పిత్తకఫోద్భవమ్॥

తా. ప్రణములు దురదతో గూడియెఱ్ఱగనుండుట అలసకమువలెనే వ్యాపించి
యుండుట పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది దద్రుకుష్ట
మని తెలియవలయు. ఇది కఫపిత్త ప్రకోపమువలన జనించు. (ఇది మహా కుష్టము.)

సిద్ధ కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంతామ్రాచతను యద్రజోఘృతంవి
ముంచతి । * వాతశ్లేష్మోద్భవంసిద్ధమలాబుకుసుమోవమమ్॥

తా. తెలుపు యెలుపుగలసి నూత్నపు మచ్చలుగలుగుట వారిసికొనిన పిండి
వలెరాలుట అనుగవువ్వలతో సమానముగ నుండుట (తెలుచుగ తొమ్మనందేజనిం
చుట) ఈ లక్షణములుగలది సిద్ధకుష్టమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్య
మువలన జనించు.

శతారుద్ర కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తశ్యామంఘనంశ్లేదం స్నీగ్ధకండ్వార్తి
దాహకమ్ । పిత్తశ్లేష్మోత్థితంకుష్టంశతారుద్ర్యంబహువ్రణమ్॥

తా. మచ్చలెలుపుగ నలుపుగదట్టముగనుండుట నీరు గారుచుండుట మెరయు
చుండుట దురద శూల మంట అనేక ప్రణములుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది
శతారుద్రకుష్టమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శ్వేత్రకుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శంఖవర్ణంధవేచ్ఛివ్రతే సాధ్యంసర్వా గ
గోపివా । శుష్కంవై కృచ్ఛసాధ్యంచ గుహ్య పాణితలాను
గమ్ । అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథావర్జ్యచిరంతనమ్॥

* ప్రాయోకసితత్సిద్ధ.

తా. * శ్విత్రమష్టము శంఖవర్ణముగలదై సర్వాంగముల వ్యాపించియుండిన అసాధ్యంబనియు శరీరమంతట వ్యాపించి శరీరము గృహించియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు గుర్యాము అరచెయ్యి ఆనువానియందు జనించి యగ్నివలె మండుచుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు, మఱియు చిరకాలముగనుండు కుష్టువు సగా అసాధ్యంబు. (ఇది వాతపితృధిక్యమువలన జనించు)

కుసుమోగ సాధ్యములు.

శ్లో॥ ఉమంబరంతత్సవృశం శ్విత్రంస్యాచ్చఃఖనన్నిషమ్ । కాశణం పక్వగుంజాభం చర్మాఖ్యంగజచర్మవత్ । పుండరీకంస్వసం జ్ఞాభం ఋశ్యజిహ్వం తదైవచ । బహుప్రణ శతారుణ్యం దేకాఖ్యంమత్స్యశుక్తివత్ । ఛాణిభేదశ్చర్మదశంపాదభేదో విపాదికా । దశైతానిససాధ్యంతే శేషాణ్యప్తౌచసాధ్యవత్ । కపాలమపితంరూక్షం విస్పృటాఖ్యంవి సర్పవత్ । కిట్టిభంకిణ వచ్చామంద్రుస్సాస్యత్వ చివాకితా । తుంబీపుష్పనిభం సిద్ధుస్సిద్ధంస్యా న్మండలంస్థిరమ్ । విస్పృటహరుణాసామా సామస్రావా విచర్మికా ॥

తా. ఉమంబర కుష్టువు పేడిపండువర్ణముగ శ్విత్రమష్టవు శంఖవర్ణముగ కాశకుష్టువు పండిన గురువిండవర్ణముగ గజచర్మకుష్టువు యేనుగులొలుతో సమానముగ పుండరీకకుష్టువు తెల్ల దామర పువ్వుతో సమానముగ ఋశ్యజిహ్వకుష్టువు దుష్పి నాలుకతో సమానముగ శతారుణ్యకుష్టువు బహుప్రణముక్తముగ యేకాక్షకుష్టువు మినుచిప్పతో సమానముగ చర్మశకుష్టువు అరచేతులు దళమై పగిలికట్టగ నై పాదుక కుష్టువు కాళ్ళుపగిలినట్టుగ నుండు యీ 10 యు ససాధ్యంబులు, కపాలమష్టవునల్లనై రూక్షముగ విస్పృటకుష్టువు విసర్పితో సమానముగ కిట్టిభకుష్టువు మచ్చలతోగూడి నల్లగ ద్రుమష్టవు పొక్కులతో గూడినదిగ సిద్ధకుష్టువు సారపువ్వులతో సమానముగ మండలమష్టవు మెరుపు కౌతస్యముగలదిగ పామాకుష్టువు దారుణమైన పొక్కులతో గూడినదిగ విచర్మికాకుష్టువు పులిసరుమ కార్చునదిగనుండు, ఈ 8 యు సాధ్యంబులు.

దద్రు కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కంఠూమ ద్భిస్సరాగైశ్చ గండైరల సకం
చితమ్ । పిటికామండలాశ్శుభ్రాదధూః పిత్తకఫాద్భవమ్॥

తా. వ్రణములు దురదతో గూడియెట్లగుండుట అలసకమువలెనే వ్యాపించి
యుండుట పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగుండుట యీ లక్షణములుగలది దద్రుకుష్ట
మని తెలియవలయు. ఇది కఫపిత్త ప్రకోపమువలన జనించు. (ఇది మహా కుష్టము.)

సిద్ధ కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంతామ్రచతను యద్రజోఘృతంవి
ముంచతి * వాతశ్లేష్మోద్భవంసిద్ధమలాబుకుసుమోవమమ్ ।

తా. తెలుపు యెఱుపుగలసి నూత్నపు మచ్చలుగలుగుట వారిసికొనిన పిండి
వరెాలుట అనుగవువ్వులతో సమానముగ నుండుట (తెలుపుగ తొమ్మునందేజనిం
చుట) ఈ లక్షణములుగలది సిద్ధకుష్టమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మధిక్య
మువలన జనించు.

శతారుద్ర కుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తశ్యామంఘనంక్షేదం స్నీగ్ధకండ్వార్తి
దాకమ్ । పిత్తశ్లేష్మోత్థితంకుష్మంశతారుద్ర్యంబహువ్రణమ్॥

తా. మచ్చతెలుపుగ నలుపుగదట్టముగ నుండుట నీరుగాచుచుండుట మెరయు
చుండుట దురద కూల మంట అనేక వ్రణములుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది
శతారుద్రకుష్టమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తశ్లేష్మధిక్యమువలన జనించు.

శ్విత్రకుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శంఖవర్ణంభవేచ్ఛివ్రతే సాధ్యఃసర్వాః గ
గోపివా । శుష్కంవైశ్చచ్ఛసాధ్యంచ గుహ్య పాణితలాను
గమ్ । అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథావర్జ్యచిరంతనమ్॥

* ప్రాయోగోకతిత్సిగ్ధ.

కుష్ఠరోగ సాధ్య సాధ్యములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సాధ్యంత్యగ్ర క్తమాంశస్థం వాతశ్లేష్మాదికంచ
యత్ । మేదసిద్వంద్వజం యాప్యంవర్జ్యమజ్జాస్థిసంశ్రితమ్ ।
క్రిమిహృల్లాసమందాగ్నిసంయతైక్తం యత్త్రిదోషజమ్ । ప్రభి
న్నంప్రస్రతాంగంచరక్త కేత్రంహతస్వరమ్ । పంచకర్మగు
ణాతీతం కుష్ఠంహంతీహకుష్ఠినమ్॥

తా త్వక్ రక్త మాంసధాతువులవరకు వ్యాపించియుండు కుష్ఠవునవాత
కఫములు బ్రధానంబుగనుండు కుష్ఠవును సాధ్యంబులు మఱియు మేదోధాతుగత
కుష్ఠవు ద్వంద్వజకుష్ఠవు యాప్యంబులు మఱియు విజ్ఞ ఆస్థులవరకు వ్యాపించియుం
డు కుష్ఠవు శుక్రధాతుగతకుష్ఠవు మఱియు క్రిమి హృల్లాసము మందాగ్ని అను వా
నితో గూడియుండు కుష్ఠవు త్రిదోషజకుష్ఠవు అసాధ్యంబులు కుష్టముపశల నీరు
గారుచుండు కుష్ఠరోగియు యెఱ్ఱని నేత్రములుగాని లేక హీనస్వరము గాని గల కు
ష్ఠరోగియువనునచేచనాది పంచకర్మల కనర్హుండగుకుష్ఠరోగియు మృతికొందెదడు.

అసాధ్య కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ గుహ్యపాణితలోషేషు జాతమప్యచిరంతనమ్ ।
వర్జనీయంవిశేషేణ కిలానంసిద్ధిమిచ్ఛతా ॥

తా. గుహ్యము ఆరచెయ్యి పెదవి అనువానియందు కుష్ఠవు తత్కాలమున
జనించినను దానిని విశేషముగ వర్జింపవలయు మఱియు యశస్సుగోరడువైద్యుడు
కిలాశకుష్ఠవును సగావర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ద్వలింగంచభవేత్కుష్ఠంవిశేషేణత్యజేద్భిషక్ ।
బహూపద్రవసంయుక్తమసాధ్యముదితంబుధైః ।

తా. మఱియు ద్వంద్వ లక్షణముతో గూడియుండు కుష్ఠవులను వైద్యుడు
వర్జింపవలయు మఱియు పలుయుపద్రవములతో గూడియుండు కుష్ఠరోగంబు అసా
ధ్యంబని అయుర్వేద పేత్తలు వచించెదరు.

సంసర్జజరోగములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రసంగాద్ధాత్రసం స్పర్శాన్ని శ్వాసాత్సహ

భోజనాత్ ! సహాయ్యాసనాచ్ఛాపి వస్త్రమాల్యానులేప
నాత్ । కుష్మాజ్వరశ్చ * శోషశ్చనేత్రాభిష్యంద ఏవచాఽప
సర్దికరోగాశ్చసంక్రామంతి నరాన్నరమ్॥

తా. కుష్టువు జ్వరము ధాతుశోష నేత్రకోగముగలవారిలో సాంగత్యము నే
యుట వారి శరీరమునుదాపట వారియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు సోకుట యేకపా
తలోభుజించుట వొకటిగలబరుండుట వొకయాసనమున నేకముగ గూర్చుండుటవా
రు ధరించిన వస్త్రములను పుష్పములను ధరించుట వారు తాకినగంధమును బూసి
కొనుట ఈ కారణములవలన పూర్వోక్తమహాదిరోగములు వొకనివద్దనుండి మఱి
యొకనికింట్టును.

శ్వేతకుష్టువునకు భృంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] భృంగీవహ్నిత్రీఫలావచాకణావాకుచీబ్రహ్మ
శుంఠీసకుష్ఠమ్ । భల్లాతాచాశ్వ గంధాశిఖరక విశాషోడ
శీఢస్మసూతమ్ । కాంస్యేపాత్రేరజశ్చత్రీ ఫలజయుతంపాత్ర
రుత్థాయ పీతమ్ । సన్ధాసాదోగహరిపలిత పలితహృ
త్స్వర్ణ దేహీశరీరీ॥

తా. గుంటగలగర చిత్రమాలము త్రిఫలములు వన పిప్పళ్లు భావించి నిత్తు
లుమందుకబ్రహ్మ మలయాశపుశొంతి చంగల్వకోస్తు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజల పెన్నె
రుగడ్డ శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన నాభి పసపు రసభస్మము వీనిని సమభా
గములుగ ఖల్వములోనుంచి త్రిఫలఁషాయములో భావనజేసి యెండించి కాంశ్యపు
గిన్నెలోనుంచి ప్రాతఃకాలమున ప్రత్యహము ధరణమెత్తుచూర్ణమును సేవించి వెంబ
డిగ చారెడు త్రిఫలఁషాయమును పానము నేయవలయు. ఇటుల 6 మాసములు సే
యుచుండిన శ్వేతకుష్టువు వలీపలితములు హరించి బంగరు చాయతో తుల్యమైన
శరీరముగలుగు.

శ్వేతకుష్టువునకు పశుపతి చూర్ణము.

శ్లో॥ [మూధననిదానే] సురతరుక్మతమాలా । వ్యాలదారుర్వరాచ
తపనకశక పుష్పీచాపిగోవిశాలా । సమకృతంశిరేఖా సూత
భస్మాపిభుక్త్వాపశుపతికృతచూర్ణం శ్వేతకుష్ఠంనిహంతి॥

తా. దేవదారు రేల చిత్రమాలము త్రిఫలములు బీడిగింజను నేలతంకేడు స
మాలము యివి పావుసేరు పసపునాటాకు పాపరవేరునాటాకు వీనికన్నిటికి నముము
క్రౌలగచ్చవిత్తులు యిటుల వీనినెల్లపంచి మార్గముజేసి 1 తులము మార్గములో
వీసమెత్తు రసస్థిస్థము గలిపి ఆవునేతితో బ్రతిదినము నేరింపుచుండిన 6 మాసము
లకు శ్లేతపస్థువు హరించు. ఇవి శివునిచే శెప్పబడియె.

గీ॥ తామ్రభస్మంబు తెలగాచు తపనదుగ్ధం ।
ముననుసర్దించియచ్చోటం బూయవలయు ।
మేఁక యెఱువాముదపుకాయ మీదిపొట్టు ।
ఁగనుగాచినమానును శ్లేతపస్థు॥

పుండరీకకుష్ఠువునకు సర్వాంగసుందర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విష్ణుక్రాంతాదేవ దాళీ సర్వా క్షీతండులీము
నిః । నీలీబ్రహ్మీసలాశంచ యథాలాభం ద్రవంశ రేత్ ।
ద్విత్వాణామేదనిర్యాసై స్సూతసంమర్దయేద్దినమ్ । స్నానై
కంద్యుగుణం గంధమేకీకృత్య యణఃపచేత్ । లోహనాత్రేధ్య
తంయాన త్తథా శుల్పభృకామృతమ్ । కర్పూరంచైవ ప్ర
త్యేకంసూతపాదాం శకంక్షిపేత్ । పుండరీకంహరేన్నిష్క
మనుపాన విశేషతః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యి
టుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి విష్ణుక్రాంతము దావరవంశి సర్వాక్షి చిట్టి ఆవిసె
నీలి మండూకబ్రహ్మీ మోదుగ ఆకువానిలో కొరికిన వానిని గ్రహించి రసముదీ
ప్రతిదానిలో నొక్కొకదినము మర్దించి అందు పైశెప్పబడిన వృక్షములలో 2
క కి వృక్షములయొక్క బంకనవైచి మరల మర్దించి ముద్దజేసి యిసుపగిన్నెలో నుని
చి యణకాలము పాకముజేసి భల్లగుణులోనుంచి అందు తామ్రభస్మము ఆభ్రకరస్థ
ము శుద్ధిచేసిన నాళి కర్పూరము ఆకువానిలో ప్రతిదానిని రసమునకు 4 ప భాగ
ముగలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి బాహిరహారకముతో (1 శ్లేత
పస్థువు) నేరింపుచుండిన పుండరీక పస్థువు హరించు.

ఉదుంబర కుష్ఠువునకు కనకసంకోచ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్మృతతామ్రాభృకం తుల్యం ద్వయో

స్సూతంచతుర్గుణమ్ । యామైకంమర్దయేత్థ లేచాప్తవిస్థంచ
 గోశకమ్ । త్రిభిస్తుల్యంశుద్ధగంధంహాపాతంకేఱ్ఱిపేత్ ।
 తస్మథ్యేగోశకంపాచ్యం మావజ్జీర్ణంతగంధకమ్ । తావ
 స్మృద్వగ్నినాయత్నా త్సముద్భుత్యవిచూర్ణయేత్ । గుగ్గు
 లుంనింబపంచాంగం త్రిఫలాచమృతంవిషా । పటోలంఖా
 దిరంసారం వ్యాధిఘ్నాశంసమనమమ్ । చూర్ణితంమధునా
 లేహ్యంవిష్క మాదుంబరాపహమ్॥

తా. తామ్రభస్మము 1 భాగము అభ్రకభస్మము 1 భాగము రసభస్మము 8
 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి విష్నక్రాంతము డావరడంగి స
 ర్పాక్షిచిట్టి అవిసె నీలి మందూకబ్రహ్మ మోరుగ ఆమవాని రసములతో నొక్కొక
 జాము మర్దించి యుంటజేసి 10 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకమును యిసుపగిన్నె
 లోవైచి దానిపై యుంటునుచి దానిపై మరల గంధకమువైచి జీర్ణంబగువరకు
 మృద్వగ్నితోవండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసిన మహిసా
 షీగుగ్గిలము వేసపువ్వు తానికాయలు దానియాకు దానిపట్ట దానివేరు త్రిఫలములు
 శుద్ధిచేసిన నాభి అతివస చేతిపాట్ల కామ రేల ఆమవానిని ననుభాగములుగ చూర్ణ
 ముజేసి గలిపి నిష్కప్రమాణమును తేనెతో (సాయంప్రాతః కాలములయందు 18 మా
 సములు) సేవించిన ఉదుంబరకుష్టువు హరించు.

శ్విత్రకుష్టువునకు చంద్రప్రభాన రసము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధంమర్ద్యంనింబమయూ
 రయోః । ద్వయోద్ద్రావై స్సగోమూత్రైర్ద్రినంవాకుచికా
 ద్రవైః । మసాపిండితకంక్షిప్తాత్వతంరుధ్వాఘ్నాధరేపుటేత్ ।
 సాంగశీతంసముద్భృత్య చూర్ణాద్దశగుణంక్షిపేత్ । తథాచ
 వాకుచీబీజం గోమూత్రేమర్దయేద్దినమ్ । ద్వినిష్కాంవటికాం
 ఖాదేచ్ఛ్విత్రకుష్టవినాశిని । ఖ్యాతాచంద్ర ప్రభాహ్యేషా
 కుర్యాత్తక్రీణభోజనమ్ । కాకోదుంబరికామూలం జలై
 స్ఫుష్టంపిబేదను॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధి చేసిన గంధకము 2 భాగములుయిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి వేప నెనులియాకు అనువాని రసములతో నొక్కొక్కచేసిన ముద్దించి పిదప గోమూత్రముతోను భావంచూచు రసముతోను ముద్దించి తుంగము పైలు మ్రుంగ వేళ్ళు అనువాని చూర్ణమును గలిపి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి దానికి 10 యంతలు భావంచవిత్తులచూర్ణగలిపి గోమూత్రముతో 1 దినము ముద్దించి 2 నిష్కములంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కేనించి వెంబడిగ బ్రహ్మమేడివేరు మదకముతోనూరి దాని రసమును ద్రాగిన 18 మాసములకు శ్వేతకుస్తువు హరించు. పథ్యము మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు. మఱియు చిత్రమూలమును నిమ్మపండురసముతో గంధము దీసి కుర్రాకారము గలిపి లేపనముజేసిన శ్వేతకుస్తువు నశించు.

కాకణకుష్మపునకు సూర్యకాంత రసము.

శ్లో॥ పలత్రయంమృతంతామ్రం సూతమేకంద్విగంధకమ్ । త్రికటు త్రిఫలాచూర్ణం ప్రత్యేకంస్యాత్పలంపలమ్ । నిర్దుండిచార్ద్రాక ద్రావై ర్వహ్నిద్రావై ర్వినుర్దయేత్ । దినై కంశంనిరుధ్యాభ తుషాగ్నాచ పచేద్దినమ్ । నముద్భృత్య విచూర్ణ్యా భవాకుచీ తైలమర్దితమ్ త్రిదినం భావయేత్తేన నిష్కమాత్రంచభక్ష యేత్ । కుష్మంచ కాకణంహంతి సర్వకుష్మం నిహంత్యలమ్॥

తా. తామ్రభస్మము 3 పలములు శుద్ధిచేసినరసము 1 పలము శుద్ధిచేసినగంధ కము 2 పలములు త్రికటుకములు 1 పలము త్రిఫలములు 1 పలము యిటులవీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి వావిలాకు అల్లము చిత్రమూలము అనువానిరసము లతో నొక్కొక్కచేసిన ముద్దించి యినుపగిన్నెలోనునిచి పైనచూసి వరియుముకతో 1 దినము పాకముజేసి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనునిచిభావంచవిత్తుల తైలముతో ముద్దించి 3 దినములు భావనజేసి నిష్కప్రమాణము నొప్పున 18 మాస ములు సేవింపుచుండిన కాకణకుష్మపు మొదలగు సర్వకుస్తువులు హరించు.

కాకణకుష్మపునకు కరంజతైలాది లేపము.

శ్లో॥ తైలంకరంజ బీజోత్థం వహ్నిసైంధవ గాహితమ్ । కూర్ణితంలేప యేద్ధంతి శీఘ్రమేవతు కాకణమ్॥

తా. చిత్రమాలము సైంధవలవణము అనువానిచూర్ణమును క్రాశుగవిత్తుల
తైలముతో గలిపి లేపనము నేయుచుండిన కాకణకుస్తువు కీఘముగ హరించు.

గజచర్మ కుష్టువునకు లంకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ పల్లెకం శుద్ధసూతంచ కర్షైకం శుద్ధగంధకమ్ | గంధతుల్యం
మృతంతామ్రం సూతాంశం మర్దయేద్విషమ్ | సర్వతుల్యంపు
నర్గంధందత్వాకించద్విమర్దయేత్ | ఘృతాభ్యక్తిలోహపాత్రే
పచేద్యామం సముద్ధరేత్ | రంభాపత్రేపుటిచాధ పాచయే
త్పర్పటీంచుథా || మామైకం చూర్ణితంభాదే ధజచర్మనియ
చ్చతి | నిమ్మైకంవాకు చింతైదై | న్లేహ్యాయంగజచర్మణి ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 కర్షము తామ్రభ
స్మము 1 కర్షము శుద్ధిచేసిన నాభి 1 పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి మ
ర్దించి దీనికి సమముగ గంధకముగలిపి వొకింత మరల మర్దించి నెయ్యిబూసిన యి
సుప గిన్నెలోనునిచి 1 జాము వండి దించి కొని సాయంత్రమున అరటియాకులో బి
ళ్ళజేసియునిచి నన్ను మంటలు నప్పడమువలెగాల్చిచూర్ణముజేసి మాషప్రమాణము
ను నేనించి వెంబడిగ నిమ్మప్రమాణము భావించివిత్తులు చూర్ణములో తేనెగలిపి
నేచిపుచుండిన గజచర్మకుస్తువు హరించు.

విచర్మితా కుష్మాంతక రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం విషంగంధతుల్యంతాప్యం శిలా
జతు | శుల్బందీక్షం మృతంలోహం సర్వమర్ద్యం దినత్రయ
మ్ | కాకమాచీ దేవదాళ్యోః కర్కోటస్య ద్రవైర్ధృఢమ్ |
శోషయేద్భూదరేపాచ్యం త్రిదినంతుతుపాగ్నినా | ఆదాయ
భావయేచ్ఛానా సైలైర్వా కుచిసంభవైః | నిష్కార్థంలే
హయేత్తైదైః రసఃకుష్ఠనిశ్చంతనః | భల్లాతవాకుచీపభ్రా
విడంగం చిత్రకంతథా | జీరకం బదరీమూలం కటులేం
గుదేనతు | భక్షయేద నుపానేన హంతికుష్ఠం విచోమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు తామ్రభస్మము పుష్కరభస్మము యినుపభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నల్లకాచాప డావరడంగి గొడ్డుకొకర అనువానిని రసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కదినము చొప్పున 3 దినములు మర్దిం చి యెండించి మాసలోనునిచి వుముకతో 3 దినములు భూధరపుటంబిడి సాంగశిశ లమున దీసి భావంచివిత్తుల తైలముతో 1 దినము భావనజేసి 3 నిష్క్రప్రమాణము లేనెలోనేవించి వెంబడిగ శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు భావంచితైలు కరక్కాయ వా యువిడంగములు చిత్రమాలము జీలకఱ్ఱ రేగువేరు అనువాని చూర్ణములతో తైల ఆ వనూనెగాని * కటుతైలముగాని యింగుదీతైలముగాని గలిసి నేవించిన 18 మాస ములకు విచచ్ఛికకుష్టువు హరించు.

ఋష్యజిహ్వక కుష్టువునకు శై లేంద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శుద్ధచూతం సమంగంధం కాంతభస్మవి
పంతథావాకుచీ త్రిఫలాచూర్ణం నింబనమ్నీ గుళూచిజైః |
దినంభృంగి ద్రవై ర్మర్ద్యం వాకుచ్యాశ్చ కషాయకైః || భక్ష
యేల్లోహపాత్రస్థం కర్షార్థం జహ్వికాప్రసూత్ | గుంజాభ
ల్లాతతైలాభ్యాం నిష్కంవాకుచిచూర్ణకమ్ | లేపయేదనుపా
నేన సర్వకుష్టవిరాశనః ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము కాంతభస్మము శుద్ధిచేసిన నా భిభావంచివిత్తులచూర్ణము త్రిఫలచూర్ణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వేరు చిత్రమాలము తిప్పతీగె గుంటగలగర అనువాని రసములలో ప్రతిదానితో డను భావంచివిత్తుల కషాయముతోడను నొక్కొక్కదినము మర్దించి యినుపగిన్నెలో నునిచి 3 కర్షమును నేవించుటయేగాక గురిగింజతైలు జీడినిత్తులు అనువాని తైల ములో నిష్క్రప్రమాణము భావంచివిత్తులచూర్ణము గలిపి శరీరమునకు లేపనముజేసిన ఋష్యజిహ్వక కుష్టువు మొదలగు సర్వకుష్టువులు హరించు.

* కటుతైలమన—శ్లో॥ పృథ్వీకామాల జీమాతా దంతీ కవచశిగుజమ్ |
నింబాక్షికరంజార్కహ స్తికర్ణింగుదిభవమ్ | శంఖినీ నింబకం తైలం తైలం శ్లోతిచ్చ
తీకృతా కుసుంభ సర్వోద్బూతం తైలం సౌవర్చలంతథా || ఇవియ కటుతైలములు.

శతారుష్య కుష్టుపునకు లంకాధిపేశ్వర రసము

శ్లో॥ సూతాభ్రశుల్బ భస్మానిగంధం * తాప్యంశిలాజితం । ఆమ్ల
వేతనతుల్యాంశం చాన్లేనమర్దయే త్తతః । మధ్యాజ్యాభ్యాః
వటీకుర్యా ద్ద్విగుంజంక్షయేత్సదా । † కుష్మంశతారుషం
హంతి రసోలంకాధిపేశ్వరః । త్రిఫలా నింబమంజిస్తా నచా
పటాలమూలకం । కలుకీరజనీతుల్యంక్వాథోయమనుపానతః॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధి
చేసిన పేనుమాక్షికభస్మము రేక శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన శిలాజతు వీనిని
గుమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వీనిని సముముగ పుల్లప్రబ్బలిమార్దము గలిపి ని
మ్మపండ్లరసము నేనె నెయ్యి అనువానితో 4 జాములు మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు
మాత్రలుజేసి యందొకదానిని త్రిఫలములు వేము మంశపి వసం చేతిపాట్లవేరు ఆకా
కర సుషుపు అనువాని కహయానుపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలముల నేవించిన
శతారుష్యకుష్టుము హరించు.

కచ్చకకుష్టుపునకు కుతారరసము.

శ్లో॥ [మాధవవిదానే] సూతాభ్ర శుల్బకాంతానాం మృతానాం
గంధకంసమమ్ । తేషాం చతుర్థాంశాచ్య మేతత్క్వాధై
ర్విపాచయేత్ । అమృతాముసలీముండి హస్తీకర్ణిశతావరీ ।
అయం పంచామృతక్వాథో ఘృతా చ్చాతుర్థశోభవేత్ ।
మార్కవా మృతజీవంతి విదార్యాశ్చ కషాయకమ్ । పూ
ర్వాంశం నిక్షిపేజ్జీర్ణే మస్మిన్జీర్ణ మిదంభవేత్ । ఘృతావ
శేషకంపక్వా సదానేవేతబుద్ధిమాన్ । సర్వకుష్టాన్నిహం
త్యాశు కచ్చ కంచవ్యపోహతి॥

తా రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము యివి దినుసు
కొక్కొక్కభాగముశుద్ధిచేసిన గంధకము 4 భాగములు నెయ్యి 32 భాగములు పంచా
మృతమన-తిప్పరీ గ నేలతాటిగడ్డలు బోడతరము సముద్రబాడపాకు పిల్లిపీచర సు

వాని కషాయము 128 భాగములుగలిపి ఘృతము శేషించునటులకాచి దీనికి 4 గిం
తలు గుంటగలగర తిప్పతీక్షణ మనుబాల నేలగుమ్మడు అనువాని కషాయమును గలిపి
యది జీర్ణంబై ఘృతము శేషించువరకు మరలకాచి నేవించిన కచ్చపకుట్టువు
హరించు.

మండలకుష్ఠపునకు సర్వేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం చతుర్దంధం పలంయామం వి
మర్దయేత్ | వృతతామ్రాభ్ర లోహానాం హింగుళంచ పలం
పలమ్ | జంబీరో నృత్తివాసాభి స్సుహృత్క- ముష్టిజైర్ద్ర
వైః | మర్ద్యంహయారిజద్రావైః ప్రత్యేకంచదినందినమ్ |
ఏవగస్తప్త దినంమర్ద్యం తద్గోళం వస్త్రవేష్టితమ్ | వాలుకా
యంత్ర * కేసాచ్యం త్రిదినం లఘునాగ్నినా | ఆదాయ
చూర్ణంయేచ్ఛచ్ఛ్మంపత్రైకంయోజయేద్విషమ్ | ద్విపలంపిప్పలీ
చూర్ణం మిశ్రంసర్వేశ్వరోరసః | ద్విగుజంలేహయేత్తైర్ద్ర
† స్సుప్తమండలకుషనుత్ || వాకుచీందేవదారుచకర్ష మాత్రం
విచూర్ణతమ్ | లిహేదేరండ్రతై లేనచాసుపానంసుఖావహమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములయారెం
డిని ఖల్వములోనునిచి 1 జామునుడికొంచి అందు తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము
లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము అనువానిని దినుసుకొక్కొక్క పలము చొప్పు
న గలిపి నిమృషండ్లరసము వుమ్మెత్తాకిరసము అడ్డరసపాకురసముబొంతజెముడుపాలు
జిల్లేడుపాలు ముష్టిచెక్క గన్నేరు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే వొక్కొక్క
దినము వంతున 7 దినములు మడికొంచి మద్దజేసి బట్టలోగట్టి దానిపై చీలమన్ను లే
పనము జేసి లఘుగ్నితో 3 దినములు వాలుకాయంత్రమున పాకముజేసి యందుండి
దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి నున్నగచూర్ణముజేసి శుద్ధిజేసిన నాభిచూర్ణము 1 ప
లము పిప్పలి చూర్ణము 2 పలములు గలిపి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనెతో భక్షించి
వెంటడిగ కర్ష ప్రమాణము భావించి దేవదారు అనువాని రసములలో గాముదముగ
లి త్రాగిన మొద్దుబారియుండఁమండలపుట్టువు హరించు.

సైపాదిక కుస్తువునకు మహాకాళ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంమృతంతామ్రంకుష్ఠంగంధకటంకణమ్ । పిప్పలీచ
నమంమర్ద్యం మాతులుంగ ద్రవైర్దినమ్ । త్రిఫలాంసర్వ
తుల్యంశమేకీకృత్య చభక్షయేత్ । నిష్క్రికంచ లిహేచ్ఛా
మమృద్భాంజేవాకుచీరసమ్ । కుష్ఠంవై పాదికంహంతిమహా
కాళఃసాహాయమ్ । ద్విగుజంభక్షయేన్నిత్యం తథావిజయ
ఘృతమ్ । మాలార్జునంపటుర్యహ్నిశాలలీభ్యంగముండికాః ।
కరంజనింబపంచాంగం నిర్గుండేవాకుచీరమమ్ । మధ్వాజ్యై
శ్లేహయేత్కర్ష మనుస్యాత్సర్వకుష్ఠమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రశస్త్రము చింగుల్యకోస్తు శుద్ధిజేసిన గంధకము
వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి మాడిఫల రసము
తో 1 విజయ మడించు దానికిసమముగ త్రిఫలచూర్ణముగలిపి మడించు మట్టిప్రా
త్రలోనుంచి నిష్క్రి ప్రమాణమును భావించితులు రసానుపానముతోడ సేవించిన
వై పాదికకుస్తువుహరించు. మఱియు మాలార్జునము (కాయ) పై ంధవలవణము చిత్ర
మూలము బూరుగగుంటగలగర బోడతరము గోరింట జేవపువ్వు దానికాయల అకు
చెక్క వేరు వావిలి భావించితులు వీనినిసమముగ కర్షప్రమాణము గ్రహించి తేనె
వెయ్యి వీనితోనూరి 2 గురింజలు యెత్తు విజయ పర్వతీరసముగలిపి సేవించిన 16
మాసములకు సర్వకుస్తువులు హరించు.

విస్ఫోటక కుస్తువునకు బడబానల రసము

శ్లో॥ [సూధపనిదానే] సూతకస్యపలేద్వేచ చ త్వారిగంధకస్వచ ।
వాలుకాయంత్రవక్ష్వంతుజాయతే భస్మసూతకమ్ । అవ్యసూ
తస్యభాగై కంటంకణంస ప్రమాణకమ్ । గంధకంచక్షిపేత్తత్ర
శుల్బచూర్ణంతదై వచ । నాగరంకుష్ఠచూర్ణంచపిప్పలీచూర్ణ
మేవచ । మాతులుంగరపై ర్భావ్యంలేహయేన్నధుసర్పిషా । స
ప్తసప్తప్రయోగేణహంతికుష్ఠాప్తకందక । షడ్భాసంచత్రయో
గేణదేహసిద్ధిః ప్రజాయతే । సంవత్సరప్రయోగాణభవేక్షి
సన్నిభః । తస్యసూత్రపురీషాణి శుల్బంభవతికామమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనుంచి మదికొంచి కుప్పెలోనుంచి వాలుకొ యంత్రమున పాకము చేసిన రసము శస్త్రంబగు పిప్ప వారసశస్త్రము 1 నేరుపేల్చిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రధస్త్రము శొంతి చంగల్వకోట్టు పిప్పలి అనువానిలో ప్రతిది నము 5 చిన్నముల యెత్తును తేనె నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడ నేడేసిద్ధినముల చొప్పున 7 మార్లు నేవించిన 18 శుష్టువుల హరింపజేయు. మఱియుదీనిని 6 మార్లు నములు నేవించుచుండిన కామశుద్ధిగలుగు. 1 సంవత్సరము నేవించుచుండిన యీ శ్వరునితో సమానుండవలయు కాక వానియూత్రపురీషములయందు తామ్రస్వర్ణములు తృప్తియగు.

పానూకుష్ఠ చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాకుచ్యాస్తైలలేపేన తైలైర్వారాజవృక్ష
జైః । పుత్రజీనోత్తతైలైర్వాలేపః పామాం వినాశయేత్ ॥

తా. భావించివిత్తుల తైలమునుగాని లేక రేల తైలమునుగాని లేక పుత్రజీవితైలమునుగాని లేపనముచేసిన పామాకుష్ఠపు హరించు.

శ్లో॥ గంధకంతిలతైలేన నిష్కమాత్రంసదాపిబేత్ ।
క్షీరశాల్యస్నభోజ్యంచ పామాకంఘోరంపరమ్ ॥

తా. నువ్వులనూనెతో నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకమునుగలిపి పానముచేసిన పామాకుష్ఠపు దురద హరించు. పథ్యము పాలతోడ వరిబియ్యపు వంటకమును భుజింపవలయు.

కపాలకుష్ఠపునకు సోమేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] శుద్ధసూతంమృతంచాభిగంధకంమర్దయే
త్సమమ్ । దినంనిర్గుండికాద్రానై రుధ్యాహ్నిభూధరేనచేత్ ।
ఉద్భృత్యవాకుచీతైలే పాకుచ్యావాకషాయకే । దినైకం
భావయేద్ధర్మే నిష్కమాత్రంతుభక్షయేత్ । వాకుచికాక
మాచీంచ త్రిఫలాంచూర్ణయేత్సమమ్ । మధ్యాజ్యేకర్షనూ
త్రంచలేహయేదనుసానకమ్ । కపాలంవిషంమంకుష్ఠ హంతి
సోమేశ్వరోరసః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వావిలియూరు రసముతో 1 దినము ముడిఁచి మూసలోనుంచి దానిమూతనిమూసి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమువదిసి భావంచవిత్తులుతైలముతోగాని లేక భావంచి సమూలశ్శపామును గో గాని 1 దిన మెండలోనుంచి భావనజేసి నిష్క్రప్రమాణమును భావంచవిత్తులు కాచాను త్రిఫలములు అనువాని యొక్క కర్షప్రమాణచూర్ణములో తేనె నెయ్యిగలిపి యీ యనుపానముతోడ భక్షించిన కపాలకుష్టువు విషమకుష్టువు హరించు.

మండలకుష్టువునకు విజ్యాధర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం ద్విభాగంధం లోహపాత్రేక్షణం
ఛచేత్ । శీతలంచూర్ణయేత్ త్వేబద్ధావస్త్రీచతుర్థణే । శోష
యేత్పాచయే త్పిశ్వాద్దశాంశంవత్సవాభకమ్ । క్షిప్తాస్వర్యం
త్ర్యహంభావ్యం తైలైర్వాకుచిజైర్యవేత్ । గుగ్గులుత్రిఫలా
గంధంసమమేరండతైలకే । ద్వినిష్క్రమసు పాసంస్యాన్నిష్క్రం
మండలకుష్టువేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనుంచి ముడిఁచి యిసుపగిన్నెలోనుంచి క్షణకాలమువండి చల్లారిన పిదప ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి 4 మడతలుగల బట్టలలోనుంచిచీలమున్ను లేపవముజేసి యెండించి పాకముచేసి పిదప పైయాపధమునకు 10 వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభిగలిపి భావంచవిత్తుల తైలముతో 3 దినములు భావనచేసి నిష్క్రప్రమాణమును శుద్ధిచేసిన మహిపాక్షిగుగ్గులము త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ నాముదముతో ముడిఁచి 2 నిష్క్రములయెత్తు ముద్దచేసి యీ యనుపానముతోడ నేవించిన మండలకుష్టువు హరించు.

కట్టిభకుష్టువునకు వజ్రపాణిరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంమృతంచాభ్రమ్మృతంతామ్రం
విషంసమమ్ । మర్దయేద్వాకుచీతై లేయామైకంకృతకోశ్శతై
ద్విగుణే పాచయేద్గంధే సతైలే లోహపాత్రకే ॥ x

విజ్ఞేయ తద్దోశాంశం మృతాయనమ్ । పంచాంగసంబంధం
యుక్తం మధునాగోళకీకృతమ్ । నిష్పైకం క్షిప్తిభంహతి
వజ్రపాణిర్మహారసః । నిశాకణా నాగరంచ వేల్ల చిత్రకతా
ప్యకమ్ । క్రమోత్తర గుణంపిష్ట్యా గోమూత్రేణపిబేదను ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసినగాలి వీనిని సమ
భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి భావంచెత్తుల తైలముతో 1 జాము మర్దించి ము
ద్దజేసి యిసుపగిన్నెలో నునిచి దానికి 2 యంతలు శుద్ధిచేసిన గంధకము తేల్ల ఆవ
నూనె గలిగి గంధకము చల్ల ఆవనూనె జీర్ణమగువరకు పండి ముద్దచేసిన దానికి సమ
ముగ ఆయోధస్మము వేపపంచాంగముల చూర్ణము గలిపి తేనెతో మర్దించి నిష్క
ప్రమాణము మాత్రలు జేసి యందొకదానిని నేపించి వెంటడిగ పసపు 1 భాగము
పిప్పళ్ళు 2 భాగములు శొంఠి 3 భాగములు పెద్దమాను చెక్క 4 భాగములుచి
త్రమూలము 5 భాగములు శుద్ధిచేసిన హేనునూత్రికము 6 భాగములు యిటుల వీని
ని గోమూత్రముతో నూరి త్రాగిన క్షిప్తిభస్మపు హరికను

ద్రు కుష్ఠపునకు పారిభద్ర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మూర్ఛితంసూతకంథాత్రీ ఫలంనింబవ్య
దాహారేత్ । తుల్యాంశంఖదిరక్వాదై ర్దీనంమర్ద్యంచభక్ష
యేత్ । నిష్పైకందద్రుకుష్ఠమ్నుః పారిభద్రాహ్వయోరసః॥
మయూరముష్కకక్షారం శుద్ధసూతంచగంధకమ్ । క్యూష
ణంటంకణం సర్జతామ్రచూర్ణం సమందినమ్ । మేషశృంగీ
ద్రవైర్మర్ద్యం లేపాద్దద్రువినాశనమ్॥

తా. మూర్ఛజెందిన రసము వుసిరికపండు వేపపండు వీనిని సమభాగములుగ
ఖల్వములో నునిచి తేల్ల తుమ్మచెక్క కషాయముతో 1 దినముమర్దించి నిష్కప్రమా
ణము మాత్రలుచేసి యందొకదానిని నేపించుటయేగాక నెమలి చెక్కక్షారము కు
క్కపుచెట్టుక్షారము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు వెలిగా
ము సర్జక్షారము తామ్రభస్మము అనవానిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుని
చి భావంచెత్తుల తైలముతో 1 దినమునూరి శరీరమునకు 6 మాసములు లేపనము జే
సిన ద్రుకుష్ఠపునకు హరికను.

సిద్ధకుష్టుప్రసకు పారదాది లేపనము.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] పారదంటంకణంగంఘం మూలకార్ద్రగ్రీవ
యోద్రవైః | దినంమర్ద్యంచతల్లేపాత్సిద్ధహంతిమహామ్భశమ్॥

తా. రసము వెలిగారము గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుని
చి ముల్లంగి అల్లము అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి శరీరమున 6 మాస
ములు లేపనముజేసిన సిద్ధకుష్టుప్ర హరించు.

బేతాళ రసము.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] అభ్రకంమృతలోహంచ శుద్ధసూతం శిలా
జతు | తాప్యం * చాంకోలీజాని త్రిఫలముసలీసమమ్ |
సవ్యోపం చూర్ణితం లేహ్యం మధునా నిష్కమాత్రకమ్ |
మూసై కంనాశయేత్సిద్ధ బేతాళోయంమహారసః ॥

తా. అభ్రకభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన శిలాజతు
స్వర్ణమాక్షికభస్మము పూడుగవిత్తులు లేక భావంచీవిత్తులు త్రిఫలములు నేలతాటిగ
డ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అంగు త్రికటుక చూర్ణము గలిపి నిష్క
ప్రమాణమును తేనెతో 1 నెల సేవించిన సిద్ధకుష్టుప్ర హరించు.

విచర్చికా కుష్టుప్రసకు కుష్టవికృంతన రసము.

శ్లో॥ [శారీరే] శుద్ధసూతం విషంగంఘం తుల్యంతాప్యం శిలా
జతు | శుల్బంతీక్షణం మృతంలోహం సర్వంమర్ద్యం దినత్ర
యమ్ | కాకనూచీ దేవదాళ్యోః కంకోట్యాశ్చ ద్రవైర్ద్రౌ
ధమ్ | రుచ్యాహ్నిభూధరేపాచ్యం త్రిదినంతతుషాగ్నినా |
నిష్కార్థం లేహయేత్తైర్నైరసః కుష్టవికృంతనః | భల్లాతవా
కుచీపథ్యా † విడంగా లాంగలీతిలాః | జీరకంబరీమూలం †
తుల్యం తుల్యం గుడంసమమ్ † భక్షయే దనుపానేన హంతి
కుష్టంవిచర్చికామ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన సు
ష్మాక్షికము శుద్ధిచేసిన శిలాజతు తామ్రభస్మము పుష్కభస్మము లోహభస్మము

* చామచీజాని † విడంగాంచిత్రకంతథా. † కటుతై రేంగుడే

సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కాచివేళ్ళరసముతో 1 దినము డావరడంగిచెక్కరసముతో 1 దినము కాకరాకురసముతో 1 దినము మదిఁంచి ముద్దజేసి మూసములోనునిచి దానిమూలినిమూసి 1 దినము భూధరపుటములో గాని లేక 3 దినములు పుషుకమంటలో గాని పాకముజేసి 3 నిమ్మలమున తేనెతోడగాని లేక జీడివిత్తులు భావించివిత్తులు కరకపప్పు వాయువిడంగములు చెన్నచర్లగడ్డ నువ్వులు జీలకఱ్ఱ లే గువేరు యివి సమభాగములు పీచికిన్నిటికి సమము బెల్లముగలిపి త్రొక్కి ముద్దజేసి యీ యనుపానముతోడగాని 18 మాసములు సేవింపుచుండిన విచర్చిక కుష్ఠపు హరించు.

గీ॥ కోలముక్కి చెక్క నాలుగుభాగాలు ।

నోరుమొక్కపాలు పేమతోడ ।

సిందురంబుగూర్చి సేవింపమానును ।

గుమ్మవ్యాధులెల్ల గువలయమున ॥

క॥ వారిజపుచెక్కరసమునఁ బేరెన్నికసిందురంబుఁబిప్పలిమోడికొగూరిచిసేవించినచో । మారాడెడికుష్ఠగండమాలలడంగు

గీ॥ కలియుగంబున మున్నూఱుకరకకాయ ।

లించుకనిచూడఁ బోవకయెపుమీఱు ।

మండలంబారగించ భూమండలమున ।

గండమాలలుఁ గుష్ఠరోగములుమాను ।

కుష్ఠరోగమునకు రసధస్త్ర యోగము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] గంధకశ్యవలేద్యేతు సూతకశ్యవలంతథా ।

కచ్చయంత్రగతంపక్వం లేహయే న్నఘసర్పిషా ।

మాషమాత్రప్రయోగేన గుమ్మహరతిదారుణబు॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము యీగంటిఖల్వములోనునిచి మదిఁంచి కచ్చపయంత్రమున పాకముజేసిన భస్మంబగు అంధుమాత్రమాణమును అడ్డుగయెత్తు తేనెతోగాని లేక నేతితో గాని 18 మాసములు సేవింపవలయునైన కుష్ఠపును హరింపజేయు.

శ్లో॥ గంధకంత్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునాసహ ।

భక్షితంతు మహోగ్గా హంతిమామేనదారుణమ్॥

తా. ఖడ్గిచేసిన గంధకము కరక్కాయ తానికాయ వుసిరికవరుగు వీనిని దమసు కొక్కొత్తేరు చొప్పన గలిపి స్రుతిదినము మాషమెత్తుచు నేతితోగాని లేక తెనెతోగాని 18 మాసములవరకు నేవించుచుండిన * మహోగముల హరింపంచేయు. (లేక ఈ గ్రంథములో జెప్పబడిన గంధక కల్పమును నేవించినను సర్వకు ఘృతులు హరించు)

కుఘృతులకు బడబాసల రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హింగూలసంభవంసూతం గంధకం మృత తామ్రకమ్ । సమ్యక్సూతంతథాకాంతంపంగంచాపిశిలాజతుః । తుత్థిరసాంజనంచైవతాళకంశుద్ధమేవచ । వరాటకంచాపి తుల్యం నేపాళం ద్విగుణీకృతం । హావుషాంపంచలవణం పుచైవకటుకానిచ । విడంగంపిప్పలీమూలం ప్రియంగురః మోదకం । ద్వాక్షౌరౌశుష్ఠమేవాచ లవంగంజీరకద్వయం । శటీదంతి త్రివృచ్చైవ త్రిఫలాగజపిప్పలీ । సర్వమేకత్రసం చూర్ణ్య భావయేత్త్రిఫలాజలై । సప్తథా లఘుపాషాణే ప్రచండతపోషితం । హరీతకీరసేనాథ వునస్సంచూర్ణ్య యత్నతః । పంచరక్తీప్రమాణంతు వటికాంకారయేద్భిషక్ । ఏకైకాంఖాదయేత్ప్రియ శృంగబేర రనాపుతాం । వాంతికుష్ఠం తథామేద ఆమమారుతమేవచ । శ్లేష్మదం గండమా లాంచ గళగండంభగందరం । నాడీదుష్ప్రవణః చైవహ్యౌత్ర వృద్ధించదారుణం । ఆఘ్నిపిత్తం శరత్కపిత్తం పంక్తిశూలం హలీఘ్రికం । వాతరక్తం । వాతకఫముపదంశసవీనసం ।

* శ్లో॥ వాతవ్యాధ్యశరీమష్ట మేహోదగభగందరాః । ఆర్కాంస్త్రిగహత్వైవ మహోగః ప్రక్షిప్తాః । వాతదోగము ఆశరి కుఘృతు మేహము సముభగంధ రము అర్చ్యున్ గ్రహణి అన రి దియు మహోగంబులు.

పంచగుల్మం స్తథానాహం స్త్రీహశోఃఫజ్వరానపి । ఉదరాణి
తథాకాసాన్ రసోఽయంబడబానలః ॥

తా. యింగిలీకములో దీయబడినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మ
మరసభస్మము కాంతభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన వీలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన మైలు
తుత్తము * రసాంజనము శుద్ధిచేసిన తాళకము గవ్వలభస్మము యివి సమభాగము
లు వీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన నేపాళములు బోడతరము పంచలవణములు పంచ
కటుకములు వాయువిడంగములు మోడి శ్రేంకణము అజామోదము సర్వతౌరముయ
వతౌరము చంగల్వకోష్ఠ యేలమలు లవంగములు జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కచ్చారము
లు దంతివేరు శుద్ధిజేసిన తేగడ త్రిఫలములు యేనుగపిప్పలి యిటుల వీనినెల్లదంచి
చూర్ణముజేసి త్రిఫలరసముతో 7 మారులుభావనజేసి దళములేని పెంసలోనుంచి తీ
క్షుమైన యెండనెండించి మరల కరక్కాయల రసముతో మర్దించి 5 రక్తికాప్ర
మాణములంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున అల్లపు రసములోగ
లిపి నేవించిన సర్వకుష్టువులు మేహరోగము ఆమవాతము శ్లీపదము గండమాల కం
ఠగండమాల భగంపరము నాడీవ్రణము దుష్టవ్రణము దారుణమైన ఆంధ్రవృద్ధి అప్తు
పిత్తము రక్తపిత్తము పంక్తిశూలము హలీమకము వాతరక్తము వాతకఫము వుపదంశ
ము పీనసము పంచగుల్మము అనాహము స్త్రీహము శోఃఫజ్వరము వువరరోగములు కా
సము వీనిని హరింపజేయు.

తాళక భస్మ యోగము,

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అచామార్గస్యభస్మాని ఘటేనితీప్తయత్నతః ।
తన్మధ్యేతాళకంక్షిప్త్వా పచేద్ద్వాదశియామకమ్ ।
ధవళంజాయతేభస్మ సర్వకుష్ట నివారణమ్ ।
సర్వవాత ప్రళమనం సర్వరోగ నివారణమ్ ।

తా. వుత్తరేణ బూడిచెను వీళ్ళతోనూరి పెద్దయుంటగజేసి యెండించి దా
నిందొలిచి శుద్ధిచేసిన తాళకముతో నిండించి దానిపై వుత్తరేణ బూడిచెను దళ
ముగమెత్తి దానిముఖముల చీలమున్న లేపనముజేసి యెండించి అడుగునరంధ్రము జే
యబడిన కుండలోనుంచి 12 రూములువండిన తాళకము తెల్లగభస్మంబగు అందొ

* రసాంజనమున—హృదీవిపసపును అష్టమాంశముగ కషాయముకాచి దాని
చనముముగ చేకపాటుబోసి గట్టియగువరకు ననువగూణిలో కాచి యెండించిచూ
ర్ణముజేయుట.

క భాగమును 2 భాగములు పిప్పలిచూర్ణములలోగలిపి తెల్ల ఆవనూనెతో గాని లేక తేనెతో గాని నేవించిన 18 కుస్తువులు 80 వాతరోగములు సర్వరోగములు వీనిని హరింపజేయు.

శ్లో॥ [అయ్య ద్వేదే] కువటీతాళకంతుల్యం స్ఫుషీక్షీరేణ మన్రిత
మౌక్యత్వాతచ్చక్రికాంశోష్య కింశుకశ్యతుభస్మనా । ఖర్బ
రీంఘటమాత్రంచ విధాయాస్మిక్ నివేశయేత్ । చక్రికోప
రిచించాద్య తూరై శ్చుల్క్యావిపాచయేత్ । పూరితంచఘటీ
యంత్రే తూరేణైవవిధాయచ । క్రమాగ్నినాచైకదినం సాం
గశీతలముద్ధరేత్ । సంమర్ద్యచప్రహియాత్రం శగ్గరేణఘ్న
తేనవాప్రాతస్నాయంప్రదాతవ్యం సర్వవాతవికారజితే । వా
తగ్రంధాధాతుశోషే ప్రస్ఫుతౌరసవైకృతౌ । అష్టాదశ సుకు
ష్మేషు గవ్యాద్యం దధితక్రకమ్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకమునకు సముముగ శుద్ధిచేసిన మణిశిలచూర్ణము గలిపి బ్రహ్మజేముడుపాలతో మర్దించి బిళ్ళచేసి యెండించి మోడుగత్తరమును నూరి యూ కుడువలె నోరు వెడల్పుగ నుండునట్లు 1 కుండనుజేసి అందు చింత మొదలగు వాని త్తూరములపరచి దానిపై తాళకపుబిళ్ళనుచి దానిపై చింత మొదలగు వాని త్తూరములపరచి మఱియొకకుండలో నునిచి దానినిండ చింత మొదలగువాని త్తూరములతో సి గట్టించి బాగుగ చీలనున్న లేవనముజేసి పొయిమీదనునిచి క్రమాగ్నులతో 1 దినము వండియిందలి తాళకపుబిళ్ళల సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి మ ర్దించిన తెల్లగభస్మంబగు యీ తాళకభస్మములో ఎరిగింజయెత్తును పంచదారతో గాని లేక నేతితోగాని సాయంసాత్రతఃకాలముల నేవింపుచుండిన 80 వాతరోగము లు వాతగ్రంధులు సప్తదాతువులు శోషించుట వాపు రసవైకృతము 18 కుస్తువులు వీనిని నశింపజేయు పథ్యము ఆవునెయ్యి పెఱుగు చల్ల వీనిని నేవింపవలయు (శు ద్ధిచేసిన తాళకమును ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము వేపాకుర సముతో 3 దినములు మర్దించి నిడపుగకణికలుజేసి యెండించి పిదప యేపి విభూ తినియుంటగ గట్టి దానింకొలిచి అందు తాళకపుగణికలనునిచి దానిపైయేసి బూ డిదెబోసి గట్టించి దానిపై చీలనున్న లేవనముజేసి యెండించి 4 ర్భాసులువంచిన భస్మంబగు. ఇట్టి తాళకపు భస్మములో 1 భాగమును గ్రహించి గానితోడ 2 భా

గముల విప్పలి చూర్ణమునుగలిపి తేనెతోనూరి సేవించిన త్తయను పాండువు చిప్పి
కా కాసము అతిసారము వాఱరోగము కుష్టువు వీనిని హరింపంజేయు సభ్యమునల్ల
వరిబియ్యపు వంటకము నెయ్యి లోటకూర పీనిని భక్షింపవలయు.

శ్లో॥ దేహేకిలా సేసంజాతే కండ్వాచచర్మపీడితమ్ ।
నాసమర్ధక బీజానిమూలకానాంతధైవచ ।
గంధపాషాణమిత్రాణిసిద్ధహంతి నసంశయః॥

తా. శరీరమున శిబ్బెముగలిగి దురవలన చర్మము పొట్టువలె రాలుచుండిన
దురదగొండి విత్తులు ముల్లంగివిత్తులు గంధకము పుల్లిపాషాణము వీని నుచకముతో
నూరి లేపనముజేసిన శిబ్బెము నిస్సంశయముగ హరించు.

గంధకోత్పత్తి తత్సేననా క్రమము.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్థ వే] శృణు దేవిప్రపత్యౌమియత్రోత్పన్నశ్చగంధకః
తమహంకథయిష్యామి శృణుష్యాయతతోచనే । అమృతో
దోర్భితస్సాక్షాద్దివ్యతేజామహాగుణః । పితృవైవతథాశ్వేతః
కపోతశ్చతృతీయకమ్ । ఆరక్తశ్చచతుర్థస్సాస్త్రిత్రమోత్రర
గుణంప్రియే । తస్యగంధస్యగంధేనమోహితాశ్చాపిదానవాః ।
గంధకోనామతేనైవ విఖ్యాతఃక్షితిమండలే । తథాక్రమగుణా
వైవ భవంతిగిరిజాలపి । తత్రత్రేత్రోర్భితస్యైవ శుద్ధింకు
ర్యాద్విచక్షణః । తత్రానీతక్రమేనైవతృతీయంచనయాహితః ।
*వమనంరేచనంకుర్యాత్కర్తవ్యస్యచనిశ్చయః । క్రియాం
కృత్వాప్రయత్నేన శుచిర్దంధంసమాచరేత్ । శుభేముహూ
రేనక్షత్రేహ్యర్చయిత్వాజగద్గురుమ్ । విధిసైవతసుప్రాజ్ఞః
కర్తవ్యోనిత్యమేవహి॥

తా. ఓపార్వతీ! గంధకము జనించునట్టిస్థలమును వచించెదవినుము గంధక
ము క్షీరసూద్రమునజనించి దివ్యమైన తేజస్సుమహాగుణసంపత్తిగలదై పసపునర్జము

* వమనంరేచనంపూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్॥

శుభ్రవర్ణము కపోతవర్ణము యొకింతరక్తవర్ణము అన 4 విధంబులు గలదై 1 దాని కంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగ నుండు ఈగంధకము యొక్క పరిమళమువలని దానవులు మోహితులైనందున దీనికి గంధకమను నామము భూమండలమునగలిగె ఇటుల సేవర్వతమున జనించిన గంధకము సగా 4 విధంబులుగలదై 1 దానికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగ నుండు. భూమియందు జనించిన 4 విధములగు గంధకములలో కపోతకమను దానిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు క్రమము గ శుద్ధిచేసిన రోగికి మనువిరేచనంబులు చేయించి తాను స్నానాదులచే శుద్ధుడై సుముహూర్తనక్షత్రంబున విధిప్రకారము జగద్గురువును బూజించి గంధక కల్పము నొసంగవలయు మఱియు గంధకకల్పము నొసంగునపుడెల్ల యీ విధినే వైద్యు డాచరింపందగు.

గంధక సేవనయందు పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ భోజ్యానిచ ప్రవత్యైమి త్యాజ్యానివివిధాపిచ ।
షష్ఠికాశ్చతథాశాలోగ్నో గోధూమాశ్చవిశేషతః ।
జాంగలానిచమాంసాని † లాఘవానిప్రదాపయేత్ ।
ఏవంముగ్ధానితాస్సర్పి స్సితాక్షీరంమథూత్కరమ్ ।
ఏవంభోజ్యం తథాపథ్యం మయాఖ్యాతం వరాననే॥

తా. గంధక సేవన కాలమున 60 దినములకు ఫలించిన వడ్డ బియ్యము గోధుములు జాంగలమాంసము లఘుకరద్రవ్యములు నల్ల పెసలు నెయ్యి పంచదార పాలు మద్యము అనువానిని పథ్యమునంగు గ్రహింపవలయు. సుందరమైన ముఖముగల యోషార్వతీ! యిట్లు పథ్యాపథ్యంబులు నాచే జెప్పబడియె.

గంధక సేవనోపయుక్త మంత్రము.

శ్లో॥ అథమంత్రం ప్రవత్యైమి గంధకస్యచభక్షణే ।
ఓంనమోమృతశిఖాయ అమృతరూపజీవనే ।
దానవేంద్రేణచాజ్ఞాత అమృతత్వం దేహిస్వాహ॥

తా. గంధకము సేవించునపుడు “ఓంనమో” అను మంత్రమును పఠింపవలయు.

† ఛాగలానిప్రయోజయేత్ — మేకమాంసము.

కుష్ఠరోగమునకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంచైవ సూతకస్య పలంతథా । గగనస్య పలం
చైవ హాటకస్య పలంతథా । నీలాంజనం పలంచైవ త్రిఫ
లానాం పలత్రయమ్ । ద్విసప్తకంతు పక్షంవా షణ్మాసంవా
ప్రయోగతః । వలీపలిత నిర్మూక్తో సర్వరోగ వివర్జితః । దివ్య
దృష్టిః ప్రవర్తేత జీవేదబ్దాయుతంనరః । వాతారి తైల
సంయుక్తం త్రిఫలా గుగ్గులేనచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము
చేసిన నీలాంజనము యివి దినుసుకొక్కొకపలము త్రిఫలములు తి పలములు యి
ల పీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఆముదము త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గులము
సవాని యనుసానముతోడ 14 దినములుగాని లేక 15 దినములుగాని లేప 6 మా
సముగాని సేవించిన వలీపలిత విముక్తుండై సర్వరోగవికర్షితుండై దివ్యదృష్టిగల
దై 10000 సంవత్సరములు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంచైకం రసస్వార్థం షీపేత్తథా । కుమారీ
రససంఘృహం దినైకం గోశకీకృతమ్ । అంధమూషా కృతం
ద్భూతం లేహయే స్మధుసర్పిషా । మాషమాత్ర ప్రయో
గేణ జరా దారిద్ర్యనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 పలము శుద్ధిచేసిన రసము $\frac{1}{2}$ పలము యీగం
ని కలబందరసముతో 1 దినము కాటుకవలెమర్దించి ముద్దజేసి అంధమూషలో
నిచి సంధిలేపనముజేసి నిప్పులోబెట్టి యూది దానిని దీసి మాషప్రమాణమునుతే
లేక సేతితో భక్షించిన జరాదారిద్ర్యముల హరింపంజేయు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలేద్వేతు సూతకస్య పలంతథా ।
కచ్చయంత్రగతంపక్వం లేహయేస్మధుసర్పిషా ।
మాషమాత్ర ప్రయోగేణ కుష్ఠం హరతిదారుణమ్॥

తా శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము యీగం
ని కజ్జలిగనూరి కచ్చపయంత్రములో మునిచిపాకముజేసిన భస్మంబగు అంధాకమా
ప్రమాణము లేన సేతితో భక్షించిన దారుణమైన కుష్ఠమును హరింపంజేయు.

శ్లో॥ త్రిఫలా గంధకంచూర్ణం భృంగరాజ సమన్వితమ్ ।
సంవత్సర ప్రయోగేణ జీవేద్వర్ష శతంసరః ॥

తా. త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనినిచూర్ణముజేసిగుంటగలగరాకుర
సముతో 1 సంవత్సరమువరకు సేవింపుచుండిన 100 సంవత్సరములు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకస్యపలంచైవ పిబేత్తీ రేణవా నిశి ।
అర్థమాసప్రయోగేణ హంతికంఘాంబిచర్పికామ్ ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకమును రాత్రులయందు పాలలోవైచి గాని
మాసమువరకు సేవింపుచుండిన దురద విచర్పిక తుష్టువు హరించు.

శ్లో॥ ఘృతంగవ్యం పలంచైవ తదర్థం వైవసూతకమ్ ।
గంధకం పలచూత్రేణ జరావ్యాధి వినాశనమ్ ।
వాచస్పతి సమోబుధ్యా షణ్మాసా చరణేన తు ॥

తా. ఆవునెయ్యి 1 పలము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము
1 పలము యిటుల వీని సేకముజేసి 6 మాసములు సేవించిన ముదిమిని హరింపజేయు
టయేగాక బృహస్పతితో సమానమైన బుద్ధిని గలుగంచేయు.

శ్లో॥ గంధకం త్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునాసహ ।
భక్షితంతు మహారోగం హంతిమాసేనదారుణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రిఫలములు వీనిని చూర్ణముజేసి సేవితోగాని లే
నెతోగాని 7 మాసమువరకు సేవింపుచుండిన దారుణమైన తుష్టువు హరించు.

స్వస్థ కరణ విధి.

శ్లో॥ గంధకం చాంధమూషస్థం సబీజం వైవమర్దితమ్ ।
భూమిస్థం మాసమేకంతు తారం భవతికాంచనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకమును కాలకూటము వత్సనాభిశృంగము ప్రదీపసము
హాలాహలము బ్రహ్మపుత్రము హరిద్రము సత్తకము సారాప్తికము అన మహావిషం
బులచే మడికొంపంబడి సప్తకంచుక దోవరహితముగ చేయబడినరసము సేకముజేసి
కాటుకవలె వర్చించి అందుమాషలో నునిచి 1 మాషము భూస్థాపనముజేసి వానిని
కరిగించి నెండితోడగలిపిన బంగారమును,

గంధకకల్ప సేవనామహిమ.

శ్లో॥ అభ్యక్తం చాపీజంచషడంశేనతుకాంచనమ్ । ధృతంప్రస్ఫుత
మూషామూం గంధకేన సుసంయుతమ్ । మూషాంత్యక్వా
సమారోహేదూర్ధ్వంతుఖగవద్రసః । రాజకాధార్థమూత్రేణ
పర్వతానపి వేధయేత్ । రాజసర్వపమాత్రేణ తిద్రసంయది
భక్షితమ్ । భేదరత్నమవాహ్నీతి క్షీడతేనిర్జలైస్సహ ॥

తా. అభ్రకభస్మము పైప్రకారము శుద్ధిచేయబడిన రసము యీ 2 కి 6 వ భా
గము సువర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకమును గ్రహించి విశాలమైన మూషలో నుంచి
మూడిన రసము పక్షివలె పొడవుగ నెగురును, పిదప నారసములో రాజకార్ధప్ర
మాణమును సేవించిన పర్వతముల భేదింపదగిన బలముగలవాడగు మఱియు తెల్ల
ఆవగింజంత సేవించిన దేవత్వమునుజెంది దేవతలలో గ్రీడించు.

శ్లో తుల్యాయంతభాసూతంగంధరాజేన రంజితమ్ । క్షేచ్ఛంచ
ఘటియంత్రేణతౌరేణై వపిథాయచ । క్రమాగ్నినాచైకదినం
సాంగశీతలముద్ధరేత్ । సమర్థ్యంచప్రహిమాత్ర శర్కరేణ
ఘృతేన హ ॥ స్రాతస్సాయంప్రదాతవ్యంసర్వవాతవికారజత్ ।
వాతగ్రంథా ధాతుశోషే ప్రసారే రసవైకృతౌ । అస్థాదశ
సుకుష్మేషు గవ్యాజ్యం దధితక్రకమ్ ॥

తా. ఇనుపభస్మము శుద్ధిచేసిన రసగంధకములు తామ్రభస్మము వీనిని సమ
భాగములుగ మర్దించి ఘటికాయంత్రములో నుంచి దానిని చింత మొదలగు వానితో
రములతోమూసి క్రమ - గ్నులతో 1 దినము వండి సాంగశీతలమునదీసి మర్దించి వడ్లగిం
సంతన శర్కరతో గాని లేక సేతితో గాని సాయం ప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండి
న సర్వవాత వికారములు వాతగ్రంథులు ధాతుశోష అతిసారము రసవైకృతము 18
కుష్టువులు వీనిని మారించి పంజీయు, ఆపుపెయ్యి ఆపుపులుగు ఆపుచల్ల వీనిని పద్యము
నం దునిచి కొనవలయు.

సువర్ణ కరణ విధి.

శ్లో॥ హేమన్గై రిక సంయుక్తం సమాంశం గంధకంరసమ్ ।
దేవదాళి రసేనై వ తారం భవతికాంచనమ్ ॥

తా. బంగారు కావరాయి యివి దినుసు కొక్కొక్క భాగము శుద్ధి చేసిన రసగంధకములు దినుసును 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి డావరడంగిరసముతో మడించి వెండిపై లేపనముజేసి పుటంబిడిన బంగారమును.

శ్లో॥ సూతకేన సమాయుక్తం ధాత్రీగంధకసంయుతమ్ ।
సంవత్సర ప్రయోగేణ చిరాయుః పురుషోభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన నెల్లికాయగంధకము యీ 2 ని మడించి పుటంబిడిన రసభస్మంబగు. ఈ రసభస్మమును నొకవత్సరము నేవించుచుండిన నడు దీర్ఘాయువుగల వాడగు.

శ్లో॥ తారంసుగంధంస హషోడశాంశం శుల్బంభవేత్సుర్యశశాంక
వర్ణమ్ । మయూరకేణసంయుక్తంపాండురోగంవినాశయేత్ ।
మహాకాలాయ సంయుక్తం హరేత్కుస్తాస్యశేషతః॥

తా. రజతభస్మము శుద్ధిజేసిన నల్లగంధకము యివి సమభాగములు, ఈ రెంటికి 16 వ భాగము. తామ్రభస్మము ౧ లిపి మడించి పుటంబిడిన నూర్యవంద్రవర్ణము ల్యంబుగనగు. దీనిని బ్రహ్మమేడిమాన్దములో గలిపి భక్షించిన పాండువును మహామసిజీచెక్క చూర్ణముతోడంజేర్చి భక్షించిన ముష్టువులు హరించు.

శ్లో॥ శుల్బస్య గగనస్యాపి హేమధాతో పథాపివా ।
సమాంశం పిష్టకంకృత్వా అంధమూషా నివేశితమ్ ।
నింబపంచాంగసంయుక్తం కుష్ఠమామంబరంజయేత్ ।
శశిరేఖా సమాయుక్తం కల్పాయుర్జ్ఞాయతేనరః ॥

తా. తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము సువర్ణభస్మము వీనిని సమభాగములుగ నూరి ముద్దచేసి అంధమూషలోనునిచి పుటంబిడివేపనమూలనుపానముతోడ భక్షించిన బొరుంబముష్టువును హరింపజేయు. మఱియు దీనిని తిప్పనత్తుతోడభక్షించిన నొకకల్పకాలమువరకు జీవించు.

గంధక రసాయనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధోబలిగ్నో పయసావిభావ్య తతశ్చతుర్జాత
గుహాచికాభిః । పథ్యాక్షుధాత్ర్యైషధభృంగరాక్షైర్భాన్యోష్ఠ

వారం పృథగార్ద్రాకేణ । సిద్ధేసితాం యోజయతుల్యభాగాం
రసాయనంగంధకసంజ్ఞితంస్యాత్ । ధాతుక్షయంమేహగణా
గ్నిమాంద్యం శూలంతథాకోష్ఠగతాంశ్చరోగాః । కుష్ఠా
న్యథాప్తా దశభేదవంతి నివారయత్యేవ చరాజరోగమ్ ।
కర్షోన్మితంసేవితమేతిమర్త్యో వీర్యంచపుష్టి బలవాః ప్రదీ
ప్తిమ్ । వమనం రేచనంపూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్ ।
జాంగలాని తుమాంసాని ఛాగలాని ప్రయోజయేత్ ॥

తా. ఆవుసాలతో శుద్ధిచేయబడిన గంధకమును చాతుర్జాతకగులు తిప్పతీగ
కరక్కాయ గచ్చపలుకులు వుసిరికెవరుగు శొంఠి గుంటగలగర అల్లము ఆమవాని
రసములలో ప్రతిదానిచేరి దేసి మార్లు భావనచేసి సిద్ధప దానికి సమముగ పంచ
దారగలిపిన గంధకరసాయన మనంబడు దీనిని కర్షప్రమాణము నేదించిన ధాతుక్ష
యము సర్వమేహములు అగ్నిమాంద్యము శూల శోష గతోపద్రవములు సర్వకుష్ఠ
వులు మొదలగు బలిష్ఠమైన రోగముల హరింపంజేయుటయేగాక పరాక్రమము పుష్టి
బలము వీనిని సగా గలుగంజేయు మఱియు నీ రసాయనము నిచ్చుటయుండు వమ
న రేచనముల కొసంగవలయు. మఱియు జాంగలమాంసమును మేకమాంసమును భో
జనమునంను జేర్చికొనవలయు.

శ్లో॥ యావనాశంచ తక్రంచ వ్యంజనం తైలసాచితమ్ । దుగ్ధం
సూహిషసర్పిశ్చలవణంచవివర్జయేత్ । తథాతీష్ణకషాయాశ్చ
కాఙ్గకంకేవలంతథా । అత్యుష్ణంచాతిశీతంచనసేవేత కదా
చన । యవాన్నక్షుద్రధాన్యాని విషమాన్నంన్యవాయకమ్ ।
సంజాతంచ పతేద్విర్యం తస్మాత్సర్వం పరిత్యజేత్ । స్త్రియం
యానాధిరోహంచ వహ్నిచైవ తపంఽథా । యదిదం
పరమంగుళ్యం తతః ప్రీతా సుయోదితమ్ । గోపవీయం
ప్రయత్నేననదేయంయస్యకస్యచిత్ । అమృతంచతథావై
శుద్ధం కృత్వాతుగంధకమ్ । అమృతం విధిసంయుక్తం విధి
హీనంచ తద్విసమ్ । యస్తువై భక్షయేన్మోహ త్యాధకస్సిద్ధి
కాంక్షయా । సమూఢోగస్థకంప్రాప్య ధీప్రంపశ్యేద్యయా
లయమ్ ॥

తా. పైయోగములను సేవించునపుడు జొన్నలు మజ్జిగ నూనెతో చేయబడిన పదార్థములు బ్రతాపాలు బ్రతానెయ్యిలవణము తీక్షణద్రవ్యములు కషాయద్రవ్యమును కలి ఆత్యుష్ణము అతిశీతలముగల ద్రవ్యములు యవాన్నము త్సుద్రధాన్యములు విషమాన్నము * వ్యవాయికద్రవ్యములు స్త్రీసంపర్కము వాహనము అగ్నియెండఅనువానిని వజ్జింపవలయు. ఇట్లు జేయని యెడల శుక్రము నష్టంబగు ఓ పార్వతీ ! ఇట్టి మహారహస్యముగల యీ యోగములను ప్రీతివలన నీరు నేను వచించిలిని కావునదీని నెవ్వరికిం జెప్పక రహస్యముగ నుంచుకొనుము. క్రమముగ శుద్ధిచేయబడినగంధకమును సేవించిన ఆమృతప్రాయంబగు విధి విహీనముగ సేవించిన విషతుల్యంబగు గంధక భక్షణయం దిచ్చగలవాడు ఆజ్ఞానము వలన దానిని విధివిహీనముగ భక్షించిన యమాలయంబున కేగు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంన్యస్య సూతకస్య పలంతథా । నాగస్యతు పలంచైవ టంకణస్యపలంతథా । కన్యాపలత్రయంచైవ విషాణస్య పలత్రయమ్ । ద్విసప్తకాద్విశేషేణ షణ్మాసాత్తు ప్రజాయతే । దివ్యదృష్టిః ప్రవర్తేత జీవేదా చంద్రతారకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము నాగభస్మము వెలిగారము యివి దినును కొక్కిలకపలము కలుబంద కి పలములు దుప్పిభస్మము కి పలములు యిట్లుల పిని సేకముజేసి 14 దినములు భక్షించిన సర్వసుష్టువులు హరించు. మరియు దీనిని 6 మాసములు భక్షించిన దివ్యదృష్టిగలవాడై చంద్రసూర్యులుండువరకు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకంత్రిఫలాయుక్తం మధురత్రయమిశ్రితమ్ । భక్షమేత్ప్రాతరుత్థాయ వలీపలితశాంతయే॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకములో త్రిఫలమార్ణముగలిపి పంచదార తేనె నెయ్యి అనువాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన వలీపలితములు హరించు.

కుశువులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలీయయవగోధూమా శ్శ్యామాకాశ్శ్చ ప్రియంగవః । ముద్గామనూరాస్తువరీ తిక్తశాకానిజాంగలమ్ । వరాపటోల ఖదిర నిరశ్చ బృహతీఫలమ్ । కస్తూరిగంధ

* వ్యవాయికద్రవ్యములన—గంజావియోకు నల్లమందు మొదలగునవియు

సారశ్చ కుంకుమంచ సరావశమ్ । యథాదోషం సమస్తాని
పథ్యాన్నేతానికుష్ఠినామ్॥

తా. ప్రాతవడ్యు యవలు గోధుమలు చామలు కొఱ్ఱలు పచ్చపెసలుచిలుసె
వగలు కండులు చేదుగలకూరలు జాంగలమాంసము పిల్లిపీచర పొట్లకాయ చంద్రనే
పపువ్వు శేలములకపండ్లు కస్తూరి చందనము కుంకుమపువ్వు యింగువ యివికుష్ఠపు
లయందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

కుష్ఠపులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ అన్నసానం కింతంకుష్ఠే నత్వమ్మలవణోషణమ్ ।
దధిదుగ్ధగుడంసూప తిల మాషా త్యజేన్నరః॥

తా. పులుసు పుష్ప కారముగల యన్న పానములు పెణుగు పాలు బెల్ల ముప
వ్వునువ్వులు మినుములు యివి కుష్ఠరోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విసర్ప నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లవణామ్లకటూష్ణాదిసంసేవాదోషకోపః
విసర్పస్సప్తధాజ్ఞేయ స్సర్వతః పరిసర్పణాత్ । -

తా. ఉష్ణ పులుసుకారము ఘృష్ణము మొదలగు పదార్థముల సేవించుటవలన
వాతాదిదోషములు బ్రకోపించి 7 విధములైన విసర్పరోగముల గలుగఁజేయు. ఇది
సర్వశరీరమునందు వ్యాపించుటచే విసర్పమనంబడు.

శ్లో॥ రక్తంలసీకాత్వ జ్ఞాంనం దూష్యం దోషాస్త్రయోమలాః ।
సవిర్వాణాం సముత్పాతౌ విజ్ఞేయాస్సప్తధాతవః॥

తా. రక్త రస త్వజ్ఞాంసములు వాత పిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబు లగుటవలన
సప్తధాతువులయందు విసర్పరోగము జనించు.

వాతవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాత్కుభుత్త సదృశాస్సోటాస్సు
శ్చాగ్నిదగ్ధవత్ ॥ సంజ్ఞానాశో వ్యధాశోషోదాత్రి శ్వాసక
జ్వరా । యథావాత జ్వరేచిహ్నం తథావాత విసర్పకే
విరేనవమనందైవ రేకనాన్యగ్నిమాక్షతై ॥

తా. ఉలవలతో సమానముగ పామ్మలుగలిగి కాలినట్టుండుట ప్రజ్ఞ లేకుండుట వేదన శోమగలుగుట మిక్కుటముగ నిదురవుబ్బసము జ్వరము వాతజ్వరచిహ్నముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతవిసర్పియని చెలియవలయు. దీనియందు రేచన వమనముల కొనంగుటయే గాక లేచనములను జలగలవలన రక్తస్రావములు జేయింపవలయు.

విత్త విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ పితృత్వి త్తజ్వరేయస్య చిహ్నంద్రుతగతి స్తథా ॥

తా. పితృజ్వర లక్షణంబులన్నియుంగలిగిపితృధాతువు తీవ్రముగనడుచుచుండిన పితృవిసర్పియని చెలియవలయు.

శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము.

శ్లో॥ కఫాత్కంఠా యుతస్నిగ్ధః కపజ్వర సమానరుక్ ॥

తా. గురద పెఱుపు శ్లేష్మజ్వరలక్షణములు గలిగియుండిన శ్లేష్మ విసర్పియని తెలియవలయు.

సన్నిపాత విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ సన్నిపాతసముత్థస్త్వ సర్వరూపసమన్వితః॥

వాత పితృ శ్లేష్మ విసర్పిలక్షణంబు లన్నియుగలది సన్నిపాత విసర్పియని తెలియవలయు.

కర్దమ విసర్పలక్షణము,

శ్లో॥ [సిద్ధిరసార్థ వే] కఫపితృ జ్వర స్తంభోనిద్రా తంద్రాశిరోరుజః | అంగావసాదవిఘ్నే ప్రలాపారోచకభ్రమాః | మూర్ఛాగ్నిహనిర్యేవోన్నాం పిపాసేంద్రియ గౌరవమ్ | ఆమోఘవే శనః లేప స్సోతసాంసవిసర్పతి | ప్రాయేణామాశయంగృష్ణోన్నైకదేశంసచాతిరుక్ | పిండశ్చ రివక్లేష్టోతి వీరలోహిత పాండురైః | స్నిగ్ధోసితో మేచకాభో మలిన శ్శోషవాక్ గురుః | గంభీరపాకః ప్రాజ్యోస్మా స్పృష్టః క్షిన్నోవదీర్యతే | పంచవచ్చీర్ణమాంసశ్చ స్పృష్టస్నాయు సిరాగః | శవగంధిశ్చవీసర్పః కర్దమాఖ్య ముశంతితమ్॥

తా. కఫ పితృమువలన తాపము కలుగుట స్థంభించుట నిద్ర తంద్ర తల నొప్పి శరీరమున బడలిక కలుగుట కాళ్ళుచేతు లీడ్చుట తఱుమట వదరుట ఆరుచి భ్రమ మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యముగలుగుట యెముకలుపగిలినటుల నొప్పుటదప్పియింద్రీయములయందు జడత్వముగలుగుట ఆమముబడుట ముఖాదిస్రోతస్సులయందు కఫము నిండి లేపనము జేయించబడినటులుండుట ఆమాశయముపైజనించి కడువేదనారహితంబై పసపు యెఱుపు తెలుపువర్ణముగల మొటిమలతోగూడినదై సర్వశరీరమునందు వ్యాపించియుండుట మెఱయుచునల్లవై నెమలికన్నులయొక్క వర్ణముగలదై మలయు క్తమై వాపు జడత్వము అనువానితో గూడియుండుట లోనంబడుట మిక్కుటముగ యూష్మము గలిగియుండుట అదిమివతోడనే చెమ్మగలుగుట చిట్టినట్లుండుటబురద వలెనే మాంసము శిథిలంబై సిరాన్నాయువులు తెరచికొనియుండుట పీనుగవాసన వేయుట యాలక్షణములుగలది కర్దమవిసర్పియని తెలియవలయు.

గ్రంథివిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఫేనరుద్ధః పవనః భిత్వాతం బహుధా
కఫమ్ | రక్తం వావృద్ధర క్తస్య త్వక్సిరాన్నాయుమాంసగమ్ |
దూషయిత్వా సదీర్ఘాఽవృత్తస్థూలఖరాత్మనాం । గ్రంథీ
నాం కురుతేమాలాం శక్తావాం తీవ్ర సుగ్ధ్వరామ్ । శ్వాస
కాసాతిసారస్య శోషహీకా వమిభ్రమైః । మోహవై
వర్ణ్యమూర్ఛాంగ భంగాన్ని సదనైర్యతామ్ । ఇత్యయం
గ్రంథివిసర్పః కఫమారుతకోపజః॥

తా. స్వకారణమువలన బ్రకోపించిన కఫముచే నడ్డగింపంబడిన వాతముకఫ మునుగాని లేక వృద్ధిబొందిన రక్తముగాని భేదించి చర్మము సిగలు స్నాయువులు మాంసము అనువానిజెందించి దోషయుక్తముగజేసి పొడవుగ చిన్నదిగ సంక్రమణ లావుట గరగరగ యెఱుగనుండు గ్రంధులసరమును గలుగంజేయుట వానియందు మిక్కుటమైనశూల బలమైన యశము శ్వాసముదగ్గి అతిసారమునోరెండుటయొక్క శ్మి వాంతిభ్రమ భ్రాంతి వైవర్ణ్యము మూర్ఛ వాడలువిరుపు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట యాలక్షణములుగలది గ్రంథివిసర్పియని తెలియవలయు ఇది కఫవాత ప్రకోపమువలన జనించు.

అగ్నివిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] వాతపితృజ్వరచ్ఛర్ది మూర్ఛాతీ సారత్వ
 డ్భ్రమైః | అస్థిభేదాగ్నిసదన తమకారోచకై ర్యుతః | కణోతి
 సర్వసుంగంచ దీప్తాంగారావకీర్ణవత్ | యంయందేశంవిసర్ప
 శ్చవిసర్పతిభవేచ్ఛరః | శాంతాంగారాసితోనిలో రక్తవా
 శూపచీయతే | అగ్నిదగ్ధఇవస్పృశ్యేఘ్రుగత్వాద్రుతుంచనః |
 మర్మానుసారీవిసర్పస్స్యా ద్వాతోతిబవస్తతః | వ్యధేతాం
 గంహరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాంచశ్వాసమీరయేత్ | హిక్మాంచ
 సతితోవస్తా మీదృశీలభతేనరః | క్వచిచ్ఛర్మారతిగ్రస్తో
 భూమిశయ్యాసరాదిషు | చేష్టమానస్తతఃక్లిష్టోమనోదేహాన
 ముద్భవామ్ | దుర్బోధామశ్నుతేనిద్రాంసోగ్నివిసర్పఉద్యతే ॥

తా. వాతపితృమువలన గలిగిన విసర్పమునందు జ్వరము వాంతి మూర్ఛ అతి
 సారము దప్పి వొడలువిలుగుట యెముకలు విరిగినటుల దొచ్చుట అగ్నిమాండ్యము
 శీత్రములయందున్నట్లు అన్న ద్వేషము అనునవిగలుగు దానిఁబంధములనసర్వశరీర
 ముపై నిష్ఠలు బోసినటులుండుట విసర్పివ్యాపించుచుండు క్షలమున నల్లగ నీలముగ
 యెఱ్ఱగనుండునదై త్వరితముగ వాపుగలుగుట అగ్ని దగ్ధంబై నటుల పైనబాబ్బలులేచి
 శ్చిఘ్రుగతిగలదై కడుతీవ్రముగ హృదయమును కెండుట లేక వాతముకడుబలిష్ఠంబగుట
 వలన శరీరమున వ్యధమగలుగఁజేయుట సంజ్ఞాను నిద్రనునశింపఁజేయుట శ్వాసమును
 వృద్ధిపరచుట యెక్కిఘ్రుగలుగుట భూమిమీదగాని లేక పడకమీదగాని గూర్చుండి
 నను గుఱుముగలుగఁకుండుట సంచారమువలన క్లేశముగలుగుట మనోదేహములకు క్లేశము
 వలన గలిగెడి దుర్బోధనిద్ర (అనగా మరణరూపకమైన నిద్ర) ప్రాప్తంబగుట యీ
 లక్షణములుగలది అగ్ని విసర్పయని తెలియవలయు.

క్షతవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ బాహ్యహేతోఃక్షతాశ్శుద్ధ సరక్తంపి త్తమీరయత్ |
 విసర్పమాదుతఃకుర్యాత్కుఞ్ఠసదృశైశ్చితమ్ |
 స్ఫోటైశ్శోభజ్యురదుజా దాహాధ్యంశ్యావశోనితమ్ ॥

తా. బాహ్యకారణమువలన గాముముగలిగిన దానివలన వాతము బ్రహ్మిణిచి క్తసహిత పిత్తమును వ్రణమునందు జేర్చి విసర్పమును గలుగజేయుట దానిపై వులలతో సమానమైన శ్యామలవర్ణముగల కురుపులు వాపు గలుగుట జ్వరమువచ్చుట సూల దాహముగలుగుట రక్తము శ్యామలవర్ణముగనుండుట యీలక్షణములుగలిది క్షతజ విసర్పియని తెలియవలయు.

విసర్పాప ద్రవములు.

శ్లో॥ జర్వాతిసారవమఘ తృణ్మాంసదరణంక్లమః |

ఆరోచకావిపాకౌచ విసర్పాణాముపద్రవాః ||

తా. జ్వరము ఆతిసారము వాంతి దష్పిగలుగుట మాంసము పగులుట ఆనాముసముగ శ్రమ అరుచిగలుగుట అన్నము జీర్ణము గాకుండుట అనునవియ విసర్పిరోగోపద్రవములు.

విసర్ప సాధ్యాసాధ్య లక్షణము,

శ్లో॥ సిన్ధ్యంతివాతకఫపిత్తకృతావిసర్పా స్సర్వాత్మకః క్షతకృశ్చ
వసిద్ధిమేతి | పిత్తాత్మకోంజనవపుశ్చభవేదసాధ్యః | కృచ్ఛా
శ్చమర్మసుభవంతిహి సర్వవప ||

తా. వాతపిత్త కఫములవలనగలిగిన విసర్పముసాధ్యము సన్నిపాత క్షతముల వలనగలిగిన విసర్పము అసాధ్యము పిత్తమువలనగలిగిన విసర్పములో వొడలు నల్లగ పగుటవలన నసాధ్యంబు మర్మస్థానమున గలుగు సర్వవిసర్పము కష్టసాధ్యంబులు

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంతర్బహిశ్చవిస్ఫోటై ర్విసర్పిస్సాధ్యవిసర్ప
ణాత్ | సామాన్యంతస్యసంఘానంనజ్వరశ్చోపదాహరక్ ||
అంతఃకృచ్ఛో బహిస్సాన్యోరుశ్చేకితోన్యద్విరాశ్రయమ్ |

తా. లోపల వెలుపల పొక్కులు వ్యాపించుటవలన విసర్పియనంబుడు. దీని యందు జ్వరము వాపు దాహము వేదన గలిగియుండుట సామాన్యలక్షణము. లోని బుట్టిన విసర్పి కష్టసాధ్యము వెలిపట జనించిన విసర్పిసాధ్యము లోన వెలుపటజంచిన నది యసాధ్యము.

విసర్వులకు కాలాగ్నిరుద్ర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతకాంతాభ్రీష్ణానాం భస్మమాక్షిక
గంధకమ్ | వంధ్యాకగ్గోటకీద్రావైస్తుల్యంమర్ద్యదినావథ |
వంధ్యా * కగ్గోటకీకంఠే షీష్టాస్తేష్యం మృదాబహిః |
భూధరాభ్యే పుటేపాచ్యం దినై క్యంతద్విచూర్ణయేత్ | దశ
మాంశంవిషం యోజ్యంమాషమాత్రంతుభక్షయేత్ | రసః
కాలాగ్నిరుద్రోయంద శాపేనవిసర్పనుత్ | పిప్పలీమధుసం
యుక్తమనుపాసం ప్రకల్పయేత్ ||

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము అభ్రీకభస్మము పుక్కుభస్మము శుద్ధిచేసిన
హేమమాక్షికము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనినిసమభాగముగ ఖల్వములోనుంచి గొడ్డు
కాకరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మద్యమున ఛిద్రముజేయబడినగొడ్డు
కాకరగడ్డలోనుంచి దానిపై చీలమున్ను లేపనముజేసి యొకదినము భూదరపుటంబిడి
సాంగశితమునదీసి ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముజేసి దానికి 10 వ. భాగము శుద్ధిజేసిన
నాభినిగలిపి మర్దించి మాషప్రమాణమును పిప్పలితేనె అనువాని యనుపాసముతోడ
10 దినములు సేవించిన వాతవిసర్పహరించు.

పిత్తవిసర్పికి ప్రపాండరీకాది లేపనము.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రపాండరీక మంజిస్తా పద్మకోశీరచఽదనైః |
† మేషశృంగీశఘంయష్టి శీరమిశ్రం ప్రలేపయేత్ ||
దినసప్తప్రయోగేణ విసర్పంపై త్యక్తంహరేత్ ||

తా. అంతరదామగ మంజిష్ఠీ పుష్కరమూలము వట్టివేరు శ్రీగంధము వది
యష్టిమఘకము వీనిని సమభాగములుగ పాలతోసూరి 7 దినములు శరీరమునలేపనము
జేసిన పిత్తవిసర్పి హరించు.

క॥ చందనమును జమ్బూకును | చందనమును గూడపాలనవో
ఘృతము | పొందించి త్రాగియాలఁ దిన | నందియమును లేదు వే
విసర్వులుమాను ||

* కగ్గోటికాంపిష్టాస్తేష్యంమృదాబహిః॥

† సుశష్ఠీంఠేవరైః పిత్తేశీరపిష్టైః ప్రలేపనమ్ |

శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మదనంమధుకంనింబంవత్సకస్యఫలానిచ ।

* అనేనవమసందేయం విసర్పకఫసంభవే॥

తా. మ్రంగ యిప్ప వేము కొడిసెకాయ నీనిని సమముగ చూర్ణము చేసి వమన న కొసంగిన శ్లేష్మ విసర్పలు హరించు.

శ్లేష్మపీత్త విసర్పికి వారిసాగర రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] శుద్ధసూతంవిషంగంధంమృతాభిః

టంకణంశిలామ్ । ముసలీంహయమారంచప్రత్యేకంచవిమర్ద

యేత్ । ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం శ్లేష్మపీత్తవిసర్పనుత్ ।

దురాలభాపర్పటీరం పటోలంకటుకీతథా । త్రివలాగుగ్గు

లూంతుల్యం కషాయమనుషాయయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము ఆభ్రకభస్మము లిగారము శుద్ధిచేసినమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచితాటిగడ్డల ముతో 1 దినముగన్నేరురసముతో 1 దినముమర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తును దురద 'ండి పర్పాటకము చేతిపాట్ల కాకిర త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము వీనినిసమ భాగములుగదంచి కషాయము కాచి యీయనుపానముతోడనేవించినశ్లేష్మపీత్తవిసర్పలు హరించు.

శ్లేష్మవాత విసర్పికి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతంగంధద్దగ్దశంఖంమాక్షికంచశిలా

జతు । దినిశాచామృతాచైవ తుల్యాంశంనీలికారసైః ।

మథ్వాజ్యాభ్యాంసహపేష్యం విసర్పేలేపయేత్తథా । దేయః

కాలాగ్నిరుద్రోత్ర రసంగుంజాద్వయంహితమ్ । పటోలత్రి

ఫలానింబంమధునాలేహయేదను॥

తా. రసము గంధకము కాల్చినశంఖము హేమమాక్షికము శిలాజతు పచ్చి నపు మ్రానిపసపు తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నీలియాకు

* వసునంచవిధాతవ్యం విసర్పకఫపీత్తజిత్.

రసము తేనె నెయ్యి అనువానితో ముద్దించి విసర్పియుండు లేపము జేయుటయేగాక
2 గురిగింజలయెత్తు కాలాగ్నిరుద్రరసమునుచేతిపొట్లవిత్తులు త్రిఫలములువేపచిగుళ్ళు
వీనినితేనెతోనూరి యాయనుపానముతోడనేవించిన క్లేష్మవాత విసర్పలుహరించు

వాతపిత్తవిసర్పికి గుళూచ్ఛాది లేపము.

శ్లో॥ [అయురేద్యే] గుళూచీపిచుమందాంబు బదరేంద్రయవాం
బుదాః! విస్ఫోటంనాశయంత్యాశు వాయుపిత్త విసర్పకమ్॥

తా. తిప్పతీగ వేము కురువేరు లేగు కొడిసెపాల తుంగముపైలు వీనిని సమ
భాగములుగనూరి లేపనముజేసిన విస్ఫోటకము వాతపిత్త విసర్పలు హరించు.

విసర్పమునకు శోఘాంజనాది లేపనము.

శ్లో॥ శోఘాంజనంగంధమూలం లవణంకాజికైస్సహ |
లేపాత్సన్నయుగతంహంతి విసర్పమతిదుస్సహమ్॥

తా. మునగచెక్క కురువేరు వుప్ప వీనిని కలితోనూరి శరీరమున లేపనము
జేసిన కడుదుస్సహమైన సన్ననయుగత విసర్పిని హరింపజేయు.

సన్నిపాత విసర్పమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసఃకాలాగ్నిరుద్రోత్ర మధుమాగధిమిత్రితమ్ |
ఫటోలనింబ వాసాశ్చ నప్తపర్ణీఫలత్రికమ్ |
గుళూచీకటుకీముస్తా పీభిస్సంపాచయేద్ధృదమ్ |
పానాశ్చలేపనాద్దంతి సచిస్ఫోటంవిసర్పకమ్॥

తా. కాలాగ్నిరుద్రరసమును తేనె పిప్పలితోనేవించినను లేక చేతిపొట్లవేము
అడ్డసరము యేడాకులయరటిగడ్డ త్రిఫలములు తిప్పతీగ కాకర తుంగముపైలు అను
వానిని సమభాగములుగదించి చూర్ణముజేసి నేతిలోగలిపివండినేవన లేపనములజేయు
ఘండినను బొబ్బలతో గూడియుండు విసర్పిహరించు. శ్రీగంధము చందనపుచూర
గూడపాలగంధము జమ్మియాకురసము ఆవునెయ్యి వీనిని సమముగగలిపి అందునగ
మును పానముజేసి తక్కినసగమును శరీరమునలేపనముజేసిన సర్వవిసర్పలు హరించు.

విసర్పిపచార క్రమము.

శ్లో॥ [అశ్వినీనిఘండా] తత్రవై ధనంశస్తంతథాశోణితమోక్ష

ణమ్! ప్రశస్తం సర్వవిసర్వాపర్ణీనాంవాచతుష్టయమ్! బలా
త్రయంవాసఘృతంపానలేపనసేచనైః॥

తా. పైజెప్పబడిన సర్వవిసర్వలయందు వసున విశేషములు రక్తస్రావము
జ్వరములు ప్రశస్తము మఱియు కోలపాన్న ముయ్యకుపాన్న కారుషెసలు కారు
విశుములు వీనినిసమముగ కషాయముకాచి అందావునెయ్యిగలిపిగాని లేక * బలా
త్రయమును కషాయముకాచి అంకుషపునెయ్యిగలిపిగాని సేవనలేపనసేచనములజేయు
చుండిన సర్వవిసర్వులు హరించు.

శ్లో॥ పక్వేతువ్రణనిర్దిష్టాం చికిత్సాంకారయేద్భిషక్ ।

తా. విసర్వులు పక్వంబులైన వైద్యుడు వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

ప్రపున్నాటాది లేపనము.

శ్లో॥ ప్రపున్నాటబీజం నిశానింబపత్రం నవంవైకపాలంతథైవాభ
యాచ । స్నుహీపత్రతోయేన పిష్ట్యాప్రలేపః క్షణాద్దేహద
ద్రూవిసర్వాపహంతా॥

తా. తగిరిసెవీత్తులు పసుపు వేపాకు త్రొత్తచిల్లి పెంపులుకరక్కాయలువీనిని
జేమడామరసముతోనూరి (పటుదామెరపైన) మంగలకత్తితోగీచి లేపనము జేసిన
పటుదామెర దగ్రువు విసర్వులు తక్షణమున హరించు,

(శొంఠి మిరియాలు నల్లేరువేరు లేనె నువ్వులు అవాలుతగిరిసెవీత్తులు నోమ
మువెల్లుల్లి పంచదార వీనినిసమభాగములుగ నుషకముతోనూరి పటుదామెరను రేగ
గోకి దానిపై లేపనముజేసినను లేక నాగమల్లెవేరును నిమ్మపండ్లరసముతోగంధముదీసి
లేపనముజేసిన పటుదామెరను మంగలకత్తితో రేగగోకి బీట్లువేరును కలిశోగంధము
దీసి లేపనముజేసినను లేక రేలకొనలు వెల్లుల్లి చిన్నంగివేరు కరక్కాయమెలుతుత్త
మువీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో గంధముదీసిపటుదామెరను రేగగోకి లేపనముజేసినను
లేక శ్చి యెత్తుతగిరిసెవీత్తులను శ్చి యెత్తుకరకపవ్వునునీరుకలియని 1 సేరుబ్రాహ్మణా
రి దినములు నానబెట్టి యందు శ్చి సులముమణిశిల శ్చి యెత్తు బెల్లముగలిపి బాగుగనూరి
రేగగోకిన పటుదామెరపైలేపనముజేసినను పటుదామెరమానును. ఈక్రియలనొకమం
డలమువరకు జేయవలయు.

* బలాత్రయమన—ముత్తవపులగము పెదమువత్తివులగము నాగబలయనునవి

విసర్పమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణయవగోధూమ కంగుషష్టికశాల
యః | ముద్గామసూరాశ్చణకాస్తువర్గోజాంగలోరసః | నవ
నీతం ఘృతంద్రాక్షో దాడియం కారవేల్లకమ్ | వేత్రాగ్రంకు
లకంధాత్రిఖదిరోనాగకేసరః | ద్రాక్షోశిరీషకర్పూరంచంద
నంతిలలేపనమ్ | యథాదోషంపథ్యమిదం సేవితవ్యంవిసర్పిభిః ॥

తా. స్రాతయవలు గోధుమలు కొఱ్ఱలు 60 దినములకు ఫలించెడివడ్లు పెసలు
చిరుసెనగలు సెనగలు కందులు జాంగలమాంసరసము వెన్న నెయ్యి ద్రాక్షపండు
దాడిమపండు కాకరకాయ వెదురుగొమ్మ చిట్టితుమికినూర వుసిరికపండుచంద్రనాగ
కేసరములు ద్రాక్ష దిరిసెనము కర్పూరము చందనము నువ్వులు అనువాని లేపనము
దోషానుగుణ్యముగ విసర్పిగోగమునందు పథ్యకరంబులు.

విసర్పమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ వ్యూహామహిమ్నా శయనంసురతంప్రవాతం క్రోధంశుచం
వమనవేగవితారణంచ | గుర్వన్నపానమఖిలంలశునంకుళు
శ్లాఘామాంస్తిలానకలమాంసమజాంగలంచ | స్వేదం
విదాహిలవణామ్లకటూని మధ్యమర్కం ప్రభామపివిసర్పగదీ
త్యజేత్తత్ ॥

తా. సంచారము పగలునిద్ర మైధునము శాలి క్రోధము మఃఖమువమనముల
మూత్రవేగ ధారణము జడగన్నము జడకరమైనపానము వెల్లుల్లి పులవలు మినుములు
నువ్వులు అరణ్యమునందలి సర్పజాతుమాంసము చెమటదీయటవిదాహాకరద్రవ్యములు
పుష్ప పులుసు కారము మధ్యము యెండ వీనిని విసర్పిగోగము గలవారు వర్జింప
వలయు.

సీ॥ వాయువిడంగలవంగములేలకుల్ జాపత్రికాయను జాజికా
య | ప్రాతకొబ్బెరతడుఁ బ్రాకలెల్లంబునుబోకలుత్రికటం
బువోమహ్నిబు | పిప్పలిమూలము వెసజడిగింజలు గురుతైస
యట్టియాకొడిసెపాలు | యిన్నియునమగూర్చి యిన్నియు
సమభాగములుగూర్చి త్రొక్కియుఁ బొసంగమాత్ర॥

లమరఁజేసియుమండలం బవనియందు । శ్వేతరోగంబ్రమను
జాలుసేవఁజేసి । పరఁగఁపథ్యంబులుండినఁ బాటిపోవు । బ్రహ్
యమేఘునిపాయువు తొలచునట్లు॥

విస్ఫోటక నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కట్టవృక్షోష్ణ విదాహరూక్ష తూర్ణైరజీ
ర్ణాధ్యశనాతపైశ్చ । తథర్తునోపేణవిపర్యయేణకుప్యంతిచో
షాఃపవనాదయస్త్రా త్వచమాశ్రిత్యతేరక్తమాంసాస్థిని ప్ర
దూష్యచ । ఘోరాఽకుర్వంతివిస్ఫోటాః సర్వాః జ్వరపు
రస్సర్వాః ॥

తా. కారము పులుసు తీక్షును వృష్ణము విదాహము రూక్షతారముగలరస
ముః సేవించుటవలనగాని లేక ఆజీర్ణము వలన గాని లేక అధికముగ భుజించుట
వలనగాని యెండ బుతువిపర్యయ దోషము అనువాని వలనగాని వాతాదిదోషము
లు దుష్టంబులై చర్మము నాశ్రయించి రక్తమాంస అఘ్నలంజరించి కడుభయంకర
మై మరుపుల గలుగఁజేసిన విస్ఫోటక మనంబడు దానియందు జ్వరము గలిగియుం
డు (సర్వవిస్ఫోటకములకు రక్తపిత్తములే ముఖ్యకారణంబులు.)

విస్ఫోటక స్వరూపము.

శ్లో॥ అగ్నిదగ్ధచిహ్నాస్ఫోటా స్సజ్వరారక్తపిత్తజాః ।
క్వచిత్సర్వత్రవాదేహే విస్ఫోటాఇతితేస్మ్యతాః॥

తా. రక్తపిత్తములవలన గలిగిన సర్వ విస్ఫోటకములయందు తొలక జ్వర
ముగలిగి అగ్నివలన గాల్చబడినట్టి కాంతిగల విస్ఫోటకములు శరీరము యొక్కయొ
కప్రదేశమునందు గాని లేక సర్వశరీరమునందుగాని జనించు. దీనినే విస్ఫోటక
మనియెదరు.

వాతవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోరుక్మాల్భూలభూయిష్ఠం జ్వరతృప్త్యర్వభేదనమ్ ।
సక్ష్మస్థవర్ణతాచేతి వాతవిస్ఫోటకలక్షణమ్॥

జానకరాజీయే - త్రయోదశ ప్రకరణే

తా. కపాలము నొచ్చుట కరుదులయందు కడుకూజగునట జ్వరముదప్పి గల్గినట్లు సజ్జనుల చేరినటుల నొచ్చుట కరుదులు వల్లగ నుండుట యీ లక్షణములు గలది వాతవిస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

పిత్తవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వరదాహారుజాస్రావ పాకతృష్ణాభిరన్వితమ్॥

వీరలోహితవర్ణం చ పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణమ్॥

తా. జ్వరము దాహము పోట్లు స్రావము పాకము దప్పి గలుగుట పచ్చగారి లేక యెఱ్ఱగ గాని యుండుట యీ లక్షణములు గలది పిత్తవిస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

కఫవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకజాడ్యానీ కంఠాకాశిన్యసాండుతాః ।

ఆశేషనశ్చిరాత్పాకే సవిస్ఫోటక సార్వత్రికః ॥

తా. వాంతి అరుచి జడత్వము దురద కాశిన్యము గలుగుట తెల్లగ నుండుట అల్పవేదన చిరకాలము మీద పాకము యీ లక్షణములు గలది విస్ఫోటక మని తెలియవలయు.

కఫపిత్తవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కంఠాద్దాహోజ్వర శ్చర్ధి రేతే స్తుకఫపై త్రికః ।

తా. దురద దాహము జ్వరము వాంతి గలిగిన కఫపిత్త విస్ఫోటక మని తెలియవలయు.

వాతపిత్త విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతోయస్తు కురుతే తీవ్రవేదనామ్ ।

తా. మిక్కిలముగ పోట్లు గలిగిన వాతపిత్త విస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

కఫవాత విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కంఠా సైమిత్సగురుభి ర్దానీయాత్కృపవాతికమ్ ।

తా. దురద స్థుభత్వము జడత్వము గలది వాతకఫ విస్ఫోటక మని తెలియవలయు.

సన్నిపాత విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యేనిమ్నాన్నతోంతేచ కఠిన్సోల్పప్రపాకవాక్ ।
దానోలాలాతృసామోసా ఛర్దిర్యూర్పారుజోద్వరః ।
ప్రలాహోవేపథుస్త్రాదా సోసాధ్యశ్చత్రదోషజః ।

తా. మధ్యప్రదేశము పల్లము చుట్టూ మిట్టగకఠినముగగాని లేక యెక్కింత పండినట్లుగగాని యుండిన త్రిదోషజ విస్ఫోటక మనిచెలియవలయు. దానిసంబంధము కఠిన జాహము జొల్లు...చుట దప్పి మోహము వోకర మూర్ఛ పోలు జ్వరము తలచుమాటలు కంఠము చుట్టు ఆనునదిగలుగు. ఈ విస్ఫోటకం బసాధ్యము.

రక్తజ విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తారక్తసముత్థానా గుంజాఫలనిభాస్తథా ।
వేదితత్యామృరక్తేన పైత్తికేనచహేతునా ।
నతేసిద్ధింసమాయంతి నీధై ర్యోగశతైరపి॥

తా. గురిగింజవలె నట్లనై పిత్తదోష యుక్తంబై రక్తదూష్యంబై యుండునది రక్తజ విస్ఫోటకమని చెలియవలయు దీనియం దనేకోపచారములం జేసినను సాధ్యంబుగాకుండు.

విస్ఫోటక సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు.

శ్లో॥ ఏకదోషాఙ్గితసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యోద్విదోషజః ।
సర్వరూపాన్వితోఘోర స్త్వసాధ్యోభూర్మ్యసద్రవః॥

తా. ఏకదోష విస్ఫోటకము సాధ్యము. ద్విదోషజ విస్ఫోటకము కష్ట సాధ్యము. త్రిదోష జనితంబై యనేకోపద్రవ యుక్తంబై భయంకరముగనుండు విస్ఫోటక మసాధ్యము.

విస్ఫోట కోపద్రవములు.

శ్లో॥ హిక్మాశ్వాసోరుచిస్తృణ్ణా * చాంగసాదోహృదివ్యధా ।
విసర్పజ్వరహృల్లాసా విస్ఫోటానాముపద్రవాః॥

* చాంగమగ్నో.

తా. ఎక్కిళ్ళు వుబ్బసము అరుచి దప్పి వొడలు కృశించుట అగోమ్యు నొప్పి వికర్మము జ్వరము నోటకారముగ నీళ్ళూరుట యివి విస్ఫోట కోపద్రవములని చెలియవలయు.

విస్ఫోటకమునందు సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] తత్రాదాలంఘనకార్యం వమవంపథ్యభోజనమ్ । యథాదోషంబలంవీత్య ప్రోక్తంయుక్తంచ రేచనమ్॥

తా విస్ఫోటకమున తొలుత లంఘనము జేయించి పిదప వమనమున తొసంగి పథ్యకర్మమైన భోజనముల భుజింపం జేయవలయు మఱియు విస్ఫోటక దోషబలము నెఱింగి యథాహాగ్యముగ విరేచనము జేయించవలయు.

ద్విపంచమూలాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్విపంచమూలంరాన్నాచ దార్పశీరందురాలభామ్ ।
సామృతంధాన్యకంముస్తాం క్వాథయిత్వాశ్శతంపిబేజ్ ।
విస్ఫోటంవాతసంభూతం హంజ్యేతన్నాత్రసుశయః ॥

తా. దశమూలములు సన్నరాన్నము మ్రాని పసపు వట్టివేరు దురదగొండి తిప్పతిగ ధనియాలు తుంగముపైలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి త్రాగిన వాతవిస్ఫోటకము నిస్సంశయముగ నశించు.

ద్రాక్షాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షాకాశ్మర్యఖర్జూర సటోలార్దిప్తవాసకైః ।
లాజాకుళకదుస్సర్పరైః క్వాథశ్శర్కరమాయుతః ।
విస్ఫోటంపిత్తజంహంతి సోపద్రవమసంశయమ్॥

తా. ద్రాక్ష గుమ్మడు ఖర్జూరము చేతి పొట్ల వేప అడ్డసరము కేలాలు చిట్టికుమికి దురద గొండి వీనిని కషాయముగాచి అందు శర్కర గలిపి త్రాగిన వు పద్రవముతో గూడియుండు పిత్త విస్ఫోటకము నిశ్చయముగ హరించు.

భూనింబాది కషాయము.

శ్లో॥ భూనింబనింబయాసాశ్చ త్రిఫలేంద్రవవాసకాః ।
పిచుమందఃపటోలీచ క్వాథమేషాంసుశర్కరమ్ ॥

పీత్వావిముచ్యతేనూనం కఫవిస్ఫోటకాన్నరః ॥ .

తా. నేలవేము వేము దురదగొండి త్రిఫలములు కొడిసెపాలవిత్తులు అడ్డసరము కటునింబ చేతిపొట్ట వీనిని కషాయముకొచి అందుపంచదారగలిపి త్రాగిన కఫ విస్ఫోటకము హరించు.

ద్వాదశాంగ కషాయము.

శ్లో॥ కిరాతతి క్తకారిష్ట యష్టాహ్యంబుదపర్పటైః ।
వటోలవాసకోశీర త్రిఫలాకౌటజైశ్శృతమ్ ।
ద్వాదశాంగనరఃపీత్వా విస్ఫోటేభ్యోవిముచ్యతే ।
ద్వంద్వజేభ్యత్రిదోషోత్త రక్తజేభ్యోహితాశనః ।

తా. నేలవేము వేము అతిమధురము తుంగముపైలు పర్పటకము చేతిపొట్ట అడ్డసరము వట్టివేరు త్రిఫలములు కొడిసెపాలవిత్తులు వీనిని కషాయముకొచి త్రాగిన ద్వంద్వ త్రిదోష రక్తదోషమువలన గలిగిన విస్ఫోటకము హరించు మఱియు దీని యందు లఘుకరముగనుండు పదార్థముల సేవించుట పథ్యకరము.

అమృతాది కషాయము.

శ్లో॥ అమృతవృష పటోలంముస్తకం సప్తవర్ణంఖదిరస సితవేత్రం
నింబప్రతంహరిదే) । శృతమితిసవిసర్వా కుష్ఠవిస్ఫోటకం
దూరపనయతిమసూరిం శీతపిత్తజ్వరంచ॥

తా. తిప్పతీగ అడ్డసరము చేతిపొట్ట తుంగముపైలు యేడాభలరతి చంద్రవేదురుగొమ్మ వేపాకు పసపు మ్రానిససపు వీనిని కషాయముకొచి పంచదారగలిపి త్రాగిన విసర్పి కుష్ఠువు విస్ఫోటకము దురద మసూరిక పిత్తజ్వరము హరించు.

పటోలాది కషాయము.

శ్లో॥ పటోలామృత భూనింబవాసారిష్టకపర్పటైః ॥
ఖదిరాప్తయుతైః క్వాఢోవిస్ఫోటజ్వరశాంతయే

తా. చేతిపొట్ట తిప్పతీగ నేలవేము అడ్డసరము వేము పర్పటకము ఖదిరాప్టకము వీనిని కషాయముకొచి త్రాగిన విస్ఫోటకము జ్వరము హరించు. (ఖదిరాప్టకమన—చంద్ర త్రిఫలములు చేతిపొట్ట తిప్పతీగ అడ్డసరము వేము అనునవి.)

విస్ఫోటకములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విస్ఫోటక హితార్థాయ సేవయేచ్ఛయవా
దిభిః । ముద్గాఢకి ముసూరాణాంరస్యైర్వావిశ్వసంయుతైః ।
సునిష్ణణ్ణక వేత్రాగ్రం తంఘలీ గుకటిల్లకైః । కులకాభిరుక్తైః
రేభిన్సపర్పటసతీనకైః । తిక్తయాపసమాయుక్తై ర్భోజనం
సంప్రయోజయేత్ ॥

తా. యవలు పెసలు కంకులు చిఱుసెనగలు వీనికట్టులా శాంతిచార్లమును
గలిపిగాని చెంచలిహారి వెదురుమ్ము చిట్టిహార కాకరకాయ చిట్టితుమ్మకు పిల్లి
పీచర పర్పటకము లంకలనెడు వండ్లు చేదుగలయూపము అనువానిని గాని విస్ఫి
రోగమునందు భుజించుట పథ్యకరము.

విస్ఫోటకములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ తిలాన్దాపాక్ కుఘ్నతాంశ్చలవణామ్లకటూనిచ ।
విదాహిరూక్షముష్ణంచవిస్ఫోటీపరివర్జయేత్ ॥

తా. నువ్వులు వుద్దులు వులవలు వుప్పు పులుసు కారము దాహకర పదార్థ
ములు రూక్ష వుష్ణము వీనిని విస్ఫోటకరోగముగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ

నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ

నమశ్చివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన

శిరోధూషణ నీలకంఠ కొట్టారు బసవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే

కువ్వవిసర్పి విస్ఫోటక రోగ నిదాన

తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన

పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం

శ్రయోదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ ర ం జీ య ము.

ఆం ద్ర తా త్ప ర్య ము.

— చ తు ర్ద శ ప్ర క రణ ము. —

శ్లో॥ శ్రీజంగమేశ పాదాబ్జ భృంగం శుద్ధం మహేశ్వరమ్ ।
సర్వజ్ఞం సకలాధారం బసవేశ మహాంభజే.

తా. జంగమేశ్వరుని పాదపద్మముల నేమించువాడు శుద్ధుడు మహేశ్వరుడు
సర్వజ్ఞుడు సకల జగత్తున కాధారభూతుడు నగు బసవేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధీ చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ।

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి కీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని
శిర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీ
గ్రంథముయొక్క చతుర్దశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అర్చ్యోర్గ స్వరూపము.

శ్లో॥ చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే అర్ఘాసిశుక జిహ్వశ్చకౌక్కు
లుం జలుక స్తథాః ప్లక్షోనుంబర సంకాశా న్యే తాన్యర్ఘాం
సిపంచచ.

తా. కొన్ని మూలలోగముల చిలుక నాలుక కోడిజుట్టు జలగ జువ్వకాయ
మేడికాయ అనువానితో తుల్యముగ నుండును ఇటుల మూలలోగంబులు 5 విధంబులు.

శ్లో॥ బింబీకర్కంధుఖర్జూర కార్పాసీఫలసన్నిభాః ।
కేచిత్కదంబపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః ।
బహుప్రావీశోష్ట జిహ్వశంబూ కావర్తతుల్యభమ్ ।
భేక్షజతారశస్త్రాగ్ని * సాధ్యానాంచప్రశస్యతే ।

• సాధ్యత్వం యాప్యమచ్యతే.

తా. మఱియు మూలరోగములు దొండపండు లేగుపండు ఖర్జూరకాయ ప్రత్తికాయ అనువానితో తుల్యములుగ కొన్నికడిమిపువ్వులతో తుల్యములుగ మఱి కొన్ని యావాలతో తుల్యములుగ యెల్లపుడు స్రావముగలవిగ ఒంటెనాలుకతో సమానములుగ నర్తగుల్లతో సమానమైన వలయుములు గలవిగనుండును. అందు సాధ్యములుగనుండు ఆరోగ్యోగముల ఔషధ ఊర శస్త్రాన్ని కర్మలవలన చికిత్సింపవలయు.

శస్త్రోపయుక్త యంత్ర లక్షణము,

శ్లో॥ బాలానాంగోస్త నాకారం యంత్రకంచతురంగుళమ్ ।
సహిపంచాం గుళ పుంసాం ప్రమదానాంషడంగుళమ్ ।
ద్విచ్ఛిద్రమర్కసాంవేధే ష్యేకచ్ఛి ద్రంతుకర్మణి ।
అధస్థంత్ర్యంగుళం ఛిద్రమంగుష్ఠోదరవిస్తృతమ్

తా. మూలరోగోపయుక్తయంత్రము గోస్తనాకారముగలదై పట్టికొనుటకు క్రిందిభాగమున మాడంగుళముల పాడవు అంగుష్ఠోదర ప్రమాణమైన వెడల్పుగలదై 2 ఛిద్రములుగలదిగ నుండవలయు మఱియు అంగుళముల పాడవుగల యంత్రముతో బాలురకును 5 అంగుళముల పాడవుల దానితో పురుషులకును 6 అంగుళముల పాడవుగల దానితో స్త్రీలకును చికిత్సింపవలయు మఱియు 2 చిద్రములుగల యంత్రమును మూలరోగమును వేధించుటయందును 1 ఛిద్రముగల దానిని శస్త్రకర్మయందును సుపయోగింపందగు.

అర్యోరోగ సామాన్య గుణములు.

శ్లో॥ అరోచకాన్ని మాంద్యంచ వ్యాంత్ర కూజసమేవచ । గుల్మం
స్త్రీహంచశ్వయథుర్నేత్రే కర్ణధ్వనిర్భిమః । అష్ఠీలకముదా
వర్త్యమలబంధస్తధైవచ । కట్యూరువంతుణ్ణేశూంజ్వరము
న్నేచద్వేషితా । శోషానివర్ణతాదేహే హ్యర్కసాం లక్ష
ణంవిదుః ।

తా. ఆరుచి అన్నిమాంద్యము ప్రేగులరచుట గుల్మము స్త్రీహము నేత్రముల యందు వాపు చెవిలో ధ్వనిగలుగుట వొడలు దిరుగుట అష్ఠీలికావాతము వుదావర్తముగలుగుట వలము బద్ధగించుట నడుము తొడలు గజ్జలు అనువానియందు శూలగలుగుట జ్వరము అన్నద్వేషము శోష శరీరవైవర్ణ్యముగలుగుట ఇవియమూలరోమున సామాన్యలక్షణములు.

ఆర్హోగోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అర్హాంసిషట్ప్రకారాణి రక్తదోషాత్త్రి
దోషతః । జాయంతేమారుతాత్ప్రతా శ్మశాద్ద్వంద్వా ద్వభి
త్రయే ॥

తా. రక్తార్హస్సు త్రిదోషార్హస్సు వాతార్హస్సు పితృార్హస్సు క్షేమార్హస్సు
ద్వంద్వాద్వార్హస్సు అన మూలరోగములు 6 విధంబులు.

ఆర్హోగోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితంబాహ్యం సుఖసాధ్యం తథాచిరాత్ ।
ద్వంద్వజంబాహ్యకంచైవ కృచ్ఛసాధ్యం భిషగ్వరైః ।
అంతర్వర్తి త్రిదోషోత్థా న్యసాధ్యార్హం సితానిచ ।
కుర్వంతినర్వరోగాంశ్చ తస్మాద్భేదేన తజ్జయేత్ ॥

తా. మూలరోగము ఏకదోషమువలనగాని లేక వెలపటివలనగాని జనిం
చియుండినను మఱియు జనించి చిరకాలము గాక యుండినను సుఖసాధ్యంబు.
ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన మూలరోగము కష్ట సాధ్యంబగుటచే యీష్యంబు,
అంతర్వర్తయింను జనించిన మూలరోగంబును త్రిదోషమువలన జనించిన మూలరో
గంబును అసాధ్యంబులు. మఱియు మూలరోగము సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబగు
టచే దానిని సర్వప్రయత్నములవలన హరింపజేయవలయు.

అర్హోగోగ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ విష్ణంభోజతరాటోప శ్చార్హసిగ్రహణీతథా ।
కార్యముద్గారబాహుళ్యం పూర్వలక్షణముచ్యతే ।

తా. ఆర్హము జీర్ణముగావండుట కడుపులో గుడ్డగుడ్డబద్దముగలుగుట గ్రహ
ణీరోగముగలుగుట శరీరము కృశించుట మిక్కుటముగ వోకరింతలు గలుగుట యివి
య అర్హోగోగ పూర్వలక్షణంబులు.

వాతార్హస్సునకు కారణము.

శ్లో॥ కటుతిక్తకపాయైశ్చ యాక్షతీత్థాతిశీతలైః ।
ఘోషనైర్లంఘనైర్వాపి మద్యమైధునసేవనైః ।
జాయంతేచ్యుకురై శ్చార్హమైశ్శుష్కార్హాంసిచమారుతాద్ ॥

తా. కారము చేసు వగరు రూట్టి తీత్తుము కడుశీతలముగల పసార్థముల భుజించుట వుపవాసము చేయుట మిక్కుటముగ మద్యపానము స్త్రీసంభోగము సేయుట యీ కారణములవలన నల్లనై శుష్కమైన మొలకలతో గూడియుండు వా తార్యస్సుజనించు.

వాతార్యస్సు లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] బింబనర్ష పకార్యాస బీజవత్స్పృటితాననః |
సశబ్దఘామనంయుక్తం స్తోకంవాధప్రవాహికా
విష్టంభదాహకంశూలం నానారోగ్యాశ్చమారుతాత్ ||

తా. మొలకలు దొండపండు ఆవాలు ప్రత్తిగింజలు అనువానితో సమానంబై పగిలియుండుట గుదమున శబ్దముగలుగుట పొగ వెడలుచుండుట పలుమారు కొంచ కొంచముగ విరేచనములగుట మలము బద్ధగించుట మంటలు శూల సలునిధ రోగములు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది వాతార్యస్సుని చెలియవలయు.

వాతార్యకారణ తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [చరకే] కట్వప్తులవశోష్టానివ్యాయామాగ్నోత్పత్రభూః |
సేవచాత్మ్యవతేర క్తం నీలపీతోష్ణవర్షసః |
రక్తానలాస్నితాఃపీతా మృదనశ్బాంకురాస్తథా |
దాహసాకజ్వరస్వేద తృష్ణార్ధాః పితృజ్వరసామ్ ||

తా. కారము పులుసు వుప్పు వుష్ణము చ్యాయామము అగ్ని యెండ శ్రమ అనువానిసేవనవలన రక్తము గారుట మలము నల్లగ పచ్చగ వుష్ణముగ వెడలుట యెఱ్ఱగ నల్లగ తెల్లగ పచ్చిగ మృదువుగనుండు మొలకలు జనించుట మంట పీకము జ్వరము చెనుట దప్పి మూర్ఛ కలుగుట యీ లక్షణములుగలది పితార్యస్సుని తెలియవలయు.

శ్లేష్మార్స నిదాన తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అతిశీతగురుస్నిగ్ధ తూరాష్లుస్త్వనిషేవణాత్ |
శ్లేష్మోల్బదాత్సిరంశుభ్రగ పితృర్యఃగోస్తసినమమ్ |
స్పర్శఃకండ్వాః ప్రియంస్నిగ్ధం నానారోగ కరం కిల |
విసాధనకఫప్రాయః పురీమాస్సప్రపి.కాః |
క్షేయాశ్లేష్మార్సాహ్యేమాం రక్తమాతృత్సఖావహమ్ |

శ్లేష్మార్కపాంశుదేపార్శ్వ రక్తమోక్షంజలూకయా ।
కృత్యాచార్కరపైన్లేప్యం దాహశ్చాత్రాపిశస్యతే ॥

యా. కడుకితలము జడము స్నిగ్ధము తూరము పులుసుగల పదార్థములు సేపిం
చుటవలన శ్లేష్మము బ్రకోపించి కఠినముగ తెల్లగ పచ్చగ గోస్తనాకారముగ నుం
డుమొలకల గలుగంజేయు తాకిన నవశమించుట మెఱుగుచుండుట పలువిధరో
గములకు కారణంబుగ నుండుట మలము మాంసపుక్రొవ్వులతో సమానముగ ఆమయు
క్తముగ నీరుతో సమానముగ వెడలుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మార్కస్సని దెలి
యవలయు దీనియందు రక్తిస్రావమును జేయించుట సుఖకరము. మఱియు దీనియం
దు గుదపార్శ్వమున జలగలతో రక్తస్రావమును జేయించుటయే గాక జిల్లేడుపాల
లేపనమును దాహకర్మను సగాజేయుట ప్రశస్తంబు.

అర్హోభేద లలితము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] గుదద్వారా తృప్తదేశే జాయంతే పాం
డురాంకురాః । లలితాసేవిశుష్యంతే మూలరోగస్య లక్షణ
మ్ । శ్లేష్మార్కసామయంభేదో హన్యార్ద్రేపరసాయనైః ॥

తా. గుదమునకు వైభాగమున వృగువైన తెల్లనిమొలకలు జనించుపి్కం
చు. ఇదియ మూలరోగ లక్షణము ఇది శ్లేష్మార్కస్సులలో భేదముగలదిగ నుండు.
దీనిని లేపనరసాయనములచే హరింపం జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోషార్హో లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] మిశ్రితేద్వంద్వజుష్టేయం సర్వరూపంత్రి
దోషజమ్ । నస్రవంతేనభిద్యంతే స్నిగ్ధపాండు త్వగాదయః ।

తా. 2 దోషలక్షణములు గలది ద్వంద్వజార్కస్సనియు వాతపిత్త శ్లేష్మలక్ష
ణయుక్తంబై ప్రావభేదనరహితంబై చర్మాదులు మెఱయుచు పాండురవర్ణముగ
నుండిన త్రిదోషార్కస్సనియు తెలియవలయు.

రక్తార్హో లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] రక్తల్పణగుడకీలాపిత్రాకృతినమన్వితాః ।
శృంగాధైర్యశోణితప్రావో హ్యగోవాయర్నగచ్ఛతి ।

వాతపిత్తకఫాహ్యత్ర ద్వంద్వజాశ్చ త్రిదోషజాః ।

లక్షణైఃపూర్వవడ్జ్ఞాత్వా చికిత్సాశోణితార్కసామ్ ॥

తా. గుదమున రక్తము గ్రవించుట మొలకలు పిత్తార్కలక్షణము క్తంబులు గనుండుట వాతమశోముఖముగ సంచరింపనుండుట పూర్వోక్తవాత పిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వ త్రిదోషలక్షణము క్తంబుగ నుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తార్కస్సని తెలియవలయు. దీనినుండు కొమ్ములు సారకాయబుట్టులు మొదలగు వానిచే రక్తసావమును జేయించుటయేకాక వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వ త్రిదోషార్క చికిత్సలను సగాజేయవలయు.

అర్శోరోగ సామాన్య లక్షణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మాంసకీలాచిగుదజా న్యర్కాంసిమునయోవిదుః ।

తదస్రజంచసహజం దోషజంసాన్నిపాతకమ్ ।

సామాన్యలక్షణం తేషాం మలస్రంసోగ్నిమందతా ।

నిస్సారతావివర్ణిత్యం సకలాయుషసంభవః ॥

తా. గుదమున మాంసపు మొలకలు జరించిన అర్కస్సని మునులు వచించెదరు. అది రక్తజ సహజ వాతజ పిత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజములన రీ విధములు. అందు మలము పలనగ వెడలుట ఆగ్నిహంధ్యము గలుగుట సత్వములేకుండుట శరీరము వివర్ణంబగుట సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబుగనుండుట అనునవి సామాన్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] దోషజంసాధ్యంశిష్టే ద్వేతుపరిత్యజేత్ ॥

తా. అండేకదోషము వలన జరించిన అర్కస్సు రక్తార్కస్సు సాధ్యంబులై దోషార్కస్సు సహజార్కస్సు అసాధ్యంబులు.

అసాధ్యార్శోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [బాహుతే] హస్తపాదేముఖేనాశోభావృషణయోర్గుదే ।

హృత్పార్శ్వశూలమోహంచ శ్చైస్తప్తస్థా జ్వరంరుచి ।

రక్తాతిసారోరుక్మార్కృమిర్మాంసమూరయంతితమై ॥

తా. చేతులు కాళ్ళు ముఖము నాభి వృషణములు గుదము అనువానియందు నాపుగలుగుట అొమ్ము పార్శ్వములు శూలిండుట మోహము వాంతి ఉష్ణి జ్వరము అరుచి రక్తాతిసారము పీడి శరీరకృశత్వముగలుగుట యీ యుపద్రవములుగల అర్శోరోగులు మరణము చెందుదురు.

శ్లో॥ సహజానిత్రివోషాణి మానిచాభ్యంతరాం వలిమ్ ।
జాయంతేర్హానిసంశ్రిత తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్ ॥

తా. జననకాలము మొదలు స్వాభావికముగ గలిగియుండు అర్హస్సు త్రిదోషార్హస్సు లోనివశులయందు జనించియుండు అర్హస్సు అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వశూలం సమ్మోహశ్చర్దిరంగస్య రుజ్వలిః ॥
తృష్ణాగుదస్యపాకశ్చ నిహన్యుర్గుదజాతురమ్ ॥

తా. హృదయపార్శ్వములనుండు శూల యింద్రియమునస్సులయందు మోహము వాంతి శరీరశూల జ్వరము వచ్చి గుదవ్రణము యీ లక్షణములతో గూడియుండు మూలరోగి మృతిజెందు.

శ్లో॥ తృష్ణారోచకశూలార్త మతిప్రసృతశోణితమ్ ।
శోఘాసారసంయుక్త మర్హానిక్షిపయంతిహి ॥

తా. దప్పి అరుచి శూల కడురక్తస్రావము శోఘ అతిసారముగల మూలరోగి మృతిజెందు.

అర్హోరోగ సుఖసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ బాష్పాయాంతువతా జాతాన్యేకదోషోల్బణానిచ ।
అర్హానిసుఖసాధ్యాని వత్సరోత్పత్తితానిచ॥

తా. వెలపటి వలియందు జనించిన మూలరోగము యేకదోష ప్రకోపమువలన జనించిన మూలరోగము 1 సంవత్సరకాలము గలించవలెడి మూలరోగము సుఖసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

అర్హోరోగ కృచ్ఛ్రసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ద్వంద్వజానిద్వితీ రూయాం వశౌ యాన్యాశ్రితానిచ ।
కృచ్ఛ్రసాధ్యానితాన్యానితాన్యాహుః పరిసంవత్సరాణిచ ॥

తా. ద్వంద్వదోషము వలన జనించిన అర్హస్సు 2 వ వలియందు జనించిన అర్హస్సు 1 సంవత్సరకాలము గలించిన అర్హస్సు కష్టసాధ్యంబులని తెలియవలయు. (మఱియు వెలపట ద్విదోషప్రకోపమువలన జనించిన అర్హస్సు మఱియు యేకదోష ప్రకోపమువలన 2 వ వలియందు జనించిన అర్హస్సు కష్ట సాధ్యంబులు.)

అర్హోత్పత్తి స్థానాంతరము.

శ్లో॥ మేఘాదివ్యపివత్క్యంతే యథాస్వంనాభిజాన్యపి ।

గంధూపదాస్యహంపాణి జచ్ఛిలానిమృదూనిచ ॥

తా. మేఘము నానిక కర్ణములు మొదలగు వానియందు దోషభేదమువలన అర్హస్సు (అంశరము) జనింపుచున్నదని ముందుగ జెప్పందగియున్నయది అతైఱం గుననే నాభియందు సగా అర్హస్సు జనించి ఆడ యెఱ్ఱముఖముతో సమానముగ జగటగ మృదువుగనుండు.

వాతార్హస్సునకు అర్హంకుతార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంపలైకంతు ద్విపలంశుద్ధగంధక

మ్ । మృతంతామ్రం మృతంబోహం ప్రత్యేకంచపలత్రయ

మ్ । త్యూషణం లాంగలీదంతి చిత్రకం * పీలుకంతథా ।

ప్రత్యేకం ద్విపలంయోజ్యం యవతౌరంచటంకణమ్ ।

ఉభేపంచపలేయోజ్యే సైంధవపలపంచకమ్ ।.

ద్వాత్రింశత్పల గోమూత్రం స్నూహీ క్షీరంచతత్సమమ్ ॥

† మృద్వగ్నినాపచే త్సమ్యక్క్నాల్యాం యావత్సుపిండిత

మ్ । మాషద్వయంసదాఖాదే ద్రవోహ్యర్కఃకుతారకః ।

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు తామ్ర భస్మము లోహభస్మము యిని దినుసుకు 3 పలములు త్రికటుకములు చెన్నచర్లగడ్డ నేలదంతి చిత్రమాలము దొండ రేక పుష్కరమాలము యిని దినుసుకు 4 పలములు యవతౌరము టంకణతౌరము యిని 5 పలములు సైంధవలవణము 5 పలములు యిటుల పీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి స్థూరి చూర్ణముజేసి గోమూత్రము 32 పలములు బొంత జెముడుపాలు 32 పలములుగలిపి మృద్వగ్నితో ముద్దయగువరకు బాగుగ వండి 2 మాషములయెత్తును యెల్లపుడు సేవింపుచుండిన మూలరోగము హరించు.

శ్లో॥ వచాహింగువిశంగాని సైంధవంజీర నాగరైః ।

మరీచంపిప్పలీకుష్ఠం వధ్యాచగ్న్యజమోదకమ్ ।

* పుష్కరంతథా † మృద్వగ్నినాపచేత్సర్వం యావత్తచ్చసుపిండితము.

క్రమోత్తరగుణంచూర్ణం సర్వేషాం ద్విగుణంగుడమ్ ।
అక్షంముద్గజై శ్వాను పిబేద్వాతార్యపాజయేత్ ॥

తా. వస 1 భాగము యింగువ 2 భాగములు వాయువిడంగములు 3 భాగములు సైంధవలవణము 4 భాగములుజీలకఱ్ఱ 5 భాగములు శోంఠి 6 భాగములుమిరియాలు 7 భాగములు పిప్పళ్ళు 8 భాగములు చంగలవ్వికోష్టు 9 భాగములు కరక్కాయ 10 భాగములు చిత్రమాలము 11 భాగములు వోమము 12 భాగములు యిటుల వీని నెల్లచూర్ణముజేసి దీనికిగండింతలు బెల్లముగలిపి మద్దించి అక్షప్రమాణమును భక్షించి వెంటడిగ పెసరనీరును త్రాగిన వాతార్యస్సుహరించు.

పిత్తార్యస్సునకు రాజవల్లభ రసము.

శ్లో॥ లోహభస్మవిశంగాని త్రిఫలانیశిలాజతు ।
తూక్ర్యషణంపిప్పలీమూలం చవ్యంకృష్ణతిలాస్సమమ్ ।
లోహస్యత్రిగుణంవహ్ని స్లోహద్యల్లాతకీతథా ।
చాతుర్దాతంచలోహంశం సర్వస్యద్విగుణంగుడమ్ ।
కర్షంభుక్త్యానిహంత్యాశు హ్యశ్వోమందాగ్ని పాంశుకమ్ ।
శ్వాసంభగందరంకాసం శ్వయఃకుంచవినాశయేత్ ॥

తా. లోహభస్మము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము నల్లనువ్వులు యివి దినుసుకొక్కొకభాగము చిత్రమూలము 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన జీడివిత్తులు 3 భాగములుయేలపలు లవంగములు అకుషత్రిక నాగకేరలు యివి దినుసుకొక్కొకభాగము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి దీనికి గండింతలు బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణమును4మాసములవరకు నేచి పుచుండిన పిత్తార్యస్సు అగ్నిమాంద్యము పాంశువు శ్వాసము భగందరము కాసము వాపు వీనిని హరింపజేయు.

సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూరణం కాసమర్దంచ శిగ్రువార్తాకవాలు
కమ్ : సుపక్వంయోజ యేచ్ఛాకం వధ్యంగోఘామ తండుల
మ్ । కుసుంభమృదుపత్రాణి హ్యశ్వరనా శేనపేషయేత్ ।

భక్షయేచ్ఛాకవచ్ఛాత్యై స్వయమగ్నిరసస్తథా ।
నిష్క్రయంత్రయంత్రయంత్రయం గుంజంవానందభైరవమ్ ॥

తా. కందగడ్డ తీటకసిన మనగ వంకాయ కూతురుబుడమ పీనిని పక్వముగ వండి భుజింపవలయు. వఱ్యము గోధుమలను బియ్యపువంటకము భుజింపవలయు. మఱియు లేతకుసుంబ చిగుళ్ళుకలిగోనూరిశాకమువలెనే భక్షింపవలయు మఱియు రి నిష్క్రయమయెత్తు స్వయమగ్ని రసముగాని లేక గురిగింజయెత్తు అనందభైరవము నుగాని ప్రత్యహము సేవింపవలయు.

శ్లో॥ కాకతుండిద్రనాగుశ్యోరేవదాభ్యాశ్చ బీజకమ్ ।
సగుండంగుదలేపేన మూలరోగ హరంపరమ్ ॥

తా. పెద్దగురిజపేరు సాపర డావరడంగివిత్తులు బెల్లము పీనిని నూరి గుడము నుగు లేపనమును మూలరోగము హరించు.

నూరణాది లేపము.

శ్లో॥ సూరణంరజనీవహ్ని టంకణంగుడమిశ్రితమ్ ।
పిష్టౌరవాళకై రేపో హంత్యర్థాంసిమహంత్యపి ॥

తా. కంఠ పసపు చిత్రమాలము వెలిగారముబెల్లము పీనిని కలితోనూరిలేప నము జేసిన త్రివోషార్కస్ను మొదలగు బలిష్ఠములైన ఆర్కస్సులు హరించు,

నింభాది లేపము.

శ్లో॥ నింబాశ్యక్తిస్యపత్రాణాం లేపోమర్నామచాశనః ।
ఆరనాశేనవాహన్యా త్సగుడాశకుతుంబికా॥

తా. వేపాకు కావియాకు పీనిని-నూరి లేపనముజేసినను లేక చేసుసారాకు బెల్లము పీనిని కలితో నూరి లేపనముజేసినను మూలవ్యాధి హరించు,

స్నుహ్యది లేపము.

శ్లో॥ స్నుహ్యగ్నిలాంగలీదంతి మూలై ర్లేపోర్హసాంహితః ॥

తా. బొంత జెముడుపాలుచిత్రమాలము చెన్నచర్లగడ్డ పంతివేరు పీనిని నూరి మూలరోగమునందు లేపనము జేయుట హితకరంబు.

అర్హాది లేపనము.

శ్లో॥ అర్హం పయస్సద్ధాకాండం కటుకా లాబుపల్లవా ।

శరణజోబస్త మూత్రేణ లేపనం శ్రేష్ఠమర్హసామ్ ॥

తా. జల్లేడుపాలు జెముడుపాలు కటుకరోహిణి చేసుసారచిగుళ్ళు క్రొగడు విత్తులు వీనిని మేకమూత్రముతోనూరి మూలరోగమునందు లేపనముజేయుట కడు శ్రేష్ఠకరంబు.

న్యగ్రోధపత్ర లేపనము.

శ్లో॥ దద్ధాన్య గ్రోధపత్రాణి తై లేన సహలేపయేత్ ।

తా. మట్టియాకులగాల్చి బూడిదజేసి నూనెతోమర్చించి లేపనముజేసిన మూల రోగము హరించు.

దేవదాశ్యాది లేపనము.

శ్లో॥ [శారీరే] దేవాదాశ్యాశ్చ బీజాని సైంధవేన సుచార్ణితమ్ ।

ఆరనాశేన లేపోయం మూలరోగ నివృత్తయే ।

తా. దావరడంగివిత్తులు సైంధవలవనము వీనిని కలితోనూరి లేపనముజేసిన మూలరోగము హరించు.

త్రివోషార్హస్సునకు వైక్రాంతాఖ్య రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మృతసూతాభి వైక్రాంత కాంతతామ్రం

సమంసమమ్ । సర్వతుల్యేనగంధేన మర్వ్యంభల్లాతకాన్వితమ్ ।

దివైకంఠద్ధివై రేన వటీంకుర్యాద్విగుంజకామ్ । భక్షయే

ద్గుదజాహంతి ద్వంద్వజంచత్రివోషజమ్ : ప్రత్యష్టముసలీ

వహ్నిభాగాఃకుప్యన్యపోడశ । విప్పలీపిప్పలీ మూలంక్షీ పేద్భా

గద్వయంద్వయమ్ । చతుష్కంతు విడంగస్య మరిచం కటు

శుంఠికా । బ్రహ్మాదండిత ధైకైకం చూర్ణితద్విగుణంగుడమ్

కర్ణాంశంభక్షయేచ్ఛానుహ్యోరోగ ప్రశాంతయే । వైక్రాం

తాఖ్య రసోనామ సాధ్యాసాధ్యార్హ తాంతయే

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము వైక్రాంతభస్మము కాంతభస్మము తామ్ర భస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వీనికిసముముగ శుద్ధిచేసిన గంధక చూర్ణము శుద్ధిచేసిన జీడిగింజలచూర్ణము గలిపి జీడివిత్తులతైలముతో 1 దినముమర్చించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేలతాటిగడ్డలు 8 భాగములుచి త్రమాలము 8 భాగములు చంగల్వకోస్తు 16 భాగములు పిప్పళ్ళు మెడి రెండేసి భాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు మిరియాలు చేనుబీరశొంఠి బ్రహ్మచం డి యివి దినుసుకొక్కొక భాగము యిట్లుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుసారముతో నేదించిన అర్చస్సుద్వంద్వార్చస్సు త్రిదోషార్చస్సు సాధ్యసాధ్యార్చస్సులు హరించు.

అభ్రక హరితకీ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతాభ్రక పలంవింశ స్మృతలోహస్య పంచకమ్ । గంధకస్య పలంపంచ త్రిభిర్ద్విగుణమాక్షికమ్ । పథ్యాశతపలంయోజ్యం ధాత్రీపలశతద్వయమ్ । సర్వమేకత్ర తచూర్ణంజుబీరై ర్భావయేద్ధిసమ్ । భృంగీపునర్నవాద్రావైః * కుమారై ర్భుడసంయుతైః । భల్లాతపహ్నిశోరంబైర్హస్తీ శుండీతులాంగలి । క్షీరిణీజలకుంబీజప్రత్యేకం ప్రత్యేకాండవైః భావయే స్మర్దయేదిత్యం మథ్యాజ్యభ్యాం విలోలయేత్ । స్నిగ్ధభాంజే స్థితంఖాదే న్నిత్యం నిష్కద్వయంద్వయమ్ । సిద్ధశాబ రయోగోయం త్రిదోషార్చ్యాం సినాశయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము 20 పలములు లోహభస్మము 5 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 పలములు స్వర్ణమాక్షికము 60 పలములు కరక బెరడు 100 పలములు వుసిరికపప్పు 200 పలములు యిట్లుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము భావనజేసి యెండించి పిదప గుంటులగర గలిజేరు కలబంద బెల్లము జీడి పలుకులు చిత్రమాలము గోరింట హస్తీశుండి (యేనుగపిప్పళ్ళు) చన్నచర్లగడ్డ తప క్షీరి (అడవిబ్రతపాలు) చేదానుగ అనువాని రసములతో ప్రతిదానిచే వొక్కొకదినము మర్చించి భావనజేసి తేనె నెయ్యిగలిపి నేతితోమాగిన కుండతో బెట్టి ప్రతిదిన

* పాతాళగరుడాతులై ॥ — దూసరితీగ నేలతంగేడు.

ము 2 నిష్క్రములయొత్తును నేవింపుచుండిన త్రిదోషార్హస్సు హరించు. ఈయోగము సిద్ధశాబరునిచే కైప్పబడియె.

అర్హోగములకు సూరణ వటకములు.

శ్లో॥ పలానిపంచపథ్యాయాః పలంమరిచకంతథా । పిప్పలీపిప్పలీ
మూల చవ్యచిత్రకనాగరమ్ | పలవృద్ధిక్రమేక్షై న యవత్కారం
పలత్రయమ్ | సూరణస్యపలాన్యప్యైతథాభల్లాతకన్యచ । గుడే
నగుళికాంకుర్యా దక్షమాత్రప్రమాణకామ్ । సాభక్షీతాహ
రత్యర్హ శ్చామృతక్రాను పానతః | కాంకాయనేనకథితం శస్త్ర
తౌరాగ్నిభీరుణః ॥

తా. కరక బెరడు 5 పలములు మిరియాలు 1 పలము పిప్పళ్ళు 1 పలము
మోడి 2 పలములు చెవ్యము 3 పలములు చిత్రమాలము 4 పలములు శొంకి 5 పల
ములు యవత్కారము 3 పలములు కంఠగడ్డ 8 పలములు శుద్ధిజేసిన జడిగింజలు 9 పల
ములు యిటూలవీని నెల్ల దంచిచూర్లముజేసి బెల్లముగలిపి త్రొక్కి అక్షప్రమాణము
మాత్రముజేసి పుల్లనిచల్లతో 1 సంవత్సరముగరము నేవింపుచుండిన అర్హోగము
హరించు. ఈ యోగమును కాంకాయపుడనువాడు శస్త్రతౌరాగ్ని కర్మలకు భయప
డువారి నిమిత్తమైవచించె.

రక్తార్కస్సనకు భల్లాతకా మృతము.

శ్లో॥ [సూత్రస్థానే] భల్లాతకచతుష్షష్టి పలందుగ్ధంచ తత్సమమ్ ।
 దుగ్ధాచ్చతుర్గుణంవారిపాచ్యం దుగ్ధావశేషకమ్ । దుగ్ధతుల్యం
 ఘృతంయోజ్యం ఘృతపాదంసితాంక్షిపేత్ । మఘధాత్రీ
 సితాతుల్యం సితార్ధ మభయారజః । మృతలోహం గుడూ
 చ్యాశ్చ ప్రత్యేకమభయార్ధకమ్ । క్షిపేత్త్విగ్ధఘటేనర్వం
 ధాన్యరాశౌనివేశయేత్ । సప్తాహాదుద్ధృతంతత్తు ఖాదేన్ని
 మ్మత్రయంత్రయమ్ । భల్లాతకామృతంనామ హంతిరక్తార్క
 సాంకిలాయైరతీక్షణం సభోక్తన్యంత్రైలాభ్యంగంచ వర్జయేత్ ।

తా. 64 పలముల శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలలో 64 పలములసాలు 256 పలముల
 నీళ్ళతోసి పాలుమిగులునటుల కాచి ఆపాలపు సమముగ నెయ్యి నేతికి 4 వ భాగము
 పంచదార పంచదారయెత్తు తేనె వుసిరికపప్పు పంచదార $\frac{1}{2}$ భాగము కరక్కాయల
 పాడి కరకపాడి $\frac{1}{2}$ భాగము లోహభస్మము లోహభస్మమునను సమము దీప్వతీగ
 మార్గము గలిపి నేతితో మాగినకుండలోచుని ధాన్యరాశిలో 7 దినంబులిడి మూ
 తేసి నివ్వలయెత్తును సేవింపుచుండిన రక్తార్కస్సు హరించు. దీనిసేవన కాలంబున
 పుష్ప తిష్ణుద్రవ్యము త్రైలాభ్యంజనము అనువానిని వర్జింపవలయు. (రక్తార్కస్సు
 హరించుటకై యోగరాజగుగలమును సగా సేవింపవలయు.)

తా. క్షయము ఆర్ఘ్యస్సు శూల గుల్మముగలవారలు తత్తద్దోగోక్తావధముల 4 మాసములవఱకు సేవింపవలయు పైజెప్పబడిన ఔషధములవలన అర్ఘ్యోగోగము మానకుండిన మాడయెత్తు గౌరీపాషాణమును కమికెడు మంచివేపకొనలను పుదకముతో 4 రూములును 8 దినములు పట్టించి అగ్నియంగుకొచిన ఆర్ఘ్యస్సులు ఊడి పడును పిదప వేపాకు నుడికించి కట్టిన వ్రణముమానును.

గౌరీపాషాణ లేపము.

శ్లో॥ గౌరీపాషాణైకకర్షం స్నుహీకాండేవినిక్షిపేత్ ।
పాచయేత్పుటపాకేన తతశ్చద్వ్యత్యయత్నతః ।
రేవాచినీచకుప్తంచ కల్మీకృత్యత్రయంసమమ్ ।
లేపయేత్తేనచార్యాంసి నివార్యంతేనసంశయః ॥

తా. జెనుడుకాడల యందొక కర్ష ప్రమాణముగౌరీపాషాణమును నిచి * పుట పాకముతో పక్వముజేసి పిదప దానితోడ రేవల్నిని చంగల్వకోళ్లు సన్నరాన్నము అనువానిని సమభాగములుగజేర్చి మర్దించి కల్మీకముజేసి లేపనముజేసిన మూలరోగము నిస్సంశయముగ హరించు.

అర్ఘ్యోగహర ధూపము.

శ్లో॥ [చరకే] అర్కమూలంశమీపత్రం సృకేశాస్సర్పకంచకః ।
మార్జాలచర్మసాజ్యంచ గుదేఘాపోర్మసాహితః ॥

తా. జిల్లేడువేళ్ళు జమ్మియాకు మనుజుని వెంట్రుకలు నాగుబాముకుబుసము పిల్లిచర్మము వీనిని చూర్ణముచేసి నేలిలోదడివి 40 దినములు ఆననమున పొగవేసి అర్ఘ్యోగములు హరించు మఱియు యెండిన 7 పండికొమ్మలచర్మము సోలెడు మంచివేపవీత్తులు తులము తాళకము వీనిని చూర్ణముజేసి కానుగకాయల గాల్చి నిప్పు చేసి దానిపై యీ చూర్ణమునువైచి 7 దినములు రేపుమాపు ఆననమున పొగవేయు

* పుటపాకమన—పచ్చి వనస్పతులనుపంచి చుద్దజేసి దానిని గుమ్ముడు మఱ్ఱి నేరేడు మొదలగువానిని యాకులలో దేనిచేపై ననుజుట్టి 2 అంగుళముల ప్రమాణంబై నను అంగుళప్రమాణంబైనను మన్న లేపనముజేసి యిది యెఱ్ఱగనగువరకు పిడకలపు టంబున నునిచి పిదప దానియందుండిదీసి పైమంటిని ఆకులను నూడదీసి లోపలిను ద్దను దిసికి రసమును దీసికొనుటయ.

చుండిన అగ్నోగోగములుమానును. పిదప గచ్చకొనల నాముదముతో దడిపి వెచ్చజేసి రేపుమాపు అసనమున కట్టుగట్టవలయు మఱియు నాగనమున పసపు నీళ్లతోగడుగుచుండవలయు. నేల గొలిపిడియాకు రసములో మిరియపుమార్దము ఆవునెయ్యిగలిపి త్రాగవలయు చప్పిడియాన్నము ఆవుపాలు వీనిని పథ్యమునం దునిచికొనవలయు మఱియు. పండిపురీషమునుపొగ వేసిన అగ్నోగోగము హరించు.

కపిత్థాది యోగము.

శ్లో॥ కపిత్థవిల్వమజ్జాశ్చ శుంఠీసైంధవకంసంసుమ్ ।
పిబే త్తక్రేకాచార్యాంసి ప్రవాహం గ్రహణీంజయేత్ ॥

తా. వెలగగజ్జ మారేడుగజ్జ శొంఠి సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములు గ చల్లతోనూరి నేవించిన అర్భస్సు అతిసారము గ్రహణి హరించు.

మూలరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ కతకకందపహ్లోలపునర్నవం తక్రమాజ్యనవసీతరామరమ్ ।
మరిచకంసుర దారుఫలంతథా పటుబృహతిద్వయజీవనీవచా ।
సమిసినవ్యమునుంబరవాస్తుకం ఇతిహితం గుదకీలగ దేఘచ ॥

తా. ఇండుపుకాయ కంఠగడ్డ పొట్లకాయ గలిజేరుకూర ఆవుచల్ల ఆవునెయ్యి ఆవువెన్న యిండువ మిరియాలు దేవదారుకాయలు సైంధవలవణము చిన్నములక కాయలు పెద్దములకకాయ మనుబాలకూర వస చేతలాసికూర లేత మేడికాయ చిట్టికూర యివి అగ్నోగోగమునందు పథ్యకరంబులు.

మూలరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ పింజాలమాషపిశ్యాక తదమత్స్యాత్రిశీతలమ్ ।
అలాబూవా ర్తకంచైవ పిష్టివిల్వముపోడకీ ।
హింజూంబుసూపమాంసాని కఠినంకుష్మటాననమ్ ।
అశ్వాద్యాశోహణంస్నాన మపథ్యంస్యాహురర్చసామ్ ॥

తా. చారకంప మనప్పప్పు తెలికపిండి పెఱుగు మత్స్యములు కడుశీతకర ద్రవ్యములు అనుగవుకాయ వంకాయ పిండివంటకము మారేడుకాయ బచ్చలికూర

కిలోదకము పప్పు మాంసము కఠినపదార్థములు గొంతుగూర్చుండుట గుఱ్ఱము మొన
లగువాని నెక్కుట స్నానము యివి అగ్నిరోగమునందపథ్యకరంబులు.

* ఉపదంశరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] హస్తాభిఘాతాన్నఖదంతఘాతాదభావనాద్ర
త్యతిసేవనాద్యైః । యోనిప్రదోషాచ్చభవంతిశీతే పంచోప
దంశావివిధాపచారైః ॥

తా. చేతులతో బిసుమట గోళ్లతో గీచుట దంతములతో కొరుసుట యీ మొద
లగువానియొక్క యభిఘాతమువలన సురతానంతరము మేఘ్రమునుగడుగకవుపేక్షిం
చుట కడుమైధునముసేయుట యోనిదోషము చకారమువలన దుర్గంధముగల యుద
కముతోకడుగుట యీకారణములవలన శిశ్నమున 5 విధములై నపుపదంశరోగములు
జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శేషోపర్యుపదంశస్సన్యత్నచమచవిధస్త్వైతః ।
స్తబ్ధమేఘోత్తిరుగ్వ్యాతః త్విత్తాద్రక్తాతిదాహవాన్ ।
కఘాత్కాతిన్యకందూవాన్ రక్తజఃపిత్తలక్షణః ।
సర్వలింగప్రీహోషాఖ్య స్సతులింగవినాశకః॥

తా. మేఘ్రముమీద వాత పిత్తశ్లేష్మ రక్త త్రిదోషజములన 5 విధములైన
యుపదంశరోగములు జనించు. అందు వాతోపదంశమున మేఘ్రము మ్రానుపడికడు
నొప్పితోగూడియుండు పైత్యోపదంశముల మేఘ్రము యెఱ్ఱనై మంటలతోగూడి
యుండు శ్లేష్మోపదంశమున మేఘ్రముకఠినమై దుగహతోగూడియుండు రక్తోపదంశము
పైత్యోపదంశ లక్షణయుక్తంబుగనుండు త్రిదోషోప దంశమున మేఘ్రమునశించు.
(యిది అసాధ్యము.)

వాతోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ సతోదభేద స్ఫురంతై క్షకృణ్ణై స్సోష్ణై ర్వ్యవస్యే త్వప
నోపదంశమ్॥

* పుపదంశమున—కొరుకుజాడ్యము.

తా. మేష్టమున నల్లనికురుపులు జనించు నూచులతో బాడుచునటుల వేదన పగుళ్ళు చలనము అనునవి గలిగియుండిన వాతోపదంశమని చెలియవలయు.

పిత్తరక్తోపదంశ లక్షణములు.

శ్లో॥ పిత్తైర్బహుక్లేదయుతైస్సదాహైఃపిత్తేనరక్తాప్తిశితావబాసైః॥

తా. పసపువర్ణముగల కురుపులు జనించి కడుప్రావము మంటలు గలిగియుండిన పిత్తోపదంశమనియు మాంసమువంటియెఱ్ఱని కురుపులు జనించిన రక్తోపదంశమనియు చెలియవలయు;

కఫోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ సకండురై శ్శోధయుతైర్మహద్భిశ్చక్లైర్వాన సావయుతైః
కఫేన॥

తా. దురద నాపు అనువానితోడంగూడి తెల్లనివర్ణముగల పెద్దకురుపులవలన వ్యాప్తంబై గట్టిగ చీచును గార్చుచుండిన కఫోపదంశమని చెలియవలయు.

సన్నిపాతోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ నానావిధ సావరుజోపపన్న మసాధ్య మాహుస్త్రీమలోప
దంశమ్॥

తా. పలువిధప్రాస వేదనలంగలది సన్నిపాతోపదంశమని చెలియవలయు. యిది అసాధ్యము.

అసాన్ధ్యోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ విశీర్ణమాంసంకృమిభిఃప్రజగ్ధంముష్కావశేషం పరివర్జయేత్తు॥

తా. శిథిలమైనమాంసముగల వుపదంశరోగిని క్రిములవలన మేష్టము భక్షింపబడి వృషణములమాత్రము శేషించియుండు వుపదంశరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు

శ్లో॥ సంగజాతమాత్రేనకరోతి మూఢః క్రియాంనరోయోవిషయే
ప్రసక్తః । కాలేనశోధకిమిదాహవాకై ర్విశీర్ణశిశ్నోమియశే
సతేన॥

తా. పుషదంశరోగము జనించిన తోడనే చికిత్సం జేసికొనక విషయాసక్తుడైయుండు మూర్ఖ పురుషునియొక్క మేష్టముకొంతకాలమునకు పిదపవాపు పురుషులు తాపము సాకము అనువానితోడంగూడి శిథిలంబగు దానివలన ఆయుషదంశరోగిమృతిజెందు.

లింగవర్తి లక్షణము.

శ్లో॥ అంకురై రివసంఘాతై రుపర్యుసరిసంస్థితైః క్రమేణజాయతేవత్తిస్తామ్రచూడశిఖోపమా । కోశస్యాభ్యంతరేసంధౌ సర్వసంధీగతాపివా । లింగవర్తిరితిఖ్యాతా లింగార్బుణితివాపరే । కుళుత్కాక్ష్యతయఃకేచిత్కేచిత్పద్మదళోపమాః । మేఢసంధౌ నృణాంకేచిత్కేచిత్సర్వాశ్రయాస్సృతాః । సుజాదాహర్తిబహుళాస్తృష్టాతోదసమన్వితాః । స్త్రీణాంపుంసాంచ జాయంతే హ్యుపదంశాన్సుదారుణాః॥

తా. మేష్టముపై మాంసపు మొలక లాకదానిపై 1 టి జనించి కోడిజిట్టువలె వర్తిగనై వృక్షములను తోనగాని లేక సర్వసంధులయందుగాని జనింపుచున్నయవి. ఈరోగమును లింగవర్తియనియు కొందరు లింగార్బుమనియు వనించెదరు అందు కొన్ని వులవలతో సమానముగ కొన్ని తామర దళముతో సమానముగ కొన్ని మేష్టసంధులయందుగాని మఱికొన్ని సర్వశరీరమునందుగాని జనించి త్రిదోషజన్యంబగు నుండుటచే మిక్కుటముగ వేదన తాపము కడుపిడ దప్పి నూదులతో బాడుచునటుల వేదన అనువానితోడంగూడి యుండు మఱియు త్రిదోషజన్యంబై దారుణముగనుండు నీయుపదంశము స్త్రీపురుషుల కిరువురికి జనించుటగలదు.

ఉపదంశమునకు ప్రతిక్రియ.

శ్లో॥ స్నిగ్ధస్విన్నశరీరస్య మేఢమధ్యే సిరావ్యధః । జ్వరాకాపాతసంవాస్యా దూర్ధ్వాధశ్శోధసంతథా । సద్యోహి హృతదోషస్య రుగ్భిషా పుషశామ్యతః । పాకోరత్వ్యః ప్రయత్నేన శిశ్నక్షయ శరోహినః॥

తా. సర్వాంగముల చురు బట్టించికాచి మేష్టమధ్యముననుండు సిరను వేచించుటవలనగాని లేక జలగలవలనగాని రక్తమును స్రవించుటచేసి పిదప పుషన విరే

చనంబుల కొసంగిన దోషము నివర్తింపి తత్కణమున గుర్కోధలు హరించు. మఱియు సిరావ్యధవలనగాని జలగలవలనగాని గలిగిన వ్రణమును స్రవత్సపూర్వకముగ మాన్వకలయు తల్కోపంబున మేధ్రము నశించు.

లింగరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ పక్వంవిపాట్యమతిన్మాకౌ వ్రణావత్యముపాచరేత్ ॥

తా. పుష్పంశము పక్వంబైనపిదప మేధ్రమునందలి దుర్మాంశమును చిర్వివ్రణమువలనే బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్స జేయవలయు.

లింగరోగహర లేపనములు.

శ్లో॥ మహాశంఖంజలై పిష్ట్యతేనలింగంప్రలేపయేత్ । లింగరోగం నిహన్త్యాశు లేపోయం వ్యాధినాశకః । కుష్ఠంపూగం వచాతోయై స్సారం వాఖాథిరోత్థితమ్ । జలైర్ఘృత్యం ప్రవేషాయంలిజ్జోగ హరఃపరమ్ । యాశయే త్త్రిఫలాక్వాథైః పక్వంలింగం పునఃపునః । తచ్ఛూర్ణ లేపమాత్రేణ చాంకురంచ జయేద్భువమ్ ॥

తా. పెద్దశంఖము నుదకముతో పాసి లింగమునందు లేపనముచేసిన లింగరోగము శీఘ్రముగ నశించులేక చంగల్వకోష్ఠ పోకచెక్క వన వీనివిగాని కాచునుగాని నీళ్ళతోనూరి లింగముమీద లేపనముచేసిన లింగరోగము హరించు లేక వాపు పక్వమైన పిదప త్రిఫల కషాయముతో లింగమును పలుమారుగడిగిన లింగముయొక్క వాపు హరించు. లేక త్రిఫలముల గాల్చి మసిజేసి దానిని పట్టించిన మేధ్రము నందలి అంకురములు నిశ్చయముగ హరించు.

శ్లో॥ సగంధక ఘృతైర్లేప్యం పక్వంలింగం సుఖావహమ్ । నింబు ఖదిరమంజిష్ఠ చూర్ణంవా లేపయేజ్జయేత్ । పటోదుంబర మశ్వత్థం చూతజంబూత్వచం సమమ్ । జలైః క్వాధ్యంచ తేనై న యాశయే ల్లింగపాకనుత్ ॥

తా. గంధకమును నేతితో వండి పక్వమైన లింగముపై లేపనముజేసిననులేక వేపాకు చంద్రచెక్క మంజిష్ఠి వీనిచూర్ణమును లేపనము జేసినను లేక హట్టి మేడిరారి మామిడి నేరేడు ఆనువాని చెక్కల సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి యుదకముతోసి కషాయముకొని దానిచేలింగమును గడుగుచుండినను లింగపాకముహరించు

శ్లో॥ కుమారీ రససంపిష్టం జీరకం లేపయేచ్చరుక్ ।
తేనదాహశ్చ పాకశ్చ శాంతిమాప్నోతి నిశ్చితమ్॥

తా. కలబందరసములో తెల్లజీలకఱ్ఱపసురి లేపనముజేసిన లింగరోగము లింగరోగమునందలి నొప్పి మంట పాకము నిశ్చయముగ శమించు.

పంచారవిందక ఘృతము.

శ్లో॥ మృణాళం పద్మబీజాని నాళంపద్మంచ కేసరమ్ ।
సర్వసంప్త పలంకుర్యాత్త్రిశతృణంచ గోఘృతమ్ ।
ఘృతా చ్చతుర్థణంక్షీరం ఘృతశేషం విశాచయేత్ ।
పాకాంతే చూర్ణ మేషాంచ షిష్ట్యా తదవతారియేత్ ।
పాయయేల్లింగరోగఘ్నం ఘృతం పంచారవిందకమ్ ॥

తా. ఆవునెయ్యి 30 పలములు ఆవుపాలు 120 పలములు వీనిని గలిపి నెయ్యి శేషించు నట్లులకొచి పాకాంతమున తామరగడ్డలు తామరవిత్తలు తామరతూండ్లు దానిపువ్వులు దాని కేసరములు ఆన 5 దినుసులు 7 పలములు గ్రహించి చూర్ణముజేసి వైచి దించుకొని శేచింపుచుండిన లింగరోగము హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తుత్థం * గైరిక కాశీసం శిలాతాళంరసాం
జనమ్ । సారాష్ఠ్రీ సైంధవంచైలాం † లోధ్రకం రేణుపుష్ప
కమ్ । పిష్ట్యాత్రోద్రేణసంయోజ్య లేపాలింగరుజాపహః॥

తా. మైలుతుత్తము కావీరాయి అన్నభేది శిలాజిత్తు తాళకము రసాంజనము తొవరిమన్ను సైంధవలవణము యేలనులు లాద్దుగనెక్క రేణుకలు వీనిని సమభాగ ములుగ గ్రహించి చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన లింగరోగ హరించు.

శ్లో॥ తిలకల్కం త్రైద్రయుతం లేపాలింగ రుజాపహః ॥

తా. నువ్వుల కల్కములలో తేనెగలిపి లేపనముజేసినలింగరోగము హరించు.

సర్వ వృషదంశములకు వ్యాధిరక్షణ రసము.

శ్లో॥ హింగుళోత్థరసంభాగం ద్వ్యాభాగౌ రసకర్పరమ్ । రసతు
ల్యం బలిందద్యా త్థలంమధ్యేతు కజ్జలీమ్ । దతౌండేమృత్సు

టంపంచ వాలుకాయంత్రగం పచేత్ | దినేకంతు క్రమా
గ్నాతు సాంగశీతం సముద్ధరేత్ | పూజయే ధ్నురువిప్రాదీ
న్యథారోగం ప్రయోజయేత్ | గుంజా చతుష్టయంఖాదే
న్నాగవల్లి దళై ర్యుతమ్ | పంహోపిలభతే పుంస్త్యం వాజీ
కరణముత్తమమ్ | అపుత్రః పుత్రసూహ్నోతి జీవేచ్ఛ శర
దాంశతమ్ | వలీఘలీత సౌమ్యాలం వాతశ్లేష్మ నిబర్హ
ణమ్ | అయంవ్యాధి హరస్సూతః పూజ్యాపాదేన నిర్మితః॥

తా. ఇంగిలీకములో దీయబడిన రసము 1 భాగము శుద్ధజేసిన రసకర్పూరము
2 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 భాగము యిఁబల వీనిని ఖల్వములోనుంచి రి
దివములు మర్చించి కజ్జలిజేసి దానిని కోడిగ్రడ్డులోనుంచి దానిపై 5 చీలమన్ను లీచి
1 దివము వాలుకాయంత్రమున క్రమాగ్నులతో వండి సాంగశీతలమున దీసి గురు
బ్రాహ్మణుల బూజించి 4 గురిగింజలయెత్తును దోగబలానుగుణ్యముగ తమలపాశులో
నుంచి సేవించిన ఊడత్వము ముదిసి తొమ్మిదిసార్లు కఫహతము వుపదంశము వీని
ని హరింపజేసి పుంసత్వమును ఆపుత్రవంతునికి సంతానమును 100 సంవత్సరంబు
లాయువును మిక్కుటముగ వీర్యవృద్ధిని గలుగజేయును. ఈరసము పూజ్యపాదనిచే
జెప్పబడియె.

సూతాది వటికములు

శ్లో॥ శుద్ధసూతంచభల్లాతంపిప్పలీమూలపిప్పలీ | ఆకల్లకంజాతిపత్రీ
ఖరకం దేవపుష్కరమ్ | మర్దయే త్సమభాగేన పురాణగుడ
మిశ్రితమ్ | ఉపదం శేషు సర్వేషు ప్రమాణం రక్తికావటీ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము జీడి మోడి పిప్పళ్ళు అక్కలకట్ట జాపత్రీ వంగభస్మ
ము లవంగములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి ప్రాతబెల్లము గలిపి మ
ర్చించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యంచొకదానిని సేవించిన సర్వమైన వుపదంశము
లు హరింపు.

ఉపదంశ కుతారము.

శ్లో॥ కంకుష్ఠంకుష్ఠకంచైవ తోలై కతుపుధక్పృథక్ | తోలార్థం
తుఢ్ధికంగ్రాహ్యంశృంగబేరరసేనతు | మర్దయిత్వావటికార్యా

బదరా స్థిమితాభిషక్ । శృంగ బేరర సేనైవ సాయంప్రాతశ్చ
భక్షయేత్ । మధురాష్టుం మత్స్యదుగ్ధం కూశ్మాండంచ
వివర్జయేత్ । ఉపదంశకుతారోయం రసస్సర్వత్ర పూజితః ॥

తా. ముదారునింగు 1 తులము చంగల్యకోష్టు 1 తులము శుద్ధిజేసిన మైలుతు
త్రము 3 తులము యిటుల వీని నేకముజేసి అల్లపురసముతో మర్దించి రేగువీత్తంత
మాత్రలుజేసి సాయంప్రాతఃకాలముల అల్లపురసానుసానముతో నేవించిన వుపదంశ
ము హరించు. దీని నేవనకాలంబున మధురము పులుసు మత్స్యములు పాలు గుమ్మ
డుకాయ అనువానిని వర్జింపవలయు. ఈ రసము సర్వత్ర పూజింపబడు.

రసగంధక కజ్జలి.

శ్లో॥ కర్షమాత్రం రసంశుద్ధం ద్వికర్ష గంధకంస్మృతమ్ । విధివ
త్కజ్జలీంకృత్వా తచ్చగోఘృతసంయుతమ్ । మాషమాత్రం
ప్రతిదినం దద్వాదేన త్రిసప్తకమ్ । గోధూమాన్నం ఘృతం
పథ్యం కారయేల్లవణంవినా ఉపదం శాపహశ్శ్చేష్టో యోగో
మునిభిరీరితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 కర్షము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 కర్షములు యీ 2
కాటుకవలె మర్దించి మాషమెత్తును ఆవునీలిలోగలిపి 21 దినములు నేవించిన వుప
దంశము హరించు. దీనియంగు లవణమును వర్జించి గోధూమాన్నమును నెయ్యిని నే
వింపవలయు.

బాలహరీతక్యాది యోగము.

శ్లో॥ బాలపథ్యాపలైకంచ తుత్థంశాణమితంతథా । నింబుద్రవేణ
సంసుద్ధ్యం దృఢంస ప్రదినానివై । గుటికాంచణకప్రాయాం
ఛాయా శుష్కాంతుకారయేత్ । శీతోదకాను పానేన నిత్య
మేకాంప్రదాపయేత్ । ఘనాణామేక వింశత్యాముచ్యతే
తూవదంశతః । శాలిగోధూమ ముద్గాశ్చ గోసర్పిః పథ్య
మీరితమ్ ॥

తా. కరకపింజలు 4 రూపాయలయెత్తు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్రము 3 రూప
యయెత్తు యీరెంజీని నిమ్మపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మర్దించి నె
గింబంత మాత్రలుజేసి నీడనెంజించి శీతోదకముతో 21 దినము నేవించిన వుపదంశము.

ము హరించు. దీనియందు వరినియ్యపు వంటకము గోధుమాన్నము పెసలు ఆవునెయ్యి అనువానిని పళ్ళయునందు జేర్చికొనంగు.

పారదాది జేపము.

శ్లో॥ పారదంగంధకంతాశం యదంచమనశ్చిలామ్ । పృథక్కర్షం
ద్వికర్షంచ ముద్గారంశంఖజీరణమ్ । విధాయకజ్వలీంశ్లక్ష్యం
మర్దయేత్సరసారసైః । ఛాయాశుష్కం తతఃకృత్వా పున
రున్మత్తజద్రవైః । విమర్ద్యాధవటికార్యా హ్యుపదంశే
ప్రయోజయేత్ । గోఘృతేన ప్రలేపోయం వ్రణానాం రోప
ణేహితః ॥

తా. రసము గంధకము తాళకము యింగిలీకము నుణిశిల యివి దినుసుకొక్కొక్కర్షము ముదారుసింగు సీమరాతివార యివి దినుసుకు 2 కర్షములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి కాటుకవలెహరి పిదప తులసియాకు రసముతో మర్దించి నీడ నెండించి నూరల వుమ్మెత్తాకు రసముతో మర్దించి యుంటజేసి ఆవునేతితోపాది లేప నముజేసిన పుపదంశము హరించుటయేగాక వ్రణమును మాంసవూరితంబగు.

త్రిఫలాది ప్రత్యోశనము.

శ్లో॥ త్రిఫలాయాః కషాయేణ భృంగరాజ రసేనవా ।
వ్రణ ప్రత్యోశనంకుర్యా మపదంశ ప్రశాంతయే ॥

తా. త్రిఫలకషాయముతోగాని లేక గుంటగలగర కషాయముతోగాని వుపదంశమును గడిగిన శమించు.

శూకదోష నిదానము.

శ్లో॥ అక్రమాచ్ఛే పసోవృద్ధిం యోభివాంఛతి మూడధిః ।
వ్యాధయ స్తస్యజాయంతే దశచాష్టౌచశూకజాః ।

తా. మండుబిచ్చవలన క్రమవిహీనుడై మేధ్రము లావుగ గావలయుననెడి మిచ్చచే విషజంతువులు ఆనగా జలమునందుండు కప్పను లేపనము సేయుటవలన నుష్టయోని సంబంధమువలన యోనిలో వెంట్రుకలుగల స్త్రీసంబంధమువలన 18 విధములగు శూక రోగములు జనించు.

సర్వ పిక లక్షణము.

శ్లో॥ గౌరసర్వ పసంస్థానా శూకాదుర్భుగ్న పేతుకా ।
పిటికాశ్లేష్మవాతాభ్యాం జ్వేయాసర్వ పికాచసా ॥

తా. జలమునందుండు కప్పను లేపనము నేయుటవలన దుష్టయోని సంబంధమువలన కఫవాతములు బ్రకోపించి తెల్లయావాల ప్రమాణముగల కురుపు మేష్టమున గలుగఁజేయు. ఇదియ సర్వ పిక మనంబడు.

అష్టిలికా లక్షణము

శ్లో॥ కశివావిషమైర్భుగైర్న ర్వాయునాష్టిలికాభ వేత్ ॥

తా. అప్రళ స్తమైన * శూకముల లేపనము నేయుటవలన వాతము బ్రకోపించిగుండ్రముగ కఠినముగనుండు కురుపుల గలుగఁజేయు. ఇదియష్టిలికమనంబడు

గ్రధిత లక్షణము

శ్లో॥ శూకై ర్యత్పూరితంశశ్వ ద్ధృతినినామతత్కృహత్ ॥

తా. ఎల్లపుడు శూకముల లేపనము నేయుటవలన కఫము బ్రకోపించి మేష్టముపై గంఠు జనించు, ఇదియ గ్రధిత మనంబడు.

కుంభికా లక్షణము.

శ్లో॥ కుంభికార క్తపిత్తోత్థా జాంబవాస్థినిభాశుభా ॥

తా. శూక లేపనమువలన రక్తపిత్తము బ్రకోపించి నేరేడువిత్తులవంటి నల్లనికురుపుల గలుగఁజేయు. ఇదియ కుంభిక మనంబడు.

అలజీ లక్షణము.

శ్లో॥ తుల్యజాంత్యలజీంవిద్యాద్యథా ప్రోక్తాంచితక్షణే ॥

తా. శూక లేపనమువలన ప్రమేహ పిటికా నిదానమున జెప్పబడిన అలజీ లక్షణ తుల్యంబై యుండు కురుపులు జనించిన అలజీ యనంబడు.

మృదిత లక్షణము

శ్లో॥ మృదితంవీడితంయత్తు సంరబ్ధంవాతకోపత ॥

* శూకము — అనగా జలమునందుండు కప్ప.

తా. శూక లేపనానంతరము మేష్టమును నిసుకుటవలనగాని లేక అనుకుట వలనగాని వాతము బ్రకోపించి మేష్టమును వాపును గలుగఁజేసినమృదితమనంబడు

సంమూఢ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ ఫాణిభ్యాంభృశసంమూఢే సంమూఢపిటికాభవేత్ ॥

తా. లేపనానంతరము 2 చేతులతో మేష్టమును మిక్కుటముగ నిసుకుటవలన రోరులేపండు పిటికలు జనించు. ఇదియ మూఢపిటిక యనంబడు.

అవమంధ లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్ఘబహ్వృశ్చ పిటికా దీర్ఘతే మధ్యతస్తుయాః ।

సోవమంధః కఫాస్యగ్భ్యాం వేదనా రోమహర్షకృత్ ॥

తా. శూకలేపనమువలన కఘరక్తము బ్రకోపించి పొడవుగ మిక్కుటముగ మధ్యమధ్య పగిలినవిగనుండు కురుపుల మేష్టముపై గలుగఁజేయు. దానిసంబంధము వలన వేదనగోమాంచయు గలుగు యిదియ అవమంధ మనంబడు.

పుష్కరికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశోణితసంధూతా పిటికాపిటికాచితా ।

పద్మకర్ణి కనఃస్థానా జ్ఞేయాపుష్కరికాచసా ॥

తా. శూకవోషజనిత పిత్తరక్తమువలన కురుపులు జనించి పండి చుట్టునన్న ని కురుపులతో వ్యాప్తంబై ఒకటిగ జేరుటవలన కమలముయొక్క కర్ణికమువలె గ నుపించు ఇదియ స్పర్శహాని యనంబడు.

స్పర్శహాని లక్షణము.

శ్లో॥ స్పర్శహానింతుజనయే చోఢితంశూకదూషితమ్ ॥

తా. శూకలేపనమువలన రక్తముదుప్తంబై చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండు టులంజేయు ఇదియ స్పర్శహాని యనంబడు.

ఉత్తమా లక్షణము

శ్లో॥ ముద్గమాషోద్గమారక్తార క్షిత్తో ద్భవాశ్రయా ।

వ్యాధి రోషోత్తమానామ శూకాజీర్ణనిమత్తజ ॥

తా. శూకములను పలుమారు లేపనము నేయుటవలన రక్తము కుపితం
పెనలు వుద్దులు అనువాని ప్రమాణముగలదై యెఱ్ఱగనుండుకురుపుల మేధ్రము
గలుగంజేయు. ఇదియ పుత్రము మనంబడు.

శతపోనక లక్షణము.

శ్లో॥ ఛిదై ర్గుముఖై ర్లింగం చితంయస్యసమంతతః ।
వాతశోణితజోవ్యాధి ర్విజ్ఞేయశ్శతపోనకః ॥

తా. శూకదోషజనిత వాతరక్తమువలన లింగముపై ననేక సూక్ష్మముఖము
గల ఛిద్రములు గలిగిన శతపోనక మనంబడు.

త్వక్పాక లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతోయస్తత్వక్పాకోజ్వరదాహవాక్ ॥

తా. శూకదోషజనిత వాతపిత్తమువలన మేధ్రముయొక్క చర్మము పండి
ర్వదాహములు గలిగిన త్వక్పాకమనంబడు.

శోణితార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణైస్సోన్నైస్సరక్తాభిపిటికాభిర్నిపీడితమ్ ।

యస్యవాస్తరుజాహోగ్రా జ్ఞేయంతచ్ఛోణితార్బుదమ్ ॥

తా. శూకదోషమువలన మేధ్రముపై నల్లగ లేక యెఱ్ఱగనుండు కురుపులు
జనించి వ్రణస్థానమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలిగిన శోణితార్బుద మనంబడు.

మాంసార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసదోషేణజనియా దర్బ్యదంమాంససంభవమ్ ॥

తా. శూకదోషముచే మాంసముదుష్టంబగుటవలన మాంసార్బుదము జనించు.

మాంసపాక లక్షణము.

శ్లో॥ శీర్ణ్యంతేయస్యమాంసాని యస్యసర్వాశ్చవేదనాః ।

విద్యాత్తంమాంసపాకంతు సర్వదోషకృతంభివక్ ॥

తా. శూకదోషమువలన మేధ్రమునందలి మాంసముకుళ్ళి పూడిపడి ఇలుచు
పీడల గలుగంజేయుచుండిన మాంసపాక మనంబడు. ఇది ద్రవీకమువలన జనించు

విద్రధి లక్షణము,

శ్లో॥ విద్రధింసన్నిపాతేన యథోక్తమభినిర్దిశేత్ ॥

తా. శూకదోషమువలన జనించి విద్రధిరోగనిదానమున జెప్పబడిన సన్నిపాత విద్రధి లక్షణతుల్యంబయి యుండునది విద్రధియనంబడు.

తిలకాలక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణానిచిత్రాణ్యథవా శూకానిసవిషాణితు ।

పాతితానిపచంత్యాశు మేధగ్నిరవశేషతః ।

కాలానిభూత్వామాంసాని శీర్యం తేయస్యదేహినః ।

సన్నిపాతసముత్థాంస్తు తాన్విద్యాత్తిలకాలకాః ॥

తా. నల్లగ లేక చిత్రవిచిత్రమైన ఛాయగలవిగనుండు విషశూకముల లేపనము చేయటవలన తక్షణమున మేధ్రంబంతయుంబండి అందలి సర్వమాంసము తిలకవలెనల్లనై రాలిన తిలకాలక మనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

అసాధ్య శూకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ తత్ప్రమాంసార్బుదంఽయచ్చ మాంసపాకశ్చయస్సృప్తతః ॥

విద్రధిశ్చసద్విధంతి యేచన్యస్తేతిలకాలకాః ॥

తా. శూకదోషములో మాంసార్బుదము మాంసపాకమువిద్రధి తిలకాలకము అనునవి యసాధ్యంబులు.

శూకదోష చికిత్స.

శ్లో॥ హితంచసర్పిషఃపానం పథ్యంచాపి రేచనమ్ ।

హితశ్శోణిత మోక్షస్య శూకరోగేషు దేహీరామ్ ॥

తా. శూకరోగమున ఘృతపానము విరేచనము రక్తమోక్షణము హితరంబులు,

సార్వప చికిత్స

శ్లో॥ ఉల్లిఖ్యసార్వపితిల పత్రేణాథ ప్రలేపయేత్ ।

తిందుకత్రిఫలాల్పధైర్వోమూత్రపరిషేషితైః ॥

తా. సార్వ పమను శూకదోషమున నువ్వులయావలలో * లేఖన క్రియంజేసిరు మికి త్రిఫలములు లాద్దుగుచెక్క అనువానిని గోమూత్రముతోనూరి లేపనము చేయ వలయు.

అష్టిలికా చికిత్స.

శ్లో॥ అష్టిలాయాంహృతేరక్తే శ్లేష్మగ్రంధిక్రియాఽచరేత్ ॥

తా. అష్టిలికమును శూకరోగమున రక్తస్రావము జేయించి శ్లేష్మగ్రంధివలెనే చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ స్వేదయేద్ధృఢితంయచ్చ సాడీస్వేదేనబుద్ధిమాన్ ।
సుఖోష్ణైరుపనాహై శ్చ వ్రణోక్తైరుపనాహయేత్ ॥

తా. గ్రధితమును శూకదోషమున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు గొట్టములతో శాకమునిచ్చి చెమటను దీయుటయే గాక వ్రణమునకై జెప్పబడియుండు కట్టను సుఖోష్ణముగ దీనియందును గట్టవలయు.

కుంభికా చికిత్స.

శ్లో॥ కుంభికాయాంహరేద్రక్తం పక్వాయాంశోధితేవ్రణే ।
తిందుకత్రిఫలాలోధై న్లేపి స్తైలంచరోపణమ్ ॥

తా. కుంభికమును శూకదోషమున రక్తమును దీయవలయు అది పండినయె డల వ్రణశోధన క్రియజేసి పిదప తమికి త్రిఫలములు లాద్దుగుచెక్క అనువాని లేప నమును మఱియు నాద్రవ్యములతో సిద్ధము జేయబడిన తైలలేపనమును చేసిన వ్రా మమానును.

అలజికా చికిత్స.

శ్లో॥ అలజ్యాంహృతరక్తాయాం పూర్వపవక్రియాక్రమః ॥

తా. అలజమును శూకదోషమున వైజెప్పబడిన ప్రకారము రక్తమునుదీసి కుంభికమువలెనే చికిత్సింపవలయు.

అవమంధ చికిత్స.

శ్లో॥ క్రియేయమవమంధేపి రక్తంశోధ్యంయథాభయోః

తా. అవమంధమును శూకరోగమున పూర్వోక్తకుంభిక అలజీవలెనే రక్త సారమును జేయించవలయు.

పుష్కరీ మూఢపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ క్రమఃపి త్తవిసర్పీకః పుష్కరీమూఢయోర్హితః ॥

తా. పుష్కరికము మూఢపిటికము అననీ 2 శూకరోగములయందు పిత్తవి సర్పమునకై జెప్పబడిన చికిత్సంజేయవలయు.

ఉత్తమా శూకరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ ఉత్తమాఖ్యాంతుపిటికాం సంసేద్వబహుశోఘృతైః ।

కల్మచూర్ణైఃకషాయైశ్చ డౌద్రయైశ్చైరుపాచరేత్ ॥

తా. ఉత్తమాఖ్యమను శూకరోగమున విశేషముగ నొత్తడమునిచ్చి సిదప ఘృతకల్మ చూర్ణకషాయములలో మద్యముచేర్చి దానితో నుపచరించవలయు.

శతపోనక చికిత్స.

శ్లో॥ రసక్రియావిధాతవ్యా లిఖితేశతపోనకే ।

పుథక్పిష్ట్యాదిభిస్సిద్ధం తైలం దేయమనంతరమ్ ॥

తా. శతపోనకమును శూకరోగమున తొలుత లేఖనక్రియంచేసి పిదప పాత దక్రియను చేయుటయేగాక కావిపర్ణి మొదలగు వానియుక్తముగ సిద్ధము చేయబడిన తైలము నొసంగవలయు.

త్వక్వాక స్పర్శహానీ మృదితములకు చికిత్స.

శ్లో॥ త్వక్వాకేస్పర్శహానౌచ సేచయేన్మృదితేపునః ।

బలాతై లేనకోష్ఠేన మధురై శ్చోపనాహయేత్ ॥

తా. త్వక్వాకము స్పర్శహాని మృదితము అను శూకరోగములయందు మం ధోచముగల బలాతైలమువలన సేచనక్రియంచేసి వానిపై మధురౌషధముల నునిచి కట్టుగట్టవలయు.

తిలకాలక చికిత్స.

శ్లో॥ తిలకాలంసముల్లిఖ్య త్సు రేణులఘుపాణినా ।

భిషజాధాత్రిక ర్తవ్య స్సద్వ్య ప్రణవినిర్మితః ॥

తా. తిలకాలకమును శూకరోగమును మంగలక త్తితో లఘువుగ గీచినద్యో ప్రణచికిత్సం చేయవలయు. (ఇటుల నే మాంసార్బుదము మాంసపాకము విద్రధి అనువానిని సగా చికిత్సింపందగు.)

ఉపదంశములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ ఛర్దిర్విరేకో ధ్వజ మధ్యనాడీ వేఫోజలూకాపరిపాతనంచ
సేకః ప్రలేపోయవశాలయశ్చ ధన్వామిషంముద్గరసోఘృ
తాని కటిల్లకంశిగుఢలంపటోలంశా లించశాకంనవమూ
లకంచ। తిక్తంకషాయం మధుకూపవారి త్రైలంచ హన్యా
దుపదంశరోగమ్ ॥

తా. వమనవిరేచనముల చేయుచుటలింగమధ్యమునందు సిరసువేధించుటజల
గలనంటించుట సేచన లేపనములంచేసుట యవధాన్యము అరణ్యసంబంధమైనమాం
సము పెసరకట్టు నెయ్యి కాకరకాయ మనక్కాయ పొట్లకాయ వరియన్నము *
శాకము లేతముల్లంగి చేసు వగరు తీపిగలరసములు శావిశీఘ్ర మానే యివి యుపదం
శరోగమును హరింపంచేయు.

ఉపదంశాదులయందు దపథ్యము.

శ్లో॥ దివాసిద్రా మూత్రవేగం గుర్వన్నం మైధునంగుడం ।

వ్యాయామ తుష్టుంత్రీకంచ వర్జయేదు పదాశవాన్ ॥

తా. పగలు నిద్రించుట మూత్రవేగము నడ్డగించుట జడాన్నమును సేవిం
ట మైధునము సేయుట బెల్లమునుభుజించుట వ్యాయామము సేయుట పులుసు మజ్జ

* శాకమన — బచ్చలిమొదలగు ఆకుకూరలు అరటి మొదలగువాని పువ్వులు
వెనురుగొవ్వు మొదలగునవి ములక లవంగము మొదలగువానిపట్టలు గుమ్మడుమొద
లగువాని కాయలు కంద మొదలగువానిగడ్డలు పులిచింత మొదలగువాని చిగుళ్ళు
కందులు మొదలగువానిపళ్ళు మాస్తీశాకము మొదలగువాని కొడలు ఆనునవి.

ఆనువానిని సేవించుట యివి యుపదంశకోగమునం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

అండవృద్ధి నిదానము.

శ్లో॥ క్రువోన్మూర్ధ్వగతిర్వా యుశ్శ్చేధ శూలకరశ్చరణ్ ।
ముష్కేవంతుణతః ప్రాప్యఫలకోశాభి వాహినీః ।
ప్రవీడ్యథమ నీర్వృద్ధింకరోతి ఫలకోశయోః ॥

తా. అన్నచానాది వైషమ్యమువలన అధోముఖముగ సంచరించు వాతముదు ప్పంబయి వృషణములయందు వ్యాపించి వాపును శూలను గలుగంచేయుచు గజ్జల మూలముగ వృషణకోశములయందు వ్యాపించెడి నాడుల దుష్టంబులుగచేసి వృషణ ములయందలి విత్తులలో నొకటిపై నను లేక రెంటిపై నను వృద్ధిచేయుచున్నయది.

అండవృద్ధి భేదములు.

శ్లో॥ దోషాస్రమేదోమూత్రాంత్రైస్సవృద్ధిస్సప్తధాగదః ।
మూత్రాత్రజావ ప్యనిలాధేతు భేదస్తు కేవలం ॥

తా. అండవృద్ధి వాతజము పితృజము శ్లేష్మజము రక్తజము మేదోజము మూత్రజము అంత్రజము (ఆనగా నరములు దిగబడుట) అన 7 విధంబులు, అందు మూత్రము అంత్రజము అన నీ 2 వృద్ధులు వాతమువలన జనించు. ఐవను కారణము మాత్రము వేరుగనుండు.

వాతాద్యండవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపూర్ణదృశి స్పృహ్యమాత్మో వాతాదహేతురుక్ ।
పక్వోమంబర సంకాశః పితృద్వాహోష్మపాకవాక్ ।
కఫాచ్ఛ్చితోగురుస్నిగ్ధః కంఠూమాన్ కఠినోల్పరుక్ ।
కృష్ణస్సోటావృతః పితృవృద్ధిలింగశ్చ రక్తజః ॥
కఫవస్నేదసోవృద్ధిర్మృదుస్తాలఫలోపమః ॥

తా వాయువువలన పూరింపబడిన తిత్తిని దాకినయెట్టిస్పర్శగలుగునో అట్టి స్పర్శతో తుల్యంబయి రూక్ష నిష్కారణముగ నొప్పిగలదై యుండునది వాతజవృద్ధియనియు మేడిపండుగో సహనంగాని తాపము వృష్ణము పాకముఅనువానిగోడం

గూడియుండునది పిత్తజవృద్ధియనియు చల్లగ జడముగ నునుపుగ దురద కౌతిన్యము అల్పవేదనగలదిగ నుండునది క్లేమృజవృద్ధియనియు నల్లనిరుపులతో వ్యాప్తంబయి మృదువుగ, పండినతాళఫలమువలె నల్లనిచాయగలదిగ నుండ్రముగ నుండునది మేదోజవృద్ధియనియు తెలియవలయు.

మూత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రధారణ శీలస్యమూత్రజ స్సతుగచ్ఛతః ।
అంభోభిః పూర్ణదృతి వత్తో భంయాతి సరుజ్జృమ్భుః ।
మూత్రకృచ్ఛ మథస్సాస్యచ్ఛచల యస్పలకోశయోః ॥

తా. మూత్రము నడ్డగించెడి యభ్యాసముగల వానియొక్క అండము ముడుచుచుండునపుడు రక్తముతో నిండింపబడిన తోలుతిత్తివలె తోథ నొకింతనొప్పి చేతితో దాకిన మృదుత్వముగలదై మూత్రము సాధారణముగ వెలుక అండతిత్తుల యందు పూరితంబయి యిటువలె చలింపుచుండిన మూత్రవృద్ధియని తెలియవలయు.

అంత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ వాతకోపిభిరాహారై శ్శీతతోయావగాహనైః ।
ధారణేరనభారాద్య విషయాంగ ప్రసరతైః ।
క్షోభతై యుభితోన్వైశ్చ యుదాంతావయవంబుధా ।
పవనోవిగుణీకృత్య స్వనివేశాదధోవహేత్ ।
కుర్యాద్వంతున సంధిగో గ్రంథ్యాభంశ్వయధుంతథా॥

తా. వాతమును బ్రకాశింపంచేసెడి యాహారముల నేడించుట కిహోదకవలె గ్రంథుట వృషస్థిత మలమూత్రాది వేగము నడ్డగించుట మలమూత్రాదులయొక్క అప్రాప్తవేగమును ప్రేరణనేయుట కడుభారమును మోసుట బహుదూరమునడుచుట వక్రముగనడుచుట మొదలగు కార్యములనేయుట యితరులచే చేయంబడు బలవిద్య గ్రహదులవలన తోథంజేయుట యీ కారణములవలన వాతము బ్రకాశించి సన్న నిప్రేగులయొక్క నొకభాగము నాశ్రయించి వాని సంకోచమునుగాని లేక స్వస్థానమున నుండి క్రిందికి దిగునపుడు గజ్జల సంఘటయందు గంటువలె వాపునుగాని గలుగంజేయుచున్నయది.

ఉపేక్షిత అండవృద్ధి పరిణామము.

శ్లో॥ ఉపేక్షమానస్యచ ముష్కవృద్ధి మాద్భానరుక్త్యం భవతీం
నవాయుః । ప్రవీడితోత స్వనవాస్త్రియాతి ప్రధ్నావ
యన్నేతి పునశ్చముక్తః ॥

తా. వాపు పోట్లు యీడుపుగల యండవృద్ధియందు చికిత్సంజేయక నుపేక్షిం
చుటవలన అండమును బిసికిన యంచలి వాతము కోకోయను శబ్దమునుచేయుచు పై
కేగు. దానిని విడిచిన మరల వాయువు దిగి యండమునందు వాపును గలుగంచేయు.

అసాధ్యండవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ ఊద్రాంత్రావయవాన్తే సాన్మష్క యోర్వాత సంచయా
త్ । అంత్రవృద్ధి రసాధ్యోయం వాతవృద్ధిస మాకృతిః॥

తా. సన్ననివరములయొక్క సంబంధమువలన అండమునందు వాతము చేరు
టవలన వాతవృద్ధిలక్షణయుక్తంబయి జనించునట్టి అంత్రవృద్ధి అసాధ్యము (ఈ
యండవృద్ధి నే కొందరు మరంతకమనియు అంత్రవృద్ధియనియువచించెదరు. మఱియు
గ్రంథాంతరములయందు అండవృద్ధి నిదానంబున వర్ధినిదానంబును జెప్పబడియు
న్నయది. ఎట్లనిన—“శ్లో॥ అత్యభిష్యందిగుర్వాను సేవనాన్ని చతుంగతః । కరోతి
గ్రంధివహ్నోభం దోషోపంక్షణసంధిషు । జ్వరశూలాంగదాహార్తింతంవర్ధ్య మితిసిద్ధి
శేతో” అనగా అత్యంతప్రతస్పావి. జడము ఆముముగలయన్నమును సేవించుట
వలన వృద్ధింజెందిన దోషము గజ్జలయొక్క సంఘటనయందు గంటవలె వాపును గ
లుగంచేయుచున్నయది. దానివలన జ్వరము పోట్లు శరీరమున జలజల అనునపి గలు
గు. ఈ రోగమును వర్ధిమని వచించెదరు.

దార్యాంది చూర్ణము.

శ్లో॥ చూర్ణందార్యహరిద్రా యాగవాంఘూత్రేచనిష్కం ।
పిబేచ్ఛిరోత్థితాంహంతిచాంత్ర వృద్ధింన సంశయః ॥

తా. ప్రానిపసపు పసపు పిని చూర్ణముచేసి నిష్కప్రమాణమును గోమూ
త్రములోగలిపి ద్రాగిన చిరకాలముగనుండు అంత్రవృద్ధి హరించు.

వృద్ధినాశన రసము.

శ్లో॥ రసగంధ సమాతాభ్యాం ద్విగుణం హేమమాక్షికమ్ ।

పథ్యారసేన త్రిదినంరుబుతై లేన వాసరమ్ ।

మర్దితంసిద్ధిమాయూతి రసేంద్రో వృద్ధినాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివివినును కొక్కొక్కభాగము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము 2 భాగములుయుటల వీనిని ఖల్వములోనుంచి కరక్కాయ కషాయముతో 3 దినములు ఆచుదముతో 1 దినము మర్దించి సిద్ధముజేసి దానిని నేపించిన, అండవృద్ధినశించు.

అజాబ్యాది లేపము.

శ్లో॥ అజాజీహపుషా కుష్ఠం గోమయంబదరాన్వితమ్ ।

కాంజికేనతు సంపిష్టంకుర్యా ద్వర్ధపలేపనమ్ ॥

తా. జీలకఱ్ఱ సోపు చంగల్వజోష్టు ఆపుషేడ తేగు వీనిని కలితోనురి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి ముక్కరోగము అంశ్రవృద్ధి హరించు.

లాటౌది లేపము.

శ్లో॥ లాటౌకరంజ బీజంచశుంతీ దారుసైరికమ్ ।

కుందరంచ సమంకృత్వా చూర్ణయే నృతిరూఢ భిషక్ ।

కాంజికేనతు సంపేష్ట ముష్కశ్వ యధునాశనః ।

తా. లక్క క్రౌనుగవిత్తులు శొంతి దేవదారు కావరాయి యివి సమభాగములు వీనికి సమము కుందురుగడ్డిచూర్ణమును గలిపి కలితోమర్దించి కించిదుష్టముజేసి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి నశించు.

అసాధ్యంత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వృద్ధిస్సప్త విధాజ్ఞేయా ఫలకోశ విద

షణ్ణాత్ ఆగ్రజాధ్యాతవ సిస్సాచ్ఛాచ్ఛాసశూలానసిద్ధతి

తా. అసానవాతము బ్రకోపించిన సప్తవృద్ధుల గలుగంజేయు అసానము అండములయందు వ్యాపించి దోషయుక్తంబుగజేసి వస్తీయందు ప్రేగుల నుబ్బినను లేక క్వాస శూల అనువాని గలుగంజేసినను అంశ్రవృద్ధిరోగము అసాధ్య.

శ్లో॥ [నూధఁనిదానే] లశునాదికమేరండతై లవృద్ధివివాశసమ్ ॥
 ప్రావయేస్సూత్రజాం వృద్ధిమాంత్ర వృద్ధిందహేద్భిషక్ ॥

తా. లశునాద్యేరండతైలము సర్వవృద్ధులహరింపజేయు. మూత్రవృద్ధియందు శలాకుతోడం బాడిచి నీరును స్రవింపజేయవలయును. ఆంత్రవృద్ధియందు రక్షవేయ వలయు.

శ్లో॥ [శారీరే] పితైరక్తం ప్రావయేచ్చ జఘాకాభి ర్విశేషతః ॥

తా. పితైమువలన జనించిన ఆంత్రవృద్ధియందు జలగలచేత రక్తమునుబైలు పుచ్చవలయు. (పాదములయందు శూలజనించి పాదములయొక్క వెనుకటి పార్శ్వముగ భుజమునందు వ్యాపించి యందుండి వృషణములంబొచ్చి ఆవృషణ సరముల యెఱ్ఱవలె జుట్టుకొనునటులంజేసి వాని నుబ్బించిన పాదవృద్ధియనంబడు. శిరము నందొకపార్శ్వమున శూలజనించి భుజములమూలముగ వృషణమునందుజొచ్చి 1 బీజమును ప్రక్కపాలుగ నొరగదీసిన పార్శ్వవృద్ధియనంబడు 1 వృషణంబుబ్బి శూలింపిన వారబీజమునంబడు.)

సప్తవృద్ధి చికిత్సలు.

శ్లో॥ సప్తవృద్ధిషుక ర్తన్యం కరంజార్కపునర్నవైః ।
 పురందరలతాభిర్వా లేపనంశోఘనాశనమ్ ॥

తా. క్రానుగాకు జిల్లేడాకు గలిజేరాకు అనువానినిగాని లేక పాపరవేరును గాని నూరి సప్తవృద్ధులయందు లేపనముజేసిన వాపు హరించు.

శ్లో॥ మూలై రేరండ నిర్గుండి నాసారేయ శృతంజలమ్ ।
 సైంధవై రండతై లాఢ్యం సప్తవృద్ధిషుపాయయేత్ ॥

తా. చిట్టాముదపువేరు వావిలివేరు చులుగోరింటవేరు వీనిని సమభాగములు గదంచి కషాయముకొచి అంగు సైంధవలవణము ఆముదము గలిపి త్రాగిన సప్తవృద్ధులుహరించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సరామతంకుబేరాక్షీ కుళుత్థలశునై ర్గృహమ్ ।
 సలింఘుత సంయుక్తం సప్తవృద్ధిషుపాయయేత్ ।
 ఇంద్రవల్లిప్రసారిణ్యః క్వాథస్సస్య సప్తవృద్ధి జత్ ॥

మహిషాక్షస్యచూర్ణము తు శర్కరా మధుసంయుతమ్ ।

విభేద్గుళూచీక్వాథేన సప్తవృద్ధిమహంతయే ॥

తా. యింగువ గచ్చపలుకులు వలవలు పెల్లుల్లి వీనిలోనునకముబోసి కషాయముకాచి అందునెయ్యి గలిపి త్రాగినను లేక పావరవేరు గొంతెనుగుమువేరు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగినను లేకలిప్పతీగ కషాయములో శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిల చూర్ణమును పంచదారను తేనెనుగలిపి త్రాగినను సప్తవృద్ధులుహరించు.

శ్లో॥ మోరటమూలకషాయ విమిశ్రం హింగు మహాపథసైంధవ కృష్ణాః । చూర్ణవిదం ప్రపిబేచ్ఛదినాదా సప్తవృద్ధిమహంతిచనద్యః । సువర్చకసైంధవ హింగుభీరకై కరంజయుగ్మశ్రవణాఽశ్వభేషజైః । కటుత్రికై శూర్పర్యాయతం పయఃపిబేత్కరోతి మున్ముంకరి ముమ్మనన్నిభమ్ ॥

తా. చాగవేరు కషాయములో యింగువ శొంఠి సైంధవలవణము పీప్పళ్ళు అనువాని చూర్ణమును గలిపి ప్రాతఃకాలమున ద్రాగిన తక్షణమున సప్తవృద్ధులుహరించు. సోవర్చలవణము సైంధవలవణము యింగువ జీలకఱ్ఱ క్రానుగ చెక్క పెమలి చెక్క బోడతరము శొంఠి త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసిపాలలో గలిపిద్రాగిన వృషణములు యేనుగవృషణమువలె చిన్నవిగ నగు.

శ్లో॥ జటిలాముండిశిగ్రాచ చించాపత్రరసాడకే ।

తైలంప్రస్థంపచేల్లేపా త్సప్తవృద్ధిమహంతి ।

తా. ఆథక ప్రమాణము చింతాకురసములో । ప్రస్థమునూనె గలిపి తైలము శేపించునటులకాచి అందు వన బోడతరము మునగచెక్క అనువాని చూర్ణమును గలిపి దించికొని రి మాసములు లేపనముసేయుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించు (సప్తవృద్ధులయందు బెండాకును పుట్టమున్నను నూరి దానిలో 4 గడియలునొత్తడమునిచ్చి కట్టుగట్టవలయును. యిటుల రి మాసములుజేసిన కోడిగుడ్లముఱువలె గ్రవించెడిసప్తవృద్ధులు హరించు.

గీ॥ వెలయనీచేతరాసియు వేశ్యరసము ।

మిరియమును గూర్చి వేగమమెనగనొకటి ॥

చెలగిదు శ్చేరు గంధంబు సేవతూడి ।

యాకుకబళానబుడ్డలు నడగిపోవు ॥

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] కర్నైకంతిల తైలంతుపలై కంచార్ద్రాకద్రవ
మ్ । యఃపిబేత్పాితరుత్థాయ తస్యాంత్రవృద్ధిహృద్భవేత్ ॥

తా. కర్నప్రమాణము నూనెలో 1 పలము అల్లపురసముకలిపి ప్రాతఃకాల
మున ద్రాగిన ఆంధ్రవృద్ధిహరించు.

శ్లో॥ గోమూత్రమేరండతైలం ఛాగమాంసరసస్తథా ।

త్రిఫలాక్వాథతుల్యాంశం తైలశేషం విపాచయేత్ ।

తతైలంతుపిబేత్కర్న మాంత్రవృద్ధి ప్రశాంతయే ॥

తా. గోమూత్రము మేకమాంసరసము త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ
కషాయముకాచి దీనికిసముగ నాముదముగలిపి చిక్కగకాచి కర్న మెత్తును సేవిం
చిన ఆంధ్రవృద్ధి హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] ఆంధ్రవృద్ధౌ మహావృద్ధౌ శస్యతేచపునర్నవా ॥

తా. ఆంధ్రవృద్ధి మహావృద్ధిలయందు గలిజేరాకు సుడికించి 6 నెలలు కట్టు
గట్టుట ప్రశస్తంబు (లేక ఆంధ్రవృద్ధియందు చక్రాకారముగ రక్షవేయవలయును.
మాత్రవృద్ధియందు దానింజించి కార్పవలయు. ఆసనవృషణముల మధ్యమున నడ్డ
ముగ రక్షవేసిన బుడ్డహరించు. మఱియుబీజముయొక్క నరము యెఱ్ఱిలవలె జుట్టుకొ
ని దిరుగుచుండిన దానియందును రక్షవేయవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆంధ్రవృద్ధిహరంసానం మాయూరై స్తిత్తి
రిద్రవైః । వాతాంతేకాక్కుటం పాచ్యం తద్రసంపానభోజ
నే । యోజయేదాంత్ర వృద్ధ్యైశ్చ మమాప్నోతినాన్యథా ॥

తా. సమలి తిత్తిరిపక్షి అనువాని రసములంద్రాగిన ఆంధ్రవృద్ధి హరించు.
మరియు కోడిరసమును పానభోజనములయందు గుపయోగించి కొనిన వాతాంత్రవృద్ధి
హరించు.

శ్లో॥ మన్మథసంసేవయేన్నిత్యం శస్త్రవృద్ధి హరంపరమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన యాషధముల 6 మాసములు ప్రత్యహము నేవింపుచు కబళములం గట్టుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించు.

ఆంధ్రవృద్ధియందు పథ్యము.

శ్లో॥ సంశోభనం వస్తిరస్యగ్నిమోక్షస్వేదః ప్రలేపోరుణశాలయశ్చ । ఏరండతైలంసురభీజలంచ ధన్వామిషంశిగుఫలంపటోలమ్ । పునర్నవాగోక్షురకాగ్నిమంథ తాంబూలపథ్యారసనారసోనమ్ । పాంతిస్తథాగృంజనకం షఢ్ధూనికౌంభం ఘృతం తప్తజలంచతక్రమ్ । అధాకృతిర్వక్షణ యోశ్చదాహో వ్యత్యాసతోబాహుసిరావ్యధశ్చ । యదామయత శస్త్రవిధిశ్చ వర్గోదుర్వర్ధ్య వృథ్యాచుయినాంసుఖాయ ॥

తా. విరేచనము జేయించుట వస్తికర్మంజేసుట రక్తముదీయుట చెమటను దీయుట లేపము యెఱ్ఱిబియ్యము అనుదముగోమూత్రము నిర్జలప్రదేశమునందలి జంతుమాంసము మునగకాయ పొట్లకాయ గలిజేరు పల్లేరు కూరనెల్లి తాంబూలముకరక్కాయ సన్నరాస్నము వెల్లుల్లి అనువానిని నేవించుట వమనము నేయించుట యెఱ్ఱపుల్లిగడ్డ తేనె కుండలోని నెయ్యి వృష్ణోచకము మజ్జిక అనువానిని నేవించుట అండసంధుల యందర్థచంద్రా కారముగ గొల్లువేసుట కుడితట్టు వృద్ధిజెందియుండిన యెడమచేతియొక్క సిరనువేధించుట యెడమతట్టుయిన కుడిపార్శ్వము చేతియొక్క సిరనువేధించుట శస్త్రముజేయుట యివి వర్త్య అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు.

ఆంధ్రవృద్ధియం దపథ్యము.

శ్లో॥ ఆనూపమాంసానిదధీనిమాషాః పిష్టాన్న దుష్టాన్న ముపోది కాంచ ! గురూశిశుక్రోత్థితవేగరోధస్సృష్టస్యధ్ధామయినామమిత్రమ్ ॥

తా. జలముగల ప్రదేశమునందుండు జంతుమాంసము పెలుగు వుద్దులు పిష్టాన్నము దుష్టమైన యన్నము బచ్చలికూర గురుకరపదార్థములు అనువానిని నేవించుట శుక్రవేగము నడ్డగించుట యివివర్త్య అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు

శ్లో [మతాంతరే] వేగాహతిః పృష్ఠయానంవ్యాయామం మైధు
సంతథా ॥ అత్యాశనమధాధ్వాన ముపవాసంపరిత్యజేత్ ॥

తా. మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట గుఱయు మొసలగువాని నెక్కి. సంఘించుట శ్రమజెంగుట మైధునమునేయుట మిక్కుటముగ భుజించుట మార్గమునడుచుట వుపవాసమునేయుట వీనిని ఆండవృద్ధిగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రానుదేశిక శిష్యోత్తిమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోధూషణ నీలకంఠకొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
అఱ్ఱోగోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
చికిత్సానుపాన పథ్యాపఖ్యలక్షణయుక్తం
చతుర్దశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర మ్మ.

బ స వ రంజీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— పంచదశ ప్రకరణము. —

3

శ్లో॥ సర్వజ్ఞం జగదాధారం శూలహస్తం నశేత్సరమ్ ।

ముక్తిప్రదాయకం దేవం నీలకంఠమహంభజే ॥

తా. సర్వజ్ఞుడు జగత్తున కాధారభూతుడు శూలహస్తుడు కైలాసపర్వతము
ధిపతి ముక్తిప్రదాత స్వయంప్రకాశభూతుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధీ చంద్రనూ బసవాహ్వయః ।

వత్సోమ వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
వొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడఁగేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీ
ంధముయొక్క పంచదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పంధ్యా నిదానము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] అవ్వదోషాః స్త్రీయఃపుంసాం నవమీశుక్ల

హీనతా । రక్తపిత్తమరుచ్ఛేష్ఠ సన్నిపాతాభిచారకృత్ ।

దేవగ్రహకృతాదోషా రేతోహీనస్తతఃపుమాన్ ॥

తా. స్త్రీపురుషులకు రక్తదోషము పైశ్యదోషము వాతదోషము శ్లేష్మదోష
సన్నిపాతదోషము అభిచారదోషము దేవదోషదోషము గ్రహదోషదోషములన
8 దోషంబులు సహజంబులుగ జనించు. ఐనను పురుషులకు మాత్రము తొమ్మిది
యగు శుక్లహీనత దోషంబొకటి యధికంబుగ జనించు.

మఠాధ్యావిభాగము.

శ్లో॥ మృతవంధ్యాజన్మవంధ్యా కాకవంధ్యాత్తుమోచికా ।

గర్భస్రావీతిగీయంతే దోషైరేతైర్ద్యుతః స్త్రీయః ॥

తా. మృతవంధ్య జన్మవంధ్య కాకవంధ్య కదళివంధ్య అన వంధ్యలు 4 విధి బాలు (అంచు సంతానముగలిగి మృతి జెందిన మృతవంధ్యయనియు సంతానమే గా గకుండిన జన్మవంధ్యయనియు 2 సంతానములంబడసి గొద్రాలైన స్త్రీ కాక వంధ్యయనియు 1 సంతానముంబడసి గొద్రాలైన స్త్రీ కదళివంధ్యయనియు జన్మంబును.) మఱియు పూర్వోక్తదోషములవలన స్త్రీకిగర్భస్రావమును గలుగు.

శ్లో॥ ఏకద్వోషాంశవిజ్ఞాయ తతఃకర్మసమాచరేత్ ॥

తా. పైవాతానిదోషముల నెఱింగి చికిత్స చేయవలయు.

వాతగుప్తార్తవ లక్షణము.

శ్లో॥ అతిస్వచ్ఛతరం రక్తం తద్వదంభోజనన్నిధం ।

కటిశూలంధ వేద్యప్యా యోనిశూలంచనజ్వరం ।

మారుతస్యవికాగోయ మాషధంత్రకధ్యతే ॥

తా. ఋతుకాలమున నెడలెడు రక్తము నిర్మలమై యెఱ్ఱిదామర పువ్వునం టివర్ణముగలదైయుండుట రొంటిశూల యోనిశూల జ్వరముగలుగుట యీ లక్షణ ములతో గూడియుండునది వాతజ దోషమని చెలియవలయు. దానికి నౌషధమును వచించెద.

వాతార్తవమునకు త్రిప్రదాది యోగము.

శ్లో॥ త్రిప్రదేకండమాతానాం మూలంక్షీ రేణపాయయేత్ ।

పంచాహంస పురాత్రంవా యావత్సృవతిశోణితం ॥

తా. శుద్ధిచేసిన తెగడ ఆమువపువేరు మామిడివేరు వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి ప్రత్యహము 4 మూడలయెత్తును ఆవుపాలలోగలిపి 5 దినములుగాన లేక 7 దినములుగాని లేక ప్రవించెడు రక్తము నిలువరవరకుగాని నేవించుటచే యోనిశుద్ధంబగు.

వాతదుష్టార్త చికిత్స.

శ్లో॥ వాతాద్యోనావిశుద్ధాయాం లక్షణాక్షీరసంయుతా ।
 నన్యపానేచ దాతవ్యా తేనసాలభ తేనుతమ్ ।
 సురుషందక్షిణేఘా)ణే వామేకన్యాంమనోహరామ్ ।
 యన్యవాతాహతంపుష్పం ఫలంతస్యానవిద్యతే ॥

తా. పైయాషధ శేవనవలన యోనిగత వాతదోషము శుద్ధంబైన పిదపలక్ష్య
 ణపంజిసమాలమును చూర్ణముజేసి నన్యమును 4 చూడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలి
 పి పానమును జేయించవలయు. కుడిముక్కుయందు నన్యము జేయించిన పురుష శి
 శువును యెడమముక్కునందు నన్యము చేయించిన సౌందర్యవతియైన స్త్రీశిశువను
 గనును వాతదోషమువలన పుష్పము హతమైన స్త్రీకిసంతానము గలుగ నేరదు.

శ్లేష్మదోష లక్షణము.

శ్లో॥ ఏవంశ్లేష్మణీవాతేన తస్యరూపనిగద్యతే ।
 పిచ్ఛిలంబహుళంరక్తం నాభిశూలంతుదాగుణమ్ ॥

తా. పైశ్లేష్మజిన వాతదోష లక్షణంబులే శ్లేష్మదోషమునందును గలిగి
 ఎన్ని శ్లేష్మదోషమున ఋతుకాలరక్తము బంకగ అధికముగ బొడ్డులలో
 దారుణమైన శూలయుక్తముగ స్రవించుచుండు.

శ్లేష్మదోషమునకు అర్కమూలాది మోగము.

శ్లో॥ అర్కమూలం ప్రియంగుశ్చ కుంకుమనాగ కేసరమ్ ॥
 బలాఘాతిబలాఛాగీ క్షీరంపీత్వాదినత్రయమ్ ।
 విశుద్ధాయాంతథాయోనౌ దద్యాన్మూత్రేమహాషధమ్ ॥

తా. జిల్లేడువేరుపట్ట ప్రేంకణపుపువ్వుకుంకుమపువ్వు నాగకేసరములు ముత్ర
 వపులగము పెద్దముత్రకపులగము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి మేకపాల
 లోగలిపి కి దినములుద్రాగిన యోనిశుద్ధంబగు. పిదప శొంఠిని గోమూత్రముతోనూరి
 సేవింపవలయు.

శ్లో॥ లక్షణాంగోపయోయుక్తం నన్యపానేప్రదాపయేత్ ।
 తేనస్త్రీలభ తేపుత్రం లక్షణాధ్యంసుపండితమ్ ॥

తా. లక్షణపంజి సమూలమును చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాల లోగలిపి త్రాగుటయేగాక యీ చూర్ణమునే ఆవుపాలతో నస్యముజేసిన గొడ్డాలైనను లక్షణవంతుడు సుపండితుడగు కొమరునింగనుచు.

పి త్తదోష లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వజంబూఫలాకారం కృష్ణం స్రవణిశోణితమ్ ।
కటిశూలేనసంతాప్తో హ్యేతత్పిత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. ఋతుకాలంబున రక్తము నేరేడువలె నల్లగ స్రవించుట నడుమునొచ్చుట శరీరముమండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్యరక్తదోషముని చెలియవలయు.

పి త్తదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలంతగరంకుష్ఠం యష్టిమధుకచందనం ।
అజాక్షీ రణిసంపేష్య దాపయేత్సంచవాసరమ్ ॥

తా. నల్లకలువగడ్డ గ్రంథితగరము చంగల్వకోస్తు యష్టిమధుకము శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి మేకపాలలోగలిపి 5 దినములుగాని లేక రక్తస్రావము నిలుచునరకుగాని త్రాగుటయేగాక నస్యముగాచేసిన పైత్యరక్తదోషము హరించు.

సన్నిపాతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ సన్నిపాతహ తేపుష్పే కృష్ణముష్ణంచశోణితమ్ ।
కుక్షీనాభ్యుదరేశూలం నిద్రాతీవ్రాంగభంగతా ॥

తా. పుష్పముజిడి రక్తము నలుపుగ వుష్ణముగ స్రవించుట కుక్షీ నాభి పుడరము అనువానియందు శూలగలుగుట నిగురగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములుగలది సన్నిపాతరక్తదోషముని చెలియవలయు. (యిది ఆసాధ్యము.)

సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలంతగరంకుష్ఠం యష్టిచూతంచరాక్షసీమ్ ।
చందనం ఛాగదుగ్ధేన దాపయేత్సంచవాసరమ్ ॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు గ్రంథితగరము చంగల్వకోస్తు యష్టిమధుకముమాషిడి వేరు బలురక్కసిగడ్డ శ్రీగంధము వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి 4 మాడల

యెత్తును మేకపాలలో గలిపి 5 దినములు ద్రాగిన యోనిశుద్ధంబగు. (పిదప తెల్ల జల్లే డువేరు తెల్లగంపెనవేరు గొల్ల జిడ్డివేరు గొడ్డుకాకరమంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆవుపాలలోగలిపి త్రాగుటయేగాక నన్యము సగా చేయవలయు ఋతుకాలంబున స్త్రీసంగమంబానర్చిన రోగములు హరించి సంతానము గలుగు. మఱియు పైజెప్పబడిన వంధ్యారోగములయందు వుత్తరాభిముఖుడై చంద్రగిరి కను ద్రవ్వి “ఓంసర్వార్థసాధినైవస్వాహా” అనుమంత్రమును జపించుచు చంద్రవేరును బెరికి దానిని “ఓంకుమార జననైవస్వాహా” అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగింప వలయునని గ్రంథాంతరమున జెప్పబడియున్నది. వంధ్యారోగములయందు దాష ధము శాసంగునపుడు “ఓంకుమారజననైవస్వాహా” అనుమంత్రమును నభిమంత్రింప వలయు.

స్త్రీపురుష నపుంసకౌత్సత్తి కారణము.

శ్లో॥ రక్తాధిక్యేభవేత్ప్రీచ శుక్లాధిక్యేభవేత్పుమాన్ ।

తత్సమత్వేతుమండశ్చ పుంసోరేతః క్షయేబలా ।

గర్భంగృష్ణాతి నోవస్తాశుక్లవృద్ధామహాషధం ॥

తా. స్త్రీకిరక్తాధిక్యమువలన అవశిష్టపును శుక్లాధిక్యమువలన మొగికిసపును శుక్లాతి నీత సమత్వంబున నపుంసకుండునుజనించు. శుక్లహీనతగల పురుషునివలన స్త్రీకిగర్భమునిలువకుండు కావున శుక్లహీనతగల పురుషునికి వీర్యవృద్ధిక రాషధముల సంగంబగు.

శుక్రవృద్ధికి ధాత్రిఫలాది యోగము.

శ్లో॥ ధాత్రి ఫలాద్భవంచూర్ణం రసేచేత్ సృభావితం ।

శర్కరామధు సంయుక్తంగోక్షీరంవై పిబేన్నరః ।

శుక్లప్రవర్ధతే తేన పుంసాం ప్రక్షీణతేషసాం ॥

తా. ఉసిరికతప్పను చూర్ణముచేసి చెఱుకురసముతో 21 మార్లు భావనచేసి దానిని దానికి సమముగ పంచదార తేనెగలిపి నేవించి వెంబడిగ ఆవుపాల ద్రాగవలయు. ఇటుల 2 మండలములు చేసిన రేతోదోషము హరించుటయేగాక శుక్రవృద్ధిగలిగి సంతానము గలుగు.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] పిబేత్కల్యాణస్మృతకంవధ్యచలభతేనుతం ॥

తా. కొద్దలు కల్యాణ స్మృతమును నేవించిన సంతానము గలుగు.

కల్యాణ ఘృతము.

శ్లో॥ విశాలాత్రిఫలాకాలత దేవదార్యల వాలుకం । స్థిరానంతా
హరిద్రేద్యే శారిబేద్యే ప్రియంగుకా । నీగోత్పలైలామంజిష్టి
దంతిదాడిమకేసరం । విడంగం పృశ్నిపర్ణీచ కుష్ఠం చందన
ప్రతకం । తాళీసపత్రంబృహతీమాలత్యాః కుసుమంగుమం ।
అష్టావింశతిభిః కల్కేసితామక్షీ సమన్వితం । చతుర్థణం
జలందత్యా ఘృతంప్రస్థంవినాచయేత్ । అపస్మారేజ్వరేకాసే
శోషే మగదానలేక్షయే । వాతరక్తే ప్రతిస్యాయే తృతీయక
చతుర్థకే । మూత్రకృచ్ఛేషునర్వేషు విసర్వేదాహకేషుచ ।
కంఠాపాంశ్వామయ్యుచ్ఛాద వింశస్త్యేహజ్వరేషుచ । భూతా
వేశేపిచింతాయాం తద్దేకామచేతనాం । శస్త్రంప్రీణాంచ
వన్ధ్యానాంధన్యమా యుర్బలపద్రం । అలక్ష్మీపాపరక్షోఘ్నం
సర్వ గ్రహనివారణం । కల్యాణఘృతమేతద్ధి శ్రేష్ఠంత్రిభు
వనేపిచ ॥

తా. పెద్దపాపర త్రిఫలములు మామిడివిత్తులు దేవదారు కూతురుబుడమము
య్యారుపాన్న దురదగండి పసపు మ్రానిపసపు సుగంధిపాల నల్లసుగంధిపాల
ప్రేంకణము నల్లకలువగడ్డలు యేలములు మంజిష్టి దంతివేరు దాడిమచిగుళ్ళు నాయు
డింగములు కోలపాన్న చంగల్వకోష్ఠ శ్రీగంధము లవంగపత్రిక తాళిసపత్రి పెద్ద
ములక చిన్నములక జాజిపువ్వులు ఆన నీ 28 ద్రవ్యముల సమభాగములుగనూరి క
ల్కముచేసి 4 గింథలు నీళ్లు ఘృతము 1 ప్రస్థము గలిపి ఘృతావశేషముగకాచి పం
చదాన తేనె గలిపి నేవించిన అపస్మారము జ్వరము కాసము శోష అగ్నిమాంద్య
ము త్తయము వాతరక్తము పీనస త్రోవే క చాతుర్ధికజ్వరములు సర్వసూత్ర్య
చ్ఛేమములు విసర్పి తాపము దురద పాండురోగము వుష్మాదము 20 మేహములు జ్వర
ములు భూతావేశము చింతస్వరభంగము కామమువలన గలిగినరోగము వీనిని హ
రినపంజేయు. దీని నేవనవలన ఆయుర్వ్యధి బలము గలుగుచున్నగాక ఆభాగ్యము
పాపము బ్రహ్మారత్నస్సు సర్వగ్రహములు న గా వాలంక. మఱియు వంద్యా స్త్రీగ
ర్భమును ధరించు. ఈ కల్యాణ ఘృతము తిలోకములయందు కడుశ్రేష్ఠంబు. (ఈ క
ల్యాణఘృత నేవనవలన గర్భిణి స్త్రీయొక్క సంతానము జీవిండు. వెలుతురువేళ్ళ
రచములోనూ నెగలిపి తైలపక్వముగకాచి దానిని నేవించినను లేక వెలుతురువేళ్ళర

సములో ఆవునెయ్యిగలిపి ఘృతపక్వముగ కాచి 7 వ మాసమున సేవించినను మృతవంధ్యత్వము హరించు. వెణుతురువేళ్ళచెక్క కారనపవేళ్ళు పెద్దమూనిచెక్క చేతలాసి అనువాని రసములలో నూనెగలిపి కాచి సేవించిన మృతవంధ్యా స్త్రీసంతానము జీవించు)

కాకవంధ్యకు విష్ణుకాంత యోగము.

శ్లో॥ పూర్వంపుత్ర వతీయాసా క్వచిద్వంధ్యా భవేద్యది । కాకవ
ధ్యాతుసాజ్ఞేయా చికిత్సాతస్యకథ్యతే : విష్ణుకాంతాం సమూ
లాంతుపిష్టవృక్షీరై శ్చమహిషైః । మహిషీనవనీతేన ఋతు
కాలేతుభక్షయేత్ । ఏవం సప్తదినంకుర్యా ద్వత్స యుక్తాచ
పూర్వవత్ । గర్భంచ లభ తేనారీ కాకవంధ్యా శుభప్రదం ॥

తా: తొలుత బుర్రవతియై కొంతకాలమునకు పిదప గొడ్డాలైన స్త్రీ కాక వంధ్యుననంబడు. దానికి చికిత్స వచించెద. విష్ణుకాంత సమూలమును నీడనెండించి చూర్ణముచేసి బ్రతుపాలతో భావనచేసి బ్రతువెన్నతో 7 దినములు ఋతుకాలమునందు కాకవంధ్య సేవించిన శుభప్రదముగు సంతానముగలుగు. మఱియు పలుమారు గర్భమును ధరింపుచుండు.

వంధ్యులకు మహద్రాక్షాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] ద్రాక్షాహడిమఖహూరచాతుర్జాత కటుత్ర
యః । తపస్కీరీ నారీకేశం చందనం మధుకంశివం । ప్రియాళు
మజ్జాప్రీతేర ముశీరంజాతి పత్రికం । విదారీగోక్షురంమో
చా కపీకచ్ఛాభవంతథా । జాతీఫలంచ తక్కోలం రుక్మాపా
స్తిలవంశజః । యనమజ్జాబోద్రపుష్పం ముస్తానాగబలాశ
ణా । ద్విజీరకే హ్యజామోదం మెంతీతాశీసపత్రకం । సైంధ
వంధాన్యకం భాగ్లిక శృంగీభృంగీ పునర్పవా । అరుష్కరా
మ్రబీజంచ సమ్యక్కృతమభిరకం । ఏతత్సర్వం సమంక్య
త్వాద్విగుణాం శర్కరాంక్షిపేత్ : అన్యమార్ణవ్యకర్మాంశం
ఘృతక్షీరయుతంపి బేత్ । దినపూర్వేతథా పశ్చాద్భుతుకాలే

విశేషతః । క్షయంచర క్తపి త్తంచ పాదదాహమస్పృగ్ధరం । విని
హంతి ప్రమేహంచ సోమరోగంచ శర్కరాం । మూత్రా
ఘాతం మూత్రకృచ్ఛ్చిం వాత కుండలికాంతథా । వాంత్య
రోచక మత్స్యగ్రిం శ్వాసకాస జ్వరభగ్నిమం । పీనసంచప్రతి
శ్శాయంస్త్రీ హానంచోద రామయం । ఆప్లపిత్తాంగదాహంచ
ధాతునాశంజరామయం । సర్వం దుర్నామరోగంచ తథా
పాండుకకామిలం । హృదోగ్రిగంచ శిరస్కులమావాహమతి
దారుణం । కంఠూతిం శీతపిత్తంచ విబంధా ద్వివిధానపి ।
సంసేవ్య భేషజంచైవ వృద్ధోపిజనేయేత్సుతం । పుత్రసర్వగు
ణోపేతం శతాయుషమనామయం । మృతగర్భాచయానా
రీయాచగర్భావసారిణీ । సాపిసూతే సుతంతద్వన్నారాయ
ణపరాయణా । వంధ్యాపిలభతేపుత్రం వృద్ధోపితరుణాయ
తే । తురుగ మివసందృప్తోమాతంగ బలవిక్రమః । సదాభేష
జ్య సేవీ యో భవే న్మారుతివిక్రమః । మహాదాక్షాదిచూ
ర్ణోయం సర్వరోగ నికృంతనః ॥

తా. ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు చాతుర్జాతకములుత్రికటుక
ములు అడవిబ్రతుపాలు కొబ్బరి శ్రీగంధము యష్టిమధుకము పుసిరికపస్ప సారప
స్ప కురువేరు వట్టివేళ్ళు జాపత్రి నేలగుమ్మడుగడ్డ పల్లెరు అరటిగడ్డ దూలగొండివి
త్తులు జాజికాయ తక్కిలపుట్లు చెంగల్వకోష్ఠ మినుములు నువ్వులు వెనురుబియ్య
ము యవలబియ్యము బొద్దుగపువ్వు తుంగముపైలు జిలిలికవేళ్ళు జనపవిత్తులు శల్లజీ
లకజ్జి జీలకజ్జి అజామోచము మెంతులు తాళిసెపత్రి సైంధవలవణము కొలిమెర్లు
గంటుభారం. కత్కాటకశృంగి గుంటగలగర గలిజేరువేళ్ళు జీడిపలుకులు మామి
డిపలుకులు చిగురు లేసండు అధ్రకనింమారము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము
చేసి దీనిని గెండింతలు పంచదార గలిపి కర్న మెత్తును ఆపునేతితోగాని ఆవుసాల
తోగాని ఋతువుకాలము మొదలుకొని 4 మాసములు ప్రాతఃస్నానంకాలముల
నేవించిన క్షయమర క్తపిత్తముపాదదాహము అస్పృగ్ధరము ప్రమేహము సోమరోగము
మూత్రశర్కర మూత్రాఘాతము మూత్రకృచ్ఛ్చిము వాతకుండలి అత్స్యగ మైనవారి

తి ఆరుచి శ్వాసకాసలు జ్వరము భ్రమ పీనస పడిసెము స్త్రీహము వుదరరొగము ఆమృష్టిత్వము అంగదాహము రసాదిధాతు నాశనము ముదిమి సర్వార్థస్సుల పాండువు కామిల తొమ్మనొప్పి తలనొప్పి కడుదారుణమైన కడుపుబ్బరము దురద శీత పిత్తము మలయాత్రబద్ధము వీనిని హరింపజేయు. దీని నేవనవలన వృద్ధుడు సగా పుత్రోత్పత్తిని గలుగజేయదగిన వీర్యవృద్ధిగలవాడగు. మఱియు మృతగర్భముగల స్త్రీ గర్భస్రావముగల స్త్రీ సర్వగుణయుక్తుడై రోగవిహీనుడై నారాయణభక్తిగల వాడై 100 సంవత్సరంబులు జీవింపవగిన పుత్రునింగనును. మఱియు దీనినేవనవలన గొడ్రాలుసగా పుత్రునింగనును. మఱియు వృద్ధులు సగాయావనము గలవారై గుఱ్ఱముతో సమానమైన గర్వము యేనునుతో సమానమైనబలము పరాక్రమముగలవారలయ్యెదరు. దీనిని సగానేవింపుచుండువాడు హనుమంతునితో సమానమైన బలముగలవాడగు. ఈద్రాక్షాహర్ణము సర్వరోగముల హరింపజేయు.

శ్లో॥ వంధ్యాకర్కోట కీమూలచూర్ణం గోపయసాతథా ।
ఋతున్నాతాప్రియం వీతా గర్భవత నివారయేత్ ॥

తా. 4 మాడలయెత్తు గొడ్డుకాకర చూర్ణమును ఆవుసాలలో గలిపి ఋతుకాలమునందు నేవించిన గర్భవతము హరించు.

పంధ్యలకు మంజిస్తాది ఘృతము.

శ్లో॥ మంజిస్తామధుకోత్పలంద్వి బృహతీకాంత్యశ్వగంధామృతా ।
తిక్తాగ్రాహికహింగు గ్రింధితగరంరుక్కాంచ నీపద్మకం ।
సిద్ధంభాస్కర కాక్షలోచన వృషాశుక్లా ఘృతేపాచతాః ।
శాణ్డీష్టాస్వరసేషు గర్భజననం వంధ్యాప్రసూతేసుతం ॥

తా. మంజిష్టి యష్టిమధుకము నల్లకలువ చిన్నములక పెద్దములక రేణుకలు వెన్నెరుగడ్డ తిప్పతిగ జేతిపాల్ల వెలక యింగువ గ్రంధితగరము చంగలవ్వికోష్ఠి పసపు తామరతూండ్లు జిలేడు గచ్చపలుకులు నారికేళము అడ్డగరము నేలగుమ్మడు కాకిదొండ వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి నేతిలోవైచి ఘృతపక్వముగా కాచి నేవించిన వంధ్యాత్వము మృతవంధ్యాత్వము హరించి పుత్రునింగనును.

తిలాది యోగము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] తిలాశ్చశర్కరాః పద్మకందేన మధునాన్వి
తాః । భక్షితాఘారయత్యేవ పతంతం గర్భమంగనా ॥

తా. యెట్టునువ్వులు పంచదార తామరగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి జుంటితేనెలో గలిపి నేవించినగర్భస్రావముగ శ్రీగర్భము ధరింపు.

గర్భపాతమునకు లజ్జాభు యోగము.

శ్లో॥ లజ్జాభుధాతకీపుష్ప ముత్పలంమధులోధ్రగం ।

ఋతుస్నాతస్త్రియాపీతం గర్భపాతం నివారయేత్ ॥

తా. ముణుగుదామెర ఆరెళువ్వు నల్లకలువగడ్డ యష్టిమధుకము లాద్దునచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆవుపాలుగలిపి ఋతుస్నానము చేసిన 4 వ దినమున నేవించిన గర్భస్రావము గలుగకుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సమభాగసితాయుక్తం శాలితండుల చూర్ణకమ్ । ఉనుంబర శిశాక్వాథం పీతంగర్భస్సరక్షితః ॥

తా. పంచదార రాజన విద్యువుపిండి వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మేడిచెట్టుయొక్క యూడలక మెయమతో నేవించిన గర్భస్రావముగల శ్రీగర్భము స్థిరముగనిలుచు. యష్టిమధుకము తామరగడ్డలు పంచదార వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మర్దించి వుదకములో కలిపి త్రాగిన గర్భస్రావము గలుగకుండుట యేగాక మంటలు శమించి చల్లగనుండు.

ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలోత్పలశాలూక శ్యామాలోధ్రకచందనం ।

తండులోదకపీతంచ గర్భస్రావనివారయేత్ ॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు కలువగడ్డలు సుగంధిపాల లాదుగచెక్క శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి విద్యువు కడుగుతో గలిపి నేవించిన గర్భస్రావము గలుగక గర్భము స్థిరముగనిలుచు.

ఆమృమూల యోగము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఆమృకామూల మాన్యత్య పిష్టాక్షీరేణ పాయయేత్ । నారీణాంనష్టపుష్పాణాం తథారక్తంప్రవర్తతే॥

తా. మామిడివేరుచెక్కను ఆవుపాలలోనూరి త్రాగిన రక్తంనష్టముగల శ్రీ లమరజస్సులైలువెడలు.

గర్భస్థ క్రిమినాశకర యోగము:

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పత్రనిధాయజరే పరిబంధనేన పాతాళ
సూలజనితంశినప్తవారమ్ । శూలానిసూక్ష్మ బహుళక్రి
మయఃపతంతి స్త్రిణామపత్యకరబీజహరశ్చకీటః ॥

తా. దూసరితీగయాకులను కడుపుపై నునిచి రాత్రులయందు 7 దినములుగ
ట్టిన యోనిశూల హరించుటయేగాక కడుపులో మిక్కుటముగ గర్భనాశనకరముగ
నుండు సూక్ష్మమైన యనేకపురుగులు పుల్కోత్పత్తికి కారణభూతమైన బీజమును
పానముజేసెడు పెరుగులువూడిపడు. (పల్లెరువేరుపత్తిచెక్క రావిచెక్కమేడిచెక్క
యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు శర్కర పాలు గలిపి
త్రాగిన స్త్రీలబుతుకూల రక్తకూల హరించి గర్భము నిలుచు.)

అభయూది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అభయాదీప్యకంహింగు కృష్ణజీరకసైంధ
వమ్ । యవతౌరార్కమూలాన వర్షాభూవ్యోషమయకమ్ ।
లశునంచసమాంశేన ఛాగక్షీరేణపేషయేత్ । తక్ష్ణరంపా
యయేద్వంధ్యా మృతుకాలేచసేవయేత్ । రక్తశూలంయో
నిశూలంపి త్తశూలంతథైవచ । మక్కుల్లశూలకంచైవ సర్వ
శూలహరంపరమ్ ॥

తా. కరక్కాయలు వామము యింగువ నల్లజీరకజ్జ సైంధవలవణము యవ
తౌరము జిల్లేడువేరుచెక్క గలిజేరువేరుత్రికలుకములు గచ్చపలుకులు వెల్లులిపాయ
లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి మేకపాలతో 7 మార్లుమర్దించి భా
వనజేసి నీడనెండించి 4 మాడలయెత్తునుమేకపాలతో బుతుకాలము మొదలుకొన
సములు గొండ్రాలు నేవించిన యోనిశూల పిత్తకూల మక్కుల్లకూల మొదలగు సర్వ
శూలలు హరించు.

శ్లో॥ శంఖద్రావకమితిఖ్యాత మృతుకాలేతుసేవయేత్ ।
రక్తశూలంయోనిశూలం సర్వశూలంనిబర్హయేత్ ॥

తా. ప్రసిద్ధమైన శంఖద్రావకము బుతుకాలము మొదలుకొని నేవించుచుం
డిన రక్తకూల యోనిశూల సర్వకూలలు హరించు, (నువ్వియు సర్వశూలము హరిం

చుటకై గుడికాలులోపల చీలమండకు 3 వేళ్ల ప్రదేశమున రక్ష (గొల్లు) వేయవలయు. మఱియు వంధ్యాగోగనిదానమున పురుషునికి జనించు శోషోహీనదోషము హరించి వీర్యవృద్ధిగలుగుటకై జెప్పబడిన చికిత్సలనే గర్భసావముగల స్త్రీలకును జేయండగు.)

గీ॥ మెట్టదాసరితాఁబేటిమీఁదదీప ।

ముంచఁదల వెళ్ళునదియును ద్రుంచిమసియుఁ ।

జేసివెన్నయుఁ జేరిచిపూసెనేని ।

కాంతలకుయోని దుర్మాంసగణములడగు ॥

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అకస్మాత్ప్రభమేమాసే గర్భేభవతివేదనా ।

గోక్షీరేవేషయేత్తుల్యం పద్మకోశీరచందనమ్ ।

పలమూత్రపిబేన్నారీ త్వద్వ్యగర్భస్థిరోభవేత్ ॥

తా. అకస్మాదుగ ప్రథమమాసమున గర్భవేదనగలిగిన బైలుదామెర వట్టివే ను శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలుతోనూరి 1 పలమెత్తును నేవించిన ప్రథమమాసమున గర్భిణీస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదనహరించి గర్భము స్థిరముగ నిలచు.

రెండవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నీలోత్పలమృణాళంచ శశికర్కటశృంగికమ్ ।

మాసేద్వితీయోగోక్షీరైః పీత్వాశామ్యతివేదనా ॥

తా. నల్లకలువగడ్డ తామరతూండ్లు బొల్లిపూసవిత్తులు కర్కాటకశృంగి వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలతోనూరి 1 పలమెత్తును నేవించిన 2 వమాసమునగర్భిణీస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదనహరించి గర్భము స్థిరముగనుండు

మూడవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్రీఖండంతగరంబుష్పం మృణాళంపద్మకేశరమ్ ।

పిబేచ్ఛితోదకైః సిష్టం తృతీయేవేదనావతీ ॥

తా. శ్రీగంధము గ్రంథిగరము చెంగల్వకోష్ఠ తామరతూండ్లు తామరఅగరులు వీనిని సమభాగములుగ శీతోదకముతో నూరి పలమెత్తునుద్రాగిన 3 వ మాసమున గర్భిణీ స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించు.

నాలవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నీలోత్పలమృణాళాని గోక్షురంసక శేరుగమ్ ।

చతుర్థమాసేగోక్షీరైః పిబేచ్ఛామ్యతివేదనా ॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు తామరశూండ్లు పల్లెరు నెమ్ముటములు వీనిని ఆవుపా
తోనూరి ౩ వేరెత్తును ద్రాగిన 4 వ మాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన
ఁరించు.

ఏడవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవాథకాణోభీ తగరంసీలముత్పలమ్ ॥

గోక్షీరైః పంచమేమాసే గర్భక్లేశహరంపిబేత్ ॥

తా. గలిజేరు కాణోభీ గ్రంధితగరము నల్ల కలువగుంపలు వీనిని సమభాగము
ఁగ ఆవుపాలతో నూరి త్రాగిన 5 వ మాసమున గర్భిణిస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన
ఁరించు.

ఆరవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ సితాకపిఘృమంజిష్ఠ శీతతోయేన పేషయేత్ ।

షష్ఠేమాసేగవాంక్షీరైః పిబేచ్ఛామ్యతివేదనా ॥

తా. పంచదార వెలగపంటిబేసము మంజిష్ఠ వీనిని శీతోదకముతోగాని లేక
పుపాలతోగాని నూరిత్రాగిన 6 వ మాసమున గర్భిణిస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదన
ఁరించు.

ఏడవమాస గర్భ చికిత్స

శ్లో॥ కచోరంపౌష్కరంమూలం తోయైర్వాసీలముత్పలమ్ ।

వీత్వాతు సప్తమేమాసే పిష్ట్యాక్షీరైః ప్రశామ్యతి ॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలమునల్లకలువగడ్డలు వీనిని నుదకముతోగాని
పుపాలతోగానినూరి త్రాగిన 7 వ మాసమున గర్భిణిస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదనఁగూరించు.

ఎనిమిదవమాస గర్భ చికిత్స

శ్లో॥ యష్టిపదాక్షకంముస్తా కశేరుగజపిప్పలీ ।

నీలోత్పలంగవాంక్షీరైః పిబేన్మాసాప్త కేసతీ॥

తా. యష్టిమధుకము బయలుదామెర గచ్చపలుకులు తుంగముపైలు నెమ్ము
టములు గజపిప్పళ్ళు నల్లకలువగడ్డలు వీనిని అవుపాలతో నూరిత్రాగిన 8 వ మాస
మున గర్భిణీశ్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించు.

లోమ్మిదవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నిశాలాబీజమంకోలం మధునాసహలేపయేత్ ।

వేదనానవమేమాసే శమమాప్నోతినిశ్చయమ్ ।

నవమేమధుకానంతా శారిబాః పయసాపిబేత్ ॥ .

తా. పాపరవిత్తులు పూడుగవిత్తులు వీనిని తేనెతోనూరి కడుపుపై బూసిన
9 వ మాసమున గర్భిణీశ్రీకిగలిగిన గర్భవేదన నిశ్చయముగ హరించు మఱియు
యష్టిమధుకము దురదగొండి సుగంధిపాల వీనిని పాలతోనూరి త్రాగవలయు.

పదియవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ పిష్టాతుశర్కరాం ద్రాక్షాం సత్కేద్రంసీలముత్తలమ్ ।

పాయయేద్దశమేమాసి గనాంక్షీరైః ప్రశాంతయే॥

తా. పంచదార ద్రాక్షపండు నల్లకలువగడ్డలు వీనిని పాలతోనూరి తేనెతో
గలిపి సేవించిన 10 వ మాసమున గర్భిణీశ్రీకిగలిగిన గర్భవేదన హరించు.

గర్భశూలహర చికిత్సలు

శ్లో॥ పద్మకంఠ స్రుతంవారి సక్షీరంపాయయేద్వహూమ్ ।

గర్భస్రావహరం శ్రేష్ఠ శర్కరామిశ్రితంనిశామ్ ।

బలాశుంఠ్యోశ్చనిక్వాభం గర్భిణీసర్పిషాసహ ।

తైలేనవాసమంపీత్వా గర్భశూలాత్పిముచ్యతే ॥

తా. తామరదుంపలవంచి రసముదీసి అందుపాలు పంచదార పసపు గలిపి
శ్రీ సేవించిన గర్భస్రావము హరించు. మఱియు ముత్తవత్తులగమును శొంఠినిహరి
యడికించి నేతితోగాని లేక నూనెతోగాని సేవించిన గర్భశూలహరించు.

శ్లో॥ [మాధననిదానే] బలానాగరచిత్రాణాం క్వాభంపారాగ్ని
మంథయోః । పీత్వావిముచ్యతే సాజ్యంగర్భిణీగర్భశూలతః॥

తా. ముత్తవపులగము శొంఠి చిత్రమాలము శిరుబొద్ది కూరనెల్లి వీనిని కషాయముకాచి అందునెయ్యిగలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీయొక్క శూలలు హరించు.

శ్లో॥ [మాధవవిదానే] శుంతిబిల్వ బలాక్వాథం భ్రష్టసైంధవసం
యుతమ్ । సరామతంపిబేత్సర్పిర్గర్భిణీశూలనాశనమ్ ॥

తా. శొంఠి మారేడువేరు ముత్తవపులగము వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి అందుపేల్చిన సైంధవలవణము యింగువ నెయ్యి గలిపి నేవించిన గర్భిణీస్త్రీ శూలలు మానును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] అర్దకక్వథితంసిద్ధం సక్షీరాజ్యగుడంపిబేత్ ।
పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం గర్భిణీశూలనాశనమ్ ।

తా. అల్లపుకషాయములో పాలు నెయ్యి బెల్లము పిప్పలిచూర్ణము గలిపి నేవించిన గర్భిణీ శూలలు హరించు.

అహిపత్య చూర్ణము.

శ్లో॥ ధాత్రీవిడంగంత్రిసుగంధముస్తా వ్యోషంచపథ్యా త్రివృతం
త్రిభాగమ్ ॥ చూర్ణంసమశర్కరమా సమేతదుష్టోదకేనై
వపిబేన్నిహంతి । శూలాగ్నిమాంధ్యం గుడజాంకురాణి కుష్ఠ
ప్రమేహక్రిమిగర్భశూలమ్ వాతంచపైత్తంచ కఫంచపాండు
హృద్రోగమాశుత్వహిపత్యచూర్ణమ్ ॥

తా. వుసేరికపవ్వ వాయువిడంగములు యేలకులు లవంగపుచెక్క ఆకాపత్రిక తుంగముపైలు త్రికటుకములు కరక్కాయలు వీనిచూర్ణము ధినుసు కొక్కొకభాగము తేగడచూర్ణము కి భాగము యీ రెంటికి సమముగ పంచదారగలిపి యుష్ణోదకముతో నేవించిన విరేచనంబై శూల అగ్నిమాంధ్యము మూలరోగము కుష్ఠపు ప్రమేహము క్రిములు గర్భశూల వాతపిత్త కఫ పాండువులు హృద్రోగము వీనిని హరింపజేయు.

యోనిశూల చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యోనౌక్రియోచ్ఛసంజాతేతేనశూలంభవేద
తన్నామక్రిమిశూలంచ కర్తవ్యగభేషగుత్తమైః ।

నింబద్రావై స్సుసంపిష్టం నింబై రండన్యబీజకమ్ ||
యోనిశూలహరక్షిప్తం గోళకంయోనిమశ్యగమ్ ||

తా. యోనియందు క్రిములు జనించి దానివలన శూలగలిగిన క్రిమిశూల యనబడు. దీని నివారణార్థంబై వైద్యుడు చికిత్సంజేయవలయు. ఎట్లనిన, వేపవిత్తులు ఆఘాదపుపప్పు వీనిని వేపావరసముతో నూరి ముద్దజేసి యోనియందు ధరింపంజేయవలయుననుట.

శ్లో|| [అశ్వినీకల్పే] సోమరాజీదేవదారునిశానింబాస్సమాంశకాః |
తచ్ఛపిష్ట్యాప్రలేపోయం యోనిశూలహరఃపరః ||

తా. భీషం చివత్తులు దేవదారు మంచినపు వేపా ము వీనిని సమభాగములుగ నూరి యోనియందు లేపనముజేసిన యోనిశూల హరించు.

శ్లో|| లశునంగృహధూమాంచ విశాలాంచవిళంగకమ్ |
కంటకారీఫలరసైః పిష్ట్యాయోనిం ప్రలేపయేత్ |
క్రిమిశూలహరంఖ్యాతం సప్తరాత్రమసంశయమ్ ||

తా. వెల్లులిపాయలు కరుగూపము పాపర వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ ఖర్బుసులోనునిచి నేలములకపండ్లరసముతో నూరి యోనియందు 7 దినములు లేపనముజేసిన యోనియందలి క్రిమిశూల నిస్సంశయముగ హరించు.

యోనిదుర్మాంస నిదాన తచ్చికిత్స.

శ్లో|| గుర్యవాయురథమన్యధస్థలం సంవిశేద్యవతిదుష్టమాంసకమ్ |
తత్రవాతహరఛాదనేనవాఛాదయేదితరథేభేషనకమ్ |

తా. అపానవాతము యోనిగతంబైన యోనియందు దుర్మాంసము జనించు. దానియందు నెయ్యిచరిమి వాతహరమైన యాకులు బెట్టికట్టుగట్టినను (లేక 1/2 పడిల్రహ్మ మేడికాయల ద్రోక్కి యుడికించి కట్టుగట్టినను యోనిదుర్మాంసముహరించు.

శ్లో|| యస్యావాతాహతంపుష్పం ప్రణమర్దంధవీడితమ్ |
తత్రదోషస్సువిజ్ఞేయ స్తతఃకర్తృసమాచరేత్ ||

తా. ఏస్త్రీకి వాతదోషమువలన పుష్పముజెడి యోనియందు ప్రణముబుట్టిదుర్గంధముగలిగి యుండెడినో అట్టిస్త్రీయొక్కదోషమును బాగుగ నెఱింగి చికిత్సంపలయు.

శ్లో॥ జాతీనింబపటోలపత్రకటుకా దార్శ్వనిశాశారిణా ।

మంజిష్ఠాభయతుత్థసిక్లమధుకై ర్నక్తాహ్వబీజై స్సమైః ।

సర్పిసిద్ధమనేనసూక్ష్మవదనే యోనానదాస్రావణీ ।

దుర్గంధశ్చరుజా వ్రణానిచ గదాశుద్ధ్యంతిలేపేనచ ।

నిత్యంప్రతౌళితంకుర్యాద్ద్యోనిదుర్గంధనాశనమ్ ॥

తా. జాపత్ర మంచితేపకొనలు చేతిపొట్లకు చేతిబీరపలుకులు మ్రానిపసపు పసపు గూడపాల మంజిష్ఠ కరక్కాయలు మైలుతుల్లము మైనము యష్టిచుధుకము క్రానుగనిత్తులు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి నేతనివండి యోనియందు బూసిన యోనిసంసృచితదోషము సదాయోనియందు స్నానము యోనిదుర్గంధము యోనిశూల యోనివ్రణము శుద్ధులై మానును. గావున ప్రతిదినముగ డిసి లేపనము జేయవలయు. (యోగ రాజగుగ్గులమును నేపింపవలయు.)

గుదభ్రంశ చికిత్స.

శ్లో॥ గుదభ్రంశంఘృతాభక్తం వాతఘ్నైరుపహాహయేత్ ॥

తా. వాతదోషము గుదగతంబైన గుదభ్రంశముగలుగు. దానియందు నెయ్యి చరిమి లోనికిద్రోసి వాతహరమైన యాకులంగట్టవలయు. లేక బహ్యమేడికాయల గాని అంతరదామెరనుగాని కాలపడి ద్రొక్కియుండికించికట్టుగట్టవలయు. ఈయు పచారములచే గుదభ్రంశము హరించు.

పుష్పావరోధ నిదానము.

శ్లో॥ వాతోల్బణాచ్చ యోనిస్థం పుష్పస్థానచలంభవేత్ ।

పుష్పారోధమిశ్యక్తం తన్నామమునిపుంగవైః ॥

తా. వాతముబ్రకోపించి యోనిగతంబై పుష్పస్థానమును దొలగించి నొప్పి నిగలుగండేసిన పుష్పావరోధమని మునులువచించెదరు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] లాంగలీ కందచూర్ణంచ మూలంవాహ్యప మార్గజమ్ । ఇంద్రవారుణికామూలంమూనిస్థంపుష్పారోధనుత్

తా. చెన్నచర్ల గడ్డ వుత్తరేణువేరు పాపరవేరు వీనిలో లేని నేని నూరిముద్ద జేసియోనియం దుంచికొనిన పుష్పారోధము నివృత్తించు.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] తిలమూల కషాయేణ బ్రహ్మదండియమూ
లకమ్ । యష్టిత్రికటుకంచూర్ణం క్వాధయుక్తంచపాయమే
త్ ॥ పుష్పరోగేరక్తగుల్మే స్త్రీణాంపథ్యప్రశస్యతే ॥

తా. బ్రహ్మదండివేళ్ళను నువ్వులవేళ్ళకషాయముతోనూరి పుష్పవరోధము
నంగు లెపనము జేయుటయేగాక నువ్వులవేళ్ళకషాయములో యష్టిమధుకము త్రిక
టుకములు అనువాని చూర్ణమునుగలిపి సేవించిన పుష్పవరోధము రక్తగుల్మము
నివృత్తిండు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] తిలక్వాఢేగుడంవ్యోపం తిలభార్జీయుతేపివా ।
పాతేరక్తస్రవెగుల్మేనస్తపుష్పేచపాయయేత్ ॥

తా. నువ్వులకషాయములో బెల్లమును శొంఠి పిప్పలి మిరియాలను వానిని
గాని లేక నువ్వులు గంటుభారంగి అనువానిలో బెల్లమును త్రికటుకచూర్ణమును
గానిగలిపి సేవించిన గర్భవాతము రక్తస్రావము గుల్మము పుష్పవరోధము నివృ
త్తిండు.

శ్లో॥ చణకానారసంచైవ శృతంతీరఘృతేనవా ।
శర్కరామధునంయుక్తం రక్తనోషహరంపిబేత్ ॥

తా. సెనగకట్టలో పాలు నెయ్యి గలిపి కాచి పంచదారగాని లేనగాని
కలిపి సేవించిన (పుష్పవరోధము) హరించు.

శ్లో॥ షష్ఠాసంసేవయేన్నిత్యం పుష్పరోధోనివర్తతే ॥

తా. పుష్పవరోధము నివృత్తిండుటకై 6 మాసములవరకు పురోక్తౌషధ
ముల సేవింపవలయు.

గర్భిణీజ్వర చికిత్స

శ్లో॥ వయస్థాశారిబాపాతా తోయతో యదనాగ్రైః ।
శృతంశితంపిబేద్వారి గర్భిణీజ్వరనాశనమ్ ॥

తా. కరక్కాయలు గూడపాల శిరుబొద్ది మరువేరుతుంగళుపైలు శొంఠి
నిని సమముగడంచి కషాయముకాచి చలాల్చి త్రాగిన గర్భిణీశ్రీజ్వరముహరింప.

గర్భిణ్యతిసార చికిత్స.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] దురాలభాబలాపారా నాగరాంబుడ సం
శృతమ్ । గర్భిణీం పాయయేత్తోయ మతిష్ఠారేషు సర్వదా॥

తా. దురదగొండి ముత్తవపులగము శిరుబొద్ది వేరు తుంగముపైలు శొంఠి వీనిని
కషాయముకాచి త్రాగిన గర్భిణీశ్రీతి ఆతిసారము హరించు.

గర్భిణీశోఫ చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్న వార్ద్రక క్వాథం సక్షీర మనిశంపిబేత్ ।
శోఫోదా వర్తగుల్మార్శ శ్శాంత్యర్థం గర్భిణీనిశి ॥

తా. గలిజేరువేరు అల్లము వీనిని కషాయముకాచి అంచు పాలుగలిపి రాత్రుల
యందు ద్రాగిన గర్భిణీశ్రీశోఫ పుదావర్తము గుల్మము అర్శస్సు హరించు.

శ్లో॥ వర్షాభూ మూలనిర్యాసం సమృతం గుడసంయుతమ్ ।
గర్భిణీం పాయయేదేత చ్చోఫోదా వర్తనాశనమ్ ॥

తా. గలిజేరువేరును కషాయముకాచి నెయ్యి బెల్లము గలిపిత్రాగిన గర్భిణీశ్రీ
శోఫలు పుదావర్తము హరించు.

గర్భిణీకాసరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] చూర్ణంవై మరిచానాంతు సితాక్షౌద్ర ఘ్న
తైస్సహ । లిప్యత్యానహరంపథ్యం గర్భిణీనాంప్రశస్యతే ॥

తా. మిరియపుచూర్ణము పంచదార వీనిని తేనెలోగాని నేతితోగాని గలిపి
సేవించిన గర్భిణీశ్రీదగ్గ హరించు.

గర్భిణీశ్వాస చికిత్స.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] స్వరసంమాతులుంగస్య పిప్పలీమరిచాన్వితమ్ ।
గర్భిణీం పాయయేమ్యక్త్యా శ్వాసహృద్రోగ కాసహృత్ ॥

తా. మాదీఫల రసములో పిప్పలిచూర్ణము మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవిం
చిన గర్భిణీశ్రీశ్వాసము, హృద్రోగము కాసము హరించు.

శ్లో॥ [అయుచ్చేదే] శృంగీభార్జ్యే వచావ్యోహా గిరి మృత్కటుకా
భయాః । గర్భిణీ శ్వాసకాసస్య పిబేత్సస్మృత మాతీ. కాః ॥

తా. కర్మాటకశృంగి గంటుభారంగి వనప్రికటుకములు కానిరాయికటుక
హోహిణి కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములు, నూరి కల్పముజేసి అంగు నెయ్యి
గాని లేక తేనెగాని కలిపి నేవించిన గర్భిణీస్త్రీ కాసశ్వాసలు హరించు

గర్భిణీ రక్తపిత్త చికిత్స.

శ్లో॥ ద్రాక్షాస్థిరా బలాధాత్రీ వాసా మధుకక్షవాలుకమ్ ।
క్వాథఃక్షీర యవాగూర్వా గర్భిణ్యా రక్తపిత్తజిత్ ॥

తా. ద్రాక్షపండు ముగ్ధామపాన్న ముత్తవపులగము వుసిరి కెపప్పు అడ్డనరపు
యీసెలు మట్టిమధుకము కూసురుమడను వీనిని కషాయముకాచిగాని లేక అద్రవ్య
ములదంచుపాలుబోసి యవాగుకాచిగాని నేవించిన గర్భిణీస్త్రీరక్తపిత్తము హరించు

గర్భిణీనాసారక్త చికిత్స.

శ్లో॥ ఉనుంబర ఫలక్వాళం ఘృతైఃశక్యం సితాయుతమ్ ।
ఏలామరిచ సేవైశ్చ తోయతోయద నాగరైః ।
శృతమే తప్తిబేద్వారి గర్భిణీ నాసరక్తజిత్ ॥

తా. మేడిపండు కషాయములో నెయ్యి పంచదారగలిపి పక్వముజేసి గాని
లేక యేలపలు మిరియాలు వట్టివేరు తురువేరు తుంగమునైలు శొంఠి వీనిని కషా
యము కాచిగాని నేవించిన గర్భిణీస్త్రీలకు ముచ్చనగానెడి రక్తము హరించు.

గర్భిణీధర్మి చికిత్స.

శ్లో॥ బిల్వలాజాంబు సేవైశ్చ పిబేచ్ఛర్దిషు గర్భిణీ ॥

తా. మాకేడువేరు శేలాలు కురువేరు వట్టివేరు వీనికల్పమును ద్రాగిన
గర్భిణీస్త్రీవాంతులు హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థ వే] నుధుకో శీరసిద్ధంవా ద్రాక్షామధుకసాధితమ్
వీతం సశర్కరం స్త్రీణాం ఛర్దిందాహ రుజాంజయేత్ ॥

తా. యష్టిమధుకము వట్టివేరు అనువాని కషాయములోగాని లేక ద్రాక్ష పండు యష్టిమధుకము అనువాని కషాయములోగాని పంచదార గలిపి నేవించిన గర్భిణి శ్రీవాంతులు దాహము హరించు.

గర్భిణీ అగ్నిమాంద్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అజామోదాశ్వగంధాభ్యాం జీరకరంపిష్ప
లీద్యయమ్ । సత్కౌద్రంసగుడం లేహ్యంగర్భిణ్యావహ్నిదీపనమ్॥

వా. ఓమము పెన్నెరుగడ్డ జీలకఱ్ఱ పిప్పలి మోడి వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి లేనె బెల్లముగలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి నేవించిన గర్భిణి యొక్క అగ్నిమాంద్యము హరించు. (శ్రీకృష్ణసవించిన పిదప అగ్నిపి. ద్యము తఱుచుగజనించు. తన్నివారణార్థమును గ్రహణ్యతీసారములు జనించిన తన్నవారణార్థమును ఆమ్లపైత్యమునకై శిష్పంబడిన మహాసంజీవనీ రసమునుగాని లేక ప్రాణేశ్వర రసమునుగాని నేవింపవలయు దీనిచే బాలింత రోగములు హరించు.)

గర్భిణీవాత చికిత్స.

శ్లో॥ [సింహారమణిదర్శనే] బిల్వాగ్ని మంథపక్వంవా వాలలీ
నాగరేణవా । సిద్ధశ్రీరంరసోవాపి గర్భిణీ వాతరోగనుత్ ॥

తా. మారేడువేరు కూరనెల్లి అనువానినేని లేక కలిగొట్టు శొంఠిఅనువాని నేని పాలయుక్తముగకొనిగాని లేక కల్కముజేసిగాని నేవించిన గర్భిణి శ్రీవాత రోగము హరించు.

శ్లో॥ అథవా దశమూలాంబు విశ్వోమః సమాముతమ్ ।
దేవదారు బహరాన్నా గుంత్యైరండక సాధితమ్ ।
సలింబ తైలసంమిశ్ర మనిలార్తా సదాపి బేత్ ॥

తా. మారేడు కూరనెల్లి సమ్మిడు తక్కులి కలిగొట్టు దుండిలముతోలసాన్న నక్కసాన్న పెద్దములక నేలములక అనేని దశమూల కషాయములో శొంఠి పిప్పలి చూర్ణముగలిపి నేవించినగర్భిణి శ్రీవాతసొప్పలు హరించు. దేవదారు ముత్తవ పులగము గుంపరాన్నముశొంఠి ఆముదపువేరు వీనిని కషాయముకొని యంచుమిఠెను

బొట్టుగలిపి ద్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ వాతనొప్పలు హరించు. (ఇక ప్రసవానంతరము గలుగు వాతములకు చికిత్స వచించెద.)

నూత్తికావాతమునకు బడబానల రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతస్య భాగస్యాత్తామ్రచూర్ణంచ
తత్సమమ్ । ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయ
మ్ । వహ్నితత్పర భాగైకం కుష్ఠంభాగ సమన్వితమ్ । జ్వాలా
ముఖే రసైర్మర్ద్యం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్ । బడబానలకః
ప్రోక్తః ప్రసూతీ వాతనాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము తామ్రధన్యు 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధ
కము 2 భాగములు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు చిత్రమూలము చంగల్యకోష్ఠ యివి
దినుగు కొక్కొకభాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖర్బములో నునిచి జ్వాలాముఖీరస
ములో 4 రూములు మర్దించి లేగువత్తంత వటికములుజేసి యందొకదానిని ఆవు
నెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువానితోగాని లేక మినుపకట్టు వెల్లులిరసము అను
వానిలో నూనెబొట్టువైచి యాయనుపానముతోడగాని లేక నీరుగొలిపి దానరసము
మిరియపు చూర్ణము అనువానితోగాని నేవించిన ప్రసూతి వాతము హరించు. (లేక
ప్రసూతి వాతమున వాతవిధ్వంసనీ రసమునైనను నేవించునగు.)

గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముద్గగోధూమవష్టీక శాలిజాంగలజారసః ।
బిల్వకూశ్మాండపత్తూర పటోలం గాలమూలకమ్ ।
కారవేల్లక వార్తాక జీవంతీ తండులీయకమ్ ।
ద్రాక్షదాడిమ ఖర్జూరం క్షీంతక్రం ఘృతాన్వితమ్ ।
లఘుసఖ్యంచ యద్ద్రవ్యం గర్భిణ్యైః సోతముచ్యతే ॥

తా. పెసలు గోధూములు 60 దినములకు ఫలింపెడి వడ్లు జాంగలమాంస
రసము మాచేడుకాయ ముదురుగుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర పొట్లకాయ లేత
ముల్లంగిగడ్డలు కాకరకాయ వంకాయ మనుబాలనూర చిట్టికూర ద్రాక్షపరిడు
దాడింబపండు ఖర్జూరపండు ఆవుపాలు చల్లనెయ్యి లఘుకరద్రవ్యములు. నుఖీయు
పథ్యకరద్రవ్యములు. ఇవి గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యకరములు.

గర్భిణీస్త్రిలకు అపథ్యము.

శ్లో॥ అతివ్యాయామనిద్రాచ భారస్యహానంపరమ్ । అథచ
గరణంస్వన్నః కఠినే కుక్కుటాసనమ్ । శోకక్రోధ భయం
వేగం పీడా వయస రేచనే । ఉపవాసశ్చతీక్ష్ణోష్ణం గురువిష్టం
భిభోజనమ్ । రక్తం నిశ్వసనంశ్వభే శయనం మద్యమాహి
వమ్ । ఉత్తాన శయనంయచ్చ గర్భిణీ తుత్యజేత్సదా॥

తా. మిక్కుటముగ సంచారము నేయుట పగలు నిద్రించుటకడుభారమును
మ్రోసుట జాగరణనేయుట కఠినాసనముననిద్రించుట కొంతగూర్చుండుట యేడ్చుట
కోపమును జెందుట భయపడుట మలయూత్రవేగము నడ్డగించుట పీడం జెందుట వయస
విరేచనములను నేవించుట పువవాసమునేయుట యెండలో దిగుగుట నిష్ప్ర సెగయం
దుండుట గురుకరద్రవ్యముల మలబద్ధకరద్రవ్యములు నేవించుట రక్తమును దీయుట
నిష్టూర్పవాతమును విడుచుట పల్లములూగూర్చుండుట (నేలపై బరుండుట) కల్లును
బట్టె పెరుగును ద్రాగుట వెలకిలబరుండుట యివి గర్భిణీస్త్రిల కపథ్యకరంబులగు
టచే వానిని వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పాఠే
నిడిమామిడి శగినత్వంప్రదాయ కారావృతామదేశిక శిష్యోత్తమ
సమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతుర్ధురీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టారు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజేమే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
వంధ్యార్వరూప గుప్తార్తవ యోనిశూల యోని
చూర్మాంగ పుష్పా వనోగవ రోగ నిదాన
శిచ్చిక్తాస్సనిదాన గర్భిణీ రోగ
చికిత్సాక్రమ పథ్యాపథ్య
లక్షణయుక్తం పంచవక
ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— షోడశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ శంభుం పినాకినం బాల చంద్రభూషం కృపార్ణవమ్ ।
సర్వ పాప - రం నిత్యం నీలకంఠ మహంభజే ॥

తా. సుఖస్వరూపుడు పినాకమను ధనుస్సు ధరించినవాడు చంద్రశేఖరుడు
కరుణాపరిపూర్ణుడు సర్వపాపకముల బోకడచువాడు ఆద్యంతరహితుడు నగు నీల
కంఠుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాభి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
కేర్కొనబడిన నేనువైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠమైన బసవరాజీయమును నీ
గ్రంథముయొక్క షోడశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అస్సగ్ధర నిదానము.

శ్లో॥ [అయ్యర్వేదే] శాకోపవాసా దతిమైధునాచ్చ విదాహిభి
శ్వాస్ర మతీవచుప్తమ్ । ప్రవర్తతే యోనిషు నాదశాలీ
హ్యస్సగ్ధరంతం ప్రబంబహివిద్యాత్ ॥

తా. మిక్కుటముగ కూరల భుజించుట వృషవాసము నేయుట అతిమైధు
ము నేయించుకొనుట రాహుకర్తవ్యముల నేవించుట ఈకారణములవలన రక్తము
మిక్కుటముగ జెడి శబ్దముతోగూడి యోనియందుగ ప్రవించు. ఇదియ అస్సగ్ధర
మనంబడు. (అస్సగ్ధరమన పసుమరొగము.)

వాతాద్యస్పృగ్ధర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] వాతాత్సహులం సంజాతం సఫేనం కింశోకం
భవేత్ | పితౄశ్చరక్తంకృష్ణంవారక్తముష్ణం ధృతజ్వరమ్
పాండువర్ణం కఫాద్రక్తం పిచ్చిలం బహుశంధితమ్ | త్యజే
స్మూర్చా జ్వరయతం త్రితయం సాన్నిపాతకమ్ ||

తా. హులగుట రక్తము నులుగుతోగూడి 'మారుగుపువ్వు వర్ణముగవెడ
లుట యాలక్షణములుగలది వాతాస్పృగ్ధరమనియు రక్తము యెఱ్ఱగ లేక నల్లగ వెడ
లుట వృష్ణముగ రూక్షముగ నుండుట యాలక్షణములు గలది పితౄస్పృగ్ధరమనియు
రక్తము పాండురవర్ణమై జగటగ విస్తారముగ గట్టిగ వెడలిన శ్లేష్మాస్పృగ్ధరమనియు
వాతపిత్త శ్లేష్మాస్పృగ్ధరలక్షణంబులంగలది సన్నిపాతాస్పృగ్ధరమనియు తెలియవలయు
ఈ సన్నిపాతాస్పృగ్ధరం బసాధ్యము. ఈ 4 విధములైన అస్పృగ్ధరములలో దేనియం
దేని మార్చజ్వరము గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాత్సహులంధునిరం పిత్రేనీలం జ్వరా
న్వితమ్ | కఫాస్పిచ్ఛంత్రిలింగంతు త్యజేత్సర్వం జ్వరాన్వి
తమ్ | అపథ్యవర్త్మగం స్త్రీణాం రక్తపిత్త మస్పృగ్ధరమ్ ||
శాల్యన్నం పయసఃపానం శీతంశస్తం విరేచనమ్ ||

తా. యోనిశూలిం చిరక్తమువెడలిన వాతాస్పృగ్ధరమనియు నీలముగ వృష్ణముగ
వెడలిన పితౄస్పృగ్ధరమనియు బంకగవెడలిన శ్లేష్మాస్పృగ్ధరమనియు వాతపిత్త శ్లేష్మా
స్పృగ్ధరలక్షణంబులంగలది సన్నిపాతాస్పృగ్ధరమనియు తెలియవలయు. ఈసన్నిపాతా
స్పృగ్ధరంబసాధ్యము కుసుమరోగముల యందపథ్యము సేయుటవలన రక్తపితౄస్పృగ్ధ
రముజనించు. (మఱియు జ్వరముగాని లేక త్వయముగాని లేక శ్వాసముగాని లేక
క్షయోపద్రవంబులుగాని గల కుసుమ రోగిని వర్జింపవలయు) కుసుమరోగమున
శాల్యన్నమును పాలనుసేవించుట పథ్యకరంబు. మఱియు కుసుమరోగమున చల్ల
విరేచనమున కొంగవలయు.

శ్లో॥ [నిత్యవాఢీయే] అపథ్యరోషత్ప్రీణాం వై రక్తపిత్తమస్పృగ్ధ
రమ్ | తదేవప్రదరం ప్రోక్త క్రియాకార్యాప్రపైత్తకే ||

బసవరాజీయే - షోడశ ప్రకరణే

తా. అస్పృగరగోగములలో శ్రీలు అపథ్యంబులుజేసిన రక్తపైతాస్పృగరము జనించు. ఇదియ ప్రదరగోగమనంబడు. ఇది హరించుటకై రక్తపిత్త చికిత్సంజేయ వలయు.

అస్పృగర చికిత్స.

శ్లో॥ ససితం శైలనిర్వాసం వీతంతంశులవాదిణా ।

అస్పృగరం నిహంత్యాశు సువర్ణ ఇవపన్నగాన్ ॥

తా. మాడయెత్తును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తుపంచదార యీరెంటినిబియ్యపుకడుగుతో నూరిత్రాగిన “గరుత్మంతునిచే నర్పములు హతంబగు చందంబున” కుసుమ రోగములు హతంబగు. (లేక నేతిబీరామరసములో రాయపురి పంచదార జీలకఱ్ఱ చూర్ణముగలిపి త్రాగిన కుసుమరోగములు హరించు.)

శ్లో॥ పద్మకేసరసంస్పృష్టం నవసీతం సహోద్రకమ్ ।

సితాసనాధంజయతి మహావేగ మస్పృగగమ్ ॥

తా. తామరయగరులు బొద్దుగచెక్క వీనిని నూరి ఆవువెన్న పంచదార గలిపి నేవించిన ప్రబలమైన కుసుమరోగములు హరించు.

గీ॥ ఆరెచెక్కలయూటయు నందుఁబూచ

దారయునుసూనెఁ జేరిచి త్రాగకొకటి ।

జాతిఫలములఁ దగనావు నేతవండి

కడఁగి సేవింపఁ గుసుమరోగములుమాను ॥

సీ॥ శ్రీకరంబుగగొల్ల జడ్డిచూకురసంబు బట్టెపెరుగున ననుచాన మొప్ప । నరుదొండపులిసేరు నాకురసంబును బట్టెపెరుగున ననుచాన మొప్పఁ । జేకొనిదుచ్చేరు నాకురసంబును బట్టె పెరుగునను పానమొప్ప । రక్తమండలపాకు రససంయుతము చేసి బట్టె పెరుగున ననుచానమొప్ప । రమణతోబొట్ల బెండా కు రసముపెరుగు । సరవిగా రావిచెక్క రసంబుపెరుగు ; పశ్యముగ నారగింపంగ భవ్యముగను । గామినీజాలకుసుమ రోగములుమాను ॥

సీ॥ వెండియుకోమ్మనపిండి వేళ్ళరసంబు దగబంచదారతోఁ దా
గవలయు । నరయఁగజిన్నంగియాకు రసంబును దగఁబంచదా
రతోఁ ద్రాగవలయు సన్నపావలిమున్న జొన్నలకడుగును
దగఁ బంచదారతోఁ ద్రాగవలయు । వెలగయాకు రసంబు
వెన జీలకఱ్ఱయుఁ దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు । మేలు
గా రేగు కంతు మేక పాలు । చౌటపరిఘాకురసమును ఛాగ
దుగ్ధ । పానములు సేయునప్పుడు పథ్యమున్నఁ । గామినిజా
లకుసుమ గోగములుమాను ॥

ప్రదారాంతక రసము.

శ్లో॥ [చరకే] శుద్ధసూతం తథాగంధం శుద్ధవంగకయాప్యకమ్ ।
ఖర్పరంచవరాటంచశాణతోలం పృథక్పృథక్ ।
తృతీయతోల కంగ్రాహ్యులోహ చూర్ణందదేత్స్పధీః ।
కన్యాసీరేణ సంమర్ద్య దినమేకం భిషగ్వరః ।
అసాధ్యప్రదరంహంతి భక్షణాన్నాశ్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తగరభస్మము రజతభస్మము శుద్ధి
జేసిన కఫరి గవ్వలభస్మము యివి దినసుకొకటింటికి శాణప్రమాణము లోహభస్మము
తులములో 3 వ భాగము యిటుల వీరినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములోనుంచి కలబంద
రసముతో 1 దినము మర్దించి మాత్రలుజేసి సేవించిన అసాధ్యప్రదరము నిస్సంశయ
ముగ హరించు.

కుసుమములకు బాలసూరోద్దయము.

శ్లో॥ [చరకే] సూతంత్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతంభాను
తీక్ష్ణంచనేత్రమ్ । ఆరూఢంతచ్ఛత్రుర్ధంగగన శరయుతంనూ
చంనర్వతుల్యమ్ । ఏతందద్యాన్నిహంతి జ్వరవనదహంశ
సకాశంచఛర్దిమ్ । వాండుస్త్రిహప్రమేహం క్షయగుదజ
రంగదోషంచపుంనామ్ । నారీణాంయోనిదోషం బహ

ప్రదరాం మూత్రకృచ్ఛగించ సర్వమ్ । నామ్నాయంబాల
సూర్యోదయమఖిలగదహర్యోఽపి తో యంమునీంద్రైః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 8 భాగములు శుద్ధి
జేసిన వసనాభి 3 భాగములు తామ్రభస్మము వుక్కుభస్మము యివిచినుసు 2 భాగ
ములు యింగువ ½ భాగము అభ్రకభస్మము 5 భాగములు మిరియాలు 16½ భాగము
యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముజేసి 5 చిన్నములయెత్తును (ఆవుసేతితో
గాని లేక జాజికాయచూర్ణముతోగాని లేక మేడిచెక్కరసముతోగాని లేక మేడి
కాయత రసముతోగాని లవంగములు జీలకఱ్ఱ ఆచువాని యనుపానముతోగాని లేక
ఆరెచెక్క రసముతోగాని లేక తత్తద్రోగాను గుణ్యానుపాన విశేషములతోగాని)
సేవించిన జ్వరము క్వాసకాసములు వాంతి పాంశువు ప్లిహము ప్రమేహము క్షయము
మూలవ్యాధి వుపదంకాది లింగగోగములు యోనిదోషము ప్రదరము మొదలగు
కుసుమరోగములు సర్వమూత్ర కృచ్ఛగులు వీనిని హరింపజేయు. (మఱియు నీ
బాలసూర్యోదయమును తామరయగులు ఆవువెన్న పంచదార ఆచువాని యను
పానముతోడ సేవించిన కుసుమరోగములు హరించు.

చంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రత్యేకం * కర్షమాత్రంస్యాత్సూతం† తా
మ్రుంతథాభక్తిమ్ । ద్విగుణంగంధకంచైవ కృత్వా కజ్జలికాం
శుభామ్ । ముస్తాదాడిమదూన్వోఽఘైః కేతకీస్తనజద్రవైః । సహ
దేవ్యాఃకుచూర్యాశ్చ పర్వటస్యాపివారిణా । రామశీతలికా
తోద్దైశ్శతావర్యారసేనచ । భావయిత్వాప్రయత్నేన దివసే
దివసేపృథక్ । తిక్తాగుడూచికాసత్త్వం పర్వటోశీరమాగధీ ।
శ్రీగంధంశారిబాచై పాంసమాంశంసూక్ష్మచూర్ణితమ్ । ద్రా
క్షాదికకషాయేణ సప్తభాపరిభావయేత్ । తతోధాన్యాశ్ర
యంకృత్వా వట్టఃకార్యాశ్చణోపమాః । అయంచంద్రకళా
నామ్నారసేంద్రపరికీర్తితః । సర్వపితృగదధ్వంసీ వాతపితృగ

* గోలమాదాయనూతం † కాంఠం.

దాపహః । అంతర్బాహ్యమహదాహ విధ్వంసనమహఃకునః ।
గ్రీష్మకాలేశరత్కాలే విశేషేణ ప్రశస్యతే । కురుతేనాగ్ని
మాంధ్యంచ మహా దాపజ్వరంహరేత్ । భ్రమంమూర్ఛాం
హరత్యాశు స్త్రీణాంరక్తం మహాస్రుతమ్ । ఊర్ధ్వాధోరక్త
పిత్తంచ రక్తవాంతివిశేషతః । మూత్రకృచ్ఛాగ్నిసర్వాణి
నాశయేన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము లేక కాంతభస్మము అధ్రకభస్మము
యివి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము శుద్ధిజేసిన అమృశిలగంధకము 6 కర్షములు యిటుల
వానివెల్ల ఖల్వములోనుంచి కాటుకవలె మర్చించిపిదప భద్రమునైలు నాడిమపండు
గరికవేళ్ళు మొగలిచిన్న సహజేవి కలబంద పర్పాటకము శామరతూండ్లు అడవి
సదాప పిల్లిపీచుల అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి
దానికి సమముగ చేదుబీగ తిప్పనత్తు పర్పాటకము వట్టివేరు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము
గూడపాలవేరు అనువానిని సమభాగములుగ నూత్నముగ మార్లముజేసి గలిపి పిదప
ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార యిప్పపువ్వు లేనె తవక్షీరి యప్తిమధుకము
అనువాని కషాయముతో 7 దినములుభావనజేసి సెనగగింజలంత మాత్రలజేసి 15దిన
ములు ధాన్యరాశియందుంచి ద్రాక్షపండు లేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవిం
చిన సర్వపిత్తగోగములు వాతపిత్తగోగము లోన మిక్కుటముగ తాపము వెలపటి
తాపము అగ్నిమాంధ్యము కడుతాపజ్వరము భ్రమ మూర్ఛ అధికమైన ప్రాపముగల
కుసుమరోగములు ఊర్ధ్వాధోగత రక్తపిత్తములు రక్తపువాంతి సర్వమూత్రకృచ్ఛా
ములు వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు. మఱియునీరసమును గ్రీష్మశరత్కాల
ములే యందు సేవించుట కడుప్రశస్తంబు లేక నీరసమును జాజికాయ సేవి వీనిని
సేతితోవండి యీ యనుపానముతోడగాని లేక ఖర్జూరపండు లేనె అ నితో
గాని లేక గుమ్మడుపండు లేనె అనువానితోగాని సేవించిన కుసుమరోగములు
అస్థిప్రాపము రక్తపిత్తము హరించు. లేక కరక్కాయచూర్ణము అధ్రకభస్మము
పంచదార సింహురము వీనిని సేవించినను లేక పూర్వోక్త భౌలనూగ్యోచయరసము
నపు మహాచంద్ర కళారసము ననుపానముగజేసి సేవించినను అస్పృగ్దరము అస్థిప్రా
పము వీనిని హరింపంజేయు. మామిడిచెక్కరసములో 7 నూనెబాట్లు 4 సున్నపు
బొట్లు గలిపిత్రాగిన యెట్టి కుసుమరోగ మైనను హరించు.

సిందూరాది వటకములు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] సిందూరంగోస్తనీత్రాద్రం భక్త్యుతే
మాసపంచకమ్ । అస్పృగ్దరాస్థిప్రదరం తామ్యుతేనాత్ర
సుశయః ॥

తా. దీప్తద్రాక్షపండు చంద్రిము (అనగా సిందూరము) వీనిని తేనెతో
మర్దించి మాత్రలుజేసి 5 మాసములు సేవించిన కుసుమకోగము అస్థిస్నానము వీనిని
నిస్సంశయముగ హరింపజేయు.

పాతాదిఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సాతాగైరికమోచ దాడిమ మహానింబ
ప్రియంగ్వంబుదైః । ద్రాక్షోదుంబర చందపాగరువిషాలో
ద్రాంబుజంబృష్టిభిః । హపుషైస్తైర్ముసలీమృణాల కదళీకందా
న్వితైస్సాధయేత్ । సక్షిరంతుజపారసే ఘృతమిదంస్త్రీ
ణాం మహాశోణితమ్ ॥

తా. శిరుబొడ్డి కావీరాయి బూరుగబంక దాడింబపండు పెద్దవేపచెక్క
ప్రేంకణము కురువేరు ద్రాక్షపండు మేడిచెక్క శ్రీగంధము అగరు అలివన లొడ్డు
గుచ్చెక్క వట్టివేరు నేరేడుపలుకులు బోడతరపాకు నేలతాటిగడ్డలు తామరతూండ్లు
అరటిదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానికి 4 గింతలు దాసాని
పువ్వుల రసముగలిపి వీనికన్నిటికి రెండింతలు ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి గలిపి పక్వ
ముగవండి 4 మాడలయెత్తును సేవించిన కుసుమకోగములు హరించు.

జంబూది ఘృతము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఆదాయశుష్కం జంబూనా మాధకం
సాధుకుట్టితమ్ । వల్కలస్యద్రోణ జలేపక్త్వా పాదాపశే
షితే । దధిమస్తుగుడంచైవ ఘృతం పాతాళగారుడమ్ ।
ప్రస్థంప్రస్థం ప్రదాతవ్యం కల్కంకుడవ మావపేత్ । బి
ల్వం సమధుకంలోద్ర మోచం పద్మం సకేసరమ్ । ద్రాక్షా
కుటజ బీజాని ఛాతకి కుసుమంతేఛా । ఖర్జూరం నాగపు
ష్పంచ సమంగాదాడిమీఫలమ్ । పాతా ముస్తాజమో
దంచ చూత జంబూ ఫలంతేఛా । కశేరుక కపిత్థంచ కా

రభిః పృశ్నిపర్ణి కా । ఏతైఃపక్ష్యైశ్శుభభాంజే ప్రయోజ్యం
భిషగుత్తమైః । రక్తపిత్తమతీసారం సరక్తంచాప్యస్పృగ్ధరమ్ ।
యోనిదోషాస్థినిస్రావం రక్తార్శశ్చవివాశయేత్ ॥

తా. ఆథకప్రమాణ మెండిన నేరేడుపట్టు శిదియొట్టి ద్రోణప్రమాణము
నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి అంశు పెటుగుమిదిమిగడ బెల్లము ఆవు
నెయ్యి దూసరితీగరసము అనువానిని దినుసు కొక్కొక్క ప్రస్థము చొప్పునగలిపి
పిదప యంశుమారేడువరుగు యిప్పపువ్వు లొద్దుగ చెక్క బూరుగబంక తామరయగ
రాలు ద్రాక్షపండు కొడిసెపాలవిత్తులు ఆగెపువ్వులు ఖర్జూరపండు సుంపంగిపూవులు
మంజిష్ఠి దాడింబపండు శిరుబొద్ది థుంగముపైలు అజామోదము మామిడివరుగు నేరేడు
పలుకులు నెమ్ముటములు వెలగపండు యిలందవేరు నక్కతోక పొన్న అనువాని
కల్కమును దినుసుతు కుడప్రమాణము చొప్పునగలిపి పక్వముగవండిసేపించిన రక్త
పిత్తము రక్తాతీసారము అస్పృగ్ధరము యోనిదోషము అస్థిస్రావమురక్తార్శస్సుహరించు.

కుసుమరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జంబూమంబరవల్కులం ఖదిరజాసారం
ప్రసూనంతథా । నారికేళభవంచక్రవర్ణకదళీకందంతథాతండు
లమ్ । లాఠాచూర్ణ విమిశ్రితం మధుయుతంరాత్రిస్థితంపాయ
యేత్ । గర్భాస్పృక్ప్రదరాస్రపిత్త సికతామేహైర్భృశం
ప్రీడితా ॥

తా. నేరేడుచెక్క మేడిచెక్క చండ్రకొనలు నారికడపుపువ్వు నల్లయరటి
గడ్డ బియ్యము లక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెలోగలిపి యొక
రాత్రియునిచి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీయొక్క రక్తస్రావము ప్రదరము (అనగా చీర
వ్యాధులు రక్తపిత్తము సికతామేహము హరించు.

సీ॥ వసుధవిష్ణుక్రాంత రసము లవంగంబు జీలకఱ్ఱయవండి సేవ
నొకటి , మేడిచెక్కలపూటతోడ లవంగంబు నేలకిగూరిచి
క్రోలనొకటి । వెసపై డిప్రతాకు రసజాతిఫల లవంగంటులేలకి
జీలకఱ్ఱనొకటి । యేడుతాడులకల్లు సేవ సేరులనూనె బెల్లంబు
మిరియంబు నెల్లమూడు । నేరులునుగూర్చి వేడ్కక సేవనొకటి

అరయసే యాషధంబైన ననుభవించి । పథ్యములుసేయ
మానునుదధ్యముగను । గాటిలంబైన కనుమరోగంబులెల్ల ॥

గీ॥ తమిదపిండిని జెన్నున దడిపి కొన్ని ।
కుడుములుగవండి యవియును గోవు నేత ।
రాయపురి పంచదారయు రమణతోడ ।
బాసములుసేయఁ గునుమరోగములు మాను ॥

ఉ॥ చిక్కని జీడిగింజ లొకసేరును నోమపుపొట్టు సేరుసుం ।
జక్కెర పాతగొబ్బెరయుఁ జయ్యరెండును రెండుపాపులుక ।
ద్రొక్కి కలంగ పత్రమును దోరపుచిక్కుడుపత్రతోయముక
మక్కువనేతితో గొనగ మానును గాతల యెఱ్ఱచీరలుక
అస్థిస్థావ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదాసే] శుభ్రంరక్తం వాథవాశారవర్ణ మచ్ఛం
విస్రం యోనిజంస్థావచూపలుః । అస్థిస్థావత్వస్థి మజ్జాప
కర్షమాంత్రేషీస్థాచ్యోషశూలప్రదంచ ॥

తా. రక్తము తెల్లగాని లేక * శారవర్ణముగ గాని లేక తేటగానిగలబై
దుగ్ధంధముగ యోనిమార్గముగ వెడలిన అస్థిస్థావ మనంబడు. ఇది యస్థులయందు
మజ్జనాకర్షించి ప్రేగులయందు శోషను శూలను గలుగజేయు.

అస్థిస్థావ నిదానము.

శ్లో॥ భవేద్రసావిదాసేన యథాతద్వర్ణ మార్తవమ్ ।
తదస్థిస్థావమాఖ్యాత మతికార్య్య ప్రదర్శనమ్ ॥

తా. స్త్రీకిరసవిదాహమువలన రక్తము రసవర్ణముగ బైలువెడలిన అస్థిస్థావ
మనంబడు. దీనియం దధికముగ శరీరము కృశించు. (మఱియు అస్థిస్థావరోగమున
జ్వరముగాని లేక క్షయోపద్రవములుగాని లేక శ్వాసముగాని లేక మేహోపద్రవం
బులుగాని గలిగియుండిన యసాధ్యంబనియు లేకుండిన సాధ్యంబనియుదలియవలయు

* శారవర్ణమన—యెచ్చగు పచ్చనిరంగుల నీలవర్ణము.

మఱియు సాధ్యంబుగనుండు అస్థిస్రావరోగము నివర్తించుటకై 4 మాసములు పూర్గు చంద్రోదయమును కేవలపవలయు.)

శతావరీ ఘృతము.

శ్లో॥ పంచేద్భృతస్యద్విప్రస్థం శతావర్యారసాథకే! ఆఢకంమహిష
క్షీరం ప్రస్థం గోక్షురకంతథా । ప్రస్థంచ మాషయాషస్య
దత్వాకల్మీ కృతైర్ఘృతే । శారిబామధుకింద్రాక్షా చందనో
శీరవత్సకైః । ముస్తయాచమృణాశేన కాకోల్యాదిగణేనచ ।
పరూషపద్మకింజల్క సమంగోత్పలకర్షకైః । సిద్ధేపూతేక్షిపే
త్స్రస్థం సిశాయా మాక్షీకస్యవా । ఏతత్ప్రమ్యక్ప్రయిరజీత
ప్రదరేస్థినిస్రతుౌ । అంతర్దాహేర క్తపి తైక్షీ శేరేతసిపై త్తకే
మూత్రకృచ్ఛ్చక్షు యోగ్యా దేత్సన్తామూ బృహణాపరమ్ ॥

తా. ఆపునెయ్యి 2 ప్రస్థములు పిల్లిపీచర వేళ్ళరసము 2 ఆఢకములు బ్రతు
గాలు ఆఢకము పల్లెరురసము 1 ప్రస్థము మినుపకట్టు 1 ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్ల
ట్టి బానలోబోసి అంచ గూడసాల యష్టిచుకుచు ద్రాక్షపండు శ్రీగంధము వట్టి
కీరు కొడిసెసాల తుంగముపైలు తామరతూండ్లు కాకోల్యాదిగణములో జెప్పబడిన
వృక్షములు ఖడ్జూరపండు తామరకేసరములు మంజష్టి నల్లకలువమంపలు అనువాని
ల్కమును దినుసు కొక్కొక కర్షము చొప్పన గలిపి పక్వముగ గాచి వడియగట్టి
గను పంచదారగాని తేనెగాని 1 ప్రస్థముగలిపి సేవించిన ప్రదరము అస్థిస్రావము
ంతర్దాహము రక్తపిత్తముక్షీణరేతోదోషముపిత్తరోగము మూత్రకృచ్ఛ్చము క్షయము
న్మాదము దప్పి వీరిని హరింపజేయుటయే గాక శరీరపుష్టిని సగా గలుగజేయు.

ముసల్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ముసలీఖదిరామలకీత్రికంటక జంబూత్వగ్వరీ
క్వాళః । అస్థిస్రావం ప్రదరం ప్రవాహికాస్ర పిత్తమాశు
నాశ యతిధ్రువమ్ ॥

తా. నేలతాటిగడ్డలు చంద్రచెక్క వుసిరికెపప్పు పల్లెరు నేరేడుచెక్కపిల్లి
రరవేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకొచిత్రాగిన అస్థిస్రావముప్రద
రు ప్రవాహిక రక్తపిత్తము శీఘ్రముగ హరించు.

బలాది కమాయము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] బలాభిన్నరుహాధాత్రివల్కలంచారిమేదకమ్ ।
కావ్యోన్మగ్ధరపితృస్మ గన్ధిస్థావనిషూదనః ॥

తా. ముత్తవపులగము తిప్పతీగ వుసిరికపప్పు తెల్ల తుమ్మకొనలు వీనిని కమాయముకాచి త్రాగిన ప్రపరము రక్తపిత్తము అస్థిస్థావము (తెల్లచీరరోగము) వీనిని హరింపజేయు. (లేక ఆరెదొండ వేరు గంధకము కొతిమెర్లు పిప్పలి అనువాని మార్గముగానిలేక యోగం గుగ్గిలమునుగాని గలిపి కేవలించిన అస్థిస్థావముహరించు.)

ఉ॥ తింగేడువేరు చెక్కయు నుదారత నల్లని ప్రత్తిమాకులుం ।
సంగతి నుత్తరేణపు రసంబును నొక్కొకద్రవ్యమందునా ।
వంగ విభూతిశర్కర యువర్యమరీచముఁగూర్చి సేవచే ।
తింగెడు వేగనూను వసుధాస్థలికాంతల చీరరోగముల ॥

నీ॥ గొడ్డుకాకరచెట్టు గడ్డరసంబును జల్లయు వంగభస్మంబు
నొకటి । కువలయంబును నుప్పికోమ్ముగంధంబును జల్లయు
వంగభస్మంబు నొకటి । వెలసిన తింగేడు విత్తులచూర్ణంబు
చల్లయు వంగభస్మంబునొకటి । మీఱిన యాదొండవేరును
గొతిమెర్లు చల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి చెలఁగి యూ
యాషధంబును సేవజేసి పథ్యముగనున్న మానును బరగ
వేగ । వ్యాధులెల్లను ధరణి నవశ్యముగను । తేలు విష
మెక్కి మంత్రతాన దిగినయట్లు ॥

శ్లో॥ తాటిరేకులచూర్ణంబు తగిన పంచ ।
దారమిరియంబు గూర్చియు ద్రాగినపుడె ।
మీస నేత్రల కడుపులలోన నున్న ।
పలువిధంబులఁ దెల్ల జీరలు దొలంగు ॥

కుసుమరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముగ్ధగోధూమమాప్తీక శాలిజాంగలజారసాః ।
పథ్యకూశ్మాండ పత్తూర పటోలం తిండులీయకమ్ ।

ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం ధాత్రీఫల ఘృతంమధు ।

ప్రదరే ర క్తపిత్తేన పథ్యవర్గముదాహృతమ్ ॥

తా. పెసరకట్టు గోధుమలు 70 దినములకు పండిన వడ్లు జాంగలమాంసము ముదుగుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికుర (కొయ్యతోటకుర) పొట్లకాయ ట్టికుర ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు వుసిరికపండు నెయ్యి తేనె వి కుసుమర క్తపిత్త రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] పయస్యాముద్గయూషేనభోజనంస్యాదస్సగరే ।

ఉదుంబరశలాటూని దుగ్ధంమధుపిబేత్తథా ।

అస్సగరవినాశాయతథాస్పృక్ష్పిత్తశాంతయే ॥

తా. పాలయుక్తముగ గాచబడిన పెసరకట్టు ముదిరిన * మేడికాయలు పుపాలు తేనె యివి అస్సగర పిత్తరోగములయందు శాంతకరంబులు.

కుసుమరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ కట్వమ్లవణతౌరమత్స్యమద్యవిదాహినః ।

మాషానిష్పావతిలజ కుళుత్థంలశునందధి ।

ప్రదరే ర క్తపిత్తేనా ప్యసథ్యమితికథ్యతే ॥

తా. కారము పులుసు వుప్పు తౌరములు మత్స్యములు కల్లు విదాహకర్త ద్రవ్యములు మినుములు అమములు (చిక్కుడుకాయ) నువ్వులు పులవలు కెల్లుల్లిపాయ పిలుగు, యివి ప్రదర క్తపిత్త అస్థిస్రావ రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

యోనివ్యాపత్తి నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వింశతిర్యోష దోయోనే ర్నిర్దిష్టారోగసం

గ్రహే । మిథ్యాచారేణతాస్త్రిణాం ప్రదుష్టేనార్తవేనచ ।

జాయంతేబీజనోషాచ్చదైవాచ్చశృణుతాఃపుథక్ ॥

తా. యోనిదోషములు 20 విధంబులని రోగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్న యది యివి మిథ్యాహార విహారములవలన దుష్టరక్తమువలన బీజదోషమువలన ది వయోగమువలన స్త్రీలకు జనించు వా రిలక్షణంబుల బ్రత్యేకంబుగ వచించెద.

* ఇదే అర్తకాయ.

శ్లో॥ నా ఫేనిలముదావృత్తా రజఃకృచ్ఛేణముంచతి । వంధ్యాం
దుష్టా ర్తవాంవిద్యా ద్విపుతానిత్యవేదనామ్ ॥ పరిపుతా
యాభవతి గ్రామ్యధర్మేణగుగ్భృశమ్ । వాతలాకర్క
శాస్త్రభాశూలనిస్తోదపీడితా । చతస్పష్వపిచాద్యానుభవం
త్యనిలవేదనాః ॥

తా. యోనివలన నార్తవము నులుగుతోగూడి కడుకష్టంబగుటవలన వెడలిన
పుదా వర్తమనంబడు. ఆర్తవము దుష్టంబగుటవలన వంధ్యయనంబడు. ఎల్ల పుడు
వేదనగలిగి యుండిన విపుతమనంబడు. మైధునమువలన కడుపీడగలిగిన పరిపుతమనం
బడు. కౌతిన్యము శూలగలిగియుండిన వాతమనంబడు మతియు పైజెప్పబడిన పుదా
వర్తవంధ్యవిపుత పక్షుతములను 4 యోనిగోగములయందు వాత వేదన గలిగియుండు.

శ్లో॥ సదాహంక్షీయతేరక్తం యస్యాస్సలోహితక్షయా । సవాత
ముద్వమేద్భీజం వామినీరజసాన్వితమ్ । ప్రస్రంసినిస్రంసతేతు
క్షీభితాదుఃప్రజాయినీ స్థితంస్థితం హంతిగర్భంపుత్రఘ్నీరక్త
సంక్షయాత్ । అత్యర్థంపి త్రలాయోనిర్దాహాకజ్వరాన్వితా ।
చతస్పష్వపిచాద్యానుపిస్తలింగోచ్ఛ్రయోభవేత్ ॥

తా. యోనివలన వేడిగ అధికముగ రక్తమువెడలిన లోహితక్షయ మనం
బడు రజోయుక్తశుక్రము వాతయుక్తముగ ప్రవించిన వామిని యనంబడు. యోని
స్థానమువలన నార్తవము భీష్టంబైన ప్రస్రంసిని యనంబడు. దీనియందు మర్దన
వలన పగా బాగుగా ప్రావము గలుగకుండు దానంజేసి దుఃఖప్రసవమునకు కారణం
బగు, యోనియందు రక్తక్షయమువలన గర్భమునిలువకుండిన పుత్రఘ్ని యనంబడు.
యోని కడు దాహయుక్తమై పండి జ్వరయుక్తముగనుండిన పిత్తజ్వయనంబడు.
పైజెప్పబడిన రక్తక్షయ వామిని ప్రస్రంసిని పుత్రఘ్ని అను 4 యోనిగోగములయందు
పిత్తలక్షణంబులే యధికముగ గలిగియుండు.

శ్లో॥ అత్యాసంధాతసంతోషం గ్రామ్యధర్మేణగచ్ఛతి ।
కర్ణిన్యాంకర్ణ కాయోనా శ్లేష్మాస్యగ్భృష్ప్రజాయతే ।
మైధునాచరణాత్పూర్వం పురుషాదతిరిచ్యతే ।

బహుశశ్చాతిచరణా తయోర్భీజంసవిందతి ।

శ్లేష్మలాపిచ్ఛిలాయోనిః కంఠాయుక్తాతిశితలా ।

చతస్పష్వపిచాద్యాసు శ్లేష్మలింగోచ్ఛ్రయోధ వేత్ ॥

తా. దృఢమైధునమువలన సగా సుఖమునుపొందకుండెడి యోని ఆత్యానంద మనంబడు. యోనియందు కఫరక్తమువలన కమలముయొక్క మిదైవలె మాంసకం డముగలిగిన కల్లికయనంబడు. పురుషునికిసురతమువలన సుఖముగలుగుటకు ముందే ద్రవించి విరామమును జెందెడి యోని చరణమనంబడు. పలుమారు రతికేళించేగింప. ద్రవింపక పురుషునికివిదప ద్రవించెడియోని అతిచరణమనంబడు. (చరణ అతిచరణ దోషములుగల యోనియందు గర్భధారణము గలుగకుండు.) బంకగకడుయుక్తము; కడుచల్లగనుండుయోని శ్లేష్మవమనంబడు. పూర్వోక్త ఆత్యానందకల్లిక చరణ అతి చరణములను 4 యోనిగోగములయందు కఫలక్షణములే యధికముగ గలిగియుండు.

శ్లో॥ అనార్తవాస్తనీషండి ఖరస్పృశ్చాతుమైధునే ।

అతికాయగృహీతాస్తరుశ్చాస్త్యండినీభ వేత్ ।

వివృతాతిమహాయోని స్సూచీవక్త్రాతిసంవృతా ।

సర్వలింగసముత్థానా సర్వదోష ప్రకోపజా ।

చతస్పష్వపిచాద్యాసు సర్వలింగనిదర్శనమ్ ।

పంచసాధ్యాభవంతీహ యోనయ స్సర్వదోషజాః ॥

తా. ఋతువు స్తనములు లేక మైధునకాలమున గరగరగనుండు భగము గలస్త్రీ పండిని యనంబడు. యావనముగలస్త్రీకి స్థూలమైన లింగ సంబంధము వలన యోనియండునువలె బైలువెడలిన అండినియనంబడు యోనిముఖము కడుని వృతంబై యండిన మహాయోనియనంబడు. కడుసంకుచితమైన ద్వారముగలయోని సూచివక్త్రమనంబడు. సర్వదోషములయొక్క ప్రకోపమువలన సర్వలక్షణంబులం గల యోనిసాన్నిపాతక మనంబడు. మఱియు పూర్వోక్తపండిని అండిని మహా యోని సూచివక్త్రము అన 4 యోనిగోగములలో సర్వదోషలక్షణంబులు గల్గి యుండుటవలన 4 ను త్రిదోషమువలన జనించిన 5 వదియగు సాన్నిపాతక యోని గోగంబును ఆసాగ్యంబును.

కదంబాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కదంబమూలవల్కలంచ ఖదిరాంగారమిశ్రితమ్ । మాసంనారీపిబేత్కాస్త్వీధం యోనిశూలనివీడిత ॥

తా. మొగులు కడిమి వేరుపట్ట చండ్ర గుంటగలగర వీనిని కషాయముకాచి 1 మాసము స్త్రీ త్రాగిన యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ రాస్నాశ్వగంధావాసాభి శ్శృతలపశూలనుత్పయః ।
వాసోపకుంచి కాజాజి వచారాస్నాచచిత్రకమ్ ।
యవానీసైంధవంతౌరగ పిష్టాయుక్తంఘృతేనతు ।
మర్మయోనిజశూలఘ్నం పేయముష్ణోదకాదిభిః ॥

తా. సన్నరాస్నము పెన్నేరుగడ్డ ఆడ్డసరము వీనిని పాలలోవైచి గాచి త్రాగినను లేక ఆడ్డసరము నల్లజీలకఱ్ఱజాజికాయ వన సన్నరాస్నము చిత్రమూలము వోమము పైంధవలవణము వీని నుష్ణోదకముతో నూరియందు నెయ్యిగలిపి త్రాగినను మర్మస్థానములయందు శూల యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ పేటికామూలలేపాచ్చ యో నిర్భిన్నాప్రశామ్యతి ॥

తా. పేటికామూలమును నూరి లేపనముజేసిన యోనిపగుళ్ళు మానును.

ఫల ఘృతము.

శ్లో॥ [అశ్వినే] మంజిష్ఠామధుకంకుష్ఠం త్రిఫలాశర్కరాబలా ।
మేదాపయస్యాకాశోలీమూలుచై వాశ్వగంధజమ్ । అజామో
దాహరిద్రద్వేతథా కటుకాహిణీ । ఉత్పలంకుముదండ్రా
తౌకాకోతాచందనద్వయమ్ । ఏతేషాంకాష్ఠికైర్భాగైర్ఘృత
ప్రస్థంవిపాచయేత్ । శతావరీరసంక్షీరంఘృతాద్దేయంచదుర్గు
ణమ్ । సర్పిరేతన్నరఃపీత్వాస్త్రీషునిత్యంవృషాయతే । పుత్రా
స్సంజనయెన్నాకీమేధాథ్యాస్త్రియదర్శివాన్ । యాచైవా
స్థిరగర్భాస్యా ద్యాచవాజనయేచ్ఛ్యుతమ్ । స్వల్పాయుషం
వాజనయో ద్యాచకన్యాం ప్రసూతయతే । యోనిదోష్టేరజో

దోషేపరిస్రావేచశస్యతే | ప్రజావర్ధ సమాయుష్యంసర్వగ్రహని
వారణమ్ | నామ్నా ఫలఘృతం హ్యేతదశ్వభ్యాం నిర్మితంపురా ||

తా. మంజిష్ఠి అతిమధురము చంగల్యకోష్ఠు త్రిఫలములు పంచదార సుత్తవ
ఫలగము మేద పిన్నపాల తేలుమణివేరు పెన్నేరుగడ్డ అజామోదము పసుపు మ్రాని
పసపు కటుకరోహిణి నల్లకలువగడ్డలు తెల్లకలువగడ్డలు దాక్షిణ్యండు కాకోళి షీర
కాకోళి చందనము రక్తచందనము వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి
కల్పముజేసి ప్రథమప్రమాణము నేలిలోగలిపి నేతిః 4 గింతులు పిల్లిపీచరవేళ్ళరసము
పాలుగలిపి ఘృతము శేషించునటులకాచి పురుషుడు నేవించిన వీరవృద్ధి గలవాడై
ప్రతిదినము స్త్రీలో సంభోగము నేయు మజియు దీనిని గర్భస్రావము మృతప్రసవము
గలస్త్రీ అల్పాయువుగల సంతానమును పుట్టించెడి స్త్రీ కన్యకలప్రసవించెడి స్త్రీ
నేవించిన మేధ సౌందర్యముగల పుత్రులంగను. యీ ఘృతము యోనిరోగము రజో
దోషము (సరిస్రావదోషము సర్వగ్రహదోషములు) వీనిని హరింపజేసి సంతానవృద్ధిని
ఆయువునుగలుగజేయు. ఈ ఫలఘృతము అశ్వినీ దేవతలవలన నిర్మింపబడియె.

సిద్ధార్థకాది ఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సిద్ధార్థకం వచాబ్రహ్మీశంఖపుష్పీపున
ర్నవా । పయస్యాతి త్రిఫలాకుష్ఠం తథా కటుకరోహిణీ ।
శారిబాద్వయ యప్త్యాహ్వ చోరకం సుమనోలతా । వృషా
పుష్పంసమంజస్తా దేవదారుర్మహాషధమ్ । పిప్పల్యాభ్రంగ
రాజంచ నిశాశ్యామా సువర్చలా । దశమూల మసామార్గ
మశ్వగంధా శతావరీ । జలద్రోణే పచేదేతా న్భగైర్ద్విపల
కై రిమాన్ । తత్కషాయంపరిస్రావ్యఘృతస్యాదాఢకేపచేత్
పాచితం తచ్ఛృతంయుక్త్వా గాయత్ర్యాచాభి మంత్రితమ్ ।
ద్విమాస గర్భిణీనారీ షణ్మా సాదుపయోజయేత్ । సర్వజ్ఞం
జనయేత్పుత్రంసర్వామయవివర్జితమ్ । అస్యప్రభావాక్కుటీస్థ
స్ఫుటవాగ్వ్యాహరత్యపి । యోవిదుష్టాశ్చయానార్యోకేతో
దుష్టాశ్చయేనరాః । వన్ధ్యాపిలభ తేగర్భంశూరంపణ్డీతమానినః

తా. తెల్లవాలు వస మండూక బ్రహ్మ శంఖ పుష్పి గలిజేరు పిన్న పాల త్రిఫల ములు చంగల్వకోస్తు కటుకరోహిణి * గూడపాల నల్లగూడపాల అతిమధురము చోరకము జాజతీగ అడ్డసరపువ్వులు మంజిష్ఠి దేవదారు శొంఠి పిప్పలి గజపిప్పలి గుంటగలగర పసపు నల్ల తెగడ సావర్జలవణము దశమాలములు పుత్రరేణు పెన్నేరు గడ్డ పిల్లిపీచర వీనిని దినుసును 2 పలములు చొప్పున దంచి ద్రోణాశ్రమాణ ముదకము బోసి కషాయముకాచి వడియగట్టి ఆఢక వ్రేమాణము నెయ్యిగలిపి ఘృతము శేషించు నటుల కాచి గాయత్రీమంత్రముతో నభిమంత్రించి గర్భము ధరించిన 2 మాసములు మొదలారవమాసమువరకు నేనించిన సర్వరోగ వివర్జిత రాత్రై సర్వజ్ఞుడైన పుత్రునింగను ఈ ఘృతముయొక్క ప్రభావమువలన గర్భమందలి శిశువునకు స్ఫుటమైన వాక్కుగలుగు. మఱియు నిది శ్రీయొక్క యోనిరోగమును పురుషునియొక్క శుక్రదోషమును హరింపజేయు. మఱియు గొడ్రాలైన శ్రీగర్భముధరించుపండితుడగు కొమరునింగను.

వచాద్యవ లేహము.

శ్లో॥ వచోప కుంచికాజాజీ కృష్ణావృషభసైంధవమ్ ।
అజామోదా యవతౌర చిత్రకం శర్కరాన్వితమ్ ।
పిష్ట్యా ప్రసన్నయాలోడ్య ఖాదే తద్భృతభర్జితమ్ ।
యోనిపార్శ్వతి హృద్రోగ గుల్మారో వినివృత్తయే ॥

తా. వస నల్లజీలకఱ్ఱ జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు అడ్డసరము సైంధవలవణము అజామోదము యవతౌరము చిత్రమాలము అనువాని చూర్ణమును నేతిలో వేయించి శర్కర గలిపి ప్రసన్నచును పేరుగల పద్యముయొక్క యనుపానముతోడ నేనించిన యోని పార్శ్వభాగమునందలి శూల హృద్రోగము గుల్మము అర్శస్సు వీనిని హరింపజేయు.

యోనికంద విదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దివాస్వప్నాదతి క్రోధాద్వావ్యయామాదతి మైథునాత్ ।
క్షౌతాచ్చనఖదంతాద్వైర్వాతాద్యాః కుపితా మలాః ।
పూయశోణిత సంకాశం లకుచా కృతినన్నిభమ్ ।
ఉత్పద్యతే యదాయోనౌ నామ్నా కందస్సయోనిజః ॥

* ఇదే సుగంధిపాల.

తా. పగలు నిద్రించుట కడుక్రోధమును శ్రమను జెండుట అతిమైధునము వందు బ్రవర్తించుట నఖిదంతాచులవలన యోనియందు గాయము దగులుట ఈ కారణములవలన యోనియందు వాతాదిదోషములు బ్రకోపించి చీము రక్తము అను వానితో దుల్యమైనవర్ణము నిమ్మపండుయొక్క ప్రమాణముగలదై గండ్రముగనుండు మోసపుయుంటలను గలుగఁజేసిన యోనికంద మనంబడు.

వాతయోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షం వివర్ణం స్ఫుటితం వాతకందం వినిర్ది శేత్ ॥

తా. రూక్షవివర్ణముగలిగి పగిలియుండినవాతయోనికందమని నెలియవలయు.

యోనికంద చికిత్స.

శ్లో॥ గైరికాన్మూఢ్ జఠర రజన్యం జినకట్ఫలాః ।

పూరయేద్యోని మే తేషాం చూర్ణైః క్షౌద్ర సమాన్వితైః ।

త్రిఫలాయాః కషాయేణ సక్షౌద్రేణచ నేచయేత్ ।

ప్రమదా యోనికందేన వ్యాధినా పరిముచ్యతే ॥

తా. కావరాయి మామిడిపవ్వు పసపు సురమతాయి కాయఫలము వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి యోనియందు ధారణముజేసినను లేక త్రిఫలకషాయములో తేనెగలిపి నేచనముజేసినను యోనికందము హరించు.

ఆఖు తైలము.

శ్లో॥ ఆఖోర్మాంసం సపది బహువా సూక్ష్మఖండికృతం తత్తైలేఖ

పాచ్యం ద్రవతినియతం యావ దేతేనసమ్యక్ । తత్తైలాక్తం

వసనమనిసం యోని భాగేదధారా సత్యంప్రీడాజనకమబలా

యోనికందంనిహంతి ॥

తా. ఎలుకమాంసముయొక్క సన్నని తునకల సూనెలోవైచి ద్రవించి తైలముతో గలియువరకు కాచి దానిలో వస్త్రముడడిపి యోనియందు ధరించిన జ్ఞాకారక యోనికందము హరించు.

పిత్తజ యోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ దాహరాగజ్వరయుతంవిద్యాత్పిత్తాత్మకంతుతమ్ ॥

తా. దాహాయుక్తముగ యెఱ్ఱుగ తాపయుక్తముగనుండిన పైత్తకయోని కందముని చెలియవలయు.

కఫయోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ నీలపుష్ప ప్రతీకాశం కంఠామంతం కఫాత్మకమ్ ॥

తా. నీలపుష్పవర్ణముగ కంఠాయుక్తముగ నుండిన కఫజ యోనికందముని చెలియవలయు.

సన్నిపాతజ యోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వలింగ సమాయుక్తం సన్నినూతాత్మకం వదేత్ ॥

తా. పూర్వోక్త వాతపిత్తకఫలక్షణయుక్తంబుగనుండిన సన్నిపాతజయోని కందముని చెలియవలయు.

గుఢాచ్యాది వర్తి.

శ్లో॥ గుఢాచీ త్రిఫలాదంతి క్వాఢ్యేవ పరివేష్టితైః ।

పిప్పలీ మరిచై ర్వాషై శ్చతాహ్వ కుష్మసైంధవైః ।

వత్తిస్తుల్యా ప్రదేశిన్యా ధార్యాయోని విశోధిని ॥

తా. పిప్పలీగ త్రిఫలములు దంతివేరు వీనిని కషాయముతో పిప్పళ్ళు మీరి యాలు వుద్దులుపిల్లిపిచర చెంగలవ్వకోస్తు సైంధవలవణము ఆనువానిని నూరివత్త్రము నకు బట్టించి జుట్టును ప్రేలావావంత వత్తిశేసి యోనియందుధరించిన యోనిరోగము హరించు. యోనిస్వచ్ఛముగ నగు.

పిష్టజంబూక లేపము।

శ్లో॥ పిష్టజంబూక సంపిష్టం పక్వంతిం త్రిణిసంయతమ్ ।

లేపమాత్రేణ నారీణాం యోనికందహరంపరమ్ ॥

తా. పిష్టజంబూకమును (పీతలోధమును) దంచి చూర్ణముజేసి చింతపండు లోగలిపి పక్వముగవండి యోనిపై బూసిన యోనికందము హరించు.

గర్భపాత సదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భయాభిఘాతశీర్ష్ణోష్ణ పానాశననిషేవణాత్ ।

గర్భః పతతిర క్తస్యసశూలం దర్శనంభవేత్ ॥

తా. భయము అభిఘాతము పినింజెండుట తీక్షణము వృష్ణముగలయన్నోదకముల
సేవించుట ఈకారణములవలన శూలయుక్తముగ గర్భస్రావమొనరించునముగలుగు.

గర్భస్రావ పతన కాలము.

శ్లో॥ ఆచతుర్థాత్తతోమాసా త్ప్రసవేద్గర్భవిద్రవః ।

తతస్థిర శరీరస్య పాతః పంచమషష్ఠయోః ॥

తా. 4 మాసములవరకు గర్భము ద్రవముగ నుండు. ఇది ప్రసవించిన స్రావ
మనంబుడు. 5 వ లేక 6 వ మాసమున గర్భము కఠినంబుగ నుండు. ఇది పడిన
గర్భపాతమనంబుడు.

గర్భస్రావ కారణము.

శ్లో॥ గర్భోభిఘాతవిష మాసనపీడ నాద్యైః పక్వంధ్రుమాదవ
ఫలం పతతిక్షణేన ॥

తా. అభిఘాతము విషముముగ గూర్చుండట పీడ మొదలగు కారణముల
వలన “పక్వమైన ఫలమొకింతయుభిఘాతమువలన వృక్షముననుండిపడుచందంబున”
గర్భము స్వస్థానముననుండి తక్షణమున పతనంబగు.

గర్భపాతోప ద్రవములు.

శ్లో॥ ప్రస్రవమానే గర్భస్యాద్దోహశ్శూలశ్చపార్శ్వయోః

పృష్ఠరుక్పదరానాహకా మూత్ర సంగశ్శబ్దాయతే ॥

తా. గర్భస్రావకాలంబున దోహము పార్శ్వ పృష్ఠములయందు శూల
ప్రదరము అనాహము మూత్రప్రలిబంధము అను నుపద్రవంబులు గలుగు.

స్థానానంతరగత గర్భోపద్రవము.

శ్లో॥ స్థానాత్స్థానాంతరేతస్మిన్నీయాత్వపిచజాయతే

ఆమపక్వాశయాదాతు ఊభపూర్వహ్యూపద్రవాః ।

తా. గర్భము స్వస్థానముననుండి చలించి యితరస్థానగతంబైన ఆమపకా,
శయములయందు ఊభపూర్వకమైన యుపద్రవములు గలుగు.

ప్రతిమాస గర్భాషధములు.

శ్లో॥ [నిత్యరాధియే] మధుకింసాకబీజంచ పశుస్యాసురదారుచ ।
అశ్మంతకఃకృష్ణతిలాస్తామ్రవల్లి శతాపరీ । వృక్షాదనీపయ
స్యాచలతాచోత్పలశారిబా । అనంతాశారిబారాన్నా పద్మా
మధుకమేవచ । బృహతీద్వయకాశ్మర్యః క్షీరీశృంగాస్తచో
ఘృతమ్ । ప్లేశ్మిపర్ణిబాశిగ్రుశ్వదంష్ట్రామధుపర్ణికా । శృంగా
టకంబినద్రాక్షకసేరుమధుకంసితాః సప్తైతాన్వయసాయో
గాన్నర్థశ్లోకసమాపనాత్ । క్రమాత్సస్తసు మాసేషుగర్భే
స్రవతియోజయేత్ । ఏతాఽషధయఃకర్షమితాశీతతోయేన
సంపిష్యపలమితేనదుగ్ధేనాలోడితాఃపాతవ్యాః॥

తా. ప్రథమమాసమున గర్భపాతముగలిగిన అతిమధురము మునగవిత్తులు
క్షీరకాకోళి దేవదారు అనువానిని 2 వ మాసమున అశ్మంతకము నల్లనువ్వులు మం
జిష్టి పిల్లిపీచర అనువానిని 3 వ మాసమున ఒడలిక క్షీరకాకోళి నల్లకలువ సుగంధి
పాల అనువానిని 4 వ మాసమున దురదగొండి సుగంధిపాల సన్నరాన్నముములుగు
దామెర అతిమధురము అనువానిని 5 వ మాసమున చిన్నములక పెద్దములక నేల
గుమ్మడు కర్కాటకశృంగి దాల్చిన్ని నెయ్యి అనువానిని 6 వ మాసమున కోల
పొన్న మత్తవళులగము మునగపల్లెరు గుమ్మడు అనువానిని 7 వ మాసమున పరిక
గడ్డ తామరతూండ్లుద్రాక్షపండు కచోరములు అతిమధురము శర్కర అనువానిని
ప్రతిమాసమునకొక కర్షప్రమాణము చొప్పున వెచ్చించి శీతోదకముతోనూరి పల
మెత్తుప పాలలోగలిపి త్రాగిన గర్భపాతము గలుగకుండు.

గర్భపాతమునకు లజ్జాభుకాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లజ్జాభుర్దాతకీపుష్ప ముత్పలంమధులోద్ర
కమ్ । జలస్థయాస్త్రియాపీతంగర్భపాతనివారయేత్ ॥

తా. అంతరదామెర ఆరెపువ్వు నల్లకలువ అతిమధురము లొద్దుగ పీనిని కషా
యముకాచి స్త్రీని నీళ్ళలోగూర్చుండబెట్టి పానముజేయించిన గర్భపాతము హరించు.

గర్భపాతమునకు శర్కరాది యోగము.

శ్లో॥ శర్కరాబిసతిలంసమాంశకం మాక్షికేనసహభక్ష్యతేయదా ।
నాస్తిగర్భపతనోద్భవం భయంపాపభీతి రివతీర్థసేవయా ॥

తా. శర్కర తామరతూండ్లు నువ్వులు పినిని సమభాగములుగ నూరి తేనె
యనుపానముతోడ భక్షించిన “తిర్థ సేవన జేయువారలకు పాపభీతిలేకుండుచందం
బున” గర్భపాతభీతి గలుగకుండు.

గర్భచలనమున హీబేరాది కషాయము.

శ్లో॥ హీబేరాదివిహముస్తా మోచశక్తైశ్శృతంజలమ్ ।
దద్యాద్ధర్మేప్రచలితే ప్రదరేకుషీరుజ్యపి ॥

తా. వట్టివేరు అతివస తుంగముపైలు బూరుగబంక కొడిసెపాలచిత్తులు
పీచి కషాయముకాచి త్రాగిన గర్భచలనము ప్రవరము కూల హరించు.

మూఢగర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ మూఢఃకరోతిపవనః ఖలుమూఢగర్భంమూలంచ యోనిజఢ
రాదిషుమూత్రసంగమ్ ॥

తా. కుంతితగతిగల వాతము యోని కడుపు అనువానియందు కూలన
మూత్రప్రతిబంధమును గలుగజేయుటవలన గర్భము బైలువెడలకుండు. ఇదియ
మూఢ గర్భమనంబడు.

మూఢగర్భగతి తద్భేదములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] భుగ్నోనిలేనవిగుణేనతత సుగర్భసంఖ్యానుతి
త్యబహుధానముపైతియోనిమ్ । ద్వారంనిరుధ్య శిరసాజఠ
రేణకశ్చిత్కశ్చిచ్ఛరీర పరివర్తిత కుబ్జదేహః । ఏకేనకశ్చిదపర
స్తుభజద్వయేన తిర్యగ్గతో భవతి కశ్చినవాఙ్మూఖోన్యః ।
పార్శ్వపవృత్తగతిరేతితద్ధైవకశ్చినిత్యప్రధాగతిరియన్తి పరా
చతుర్థా । సంకీలకఃప్రతిముఖఃఃరిఘోధబీజ స్తేషూర్వబాహు
చరణైశ్చిరసాచయోనిమ్ । సుందీచయోభవతికీలకవత్సకీ

దృశ్యైఃఖురైఃప్రతిఖురస్సహికాయనంగీ । గచ్ఛేన్నృజద్వయ
శిరాస్సచబీజకాభ్యోయోనాస్థితస్సపరిఘః పరిఘేనతుల్యః ॥

తా. విగుణవాతమువలన గర్భము విపరీతమై అడ్డమై అనేకవిధములుగ యోని ద్వారముల జెందు. అది ఘుఖ్యముగ 8 విధములు యెట్లనిన—గర్భము యోనిముఖ మును మస్తకమువలన నడ్డగించుట పురముచే నడ్డగించుట శరీరము పొద్దుటచే సంకుచితదేహముగలదై యడ్డగించుట 1 భుజముతోగాని లేక 2 భుజములతోగాని యడ్డగించుట అడ్డమైన ముఖముగలదై యడ్డగించుట అధోముఖమై యడ్డగించుట పార్శ్వభంగమువలన మల్గినగతిగలదై యడ్డగించుట యీప్రకారముగ యోనిముఖ మునకు గర్భమువలన 8 విధములైన గతులుగలుగు (రెండవప్రకారముగ గతిగల గర్భమునువచించెద) గర్భమునకు సంకీలకము ప్రతిఖురము పరిఘము బీజము అన 4 విధములైన గతులుగలుగు. అందు గర్భము హస్తపాదముల పొడవుగ మనిచికొని శిరమును ముంగుగజేసికొని యోనిముఖమును జెంది గూటమువలె ద్వారమునంగుండిన సంకీలకమనియు హస్తపాదములు గొరిసెలవలె బైట గనుపించుచు తక్కినశరీరము లోన నేదగులుకొనియుండిన ప్రతిఖురమనియు 2 భుజములు తలముందుగగలదై నబీజక మనియుగడియవలె యోనిముఖము నందడ్డపడియుండిన పరిఘమనియు తెలియవలయు

అసాధ్యమూఢగర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ అపవిద్ధశిరాయాతు శీతాంగీనిరపత్రపా ।

నీలోత్థతసిరాహంతి సాగర్భంసచతాంతథాః ॥

తా. మెడవిరిగినటుల నిలువకుండుట శరీరముచల్లగ నుండుట ప్రజ్ఞ లేకుండుట ప్రక్కలయందు పచ్చనివర్ణము లేక నీలవర్ణముగల సిరలువ్యాపించియుండుట యిట్టి లక్షణములుగల గర్భిణిగాని లేక దానియొక్క గర్భముగాని మృతి జెందునని చెడియవలయు.

గర్భమూల లక్షణము.

శ్లో॥ గర్భాస్పందనమావీనాం ప్రణాశశ్శ్యావపాండుతా ।

భవేదుచ్ఛ్వాసపూతిత్వం శూనతాంతర్భృతేశికౌ ॥

తా. గర్భము చలింపకుండుట ప్రసవవేదననిలుచుట వొడలు కపిలవర్ణముగ గాని లేక తెల్లవర్ణముగ గాని యుండుట శ్వాసోచ్ఛ్వాసములయందు దుర్గంధము

వేసుట కడుపుబ్బుట ఈ లక్షణమువలన లోనగర్భము మృతిజెందినదని తెలియ. వలయు.

గర్భమరణ హేతువు.

శ్లో॥ మాసనాగంతు భీర్మాతు రుపతాపైః ప్రసీషితః ।

గర్భవ్యాపద్యతేసుతో వ్యాధి భిశ్చప్రసీషితః ॥

తా. మాస్యపుయొక్క మాసనిక అగంతుక దుఃఖమువలనగాని లేక వ్యాధి వలన గాని గర్భపిడగలిగి గర్భము గర్భాశయమున మృతిజెందు.

అసాధ్యగర్భిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ యోనిసంవరణంసంగః కుతోమక్కల్ల ఏవచ ।

హన్యన్త్రియంమూఢగర్భేయథో క్తాశ్చాప్యప్రద్రవాః ॥

తా. వాయువుయొక్క సంబంధమువలన యోనిసంకోచం బగుట ప్రక్కల యంగు గర్భము చగులుకొనియుండుట మక్కల్ల కూలఁజేపకము కానము శ్వాసా ద్యుపద్రవములు గలుగుట ఈలక్షణములుగల గర్భిణి మృతిజెందునని చెలియవలయు

వికృతాకృతి గర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ ఋతుస్నాతాతుయానారీ స్వప్నే మైఘనమాచరేత్ । ఆర్తి

వంవాయురాదాయకుతోగర్భంకరోతిహి । మాసిమాసివివ

రేత గర్భిణ్యాగర్భలక్షణమ్ । కలలంజాయ తేతస్యావర్జితంపై

త్పైకైర్దుణైః । సర్వవృశ్చికకూశ్మాండ వికృతాకృతయశ్చ

యే । గర్భాచ్యతేత్రయైవజ్ఞేయాః పాపకృతోభృశమ్ ॥

తా. ఋతుస్నానముజేసిన దినమున మైఘనము జేయబడినటుల స్వప్నము గాంచెడి స్త్రీయొక్కవాతము రక్తమునుగ్రహించి ప్రక్కలయంగు గర్భము లే పిండాకృతిగంజేసి ప్రతిదూరమున వృద్ధింజెందింపును సర్వగర్భలక్షణము క్లమగ నేయు. వివసను దానియందు పిత్తాశయాసంబంధబులను అస్త్రులు పెద్దవలెలు మొదలగునవి లేకుండుటజేసి సర్వము తేలు గుమ్ముడుకాయ మొదలగువానిల నేదైన నొకదానియొక్క యాకారముగ లగినను. ఈ మాడాకృతులుగల గర్భము పాప కృతంబని చెలియందగు.

యోనిసంవరణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతలాన్యన్నపానాని గ్రామ్యధర్మప్ర
జాగరమ్ | అత్యర్థం సేవమానాయాగర్భిణ్యామోనిమార్గజః |
మాతరిశ్వాప్రకుపితో యోనిద్వారస్యసంవృతిమ్ | కురుతే
రుద్ధమార్గత్వా పునరంతర్గతోనిలః | నిరుణధ్యాశయద్వారం
పీడయన్గర్భసంస్థితిమ్ | నిరుద్ధవదనోచ్ఛ్వాసోగర్భశ్చాశువిప
ద్యతే | ఉచ్ఛ్వాసరుద్ధహృదయాం పాశయత్యథగర్భిణీమ్ |
యోనిసంవరణం నామవ్యాధిమేతంప్రచక్షతే | అంతకప్రతి
మంఘోరం నారభేత్తు చికిత్సితుమ్ ||

తా. వాతకర అన్నపానములు మైశ్రునము జాగరణము అనువానిని విక్కు
టముగ గర్భిణి నేపించుటవలన యోనిమార్గమునందు వాతము బ్రకోపించి యోని
మమును సంకుచితముగ జేసి దానివలన లోనంబ్రవేశించి గర్భాశయముఖము నడ్డ
ంచి పీడను గలుగజేయు. దానివలన గర్భముయొక్క నోరు ముక్కు నడ్డగింప
శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు జెడలక గర్భమునేని లేక గర్భిణియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాస
ములు బాధింపబడుటవలన గర్భిణి నేని నశింపజేయు. ఈ రోగమును యోనిసం
వరణమని నచించెదరు. ఇది యమునితో దుల్యంబగుటచే చికిత్సానర్హము.

వాతసంకుచిత గర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనగర్భసంకోచా తప్రిసూతిసమయేపివా |
గర్భంసజనయేన్నారీ తస్యాశ్శృణు చికిత్సితమ్ |
కుట్టయేన్మృసలేనైషా కృత్వాధాన్యములూఖలే |
విషమంచాసనంచూసం సేవేతప్రసవాద్ధిపి ||

తా. పసవకాలము వాతమువలన గర్భము సంకోచమునుజెంది ప్రసవము
గాకుండిన రోగిలోధాన్యమువేసి రోకలితో చాలకాలమువరకు నంచునటులం
జేయవలయు. మాటియు విషమాసనమును విషయమైన యాసనమును నేవించు నటు
లం జేయవలయు.

కృష్ణాది లేపము

శ్లో॥ కృష్ణావచా చాపి జలేన్ పిప్ల్యై సైరండ్రైలా ఖలునాభిలే
పాతే । సుఖక్రమాతగ కురుతేంగనానాం నివీడితానాం బ
హుభిః ప్రమాదైః ॥

తా. పిప్ల్యు వస వీనిని నుడకముతోనూరి అందాముదముగ లిపి బొడ్డుపై
లేపనముజేసిన కడుప్రమాదమువలన మిక్కిలితముగ పీడ జెందుచుండు శ్రీ సుఖ
ముగ ప్రసవించు.

మాతులుంగాది లేపము.

శ్లో॥ మాతులుంగస్య మూలంతు మభుకంసంయుతం తథా ।
ఘృతేన సహితంపీత్వా సుఖంనారీ ప్రసూయతే ॥

తా. మాదీఫలపువేరు అతిమధురము అనువానిచూర్ణమును నేతిలోనిపి
త్రాగిన శ్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

ఇత్తుమూల బంధము

శ్లో॥ ఇత్తురు త్తరమూలం నిజ తనుమానేన తంతునా బధ్వా ।
కటివిషయేగర్భపతీ సుఖేనసూతేఽలింబతేనాపి ॥

తా. చెఱుపయొక్క పుత్తరపుతట్టువేరును తనంత పొడవుగల నూలుతో
బంధించి నడుము మందు గట్టికొనిన ఆరిస్యములేక శ్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

సుఖ ప్రసవము.

శ్లో॥ తాళస్యచో త్తరంమూలం స్వప్రమాణేనతంతునా
బధ్వాకట్యాంతునియతం సుఖంనారీ ప్రసూయతే ॥

తా. తాటిచెట్టయొక్క పుత్తరపు తట్టువేరును తనంత పొడవుగల నూలుతో
బంధించి నడుముయందు గట్టికొనిన శ్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

అపామార్గ బంధము.

శ్లో॥ ప్రత్యక్ష్పస్పృః పారిశద్రస్యయద్వా మూలం యేద్వాకా
జంఘాసముత్థమ్ । కట్యాంబద్ధంయోషితాం సత్ప్రసూతిం
యో గాయత్వాసంహృతం సాధుకుర్యాత్ ॥

తా. తెల్లయత్తచే. పేరు వేపవేరు వెలుమసంధివేరు అనువానిలో దేనిని గాని శుభవారనక్షత్ర యోగములయందు చెచ్చి నడుముయందు గట్టుకొనిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

గర్భోద్ధరణ విధి.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హస్తేనసర్పిషాక్తేన యోనేరంతర్గ తేనసా ।

మృతేతుగర్భగర్భిణ్యా యోనాశస్త్రం ప్రవేశయేత్ ।

శస్త్రశాస్త్రార్ధనిపుణా లఘుతాస్తా భయోర్నితాః ॥

తా. గర్భమున శిశువు మృతిజెందిన శస్త్రశాస్త్రార్ధనిపుణుడు హస్తలాఘు వముగలవాడు నగువైద్యుడు హస్తమునకు నెయ్యినిబూసికొని భయవిహీనుడై శస్త్రమును యోనియందు బ్రవేశింపజేసి మృతగర్భమును ఛేదించవలయు.

శ్లో॥ సచేతనంతుశస్త్రేణ నకథంచచారయేత్ ।

సభార్యమాణోజననీ మాత్మానంచాపి మారయేత్ ।

వోపేక్షేతమృతంగర్భం ముహూర్తమపిపండితః ।

సచానుజననీంహంతి ప్రభూతాన్నంయథా పశుం ॥

తా. గర్భస్థశిశువు జీవించియుండిన సాహసాదులచే ఛేదించజనదు, అటు శిశువు గర్భిణీ స్త్రీ నశించెదరు. మఱియు మృతగర్భమును బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు తుణకొలంబైన నుపేక్షింపజనదు. ఏలయనిన మిక్కుటముగ పశువుచే భుజింపబడిన యన్నము జీర్ణముగాక దానింజంపు చందంబున శిశువు గర్భిణినిజంపు.

మృతగర్భ ఛేదనవిధి.

శ్లో॥ యద్యదంగంహిగర్భస్య యోనాసజ్జతితద్విషక్ ।

సమ్యగ్భినిర్హ రేచ్చిత్వా రక్షేన్నారీంప్రయత్నతః ॥

తా. యోనిద్వారమున దగులుకొనియుండు మృతశిశువుయొక్క అంగముల జాగరూకుడై ఛేదించి వెలిపరచి స్త్రీని రక్షింపవలయు.

సూతికారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగమర్దోజ్వరః కంపః పిపాసాగురుగా

త్రతా । శోథశ్శూలాతిసారౌచ సూతికారోగలక్షణం ।

మిథ్యోపచారాత్సంక్లేశా ద్విషమాజీర్ణభోజనాత్ । సూతి
కాయాశ్చయేరోగా జాయంతేదారుణాస్తుతే । వాయుః
ప్రకుపితఃకుర్యాత్సంరుఘ్యరుఘ్యతమ్ । సూత్యాస్తు
హృచ్చిరోవస్తి శూలం మక్కల్ల సంజ్ఞకమ్ । జ్వరాతిసారశో
ఘాశ్శశూలానాహ బలక్షయాః । తంద్రారుచిప్రసేకాద్యాః
కఫవాతామయోద్భవాః । కృచ్ఛసాధ్యాహితేరోగాఃక్షీణ
మాంసజలగ్నితః । తేసర్వేసూతికానామ్నా రోగాస్తేచా
ప్రప్రద్రవాః ॥

తా. ఒడలునొప్పి జ్వరము వణుగు దప్పి శరీరమునబలుపు 'వాపు శూల విరే
చనములు ఈ లక్షణములన్ని లిగిన సూతికా (బాలింత) రోగముని చెలియవలయు.
మఱియు బాలింతయగు స్త్రీశ్రావ్యభోపచారములం జేయించుటవలనగాని క్లేశము
వలనగాని లేక దుష్టాన్నపానములవలనగాని విషమాశనము అజీర్ణభోజనము మొద
లగువాని సేవనవలనగాని కడుభయంకరమైన సూతికారోగముజనించు. మఱియు
నీ సూతికారోగంబున వాతము ఒక్కోపించి స్వస్థానమువలన విడువబడిన రక్తము
నడ్డినించి బాలింతయొక్క హృదయము మస్తకము పొత్తికడుపు అను వానియందు
శూలనుగలుగజేయు. ఈ శూల మక్కల్లకమును పేరంబరంగు. మఱియు జ్వరము
విరేచనములు వాపు శూల కడుపుబ్బరము అశక్తత కఫవాత రోగములవలన గలిగిన
తంద్ర అన్నద్యేషము నోటిలో నీరూరుట యిట్టి వికారంబులుగలిగిన కఫవాత
ములవలన గలిగిన సూతికారోగముని చెలియవలయు. అందు మాంసము బలము
అగ్నిక్షీణించియుండిన కష్టసాధ్యము. ఇవి యన్నియు సూతికారోగములనియు
సూతికోపద్రవములనియు చెలియందగు.

సూతికారోగ సామాన్య చికిత్స

శ్లో॥ సూతికారోగశాంత్యర్థం కుర్యాద్వాతహరీంక్రియామ్ ॥

తా. సూతికారోగము శమించుటకై వాతహాశకర చికిత్సం జేయవలయు.

అమృతాది కషాయము.

శ్లో॥ అమృతానాగరసహచరభద్రోత్కటపంచమూలకంజలదః ।

శృతశీతంమధుయు క్తంశమయత్య చిరేణసూతికాతంకమ్ ॥

తా. తిప్పతీగ శొంతి ములుగోరింట వాచిలి లవంగపట్ట పంచమాలములు
తుంగముస్తై. వీనిని కషాయముకొచి చల్లార్చి యుకింత తేనెగలిపి త్రాగిన తల్.
క్షయమున సూతికారోగము హరించు.

దేవదార్వాది కషాయము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] దేవదారు వచాశుష్కం పిప్పలీ విశ్వ
భేషజమ్ । కట్ఫలంముస్తభూనింబ తిక్తాధాన్యహరీతకీ ॥ గజ
కృష్ణాచ దుస్సస్పర్శా గోక్షురం ధన్వయాసకమ్ । బృహత్పత్ర
విషాచిన్నా కర్కటం కృష్ణజీరకమ్ । సమభాగాన్వితై రేతై
సింధురామతసంయుతైః । క్వాథమప్తావ శేషంతుప్రనూతాం
పాయయేత్ స్త్రియమ్ । శూలకాసజ్వర శ్వాసమూర్ఛాకంప
శిరో ర్తిభిః । యుక్తంప్రలాపతృడ్ధాహతంద్రాతిసారశాంతిభిః ।
నిహంతిసూతికారోగం వాతపిత్తకఫాన్వితమ్ ॥

తా. దేవదారు వచ చెంగల్యోష్టు పిప్పళ్ళు శొంతి గుమ్మడులేసు తుంగ
ముస్తైలు నేలవేము కటుక రోహిణి ధనియాలు కరక్కాయ గజపిప్పలి రేగటిగూల
పల్లేరు దురదగొండి నేలములక అతివస తిప్పతీగ కర్కటకశృంగి నల్లబీలకట్ట
వీనిని సమభాగములుగడంచి అప్తావశేషముగ కషాయము కొచి అందు సైంధవలవ
ణము నేటిలో పొంగించబడిన యింగువ గలిపి బాలింత త్రాగిన శూల కాసము
జ్వరము శ్వాసము మూర్ఛ వణుకు తలనొప్పి వదరుట దప్పి దాహము తింద్ర అతి
సారము వాంతులు అనువానితో గూడియాండు సూతికారోగమును త్రివోషజనిత
సూతికారోగమును హరింపజేయు.

వజ్రకాంజికము.

శ్లో॥ పిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యంశుంఠీయవానికా । జీరకేద్వేహరి
ద్రేచబిషాసావర్చలంతథా । ఏతై రేనాషధైః పిష్టై రారనాశం
విపాతయేత్ । ఆనువాత హరంవృష్యం కఫఘ్నం వహ్ని
దీపనమ్ । వజ్రకం కాంజినామ స్త్రీణామగ్ని వివర్ధనమ్ ।
సూతికారోగశమనం శూలఘ్నం క్షీరవర్ధనమ్ ॥

తా. పిప్పలి మోడి చెవ్యము శొంఠి వోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ పసుపు మ్రానిపకపు బిడాలవణము శోవర్పలవణము వీనిని దంచి సముముగ కలిపి కాచిస్త్రీ త్రాగిన ఆమవాతము కఫము గాలింతరోగము శూల వీనిని హరింపంజేయుటయేగాక పిర్యవృద్ధి అగ్నిదీపనమును స్తన్యములయందు పాలయొక్క వృద్ధిని గలుగంజేయు.

గర్భవిలాస రసము.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] రసగంధక తుత్థంచత్ర్యహంజంబీరమర్దితమ్ ।
త్రిత్వావితం త్రికటునా దేయం గుంజా చతుష్టయమ్ ।
గర్భిణ్యా శ్శూలవిష్టంభ జ్వరా జీర్ణేషు కేవలమ్ ।

తా. రసము గంధకము మైలుతుత్తము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వ ములోనునిచి నిమృపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి పిదప, త్రికటుక కషాయ ముతో 3 భావనలుజేసి 4 గురిగింజలయెత్తును నేవించిన గర్భిణీశూల విష్టంభము జ్వరము అజీర్ణము హరించు.

గర్భచింతామణి రసము.

శ్లో॥ జాతీఫలంతుంకణంచవ్యోషందై త్యేంద్రర క్తకమ్ । తచ్ఛార్ణం
సమభాగేన మర్దితం ప్రహరద్వయమ్ । జంబీర రసయోగేన
వటీంకుర్యా ద్విచక్షణః । గుంజాద్వయం ప్రమాణేన కృత్యా
వైద్యః ప్రయత్నతః అర్ద్రకస్య రసేనైవ భక్షయే దుష్ట
వారిణా నిహంతి సూతికారోగం భాస్కర స్త్రిమరంధ్రాథా ॥

తా. జాజికాయ వెలిగారము త్రికటుకములు బలురక్కసి కొడిసె కుంకుమ పువ్వు వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 2 రూములు నిమృపండ్ల రసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతోగాని లేక పుష్పాన కాను పానముతోగాని నేవించిన “నూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము దొలంగు నంగి” సూతికారోగము దొలగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రసంతాళం తథాలోహం ప్రత్యేకం కర్షమా
త్రకమ్ । కర్షత్రయంతథాచాభంకర్పారంవంగతా మ్రకమ్
జాతీఫలంతథావ్యోషం గోక్షురంచశతావరీ । బలాతిబలయో

రూపల ప్రత్యేకం తోలకంశుభమ్ । వారిణా వటికాకార్యా
ద్విగుంభలమానతః । సన్ని పాతంనిహంత్యాశు స్త్రీణాంచైవ
విశేషతః । గర్భిణ్యాభ్యురదాహంచ ప్రదరంసూతికానుయమ్

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన తాళకము లోహభస్మము యిది దినుసుకు
కర్ణప్రమాణము అభ్రకభస్మము కి కర్ణములు కర్పూగము వంగభస్మము తామ్ర
భస్మము జాజికాయ త్రికటుకములు పల్లెరు చల్లపిల్లిగడ్డ ముత్తవపులగపువేరు
పెద్దముత్తవపులగపువేరు యిది దినుసుకు తులప్రమాణము యిది నీనినెల్ల ఖల్వ
ములోనునిచి వుష్ణోదకముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించినవిశేష
ముగ స్త్రీలయొక్క సన్నిపాతము గర్భిణీ స్త్రీజ్వరదాహములు ప్రదగము నూతికా
రోగము హరించు.

బృహద్గర్భ చింతామణి రసము.

శ్లో॥ [మాంధవనిదాసే] సూతంగంధం తథాస్వర్ణం లోహం రజత
మాక్షికమ్ । హరితాళంవంగభస్మాప్యభ్రకంసమభాగకమ్ ।
భావనాఖిలుదాతవ్యా రస్యై రేహంపుథక్పృథక్ । బ్రాహ్మీ
వాసా భృంగరాజ పర్వటందశమూలకమ్ । సప్తధాభావయే
ద్వైవో గుంజామానాం నటించరేత్ । గర్భ చింతామణి
రయంపూర్వవత్కథితాగుణాః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము లోహభస్మము
రజతభస్మము స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన తాళకము తగరభస్మము అభ్రకభస్మము
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మండుకబ్రహ్మి ఆడ్డరము గుంటగలగర
పర్వటకము దశమూలములు అనువానిరసములతో ప్రతిదానిచేసేదేసి మార్లభావన
చేసి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన పూర్వోక్త గర్భచింతామణిరసములో
జెప్పబడిన రోగములు హరింపజేయు.

గర్భవినోద రసము.

శ్లో॥ త్రిభాగం త్రికటుందేయం చతుర్భాగంచ హింగుళమ్ । జాతీ
కోశంలవంగంచప్రత్యేకంచ త్రికర్ణమ్ । సువర్ణమాక్షికంచైవ
పూర్వం ప్రక్షిపేద్భుధః । జలేనమర్దయిత్వాథ చణమాత్రా
వటికృతా । నిహంతిగర్భిణీరోగం భాస్కరస్తమిరంయథా ॥

తా. త్రికటుకములు 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము 4 భాగములు జాజిమొగ్గలు అవంగములు యివి దినుసుకు 4 కర్షములు శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము ½ పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి వుష్ణోవకముతో మర్దించి నెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నేవించిన “నూర్యుడువయించుటచే నంభకారము దొలగు గంగి” గర్భిణీ రోగము హరించు.

బృహత్సూతి వినోద రసము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] శుంత్యాభాగోభవేదో ద్వాభాగామరిచ
స్యచ । పిప్పల్యాశ్చ త్రిభాగంస్యా దర్ధభాగంచ రోమకమ్ ।
జాతికోశస్యభాగాద్వా ద్వాభాగాతుత్థకస్యచ । సింధువార
జలేనైవ మర్దయే దేకయామతః । మధునా సహభోక్తవ్యం
సూతికా తంకనాశనమ్ ॥

తా. శొంఠి 1 భాగము మిరియాలు 2 భాగములు పిప్పలి 3 భాగములు పాదరలవణము ½ భాగము జాజిమొగ్గలు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి వావిలాపరసముతో 1 జాము మర్దించి మాత్రలుజేసి తేనెతో నేవించిన సూతికారోగము హరించు.

సూతికారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక కృష్ణాశ్చ తదరం మృతతామ్రకమ్ । చూర్ణితం
మర్దయేద్యత్నా ద్భేకపర్ణిరసేనచ । ఛాయాశుష్కావటీకార్య
ద్విగుంజాఫలమానతః । క్షీరత్రికటునాయుక్తా సూతికాతంక
నాశినీ । జ్వరంతృష్ణారూచీశోథం హంత్యసాధ్యంనసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన కృష్ణాభ్రకము యివి దినుసు కొక్కుభాగము తామ్రభస్మము ½ భాగము యిటుల వీనిని చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనుంచి మండుకాపర్ణిరసముతో మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి 1 డ నెండించి యందొక దానిని త్రికటుకముల పాలతోనూరి యానపానముతోడ నేవించిన అసాధ్యమైన సూతికారోగము జ్వరము దప్పి ఆరచి శోథ వీనిని శ్చయముగ హరింపజేయు.

నూతికాహర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] లవంగంరసగంధౌచయవత్సారంతథాభ్రకమ్ ।
 లోహంతామ్రంసోమకంచ పలమానంసమాహరేత్ । జాతీ
 ఘంకేసరాష్టు వరాంగై లేయముస్తకమ్ । ఛాతకీంద్రయవా
 పాతా శృంగీ బిల్వంచవాలకమ్ । కర్షప్రమాణంసంచూర్ణ్య
 సర్వ మేకత్రకారయేత్ । బరరాస్థ్యాప్రమాణేన వటికాం
 కారయేత్సుధిః । గంధాలికా పత్రరస్తి రనుపానం ప్రదా
 పయేత్ । సర్వాతిసార శమనం సర్వశూల నివారణమ్ ।
 నూతికా శోఫపాండుఘ్నం సర్వజ్వర నివారణమ్ ॥

తా. లవంగములు శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యవత్సారము
 అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము గుమ్మడు యివి దినుసు కొక్కొక
 ఫలము జాజికాయ మాదీఫలము లవంగపుచ్చెక్క కూతురుబుడమ తుంగముపైలు
 ఆగ్రపువ్వు కొడిసెపాల శిరుబొద్ది కర్కాటకశృంగి మారేడువేరు వరువేరు యివి
 దినుసుకు కర్షప్రమాణము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి పుష్టాదకముతోనూరి రేగుగం
 జం మాత్రలుజేసి తృణమంతుమరసముతో నేవించిన సర్వాతిసారములు సమస్త
 శూలలు బాలింతకోగము చాపు పాండువు సర్వజ్వరములు వీనిని హరింపజేయు.

స్తనరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సక్షీరౌ వాప్యరుద్ధౌవా దోషఃప్రాప్య
 స్తనాస్త్రియః । ప్రదూష్యమాంస రుధిరే స్తనరోగాయ
 కల్పతే । పంచానామపి తేషాంహి రక్తజం విద్రధివినా ।
 లక్షణాని సమానాని బాహ్యవిద్రధి లక్షణైః ॥

తా. వాతాదిదోషంబులు దష్టంబులై గర్భిణికిగాని లేక ప్రసవించిన స్త్రీకి
 గాని స్తన్యములయందుజేరి వానియందు మాంసరక్తములంజెరచి వాతపిత్త కఫసన్ని
 పాత ఆగంతుక భేదమువలన రి విభములైన స్తన్యరోగముల గలుగజేయు. ఇవి రక్త
 విద్రధిలక్షణ హీనంబులై తక్కినవి బాహ్యవిద్రధిలక్షణ యుక్తంబులై యుండు.

స్తనరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ లేసోవిశాల మూలేన హంతి పీడాం స్తనోత్థితామ్ ॥

తా. పాపరవేసును గంధము దీసిగాని (లేక అడవిప్రత్తిగింజల నేతి లేక సారకాయ విత్తుల నేని గోఘమగంజతోనూరిగాని) లేపవముజేసిన స్తన్యసంభంధ మైన పీడ హరించు.

వాతాది దుష్టదుగ్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ కషాయం సలిలస్థావి స్తన్యమారుత దూషితమ్ । కట్వష్టు
లవణంపీత రాజమత్పిత్తసంజ్ఞితమ్ । కఫదుష్టం ఘనంతోయే
నిమజ్జతి సుపిచ్ఛిలమ్ । ద్విలింగం ద్వంద్వజంవిద్యా త్వర్వ
లిజ్జం త్రిదోషజమ్ ॥

తా. ఒకరుగ నీశ్యలోపేసిన తేలునదిగ నుండుపాలు వాతగచ్ఛమనియు కార ముగ పుల్లగ వుప్పుగ నైన పచ్చనిరేఖలుగలదిగ నుండుపాలు పిత్తగచ్ఛమనియు గట్టిగ నీశ్యలోపేసిన మణుగునదిగ ఒకగనండుపాలు కఫగచ్ఛమనియు 2 దోష లక్షణములంగలపాలు ద్వంద్వ దుష్టమనియు 3 దోషలక్షణములం గలది త్రిదోష దుష్టమనియు తెలియవలయు.

వాతరోగ స్తన్య చికిత్స.

శ్లో॥ జాతేనాతాత్మకేస్తన్యే దశమూలం త్ర్యహంపిబేత్ ।
వాతవ్యాధి హరంసర్పిః సీత్యామృతం నిరేచయేత్ ॥

తా. వాతదోషమువలన స్తన్యము దుష్టంబై యుండిన కిది నములు దశమూల హయమును పానము జేయించుటయేగాక వాతహర ఘృతపానమువలన లఘువుగ నిరేచనంబును జేయించవలయు.

శుద్ధదుగ్ధ లక్షణము

శ్లో॥ అదుష్టం చాంబునిక్షిప్త మేకీ భవతిపాండురమ్
మధురంచా వివర్ణంచ తత్ప్రసన్నం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. పాలను వుచికములోపేసిన నీశ్యలోగలసి తెల్లగ మధురరసముగలది నై వివర్ణము జెందకుండిన శుద్ధమైనదని తెలియవలయు.

కఫదుష్ట స్తన్య చికిత్స.

శ్లో॥ కపేదుష్టే ఘృతం పేయం యష్టిసైంధవసంగముతమ్ ।

రామపుష్పైస్త నాలింపే చ్ఛిశోశ్చ దశసచ్చశా ।

సుఖమేవం నమేద్బాలః కఫకౌపశ్చ శావ్యతి ॥

తా. కఫమువలన స్తన్యము దుష్టమైన అతిమధురచూర్ణమును సైంధవలవణ చూర్ణమును నేలిలోగలిపి త్రాగించుటయేగాక ఆశోకపుష్పమునునూరి స్తన్యముల యందును శిశువుయొక్క పెదవియందును లేపనముజేసిన శిశువునకు సుఖముగ ఐదు నందై కఫప్రకోపము శమించు.

తత్తస్తన్య దుష్ట చికిత్స.

శ్లో॥ పితృదుష్టే మృతాభీరు పటోలం నింబచందనమ్ ।

ధాత్రింకుచూరంచపిబేత్క్లాథయిత్వాసశర్కరమ్ ॥

తా. పితృమువలన స్తన్యము దుష్టమైన తిప్పతిగ పిల్లిపీచర చేదుపొట్లవేప చందనము ఆమవానిని కషాయముకాచి అందు శర్కరగలిపి స్త్రీ శిశువు లిరువురికి పానము జేయించవలయు.

స్తన్యజనన విధి.

శ్లో॥ భూమికూశ్మాండ మూలస్య క్షీరపిప్ల స్యయోరనః ।

పిబే త్సశర్కరం తస్యాః క్షీరంబహు వివర్ధతే ॥

తా. నేలగుమ్మడుగడ్డను పాలతోనూరి దాని రసమును పిండికొని అందు శర్కరగలిపి త్రాగిన పాలు వృద్ధింజెందు.

శతావరీ పానము.

శ్లో॥ శతావరీ క్షీరపిప్లా పీతా స్తన్య వివర్ధినీ ।

కవోష్ణం కణమూపీతం క్షీరంక్షీర వివర్ధనమ్ ॥

తా. పిల్లిపీచరవేళ్ళను పాలతోనూరి త్రాగిన లేక మందోష్ణముగనుండు పాలలో పిప్పలిచూర్ణముగలిపి త్రాగినను పాలువృద్ధింజెందు.

సోమరంగ నిదానము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శోకాచ్ఛమాదైవ్వినితాతిసంగా ద్దరేణ

చాపః యుభితాస్రవంతి । దేహస్థితావస్తి ముఖంప్రపన్నా

హ్యరుత్కరాని ర్గతగంధవన్తాః । శీతాశ్చితాస్తేవ ముఖోష్ణ
తాలు శోషశ్శిరశ్శూల మశక్తతాచ । జిహ్వవిలేపో వివి
ధైశ్చభద్రై రతృప్తితామూర్ఛన జృంభతృణ్ణాః । భవే
ద్దేహేక్షమాదేహినిశ్చేష్టః కష్ట ఆమయః । సోమగోగమితి
ప్రాపయః దేహసారక్షయగన్యణామ్ ॥

తా. శోకము శ్రమ అతిమైధునము విషవోషము అనువానివలన శరీరమంతట
వ్యాపించియుండు నుచకము క్షోభముజెంది స్రవించి వస్తిగతంబై వేదవతోగూడి
గంధపర్ణ రహితంబై నిర్మలమై చల్లగ నూత్రద్వారమువలన బైలువెడలు. అందు
ముఖము పెదవిదవడలుయెందుట తలతో నూదులతో బాడుచునటులనొచ్చుట
సత్త్వములేకుండుట నాలుక బంకగనుండుట పలువిధభక్ష్యముల సేవించినను తృప్తి
లేకుండుట మూర్ఛ ఆవులించుట దస్విగలుగుట శరీరమున నోర్పులేకుండుట చేష్ట
విహీనుడగుట అను నీ లక్షణములు గలుగు. ఇదియు సోమగోగ మనంబుగా. ఇది
కష్టసాధ్యము. దీనియందు శరీరమునందలి బలము క్షయించు.

సోమగోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ధాత్రీఫలస్య స్వరసేనరంభా ఫలంమధూకం
ససితం పిపేద్వా । వీశంమధూకం మధుకంవిదారి మాషంచ
దుగ్ధై స్సహసోమగోగీ ॥

తా. ఉసిరికపండు రసములో ఆరతిపండు యిప్పపువ్వు పంచదారగలిపి
త్రాగినను లేక యిప్పపువ్వు యష్టిమాధుకము నేలగుమ్మడు అనువానియొక్క మాష
ప్రమాణ చూర్ణమును పాలలోగలిపి త్రాగినను సోమగోగము హరించు.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్థ వే] ఉశీరంవాలుకాపత్రం కుష్మంధాత్రీచమాసలీ ।
ఏలాచరేణుకాద్రాక్షౌ కుంకుమంనాగకేసరమ్ । పద్మకేసర
కందంచ కర్పూరం చందనద్వయమ్ । వ్యోమామధూకగ
లాజాశ్చహ్యశ్వగంధాశతావరీ । గోక్షురం కర్కటాఖ్యంచ
జాతీతక్కిలమేవచ । ఏతాని సమభాగాని ద్విగుణా మృత
శర్కరా । మధ్వాబ్య సితయాయుక్తం భక్షయే శ్వాత

రుత్థితః । త్షయంచ రక్తపిత్తంచ పాదదాహ మస్యగ్ధరమ్ ।
 మూత్రాఘాతంచూత్రదోషం కృచ్ఛ్యంవై వాతకుండలీమ్ ।
 వినిరూన్యాత్ప్రమేహంచసోమరోగంచాలీమకమ్ । సర్వాంగ
 దాహ శమనం రక్తస్రావా మయేషుచ ॥

తా. వట్టివేరు మరువేరు అనుపత్రిక చెంగల్వకోట్టు పురికివరుగు నేలతాటి
 గడ్డలు యేలమలు రేణుకలు ద్రాక్ష కుంకుమపువ్వు నాగకేసరములు తామరకేసర
 ములు తామరగడ్డలు కర్పూరము చందనము రక్తచందనము త్రికటుకములు యిప్ప
 పువ్వు పేలాలు పెన్నేరుగడ్డ పిల్లిపీచర పల్లెరు కర్కాటకశృంగి జాజిమొగ్గలు
 తక్కోలపుట్లు వీనిని సుశుభాగములుగ గ్రహించి రెండింటిని తిప్పనత్తు గలిపి తేనె
 నెయ్యి పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన త్షయ
 మరక్త పిత్తము కాఘ్నమందుట అస్యగ్ధరము మూత్రాఘాతము మూత్రదోషము
 మూత్రకృచ్ఛ్యము వాతకుండలి ప్రమేహము సోమరోగము హలీమకము సర్వాంగ
 తాపము రక్తస్రావరోగములు వీనిని హరింపజేయు.

గర్భిణీరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలయష్టష్టి కాముద్గ గోధూమా లాజస
 క్తవః । నవనీతం ఘృతంక్షీరం రసాస్స మధుశర్కరాః । పస
 సంకాదశంఘాత్రీద్రాక్షౌష్ణంస్వాదుశీతలమ్ । కస్తూరీచందనం
 మాలా కర్పూరంమధులేపనమ్ । చంద్రికాస్నానమథ్యంగో
 మృదు శయ్యాహిమానిలాః । సంతర్పణంప్రియూశ్లేషో విహా
 రాశ్చ మనోరమాః । ప్రియంకరం చాన్నపానం గర్భిణీనాం
 హితంసదా ॥

తా. 60 దినములకు ఫలిం చెడి వడ్డలియ్యము పెసలు గోధుమలు పేలపిండి
 వెన్న నెయ్యి పాలు తేనె పంచదార అనువానితోగూడియుండు రసములు పసన
 పండు ఆరటిపండు ఉసిరికపండు పుల్లద్రాక్షపండు తీపుగలపదార్థములు శీతకరపదా
 ర్థములు కస్తూరి చందనము పువ్వుమాల కర్పూరము తేనె లేపనము వెన్నెల స్నాన
 ము అభ్యంజనము మృదువుగనుండు పడక చల్లని గాలి తృప్తికరమైన యన్నము ప్రియా
 లింగనము మనోహరమైన విహారము ప్రియమైన యన్న పానములు ఇవి గర్భిణీరోగ
 ములయందు చల్లపుడు హితకరములు.

గర్భిణీరోగములయం దపథ్యము

శ్లో॥ స్వేదనం వమనంతౌరం కదన్నం విషమాశనమ్ - |

అపథ్య మిదముద్దిష్టం గర్భిణీనాం మహర్నిభిః |

సూతికాఖ్యేషు రోగేషు వాతక్లేష్టౌ ద్భవేషుచ ||

తత్రరోగాను కల్పేన పథ్యాపథ్యా వినిర్దిశేత్ ||

తా. వేడిగా నొత్తడమునిచ్చుట వాంతి ఊరము కుత్సితాన్నము విషమాశనము ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కపథ్యకరంబులు. మఱియు సూతికాగోగము వాతకసూత్యక రోగము అనువానియందు యుక్తానుసారముగ పథ్యము నొసంగవలయు.

ఇది శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ

నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ

నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన

శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్య సహితే

అస్పృగ్ధర ఆస్థిప్రావ యోనికంద గర్భసాతన

మూఢగర్భ యోనిసంకుచిత నూచికౌస్తన

సోమరోగ నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యా

సౌధ్య తచ్ఛికిత్సానుపాన పథ్యా

పథ్య లక్షణ యుక్తం

షోడశప్రకరణమ్.

శ్రీ ర మ్మ.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— సప్తదశ ప్రకరణము. —

..

శ్లో॥ వీరభద్రః విరూపాక్షం నారసింహ మదాంతకమ్ ।

అహిభూషం శుభాకారం భజేహం వీరశేఖరమ్ ॥

తా. విషమదృష్టిగలవాడు నృసింహునివదను నణంచినవాడు సర్పములే
భూషణముగగలవాడు మంగళకరమైన యాకారముగలవాడు శూరాగ్రగణ్యుడు
నగు వీరభద్రుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగంధములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీ
గంధముయొక్క సప్తదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

నేత్రరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కృష్ణేపంచనవైవసంధిమదశ త్రీణ్యత్రశుక్లే

ఖలే । జాతాష్టోదశవర్తమాః ఖలుచతుర్వింశా స్తథావిం

శతిః । సప్తాతంతయుతాశ్చతుర్నవతిత్వత్త్వైరశేషానుయూః ।

యోవేత్తివ్యవహర్తుమేషవిమూ మగ్రసమర్థోభవేత్ ॥

తా. నేత్రములందు జనించురోగములు 94 విధములు అందు కంటిపల్ల
గ్రుడ్డునందు 5 సంఘటనందు 9 తెల్లగుడ్డునందు 18 నేత్రములయంతట 16 కంటి
తెప్పలందు 24 నేత్రనాడులందు 27 న 94 విధములు ఓనిభేదములసెలసిం
చికిత్సిం చునాడే వైద్యులలో శ్రేష్ఠుండు.

అభివ్యంధ భేదము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థ వే] వాతపితృకఫాద్రక్తా దభివ్యంధశ్చతుర్విధః ।
తత్రతానుచితైఃపతై ర్భక్ష్యమాత్రిదిసంభిషక్ ॥

తా. * అభివ్యంధము వాత పితృశ్లేష్మరక్త భేదమువలన 4 విధంబులు. (అందు వాతాభివ్యంధమున నేత్రము లెఱువై నీరు గారుచు పొట్లతోగూడియుండు పితృభివ్యంధమున కన్ను లెఱువై కడుపుమంటలతోడంగూడి మెరమెరలాడ చుండుశ్లేష్మాభివ్యంధమున కండ్లు పుసిగట్టి దురదతో గూడియుండు రక్తాభివ్యంధమున కండ్లలో దుర్మాంసము బెరిగియుండు వానియందు తొలతక్రామ గామనుగట్టి పిదప ఉమ్మెత్త మను తమలపానును మూడుదినములు గట్టిన నేత్రాభివ్యంధము హరించు.

నేత్రరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణాభితప్తస్య జలప్రవేశా దూరేక్షణా
త్వష్ణవిపర్యయాచ్చ! స్వేదాత్రజోధూమ నిషేవణాచ్చ
ఛర్దేర్విఘాతా ద్వమరాతియోగాత్ । ద్రవాన్నపానాతి
నిషేవణాచ్చ విఘ్నాత్రవాత క్రమనిగ్రహాచ్చ । ప్రసక్త
సంరోధన శోకకోపా చ్ఛిరోభిఘాతా దతిమద్యసానాత్ ।
తథాబుతూనాంచ విపర్యయేణ క్లేశాభిఘాతా దతిమైధు
నాచ్చ । బాష్పగ్రహాత్సూక్ష్మ నిరీక్షణాచ్చ నేత్రేవికారా
స్తనయంతిదోషాః॥

తా. ఎండలో నొడలును గాచినొనినపిదప శీతోదకములలో బ్రవేశించుట వలన (అనగా శరీరము చలివలన న్యాప్తంబై శరీరమునందలి యుష్ణ మార్ధ్వగతంబై నేత్రములయందలి తేజస్సు పరాభవపరచి నేత్రరోగమును గలుగంజేయుననుట) దూరముగనుండు పదార్థములంజూచుట స్వప్న విపర్యయము (అనగా పగలు నిద్రించుట రాత్రులయందు జాగరణము నేయుట) కండ్లయం నావిరిదగులుట లేక చెమట పట్టి కంటిలో నే జీర్ణంబగుట కంటిలో దుమ్ముపడి యంసునిచియుండుట పొగదగులుట వాంటి వేగమునడ్డగించుట ఆధికముగ వమనంబులగుట ద్రవముగనుండు నన్న పానాదుల మిక్కుటముగ కేవించుట మల మూత్ర అపానవాతవేగము నడ్డగించుట

* అభివ్యంధమున నేత్రముల నీరు గారుట.

ఎల్లపుడు కన్నీరువిడుచుట దుఃఖించుట కోపముజెందుట తలపై యభిఘాతమును జెందుట మిక్కుటముగ మద్యపానము నేయుట శీతకాలమున ఉష్ణము ఉష్ణకాలమున శీతలముగలుగుట క్లేశము (అనగా మనోదుఃఖమునుగాని లేక కామాధిదుఃఖములునుగాని) జెందుట అభిఘాతము (అనగా పీడనుగాని లేక దుఃఖమునుగాని) జెందుట మిక్కుటముగ మైధునము నేయుటకంటెనీరుయొక్క వేగమునడ్డగించుట నూత్మ్యపదార్థములజూచుట ఈ కారణములవలన వాతాదిదోషములు బ్రకోపించి నేత్రరోగము లను గలుగఁజేయుచున్నవని, మఱియు (సుశ్రుతేశో “సిరాసుసారిభిర్దోషైర్ద్విగుణై రూర్ధ్వమాశ్రితైః । జాయంతే నేత్రభాగేషు రోగాఃపరమదారుణాః”॥ అనగా బ్రకోపించిన వాతాదిదోషములు కంటెనీరలయందు వ్యాపించి వాత పిత్త కఫరక్త సన్నిపాత ఆగంతుక భేదములవలన 76 విధంబులగు భయంకరమైన నేత్రరోగముల గలుగఁజేయుననుట సుశ్రుతాచార్యుని యొక్క మతము.)

అభిష్యంద రోగములు.

శ్లో॥ వాతాత్పితౄ త్కఫాద్రక్తా దభిష్యంద శ్చతుర్విధః ।

ప్రాయోణ జాయతేఘోర స్సర్వనేత్రా మయాకరః ॥

తా. అభిష్యందరోగము వాత పిత్త కఫరక్త భేదములవలన 4 విధంబులు వానివేదనను సహించుట కడునశక్యము. ఇది అభిమంథాది సర్వనేత్రరోగములకు నుత్పత్తిస్థానంబు (ఇక సర్వనేత్రములయందు జనించు రోగముల వచించెద.)

వాతాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ నిస్తోదన స్తంభన రోమహర్తసంఘర్ష పారుష్యశిరోభితాపాః ।

విశుష్కభావశ్శిశిరాశ్రుతాచ వాతాభిపన్నేనయ నేభవంతి ॥

తా. నూచులతో బాడుచుచటుల పీడగలుగుట నేత్రములు జడముగ నుండుట శరీరమున రోమాంచుముగలుగుట కంటితొప్ప లారనికొనుట కఠినముగ నుండుట శిరము వేడిగ నుండుట నేత్రము లెండియుండుట నేత్రములయందు చల్లనినీరు గారుట ఈ లక్షణములుగలది వాతాభిష్యందమని చెలియవలయు.

పిత్రాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ దాహప్రవాకౌశిశిరాభినందో ధూమాయనంబాష్పసముచ్చౌ

యశ్చ ఉష్ణాశ్రుతాపీతక నేత్రతాచ పిత్రాభిపన్నేనయ నేభవన్తి॥

తా మిక్కుటముగ నుండుట నేత్రములచుట్టు నురుపులు జనించుట నేత్రములయందు శీతపదార్థమునుబూయుటయం దిచ్చగలుగుట నేత్రముల పొగవెడలుట నేత్రములయందెల్లపుడు వొకింతవేడిగ నున్నవినుట నేత్రములు పెచ్చగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పితృభిష్యందమని చెలియవలయు.

క సజాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ ఉష్ణాభినందోగురుతాక్షశోభః కంఠాపదేహవతిశీతతాచ ।
స్రావోబహుః పిచ్చిలయేవచాపి కఘాభిపన్నే నయనేభవంతి ॥

తా. కంఠ కావిరి నివ్వవలయుననెడియిచ్చ జడత్వము నేత్రములయందు వాపు దురదగలుగుట నేత్రములు బంకగ చల్లగనుండుట మిక్కుటముగ బంకగ నుండు నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది కఘాభిష్యందమని చెలియవలయు.

ర క్తాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాశ్రుతా లోహితనేత్రతాచ రాజ్యస్సమంతా దతి
లోహితాశ్చ । పిత్తస్యలిక్ష్ణాని చయూనితాని రక్తాభిపన్నే
నయనేభవన్తి ॥

తా. కంటిలో నెఱ్ఱనినీరుగారుట నేత్రములెఱ్ఱగనుండుట కంటిచుట్టు యెఱ్ఱగ నుండు రేఖలువ్యాపించియుండుట పితృభిష్యందలక్షణయు క్తంబుగ నుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తాభిష్యందమని చెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వృద్ధైరేతై రభిష్యందై ర్నరాణామ క్రియా
వతామ్ । తావంత స్త్యధిమంథాస్సుర్నయనేతీవ్రవేదనాః ॥

తా. అభిష్యందరోగమున ఉపచారము చేయబడకుండుటచే వృద్ధిజెంది విధములైన * ఆధిమంథరోగముల గలుగజేయు. దాని సంబంధమువలన నేత్రములయందు తీవ్రవేదనగలుగు అదియ ఆధిమంథసామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ ఉత్పాట్యత ఇవాత్యర్థం నేత్రం నిర్మధ్యతేతథా ।
శిరసోర్ధం చ తంవిద్యా దధిమంథం స్వలక్షణైః ॥

* ఆధిమంథమన—కంఠ కలకబారి పోట్లుగలుగుట.

తా. శిరముయొక్క ఆర్థభాగము బసల గొట్టినటులనొచ్చుట కండ్లలోనినుక బోసినటుల కడునేదనగలుగుట రోగప్రభావమువలన ఆర్థతలయందు వేదనగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది అధిమంధమని తెలియవలయు మఱియు దీనియందు వాతాభివ్యంబ లక్షణములే గలిగియుండు.

శ్లో॥ మాన్యాదృష్టిం శ్లెష్మికస్సప్తరాత్రా వ్యోధీమంథో రక్తజః
పంచరాత్రాత్ । పక్షాత్రాద్వావాతికోవై నిమాన్యాస్మిథ్యా
చారాత్పైత్తికస్సద్యయేన ॥

తా. శ్లెష్మిక అధిమంధము 7 దినములకు రక్తజ అధిమంధము 5 దినములకు వాతిక అధిమంధము 6 దినములకు పైత్తిక అధిమంధము మిథ్యోపచారముల వలన తత్కాలమున (అనగా మూడుదినములలో) కండ్లదృష్టిని నశింపజేయు. (కాపున లంఘన ప్రలేపాది క్రియార్థంబై అంజన నిషేధార్థంబై వ్యాధిస్వభావమునుబట్టి కాలావధి శిష్టంబడియె.)

ఆమనేత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ ఉద్విగ్ధ వేదనంనేత్రం రాగోద్రేక సమన్వితమ్ ।
ఘర్ష నిస్తోద శూలాశ్రు యుక్త మామాన్వితంవిదుః॥

తా. నేత్రములు మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తంబులై కడునెఱ్ఱినై యిసుక బోసినటుల గరగరలాడుచు నూగులతో బాడుచున్నటుల వేదనగలవై చురుకుతో గూడి నీరుం గాడ్చుచుండిన ఆచుయు క్తనేత్రములని తెలియవలయు. (ఈ లక్షణము అంజనాది నిషేధముకొరకై లఘున్నము నిచ్చుటకై శిష్టంబడియె.)

నిరామ లక్షణము.

శ్లో॥ మందవేదనతా కంఠూ స్సంరంభాశ్రు ప్రశాంతతా ।
ప్రసన్న వర్ణతాచాత్స్యో స్సంపక్వం దోషమాదిశేత్ ॥

తా. వేదన దురదత్తి వాపుదీని నేత్రములు నిర్మలముగనుండిన దోషము పక్వమైనదని తెలియవలయు.

శోఫయుక్త అక్షిపాక లక్షణము.

శ్లో॥ కంఠూపదేహశ్రియతః పక్వోమంబరసన్నిభః ।
సంరంభీశ్చతే యస్తునేత్ర పాకస్సశోఫజః ।
శోఫహీరానిలింగాని నేత్రపాకేత్వశోధజే ॥

తా. నేత్రములయందు వాపుజనించి పండుటవలన పండినమేడిపండుతో
సమానమైన మరదగలిగి జిగటనీరు గారిచ శోఫజన్య నేత్రపాకమని తెలియవలయు.
మఱియు వాపులేక నేత్రపాకముగలిగి తక్కినలక్షణములతో గూడియుండినవ్రిదా
మజనిత అధిమంధమని తెలియవలయు.

హతాధిమంధ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉపేక్షణాదక్షి యదాధిమంధో వాతాత్మకస్సాదయత్రిప్రస
హ్య । రుజాభిరుగ్రాభి రసాధ్యయేష హతాధిమంధః ఖలు
నేత్రోగః ॥

తా. వాతజ అధిమంధమునకు జీక్ష్మంజేయక నుపేక్షించుటవలన నేయత్రలు
శోషించి దానివలన సూదులతోబాడుచునటుల వేదనతాపము మొదలగు కడుపీడల
గలుగు. ఇదియ హతాధిమంధమనంబడు ఈ నేత్రోగం బసాధ్యము.

వాతపర్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ వారంవారంచపర్యేతి భ్రువోనేత్రేచనూరుతః ।
రుజశ్చవివిధాస్త్రీవ్యా స్సజ్జే యోవాతపర్యయః ।

తా. వాతము క్రమముగ పలుమారు కనుబొమలయందుజేరి యందుండి నేత్ర
ములయందు పలుమారు వ్యాపించి పలువిధములైన తీవ్రపీడల గలుగంజేసి వాతవి
పర్యయమనంబడు.

శుష్కాక్షిపాక లక్షణము.

శ్లో॥ యత్కూణితం దారుణమాక్షవ ర్త్తసందహ్యతేచా విలదర్శ
నంచ । సుదారుణాయ త్ప్రతిబోధనేచ శుష్కాక్షిపాకో
చమాతంతదక్షి ॥

తా. నేత్రములు మాతపడి అప్పులు కఠినంబులై రూక్షముతో గూడినపై
మంటలుపెచ్చుట నేత్రములు లోనికేగుట తెరచుట కశక్యంబగుట ఈ లక్షణ
ములు గలది శుష్కాక్షిపాకమని తెలియవలయు. ఇది రక్తగహితమువలన గలుగు.

అన్యతోవాత లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యావటూకర్ణ శిరోహనుస్థో మన్యాగతోవాప్యనిల
తోవా । కుర్యాద్రుజంబై భ్రువిల్లాచనేచ తమన్యతో-
ముదాహరంతి ॥

తా. ముచ్చోగుంట చెవుల శిరము * కటుమర్లు పెడతల పెద్దనరమ
వాని యందేని ఇతఃస్థలములయందేని యందువాతము కనుబొమల మధ్యము
లేక నేత్రములయందుగాని తోద భేదాదిపీడల గలుగంజేయు. ఈ రో-
అన్యతో వాతమని వచించెదరు.

అష్టాధ్యుషిత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావంలాహిత పర్యంతంసర్వంచాక్షి ప్రపచ్ఛతే ।
సదాహశోఽంస న్రావమష్టాధ్యుషితమష్టుతః ॥

తా. మధ్యమున నొకింత నీలవర్ణముగ చుట్టుప్రక్కల యెఱ్ఱగను
పర్యనేత్రముపండుట (పండుట ఆనగాపసపుచూయగల కురుపులులేచుట) ।
తాపము వాపుగలుగుట నీరునుగారుట ఈలక్షణములుగలది అష్టాధ్యుషితమ
యనుయ. ఇది పులుసుగల భోజనాదుల మిక్కుటముగ నేవించుటవలన

సిరోత్పాత లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదనావాపి సవేదనావా యస్యాక్షి రాజ్యో హిభవ
తామ్రాః . ముహుర్ద్విరజ్యంతిచయాస్సతాదృ గ్వ్యాధి
రోత్పాత ఇతిప్రదిప్తః ॥

తా. నేత్రమునందును సిరలు వేదనారహితంబులై గానిలేక వేదనా-
బులైగాని యెఱ్ఱనై పలుమారు అధికధికముగ యెఱ్ఱగనగుచుండిన సిరోత
దెలియవలయు. (ఇది రక్తదోషమువలన జనించు.)

సిరాహర్ష లక్షణము.

శ్లో॥ మోహాత్సిరోత్పాతశపేక్షితస్తు జాయేతరోగస్తు సిరాప్రస
తామ్రాస్రమచ్ఛంప్రపతిప్రగాఢంతథానశకోన్యభివీక్షి

* కటుమర్లు అనగా—కంటిక్రిందమొదలుకొని చెక్కిళ్ళపార్శ్వభాగ

తా. అవివేకమువలన సిరోత్పాతరోగమునకు జకిత్సంజేయక నుపేక్షించుటచే సిరాప్రహర్ష మనురోగము బనించు. దీనియందు నేత్రములయందెఱుగ స్వచ్ఛముగనీరును గార్చుచుండుటవలన నేత్రములదెరచి చక్కగాజూచుట కశక్యంబుగ నుండు. (ఇటుల నేత్రమునందంతట జనించు 16 విధములగు రోగలక్షణంబులు జెప్పబడియె.)

నల్లగుడ్డుయందు జనించు రోగములు

సప్రణశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ నిమగ్నరూపంతుభ వేద్ధి కృష్ణేనూచ్యేవవిధం ప్రతిభాతియదై ।
సావంస్రవేదుష్ణమతివయచ్చుతత్సప్రణం శుక్రముదాహరంతి ॥

తా. నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు జనించురోగము సప్రణశుక్ల మనంబడు నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు పువ్వుజనించి లోనమునింగినట్లుగ మధ్యభాగమున నూదితో బెజ్జముజేయబడినట్లుగ నుండినదై అత్యుష్ణముగ మిక్కుటముగ నీరును గార్చుచుండిన సప్రణశుక్లమనంబడు (దీనిలో పీడగలిగియుండు క్షణమున పీడగలుగుట సహజంబే. ఐనను నేత్రములవంటి సుమారస్థలంబున గలిగెడి విశేషపీడనుసహించుట కశక్యంబనిభోజాదిమలువచించెదరు.) ఈసప్రణశుక్లంబసాధ్యము. ౧౭ నవస్థాభేదమువలన నొకొకపుడు సాధ్యంబగు అవస్థాభేదం బెద్దియనిన.

అవస్థాభేదసాధ్య శుక్రవివరణము.

శ్లో॥ దృష్టిస్సమీపేనభ వేత్తుయత్తు వచావగాఢంనచసంస్రవేద్ధి ।
అవేదనరవానచయుగ్మశుక్రంతిత్సిద్ధిమాయాతికదాచిదేవ ॥

తా. పువ్వు దృష్టికిసమీపమునగలుగక లేక లోతుగ వ్యాపించక లేక కడు దూరము పోట్లులేక యుండెడి శుక్రమొకొకపుడు సాధ్యంబగు. మఱియుండు శుక్రములు జనించిన యసాధ్యంబు.

అప్రణశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ స్యందాత్మకం కృష్ణగతంసచోషం శంభేంకుకుండప్రతిభావ
భాసమ్నై హాయసాధ్యప్రతను ప్రకాశమథాన్రణం సాధ్య
తేమూవదగతి ॥

తా. అభివ్యంధమువలన జనించి కంటియొక్క నల్ల గుడ్డునందు చోపముగో
సూడి శంఖము చంద్రుడూ మొలపువు అనువానివలె తెల్లనై ఆకాశమునందు
మేఘమువలె నూత్నప్రకాశముగలదై వణరహితంబై యుండు శుక్రము సుఖసాధ్య
మని వచించెదరు.

అవ్రణశుక్ర కృద్భి సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ గంభీరజాతంబహుళంచశుక్రంచిరోత్థితంవాపివదంతి కృద్భిమ్॥

తా. కంటి నల్లగుడ్డునందు రెండుపొరలకులోన జనించి వికాలంబై బహుకా
లమునకు ముందు జనించుయుండు శుక్రము కష్టసాధ్యంబు.

అవ్రణశుక్రా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ బచ్చిన్నమధ్యంపిశితావృతంవా చలంసిరానూత్న మదృష్టి
కృచ్ఛ । ద్విత్వగృతం లోహితమంతతత్త్వచిరోత్థితంచాపివర్జ
నీయమ్॥

తా. శుక్రముయొక్క మధ్యమునందు మౌంసముకరిగి దానిలోన భిద్రము
(అనగా మధ్యమునందు పల్లము) గలదిగ గాని లేక శుక్రమునకు చుట్టూ మౌంసము
పెరిగి చలనముగలదిగ గాని నుండినదై నిరలవలన వ్యాప్తంబగుటవలన నూత్నమై
దృష్టిని నశింపజేయుచు రెండవపటలమునగు వ్యాపించి చుట్టుప్రక్క లెఱుగా
జనించి చిరకాలంబై యుండు శుక్రము అసాధ్యంబు అట్లగుటచే దానిని వర్జింప
వలయు.

ప్రకారాంతర అవ్రణశుక్రా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ ఉష్ణాశ్రుపాతః పిటికాచనేత్రే యస్మి నృపేన్దుద్ధనిభంచశు
క్రమ్ । తదప్యసాధ్యం ప్రవదంతి కేచిదన్యచ్చ యత్త్రిత్విక
క్షతుల్యమ్ ॥

తా. నేత్రములయొక్క 2 వ పటలమునందు శుక్రము వ్యాపించుటవలన గడు
వేడిమిగ ఆశ్రువులు ప్రవించుటయేగాక సన్నని సుల్లలవలన వ్యాప్తంబై పెసరపవ్వ
లో సమానంబైన శుక్రముగలిగిన యసాధ్యము, మఱియు నాశుక్రము త్రిత్వికత
యొక్క అక్కవర్ణముతో సమానముగ నుండిన అసాధ్యముని కొందరు వచించెదరు.

అక్షిపాకాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వేతస్సనూక్రామతి సర్వతోహి నోషేణ యస్యాసితమన్ద

మనియు కఠినంబై ప్రసరించునదియై ప్రావరహితంబై యుండు మాంసము జనించిన స్నాయ్వర్మమనియు జెప్పబడు.

శుక్తిరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావాస్సృప్యః పిశితనిభాస్తుబిందవో యే శుక్త్యాభాసిప్సితని
యతాస్స శుక్తిసంజ్ఞః॥

తా. కంటియొక్క తెల్లగుడ్డుపైనల్లగ మాంసగుల్మముగ ముత్యపుచిప్పవర్ణ తుల్మముగ బిందువులు జనించిన శుక్తియనబడు.

అర్జున లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకోయశ్చశరుధిరోపమశ్చబిందుశ్శుక్లస్థోభవతితదర్జునంవదంతి॥

తా. కంటియొక్క తెల్లని భాగమున రక్తమువలె నొక బిందువు జనించిన అర్జున మనంబడు.

పిష్టక లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మనూరుతకోపేన శుక్లేనూంసం సమున్నతమ్ ।
పిష్టవత్పిష్టకం విద్ధిమలాక్తా దర్శనన్నిభమ్ ॥

తా. కఫవాతములవలన నేత్రములయొక్క తెల్లని గ్రుడ్డయందు పిండివలె తెల్లగ నుండుమాంసము జనించిన పిష్టకమనంబడు. ఇది మలయుక్తమైన యుద్ధములై గనుపించు.

సిరాజాల లక్షణము.

శ్లో॥ జాలభఃకఠిన శిరోమహాంతర్నక్త స్సంతానస్మృత ఇహజాల
సంజ్ఞితస్తు॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిగుడ్డనందు కఠినముగ గొప్పగ యెఱ్ఱగనుండు
* సిరలు వ్యాపించి పలతో సమానంబైయుండిన సిరాజాల మనంబడు.

సిరాజ పిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లస్థాస్సితపిటికాస్సి రావృతాయాస్తాబ్రూచూదసితనమీ
పజాస్సిరాజాః॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిభాగమునందు నల్లనిభాగమునను సమీపము
 సీరలు వ్యాపించి తెల్లనై సన్ననికురుపుల గలుగఁజేసిన సిరాజపిటిక. యనంబు

బలాస లక్షణము.

శ్లో॥ కాంస్యాభోమృదురథ వారిబిందుకల్పో విజ్ఞేయో నయనసి
 బలాససంజ్ఞః ॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిభాగమున కంచుతో సమానమైన కాంతిగలది
 కఠినముగ లేక నీటిబిందువుతో దుల్యముగనుండు గ్రంథి జనించి యొకింత యు
 గుండ్రముగనుండిన బలాసమనంబడు. (ఇటుల కంటి తెల్లగుడ్డునందు జనించు శో
 ములు జెప్పఁబడియె.)

పూయలస లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వశ్శోభ స్సంధిజోయస్సతోద స్సృవే త్పూయం పూతి
 పూయాలసాఖ్యః ॥

తా. నేత్రసంధియందు వాపుజనించి పండి నూచులతో బాడుచునటు
 వేచునతోడంగూడి దుర్గంధముగ చీమును గాల్చుచుండిన పూయాలస మనంబడు
 ఉపనాహ లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రథిర్నాల్పో దృష్టిసంఘాపపాకీకన్తు ప్రాయోనీరుజస్తూప
 నాహః ॥

తా. నేత్రసంధియందు లావుగ వొకింత పక్వముగలదిగ కడుగురదన
 గూడినదిగ వేచనారహితముగనుండు గ్రంథి జనించిన పుపనాహ మనంబడు.

నేత్రనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ గత్వాసంధీనశ్రుమాగ్నేణదోషాః కుర్యుస్సాస్త్రివా లక్షణై
 స్సైన్స్వరుపేతా తంహిస్రావంనేత్రనాడీతిచై కే తసాన్యం
 గగఁకీర్తియిష్యే చతుర్థా ॥

తా. వాతాదిదోషములు * ఆశ్రువులయొక్క మార్గమువలన సంధులయంద
 బ్రవేశించి తమతమ లక్షణములతోడంగూడి స్రావమును గలుగఁజేసిన నేత్రనా
 యని కొందరు వచించెదరు. అది 4 విధంబులు ఎట్లనిన.

* ఆశ్రువులన—కంటినిరు.

శ్లో॥ పాకస్సంధౌ సంప్రవేద్యస్తు పూయంపూయాస్రావో సాగద
స్సర్వజస్తు! శ్వేతంసాంద్రంపిచ్ఛిలం సంస్రవేద్ధిన్లేష్మాస్రావో
సావికారోమతస్తు । రక్తాస్రావశ్శోణితావ్యో వికారస్సృవేదు
ష్ట్య తత్రరక్తంప్రభూతమ్ । హరిద్రాధం పీతముష్ణంజలంవా
సిత్తాస్రావస్సం స్రవేత్సంధి మధ్యేత్ ॥

తా. నేత్రసంధియందు వాపుజనించి పండి చీమును గార్చుచు నన్ని పాతా
త్యకయు క్తంబై యుండిన పూయాస్రావ మనంబడు. మఱియు తెల్లగ గట్టిగ బంకగ
చీమును గార్చుచుండిన శ్వేష్మస్రావ మనంబడు. రక్తప్రకోపమువలన విశేషముగ
ఊష్ణముగ నేత్రసంధిలన రక్తాస్రావముగలది రక్తజస్రావ మనంబడు. నేత్రసంధుల
యందు పనపుచూచునది లేక పచ్చగ పుష్టముగ నీరు గార్చుచుండునది పిత్తాస్రావ
మనంబడు.

పర్వణీ అలజ్జీలక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాతస్త్విదాహా పాకోపపన్నా జ్ఞేయావై ద్వైః . పర్వణీ
వృత్తశోభాః జాతాసంధౌ శుక్లకృష్ణే లజ్జీస్యాత్తస్మిన్నే వఖ్యా
పితాపూర్వలింగైః ॥

తా. కంటియొక్క తెల్లని సంధిపైగాని లేక నల్లని సంధిపైగాని యెఱ్ఱగ
చిన్నవిగ నుండ్రముగనుండు పిటికలుజనించి తాపయు క్తమై పండిన పర్వణీయనియు
అస్థానంబుననె పూర్వోక్త ప్రమేహపిటికాలక్షణయుక్తంబై పెద్దవిగనుండు పిటి
కలు జనించిన అలజ్జీయనియు జెప్పబడు.

కృమిగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ కృమిగ్రంథిర్వర్తన్నః పక్ష్యహస్త కంఠాంశుర్యః కృమయ
స్సంధిజాతాః । నానారూపావర్తన్త శుక్లాంతసంధౌ చరం
త్యంతర్న యః సహాయంతః ॥

తా. కంటి తెప్పలయందును తెప్ప వెంట్రుకల సంధులయందును పలువిధ
ములైన క్రిములు చురద జనించిన గ్రంథియనంబడు. మఱియు నది కంటియొక్క
తెల్ల భాగమునందలి సంధులయందు వ్యాపించి కంటియొక్క లోభాగమును జెరచి
బోనరుగుచుండిన క్రిమిగ్రంథి యనంబడు.

వర్త్యోగము ఉత్సంగపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ అభ్యంతరముఖతామ్రా బాహ్యతో నర్త్యతత్త్వయా ।
సోత్సంగోత్సంగపిటికా నర్వజాన్మూల కండురా ॥

తా. కంటియొక్క లోభాగమున ముఖముగల కురుపుజనించి యెఱ్ఱనైకతి నంటె దురదతోగూడినదై కంటిరెప్పలయొక్క బైటి మధ్యభాగమున నుబ్బియుండిన ఉత్సంగ పిటికయనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

కుంభికా లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్యాంశే పిటికాధ్మాతా భిష్యంతేచ స్రవంతిచ ।
కుంభిక బీజసదృశాః కుంభికా సన్నిపాతజాః ॥

తా. కంటియొక్క నొకపార్శ్వమున దాడిమివల్తువలెనుండు కురుపు జనించి యుదిమిన నుబ్బుచు పగిలి మసివలె స్పృశమును గలుగఁజేయుచుండిన కుంభికయనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

పోథకీ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రావిణ్యః కండురాగుర్వ్యో రక్తసర్వప సన్నిభాః ।
రుజానంత్యశ్చ పిటికాః పోథక్య ఇతికీర్తితాః ॥

తా. రెప్పలయొక్క లోభాగములో యెఱ్ఱావాలప్రమాణముగల కురుపులు జనించిన రక్తమునుకూర్చుచు దురదతోగూడి జడత్వము కడుపునొప్పిలవై యుండిన పోథకీ యనంబడు.

వర్త్యశర్కరా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికాయాఖరాన్మూలసూక్ష్మైభిరభి సంవృతా ।
వర్త్యస్థాశర్కరా నామసరోగో వర్త్యదూషకః ॥

తా. కంటియందు కఠినముగ లావుగ నుండుకురుపు జనించి చుట్టు సన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వర్త్యశర్కరయనంబడు. ఇది కంటిరెప్పలంజెరచు.

అర్శోవర్త్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఉర్వారు బీజప్రతిమాః పిటికా మందవేదనాః ।
శ్లో॥ ఖరాశ్చ వర్త్యస్థాస్తదర్శో వర్త్యకీర్త్యతే ॥

పరిష్కారయిరోగ విశేషలక్షణము.

శ్లో॥ అరుణమండలం దృష్ట్యాం స్థూలకా చారుణప్రభమ్ ।
పరిష్కారయినిరోగేన్యాయో స్థూలసీలంచ మండలమ్ ।
దోషక్షయాయో దాచిత్స్యా త్వయంతత్ర ప్రదర్శనమ్ ॥

తా. పరిష్కారయిరోగమునందు దృష్టికిపైన లావుగ గాఢవలె నెఱుగ నుండు మండలము జనించి సచ్చగ నీలముగనుండు. దానియందు దోషము తగ్గినయెడల వాకానాకపుడు నేత్రములు తనంతటతానే గనుపించు. (ఇచట దోషశబ్దమునకు కొందరు జన్మాంతర కర్మమనియు వచించెదరు.)

దృష్టిమండలగత రోగలక్షణము.

శ్లో॥ అరుణ మండలం వాతా చ్ఛంచలం పరుషంతథా । పితృ
న్మండలనూ నీలంకాన్యభం పీతమేవచ । క్లేష్ట్యాణాబహుళం
స్నిగ్ధం శంఖ కుండేంచుపాంశురమ్ । చలత్పద్మపలాశస్థశ్శుకో
బిందురివాగభసః । మృద్యనూచేచ నయనే మండలం తద్విస
ర్పతి । ప్రవాళ పద్మప్రతాభం మండలం శోణితాత్మకమ్ ।
దృష్టిరాగో భవేచ్ఛితో లింగనాశేత్రిదోషజే । యథాస్యం
దోషలింగాని సర్వేష్యేన భవంతిహి ॥

తా. వాతమువలన దృష్టిమండలము యెఱుగ చంచలముగ గరగరగనుండు పితృమువలన వాకింత నీలముగ కాన్యమువంటి వర్ణముగలదిగ లేక పసుపువర్ణము గలదిగనుండు కఫమువలన విస్తారముగ జగటగ శంఖము మొల్లవువ్వు చంద్రుడు అనువానివలె తెల్లగనుండు మఱియు కన్నుల నలచిన తామరాకునై కదలుచుండు తెల్లని నీటిబిందువులవలె యిటునటు నీరుకదలుచుండు రక్తమువలన దృష్టిమండలము పగడమువలెగాని లేక యెఱుతామర పుష్పమువలె యెఱుగగాని యుండుత్రిదోషజ లింగనాశనమున విచిత్రఛాయగల మండలములుగలుగు. మఱియు సర్వలింగ నాశన రోగమునం దాయాలోగ దోషలక్షణంబులు గలుగు.

దృష్టిరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ షడ్లింగనాశాష్టాడిమేచరోగాదృష్ట్యా శ్రయాష్టత్పషడేనచస్యః॥

తా. పూర్వోక్త 6 విధములైన లింగనాశనంబులును వుత్తరోక్త శిష్టంబును 6 విధములైన పితృవిదగ్ధ దృష్టివిరోధంబులునుజేరి 12 విధములైన దృష్టివిరోధంబులుగ నగు.

పితృవిదగ్ధ దృష్టి లక్షణము:

శ్లో॥ పితృనదుష్టేన గతేన వృద్ధిం వీతాభవేద్యస్య సరస్యదృష్టిః ।
వీతాని రూపాణిచతేన పశ్యేత్సవై నరఃపితృ విదగ్ధదృష్టిః ॥

తా. పితృము దుష్టంబగుటవలన వృద్ధింజెంది దృష్టియందు పసపువర్ణమును గలుగంజేయు. దానిసంబంధమువలన సర్వపదార్థములు పచ్చగగనుపించు. ఇదియ పితృవిదగ్ధ దృష్టియనంబడు.

దివాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాప్తేత్యతీయం పటలంచదోషే దివాసపశ్యేన్ని శివీక్షతేనః ।
రాత్రౌసశీతానుగృహీతదృష్టిః పితృల్పభావా దపి తాని
పశ్యేత్ ॥

తా. 3 వ పటలమునగు పితృదోషము వ్యాపించుటవలన పగటియందు నేత్రములు గనుపించుండు రాత్రియందు చల్లగనుండుటచే పితృము కొరవడు దాని వలన రాత్రులయందు నేత్రములు గనుపించు ఇదియ దివాంధ్యమనంబడు.

కపవిదగ్ధ దృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ తథానరశ్చేష్ఠ్య విదగ్ధదృష్టి స్తాన్యేవశుక్లాని హిమన్యతేతు॥

తా. అటులనే కపవిదగ్ధదృష్టిగలవానికి సర్వపదార్థములును తెల్లగగనుపించు

* నక్తాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ త్రిషుక్థితోయః పటలేషునోషో నక్తాంధమాపాదయతిప్ర
సహ్య । దివాససూర్యాను గృహీతదృష్టిః పశ్యేత్సూరూపాణి
కఫాల్పభావాత్ ॥

తా. కఫము 3 వ పటలమును జెందుటవలన నక్తాంధ్యము జనించు అందు సూర్యుని తాపమువలన పగటియందు కఫము కొరవడుటచే పగటియందు నేత్రము గనుపించు.

* నక్తాంధ్యమన—రేచీకటి.

ధూమదర్శి లక్షణము.

శ్లో॥ శోకజ్వరాయా సశిరోభితాపైరభ్యాసతాయస్య నరస్య
దృష్టిః । ధూమాంస్తథాపశ్యతి నర్వభావాన్సధూమదర్శీ
తి నరః ప్రదిప్తః ॥

తా. శోకము జ్వరము ఆయాసము మస్తకతాపము అనువానివలన పిత్తము బ్రకోపించి దృష్టియందు వికారమును గలుగఁజేయుటవలన సర్వపదార్థములు పొగచే నాచరింపఁబడినటుల గనుపించు. ఈ రోగము శోకవిదగ్ధదృష్టియని జెప్పఁబడు అంశ సర్వవస్తువులు పగటియందు మాత్రము పొగ గమ్యమగుట గనుపించు. రాత్రియందు పిత్తము కొరవడుటవలన నిర్మలముగ గనుపించు.

ప్రాస్వదృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ యోప్రాస్వజాఙ్మో దివసేషుకృచ్ఛాద్ధ్రస్వాని రూపాణిచ
తేనపశ్యేత్ ॥

తా. దోషము దృష్టిమధ్యగతంబగుటవలన పగటియందు లావుగనుండు పదార్థములు సన్నగగనుపించిన ప్రాస్వదృష్టియనంబడు. (ఈ రోగము పిత్తమువలన జనించు.)

నకులాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ విద్యోతతేయస్య నరస్య దృష్టిర్దోషాభి పన్నానకులస్యయ
ద్వితే । చిత్రాణిరూపాణిదివాసపశ్యేత్సై వికారోనకు
లాంధసంజ్ఞః ॥

తా. దృష్టిదోషముచే వ్యాప్తంబై మంగిస దృష్టితో సమానంబై పగటియందు పలువిధరూపములుగ నగుపడుచుండిన నకులాంధ్య మనంబడు.

గంభీరదృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ దృష్టిర్విరూపాశ్చన్వనోపస్యస్తా సంకోచమభ్యంతరతత్త్వయా
తిరుజావగాఢంచతమక్షిరోగం గంభీరీకేతిప్రవదంతిత్థజ్ఞాః

తా. దృష్టి వాతమువలన వికృతంబై తోచ సంకోచముగలదై పొట్లతో పాడియుండిన గంభీరదృష్టి యనంబడు.

ఆగంతుక లింగనాశనము.

శ్లో॥ బాహ్యాపునర్ద్వావిహసం ప్రదిప్తానిమి త్తతశ్చాప్యనిమి త్తత
తశ్చ॥నిమి త్తత స్తత్రశిరోభితాపోజ్ఞే య స్త్వభివ్యంధని దర్శ
నస్యః ॥

తా. అభిఘాతలింగనాశనము 2 విధంబులు. అందొకటి యేదో యొక కారణంబునను 2 వది నిష్కారణంబునను జనించు. అందు వివవృత్తు పుష్పముపైనుండి వచ్చినగాలియొక్క స్పర్శమువలన తల తపించి యాయుష్ణము కండ్లును దిగి కండ్లు గానరాకుండండయ్యెనని శిరోభితాప మనంబడు. ఇది నిమిత్తజన్యము. దీనియందు రక్తాభివ్యంధ లక్షణములే గలుగు.

అనిమిత్తజ లింగనాశ లక్షణము.

శ్లో॥ సురర్షి గంధర్వ మహోరగాణాం సందర్శనేనాపిచభాస్కర
స్య । హస్తేతద్దృష్టిర్మను జన్యయస్య లింగనాశ స్త్వనిమిత్త
సంజ్ఞః । తత్రాక్షీ విస్ఫుప్తసివావభాతి వైడూర్యవర్ణావి
మలాచదృష్టిః॥

తా. దేవఋషి గంధర్వ మహోరగ సూర్యాదుల సురిమిజూచుటవలన దృష్టి నప్తంబైన అనిమిత్తజ లింగనాశన మనంబడును. నేత్రములు స్వచ్ఛముగ దృష్టిశ్యా మల వర్ణముగ నుండు. (ఇటుల దృష్టిగత తిమిరగోగ లక్షణంబులు జెప్పబడియె.)

కంటి తెల్లగుడ్డునందు జనించు రోగములు.

* అర్మగోగ భేదములు.

శ్లో॥ ప్రస్తార్యర్మతను స్తీర్ణంశ్యావంరక్త నిభంశితే ।
సశ్వేతంమృదు శుక్లార్మ శుక్లేతద్వర్ధతేచిరాత్ ।
పద్మాభంమృదు రక్తార్మయన్మా సంచీయ తేశితే ।
పృథుమృద్వధిమాం సార్మబహుళంచ యక్మన్నిభమ్ ।
స్థిరంప్రస్తారిమాం సాఢ్యంశుష్కంస్నాయ్వర్మ పంచమమ్ ॥

తా. అర్మగోగంబులు 5 విధంబులు. అందు కంటియొక్క తెల్లనిభాగానుపై తేటగ విస్తీర్ణముగ నల్లగ యెఱుగనండు మాంసము జనించిన ప్రస్తారికమనియు తెల్లగ మృదువుగనండు మాంసము జనించి కాలక్రమమున వృద్ధింజేందిన శుక్లార్మ మనియు తామరవలె నెఱుగ మృదువుగనండు మాంసము జనించిన రక్తార్మమనియు విస్తీర్ణముగ మృదువుగ యక్మత్తువలె స్థూలముగ నల్లగ గనుపించిన అధిమాంసార్మ

* అర్మమన—దుర్మాంసము.

లస్తు । తమక్షిపాకాత్యయమక్షిపాకం సర్వాత్మకం వర్జయి
న్యనూహుః ॥

తా. కంటియొక్క నల్లగుడ్డునందు దోషసంబంధమువలన గుడ్డునం దంతట
శుక్రమువ్యాపించిన సన్నిపాతజ అక్షిపాకాత్యయమనంబడు. ఇది అసాధ్యంబగుటచే
వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

అజాకాజాత లక్షణము.

శ్లో॥ అజాపురీష. ప్రతిమోరుజావాన్ సహాహితో రోహితపిచ్చి
లాశ్రుః । విగృహ్యకృష్ణం ప్రచయోభ్యుపైతి తచ్చాజాకా
జాగో మితివ్యవస్యేత్ ॥

తా. నల్లగుడ్డుయొక్క ౩ వ పొరయందు నాశ్రయించియుండెడి మేఘస్సు
ఉంటగనై నల్లగుడ్డును పగుల గొట్టియొండిన కొట్టె పెంకివలెనున్నత మైననొప్పిగల
దైయొకింతయెట్టినై యెట్టిగ చిక్కగ నీరును గార్చుచుండిన అజకాజాతమనంబడు.
(ఇటుల కంటినల్లగుడ్డునందు జనించు నేత్రరోగములు జెప్పంబడియె.)

దృష్టిగత తిమిర రోగములు.

ప్రళమ పటలస్థరోష లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రథమే పటలేయస్య దోషాదృష్ట్యాం వ్యవస్థితః ।
అన్యక్తానిచ రూపాణి కదాచి దధపశ్యతి ॥

తా. నేత్రముయొక్క మొదటిపటలమున (అనగా అంతటికిలోపల) నాతాది
దోషములు వ్యాపించి దృష్టికైపైననుండు దానివలన నొకానొకపుడు ఘటపటాది
పదార్థముల స్పష్టములుగ గనుపించు.

ద్వితీయ పటలస్థరోష లక్షణము.

శ్లో॥ దృష్టిర్భృశంవిచ్యాలతి ద్వితీయంపటలంగ తే । మక్షికామశ
కాన్తేశా న్దాలకా నిచపశ్యతి । మండలాని పతాకాంశ్చ
మరీచిం కుండలానిచ । పరిష్టవాంశ్చ వివిధా స్వర్షమభింత
మాంసిచ । దూరస్థానిచ రూపాణి మస్యతేచ సమీపతః ।
సమీపస్థానిదూరేచదృష్టేగ్లోచరవిభిరూత్ । యన్నవాన
పిచాత్యర్థం సూచీపాశం నపశ్యతి ॥

తా. 2 వ పటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన దృష్టికి పదార్థము బాగుగ గనుపించకుండు అటులనే నేత్రములకెదుట ఈగలు దోనులు వెంట్రుకలు వలలు మండలము పతాకము కీరణము కుండలము నానాప్రకారముగ కప్పలు మొదలగునవి దుఃఖమునటుల వర్షము మబ్బు అంధకారము ఇవి లేకుండునపుడు దృష్టికగుడుట విషయభ్రాంతివలన దూరముననుండు పదార్థములు సమీపముగ సమీపముగనుండు పదార్థములు దూరముగనుండునటుల దోచుట కడుప్రయత్నముజేసిననునూడిముఖము గనుపించకుండుట అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

తృతీయ పటలస్థ తిమిర లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వంపశ్యతి నాథస్తాత్తృతీయం పటలంగతే । మహాంత్య
పిచరూపాణి ఛాదితాని ఎచాపరైః । కర్ణనాసాక్షిసీనాః
వికృతానిచపశ్యతి । యథావోషంచరజ్యేత దృష్టిర్దోషేబలీ
యసి । అధస్థేతునమీపథః దూరస్థంచోపరిస్థితే । పార్శ్వ
స్థితేపునర్దోషేపార్శ్వస్థంనైవపశ్యతి । సమంతతస్థి తేవోషే
సగకులా నీవపశ్యతి । దృష్టిమధ్యస్థితేవోషేమహద్ధ్రస్వంచ
పశ్యతి । ద్విధాస్థితే ద్విధాపశ్యే ద్విహుధా వానవస్థితే ।
దోషేదృష్టిస్థితేతిర్యగేకం నైమన్యతేద్విధా ॥

తా. మూడవపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన పాడవుగనుండుపదార్థములు గనుపించుట క్రిందనుండుపదార్థములు గనుపించకుండుట పెద్దవిగనుండుపదార్థములు వస్త్రముతోగప్పబడినటుల గనుపించుట మనుజులు ముక్కుచెవులు కండ్లు లేనివారుగ వికారరూపముగలవారలుగ గనుపించుట రక్తమాంసమేద అదికగపయమువలన వాతాదిదోషములు బలిష్ఠంబులగుచుండ దృష్టికి వాతాదిదోషమువలె ఎఱుపు పసపు తెలుపు వర్ణములుగలుగుట దోష ముఖ భాగమునందుండుటవలన సమీపముననుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట పైభాగమునగుచుండుట వలన దూరముగానుండు పదార్థములు బాగుగగనుపించకుండుట ప్రక్కలయందుండుటవలన ప్రక్కలయందుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట దోషంబు తట వ్యాపించి యుండుటవలన పదార్థము లొకదానితోనొకటి జేరియుండు నటుల గనుపించుట దృష్టి మధ్యమునగుచుండుటవలన స్థూలపదార్థములు చిన్నవిగ గనుపించుట రెండుస్థలములయందు దోషము నిలిచియుండుటవలన రెండు రెండుపదార్థము

లగ గనుపించుట దోషమనంచలముగ నుండుటవలన నొకపదార్థం బనేకరూపములు గలదిగ గనుపించుట దృష్టిగతదోషము అడ్డుముగ నుండిన I పదార్థము కెండుగగను పించుట అను నీ లక్షణములు గలుగు.

చతుర్థ పటలస్థ తిమిర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరాఖ్య స్సవైరోగ శ్చతుర్థ పటలంగతః । రుణద్ధిసర్వతో
దృష్టిలింగనాశమతః రమ్ । ఆస్థిన్నపి లమోభూతేనాతి
రూఢే మహాదే । చంద్రాదిత్యై సనక్షత్రా వంతరిక్షేచ
విద్యుతః । నిర్మలానిచ తేజాంసి భ్రాజిష్ణూనిచపశ్యతీ ॥

తా. వాతాదిదోషములు నాలవపటలమును కెండుటచే తిమిరమునేరం బరంగుచు దృష్టిసంతట పడగించు నిద్రయు * లింగనాశనమనంబడు. ఇది చృద్ధిం జెందసండు కాలమున ఆకాశమున చంద్ర సూర్య నక్షత్రములు మెలుపులు నిర్మలముగ దీప్తజేజములుగలవిగ గనుపించు.

ప్రకారాంతర లింగనాశస్వరూపము.

శ్లో॥ సవవ లింగనాశస్తు నీలికా కాచసంజ్ఞితః ॥

తా. తృతీయపటలమున కెందియుండు కాచబింగువు నుపేక్షించుటవలన యది 4 వ పటలమును కెందిన లింగనాశన మనియు నీలికాయనియు జెప్పంబడు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ తత్రవాతేన రూపాణి భ్రమంతీ వహిషశ్యతి । ఆవిలాన్యరుణా
భానిన్యావిధ్ధానీవమానవః । పిత్రేనాదిత్యఖద్యోత శక్రచాప
తటిద్దణా । నృత్యతత్రైశశిఖనస్సర్వసిలంచపశ్యతీ । కఫేన
పశ్యేద్రూపాణి స్నిగ్ధానిచ సితానిచ । సలిలప్లావితానీవ పరి
జామ్యనిమానవః । పశ్యేద్ర క్రేనరక్తానితమాంసివివిధానిచ ।
ససితాన్యకృష్ణానిపీతాన్యపిచమానవః । సన్నిపాతేనచిత్రా
ణివిప్రుతానిచ పశ్యతి । బహుధాచ ద్విధావాపి సర్వాజ్యేవ
సమంతతః । హీనాగాన్య ధికాంగానిజ్యోతీంష్వపిచపశ్యతి॥

* ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుటచే లింగనాశనమనంబడు.

తా. పైశెప్పంబడిన సర్వపటలమునందు న్యాపించియుండు వాతదోషము వలన రూపము దిరుగునట్టుగ కల్మషముగ యెఱుగ వంకరగ గనుపించు పితృ దోషమువలన నూర్యుడు మిణుగురుపురుగు యింద్రధనుస్సు మెరుపు అనువానిని నృ త్యమునలుపునట్టి నెమళ్ళను సర్వవస్తువులను నీలముగ గాంచు కఫదోషమువలన స్నిగ్ధముగ తెల్లగ నీటిలోనుంచి తీసినట్టుగ మందముగ గనుపించు రక్తదోషమువలన యెఱుగవొకింతతెల్లగ నల్లగ పసుపుగ గనుపించు, గున్నిపాతదోషమువలన పలువిధవర్ణములుగ విపరీతముగ (అనగా 1 వస్తువు 2 గ గాని లేక అనేకరూపములుగ గాని) గను పించు, మతియు జ్యోతిస్సులు హీనమై ఆంగములుగలవిగ గాని లేక అధికాంగములుగలవిగ గాని నానాప్రకారములుగ గాని గనుపించు.

పరిష్కారము.

శ్లో॥ పిత్తంతు ర్వాత్పరిష్కారముమూర్ఛితంరక్తతేజసా ।

పీతాదిశక్తదోదిక్ తాన్రవించాపినపశ్యతి ।

వికీర్యమాణాన్ధద్యోతైర్వృత్తాంస్తేజోభిరేవచ ॥

తా. పిత్తము రక్తబలముతో మిశ్రమమై పరిష్కారమును తిమిరరోగమును గలుగజేయుచున్నది. దాని సంబంధమువలన దిక్కులు యెండ నూర్యుడు పసుపు వర్ణముగ మతియు వృక్షములు మిణుగురుపురుగులు తేజస్సు అనువానితో వ్యాప్తంబై నవిగ గనుపించు.

రాగభేదమువలన లింగనాశ వివరము.

శ్లో॥ వత్సామిషడ్విధంరాగైర్లింగనాశమతఃపరమ్ । రాగోరుణో

మారుతజః ప్రదిష్ఠో మూయీచ నీలశ్చ తద్ధైవపితౄత్ ।

కఫాత్పిత శోభీతితస్సరక్తస్సమస్తదోష ప్రభవోవిచిత్రః ॥

తా. వర్ణభేదసంఖ్యవలన లింగనాశనమును రోగము ఆరువిధంబులగు. అందు రాతజలింగనాశనం బెఱుగనుండు, పిత్తజలింగనాశనము పచ్చగ నీలముగనుండు, కఫజలింగనాశనము తెల్లగనుండు రక్తజలింగనాశనం బెఱుగనుండు సర్వదోషజలింగనాశనములుపలువిధవర్ణములు గలవిగనుండు

శిఖితుత్థం శిలాచూర్ణం కర్ణాంశం వస్త్రగాలితమ్ । మధ్యా
జ్యస్తస్యతోఽఖ్యతం సర్వనేత్రరుజాపహమ్ ॥

తా. తామ్రధస్మము దాన్యాభ్రకము మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన కఫరి వీనిని
దినుసుకు 10 నిష్కముల యెత్తుచొప్పున చూర్ణముగావించి యేకముజేసి మూకుడు
లోనునిచి పొయిమీదబెట్టి అందు శుద్ధిజేయుబడి చూర్ణజేయుబడిన 30 కర్ణముల గం
ధకమును పలుమారు కొంచెకొంచెముగా వేయుచు దానిబాగ బైలువెడలకుండు
నటుల పైయూకుడుమూతిని మఱియొక మూకుడుచే మూయుచు గంధకంబంతయు
జీర్ణంబగువఱకు పాకముజేసిన శుద్ధంబగు. పిదప దానిని సాంగశీతలమునదీసి 1 ప్రస్థ
పు నీళ్ళలోగలిపి మర్చించి నీళ్ళకడుగుననుండు ముష్టును వర్షించి మఱియొక కుండలో
బోసి గట్టియగువరకు యెండనెండించి అందు కర్ణప్రమాణము శుద్ధిచేసినమైలుతుత్త
మును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తును చూర్ణముగావించి వస్త్రగాలితముజేసి కలిపికణికలుజేసి
తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని లేక చనుబాలతోగాని చాచి కన్నుల బెట్టిన సర్వ
నేత్రరోగములుహరించు.

రసాంజనాద్యంజనము.

శ్లో॥ [చరకే] శుక్లార్కజేవిషంకృష్ణాయ క్తఃగోమూత్రభావితమ్ ।
సాముద్రఘేనంవటికం కురువిందరసాంజనమ్ ।
కూగ్యపృష్ఠంచతుల్యాంశం సర్వాంశంచమనశ్శిలా ।
శిలాయూద్విగుణంవ్యోషం వ్యోషాద్విగుణంసైంధవమ్ ।
లోహచూర్ణంవిషంచైవ ప్రత్యేకంసైంధవాంశకమ్ ।
పిష్ట్యాతౌద్రయుతంచాజ్యం పిల్ల శుక్లార్ధకంజయేత్ ॥

తా. అతివస పిప్పళ్ళు ఈరెంటిని గోమూత్రముతో భావనజేసి చాచికన్ను
ల బెట్టిన కంటిపువ్వులు నీరు గారుట హరించు. మఱియు సముద్రపునురుగు పటిక
యింగిలీకము రసాంజనము తాబేటిపిపు పుర్రె ఇవి సమభాగములు వీనికి సమముశుద్ధి
జేసిన రక్తమణిశీల రక్తమణిశీలకు రెండింతలు త్రికటుకములు దానికి రెండింతలు
సైంధవలవణము సైంధవలవణమునకు సమము లోహభస్మము లోహభస్మమునకు
సమము అతివస ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని నూరి
కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన కంటిపుని కంటిపువ్వులు అర్థరోగము వీనిని హరింపఁ
జేయు.

సైంధవాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సైంధవంసూతకం * నాగం ఖాత్రీచూ
ర్ణరసాంజనమ్ । కణాఘృతంసితాక్షాద్రం నాగవల్లీ దళద్ర
వైః । కాంస్యపాత్రేతామ్రముప్యా దినమ్కంచిమర్దయేత్ ।
వర్తింకృత్వాంజనేహంతి సర్వనేత్రగతామయా ॥

తా. సైంధవలవణము రసభస్మము సీసభస్మము ఉసిరికెపప్పు చూర్ణము
రసాంజనము పిప్పళ్ళు పీనిని సమభాగములుగ కంచుపాత్రలోనుంచి నెయ్యి పంచ
దార పానకము తేనె తిమలపాశులరసము అనువానితో నొకదినము రాగిగుండుతో
మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన కంటిపుసి యెఱుపు దురద మొదలగు సర్వ
నేత్రరోగములు హరించు.

తారకాద్య వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] తారంతామ్రంరసంతుత్థం ఖర్పరీపీతరోహిణీ ।
రసాంజనంకాంస్యశంఖం హంసపాద్యాద్రవైర్దినమ్ ।
వర్తింకృత్వాంజనాద్ధంతి సమస్తానేత్రహమయమ్ ॥

తా. వెండిభస్మము తామ్రభస్మము రసభస్మము శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తముశుద్ధి
జేసినకఫరి మోనిపసపు కటుకరోహిణి రసాంజనము కంచుభస్మము శంఖము పీనిని
సమభాగములుగ ఖల్లములోనుంచి హంసపాదీయాదు రసముతో నొకదినము మర్దిం
చికణికలుజేసి నీళ్ళతో జూది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించు.

గ జ కే స రి.

శ్లో॥ [చరకే] మనశ్శిలాహతునాగం నాగాద్విగుణ † తుత్థకం ।
కించిత్కర్పూరకంమర్ద్యం ద్రోణపుష్పరసైర్దినమ్ ।
వర్తిరేషాహ్యభిష్యంది నాశాయగజకేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల సీసభస్మము సీసభస్మమునకు రెండింతలు శుద్ధిచేసిన
మైలుతుత్తము మోకిం పచ్చకర్పూరము పీనిని ఖల్లములో నుంచి తుమ్మపూలరస
ముతో 1 దినము మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన అభిష్యందము హరించు.

* సీసంకర్పూరం ఖర్పరంతథా.

† రూప్యకమ్.

చంద్రకాంజనములు.

శ్లో॥ [చంద్రభాష్యే] తుత్థంతామ్రమయోరజోమధువచా క్షీరం
వరంసైంధవమ్ । శంఖవ్యోమవిశేషసూతకతకం దాఝీచన్య
గ్రోధకమ్ । ధాత్రీతాళకరంజమంజనయుతం చామైశ్చలుంగ
ద్రవైః । పుష్పంనేత్రవికారకాశ్చహరతిశ్చంద్రన్యవాకృంద్రకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము తామ్రభస్మము యిసుపభస్మము యష్టిమధు
కము వససాలతుత్తము లవంగములు సైంధవలవణము శంఖము త్రికటుకములు వాయు
విడంగములు రసభస్మములు చిల్లగింజలు మ్రానిపసపు మజ్జియూడలు ఉసిరికపప్ప
శుద్ధిజేసినతాళకము క్రాసుగవిత్తులు నీలాంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో
నుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో మాదీఫలరసముతోను మర్దించి కణికలుజేసి నీళ్ళతో
జాదికన్నుల బెట్టిన పువ్వులు సర్వనేత్రరోగములు హరించునని చంద్రుడు వచించె.

శ్లో॥ [చంద్రభాష్యే] పటికంలోధరసాంజనంచతగరంతుత్థంతథా
నాగకమ్ । రసకంసైంధవనక్తచూలమధుకం వ్యోమంవిడంగం
సమమ్ । పథ్యాభృంగక మాతులుంగకరపైః రక్తేచనేత్రే
క్షిపేత్ । పటలంపుష్పక కాచకన్దుహరతిశ్చన్ద్రన్యవాకృన్ద్రకమ్॥

తా. పటిక లొడ్డుగచేక్క రసాంజనము తగరభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలు
తుత్తము సీసభస్మము శుద్ధిజేసిన కఫరి సైంధవలవణము క్రాసుగవిత్తులు యష్టిమధు
కము త్రికటుకములు వాయువిడంగములు కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములోనుంచి గుంటగలగరరసము మాదీఫలరసము అనుమానితో మర్దించి కణికలు
జేసి కన్నుల బెట్టిన కంటియెటుపులు పారలు పువ్వులు కాచము దురద వీనిని హరిం
పం జేయునని చంద్రుడు వచించె.

శ్లో॥ [చంద్రభాష్యే] కతకమణిశిలాహ్యధాత్రికాక్షీరతుత్తందరద
మధుకలోధ్రం తాళకాఖ్యంస వీరమ్ । త్రికటుక ద్వికరంజం
దారు దాఝీసవేల్లం పటికకుముద శంఖం తామ్రనాగాధ్ర
కాంతమ్ । పునటిమణిశిలా వై తాళకంతృష్ణకంచ జలఫలనణ
ఫేనం ధైరికాఖ్యంచ సర్వమ్ । సరసవలక విశ్వా భృంగకం

చార్ద్రకం చాప్యమృతమధుఘృతై స్యాత్కల్పితం నేత్రవర్తి ।
పటలతిమిరపుష్పం కండుకం లోహితంచ శ్వయఃకుజలనిబ
ర్హం చంద్రవాక్ష్పంద్రకంచ ॥

తా. చిల్లగింజ శుద్ధిజేసిన మణిశిల వుసిరికపప్పు శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము శుద్ధి
జేసిన యింగిలీకము యష్టిమధుకము లొద్దుగ చెక్క శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన
సావీరము త్రికటుకములు క్రాసుగ చెక్క నెనులిచెక్క దేవదారు మ్రానిపసపు మిరి
యాలు పటిక తెల్లకలువ శంఖముతామ్రభస్మము నాగభస్మము అగ్రభస్మముకాంత
భస్మము శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము పిప్పళ్ళు వుష్ప సముద్రపు
నురుగు కావీరాయి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మజ్జియూడలు
శొంతి గుంటగలగర అల్లము అనువానిరసములతో మర్దించి కణికలుజేసి ఆవువెన్న
తోగాని తేనెతోగాని నేతితోగానిచాది కన్నుల బెట్టిన కంటిపొరలు తిమిరములు
కంటిపువ్వులు దురదవయెఱుపు కంటివాపు నీరు గారుట వీనిని హరింపంజేయునని చం
ద్రుడు వచించె.

నయనామృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మయూరతుత్థం సింధూత్థం తుత్థం ఘనం రసాం
జనమ్ । టంకణం మరిచం తుల్యం జంబీర రసపేషితమ్ ।
త్రిరాత్రిం తామ్రపాత్రస్థం కాచార్మ పటలాపహమ్ । కం
డూవ్రణహరం నామ్నా కయనామృతముత్తమమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము సము
ద్రపునురుగు రసాంజనము వెలిగారము మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ తామ్రపు
పాత్రలోనునిచి నిమృతపండ్ల రసముతో కి దినములు మర్దిం చి కన్నుల బెట్టిన కాచము
ఆర్మము పొగలు దురద వ్రణము హరించు.

ఖర్పర్యాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఖర్పరితుత్థ రసాంజనం ఘనం శంఖశిలాశ
పునర్నవత్రిఫలా । నింబరసేన విచుర్ద్యచవటికాః కంచతిమిర
పటలానిచపుష్పమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము రసాంజనము సముద్రపునురుగు
శంఖము శుద్ధిజేసిన మణిశిల తెల్లగలిజేరు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ

తా. రెప్పలు రెప్పవెంట్రుకలు వీనియాలమునందుండు పిత్తము బ్రహ్మోపిం చుటవలన వెంట్రుకలూడి రెప్పలయందు దురదను దాహమును గలుగజేసిన పక్షు శాతమనంబడు.

త్రికటుకా ద్వంజనము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కటుత్రయంచాపి ఫలత్రయంచ జ్యోతిష్కృతీ
వేల్లకరంజబీజమ్ | ప్రపాండరీకం మధుకంచతామ్రం సింధూ
ద్యవంవై పటికంచశంఖమ్ | రసాంజనం గైరిక చందనేద్యే
ద్రాక్షానిశాశాబరలోధికంచ | తుత్థంచవీతాహ్వయరోహి
ణీచ పేష్యంకరంజన్వరసేనసర్వమ్ | తుత్థాదిరేకా ద్విగుణో
రసాదిః ప్రపాండరీకాది గణాత్రిభాగమ్ | శేషం చతుర్భాగ
మిదంనిహన్యాద్వర్తిస్సునేత్ర స్యకలాంశ్చరోగాత్ | కాంచ
పుష్పంపటలంవ్రణంచదుర్మాంసకంఢూపిటకంకుకూనమ్ | దా
హంచరాగంచనిశాన్థతాంచతథాధి మష్టంవినిహంతిశీఘ్రమ్ ||

తా. త్రికటుకములు కరకతాండ్ర యుసిరికెలు పెక్కుడువిత్తులు వాయువి
డంగములు క్రానుగవిత్తులు యివి దినుసుసు నాలుగేసిభాగములు ప్రపాండరీకము
అతిమధురము తామ్రభస్మము సైంధవలవణము పటికశంఖము యివి దినుసుసు 3 భా
గములు రసాంజనము కావరాయి శ్రీగంధము రక్తచందనము ద్రాక్షపండు పసుపు
తెల్లలొద్దుగ లొద్దుగ ఇవి దినుసుసు రెండేసిభాగములు మైలుతుత్తము మ్రానివసపు
కటుకరోహిణి ఇవి దినుసుకుక్కొక భాగము ఇటుల వాని నేల్ల ఖల్వములోనునిచి
క్రానుగచెక్క రసముతో మర్చించి కణికలుజేసి ఉచకముతో జాదికన్నునబెట్టిన
కాచము పువ్వులు పటలములు వ్రణములు దుర్మాంసము దురదలు పాక్కులుకూనలు
కంటియందుమంట యెఱుపులు రేచీకటి అధిమంథము మొదలగు సర్వ నేత్రరోగ
ముల తీవ్రముగ హరింపంచేయు.

కతకా ద్వంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కతకస్యఫలంశంఖసైంధవం త్రూషణం
సింధూ షణ్డం సాంజనంక్షౌద్రం విడంగానిమనశ్శిలా | కుక్కు
టాంశకపాలం స ఖల్వ షడ్వ వినిక్షిపేత్ | సర్వమేతత్సమం

కృత్యానారీ క్షీరేణపేషయేత్ | తిమిరం పటలంకాచ మర్చ్య
శుక్రం వ్యపోహతి | కంఢాక్షేదార్బుదం హంతి మలం బాహ్యం
జయేత్తతః ||

తా. చిల్లగింజ శంఖము సైంధవలవణము త్రికటుకములు పంచదార సము
ద్రపునురుగు రసాంజనము లేనె వాయునివంగములు మణిశిల కోడిగుడ్డు పెంకులు
వీనిని సమభాగములగు ఖల్వములోనుంచి చనుబాలతో మర్చించి కణికలుజేసి నిమ్మ
పండ్లరసముతో చాచి కన్నుల బెట్టిన (వర్మకోగము కండ్లదృష్టిని పోగొట్టెడి కోగ
ము) తిమిరము * పటలము కాచము ఆశ్మకోగము కంటిపువ్వులు దురదనీరు గారుట
నే తార్బుదము కండ్లపుసి హరించు.

గరుడాంజనము.

శ్లో. [పూజ్యపాదీయే] తృటిచ మరిచతుత్థం సైంధవం వారిశేనం
పటికదరదశంఖంచందనంకుష్ఠలాఠౌ | రజనినరకపాలంకుస్కు
టాండంకుసత్య కతకశశిసురాహ్వ తార్క్ష్యశైలంసరాళమ్ |
అజపయసిచ వర్షా మిసద్యగ్భృంగిసీలి సలిలజ విజయూభి
ర్ఘ్నై తంసప్తవారమ్ | తిమిరపటలకాచం ధూమ దృక్పాంధ
కారం కుకున కుసుమక్లేదం సిందురం నేత్రపాకమ్ | గరుడ
సదృశదృష్టిం నిర్మలత్వం ప్రభావ మసుజ హితకర్తార్థం
భాషితం పూజ్యపాదైః ||

తా. ఏలకులు మిరియాలు కుద్దిజేసిన మైలుతుత్తము సైంధవలవణము సము
ద్రపునురుగు పటిక ఇంగిలీకము శంఖము శ్రీగంధము చెంగల్వకోస్తు లక్కబియ్యము
పసుపుమజునె తలపురై కోడిగుడ్డు పెంకులు మణిశిల చిల్లగింజలు పచ్చకర్పూరము
కేవదారు రసాంజనము గుగ్గిలము వీనిని సమభాగముగ ఖల్వములోనుంచి మేకపాలు
లజేయ పాన్నగంటి గుంటగలగర సీలి తెల్లకలువ తక్కులి అనువాని రసములలో
ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కమారు మర్చించి కణికలుజేసి ఉడకముతోచాచి కన్నుల బెట్టిన
తిమిరము పారలు కాచము పొగగిప్పిన కన్నులు గనుభించని గన్నులు మానులుకంటి
పువ్వులు కంటిపుసి కంటియెఱుపు నేత్రపాకము హరించి గరుడునితో సహానమైన
పిట్ట నైవ్యల్యము గలుగు, ఇది లోకసాత్కారమై పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియె.

* పటలమన—కంటిపార.

నయనామృతము.

శ్లో॥ [అయః, ర్వేదే] కర్పూరమంజనంతుత్థంతార్క్ష్యవీతకరోహిణి ।
నరాటంపైంధవంవ్యోమం ఘనంమధుకచందనమ్ ।
శంఖంచతత్సమంపిష్ట్యా మాతులుంగరసేనతు ।
మధుసర్పిర్యుతంచైవప్యంజనం నయనామృతమ్ ।

తా. పచ్చకర్పూరము శుద్ధిజేసిన సౌపీరాంజనము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము రసాంజనము మ్రానిపసుపు కటుకరోహిణి గవ్వలు పైంధవలవణము త్రికటుకములు సముద్రపు నురుగు యష్టిమధుకము శ్రీగంధము శంఖము వీరిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి మాషిఫలరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని చాది కన్నులపైఱ్ఱిన సర్వనేత్రరోగములు హరించు.

గరుడాంజనము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] కతక పైంధవ తుత్థకటుత్రయం వటికశంఖ
వరాట రసాంజనమ్ । కునటితామ్ర మయోహి మరోహిణీ
జలధిఘనవచా న్యకరోటికా । ఉరగ పారదటంగణమంజనం
త్రిఫలయా మధుగోచనకంయుతమ్ । కరజవల్కరసేన సుపే
షితం గరుడదృష్టి సం కురుతేదృతమ్ ॥

తా. చిల్లగింజలు పైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము త్రికటుకములు వటిక శంఖము గవ్వలు రసాంజనము రక్తమణిశిల తామ్రభస్మము యినుపభస్మము పచ్చకర్పూరము కటుకరోహిణి సముద్రపు నురుగు వసు తనుజాని తలపుత్ర సీస భస్మము రసభస్మము వెలిగారము సౌపీరాంజనము కరకతాండ్ర యుసిరికెలు యష్టి మధుకము గోరోచనము వీరిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి క్రాసుగచెక్కి రసముతో బాగుగ మర్దించి కణికలుచేసి నీళ్ళతోజాది కన్నులపైఱ్ఱిన గరుత్మంతు నితో సమానమైన దృష్టిగలుగు.

నేత్రరోగమునకు రసక్రియ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదోవిధృమంనాగ సీసంచరసాంజనమ్ ।
పైంధవ త్రూషణంతామ్రం తుత్థం గైరి కలోధృకమ్ ।

పుత్రజీవీలిలాముస్తా గిరికర్ణ్య భయానమమ్ ।

చించాసా వీరకంశుద్ధం నింబపత్రద్రవైస్థిత్తమ్ ।

పిష్టాతామ్రతలేక్షాః వర్తికాచార్మ శుక్లజిత్ ॥

తా. రసభస్మము పగడము సీసభస్మము కాసీసము రసాంజనము పైంధవలవ
ణము త్రికటుకములు తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము కావిరాయి లాగుగ
చెక్క పుత్రజీవివిత్తులు శుద్ధిజేసిన మణిశిల తుంగముపైలు తెల్లగంటెనవిత్తులుకర
క్కాయ చింతగింజలు శుద్ధిజేసిన సావీరాంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
లోనుంచి వేపాకురసముతో మర్దించి ముద్గజేసి శామ్రపుసాత్రలోనుంచి తేనెబోసి
రాగిగిన్నెతో మర్దించి కణికలుజేసి తేనెతోజాచి కన్నులబెట్టిన ఆర్మము కంటి
పువ్వులు హరించు.

నేత్రాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కణాసావీరకర్పూర నాగ పారదతీక్షణమ్ ।

విషంచలోహ పాత్రేతు సంద్యానర్త రపైర్దినమ్ ।

మర్దయేల్లోహ ముష్ట్యాభవటికం చూర్ణ తంక్షి పేత్ ।

మర్జితం మర్దయేద్భూయోవర్తి శుక్లామ్ పిత్తజిత్ ॥

తా. పిష్టశుక్లాసావీరాంజనము కర్పూరము సీసభస్మము రసభస్మము యిసుప
భస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ నిసుపపాత్రలోనుంచి సంద్యా
వర్తపు రసముతో నొకదినము యిసుపసుండుతో మర్దించి పటికచూర్ణముగ లిపిమరల
మర్దించి కణికలుజేసి యెండించి కన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వులు ఆమృపిత్తము నారించు

తామ్రాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతతామ్రం సథాన్యాభి శిఖతుత్థంచ
ఖర్పరీ । దశనిష్కంపుకర్పూర్ణ మేకీకృత్యచఖర్పరే । షీప్త్వా
మందాగ్నినాపాచ్యంతద్ధ ర్భే శుద్ధగంధకమ్ । దత్వాల్పమృం
భూయోహిరుధ్వాహూమం ప్రయత్నతః । చూర్ణితంజాయతే
శుద్ధం త్రింశత్కర్షంతు గంధకమ్ । సముత్తార్య షీపేత్తోయే
ప్రస్థమత్రేతుమర్దయేత్ । తజ్జలంచాచ్యభాండస్థంకృత్వాధః
కిట్టిపర్జి మే । తజ్జలంచాతపేతోష్యంఘసేభూతే విమిశ్రయేత్ ॥

తా. కంటిరెప్పలయందు దోసవిత్తులతో సమానంబులుగ అల్పవేదననునుపు
కాతిన్యము గలవిగనుండు కురుపులు జనించిన ఆరోగ్యవర్త్యమనంబడు.

శుష్కార్యో లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్ఘాంకురః ఖరస్తస్థో దారుహో భృంతరోద్భవః ।
వ్యాధి రేషోతి విఖ్యాత శ్శుష్కార్యో నామనామతః ॥

తా. కంటిలోపల పొడవుగ గరగరగ కఠినముగ దుఃఖకరముగనుండు మాం
సపు మొలక జనించిన శుష్కార్థమనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

అంజన లక్షణము.

శ్లో॥ దాహతోదవతితామ్రా పిటికావర్త్యసంభవా ।
మృద్వీమందరుజా సూక్ష్మజ్ఞేయా సాంజననామికా ॥

తా. దాహము పోట్లు అనువానితోడంగూడి యెఱ్ఱగ మృదువుగ చిన్నదిగ
వొకింత వేదనగలదిగనుండు కురుపు రెప్పలయందు జనించిన అంజనమనంబడు ఇది
త్రిదోషమువలన జనించు.

బహుళవర్త్య లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్యోపచీయతేయస్య పిటికాభి స్వమంతతః ।
సవర్ణాభిస్సినై రాభిశ్చ విద్వాద్బహుళవర్త్యతత్ ॥

తా. రెప్పలయొక్క సర్వప్రదేశము చర్మముతో సమానముగ కఠినముగనుండు
కురుపువలన వ్యాప్తంబై యుద్భియుండిన బహుళవర్త్యమనంబడు ఇది త్రిదోషము
వలన జనించు.

వర్త్యబంధ లక్షణము.

శ్లో॥ కంఠూమతాల్పతోతేన వర్త్యశోధేనయోనరః ।
నసమంఛాదయోదక్షీ యత్రాసోవర్త్యబంధకః ॥

తా. రెప్పలువా చిరురద వొకింతవేదన అనువానితోడంగూడియుండుటవలన
మాయుట కనుకూలించకుండిన వర్త్యబంధమనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

క్లిష్టవర్త్య లక్షణము.

శ్లో॥ మృద్వల్పవేదనంతామ్రం యద్వర్త్యసమమేనచ ।
అకస్మాచ్ఛుభవేద్రక్తం క్లిష్టవర్త్యేతితద్విదుః ॥

తా. నేత్రములయొక్క క్రిందిరెప్పలు పైరెప్పలు ఏకకాలంబునమృదువులై అల్పవేదనగలవై యెఱుఁగినై యకస్మాత్తుగ గడునెఱుగనైన క్లిప్తవర్తమనంబడు. ఇది కఫరక్తమువలన జనించు.

వర్తకర్దమ లక్షణము.

శ్లో॥ క్లిప్తంపునః పిత్తయుతం శోణితం విదహేద్యదా ।
తతాక్లిన్న త్వయాపన్న ముచ్చతే వర్తకర్ద్రమః ॥

తా. పూర్వోక్తక్లిప్తవర్తమునందు మరల పిత్తయుక్తరక్తం బెఱుఁడుదిగనో అపుడది బురదవలెనగు. ఇదియ వర్తకర్దమ మనంబడు. ఇది పిత్తాధిక సన్నిపాతమువలన జనించు.

శ్యావవర్తలక్షణము.

శ్లో॥ వర్తయద్బాహ్యతోంతశ్చ శ్యావంశూనంసవేదనమ్ ।
తదాహుశ్యావవర్తేతి వర్తరోగవిశారదాః ॥

తా. రెప్పలయొక్క పైభాగము లోభాగము నల్లనై వాచి పోట్లుతో గూడియుండిన శ్యావవర్తమనంబడు. ఇది వాతాధిక త్రిదోషమువలన జనించు.

ప్రక్లిన్నవర్త లక్షణము.

శ్లో॥ అరుజంబాహ్యతశ్శూనం వర్తయస్యసరస్యహి ।
ప్రక్లిన్నవర్త తద్విర్యాక్లిన్న మత్యర్థమంతతః ॥

తా. తెప్ప యొకింతవేదన వెలపట వాపుగలదై తెప్పకొలుకులకు సమీపమున మిక్కుటముగ చిత్తచితలాడుచుండిన ప్రక్లిన్న వర్తమనంబడు. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించు.

అక్లిన్నవర్త లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యధౌతాన్యధౌతాని సంబద్ధాతే పునః ।
వర్తాన్యపరిపక్వాని విద్యాదక్లిన్న వర్తతత్ ॥

తా. కంటితెప్పల గడిగినను లేక గడుగకున్నను బంకవలె వలుమారు కరచుకొని లోభాగము బండక చీయుతో గూడకనుండిన అక్లిన్నవర్తమనంబడు.

వాతహతవర్త్తు లక్షణము.

శ్లో॥ విముక్తసంధివిశ్చేష్టా నర్త్తయస్య నమిాల్యతే ।
ఏతద్వాతహతంవర్త్తు జానియాదక్షిచింతకః ॥

తా. ఆప్పగంధులు పిడుటవలన కన్నులచరచుటను మాయుట కశక్యంబై చిన్నవియై రెప్పలు మాతపడకుండిన వాతహతవర్త్తుమనంబడు.

అర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్తాంతరస్థంవిషమం గ్రంధిభూతమవేదనమ్ ।
ఆచక్షుతేర్బుదమితి సరక్తమవిలంబితమ్ ॥

తా. ఆప్పలయొక్క లోభాగము మంతవేదనగలదై వొకింత యెఱ్ఱనై శీఘ్రముగ వృద్ధి జెందునదియై విషమమై దానియందు గ్రంధిజనించిన అర్బుదమనంబడు. ఇది త్రిదోక్షమువలన జనించు.

నిమేష లక్షణము.

శ్లో॥ నిమేషిణీ స్పిరావాయుః ప్రవిష్టోవర్త్తసంశ్రయః ।
ప్రచాలయతి వర్త్తాని నిమేషం నామతంవినుః ॥

తా. ఆప్ప నాశ్రయించియుండు వాయువుని మేషుశ్చేషముల జేయునట్టి సిరలయందుజేరి రెప్పల గదలింపుచుండిన నిమేషమనంబడు.

శోణితార్క లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్తస్థోయోవివధిత లోహితోమృదురంకురః ।
తద్రక్తజంశోణితార్క చిన్నంచిన్నప్రవర్ధతే ॥

తా. రక్తసంబంధమువలన రెప్పలయొక్క లోభాగమున యెఱ్ఱగ మృదువుగ నుండు మొలకలుజనించిన శోణితార్కమనంబడు. దీనిని బలుమారు గోసినను మరల బెరుగుచుండు.

లగణ లక్షణము.

శ్లో॥ అపాకీ కఠినస్థూలౌ గ్రంధిర్వర్త్తు భవోరుజః ।
నకంఢూః పిచ్చిలః కోల సగ్ధానో లగణస్తునః ॥

తా. రెప్పలయందు రేగుకాయవలె కఠినముగ స్థూలముగ కందుయుక్తముగ జగటగనుండు గ్రంథి జనించిన లగణమనంబడు. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించు. దీనియందు పోట్లుపాకము (పండుట) లేకుండు.

బిసవర్త్య లక్షణము,

శ్లో॥ త్రయోదోషాబహిశ్శీధం కుర్యుచ్ఛిద్రాణివర్త్యనోః ।

ప్రనవత్యంతరుదకం బిసవద్బిసవర్త్యతత్ ॥

తా. దోషత్రయప్రకోపమువలన రెప్పల పైభాగము వాచి ఛిద్రములతో గూడి తామరతూండ్లువలె లోన నీరును గార్చుచుండిన బిసవర్త్యమనంబడు.

కుంచన లక్షణము,

శ్లో॥ వాతాద్యావర్త్య సంకోచం జనయంతియదామలాః ।

తదాద్రష్టుంనశకోన్నతి కుంచనంనామతద్విదుః ॥

తా. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు రెప్పల చిన్నవిగజేసిన నేత్రముల ధరించి చూచుట కశక్యంబగు. ఈ రోగము కుంచనమనియు లేక కృచ్ఛ్రస్థిలమనియు జెప్పబడు.

పక్ష్యకోప లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రచాలితాని వాతేన పక్ష్యాణ్యక్షీ విశంతిహి ।

ఘృష్యంత్యక్షీ ముహుస్తాని సంరంభం జనయంతిచ ।

అసితేసితభాగేచ మూలకోశాత్పతంత్యపి ।

పక్ష్యకోపస్సవిజ్ఞయో వ్యాధిఃపరమదారుణః ॥

తా. వాతముచే కంటిరెప్పలు సులింపజేయబడుటవలన వెంట్రుకలు కంటిలో బ్రవేశించి పలుమారు తెల్లగుడ్డునందుగాని నల్లగుడ్డునందుగాని నొరసికొనుటచే వాపుగలిగి వెంట్రుకలు మూలమునుండి వచ్చును. ఇదియు. పక్ష్యకోపమనియు అధ వాపుపపక్ష్యమనియు జెప్పబడు యిది కడుభయంకరమైనది.

పక్ష్యశాత లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్య పక్ష్యాశయగతం పిష్టిం గోమాణిశాతయేత్ ।

కంఠాదాహంచ కురుతే పక్ష్యశాతం తమాదిశేత్ ॥

ములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగనూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోజూచి కన్నుల బెట్టిన కాచము తిమిరము పొరగప్పిన కండ్లు కంటిపువ్వు హరించు.

తిలపుష్పాంజనము.

శ్లో॥ [బాహుటే] మరీచంఖర్పరీచైవ తిలపుష్పంతధైవచ ।
పక్తైకంద్విగుణంప్రోక్షం జంబునీరేణపేషయేత్ ।
నాశయేత్తిమిరంకంఢూం పటలాన్యర్బదానిచ ।
అతిరక్తానిసూంసాని హ్యేకరాత్రేణనాశయేత్ ॥

తా. మిరియాలు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన కఛరి 4 భాగములు నువ్వులపువ్వు 8 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన * తిమిరములు దురద కంటిపొరలు అర్బుదము కంటియెఱుపు దుర్మాంసము 1 దినములో హరించు.

మరిచాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుశ్వేదే] మరిచామలకం కరగజబీజం క్రమవృద్ధ్యుత్తర
భృంగతోయవర్తిః । తిమిరంపటలం హంతికాచం సుకృతం
కర్మయథాకృతంభవేత్తత్ ॥

తా. మిరియాలు 1 భాగము వుసిరికవరుగు 2 భాగములు క్రామగవిత్తులు 8 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కణికలుజేసి నేత్రములయందంజనము జేసిన కానరానికన్నులు పొరలు కాచము జన్మాంతర సుకృతకర్మవలన హరించు.

చంద్రప్రభాంజనము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ఘనంచముండం కతకస్యబీజం నారంకపా
రంసహకుక్కుటాండమ్ । మనశ్శిలామాధవ సంప్రయుక్త
సూజన్మజాతం కుసుమంవిహంతి ॥

తా. సముద్రపుసురుగు యినుపభస్మము చిల్లిగింజ వరునికపాలము కోడిగుడ్ల పెంకులు శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి జీలకఱ్ఱ

కమాయమతోనూరి కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన జనించినది మొదలుకొని యుండుకం
టిపువ్వులు హరించు.

చంద్రోదయవర్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] * హరిద్రానింబపత్రాణి పిప్పలీమరిచానిచ ।
‡ విభీతకకరంజాని శంఖనాభిర్మనశ్శిలా । † ఏతానిసమభాగా
నిశ్యజామూ తేణపేషయేత్ । ‡ నాశయేత్తిమిరంకంఢూం
పటలాన్యర్బుదానిచ । అపిత్రివార్షికంశుక్రం మాసేవై కేన
నాశయేత్ । అధికానిచమాంసాని రాత్ర్యంధత్వంతదైవ
చ । వర్తిశ్చంద్రోదయానామ నృణాందృష్టివిశోధినీ ॥

తా. పసపు వేచచిగురు పిప్పళ్ళు మిరియాలు తానికాయలలోని పలుకులు
కాసుగ విత్తులు శంఖము శుద్ధిజేసిననాభి శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ
ఖల్వముతోనునిచి మేకపంచితముతోనూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోచాది కన్నుల బెట్టిన
కంఢుకానరామండుట దురద పారలు ఆర్బుదము కి సంవత్సరములుగనుండు కంటి
పువ్వులు గుర్కాంఠములు రేచీకటి వీనిని 1 మాసములో హరింపజేయు.

నేత్రరోగములకు దాల్వ్యాద్యంజనము.

శ్లో॥ [శారీరే] దార్వ్యంచపటలంకాంచం పిల్లరక్తం తథాఙ్గున
మ్ । స్రావార్మనక్తరోగాణి కంఢూక్లేదంన్యపోహతి । యూ
ధికాఘర్షణంశూలం వర్త్యరోగంవివాశయేత్ । నాశయే
చ్ఛుక్లరోగాంశ్చ నిజానీయా ద్విశేషతః ॥

తా. రసాంజనము కన్నుల బెట్టిన కంటిపారలు కాంచము కంటిపుసియెటుపు
ఆర్జనము నీరుగారుట అర్మరోగము రేచీకటి దురద కంఢుబుబ్బకొనుట వీనిని హరిం
పజేయు మజియు ఆడవి మొల్ల గంధమును కన్నుల బెట్టిన కంటినొప్పి వర్త్యరోగ
ము పువ్వులు వీనిని హరింపజేయు.

* హరితకీనచాకుష్ఠ ‡ విభీతకన్యమజ్జాచ. † సర్వమేతత్సమంకృత్వా
‡ వారికంఢూంచ తిమిరమర్బుదంపటలానిచ । అతిరక్తాని మాంసాని
పుష్పం వర్త్యనిహంతిచ.

గిరికర్ణి కాద్యంజనము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] సితగిరికర్ణిమూలం బీజంపుష్పాణిపేషయేద్వర్తిమ్ । శంఖంనిశాభయశుంఠిగతమపిచక్షుర్నివర్తయేత్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవేరు దానివిత్తులు పువ్వులు శంఖము పసుపు కరక్కాయ శొంఠి వీనిని గనుభాగములుగ గ్రహించి గంటెనవేరురసముతో మర్దించి కన్నుల బెట్టిన పోయిన కన్నులుకూడ మరలవచ్చును.

కుమారికా వర్తి.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అశీతి స్త్రీలపుష్పాణి మరిచానిచహేడశ ।

పంచాశజ్జాతిపుష్పాణి పప్తిపిప్పలితండులూః ।

* ఇయాంచంద్రప్రభానామ వర్తి స్తిమిరనాశిని ॥

తా. సువ్వులపువ్వులు 80 మిరియాలు 16 జాజిపువ్వులు 50 పిప్పలివిద్యుము 60 యిటుల వీనినెల్లనూరి కణికలుజేసి కన్నుల బెట్టిన తిమిరములు హరించు.

శిలాద్యంజనము.

శ్లో॥ [సూరసూత్రే] శిలామాగధికర్పూరంపురాణంఠింత్రణీఫలమ్ ।

కరజంసూరసూత్రేణ దివానక్షత్రదర్శనమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల పిప్పళ్ళు పచ్చకర్పూరము ప్రాతఃచింతపండు క్రాసుగ విత్తులు వీని సువకముతోనూరి కన్నులకు బెట్టిన పగటియందు నక్షత్రములు గనుపించు.

నారికేళాంజనము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] దార్ద్రనరామధుకమంభసి నారికేళపక్వాపభా

గపరిశిష్ట రసంపున స్తత్ । సాంద్రంవిసాచ్యసశిస్తైంధవ మా

క్షీకాఢ్యం † హంత్యర్థకాచతిమిరా ర్బుదవర్త్యోగౌ ॥

* ఏషామూరికావర్తిర్గ తంచక్షుర్నివర్తయేత్ ॥ పోయిన కండ్లుకూడా మరల వచ్చును.

* యుంజాద్యైశ్చార్తి—తిమిరా ర్తిభుపి త్తజేషు ॥...పిత్తమువలన గలిగిననేత్రవ్రణము తిమిరము.

తా. మ్రానిపసుపు కరక తాండ్ర యుసిరికలు యష్టిమమకమువీచిని దినుసు యొకటింటి కొక్కొకపలముచొప్పన నలగ నొట్టి కుంచెడు నారికడపు కాయవీటిలో వైచి 8 వ భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి మఱియొకకుండలోబోసి సన్న పునెగను సోలెడు శేషించునటులకాయ చల్లాల్పి యందు 4 మాడలయెత్తు పచ్చ కర్పూరము మాడయెత్తుపై యంధవలవణము 5 చిన్నములయెత్తు తేనెగలిపి కన్నుల బెట్టిన అర్కముకాచము తిమిరము అర్బుదము వర్త స్థిరోగము (నీరు గారుట) వీనిని హరింపంజేయు.

నేత్రరోగములకునుహారీ కేశాంజనము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మధుకవరాదార్ద్రణాం పృథక్పలానాంనారికే శనలిలస్య[ప్రస్థేవివచేదేతత్తు ల్యాంశంతత్తునఃపచేత్వాత్రే । తుత్థఃశశిఫేనగైరిక సిందూత్థరసాంజనాని మురిచంచ । పృథక్పృథక్పాదనిష్కం క్షీపేదాలోడ్యచూషీకవిఘ్నశమ్ । అంజనముఖలేకేత్ర పడధిక నవతినిహంత్యాశు ॥

తా. యష్టిమధుకము కరక తాండ్రయుసిరికలు మ్రానిపసుపు వీనిని దినుసు కొక్కొక పలముచొప్పన దంచి 1 ప్రస్థపు నారికడపు కాయ వీటిలోవైచి 8 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి మఱియొకకుండలోబోసి సన్నపు నెగను మరల కాచి 5 పలములుగ దించుకొని చల్లాల్పి పిదప యందు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పచ్చకర్పూరము సముద్రపురుగున కాచిరాయి పై యంధవలవణము గసాంజనము మిరియాలు ఆనువాని చూర్ణమును దినుసు కాలునిష్కము చొప్పన గలిపి తేనె 1½ తులముబోసి కన్నులనుబెట్టిన 96 నేత్రరోగములు హరించు.

శంఖాది నటికములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శంఖస్యభాగాశ్చత్వారస్తదర్ధంచమనశ్శిలా । మనశ్శిలార్ధంచమరిచంమరీచార్ధంచ * సై యంధవమ్ । అజాక్షీరేణసంమర్ద్య ఘృటికాకారయేద్భుధః । నిశాంధ్యంతిమిరంకాచంపుష్పాణిపటలానిచ । అతిమాంసానిరక్తాని సప్తరాత్రేణనాశయేత్ । వారిణాతిమిరంహంతి హ్యర్బుదంహంతిమస్తునా । పిచ్చటంమధునాహంతి స్త్రీక్షీరేణ తథార్జునమ్ ॥

తా. శంఖము 4 భాగములు శుద్ధిజేసినర క్తమణిశిల 2 భాగములుమిరియాలు 1 భాగము సైంధవలవణము $\frac{1}{2}$ భాగము యిటులపినినెల్ల నేకముజేసి మేకపాలతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నుల బైట్టిన రేజీకటి కండ్లుగానరాకుండుట కాచము కంటి పూలు పొరలు గుర్మాంసములు కంటియెఱుపులు 7 దినములలో హరించు. నీళ్ళతో జాదివేసిన తిమిరము హరించు. పెఱుగుమీది నీళ్ళతో జాదివేసిన అర్బుదము హరించు. తేనెతో జాదివేసిన పిచ్చటమును నేత్రరోగము చనుబాలతో జాదివేసిన దర్జనము హరించు.

పుష్పాంజనము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠామధుకోత్పలందధికణా త్వక్చవ్యగోరోచనమ్ ।
మాంసీచందనశంఖకం గిరిమృదాతుత్థంసపుష్పాంజనమ్ ।
సర్వంచై వసమానమంజనమిదం యోజ్యంసదాచక్షుషామ్ ।
కంఢూక్లేదమలంచశోణితరుజంపిల్లంచ శుక్లాపహమ్॥

తా. మంజిష్ఠ అతిమధురము కలువపువ్వు పెరుగుపిప్పలిలవంగపట్ట చవ్యము గోరోచనము జటామాంసి చందనము శంఖము కావిరాయి శుద్ధిజేసిన మైలుతు త్తము పుష్పాంజనము వీనిని సమభాగములుగనూరి నేత్రములయందు సదా అంజనము వేయుచుండిన దురద నీరు గారుట కీంటిపుసి యెఱుపు కంటినొప్పి పిల్లము శుక్రము హరించు.

గోదంతా ద్యంజనము.

శ్లో॥ గోదంతంకుక్కుటాండంమకరజ దశనంశంఖచూర్ణంవరాటమ్ ।
సారంగోద్భూతదంతా జలధిమలయుతం తామ్రచూర్ణం సతుత్థమ్ ।
కర్పూరంరాస్నకంవై పటికమణిమధూచ్ఛిష్టమం దాగ్నిఘృత్తే ।
సప్తంచార్యార్జునంత త్తిమిర పటలకంకా చకం హంతినేత్రే ॥

తా. ఆవుయొక్కదంతము కోడిగుడ్డు పెంకులు ముసలిదంతము శంఖచూర్ణము గవ్వలచూర్ణము జింకపండ్లు సముద్రపుమరుగు తామ్రచూర్ణము శుద్ధిజేసిన మైలుతు త్తము సచ్చకర్పూరము సన్నరాస్నము చంద్రకాంతమణి జాంటిమైనము వీనిని పాత్రలోనిడినుండాగ్నిపైనుంచి బాగుగ మర్దించిపిదప నిమ్మపండ్ల పులుసుతోమర్దించి

కణికలుజేసి నేత్రములయం దంజనమువేసిన కంటిపువ్వులు అర్కము ఆర్జునము తిమి
రిము కంటిపొరలు కాచము వీనిని హరింపజేయు.

ధాత్ర్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాత్రీపథ్యావిభీతానాం ఫలమజ్ఞావిచూ
ర్జితమ్ । వారిణాపూరితంచక్షుస్తిమిరంహంతినిర్భరమ్ ॥

తా. ఉసిరికపవ్వు కరక్కాయ తానికాయ వీనిపవ్వును చూళ్ళుముజేసి నిమ్మ
పండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి నేత్రములయం దంజనమువేసిన కండ్లలోనిరు
గారుట తిమిరము హరించు.

ఉత్పలా ద్యంజనము.

శ్లో॥ ఉత్పలంసైంధవంరక్త చందనంత్రిఫలాతథా ।
నిశాంధ్యంతిమిరంహంతి పటలంచక్షురంజనమ్ ॥

తా. కలుకపువ్వులు సైంధవలవణ్యము రక్త చందనము త్రిఫలములు వీనిని
నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి అంజనము వేసిన రేణీకటి తిమిరము కంటిపొరలు
హరించు.

అర్ధచంద్రోదయము.

శ్లో॥ కర్పూరంపటికంశంఖం చందనంసుధుశారిణా । మంజిష్ఠారజ
సీద్యేచకతకంఘైరికంసమమ్ । సర్వైస్సమృచతుత్థంచబీర
రసమర్దితమ్ । రాత్ర్యాంధ్యంతిమిరంకంఘాం పటలంకాచ
మేవచ । వర్షాంతేజాయతేపుష్పం మాసేనై కేనశామ్యతి ।
అర్ధచంద్రోదయోనామ్నా సర్వనేత్రేరుజాపహః ॥

తా. పచ్చకర్పూరము పటిక శంఖము చందనము యష్టిచుధుకము గూడపాల
మంజిష్ఠి పసుపుమ్రానిపసుపు చిల్లిగింజ కావిరాయి యివిగమభాగములు వీనికన్నిటికి
సమము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరస
ముతో మర్దించి అంజనమువేసిన రేణీకటి తిమిరము దురద పొరలు కాచము వంటి
రెప్పకొనయందు జనించురోగము పువ్వులు మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు 1 మాస
ములోహరించు, (శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము మూడే గానులుయెత్తును శుద్ధిజేసిన కఫరి
తులము శుద్ధిజేసిన పటిక 1 తులము 10 జీడిగింజలనుని యిటుల వీనినెల్ల నిమ్మ

పండ్లరసముతో మద్దించి రాగితట్టలోనుంచి అవువెన్నగలిపి రాగియుంతలొ మరల మద్దించి 23 దినములు కరాటమున నునిచి పిదప దానినీటిని మరలమద్దించి మరల కరాటమున 33 దినములునిచి కన్నులబెట్టి నేత్రోగములు మాదకండ్లు దూల మాదలు తిమిరమాదలు పుసిమాదలు నీరుగారుట దురదకామిల పసరుకామిల రేచీ కటి పటలములు శిరోవాతములు కపాలశూలలు కన్నులదరుట పక్షాఘాతము శిరో వాతము దుర్మాంసము కంటియెరుపు నిలువకండ్లు పిల్లములు అభివ్యంధము హరించు

॥

కాయకండ్లకు చికిత్స.

సీ॥ పెనురేకుతాళకంబును రక్తమణిశిల । పసపును మిరియంబు పటికశంఖ । గంధక సారంబు సైంధవలనణంబు । సమభాగము లుగూర్చిజంబుఫలము । సారంబుతోనూరి సరవిగామద్దించి । కణికలుచేసియుగన్నుంగవల । గంధంబుదీసియు ఘటియింపఁ గాగాయఁ । కన్నులునుర్మాంసగతులుసారలు । గప్పనవియును నెఱుఁగనికన్నుఁగవను । నిశివిరిసిసిరుగారెడి నేత్రములును । గంటిపువ్వులునూనుఁ బ్రఖ్యాతముగను । ప్రజలకెల్లను నాఁ ద ప్రచురముగను ॥

సీ॥ ఘనతామ్రభస్మంబు గరకకాయలుజీడి । గింజలమసియును మంజులముగ॥ వెన్నతోగూరిచి నెనరాగిముంతపై । దగమర్దనము చేసిధరణియంచు । నక్షిరోగులకండ్ల సమరంగవైచిర । కామిళ్ళుమాదలుకండ్లదూల । మాదలుతిమిరంపు మాదలు పుసిమాదదుర్మాంసరేచిక్కుమరదకండ్లు । నేత్రవాతంబులెరువులునేత్రశూల । పక్షవాత శిరోవాత పసరుకామి లలుక పాలంపుశూల లత్యలఘుసన్ని । గండమాలలు మరిసూతి పుండ్రడంగు ॥

నేత్రోగములకు నృపవల్లభ తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఏరండమూలం తగరంశతాహ్వ జీవంట రాన్నాసహసైంధవంచ । భృంగంవిడంగం మధుయష్టికంచ

విశ్వోపధంకృష్ణతిలవ్యతైలమ్ । అజాపయశ్చైలవినిశ్రితంచ
చతుర్ధణంభృంగరసంచయుక్తమ్ । షడ్బిందవోనాసికయోర్వి
భేయాశ్శీఘ్రునిహన్యుశ్శిరసో వికారాన్ । చ్యుతాంచకే
శాన్ సలితాంశ్చదుర్ధుదుర్గంధమూలాంశ్చవ్యపాకరోతి ।
సుపర్ణదృష్టిప్రతిమంచ చక్షుశ్శిరోర్తినాశంచ కరోతీసమ్యక్ ॥

తా. ఆముదపువేరు గ్రంథితగరము సదాప. మనుబాల దుంపరాజ్ఞము పై
ధవలవణము గుంటనలగర వాయువిడంగములు యష్టిమధుకము శొంతి వీనిని సమ
భాగములుగ మార్చుచు జేసి యందు నల్లనువ్వులనూనె మేకపాలు శిలానెత్తు నూనె
4 గింటలు గుంటగలగ రాకురసము గలిపి చిక్కగ తైలముకాచి రి బింబువులును
నస్యముజేయించిన శిరోరోగమును కీఘ్రముగ నశింపజేయు. నుటియు రాలిపోయిన
వెంట్రుకలు మరల మొలుచు నగిసిన వెంట్రుకలు నల్ల గనగు దంతమూలములనుండి
దుర్గంధము హరించు. నేత్రరోగములుమాని గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టి
గలుగు. తలనొప్పిహరించు.

యప్యౌదితైలము.

శ్లో॥ యష్టికుష్మచుఘాకచో రకవరాగోపీవిదారీబలా ।
మోచాంభోరుహాకందకే సరనతంశీతాంబుపాండుత్వతైః ।
శ్రీఖండేనయుతైశ్శృతంతి లభవంధాత్రీగుఘాచీజయా ।
ఛాగీమగ్గసమంశిరోనయనజాన్నస్యా త్సమస్తాగదాన్ ॥

తా. యష్టిమధుకము చెంగల్వకోస్తు యిప్పపువ్వులు కచోరములు పిల్లిపీచు
గుడపూల నేలగుమ్మడుగడ్డ ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము బూరుగబం
తామరగడ్డలు తామరగరులు గ్రంథితగరము కురువేరు తెల్ల కిలవగడ్డ శ్రీగంధము
పుసిరికెడప్ప తిప్పతీగ కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ దంచిక షాయము
కాచి దానికి సమముగ మేకపాలు నూనె గలిపి చిక్కగకాచి నస్యముజేయుంచిన
సర్వరోగములు కంటినొప్పి సర్వనేత్రములు హరించు. (తిప్పతీగాను గుంటగల
రాకు దొండాను తులసియాకు నేలతులసిగూకు పాన్నగుంటాకు ఆకువాని యొక్క
రసమును దినుసు కొక్కిక భాగము నెయ్యి రి వ భాగము గలిపి చిక్కగకాచి
నస్యముజేయించిన నేత్రరోగములు హరించు.)

నేత్రరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ శాలితందులగోధూమముద్గస్తైంధవగోఘృతమ్ ।
గోపయశ్చసితా త్షౌద్రంపథ్యంనేత్రైశ్చ దేస్సృతమ్ ॥

తా. వరిబియ్యము గోధుమలు పెసలు సైంధవలవణము ఆవునెయ్యిఆవుపాలు
పంచదార తేనె యివి నేత్రరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

నేత్రరోగములయందు దపథ్యము.

శ్లో॥ సర్వశాకమధక్షుప్యంచక్షుప్యంశాకపంచకమ్ । జీవంతీవాస్తు
మత్స్యక్షీ మేఘనాదఃపునర్నవా । అచక్షుప్యంభవేచ్ఛాక
మచక్షుప్యంసురారథి । తథానై హింగులవణంపిణ్యాకంపిష్ట
మాషకమ్ । స్నానవ్యాయామతాసీయం తాంబూలంక్రోధ
ఆతపః । తేజోనిరీక్షణంజ్వాలామక్షిరోగీవివర్జయేత్ ॥

తా. మనుబాల చక్రవర్తిహార పాన్నగంటిహార చిట్టిహార గణిజెరు అన నీ
5 తప్ప తక్కిన యాకుగూరల సర్వమైన యాకుకూరలు కల్లు పెరుగు యింగువ
పుష్ప తెలికపిండి పిండివంటకములు స్నానము సించారము వుదకపానము తాంబూ
లము కోపము యెండలేజస్సుసుజాచుట అగ్నిజ్వాల వీనిని నేత్రరోగము గలవారు
నర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద ఫారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ
నమఃకృతాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోధూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజేయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
నేత్రరోగ నిదాన తల్లక్షణ తచ్చికిత్సాను
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
సప్తదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ లం జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

—అష్టాదశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ భూతేశం సర్వభూతేశం నాయకం సర్వనాయకమ్ ।
దేవందేవ మహాదేవం శంభుమూర్తి మహంభజే ॥

తా. భూతశ్రేత పితాచారులకు ప్రభువు పృథివ్యాది పంచభూతములకు ప్రభువు నాయకుడు సర్వప్రపంచమునకు నాయకుడు సర్వదేవతలకు దేవుడు మహాదేవుడునగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సామి వృషరాజీయ మహంనైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క అష్టాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

ఫౌల్కరంగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అవ్యాచూ మదివాస్వప్న శ్లేష్మాశోర
నిషేవణాత్ । * న స్నేహై ర్మధురై ర్మాంపై ర్మేవోవర్ధతి
నాన్యథా । మేద సావృత మార్గత్వా త్పుష్కం త్యన్యేన
ధాతవః । మేదస్తు చీయజేయస్మా దశక్తస్సర్వకర్మను ॥

తా. సంచారము నేయమందుట పగలునిద్రించుట కధికరపదార్థముల నేవించుట స్నేహయుక్తపదార్థములగాని లేక జిగురుగల పదార్థములగాని లేక మధుకర రసములగాని నేవించుట మిక్కుటముగ మాంసమును భుజించుట యీకారణముల

* మధురము రసం ప్రాయస్నేహో స్మేవో వివర్ధతే॥

వలన మేదోరోగము జనించు. మఱియు మేదస్సుచే మార్గము నడ్డిగింపబడుటవలన యితర ధాతువులు వృద్ధిం జెందకుండు దానంజేసి స్థాల్మ్యరోగముగలవాడు సర్వకర్మలయందు శక్తుండగు. (రసవాహిని సిరోమార్గములయందు మేదస్సు వ్యాపించి అస్థి మొదలగు వానికి శుక్రమునకు పోషణను గలుగంజేయకుండుటవలన మేదస్సు అధికాధికముగవృద్ధింజెను.)

స్థాల్మ్యరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థూలత్వం తుండవృద్ధిశ్చ తుద్రశ్వాసః క్రమాద్యవేళ్ అతి
స్వేదోల్పదార్గంధ్యమల్పప్రాణోల్పమైఘనః । ఆహారఃపచ్యతే
శీఘ్రంప్రణఃకాంతీభోజనమ్ । వికారాశ్చశ్చ తేఘోరాకా
కాశ్చిత్కాల పృతిక్రమాత్ । అతిస్థాల్మ్య తృషామోహ
జ్వరంవాథ భగందరమ్ । వ్రణంకృచ్ఛ్రంమేహకుష్ఠం కాసం
శ్వాసంకరోతిచ । తత్రమేదోనిలశ్లేష్మనాశంసర్వమిష్యతే ।
శ్యామాయవ కుశుత్థాన్నం ముద్గాన్నైస్స ముపాచరేత్ ।
మధూదక్షై స్సురానైర్లఘురూ ష్టేష్టభోజనైః । కటుతిక్త
కషాయాతి చింతా వ్యాయామజాగరైః । లంఘనై రుప
వాసైర్వా స్థాల్మ్యరోగ ముపాచరేత్ ॥

తా. శరీరము బలిసి కడుపు పెరిగి తుద్రశ్వాసముగలుగుట మిక్కుటముగ చెమటబట్టుట శరీర మొకింతకంపువేసుట బలముతగ్గుట మైఘనశక్తిలేకుండుట కొంత కాలము గడచిన పిదప భయంకరములగు కొన్నివారాది వికారములు గలుగుట అతిస్థాల్మ్యముగలుగుట దప్పి మోహము జ్వరము భగందరము వ్రణములు మూత్ర కృచ్ఛ్రము మేహము కుష్ఠపు దగ్ధ వుబ్బసముగలుగుట మేదోరోగమువలన మేదస్సు వాత శ్లేష్మములు మొదలగునవి యన్నియు నశించుట యీ లక్షణములు స్థాల్మ్య రోగముల గలుగునని చెలియవలయు. దీనిని చామలవంటకమ్మయవలు పులవయ న్నము పెసర పులగము పానకము సురాపానము లఘువై రూక్షకరమై యుష్ణముగ నుండు వంటకము కారమువొగరు చేదుగల ద్రవ్యములు మిక్కుటముగ జింఠించుట వ్యాయామము జాగరణము లంఘనము లేక ఉపవాసము అనువానివలన నుపచరింప వలయు.

మేదోవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ తుద్రశ్వాస తృషామోహ స్వప్నక్రిధనసాదనైః ।
యుక్తఃతుత్స్వేదదార్గంధ్యై రల్పప్రాణోల్పమైఘనః॥

తా. మేదస్సు వృద్ధింజెగుచుండ తుద్రశ్వాసము దప్పి మోపము అని ఆకస్మాత్తుగ శ్వాసమునకు ప్రతిబంధము లేక నిద్రించునపుడు బలముగ గురకలు విడుచుట శరీరమున బడలిక తుమ్ములు చెమట దొర్లంధ్యము అల్పశక్తి అల్పమైధునము అనునవి గలుగు.

శ్లో॥ మేదస్తు సర్యభూతానా ముదరే వ్యస్థిషుస్థితమ్ ।

అత ఏవోదరే వృద్ధిః ప్రాయో మేదస్వినోభవేత్ ॥

తా. మేదస్సు విశేషముగ సర్వప్రాణాలయొక్కయుచరమధ్యమునంచును ఆస్థులయందునుండు దానివలన మేదస్సుగల పురుభునికి విశేషముగ నుదరము వృద్ధింజెగు,

స్థూల లక్షణము.

శ్లో॥ మేదోమాంసాతి వృద్ధత్వా చ్చలస్సిగుదర స్తనః ।

అయథో పచయోత్సాహో నరోతి స్థూల ఉచ్యతే ॥

తా. మేదస్సు మాంసము మిక్కుటము వృద్ధింజెందుటవలన నరునియొక్క స్థిక్కుపుడరము స్తనములు నడుచునపుడు దిగబడి కదలుట మునుపటివలె శరీర వృద్ధి పుత్సాహములేకుండుట యాలక్షణములుగ లిగిన స్థూలరోగమని చెలియవలయు

మేదోరోగా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ మేదస్యతీ వసంవృధే సహసై వా నిలాదయః ।

వికారాః దారుణాఃకృత్వా నాశయంత్యాశు జీవితమ్ ॥

తా. మేదస్సుమిక్కుటముగ వృద్ధింజెందుటవలనవాతాదిదోషములు గుప్తంబులై యకస్మాత్తుగ భయంకరవికారముల (అనగా ప్రమేహ పిటికాజ్వర భగందగ విద్రధి వాతరోగముల) గలుగంజేసి తీవ్రముగ ప్రాణముల హరింపంజేయు.

చవ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సచవ్యజీరకవ్యోషహింగుసౌవర్చలానలాః ।

మధునాసక్తపః పీతామేదోఘ్నా వహ్నిదీపనాః ॥

తా. చెవ్యము జీలకఱ్ఱ త్రికటుకములు యింగువ సౌవర్చలవణము చిత్రమాలము పిని చూర్ణముజేసి తేనెతో నీవించిన స్థవుల్యము అగ్నిమాంసస్యము హరించు.

త్రికటుకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ త్రూషణంకటుకం శీగ్రు బృహతీకంటకారికా !
శాలిపర్ణివృశ్నిపర్ణి వారాహీచ సువర్చలమ్ ।
ద్వివిశాతి విషాహిం గు యవానీజీరకద్వయమ్ ।
విశంగంహపుషా ధాన్యా సర్వం మేదోజ్జితంజయేత్ ॥

తా. త్రికటుకములు కటుకగోహిణి కారుమునగ చిన్నములక పెద్దములక కోలపాన్న నక్కతోకపాన్న నేలతాటిగడ్డలు సౌవర్చలవణము పసపుమ్రానిపసపు అతివస యింగువ కొడిసెపాల జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ వాయువిడంగములు బోడతరము కొలిమెర్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి (దీనికి సమముగ లోహభస్మమును గలిపి 4 మాడలయెత్తును తేనెతో) సేవించిన స్థాల్మరోగము హరించు.

గుహాచ్యూది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గుహాచీ మభయాంముస్తా . త్నైకర్షం
లిహేదను ॥

తా. తిప్పతీగ కరక్కాయలు తుంగమునైలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి (దీనికిసమముగ లోహభస్మమును గలిపి) కర్ష మెత్తును తేనెతో సేవించిన స్థపుల్మ రోగము హరించు.

తామ్రభస్మ యోగము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మృతతామ్రం కణాక్షౌద్రం మాషమాత్రం
నియోజయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము పిప్పళ్ళు. వీనిని తేనెతో మాషమెత్తును సేవించిన స్థపుల్మరోగము హరించు.

జయంత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వత్సామలక చూర్ణేన జయంతీవా జయా
భయా భక్షయేన్నాశయేత్స్థైర్యంనుదమేదోజ్జితాగదా ॥

తా. కొడిసెపాల వుసిరికపప్పు తక్కులి వీనిని గాని లేక తక్కులి కరక్కాయ అనునానినిగాని సమభాగములుగ నించిచూర్చుముజేసి (వుదకముతో) నేవించిన స్థవుల్యోగము హరించు.

గుగ్గుల్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [బాహుతే] గుగ్గులుత్రిఫలాతూక్ర్యపం వహ్నిముస్తావిడంగకమ్ । తుల్యాంశంధిక్షయేత్కర్షంమేదశ్లేష్మమదాత్యనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము త్రిఫలములు త్రికటుకములు చిత్రమాలము తుంగము పైలు వాయువిడంగములు వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కర్షమెత్తును. (లేనతో) నేవించిన మేదస్సు శ్లేష్మయోగము మదాత్యయము హరించు.

గంధక కల్పము.

శ్లో॥ [(గంధాంతరే) గంధకంమధుతై లంచ కర్షమాత్రం లిహేత్సదా ॥ మేదోవాతకఫంహంతిమాసమాత్రేనసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకమును యిప్పనానెతో మర్దించి కర్ష మెత్తును నేవించిన 1 మాసములో స్థవుల్యోగము వాతకఫయోగములు నిశ్చయముగ హరించు.

సూలాంతక రసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వంధ్యాకర్కోటకీకండ ద్రవైర్మర్మర్మిణిదినత్రయమ్ । తాళకంచ మృతంతామ్రం ద్విగుంజం మధునాలిహేత్ । పిబేత్తారోడకంచానుసౌల్యోగంఘనాశయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో 3 దినములు మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తుమాత్రముజేసి యంచొకదానిని తేనెతోభక్షించి వెంబడిగ వుష్ణవీరును ద్రాగిన స్థవుల్యోగము హరించు.

స్థూల్యోగ హరోపాయములు.

శ్లో॥ శ్రమచింతావ్యవాయాద్వ తౌద్రజాగరణంస్త్రియః । హంత్యవశ్యమతిస్థూల్యం యవశ్యామాకభోజనమ్ ॥

తా. శ్రమ చింత మైధునము మార్గగమనము తేనె జాగరణము స్త్రీయవలు శ్యామవంటకము అనువాని సేవనవలన ఘోరలోగము హరించు.

బడబాగ్ని రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంతామ్రం తాళగబోళసిమంసమమ్ ।
అర్కక్షౌరైర్దిను మర్ద్యంతౌడైర్దేహ్యం ద్విగుంజకమ్ ।
బడబాగ్నిరసో నామఫోల్క్ బృందంసియచ్ఛతి ।
పలంక్షౌద్రపలంతోయ మనుచానంపిబేత్సదా ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము రక్తభోళము వినిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలలో 1 దినము మర్దించి 2 గరిగించి యెత్తు మాత్రముజేసి తేనెలో సేవించిన వెంబడిగ 1 * పలప్రమాణ ముదకములో పలప్రమాణము తేనెగలిపి త్రాగిన ఫోల్క్ లోగము హరించు.

రసభస్మ యోగము.

శ్లో॥ రసభస్మవల్ల మాత్రంలీఘ్యమధునా పిబేదనుక్షౌద్రమ్ ।
కోష్ఠాంబునానమేతంత త్స్థేల్యంమేద కృతంజయతి ॥

తా. వల్ల ప్రమాణ రసభస్మమును తేనెలోకలిపి సేవించి వెంబడిగ సుఖోష్ణ ముగనుండు మదకములో తేనెగలిపి త్రాగిన ఘోరలోగము హరించు.

త్రిమూర్తి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సూతంగంధమయోభస్మ సమంసంయోజ్య
భావయేత్ । నిర్గుండీప్రత్యోమేన ముసలీకండవారిణా తతి
స్సిద్ధమముంమాష మాత్రంరస మనుత్తమమ్ । లోద్రక్షౌద్రే
ణచాశ్నీయాచ్ఛార్ణంమాషోన్మితంహితమ్ । సత్కటుత్రిఫలా
పంచలవణా వల్లుజంచతిత్ । మేదశోఢాగ్ని మాంద్యాను
వాతశ్లేష్మగదప్రణాత్ ॥

* పలమన 3 రూపాయలు యెత్తు.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వావిలియాకు నేలతాటిగడ్డలు అనువానిరసములో ప్రతిదానిచే భావనజేసి మాషమెత్తును మాషమెత్తు లాద్దుగచూర్ణము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేనించి పిదప త్రికటుకములు మోడి చెవ్వము చిత్రమాలము త్రిఫలములు పంచలవణములు భావించివిత్తులు అనువాని చూర్ణమును భక్షించిన మేదస్సు వాపు అగ్నిమాంద్యము అనువాతము కఫరోగము వీనిని హరింపజేయు.

మేదోరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చింతాశ్రమంజాగరణం వ్యరాయంప్రోద్వర్త
నంలంఘనమాతపశ్చ । హస్త్యశ్వమూనం భ్రమణంవిరేకః
ప్రచ్ఛర్దనంచాప్యశతర్పణంచ । పురాతనావైణవకోరదూష
శ్యామాకసీవారప్రియంగుజ్జార్ణాః ॥ యవాఃకుంభతాశ్చణకా
మసూరాముద్గాస్తా వర్యస్తుమధూనిలాజాః । కటూనితిక్రాసి
కషాయకానితక్రంసురాపింగళమత్స్యవీవ । దద్ధానివార్తాకఫ
లానిచాపిఫలత్రయంగుగ్ధలుపాలనంచ । కటుత్రయంసర్వ ప
తైలమేలాక్షౌరాణి సర్వాణ్యపిచాక్షతైలమ్ । పతోత్థశా
కాగరుదీపనాని ప్రతస్తసిరాణిశిలాజతూని । ఏతానిసర్వాణి
నిపేవితాని మేదోగదంసత్వరమాక్షిపంతి ॥

తా. చింత శ్రమ జాగరణము శ్రీసంగము నలుగు బెట్టుకొనుట లంఘనము యెండ యేనుగు గుట్టుముమొదలగు వాని నెక్కి సంచరించుట విరేచనము వాంతి
* తర్పణక్రియ ప్రాతవేనురుదీప్యము అరికలు చామలు అనుధాన్యము నీవారధాన్యము
కొట్టులు బొన్నలు యవలు వులవలు సెనగలు చిఱు సెనగలు పెసలు కందులు
తేనెపేలాలు కారము చేదు వగరుగలరసములు మజ్జిగ మద్యము పింగళవర్ణముగల
ఁత్యములు వేయించినవంకాయలు త్రిఫలములు గుగ్గిలము పాయసము త్రికటుక
ములు తెల్లవనూనె యేలములు సర్వతైరములు గచ్చనూనె ఆకుమారలు ఆగరులేపన
ములు వోమము వుష్ణోదకము శిలాజిత్తు అనువాని నేవనవలన మేదోరోగము హరించు.

* తర్పణమన—త్పక్తికరమగు నౌషధములతో జకిత్సించుట.

మేవోరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నానంరసాయనంశాలీగోధూమాసుఖశీలతామ్ ।
 తీరేక్షువికృతింమాషాస్తాహిత్యంస్వేదనానిచ ।
 మత్స్యమాంసందివానిద్రాగసుగంధాస్తద్గురాణిచ ।
 అతిమాత్రంతుపచితం ద్విశేషాద్వహనక్రియామ్ ।
 స్వభానస్థాత్వమన్విచ్ఛా మేదస్వీపరివర్జయేత్ ॥

తా. స్నానము రసాయనము శాలిబియ్యము గోధూమలుసుఖము పాలుచెఱకు
 లన సుత్పప్తిజేయబడుపదార్థములు, వుద్దులు తృప్తికర భక్షణము చెమటదీసుట
 త్యక్తములు మాంసములు పగటినిద్ర సుగంధపదార్థములు మధురాన్నము చిమిడిన
 వన్నము వమనము వీనిని మేవోరోగముగలవారు వర్జింపవలయు.

కార్యమునం దుపచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృశానాంబృంహణందేయం సర్వపానాన్నభే
 దజైః । నిద్రాదైవదివారాత్రౌ ఛాగమాంసాశనం సదా ॥

తా. కార్య్యోగమున హితకరాన్న పానాద్యౌషధములవలన బృంహణ
 క్రియను చేయుచుటయేగాక రేయుంబవలు నిద్రించునటులం జేయవలయు. మఱి
 యు మేకమాంసము నెల్లపుడు భుజింపంజేయవలయు.

కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్ర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రలోహాం శిలాజతువిశంకమ్ ।
 తాప్యంతౌద్రంసమంసర్పిరేకీకృత్యవిమర్శయేత్ ।
 పూర్ణచంద్రరసోనామ మాపైకంభక్షయేత్సదా ।
 శాల్యలిప్తప్పచూర్ణంతు డౌద్రంకర్షంలిహేదను ।
 దుర్బలోబలమాప్నోతి మాపై కేనయథాశశీ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మముశుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు వాయు
 విడంగములు శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము తేనెనెయ్యి వీనిని సమభాగములుగ భిక్ష
 ములోనునిచి మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్షప్రమా

ఇము బూరుగపువ్వు చూర్ణములో తేనెగలిపి యీ యనుపానముతోడ 1 మాసము వరకు సేవింపుమండిన కరీరదాగ్ధ్యముగలిగి చంద్రునివలె వృద్ధింజెందు.

కార్యప్రోటక రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మద్విధాగంధ ముభామద్యౌ గవాంజ
లైః । తేనపీతవరాటూని పూరయత్వాభటకణమ్ । అశ్వ
గంధిపలైకంతు గవాంక్షీరైః పిబేదను । కార్యప్రోటమితి
ఖ్యాతం దుర్బలేబలదాయకమ్ ॥

తా. రసభస్మము 1 భాగము గంధకము 2 భాగములు యీ రెండిని ఖల్వములోనునిచి ఆవుపంచితముతో మర్దించి పచ్చనిగవ్వలలోనునిచి దానిపై వెలిగారమును నూరిపెన్చి పుటంబిడి సాంగకీతలమునదీసి యందొక గురిగించయెత్తునుసేవించి వెంబడిగ 1 పలము పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణములో ఆవుపాలు గలిపిత్రాగిన కృశత్వము హరించి బలముగలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముసలీహయగంధాభ్యాం మామైకంసిత
యాయుతమ్ । భక్షయిత్వాపిబేచ్ఛాను క్షీరాజ్యంశర్క
రాయుతమ్ । పుష్టిక్రదంకృశానాంతు దుర్బలత్వంనియచ్ఛతి ॥

తా. నేలతాటిగడ్డ పెన్నేరుగడ్డ పంచదార వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి మామ్రపమాణమును పాలు నెయ్యి పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన శరీరకృశత్వము హరించి పుష్టిగలుగు.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] విష్ణుక్రాంతామూలకంతు ఖ దేన్సు
ప్టింబలంభవేత్ । బ్రహ్మదాడ్యాశ్చపాదాగ్రం క్షీరంపీత్వా
బలప్రదమ్ ॥

తా. పిడికెడు విష్ణుక్రాంతపువేరును క్షీ సేరు ఆవుపాలతోనూరి సింధూరము గలిపి సేవించినను లేక బ్రహ్మదండివేరును ఆవుపాలతోనూరి సింధూరము గలిపి సేవించిన కృశత్వము హరించి బలముగలుగు.

కృశత్వరోగము గలవారికి ఉద్వర్తనము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధం సమంశుద్ధం విష్ణుక్రాంతా

ద్రవైర్దిగమ్ | అలక్తాగ స్తిజద్రావైస్త్రీ స్తస్యేసవిమర్దయేత్ |
మధ్యాజ్యయవసంయుక్త మేతదుద్వర్తనంహితమ్ | కార్యం
జయతిషణ్మసా లేపనాన్మేదపంతథా ||

తా. రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ భిల్వముతోనునిచి
విష్ణుక్రాంతరగముతో 1 దినముమర్చించి పిదప లక్తుకకషాయము ఆగనిరసము చమ
బాలు అనువానితో మర్చించి తేనె నెయ్యి కొడిపెపాల గలిపి 6 మాసములు శరీర
మునకు లేపనము జేయుచుండిన కృశత్వము స్థాల్మ్యరోగము హరించు.

ఉద్వర్తనము.

శ్లో || భూతాంకుశస్యమూలంతు కృష్ణగోమూత్రపేషితమ్ |
అంగేషూద్వర్తనంనిత్యం వృద్ధిపుష్టిబలంభవేత్ ||

తా. భూతాంకుశపువేగును నల్లాపు పంచితముతోనూరి ప్రతిదినము శరీరమున
లేపనము జేయుచుండిన కృశత్వముహరించి వృద్ధిపుష్టి బలముగలుగు.

మదాత్మ్య నిదానము.

శ్లో || ఆయుర్వేదే యేవిషస్యగుణాఃప్రోక్తాస్తేపిమధ్యేప్రతిష్ఠితాః |
తేనమిథ్యోపయుక్తేన భవత్యుగ్రోమదాత్మ్యయః |
కింతుమద్యంస్వభావేన యథైవాన్నం తథాస్మృతమ్ |
అయుక్తియుక్తోరోగాయయుక్తియుక్తంయథామృతమ్ ||

తా. విషమునకు జెప్పబడిన 10 గుణములు మద్యమునందుండు అట్లగుటం
జేసి విధివిహీనముగ పానము జేయుటవలన నుగ్రమైన మదాత్మ్యయరోగముజనించు.
మఱియు మద్యము స్వభావమునల్ల నన్నముతో రుల్కంబై యుండు విషము విధిహీన
ముగ పానము జేయుటవలన రోగముజనించు విధిపూర్వకముగ పానముజేసిన నన్న
మువలె నమృత రుల్కంబగు ఎట్లన—“శ్లో || ప్రాణాః ప్రాణభృతామన్నం తదయు
క్తాని హంత్యనూక విషంప్రాణహరం తచ్చయుక్తియుక్తం రహాయనమ్” అనగా
సర్వప్రాణులయొక్క ప్రాణమన్నాశ్రయంబై యుండుటచే నన్నమే ప్రాణస్వరూ
పంబు విషము దానిని ప్రమాణాతీతముగ భుజించిన ప్రాణముల నశింపజేయు
మఱియు విషము సగాప్రాణమును హరింపజేయు విషము వానిని యథాశక్త్యముగ

సేవించిన యది రసాయనతుల్యంబై శరీరధారణమును సేయుచుండుననుట. దానికి ప్రమాణం బెద్దియనిన, “శ్లో॥ విధి—చూత్రయాకాలే హితైరన్నైర్వధాబలమ్ । ప్రహృష్టోఽయః పి బేన్ద్రద్యంతస్యస్యావమృతంయథా । స్నిగ్ధైస్సదవైర్నైర్మాం నైశచ భక్ష్యైశ్చ సహ సేవితమ్ । భవేదాయుఃప్రకర్షాయబలాయూపచరూయచ॥” యథోక్త విధిగ ప్రమాణానుగుణ్యముగ యథాకాలమునందుగాని లేక శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగ గాని సేవింపబడిన యన్నము బలములుగలుగజేయు. ఇతైఃసంగుననే స్నిగ్ధమై ప్రకృతి కనుగుణ్యమైయుండు అన్నమొందు భక్ష్యయుక్తముగ గాని సేవింపబడిన మద్యముమృతతుల్యంబై సంతోషమును ఆయుర్వృద్ధినిబలమునుపుద్ధినిగలుగజేయు.

శ్లో॥ కామ్యతామననస్తుప్తి స్తేజోవిక్రమమేవచ ।

విధినత్యేవ్యనూనేతు మద్యేసంతిహితాగుణాః ॥

తా. మద్యమున్న విధిపూర్వకముగ సేవించిన సౌందర్యము మనస్సంతోషము పుత్సాహము పరాక్రమము వీనిని గలుగజేయు. (అహారమును వర్జించి యెల్లప్పుడు మద్యమును సానము చేయుచుండుటవలన పలువిధవికారములు జనించి శరీరమును నశింపజేయు.

వాతమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ హిక్మాశ్వాసశిరఃకంప పార్శ్వశూలప్రజాగరైః ।

విద్యాద్భ్రమప్రలాపస్య వాతప్రాయంమదాత్యయమ్ ॥

తా. ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము తలవణుకు పార్శ్వశూల నిద్రాభంగము కడు ప్రలాపము అనునీలక్షణంబులు గలిగిన వాతమదాత్యమని చెలియవలయు.

పిత్తమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణాదాహజ్వరస్వేద మోహతీసారవిభ్రమైః ।

విద్యాద్ధరితవర్ణస్య పిత్తప్రాయంమదాత్యయమ్ ॥

తా. దప్పితాపము దాహము జ్వరము చెమట మోహము అతిసారము భ్రమ శరీరమున కాకుపసపువర్ణము అను నీ లక్షణంబులు గలిగిన పిత్తమదాత్యయమని తెలియవలయు.

కఫమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకహృల్లాస తందాపైమిత్యగౌరవైః ।
విద్యాచ్ఛితపరీతస్య కఫప్రాయంమదాత్యయమ్ ॥

తా. వాంతి ఆరుచి జౌల్లుగారుట తంత్ర స్తబ్ధత్వము జడత్వము శీతప్రా
బల్యము అను నీ లక్షణములు గలిగిన కఫమదాత్యయమని తెలియవలయు.

త్రిదోషజ మదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వేయస్త్రీదోషజశ్చాపి సర్వలింగైర్మదాత్యయః ।

తా. వాత పిత్త క్లేష్మ మదాత్యయ లక్షణములం గలది త్రిదోషమదాత్య
యమని తెలియవలయు.

అసాధ్య మదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ హీనోత్తరాష్టమతిశీతమమందదాహం తైల ప్రభాస్యమతి
పానహతంత్యజేత్తు । జిహ్వోష్ఠదంత మసితంత్వధనాపిసీలం
నీతేచయస్యనయనేరుధిరప్రభేవా ॥

తా. పైపెదవి యొకింతన్యూనమై వ్రేలాడుచుండుట శరీరముయొక్క వెలపటి
భాగము చల్లగ లోభాగముతాపయుక్తముగ నుండుట ముఖముపై నూనెబూసినటుల
మినమినలాడుచుండుట యీలక్షణములుగల మద్యపానరోగిని నాలుక పెదవి దంత
ములు నల్లగ లేక నీలవర్ణముగ నుండుట నేత్రములు పచ్చగ లేక రక్తవర్ణముగ నుం
డుట యీలక్షణములుగల మద్యపానరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ హిక్కాజ్వరౌపమధువేపధుపార్శ్వశూలాః కాసభ్రమావ
పిచపానహతంత్యజేత్తు ॥

తా. ఎక్కిళ్ళు జ్వరము వాంతి వణుకు పార్శ్వశూల దగ్గు భ్రమ మొదలగు
ఉపద్రవములు మిక్కుటముగ మద్యపానము సేయువానికి జనించిన వానిం జంపు

మదాత్యయరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [నూధవనిదాకే] మదాత్యయశ్చాతిమిదః తత్రమద్యంప్రదా
పయేత్ । వ్యోషాసౌవర్పలోపేతంసక్తుభిర్వాసమాయుతమ్ ॥

తా. మద్యపానమువలన గడుమదము గలిగిన మదాత్మ్యము మనంబడు. దాని యందు త్రికటుకములు సౌవర్చలవణము అనువాని యుక్తముగ గాని నేలపిండియు క్షుగ గాని మద్యమును పానము జేయించవలయు.

శ్లో॥ మదాత్మ్యయే నింబసీరం సితాయుక్తంచ దాపయేత్ ॥

తా. వేపాకురములతో పంచదారగలిపి నేవించిన మదాత్మ్యమును హరించు.

వాతమదాత్మ్యమునకు సౌవర్చలాది యోగము.

శ్లో॥ మద్యం సౌవర్చలవ్యోష యుక్తంకించి జ్వలాన్వితమ్ ।

దీర్ఘమద్యాయ దాతవ్యం వాతసానా త్యయాపహమ్ ॥

తా. మద్యము పైంధవలవణము త్రికటుకములు అనువాని నేకముజేసి యందొ కింత యుదకముగలిపి మద్యపానజ్ఞేహానంతరము త్రాగిన వాతమదాత్మ్యమును హరించు

సూక్త శృంగ్యాది యోగము.

శ్లో॥ సూక్త సౌవర్చల శృంగీ త్ర్యూషణార్ద్రాకదీపకైః ।

మద్యం పీత్యాజయత్యుగం పననోత్థం మదాత్మ్యయమ్ ॥

తా. కలి పైంధవలవణము కర్కాటకశృంగీ త్రికటుకములు అల్లము వోమము అనువాని చూర్ణమునకు సమముగ మద్యముగలిపి త్రాగిన భయంకరమైన వా పానాశ్మయమును హరింపజేయు.

క్షుద్రామలకాది యోగము.

శ్లో॥ క్షుద్రామలక ఖర్జూర పరూషక హిమంపిబేత్ ।

సితా విమిశ్రితం పీతం పానాత్మ్యయ వికారనుత్ ॥

తా. నేలయుసిరికె ఖర్జూరము * ఫలాసాపండ్లు పచ్చకర్పూరము పంచదార అనువానిని నేకముజేసి మద్యములోగలిపిత్రాగిన పిత్తపానాత్మ్యయవికారమును హరింపజేయు.

కఫమదాత్మ్యయోపచారము.

శ్లో॥ పానాత్మ్యయే కఫోత్థేతు వమనాయ ప్రదాపయేత్ ।

యథాబలం లంఘనంచ దీపనీ యావధానిచ ॥

* ఇదే శరీతపండనియు జెప్పబడు.

తా. కఫమువలన జనించిన పానాత్యయమున మమనము శక్త్యుగుణ్యముగ
లంఘనము అగ్నిదీప్తికరౌషధసేవనము అనువానిని జేయించవలయును.

సన్నిపాత మదాత్యయోపచారము.

శ్లో॥ సర్వజే సర్వమేవేదం ప్రయోక్తవ్యం చికిత్సతమ్॥

తా. త్రిదోషమువలన జనించిన మదాత్యయమున పై జెప్పబడిన సర్వచికి
త్సలం జేయవలయును.

శ్లో॥ మథితం గోదధిసహితం తైలం కర్పూరసంమిశ్రమ్ ।

ఆస్వాద్య పీతమాశు క్షుపయతి పానాత్యయం రోగమ్ ।

తా. ఆవుపెలుగు నూనె వీని నేకముజేసి బాగుగజిలికి అందు కర్పూరము
(లిపి నస్యపానములు జేయించిన పానాత్యయరోగము తక్షణమున మారిండు.

శ్లో॥ మద్యంపీత్యాయదివాతత్వణమేవలేహ్యశర్కరాసఘృతా ।

మదయతి నజాతుమద్యం మనాగపి పథితవీర్యమపి ॥

తా. మద్యపానానంతరము పంచదార నెయ్యి వీని నేకముజేసి భక్షించిన
లిప్తంబైన మద్యము సగా వీర్యవిహీనం బగు.

మదాత్యయమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మూఢవనిజానే] సంశోధనంసంయమనం స్వపనంలంఘనం
భ్రమః । సంవత్సర సముత్పన్నా శాలయష్టప్తికాయవాః ।
ముద్గాశ్చమాషగోధూమాలావతిత్తిరకాదయః । వేసవా
విచిత్రాన్నం హృద్యంమద్యం పయస్సితా । తండులీయం
పటోలంచ నూతులుంగం పమాషకమ్ । ఖర్జూరందాశికు
ధాత్రీ నారికేళంచగోస్తసి । సర్పిఃపురాణంకర్పూరంప్రతీరం
శిశిసోనిలః । ధారాగ్రహం చంద్రపాదా మణయో మిత్ర
సంగమః । ఔమాంబరం ప్రియాశ్లేషో గీతం వ్యాత్రముద్ధ
తమ్ । శీతాంబు చందనంస్నానం సేవ్యమేతన్నదాత్యయే ॥

తా. వికేచనము రతిబంధము నిద్ర లంఘనము సంచారము] సంవత్సరము
గిన్నపాతపద్మ 60 గిన్నపములనుఫలం చెడు మవధాన్యము పెసలు వుడ్డులు రోధుము

లావుకపిట్టమాంసము తిత్తిరిపక్షి మొదలగువాని మాంసములు వేసవారము కిచ్చిడి ప్రయకరమైన మద్యము పాలు పంచదార చిట్టికూర పొట్లకాయ మాదీఫలము ఫలా సాపండ్లు ఖర్జూరము దానిమృపండ్లు వుసిరికపండ్లు తెఱకాయ ద్రాక్షపండు ప్రాత నెయ్యి కర్పూరము నదీతీరము చల్లగాలి జలమందిరము చంద్రకిరణములు మణిహారములు మిత్రసమాగమము పట్టువస్త్రములు ప్రియాలింగనము సంగీతము వాద్యములు శిరోదకము చందనము స్నానము అనునవి మదాత్యయగోగమున హితకరంబులు.

మదాత్యయమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదోంజనంధూమపానం నావనందంతఘర్షణమ్ ।

తాంబూలంచాప్యపథ్యం స్యాన్నదాత్యయవికారిణామ్ ॥

తా. చెమటదీనుట ఆంజనము ధూమపానము నస్యము దంతధావనము తాంబూలము అనునవి మదాత్యయమునం దపథ్యకరంబులు.

నాసారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ఆనన్యతేయస్య విశుష్యతేచ ప్రక్షిద్యతే
దూప్యతిచైవనాసా । నవేత్తియోగంధరసాంశ్చజంతుర్బుష్టం
వ్యవస్యేత్సతు పీనసేన । తంచానిలశ్లేష్మ భవం వికారం
బ్రూయాత్ప్రతిశ్చాయ సమానలింగమ్ ॥

తా. ముక్కుడనికొనుట యెండుట ముక్కులో నీరుగారుట పొగవెడలు నటుల సంతాపము గలుగుట గంధరసము చెలియకుండుట యీ లక్షణములు గలది పీనసమని చెలియవలయు. ఈ వాతశ్లేష్మజవికారము ప్రతిశ్చాయతుల్య లక్షణ యుక్తంబైయుండు.

నాసారోగ చికిత్స.

శ్లో॥ నర్వేషు పీనసేష్వాదౌ నివాతాగారగోభవేత్ ।

శిరసో భ్యంజనై స్సేవ్యై ర్నవైర్మందోష్ణభోజనైః ।

వమనైర్ఘృతపానైశ్చ యథావోష ముపాచరేత్ ॥

తా. సర్వపీనసరోగములనుండు తొలుత వాతవిహీనస్థలము మస్తకాభ్యంజనము క్షేపకర్మ నస్యము మందోష్ణభోజనము వమనము ఘృతపానము అనువానిచే దోషానుగుణ్యముగ నుపచరింపవలయు.

సర్వ పీనసములకు చికిత్స.

శ్లో॥ సర్వేషు సర్వకాలం పీనస రోగేషు జాతమాత్రేషు ।
మరిచంగుడేన దధ్నా భుంజీతదా సుఖంలభ తే ॥

తా. సర్వపీనసములయందు పెఱుగులో మిరియాలుపొడి బెల్లముగలిపి యెల్ల
పుడు సేవింపుచుండిన సర్వపీనసములు హరించి సుఖముగలుగు.

గుడాది యోగము.

శ్లో॥ గుడమరిచవిమిశ్రం పీతమాశుప్రకామం హరతిదధినరాణాం
పీనసందుర్నివారమ్ । యదితుసఘృతమన్నం శ్లక్ష్యగోధూమ
చూర్ణైః కృతముపచార తేసా తత్కుతోస్యావకాశః ॥

తా. బెల్లము మిరియాలచూర్ణము వీని నొకటిగజేర్చి పెఱుగులోగలిపి త్రా
న దుర్నివారమైన పీనసమును శీఘ్రముగ హరింపజేయు. మఱియు తేసెతోగుడి
ముందు గోధుమచూర్ణాన్నమును భుజించిన పీనసము హరించు.

వేల్ల గోధూమ యోగము.

శ్లో॥ వేల్లగోధూమ భోజీచ నిద్రాకాలేచ శీతలమ్ ।
జలం పిబతియోరోగీ పీనసా న్మృచ్యతేనరః ॥

తా. మిరియాలపొడిని గోధుమాన్నమును భక్షించి శయనించునపుడు శీతో
వకమును త్రాగిన పీనసము హరించు.

పూతిసస్య లక్షణము.

శ్లో॥ దోషైరిద్వ్యగై ర్గతతాలుమూలే సంమూర్ఛితోయస్యసమీర
ణస్తు । నిరేతి పూతిర్మృఖినాసికాభ్యాం తంపూతిసస్యప్రవ
దంతిరోగమ్ ॥

తా. గొంతు లోదొడ అనువాని మధ్యమున దుష్టమైన పిత్తరక్తాది దోషము
లతో వాతము మిశ్రమమై నోరు ముక్కు అనువానియందు దుర్గంధముగ బైలుబెడ
లిన పూతిసస్య మనంబడు.

వ్యాఘ్నేతైలము.

శ్లో॥ వ్యాఘ్నేదంతివచాశిగ్రుసురసావ్యోషసైంధవైః ।
సిద్ధంతైలంనసిక్తిప్తంపూతినాసాగదాపహమ్ ॥

తా నేలములక దంతివేరు వస మునగ సన్న రాస్తును త్రికటుకములు సైంధవలవణము అనువాని కల్కములోగాని లేక కషాయములోగాని తైలము గలిపి పక్వముజేసి నస్యముజేయించిన పూతినాసాగోగము హరించు.

శి గ్రు తైలము.

శ్లో॥ శిగ్రుసింహీని కుంభానాం బీజైస్స వ్యోషసైంధవైః ।
బిల్వపత్ర రసేసిద్ధం తైలంస్యాత్పూతినస్యనత్ ॥

తా. మనగవిత్తులు నేలములకవిత్తులు నాగదంతివిత్తులు త్రికటుకములు సైంధవలవణము మారేడాకులరసము వీనిలో తైలముబోసి పాకముజేసి నస్యము జేయించిన పూతినాసాగోగము హరించు.

నాసాపాక లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్నాశ్రితంపిత్తమరూంషి కుర్యాద్యస్మిన్వికారేబలవాంశ్య
పాకఃతన్నాసికాపాకమితివ్యవస్యేద్విక్లేదకోధావధవాపియత్ర ॥

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు పిత్తము దుష్టంబగుటవలన నాసికములో వ్రణము జనించి లోనపండి చీనుచే దడిసి దుర్గంధముగ ప్రావముగలిగిన నాసికాపాకమనంబడు.

సర్జకాది ఘృతము.

శ్లో॥ శర్జార్జునోదుంబరవత్సకానాంత్యచాకషాయైః పరిధావనేన ।
కషాయకక్రైరపిచేభిరేవ సిద్ధంఘృతంఘ్రిణ విపాకనాశి ॥

తా. సర్జరసము మర్రి ఆర్జి కొడిసె అనువాని పట్టలను కషాయముకొచి దానిచే వాసావ్రణమును గడ్డుగుటయేగాక ప్రైదవ్యములయొక్క పట్టల కషాయములో గాని లేక కల్కములోగాని ఘృతముగలిపి పాకముజేసి త్రాగిన నాసాపాకముహరించు.

వ్యోషాది వటికములు.

శ్లో॥ వ్యోషాచిత్రక తాళిన తిత్తిడీ చాప్లునేతసమ్ । సచవ్యాజాజి

తుల్యంశమేలాత్వకృతపాదికమ్ । వ్యోషాదికమిదంచూర్ణం
పురాణగుడమిశ్రితం పీనసశ్వాస కాసఘ్నం దుచిస్వరకరంపరమ్॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమాలము తాలిసెపత్రి చింత్రపుల్ల ప్రబ్బలిచెవ్యము జీలకఱ్ఱ యివి దినుసు కొక్కొక భాగము యేలకులు లవంగపట్ట లవంగపత్రి యివి దినుసుకు $\frac{1}{2}$ భాగము యిటుల వీరినెల్ల చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లములోగలిపి యుంటలుజేసి భక్షించిన పడిసెము వుబ్బసము దగ్గు వీనిని హరింపంజేసి నోటికి గుచ్చి గలుగంజేయు.

పాతాది తైలము.

శ్లో॥ పాతాద్వి రజనీ మూర్వా పిప్పలీ జాతిపల్లవైః ।

వభిశ్చతైలం సింసిద్ధం నస్యతః పీచనాపరామ్ ॥

తా. అగరుశొంఠి లేక వివబాద్ధి పసపు మ్రానిపసపు చాగవేరు పిప్పలి పీచ కషాయములో జాజియామరసమును తైలమును గలిపి చిక్కగకాచి నస్యము జేయించిన పీచము హరించు.

పూయరక్త లక్షణము.

శ్లో॥ దోమైర్విదధై రథవాపిజంతో ర్లలాటదేశేభిహతస్యతైస్త్వైః ।

నాసాస్రవేత్స్పాయ మస్యగ్వీమిశ్రం తంప్రూయరక్తంపవ
దన్తి రోగమ్ ॥

తా. వాతాదిదోషములు దుష్టంబులగుటచేనేని లేక నుదుటియందు చెబ్బి తగులుటచేనేని చుక్కునందు చీము రక్తము స్రవించిన పూయరక్త మనంబడు.

పూయరక్త చికిత్స

శ్లో॥ పూయాస్త్రైరక్తపిత్తఘ్నైః కషాయా నావనానిచ ।

పాకదాహాది రోగేషు శీతలే వాదితాక్రియాః ॥

తా చీమరక్తము స్రవించెడి నాసాలోగమున రక్తపిత్తహర కషాయములు నస్యములు మొదలగువానితో జీక్ష్మింపవలయు ముఱియు దానియందు పాకదాహాదులు గలిగియుండిన శీతకరలేపనము సేకము మొదలగువానితో జీక్ష్మింపవలయు.

షడ్బిందు ఘృతము

శ్లో॥ భృంగంలవంగమధుకం చకోష్ఠంసనాగరంగోఘృత మిశ్రితం
చ । షడ్బిందునాసాస్థితం చపీనసంశిరోగతంరోగశతనిహంతి ॥

తా. గుంటగలగర లవంగములు యష్టిమధుకము చెంగల్వకొట్టు శొంఠి అనువాని కషాయములో ఆవునెయ్యిగలిపి పక్వముజేసి యంచు 6 బిందువులను నస్యము జేయించిన నాసాస్థిగత పీనసము శిరోకోగము మొదలగు సర్వకోగములు హరించు.

క్షవధు లక్షణము.

శ్లో॥ ఘృణాశ్రితే మర్మణిసంప్రదుష్టో యస్యానిలోనాసికయాని
రేతి । కఘానుయాతో బహుశోతిశబ్దం తంకోగ మాహుః
క్షవధుంవిధిజ్ఞాః ॥

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు శృంగాటకమును మర్మస్థానమునందు వాతము దుష్టంబై కఘముతోగలిసి గొప్పశబ్దమును నేయుచు నాసికమువలన బైలు వెడలిన * క్షవధు యనంబడు.

శుంఠ్యాది ఘృతము.

శ్లో॥ శుంఠీకుష్ఠ కణాబిల్వ ద్రాక్షాకల్క కషాయవత్ ।
తైలంపక్వ మథాజ్యంవా నస్యాక్ష వధునాశనమ్ ॥

తా. శొంఠి చంగల్వకొట్టు పిప్పళ్ళు మారేడు ద్రాక్ష అనువాని కల్కములో గాని లేక కషాయములోగాని మానెలేక నెయ్యిగలిపి పక్వముజేసి నస్యము జేయించిన క్షవధు నశించు.

ఆగంతుక క్షవధు లక్షణము.

శ్లో॥ తీక్ష్ణోపయోగాదతి జిఘ్రితోవా భావాస్కటూనర్కనరీక్ష
ణాద్వా । సూత్రాది భిర్వా తరుణాస్థి మర్మణ్యుష్ణాటితేన్యః
క్షవధుర్ని రేతి ॥

తా. ఆవాలు మొదలగు తీక్ష్ణపదార్థముల నేవించుటచేసేని లేక † కారము గల పదార్థముల పీల్చుటచేసేని లేక నూర్చునిజూచుటచేసేని లేక నాసికములో వర్తిమనుచుటచేసేని తరుణాస్థిమర్మము (అనగా ఫణామర్మము) చలితంబై ఆగంతుక క్షవధును గలుగజేయు. మఱియు ఆగంతుక దోషజక్షవధులు 2 ను సమానంబులు.

* క్షవధువన—తుమ్ము.

† కారమన—శొంఠి పస పిప్పలి మొదలగునవి.

భృంశఘ్న లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రభృత్యే నాసిక యాహియస్య సాంద్రో విదగ్ధో లవణః
కఫశ్చ । ప్రాగ్సంచితో మూర్ధనిసూర్యతప్తే తంభృంశఘ్నం
వ్యాధిముదాహరంతి ॥

తా. పూర్వము శీరమునందు సంచితంబైయుండు కఫము సూర్యతాపము
వలన ద్రవించి గట్టిగ రక్తాధిక పీతవర్ణముగ వుప్పుగ నాసికారంధ్రమువలన నధిక
ముగ వెడలిన భృంశఘ్న వనంబడు.

దీప్తనాసా లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణే భృశందాహ సమన్వితేతు వినిస్సరే ధూమశవేహ
వాయుః । నాసాప్రదీప్తే వచయస్యజంతో ర్వాధింతుతం
దీప్తముదాహరంతి ॥

తా. నాసికము కడుతాపయుక్తమైయుండు వాతము పొగవలె బైలువెడ
లుచు నాసికమునకు బ్రదీప్తిని గలుగంజేయుచుండిన దీప్తనాసారోగమనంబడు.

దీప్తనాసా చికిత్స.

శ్లో॥ నస్యంహితం నింబరసాంజనాభ్యాం దీప్తేశిరస్స్వేదన మత్ర
శస్త్రమ్ । నస్యేకృతే క్షీరజలాపసేకా శంసంతి భుంజీతచ
ముద్గయూషైః ॥

తా. వేసరసము రసాంజనము అనువానియొక్క నస్యమును కుంభీశాకముల
వలన నొకింత స్వేదమును నస్యానంతరము పాలను నీరునుజేర్చి సేచనమునుజేయుచు
టయేగాక పెసరకట్టును పథ్యమునందొసంగిన దీప్తనాసారోగమునుహరింపజేయు.

ప్రతీనాహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉచ్ఛ్వాస మార్గంతు కఫస్సవాతో రుంధ్యాత్ప్రతీనాహ
ముదాహరేత్తమ్ ॥

తా. వాతసహిత కఫము ఉచ్ఛ్వాసమార్గము నడ్డగించుటవలన నాసికారం
ధ్రముల శ్వాసము బాగుగ బ్రవర్తింపకుండిన ప్రతీనాహ మనంబడు.

ప్రతీనాహ చికిత్స.

శ్లో॥ నాసావనాహేక ర్తప్యం పానంగవ్యస్యసర్విషః ॥

తా ఆవు నెయ్యిని పానముజేయించిన ప్రతీనాహము హరించు.

నాసాస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘృణాద్భునః పికసిత స్తనుర్వా దోషస్సప్రేత్సావముదా హరేత్తమ్ ॥

తా, నాసికమువలన గట్టిగ పసపువర్ణముగ లేక తెల్లగ లేటగకఘముద్రవిం చిన నాసాస్రావ మనంబడు.

నాసాస్రావ చికిత్స.

శ్లో॥ నాసాస్రావేఘృణాయోగ్యుర్లయుక్తం నాడ్యాదేయంచాప పీణాశ్చపథ్యాః । తీక్ష్ణాధూమాద్దేవదార్యగ్ని కాభ్యాంమాం సంఘాజంపథ్యమత్యాదిశంతి ॥

తా. నాసాస్రావమునందు కరక్కాయచూర్ణమును గొట్టముతో బ్రయోగించుట * ఆపవీడనము దేవదారు చిత్రయాలను మొదలగు వానియొక్క తీక్ష్ణకర ధూమములు దీనిచే నుపచరింపవలయు. మఱియు దీనియందు మేకమాంసమును భరించుట పథ్యకరంబు.

నాసాపరిశోష లక్షణము.

శ్లో॥ ఘృణాశ్రితేస్రోతసి మారుతేనగాఢంప్రదీప్తేపరిశోషితేచ । కృచ్చాచ్చిచ్ఛ్వసేదూర్ధ్వమధశ్చజంతుర్యస్మిన్ననాసాపరిశో షఉక్తః ॥

తా. వాతమువలన నాసికాద్వారములు నిక్కుటముగ తపించి యెండుటచే నరుదు కడఁకవృత్తుమౌచ క్రిందపైప క్వాసమునువిడిచిన నాసాపరిశోష మనంబడు.

నాసాపరిశోష చికిత్స.

శ్లో॥ నాసాశోషేక్షీరపానం ససితంచప్రసశ్యతే ॥

* ఆపవీడనమన శౌంకి మిరియాలు వస మొదలగు తీక్ష్ణకరోషధముల కల్గముజేసి వాసికములోపిండుట.

తా. నాసాశోషమునపాత్రలో పంచదారగలిపిపానము చేయుట ప్రశస్తంబు.

అపకవ్యపీనస లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోగురుత్వమరుచి ర్నానాస్రావ స్తనుస్వరః ।

తూమఃష్టివేత్తథాభీక్ష్య మామపీనసలక్షణమ్ ॥

తా. శిరము జడముగ నుండుట అరుచిగలుగుట నాసికములోనుండి తేటనీరు గారుట స్వరము హీనంబగుట పలుమారు నాసికములయందుండు చీమిడి నాకర్షించి యుమియుట యీ లక్షణములుగలది అపకవ్యపీనసమని తెలియవలయు.

పకవ్యపీనస లక్షణము.

శ్లో॥ ఆనులింగాన్వితశ్లేష్మా ఘనస్వేషునిమజ్జతి ।

స్వరవర్ణవిశుద్ధిశ్చ పరిపకవ్యస్యలక్షణమ్ ॥

తా. పూర్వోక్త అపకవ్యలక్షణయుక్తంబైయుండుకఫము ఘనీభవించి నాసి కము మొదలగువాని ప్రాంతస్ఫులయందు నిలుచుట స్వర్ణవర్ణములు స్పష్టములుగ నుండుట యీ లక్షణములు గలిగిన పీనసయు పకవ్యంబైనదని తెలియవలయు.

ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి.

శ్లో॥ సంధారణాజీర్ణరజోతిభాషా కోధర్తు వైఘమ్యశిరోభితా

స్థైః । ప్రజాగరస్వప్న నవాంబుశీతా వశ్యాయకైర్మైధున

బాష్పసేకైః । సంస్థ్యానవోపే. శిరసిప్రవృద్ధోవాయుః ప్రతి

శ్యాయ. ముదీరయేత్తు ॥

తా. మలమూత్రాదివేగముల నడ్డగించుట జీర్ణము గావండుట ముక్కులో దుమ్ము ప్రవేశించుట మిక్కుటముగ హూటలాడుట కోపము చేయుట ఋతువుమారుట యెండవలన శిరసు తపించుట జాగరణము చేయుట పగలు నిద్రించుట క్రొత్త నీరును ద్రాగుట శీతపదార్థములను మంచుచునేవించుట మిక్కుటముగ మైదువము చేయుట నేత్రములయందు నీరుగారుట యీ కారణములవలన మూలాధారమైన కఫము శిరమున ఘనీభావమును జెందుటచే వాతము బ్రకోపించి పడినెమును గలుగంజేయు. ఈ కారణములవలన తక్షణమున పడినెము గలుగు.

ప్రతిశ్చాయోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ చయంగతామూర్ధనిమారుతాదయః పృథక్సమస్తాశ్చతద్భేవ
శోణితమ్ । ప్రకుప్యచూనావివిధైః ప్రకోపనైస్తతఃప్రతిశ్చా
యకరాధవంతి ॥

తా. శిరమున ప్రత్యేకముగ వాతాదిదోషములు సర్వదోషములు రక్తము
సంచితంబులై బలవద్విగ్రహ దివాస్వస్నాది కారణములవలన బ్రకోపించిన ప్రతి
శ్చాయమును గలుగంజేయు.

ప్రతిశ్చాయ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ క్షవప్రవృత్తి శ్శిరసోతిపూర్ణతా స్తంభోంగమర్దః పరిహృష్ట
రోమతా । ఉపద్రవాశ్చాప్యసరేపృథగ్విధా నృణాంప్రతి
శ్చాయపురస్సరాస్త్మతాః ॥

తా. తుమ్ములునచ్చుట తల బరువుగనుండుట శరీరము స్తంభించుట శరీరము
నొచ్చుట గగుర్పొడుచుట పలువిధరోగములు (అనగా ఘ్రాణధూమాయ నాడిక
ములు) గలుగుట యివియ ప్రతిశ్చాయమునకు పూర్వరూపములు.

ప్రతిశ్చాయ చికిత్స.

శ్లో॥ ప్రతిశ్చాయేషుసర్వేషు గృహంవాతవివర్ణితమ్ ।
వస్త్రేణగురుఃశోష్ణేన శిరసావేష్టనంహితమ్ ॥

తా. సర్వప్రతిశ్చాయములయందు వాతవిహీనస్థలమునం దుండుట దశముగ
పుష్టముగనుండు వస్త్రముల శిరమునకుజూట్టుట హితకరంబు.

బాలమూలక యూషము.

శ్లో॥ బాలమూలక యూషశ్చ కుభుజ్ఞోత్థశ్చపూజితః ।
స్వేదఉష్ణంహిమంభోజ్యం పాచనాయప్రతస్యతే ॥

తా. ప్రతిశ్చాయమునందు లేతముల్లంః పులవలు అనువానియూషము స్వేద
కర్మ పుష్టకరభోజనము కీతోదకము అనువాని సేవనవలన ప్రతిశ్చాయము పక్ష్యంబగు.

పిప్పల్యాది నన్యము.

శ్లో॥ తతఃపక్వంకఘంజ్ఞాత్వా హరేచ్ఛీర్ష విరేచనైః ।

పిప్పల్యశ్శిగ్రుబీజాని విడంగం మరిచానిచ ।

అవపీడః ప్రశస్తాయం ప్రతిశ్శాయ నివారణః ॥

తా. కఘము పక్వమైనపిడప మస్తకరేచనముజేయించి దానినిదీసి వేయవలయు మఱియు పిప్పళ్ళు మునగవిత్తులు వాయువిడంగములుమిరియలు వీనినినన్యము చేయించవలయును యివి ప్రతిశ్శాయమును హరింపజేయుటయందె ప్రశస్తంబులు.

వాతప్రతిశ్శాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఆనద్ధాపిహితానాసా తనుస్యావ ప్రనేకినీ ।

గళతాన్వృష్టశోషశ్చ నిస్తోదశ్శంఖయోరపి ।

భవేత్స్వోపఘాతశ్చ ప్రతిశ్శాయ నిలాత్మజే ॥

తా. ముక్కుకట్టంబడినటులుండుట అడనికొనియుండుట తేటగనీరు గారుట గొంతులోదాడ పెదవియెండుట కణతలలో పొడుచునటులుండుట గొంతులో ఘుర్గురశబ్దము గలుగుట యాలక్షణములుగలది వాతప్రతిశ్శాయముని తెలియవలయు

వాతజప్రతిశ్శాయ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతికేతుప్రతిశ్శాయే పిబేత్సర్పిర్యథాక్రమమ్ ।

పంచభిర్ల వక్షైస్సిద్ధం ప్రథమేనగణేనచ ॥

తా. పంచలవణము యుక్తముగగాని లేక పంచమాలయుక్తముగగానిసిద్ధము జేయబడిన ఘృతమును పానముజేసిన వాతజప్రతిశ్శాయము హరించు.

పిత్తప్రతిశ్శాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉష్ణస్పటితకస్సాహో ఘ్రాణాత్ప్రవతిపై త్రికే ।

కృశోతిపాండుస్సంతప్తో భవేదుష్టాభిపీడితః ।

సహూమమగ్నింసహసా వమతీవచనాసయా ॥

తా. నాసికమునుండి వేడిగ పసపువర్ణముగ స్రావముగలుగుట దానిసంబంధమువలన శరీరముకృశించి కడుతెల్లగనుండుట దాహముగలుగుట పూష్ణమునుసహించ

లేకుండుట నాసికమువలన పొగతోడ నగ్ని వెడలునటులుండుట యీ లక్షణములు గలది పైత్తిక ప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయు.

చికిత్స.

శ్లో॥ హీతంపితృప్రతిశ్యాయే పాచనార్థంఘృతంపయః ।

శృంగబేరేణ పయసా శృంగబేరనుథాపివా ॥

తా. పితృజ ప్రతిశ్యాయమునందు పాచనార్థమై నెయ్యి పాలు అల్ల పురసము అనువాని నేకముజేసిగాని లేక పాలలూ అల్ల పురసముగలిపిగాని పానము జేయించుట హితకరంబు.

కఫజప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాత్మవః కఫకృతే శ్వేతశ్శీతస్సృ వేద్యహః ।

శుక్లావభాసశ్శూనాత్ శ్చ వేద్ధరుశిరాసరః ।

కంఠతాల్యోష్ఠశిరసాం కఠూభిగభిపీడితః ॥

తా నాసికమువలన చీమిడి తెల్లగ శీతలముగ మిక్కుటముగ పలుమారు కాయట శరీరము తెల్లగనగుట కండ్లుబ్బుట తలబరువుగనుండుట గొంతులో దాడ పెదవి శిరము అనువానియందు దురదగలుగుట యీ లక్షణములుగలది కఫజపతిన శ్చాయమని తెలియవలయును.

చి కి త్స.

శ్లో॥ కఫజేసర్పిషాన్నిగ్ధం తిలచూషవిపక్వయా ।

యవాగ్వపాయయిత్వాతు శ్లేష్మఘ్నం క్రమయాచరేత్ ॥

తా. కఫజనాసాలోగమున దొలుత ఘృతమువలన స్నిగ్ధముగజేసి పిదప నవ్వులు వుద్దులు అనువాని యుక్తముగ సిద్ధముజేయబడిన యవాగున పానము జేయించి కఫకరోషధమువలన నొసంగవలయు.

ధూమపాన వర్తి.

శ్లో॥ దార్వింగుదనికుంభైశ్చ కిశిహ్యసరశేనచ ।

వర్తయోత్రకృతాయోజ్యా ధూమపానేయథావిధిః ॥

తా. మ్రానిపసపు గారపట్ట దంతి వుత్తరేణు సర్వరసము వీని నుదకముతో నూ. వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసి యధావిధిగ ధూమపానము నేయవలయు.

సన్నిపాత నాసారోగ లక్షణము.

శ్లో॥ భూత్వాభూత్వా ప్రతిశ్చాయో యస్యాకస్మాన్నివర్తతే ।
సంపక్వావాప్యేపక్వావా సతుసర్వభనస్సృతః ॥

తా. పడినెము పలుమారు జనించి పండిగాని లేక పండక యకస్మాత్తుగ గాని నివర్తించిన త్రిదోషజప్రతిశ్చాయ మనంబడు.

దుష్టప్రతిశ్చాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రక్లిద్యతేపునర్నాసా పునశ్చపరిశుష్యతి ।
పునరానహంతేచాపి పునర్విశ్రీయతేతథా ।
నిశ్వాసోవాతిదుర్గంధో నరోగంధంనవేత్తిచ ।
ఏవందుష్టప్రతిశ్చాయం జానీమూత్కృచ్ఛసాధనమ్ ॥

తా. నాసికము పలుమారు తడిసిపట్టుండుట మరల నెండుట మరల నాసిక మడచికొనుట మరల నాసికము దెరచికొనుట దుర్గంధముగ నిశ్వాసము బైలువెనుట ఐదన నెలియనుండుట యీ లక్షణములుగలది దుష్టప్రతిశ్చాయ మనంబడు. ఇది కష్టసాధ్యము. (ఈ ప్రతిశ్చాయ మైదింటిలో నవస్థాభేదముగలదిగ నుండుటం జేసి 6 వదిగణనము జేయందగుదు)

చిత్రక హారితకీ రసాయనము.

శ్లో॥ చత్వార్యతిశతానిచిత్రకజటాయక్ష్వంచ మూలామృతా ।
థాత్రీశాముదకర్మజేత్రిభిరపాంశోనైశ్చసంక్యాథయేత్ ।
పాదస్థేకవృథనేగుడస్యచశతంపథ్యాథకేనాస్వితమ్ ।
పక్తవ్యంశృతశీతలేచమధునః ప్రస్థార్థమాత్రంక్షిపేత్ ।
వ్యోషస్యత్రిసుగంధికస్యచ పలాన్యత్రైవషట్ప్రక్షిపేత్ ।
తూరస్వార్థపలంరసాయన మిదంసంసేవ్య తేసర్వదా ।
శోషశ్వాసమలానకాశన మధుశేష్ప్రతిశ్చాయభి ।
క్షీణోరఃక్షతహిక్ష్మికాకఫ శిరోరోగప్రసప్తాగ్నిభిః ॥

తా. చిత్రమాలము పంచమాలములు తిప్పతీగ వుసిరికెవరుగు వీనిని 400 పలములు గ్రహించిరి ద్రోణముల నుదకములో వైచి చతుర్థాంశముగ కషాయము కాచి దించుకొని అందు 100 పలముల బెల్లము అధకప్రమాణము కరక్కాయలు వైచి పాకముజేసి చల్లారిన పిదప $\frac{1}{2}$ ప్రస్థము తేనె 6 పలములు త్రికటుకములు త్రిసుగంధములు $\frac{1}{2}$ పలము యవతొరముగలిపి సదా సేవింపుచుండిన శోష శ్వాసము మలబద్ధము వాంతి దగ్గు పడిసెను కృశత్వము పురఃక్షతము యెక్కిళ్ళు కఫజిగోగోగము మందాగ్ని వీనిని హరించును.

హింగాద్ది తైలము.

శ్లో॥ హింగువ్యోమం డంగకట్టల చారుక్తిక్షృగంధై ర్యుభైః ।
 లాతూశ్వేతపునర్నవాబ్జకు టజైః పుష్పద్భవై స్సారభైః ।
 ఇత్యేభిః కటు తైలమేతదనలేమండేన మూత్రంశృతమ్ ।
 పీతం నాసికాయాయథావిధిభవేన్నాసామయేభ్యోహితమ్ ॥

తా. ఇంగువ శొంఠిమిరియాలు పిప్పళ్ళు నాయువిడంగములు కాయఫలము (గుమ్మడుటేను) వన చెంగలవ్యకోష్ఠు నల్లమునగ లక్క తెల్ల గలిజేరు తుంగముపైలు కొడిసెదిత్తులు లవంగములు అనువాని కషాయములోగాని లేక కల్కములోగాని తెల్లవనూనె గోమూత్రముకలిపి మందాగ్నితో పాకముజేసి యదావిధిగ నస్యము జేయించిన దాసాగోగము హరించు.

పీనస సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తపిత్తంచశోథశ్చ తథార్భాన్స్వర్బదానిచ ।
 నాసికాయాన్స్యరేతేషాం స్వంస్వంకుర్యాచ్చికిత్సితమ్ ॥

తా. రక్త పిత్తము వాపు ఆర్భస్సు ఆర్బురడు అనుగోగములు నాసికమున జనించిన ఆయాగోగోక్తచికిత్సం జేయవలయు

శ్లో॥ గృహాధూమకణాదారు తొరనక్తాహ్వసైంధవైః ।
 సిద్ధంశిఖరిబీజైశ్చ తైలం నాసార్భసాంహితమ్ ॥

తా. కరుధూపము పిప్పళ్ళు దేవదారు యవతొరము నఖము సైంధవము అక్షరేణిదిత్తులు వీనితో తైలమును పక్వముజేసి నాసికములోవైచినదాసా ర్భస్సు హరించు.

కరవీరాది తైలము.

శ్లో॥ రక్తస్య కరవీరస్య పుష్పంజాతేశ్చ మల్లికా ।
తీలతైలం సమంత్యైః పక్వందానార్కసాం హితమ్ ॥

తా. యెఱ్ఱగన్నేరుపువ్వులు జాజిపువ్వులు మల్లెపువ్వులు వీనితో సమముగ
తీలతైలమును పక్వముచేసి వాసికములోవైచి నాసార్కస్సు హరించు.

నాసాశోషోపచారము.

శ్లో॥ నాసాశోషే క్షీరసర్పిః ప్రధానం తైలం సిద్ధంచాణు తైలేన
సస్యే । సర్పిః సానంభోజనం జాంగలైశ్చ స్నేహస్వేదై
స్నైస్సహిక శ్చాత్రధూమః ॥

తా. నాసాశోషమున పాలు నెయ్యి నూనె అనువానితో ముఖ్యముగ నుప
చరింపవలయు. మఱియు ఆణుతైలముయొక్క నస్యము ఘృతపానము జాంగలసం
యుక్తభోజనము స్నేహయుక్త ద్రవ్యములచే చెనుటను వెడగింపంజేయుట స్నేహ
సంయుక్తధూమము హితకరంబులు.

రక్తప్రతిశ్ఛాయ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తజేతు ప్రతిశ్ఛాయే రక్తస్రావః ప్రవర్తతే ।
తామ్రాక్షశ్చ భవేజ్జంతు రురోఘాత ప్రవీడితః ।
దుర్గంధో ఛాఘ్నసవదనో గంధాన పి నవేత్తిసః ॥

తా. ముక్కులోనుండి రక్తముద్రవించుట నేత్రములెఱ్ఱగనగుట ఉరఃక్షత
పీడతో సమానమైన పీడగలుగుట వుచ్చాఘ్నము నోరు అనువానియందు కంపువేసుట
వాసన నెలియకుండుట యీ లక్షణములుగలది రక్తజ్ఞప్రతిశ్ఛాయ మనంబడు,

చి కి త్స.

శ్లో॥ రక్తపిత్తో దృవేపేయం సర్పిర్మధుకరై శ్శృతమ్ ॥

తా. రక్తపిత్తమువలన గలిగిన ప్రతిశ్ఛాయమున తుమ్మెదల కషాయముకాచి
అందు నెయ్యిగలిపి పాకముచేసి దానిని త్రాగవలయు,

ధాత్రీభేపము.

శ్లో॥ సర్పిషా ఘృష్టయథాత్ర్యా శిరసో లేపతఃక్షణాత్ ।
నానాయాం సంప్రవృత్తంచ రుధిరంచ వినశ్యతి ॥

తా. నేతిలో పుసిరికవరుగునుసూరి శిరమున లేపనముజేసిన నాసికారక్తము
తక్షణమున హరించు.

ప్రతిశ్చాయ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ విడంగం సైంధవహింగు గుగ్గులు స్సమనశ్శిలః ।
ప్రతిశ్చాయే వచాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః ।
ఏతచ్ఛుచూర్ణ మాఘాతం ప్రతిశ్చాయం వివాశయేత్ ॥

తా. వస పేలపిండి అనువానియుక్త ధూమమును ప్రాశనము జేసి పిదప
వాయువిడంగములు సైంధవలవణము యింగువ గుగ్గిలము మణిశిల అనువాని చుట్ట
మును మూటగట్టి వాసన జూచుచుండిన ప్రతిశ్చాయము హరించు.

స క్తుధూమము.

శ్లో॥ ఘృత్యజైల సమాయుక్తం స క్తుధూమం పిబేన్నరః ।
సధూమస్యా త్ప్రీతిశ్చాయ కానహిక్కా హరఃపరః ।

తా. నెయ్యి నూనె ఎనిలో పేలపిండినికలిపి దాని ధూమమును పానము
జేసిన పడిసెము దగ్గ యెక్కింపుచుండు.

ధూమచూర్ణము.

శ్లో॥ ప్రతిశ్చాయే పిబేధూమం సర్వంగవ్య సమాయుతమ్ ।
చాతుర్జాతక చూర్ణంఘా ఘేయంఘా కృష్ణజీరకమ్ ॥

తా. సర్వపడిసెనుయంగు ఆవు నేతిలో యుక్తమైన ద్రవ్యములగలిపిధూమ
పానముజేయవలయు మఱియు చాతుర్జాతకములగాని లేక నల్లజీలకఱ్ఱనుగానిచూర్ణ
ముబట్టలోగట్టి వాసన జూడవలయు.

నవసాగర యోగము.

శ్లో॥ ప్రతిశ్చాయేషు సశిరః పీడేషు నవసాగరమ్ ।
సమానం కలికాచూర్ణం సుశ్క్లతం చూర్ణితంద్వయమ్ ।

గుంజామాత్రంతు తచ్చూర్ణం నప్యప్రథమనం చరేత్ ।
నశ్యంత్యనేన యత్నేన ప్రతిశ్యాయ శిరోరుజః ॥

తా. శిరమున శూలయుక్తముగ ప్రతిశ్యాయము గలిగిన నవాసాగరము
గున్నయు వీనిని సుమభాగములుజేర్చి ఖల్వములోనుంచి నూరి గురిగింజయొత్తును నాసిక
మున * ప్రథమననస్యముజేసిన పడిసెయు సుప్తకశూల వీనిని హరింపంజేయు.

ప్రతిశ్యాయహర నస్యము.

శ్లో॥ వచాయా శ్చూర్ణమాఘ్రాయ వాససా పోటలీకృతమ్ ।
కారవీం విశ్రుబద్ధాంవా ప్రతిశ్యాయ మహాహతి ॥

తా. వససుగాని లేక వోమమును గాని చూర్ణముజేసి బట్టలోగట్టి వాసనను
బీల్చిన పడిసెయు హరించు.

శత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ శతీసామలకీ వ్యోష చూర్ణంసర్పి ఝడాన్వితమ్ ।
హారేఘ్నోరం ప్రతిశ్యాయం పార్శ్వహృద్వస్తీ శూలనుత్ ॥

తా. కిచ్చిలిగడ్డ వుసిరికవరుగు త్రికటుకములు వీనిని చూర్ణముజేసి నెయ్యి
బెల్లము పిడిలోగలిపి భక్షించిన కడుభయంకరమైన పడిసెయు పార్శ్వము త్రాహ్య
వస్తీ అనువాని యంపలి శూల హరించు.

అసాధ్యప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వవేద ప్రతిశ్యాయా నరస్యా ప్రతికారిణః ।
దుష్ప్రతాంమాంతి కాలేన తదాసాధ్యా భవంతిచ ।
మూర్ఛంతి కృమయశ్చాత్ర శ్వేతాస్సిద్ధా స్తథానవః ।
కృమిజోయ శ్శిరోరోగ స్తుల్యం తే నాస్యలక్షణమ్ ॥

* ప్రథమననస్యమున...6 అంగుళములపొడవు అగ్రమున 2 రంధ్రములుగల
గొట్టమును సరళముగ జేయించి అంగుచూర్ణమునువైచి నాసికమునందు నునిచి ముఖ
వాతముతో నూచుట.

తా. సర్వప్రతిశ్యామముల నుపేక్షించుటవలన కాలాంతరమున గుప్తంబులై
అసాధ్యంబులై తెల్లగనున్నగ సన్నముగనుండు క్రిములు నాసికములో జనించు
దానియందు క్రిమిజ శిరోరోగము లక్షణంబులు గలుగు.

ప్రతిశ్యామోపేక్షజ వికారములు.

శ్లో॥ బాధిర్యమాంద్య మఘృత్వం ఘోరాంశ్చ నయనామయూః |
శోభాగ్ని సాధకాసాదీ న్యృద్ధాకుర్వంతి పీనసాః ||

తా. సర్వపీనసములు వృద్ధి జెందినచెవుడు మందవృష్టి వాసనచెలియకుండుట
భయంకరమైన శేత్రరోగము వాపు అగ్నిమాంద్యము దగ్గు మొదలగునవి గలుగు.

క్రిమినాసా చికిత్స.

శ్లో॥ కృమిఘ్నాయేక్రమాః ప్రోక్తాస్తావై కృమిఘ్న యోజయేత్ |
ధావనానికృమిఘ్నాని భేషజానిచ బుద్ధిమాన్ ||

తా. కృమిరోగోక్త ఔషధములవలనను కృమినాశ కరౌషధముల వలనను
కృమిజనాసారోగము గడుగుటయేగాక కృమినాశ కరౌషధముల సేవనను జేయించు
వలయు.

కృమిహర చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తప్ర స్వరసశ్శుద్ధ స్త్రక్షేణ సహనస్యతః |
తస్యవర్ణావి పిష్ట్యాచ బద్ధీయా న్నాసికాముఖే |
పతంతి కీటకాన్సద్యో యోగోయంత్రి దినేహితః |
పీననా న్మృచ్యతేరోగీ శతశోను మితంత్రీదమ్ ||

తా. ఎఱ్ఱరోగుహార స్వరసమును వదిలుగట్టి మజ్జిగలోగలిపి నస్యముజేయిం
చుటయేగాక యెఱ్ఱరోగాకునుమారి నాశకముఖమున నునిచి కట్టుగట్టవలయు
ఇటుల రి దినములుచేసిన తక్షణమున పురుగులుపడిసెము హరించు. ఇది యనుభవ
సిద్ధంబులు.

సంసారోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదన్నే శిరోభ్యంగః పురాణాయవశా
లయః | కుశుత్థ ముద్గయోర్యూషో గ్రామ్యజాంగలజారసాః |

వార్తాకం కుళకంశిగ్రు కర్కోటం బాలమూలకమ్ । లశు
నందధితప్తాంబు వారుణీచ కటుత్రయమ్ । కట్టమ్మలవణం
స్నిగ్ధముష్ణంచ లఘుభోజనమ్ । నాసారోగే పీనసాదా సే
వ్యపే తద్యథామలమ్ ॥

తా. స్వేదము క్షేణము మస్తకాభ్యంజనము పాతమువలు బియ్యము పుల
వలు పెసలు అనువాని యూషము గ్రామ్యమాంసరసము జాంగలమాంసరసము వం
కాయ చేతిపాట్ల మునక్కాయ మారేడుకాయలు లేతముల్లంగి వెల్లుల్లి పెలుగు
పుష్పాదకము మద్దము త్రికటుకములు కారము పులుసు పుష్ప జిగటగలపదార్థములు
పుష్టము లఘుకరభోజనము యీ మొదలగు వానిని నాసారోగమునందు దోషాను
గుణ్యముగ పథ్యమునందు గ్రహింపందగు.

నాసారోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నానక్రోధం శక్త్యన్మూత్ర వాతవేగశ్చ చంద్రవమ్ ।
భూమిశయ్యాంచ యత్సేన నాసారోగీ పరిత్యజేత్ ॥

తా. స్నానము క్రోధము మలమూత్ర వాతవేగముల నడ్డగించుట శోకము
ద్రవపదార్థములు భూమిపైబరుండుట పీనిని నాసారోగంబులు గలవారు ప్రయత్న
పూర్వకముగ వర్జింపవలయు.

పీనసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [శారీరే] పూయంప్రవతిదుర్గంధం నాసాయా మతితాపకృత్ ।
తత్రోషధగ ప్రదాతన్యం శ్వేతజీర సితాద్రవైః ।
ఘృతాక్తం కుంకుమంఘృష్టం నస్యేత్పీనసరోగనుత్ ॥

తా. ముక్కున కడుతాపముగలిగి దుర్గంధముగ చీముగారి న తెల్లజీలకఱ్ఱ
పంచదార పీని నుదకముతో నూరిగాని లేక కుంకుమపువ్వును నేతితోనూరిగాని
నన్యముజేయించిన మురికి పీనసములు హరించు. (దుందిలపుచెక్క అనుములుపీని
వండి భక్షించిన మురికి పీనసములు నాసికావ్రణములు హరించు.)

పీనసరోగ భేదములు.

శ్లో॥ రక్తపీతం తథాశ్వేతం నీలంహరిద్ర మిశ్రితమ్ ।
పూయం ప్రవతిదుర్గంధం పీనసాఖ్యంచ సప్తకమ్ ॥

తా. రక్తవర్ణము శీతవర్ణము శ్వేతవర్ణమునీలవర్ణము పసపువర్ణముమిశ్రవర్ణము
పూయవర్ణము ఆనపీనములు 7 విధములు యివి దుర్గంధములుగ న్రవించు.

వీనసహర నస్యములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] ఉష్ణోదకేన వానస్యం పిప్పలీ నాగరనిశా ।

దేవదారు ఫలాద్ద్రేణ గుంజైకం శీతవారిణా ।

సప్తాహే వీనసంహంతి నాసారోగంచ నాశయేత్ ॥

తా. పిప్పళ్ళు శొంథి పసపు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి నస్యముజేయించిన
వీనసములు హరించు. మఱియు దేవదారుపండు ఆల్లము వీనిని శీతోదకముతోనూరి
గురిగింజ ప్రమాచమును 7 దినములు నస్యముజేయించిన వీనసము నాసారోగము
హరించు. (మఱియు పాపరపండును నస్యముజేయించిన వీనసముహరించు.)

[ద్రాక్షాదిస్నేహము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్రాక్షాశుంఠీవిశంగాని పిప్పలీకుష్ఠచూర్ణా

తమ్|తతోదశగుణైస్తయైః క్వాథయేత్వాదశేషితమ్| ఘృతం

చూర్ణ సమంక్షిప్తా ప్యాజంవా తిలత్తెలకమ్ । స్నేహానశేషం

తత్పాచ్యం నస్యేన్నాసా మయంజయేత్ ।

తా. ద్రాక్షపండు శొంథి వాయువిడంగములు పిప్పళ్ళు చెంగల్వకోష్ఠ
వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి 10 రెట్లువుడకముబోసి 4 వభాగముగ
కషాయముకొచి అందుపైచూర్ణమునకు సమముగ మేక నెయ్యినికొచి నువ్వులనూనెను
గానిగలిపి స్నేహావశేషముగ కొచి నస్యముజేయించిన నాసారోగము హరించు.

జీవంత్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్వాత్రింశత్పల దుగ్ధంత్ర పాచయేత్సమ

వారిణా । జీవంతి దశకంచూర్ణం తస్మిన్దశ పలంక్షిపేత్ ।

క్వాథశేషం హరేత్వాదం నస్యే త్వీనసనాశనమ్ ॥

తా. మనుబాల దశమాలములు వీనిని దినుసుకు పలముచొప్పనదంచి చూర్ణ
ముజేసి పాలు 32 పలములు గలిపి 4 వ భాగముగ కషాయముకొచి నస్యముజేయిం
చిన వీనసములు హరించు.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్థ వే] అశ్వగంధాదితై లేన నస్యేన్నా సారుజంహరేత్ ।
సై రేయ కాదితై లేన శిరోలేసాచ్ఛతం జయేత్ ॥

తా. అశ్వగంధాది తైలమునుగాని లేక సై రేయకాది తైలమునుగాని నస్యము అభ్యంజనము జేయించిన పీనసము హరించు.

కణాది నస్యము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కణాసైంధవ కం పిష్ట్యా హ్యుష్ణ సీరేణ
నస్యతః । నాసా శ్రవణవాతంచ కంఠవాతంచ నాశయేత్ ॥

తా. సింహి పైంధవలవణము వీని నుష్ణోదకముతోనూరి నస్యము జేయించిన పీనసము చెవినింపి కంఠవాతము హరించు.

శ్లో॥ కృష్ణజీరం వస్త్రబద్ధ మాస్మాతం పీనసప్రణుత్ ।
అఘ్రియ రజసిధూమం సద్యశ్చేష్ఠ హరంభవేత్ ।
అర్కమూల కృతంనస్య కామిలాం దుస్సహంహరేత్ ॥

తా. నల్ల జీలకఱ్ఱను బట్టలో మూటగట్టి వాసనజూచిన పీనసముహరించు. మరియు పసుపుపొగ నాఘ్రిణించిన దగ్గు తక్షణమున హరించు. జల్లేడువేరున నస్యము జేయించిన ప్రబలమైన కామిలహరించు.

శ్లో॥ [నిర్ధవిద్యాభూః] నిర్గుండీరసమాశ్రేతుతైలప్రస్థంవిపాచయేత్ ।
త్రిఫలా త్రూషణంచైవ జీరకద్వయ సైంధవమ్ ।
పునర్నవాయా మూలంచ మాయూరం బీజమేవచ ।
కల్పీకృశ్య ప్రదాశవ్య మజాక్షీరంచ దాపయేత్ ।
నస్యమే తత్ప్రియోక్తవ్యం నాసారోగ వినాశనమ్ ॥

తా. [నావిలియాకురసము] ప్రస్తము నూనె] ప్రస్థము వీనిలో త్రిఫలములు త్రికటుకములు తెల్ల జీలకఱ్ఱ నల్ల జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము తెల్ల గలిజేరువేరు నెమలి విత్తులు అనువాని కల్పమును. 2 శేర్లు మేకసాలుగలిపి తైలపక్వముగకాచి నస్యము జేయించిన నాసారోగము హరించు.

న స్య ము లు.

క॥ అలనాగరసపు గడ్డయు | దిలసారముగూర్చి వండి తెలివిగధరలో
గులకు స్మరినస్యంబులు | సలుపంగనుమురికి పీనసంబులుమాను॥

శ్లో॥ మోదమలరంగ విను ముసిమోరగడ్డ ।
 త్రొక్కి యదియును దైలంబుతోడవండి ।
 నవయుచున్నట్టి ధరణి మానవులకెల్ల ।
 నస్యములుచేయ మురికి పీనసములునూను ॥

విడంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విడజ్జత్రూషణంహిజ్ఞు గుగ్గులుంచ మనశ్శిలామ్ ।
 అథయా చూర్ణమాఘ్రాయ ప్రతిశ్శాయా త్ప్రీముచ్యతే ॥

తా. వాయువిడంగములు త్రికటుకములు గుగ్గిలము మణిశిల కరక్కాదు
 పీనిని సమభాగములగు చూర్ణముజేసి ఆఘ్రాణించిన పీనసము హరించు.

శ్లో॥ ఉష్ణోదకై ర్దుడంశుంతీ చూర్ణంవా సైంధవంకణాః ।
 ఉష్ణోదకే ఘృతంనస్యే ధ్వానేచే త్ప్రీనసంహరేత్ ॥

తా. జెల్లము శొంతి అనువానినిగాని లేక సైంధవలవణము పిప్పలి అనువా
 నినిగాని పుష్టాదకముతోనూరి నస్యముజేయించినను లేక పుష్టాదకములో నెయ్యిగలిపి
 నస్యము జేయించినను పీనసము హరించు. (గుంటగలగర దొండ వావిలి ఆల్లము
 అడ్డసరము పసపు వ్రుస్తై కాలు గుంపరాన్నము మిరియాలు శొంతి అనువాని కల్క
 ములోనూనెగలిపి తైలపక్వముగకాచి నస్యముజేయించిన పీనసములు హరించు.)

మ॥ గలిజేరు మృలిదొండవావిలియు లోకభ్యాతిగానున్నయా ।
 నలముక్క డ్డరసంబునూనె పసపు న్నాద్యంబు పుచ్చిత్తయు ।
 న్నెలయన్నిందులరాన్నమున్నిరి యమున్విశ్వంబులున్నిండియిం ।
 పలరం దైలమువండి నస్యములుచేయం బీనసల్పానదే ॥

నాసికాగోళీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నాసికారంధ్ర యాశ్చైవ హ్యజస్తన వదు
 ద్యవేత్ । తన్నామ మునిభిఃప్రోక్తం నాసికార్క ఆతిధ్రువమ్ ॥

తా. నాసికారంధ్రములయందు మేకచన్నలవలె జనించిన నాసికార్కస్సని
 మునులు వచించెదరు.

నాసికార్థ నివర్తనోపాయము.

శ్లో॥ నాసారంధ్రే గుళీస్థాప్య నాసికార్చశ్చ వీడితమ్ ।

వక్త్రే) ప్రవిష్టం యుక్త్యావై సాతయే ద్వాధివేదిభిః ॥

తా. నాసికారంధ్రములలో వేళ్ళను బ్రవేశింపజేసి యదిమివకొండనాలిక వద్దగాని లేక అంగిటియందుగాని నాసికార్మస్సు దిగును. దానిని వేళ్ళలో బట్టి కొని యు కిచ్చే దెంపివేయవలయు.

శ్లో॥ అశ్వగంధాది తైలేన నస్యేన్నాసార్థసో హరమ్ ।

అహింసపత్రం లశునం మరీచంచ తథా స్మృతమ్ ॥

తా. ఆశ్వగంధాదితైలమును నవ్వుముజేయించినను లేక ఆరదొండతైలములో వెల్లుల్లిపాములు మిరియాలు గలిపి వర్తించిన మార్గు నవ్వుము జేయించినను నానీకార్యస్సు (మువ్కున చీము గారుట) హరించు.

ప్రీతసరోగములయందు పథ్యము,

శ్లో॥ లఘ్వన్నం స్నిగ్ధలవణ ముష్టభోజనమార్ద్రకమ్ ।

పక్షిమాంసం గుడక్షీరం చణకా (స్త్రి)కటాత్కటమ్ ।

శాలమూలక జోయూష కుళుత్తస్యచ ప్రాజితమ్ ॥

తా. లఘుకరాన్నము సముద్రలవణము వేడివంటకము అల్లము పిట్టమాంసము బెల్లము పాలు సెనగలు త్రికటకములు లేతముల్లంగి యుక్తముగకాచబడినయూషమవులవకట్టు చకారమువలన పెసరకట్టు యివి పీనసములయందు పథ్యకరంబులు. (మఱియు వొత్తడమునిచ్చుట పొగ నాఘ్రాణింపుట పీనసములయందు ప్రశస్తంబు.)

శిరోరోగ షేదములు.

శ్లో॥ శిరోరోగాశ్చ జాయంతే వాతపితృ కపైః (వై)భిః ।

సన్నిపాతేన రక్తేన క్షయేణ కృమిభిస్తథా ।

సూర్యవ ర్తానంతవా తార్థావభేదకశంఖకైః ॥

తా. వాత పితృ కళ సన్నిపాత రక్త త్వయ క్రిమి సూర్యావర్తము మనంత
వాత అర్ధావభేదిక శంఖమువలన 11 విధములైన శిరోరోగంబులు జనించు, వాని
లక్షణంబు తెలియనిన. —

వాతజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యానిమిత్తం శిరసోరుజశ్చ భవంతి తీవ్రానిధచాతిమాత్రమ్ |
బంధోపతాపైః ప్రశమశ్చయత్ర శిరోభితాపస్ససమీరణేన ||

తా. కారణములేకనే యకస్యాత్తుగ దిలనొచ్చుట రాత్రులయందుమిక్కుట ముగ నొచ్చుట కట్టువలనగాని లేక ఆవిరివచ్చుటవలనగాని తలనొప్పి కమించుట యీ లక్షణములు గలది వాతజశిరోరోగ మని తెలియవలయు.

శ్లో॥ యస్యోష్ణమంగారచితంతధైవ భవేచ్ఛిరోదహ్యతివాక్షీనాసా
శీతేనరాత్రోచభవేచ్ఛమశ్చ శిరోభితాపస్ససపిత్తకోపాత్ ||

తా. మస్తకముపై నిష్పజల్లనటుల దపించుట నేత్రములు నాసికము అను వానియం దావిరివెడలుట శీతకరపదార్థములవలనగాని లేక రాత్రులయందుగాని కమించుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తప్రకోపమువలన గలిగిన శిరశ్శూల యని తెలియవలయు.

కఫజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభవేదస్య కఫోపదిగ్ధం గురుప్రతిస్తబ్ధి మథోహిమంచ |
శూరాక్షి కూటంవదనంచయశ్చ శిరోభితాపస్సకఫప్రకోపాత్ ||

తా. శిరము కఫమువలన పూయంబడినటులండుట కలువుగనుండుట బంధింప బడినటులండుట చల్లగనుండుట కంటి తెప్పలు ముఖము వుబ్బుట యీ లక్షణములుగలది క్లేమృజ శిరశ్శూల యని తెలియవలయు.

సన్నిపాత శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభితాపేత్రితయప్రవృత్తే సర్వాణిలింగాని సముద్భవంతి ||

తా. వాత పిత్త కఫ శిరోరోగలక్షణము లన్నియు గలది సన్నిపాతజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు.

రక్తజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తాత్మకఃపిత్తసమానలింగ స్పృశ్యాసహత్వం శిరసోభవేచ్ఛ ||

తా. పిత్తజ శిరోరోగ లక్షణయుక్తంబై శిరమున స్పృశ్యహనము లేకుండు నది రక్తజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు.

క్షయజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ అస్యగ్వసాన్లేష్మ్య సమీరణానాం శిరోగతానా మిహసంక్ష
యేణాక్షవప్రవృత్తి శ్శిరసోభితాపః కష్టోభవేనుగ్ర రుజోతి
మాత్రమ్ సన్వేదనచ్ఛర్దనధూమచస్యైరస్యగ్విమోక్షైశ్చ
వివృద్ధిమేతి ॥

తా. శిరమునందలి రక్తము వన కఫము వాయువు క్షయించుటవలన కష్టకర
మైన కడుభయంకరమైన మస్తకశూల జనించి మిక్కుటముగ తుమ్ములు వచ్చుట
శిరము తపించుట స్వేదనక్రియ వాంతి భూమపానము నస్యము రక్తస్రావము అయి
వానివలన వృద్ధింజెందుట యీ లక్షణములుగలది క్షయజశిరోరోగ మని తెలియ
వలయు;

కృమిజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ నిస్తుద్యతే యస్యశిరోతిమాత్రం సంభక్ష్యమాణం స్ఫురతీవ
చాంతః । ఘ్రాణాచ్చగచ్ఛేద్రుధిరంసపూయం శిరోభితాపః
కృమిభిన్నఘోరః ॥

తా. శిరమున నూనులతో బాడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట శిర
మునందలి మెదడు పురుగులవలన భక్షింపబడునటులుండుట శిరములో మిక్కుట
ముగ చులించినటులుండుట ముక్కువలన చీముతోడ రక్తము ప్రవించుట ముక్కులో
నుండి క్రిమి లాకొనొక ప్రదు వెడలుట యీ లక్షణములు గలది క్రిమిజ శిరోరోగ
మని తెలియవలయు. భయంకరమై యీ రోగము ప్రాణముల హరింపజేయు.

సూర్యావర్త లక్షణము.

శ్లో॥ సూర్యోదయం యాప్రతిమందమంద మక్షిభ్రానయకృము
పైతిగాఢా । వివర్ణతేచాంశుమతాసహైవ సూర్యాప్రవృత్తౌ
వినివర్తతేచ । శీతేనశాంతిం లభతేకదాచి రుక్ష్ణేనజంతు
స్సఖిమాప్నుయాద్వా । సర్వాత్మకం కష్టతమంవికారం
సూర్యాపవర్తం తముదాహరంతి ॥

తా. సూర్యోదయము మొదలు నేత్రములు కనుబొములు మెల్ల మెల్ల గ నొన్న
టకు ప్రారంభించి వృద్ధి జెందునటులనే శూలము వృద్ధి జెంది అస్తంగతుడగు సూర్యుని
చందమున కొంకొంచెముగ శూలత్వగు సూర్యాస్తమయకాలమునకు నిశ్శేపం

బగుట ఒకానొక ప్రభు కివోపచారమువలన గాని లేక వుష్టోపచారమువలన గాని
ముఖముగలుగుట నన్నిపాతవికారముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది సూర్య
తర్జనుని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

అనంతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దోషాస్తుదుష్టాస్త్రయవవమన్యాం సంపీడ్యగాఢంసరుజాం
సుతీవ్రాం కుర్వంతిసాక్షి భువిశంఖదేశే స్థితంకరాత్యాశు
విశేషతస్తు గండస్యపార్శ్వే చ కరోతికంపం హనుగ్రహం
లోచనజాంశ్చరోగాః | అనంతవాతంతముదాహరంతి దోష-
త్రయోత్థం శిరసోవికారమ్ ||

తా. వాతపిత్తకఫములు దుష్టంబులై మెడయొక్క వెనకటిసిర నాశ్రయించి
బలముగనీడ్చుట నేత్రములు కనుబొమల కణత అనువాని జెంది కడుతీవ్రమైన
పీడను గలుగంజేయుట దానిసంబంధమువలన చంపలయొక్క పార్శ్వములు మిక్కు-
టముగ నణుకుట చెక్కిళ్ళు కిట్టికొనుట నేత్రరోగముగలుగుట యీ లక్షణములు
గలది అనంతవాతమని తెలియవలయు, ఇది త్రిదోషమువలన బనించు.

అర్ధావభేద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాశనాత్యధ్యశన ప్రాగ్వాతావశ్యమైఘనైః |
వేగసంధారణాయాస వ్యాయామైః కుపితోనిలః |
కేవలస్సకఫోవార్ధం గృహిత్వాశిరసోబలి |
మన్యాభ్రాశంఖకర్ణాక్షి లలాటేర్థేవేదనామ్ |
శస్త్రాగ్రణినిభాంకుర్యా త్రీవ్రాంసోర్ధావభేదకః |
నయనంవాధవాశ్రోత్ర మభివృద్ధోవినాశయేత్ ||

తా. రూక్షాన్నము సేవించుట ఆజీర్ణముగ నుండునపుడు భుజించుట తూర్పు
గాలి మంచు మైఘనము వీనిని సేవించుట మఱి గూత్రవేగము నడ్డగించుట శ్రమవ్యా-
యామము యిది మొదలగువానివలన వాతముగానిలేక వాతకఫముగాని ప్రకోపించి
అర్ధశిరము నాశ్రయించి పెడతల పెద్దనరము కనుబొమ కణతచేచి నేత్రములలాటము
అనువానియొక్క | పార్శ్వమునందు వ్యాపించి బలివృత్తి శస్త్రమునో బొడుచు
నటులగాని లేక అన్నిదీపెడి కట్టను ముగించునటులగాని తీవ్రవేదనను గలుగంజేసిన

అర్ధవభేదక మనంబడు. ఇది మిక్కుటముగ వృద్ధింజెందిన ఆ భాగముయొక్క నేత్రమునుగాని లేక చెవినిగాని నశింపజేయు,

శంఖ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తరక్తాసిలాదుష్టా శంఖదేశేవిమూర్ఛితాః ।
 తీవ్రదుగ్ధాహరాగంహి శోథంకుర్వంతిదారుణమ్ ।
 సశిరోవిషవద్వేగీ నిరుంధ్యాశుగళంతథా ।
 త్రిహత్రాజ్జీవితగహంతి శంఖకోనామనామతః ।
 త్ర్యహజ్జీవతిభిషజ్యం ప్రత్యాఖ్యాయాస్యకారయేత్ ॥

తా. పిత్తము రక్తము వాతము అనునవి దుష్టంబులై (కఫముతో గలసి మిక్కుటముగ వృద్ధింజెంది) కణతలముందు వ్యాపించి మిక్కుటముగ పోట్లను మంటను యెఱుపువర్గమై భయంకరమైన వాపును గలుగజేయు. ఈవాపు విషవేగము గలదై మస్తకమువలన గొంతువలన వ్యాపించి శీఘ్రముగ గొంతునుపట్టికొనితి దినములలో మనుజుని జుపు, ఇదియ శంఖకమనంబడు. రోగి తి దినములకు పిదప తేలిచియుండిన సాధ్యమనియెఱింగి ఋధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్సంజేయవలయు.

వాతజశిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శిరోభిఘాతేనిలజే వాతవ్యాధినిధించరేత్ ।
 ఘృతేనాక్తంశిరోరాత్రౌ సభేద్యూపంపయోనువా ।

తా. వాతజశిరోభిఘాతమునందు వాతరోగి చికిత్సంజేయవలయు. మఱియు రాత్రియందు శిరమున నెయ్యి పట్టించి యూపమునుగాని లేక పాలనుగాని పానము జేయించవలయు.

ఏరండాది లేపనము.

శ్లో॥ ఏరండచక్రమర్దోత్థ బీజంపిష్టాన్వరనాశకైః ।
 లలాటేలేపనాద్ధంతి వాతకోపశిరోరుజమ్ ॥

తా. ఆముదపువ్విత్తులు తగిలినెవిత్తులు వీనిని పుల్లని కలితోనూరి నుదరు యందు లేపనముజేసిన వాతజ శిరోరోగము హరించు.

శ్లో॥ వాతజాతశిరోరోగే స్నేహస్వేదవిమర్దనమ్ ।
 పానాహరోపనాహార్చ మర్వాద్వాతామయాపహః ।

తా. వాతజ శిరోరోగమున వాత నాశకరక్షేచూచు చలనస్వేదమువర్ధనః
పానము ఆహారము కట్టుగట్టుదు మొలగు నుపచారముల సేయవలయు.

కుస్మాది లేపము.

శ్లో॥ కుష్ఠమేరండమూలంచ నాగరంత క్రపేషితమ్ ।
కటుష్ఠంచశిఃపీడాం మాత్రాలేపనతోహరేత్ ॥

తా. చెంగల్వకోష్ఠ ఆముచిపువేరు శొంఠి వీనిని మజ్జితోనూరి యుడికిం
కొంచెముష్ణముగ దళముగ లేపనముజేసిన వాతజ శిరశ్శూల హరించు.

కుస్మాది లేపము

శ్లో॥ కుష్ఠమేరండమూలంచ లేపఃకాంజకపేషితః ।
శిరోర్దింవాతజాంహన్యా త్పుష్పింవాముచుకుందజమ్ ॥

తా. చెంగల్వకోష్ఠ ఆముచిపువేరు అనువానినిగాని లేక ముచుకుం పూలప
గాని కలితోనూరి లేపనముజేసిన వాతజ శిరశ్శూల హరించు.

వాతజశిరోరోగ హరవ స్తికర్మ.

శ్లో॥ వేశిరోవ్యాపితచ్చర్మ పొడశాంగుళముచ్చితమ్ । తేనవేష్ట్య
శిరోధస్తాన్మాషకక్రైనలేపయేత్ । నిశ్చలస్యోపవిష్టస్యతైలైః
కోష్ఠైఃప్రపూరయేత్ । ధారయేదారుజశ్శాంతే ర్యామంయూ
మార్థమేవవా । శిరోవ స్తిర్నర త్యేషశిరోరోగంచవాతజమ్ ।
హనుమన్నామీకర్ణానాం మర్దితంసూర్ధకంపనమ్ । విరాభోజ
నమేనైష శిరోవ స్తిప్రయజ్యతే । పంచాశంషడహంవాపి
సప్తాహంచైవమాచరేత్ ॥

తా. శిరోరోగమున శిరమునకు తగిన 16 అంగుళముల పొడువు వెడల్పుగల
తోలునుతలయంద భూషివలెజుట్టి దానిచుట్టు పుద్ధిపిండినిలేపనముజేసిరోగినిహార్చుం
డచెట్టి నూనెనుకాని హిగోష్ఠముగ నుండునపుడందుబోసి తలనొప్పి శమించువరకు
గాని । గూముగానిలేక ౫ గూముగాని గరింపంజేయుటయు శిరోవ స్తియనంబడు.
ఈశిరోవ స్తిని ౫ దినములైనను లేక 6 దినములైనను 7 దినములైననుజేసినవాతములను

గలిగిన శిరోగోగము చెక్కిళ్ళు పెడతల పెద్దనరము నేత్రములు చెవులు అనువాని యందు గలుగుగోగములు అర్దితవాతము తలవహము వీనిని హరింపజేయు. ఈ శిరో వస్తిని భోజనాత్పూర్వమే జేయించవలయు.

పిత్తజ శిరోగోగ చికిత్స

శ్లో॥ పితృత్మకే శిరోగోగే స్నిగ్ధం సమ్యగ్విరేచనమ్ ।

మృద్వికాత్రిఫలేక్షూణాం రసైశ్చీరై ర్ఘృతైరపి ॥

తా. పిత్తశిరోగోగమున ద్రాక్షచండు త్రిఫలములు చెఱుకు అనువాని రసములచేతను పాలు నెయ్యి అనువానిచేతను బాగుగ విరేచనము జేయించవలయు.

కుముదాది బంధనము.

శ్లో॥ కుముదోత్పలపద్మానాం శీతానాం చందనాం బుభిః ।

స్పర్శాస్పృశూశ్చపనా స్సేవ్యానాహోర్తి శాంతయే ॥

తా. తెల్లకలువ నల్లకలువ కమలము అనువానిపైచందనోదకమునుచల్లిమిస్త కమునందుకట్టుగట్టి సుఖకరమైన గాలిని యనుభవించు జేసినదాహముపొట్టుశమించు.

కఫజ శిరోగోగ చికిత్స.

శ్లో॥ తైష్ఠిికేచందనై ర్ఘృతైర్దేవస్వేదాదికారయేత్ ।

తా. కఫజ శిరోగోగమున చందనము ఘృతకరద్రవ్యములు అనువాని లేపనమును స్వేదాదిక్రియను జేయవలయు.

హరేణ్వాది లేపము.

శ్లో॥ హరేణునతశ్చై లేయ ముస్తైలాగరుదాగుభిః ।

మాంసీరాస్నీరుబూకై శ్చ కోష్ఠోలేపఃకఫార్తినుత్ ॥

తా. రేణుకలు గంధితగరము శిలాజిత్తు తుంగమస్తైలు యేలకులు కృష్ణా గురు దేవదారు జటామాంసి నన్నరాస్నము అనుద్రవ్యవేరు వీనిని నూరి యుడికించి హితోష్ణముగ లేపనముజేసిన కఫజ శిరోగోగము హరించు.

ప్రపున్నాటాది లేపము.

శ్లో॥ శుంఠీ కుస్థ ప్రపున్నాట దేనకాష్ఠై స్సమాహితైః ।

మూత్రపిష్టైస్సభోష్టైశ్చ లేపన్తేష్మశ్శిరార్తినుత్ ||

తా. శొంతి చెంగల్వకోష్ట తిరిగివిత్తులు లేవదారు మహిసాక్షిగిలము వీనిని ఆపుపంచితముతో నూరి యుడికించి సుభోష్టముని లేపనముజేసిన కఫమువలన జనించిన మస్తకశూలను హరింపజేయు.

సన్నిపాతక శిరోగోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సన్నిపాతసమస్థేత్ర ఘృతం వైలంచ వస్తయః ।
ఘామనస్య శిరోగోగో లేపన్వేదాద్య మాచరేత్ ||

తా. సన్నిపాత శిరోగోగము నెయ్యిచూనె అనువానితో శిరోవస్థిజేయించుటయేగాక నాసికమున సూమపానమును జేయించవలయు. చుట్టియు మస్తక లేపనము లేపనము స్వేదము సేచనము మొదలగు క్రియలను జేయించవలయు.

శ్లో॥ స్వేదనం ఘృతగోఘామై ర్నిర్గుండాభ్యాః క్వశితేనవా ।
సన్నిపాతోద్భవాం హంబిషీహం హి హితపాచనైః ||

తా. సన్నిపాతశిరోగోగమున ఘృతగోధుములను గాని లేక వావిలినిగాని కషాయముకాచి దానివలన స్వేదనకర్మను జేయించుటయేగాని హితకర్మమైన పాచనమునకు సగా యుగంకిన సన్నిపాత శిరోగోగము శమించు.

రక్తజ శిరోగోగ చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తజే పిత్తనత్సర్వం భోజనాలేపసేచనమ్ ।
శీతోష్ణయోశ్చ విర్యాసో విశేషాత్ర క్తమోక్షణమ్ ||

తా. సర్వపిత్తనాశకరభోజనము లేపనము సేచనము శీతోష్ణపదార్థముల శిరమున ధరించుట విశేషముగ రక్తప్రావమును జేయించుట యీ మొదలగువానిని రక్తజ శిరోగోగమున జేయవలయు.

కృష్ణాది లేపము.

శ్లో॥ కృష్ణాబుశుంఠీమఘక శతాహ్వోత్పలవాలక్తైః ।
జలపిష్టై శ్శిరాలేప స్యద్యశ్శూలనివారణః ||

తా. పిష్ట పట్టిచేరు శొంతి అతిమధురము పిల్లిపేచల నల్లకాయల కురుచేరు వీనిని నుడకముతోనూరి మస్తకమున లేపనముజేసిన తక్షణమున శూల హరించు.

నాగరాది నస్యము.

శ్లో॥ నాగరకల్మవిమిశ్రం క్షీరంసస్యేనయోజితం పుంసా ।
నానాదోషో ద్యూతాం శిరో రుజంహంతి తీవ్రాంచ ।
శిరోర్తిం నాశయత్యాశు పుష్పంవాముచుకుండజమ్ ॥

తా. శ్లో॥ కల్మములలో పాలుగలిపి నస్యము జేయించిన పలువిధదోషముల
వలన గలిగి తీవ్రమైన మస్తకశూల శీఘ్రముగ హరించు.

దాడింబాది యోగములు.

శ్లో॥ శిరశ్శూలేతు సంజాతే నాసార క్తం స్రవే వ్యది ।
దాడిమీపుష్పదూర్వోత్థ రసంకర్పూర మాక్షికమ్ ।
క్షుమం దుగ్ధం శిరోమర్దం నస్యేపానేసితావయః ॥

తా. దాడింబపువ్వు గరికె అనువాని రసమునుగాని లేక కర్పూరము లేనె
పాలు అనువానిని గాని శిరోమర్దనము నస్యము పానము చేయించిన మస్తకశూల
వలన గలిగిన క్తస్రావము హరించు. మఱియు పానము సేయునెడల దానియందు
పంచదార పాలు కలుపవలయును.

ఉమంబర ఫలయోగము.

శ్లో॥ ఉమంబరఫలంపక్వం ఘృతఫక్వం సితాయుతమ్ ।
ఏలామరీచసంయు క్తం భుక్తంస్యా ద్రక్తశాంతయే ।
కంటకారీఫలరసం లిప్తాహంతి శిరోరుజమ్ ॥

తా. పండిన అత్తిపండులో నెయ్యి పంచదారకలిపి పాకముజేసి యేలములు
మిరియాలు గలిపి భక్షించిన నాసికారక్తస్రావము హరించు. మఱియు ములకపండ్ల
లో రసముదీసి శిరమున లేపనము జేసిన మస్తకశూల హరించు.

నింబాది గుగ్గులము.

శ్లో॥ నింబత్వక్తి ఫలావాసా చూర్ణం కటుపటోలికా ।
తోయై శ్చతుర్లుణేక్యాభే పాదాంశం వస్త్రుగాలితమ్ ।
ఆదాయగుగ్గులుం తుల్యం క్షిప్త్వా తస్మి న్నృనః పచేత్ ॥

పిండితం భక్షయే త్కర్నం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్ ।
వాతశ్లేష్మోత్థితాం వీశాం దుస్సహంచ శిరోరుజమ్ ।

తా. వేపపట్ట త్రిఫలములు అడ్డసరము చేతిపాట్ల వీనిని సమభాగములుగ దంచి 4 గింత లుచికముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలముగలిపి గట్టియగువరకు మరలకాచి ప్రతిదిన మొకకర్న మెత్తును నేవింపుచుండిన వాతకఫములవలన గలిగిన దారుణమైన మస్తకశూలను హరింపజేయు. దీనియందు స్నిగ్ధముగ వుష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపం జేయవలయు.

శిగ్రుపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ శిగ్రుపత్ర రసైర్మర్ద్యం వురీచం మూర్దశూలజితమ్ ॥

తా. మనగాకు రసముతో మిరియములను లేపనము జేసిన మస్తకశూల హరించు.

పిప్పల్యాదినస్యము.

శ్లో॥ పిప్పలీ సైంధవం పాచ్యం తైలే నాజ్యేననస్యతః ।
శిరశ్శూలం నిహంత్యాశు తమస్సూర్యోదయో యథా ॥

తా. పిప్పళ్ళు సైంధవలతణము వీని చూర్ణమును నూనెలోగాని లేక నేతి లోగాని కలిపి పాకముజేసి నస్యముజేయించిన “సూర్యోదయమువలన సంధికారము హరించుభంగి” మస్తకశూల శీఘ్రముగ హరించు.

కృమిజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ కృమిజోతు శిరోరోగే వ్యోషనక్తాహ్వశిగ్రుజైః ।
అజామూత్రేణ సపిష్టై ర్నస్యై కృమిహరం పరమ్ ॥

తా. త్రికటుకములు క్రానుగపట్ట మునగపట్ట వీనిని మేకపంచితముతోనూరి నస్యముజేయించిన క్రిమిజ శిరోరోగము హరించు. ఇది క్రిముల నశింపజేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నది.

విడంగాది తైలము.

శ్లో॥ విడంగం సర్జకాదంతీ హింగు గోమూత్రసంయుతమ్ ।
వివక్ష్యం సార్వ పం తైలం కృమిఘ్నంనస్యతః స్మృతమ్ ॥

తా. వాయువిడంగములు సర్వక్షారము దంతివేరు యింగువ వీని నావుపంచిత నూరి కల్కముజేసి అంగు తెల్లవచూసె గలిపి కాచి నస్యము జేయించిన క్రిమిజశిరోరోగము హరించు.

సూర్యావర్త చికిత్స.

శ్లో॥ సూర్యావర్తప్రళమనం పాయయే త్వగుడంహవిః ।

తిలదుగ్ధప్రలేపేన సూర్యావర్తిం జయే త్ర్యహాత్ ॥

తా. నెయ్యిలో బెల్లముగలిపి త్రాగినను లేక నువ్వులను పాలనోనూరి లేప నము జేసినను తి దినములలో సూర్యావర్తము హరించు.

సూర్యావర్త శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సూర్యావర్తే శిరావేధో నావనం క్షీరసర్పిషః ।

హితః క్షీరఘృదాభ్యాస స్తాభ్యా మేవ విరేచనమ్ ॥

తా. సూర్యావర్త మన శిరోరోగమున నిరస వేధించుటయేగాక పాలు నెయ్యి అనువానియొక్క నస్యమును పానమును జేయించవలయు. మఱియు వాని చేతనే విరేచనము జేయించవలయును.

సూర్యావర్త రసము

శ్లో॥ మృతసూతాధికం తీక్ష్ణం ముండంతామృతంశమమ్ ।

స్నూహిక్షీ రేదినంషుర్ద్యం పిండితం గాక్షచూత్రకమ్ ।

మధునామర్దితం భక్షే లోహపాత్రేది నేది నే ।

సప్తాహాత్సూర్యవర్తాదీ శిరోరోగా నివారయేత్ ।

సూర్యోదయరసోనామ్నా సర్వమూర్ధగదాపహః ॥

తా. రసభస్మము అభక్తిభస్మము లోహభస్మము యిమపభస్మము తామ్ర భస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో చునిచి బొంతజెముడుపాలతో 1 దిన ము తేనెతో 1 దినము మర్చించి మాషప్రమాణము మాత్రలు జేసి లోహపాత్రలో నునిచి ప్రతిదినము సేవించుచుండిన 7 దినములలో సూర్యావర్తము మొదలగు సర్వ శిరోరోగములు అర్ధ తలనొప్పి వీనిని హరింపజేయు.

మహాలక్ష్మీ విలాసిని రసము.

శ్లో॥ లోహమభ్రంవిషంముస్తం త్రిఫలాత్రికటుంతథా । ధుత్తూ
రంవృద్ధదారుంచ బీజమింద్రాశనస్యచ । గోక్షురకద్వయం
చైన పిప్పలీమూలమేవచ । ఏశేషాంసమతాచూర్ణం రసై
ర్దుతూరకస్యచ । నిప్పిష్యవటికాకార్యా బదరాస్థిప్రమా
ణతః । అనుసానంప్రయోక్తవ్యం శుంఠీచూర్ణం ద్వీమాష
కమ్ ॥ ఆర్ద్రకస్యరసంచైవ తోలకద్వయమేవచ । మహాలక్ష్మీ
వినాసోయం సన్నిపాతనివారకః ॥

తా. లోహభస్మము అగ్రకభస్మము ఆతివస తుంగముపైలు త్రిఫలములు
త్రికటుకములు వుమ్మెత్తవిత్తులు బొద్దివిత్తులు యింద్రాశనము పల్లెప యేషుగపల్లెప
మాడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వుమ్మెత్తరసముతో మర్దించి రేగు
గింజంత మాత్రలజేసి యందొక దానిని 2 మాషములయెత్తు శొంఠి చూర్ణముసాన
ముతో గాని లేక 2 తులములయెత్తు ఆల్ల పురసముతో గాని కేవలించిన సన్నిపాతా
త్మక ముష్టకశూల హరించు.

దశమూలాది నస్యము.

శ్లో॥ దశమూలీకషాయంతు సర్పిసై సందవనంయతిమ్ ।
నస్యమర్ధావభేదఘ్నం సూర్యావర్తంశిరోత్తినుత్ ॥

తా. దశమూలముల కషాయములో నెయ్యి పైంధవలములు గలిపి నస్యము
జేయించిన ఆర్ధశలనొప్పి సూర్యావర్తము ముస్తకశూల వీనిని హరింపజేయు.

శారికాది లేపము.

శ్లో॥ శారిశోత్పలకుష్మాని మధుకంచాఘ్నపేషితమ్ ।
సర్పిసైలయుతోలేప సూర్యావర్తార్ధభేదయోః ॥

తా. సుగంధిపాలవేరు నల్లకలువగడ్డ చెంగల్వకోష్ఠు ఆతిమధురము వీనిని
ఘ్నద్రవ్యములతో నూరి ఆంశు నెయ్యి చూనెగలిపి లేపనము జేసిన సూర్యావర్తము
భేదశలనొప్పి హరించు.

భృంగరాజాది నస్యము.

శ్లో॥ భృంగరాజరసశ్చాగ ఖీరతుల్యార్కతాపితః ।

సూర్యావర్తం నిహంత్యాశు నస్యేనైవప్రయోగరాజ్ ॥

తా. గుంటగలగరరసమునను సముముగ మేకపాలుగలిపి సూర్యపుటం బిడి నస్యము జేయించిన సూర్యావర్తము శీఘ్రముగ హరించు.

అనంతవాత శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ అనంతవాతే కర్తవ్య సూర్యావర్తహితోవిధిః ।

సిరావేధశ్చ కర్తవ్యోనంతవాతప్రశాంతయే ॥

తా. అనంతవాతమున సూర్యావర్త నివారణార్థంబై జెప్పబడియుండు చికిత్సలను సిరావేధనమును జేసిన ఆచంతవాతము శమించు.

శుంఠ్యాది నస్యము.

శ్లో॥ శుంఠ్యానస్య మజాక్షీరే కృతంతిద్ధిశిరోర్రినుత్ ॥

తా. శొంఠి మేకపాలలో బాది నస్యము జేయించిన తలనొప్పి హరించు.

కుంకుమ ఘృతము.

శ్లో॥ కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం వస్యే దర్ధశిరోవ్యథామ్ ।

నాశయే త్తత్త దాదేవ హితమేత చ్చిరోరుజి ॥

తా. కుంకుమపువ్వును నేతితోనూరి నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతల నొప్పి హరింపజేయు. ఇది తలనొప్పియందు కడుహితకరంబు.

గాంధార్యాది నస్యము.

శ్లో॥ గాంధారీచ జటామూంసీ ఘృతేన సహపాచయేత్ ।

తదాజ్యంసస్యమాత్రేణ నిహంత్యర్ధశిరోరుజమ్ ॥

తా. గంజాచి జటామూంసి అనువానికల్కములలో నెయ్యి గలిపి కాచి నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించు.

తువర్యాది నన్యము.

శ్లో॥ అద్భావభేదేతువరీదలోద్భవం రసంసుదూర్వాతసమిశ్రితంచ ।
నన్యేనయక్త్యా పురుషస్తుబుద్ధిరూన్ శిరోరుజం నాశయతి
స్మ తత్త ణమ్ ॥

తా. కందియాకులు గరిక అనువానిరసములను నన్యము జేయించిన తక్షణమున అర్థతలనొప్పి హరించు.

విండంగాది నన్యము.

శ్లో॥ విడంగాది తిలకాకృష్ణాన్ సమాప్తిష్ట్యావిలేపయేత్ ।
నన్యంచాథాచరేత్తస్మా దర్థభేదం వ్యపోహతి ॥

తా. వాయువిడంగములు నల్లనువ్వులు పీనిని సమభాగములుగనూరి లేపన నన్యములు జేయించిన అర్థతలనొప్పి హరించు.

గిరికర్ణ్యాది నన్యము.

శ్లో॥ గిరికర్ణీ ఫలంమూలం సజలం నన్యమాచరేత్ ।
మూలంవా బంధయేత్కర్ణే నిహం త్యర్థశిరోరుజమ్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవిత్తులనుగాని లేక దానివేరునుగాని వుడకముతోనూరి నన్యము చేయించినను లేక దానివేరును చెవిలో గట్టినను అర్థతలనొప్పి హరించు.

మరీచాది లేపము.

శ్లో॥ మరీచం భృంగజై ద్ద్రావై ర్మరిచం శాలితంశులైః ।
అర్థశీతవ్యథాంహంతి లేపోవాసుంతివారిణా ॥

తా. మిరియాలనుగాని లేక మిరియాలు బియ్యము అనువానిని గాని గుంట గలగరాసు రసముతో నూరి లేపనము జేసినను లేక తొంతి వుడకముతో నూరి లేపనము జేసినను అర్థతలనొప్పి హరించు.

శారిబాది లేపనము.

శ్లో॥ శారిబాకుప్తనుధుక వచా కృష్ణోత్పలైః స్తథా ।
లేపన్య కాంజికస్నేహ స్సూర్యానర్తార్థభేదయోః ॥

తా. సుగంధిపాలవేరు చెంగల్యకోష్ఠు ఆతిమధురము వస పిప్పలి నల్లకలువ వీనిని కలిపి గాని లేక నేతితో గాని నూరి లేపనముజేసిన నూర్యావర్తము అర్థతల నొప్పి హరించు.

దుగ్ధమర్దనాది నస్యము.

శ్లో॥ సితోసలయుతౌ ఘృష్టం మదనంగోపయోన్వితమ్ ।
నస్యతోన్దుతితేసూర్యే నిహంత్యే వార్ధభేదకమ్ ॥

తా. ఖండశర్కర మ్రుంగకాయ వీనిని చూర్ణము జేసి ఆవుపాలతో కాచి నూర్యావర్తమును తలనొప్పి దగులుటకుముందు నస్యముజేయించిన నూర్యావర్తము అర్థతలనొప్పి హరించు.

శశాది యోగము.

శ్లో॥ శశముంకరసం పీత్వా మరిచైరవచూర్ణితమ్ ।
భోజనాదాతు సస్తాహ త్సూర్యావర్తార్ధభేదకౌ ।
హంతి సర్వాత్మకౌ శీఘ్ర దుఃఖదౌ భృశదారుణౌ ॥

తా. బాలింతబోళము భోజతరము అనువానిరసముతో మిరియపుచూర్ణము గలిపి రి దినములు భోజనాత్సూర్యము ద్రాగిన కడుపిడతో గూడి భయంకరముగ నుండు అర్ధావభేదకము నన్నిపాతక నూర్యావర్తము వీనిని హరింపజేయు.

దార్వాది లేపము.

శ్లో॥ దార్వీహరిద్రామంజిష్ఠా సనింబో శిరపద్మకమ్ ।
ఏతత్ప్రలేపనంకుర్యా చ్ఛంఖకస్య ప్రశాంతయే ।

తా. హ్రూనిపసుపు మంజిష్ఠి వేపవేరు పట్టివేరు షడ్మకాష్ఠము వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంఖము హరించు.

బలాది లేపము.

శ్లో॥ బలానీహోత్పలంకుత్వా తిరాఃకృష్ణాఃపురర్పవా ।
శంఖకేనంతవాతేచ లేపస్సర్వశ్శీరోద్ధినుత్ ॥

తా. ముత్తవపులగము నల్లకలువగరిక నల్లనువ్వులు తెల్లగలిజేరు వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంఖము ఆనంతవాతము సర్వము స్వకరోగములు వీనిని హరింపజేయు.

కరంజాదిచూర్ణ విరేచనము.

శ్లో॥ కరంజశిగ్రుబీజాని పత్రకం సర్వపత్వచః ।
సర్వేషాం శీర్ష రోగాణా మేతచ్ఛీర్ష విరేచనమ్ ॥

తా. క్రాసుగవిత్తులు ముసగవిత్తులు లవంగపత్ర తెల్లవాలు లవంగపట్ట వీని చూర్ణముతో శిరోవిరేచనము జేయించుట సర్వశిరోరోగములయందు ప్రశస్తము.

గుడాది నస్యము.

శ్లో॥ నావనం సగుడంవిశ్వం పిప్పలీసైంధవాంబురమ్ ।
భుజస్తంభాదిరోగేషు సర్వమార్ధగ దేషుచ ॥

తా. బెల్లము అల్లపురసము పిప్పలి సైంధవలవణము వీని నుడకముతో నూరి నస్యముజేయించిన భుజస్తంభాదిరోగములు సర్వశిరోరోగములు వీనిని హరింపజేయు.

శర్కరాది నస్యము

శ్లో॥ సశర్కరం కుంకుమచూర్ణ్యధిష్టం నస్యం విధేయం పననా
న్యగుత్థే । భూశంఖకణ్ణాక్షిశిరోర్ధశులే దినాభివృద్ధి ప్రభ
వేనరోగే ॥

తా. నేలితో వేయించబడిన కుంకుమపువ్వును పంచదారలోగలిపి నస్యము జేయించిన వాతకరక్తములవలన కనుబొమలు కణతలు చెవి నేత్రములు అనువాని యందు గలుగు శూల అర్ధతలనొప్పి ప్రాదెక్కిన బెల్ల వృద్ధి జెందెడి శూలహరించు.

క్షీరాది నస్యము.

శ్లో॥ గుడనాగరకల్కస్య నస్యం మస్తకశూలనుత్ ।
నాగరకల్కమిశ్రం క్షీరం నన్యేనయోజితం నృణామ్ ।
నానాదోషోద్భూతాం శిరోరుజుహంతిత్రివ్రతరామ్ ॥

తా. బెల్లము శొంఠి అమవానికల్కమును నస్యము జేయించిన తలనొప్పి హరింపజేయు మఱియు శొంఠికల్కముతో పాలు గలిపి నస్యముజేయించినపలు విషదోషమువలన గలిగిన దారణమైన తలనొప్పి హరింపజేయు.

నీలోత్పలాది తైలము.

శ్లో॥ నీలోత్పలకణాయస్తి చందనంపుండరీకమ్ ।
ప్రతినిష్కచతుష్కంస్యా తైలంపోడశకంపలమ్ ।
చతుష్టప్తీపలంధాత్రీ పలానారసమాహారేత్
పచేతైలావశేషంతు నన్యేనాభ్యంజనేనవా ।
యోజ్యంహంతిశిరస్తోదం ఫలితంచవినాశయేత్ ॥

తా. నల్లకలువ పిప్పలి అతిమధురము చందనము తెల్ల తామర పువ్వు యిది
దినుసుయొకటింటికి 4 నిష్కములు సువ్వులనూనె 16 పలములు వుసిరికకాయల
రసము 64 పలములు యిటుల వీనినెల్ల సేకముజేసి తైలపక్వముగఁ కాచి నన్యము
అభ్యంజనము జేయించిన మస్తకశూల పలితము వీనిని హరింపజేయు.

శిరోరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదోనస్యం భూమపానం విరేకోలేపస్నేహంఘనం శీర్షవ
స్తిః । రక్తోస్మక్తిర్వహ్నికరోపనాహోజీర్ణంసర్విశ్శాలయష్టప్తి
కాశ్చ । యూషోమగ్ధంధన్వచూంసంపటోలం శిగ్రుద్దాత్రా
వాస్తుకంకారవేల్లమ్ । ఆమాధాత్రీదాడిమంతూలుంగం
తైలంతక్రంకాంజికంనారికేళమ్ । పథ్యాకుప్తం భ్రంగరాజః
కుమారీముస్తోశీర్షంచంద్రికాగంధశారాః । కర్పూరంచఖ్యాతి
మానేషనర్గస్సేవ్యోమత్యైశ్శీర్షరోగేయధాన్యమ్ ॥

తా. ఆవిరి మొదలగువానిచే చెమటదీయుట నస్యము భూమపానము విరే
చనము లేపనము కేచనము లంఘనము శిరోవస్తి రక్తస్రావము రక్షవేయుట కట్టు
గట్టుట ప్రాతనెయ్యి 60 దినములకు ఫలించినవిద్యును యూషము పాలు అడవి
మృగమాంసము పొట్లకాయ మునక్కాయ ద్రాక్షపండు చక్రవర్తిహార కాకర
కాయ మామిడికాయ వుసిరికకాయ దాడింబకాయ మాధీఫలము నూనె మజ్జికలి
తెంకాయ కరక్కాయ చెంగల్యకోష్ఠు గుంటగలగర కలబంద తుంగముపైలు వట్టి
పేరు వెన్నెల చందనము కర్పూరము యివి శిరోరోగమున పథ్యకరంబులు.

శిరోరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ తువంజ్యంభం మూత్రబాష్పం నిద్రా విద్యేగమంజనమ్ ।

దుగ్ధం నీరం విరుద్ధాన్నంవిరుద్ధ జలమజ్జనమ్ ।

దంతకాష్ఠం దివానిద్రాం శిరోరోగీ పరిత్యజేత్ ॥

తా. తుమ్ములు ఆవలింజలు మూత్రము కంటినిరు నిద్రమలవేగము పీని నడ్డ
గించుట ఆంజనము పాలు వుడకము విరుద్ధాన్నము దుష్టమైన యుడకములో స్నాన
ముజేయుట దంతకాష్ఠము పగటినిద్ర యివి శిరోరోగమున అపథ్యకరంబు లగుటచే
వానిని విజ్ఞింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ

నిడిచూమిడి భగిరత్నప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ

నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన

శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే

స్థాల్య మదాత్యయ నాసారోగ ప్రతిశ్ఛాయ

నాసికార్య శిరోరోగ నిదాన తత్సాధ్య

సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్య

పథ్య లక్షణయుక్తం

అష్టాదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రి జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— ఏ కో న వింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ కందర్ప నాగపంచాస్యం గజదైశ్యవివాశనమ్ ।
మహాతాడవశాలీనం లింగమూర్తి మహం భజే ॥

తా. మన్మథజయశీలుండు గజాసురసంహారకుండు నటనప్రియుండు లింగ స్వరూపుండు నగు పరమేశ్వరుని సేవ భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖానుణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొంటున్న సేవ వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠమైద బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము మొక్క యేకోనవింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాను.

గుల్మరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే]దుష్టావాతాదయోత్యర్థం మిథ్యాహరవిహరతిః ।
కుర్వంతి పంచధాగుల్మం కోష్ఠాంతర్గ్రంథిరూపిణమ్ ॥

తా. మిథ్యాహరవిహరమువలన వాతపిత్తశ్లేష్మములు మిక్కుటముగ ప్రకృతి పంచ యేకోనవింశ ప్రకరణమున గ్రంథిరూప మైన ఏ విధముల గుల్మములు గలుగఁజేయు.

గుల్మరోగ భేదములు.

శ్లో॥ తేషాం పంచవిధస్థానం పార్శ్వ హృన్నాభివస్తయః ।
సశోణితైః పృథగ్ద్వంద్వ సంఘాతైః కేచి దష్టధా ॥

తా. ఇరుపార్శ్వములు హృదయము నాభిపార్శ్వములు ఆనునవి ఏ ను గుల్మమునకు స్థానములు. మఱియు రక్తగుల్మము వాతగుల్మము పిత్తగుల్మము శ్లేష్మగుల్మము.

వాతపిత్తగుల్మము వాతశ్లేష్మగుల్మము పిత్తశ్లేష్మగుల్మము సన్నిపాతిగుల్మము ఆన
గుల్మములు 8 విధంబులని కొందరు వచించెనరు.

గుల్మరోగ సామాన్యరూపములు.

శ్లో॥ అరుచిః కృచ్ఛః * విఘ్నాత్ర మగ్నిసూండాంత్ర కూజనమ్ |
అనాహశ్చీర్ణవౌతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్ ॥

తా. అరుచిగలుగుట మలమూత్రములు కడుకష్టముమీన వెడలుట అగ్నిసూం
ద్యము గలుగుట వాతమువలన క్రేగులఱచుట కడుపుబ్బుట వాతమూర్ధ్వముఖం
బగుట యీలక్షణములు సర్వగుల్మములయందు సాధారణంబుగ నుండు.

వాతగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్థాన సంస్థాన రుజా వికల్పం విడ్వాత సంగం గరవక్త్ర
శోకమ్ | శ్యావా రుణత్వం శిశిరజ్వరంచ హృత్కుక్షి
పార్శ్వం శిరోరుజంచ | కరోతిజ్జీర్ణేత్వధికంప్రకోపం భుక్తే
మృదుత్వం సముపైతియశ్చ | వాతా తృగుల్మోచన తత్ర
రూక్షం కషాయతిక్తం కటుసేవనంచ ॥

తా. ఒకానొకపుడు నాభివస్తిపార్శ్వములు అనువానియందు వ్యాపించుట
వొకానొకపుడు సూక్ష్మముగ లావుగ సుండ్రముగ లేక పొడవుగనుండుట వొకా
నొకపుడు మృదువుగ మఱియొకపుడు కఠినముగ పలువిధవేదనలు గలదిగనుండుట
మలవాతముల నడ్దగించుట కంతయు నోరుయెండుట శరీరము నీలవర్ణయుక్తముగగాని
లేక యెఱ్ఱగ గానియెండుట శీతజ్వరముగలుగుట హృదయము కడుపు పార్శ్వములు
భుజశిరస్సులు అనువానియందు శూల గలుగుట ఆన్నము జీర్ణంబైన పిదప మిక్కుట
ముగ బ్రకోపించుట భోజనానంతరము మృదువగుట యీ లక్షణములుగలదివాత
గుల్మమని తెలియవలయు. దీనియందు రూక్షము వగరుచేగు కారముగల పదార్థముల
సేవంపంజీనను సుఖము గలుగకుండు.

పైత్యగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జ్వగస్తృష్ణాంగ శాపశ్చాప్యన్నేజ్జేర్ణేతి శూల
తా! స్పర్శాపహోభ్రమస్యేదః పైత్యగుల్మస్య లక్షణమ్ ॥

* విఘ్నాత్రం వాతే సాంత్రవికూజనమ్-వా ప్రకోపమువలన క్రేగులఱచుట.

తా. జ్వరము దప్పి గలుగుట అవయవములు మండుట అన్నము జీర్ణంబగు నపుడు కడుపు మిక్కుటముగ శూలింతుట తాకిన నోర్చునండుట భ్రమ చెమట గలుగుట యీ లక్షణములుగలది పైత్యగుల్మమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] శీతజ్వరశ్చహృల్లాసః కాసో హృద్వేగగౌర
నమిడన్నతం కఠినంతూక్తం కఫగుల్మస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శీతజ్వరము వోకరింతలు దగ్గుగలుగుట తొమ్మదడుట శరీరము జడముగ నుండుట గుల్మము పొడవుగ కఠినముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మగుల్మమని తెలియవలయు.

ద్వంద్వసన్నిపాతగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినికల్పే] మిశ్రితే ద్వంద్వజంగుల్మానర్వలింగంత్రిదోష
జమ్ । వాతపిత్తాధికేగుల్మే దాతవ్యశ్శిఖాబాడబః ॥

తా. వాతపిత్త వాతశ్లేష్మ పిత్తశ్లేష్మ లక్షణంబులంగలది ద్వంద్వగుల్మమనియు వాత పిత్తశ్లేష్మ లక్షణంబులంగలది త్రిదోషగుల్మమనియు తెలియవలయు. ఫీనియందు శిఖిబాడబరసము సోసంగవలయు. (పూర్వోక్త పంచగుల్మములలో ద్వంద్వత్రిదోషగుల్మము అసాధ్యంబులు. ఏకదోషజనిత గుల్మములు సాధ్యంబులు.)

రక్తగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమగర్భ స్సవేచ్ఛాథ యానారీ ముంచతి
క్వచిత్ । వాయుఃప్రగృహ్యతద్రక్తం రక్తగుల్మం కరోతిచ ।
పుంసాంచ రక్తఘాతేన రక్తపిత్తాధికేక్వచిత్ । పిత్తగుల్మం
యథాచిహ్నం తదై వస్యాద్రుజాధికమ్ । సశూలం గర్భవ
త్పిండం గర్భవ ల్లక్షణం భవేత్ । చికిత్సేద్దశమేమాసేపుం
సాంచేత్తస్మి జేభవేత్ । గతప్రసవకాలాయై నార్యా గుల్మశ్చ
సంభవేత్ । సిద్ధస్త్విన్నశరీరాయై దద్యాత్సేషవిరేచనమ్॥

తా. స్త్రీ యపక్వగర్భము ప్రవించినపుడుగాని లేక వాకానొకపుడు గర్భ ప్రసవము జేయించినపుడుగాని ఆపశ్యమునేయుటవలన వాతము ప్రకోపించి రక్త

మునుజేర్చి రక్తగుల్మమును గలుగజేయు. మఱియు పురుషులకు రక్తఘాతమువలన గాని లేక వాకానాకపుడు రక్తపిత్తాధిక్యమువలన గాని రక్తగుల్మము జనించి పిత్తగుల్మ లక్షణ యుక్తంబైయుండు. ఐనను దానియందు నేవనమాత్రం బధికంబై శూల గర్భపిండాకారము గర్భలక్షణములు గలిగియుండు. రక్తగుల్మము స్త్రీకి జనించిన 10 మాసములు గడచినపిదప జీకిత్సంజేయవలయు. పురుషునికైన తత్క్షణమున జీకిత్సంజేయవలయు. మఱియు బ్రసవించిన స్త్రీల హితకరభోజనములు నేయుటచే తఱచుగ రక్తగుల్మము జనించు. తన్నివారణార్థంబై శరీరమునకు చమరుబట్టించి చెమటం దీయుటయే గాక స్నేహముచే విరేచనమును జేయింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నవప్రసూతా హితభోజనాయా యాచామ
గర్భం విస్మజేద్యతేవా । వాయుర్హితస్యాః పరిగృహ్యారక్తం
కరోతిగుల్మం సరుజంసదాహమ్ । పైత్యస్య లింగేన సమాన
లింగం విశేషణంచా ప్యపరంనిబోధ । యస్స్పందతేపిండత
ఏవనాగై శ్చిరాత్సశూల స్సమగర్భలింగః । సరాధిః
స్త్రీభవ ఏవగుత్మా మాసేవ్యతీతే దశమేచికిత్స్యః॥

తా. నవీనముగ బ్రసవించిన స్త్రీ యపథ్యకర భోజనముల నేయుటవలన గాని అపక్వగర్భవాతమువలన గాని ఋతుకాలమున నపథ్యకర భోజనములనేవించుటవలనగాని వాతము బ్రకోపించి ఋతుకాలరక్తమును గ్రహించి దాహపీడల గలుగజేయును పూర్వోక్త పిత్తగుల్మలక్షణయుక్తంబైరక్తగుల్మమును గలుగజేయు ఐనను దీనియందు మఱియొక విశేషముగలను. అబ్బెదియనిన యీ రక్తగుల్మము ఆవయవయుక్తంబై చలింపక శూలతోగూడి గర్భలక్షణయుక్తంబై (అనగా ఋతువు డుగుట నోటిలో నీళ్ళుగుట స్తవ్యముయొక్క యగ్రభాగము నల్లగనగుట యీ మొదలగు రోగస్వభావలక్షణయుక్తంబై) ద్విగ్ధకాలమువరకు గుండ్రముగ నేచలింపుచుండు యీ రక్తగుల్మము స్త్రీలకే జనించు. దీనియందు 10 వ మాసము గడచినపిదప జీకిత్సంజేయవలయు. మఱియు దీనినేకొందరు గర్భమనియు మఱికొందరు రక్తగుల్మమనియు నచింతెదరు. ఈ సంశయము 19 మాసములు గడచుటవలనను నివర్తిగానుండుటచే నదివరకు చికిత్సజేయంజనకు. మఱియు 9 లేక 10 వమాసము సాధారణముగ బ్రసూతికాలంబు. ఐననిది రక్తగుల్మమునందు భేదంబగు. కావున శ్లో॥ “యస్స్పందతే పిండిత ఏవనాగై” ఇత్యాది విశేషలక్షణములు గనుపించు

టవలన సంశయము నివర్తియగు. మఱియు గర్భమెల్ల పుడు ప్రత్యేక అవయవముల వలన శూలను గలుగఁజేయుక చలింపుచుండు రక్తగుల్మము తద్వ్యతిరీక్తంబుగ నుండు జ్వరము జీర్ణంబైన పిదప క్షీరపాన విరేచనములు హితకరంబులగు చందంబును 10 మాసములు గడచినపిదప సుఖసాధ్యంబగుటచే తదనంతరము చికిత్సంపవలయు నని జెప్పఁబడియె. మఱియు గ్రంథాంతరమునందు శ్లో॥ “రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్॥” అనగా రక్తగుల్మమునకు 10 మాసములు గడచిన పిదపనే పురాణత్వము సంభవించిన సుఖసాధ్యంబగునని జెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఋతుకాలేపి వాగర్థే సృతేరా దాహ శూలవత్॥ రక్తగుల్మం ప్రజాయేత గర్భలింగాభి సూచకః । నార్యా లోహిత గుల్మంస్యా త్సూతికాలే గ తేభిష్క్ । చికిత్సే త యథాశాస్త్రం శమయే న్నాత్రసంశయః ॥

తా. స్త్రీలకు ఋతుకాలమునందుగాని గర్భస్థానము గలిగినపుడుగాని దాహశూలయుక్తముగ రక్తగుల్మము జనించు. దానియందు గర్భలక్షణములే గలిగియుండు. స్త్రీకి జవించిన రక్తగుల్మమునందు ప్రసవకాలముగడచినపిదపశాస్త్రోక్తముగ చికిత్సంజేసిన నిస్సంశయముగ శమించు.

అసాధ్య రక్తగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ కూర్మోన్నతం సిరారుద్ధం గుల్మం బహుగదాలయమ్ । వివర్జయే ద్విషద్దురా త్పిణ్యంఘ్రి నాభిశోభితా ॥

తా. రక్తగుల్మము తాబేలువలె నున్నతమైన నరములతో వ్యాప్తంబై జ్వరాద్యుపద్రవములతోగూడి చేతులు కాళ్ళు బాడ్లు వాచియుండిన నాస్త్రీని వైద్యుండు చికిత్సయందు వర్జింపవలయు.

రక్తగుల్మ చికిత్స.

శ్లో॥ అతిప్రవృద్ధ మస్రంతు భిన్నే గుల్మే నివారయేత్ । ప్రయత్నతో భిషక్తూర్ల మస్పగర చికిత్సయా ॥

తా. రక్తగుల్మము పగిలిన రక్తం బధికముగ ప్రవించు. దానియందు వైద్యుడు శీఘ్రముగ ప్రసర చికిత్సం జేయవలయు.

అసాధ్యగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంచితః క్రమశో గుల్మో మహావాస్తు పరి
 గ్రహః । కృతమూల స్సిరానథో యదాకూర్కృతవోన్నతః ।
 దార్శల్యారుచి హృల్లాస కాసచ్ఛద్వ్య రతిజ్వరైః । తృష్ణా
 తంద్రా ప్రతిశ్వాయై రుజ్యతేన ససిద్ధ్యతి ॥

తా. గుల్మము క్రమక్రమముగ వృద్ధింజెంది యుదరమునందంతట వ్యాపించి
 ధాతుగతమూలముగలదై సీరలవలన వ్యాస్తంబై తాఁజేటిపిఁపువలె పాడవై దార్శ
 ల్యము అన్నద్యేషము హృల్లాసము దగ్ధ వాంతి అసంతోషము జ్వరము దప్పి తంద్ర
 పడినెము మొదలగు లక్షణములు గలదై యుండిన నసాధ్యంబని తెలియవలయు,

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] గృహీత్యాసజ్వరంశ్వాస ఛర్మ్యతీసారపీడితమ్ ।
 హృన్నాభీ * హస్తపాదేషు సోధః క్షపతిగుల్మినమ్ ।
 శ్వాసశ్శూలంపిహసాన్న విద్యేషోగ్రంథిమూఢతా ।
 జాయతే దుర్బలత్వంచగుల్మినాం మరణాయవై ॥

తా. పనునవిరేచనమువలన పీడితుడగు గుల్మిలోగికి హృదయము సాభిహస్త
 ము పాదములు అనువానియందు వాపును జ్వరమును గలిగిన వృత్తిజెంచునని తెలియ
 వలయు. మఱియు వుబ్బునము శూలదప్పి అన్నద్యేషముగలుగుట † గుల్మముయొక్క
 వుంట యకస్మాత్తుగ గనుపించకుండుట శక్తి నశించుట యీ లక్షణములుగల గుల్మ
 లోగికి మరణం బాసన్నమైనదని తెలియవలయు.

రక్తగుల్మ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అఘేనంహిజ్ఞసంయుక్తంరక్తగుల్మవినాశనమ్॥

తా. నల్లమందు యింగువ వీనిని సమభాగములుగ నూరి మాషయెత్తును ఆవు
 వెన్నతో కి మండలములు సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు.

* వ.స్తి. † అంతర్విద్రధి గుల్మము అనువానియొక్క స్థానము ఆకృతీసమా
 నంబుగనుండుటవలన నెవ్విధభేదంబును గనుపించకుండు. ఐనను గుల్మమునుష్టిప్ర
 మాణముగలదిగ విద్రధిగుల్మమునకన్న పెద్దదిగ నుండునని సుశ్రుతమునంగు జెప్పఁ
 బడియున్నయది. గుల్మము నిరాశ్రయంబైయుండుటవలనపాకవిహీనంబగు విద్రధి
 మాంసరక్తముల నాశ్రయించి యుండుటవలన పాకమును జెందు,

ర క్తగుల్మమునకు పారదాది వటికములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పారదంశిఖతుత్థంచ సేవాశంగంధకంసమమ్ | ఆరగ్యధఫలంకృష్ణాం వజ్రక్షీరేణ పేషయేత్* | మాషమూత్రాంవటీంఖాదే త్త్రిణాంగుల్మోదరప్రణుత్ | † బింబీఫలరసంచానుపథ్యందధ్యోదనంహితమ్ | రక్తోదరంహరేత్తైవకఠినంలేపనేనతు | రుధిరేతుప్రవృత్తేపిరక్తపిత్తహరీక్రియా | కార్యావాతరుజార్తానాం సర్వవాతహరీక్రియా ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన సేవాశములు శుద్ధిజేసిన గంధకము లేలగుజ్జా పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి బాంత జెముడుపాలతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తును (వుసిరిక పండ్లరసముతోగాని) లేక దొండపండు రసముతోగాని లేక (చింతామరసముతోగాని) 3 మండలములు నేవించిన రక్తగుల్మము హరించు. పథ్యము పెలుగువంటకమును భుజింపవలయు. ఈ వటికల నేవనవలననే రక్తగుల్మము హరించు. అటుగాక తాయినలేకతి నంబుగనుండిన లేపనమును కేయవలయు అదిపగిలి రక్తమే స్రవింపుచుండిన రక్తపీత్త ప్రకరణమున జెప్పంబడిన రక్తసిత్త చికిత్సలంజేయవలయు. వాతగుల్మమునందు వాత ప్రకరణమున జెప్పంబడిన సర్వవాతహర క్రియలంజేయవలయు.

లశునాది కషాయము.

శ్లో॥ లశునంకింశుకంబిల్వం శ్రాపయిత్వాసహింగుకమ్ |
ప్రాతః కాలేనిషేవేత రక్తగుల్మహరంపరమ్ ||

తా. వెల్లులి పాయలుమోడుగ చెక్క మారేడువరుగుఅనువాని కషాయములో యంగువగలిపి ప్రాతః కాలమున నేవించిన రక్తగుల్మము హరించు.

కణాది కషాయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] కణాశతాహ్వద్వికరంజ దారుభాక్లేఃకుశుత్థంసతిలైస్సుపకవమ్ | తథారసోనాయుతేస్థిమంభస్స హింగుకలక్మంహతరక్తగుల్మమ్ ||

* ధాత్రీఫల రసైఃఖాదేత్ త్త్రిణాంగుల్మోదరంహరేత్ ||

† చించాదశ రసంచాను పథ్యం దధ్యోదనంహితమ్ ||

తా. పిప్పళ్ళు సదాప క్రానుగుచెక్క నెమలిచెక్క సరళశేవచారు గంటు భారంగి వులవలు నువ్వులు వెల్లలి పాయలు వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకొని యింగువ కల్కముగ లిపి 4 మాసములు ద్రాగిన రక్తగుల్మము హరించు.

తిలాది కషాయము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] తిలక్వాథోగుడ ఘృతవ్యోషభార్జి రజో
న్వితః । పీతోరక్తభవేగుల్మే నష్టేపుష్పి చయోషితః ॥

తా. నువ్వుల కషాయములో తెల్లము నెయ్యి గలిపి త్రికటుకములు గంటు భారంగి పసుపు అనువాని చూర్ణమును 4 మాడలయెత్తును గలిపి 4 మాసములు సేవించిన రక్తగుల్మమును నష్టరజస్సును హరింపజేయు.

రక్తగుల్మమునకు కరంజ లవణము.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] కరంజస్యత్వచంతుణ్ణాం ద్వితులాపరిసమ్మి
తామ్ । ద్విద్రోణేకాంజికేపక్త్వా తస్మిన్నస్తానశేషితే । లవ
ణస్యచతుఃప్రస్థద్విప్రస్థలశునస్యచ । ప్రత్యేకమాధకందద్యా
దజాక్షీరస్యమస్తునః । దద్యాత్పుథగ్ద్వికుడవం తైలస్యచ
ఘృతస్యచ । నమ్యక్పాకేతుసకలేచూర్ణాన్యేతాని దాపయే
త్ । సచిత్రకంత్రికటుకమజామోదాపునర్నవా । హింగుసా
వర్చలంచవ్యం యవతొరంబిడంతథా । ముమ్మకారుమ్మక
తొరంతింత్రినీబ్రహ్మవృక్షయోః । బ్రాహ్మీ సోమారగ్వథా
నాంస్నుహీతొరం తిథైవచ । జీరకద్వయసంయుక్తం చూర్ణ
మేహంపలద్వయమ్ । కరంజలవణంనామ స్నిగ్ధభాండస్థి
తంచతత్ । గుల్మౌష్ణీలస్తీ సాశూర రక్తగుల్మంవినాశయేత్ ॥

తా. 20 పలములు క్రానుగుచెక్కను దంచి 2 ద్రోణముల ప్రమాణము కలి
బోసి అద్దావశేషముగ కషాయముకొని వడియగట్టి అందువుప్పు 4 ప్రస్థములు వెల్లలి
2 ప్రస్థములు సేకపాలు 1 ఆఢకము వెలుగుమీదిమీగడ 1 ఆఢకము నూనె 1 కుడ
వము నెయ్యి 1 కుడవముగలిపి బాగుగ పాకముజేసి చిత్రమూలము త్రికటుకములు
వోమము గలిజేరువేరు యింగువ సావర్చలవణముచెవ్యము యవతొరములిదాలవణము
మొక్కము నల్లజీడి చింతమోదుగచెక్క మండుక బ్రహ్మ పుల్లతీగ లేకబొల్లి పూస

గుల్మరోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

రేల జెముడు అనువాని తొరములను జీలకఱ్ఱ నల్ల జీలకఱ్ఱ అనువానిని దినుసును 2 పలములచొప్పున గలిపి నేతితో మాగినకుండ యంగునిచి నేవించిన గుల్మము అష్టిలము స్త్రీ హము శూల రక్తగుల్మము వీనినిహరింపజేయు. (మఱియు 5 చిన్నములయొక్క యింగువను ఆవువెన్నలో గలిపి సాయంసాతఃకాలముల నేవించిన రక్తగుల్మమును హరింపజేయు.)

వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పత్రైకంపంచలవణం గాణాంతుత్థంచఖర్పరీమ్ |
పటకీకుడవార్ధంచ తదర్ధంనవసాగరమ్ | కాసీసంటంకణంసర్జ
యవతొరంపలార్ధకమ్ | నర్వమేకత్ర సంయోజ్యం డమరు
యంత్రస్యమధ్యగే | ఛుల్క్వాం ప్రరోహయే తత్తు బ్యాలవే త్థ
దిరేంధనైః | ద్రావితంతత్సమాదాయ తేజోరూపంజలప్రభమ్
దానయేదఖలాన్ భాతూన్ వరాటాంశ్చసంశయః | శంఖ
ద్రావణతిక్త్యాతో గుల్మోదరహరఃపరః | భక్షితం కురుతేచైవ
కాయపుష్టింనిరోగ తామ్ | వాతానాంనర్వశూలంచ పంచ
గుల్మం నిహంతిచ ||

తా. పంచలవణములుదినుసు కొక్కికపలముచొప్పున 5 పలములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము 5 పలములు శుద్ధిజేసిన కఢరి 5 పలములువటిక ½ కుడవము నవాసాగరము ½ కుడవము అన్న భేది పేర్చిన వెలిగారము సర్జతొరము యవతొరము యివి దినుసుకు ½ పలము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముగావించియేకముజేసి 1 కుండలోపైచి దానికంతమునకు దగిన సారాయిబట్టిరి దగిలించి పొగపోవకుండునటులవానినందుకు చీలమన్ను లేపనముజేసియెండించి సారాయిబట్టిపైభాగమున మఱియొకకుండము బోర్లించి సంగులేకుండునటుల చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించుటచేడమరక యంత్రమని పఱంగెడుదానిని పొయిమీచనునిచి చంద్రకృతైలగో ½ జామువరకుపాకము నీయుచు పైకుండపై తడివస్త్రమునువేసి యుచకమును పోయుచుండిన పైసారాయిబట్టి యొక్కనొకకుండమునుండ బోయుచుండు యాదకమును మఱియొక కుండమునుండా తేజోరూపమై యుదకస్వరూపముగనుండు శంఖద్రావకమును స్రవించునానిని గాజుకుప్పలోగానిలేక గాజుగిన్నెలోగాని గ్రహించి ప్రతిదినము యాగాడిమిత్తుచు వోమపుష్పిలోగలిపి దంతములకు తగలక అంగటిలో వేసుకొని మ్రింగిన-

రక్తగుల్మము వుడరములు వాతరోగములు సర్వశూలలు పంచగుల్మములు మొదలగు
సర్వరోగముల, హరిశంఖేయుటయేగాక శరీరపుష్టిని నిరోగత్వమును గలుగజేయు
ముత్యము నీద్రావకములలో సువర్ణాది సర్వధాతువుల గవ్వలవైచిన నిస్సంశయముగ
ప్రవిలిను. (ఈ శంఖద్రావకమును కి మండలములు నేవించిన యే యావధమువలన
నివర్తింపక బాధింపుచుండు అపాధ్యశూలలు గుల్మములుకూరించు. మణియు దీనినే
తూనిప్రతితూని వాతములయందును నేవింపంగను, దీనిసేవనవలన కడుపులోమంట
గలిగిన పెరుగన్నమును కి కబళములు భుజింపవలయు.)

శిఖబాడబ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] మారితంసూతతా మ్రాధం గంధకంమా
క్షికంనమమ్ । మర్దయేచ్చిత్రకద్రావై ర్యవత్కారయుతంది
పమ్ । త్రిగుంజంభక్షయేన్నిత్యం నాగవల్లీదశేనవా । వాత
గుల్మకారఃఖ్యాతోరసోయంశిఖబాడబః । హింగుసానర్పణం
త్రూపంసింధుదాడిమదీప్యతైః । పుష్కరాజాజిధార్యాకై
రప్లువేతనచిత్రకైః । అశ్వగంధావచాచైవ నిర్గుండిసకచో
రకైః । ప్రతిచూర్ణైః కర్షచూర్ణైః ప్రస్థంప్రస్థంఘృతందధి ।
పాచ్యంఘృతావశేషంచపల్కార్థమనుశీలయేత్ । వాతగుల్మ
తథాశూల మనానాంచవినాశయేత్ ॥

ఇది రసభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధి
జేసిన స్వర్ణమాక్షికము యవత్కారము వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చిత్ర
మూలరసముతో 1 దినము మర్దించి కి గురిగంజల మాత్రలుజేసి యందొకదానిని
తమలపాకుతోడ ప్రతిదినము నేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును లేక యింగువ సౌవర్ణ
లవణము త్రీకటుకములు పైంధవలవణము దాడింబలెరడు వోమము పుష్కరమూ
లము జీలికజ్జ కొతిమెల్ల పుల్లప్రబ్బగి చిత్రమూలము పెన్నేరుగడ్డ వసవావిలి కచోర
ములు అనువానిని దినసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పన చూర్ణముజేసి నెయ్యి 1 ప్రస్థము
తెలుగు 1 ప్రస్థముబోసి ఘృతము శేషించునటులకొచి ½ సల ప్రమాణముగల యీ
ఘృతానుపానముతోడ నేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును శూలను కడుపుబ్బగమును
హరింపజేయు.

గుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సైంధవంచయవత్కారం పటకీసురసారకమ్ ।
కాసీసం నవసారంచ సమభాగంతు కారయేత్ । మర్దయే
ద్ధృటకామూత్రం పాచ్యం పాతనయంత్రకే । శంఖద్రావ
రసోనామ సర్వవ్యాధి వినాశకృత్ । పంచకాసా తథా
శ్వాసా క్షయరోగం సుదారుణమ్ । మన్యాస్తంభం కంఠ
రోగం గుల్మశూల జ్వరాపహమ్ । అన్నించ కురు తేదీప్తం.
తేజోవృద్ధి బలప్రదమ్ ॥

తా. సైంధవలవణము యవత్కారము పటికసూరాకారము శుద్ధిజేసినఅన్న భేది
నవాసారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి 1 గడియ ముద్దించి పాతనా
యంత్రమునం దుంచి వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు దీనిని వోమపుష్పాట్టుతో
శ్రీ తులను చొప్పున ప్రతిపూట సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు (వాతగుల్మము రక్త
గుల్మశూలలు బుతుశూల సప్తశూలలు) పంచకాసములు శ్వాసములు భయంకర
మైన క్షయరోగము మన్యాస్తంభము కంఠరోగము గుల్మశూల జ్వరము వీనిని హరిం
పఁజేయును. మఱయు దీని సేవనవలన అగ్నిదీపనము తేజోవృద్ధి బలముగలుగు.

పిత్తగుల్మమునకు డండామర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంసమంగంఘం సూతాంశంమృత
తామ్రకమ్ । పంచాంగం శాకవృక్షస్య ద్రవైర్మర్ద్యం దిన
త్రయమ్ । సర్వాత్యౌశ్చ ద్రవైశ్చాహ్ని రుధ్వా లఘుపుటే
పచేత్ । పంచధా భూధరేవాథ చూర్ణం నేపాశతుల్యకమ్ ।
* ద్విగుంజం భక్షయేచ్ఛజ్జ్యైః పిత్తగుల్మ ప్రశాంతయే ।
ద్రాక్షా హరీతకీక్వాథ మనుపానం ప్రకల్పయేత్ । రసో
డండామరోనామ పిత్తగుల్మం నియచ్ఛతి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగ
ములుగ ఖల్వములోనుంచిగుమ్మడు లేపచెక్కదానికాయలు పువ్వులు ఆకులు వేరు
అనువానిరసములతో 3 దినములుముద్దించి పిదపసర్వాక్షిరసముతో 1 దినముముద్దించి

భూమరయంత్రమునందునిచి లఘుపుటంబిడవలయు ఇటుల 5 నూర్లుమర్దింపిమాడ్లు
లఘుపుటంబిడి చూర్లముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన నేపాళపు విత్తులగలిపి
మర్దించి 2 లేక 3 గురిగించలయెత్తును నేతితోగాని లేకదాక్షిపండు కరక్కాయ
అనువాని కషాయముతోగాని 6 మాసములవరకు నేవింపుచుండిన పిత్తగుల్మములు
నిశ్చయముగ హరించు.

శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యాధర రసము.

శ్లో॥ గంధకం * తాళకంతాప్యం † మృతతామ్రం మనశ్శిలామ్ ।
శుద్ధసూతంచ తుల్యాశం మర్దయే ద్ధావయేద్దినమ్ । పిప్ప
ల్యాస్తు కషాయేణ వజ్రీక్షీ రేణభావయేత్ । నిష్కార్ధం
భక్షయేత్తైదై) ధృల్మంశ్లేహం వినాశయేత్ । రసో విద్యా
ధరోనామ గోమూత్రంచ పిబేదను ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాక్షిము
లేక తగరభస్మము తామ్రభస్మము లేక అగ్రభకభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజే
సినరసము పీచినినసభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిప్పలికషాయముతో 1 దినము
మర్దించి భావనజేసి పిదప బాంతజెముడుసాలతో 7 దినములు భావనజేసి $\frac{1}{2}$ నిష్క-
ప్రమాణమంత వటికములుచేసి యంవొకదానిని తేనెతో నేవించిన వెంబడిగ గోమూ
త్రమును ద్రాగిన గుల్మము స్థిరహారోగము హరించు.

కాంచనమోహన రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతంసూతం మృతంతామ్రం కాంచన్యా
మర్దయేద్ద్రవైః । అర్కవజ్రీరసేనైవ దివాంతే వటికీకృతం
గుంజైకం గుడసంయుక్తం తథాగంధ సువర్చలమ్ । నిష్కై-
కం గుల్మశాంత్యర్థం రసః కాంచనమోహనః । విశాలా
కటుకాముస్తం కుష్మమింద్ర యవంసమమ్ । చూర్ణయే ద్దేవ
దారుచ కర్షైకం మధురాలిహేత్ । గుల్మోదర జ్వరంతాప
మనుషానః నిహంత్యలమ్ ॥

* తాళత్రపుం.

† మృతాధ్రంజ.

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని పుష్కెత్తుకు జిల్లేడు బొంత జెముడు అనువాని రసములతో 1 దినము మద్దించి నిష్కప్రమాణము జెల్లము శుద్ధి జేసిన గంధకము సౌఖ్యర్చవణముగలిపి మరల మద్దించి గురిగింజంతమాత్రముజేసి యందొక దానిని పాపరత్రికటుకములు తుంగముపైలు చెంగలవ్వకోష్టు కొడిసెపాల దేవదారు అనువాని మార్గములలో కర్షప్రమాణమును తేనెలోగలిపి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన గుల్మములు పువరములు జ్వరము తాపము వీనిని హరింపజేయు.

* తూని ప్రతితూనుల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్వాశయాత్తుక్రమశ స్సమీరోవృణ్ణోగురో
పస్థమతీవతుద్యాత్ । తూనిభవేత్సాపరివృత్య గచ్ఛన్ పవ
యాతిప్రతితూని కేతి ॥

తా. విరుద్ధాహార విహారములవలన వాతము ప్రకోపించి క్రమముగ పక్వ మూత్రాశయములంజెంది గురోపస్థలయందు సూదులతోబాదుచున్నటుల కడువేదనను గలుగజేసిన తుని యనంబడు, ఈ తునియే గురోప స్థలములయందు ప్రకోపించి * ప్రలోమముగ సంచరింపుచు పక్వాశయమునుజెందిన ప్రతితూని యనంబడు.

అష్టిలా ప్రత్యష్టిలా నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అష్టిలానాహలింగాతుగ్రంధిహూర్ధ్వసమన్వితః ॥
తిర్యక్తథాకృశీనైన ప్రత్యష్టిలాశిహోపమా ॥

తా. సంచరింపుచుగాని లేక సంచరింపక కఠినముగగాని యందు గ్రంధి నాభికి క్రిందిభాగమున పొడవుగజనించి అనాహలక్షణము క్తంబైయుండిన అష్టిల యనంబడు. ఇదియే జతరమున నడ్డముగ జనించి తాయివలె కఠినంబై వేదనతో గూడి వాత మలమూత్రముల నడ్డగింపుచుండిన ప్రత్యష్టిల యనంబడు.

శ్లో॥ ఇమావాతస్యగుగ్మక్త విధినాసముపాచరేత్ ॥

తా. పూగోక్తతుని ప్రతితుని అష్టిల ప్రత్యష్టిల వాతములయందు గుల్మ చికిత్సలం జేయుటయేగాక శంఖద్రావకముయొక్క సేవనను సగా జేయింపవలయు

* ప్రలోమమున - క్రిందినుంచి పైకేగుట.

వాతిక పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుచ్చేదే] ఆధ్మారాటోపరిణ్మాత్ర విబంధారతివేపనై ।
స్నిగ్ధోష్ణోపశమస్మాయం వాతికంతద్వవేద్భుధః ॥

తా. గడుపుబ్బరము కడుపులో గుడగుడశబ్దము మలమూత్ర ప్రతిబంధము అన్వస్థత కంపముగలిగి స్నిగ్ధోష్ణ పదార్థ సేవనవలన తఱచుగ శాంతిజేంపునది వాతిక పరిణామశూలయని తెలియవలయు.

పై త్రిక పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణాదాహఃరతిస్వేద కట్వమ్మలనణో త్తరం ।
శూలంశీతశమస్మాయం పై త్రికంలక్షయేద్భుధః ॥

తా. దప్పి దాహము అస్వాస్థ్యము చెమటగలుగుట కారము పులుగు వుష్ప గలపదార్థములయందిచ్చుగలుగుట శీతకర పదార్థములవలన శాంతిజేంపుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజ పరిణామశూలయని తెలియవలయు.

శ్లేష్మపరిణామ శూలలక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్దిహృల్లాససంమోహం స్వల్పరుద్ధీర్ఘనంతతిః ।
కడుత్తిక్తోపశాంతంశ తచ్చశ్లేయంకఘాత్మకం ॥

తా. ఓకర హృల్లాసము యింద్రియశోభాము మిక్కుటముగగలుగుట యొకింతవేదనగలుగుట శూల దీర్ఘకాలమువరసంకుట కారము వగరుగలపదార్థములవలన శాంతిజేంపుట యీ లక్షణములుగలది కఫజ శూలయని తెలియవలయు.

శూల నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యూనాభిఘాతాచ్చో కాచ్చాప్యతీభాషణ
మైఘనాత్ । రూక్షాన్నశుష్కశాకాచ్చ కషాయతి క్షపేవ
నాత్ । తేనవాయుర్భవేత్కృద్ధః కురుతేశూలమప్తధా ॥

తా. గుఱ్ఱము మొదలగువానినెక్కి సంచరించుట అభిఘాతమును జెందుట దుఃఖించుట మిక్కుటముగ మాటలాడుట మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగముసేయుట రూక్షగలయన్నమును యెండినహారలను కారము చేసుగలపస్తువులను మిక్కుటముగ సేవించుట యీ కారణమువలన నాతము బ్రహ్మపించి 8 విధములైన శూలలను గలుగజేయు.

వాతశూల లక్షణము.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వ పృష్ఠత్రిగ్వస్తా ముహుస్తోదో ముహుశ్శమః ।
పక్షా శీతాగమే తీవ్రం శృద్ధం భవతి మారుతాత్ ।
అభ్యంగమర్దనస్యైస్త్విస్నిగ్ధోష్ణై ర్భజనైశ్చమేత్ ॥

తా. అమృత పార్శ్వములు పీపు ముడ్డపూస వస్త్రీ అనువానియందు బలు మారు శూలించి పలుమారు శమించుట వర్ష శీతకాలములయందు శూల మిక్కుటముగ బ్రహ్మించుట యాలక్షణములు గలది వాతశూలయని తెలియవలయు. ఇది అభ్యంగజనము శరీరమర్దనము స్నిగ్ధోష్ణభోజనము అనువానివలన శమించు.

పైత్తిశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] తృణ్మార్శా స్వేదరుక్చోపా నాభి వస్తిషు
వేదనా । మధ్యాహ్న చార్ధరాత్రేచ శూలం పైత్తాధికం
భవేత్ । స్వాదు శీతలఘిష్టాన్నైశ్చ శృము శీతాగమేభవేత్ ॥

తా. దప్పి మూర్ఛ చెమట పీడ శోషగలుగుట నాభి పాత్తికడుపు అనువానియందు శూలించుట మధ్యాహ్న కాలము అర్ధరాత్రి చకారమువలన అన్నము జీర్ణమయ్యెడికాలము శరత్కాలము వీనియందు మిక్కుటముగ శూల గలుగుట యాలక్షణములుగలది పిత్తజశూలయని జెలియవలయు. ఇది రుచికరమై శీతకరమైన పదార్థ సేవనవలన యిష్టాన్న సేవనవలన మఱియు శీతకాలమునందు శమించు.

క్లేమ్మజశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్వాసశ్చ కాసచ్ఛల్లాసా శూలం స్మార్యోదయే
ఘనమ్ । వసంతే శిశిరే భుక్తే దూష్యతే కఫజం విదుః ॥

తా. ఉబ్బునము దగ్గు వోకరింతలుగలుగుట సూగ్యోదయకాలమున మిక్కుటముగ శూలించుట వసంత శిశిర బూతువులయందును భోజనానంతరమును మిక్కుటముగ బ్రహ్మించుట యీ లక్షణములుగలది క్లేమ్మజశూల యని జెలియవలయు.

ద్వంద్వ త్రికోషశూల లక్షణము.

శ్లో॥ మిశ్రితం ద్వంద్వజ్జేయం కష్టసాధ్యం క్వదిదృవేత్ ।
త్రిభిశ్చ లవణై ర్యుక్త మసాధ్యం సాన్నిపాతికమ్ ॥

తా. గెంతెసి దోషలక్షణములంగలది ద్వంద్వశూల యనియు 31 దోషలక్షణములం గలది సన్నిపాతశూల యనియు తెలియవలయు. (మఱియు “ఏకదోషాత్థితస్సాధ్యః” ఇత్యాది గ్రంథాంతరవచనమువలన యేకదోషమువలన జనించిన శూల సాధ్యంబు) 32 దోషములవలన గలిగిన శూల కష్టసాధ్యంబు. సన్నిపాతమువలన జనించినశూల అసాధ్యంబు.

శూల్కాత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వాతాత్మకం వస్తిగతం వదంతి పితృత్మకం చాపి వదంతినాభ్యామ్ । హృత్పార్శ్వకుక్షౌ కఫ సన్నివిష్టం సర్వేషు దేశేషుచ సన్నిపాతాత్ ॥

తా. పాత్రికడుపుయందు వాతజ శూలయు నాభియందు పిత్తజశూలయు తొమ్మిప్పార్శ్వము కుక్షి అనువానియందు క్లేష్మజశూలయు పూర్వోక్త సర్వ ప్రదేశములయందు సన్నిపాతశూలయుం జనించు.

ఆమశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాభీయే] కఫశూలే యథా చిచ్ఛం తథాటోపస్య వర్ధనమ్ । అనాహత్స ప్రసేకశ్చ హ్యేమశూలస్య లక్షణమ్ ॥

తా. క్లేష్మశూలలక్షణముక్తంబై యుండుట మిక్కుటముగ కడుపులో గుడగుడకబ్బము కడుపుబ్బరము (చకారమువలనకొంతి వోకరింతలు జడత్వము నిశ్చలత్వము) గలుగుట నోటియందు బొట్లుగారుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమశూల యని చెలియవలయు.

పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భుక్తే జీర్యతియచ్ఛూలం తదేవ పరిణామజమ్ । వాతపిత్తకఫాధిక్యం విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణైః ॥

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణం బగునపుడు గలిగెడుశూల పరిణామశూల యనంబడు. దీనియందు వాత పిత్త క్లేష్మాధిక్యములను పూర్వోక్త వాతాదిశూలల యొక్కలక్షణములవలన చెలియవలయు.

మృత్యుశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] వాతజం శ్రవణేరక్తం నేత్రాబ్జేచహృద్రతా । భ్రమోమూర్ఛాపృ నిద్రత్వ మతిమూత్రంచ మృత్యుకే ॥

తా. శరీరమున నొప్పి మొదలగు వానోపద్రవములుగలుగుట. చెవిలో నెత్తురు గారుట కన్నులు పచ్చవగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఛగలుగుట విమరబట్టకుండుట మాత్రం బధికముగ వెడలట యాలక్షణములుగలది మృత్యుశూలయని తెలియవలయు

పంక్తిశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వేదనాతి తృషామూర్ఛా వ్యానాహో శౌర
వారుచీ కాసశ్వాసాచహిక్మాచ*పక్షిశూలస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమున వేదన గలుగుట కడుదప్పి మూర్ఛ కడుపుబ్బసము జడత్వము ఆరుచి కాసశ్వాసములు యెక్కిళ్ళుగలుగుట యాలక్షణములు గలది పంక్తి శూల యని తెలియవలయు.

శూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వాతాశ్రయే వాతజశూలజన్మనాభౌచ పిత్త
ప్రభవంసదాహమ్ । వక్షస్థలేస్యాత్మఫజన్యజన్మ శూలస్య
చిహ్నం ప్రవదంతి నైద్యాః ॥

తా. వాతశూల వాతస్థానము నాశ్రయించి జనించు, పిత్తశూల బొడ్డు నాశ్రయించి జనించి తాపముతో గూడియుండు, వ్లక్ష్యశూల తొమ్ము నాశ్రయించి జనించు,

ద్వంద్వశూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ వసా హృత్పార్శ్వ స్థేషేషు సశూలః కఫవాతికః ।
కుక్షౌ హృన్నాభిపార్శ్వేషు సశూలః కఫనైత్తికః ।
దాహజ్వరకరో ఘోరో విశ్లేయో వాశపైత్తికః ॥

తా. వస్తి తొమ్ముపార్శ్వములు వీపు అనువానియందు శ్లేష్మవాతద్వంద్వములవలన శూల జనించు, కుక్షి హృదయము వాభిపార్శ్వము అనువానియందు శ్లేష్మపిత్త ద్వంద్వములవలన శూలజనించు, వస్తినాభి అనువానియందు దాహజ్వర యుక్తంబై భయంకరమైన శూల వాతపిత్తమువలన జనించు.

* శూల స్వోపద్రవాః స్మృతాః.

శూలసాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఏకదోషోత్థితస్సాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో ద్విదో
షః | సర్వదోషోత్థితో ఘోర స్త్వసాధ్యో భూ ర్యుషద్రవః |
సర్వేష్వేతేషు శూలేషు స్యామజం చాతిదారుణమ్ ॥

తా. ఏకదోషమువలన జనించిన శూల సాధ్యము, ద్వంద్వదోషమువలన
జనించిన శూల కష్టసాధ్యము. త్రిదోషమువలనజనించిన భయంకరమై “శ్లో.. వేద
శాస్త్ర తృషామూర్ఖా హ్యనా హో గౌరవారుచీ । కాసత్వానశ్చ హిక్మాచ శూల
సాధ్యపద్రవాస్మృతాః ॥” అనగా వేదన కడుదప్పి మూర్ఖ కడుపుబ్బరము జడత్వము
అరుచిత్వాసకాసములు యెక్కిళ్ళు అని పలువిధములైన నాయుషద్రవములతో గూడి
యుండు శూలలు ఆసాధ్యములు. మఱియు సర్వశూలలలో అమశూల కడు
ఆసాధ్యము.

వాతశూలకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] భస్మసూతం మృశం చాభిం శిలా గంధక
తాళకమ్ । హింగు కంకుష్ఠము స్తంచ తుల్యంచూర్ణం విభా
వయేత్ । స్నుహ్యస్త్రితస్యనిర్గుండి * మహారాష్ట్రీద్రవైః
పృథక్ । ప్రతిర్దావైర్దిసంభాన్యశుష్కంతగ్గోళకీకృతమ్ ।
వస్త్రేబద్ధ్యా మృదాలేప్యం శుష్కంకృత్వా పుటేపచేత్ ।
† చతుర్థా మార్గమాత్రేషు తమాదాయ విచూర్ణయేత్ ।
‡ గుంజాప్త మృతశుంభిభ్యాం లేచ్యశ్చోదయ భాస్కరః ।
వాతశూలప్రశాంత్యర్థాతిలతౌరం † సకుష్ఠకమ్ । మధునా
లేహయేచ్ఛాను మూలంవా కాకతుండజమ్ । పంచకోలా
భయాక్వాథం పిప్పలీ చూర్ణసంయుతమ్ । షటుః కట్యూరు
శూలేషుమద్దాగ్నాచవిశేషతః । సదేయస్సప్తలవణోగుల్మేచ
మలబంధనే । తైలయుక్తశ్చసర్వేషు వాతశూలంచనస్యతి ॥

* మహారాష్ట్ర.

† ద్వీగుంజే.

† చతుర్థా బసమాత్రేణ.

† సకర్షకమ్.

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము యింగువ కుంకుమము తుంగముపైలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముజేసి బొంతజెయ్యడుపాలు పుష్పొత్త వావిలి పెద్దములక అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కక దినము భావనజేసి యెండించి ముద్ద జేసి దానిపై బట్టజుట్టి మన్నబూసి యెండించి మూకుళ్ళలోనుంచి చీలమన్ను లేప నముజేసి పాకమైనను జేయవలయు. లేక కుప్పెలోనుంచి 4½ యూమువరకు పుట మైనను వేయవలయు. ఇటులజేసిన పిదప దానిని దీని చూర్ణముజేసి 8 గురిగింజల యెత్తును నెయ్యి శొంతి అనువాని యనుపానముతోడగాని కర్షప్రమాణము నువ్వుల తొరము చంగలవ్వికోష్ఠ వీనిని తేనెలోగలిపి యీ యనుపానముతోడగాని లేక యెఱ్ఱగురిజవేరు చూర్ణానుపానము తోడగాని లేక పిప్పళ్ళు మోచి చవ్యము శిత్ర మూలము శొంతి కరక్కాయ అనువాని కషాయములో పిప్పలిచూర్ణము గలిపిగాని నేనించిన వాతశూల హరించు. మఱియు పై యాషధమును సైంధవలవణానుపాన ముతోడ నేవించిన నడుము తోడ అనువానియందలి శూల అగ్నిమాంద్యము వీనిని విశేషముగ హరింపజేయు. మఱియు దీని నుప్పలోగలిపి నేనించిన వాతగుల్మము మలబద్దము వీనిని హరింపజేయు. నూనెతోడ నేవించిన నర్వాంగ వాతశూలలు హరింపజేయు. (మఱియు దీనినే తుని ప్రతితుని అష్టిల ప్రత్యష్టిల ఆచురోగముల యంగును నేవింపవలయు.)

శూలదావానల రసము.

శ్లో॥ [మూధవనిదానే] చించాతూర శ్శుద్ధశంఖమూర్ణం లవణ పంచకమ్ | తూరఃపంచాగ్ని సంభూతః పృథగర్థపలాన్వితః | మరీచంమాగధీశుంఢీహింజుచద్విపలంతథా | పారదంగంధకం తామ్రం విషచార్ధపలంపుథక్ | సర్వంజంబీరసీరేణ మర్ద్యంత ద్దివసత్రయమ్ | కోలప్రచూణాం వటికాం పంచగవ్యఘృతా న్వితమ్ | లేహయేచ్ఛాచలశాంత్యర్థం ఘృతాన్నం భోజనం తథా | లఘుసక్వధితం దేయందధ్యాజ్యగవ్యమేవహా. పథ్యం నిత్యం ప్రయుంజీత సర్వశూల నిబర్హణమ్ | స్పృచ్ఛాచలం పార్శ్వశూలంచ జిర్ణశూలంచ గుల్మజమ్ | ఆనాహ స్త్రీహ ముదగ మశ్రోతీ శర్కరాపహః | త్తయ్యచైవ నసందేహా

సేవియే ద్వాద్యధిహారకః । శూలదావానలో నామ్నా
పూజ్యపాదేన భాషితః ॥

తా. చింతితార్థము శుద్ధిజేసిన శంఖభస్మము పంచలవణములు పంచాగ్ని
లతార్థము యివి దినుసుకు $\frac{1}{2}$ పలము త్రికటుకములు యంగువ యివిదినుసుకు 2 పల
ములు శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి యివి
దినుసుకు $\frac{1}{2}$ పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములొనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దిన
ములు మర్దించి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి * పంచగవ్యముతోగాని ఘృతముతో
గాని సేవించిన సర్వశూలలు తొమ్మిదశూల పార్శ్వశూల గుల్మములు కడుపుబ్బరము
స్లీహారోగము వుదరములు శర్కరాశ్మరి త్తయము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపం
జేయు. పథ్యము ప్రతిదినము సేవించుటకమును వెల్లుల్లిపాయల కషాయమును మేక
పెరుగును గాని లేక ఆవుపెరుగునుగాని సేవింపవలయు.

శూలకుఠార రసము.

శ్లో॥ [శారీరే] టంకణం సారదంగంధం త్రిఫలా వ్యోషతాళకమ్ ।
నిపం తామ్రుంచ నేపాళం భృంగ న్వరసమర్దితమ్ ।
ద్విగుంజమాత్రా వటికా మరీచే నార్ద్రాకేణవా ।
సర్వశూలకుఠారోయం విష్ణుచక్ర మివాసురాక ॥

తా. వెలిగారము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము త్రిఫలములు త్రికటుక
ములు శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన నాభితామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములొనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించి 2 గురి
గింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మిరియపుచూర్ణముతో గాని లేక అల్లపు
రసముతోగాని సేవించిన “విష్ణుచక్ర మసురుల నాశనము జేయుభంగి” సర్వశూ
లల హరింపంజేయు.

పైత్యశూలకు ముస్తాది మండూరము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మండూరం చూర్ణితంకృత్వా ముస్తా బదర
మూలకం । కణాశుంతీయవతొరంపంచానాంసమచూర్ణకం ।
చూర్ణతుల్యంచ మండూరం గోమూత్రాప్తగుణం భవేత్ ।

* పంచగవ్యమన-గోమఘము గోమూత్రము పాలు పెరుగునెయ్యి.

తత్తుల్యంచగవాంక్షీరం పచేన్యృద్వగ్ని నాశనైః । పిండితం
కోలమాత్రంతే భక్షయేచ్ఛాలనుద్భవేత్ । ప్లాతర్మథ్యా
హ్నారాతౌచ భక్షయేద్వటికాద్రయం । మాంసంపిష్టం
చగుర్వన్నం నూపాదీంశ్చవివర్తయేత్ ॥

తా. తుంగముపైలు రేగువేరు పిప్పలి శొంఠి యవశూరము వీనిని సమభాగ
ములుగ చూర్ణముజేసి దానిని సమముగ మండూరచూర్ణమును గలిపి రి దింతలు
గోమూత్రము గోమూత్రమునకు సమముగ ఆవుపాలుబోసి మృద్వగ్నితో మెల్లగవండి
రేగుగింజలంత మాత్రలుజేసి ప్లాతఃకాలమున మధ్యాహ్నకాలమున రాత్రికాలమున
2 మాత్రలు సేవింపుచుండిన శూలంబుహరించు. సర్వశూలలయందు మాంసము పిండి
వంటకములు జడాన్నము మినుములు మొదలగువాని వర్జింపవలయు.

కు బేరాతౌది చూర్ణము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ధనదనయనమజ్జా టంకణైర్క్లింగు
సేంధూరుచకమరిచశుంఠీదీప్యపథ్యాకణానాం । క్రమశ్చితిచ
వృద్ధ చూర్ణముష్ణాంబునాచజనయతిజఠ రాగ్నింసర్వశూలం
నిహంతి :

తా. గచ్చపలుకులు వెలిగారము యింగున పైంధవలవణము మాదీఫలము
మిరియాలు శొంఠి వోమము కరక్కాయ పిప్పళ్ళు వీనిని క్రమముగ నెచ్చించి
చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును వృష్ణోదకముతో సేవించిన సర్వశూలల హరింపం
జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సుగా గలుగంజేయు.

గోమూత్ర మండూరము.

శ్లో॥ గోమూత్రసిద్ధం మండూరం త్రిశలూచూర్ణసంయుతం ।
విలిహే నృధుస్పరిర్భావ్యం శూలం పంతి త్రిదోషజం ॥

తా. గోమూత్రయుక్తముగ కాచి సిద్ధముజేయబడిన మండూరమునకు సమ
ముగ త్రిఫలచూర్ణమును గలిపి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని సేవించిన త్రిదోషజ
శూల హరించు.

శ్లేష్మశూలకు శూలసింహవటికములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] విషాకర్షం నచాకర్షం త్రికటుత్రిఫలాచపట్ ।
భాక్షీముస్తావిడంగానాం ప్రతికర్షంచ * చూర్ణయేత్ ।
గుడేనసర్వతుల్యేన గుటికాచణమాత్రకా ।
శూలసింహప్రయోగోయం కఫశూలసంభవేత్ ॥

తా. ఆతిరోస వస త్రికటుకములు త్రిఫలములు గంటుబారంగి తుంగముపై
ను వాయువిడంగములు చిత్రశూలము వీనిని దినుసుకొక్కొక కర్షముచొప్పున
దంచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ బెల్లముగలిపి మర్దించి సెనగలంత మాత్రము
జేసి నేవించిన శ్లేష్మశూల హరించు.

ఆమశూలకు షణ్ముఖరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] † శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశం
మృతతామ్రకం । సావర్చలంచసూతాంశం జంబీరైర్ద్రినసప్ర
కం । మర్దయేదాతపేతీప్రేరుహ్వాలఘుపుటత్రయం । దత్వా
దాయతుతచ్ఛూరే సూతాంశంత్రికటుంక్షీపేత్ । షణ్ము
ఖోయంరసోనామ ‡ త్రిగుంజమామశూలజిత్ । ఏరండతైలం
షడ్భాగం లఘుసస్యదశాష్టకం । ఏకంహింగాత్రాసింధూత్థం
సర్వమేకత్రమర్దయేత్ । త్రివిష్కంభక్షయేచ్ఛాను చామ
శూలప్రశాంతయే ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము తామ్రభస్మము సావర్చలవణము
వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 దినములు మర్దించి
తీక్షణమైన యెండవెండించి ప్రమిదలలో నుంచి కి లఘుపుటంబులిడి చూర్ణముజేసి
రసమునకు సమముగ త్రికటుకచూర్ణముగలిపి కి గురిగింజలయెత్తును భక్షించి వెంబ
డిగ 18 భాగములు వెల్లల్లిపాయలు 1 భాగము యింగువ కి భాగము సైంధవ
లవణము వీనిని మర్దించి కి నిమ్మములయెత్తు నుంటజేసి 6 భాగములు లాముదములో
గలిపి త్రాగిన ఆమశూల హరించు.

* చిత్రకమ్ † సూతం గంధం సమం శుద్ధం. ‡ త్రిగుంజం సర్వశూలజిత్.

పరిణామశూలకు త్రివృతాది యోగము.

శ్లో॥ త్రివృత్తౌ శాభయాచూర్ణం సగుడం చోష్ణవారిణా ।

జయేర్దనముఖే నేవ్యం శూలంచ పరిణామజమ్ ॥

తా. తెగడ పిప్పళ్ళు కరకపప్ప పీనిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లము గలిపి యుష్ణోదకముతో నుదయమున నేవించిన పరిణామశూల హరించు.

సర్వశూలలకు సర్వేశ్వరవటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విశ్వమేరండతైలేన హింగు సౌవర్చలా

న్వితిమ్ । మృతసూతకనయ్యుక్తం భక్షితం సర్వశూలహః ।

పంక్తిశూలం తదైవాన్నద్రవశూలంచ సర్వశః ।

తా. శొంతి యింగువ సౌవర్చలవణము రసభస్మము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఆచుదముతో మర్దించి వల్లప్రమాణమున త మాత్రలుజేసి 1 మండలము నేవించిన పంక్తిశూల అన్నద్రవశూల మొదలగు సర్వశూలలు హరింపజేయు.

మృత్యుశూలకు ఘోరయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంధ్యాలాంగలికామూలం శంఖంచ ద్వి

గుణంతయోః । త్రయీణాంభావయేచ్ఛూర్ణం త్రిహంజుబీ

రజద్రవైః । రుధ్యాగజపుటేపాచ్యంతత్రారంమరిచైర్భృతైః ।

కర్ష మూత్రం పిబేచ్ఛూలా తత్త్రణాన్ముక్తి మాఘ్నమాత్ ॥

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డ చన్నచర్లగడ్డ యివి సమభాగములు శంఖచూర్ణము 2 భాగములు యింటులవానిని ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు భావనజేసి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంటిడి యది త్రారం, బగు దానిలో కర్ష ప్రమాణమును మిరియవుచూర్ణము నెయ్యి ఆనువానిని శుభవానముతోడ నేవించిన మృత్యుశూల తక్షణమున హరించు.

సర్వశూలలకు వైశ్యానరవటికములు.

శ్లో॥ వైధవం నాగరం ముస్తానవభాగం పృథక్పృథక్ ।

ప్రత్యేకం లగునం హింగు కుబేరాక్షీత్రయం త్రయమ్ ।

ఏకాంశం భిన్నసూతంచ తైలే నైరండజేనచ ।

క్యాధితం సర్వశూలఘ్నం స్లిహాన్ వై శ్వానరో భవేత్ ॥

తా. పైంధవలవణము శొంతి తుంగముపైలు యివి దినుసుకు 9 భాగములు వెల్లుల్లి యింగువ గచ్చపలుకులు యివి దినుసుకు 3 భాగములు రసభస్మము 1 భాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖత్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి ఆముదములో గలిపి వండి మాత్రలుజేసి శక్త్యనుగుణ్యముగ నేవించిన (గుల్మము) సర్వశూలలు స్లిహము వీనిని హరింపజేయు.

శూలానులకు గజకేసరీరసము.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణవే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం యామైరం మర్దయేద్ధృఢమ్ । ద్వయోస్తుల్యం శుద్ధతామ్రం సంపుటేతన్నిరోధయేత్ । ఊర్ధ్వధోలవణాదత్వామృద్భాంధేధారయేద్భిషక్ । తతోగజపుటపక్వాసాంగశీలంసమిద్ధరేత్ । సంపుటంచూర్ణయేత్సూక్ష్మం పర్ణఖండే ద్విగుంజకమ్ । భక్షయేత్సర్వశూలాంత్రోపింగుశుంఠీసజరకమ్ । వచామరిచజంచూర్ణంకర్షముష్ణజలైః పిబేత్ । అసాధ్యంరారయేచ్ఛాలంరసోయంగజకేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖత్వములోనునిచి 1 రూము బాగుగ మర్దించి దీనికి 3 భాగములు శుద్ధిజేయుబడిన తామ్రపుడబ్బిలోనునిచి వానిపైయుని యొకకుండముడుగున సగమువరకు నుప్పుబోసి దానినుధ్యమున పైతామ్రపుడబ్బినునిచి మరల దానిపై యుప్పుబోసి చూలినియుని చీలమన్న రేపనముజేసి గజపుటంబిడి సాంగశీలమునదీసి డబ్బితోడ నూత్నముగ చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకలోనునిచి భక్షించివెంబడిగ యింగువ శొంతి జీలకఱ్ఱ వస మిరియాలు ఆనువానిచూర్ణములో కర్షప్రమాణమును పుష్టోదకములో గలిపి త్రాగిన సర్వశూలలు అసాధ్యమైనశూలలు వీనిని హరింపజేయు.

శూలారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధంసమంతృత్వా తామ్రంతుల్యంనియోజయేత్ । మరీచంనాగరంఘోగువచాజాఙ్యగ్నిమూలకమ్ । మార్కనస్వ

రసేనై వదినంసూక్ష్మంవిమర్దయేత్ । బదరా స్తిప్రమాణేనపటి
కాఃకారయేద్భిషక్ । శూలుగుల్మముదావర్తం వాతరోగం
నిహంతిచ । రసశూలారిరిత్యేష వహ్నిమంద్యనిభూదనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము మిరియాల
శొంతి యింగువ వస జాజికాయలు చిత్రయాలయ పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
లోనునిచి గుంటగలగరామరసముతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి రేగుబండంత మా
త్రబజేసి 6 మాసములు సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు గుల్మములు వుదావర్తము
వాతరోగములు అగ్నిమాంద్యము పీనిని హరింపజేయు.

శూలాంతక రసము.

శ్లో॥ [నిత్యవాఢీయే] మృణాలచందనంయష్టి గుళహచ్చీ నాలుకం
తథా । పతత్సర్వం సమంచూర్ణం చూర్ణాంశం శర్కరాంత్యే
పేష్ । సిందూరం వల్లమాత్రేణ తండులోదకపానతః । పైత్య
శూలవిదాహశాచ శర్వశూలం ప్రశామ్యతి ॥

తా. తామరతూండ్లు శ్రీగంధము యష్టిమధుకము తిప్పతీగ కూతురుబుడమ
పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నీనికి సమముగ పంచదారగలిపి వల్లప్రమాణ
మును సిందూరయుక్తముగ గడగుతో సేవించిన పైత్యశూల తాపము సర్వశూలలు
హరించు.

ప్రక్కశూల చికిత్స.

క॥ ఇల్లిందయుత్తరేణుల । పల్లవరసమందు జాతిఫలజాపత్రుల్
వెల్లుల్లి భృంగియేలకి । సుల్లభమావాలు పక్కశూలలు
మానుక్ ॥

తా. ఇల్లిందకొనలరసము నోటాను వుత్తరేణుకొనలరసము నోటాను జాజ
కాయ జాపత్రి వెల్లుల్లి గుంటగలగర యేలకులు లవంగములు ఆవాలు పీనిని నూరి
3 పూటలు త్రాగిన ప్రక్కశూల హరించు.

సర్వశూలలకు గిజాంకుశము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నిష్కత్రయం శుద్ధసూతం ద్వినిష్కంశుద్ధ
టంకణమ్ ॥ గంధకం పంచనిష్కంచ ప్యేకనిష్కంచ ముస్త

కమ్ । చతుర్విష్కంచనేపాళం తత్సమం మృత తామ్రకమ్ ।
 సర్వతుల్యం తిలతొరం వృక్షామ్లతొరచిత్రకమ్ । తద్వత్స
 లాశేకతొరం వణ్ణిష్కం త్యూష సైంధవమ్ । యవతొరం
 ద్వివిష్కంచ బిడాసౌవర్చకాచకమ్ । సముద్రలవణం చైవ
 పిప్పలీచత్రివిష్కమ్ । చిత్రమూలరసై ర్యుక్తం దినై కంచ
 విమర్దయేత్ । సప్తథా చణకతొర మార్ద్రకద్రవమర్దితమ్ ।
 ద్విగుంజాంవటికాంఖాదే దార్ద్రకస్యచవారిణా । గుల్మ్యాష్టీలా
 స్తీవశూల ప్రత్యష్టీలాతు నిద్యయమ్ । ఉదరంసప్తవృద్ధిచ
 శోభపాండ్వామయంతథా । సర్వరోగాః హరేచ్ఛీఘ్రం
 రసశూల గజాంకుసః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 3 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 2 నిష్కములు
 శుద్ధిజేసిన గంధకము 5 నిష్కములు తుంగముపైలు 1 నిష్కము శుద్ధిజేసిన నేపాళ
 ములు 4 నిష్కములు తామ్రభస్మము 4 నిష్కములు నువ్వులతొరము 19 నిష్కములు
 చింతతొరము చిత్రమూలతొరము మోడుగతొరము యిది దినుసుకు 6 నిష్కములు
 త్రికటుకములు సైంధవలవణము యవతొరము యిది దినుసుకు 2 నిష్కములు బిడా
 లవణము సౌవర్చలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము పిప్పళ్ళు యిది దినుసుకు
 3 నిష్కములు పెనగతొరము 7 నిష్కములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి
 చిత్రమూలరసముతో 1 దినము మర్దించి పిదప అల్లపురసముతో మర్దించి 2 గురిగింజ
 లంత మాత్రలు జేసి మందొకదానిని అల్లపురసముతో 3 మండలములు నేవించిన
 పంచగుల్మములు ఆష్టీలము స్తీవశూలము ప్రత్యష్టీలము తుని ప్రతితుని వుద
 రము సప్తవృద్ధులు శోభ పాండువు మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపం
 జేయు (శూల గుల్మనివారణార్థంబై మహాక్షుకుమారమును నేవింపవలయు. పైజె
 ప్పబడిన యాషధములవలన శూలగుల్మములు నివర్తంపకుండిన యిక జెప్పబడు
 శంఖద్రావకమును నేవింపవలయు.

శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రితొరంపంచం వణంపటకీసురకారకమ్ । కాసీ
 సంనవసారంచ తిలచించాపహార్దకమ్ । ఏతానిసమభాగాని
 ఘటించూత్రంవిమర్దయేత్ । నాచయేన్మద్యయంత్రేణ మృదు
 వహస్తాతథాభిషక్ । శంఖద్రావరసోనామ సర్వశూలవినాశ

కృత్ । పంచకాసాన్ పంచగుల్బా త్తయకాసాన్ వినాశ
యేత్ । మన్యాస్తంభం కంఠరోగం హృదోగ్గం సర్వశూల
జిత్ । అగ్నించ కురుతే దీప్తం తేజోవర్ణబలప్రదః ॥

తా. సర్జితౌరము యవతౌరము పటంకణతౌరము పంచలవణములు (అనగా
ంధవలవణము సౌవర్చులవణము బిడాలవణము కాంచలవణము మంచలవణము) పటిక
రాకౌరము కాసీసము నవాసాగరము సువృలతౌరము చింతతౌరము పుత్రరేణు
రము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి యొక ర్భూము మర్దించి కుండలో
సి దళముగ చీలనున్నబూసి మనుపటివలె నే సావాయిబట్టిని తగిలించి మృద్వగ్ని
వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు. దానిలో $\frac{1}{2}$ తులమును వోమపుష్పాట్టులోగలిపి
తములకు తగలక అంగిటిలో వేసుకొని (6 మాసములవరకు) మ్రింగుచుండిన పంచ
సములు పంచగుల్మములు త్తయకాసము మన్యాస్తంభము కంఠరోగము హృద్రో
గు సర్వశూలలు వీనిని హరింపజేసి అగ్నిదీపము లేజస్సు వర్ణము బలము అను
విని సగా గలుగజేయు.

మహాశంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రంభా చించాగ్నిభూషీలు కేతక్యశిత్తధై
వచ । సాలకాలంచభూదాత్రీ శిగ్రుమూలహరిప్రియమ్ । శిర
పుంఖచసిలీచతిలకాష్టంచబర్హరా । అర్జునద్వయదాచూచా
ప్యర్కశల్యపునర్నవమ్ । నిర్దిష్టావింశతిః తౌరాశ్వంఖద్రావ
సుపాచయేత్ । తౌరాశ్వవింశతిః ప్రోక్తాలవణానాంచపం
చకమ్ । పటకీనవసారంచ తౌరద్వయత్రిటంకణం । తుత్థత్ర
యంతిలాతాళం గంధకంసజ్జకారకం । పామాణాచతు కా
సీనం మూత్రవర్గంతధై వచ । భూతౌరంగృహధూమాఖ్యం
సర్వంసంస్థాప్యయేత్సమం । అస్తువర్జైస్తథామాసం భావ
యోచ్చముహుర్ముహుః । తేజోయంత్రేవిధానేన నాకసిద్ధిం
విచక్షణః । మూత్రవర్గంచతోయాభం వరాటీ శంఖకంద్ర
వేత్ । పారదేనచసంయుక్తం పాతరోగేచయోజయేత్ ।
గుల్బద్వాదశఖంకంఠి హ్యుదరాణి తధై వచ । శీతజ్వరం

పురాణంచ శోభనస్వాంగమారుతమ్ | ప్రమేహా వింశతిం
హంతి మాత్రకృచ్ఛ్యంతిదైవచ | గజవాజినరాణాంచపశు
పక్షిమృగేషుచ | సర్వరోగహరం చైతత్కృత్యపేనచభాషి
తమ్ | శంఖద్రావ మిదం నామ్నా సర్వరోగేషు శస్యతే ||

తా. అరటిపట్ట చింతచెక్క చిత్రమాలము ముచ్చతుమికి మొగిలియేపిచెక్క
కలిగొట్టు నేలయనిరిక మునగ వేరు కణిపిచెక్క ములు వెంపలి నీలినువ్వులదంటువా
యింట యేడుమద్ది నల్లమద్ది దేవదారు జిల్లేకు వుత్తరేణు గలిజేరు అనువానితొరములు
సగచలనములు పటిక నవాసాగరము యవతొర సర్జతొరములు వెలిగారము
సురాకారము గురిజాకారము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన పాలతుత్తము
శుద్ధిచేసిన కఫరితుత్తము శుద్ధిచేసిన రక్తమణిశిల శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గం
ధకము సబ్బు పాషాణము అన్నభేది * మూత్రవర్షలో జెప్పబడిన 6 విధమూత్రములు
చాటితొరము కరుధూపము వీనినెల్ల సుమభాగములుగ గ్రహించి అష్టవర్ణముతో
1 మాసమువరకు పలుమారుభావనజేసి తేజోయంత్రమునం దునిచి వండిన మూత్ర
వర్ష తుల్యంబై నీరువలెనుండు శంఖద్రావక మొడుగును. అందు గవ్వలశంఖముల
వేసిన ప్రవించు ఆశంఖద్రావకములో శుద్ధిజేసిన రసమునుగలిపి నేవించిన వాతరోగ
ములును వోమపుసొట్టుగలిపి నేవించిన 12 విధములయిన గుల్మములును 12 వుదగము
లును శీతజ్వరములును పురాణజ్వర శోఫలును సర్వాంగవాతములును వింశతిపేహ
ములును మాత్రకృచ్ఛ్యములును హరించు. ఇది యేనుగులకు గుఱ్ఱములకు నరులకు
పశువులకు పక్షులకు మృగములకు గలుగు సర్వరోగములు హరింపంజేయునని కశ్యప
మహర్షి వచించె. (తెల్లనిదవుడును వుప్పుగవండి అందొక తులములో $\frac{1}{2}$ తులము
సురాకారము $\frac{1}{2}$ నేరు వుదకముగలిపి త్రాగిన వుమిచే వాంతులు గుల్మశూలలు హరిం
చు.) ఈ శంఖద్రావకము సర్వరోగములయందు కడుప్రశస్తంబు.

గుల్మదులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కుళుత్థవాస్తుబృహతీ సపటోలపుసర్నవమ్ |
పక్వకూశ్మాండకతక మిసిహింగుసజీరతమ్ |
దవ్యం తక్రం పృశ్నికాళి ముడీనారంగబిల్వకమ్ |
స్త్రీసంస్థిలోదరానాహ గుల్మవిద్రధి మిత్రకమ్ ||

* ఆవు ఆశ్వము మేక యేనుగు గాడిదె వొంటె నరుడు బనిమూత్రములు.

తా. ఉలవకట్టు (కోటకూర) చక్రవర్తికూరపెద్దములక చిన్నములకపొట్ల
కాయ గలిజేరుకూర ముదురుగుమ్ముడుకాయ యిండుపుకాయ సదాపకూర యింగువ
జీలకఱ్ఱ ఆవుచల్ల కోలపొన్న బోడతరము నారదబ్బకాయ మారేడుపండు యివి
స్థిహము అష్టిలము (ప్రత్యష్టిలము తుని ప్రతితుని) ఉదరము ఆనాహము గుల్మకూల
విద్రధి అనువానియంగు పథ్యకరంబులు.

గుల్మదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ నింబభూన్యాకనిమ్బావ శాలుకంపిష్టకైఃకృతమ్ ।

సితపిండాలపిన్యాకం మూంసంసూతనసంభవమ్ ।

అలాబూదధిచాన్లగాని కఠినానిగురూణిచ ।

స్థిహాష్టిలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశత్రవః ॥

తా. వేపపండు కొలిమెర్లు అనుములు తామర మొదలైన వానిగడ్డలు పిండి
వంటకము తెల్లనిచారకంద తెలికపిండి నవీనమాంసము ఆనుగపుకాయ పెఱుగు
పులుసు కఠినద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు యివిస్థిహముఅష్టిలము (ప్రత్యష్టిలము)
ఉదరము ఆనాహము గుల్మకూల విద్రధి అనువాని యంచపథ్య కరంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ

నిడిమామిడి భగిరత్నంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ

నమశ్శివాయ సమృత్త పవిత్ర కవితాచాతురీధరీణ వైద్యజన

శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే

ఫౌల్య మదాత్యయ నాసారోగ ప్రతిశ్ఛాయ

నాసికార్య శిరోరోగ నిదాన తత్సాధ్య

సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా

పథ్య లక్షణయుక్తం

ఏకోనవింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ా జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— వింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ భైరవః భైరవాకారం వీరం వీరేశ్వరం ప్రభుమ్ ।
రుద్రం రుద్రగణాధీశం వీరభద్రమహంభజే ॥

తా. భైరవుడనే పేరుగలవాడు భయంకర స్వరూపుడు కూరుడు శీరే
రుడు జగత్ప్రభువు రుద్రుడు రుద్రగణాధిపతి అనువీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీసీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహా వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. సీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడు బసవరాజు
పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయము
గ్రంథముయొక్క వింశప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథాస్య సంప్రవత్సోమి స క్షిప్తంసూక్త
ముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ను న్మాదంతునిగద్యతే॥

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము వున్నావనిదానము సంక్షిప్త
బుగ వచించెద.

ఉర్వాద నిదానము.

శ్లో॥ మదయంత్యుద్గతాదోషా యస్మాదున్మార్గమాశ్రితః ।
మానసోయమతో వ్యాధి రుర్వాదఇతికథ్యతే ॥

తా. దోషములు వృద్ధింజెంది స్వమార్గమును విడనాడి అన్యమార్గము
(అనగా మనోవహదనుల) నాశ్రయించుటవలన మనస్సునందు భ్రమజనిం
యున్నాదను గలుగును. ఈ రోగము మానసిక దోషమువలన జనించు.

ఉన్మాద భేదంబులు.

శ్లో॥ ఏకైకశస్పర్శశశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః :
మానసేనచ దుఃఖేన సపంచ విధే ఉచ్యతే ।
విషాదభవతి పృష్ఠశ్చ యథా స్వంత్రభేషజమ్ ।
సచాప్రవృద్ధ స్తరుణో మదసంజ్ఞాం బిభర్తిచ ॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ బ్రకోపించుట వలనగాని లేక సన్నిపాత దోషమువలనగాని లేక మానసిక దుఃఖమువలనగాని వున్మాదంబు రీ విధంబులగు నుతీయు విషసంబంధమువలన రీ వదియును నున్మాదము జనించు. దీని యందు తగుమైన చికిత్సలం జేయవలయు. ఇవి యధికముగ వృద్ధింజెందక తరుణం బురైన మదమని వచించెదరు.

ఉన్మాద కారణము

శ్లో॥ చోరైర్నరేంద్రపురుషైః కరిభి స్తథాన్యై విధ్వంసితస్య
ధననాశకులక్షయైర్వా । గాఢంక్షతిర్వనసిజప్రహితోధికం
వాజాయేత చోత్కటతరో మనసోవికారః ॥

తా. చోరులు రాజకీయపురుషులు యేసుగులు పులిమొదలగు దుష్టజంతువులు ఆనువానివలనగాని ధననాశకులక్షయమువలనగాని మన్యధవికారము వలనగాని అం తఃకరణమున బలమైనభేదముజనించి దానివలన బలిష్ఠమైనమనోవికారము జనించు.

ఉన్మాదకారణ తత్సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానామ్ ।
ఉన్మాదహేతుర్భయహర్షపూర్వో మదోభిఘాతో విషమా
శ్చచేష్టాః । శైరల్పసత్వస్యమలాః ప్రదుష్టా బుద్ధేర్నివాసం
పృథాయంప్రదూప్య । సోతాంస్యథిస్తా యమనోపహనిప్ర
మోహాయం త్యాశు సరస్య చేతః ॥

తా. విరుద్ధ దుష్టాన్నమును (అనగా విషయైక్తాన్నమును) అమంగళకరాన్న మును సేవించుట దేవగురుశ్రావ్యాణుల దిరస్కరించుట భయము సంతోషము అమ వాని సంబంధమువలన మనసునందు తంద్రగులుగుట విషమచేష్ట (అని వంకరగవడు

చుట మాటలాడుట మొదలగునవి బలవంతునిలో యీడ్చులాడుట) ఇవి మొదలగు కారణములవలన నల్పసత్వగుణముగల పురుషునియొక్క వాతాదిదోషములు బ్రహ్మ పించి వృద్ధింజెంది బుద్ధికి స్థానముగ నుండు మనస్సును జేఱచి మనోవహ ప్రోతస్సులం జెంది అంతఃకరణమును మోహింపంజేయు.

ఉన్నాద స్వరూపము.

శ్లో॥ ధీవిభ్రమ స్సత్వపరిష్ట వశ్చ పర్యాకులాదృష్టి రధీరతాచ ।
అబద్ధవాక్త్వం హృదయంచ శూన్యం సామాన్యమున్నాదగద
స్యచిహ్నమ్ ॥

తా. భ్రమ మనశ్చాంచల్యముగలుగుట దృష్టిచలించుట భయముగలుగుట అసంబద్ధముగ మాటలాడుట హృదయము శూన్యంబగుట (అనగా విచారశక్తిలేకుండుట) యివి వున్నాదమన సామాన్యలక్షణంబులని తెలియవలయు.

వాతజోన్నాద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాల్పశీతాన్ననిరేకధాతు త్తయోపవాసై రనిలోశిష్ట
ధ్విః । చింతాదిదుష్టం హృదయం ప్రదూష్య బుద్ధింస్మృతిం
చాపినిహంతిశీఘ్రమ్ ॥ అస్థానహాసస్త్రిణ నృత్యగీతివాగంగవి
క్షేపణగోదనాని । పారుష్యకార్య రుణవర్ణతాచ జీర్ణేబ
లంచానిలజస్వరూపమ్ ॥

తా. రూక్షము అల్పము శీతలముగలయన్నమును నేవించుట విరేచనములు జేయించుట ధాతువులు తయించుట వుపవాసము జేయుట యీ కారణములవలన వారంబధికముగ వృద్ధింజెంది చింతాదియుక్తంబైన మనస్సును గడుపుష్టయుక్తంబు గజేసి బుద్ధిస్మృతుల శీఘ్రముగ నశింపంజేయుట నిష్కారణముగ నవ్వట నొకేంత హాస్యముజేయుట ప్రసక్తములేమండనపుడు నృత్యగీత భాషణములనులుపుట శరీరము కుదలించుట యేడ్పుట కఠినముగనుండుట శరీరము కృశించుట శరీరకాంతి యొట్టగ నగుట ఆహారము పరిపాకమును జెందుచుండ రోగబలమెచ్చుట యీ లక్షణములు గలది వాతజోన్నాదమని తెలియవలయు.

పిత్తజోన్నాద లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణశట్పిష్టవిదాహ్య శీతై ర్భోజైశ్చిత్తం పిత్తముదీర్ణవేగ
మ్ । ఉన్నాదమత్యగ్రమనాత్మకస్య హృదిస్థితం పూర్వవదా

శుకుర్యాత్ । అమర్ష సంరంభవిసగ్న భావా స్సంతర్జనాభిద్ర
పశౌష్ణ్యోమాః । ప్రచ్ఛాయశీతాన్న జలాభిలాషాః పీతా
స్యతాపి తక్రతస్య లింగమ్ ॥

తా. ఉడికియుడకకుండు భోజనమును కారము పులుసు విదాహము వుష్ణము
గల భోజనమును సేయుటవలన అణగియుండు పిత్తము తీవ్రముగ లేచి అజితేంద్రియ
పురుషునియొక్క హృదయమును జెంకి పూర్వమువలెనే కడుయుగ్ర మైనవుష్మాదమును
తత్క్షణమున గలుగఁజేయు. దానివలన నేర్పులేకుండుట ఆర్భాటముసేయుట దిగిం
బరుడుగనుండుట పరుల భయపరచుట పరుగెత్తుట శరీరముష్ణముగనుండుట కోపమును
జెండుట నీడలో గూర్చుండుటయందు శీతాన్నమును శీతలమును సేపించుటయం
దిచ్చగలుగుట ముఖము పసపువర్ణముగనుండుట అను నీ లక్షణములు గలుగు.

కఫజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంపూరణైర్మందవిచేష్టితస్య సోష్ణా కఫోమర్మణిసంప్రవృ
ద్ధః । బుద్ధిస్మృతిగిచ్ఛాప్య పహంతిచిత్తం ప్రమోహయస్సం
జనయేద్వికారమ్ । వాక్చేష్టితం మందమరోచకశ్చ నారీవి
విక్రప్రియతాశినిదా । ఛర్దిశ్చలాలాచ బలంచభుక్తే నఘా
దిశౌక్ల్యంచకఫాదికేస్యాత్ ॥

తా. తృప్తికరపదార్థముల భక్షించి శ్రమను జెందకుండు పురుషునియొక్క
పిత్తయుక్తకఫము హృదయమున మిక్కుటముగ వృద్ధింజెంది బుద్ధిస్మృతి చిత్తము
అనువానిని నశింపఁజేయుటచే మోహింపఁజేసి వుష్మాదరూపవికారమును గలుగఁ
జేయుటవలన వ్యాపారము (అనుగా మాటలు మొలగునవి) మందమగుట అన్నద్యే
షము శ్రీలయందును యేకాంతవాసమానందును యిచ్చగలుగుట కడునిద్ర వాంతి
గలుగుట నోట జొల్లుగారుట భోజనానంతరము రోగము బ్రకోపించుట గోఘృ
చర్మము మాత్రము నేత్రములు మొదలగునవి తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది
కఫజోన్మాదమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ యస్సన్నిపాత స్రవణోతిఘోర స్సర్వైస్సమపైరపిహేత

భిస్స్యాత్ । సర్వాణిరూపాణి విభక్తితాదృగ్విరుద్ధభేషజ్య
విధి ర్వివర్జ్యః ॥

తా. వాతాదిదోషములన్నియు తమతమ కారణములచే బ్రహ్మోపేచి సర్వ
దోష లక్షణయుక్తంబై కడుభయంకరమైన సన్నిపాతోన్నాదమును గలుగజేయు.
కావున వాతాదిదోషములకై జెప్పబడిన ప్రత్యేక చికిత్సలు పరస్పరవిరుద్ధంబుల
గుటచే దానియందు జేయంజనదు. ఆయినను అనిర్దేశ్యకారణోత్పత్తిగల యీన్ని
పాతమునందు త్రిదోషహరమైన అమలకాదులచే చికిత్సింపవలయు.

శోకజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ చోరైర్న రేంద్రపురుషై రభి స్తథావైర్విర్యతాగ్రితస్యధ
నబాంధవసంక్షయాద్వా । గాఢంక్ష తేమన సిచత్రియయారి
రంసోర్దాయేతచో త్కలతరోమససోవికారః । చిత్రంబ్రవీతి
చమపోనుగతం విసంజ్ఞో గాయ త్యథో హసతి రోదితిచాతి
మూఢః ॥

తా. దొంగలు రాజపురుషులు శత్రువులు యితరులు వీరివలన భయమును
జెందుటవలనగాని లేక తనకిష్టురాలగు స్త్రీతో సంభోగముసేయుటయు దిచ్ఛయు
చుటవలనగాని అంతఃకరణము బలమై భేదమునుజెందియుండ మనస్సునంగు భయం
కరమైన వికారము జనించి దానివలన పలువిధములుగ మాటలాడుచు మనోమర్శం
బును తెలియబర మట జ్ఞానము విపరీతంబగుట పాడుట నవ్వుట యేడ్పుట కడు
మూఢ్యమును జెందుట యీ లక్షణములుగలది శోకజోన్మాదమని తెలియవలయు.

విషజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తేక్షణోహతబలేంద్రియభా స్సుదీనశ్శ్యాపాననో విషకృ
తేన భవే ద్విసంజ్ఞః ॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనగుట బలము యింద్రియములు శరీరకాంతి నశించుట
మిక్కుటముగ దీనుడౌట ముఖముపై నలుపుఛాయగలుగుట సంజ్ఞ నశించుట యీ
లక్షణములుగలది విషజోన్మాదమని తెలియవలయు.

అసాధ్యోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అవాఙ్ముఖస్తూన్మఖోవా షీణమాంసబలోనరః ।
జాగరూకోహ్యసం దేహ ఉన్మాదేనవినశ్యతి ॥

తా. తల వంచికొనియుండుట లేక తల పైకెత్తుకొనియుండుట శరీరమాంసము బలము త్తయిరించుట నిగురబట్టకుండుట యీ లక్షణములుగల యున్మాదరోగి నిశ్చయముగ మృతిజెందు.

భూతజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టా జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః ।
ఉన్మాదకాలో నియతశ్చయస్య భూతోత్థమున్మాద ముదా
హారే త్తమ్ ॥

తా. మనుజునకు వ్యతిరేకమైనవాక్కు ఫరాక్రమము శక్తి శరీరవ్యాపారము తత్త్వజ్ఞానము శిల్పాదికజ్ఞానము స్మృత్యాదిజ్ఞానము మొదలగునవి యున్మాదకాలంబున నియతముగ గలిగిన భూతజోన్మాదమని తెలియవలయు. (భూతశబ్దమువలన సుత్తరోత్తర శిష్టంబడు. దేవతలను సగా చెలియవలయు.)

భూతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ [సూధవనిదానే] ప్రలాపోబహుధాయస్య కృతంకార్యంచ
విస్మరేత్ । గర్జతీవాదతేహంతిక్వచిత్తీష్టంచపాపకృత్ । భూ
తోన్మాదోదితం చిహ్నం వాతోన్మాదేక్వచిత్స్మృతమ్ । ర
క్షయేచ్ఛంఖిలాబంధైః సూలేచాగాఢయేత్కదైః । సర్వాం
గంత ప్రలోహైర్వాభోభార్గం దర్శయేద్భయమ్ । పుత్రదార
పితామాతాతస్యగ్రేహతయేత్స్మృతౌ । చోరరాజభయం
చాస్యభోధయేద్విస్మృతంపురః । రసైర్ధూపంజవైర్నవైస్
స్నేహభోజైర్గుహచరేత్ ॥

తా. పలువిధములుగ ప్రలాపించుట చేసినపనిని మరచుట బొబ్బలిడుట
సమైక్యరణముగ వాదించుట కొట్టుట వొకానొకపుడు మిక్కుటముగ పాపకృత్య
ములజేయుట యీ లక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయు అందు కొన్ని
లక్షణంబులు వాతోన్మాదమునందును గలిగియుండు. ఇది నివర్తించుటకై సంకీర్ణ
వేదవలయును వెంట్రుకల నీడ్చి కట్టవలయు ఇనుము నెఱ్ఱగఁగాల్చి ప్రజ్ఞగలుగు
పై సర్వాంగముల జూపించుటచే భయపరచవలయు. మఱియు ప్రజ్ఞగలుగు

నిమిత్తము వానియెగుట పుత్రుడు భార్య తండ్రి తల్లి మొదలగువారిని ద్రోయక
యు. మఱియు రసములు ఘాపములు అంజనములు నన్యములు స్నేహయుక్తభా
వము అనువానివలన జీక్ష్వింపవలయు.

భూతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అతీవశునముల్లాసం వికారాన్ కురుతేబలాత్ ।

క్షణేస్వస్థఃక్షణేమత్తో భూతోన్మాదస్యలక్షణమ్ ॥

తా. తఱుచుగానవ్వుట సంతోషముచుజెందుట పలువిధకార్యములజేయు
క్షణకాలము స్వస్థంబుగనుండుట క్షణకాలంబెరుగుకుండుట యీ లక్షణములుగఁ
భూతోన్మాదమని తెలియవలయు. (దీనియం గుత్తరత్ర జెప్పబడు నన్యము
7 మార్లు జేయించుటయేగాక రాత్రులయందు మహేశ్వరభూషమునులోనికి నూరొ
నము రససేవనను జేయించవలయు.)

దేవగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంతుప్తశ్శుచిరతి దివ్యమాల్యగంధోని స్తంద్రస్త్వవితథసం
స్కృతప్రభాషీ । తేజస్వీస్థిరనయనోవరప్రదాతా బ్రహ్మశోభ్య
భవతినరస్సదేవజుష్టః ॥

తా. ఎల్లపుడు సంతోషముగనుండుట పవిత్రుడైయుండుట శరీరమున ది
పుష్పమాలికల ధరించుట గంధలేపనములు జేసికొనుట నిదురబట్టకుండుట సత్యము.
సంస్కృతమును మాటలాడుట తేజస్సుగలుగుట స్థిరదృష్టిగలుగుట వరములనొన
గుట బ్రాహ్మణులయందు ప్రీతిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది దేవగ్రహోన్మా
దమని తెలియవలయు. (దేవశబ్దమువలన గణమాతృకాదికములనుగూడ నెఱుంగందగ

అసురగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంస్వేదిద్విజగురుదేవదోష నక్తా జిహ్మతోవిగత భయోవి
మార్గదృష్టిః । సంతుప్తోనభవతి చాన్నపానజాతైర్దృష్టైర్దృ
భవతి సదేవశత్రుజుష్టః ॥

తా. శరీరమున జెమటగారుట బ్రాహ్మణగురు దేవతలయందు దోషమునారి
సించుట వక్రముగజూచుట భయపడకుండుట వేదవిరుద్ధమార్గమునందు బ్రవర్తించు

అధికముగ నన్నపానముల సేవించినను తృప్తిజెందకుండుట చుర్యుద్ధిగలుగుట యీ లక్షణములుగలిగిన ఆసురగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

గంధర్వగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ హృష్టాత్మాపులిసవనాంతరోపసేవీ స్వాచారః ప్రియపరిగీత
గంధమాల్యః | నృత్యతైర్యప్రహసతిచారుచాల్ప శబ్దంగంధర్వ
గ్రహపరిపీడితో మనుష్యః ॥

తా. మనస్సంకోచముగలుగుట యిసుకదిన్నెలు వుద్వాసవనములు వీనియందు సంచరించుట అనింద్యమైన యాచారము నాచరించుట దాన గంధ పుష్పముల యందిచ్చగలుగుట నృత్యము సలుపుట నవ్వట మమరముగనల్పముగ మాటలాడుట యీ లక్షణములుగలది గంధర్వగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

యక్షగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాక్షఃప్రియతనూర క్తనస్త్రధారీ గంభీరోమ్రతగతిరల్ప
వాక్సహిష్ణుః | తేజస్వీవదతిచకిందదామి కస్మైయో యక్ష
గ్రహపరిపీడితో మనుష్యః ॥

తా. సేత్రము లెఱుగనుండుట సుందరమై నూత్నమై యెఱుపురంగు గలదై యుండవస్త్రముల ధరించుటయం దిచ్చగలుగుట గంభీరముగ (ధీరముగ) నుండుట శీఘ్రముగనడుచుట మితముగమాటలాడుట ఓర్వ తేజస్సుగలుగుట యెవనికేది యిత్తు నని వచించుట యీ లక్షణములుగలది యక్షగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

పితృగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రేతానాంసదిశతిసంస్త రేషుసింహౌ భ్రాంతాత్మాజలమపి
చాపసవ్యవస్త్రః | మాంసేఘ్ర స్థిలగుడపాయ సాభికామ
స్తద్భక్తోభవతి పితృగ్రహభిజుప్తః ॥

తా. దర్శనమై పితృదేవతలకు పిండమునిచ్చుట భ్రాంతినిజెందుట పైవస్త్రము నపసవ్యముగధరించి తర్పణముచేయుట మాంసభక్షణము నువ్వులు లెల్లము పరహా న్నము అనువానియందిచ్చ పితృభక్తిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పితృగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు. (దీనియందుగాని యితర భూతోన్మాదములయందుగాని రోగిగోరెడి సర్వపదార్థముల నివ్వందగు.)

సర్వగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తూర్వావ్యంప్రసరతినర్వవత్కదాచి త్సృక్ష్విశ్శౌవిశీ
తిజిహ్వయాతిధైవ । కోభాభుర్మధుగుడదుగ్ధ పాయసే
ర్విజ్ఞేయోభవతిభుజంగ మేనజుప్తః ॥

తా. సర్పమువలె (అనగా తొమ్ముతో) భూమిపై నొకొకాకపుడు ।
లాడుట వెలపటి పెదవులను సర్పమువలె నాలుకతోనాకుట కడుకోపమున
దుట తేనెబెల్లముపాలు పాయసము అనువాని నేవనయంచుచుగలుగుట యీ
లక్షణములు గలిగిన సర్పగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

రాక్షసగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసాస్పగ్విధనురావికార లిప్సు ర్నిర్లజ్జో భృతమశీ
ష్ఠురోతిశూరః । కోభాభుర్విపులబహో నిశావిహరిశౌచః
డభవతినరాక్షసైర్గ్రహీతః ॥

తా. మాంసము రక్తము పలువిధములై న మద్యములుఅనువానినిచ్చయిం
లజ్జలేపండుట కడునిష్ఠురముగ మాటలాడుట కడుశౌర్యము కోపము కడుబు
గలుగుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ సంచరించుట శుచిత్వమునందు మిక్కు
డుసహ్యపడుట యీ లక్షణములుగలిగిన రాక్షసగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు

పిశాచజుప్త లక్షణము.

శ్లో॥ * ఉద్ధస్తఃకృచ్ఛపరుష శ్చిర ప్రలాపీ దుర్గంధౌ భృశమశుః
స్తథాతిలోలః । బహ్వశీ విజన వనాంతరోపసేవీ వ్యాచేష్ట
భ్రమతిరుదృఢ పిశాచజుప్తః ॥

తా. హస్తమును పొడవుగ నెత్తుట లేక దిగంబరుడుగ నుండుట తేజస్సులే
దుట చిరకాలమువరకుతలుచుగ వదరుట శరీరమునదుర్గంధము వెడలుట కడునమం
ముగ నుండుట అన్న పానములనిచ్చయించుట అన్న పానముల మిక్కుటముగ సేవించ
వనమునం దేకాంతముగ నుండుట నిచ్చయించుట విరుద్ధచేష్టలు సేయుటకోదనము
యొచు సంచరించుట యీ లక్షణములుగలది పిశాచోన్మాదమని తెలియవలయు;

* ఉద్ధస్తః.

(హింస క్రిడ సత్కారము అనుచి కారణములవలన గ్రహము సోమ అందు హింసించుటకై పట్టెడిగ్రహము నివర్తించుట యసాధ్యంబు.)

దేవాదిగ్రహ గ్రహణకాలము.

శ్లో॥ దేవగ్రహః పార్థమాస్య మనురా స్సంధ్యయో రపి ।
గంధర్వాః ప్రాయశోష్టమ్యాం యక్షాశ్చప్రతిపద్యథ ।
పితృగ్రహస్తథాదర్శ్య పంచమ్యామపిచోరగాః ।
రక్షాంసిరాత్రౌపై శాచా శ్చతుర్దశ్యాంవిశంతిహి ॥

తా. దేవగ్రహము పార్థమియందును అసురగ్రహము సంధ్యలయందును గంధర్వ గ్రహము తలుచుగ ఆప్టమియందును యక్షగ్రహము పాడ్యమియందును పితృగ్రహము అమావాస్యయందును సర్పగ్రహము పంచమియందును రాక్షస గ్రహము రాత్రియందును సిపాచగ్రహము చతుర్దశియందును మనుజుల సోమ. (కావున ఆయా తిథులవలన నాయాగ్రహముల నెఱింగి తత్తరుపయుక్తకాంతి బలిదానముల నాయాతిథులయందు సేయుటకై జెప్పబడియె.)

శరీరాశ్రిత గ్రహోదృష్ట కారణము.

శ్లో॥ దర్పణదీప్యథాఛాయా శీతోష్ణంప్రాణినోయథా ।
స్వయణింభాస్సరాంశుశ్చ యథాదేహంచ దేహాదృక్ ।
విశంతినచదృశ్యంతౌ గ్రహస్తద్వచ్ఛరీణామ్ ॥

తా. ఆద్రము మొదలగువానియందు ప్రతిబింబమును ప్రాణులయందు కిరోష్ణమును నూర్యకాంత మణులయందు నూర్యకిరణములును శరీరమున జీవుడును చేరుచందంబున ప్రాణులయొక్క శరీరమునందు గ్రహములుజేరి గనుపించుకుండు.

అపస్మార సామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ తమఃప్రవేశస్సంరంభో దోషోద్రేకోహతస్మృతిః ॥
అపస్మారఞ్చిక్షేయో గదోఘోరశ్చతుర్విధః ॥

తా. చీకటి బ్రవేశించినటుల దోచుట వికారముగ సేత్రముల త్రిష్వచు హస్తపాదముల విడలించుట దోష ప్రాబల్యమువలన జ్ఞానము నష్టంబగుట యీ లక్షణములుగలది భయంకరమైన అపస్మారమని తెలియవలయు. ఇది వాత పిత్త కైష్ణ్య సన్నిపాత భేదములవలన 4 విధంబులు.

అపస్మార పూర్వ రూపములు.

శ్లో॥ హృత్కంఠసూన్యతా స్వేదో ధ్యానం మూర్ఛాప్రమాద
తా । నిద్రానాశశ్చ తస్మిన్ భవిష్యతి భవంత్యధ ॥

తా. హృదయమున కంపము గలుగుట యేమియు దోచకుండుట చెమట బట్టుట చింత మూర్ఛ యింద్రియమోహము నిద్రాభంగము గలుగుట యివియు అపస్మారమునకు పూర్వరూపములు.

వాతాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ కంపతే ప్రద శేద్ధంతా స్థేనోధ్యామిశ్వసిత్యపి ।
పరుపారుణాకృష్టాని పశ్యేద్రూపాణి చానిలాత్ ॥

తా. వడపుట పండ్లుకొఱుట నోటివలన నురుగు గారుట శ్వాసము గలుగుట మనుజులు కౌతిన్యము యెఱుపు నలుపువర్ణములు గలవారుగ గనుపించుట యీ లక్షణములుగలది వాతాపస్మారమని తెలియవలయు.

పితృపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ పీతఘ్నాంగవక్త్రాక్షః పీతాస్యగూఢదర్శనః ।
సత్ప్రస్థోస్థానలవ్యాప్త లోకదర్శిచపై 'త్రికః ॥

తా. నోటిలో పసపుగ నురుగు గారుట శరీరము ముఖము నేత్రములు పసపు చాయగలవిగ నుండుట వస్తువులు పసపు యెఱుపువర్ణముగలవిగ గనుపించుట తృప్త స్థయై కుండై యుండ నగ్నివలన జగత్తు వ్యాప్తంబై యుండునటులం గాంచుట యీ లక్షణములుగలది పితృపస్మారమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మజూపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లఘ్నాంగవక్త్రాక్ష శ్శీతోహృష్టాంగజోగురుః ।
పశ్యేత్ శుక్లానిరూపాణి ముచ్యతే శ్లేష్మికశ్చిరాత్ ॥

తా. నోటినురుగు శరీరము ముఖము కన్నులు తెల్లగనుండుట శరీరము నల్లగ నుండుట గనుండుచుట శరీరము జడముగనుండుట సర్వపదార్థములు తెల్లగ గను పించుట (లేక తెల్లగనుండు పురుషుడు తనవద్దకి బరుగులిడుచు వచ్చునటులం గాంచుట) దీర్ఘకాలముమీద విడుచుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజూపస్మారమని

తెలియవలయు. (శ్లేష్మజాపస్మారము దీర్ఘకాలముమీద విడుచుననుటవలన వాత పితృపస్మారంబులు శీఘ్రముగ విడుచునని తెలియవలయు.)

సన్నివాతాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వైరేతైస్సమస్తైశ్చ లింగైః జ్ఞేయస్త్రిదోషజః ।

అపస్మారస్సచాసాఢ్యో యఃక్షీణస్యానవశ్చయః ॥ •

తా. పూర్వోక్తవాత పిత్తశ్లేష్మ లక్షణములంగలది త్రిదోషాపస్మారమని తెలియవలయు. ఇవి యసాధ్యంబు. మఱియు క్షీణపురుషునికి జనించిన యాపస్మారంబును జీర్ణంబైన యపస్మారంబును అసాధ్యంబులు.

అనాధ్యావస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రతిస్ఫురంతంబహుశః క్షీణంప్రచలితభృగ్విమ్ ।

నేత్రాభ్రాంచవికుర్వాణ మపస్మారోవిపాశమేత్ ॥

తా. పలుమారు వణుకుట శరీరము కృశించియుండుట కనుబొమల నెగర వేయును నేత్రములు వికారముగ ద్రిప్పట యీ లక్షణములుగలది యపస్మారగోగి యనుని గాంచునని తెలియవలయు.

శ్లో॥ పక్షాద్వాద్వాదశాహాద్వా మానాద్వాకు పితామలాః ।

అపస్మారాయ కుర్వంతి వేగం కించ దధోత్తరమ్ ॥

తా. దోషములు బ్రహ్మపించి 15 దినములకుగాని లేక 12 దినములకుగాని 1 మాసమునకుగాని అపస్మారమునుగలుగజేయు. (అంగువాతాపస్మారము 12 దినములకుపితృపస్మారము 15 దినములకుశ్లేష్మాపస్మారము 30 దినములకుజనించు “ద్వాదశాహాంతరంపక్ష” అనికెప్పంబడియుండ దొలుతపక్షమును కెప్పటవలన దీర్ఘకాలమునకు దోషము వృద్ధింజెందుచున్నదనియూహింపందగియున్నయది. “కించిదధోత్తరం” అనుపడుమలన దోషముతనతాగతమ్యమువలన కెప్పంబడిన కాలమునకు నుంచే వేగముగలదియగునని నూచింపబడియె. ఐనను వేగమునుగలుగజేసి యపస్మారముల కారంభమైయుండు దోషము శరీరకాలమునందు శరీరము నాశ్రయించియుండ వేగమునుపేయక 12 దినముల కాలమునందు మూత్రివేగమునేయుటకుగారణంబెదియని యూహింపందగియున్నయది. ఐనను “శ్లో॥ దేవేవర్ష త్యపీయథాభూమా జానికానిచిత్ । శరదీప్రతిరోహంతి తథావ్యాధి నమచ్చయః॥” అనువచనప్రకా

రము విత్తనమువలన నంకురము జనించుటకు తేజస్సు వాయువు పృథివి వుచకము అనునవి సహాయంబులై యుండ మధ్యకాలమునజనింపక కాలవిశేషమువలనజనించు చందంబున దోషములును కాలానుగుణ్యముగ బ్రహ్మోపమును జెందు. ఈ కారణంబులే చాతుర్దికాది జ్వరములయందును సంబంధించునని తెలియవలయు.)

సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ యచ్చోపదిశ్యతే కించ దపస్మారే చికిత్సతమ్ ।

ఉన్మాదే తచ్చకర్తవ్యం సామాన్య ద్దోషమాప్యయోః ॥

తా. ఉన్మాదపస్మారములయందుదోషమాప్యములు సహనంబులుగ నుండుట వలన నపస్మారమునకై జెప్పబడిన సర్వచికిత్సల వున్మాదమునందును జేయదగు.

శ్లో॥ ఆశ్వాసయేత్సుశ్చద్వాక్యైర్భూయాదిప్తవినాశనమ్ ।

దర్శయేదద్భుతంకర్మ తాడయేచ్చకశాదిభిః ॥

తా. ఉన్మాదముగలవాని నుత్తమమైన మాటవలన నూరడించవలయు. మఱియు వానికి ప్రీతుకరముగ నుండువస్తువు నశించినదిగాని జెప్పవలయు లేక నమ్మక చేష్టల జూపించవలయు. కొరడాలు మొదలగువానిచే గొట్టివలయు.

శ్లో॥ కపిచ్ఛ్వాభవాత్తప్త లోహతైలజలై స్స్వప్నశేత్ ।

వత్క్రాభిఘానే కూపేవా సతతంచ నివేశయేత్ ।

పరస్పరప్రతిద్వంద్వైరేభిరేవ శమనయేత్ ।

జుల్గిద్రుమశైలేభ్యో విషమేష్యశ్చ తనసదా ।

రక్షేదున్మాదినంచైవ సద్యఃప్రాణహరంహితత్ ॥

తా. ఉన్మాదముగలవానికి దురదగొండినిగానిలేక కాచిన యినుమును గాని నూనెనుగాని లేక నీళ్ళనుగాని తాకించవలయు. లేక కాచిన లోహదులను నోటి లోపోయునటులనైనను భయముజూపవలయు. పైజెప్పబడిన పరస్పరవిరుద్ధ కృత్యములవలన నున్మాదహోగిని స్వాధీనపఱచుకొనవలయు. మఱియు నీళ్ళు నిష్ప వృక్షములు పర్వతము విషమస్థలము అనునవి సద్యఃప్రాణహరంబులగుటచే వానివలన నున్మాదహోగిని సంరక్షింపవలయు.

భూతజైరవ రసము.

శ్లో॥ రసస్సతాలస్సశిరస్సలోహ స్స్పృతోంజనంసార్కమిదంహి

గంధమ్ । పిష్టాజమూత్రేణసమంసమస్తాద్దేయోద్వి భాగోభ
బలిః పచేచ్ఛ । లోహేక్షణంహంతి ఘృతేనమాపోపస్పార్శ
మస్యోన్నదమానసత్వమ్ । పిబేదనుత్యూషణహింగుయు
క్తంసర్పిర్నృమూత్రంరుచకేనిసార్థమ్ । భూతోన్మాదేషుసర్వే
షురసోయంబూతభైరనః । స్వర్ణజైఃపంచభిక్ష్విజై దేయస్సర్పి
ర్విమిశ్రితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల లోహభస్మ
ము సురమతాయి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములోనుంచి గొట్టెముత్రముతోమర్చించి దీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన గంధకమును
లోహపాత్రయందుంచి పైయాషధములుగలిపి వండి 1 మాషమెత్తును నేతితోడ
నేవించిన అపస్మారము వున్నాచము వీనిని హరింపజేయు. దీని సేవనానంతరము
త్రికటుకములు యింగువ అనువాని చూర్ణమును ఘృతాను పానముతోడగాని లేక
సైంధవలవణమును నరయూత్రానుపానముతోడగాని లేక 5 వుమ్మెత్తివత్తులను నేతి
యనుపానముతోడగాని నేవింపవలయు.

శ్లో॥ యేచస్యర్భువిగుర్యకాశ్చ ప్రమథాస్తేషాంసమారాధనమ్ ।
దేవబ్రాహ్మణపూజనంచ శమయే దున్మాద మాగంతుకమ్ ॥

తా. దేవయోని విశేషులగు గుహ్యులు ప్రమథగణములు యింద్రాదిదేవతలు
బ్రాహ్మణులు వీర్లును పూజించుటచే ఆగంతుకోన్మాదము శమించు.

అపస్మార గజాంకుశము.

శ్లో॥ హింగుసావర్చలంవ్యోమాగోమూత్రేణపృథగ్దినమ్ ।
చూర్ణితంనిమ్మమూత్రంతుగూతరాజేనసంయుతమ్ ।
అజాజ్యేసతు దేయంస్యా త్వస్యోన్మాదవినాశనమ్ ।
గదితంసప్తరాత్రేణ హ్యపస్మారగజాంకుశమ్ ॥

తా. యింగువ సావర్చలవణములు త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ
చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో 1 దినము నానబెట్టి మరుదినము యెండించిచూర్ణము
జేసి నిమ్మప్రమాణము రసభస్మముగలిపి మేక నేతితో 7 దినములు నేవించిన సర్వో
న్మాదములు అపస్మారము వీనిని హరింపజేయు.

అపస్మారమునకు భూతజ్ఞైరవ రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మృతప్రితార్కలోహంచ తాశంగంధంను
శ్చిలామ్ । సోత్తోంజనంచతుల్యాంశం నరమూత్రేణమర్ద
యేత్ । తద్గోళద్విగుణంగంధం లోహపాత్రేక్షణంపచేత్ ।
పంచగుజామృతంభాదే దపస్మారహరంఘృతైః । హింగు
సౌవర్చలంత్యూషంసరమూత్రేణసర్పిషా । కర్ష మాత్రంసి
బేచ్ఛానురసోయంభూతజ్ఞై రవః ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధి
జేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల స్రోతోంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ
ములోనునిచి నరమూత్రముతో మర్దించి ముద్దజేసి దానికి రెండింతలు శుద్ధిచేసిన
గంధకముచుగడిసి యనుపగి న్నెలోనునిచి క్షణకాలమువండి 5 గురిగింజలయెత్తును
సేతితోగాని లేక యింగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు అనువానిని నరమూత్ర
ముతో నూరి కర్ష మెత్తును సేతితోగాని సేవించిన అపస్మారము హరించు.

అపస్మారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మ వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతంసూతాభి కంతిత్త్వ * మారంకాంస్యం
మృతంనుమమ్ । పద్మ కేసరసంయుక్తదినై కంమర్దయేద్ద్రవైః ।
† స్నుహ్యగ్ని విజయైరండ వచానిష్పావనూరణైః । నిర్గుం
ఢ్యాచ్ఛేద్రవైర్నర్మర్యంతిగ్దోళంపాచయేత్పునః । కర్ణ కాసర్వపో
క్షేనతై లేనగంధసంయుతమ్ । యామంపక్వాసముద్ధృత్యచణ
మాత్రావటికృతా । ఇంద్రబ్రహ్మనటీహమాభక్షయేదార్ద్ర
కద్రవైః । దశమూలకమాయంచకణాయక్తంపిబేదను । అప
స్మారంనిహంత్యాశుయథాసూర్యదయస్తమః ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము యిత్తడిభస్మము కంచు
భస్మము (లేక రజతభస్మము శుద్ధిచేసిన సువర్ణమౌక్షికము శుద్ధిచేసిన వసనాభి పద్మ
కేసరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బొంతజెముముడుపాలు చిత్ర

* తాతాప్యపిపం. † స్నుహ్యగ్ని విజయైరండపథ్యా:—బొంతజెముడు
పాలు చిత్రమూలము గంజావి అమృతపువేరు కరకార్యం.

మూలము కరక్కాయ ఆముదవువేరు వస అనుషాకు కంద వావిలి అనువాని రసము లతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున మర్దించి ముద్దజేసి దానిని మరల కుసునునానె ఆవనూనె గంధకతైలము అనువానితో 1 రూమువండి దించుకొని సెనగగింజయొత్తును అల్లపురసముతోగాని లేక మారేడుగుమ్మడు దుండిలముతకక్రలి కలిగొట్టు పిన్నపాన్న నక్కపాన్న పెద్దసులక నేలములక పల్లేరుఆనువానిచెక్కల సమభాగములుగదంచి కషాయముకొచి అందు పిప్పలి చూర్ణముగలిపి యీ యను పానముతోడగాని నేవించిన క్షూద్ర్య దుఃఖించుటచే సంధకారము దొలంగు భంగి" ఆపస్మారము శీఘ్రముగ నివర్తించు.

అపస్మారములకు బ్రాహ్మీఘృతము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] బ్రాహ్మీముండి పచాకుష్ఠం ససీలోత్పల
పిప్పలీ । సైంధవంచనమభావ్యం బ్రాహ్మీద్రావం ప్రీసప్త
కమ్ । తన్మాచ్యతుర్ధణంచాజ్యం బ్రాహ్మీద్రావం ఘృతా
చ్యతుః । ఘృత శేషంపచేత్సర్వ మిదం బ్రాహ్మీఘృతంస్మృ
తమ్ । అపస్మారంహరత్యాశు సర్వరోగకులాంతకమ్ ॥

తా. బ్రహ్మదండి బోడతరము వస చెంగలవొక్కొట్టు నల్లకలువగడ్డపిప్పలిసైం
ధవలవణము వీనిని సమభాగముగ చూర్ణముజేసి బ్రహ్మదండిరసముతో 21 మార్లు
భావనచేసి ముద్దచేసి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి నేతికి నాలుగింతలు బ్రహ్మదండి
రసముగలిపి ఘృతము శేషించునటుల గాచి నేవించిన అపస్మార (ఉన్మాదము)
మొలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపజేయు.

బ్రాహ్మీ ఘృతము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] చతుష్షష్టిపలం బ్రాహ్మీ నిజద్రావంసమాహ
రేత్ । ద్వాత్రింశత్పలకంచాజ్యం త్రివృద్ధంతీకటుత్రయమ్ ।
ఆరగ్యధంశంఖప్రష్పం ప్రియంగుసవిశంగకమ్ । ప్రతికర్షంతీపే
చ్ఛూర్ణంపచేచ్ఛూర్ణేంద్రధేనుతే । పలమూత్రంపిబేన్నిత్యం
యావత్పలచతుష్టయమ్ । భూతోన్మాద మపస్మారం బ్రాహ్మీ
ఘృతమిదంహరేత్ ॥

తా. మీదుగ చెక్కరసము 64 పలములు నెయ్యి 32 పలములు శుద్ధిచేసిన తెగడ నేలదంతి త్రికటుకములు రేలపట్ట కట్ట వేరుపట్ట ప్రేంకణము వాయువిజంగములు వీనిని దినుసుగు కర్ష ప్రమాణము చొప్పన చూళ్ళుచుచేసి నేతిలోగలిపి వండి 1 పలము మొదలు 4 పలములవఱకు రోగబలానుగుణ్యముగ ప్రతిదినము పాళము జేయించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము హరించు.

భూతోన్మాద చికిత్సా క్రమము

శ్లో॥ బుధ్వాదోషంవయస్సాత్మ్యం దేశంకాలంబలాబలమ్ ।

చికిత్సతమితంకుర్యా దున్మాదే భూతదోషజే ॥

తా. భూతోన్మాదమున దోషము వయస్సు శరీరప్రకృతి నేశము కాలము బలము దౌర్బల్యము అనువానిని బుద్ధివలన బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ దేవర్షి పితృగంధిర్వై రున్మత్తేషుచబుద్ధిమాన్ ।

త్యజేన్నస్యాంజనాదీని తీర్ణవాణి కూరికర్మచ ।

సర్పిః పానంసూర్యజప హోమమంత్రాదిరివ్యతే ॥

తా. దేవపితృ గంధర్వోన్మాదములయందు బుద్ధిమంతుడగువాడు నగ్యము అంజనము మొదలగు తీర్ణమైన క్రూరకర్మలవర్జించి ఘృతపానమువలన సూర్యజప హోమ మంత్రాదులవలన నుపశ్చరింపవలయు.

శ్లో॥ పూజాబల్యుపహార శాంతివిష యోహోమేష్టిమంత్రక్రియా ।

దానంస్వస్త్వయనంవ్రతాది నియస్సమ్యగ్దహో మంగళమ్ ।

ప్రాయశ్చిత్తవిధాన మంజలిరథో రత్నౌషధీ ధారణమ్ ।

భూతానామధివస్య విష్టపపతే శ్శారీపతేరర్చనమ్ ॥

తా. పూజబలి కామకళాంతి హోమము యాగములు మంత్రాచడము దానము ఆశీర్వాదము వ్రతాది నియమములు జపము మంగళాచరణము ప్రాయశ్చిత్తము నమస్కారము రత్నములు వోషధులు వీనిని ధరించుట భూతాధిపతియగు నీశ్వరుని పూజ వీనిచే భూతాదిగ్రహపీడను హరింపజేయవలయు.

శ్లో॥ మామైకంభక్షయేన్నిత్యం పిబేద్వాప్యే ఘృతంహ్యసు

సర్వభూత గ్రహాంకహంతి రసమానంద బైరవమ్ ॥

తా. మాషప్రమాణము ఆనందశైరవ రసమును బ్రాహ్మీఘృతానుసానము లోడ ప్రతిదినము నేవించుచుండిన సర్వభూత గ్రహాన్వాదములు హరించు.

హింగాద్వి ఘృతము

శ్లో॥ [బాహటే] హింగు సౌవర్చలం తూర్వీకం పంచానాంపల పంచకమ్ । చతుష్షష్టిజలఁచాద్యం గవాంమూత్రంచతుర్గుణమ్ । ఘృతశేషంపచేత్సర్వం తథాపానేప్రయోజయేత్ భూతోన్వాదమపస్మారం నాశయేద్భ్రష్మరాక్షసమ్ ॥

తా. ఇంగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని దినుసుకు 5 పలముల చొప్పున దంచి చూర్ణముచేసి నెయ్యి 64 పలములు నేతికి నాలుగింతలు గోమూత్రముగలిపి ఘృతము శేషించునటుల కాచి నేవించిన భూతోన్వాదము అపస్మారము బ్రహ్మరాక్షసు వీనిని హరింపజేయు.

భూతోన్వా దాపస్మారములకు విజయఘృతము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ఉగ్రగంధాపలం పంచపటోలం పర్వటం తథా । పిప్పలీశ్యంగ బేరంచ పంచపంచపలంతథా । బ్రాహ్మీ రసశ్చప్రస్థార్థం ఘృతప్రథేవిపాచయేత్ । త్రిఫలాత్రికటూ శీరలగునా పంచకోలకమ్ । ఏతన్నిష్కంప్రయుంజీత యథాగ్నిబలమాత్రయాభూతోన్వాదమపస్మారం వాతికంపై త్రికంజ్వరమ్ । శ్లేష్మకం సాన్నిపాతంచ శీతకం విషమజ్వరమ్ । పాదమాత్రేణ నశ్యంతిప్రోచ్యతే విజయఘృతమ్ ॥

తా. ఓమపుపొట్టు చేతిపొట్ల పర్వాటకము పిప్పళ్ళు అల్లము వీనిని దినుసుకు 5 పలములచొప్పున చూర్ణముచేసి అందు మోడుగచెక్క రసము $\frac{1}{2}$ ప్రస్థము నెయ్యి ప్రస్థము త్రిఫలములు త్రికటుకములు వట్టిచేరు వెల్లులిపాయలు పంచకోలములుఅనువాని చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక నిష్కము చొప్పున గలిపి ఘృతపక్వముగకాచి అగ్ని బలానుగుణ్యముగ నేవించిన భూతోన్వాదము అపస్మారము వాతశ్లేష్మకం సన్నిపాత శీత విషమజ్వరములు హరించు.

గంధక పిష్టి.

శ్లో॥ గంధకంపలమాదాయ తులసీరసమర్దితమ్ । త్రిదినంగోచలే
పాచ్యం డోలాయంత్రేప్రయోజయేత్ । తత్సమంపారదం
దత్వాచ్చార్ద్రాకేణదినత్రయమ్ । అష్టమాశేన నేపాశం త
త్రవిన్యస్యవారిభిః । ఆర్థ్రాకస్య త్ర్యశంమర్ద్యం భవేద్గంధ
కపిష్టకమ్ । తత్పిష్టకం ప్రయూజిత చతుర్వల్లప్రమాణకమ్ ।
సప్తవారప్రయోగేణ సోగ్ధాదతిమిరంజయేత్ । వాతశ్లే
ష్మాంతరాణోగ్యాహాన్యాదత్రనసంశయః ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకమును ఖల్వములోనునిచి తులసియాకు రస
ముతో 3 దినములు మర్దించి ముద్దచేసి యెండించి 2 మడతలుగ బట్టలలో మూటగట్టి
గోమూత్రముతో డోలాయంత్రమున వండి పైగంధకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసినరస
మునుచేర్చి ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 3 దినములు మర్దించి యెండించి ఔ
షధమునకు రి-న భాగము శుద్ధిచేసిన నేపాశములగలిపి అల్లపురసముతో 3 దినములు
మర్దించి కరాటములోనునిచి పూటకు 4 వల్లములయెత్తును బోడతరము బ్రహ్మాదండి
అనువాని రసానుపానముతోడ 7 దినములు నేవించిన తిమిరముతో గూడియుండు
యన్మాదమును వాతశ్లేష్మమువలన జనించిన గోగములు నిస్సంశయముగ హరించు.
(మఱియు బ్రాహ్మీఘృతానుపానముతోడగాని లేక పంచగవ్య ఘృతానుపానము
తోడగాని లేక విజయ ఘృతానుపానము తోడగాని లేక కల్యాణ ఘృతానుపాన
ముతోడగాని లేక దశమాల కషాయానుపానము తోడగాని లేక అల్లపురసాను
పానముతోడగాని లేక పిప్పలితోడగాని నేవించిన సగోష్వాదములు హరించు.
దీనియందు శీతకరద్రవ్యములు బ్రగ్రెనెయ్యి బ్రగ్రెపాలు బోడతరపుకూర అనువానిని
నేవించుట కడ ప్రశస్తంబు.)

అపస్మాగోష్వాదములకు విజయగుళికలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సూతంచ గంధకం లోహం విషం చిత్రక
పత్రకమ్ । విశంగం శేనుకా ముస్తాచెలా గ్రంథిక కేస
రమ్ । కటుత్రయంచ త్రిఫలా నేపాశం శుల్బభస్మకమ్ ।
ఏతాని సమభాగాని గుడద్విగుణ సంయుతమ్ । సర్వంలేఘ్న
టికాం కృత్వా చణకానాం ప్రమాణతః । ఏకైకాం

భక్షయేన్నిత్యం తాసాం మధ్యే విచక్షణః । కాసేశ్వసే
క్షమేగుల్మే ప్రమేహే విషమజ్వరే । తృష్ణాయాం గ్రహణీ
రోగే శూలపాండ్వా మయేషుచ । మూత్రకృచ్ఛే మూ
ఢవాతే గర్భరోగేచ దారుణే । క్రిమిరోగేచ మందాగ్ని
పీనసేహల్యదరేషుచ । అర్కస్సుచాతిసారేషు కుక్షిరోగేశశ
గ్రహే కంఠూగద్యేద్రుజాయాం హిక్మాయామూర్ధ్వ
వాతకే । అపస్మారేతథోన్మాదేరక్తపృథ్వాచదారుణే । సర్వాం
గేషుచకుష్ఠేషు నిఖిలాస్యశ్శరీషుచ । లూతాయాంస్సనిపా
తేషుసర్పదప్తేచవృశ్చికే । హస్తపాదాదిరోగేషు సర్వేషు
ఘటికాహిల । జమూఖ్యాభక్షితాయేయం బ్రహ్మణాచో
దితేశ్వరే ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన నాళి
చిత్రమాలము ఆకుపత్రిక వాయువిడంగములు కేణుకలు తుంగముపైలు యేలపలు
గ్రంధితగరము నాగకేసరములు త్రికటుకములు త్రిపలములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు
తామ్రభస్మము వీనిని సముభాగములుగ ఖల్వములోమనిచి చూర్ణముచేసి దీనికి గం
డింతలు బెల్లముగలిపి 4 రూములు మర్దించి పెనగగింజలంలేసి మాత్రలుచేసి ప్రతి
దినమునందొక్కొక్కమాత్రము నేవించిన కాసము శ్వాసము క్షయము గుల్మము ప్రమే
హము విషజ్వరము దస్పి గ్రహణీ శూల పాండువు మూత్రకృచ్ఛము మూఢవాత
ము భయంకరమైన గర్భరోగము క్రిమిరోగము మందాగ్ని పీనసము వుదరములు
ఆర్కస్సు అతిసారము కుక్షిరోగము గళగ్రహము దురద తొమ్మునొప్పి యెక్కిక్కు
క్షోద్ధ్వవాతము అపస్మారము వున్మాదము దారుణమైన రక్తవృద్ధిరోగము సర్వాం
కుష్ఠము సర్వాశ్శరులు లూతసన్నిపాతము సర్ప వృశ్చిక దుష్టవిషములు హస్తపాదా
దులయందలి రోగము మొదలగువాని నన్నియు హరింపంజేయునని యాశ్శరునికి
బ్రహ్మవచించె.

అపస్మారోన్మాదములకు ప్రసిద్ధమైన నన్యములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పిష్టాహ్యసామూర్ధ్వలానినన్యం గోవారి
ణాబుద్ధివిబోధరాయ । ఏనంకుసుంభస్వరసేనయ్యంతంఠమీద్ర
బృందంశమనోచ్ఛశీఘ్రమ్ ॥

తా. ఉత్తరేణువిత్తులను గోమూత్రముతోగాని లేక కుసుంబాపువ్వుల స్వర సముతోగాని నస్యము చేయించిన అపస్మారము వున్మాదము శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రికటుంచిత్రకంచై వలాంగలించేంద్రవా రుణీమ్ । వచామఘకబీజానిత థాపాతానదీఫలమ్ । తాశకం వత్సనాథంచాప్యంతోలమౌర యగ్మకమ్ । ఏవంపంచదశ పోక్తాన్యమభాగాంశ్చ కారయేత్ । సూక్ష్మచూర్ణీకృతంచై వనిర్గుండీతింత్రిణీరసైః । ఆర్ద్రకస్వరసైర్య క్తంత్రివిధైశ్చవిచ ఙ్గణః । ఏవంనస్యంప్రదాతవ్యమర్కమూలరసేనచ । అపస్మారంచహృదోగంవాతసంకులమేవచ । ధనుర్వాతంగ్రహంచై వాప్యన్మాదంసన్నిపాతజిత్ । పూజ్యపాదకృతోయోగః స రాణాఃపాతకారణాత్ ॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము చన్నచర్లగడ్డపాపరవేరు వస యిప్పగించు చిరుబొద్దివేరు సముద్రపాడవిత్తులు శుద్ధిచేసిన తాశకము శుద్ధిచేసిన నాభి పూ దుగకొవలు సర్వమౌరము యవమౌరము యా పదియైదుదినుసుల సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి వావిలియాకురసము చింతాకురసము అర్జునరసము అమవానితోగాని లేతజిల్లేడు వేళ్ళరసముతోగాని మర్దించి తల్లవేలునటుల వెలికల మంచముపై పరుండబెట్టి 4 దినములు నస్యము చేయించిన అపస్మారము తొమ్ము నొప్పి వాతరోగము ధనుర్వాతము గ్రహదోషము వున్మాదము గన్ని పాతములు (కాకి పోహలు కుండేటితెగులు) మొదలగురోగముల హరింపంజేయునని పూజ్యపాదమహా ముని మావపహితార్థమై వచించె. (మఱియు యీనస్యముల చేయించుచు లోపలికి నావధనేనం చేయించుచుండిన అపస్మారములు వున్మాదములు హరించు)

ఉ॥ తెల్లమి నాలనేతను ధృతించలవంటి జిబ్బు వోసియుం । జిల్లేడు నున్నచీల్కల విశీర్ణములం దొలగించి యుండులో । వేల్లజముంచి వేచియును వేగి చూర్చిరసాన గల్పియున్ । సల్లలితంబు నస్యములు సల్పిన మానను దత్తురంబులున్ ॥

తా. (ఆదిత్యవారముతోగూడియుండు అమావాస్యయుండుగాని) లేక ఆదిత్య వారము నాడుగాని జిల్లేడు మిడతలబెచ్చి వానితలదీసి వారిగర్భములో మిరియముల

నుంచి యెండించి చూర్ణముచేసి 2 సెనగ గింజలెత్తును ఖల్వములోనుంచి అల్లపురస మతో బాగుగనూరి యందు 3 నూనెబొట్లుగలిపి 4 మారులు న్యాయము కేయించుటయే గాక పూర్వోక్తాపధములలో దేనియొక్క సేవనసేనిచేయించిన అపస్మారముపుష్కాదము హరించు. ఘటియు పూర్వోక్త చతుర్విధ న్యాయము అపస్మారోన్మాదముల హరింపంచేయుటయందు ప్రసిద్ధంబులుగుటచే వానిలో ప్రతిదానిచే 4 మారులు న్యాయముచేయించిన అపస్మారోన్మాదములు హరించు.

క॥ నింబఫల ఖండ్ములలో పంబిన చూర్ణంబు నల్లప్రత్తాకు రసం । బుంబోసి మఱియు నొకమా । సంబు భుజియింప మాను జాదసములువే ॥

క॥ ఇల జీలకఱ్ఱ సొంటియు ॥ దుల్లములను సమంబుగూర్చి తుది జంబఫలం । బుల పులుసుగలిపి త్రాగిన ॥ దలకుచు జనిపోవుమేటి దత్తూరంబుల్ ॥

క॥ వెసనిమ్ము కిణిపిచెక్కల । రసమును మిరియంబుగూర్చి రమణనుగ్రోలె ॥ వసుధను న్మూదంబుల । పసచెడి భువి మానిపోవు బ్రజలకు నెల్ల ॥

క॥ తెల్లగలిజేరువేరును । మొల్లంబుగ బ్రహ్మదండి మూడగు కాయ । ల్లల్లపు రసమున నన్యము । సల్లలితము జేయ మాను జాందసములువే ॥

అపస్మారములకు విజయవర్పటి రసము.

శ్లో॥ సూతగంధక తామ్రాణిసమభాగానికారయేత్ । శూతపాదే నదాతవ్యం వత్సనాథం భిషగ్వరః । కృత్వా కజ్జలికాంతా రంసూతతులం వినిశీపేత్ । గంధకం మర్దయేత్పశ్చాత్కజ్జలి జాయతేతథా । ఘృతాభ్యక్తేతుతన్మార్జ్యం పచేదాయసభా జనే । యేపం ద్రవత్వమాయాతి తతోమోద దశేషేత్ । పచ సేనోపదేశేన కర్తవ్యఃపర్పటిరసః । రోగశాంత్యైప్రయో క్తవ్యో హ్యష్టగుంజాప్రమాణతః । మత్తుర బీజసంయోగా న్మహోన్మాదవిశోధకః । అపస్మారనిహంత్యాశు వ్యోష

నింబ దళైస్ససా । పర్వటీ రసగుంజాష్టా బ్రాహ్మీఘృతసః
న్వితమ్ । ఖాదయేక్రోగిణంపై ద్యోహ్యపస్కారాపనుత్తయే

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము యివి సమక
ములు శుద్ధిచేసిన వసనాభి రసమునకు 4 వ భాగము రజితభస్మము రసమునకు
భాగము యిటుల వీరినెల్ల ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలె మద్దించి పిదప దీనికి
ముగ శుద్ధిచేసిన గంధకమునుగలిపి మరల కాటుకవలెమద్దించి యినుసపాత్రలో
నొకింత నెయ్యిగలిపి వండిన యది ద్రవించు. దాని నరటాకులోనునిచి అప్పడ
వలె నిప్పలోగాని చూర్ణముచేసి 8 గురిగింజలయెత్తునువు మ్మైత్తవిత్తులు చూర్ణాను
నముతోడ సేవించిన గొప్పయు న్నాదమును హరింపంజేయు. మఱియు త్రికట
ములు వేపయిగుళ్ళు అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అపస్మారమును శీ
ముగ హరింపంజేయు మఱియు 8 గురిగింజలయెత్తుచుపర్వటీరసమును బ్రాహ్మీఘృ
నుపానముతోడ సేవించిన అపస్మారము హరించు.

శ్లో॥ బ్రాహ్మీశుంఠీ వచాకుఠం నీలొత్పలక సైంధవమ్ ।
పిప్పలీ మషినంచూర్ణ్య బ్రాహ్మీ ద్రావేణభావయేత్ ।
సప్తధా సవని తేన సగ్నిప్త్యా విపచేద్భృతమ్ ।
నన్యే దున్నాదశాంత్యర్థ మపస్మారంచ నాశయేత్ ॥

తా. బ్రహ్మదండి శొంఠి వస చెంగల్వకోష్ఠ నల్లకలువ సైంధవలవణు
పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బ్రాహ్మీరసముతో 7 చూర్ణ భావ
చేసి వెన్నలోగలిపి ఘృతముగకాచి నన్యము చేయించిన వున్నాదము అపస్మారము
హరించు.

శ్లో॥ వరాహ కర్ణరక్షేన కర్కోట్యా నన్యమాచరేత్ ।
అథవా నరమూత్రేణ హ్యుచ్చత్త స్యాపినన్యతః ॥

తా. పండిచెవి రక్తముతో గొడ్డుకాకర గడ్డనుమారి నన్యము చేయించిన
అపస్మారము వున్నాదముహరించు. ఉమ్మైత్తవిత్తులను నరమూత్రముతోనురివన్యము
చేయించిన వున్నాదము అపస్మారము హరించు.

శ్వేతాపరాజితాది నన్యము.

శ్లో॥ శ్వేతాపరాజితామూలం విజయా మూలమేవచ ।
నరమూత్రేణ సంపిష్య నన్యంవాతను దమ్భతమ్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవేరు కరక వేరు వీనిని సరమాత్రముతోనూరి వస్యము చేయించిన వాతాపస్మారము హరించు.

శ్లో॥ ఉన్మత్తకాసనాస్థీని ఘృష్ట్యా తేనేనవాకుచీమ్ | శ్వేతాపరాజితామూలం కణ్ఠేధార్యంసదాబుధైః | నిర్గుండీదండకంఛిత్వా హ్యపస్మారోవిముచ్యతే | పర్వతీరసగుంజాష్టౌ దుత్తూరంబీజపంచకమ్ | గోఘృతేనచసంయోజ్య ఖాదయేన్మాదనోదనే | సఘృతంచూషమన్తంచపాయయోద్భృతమగ్ధకమ్ | నింబతైలం సనూదాయలింపేదాపాదమస్తకం | గుర్వన్నంపాయసందద్యాచ్ఛమ్మంశౌకంచవర్జయేత్ | యద్వాసంరక్షయేత్తంచయావచ్ఛంశిం నగచ్ఛతి | మహేశ్వరాఖ్య ధూపంచ పూప ఏతత్సతతంనిశి ॥

తా. ఉన్మత్తవిత్తులు వేగింకత్తులు భావించివిత్తులు తెల్లగంటెనవేరు వావిలి కాడలు వీనిలో దేనినైననునూరి చెవిలో నుంచికొనిన అపస్మారము హరించు మఱియు రి గురిగింజలయెత్తు పర్వతీరమును 5 వు మ్మెత్తవిత్తుల చూళ్ళును ఆవునేతి లోగలిపి యీ యనుపానముతోడగాని లేక నేతితోగూడియుండు మినుపకట్టు యొక్క యనుపానముతోడగాని నెయ్యి పాలు అనువాని యనుపానముతోడగాని గేవించిన వున్మాదము హరించు, మఱియు నున్మాదరోగికి పాదము మొదలు శరము వరకు వేపనూనెను లేపము జేయుటయేగాక జడాన్నమును పాయసము నొసంగవలయు. ఎండిన కూరల నొసంగవలయు. మఱియు నున్మాదము శమించువఱకు వున్మాదరోగిని కడుజాగరూకతతో గాపాడవలయు. రాత్రులయందును మహేశ్వర ధూపము నొసంగవలయు.

మాహేశ్వర ధూపము.

శ్లో॥ శ్రీవేష్టదారు బాస్థీకం ముస్తాకటుకకంనిశా | సర్వ పా నింబపత్రాణి సందనంత్రిఫలావచా | బృహతీసర్పనిర్మోక కార్వాసాఢీయవాతుపం | గోశ్శృంగం బస్త్రోమాణి బర్హిసింఘబిడాలిబిట్ | ఛాగరోమమృతంచేతి బస్త్రమూత్రేణభావితం | ఏష దూహేశ్వరోధూప స్సర్వ గ్రహనివారకః ॥

తా. శర్దరసము దేవదారు యింగున తుంగముపైలు కటుకరోహిణి ససపు
ఆవాలు వేపాకు చందనము త్రిఫలములు నస సేలములక పాముకూసము స్రుతి
విత్తులు యవలపొట్టు ఆవుకొమ్మ గొట్టవెంట్రుకలు నెమలియాకెలు పిల్లివిష్ణుము మేక
వెంట్రుకలు నెయ్యి వీనిని నేకముచేసి గొట్టెయూత్రమునో భావనచేసి భూపమావేసిన
శర్వగ్రహములు నివర్తించు.

భూతోన్మాదములకు మంత్రము.

జోరీజోరీ బ్రహ్మనుజోరీ పుపరే విఖుపణిరేపుఖు ।

జాయీరేవిఖు । ఉత్తరేనునఖారే । తుజేశిద్దు ।

దేవాగురువాచి । శిద్దు । ఓంగురుప్రసాదం ॥

తా. అను నీ మంత్రముతో నిమ్మకాయల మంత్రించి తినిపించవలయు. మ
ఱియు నీ మంత్రముతో వేడినీళ్ళను చన్నిళ్ళను మంత్రించి పోయవలయు.

శ్లో॥ ఇంద్రవారుణికా మూల మారనాశీన పేషితం ।

అపస్మార హరంనన్యం భూతప్రేతస్య కింపునః ॥

తా. పాపరవేరును కలితోనూరి నన్యముచేయించిన అపస్మారము (ఉన్మాద
ము) భూతప్రేతములు నివర్తించు. మఱియు యీ నన్యములను 6 మార్లు చేయించ
వలయు. అపస్మారోన్మాదవర్గ సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి సాధ్యంబులగువానికే
ఱికిస్సింపవలయు. పూర్వోక్త బౌద్ధధర్మము కష్టసాధ్యములగు యపస్మారోన్మాద
ముల సగాహరింపజేయు. మఱియు నపస్మారోన్మాద నివారణార్థంబై పంచగవ్య
ఘృతమును కల్యాణఘృతమును సేవింపవలగు.

అపస్మారోన్మాదముల్యయంను పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శత్రూరణాలిగోధూను ముద్గయూషమ్

తాదయః । ధాత్రీపటోల కూశ్మాడి తండులీయక వాస్తుకం ।

కషిత్తం దాడిమంద్రాక్షా లఘుపిత్త హరాణిచ । ఉన్మాదే

చిత్తవిభ్రంశే హ్యపస్మారే హితంవిదుః ॥

తా. పాన్నగంటికుర లేక నెమలిజుట్టాకు రాజనపుభియ్యము గోధుములు
పెసరకట్టు నెయ్యి మొదలగునవి పుసిరికకాయ పొట్లకాయ నూదురుగుమ్మడుకాయ
పిత్తికుర చక్రవర్తపుకుర వెలగపండు దాడింబపండు ద్రాక్షపండు లఘుకరద్రవ్య

ములు పిత్తశూర ద్రవ్యములు యివి వున్నాదము చిత్తవిభ్రమ అపస్మారము అనువాని
యందు పథ్యకరంబులు.

అపస్మారోన్మాదములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ మద్యం విరుద్ధాశనముష్ణభోజనం నిద్రాక్షుధాత్మ ట్టుతవేగ
ధారణమ్ ॥ తిక్తానితీక్ష్ణాని భిషక్సమాదిశే దున్నాదరోగోప
హతోహిగర్హితమ్ ॥

తా. మద్యము విరుద్ధాన్నము వుష్ణకర భోజనము వీరిని శేవించుట నిద్ర
ఆలిదప్పి తుమ్ములు మలమూత్రవేగము వీనినడ్డగించుట చేచు తీక్ష్ణముగల ద్రవ్యముల
శేవించుట యివి యపస్మారోన్మాదములయం దపథ్యకరంబులు.

మరణ సూచకములు.

క॥ [కాశీకంఢే] ఆయురవసానకాలం ॥ బేయనుపునఁ దెలియ
వచ్చు నెఱింగింపుముగాం । గేయయరిష్టాగ్ధమనము । లేయప
శకునములుసూచి యెఱుంగంగదగున్ ॥

వ॥ అనినఁ గుమారుం డతని కిట్లనియె.

గీ॥ వామనాసాపుటమున నెవ్వనికేని । గాలియచ్చావ్వసనిశ్వా
సగతిఁజరించు । బింగళానాడినడువదు పెద్దయేని । వాడు
మూఁడబద్ధములకు నిర్యాణమొందు ॥

గీ॥ ఒండెమూఁడహోరాత్రంబు లొండెనేని । రెండహోరాత్ర
ములుసంచరించు హేళి ॥ నరునికెవ్వనికోక్కవత్సరముగాని ।
బ్రదుకఁడండ్రు సుధర్మణీప్రాణనాథ ।

క॥ నాసాపుటయుగమున ని । శ్వాసోచ్ఛ్వాసానిలములుసరి
యైనడచున్ । వాసరము లెవ్వనికెఱిది । మాసత్రితయమున
వాఁడు మరణముబొందున్ ॥

క॥ ప్రాణానిలమెవ్వనికీని । ఘ్రాణపుటియుగ్మకమునఁబ్రవహించు
కసం ॥ క్షీణమయి నోర వెడలునొ । బ్రాణమతఁడుదోఁగ
వాసరత్రితయమునన్ ॥

గీ॥ అదరిపాటెవ్వఁ డీక్షించురాకసమున । హాటకపుఁగృష్ణసింగ
భుండై నపురుషుఁ । డాతనికినత్సరత్రయంబవధిసూపెఁ । బ్రా
ణధారణమునకిల్వలాసురారి ॥

ఉ॥ తుమ్మునునిండ్రయంబునిజతోయమలంబులు నొండె నొండె
మూ । త్రమ్ముమలమ్ము దుమ్ము బలదార్థ్యము చాలకయెవ్వఁ
డేనినొ । కుమ్ముడిమత్స్యజిండు నతఁడుండఁడుప్రాణముతో
డఁగూడియే । కమ్మగువత్సరమ్ము గడఁగాచిన పిమ్మట వాస
రార్థము ॥

ఉ॥ కానఁడరుంధతిఁ ధృవునిఁగానడు విష్ణుపదత్రయంబును ।
గానఁడు మాతృమండలము గానడు గన్నులుగల్గియేనియే ।
మానవుఁడమ్మనుష్యునకు మానములాఱు విరామమొండఁ
గాఁ । గానఁగవచ్చుఁగుంభధివకాలుని బంధురసారవీధికల్ ॥

గీ॥ దృఢవివేకయరుంధతీ వేవిజిహ్వ । వాసికాగ్రంబు ధృవుఁడి
ల్వలాసురారి । విష్ణుపదమదిభూమిధ్యవీధియనఘ । మాతృ
మండలమక్షి పద్మముయునీంద్ర॥

సీ॥ అసితాదివర్ణంబువాన్లుదిరసమును । నన్యథాబావంబునందె
నేని । దంతోష్ఠకంధరాతాలుజిహ్వగ్రంబు లొండొక్కవర్ణం
బుకొందెనేని । కణ్ఠేంద్రియంబులు గనునోయి కొలుకులు ।
ధూమధూమ్రత్వంబు దొరసేనేని । నాఖండలీమకంబగుధనుఁ
ఖండంబు । నభముపై రేయిగన్పట్టునేని । నాఱుమాసము
లకుమర్త్యుడై స్తమించు । వడిగ నేతెంచి యూసరవల్లితొండ ।
పాదములనుండితల దాఁకఁబ్రాకినేని । నతడు మాన్మౌనము
లఁజూచు యమునిమొగము ॥

గీ॥ జలకమాడినపిమ్మటఁ జరణములను । హృదయముననీళ్ళు పీ
గంబయిగురఁబారు । దర్పణమునీడ దోచునాతామ్రకాంతి ।
నెవ్వనికివాడునాత్మెల్ల నేగుదవిక ।

వ. మఱియు ఛాయాప్రకంపంబు మతిభ్రంశంబు చంద్రద్వయ
సూర్యద్వయదర్శనంబు పగలుతారకావీక్షణంబు రాత్రిదారకానభి
వీక్షణంబు గంధర్వనగరావలోకనంబు పిశాచనృత్తవీక్షణంబు శ్రవణ
ధ్వనిహాని స్వప్నంబునందుఁ బిశాచఖరవాయుస భూతప్రేత శునక
గృధ్ర గోమాయుబాధపాశురాశి యూపదండ వల్మీకానోహణంబుదై
లాభ్యంగనముండనంబులు మరణసూచకంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ
నమశ్శివాయ సర్వత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీఘరేణ వైద్యజన
శిరోభూషణ. నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
ఉన్నాద పస్మారరోగ నిదాన తత్సాధ్య
సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన భిక్షాపథ్య
లక్షణయుక్తంవింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— ఏ క వింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ భూధరం మేరుకోదండం వేదాశ్వంపురనాశకమ్ ।

సర్వలోకపతింశంభుం లింగమూర్తిమహంభజే ॥

తా. భూమే రథముగలవాడు మేరుపర్వతమే ధనుస్సుగలవాడు వేదములే యశ్వములుగలవాడు త్రిపురసంహారకుడు సర్వలోకమునకు ప్రభువు లింగస్వరూపుడు నగు యీశ్వరుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క ఏకవింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

భగందరోత్పత్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] త్సుదార్తస్తునభుంజీత తృష్ణార్తో నపి బేజ్జలమ్ ।

తృష్ణార్తో జాయతే గుల్మీ త్సుదార్తస్తు భగందరీ ॥

తా. ఆకలిగలిగినపుడు భుజింప కు డుటవలన భగందరకోగంబును దప్పి గలిగినపుడుదకమును పానము నేయకుండుటవలన గుల్మరోగంబు జనించు.

భగందర స్వరూపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదస్యద్వ్యంగుళేదేశే పార్శ్వతఃపిటికా

రిక్తౌత్ । భిన్నోభగందరోజ్ఞేయ స్సచపంచవిధోమతః ॥

తా. నడుమునకు ప్రక్కన రెండంగుళముల ప్రదేశమున 1 కురుపుజనించి స్కటముగ పొట్లతో కూడి పగిలిన భగందరమనంబడు. ఇది 5 విధంబులు.

భగందర పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ కటిక పాలనిస్తోద దాహకంఢూ రుజాదయః ।

భవంతి పూర్వరూపాణి భవిష్యతిభగందరే ॥

తా. నడుము తలపుర్ర వీనియందు పొట్లుగలుగుట మంట దురద మొదలగు పద్రవములుగలుగుట యాలక్షణములవలన భగందరముజనించునని తెలియవలయు.

భగందర భేదములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] వాతాద్భిన్నా రుహోవర్ణః పిత్రాద్రక్తో భగందరః । కశాచ్ఛ్వేతో ఘసస్రావః కంఢూకఠినతాయుతః । శంబూకావర్తవన్నాడీ ఓటికా గోస్తనాకృతిః । బహువక్తస్సృవేద్రాఢః క్రిమియుక్తస్త్రిదోషజః । బౌదాసీన్యాద్యభాష్కవ్యం రేతోమూత్రపురీషకమ్ । వసావత్స్రవణేషకవ్యం కష్టసాధ్యో భగందరః । త్రిదోషోత్థో వ్యసాధ్యశ్చ తుతజశ్చ విశేషతః । అథ సర్వప్రయత్నేన పాకఃకార్యో భగందరే ॥

తా. పగిలియెఱుగ నుండిన వాతభగందరమనియు రక్తవర్ణముగనుండిన పిత్రభగందరమనియు తెలుపు కడుస్రావము దురదగలదై కఠినంబుగనుండిన క్షేష్ణభగందరమనియు నాడిన త్రగులవలె జుట్టుకొని గోస్తనాకారమై పిటికలతో వ్యాప్తంబై నుండిన శంబూకావర్త భగందరమనియు పెక్కురంధ్రములతోగూడి నిక్కుటంబుగ పులిసీరును గార్చుచు క్రిమియుక్తంబై యుండిన త్రిదోష భగందరమనియు తెలియవలయు. భగందరమును చికిత్సింపక నుపేక్షించుటచే పండి రేతో మూత్రపురీష మితి వసవలె స్రవింపంజేయు. ఇట్లులపండిన భగందరము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజ భగందర మసాధ్యము. తుతజభగందరము కడుసాధ్యము. ఐనను భగందరములను సర్వప్రయత్నములచే పండునటులం జేయవలయు.

శతపోనక భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ కషాయరూక్షై రతిరోపితోనిల స్వపానదేశే పిటికాం కరో

తియ్యామ్ । ఉపేక్షణాత్పాక ముపైతిదారుణం రుజాచభిన్నా
రుజాభేనవాహినీ । తత్రాగమో మూత్ర పురీష రేతసాం
వ్రణైరనేకై శ్శతపోనకం వదేత్ ॥

తా. ఒగరు రూక్షగల పదార్థకేవలవలన మిక్కుటముగ వాతము బ్రూ
పించి గుదస్థానమున కురుపును గలుగఁజేయు. ఆది యుపేక్షింపబడుటవలన భయం
కరమైన పాకముగలదై పగిలి పోటుతోగూడి యెఱ్ఱనై మరుగుతోగూడినచీమును
స్రవించుపంజేయుచు ననేకవ్రణములుగలదై వానిఛిద్రములవలన మూత్రమలశక్లముల
స్రవించుపంజేయుచుండిన శతపోనక మనంబుడూ. జల్లెడవంటి ఛిద్రములు గలదియగు
టంజేసి శతపోనకమని జెప్పంబడు.

ఉష్ట్రశిరోధర భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రకోపనై పిత్త మతిప్రకోపితం కరోతిరక్తాం విటికాం గుదా
శ్రితామ్ । తదాశుపాకాహి మపూయవానీ భగందరం
తూష్ట్రశిరోధరం వదేత్ ॥

తా. పిత్తకర పదార్థకేవలవలన పిత్తంబంధకముగ ప్రకోపించి గుదస్థానమున
వాంఁటె మెడతో సమానమైన యెఱ్ఱనిపడుపును గలుగఁజేయు ఆదితీవ్రముగ పండి
వేడిగ చీమును స్రవించుపంజేయు. ఇదియ ఉష్ట్రశిరోధర భగందర మనంబుడు.

పరిస్రావీ భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ కంఠూయనో ఘనస్రావీ కఠినో మందవేదనః ।
శ్వేతావభాసః కఫః పరిస్రావీ భగందరః ॥

తా. కఫజభగందరమున దురదగలుగుటవలన ట్టిగ చీము స్రవించుటకురుపు
కఠినముగనుండుట వొక్కింపలేటొగులగుట తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది
పరిస్రావీభగందరమని తెలియవలయు.

శంబూకావర్త భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ బహువర్ణ రుజాస్రావాః విటికా గోస్తనోపమాః ।
శంబూకావర్తనన్నాడీ శంబూకావర్తకోమతః ॥

తా. ఆవునండ్లవలె ననేకశురుపులుగనించి పలువిధములైన వర్ణములు వేదన సావముగలదిగ నుండుట వ్రణము నత్తగుల్లయందలి సుడితో సమానముగ నుండుట లక్షణములుగలది శంబూకావర్త భగందరమని తెలియవలయు.

ఉన్మార్ది భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ క్షృణ్మత్స్యతిః పాయుగతాభివర్ధదే హ్యుపేక్షణా త్స్యైకృమ
యోవిదార్యతే । ప్రకుర్వతేమార్గ మనేకధాముఖై ర్యత్రై
స్తమన్మార్ది భగందరంచదేత్ ॥

తా. ముండ్లు మొరలగువాని యభిఘాతమువలన గుదసమీపమునందు గలిగిన గాయము నుపేక్షించుటవలన వృద్ధి జేరి గుదమువరకు వ్యాపించి పురుగులలోగూడి గిలి యనేక చిద్రములుగల వ్రణములచే వ్యాప్తంబై యుండిన పున్మార్ది భగందరంబును, (ఇదే క్షతజ భగందరమనియు జెప్పబడు.)

భగందర సాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఘోరాస్సాధ్యుత్తుం దుఃఖా సర్వవిపభగందరాః ।
తే వ్యసాధ్య ప్రియోషోధః క్షతజశ్చ విశేషతః ॥

తా. సర్వభగందరము లసాధ్యంబులు వానిలో ప్రియోషజ భగందరము, కడు సాధ్యము క్షతజ భగందర మన్నిటికన్న మిక్కిలి యసాధ్యము.

అసాధ్య భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ వాతమూత్రపురీషాణి క్రిమయశ్శుక్రమేవచ ।
భగందరాత్ప్రసవంతి నాశయంతి తమాతురమ్ ।
తణాపి తస్యకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి ॥

తా. భగందరమువలన వాత మూత్ర పురీష క్రిమి శుక్రములు వెడలిన రోగి బ్రతి జెందునని తెలియవలయు. ఐనను జీవించియుండువరకు చికిత్స జేయవలయు.

రవితాండవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం కుచూరీ రస
మర్దితమ్ । త్రిహంతే గోళకంకృత్వా హిండికాంతే నిరోధ

యేత్ । తయోస్సమేతామ్రపాత్రే శుద్ధేచ తామ్రలేపితేత్రం
 భాండంభస్మనాపూర్య చుల్యాం తీవ్రాగ్నినాపచేత్ । త్రియా
 మాంతే సముద్భృత్య చూర్ణయే త్స్వాంగ శీతలమ్ । జంబీ
 రస్యద్రవైః పిష్ట్యా రుధ్వాసప్తపుటేపచేత్ । గుంజై కం మ
 ధునాజ్యేన లిహ్యద్ధంతి భగందరమ్ । ముసలీ లశునంచాను
 ప్యారనాశయతంపిబేత్ । కర్తవ్యం మధునాహారం దివా
 స్వాపంచమైథునమ్ । వర్తయే చ్చీతమాహారం రసేస్మి రవి
 తాండవే ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు వీనిని
 ఖల్వములోనునిచి కలబంద రసముతో 3 దినములు మర్చించి ముద్దచేసి పైరసగంధ
 కములను సమముగ శుద్ధిచేసిన తామ్రమును గ్రహించి దద్దిజేసి దానిలో నాముద్ద
 నునిచి దానిపైచూసి సందులను లేపనముచేసి హండికా యంత్రమునందునిచి దాని
 నిండా బూడిచెబోసి పొయ్యిమీదనునిచి తీవ్రాగ్నిచే 3 ర్భూములువండి సాంగశీతల
 మున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి నిమ్మపండ్ల రసముతో 7 మార్లునూరి
 7 మార్లు పుటంబిడి యందొక గురిగింజయెత్తును తేనెతోగాని నేతితోగాని లేక
 నేలతాటిగడ్డలు వెల్లులిపాయలు అనువానిని కలితోనూరి యీ యనుపానముతోడ
 గాని నేవించిన భగందరము హరించు. ఈ రసనేవన కాలంబున మధురాహారముల
 జేయవలయు. పగటినిద్ర స్త్రీసంగము శీతకరారాహారములు అనువానిని వర్జింప
 వలయు.

భగందరములకు రసకర్పూర యోగము.

శ్లో॥ రసకర్పూరమాజ్యేన లిహేద్ధంతి భగందరమ్ ।

ముసలీలశునంచాను హ్యారనాశయతం పిబేత్ ॥

తా. రసకర్పూరమును నేతితో నేవించి వెంబడిగ నేల తాటిగడ్డలను వెల్లులి
 పాయలను కలితోనూరి త్రాగి భగందరము హరించు. (లేక తక్కులివేరు చూర్ణము
 నెల్లి వేళ్ళచూర్ణము దినమును 4 తులములు రసకర్పూరము 2 తులములు యిటుల వీనిని
 ఖల్వములోనునిచి గూడపాల వేళ్ళరసముతో మర్చించి 80 మాత్రలుచేసి 40 దిని
 ములు రేపుమాపు ఆపు నేతితోడ నేవించిన భగందరము లూతవ్రణము హరించు.

అపక్వభగందర చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ స్రావ్యంరక్తంవ్రణేజాతే జలూరంవాప్రదాపయేత్ ।

లాంగలీకృష్ణదుత్తార విషముష్టించలేపయేత్ ।
నిర్గుండాశ్చద్రవైఃపిష్ట్యా లేవయేద్వార్కమూలకమ్ ।
అవగోజిర్యతేగ్రంథీ రక్తమోక్షేకృతేపివా ॥

తా. అవక్ష్వమైన భగంధర వ్రణమున సారకాయబుట్టులు మొదలగువానిచే గాన లేక జలగలవలన రక్తముదీసి చన్నచర్లగడ్డ నల్లపుష్పైత్త విషముష్టి అను వానిని నూరిగాని లేక జల్లేడువేళ్ళను వావిలియాకు రసముతోనూరిగాని లేపనము జేసిన మానును.

వాతభగందరములకు విశంగాది వటికములు.

శ్లో॥ విశంగేంద్ర యవంకృష్ణా స్త్రీభిర్ద్విగుణ గుగ్గులుమ్ ।
త్రిఫలాం గుగ్గులాంశాంచ ఘృతేన సహమేళయేత్ ।
భక్షయే న్యధునాకర్షం మారుతోత్థ భగందరే ॥

తా. వాయువిడంగములు కొడిసెపాల పిప్పళ్ళు పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి గండింతలు శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము గుగ్గిలమునకు సముము కరకతాండ్ర యసిరికలచూర్ణము కలిపి నేతితో మర్దించి కర్ష ప్రమాణమును తేనె యనుపానముతోడ సేవించిన వాత భగందరము హరించు.

పిత్తభగందర చికిత్స.

శ్లో॥ [అయుర్యేదే] పితృధిక్యేప్రదాతవ్యోరహాయంరవితాండవః ।
వాకుచీ బీజచూర్ణం చాప్యమస్యా దుష్టవారిణౌ ॥

తా. పూర్వోక్త రవితాండవరసములో భావించివిత్తుల చూర్ణముగలిపి వుష్టా దకముతో సేవించిన పిత్తజ భగందరము హరించు.

శ్లేష్మభగందర చికిత్స.

శ్లో॥ సంమర్ద్యాజే కపోత్థస్య దాతవ్యో రవితాండవః ।
ఛాయాశుష్కం దేవదారు నిష్కార్ధం లవణంపలమ్ ।
పిష్ట్యా గోష్ణజలైః పీత్వా ప్యనుపాసేన తంజయేత్ ॥

తా. నేతితో మర్దించబడిన పూర్వోక్త రవితాండవరసమును సేవించి దేవదారు చక్కెను నీడనెండించి చూర్ణముచేసి యండగ్గనిష్కములో 1 పలము వుష్టగలిపి వుష్టాదకానుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మభగందరము హరించు.

జయంత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అర్చ్యనీకప్రే] జయంతీం వాజయాం ఖాదే త్సన్ధ్యోహంతి
త్రీదోషదమ్ ॥

తా. తక్కు లివేరు కూరనెల్లి చెక్క పీనినదంచ చూర్ణముచేసి నేనించిన త్రిదోషజ భగందరము తక్షణమున హరించు.

యష్ట్యాది లేపనము.

శ్లో॥ యష్టికాచా మృతాశుంఠీ వటపత్రం పునర్పవా ।
జలైఃపిష్ట్యా ప్రలేపోయం పిత్తోఽథ్థేతు భగందరే ॥

తా. అతిమధురము తిప్పతిగ శొంఠి మజ్జియాకు గలిజేరు పీని నుదకముతో నూరి లేపనముచేసిన పిత్తజ భగందరము హరించు.

శ్లేష్మభగందరమునకు కాంచన్యాది లేపము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కాంచనీ ద్వినిశాముండి మంజిష్ఠాచ శతావరీ ।
గంధకం భాతకీపుష్పం తుల్యం లవణపంచకమ్ ।
కన్యా ద్రవయుతోలేపః కఫోఽథ్థేచ భగందరే ॥

తా. దేవకాంచనము పసుపు మ్రానిపసుపు బోడతరము మంజిష్ఠి పిల్లిపీచర గంధకము ఆరెత్తుప్రస్థ పంచలవణములు పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో నూరి లేపనముచేసిన శ్లేష్మజ భగందరము హరించు.

విస్యందన తైలము.

శ్లో॥ సైంధవం చిత్రకందంతీం పలాపం చేంద్రవారుణీమ్ । గోమూ
త్రేష్టగుణేపచ్యాద్భ్రాగ్భ్రాచుష్టావ శేషితమ్ । క్వాథపాదంతీపే
తైలంకృష్ణాయసరజోఘృతమ్ । పచేత్తైలావశేషంచ శేనలే
ప్యం భగందరమ్ । అనాశ్యం సాధయత్యాశు పక్వం క్రిమి
కులాన్వితమ్ ॥

తా. సైంధవలవణము చిత్రమూలము నేలదంతి మోదుగపాపర పీనిని సమ భాగములుగ దంచి చూర్ణముచేసి యెనిమిదింశలు గోమూత్రముగలిపి అష్టావశేషముగ కషాయముకొచి వడియగట్టిరానికి 4 వ భాగమునూనె నూనెకుసమము అయస్కాంత

చూర్ణము ఆయస్కాంతచూర్ణమునకు సమమునెయ్యిగలిపి దిక్కుగ వండిలేపనముజేసిన ఆసాధ్యభగందరములు పురుగులతోగూడియుండు భగందరములు శీఘ్రముగ హరించు

విడంగాది లేపనము.

శ్లో॥ [చరకే] విళంగం త్రిఫలచూర్ణం పిప్పలీ మధుతైలకమ్ ।

లేపా ద్భగందరంహంత క్రిమీయక్తం నసంశయః ॥

తా. వాయువిడంగము త్రిఫలములు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి తేనె నూనెగలిపి లేపనముజేసిన క్రిములతోగూడియుండు భగందరములు (పులిసీరును గార్చడి భగందరములు) నిశ్చయముగ హరించు.

దార్ద్య క వ ర్తి.

శ్లో॥ స్నుహ్యర్క దుగ్ధదార్ద్యభి ర్వర్తింకృత్వా ప్రయోజయేత్ ।

భగందర ప్రణేశాంత్యై యోజ్యానాడీ వ్రణేషుచ ॥

తా. బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు వీనితో మ్రానిపసపునూరి వస్త్రము నకు బట్టించి వర్తిజేసి భగందర నాడీ వ్రణములయం దునిచిన భగందరములు నాడీ వ్రణములు హరించు.

చి శా ది వ ర్తి.

శ్లో॥ నిశాం సైంధవసిద్ధార్థ తౌద్రగుగ్గులు సంయుతామ్ ।

వర్తి ర్భగందరేయోజ్య తథానాడీ వ్రణేషుచ ॥

తా. పసపు సైంధవనణము తెల్లవాలు గుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెలోగలిపి బట్టకు పట్టించి వర్తిజేసి భగందర నాడీ వ్రణములయం దునిచిన భగందరములు నాడీవ్రణములు హరించు.

శ్వానాస్థి లేపనము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] భూతాంకుశస్య మూలాంతు ఖరరక్తేన సం

యుతమ్ । శ్వానాస్థి లేపనాచ్ఛాభశీఘ్రంహన్యా ద్భగందరమ్ ॥

తా. భూతాంకుశపువేళ్ళను చూర్ణముచేసి అందు గాడిచె నెత్తురునుగలిపి కుక్కుయెముకలు చాది లేపనముజేసిన శీఘ్రముగ భగందరములు హరించు.

కాలాగ్నిరుద్ర రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధ సూతం సమంగంధం మృతనాగం సతు
త్థకమ్ । జీరకం పైంధవం తుల్యం తిక్త కోశాతకీద్రవైః ।
పిష్టంతల్లేపనాద్ధంతి భక్షణాచ్చభగందరమ్ । రసః కాలాగ్ని
నామాయం ద్విగుంజం మృత్యుజిద్భవేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము నాగభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలు
తుత్తము జీలకఱ్ఱ పైంధవలవణము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి చేతు
వీరాకు రసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని
భక్షించుటయేగాక లేపనమును జేయుచుండిన మృత్యుతుల్యముగనుండు భగందరము
(సర్వభగందర ప్రణామలు) పొరించు.

సర్వప్రణామములకు రసరాట్టు

శ్లో॥ [సిద్ధిరసార్ణవే] కస్తూరీ హిమ రశ్మికుంకుమసితా జాతీఫలం
హాటకమ్ । చాంపేయంవృషహేమబీజవిజయా యష్టీజయం
తీవిషమ్ । ప్రత్యేకంవల్లచూనం ఘృతమధుసహితం తిక్త
మానందినాంతే ! కించిస్మూర్చాం భజంతే హరతిచ సమ
యే భక్షయే దిక్షుఖండాన్ । స్త్రిణాం గర్వాధికారం గమ
యతిసకలం వీర్యపాతంభయాతి । లింగాం తోయాతి వృద్ధిం
స్థిరతువపుషాం స్తంభ కృద్యోని భగ్నమ్ । సర్వాంగం సం
ధివాతం బహువిధ ప్రణతా గ్రంథిలూతా స్ఫుటంతి । పూ
యందుర్గంధ లూతాస్రవతిచ బహుళం తీవ్రదుఃఖేన యుక్త
మ్ । దాహంమోహంచతృప్త్యాం క్షయ క్రిమికృశతాం పీనసం
పాండురోగాన్ । గుల్మ్యాధ్మానంచ శూలాగ్రహణి గుదరుజం
కుష్మరోగం నిహంతి ॥

తా కస్తూరి పచ్చకర్పూరము కుంకుమపువ్వు పంచదార జాజికాయ స్వర్ణ
భస్మము నాగకేసరములు డొమ్మడోలుగడ్డ పుష్కే త్తవిత్తులు గంజావిత్తులు యష్టి
మడుకము తక్కులివిత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభినిని దినుసును వల్లప్రమాణము చొప్పున
ఖల్వములోనుంచి (రసకర్పూరము 1 భాగముగలిపిమర్దించి 2 పీనములరసకర్పూర

మందునటుల మాత్రముజేసి యందొకదానిని నేతితోగాని తేనెతోగాని 4 మం
డలములు నేవించిన సర్వాంగ సంధివాతము బహువిధ వ్రణము గ్రంధులు లూత
పగిలి చీముగారుట మర్దంధమైనలూత అధికముగ చీముగారుట కడుదుఃఖము దాహ
ము మోహము దప్పి త్తయము క్రిములు శరీరకృశత్వము పీనస పాండువు గుల్మము
ఆధ్మానము శూల గ్రహణి భగందరము కుష్టువు వీనిని హరింపజేయు. మఱియు
దీనిసేవనవలన నొకింతమార్చగలిగిన వానినివారణార్థమై చెఱుకుతుంటును భక్షింప
వలయు. మఱియు దీనినిసేవించెడివాడు దృఢశరీరిగ నుండిన కడువీర్యస్తంభనముగల
వాడై స్త్రీలతోరమించి వారిగర్భమును హరింపజేయుటయేగాక వృద్ధింజెందిన లిం
గముగలవాడై యోనినిభగ్నము నేయు. — (పథ్యము, పగటియందు ఆవుచల్లతోగూడి
యందు అన్నమును రాత్రియందుక్షిరాన్నమును చప్పిడివంటకమును నేవింపవలయు)

వ్రణాంతిక రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దరదంచైక భాగంతు షడ్భాగంచాపిగంధక
మ్ । నూతరాజేనచైకేన తదర్థంమృతనాగకమ్ । హంసపాది
రసైర్మర్ద్యం పుటమేకంచ చూర్ణితమ్ । గుడాజ మరిచం మి
శ్రం ప్రాతఃకాలేచ నేవయేత్ । వ్రణకీటక కుష్టాని మండలా
నిచ నాశయేత్ । వ్రణరాజ ఇతిఖ్యాతౌ దుష్టవ్రణ
హరఃపరః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన యింగుళికము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 6 భాగములు
శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము నాగభస్మము 3 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వములో
నునిచి హంసపాదియాకురసముతో మర్దించి మాత్రముచేసి యెండించి కుప్పెలోనునిచి
బఘుపుటంటిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి పుటకు 6 చిన్నముల యెత్తు
4 మండలములు బెల్లము ఆవునెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువాని యనుపానముతోడ
ప్రాతఃకాలమున నేవించిన వ్రణములు క్రిములు మండలకుష్టువు దుష్టవ్రణములు
హరించు. (పథ్యము. చప్పిడివంటకము పాలన్నము వీనిని భుజింపవలయు.)

యోగరాజ గుగ్గులము.

శ్లో॥ పిప్పలీపిప్పలీసూలం చవ్యచిత్రకనాగరైః । పాతావిశంకేం
ద్రయవై హింసుభార్జీవచానితైః । సర్వ పాతివిపాజాజీజీరకై
రేషుకాయతైః । గజకృష్ణాజ మోదాచ కటుకా మూర్వ

మిశ్రితైః । సమభాగాన్వితై రేతై స్త్రిఫలాద్విగుణాన్వితైః ।
 త్రిఫలాసహితై రేతై స్సమభాగంచ గుగ్గులుమ్ । ఏతచూర్ణీ
 కృతంశ్లేష్ణంమధునాచ పరిపుతమ్ । యోగరాజ ఇతిఖ్యాతో
 భక్షయే త్ప్రీతరుత్థితః ! అర్ఘాంసి వాతగుల్మంచ పాండు
 శోభ మరోచకమ్ । నాభీశూల ముదావర్తం ప్రమేహం
 వాతశోణితమ్ కుష్ఠక్షయ హపస్మారం హృద్రోగం గ్రహణీ
 గదమ్ । మహచ్ఛాప్యగ్ని మాద్య చ శ్వాసకాస భగంద
 రమ్ । సంతతా భ్యాసయోగేనవలీ పలితనాశనమ్ । రేతో
 దోషం యోనిదోషం సర్వదోషం వినాశయేత్ ॥

తా. పిష్పశ్చ మేడి చెవ్యము చిత్రమాలము శొంఠి శిరుబొడ్డి వాయువిడంగ
 ముటు కొడిసేవిత్తులు యింగువ గంటుభారంగి వస తెల్లవాలు అతివస జాజికాయ
 జీలకఱ్ఱ రేణుకలు గజపిప్పలి వోనుము కటుకరోహిణి ఛాగదుంపలు వీనిని సమభా
 గములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు త్రిఫలచూర్ణము వీనికిన్నిటియైత్తు శుద్ధి
 జేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలముగలిపి బాగుగచూర్ణముజేసి తేనెపానిత్రొక్కి తానికా
 యలంతిహాత్రలుజేసి 4 మండలములు ప్రాతస్నానంకాలముల నేవించిన అర్యస్సు
 వాతగుల్మము పాండువు శోఫలు అరుచి నాభిశూల వుదావర్తము ప్రమేహములు
 రక్తవాతము కుష్ఠపుక్షయము అపస్మారము హృద్రోగము గ్రహణి అగ్నిమాంద్యము
 శ్వాసము కాసము భగందరము ముడిమి శుక్రదోషము యోనిదోషము మొదలగు
 సర్వదోషముల హరింపజేయు, మఱియు దీనిని చిన్న మెత్తు సింహారము పావుసేరు
 నక్కపీటాకు రసము 1 తులము మిరియపుచూర్ణము అనువాని యనుపానముతోడ
 గాని పావుసేరు డొమ్మ డోలుగడ్డరసము 1 తులము మిరియపుచూర్ణము చిన్న మెత్తు
 సింహారము అనువాని యనుపానముతోడగాని 4 మాసములు నేవించిన భగందర
 వణములు మానును.

ప్రణలక్షణము.

1. [ఆయుర్వేదే] ఏకదేశోష్ణితశ్శోఫో వ్రణానాం పూర్వలక్షణ
 మ్ । వడ్విధ శ్వాత్ప్రృథక్సర్వ రక్తాగంతు నిమిత్తజః ।
 శోధాః షడ్జతే విజ్ఞేయాః ప్రాగుక్తై శ్శోథలక్షణైః ।
 విశేషః కథ్యతేతేషాం పక్వాపక్వ వినిశ్చయే ॥

తా. వ్రణము జనించుటకు ముందేచైన నొకచో వాపుజనించి వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత రక్త ఆగంతుకభేదములవలన 6 విధంబు గలదిగనై పూర్వోక్త శోఫలక్షణయుక్తంబైయుండు. అట్లుగుటంజేసి వానిసక్వాద్యవస్థల నిశ్చయించుటకు దగిన విశేషలక్షణంబుల వచియించెద.

వ్రణపాక లక్షణము.

శ్లో॥ విషమం పచ్యతే వాతా త్పిత్తోత్థ శ్వాచిరంచిరమ్ ।

కఫజః పిత్తపచ్చోపో రక్తాగంతో సముద్భవః ॥

తా. వ్రణమువాతదోషమువలన విషమపాకము (ఆనగాకొన్నిస్థలములపండి పడకుండుట) గలదిగనుండు పిత్తదోషమువలన శీఘ్రముగపండు. కఫదోషమువలన శోకాలముమీదపండు. రక్తఆగంతుకదోషమువలన పిత్తమువలెనే శీఘ్రముగపండు.

అపక్వ వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మందోష్ణతాల్ప శోఫత్వం కాతిన్యం త్వక్సవర్ణతా ।

మందవేదనతాచైన శోపానా మామలక్షణమ్ ॥

తా. వాపును దాకిన నొకింత యుష్ణంబుగనుండుట వొకింతవాపు జనించి కఠినంబుగనుండుట ఛాయ వివర్ణము గానుండుట వొకింత పోటుగలిగి యుండుట యివియన్నియు అపక్వవ్రణలక్షణంబులని తెలియవలయు.

పచ్యమాన వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ తహ్యతేదహనేనేవ తౌరేణేవచపచ్యతే । పిపీలికాగణేనేవ దహ్యతేభిద్యతేతథా । భిద్యతేచేవ శస్త్రేణ దండేనేవచ తాడ్యతే । పీడ్యతేపాణినేవాంత స్పృశీభిరప తుద్యతే । సోపాచోపోవివర్ణ స్పృశ దంగుళ్యేవావపాత్యతే । ఆసనేశయనే స్థానే శాంతింవృశ్చికవిధవత్ । నగచ్ఛేదా తతశ్శోఫో భవేదాధ్మాన వస్త్రవత్ । జ్వరస్తృష్ణా రుచిశ్చైవ పచ్యమానస్య లక్షణమ్ ॥

తా. వ్రణముపక్వంబగుచుండ అగ్నితో గాల్పబడినటుల ముండుట తౌరమును గీచినటుల చినుచినులాడుట చేయుట గొరికినటుల నొచ్చుటలేక శస్త్రముతో ఛేదించబడినటులగాని పీల్చింబడినటులం గానిలేక కఱ్ఱతో గొట్టంబడినటులగానిలేక చేతి

తో బిసుకంబడినటుల గాని లేక లోపల నూగులతో బాజవంబడునటుల గానివేద
నకలదై తాపముతో గూడియుండట ఆగ్నిలో వేయించబడినటుల వీడగలుగుట
వర్ణముమారుట ప్రేళ్ళతోజేల్పంబడి నటులుండుట కూర్చుండునపుడు పరుండునపుడు
నిలువంబడియుండునపుడు తేలుగుట్టినటుల వేదనగలిగి యెల్లపుడు శమింపకుండుట
వాపుబ్బుటవలన నీడుపబడిన వస్త్రపలెనై జ్వరముదప్పి అరుచి అనువానియుక్తంబై
యుండుట యాలక్షణంబులుగలది పచ్చమాన వ్రణమని తెలియవలయు.

పక్ష్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ వేదనోఽశమశ్శోఫో లోపితోఽగ్ని నచోన్నతః । ప్రాదు
ర్యావోఽలీనాంచ తోదఃకంఠూ ర్మహుర్మహుః । ఉపద్ర
వాణాంప్రళమో నిమ్నతాస్ఫుటనంత్యచః । నస్తావివాంబు
సంచార స్వాచ్యోఽగ్నిగుళిషీఽతే । పూయస్య వీడయత్యే
క మంతమంతేచ నీడితే । భక్తాకాంతౌ భవేదై చైవ శోఫా
నాం పక్ష్యలక్షణమ్ ॥

తా. వేదనశమించుట వాపెట్టినై యొకింత ప్రసరించుట క్రుంగుట పొడిచి
నటులుండుట పలుమారు దురదగలుగుట పిత్తమువలనగలిగిన దాహాద్యప్రద్రవముల
శమించుట వాపుయందు పల్లముబడుట చర్మముపగులుట పాపును వ్రేలితో నదిమిన
వస్త్రీయందుండు నీటివలె చీముయిటునటు చలించుట అవయవముయొక్క నొకప్రదే
శమునణచిన చీములోనికేగుట అన్నమునందిచ్చగలుగుటయాలక్షణములవలనవ్రణము
పక్ష్యంబైనదని తెలియవలయు.

దోషత్రయసంబంధ వ్రణపాకము

శ్లో॥ సర్రేనిలాద్రుగ్న వినానపిత్తం పాకఃకఘంవాపివినానపూయః ।
తస్మాద్ధిసర్వేపరిపాకకాలే పచంతిశోథా స్త్రిభిరోవదోష్టైః ॥

తా. వాతములేకనే పోలును పిత్తములేకనే దాహంబునుకఘములేకనేచీము
నుగలుగనేరదు కావునసర్వశోఫలు పరిపాకకాలంబున త్రిదోషయుక్తంబైనపండు.
(రక్తపాక లక్షణం బెట్టినన—శ్లో॥ “కఘజేఘచ శోఘేఘ గంభీరం పాకమేత్య
స్యక్” । పక్ష్యం స్నిగ్ధం తత స్సప్తం యత్రస్యా త్క్రిన్నశోఘతా త్వక్వావగ్గళిం
రుజ్జోల్పత్వం ఘనస్పర్శిత్వ మశృవత్ । రక్తపాక మిలిబ్రూయాత్తం ప్రాశ్లోముక్త
సంశయః॥” అనగా కఘజ వ్రణములయందు రక్తముగూఢముగ పాకము జేందుట

పక్వమైన పిపప సుమపుగనుండుట వ్రణము స్పష్టముగ ద్రవించుట వివర్ణముగానుండుట పొకింత వేదనగలుగుట తాకిన తాయవలెనుండుట యివి రక్తపాకలక్షణములని వైద్యవేత్తలు నిస్సంశయముగ వచించెదరు.

పూయనిర్గమన పరిణామము.

శ్లో॥ కక్షం సమాసాద్య యథైవ వహ్ని ర్వాఘ్నిరీతః స్పంద
హతి ప్రసహ్యే । దధై వపూయో ప్యవినిస్సృతోహి నూం
సంసిరాస్సాయుచ ఖాదతీహ ॥

తా. అగ్నివాయువు సహాయముచే పాదరిల్లును భస్మముజేయు చందంబున చీమువెలిబడకుండుటచే వ్రణము తపించి మాంసము సిరలు స్నాయువులు అనువానిని భక్షించు.

వ్రణవైద్య గుణదోషము.

శ్లో॥ ఆమందిదహ్యమానంచ సమ్యక్పక్వంచలక్షణైః ।
జానీయాత్సభ వేద్యైద్య శ్శేషాస్తస్కరవృత్తయః ॥

తా. వ్రణముయొక్క యపక్వ పచ్యమాన పాకావస్థల బాగుగ నెఱుంగు వాడే వైద్యుండు తక్కినవారలు తస్కర వ్యాపారులని తెలియందగు.

అనిశ్చితవ్రణ వైద్యదోషము.

శ్లో॥ యశ్చిదత్యా మమజ్ఞానా ద్యశ్చపక్వముపేక్షతే ।
శ్వపచా వివమంతన్యో తావనిశ్చిత కారిణౌ ॥

తా. అజ్ఞానమువలన నపక్వముగనుండుట వ్రణము పక్వమైనదని యెఱింగి భిన్నపఱచెడివైద్యుడును లేక పక్వమైయుండు వ్రణము నుపేక్షించెడి వైద్యుడును చందాలురతో సమానులని చెలియవలయు.

శారీర వ్రణభేదము.

శ్లో॥ ద్విధావ్రణః పరిష్లేయ శ్శారీరాగంతో భేదగః ।
దోషై రాద్య స్తయోరన్య త్శస్త్రాది క్షతసంభవః ॥

తా వ్రణము శారీర ఆగంతుక భేదములవలన 2 విధంబులు. అందు మొదటిదియును శారీరమును వ్రణము వాతాదిదోషములవలన జనించు. 2 వది యగు ఆగంతుకవ్రణము శస్త్రాదుల గాయమువలన గలుగు.

వాతికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధకఠినసంస్పర్శో మందస్యావోమహారుజః ।
శుద్ధ్యతేన్న రతిశ్యావో వ్రణోమారుతసంభవః ॥

తా. జడముగ నుండుట తాకిన కఠినముగ నుండుట కొంచెముగ స్రావము మిక్కిలునుగ పోట్లుగలుగుట పొడిచినటుల వేదనతోగూడియుండుట స్ఫురించుట నల్లగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది వాతవ్రణమని తెలియవలయు.

పైత్తికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ తృప్తామోహజ్వరక్లేద దాహదుష్టావదారణైః ।
వ్రణంపిత్త కృతంవిద్యా ద్గంధైస్సావైశ్చ పూతికైః ॥

తా. దుష్టి మోహము జ్వరము చెమ్మ తాపముగలుగుట చీల్చబడినటుల వేదన గలుగుట కంపువేసుట దుర్బంధముగ స్రావముగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్త వ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ బహుపిచ్ఛోగురుస్నిగ్ధ స్త్రిమితోమందవేదనః ।
పాండువర్ణోల్బ సంక్లేదీ చిరపాకీకషాద్భవః ॥

తా. కడుజిగురు జడము చిట్టముగ నిశ్చలముగ మందవేదన గలదిగ తెల్లని వర్ణము గలదిగ నుండుట కొంచెముగ స్రావముగలుగుట దీర్ఘకాలము మీన పండుట యీ లక్షణములు గలది క్లేమ్యజవ్రణమని తెలియవలయు.

రక్తజ ద్వంద్వజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తోరక్తస్రవీరక్తాద్విత్రిజస్సాన్యత్రదన్వయైః ॥

తా. రక్తవర్ణముగలదై రక్తమును గ్రవింపం జేయుచుండు వ్రణము రక్తజ వ్రణమనబడు. ఏకదోష రక్తసంబంధములవలన జనించినది ద్వంద్వజవ్రణమనియు ద్విదోష రక్తసంబంధమువలన జనించినది సన్నిపాతజ వ్రణమనియు జెప్పబడు.

సుఖవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ త్వష్టాంసజస్సుభేదేశే తరుణస్యానుపద్రవః ।

ధీమతోభినవఃకాలే సుఖసాధ్య స్సుఖవ్రణః ॥

తా. చర్మము మాంసము మర్మరహితస్థలములు అనువానియందుజనించి జ్వర తృష్ణాదులపద్రవహితంబై యౌవనము యుక్తాయుక్త వివేకజ్ఞానముగల పురుషులకు హేమంత శిశిర కాలములయందు జనించినదియైయుండు నూతనవ్రణము సుఖవ్రణ మని తెలియదగు ఇది సుఖసాధ్యంబులు.

కృచ్ఛ్ర సాధ్యాసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ గుణై రస్యతమైర్హీనస్తతఃకృచ్ఛ్రో వ్రణస్త్పృతః ।

సర్వైర్విహీనోవిజ్ఞేయస్సాసాధ్యోనిరుపక్రమః ॥

తా. పూర్వోక్త “త్వష్టాంస జేత్వాది” శ్లోకోక్తగుణములలో తక్కువగు నుండు గుణములగుల వ్రణము కష్టసాధ్యంబనియు సర్వగుణరహితంబై యుండు వ్రణ మసాధ్యంబనియు తెలియవలయు. ఇట్టియసాధ్యవ్రణములకు జీకెత్సంజేయంచగదా.

దుష్టవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ పూతిపూయూతిమప్తాస్య క్వాప్యప్యత్సంగిచిరస్థితిః ।

దుష్టవ్రణోతిగంధాది శ్శుద్ధలింగవిపర్యయః ॥

తా. దుర్గంధముగచీమను చెడినరక్తమును స్రవంపంజేయుచు దీర్ఘకాలము వరకు పైననుబ్బుగ లోనబోలుగ నుండినదియై అసహ్యమైన గంధము వికారమైన వర్ణస్రావవేదనాయుక్తంబై శుద్ధవ్రణలక్షణ విహీనంబై యుండునది దుష్టవ్రణమని తెలియవలయు.

శుద్ధవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వతలాభోతి మృదుశ్శుక్ష్మ స్నిగ్ధోల్పవేదనః ।

సువ్యథో నిరాస్రావ శ్శుద్ధోవ్రణ ఇతిస్త్పృతః ॥

తా. నాలుకయొక్కపైభాగమువంటి కౌంతికలదిగ కడుమృదువుగనున్న శుద్ధముగ నుండినదియై అల్పవేదనాయుక్తంబై వుష్పమొదలగునవి లేక పాము లతో దోషరక్తాని స్రావరహితంబై యుండునది శుద్ధవ్రణమని తెలియవలయు. *

వ్రణరోహణ లక్షణము.

శ్లో॥ కపోత వర్ణప్రతిరూ యస్యాంతాః క్లేదణ్డర్బితాః ।

స్థిరాశ్చ పిటికావంతో రోహ తీతమాదిశేత్ ॥

తా. చుట్టూపావురపిట్ట వర్ణముగో సమానంబై * క్లేదసహితంబై పగ వ్యాప్తంబైయుండువ్రణము బాగుగ మొలుచునని తెలియవలయు.

బాగుగ తేలిన వ్రణలక్షణము.

శ్లో॥ రూఢవర్ణాన మద్గ్రంథి మశూన మరుజంవ్రణమ్ ।

త్వక్సన్ద్రం సమతలం సమ్యగూఢం తమాదిశేత్ ॥

తా. ముఖముబాగుగ నగుపడుట కరువుపైచుబ్బువాపు పోట్లులేనందుట మతో సమానవర్ణముగలదిగనుండుట నాలుకతోగాని ఆరచేతితోగాని సమాన నుండుట యీలక్షణములుగల వ్రణము బాగుగ పండితేలివనియు తెలియవలం

వ్రణకృచ్ఛ్ర సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ కుష్ఠినాంవిషజుష్టానాం శోషిణాం మధుమేహినామ్ ।

వ్రణాఃకృచ్ఛ్రీణ సిధ్యంతి యేషాంచాపి ప్రణేవ్రణాః ॥

తా. కుష్ఠపు విషము తుయరోగము మమమేహముగల పురుషునికి జనిం వ్రణము కష్టసాధ్యము. మఱియు వ్రణముపై మఱియొక వ్రణముబనించిన నదియే కష్టసాధ్యంబు,

సాధ్యాసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ నసాంమేరోధ మజ్జానం మస్త్రులుంగంచ యస్స్రీవేత్ ।

ఆగంతుజో వ్రణస్సిద్యే న్నసిధ్యే ద్దోషసంభవః ॥

తా. కొవ్వు మేనుస్సు మజ్జ మస్తకస్నేహము వీనిని చెడలింపంజేసెడి ము ఆగంతుక జనితంబైయుండిన సాధ్యంబు. * ఏబనితంబైయుండిన నసాధ్య

అసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మద్యాగుర్వాజ్య సుమనః పద్మచందన చంపకైః ।

సుగంధా దివ్యగంధాశ్చ ముమూక్షాణాం వ్రణాస్సృతాః ॥

తా. మద్యము అగురు నెయ్యి పుష్పము కమలము చందనము సంపంగిపువ్వు లేక చమత్కారిక పారిజాతాదిక పుష్పము అనువానియొక్క సువాసనను వెడలింపజేయుచుండు వ్రణమువలన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] యేచమర్మసుసంభూతా భవంత్యత్యర్థవేదనా ।

దహ్యంతే చాంతరత్యర్థం బహిశ్శీతాశ్చ యేవ్రణాః ।

దహ్యంతే బహిరత్యర్థం భవంత్యంతశ్చ శీతలాః ।

ప్రాణమాంస క్షయశ్వాస కాసారోచక పీడితాః ।

ప్రవృద్ధ పూయరుధిరా వ్రణాయేషాంచ మర్మసు ।

క్రియాభి స్సమ్యుగార్థౌ నసిద్ధ్యంతిచ యేవ్రణాః ।

పర్జయే దేవతాన్వైద్య స్సంరక్ష న్నాత్మనోయశః ॥

తా. మర్మస్థానమునజనించి కడువేదన గలుగజేయుచుండువ్రణంబునులోపతాపము వెలపట శీతలముగ వ్రణంబును వెలపట తాపములోన శీతలముగల వ్రణంబును బలమాంసములు క్షయించి శ్వాసము దగ్గు ఆరోచకము అనువానితో గూడి విశేషపీడను గలుగజేయుచుండు. వ్రణంబును మర్మస్థానమునందు జనించి చీయునరక్తమును మిక్కుటముగ గార్చుచుండు వ్రణంబును బాగుగ చికిత్సజేయంబడియు సాధ్యము గావండు వ్రణంబును యశస్సును గోరెడువైద్యుడు వర్జింపవలయు.

వ్రణాపచారము.

శ్లో॥ వ్రణేశ్వ యఘరామాసా త్పచరాశ్చ జాగరాత్ ।

తౌచరుక్పదివాస్వాపాత్తాశ్చ మృత్యుశ్చ మైశునాత్ ॥

తా. ఆయాసమువలన వ్రణమునందు వాపును జాగరణమువలన వాపును యెఱుపువర్ణమును పగటియందు నిద్రించుటవలన వాపునుయెఱుపువర్ణమును పోట్లును మైధునమువలన వాపును యెఱుపువర్ణమును పోట్లును మరణమును గలుగు.

వ్రణవర్జ్య ద్రవ్యములు

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అమృదధిచశాకంచ మాంసమాసూష వా
రిజమ్ । జీరంగురూణివాన్నాని వ్రణీతు పరివర్జయేత్ ॥

తా. పులుసు పెలుగు ఆకుకూరలు బలబంతుమాంసము జీలకఱ గురుక
రాన్నములు వీనిని వ్రణిగోగము గలవారు వర్జింపవలయు.

వాతవ్రణమునకు మాతులుంగాది లేపము.

శ్లో॥ మాతులుంగాన్ని మంధౌచ సురదారు మహశాషధమ్ ।

అంహిస్రాదై నరాన్నాచ ప్రలేపో వాతశోఘః ॥

తా. మాడిఫలము కూరసెల్లి జేవదారు శొంతి నారంజి సన్న రాస్నమువీనిని
నూరి వ్రణమునందు లేపనము జేసినను లేక నివర్తిజేసి యెక్కించినను వాత వ్రణము
హానును.

గంభీరవ్రణమునకు అభయాది లేపము.

శ్లో॥ అభయాత్రివృతాదంతీ లాంగలీమఘసైంధవః ।

సుషవీపత్రధత్తూర కర్ణమోట కుతేరకాః ।

వృథగేతేప్రలేపేన గంభీరవ్రణశోషణాః ॥

తా. కరక్కాయ తెగడ నేలదంతి చెన్నచెర్లగడ్డ తేనె సైంధవలవణము
కాకరాకు పుష్పాత్తూకు కర్ణమోట గర్గరాకు వీనిలో దేనిదేని నూరి లేపనముజేసిన
గంభీరవ్రణము శోషించు.

మనశ్శిలాది లేపము.

శ్లో॥ మనశ్శిలా సమంజస్తా సలాత్మో రజసిద్వయమ్ ।

ప్రలేపస్స ఘృతతౌద్ర స్వగ్నిశుద్ధి కరస్సృతః ॥

తా. మణికల మంజిష్ఠి లక్క పసపు మ్రానిపసపు వీని చూర్ణమును నెయ్యి
తేనె అనువానిలో గలిపి లేపనముజేసిన చర్మము శుద్ధంబగు.

వ్రణక్రిములకు కరంజాది లేపము.

శ్లో॥ కరంజాచిప్త సిద్ధుంజీ రసోహన్యా ద్వీణక్రిమీన్ ॥

తా. క్రామగ వేప వావిలి వీనిరసముల లేపనము జేసిన వ్రణము క్రిములు హరించు.

పటోలాది కషాయము.

శ్లో॥ పటోలీనింబపత్రాణాం క్వాథస్సంక్షౌళనేహితః ।
తత స్సంరోపణేశ స్త స్తిలానాం మధుకాన్వితః ॥

తా. చేతిపాట్ల వేపాకు వీరికషాయముతో వ్రణములగడుగుట ప్రశస్తముమఱియు నువ్వులకల్కములతో తేనెగలిపి లేపనముజేసిన వ్రణములు కుచురుగట్టిమానును.

చిరిబిల్వాది లేపనము.

శ్లో॥ చిరిబిల్వ స్తథాదంతీ చిత్రకో నాయమారకః ।
కపోత కంకగృథాణాం మలలేపేన దారణమ్ ॥

తా. క్రామగ చిత్రమూలము దంతిగన్నేరు అనువానివేళ్ళనుగాని లేకపావురపిట్ట రావులుగు గడ్డ అనువాని మలమునుగాని లేపనము జేసిన వ్రణము పగులును.

దంతిమూలాది లేపము.

శ్లో॥ దంతీమూలక చిత్రత్వ క్నుహ్యోర్క పయసాగుడః ।
భల్లత కాస్థికాసీస సైంధవైర్దారణ స్స్మృతః ॥

తా. దంతివేరు చిత్రమూలపుపట్ట బొంతజెరుడుపాలు జిల్లేకుపాలు బెల్లము బీడివిత్తులు అన్న భేధి సైంధవలవణము వీనినిరూరి లేపనముజేసిన వ్రణము పగులును.

యవాది లేపము.

శ్లో॥ యవగోధూమ చూర్ణంచ సక్షౌరందారణం పృథక్ ।
హరిద్రాభస్మ చూర్ణాభ్యాం ప్రలేపో దారణఃపరః ।
అజవిష్టారమృజ్యంచ ప్రలేపో వ్రణదారణః ॥

తా. యవలు గోధుమలు వీని పిండితోక్షారముగలిపి లేపనముజేసినను లేక పసపు మసిలో సున్నముగలిపిగాని లేక మేకపెంజికల బూడిచెక్షారములో సాంబరలవణమును జేర్చిగాని లేపనముజేసినను వ్రణము పగులును, ఇది కడుక్రేష్టంబగు.

ప్రత్యోశనము.

శ్లో॥ తతః ప్రత్యోశనే క్వాభః పటోలీ నింబపత్రజః ॥
 అవిశుద్ధే శుద్ధేతు స్యగ్గోధాది త్వగుద్యవః ।
 పంచమూలీద్యయంవాతే స్యగ్గోధాదిశ్చ పై త్తికే ।
 ఆరగ్వధాదికోయద్యః కఫజే సర్వకర్మసు ॥

తా. వ్రణము చెలిపొట్ల వేపాకు అనువాని కషాయముతోడను శుద్ధ ఆశ
 వ్రణములను మట్టిమొదలగువాని పట్టల కషాయముతోడను వాతవ్రణమును దశము
 కషాయముతోడను పిత్తవ్రణమును మట్టిమొదలగు వానిపట్టల కషాయముతోడను క
 వ్రణమును రేల మొదలగువాని కషాయముతోడను గడుగవలయు.

శోధన లేపనావిధి.

శ్లో॥ తిలసైంధవ యష్ట్యాహ్వ నింబపత్ర నిశాయుతైః ।
 త్రివృన్సధుయుతైః పిప్లైః ప్రలేహావ్రణశోధనః ।
 తిలకల్క స్సలవణోద్వే హరితే త్రివృన్సతమ్ ।
 మధుకంఠింపత్రాణి లేపస్యాద్యశోధనః ॥

తా. నువ్వులు సైంధవలవణము ఆలిమధురము వేపాకు పసపు మ్రానిపస
 తెగడ వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెతోమర్చించి లేపనముజేసిన వ్రణము శుద్ధంబగు
 ము నువ్వులకల్కములో వుప్పు పసపు మ్రానిపసపు తెగడ ఆలిమధురము వేపా
 అనువానిచూర్ణమును తేలినిగలిపి లేపనము జేసిన వ్రణముశుద్ధంబగు.

దుష్టవ్రణ లేపనము.

శ్లో॥ నింబకోలకపత్రాణి లేపస్యాద్యశోధనః ।
 నింబపత్రతిలైః కల్కో మధునాకృత శోధనః ।
 నింబపత్రతిలదంతీ త్రివృన్సైంధవమాక్షికమ్ ।
 దుష్టవ్రణప్రళమనో లేపశ్శోధన కేసరీ ॥

తా. వేపాకు రేగాకు అనువానిగాని నువ్వులకల్కములో వేపాకుచూ
 నును లేనెనుగలిపి కాని లేక వేపాకు నువ్వులు దంతివేరు తెగడ సైంధవలవణము
 అనువానిని తేనెతోగలిపిగాని లేపనము జేసిన దుష్టవ్రణము శమించు.

నింబాది శోధనము.

శ్లో॥ నింబపత్రమధుభ్యాంతు యుక్తస్సంశోధనస్సృతః ।

ఏకంవా శారిబామూలం సర్వవ్రణవిశోధనమ్ ॥

తా. వేపాకు తేనె పీనినినూరి లేపనము జేసినను లేక సుగంధిపాల వేరునునూరి లేపనము జేసినను సర్వవ్రణములు శుద్ధంబులగు.

పారదాది మలహార ఘృతము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసగంధకయోశ్చార్థం తత్తమం మర్దకంఘ
కమ్ । సర్వతుల్యంతుకంపిల్లం కించిత్తుత సమన్వితమ్ । సర్వం
సంమేళయేద్దత్వా ఘృతంసర్వ చతుర్థణమ్ । పిచువుతం
ప్రదాతవ్యం దుష్టవ్రణ విశోధనమ్ । నాడీవ్రణ హరంచైవ
సర్వవ్రణ నిఘాదనమ్ । యేవ్రణానప్రశామ్యంతి శేషజా
నాం శతేనచ । అనేన తేప్రశామ్యంతి సర్పిషాన్వల్పకాలతః ॥

తా. రసము గంధకము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి కాటుక వలెనూరి దానికిసనుముగ ముదారుసింగును గలిపి మర్దించి పీనికన్నిటికి సమముగ కంపిల్లము వొకింతమైలుతుత్తము గలిపి బాగుగనూరి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి గలిపి దానిలో ప్రత్తినిదడిపి వ్రణముపైనుంచిన దుష్టవ్రణము శుద్ధంబగుటయేగాక నాడీవ్రణమును సర్వవ్రణములనునశింపజేయు. మఱియు నశేకావధములవలనసగా శాంతిజెందకుండునట్టి వ్రణంబీ ఘృతమువలన స్వల్పకాలములో శాంతిజెందు.

రసాది ఘృతము.

శ్లో॥ రసగంధక సింధూర రాశ కంపిల్లముర్దకమ్ ।

తుత్తం ఖాదిరకంచూర్ణం సర్వంఘృత చతుర్థణమ్ ।

యుక్త్యా సంమేళ్యపిచునా ప్రణేదేయం విజానతా ।

సర్వవ్రణ ప్రశమనం ఘృతమేత న్నసంశయః ॥

తా. రసము గంధకము సింధూరముసర్వరసము కంపిల్లము (గగ్గిలము)ముదారసింగు మైలుతుత్తము కాచు పీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి 4 గింతలు నెయ్యిగలిపి దానిలో ప్రత్తినదడి వ్రణముపైవైచిన సర్వవ్రణములు నిశ్చయముగ హరించు.

హ స్తిదంత లేపము.

శ్లో॥ హ స్తిదంతం జలేఘృష్టం బిందుమాత్ర ప్రలేపనమ్ ॥

అత్యంత కఠినేచాపి శోఢే హ చనభేదనమ్ ॥

తా. ఏనుగుదంతము నుదకముతోనూరి యంచొక బిందువును వ్రణముయొక్క ముఖముపై చునిచిన కడు కఠినముగనుండు వ్రణము పండి పగులును.

విడంగాది గుగ్గులు వటికములు.

శ్లో॥ విడంగ త్రిఫలావ్యోష చూర్ణం గుగ్గులునాసమమ్ ॥

సర్పిషా వటికాః కుర్యా త్థాదే ద్వాహిత భోజనః ।

దుష్టవ్రణా పచీ మేహ కుష్ఠ నాడీ వీశోధనః ॥

తా. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు యివి సమభాగములు వీరికన్నిటికి సమము శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము యిటుల వీరినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నుంచి నేతితో మర్దించి యంటలుజేసి పథ్యముగనుండి నేవింపుచుండిన దుష్ట వ్రణము అపచి మేహము కుష్ఠపు నాడీవ్రణము వీనిని హరింపజేయు.

అమృతాది గుగ్గులము.

శ్లో॥ అమృతాపటోలమూలత్రికటు త్రిఫలాకృమిఘ్ననామ్ ।

కృత్వాసమభాగచూర్ణం తత్తుల్యోగుగ్గులుర్యోజ్యః ।

ప్రతివాసరమేకై కాం ఖా దేదధాక్షపరిమాణామ్ ।

జేతుంవ్రణవాతాశ్రం గుహ్లోదరపాండుశోఢాదీన్ ॥

తా. తిప్పతీగ చేదుపొట్లవేరు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగ ములు వీని సమభాగములగు చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలమును గలిపి మర్దించి ఆత్మప్రమాణము మాత్రలుజేసి యంచొక దానిని ప్రతిదినము నేవింపు చుండిన వ్రణము వాతరక్తము గుల్మము వుదరము పాండువు వాపుహరించు.

జాత్యాదిఘ్నము.

శ్లో॥ జాతీపత్ర పటోల నింబ కటుక్ దార్ద్రీ నిశా శారిణా ।

మంజుష్ఠా భయ తుత్థ సింధ మధుకై ర్షక్తాహ్వ బీజైస్సమైః ।

సర్వసిద్ధమనేన సూక్ష్మవదనా మర్మాశ్రితా స్సాక్షిః ।
గంభీరా స్సరుజోవ్రణా స్సగతికా శ్శుద్ధ్యంతి రోహంతిచ ॥

తా. జాపశ్రీ చేదుపాట్ల వేప కటుకగోహిణి మ్రానివసపు పసపు సుగంధి పాల వేరు మంజుషీ కరక్కాయ మైలుతుత్తము మైనము అతిమధురము క్రానుగ విత్తులు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి దానిలో నెయ్యిగలిపి చిక్క గవండి లేపనము జేసిన మన్మథానముపై జనించి యనేక సూక్ష్మ ముఖములవలన స్రావము చేయించుచు లోన నొప్పిగలదై లోననే చలించునదియైయుండు వ్రణము శుద్ధపఱుచుటయేగాక మానునటుల సగా జేయుచున్నయది.

సర్వకాది ఘృతము.

శ్లో॥ సర్వకాచ యవతౌరః కంపిల్లంచ హరేణుకా ।
టంకణం శ్వేతఖదిరం తుల్యచూర్ణంచ గోఘృతైః ।
సర్వం సమాంశం సంచూర్ణ్య మర్దయే త్యహారందృఢమ్ ।
సర్వకాద్య మిదంసర్పి స్వర్వవ్రణ హరంపరమ్ ॥

తా. సర్వతౌరము యవతౌరము కంపిల్లము రేణుకవిత్తులు వెలిగారము తెల్ల కాచు మైలుతుత్తము వీనితెల్ల సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములొనునిచి ఆవునేతిలో 1 రూపు బాగుగమర్దించి లేపనముజేసిన స్వర్వవ్రణముల హరింపజేయు. మఱియు నది క్రిములు దూరద వీనిని నశింపజేసి చర్మముచకు మంచి వర్ణమును (పగాగులుగంజేయు.)

లశునాది తేపము.

శ్లో॥ లశునే నాథవాదద్యా లేపనం కృమీనాశనమ్ ॥

తా. తెల్లగడ్డమనూరి లేపనముజేసిన క్రిములు నశించు.

నింబపత్రాది ఘృపము.

శ్లో॥ నింబపత్ర వచాహింగు సర్పిర్ల వణనైంధనైః ।
ధూపనం కృమిరక్షోఘ్నం వ్రణకంఠూ రుజాపహమ్ ॥

తా. వేపాకు వస యింగువ నెయ్యి వుప్పు పైంధవలణము వీనిని చూర్ణము చేసి వ్రణములయందు ఘృపము చేసిన క్రిములు రక్షుస్సు వ్రణము దూరదపీడహరించు.

వ్రణ లేపనములు.

శ్లో॥ సప్తదశదుగ్ధకల్కశ్శమయతి దుష్టవ్రణంప్రలేపేన ।
మధుయక్తాశరపుంఖా సర్వవ్రణరోపాఃకథితా ।
పంచవల్కలచూర్ణైర్వా శుక్తిచూర్ణ సమాయుతైః ।
ధాతకీలోద్ధ్రచూర్ణైర్వా లేపోరోవవకఃపరః ॥

తా. ఆసుజెముడుపట్టసు పాలలోనూరి లేపనముజేసిన దుష్టవ్రణము శమించు. లేపనము జేసిన సర్వవ్రణములు మాంస పూరితంబులగు. మఱియు పంచవల్కల చూర్ణమును గాని కప్పచిప్ప సున్నము ఆశె పువ్వు లొద్దగు వీనిచూర్ణమును గాని లేపనముజేసిన వ్రణములుమారి మాంసపూరి తంబులగు.

అయోరజాది లేపము.

శ్లో॥ అయో రజస్సకాసీసం త్రిఫలా కుసుమానిచ ।
ప్రలేపః కురు తేదార్వా నద్య ఏవ నవత్వచి ॥

తా. ఇనుపపాడి అన్నభేది త్రిఫలములు లవంగములు మ్రానిపసపు నీనిని నూరి వ్రణముయొక్క నూతనచర్మముపై లేపనముజేయుట హితకరంబు.

ఆగంతుక వ్రణనిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నానాధారా ముఖైశ్చస్త్రై ర్నానాస్థాన ని
పాతితైః । భవంతినానాకృతయోవ్రణాస్తాంస్తాన్ని బోధమే ॥

తా. పలువిధములైన పగుమముఖములుగల నాయుధములచే శరీరముయొక్క పలువిధ స్థానములయందు తగులు దెబ్బలవలన జనించునట్టి పలువిధములైన నాకృతులుగల వ్రణముల వచించెద.

ఆగంతుక వ్రణ భేదములు.

శ్లో॥ ఛిన్నంభిన్నం తథావిధం తుతం పిచ్ఛితమేవచ ।
ఘృష్టచూపూస్తథామృత తేషాం వత్సౌమిలక్షణమ్ ॥

తా. ఛిన్నము భిన్నము విధము తుతము సిచ్ఛితము ఘృష్టము అని వ్రణములు విధంబులు వాని లక్షణముల వచించెద.

భిన్న లక్షణము.

శ్లో॥ తిర్యక్భిన్న మృజుర్వాపి యోవ్రణస్త్వా యతోభవేత్ !
గాత్రస్య పాతనంతద్ధి భిన్నమి త్యభిధీయతే ॥

తా. శరీరమున నాయుధప్రహారముచే అడ్డముగ వక్రముగ లేక పొడవుగ నైన వ్రణము భిన్నమనబడు.

భిన్న లక్షణము.

శ్లో॥ శక్తికుంతేషు ఖడ్గాగ్ర విషాణై రాశయోహతః ॥
యత్కించి తస్యవతేతద్ధి భిన్నలక్షణము.చ్యతే॥

తా. శక్తి (బలము) కుంతము బాణము కత్తియొక్క కొన విషాణము (దంతము కొమ్ము) అను నాయుధములచే కోవ్వుమనందు పొడవంబడుటవలన నొకింత రక్తము ప్రవించిన భిన్నమనబడు.

కోష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థానాన్యామగ్ని పక్వానాం మూత్రస్య రుధిరస్యచ ।
పుష్పగుండుకః పుష్పసశ్చ కోష్ఠ ఇత్యభిధీయతే ॥

తా. ఆమ అగ్ని పక్వ మూత్ర * రక్తాశయములు తొమ్ము మలాశయము పుష్పసము అను నీ స్థలంబులు కోష్ఠమనబడు.

కోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ తస్మిన్భిన్నే రక్తపూర్ణే జ్వరో దాహశ్చ జాయతే ।
మూత్రమార్గ గుదాస్యేభ్యో రక్తం పూణాచ్ఛగచ్ఛతి ।
మూర్ఛాశ్వాస తృషాధ్మాన మభక్తం చాంధసేవచ ।
విఘ్నాత్ర వాతసంగశ్చ స్వేదానావోక్షి రక్తతా ॥
లోహగంధి త్వమాస్యస్య గాత్ర దార్గంధ్యమేవచ ।
హృచ్ఛాచలం పార్శ్వయోశ్చాపి విశేషం చాత్రమేశ్యమి ।

* రక్తాశయమన—యకృత్ స్థి హములు.

తా. కోవ భిన్నమై రక్తముచే నిండియుండ జ్వరము దాహము మూ! మార్గ గుడ ముఖ నాసికములవలన రక్తస్రావము మూర్ఛ శ్వాసము దప్పి కడుపుఁ రము అన్నజ్యేషము మల సూత్ర వాతప్రతిబంధము మిక్కుటముగ చెమట నే ములయం చెఱుపువర్ణము నోటియం దినుపవాసన శరీరనౌర్ధాంత్యము హృదయవ పక్కలు అనువానియందు శూల అను లక్షణంబులు కలుగు ఐనను దీనికన్ని విశేషముగా గలుగునట్టి లక్షణంబుల వచించెద.

ఆమాశయ స్థితరక్త లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమాశయసే రుధిరే రుధిరం ఛర్దయత్యపి ।

ఆధ్యాన మతిమాత్రంచ శూలంచ భృశదారుణమ్ ॥

తా. ఆమాశయమునందు రక్తము జేరియుండ రక్తవసనము మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరము కడుభయంకిరమయిన శూల గలుగు.

పక్వాశయస్థ రక్త లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వాశయ గతేచాపి రుజా గౌరవమేవచ ।

అధఃకాయే విశేషేణ శీతతాచ భవేదిహ ॥

తా. పక్వాశయమునందు రక్తముజేరియుండ శూలజడశ్వమునడుముయొక్క కింది భాగమునందు విశేషముగ శీతలము గలుగు.

విద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ సూక్ష్మస్య శల్యాభిహతం యదంగంత్యాశయంవినా ।

ఉత్తుండితం నిర్గతంవాత ద్విద్ధ మితినిర్ది శేత్ ॥

తా. సూక్ష్మమైన ముఖముగల శల్యముచే ఆమాశయముగాని తక్కిన యం గములయందు పాడవబడుటవలన బైలువెడలిన శల్యము గలదిగాని ముఖముగలదిగాని నుండిన విద్ధమనంబడు.

క్షతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ నాతిభిన్నం నాతిభిన్న ముభయో ర్లక్షణాన్వితమ్ ।

విషయం వ్రణయంగేషు తత్త్వ తం త్వభినిర్ది శేత్ ॥

తా. అంగము అతిభిన్నముగాక అతిచిన్నముగాకనుండుటచే చిన్నభిన్న :క్షయ క్తంబై విట్టపల్లముగలవై యుండిన క్షతజ వ్రణమనంబడు.

పిచ్చితవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రహర వీడనాభ్యాంతు యదంగం పృథుతాంగతమ్ ।

సాస్థిత త్పిచ్చితంవిద్యా నృజ్వర క్త పరిప్లుతమ్ ॥

తా. చెబ్బలవలనగాని బండిమొదలైన వానిచే నలుగుటవలనగాని అంగము విస్తరించియెముకలతోగూడి మజ్వర క్తములయొక్క చేరిమిచే వ్రణభావముగలదై యుండిన పిచ్చిత మనంబడు.

ఘృష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ ఘర్షణా దభిఘాతాద్వా యదంగం నిగతత్వచమ్ ।

ఉష్ణస్రావా న్వితం తద్ధి ఘృష్టమిత్యభి నిద్ధి శేత్ ॥

తా. ఒరసికొనుటవలనగాని లేక అభిఘాతమువలనగాని శరీరముయొక్క పైచర్మము వీడి మంటతోగూడి రక్తముస్పృశించుచుండిన ఘృష్టమనంబడు.

శల్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావంసశోధంపిటికాన్వితంచ ముహుర్ముహుశ్శోణితవాహిణ

నంచ । మృదూద్ధతంబున్బుదతుల్యమాంసం వ్రణంసశల్యం
సరుజంవదగతి ॥

తా. వ్రణము నీలవర్ణము వాపుగలకురుపులతో వ్యాప్తంబై పలుమారు రక్తమును స్రవింపంచేయుచు మృదువుగనుండినదై నీటిబుగ్గవలె పైకిలేచినటువంటి మాంసముగలదై వేదనతోగూడియుండిన శల్యవ్రణమనంబడు.

కోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ త్వచోతీత్యసిరాదీని భిత్వావాపరిహృత్యవా ।

కోష్ఠే ప్రతిష్ఠితం శల్యం కుర్యాదుక్తానుపద్రవాక్ ॥

తా. శల్య మేడుచర్మములకు లోభాగమున బ్రవేశించి నరములు మాంసము భోజు నరములు యెముకలు వీనిని భిన్నముజేసికొని లేక భిన్నముసేయకగాని కోష్ఠమును కెండిన కోష్ఠభేదమని తెలియవలయు. దానియందు పైజెప్పబడిన శల్య వ్రణోపద్రవంబులు గలుగు.

అసాధ్యగోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ తత్కాంతగ్లోహితంపాండు శీతపాదకరాసనమ్ ।

శీతోచ్ఛ్వాసంరక్తనేత్రమానందం పరివర్జయేత్ ॥

తా. ఎవనికి రక్తములొన సంచితంబై పాండురర్ణముగ కాళ్ళు చేతులు చల్లగనుండునో శ్వాసముచల్లగ వెడలునో నేత్రము రెఱునై యుండునో కడుపుబ్బరము గలిగియుండునో అట్టివారు యమాలయంబున కేగుదురని తెలియవలయు.

మర్మక్షతసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ భ్రమః ప్రలాపః పతనం ప్రమోహా విచేష్టనంద్గానిరథో
ష్ణతాచ । స్రస్తాంగతామూర్ఛ నమూర్ధ్వవాతప్రివారుజో
వాతకృతాశ్చతాస్తాః । నూంసోదకాభంరుధిరంచ గచ్ఛేత్స
ర్వేంద్రియాగ్లోపరమస్తధైవ । దశార్ధసంభేద్యపవిత్రతే
షు సామాన్యతో మర్మసు లింగముక్తమ్ ॥

తా. భ్రమ తఱుచుమాటలు భూమిపైబడుట యింద్రియ మనోమోహము గలుగుట కాళ్ళుచేతులు విదలించుట బడలిక వుష్ణముగలుగుట అంగసంధు లూడి నటుల వేసనగలుగుట మూర్ఛ యెగయూసిరి వాతజన్య శీవపీడ గలుగుట, రక్తము మాంసముకడిగిన నీళ్ళవలె స్రవించుట సర్వేంద్రియ వ్యాపారము నశించుట యీ లక్షణములు సామాన్యముగ వుత్తరత్రైపింబడు మర్మములైన మాంససిరస్నాయు ఆస్థీసంధులయొక్క క్షతమువలన గలుగు.

మర్మరహిత సిరావిధ్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ సురేంద్రగోపప్రతిమం ప్రభూతం రక్తం స్రవేత్తత్ క్షయ
జశ్చవాయుః కరోతిగోగా నివిధాన్యథోక్తా సిరాసువి
ధ్ధాన్వధవాక్షతాను ॥

తా. సిరసు బొడుచుటవలనగాని లేక దానియందు గాయముచగుటవలన గాని యింద్రగోప పురుగువర్ణమువలె నెఱునై నరరక్తము మిక్కుటముగ స్రవించిన మర్మరహిత సిరావిధ్ధమని తెలియవలయు. (మఱియు అరక్తక్షయమువలన వాతము బకోపించి పలువిధములైన అక్షేపకాదిరోగముల గలుగజేయు.

స్నాయువిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ కౌబ్జ్యంశరీరావయవావసాదః క్రియాస్వశక్తిస్తుములారుజ
శ్చ । చిరాద్వ్యోరోహతియస్య చాపితంస్నాయు విద్ధంపు
రుషం వ్యవస్యేత్ ॥

తా. కుబ్జత్వము శరీరమునందుబడలిక పనిచేయుటకశక్తము కడువేదనగలిగి
యము దీర్ఘకాలముమీద మాంసపూరితంబైన స్నాయువిద్ధమని తెలియవలయు.

సంధివిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ శోఢాభివృద్ధిస్తుములారుజశ్చ బలక్షయః పర్వసుభేదశోఢా ।
క్షుతేషుసంధిష్వచలాచ లేషు స్యాత్సర్వశక్తో పరమశ్చలింగమ్ ॥

తా. చలనముగాని లేక ఆచలనముగాని గలసంధులయందు గాయముదగు
టవలన వాపుగలిగి వృద్ధిజెందుట మిక్కుటముగ వేదనగలుగుట శత్రువుకొరవడు
సంధులయందు భేదింపబడినటులనే పీడగలుగుట వాచుట యేపనిని జేయుటకు
చకుండుట యీలక్షణములవలన సంధియందు గాయముతగిలినదని తెలియవలయు.

అస్థివిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘోరారుజోయస్య నిశాదినేషు సర్వాస్వవస్థాసుచ నైతి
శాంతిమ్ । భిషగ్విపశ్చిద్విదితార్థ సూత్రస్తనుస్థి విద్ధంపురు
షం వ్యవస్యేత్ ॥

తా. చేయుంబగులు భయంకరమైన పీడగలిగి జాగ్రతాది సర్వావస్థలయందు
ఁగిజెందుకండిన వైద్యకాస్త్రవేత్తయగువాడు ఆస్థులయందు గాయముతగిలినదని
లిసికొనవలయు.

సిరాది మర్మవిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ యథాస్వమేతాని విభావయేచ్ఛ లింగాని మర్మస్వభితాడి
తేషు ॥

తా. సిరాదిమర్మస్థానములయం దిభిఘాతముగలిగిన పూర్వోక్తభ్రమ ప్రలా
త్యాది లక్షణములవలన తెలిసికొనవలయు నుచియు చకారమువలన యీ లక్ష
ణములు సామాన్యలక్షణంబులు గలుగునని తెలియందగు.

మాంస మర్మవిధ్ లక్షణము.

శ్లో॥ పాండు ర్వివర్ణ స్పృశితం నవే త్తి యోమాంసమర్మస్వభి
తాడితస్స్యాత్ ॥

తా. పాండురవర్ణము వైవర్ణ్యము స్పృశ్యజ్ఞాన శూన్యత గలవాడై యుండిన
మాంసమర్మమునందు గాయముగలిగినదని తెలియవలయు.

సర్వవ్రణోప ద్రవములు.

శ్లో॥ విసర్పః పక్షుఘాతశ్చ సిరా స్తంభోపతానకః ।
మోహోనాద్ర వ్రణరుజా జ్వరస్తృష్ణా హేనుగ్రహః ।
కాసశ్శర్మి రతీసానో హిక్మాశ్వాస స్సవేషధుః ।
పోడశోప ద్రవాః ప్రోక్తా వ్రణానాం వ్రణంతకైః ॥

తా. విసర్పము పక్షుఘాతము సిరాస్తంభనము అపతానకము మోహము
పుష్కాదము వ్రణమునందుండి జ్వరము దప్పి * హనుగ్రహము దగ్గు వాంతి అతిసా
రము యొక్కిళ్ళు శ్వాసము వణుకు అని పదియారువుపద్రవంబులు వ్రణములయందు
గలుగునని వ్రణచేత్రలగువారు వచించెదరు.

అంగతుకవ్రణ చికిత్స

శ్లో॥ యష్టిమధుకయు క్తేనకించదుష్లేన సర్పిషా । మత్స్వాగంతువ్ర
ణంనై ద్వైర్ఘృత డౌద్రసమన్వితమ్ । శక్త్యాక్రియాప్రయో
క్తవ్యా పిత్తరక్తోష్మణా నిశి ॥

తా. అంగతుక వ్రణమునందు అతిమధుర చూర్ణమును నేతిలోగలిపి యొకిం
తయుష్ణముజేసి లేపనము జేయవలయు. మఱియు శక్తియు గుణ్యముగ నొకింత పిత్త
కర రక్తాశోధనకర వృష్ణకర పదార్థములను వెయ్యి తేనె అనువాని యుక్తముగజేసి
రాత్రులయందుపచరింపవలయు.

అంగతుకవ్రణ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ బుధ్వాగంతు వ్రణంనై ద్యో ఘృతడౌద్రసమన్వితమ్ ।
శీతాంక్రియాం చరే దాశు రక్తపిత్తోష్మణాశినిమ్ ॥

తా. వైద్యుడు ఆగంతుక వ్రణలక్షణమును బాగుగ నెఱింగి రక్తపిత్త పుష్ట నాశకర శీతకరక్రియఃను నెఱుఁగి తేనె తినువాని యుక్తముగ జేయవలయు.

శ్లో॥ క్రుద్ధేనద్యోప్రణేకుర్యామార్థ్వంచా ధశ్యశోధనమ్ ।
లంఘనంచ బలంజ్ఞాత్వా భోజనాస్సక్ష్మమ్ మోక్షణమ్ ॥

తా. ప్రకోపించియుండు ఆగంతుక వ్రణములనుబట్టి వసున విరేచన లంఘనభోజన రక్తమోక్షణముల వ్రణబలానుగుణ్యముగ జేయవలయు.

గౌరాది ఘృతము.

శ్లో॥ గౌరాహరిద్రామంజిష్ఠా మాంసీమధుకమేనచ । ప్రపాండరీ
కంఘ్రిబేరంసతంము స్తంసచదనమ్ । జాతీనింబ పటోలంచ
కరంజంకటుక రోహిణీ । మధూచ్చిష్టం మధూకంఘ్రి మహా
మేదాత్తధైవచ । పంచవల్కులతోయేన ఘృతప్రస్థం విపాచ
యేత్ । ఏతద్గౌరాదికంసర్పి స్సర్వవ్రణవిశోధనమ్ । ఆగం
తుకాశ్చసహజా స్సుచి రోతాశ్చ యే వ్రణః । నాడీవ్రణ
శ్చవిషమో నశ్యంత్యేవ నసంశయః ॥

తా. గోరోచనము పసపు మంజిష్ఠి జటామాంసి ఆతిమధురము ప్రపాండరీకము కురువేరు గ్రంధితగరము తుంగముపైలు చందనము జాజి వేప చేతిపొట్ల క్రానుగవిత్తులు కటుకరోహిణి మైసము యిప్ప మహామేద పంచవల్కుములు వీనిని దంచి కషాయముకొని అందొక ప్రస్థము నెఱుఁగలిపి ఘృతపక్వముకొని లేపనము జేసి సర్వవ్రణములు ఆగంతుకవ్రణములు సహజవ్రణములు దీర్ఘకాలముగనుండు వ్రణములు నాడీవ్రణములు గుప్తవ్రణములు వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయు.

జాత్యాది తైలము.

శ్లో॥ జాతీనింబ పటోలానాం సక్తమాలస్యపల్లవాః । సింధంమధు
కం కుస్థం ద్వేనిశే కటురోహిణి । మంజిష్ఠాపద్మకంఘ్రిద్రుమ
భయానీలముత్పలమ్ । తుత్థకంశారిబాబీజం సక్త మాలస్య
చక్షిపేత్ । ఏతానిసమభాగాని పిష్ట్యాతైలంవిపాచయేత్ ।
విషవ్రణ సముత్థేషు స్ఫోటకేషుచకచ్చుషు । కంఠావిసర్ప
రోగేషుకీటదప్తేషుచర్వణా । నద్యశ్చస్త్రప్రసారేషుదగ్ధవిద్ధృక్

తేమచ । నఖదంతక్షతేదేహే దుష్టమాంసావఘ్నై నే । భక్ష
ణార్థ మిదంతైలం హీదంశోధనరోపణమ్ ॥

తా. జాజీయాను వేసాకు చేతిపాట్లాను క్రొసుగాను మైనము అతిమధురము
చంగల్యక్తోష్ట పసపు మ్రానిపసపు కటుకరోహిణి మంజిష్ఠి పద్మకాష్ఠము లొద్దుగ
కరక్రామ సల్లకలువగడ్డలు మైలుతుత్తయ సుగంధిసాలవేరు కానుగవిత్తులు వీనిని
సమభాగములుగ గ్రహించినురి కల్కముజేసి అందు తైలము గలిపి చిక్కగకాచి
సేవించిన విషమక్షణము సర్వస్ఫోటకములు గజ్జి దురద విసర్పము పురుగుకాటు
శస్త్రప్రహారములన తత్కాలమున గలిగిన గాయము కాలుటవలన గలిగిన
గాయము పొడుచుటవలన గలిగిన గాయము నఖదంతములవలన గలిగిన గాయము
శరీరమునందలి దుష్టమాంసమును భేదించుటవలన గలిగిన గాయము ఒకపిడివలన
గాయము పరిశుద్ధమై మాంసపూరితంబయి మానును.

దూర్వాదితైలము.

శ్లో॥ దూర్వాస్వరససగసిద్ధం తైలంకం పిల్ల కేనవా ।

దాఝీ త్వచశ్చక లేనప్రధానం వ్రణరోపణమ్ ॥

తా. గరిక రసములోగాని కంపిల్ల రసములోగాని లేక మ్రానిపసపు పట్ట
కల్కములోగాని తైలముగలిపి చిక్కగకాచి లేపముచేసిన వ్రణముమాని మాంస
పూరితంబగు యిది శ్రేష్ఠంబయినది.

ఆమాశయ భేదోపచారము.

శ్లో॥ ఆమాశయస్థేరుధిరే ఏమనం పథ్యముచ్యతే ।

పక్వాశయస్థేదేయంచ విరేచన మనంశయమ్ ॥

తా. గాయము తగులుటవలన ఆమాశయమునంగు రక్తము చేరియుండిన
వమనమును పక్వాశయమునంగు రక్తముగేరియుండిన నిస్సంశయముగ విరేచనమును
చేయించవలయు.

విపరీతకమల్ల తైలము.

శ్లో॥ సిందూరకుప్తంవిషహింగురసోన చిప్రబాణాం ఘ్రిలాంగలి

కకల్కవిపక్వతైలమ్ । పానాదమంత్రహుతహుంకృదిత్యుత్త

శేనఃక్లిన్న ప్రణామ్రశమనో విపరీతమల్లః । ఖడ్గాభిఘాతగురు
గండ మహోపదంశ । నాడీవ్రణవ్రణవిచర్చిక కుష్ఠపామాః ।
ఏతాన్నిహంతి విపరీతక మల్లనామతైలం యధేష్టశయనాన
నభోజనస్య ॥

తా. సిందూరము చంగల్వకోష్ఠు నాభి యింసుక శెల్లులిపాయలు చిత్రమాల
ము తెల్లవెంపలి చెన్న చర్లగడ్డ హరిదళము మైలుతు త్తము పేలాలు నల్లమందు వీనిలో
తైలముగలిపి కాచి వ్రణములయందు లేపనముచేసిన సావముగల వ్రణముల శమిం
పంచేయు మఱియు విపరీతమల్లకమును నీతైల లేపనమువలన కత్తిగాయము పెద్దగం
టులు భయంకరమైన వుపసంశము నాడివ్రణములు వ్రణము విచర్చిక కుష్ఠవుగజ్జ
హరించు. దీనియందు పథ్యవియమములు లేవు.

సప్తవింశతి గుగ్గులము.

శ్లో॥ త్రికటు త్రిఫలాముస్తా విడంగా నృతిచిత్రకమ్ । పటోలం
షిప్పలీమూలం హపుమా సురదారుచ । తుంబురుం పుష్క
రం చవ్యవిశాలా రజనీద్వయమ్ । బిడం సావర్పలంక్షారం
సైంధవం గజశిప్పలీ । యానంద్యేతాని సర్వాణి తావ
ద్విగుణగుగ్గులుః । కోలప్రమాణాగవటికాం భక్షయే న్నధు
నాసహ । కాసంశ్వాసం తథాశోఫ మర్శాంసించ భగందర
మ్ । హృచ్ఛూలం పార్శ్వశూలంచ కుక్షివ స్తి గుడేరుజమ్ ।
అశ్వరీ మూత్రకృచ్ఛగ్రించా ప్యాంత్రవృద్ధిం తథాక్రిమీన్ ।
చిరజ్వరోప సృష్టానాం క్షతోపహతచేతసామ్ । ఆనాహంచ
తథోన్మాదంసర్వకుష్ఠో దరాణిచ । నాడీమష్ట వ్రణాస్సర్వాన్
ప్రమేహాన్ శీఘ్రపదంతథా । ధన్వంతరి కృతోహ్యేష స్సర్వ
రోగ నిఘ్నాదనః । సప్తవింశతికోనామ గుగ్గులుః ప్రతితో
మహోన్ ॥

తా. త్రికటుకములు త్రిఫలములు తుంగముపైలువాయువిడంగాములుశుద్ధిచేసిన
నాభిచిత్రమాలము చేగుపొట్ల మోడిబోడతరము దేవదారు ధనియాలు పుష్కరమూ
లము చెవ్యము వెట్టిపుచ్చు పసుపుమానిససపు బిడాలవణము సావర్పలవణము సర్పక్షార
ము యవక్షారము సైంధవలవణము యేనుగుపిప్పలి వీనినిసేమభాగములుగ చూర్ణముచేసి

దానికి రండింతలు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలమునుగలిపి మర్దించి రేగుగింజంత మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన దిగువుబృహము వాపు మూలవ్యాధి భగవదరము అొమ్మునొప్పి పార్శ్వశూల లోకడుపు పొత్తికడుపు గుహము అనువాని యందలి శూల అశ్మరి మూత్రకృచ్ఛము అంత్రవృద్ధి క్రేముల పురాణజ్వరము గాయము కడుపుబృహము వున్మాదము సర్వకృష్ణపులు సర్వోపరములు దుష్టనాడీద్రణములు ప్రమేహము శీషదము వీనిని హరింపంచేయు. ఇది సర్వకోగ వినాశనార్థంబై ధన్వంతరిచే జెప్పించబడియే, ఇది కడుశ్రేష్ఠంబయినది.

* నాడీవ్రణ నిదానము.

శ్లో॥ యశ్శోభనమామమతిపక్వము వేక్ష్య తేజ్ఞో యోవాన్రణంప్రచురపూయనుసాధువృత్తః । అధ్యంతరంప్రవిశతిప్రవిదార్యతస్య స్థానానిపూర్వవిహితానతితస్సపూయః । తస్యాతిమాత్రగమనాద్గతిరిష్యతేతు నాడీనయ ద్వహతితేన మతాతునాడీ ॥

తా. మూర్ఖమనుజుడు పండినవాపు నపక్వమనియెఱింగి యశేషించుట వలన గాని లేక చీమునిండియుండు వ్రణము నుశేషించుటవలన గాని దానియందు చీము పూర్వోక్తత్వశ్చాంపాదిక స్థానములంజెంది భేదించి మిక్కుటముగ లోనికేగుటవలన యేకమార్గముగలదై దానివలన చీము నాడివలె గారుమండిన నాడీవ్రణమనంబడు.

నాడీవ్రణ భేదములు.

శ్లో॥ వోషై స్త్రిభిర్భవతిసా పృథగేకశ్చనం మూర్ఛితై రపిచ శల్యనిమిత్తకోన్యా ॥

తా. నాడీవ్రణము వాతపిత్తశ్లేష్మ సన్నిపాత శల్యజమువలన 5 విధంబులు.

వాతనాడీవ్రణ లక్షణములు.

శ్లో॥ తత్రానిలాత్పరుష సూక్ష్మముఖి సశరాలా ఛేనానువి ధ్రుమధికం స్రవతిక్షపాను ॥

తా. ముఖము రూక్షముగ నన్నగనండుట శూలగలుగుట రాత్రులయందు మఱుగుతోగూడిన స్రావము మిక్కుటముగ గలుగుట యీ లక్షణములుగలది వాత నాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

* నాడీవ్రణమన—వారికురుపు.

పితృనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ పితృత్వత్పిష్టరకరీ పరి దాహాయక్తా పీతంస్రవత్యధికముష్ణ
మహస్సుచాపి ॥

తా. పిష్టిజ్వరము దాహముగలుగుటచీము. పసపువర్ణము పుష్ణముగలదై పగటి
యందధికముగ్రవిం చుట యీ లక్షణములుగలది పితృనాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేయాకసా ద్భహుఘరాద్భన విచ్ఛిలాస్రాస్తభౌసకండురరు
జారజసిప్రవృద్ధా ॥

తా. చీముగట్టిగ తెల్లగ బంకగ వెడలుట జడముగనుండుట శురద పీడగలు
గుట రాత్రులయందధికముగ చీముగ్రవిం చుట యీ లక్షణములుగలది క్షేమ్యజనాడీ
వ్రణమని తెలియవలయు.

శల్యజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ సప్తంకథంచి దనుమార్గముదీరి తేషు స్థానేషు శల్యమచిరేణ
గతిం కరోతి । సాఫేనిలం మథితముష్ణ మస్యగ్విమిశ్రం స్రా
వగకరోతి సహసాసరుజంచ నిత్యమ్ ॥

తా. కంటకాదిశల్యములు చగ్మము మొదలగువానియందు బ్రవేశించి యగు
పడక నియమములైన వేగక్షయాది కారణ రహితంబులై నూత్నమార్గముగలవై
శల్యజ వ్రణమునుగలుగజేయు. దానియందు స్రావమునుఱుగుగ వేడిగ రక్తయుక్త
ముగ వెడలుటయేగాక మధించబడినటుల పోట్లును గలిగియుండు.

సన్నిపాతజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దాహజ్వర శ్వసనమూర్ఛనవక్త్రశోషా యస్యాంభవంతి వి
హితానిచ లక్షణాని । తామాదిశే త్వవనపిత్తకఫ ప్రకోపా
న్మోరామ సుక్షయకరీ మినకాశరాత్రిమ్ ॥

తా. దాహము జ్వరము శ్వాసము మూర్ఛనోగెండుట అమలక్షణంబులును పూ
ర్వోక్త వాతపిత్త కఫప్రకోపమువలనగలిగిడి లక్షణంబులును గూడియుండిన సన్ని

పాతజ నాడీవ్రణమని తెలియవలయు. ఇది భయంకరమైన ప్రాణములహరింపంజ యుటయందు కాశరాత్రితో సమానంబై యుండు.

నాడీవ్రణసాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ నాడీత్రిదోష ప్రభవా నసిద్ధ్యే చ్ఛేపాశ్చతస్రః ఖలుయత్న సాధ్యాః ॥

తా. నన్నిపాతజ నాడీవ్రణం బసాధ్యము. తక్కినవి నాలుగును యత్నము వలన సాధ్యంబులగును.

నాడీవ్రణ సామాన్యచికిత్స.

శ్లో॥ నాడీవాం గణిమస్వీక్య శస్త్రేణోత్పాత్య కర్మవిత్ ।
సర్వవ్రణ క్రమంకుర్యా చ్ఛేదనా రోపణాదికమ్ ।
కృశదుర్బల భీరాణాం నాడీమర్మా శ్రితాతుయా ।
తూరమాత్రేణ సంఛిద్యా న్నశస్త్రేణ కదాచన ॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు నాడిగితి నెఱింగి శస్త్రముచే దానింజీల్చి సర్వవ్రణములయందు చేయునటులనే శోధన రోపణాదిక క్రియలం జేయవలయు. మఱియు కృశత్వముగ నత్వహానిభయముగలవారలకు జనించిన నాడీవ్రణమునుమర్మ స్థలములయందు జనించిన నాడీవ్రణమును తూరమువలన ఛేదనము చేయవలయునే గాని శస్త్రమువలన నెపుడును ఛేదనము జేయంజనదు.

వాతనాడీవ్రణ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ నాడీం వాతకృతాంసాధు సాటితాం లేఖయే ద్భిషక్ ।
ప్రత్యక్షుష్పీ ఫలయుతై స్తిలైః పిప్లైః ప్రలేపయోత్ ॥

తా. వాతజనాడీవ్రణమును శస్త్రముతోజీల్చి లేఖన క్రియంచేసి దానిపై తెల్లయుత్తరేణువిత్తులను సువ్వలనునూ రేపనము చేయవలయు.

పిత్తజనాడీ వ్రణమునకు తిలొదిలేపము.

శ్లో॥ పైత్తికం తిలమంజిషౌ నాగదంతీ నిశాహ్వయైః ॥

తా. పిత్తజనాడీవ్రణమునందు సువ్వలు మంజిషి నాగదంతి పనపు వీనిని నూరి రేపనము నేయవలయు.

కఫజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ శైష్వికం తిలయప్త్యాప్వానికుంభారిష్టసైంధవైః ॥

తా. కఫజనాడీ వ్రణమునందు నువ్వులు అతిమధురము నాగదంతి వేప సైంధవలవణము వీనిని నూరి లేపనము జేయవలయు.

శల్యనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ శల్యజాంతిలమంజిస్తామధ్వాజ్వైర్లేపయేన్ముహుః ॥

తా. శల్యనాడీవ్రణమునందు నువ్వులు మంజిష్టి వీనిని తేనె నేతితోగాని నూరి పలుమారు లేపనము జేయవలయు.

నాడీవ్రణచికిత్స.

శ్లో॥ అక్షాభగ్నంవిధిత్వాతుసేచయేచ్ఛితవారిశా ।
పంకేనాలేపనంకార్యంబంధనంచకుశాన్వితమ్ ।
అలేపనార్థమంజిస్తా మధుకంచాప్లుపేభితమ్ ।
శతఘౌతఘృతోన్మిశ్రంశాలిపిష్టంచలేపనమ్ ।
నాడివాంగతిమన్విష్యశస్త్రేణోత్పాట్యకర్మచిత్ ॥

తా. అభిఘాతాదికములవలన యెముకలువిరిగి దానిపై తొలుత కీతోదక మును బోసి తదనంతరము శస్త్రాదికములతో నిరలకపామును గలుగకుండునటుల శరీరమున గుచ్చి కొనియుండు శల్యములయుక్తతో దీసి దానిపై యెఱ్ఱమన్నును బూసి దర్శలనునిచి కట్టుగట్టి పిదప మంజిష్ఠిని అతిమధురమును నిమృతపండ్ల రస ముతో నూరి లేపనముజేసి పిదప 100 మార్లు కడుగబడిన నేతితో బియ్యపుపిండిని గలిపి లేపనము జేయవలయు.

జాత్యాదివర్తి.

శ్లో॥ జాత్యర్కశమ్యాకకరంజదంతి సింఘాత్థ సౌవర్చలయావ
శూకైః । వర్తికృతాహంత్యచిరేణనాడింస్నుక్షీరపిష్టాసహ
సైంధవేన ॥

తా. బాబి జిల్లేడు కేలక్రానుగదంతివేరు సైంధవలవణము సౌవర్కలవణము
యవత్తారము వీని నుదకముతోనూరి వస్త్రమువను బట్టించి వర్తిచేసిగాని లేక శేము
డుపాలతో సైంధవలవణమును నూరి వర్తిచేసిగాని వ్రణమునందునిచిన నాడీవ్రణము
శీఘ్రముగ హరించు.

నిర్గుండీ తైలము.

శ్లో॥ సమూలపతాగ్నినిర్గుండీం వీడయిత్యారసేనతు ।

తేనసిద్ధంసమంతైలంనాడీమష్టవ్రణాపహమ్ ॥

తా. వావిలి సమూలమునుదంచి రసమునుదీ? నాడీమముగ నూనెగలిపి
తైలపక్వముగకాచి లేపనముచేసిన దుష్టనాడీవ్రణము హరించు.

నరాస్థి తైలము.

శ్లో॥ నరాస్థితైలలేపేనస్ఫుటితశ్శుష్కతివ్రణః ॥

తా. మనుజునియొక్క యెముకలనూనెను లేపనముచేసిన వ్రణము పగిలి
యెండును.

విడంగాది గుగ్గులు.

శ్లో॥ విడంగత్రిఫలావ్యోష చూర్ణం గుగ్గులుకా సమమ్ ।

సర్పిసాంవటికాంకుర్యా త్థౌదేద్వ్యహితభోజనః ।

దుష్టవ్రణాపహిమేహ కుష్ఠనాడీవిశోధనః ॥

తా. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు వీనిని చూర్ణముచేసి
దీనికి సమముగ శుద్ధిచేసిన గుగ్గులము గలిపి నేతితో మర్దించి యుంటలుచేసి శేవిం
చిన దుష్టవ్రణము ఆపచి మేహము కుష్మవు నాడీవ్రణము హరించు, దీనియందు
చప్పిడి పథ్యము నాచరింపవలయు.

ఆరగ్యధాని వర్తి.

శ్లో॥ ఆరగ్యధనిశాకోలచూర్ణాజ్యత్నోద్రవంయుతా ।

సూత్రవర్తిర్వ్రజేయోజ్యా శోధనీగతినాశినీ ॥

తా. కేల పసపు కేగుకాయ వీనిని చూర్ణముచేసి నెయ్యి తేనెగలిపిదానిలో
నూలుతోనేడిన వర్తినివడిపి వ్రణములో యనిచిన వ్రణకుద్ధంబై దానిగతి హరించు.

గుగ్గుల్యాది లేపము.

శ్లో॥ గుగ్గులుస్త్రీఫలాన్యోమై స్సమాంజై శ్వాజ్యయోజితః ।
నాడీదుష్టవ్రణలచాపి జయేదపిభగందరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము త్రిఫలము త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్లములో నునిచి నేతితోనూరి లేపనముచేసిన దుష్టనాడీ వ్రణమును భగందరమును హరింపజేయు.

సర్వవ్రణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ యవషష్టికగోధూమ పురాణానితశాలయః । మసూరతువరీ
ముద్గయాషశ్చమధుశర్కరాః । విలేపీలాజమండశ్చ జాంగ
లామృగపక్షిణాః । ఘృతంజైలం పటోలంచ వేత్తాగ్రంబాల
మూలకమ్ । వార్తాకంకార వేల్లంచకర్కోటంతండులీయకమ్ ।
ఏతత్పథ్యంసరై స్సేవ్యం యథావర్ణంయథామలమ్ । వ్రణ
శోధేవ్రణేసర్వోవ్రణేనాడీవ్రణేషుచ ॥

తా. యవలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లబియ్యము గోధుమలు నల్లని పాతబియ్యము చిలుసెనగలు కందులు పెసలు అనువాని యూషము తేనె పంచనార విలేపి పేలాలయొక్క మండము జాంగల దేశములోని పశుపక్షిచూసము నెయ్యి నూనె పొట్లకాయ వెదురుమొలక శేతముల్లంగి వంకాయ కాకరకాయ పట్టుకాకరకాయ చిట్టికూర యివి వ్రణశోధనము వ్రణము సర్వోవ్రణము నాడీవ్రణము అనువాని యందు పథ్యకరములు. అట్లుగుటంచేసి వానినామూరోగావస్థాభేదముల దోషభేదముల నెఱింగి యథాయోగ్యముగ పథ్యముననునిచి కొనవలయు.

వ్రణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ రూక్షామృశీతలవణంవ్యవాయ మాచూసముచ్చైఃపరిభా
షణంచ । ప్రిమాసమాలోకనమహ్నినిద్యాం ప్రజాగరంచం
క్రమణంనితాంతమ్ । శోకంవిరుద్ధాశనమంబుపానంతాంబూల
శాకానిచప్రత్రవంతి । అజాంగలంచూంస మసాత్మ్యమన్నం
వివర్జయేత్త్రంశతతం ప్రయత్నాత్ ॥

తా. రూక్షము పులుసు శీతలము వుష్ణగల రసములు మైధునము శ్రమ బిగ్గరగ మాటలాడుట స్త్రీలమాట పగటినిద్ర రాత్రులయందు - బాగరణము కడు సంచారము శోకము విరుద్ధాశనము వుపకానము. విడెముఱకుకూరలు జలచరజంతు మాంసము శరీర ప్రకృతి కనుగుణముగాని యన్నము యివియన్నియు వ్రణముల యం దపథ్య కరంబులగుటచేవానిని ప్రయత్న పూర్వకముగ వర్జింపవలయు.

అగ్నిదగ్ధవ్రణ నిదానము.

వాక్యమ్॥ తత్ర స్నిగ్ధంరూక్షం వాశ్రిత్యద్రవ్యమగ్నిర్ధహతి । అగ్ని సంతస్తోహిన్నేహసూక్ష్మ మార్గానుసారిత్వాత్ । త్వగాదీన నుప్రవిశ్యాశుదహతి । తస్మా త్స్నేహదధేధికారుజోభవంతి । తత్రపుష్టందుర్దగ్ధంసమ్యగ్దగ్ధం మతిదగ్ధంచేతి చతుర్విధంభవ త్యగ్నిదగ్ధమ్ ॥

తా. అగ్నిస్నిగ్ధ రూక్షద్రవ్యాశ్రితంబై దహనముసేయు మతియు అగ్నిచే తపింపబడినతైలము సూక్ష్మమార్గములవలన (అనగా గోమూతములవలన) త్వక్కుఁ పాది సప్తధాతువులయందు బ్రవేశించి శీఘ్రముగ దహింపంచేయు. కావున స్నేహ దగ్ధమున అధికమైన వేచనగుట ఆయగ్నిర్దగ్ధము పుష్టము దుర్దగ్ధము సమ్యగ్దగ్ధము అతిదగ్ధము అని 4 విధంబులు.

విశేషజ్ఞానము.

శ్లో॥ తత్రవివర్ణమాత్రంపుష్క తేతత్పుష్టమ్ । యత్రోత్తిష్టంతిసో టాస్తీవదాహవేదనాశ్చిరాచ్ఛోప శామ్యంతి తద్దుర్దగ్ధమ్ । సమ్యగ్దగ్ధ మవగాథంతాశఫలవర్ణం సుస్థితం పూర్వలక్షణ యుక్తమ్ । అతిదగ్ధంతు త్వక్ష్మాసావలంబన గాత్రవిశ్లేషణ సిరాన్నాయు సంధ్యస్థివ్యాసాదేనాతి మాత్రవేదనా జ్వర దాహపిసాసా మూర్ఛాశ్వాసోప ద్రవాధవంతి । ఇతిపుష్టా దిభేదేన వహ్నిదగ్ధ శ్చతుర్విధో వ్రణోభవతి ॥

తా. అంశుచర్మము వివర్ణంబగువరకు కాలిన పుష్టమనియు కాలిన దాని బొబ్బలుగలిగి తీవ్రదాహవేదనాయుక్తంబై నీ కాలమునూద శాంతిశొందిన దుర్దగ్ధమనియు బోలెనయాలముగలదై తాటిపండుతో మల్యమైనవర్షముగలదై బొబ్బల

వ్యాప్తంబై కడుదాహ వేసినాయుక్తంబైయుండిన సమ్యగ్దగ్ధమనియు చర్మమాంసముల నహింపంచేయుటచే వాని నూకునటులంచేసి నీరలు స్నాయువులు సంధులు అస్థులు అనువానింజెరచి కడువేదనను జ్వరమును మంటను దప్పిని మార్చును శ్వాసమును గలుగంచేసిన అతిదగ్ధమనియు తెలియవలయు. ఈ భేదములవలన అగ్నిదగ్ధప్రణామ 4 విధంబులు.

అగ్నిదగ్ధ ప్రణా చికిత్స.

శ్లో॥ ప్లుప్తస్యాగ్ని ప్రశమనే కార్యముష్ణం తథౌషధమ్ । శీతాముష్ణాంచతుర్దగ్ధే క్రియాంకుర్యాత్తతః । ఘృతాలేపన సేకాంస్తు శీతాన్యే వాస్యకారయేత్ । అతిదగ్ధే విశీర్ణాని మాంసాన్యధృత్వశీతలామ్ । క్రియాంకుర్యాచ్చ తాంకాలే శాలితండుల ఖండనైః । తిండుక్యాశ్చ కషాయైర్వాఘృత మిశ్రైః ప్రలేపయేత్ । సమ్యగ్దగ్ధేతు గాక్షీరి ప్లక్షచందన గైరికైః । సామంతైస్సర్పిషాయుక్తై రాలేపంగార యేద్భిషక్ ॥

తా. ప్లుప్తస్యాగ్నిశమనార్థంబై పుష్ణక రౌషధముల లేపనము సేయవలయు. దర్దగ్ధమున శీతకర క్రియలనుగాని లేక పుష్ణకర క్రియలనుగానిచేసి తదనంతరము ఘృతాదులయొక్క లేపనము సేవనము మొదలగు శీతకర క్రియలను చేయవలయు. అతిదగ్ధమున శిథిలంబై వ్రేలుచుండు మాంసమును ఛేదించి శీతకరక్రియను వరిబియ్యపు పిండిని నల్లతుమికిపట్ట కషాయముతోడంచేర్చి నేతినిగలిపి లేపనమును చేయవలయు. సమ్యగ్దగ్ధమున వెనురుప్పు మజ్జీ చందనము కావిరాయి తిప్పతీగ అనువాని కల్కములతో నెయ్యిగలిపి కాచి లేపనము సేయవలయు.

పథ్యాది లేపము.

శ్లో॥ పథ్యాకర్ద మజీరక మధుసిక్థి కసర్జ మిశ్రితోలేపః ।

గవ్యం ఘృతమపహరతిచ పావక జనితం వ్రణాంసద్యః ॥

తా. కరక్కాయ బురద జీలకఱ్ఱ అతిమధురము మైనము గుగ్గిలము వీనిని నూరిగాని లేక ఆవునేతినిగాని లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధప్రణామ 4 శమించు.

సుధాది లేపము.

శ్లో॥ సుధాపురాతనదధ్నో వారిణాపరివేషితామ్ ।

లేపనంతైల దగ్ధస్యవిస్ఫోటవ్యాఘ్న నాశనమ్ ॥

తా. ప్రాతసున్నమును పెట్టుగుమిది తేటనీరుతోనూరి లేపనముచేసిన వేసి నూనెవలన గలిగిన బొబ్బలు మానును.

దగ్ధయవ మార్జము.

శ్లో॥ దగ్ధయవభస్మమార్జ్యం తిలతైలార్జ్యం ప్రలేపనాదచిరాత్ ।
హరితి శిఖిదాహదగ్ధభూయోభ్యంగా ద్వ్యణిగణాశు ॥

తా. యవలనుగాల్చి మసిచేసి నువ్వులనూనెలోగలిపి పలుమారు లేపనము చేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శీఘ్రముగ మానును.

చందనాది తైలము.

శ్లో॥ చందనం వటశృంగాశ్చ మంజిష్ఠామధుకంతథా । ప్రపౌండరీకం
దూర్వాచ పతంగం ధాతకీ తథా । పత్తై స్తైలంవిపక్తవ్యంగో
క్షీరేణ సనూయుతం । అగ్నిదగ్ధేవ్రణేక్షేప్తం తత్తై నాన్ధ్రో
పణం పరమ్ ॥

తా. చందనము మత్రియూడకొనలు మంజిష్ఠి అతిమధురముప్రపౌండరీకము గరిక రసకర్పూరము అరెపువ్వు అనువాని కల్కములో ఆవుపాలు నూనెగలిపి చిక్కగ తైలముకాచి లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము తక్షణమున మాంసపూరి తగలై మానును.

పటోలాది తైలము.

శ్లో॥ సిద్ధంకషాయకల్కాభ్యాంపటోల్యాకటుతై లకమ్ ।
దగ్ధవ్రణరుజా స్రావదాహ విసఫ్ఫటనాశనమ్ ॥

తా. చేపిసొట్ల కషాయములోగాని లేక దాని కల్కములోగాని తెల్లవ నూనెమగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణమునందలి పీడ స్రావము మంటలు బొబ్బలు వీనిని హరింపజేయు.

మధూచ్ఛిష్టాది తైలము.

శ్లో॥ మధూచ్ఛిష్టంసమధుకంలోధ్రం సర్వరసంతథా ।
మూర్వాచందనమంజిష్ఠంపిష్ఠా సర్పిర్విపాచయేత్ ।
సర్వేషామగ్నిదగ్ధానాం వ్రణరోపణము త్తమమ్ ॥

తా. మైనము అతిమధురము లాద్దుగ సుగ్గిలము గరిక చందనము. మంజీష్ఠి అనువాని కల్కములలో నెయ్యిగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము లన్నియు మాంసపూరితంబులై మానును.

ఋతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భగ్నుశ్వాసజ్వరం దాహమూర్ఛాఘ్నా
ర్ణం సకంపనం । శూలందృష్టి ర్మహారౌద్రంఋతాః కుర్వ
న్తి దేహినామ్ ॥

తా. భ్రమ పుబ్బసము జ్వరము దాహము మూర్ఛగలుగుట ఒడలు తిరుగుట శరీరము వణకుట శూల కడుభయంకరమైన దృష్టిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది ఋతవ్రణమని తెలియవలయు. (దీనిచుండు వాత పైతృ శ్లేష్మ త్రిదోష భేదంబులు గలిగియుండు.)

త్రిదోషజ ఋత లక్షణము.

శ్లో॥ భువోర్మధ్యే గళేచాస్తే స్తనేకం రేచమూర్ధని ।
హృదిపృష్ఠేమర్మణీచ లూతస్సౌత్తు త్రిదోషజః ॥
అసాధ్య కష్టసాధ్యవా జ్ఞత్వావై ద్య ఉపాచరేత్ ॥

తా. కనుబొమలయొక్క మధ్యప్రదేశము గళము హస్తములు స్తనములు కంఠము శిరము హృదయము వీపు అను మర్మస్థలములయందు వ్రణములు జనించిన త్రిదోషలూతయని తెలియవలయు. వీరియొక్క అసాధ్య కష్టసాధ్యముల నెఱింగి వైద్యుడు చికిత్సంపవలయు.

అసాధ్యలూత లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వజంబూ ఫలాకారం తథారక్తం స్రవేద్యది ।
దంతోష్ణం శ్యామలం యస్య లూతరోషీ నజీవతి ।
తథాపి తస్యకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితానధి ॥

తా. నేరేడుపండు వర్ణముగలదై రక్తమును గార్చుచు దంతములు పెదవి నల్లనైయుండిన అట్టిలూతరోగి మృతికొనునని తెలియవలయు. ఇతను జీవించియుండువరకు చికిత్సంజేయవలయు.

దాతలూత చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉత్పలం చందనంకుష్ఠం జీవంతీ శుంఠి
పాలలామ్ ! మదనం బిల్వనిర్ధుండి దమనం బ్రహ్మదండికా
మ్ । నఖంచ తగరంచైవ వేతనం వరుణంతథా । జలేపిష్ట్యా
ప్రలేపోయం వాతలూత నివారణమ్ ॥

తా. నల్లకలువ శ్రీగంధము చంగల్వకోష్ఠ మనుబాల శొంఠి కలిగొట్టు
మ్రుంగ వేరు మారేడు వావిలి దవనము బ్రహ్మదండి నఖము గ్రంథితగరము ప్రబ్బలి
పులిమిడి వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముచేసిన వాతలూతవ్రణము
మారిండు.

వాతలూతకు లాంగల్యాది లేపము.

శ్లో॥ లాంగలీ భానుమూలంచ గ్రహధూమాజమూత్రకమ్ ।
దుత్తారస్య ఫలేక్షిప్తా లేపోలూతవినాశకృత్ ॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ జిల్లేడువేరు కరుఘాపము వీనిని మేకపంచితముతో నూరి
పుష్పేత్తకాయలోనుంచి పుటంబిడి నూరిలేపనముచేసిన వాతలూతవ్రణము మానును.

పైత్తలూత చందనాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనం చోత్పలం ముస్తాం లాంగలీం శుంఠి
రేషుకామ్ । వాలుకం మఘయప్తించ కుసుంభ వల్కులా
న్వితిమ్ । తుల్యం పిష్ట్యా జలైర్లేపః పైత్తలూతప్రశాంతయే ॥

తా. చందనము నల్లకలువకుంపలు తుంగముపైలు చన్నచర్లగడ్డ శొంఠి
రేషుకలు కూతురుబుడమ యష్టిమధుకము కుసుంబపట్ట వీనిని సమభాగములుగ
నుదకముతో నూరి లేపనముచేసిన పైత్తలూతవ్రణము మానును.

శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మాటకాది లేపము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్లేష్మాట శారిబా ముస్తా వరుణనాగపుష్పికామ్ ।
వహ్నిపాలల పాతాశ్చసలావంశత్వచంసమమ్ ।
జలైః పిష్ట్యా ప్రలేపోయం కఫలూత ప్రశాంతయే ॥

తా. విరిగిచెక్క గూడపాల తుంగముపైలు వులిమిడి నాగసంపంగి చిత్రమూలము కలిగొట్టు చిరుబొద్ది పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగ వెదురు పీచుగలిపి వుష్ణోదకముతోనూరి లేపనముచేసిన శ్లేష్మ లాతవ్రణము మానును.

త్రిదోషజలూతకు మదనాది లేవము.

శ్లో॥ మలంకౌక్కుటపారానం హింగా మదన తాళకమ్ | వంశత్వ
గ్గిరకర్ణించ రేణుకంచమనశ్శిలామ్ | జలేపిష్ట్యా ప్రలేపోయం
లూతం హంతి త్రిదోషజమ్॥

తా. ఖోడివిష్టము పావురపిట్టవిష్టము యింగువ మ్రంగ వేరు హరిదళము వెదురు పీచు తెల్లగంటెన రేణుకలు చుడిశిల పీనిని సమభాగములుగ వుష్ణోదకముతో నూరి లేపనముచేసిన త్రిదోషజ లాతవ్రణము మానును.

జ్యోతిష్మతీ లేపము.

శ్లో॥ జ్యోతిష్మతీంచకర్కోటీ పల్లవంపేషయేజ్జనైః |
లేపోలూతాన్నిహంత్యాశు సప్తరాతైర్నసంశయః ॥

తా. వెక్కుడుతీగ డావరడంగిచిగుళ్ళు లేక చేనుబీరచిగుళ్ళు పీని వుష్ణోదకముతో నూరి 7 దినములు లేపనముచేసిన త్రిదోష లాతవ్రణము నిస్సంశయముగ శీఘ్రముగ మానును.

సర్పాక్షి లేపము.

శ్లో॥ నరమూత్రేణసర్పాక్షీం పిష్ట్యాలేపంతుకారయేత్ |
అసాధ్యాంసాధయేల్లూతాం త్రిదోషాణాం వివిర్దిశేత్ ॥

తా. సర్పాక్షిమూలమును నరమూత్రముతోనూరి లేపనముచేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోష లాతవ్రణము మానును.

గోజిహ్వడి లేపము.

శ్లో॥ గోజిహ్వపల్లవాఃపాతా మూలంతోయేనపేషయేత్ |
లేపేననాశయేల్లూత మసాధ్యాంవిషజిహ్వకామ్ ॥

తా. బరివెంకచిగుళ్ళు చిరుబొద్దివేరు పీని వుష్ణోదకముతో నూరి లేపనముచేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోష లాతవ్రణము విషజిహ్వక మానును.

(జాజికాయ జాపత్ర పిప్పలి మోడి లవంగములు కాచు వోమము ఖురా సానీ వోమము పీచిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి 1 తులము రసకర్పూరము గలిపి వుష్ణానకముతో మర్చించి 2 వీసములయెత్తు రసకర్పూరము తూగునట్లుల మాత్రలుచేసి 2 మండలములు ప్రాతస్నానంకాలముల నొక్కొక్క మాత్రచొప్పున ఆశ్రునేతితో నేవించిన సర్వలూతవ్రణములు భగంబరము గండమాల మేహవ్రణములు మొదలగు సర్వవ్రణములు హరించు. ఈ యాషధనేవనకాలంబున చప్పిడి వంటకమును భుజింపవలయు మఱియు భగంబరవ్రణనివారణార్థంబై చెప్పబడి యుండు రవితాండవరసమును కాలాగ్నిరుద్రరసమును రసకర్పూరమును లూతవ్రణములయందును బ్రయోగింపవలయు.)

(ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ ఓంసురా మహద్విషమవనివహ హం సుర సుర ఆప్తహానేనిక ప్రచనూర హనూవచమాను రహజాంస్వాహా॥ ఆనమంత్రముతో లూతవ్రణములను మంత్రింపవలయు. మఱియు సర్వాషధముల నొంగునపు డామంత్రము నే బఠింపవలయు.)

భుజపత్ర బంధము.

శ్లో॥ [మాధవవిదానే] కుంకుమంచందనంక్షీరైః పిష్టామంత్రీ
మిదంలిఖేత్ । భూర్జపత్రేచతద్ధార్యంకళేవాబాహుమూల
కే । లూతాన్ హంతినసం దేహో బంధయేచ్ఛేత్సూ
త్రక్తైః ॥

తా: కుంకుమ శ్రీగంధము పీచిని పాలనోనూరి భుజపత్రపాకుపై వైశిష్ట్య బడిన మంత్రమునువాసి దానిని మడచి తెల్లచారమున బంధించి మెడయందుగాని లేక సందిటియందుగాని గట్టికొనిన సర్వలూతవ్రణములు నిస్సంశయముగ హరించు.

* చల్లి చికిత్స

క॥ మురదారుసిగువెన్నయు । సరవిగ మర్చించివేడ్కః జయ్యన
ధరణి । న్నరులకుఁగ్రామివయప్పడె । సురుచిరముగమామ
మరికిపొన్నరులెల్ల ॥

క॥ ఆదొండవేరుగంధము । పాచుగనావాలముద్ధభక్షణచేయన్ ।
వేదేశునికృపచేతను । నాదములేనట్టికప్పువాగురుమానున్ ॥

* చల్లియన—మురికిపొన్నారి.

మర్కటీ రోగోత్పత్తి.

శ్లో॥ [నిత్యవాణీయే] దేవేషుధావచూనేషు హ్యంధకాసురసం
యుగే రుద్రకోపానలోత్పన్నా మర్కట్యా వేదనోత్కటాః॥

తా. తొల్లి దేవతలు ఆంధకాసురునితో, యుద్ధము చేసినపుడు పరాజితులైనం
దన రుద్రకోపాన్ని వలన అత్యుత్పాతమైన వేదనగల మర్కటీరోగములు జనించె.
అవేవిషయిన. —

మర్కటీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ జిహ్వీకా పద్మినీ నందా వాసినీ మోహినీ తథా ।
దాహినీ కాళరాత్రీచ క్షోభిణీ చాప్తసంఖ్యయా ॥

తా. జిహ్వీక పద్మినీ నంద వాహినీ మోహినీ దాహినీ కాళరాత్రీ క్షోభిణీ
అన మర్కటీరోగములు 8 విధంబులు.

జిహ్వీకామర్కటీలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ సిద్ధార్థసదృశాకార జిహ్వీకానామమర్కటీ ।
తృణధాన్యనిశాదార్విపిష్ట్యాతండుల నారిణా ।
తథాతస్యప్రదాతవ్యో లేపోయంవిషనాశనః ।
మంత్రేశంభుదేవస్య దినేహోహతిరద్విషమ్ ॥

తా. తెల్లవాంపరె తెల్లనిపాములు జనించిన జిహ్వీకయను కేరం బరగు
మర్కటీయనంబడు. దానియందు దూసరిబియ్యము పసపు మ్రానిపసపు అనువానిని
సమభాగములుగ పసిగడుగుతోమారి “ఓం హ్రం హ్రీం ఘం స్వాహా” అనుశంభు
దేవ మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముచేసిన జిహ్వీకయను మర్కటీరోగము
యొక్క విష మొకదినములో మానును.

పద్మినీమర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తదద్దురసంకాశం గాత్రంయస్య ప్రమష్యతే ।
పద్మినీమర్కటీనామదాహః కంఠూర్విదాహితా ॥

తా. శరీరమున నెఱ్ఱనిడద్దువలె జనించి శరీరమునంతయు జెఱచి తాపము
దురద మంటలు గలిగియుండిన పద్మినీమర్కటీ యనంబడు.

పద్మినిమర్కటికి పుసర్నవాది లేపము.

శ్లో॥ పుసర్నవోద్భవంమూలం సప్తపక్షింసమంతథా ।
గోమంతాధారనాశేన పిష్టాల్లేపోవిసాపహః ॥

తా. తెల్లగలిజేరువేరు యేడాకులయరటివేరు సమభాగములుగ పంచి ఆవు పంచితముతోను కలిపి నూరి “ఓం మంచుమంచ యిలిస్వాహా” అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముచేసిన పద్మినియను మర్కటితోగము హరించు.

సందామర్కటి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆగ్నేయస్ఫోటకాకారం యద్ధాత్రంసా
తునందికా । శూలదాహజ్వరంకంపయాతిగాత్రంసవేదనమ్ ।

తా. శరీరమున నగ్నిదగ్ధముతో సమానమైన బొబ్బలులేచుట తూల తాపము జ్వరము శరీరకంపము గలుగుట శరీరమునొచ్చుట యాలక్షణములుగలది సందయను మర్కటితోగమని తెలియవలయు.

సందామర్కటికి పద్మపత్యాది లేపము.

శ్లో॥ పద్మపతోక్తిరకంచ శ్వేతచందనముత్పలమ్ ।
శీతతోయేనపిష్టాను లేపోమంత్రింసుఖావహమ్ ॥

తా. తామరాకు వట్టివేరు శ్రిగంధము కలువగడ్డ వీనిలో దేనినేని శీతోదకముతోనూరి “ఓం స్వాహా ధూర్భువస్వాహా హంస్వాహా” అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముచేసిన సందయను మర్కటితోగము హరించు.

వాసినిమర్కటి స్వరూపము.

శ్లో॥ నక్ష్రించపిఃగళం కృష్ణాద్వితాగ్నినిభేక్షణా ।
వింశదంఘ్రిమహారాద్రీ వాసినిచామమర్కటి ॥

తా. యుము పింగళవర్ణముగలదిగ శరీరము నలుపువర్ణముగలదిగ అగ్నివలె జ్వలించుచుండు నేత్రములుగలదిగ యిరువదిపాదముగలదిగ మహాభయంకరముగ ఉండినది వాసినియను మర్కటితోవలయు తెలియవలయు.

వాసినిమర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఆగ్నేయస్ఫటకాశైవ జాయంతేతద్విషాధికే ।
విధ్యంతిసర్వగాత్రాణి పూతిగంధముఖభవేత్ ॥

తా. అగ్నితో దగ్గఁదైనటుల స్ఫటకములు జనించి విషమించినపుడు శరీరంబంతయు నూదులతో బాడుచునటుల వేదనగలుగుట ముఖము దుర్గంధముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది వాసినియను మర్కటీగోగమని తెలియవలయు.

వాసినిమర్కటీకి ఈశ్వర్యాది లేపము.

శ్లో॥ ఈశ్వరీనింబప్రతాణి శ్వేతాకాశామశాస్తథా ॥
కషాయైఃపంచభిర్ధాతే తల్లేపశ్చసుఖావహః ॥

తా. ఈశ్వరివేరు వేపామ గరిక వేరు కుశదర్భ వేరు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి యీదిగున నుదహరించెడి పంచత్వక్కులకషాయముతో మర్కటీగోగమున గడ్డిగియభిమంత్రించి లేపనముచేసిన వాసినియను మర్కటీగోగము హరించు.

పంచత్వక్కుల కషాయము.

శ్లో॥ ఉదంబరవటాశ్చైత్ర చూతప్లక్షసముద్భవాః ।
త్వక్పంచకకషాయేణ శివమంత్రశ్శివోదితః ॥

తా. మేడి నుజ్జిరావి మామిడి జువ్వియను పంచత్వక్కుల దంచి కషాయముకాచి దానితో మర్కటీగోగమును గడుగవలయు. నుజ్జియు దానిని “ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ హరహర గచ్ఛతు విషంస్వాహా” అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి పూగోక్తకౌషధములను లేపనము సేయవలయు.

మోహిని మర్కటీ స్వరూపము

శ్లో॥ బహురాదాచుహాకాయా బహురూపావిహోత్కటా ।
మోహినీనామ విజ్ఞేయా విధో ధత్తేష జీవితమ్ ॥

తా. అనేకపాచులు గొప్పశరీరము పెక్కురూపములుగలదై కడువిషముతో గూడియుండునది మోహిని మర్కటీవేదతమని తెలియవలయు. ఇది సోకిన మనుజుడు జీవిండు.

మోహినీ మర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ రోమాంచోఢజ్వరోదాహో స్వేదో నిద్రాండవర్ధనమ్ ।
రక్తాంగశ్వయంభుశ్చేతి తయాదప్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. గగుర్పాటు జ్వరము దాహము చెమట నిద్రాభంగముగలుగుట అండ్ ములు వృద్ధింజెందుట శరీరము రక్తవర్ణముగనుండుట శరీరమువారుట యీ లక్షణములవలన మోహినీమర్క టి సోకినదని తెలియవలయు.

దాహినీ మర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ అగ్నితుల్యబృహత్పాదా మరంతాగరభోత్కటా ।
గాహినీదాపరాధీతా మూర్ఛాదాహోతిదారుణః ॥

తా. అగ్నివలెనుండుచు గొప్పపాదములుగలదై మృత్యుప్రదంబై అత్యుత్కటమైన విషముతో గూడియుండునది దాహినీమర్క టి యనబడు. అది సోకిన మూర్ఛ కడుభయంకరమైన దాహము గలుగు.

మోహినీ మర్కటీ చికిత్స.

శ్లో॥ గర్దభాండప్రియంగూచ శ్వేతచందనచిత్రకమ్ ।
శిఖినీలోత్పలంచాపి త్వాలేపో హంతితద్విషమ్ ॥

తా. కలుజశ్వి (ధరణివేరు) పేంకణము శ్రీగంధము చిత్రమూలము మయూరశిఖి నల్లకలువగడ్డ వీరిని సుమభాగములుగ నుడకముతో మెత్తగనూరి “ఓం నమోద్రదాయ హేనవే గౌరీపతయే మహాపక్ష రాజాయ పక్షి పాలేనహర విషం హహహ” అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపవనుచేసిన మోహినీయగు మర్క టి రోగము హరించు.

కాళరాత్రి మర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ శుక్లాకృష్ణాఘరాంఘ్రిశ్చ రోమాంచావిషవన్మదా ।
కాళ రాత్రి స్తయాదప్తే నమంత్రంనచభేషజమ్ ॥

తా. తెల్లగాని లేక నల్లగానిమండలుబరువై పాదములు గలిగియుండుట రోమములు నిద్రబాడిచికొనియుండుట కడువిషతుల్యముగనుండుట యీలక్షణములు లోక కాళరాత్రిమర్క టియని తెలియవలయు. ఇది సోకినమంత్రంబధములంలేవు.

క్షోభిణీ మర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ బహుపాదాన్వితాశ్వేతారక్తపాదానచేక్షణా ।
క్షోభిణీపాచవిజ్ఞేయా స్ఫోటతోద వ్రణాదయః ॥

తా. అనేక పాదములతో గూడియుండుట తెల్లగనుండుట యెఱ్ఱని పాదములు గలదిగనుండుట దృష్టిరేపండుట యీ లక్షణములుగలది క్షోభిణీమర్కటీయని తెలియవలయు. ఇది స్పృశన బాహులు నూనులతో బాడుచునటుల వేదన వ్రణములు మొదలగునవి గలుగు.

క్షోభిణీ మర్కటీ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ కషాయైః క్షాశనం త్వగ్భి స్సింధు మద్వాజ్యలేపనమ్ ।
పశ్చాచ్ఛిన్నేశ్వరీమూలాగ మధుపర్ణి శతావరీ ।
చందనోదక పిష్టానాం చందనం లేపనంహితమ్ ।
సమంత్ర మాషధంప్రోక్తం మర్కటీ విషనాశనమ్ ॥

తా. మర్కటీరోగమును పంచత్వక్కులకషాయముతోగడిగి సైంధవలణము ములో తేనె నెయ్యిగలిపి లేపనముచేసి తదనంతరము తిప్పతీగ యీశ్వరీ వేరు గుమ్మడువేరు పిల్లివీచర అనువానిని సమభాగములుగ శ్రీగంధపురసముతోనూరి లేపనము చేసిన క్షోభిణీయను మర్కటీరోగము హరించు. (మఱియు 8 విధములైనమర్కటీరోగములయందు పూర్వోక్త ఔషధలేపనమును మంత్రాభిమంత్రముల నొక మండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని చేయవలయు.) వానిచే మర్కటీరోగవిషములు హరించు.

అర్బుదరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] గాత్రప్రదేశే క్వచిదేవనోషా స్సంమూర్చితామాంస మస్పక్ష్పిదూష్య । వృత్తం స్థిరం మందరుజం మహంత మనల్పమూలం చిరవృద్ధిపాకమ్ । కుర్వంతిమాంసోచ్ఛ్చయమత్యగాఢం తదర్బుదంశాస్త్రవిరోధదంతి । అర్బుదే గ్రంథివ త్కుర్యా ద్వేధితం సుతరాం హితమ్ ॥

తా. ప్రకోపించిన దోషములు శరీరమునందేదైన నొకభాగమునమాంసరక్తములంజెఛచి గుండ్రమై స్థిరమైయొకింతనొప్పిగలదై గొప్పదియై లోతుగవ్యాపించిన

మూలముగలదై చిరకాలము మీద వృద్ధింజెంది లోతుగలదై యుండు మాంసపు ముద్దను గలుగఁజేసిన వైద్యకేత్రులు అర్బుదముని వచించెదరు. దీనియందు గ్రంధుల వలెనే సిరావేధనునేయుట కడఁపితకరంబు. (అర్బుదమున - పొరగడ్డ.)

అర్బుదరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ మృదుస్థూల స్తథాశోఫః క్వచిద్ధాత్రే ప్రకాశితః ।
సుజాత మర్బుదం జ్ఞేయం చిరాద్వృద్ధిశ్చ పాకకృత్ ।
భవేత్తం పాచయోచ్యోధం లేపనైః పాకకారకైః ।

తా. శరీరమునం దేదైన నొకభాగమును మృదువుగ గొప్పదిగనుండు వాపు జనించి మెఱయుచు చిరకాలము మీదిబాగుగ వృద్ధింజెంది పాకమును జెందిన అర్బుద మనంబడు. దీనిని పాకోపయుక్త లేపనములవలన పాకము జేయుంచవలయు.

అర్బుద భేదములు.

శ్లో॥ వాతేనపిత్రేన కపేనచాపి రక్తేనమాంసేన చమేదసాచ ।
తజ్జాయతేతస్యచలక్షణాని గ్రంధేస్సమానాని సదాభవంతి ।

తా. అర్బుదము వాత పిత్త కఫ రక్త మాంస మేదజములన గి నిధంబులు. వానియం దెల్లపుడు గ్రంధిలక్షణంబులే గలిగియుండు.

రక్తార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ దోషఃప్రదుష్టో రుధిరం సిరాసు సంకుచ్య సంపీడ్య తతోన్య పాకమ్ । సాస్రావమున్నచ్యూతి మాంస పీడం మాంసాం కురై రాచితమాశు వృద్ధమ్ । కరోత్యజస్రం రుధిరప్రవృద్ధి మసాధ్యమేత స్రుధిరాత్మకంతు । రక్తక్షయోప ద్రవ పీడి తత్వాత్పాంతుర్భవేత్సో ర్బుదపీడితస్తు ॥

తా. ప్రకోపించినదోషము సిరలయందు రక్తమును సంకోచపఱచి (అనగా జేర్చి) పీడించుటచే మాంసపుముద్దను యెత్తుగజేసి యొకింత పండునటులం జేయుట కొంచెముగ స్రావముగలదై మాంసపుచుంకురములతో వ్యాప్తంబై శిఘ్రముగ వృద్ధింజెందునదియైయుండుటవలన యెల్లపుడు రక్తమును గార్చుచుండుట రక్తము క్షయిం

చుటవలన అర్బుద పీడవల్లన శరీరము తెలుపుబారుట యీ లక్షణములుగలది రక్తార్బుదమని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

మాంసార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ ముష్టిప్రహారాదిభి రర్ది తేంగే మాంసం ప్రమష్టం జనయేద్ధి
శోధమ్ । అవేదనం స్నిగ్ధ మసన్యవర్ణ మపాకమశ్శోష మమ
ప్రచాల్యమ్ । ప్రమష్ట మాంసధ్య నరన్య గాఢ మేతద్భవే
న్మాంస పరాయణస్య । మాంసార్బుదం త్వేత దసాధ్య
ముక్తం సాధ్యేష్వ పీమానితు వర్జయేచ్చ ॥

తా. పిడిచెబ్బలు మొదలగు వానివలన అంగపీడితుడై యుండ దుష్టమైన మాంసము వేగ నారహితంబై మినుమినలాడుట చర్మసమావర్ణముగలదై పాకరహితంబై తాయినలెగట్టిగ చలించనదియైయుండు వాపునుగలుగంజేసిన మాంసార్బుద మనంబడు. ఇది అసాధ్యము. ఈ మాంసార్బుదము మాంసము జెడినవానికి ప్రతి దినము మాంసమును భక్షించెడు వానికిని తఱుచుగ జనించు. ఈ క్రింద జెప్పంబడు నర్బుదములు సాధ్యంబులైనను వర్జింపవలయు.

అసాధ్యార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ సంప్రస్రతం మర్మణ్యుచ్చజాతం సోతస్సు వాయచ్చ భ
వేదచాల్యమ్ ॥

తా. మర్మస్థలములపై జనించి స్రావముతో గూడియుండు అర్బుదమును నాసాది మార్గములపై జనించుయుండు అర్బుదమును మఱియు స్థిరముగనుండు అర్బుదమును అసాధ్యంబులు.

అధ్యర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ యజ్ఞాయ తేన్య త్థలుపూర్వజాతే జ్ఞేయం తదధ్యర్బుదమర్బు
దజ్ఞైః ॥

తా. పూర్వము జనించిన యర్బుదము మీద వేరొక యర్బుదము జనించిన అధ్యర్బుద మనంబడు.

ద్విరర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ యద్ద్వంద్వజాతం యగపత్క్రమాద్వా ద్విరర్బుదం తచ్చ
భవే దసాధ్యమ్ ॥

తా. ఏకకాలమునందుగాని లేక 1 దానికి వెనుకనొకటిగాని రెండర్బుదములు సమీపములుగ జనించిన ద్విరర్బుద మనంబడు. ఇది యసాధ్యము.

అర్బుద వాకాద్యుత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ సపాకమాయాంతికఘాధికాద్వా మేవోబహుత్వాచ్చవిశేష
తస్తు దోషస్థిరత్వా ద్గ్రీధనాచ్చతేషాం సర్వార్బుదా స్త్యేవ
నిసర్గతస్తు ॥

తా. కఘముగాని లేక మేదస్సుగాని యధికములుగ నుండుటవలన దోషములు స్థిరములుగ నుండుటవలన దోషములు 1 దానితో నొకటిజేరుటవలన సర్వార్బుదములయందు స్వభావముగ పాకము గలుగకనుండు.

గంధాది లేపము.

శ్లో॥ గంగశిలా విశ్వోషధవిడంగ నాగభస్మ భిస్సమైశ్చుర్ణమ్ ।
కృకలాస రక్తయుక్తంలే పాత్సద్యో ర్బుదధ్వంసి ॥

తా. గంధకము మణిశిల శొంఠి వాయువిడంగములు నాగభస్మము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి లోంఢరక్తములోగలిపి లేపనముజేసిన తక్షణమున అర్బుదము హరించు.

యవతౌరాది లేపము.

శ్లో॥ లిప్త్యా యవతౌర విడంగబీజం గంధోపలై స్స్యాస్థస్థుణీ
కృతై ర్యత్ । రక్తేన మిశ్రై స్సరటస్యసద్య స్త్వధ్యర్బుదం
శామ్యతి నాస్యధైతత్ ॥

తా. యవతౌరము వాయువిడంగములు వీనిని ఖల్వములోనుంచి వెన్నతో మర్దించి లోంఢరక్తమునంగలిపి లేపనముజేసిన అధ్యర్బుదము తక్షణముననశించు. ఇది మఱియొక విధముగ నశింపదు.

హరిద్రాది లేపము.

శ్లో॥ హరిద్రాబోధిపత్తంగ గుడధూమ మనశ్శిలాః ।
మధువ్రగాఢో లేపోయం మేవోర్బుద హరఃపరః ।
ఏతామేవ క్రియాంకుర్యా దశేషాం శర్కరార్బుదే ॥

తా. పసపు లాడ్డుగ రసకర్పూరము ఔల్లము కరుధూపము మణికిల వీనిని ఖల్వములోనుంచి మర్చించి తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన మేవోర్బుదము నశించు. ఈ క్రియనే శిశ్మారార్బుదమునందును జేయందగు.

రాద్ర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మర్ద్యాయామ
చతుష్టయమ్ । నాగవల్లీ బలాద్రావైః మేఘవాద పున
ర్నవైః । గోమూతైః పిప్పలీయకైః మర్ద్యరుధ్వా పుటే
ల్లఘు । లిహేష్టాదై రసోరాద్రః గుంజామాత్ర మితం
భవేత్ । పారిజాతాంబుదం చైవ కానమర్దంచ సక్షిపేత్ ।
నింబపత్రో ద్భవైశ్చాధ తత్కలైశ్శుద్ధ్యతివ్రణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము లోనుంచి 4 ఝాములు కాటుకవలె మర్చించి పిప్పలిచూర్ణమునుజేర్చి మర్చించి తమల పాకుల తొడిమెలదసము ముత్తవపులగము చిట్టికూర తెల్లగలిజేరు అనువాని రసము లతోను గోమూత్రమును మరల 4 ఝాములు మర్చించి అఘుపుటంబిడి గురిగించయె త్తును తేనెతో సాయంప్రారతఃకాలముల నేవింపుచుండుటయేగాని పారిజాతపాకు తుంగముపైలు కనిపెందాకు వేపాకు అనువానిని కల్పముజేసి కాచి లేపనముజేసిన అర్బుదములు హరించు.

అర్బుదమునకు చిత్రమూలాది లేపము.

శ్లో॥ చిత్రకం చిరిబిల్వంచ శృంగిబేర పునర్నవమ్ ।
లాంగలీ శిగ్రుమూలాచ దంతీ లవణపంచకమ్ ।
సకణా మరిచం పిష్ట్యా గోమూత్రేణ ప్రలేపయేత్ ।
సర్వార్బుదా వినశ్యంతే సరోహంతి పునర్నృణామ్ ॥

తా. చిత్రమూలము క్రాసుగ వేరు అల్లము గలిజేరు చెన్న చెర్లగడ్డ మునగ వేరు నేలదంతి పంచలవణములు పిప్పలి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపంచి తమనోనారి లేపనముజేసిన సర్వార్బుదములు హరించు మరల జనింపదు.

గళగండ నిదానము.

శ్లో॥ నిబద్ధ శ్వేయభుర్యస్య ముష్కవల్లంబతేగళే ।
మహాన్వాయ దివాహ్రాస్యో గళగండంత మాదిశేత్ ॥

తా. కంతమునందు పెద్దదిగ గాని లేక చిన్నదిగ గాని నుండు వాపు జనించి వృషణమువలె వ్రేలుచుండిన గళగండ మనంబడు.

గళగండ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ వాతఃకఫశ్చాసిగళేప్రమట్టో మన్వేసమా శ్రిత్యతదై పమేదః ।
కుర్వంతిగండం క్రమశస్స్వ లింగై స్సమన్వితం తంగళగన్ధ
మాహుః ॥

తా. దుష్టములైన వాత కఫ మేదస్సులు గొంతునందలి సిరలజెంది క్రమ ముగ వృద్ధింజెంది తమతమ లక్షణము క్తంబై నొకయుంటును గల్గుంజేసిన గళగండ మనంబడు. (ఇది వాతజ కఫజ మేదజములన గి విధంబులు.)

వాతిక గళగండలక్షణము.

శ్లో॥ సూచీవ్యథా కృష్ణ సిరావనద్ధ శ్వావారుణో వాపద నా
త్మకస్తు । పారుష్యయుక్త శ్చిరవృద్ధ్యపాకో యదృచ్ఛయా
పాకమియాత్కదాచిత్ । వైరస్యమాస్యచ తస్యజంతో
ర్భవేత్తథా తాలుగళ ప్రశోషః ॥

తా. సూచులతో బాడుచునటుల పీడగలుగుట నల్లని సిరలతో వ్యాప్తంబై యుండుట నీలముగ లేక యెఱ్ఱగ కఠినముగ నుండుట చిరకాలముపెరిగి పాకము జెందకుండుట వొకానొకపుడు కారణములేకనే పండుట నోరువిరసముగ నుండుట లోపలిదాడ గొం తెండుట యీ లక్షణములుగ లది వాతికగళగండమని తెలియవలయు.

కఫజ గళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థిరస్సవన్తో గురురుగ్రకండూ భీతోమహాం శ్వాపికఘాత్మక
స్తు । చిరాభివృద్ధింభజతేచిరావ్యా ప్రపవ్యతే మందరుజఃక
దాచిత్ । మాధుర్య మాస్యస్యచ తస్యజంతో ర్భవేత్తథా
తాలుగళప్రశోషః ॥

తా. స్థిరముగ చర్మముతో సమానవర్ణముగలదై జడముగ కడుదురద యుక్తముగ చల్లగ పెద్దదిగ దీర్ఘ కాలమునూచ వృద్ధింజెందినదిగ చర్మ కాలమునూచ నొకా

నొకపుడు పండునదిగ నుండుట పండునపు డొకింత పోట్లుగలుగుట నోరు తీసిగ నుండుట లోపాడ గొంతు కఫముతో నలగంబడినటులుండుట యీ లక్షణములుగలది కఫజ గళగండమని తెలియవలయు.

మేదజగళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ స్నిగ్ధోగురుః । పాండురపూతిగంధోమేదోభవస్స్వల్ప రుజోతి
కంఠాః । ప్రలంబ తేలాబువదల్పమూలో దేహానురూపక్ష
యవృద్ధియు క్తః । స్నిగ్ధాస్యతాతస్యభవేచ్ఛజంతో ర్గళేనుశ
బ్దం కురుతేచ నిత్యమ్ ॥

తా. మినమినలాడుచు జడముగ పాండురవర్ణముగ గుర్గంధముగ నుండమైన పీడగలదిగ కడుగురదయుక్తముగ నుండుట స్వల్పమూలముగలదై సారకాయవతి ప్రేలుచుండుట శరీరముక్షయించిన నదియును క్షయించుట వృద్ధింజెందిన నదియును వృద్ధింజెందుట ముఖము నూనెచే బూయంబడినటుల మినమినలాడుట చూటలాడునపు డెల్ల పుడు గొంతువలన నుపశబ్దమువెడలుట యీ లక్షణములుగలది మేదజగళగండమని తెలియవలయు.

అసాధ్యగళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ కృచ్ఛాచ్ఛ్చిచ్ఛ్చివంతం మృదుసర్వగాత్రం సంవత్సరాతీతమ
రోచకార్తమ్ । క్షీణంచవైరోగ్య గళగండజుష్టం భిన్నస్వరం
చాపివివర్జయేత్తు ॥

తా. కష్టముగ శ్వాసమునేని లేక సర్వశరీరము మృదువుగ నేని గళగండము జనించి 1 సంవత్సరకాలం బతిక్రమించియేని అరోచకంజేని శరీరక్షయంచేని ప్లాభేనంచేనిగల గళగండగోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

సర్వ పాది లేపనము.

శ్లో॥ సర్వ పాశ్చిగ్రుబీజాని శణబీజాతసీయవాః ।
మూలకస్యచబీజాని తక్రేణాష్టేనపేషయేత్ ।
గండానిగ్రంథయత్ప్రేవ గండమాలాస్తధైవచ ।
ఆలేపాస్తైశశాస్యంతి విలయంయాంతివాచిరాత్ ॥

తా. తెల్లవాలు ఘనగవిత్తులు జనపవిత్తులు అగ్నిసెవిత్తులు యవలు ముల్లంగి విత్తులు పీనిని పుల్లనిమజ్జిగతో నూరి లేసనముజేసిన గళగండము గ్రంథులు గండ మాల శీఘ్రముగ నశించు.

నుండూర లోహము.

శ్లో॥ మహిషీమ్భూత్రవిమిశ్రం హమలం సుస్థితంఘటేమాసమ్ ।

అంతర్ధూమవిదగ్ధం మధురా గళగండనాశసంలీఢమ్ ॥

తా. లోహక్షిట్టమును మంటిపాత్రయంబునచి బ్రత్తియూత్రయబోసి యొకమా సమువరమనీచిపిదపదానినినూరి గజపుటంబిడితేనెతోనేవించిన గళగండముహరించు.

వాతగళగండమునకు నిచులాది లేపము.

శ్లో॥ నిచులంశిగ్రుమూలాని దశమూలమథాపిచ ।

ఆలేపనంవాతగండే సుఖోష్ణంసంప్రశస్యతే ॥

తా. ప్రబబ్బలి మనగవేరు దశమూలములు పీనినినూరి యొకింతవెచ్చజేసిసుఖోష్ణముగ లేపనముజేసిన వాతగళగండము హరించు.

కఫజగళ గంధోపచారము.

శ్లో॥ స్వేనోపవాహైః కఫసంభవేపి కృత్వా క్రమంశ్లేష్మహరం
విదధ్యాత్ ॥

తా. ఒత్తడము కట్టుగట్టుట శ్లేష్మనాశకరక్రియలు అనువానివలన కఫజగళ గండము హరించు.

దేవదార్వాది లేపము.

శ్లో॥ దేవదారుర్విశాలాచ కఫగండేప్రలేపనమ్ ।

సంఛర్దనం శీర్షకశ్చ సర్వేగండ నకేహితాః ॥

తా. దేవదారు వెట్టిపుచ్చ అనువాని లేపనమును వమనము శిరోవిరేచనము అను వానిని ఘర్షణగళగండములయందు జేయుట హితకరంబు.

మేదజగళగండ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ మేదస్సముష్ణేత్ర యథోపదిప్తాం విధ్యేచ్ఛిరాం స్నిగ్ధతనోర్న

రస్య । శ్యామాసుధాలోహ వ్రేషదంతీ రసాంజనై శ్చాపి
హితః ప్రలేపః ॥

తా. శాస్త్రోక్తప్రకారము స్నేహమును లేపనముజేసి సిరావేధంజేసి పిప్పలి
సున్నము లోహాకిట్టము నేసాళములు రసాంజనము అనువానిని నూరి మేదజ గళగం
డమునందు లేపనముజేయుట హితకరంబు.

శ్లో॥ శ్వేతాపరాజితామూల పాతకపిష్టాపి బేన్నగః ।

సర్పిషానియతాహణో గళగండప్రశాంతయే ।

తా. తెల్లగంటెనవేరును నూరి స్రాతకాలమున ద్రాగి నేతియన్నము నెల్ల
పుడు భుజింపుచుండిన గళగండము శమించు.

తుంబి తైలము.

శ్లో॥ విడంగక్షారసింధుగ్రా రాస్నాగ్నివ్యోమదారుభిః ।

కబుతుంబీఫలరసే కటుతైలంవిపాచితమ్ ।

చివోత్థ మపినన్యేన గళగండం వివశ్యతి ।

తా. వాయువిడంగములు యక్షారము సైంధవలవణము వన సన్నరాస్నము
చిత్రమూలము త్రికటుకములు దేవదారు అనువానిక హేమములో చేనుసారకాయల
రసము తెల్లవనూనె గలిపి చిక్కగకాచి నన్యముజేయించిన చిరకాలముగనుండు
గళగండము నిస్సంశయముగ హరించు.

తుంబ్యాది తైలము.

శ్లో॥ తుంబీరసేన కటుకేన చతుర్ధశేన కల్కికృతైర్మగధజాదిగ

ణాషధైశ్చ । తైలంశృతంకారతి దేహిషుగండచూలామత్యు

ల్బణా మపిగళే గళగండోగౌ ॥

తా. నాలుగింతలు చేనుసారకాయరసములో పిప్పల్యాదిగణోక్త ఔషధ
ముల కల్కమును దానికి సమముగ నూనెగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముజేసిన ప్రబల
మైన గండమాల గళగండము హరించు.

సూర్యానర్యాది లేపము.

శ్లో॥ సూర్యానర్రసోనాభ్యం గళగండోపనాహనమ్ ।

స్ఫోటాస్ఫో వైస్సంప్రయాతి గళగంధోనసంశయః ॥

తా. సూర్యావర్తము వెల్లువల వీనిని నూరి ముద్దజేసి కట్టుకట్టిన బొబ్బలు ప్రావసు వీనితో గూడియుండు గళగంధము నిస్సంశయముగ శమించు.

పలాశమూల లేపనము.

శ్లో॥ తండుగోదకసిచ్చేన మూలేనపరిలేపితః ।

హితఃకర్ణేఘలాశస్య గళగంధప్రశామ్యతి ॥

తా. పెగుగ పేరును బియ్యపుకడుగుతోనూరి చెవులయందు లేపనము జేసిన గళగంధము హరించు.

గంధమూల భేదములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] చత్వారః క్రిమిజారోగా కాయంతేగ్రంథిపూర్వకాః । హృదయేగంధమాలాభం కంఠజాతం తద్ధైవచ కపోలగంధమాలాచా వ్యుత్తచూంకేచజాయతే । దంతప్రణంకజాతం శ్రవణేనానగంధకే । ఏతేదుర్గంధ సమయక్తాశ్వేతరక్త సమన్వితః । ఏతేమాంభేషజంచైవ కథ్యతే పూర్వవేదిభిః ॥

తా. క్రిమిలవలన గ్రంథిపూర్వకముగ 4 విధములైన గోగములు జనించు. హృదయమున జనించిన హృదయగంధమూల యనియు కంఠమున జనించిన కంఠగంధమూల యనియు చెక్కిరింపజనించిన కపోల గంధమూలయనియు శిరమున జనించిన కపాలగంధమూలయనియు జెప్పబడు. మఱియు పంటియుండు జనించిన దంత ప్రణమనియు కటిప్రణమన జనించిన కటిప్రణమనియు చెవిలోగలిగిన కర్ణప్రణమనియు నాసికమున జనించిన నాసికప్రణమనియు జెప్పబడు. యివియన్నియు దుర్గంధ యుక్తంబులై చీమును గార్చుచు తెల్లగ యెఱుగఁగనుండు వీనికి ఔషధము పూర్వులచే జెప్పబడియె.

గంధమూల లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కంధుకొలములకప్రచూజ్ఞేః కఠౌనమన్యా గళవంక్షుజేషు । మేదఃకఫాభ్యాంచిర మందపాక్షై స్సన్యగ్ధండమాలాబహుభిస్తుగంధైః ॥

తా. మేడస్సు కఫము అనువానివలన చంకలు భుజిరములు పెడతల పెద్ద నరము కంఠము గజ్జలు అనువానియందు లేగుపండు మిరియాలు వుసిరికకాయ అను వాని ప్రమాణముగల పలువిధములైన గ్రంధులు జనించి నావకాశమునూడ కొంచె ముగ పాకమునుజెందిన గండమాల యనంబడు.

గండమాలలకు త్రికటుకాది వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] త్రికటుకవిశంగంతు ప్రత్యేకం నవనిష్కమ్॥
నారికేళంతథాపిష్టం పురాణగుడమేవచ ।
ప్రత్యేకం పలమాత్రంతు రసభస్మచ నిష్కమ్ ।
ఏరండతిలతై లేన భల్లాతకచతుష్పలమ్ ।
మర్దయే త్పచనంకృత్వా మాషమాత్రంచదాపయేత్
గండమాలా వినశ్యంతి లవణాష్టకౌచ వర్షయేత్॥

తా. త్రికటుకములు వాయువిడంగములు యివి దినుసుకు 9 నిష్కములు ప్రాతకొబ్బెగ ప్రాత బెల్లము యివిదినుసు కొక్కికపలము రసభస్మము 1 నిష్కము జీడిగింజలు 4 పలములు యిటుల నీనినెల్ల సేకముజేసి మెత్తగదంచి అందు 4 పలముల ఆముదము 4 పలముల నూనెగ లిపివండి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవించిన గండమాలలు హరించు. దీనిసేవనకాలంబున వుష్ణసుపులుసుచు వర్షించి (కది పప్పు ఆవునెయ్యి నల్లనివరివంటకము) అనువానిని భుజింపవలయు.

విడంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విశుంకేంద్రయవాచూలంమహానింబద్రుమ
త్వచః । తుల్యంచూర్ణజలైఃపీతం కర్నైకం గండమాలనుత్॥

తా. వాయువిడంగములు కొడిసెవేరు పెద్దవేపచెక్క దీనిచూర్ణభావంబున (300 కరక్కాయలబెరడు) వీనిని సమభాగములగదంచి చూర్ణముజేసి కర్నప్రమాణమును వునకానుపానముతోడ సేవించిన గండమాలలు హరించు.

గండమాలలకు త్రాళకాది వటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధతాళంశిలాంశుధ్ధాం యవతొరంససైంధ
వమ్ । దాహ్యంసుధాంచూర్ణయేత్తు మాక్షి కేణసమాయుతమ్ ।
నిష్కార్ధంఘృతయుక్తంచ కంఠరోగేషు దాపయేత్॥

తా. శుద్ధిజేసినతాళకము శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు యవక్షరము పైంధవలవణము
ప్రూనిపకపు సున్నమువీనిని సమభాగములుగ్రహించి తేనెతోమర్చించి ఆర్థనిమ్మ
ప్రమాణము మాత్రలుజేసి నేతి యనుపానముతోడ కేరించిన కంఠగండమాలలు
హరించు.

క॥ పూనియెద్దర్తిగడ్డలు । సూనెయుమిరియంబువండి సూరుక
త్రాగ । న్మానుగనలువది దినములు । మానవతతి కెల్లగండ
మాలలుమాను॥

క॥ మిరియంబునూనెవెల్లుల్లి । బతెబచ్చలి గడ్డగూర్చి భక్షిం
పంగ॥ మరిపల్లవడ్లపుమురో । గిరముతినంగండమాలకిల్చిప
మడంగు॥

క॥ వారిజపుచెక్కరసమును । భేరెన్నకసిండురంబుపిప్పలిమోడిం ।
గూరిచినేవించినదా । మాయాకై కుష్ఠగండమాలలడంగు॥

గీ॥ మంగతెల్లవెలికి మర్చిచిత్రమూలంబు । నెమలిచెక్కగారనీలి
పుప్పి । పిప్పలియునుచూర్చ మొప్పగా వెన్నదా । గ్రోల
వేగంగండమాలలడంగు ।

గీ॥ కలియుగంబునమున్నూరు కరకకాయ । లిండుకని చూడఁ
బోవక యింపుతోడ । మండలుబారగింప భూమండలమున ।
గండమాలలు కుష్ఠరోగములుమాను ।

గీ॥ గాలనెల్లిశ్రికటుకమునల్ల పుప్పియు । సమముగూర్చినూనెసమ
ముగూర్చి । త్రాగిభానువార త్రయముదధ్యన్నంబు । గుటవ
గండమాల లడంగిపోవె ।

(ఈగండు గీతపద్యములయందు శైష్ట్యబడిన యాషధములలో పూటకు
గండుచిన్నములయొక్క రుచకర్పూరమును గలిపి వెన్న యనుపానముతోడ దంతము
లకు దగలక మ్రింగుచుండిన గండమాలలు హరించు.)

గండమాలలకు గంధకాది లేపము.

గీ॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] గంధకంపాచదం తుల్య మర్క-

క్షీ రేణసైంధవమ్ । పిష్ట్యాచ కాంచనీమూలం లేపోయం
గండమాలహః ॥

తా. గంధకము రసము సైంధవలవణము దేవకాంచనపట్ట వీనిని సుమభాగ
ములుగ ఖల్వములోనుని చిల్లలేడుపాలతో మర్చించి గండమాలలయందు లేపనము
జేసి అగ్నియందు కాచిన గండమాలలు హరించు.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] ఇంద్రవారుణికా మూలం భానుమధైశ్చ
సైంధవమ్ । పిష్ట్యాలేపనహంత్యాశు ముండీద్రావేణ వేష
యేత్ । పిలేత్సప్రదినంయష్టి గండమాలావినశ్యతి ॥

తా. పాపరవేగుడు చిల్లలేడుపాలతో నూరి అందు సైంధవలవణము గలిపి గండ
మాలలపై లేపనముజేసి నిష్పానగయందుకాచిన గండమాలలు హరించు మతీయ
యష్టిచుడుకమును బోడతరరసముతోనూ 7 వినములు త్రాగిన గండమాలలు హరిం
చు. (రసము గంధకము మైలుతులము వీనిని సుమభాగములుగ నేకముజేసి అపువెన్న
తోమర్చించి గండమాలపై లేపనముజేసి పెగయందుకాచిన గండమాలలు హరించు.)

గండమాలా ఖండనరసము.

శ్లో॥ కర్షంనూతంశుద్ధీమన్య గంధకంత్వర్ధము త్రమమ్ । సార్థకర్షం
తామ్రభస్మమృతంకిట్టత్రికర్షకమ్ । వ్యోషాపట్కర్ష తులితామ
తార్థసైంధవంస్యృతమ్ । కాంచనారత్వచర్షార్ణం పల
త్రయమితంక్షిపేత్ । పలత్రయం గుగ్గులోశ్చ శుద్ధస్యసము
చాహరేత్ । ఏతద్వ్యక్త్యాతుసంమేళ్యసురభీసప్రిపాద్యణమ్ ।
గండమాలాఖండనోయం రసోమాషత్రయాత్మకః । భుక్తోవి
హంతి గండాని గండమాలాంచ దారుణామ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసివరసము 1 కర్షము శుద్ధిజేసిన గంధకము ½ కర్షము తామ్ర
భస్మము 1½ కర్షము మందూరము 3 కర్షములు శొంకె 2 కర్షములు మిరియాలు 2 కర్ష
ములు పిప్పలి 2 కర్షములు సైంధవలవణము ½ అక్షులు దేవకాంచనపుచెక్కచూర్ణము
3 పలములు శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షి గుగ్గిలము 3 పలములు యిటుల వీనినెల్ల క్రమ
ముగ నేకముజేసి అపువేలితోదంచి 3 మాషముల మొత్తు యుంటుంటేనే నీవించిన
భయంకరములైన గణగండము గండమాలలు హరించు.

గంధకాది లేపనము.

శ్లో॥ గంధకంటంకణంసింధుం కాంచనీనవసాగరమ్ । సౌవర్చలం
యవతౌరం కాచంర క్తంసువర్చికామ్ । శీతంరక్తంచ పాషా
ణం మూషకోత్థం నియోజయేత్ । నేపాలబీజచుజ్జాంచ స
మం జంబీరపేషితమ్ । శస్త్రైశ్చిత్వా ప్రణాతవ్యం వేప్య
మేరంఽపత్రకైః । ఏవంత్ర్యకో త్సుప్తుఃశ్చేన దభ్యన్నం
దాపయేత్తతః । గండచూలూపచీగ్రంథి ర్బహి ర్నిర్యాతినా
న్యథా ॥

తా. గంధకము వెలిగారము పైంధులవణము పసపు నవాసాగరము సౌవర్చ
లవణము యవతౌరము కాంచలవణము సింహురగు స్వజ్వరము కన్నుగము లక్క
పాషాణము యెలుక చెవిపట్ట నేపాలపులిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో
మనిచి యీ యాషధమును రి దినములు ఆమునపాసులనుబెట్టి కట్టుగట్టిన గండ
మాల ఆపచి గ్రంథిపగిలి అంచలివోషము నిశ్చయముగ బైలువెడల. మఱియు దీని
యందు పెలుగన్నము నొసంగవలయు.

కపాలగండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపాలగండమాలాతు హ్యుత్తమాంగేచ జా
యతే । ఏతద్దుర్గంధ సంయుక్తా శ్వేతరక్త సమన్వితా ॥

తా. శిరమున గండమాలజనించి దుర్గంధయుక్తమై వీనుగానును తెల్లగ
యెట్టుగనుండిన కపాలగండమాలని తెలియకలయు. (ఇది శూనించుటకై యింగిలీక
ముయొక్క శాగవుబ్బ వేని రసకర్పూరసేవనసేని జేయందగు.)

సీ॥ రమణతోనాగసరపు గడ్డరసముచు । వెన్నతోఁగూర్చిసేవింప
వలయు । నురువజ్రవీలాకు నొగిమేకసాలతో । విశదంబుగాను
సేవింపవలయుఁ । గడఁకతో విడివేళ్ళ వడినూనెతో నంజి ।
వేడుకతోను సేవింపవలయుఁ । బొసంగవెల్తురు వేళ్ళరసమును
నూనెయు ! మిరియంబుగూర్చి మెసంగవలయుఁ । జొటపుల
తీగ గేఘ్నును సరిచినెట్లు । గురిసకారల వేళ్ళు గూర్చుమానె ।

మిరియమునుగల్పి సేవింప ధరియింపుఁ | బలుకపాలపుగం
డమాలలునడంగు ||

తా. నాగసరపుగడ్డనుగూరి పోకింతముద్దజేసి వెన్నతో నొకమండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని సేవించినను లేక వజ్రనీలాకునుగూరి ముద్దజేసి సేకపాలతో సేవించినను కపాలగండమాలలు హరించు. ఈ 2 యావధముల సేవించునపుడు చప్పిడన్నమును నల్లవరియిగిరికెను భుజింపవలయు. పిడికెడు లవిడివేళ్ళను చిదియ గొట్ట సోలెడు నూనెగలిపి కాచి స్రాతస్నానంకాలముల నౌటాసుప్రమాణమును 2 మండలములు సేవింపుచు లవిడియాకుగూరి లేపనము సేయుచుండిన కపాలగండ్డ మాలలు హరించు. నీనియగు చప్పిడివంటకమును భుజింపవలయు. వెల్లురువేళ్ళ రసము పావుసేరు మిరియపుమాళ్లము | తులమునూనె | తులముగలిపి రేపుమాపు సేవనవస్యములు జేయింపుచుండిన కపాలగండమాల హరించు. నాసికమునందు మంటగలిగిన కపాలగండమాల హరించెనని యెఱిగి వస్యములు వర్జించి చప్పిడివంటకమునే భుజింపంజేయుచుండవలయు. (చప్పిడి యన కందిపప్పుపొడి కూర నూనె నల్లవరివంటకము అనునది) చాటిపుల్లతీగ వేళ్ళ యెఱ్ఱగలిజేసువేరు పుట్టమీదిగాఁగ వేరు వీరినిగూరి పావుసేరు రసమునీసి అంగు నౌటాసుప్రమాణము మిరియపుమాళ్లము గలిపి అమావాస్య మొదలు చూడమావాస్యలవరకు పానము జేయించవలయు. వసు నముగానుండిన విడియము సేయవలయు. వీరి సేవనానంతరం బొకగ్గూము గడచిన పిదప కొట్టపాలజావను త్రాగించవలయు తక్కిన దినములయందు పావుసేరురస ములో నూనె | తులము మిరియపుమాళ్లము | తులముగలిపి ప్రతిదినమొసంగుచు చప్పిడి నాచరించునటులం జేయుచుండిన కపాలగండమాలలు హరించు.

(చాతరాసిహారలో పుష్ప పులుసుగలిపి వండి అన్నముతోఁబంజేర్చి కమికెడు భక్షించినను లేక గోనుకూరను పుష్ప పులుసుతోడవండి రేపుమాపు కమికెడునొప్పున భక్షింపుచుండినను లేక రసపుబ్బునువేసినను గండమాలలు హరించు.)

సీ॥ బోడతరంబును బొన్నగంటియుఁబిల్ల | పెసరగజ్జేరులింపెనగఁ
దెచ్చి | నలినమూలంబులు నాలుగు నాలుగు | సేరుల రస
ముగాఁ జేసియంచు | సరిగాఘృతంబును ఛాగమూత్రంబు
ను | రెండుసేరులుగూర్చి వడి కల్క | తలమీదఁ మూండు
జాములుపెట్టి యుట్టోద | కమల స్నానంబునుగా నొసర్చి |

యన్నమును దీయగూరయు ననుభవంబు । చేసిపథ్యము
చేసినఁ జెనుకపాల । గండమాలలు ధరణిప్రఖ్యాతముగను ।
మానవావళికెల్లను మారుచుండు ॥

గండమాలామల యందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణ ఘృతపానంచ జీర్ణలోహిత శాలయః । యవా
ముద్గాః పటోలంచ రక్తశిగ్రు కటిల్లకమ్ । వాలిశాకంచ
వేత్రాగ్రం రూక్షాణిచకటూనిచ । దీపవానిచసర్వాణిగుగ్గు
లుశ్చశిలాజతు గళగండే ॥ డమాలా పచిగ్రంథ్యర్బదా
తరే । యథావోషం యథావస్థం పథ్యమేత త్ప్రీక్తితమ్ ।

తా. ప్రాతనెయ్యి ప్రాతయెఱ్ఱబియ్యపురంటకము యవలు పెసలు పొట్ల
కాయ యెఱ్ఱముగక్కాయ కాకరకాయ పొన్నగంటిహార వెదురుమొలక రూక్షకర
ద్రవ్యములు కారద్రవ్యములు దీపనకర సర్వాష్టభములు గుగ్గిలము శిలాజత్తు యివి
గళగండము గండమాల అపచిగ్రంథి అర్బుదము అనువానియందు దోషానుగుణ్యముగ
అవస్థానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కుళుత్థాస్సఘృతం సక్తుపథ్యంస్యా దండ
మాలికా ॥

తా. ఉలవలు నెయ్యి పేలపిండి గండమాలలయందు పథ్యకరంబులు.

గండమాలామలయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దుగ్ధేక్షు వికృతీర్సర్వా మాంసంచా నూపసంభవమ్ ।
పిష్టాన్యమస్తుం మధురం గుర్వభిష్యుది కారిచ ।
గళగండం గండమాలా పచీగ్రంథ్యర్బదామయా ॥
చికిత్స న్నగదంకారో యశోర్ధి పరివర్జయేత్ ॥

తా. పాలు దెల్లము పంచదార మొదలగు చెఱుమకలననైన ద్రవ్యములు
అనూపదేశమాంసము పిండికంటకములు పులుసు తీపిగల పథ్యాములు జడకరద్రవ్య
ములు కఠకరద్రవ్యములు యివి గళగండము గండమాల అపచి గ్రంథి అర్బుదము
అనువానియం దపథ్యకరంబులు. అట్లుగుటచే వానిని మశమునుగోరడి వైద్యుడు
వర్జింపంజేయవలయు.

కర్ణశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సమీరణశ్శోత్రగతోస్యథాచరణ సమం
తతశ్శూల మతీవకర్ణయోః । కరోతిశోమైశ్చ యథాస్వమా
వృత స్సకర్ణశూలః కథితోదురాసదః ॥

తా. కర్ణగతవాతము బ్రకోపించి ప్రతిలోమముగ సంతట సందరింపుచు
“ఏకగఃప్రకుపిశోదోష స్సర్వానేవ ప్రకోపయేత్” అనున్యాయానుసరణి కఫపిత్త
రక్తములంజెరచి వానితోడంగూడి తమతమ బలానుగుణ్యముగ “శ్లో॥ మూర్ఖా
దాహో జ్వరిశ్శ్వాసః క్షమోఘ వమఘస్తథా । ఉపద్రవాః కర్ణశూలే భవంత్యేతే
మరీచతః॥” అను వచనోక్తోప ద్రవములతోగూడి కష్టసాధ్యమైన శూలము గలుగం
జేయు. ఇదియ కర్ణశూలయనంబడు.

కర్ణనాద లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణస్రోత స్థితేవాతే శృణోతి వివిధాన్స్వరాన్ ।
భేదిమృదంగ శంఖానాం కర్ణనాదస్స ఉచ్యతే ॥

తా. వాతము చెవిలోనుండి శబ్దవాహిని నిరలసఘోషమున కేసుటవలనభేరి
మృదంగ శంఖాదిక శబ్దమువంటి పలువిధములైన శబ్దముల గలుగంజేసిన కర్ణనాద
మనంబడు.

బాధిర్య లక్షణము.

శ్లో॥ యదాశబ్ద వహంవాయు స్సోత్ర అవృత్యతివృత్తి ।
శుద్ధిశ్చేష్టా నివృత్తోవాపి బాధిర్యం తేనజాయతే ॥

తా. వాయువు కఫముతోగలసిగాని కలియకగాని శబ్దవాహిని ప్రోతముల
నడ్డగించుటవలన చెవుడు గలుగు.

కర్ణక్షేద లక్షణము.

శ్లో॥ వాయుః పిత్తాదిభిర్యుక్తో వేణుఘోష సమంస్వనమ్ ।
కరోతి కర్ణయోః క్షేదం కర్ణక్షేదస్స ఉచ్యతే ॥

తా. వాయువు పిత్తాదులతోడంగలసి చెవిలో పిల్లనగ్రోవినంటి శబ్దమును
గలుగంజేసిన కర్ణక్షేద మనంబడు.

కర్ణస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభిఘాయదధవానిమజ్జనాజ్జలేప్రవాకా దధవాపివిద్రధేః ।
స్రవేద్ధిపూయం శ్రవణోనిలార్దిత స్సకర్ణసంస్రావ ఇతిప్రకీ
ర్తితః ॥

తా. శిరమునందు జెబ్బితగులుటవలనగాని లేక నీళ్ళయందు దుమికి ముణుగుటవలనగాని లేక చెవిలోజరించిన విద్రధి పండియుండుటవలనగాని వాతకబ్రకోపించి చెవివలన చీయుగార్పుచుండిన కర్ణస్రావ మనంబడు.

కర్ణకంఠూ లక్షణము.

శ్లో॥ మారుతః కఫసంయుక్తః కర్ణే కంఠూం కరోతిచ ॥

తా. కఫయుక్తమైన వాయువు చెవిలో దురవగలుగంజేసిన కర్ణకంఠవనంబడు.

కర్ణగూఢక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తోష్ణ శోషితశ్లేష్మా జాయతేగూఢకః ॥

తా. పిత్తోష్ణముచే కఫమెండి గుబిలిగనైన కర్ణగూఢ మనంబడును.

కర్ణప్రతిహా లక్షణము.

శ్లో॥ సకర్ణగూఢో ద్రవతాం యదాగతో విలాయితో ఘ్రాణముఖంప్రపద్యతే । తదాసకర్ణ ప్రతిహాసంజ్ఞితో భవేద్వికార శిరసోర్ధభేదకృత్ ॥

తా. చెవియందుండు గుబిలి ద్రవించిగానిలేక స్నేహస్వేదాదులవలన ప్రచిగాని ముక్కు నోరు అనువానివలన వెడలిన ప్రతిహా మనంబడు. నీనివలన అర్ధతలనొప్పి గలుగు.

కృమికర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ యదాతుమూర్ఛా త్యథవాపి జంతవ స్సృజంత్య పత్యాన్యథవాపిమక్షికాః । తద్వ్యూజనత్వాచ్చివణో నిరుధ్యతే భిషగి రాద్యైః కృమికర్ణకోగదః ॥

తా. చెవులలో పురుగులు జనించి వ్యాపించుటవలనగాని లేక యిగపిల్లల బెట్టుటవలనగాని కర్ణమార్గము నడ్డగింపబడిన కృమికర్ణ మనంబడు.

పతంగాది కీటక లక్షణము.

శ్లో॥ పతంగాశ్చ తపద్యశ్చ కర్ణః సోతప్రవిశ్యహి । అరతింవ్యాకుల
త్వంచభృశంకుర్వంతి వేదనామ్ । కర్ణోనిస్తుద్యవేతస్యతథా
నైపుర్నురాయతే । కీటేచరతిరుక్తీవా నిష్పందే నుంద
వేదనా॥

తా. మిథుత జెత్రి జోరీగ మొదలగునవి చెవిలో బ్రవేశించుటవలన నెమ్మది
లేపండుట ప్రాణములు వ్యాకులమును జెందుట మిక్కులి వేదనగలుగుట చెవిలో
బాడుచునటులుండుట గులగులలాడుట పురుగులు సంచరింపుచుండిన తీవ్రవేదన
గలుగుట సంచరింపక స్థిబముగనుండిన వేదనతన్మట అను నీ లక్షణంబులు పతంగా
దిక్పియలవలన గలుగు.

కర్ణవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ తుతాభిఘాత ప్రభవస్తువిద్రధి ర్భవేత్తథాతోష కృతోపరః
పునః । నరక్త పీతారుణమస్ర మాస్రవే త్ప్రతోదఘామా
యన దాహ చోషవాత్ ॥

తా. చెవియందు పుడక మొదలగువానిచేసేని లేక దెబ్బచేగాని గాయము
దగులుటచేసేని వాతాదిదోషములచేసేని విద్రధిజనించిన కర్ణవిద్రధియనంబడు అది
పగిలిన వాతాదిదోషక్రమముగ యెట్లుగ లేక పసపువర్ణముగ లేక అరుణవర్ణముగ
రక్తముస్రవించుట పొడిచి నటులుండుట పొగవెడలు నటులుండుట మంట శోష
గలుగుట అనునీ లక్షణంబులుగలుగు.

కర్ణపాక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణపాకస్తు పిత్తేన క్లేదవిక్లేదకృద్భవేత్ ।
కర్ణ విద్రధిపాకాద్వా జాయతే చాంబుపూరణాత్ ॥

తా. పిత్తమువలన గాని లేక కర్ణ విద్రధి పండుటవలనగాని లేక చెవిలో
నీళ్ళుజేరుటవలనగాని దొర్లంభ్యము ద్రవత్వము అనువాని యుక్తముగ కర్ణపాక
రోగము (ఆనగా కర్ణవ్రణము) గలుగు.

పూతికర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ పూయం స్రవతివాపూతి సజ్జేయః పూతికర్ణకః ॥

తా. చెవులయందు దుర్గంధముగ నీచువెడలిన పూతికర్ణమనంబడు.

కర్ణశోభార్పదార్ప లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణశోభా ర్పదార్పాంసి జానీయాదుక్త లక్షణైః ॥

తా. కర్ణశోభ కర్ణార్పదము కర్ణార్పస్సు అనువాని లక్షణముల పూర్వము వలెనే తెలియండగు.

పాతకర్ణరోగ లక్షణము।

శ్లో॥ [చరకే] నవోతిరుక్కర్ణ మదస్యశోషస్యా వస్తనుశ్చాత్ర
వణం చవాతాత్ ॥

తా. పాత సంబంధమువలన చెవియందు నాదము మిక్కుటముగ పోట్లు చెవియందలి గుమిలిశోషించుట లేటగ స్రావము చవుడుగలుగు.

పిత్తకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శోభస్య రాగోదరణంవిదాహస్సవీరపూతిస్రవణంచపిత్రాత్ ॥

తా. పిత్తసంబంధమువలన చెవులువాచి యెఱుగనగుట పగుళులు మంట వొకింత పసపుచాయగ దుర్గంధము స్రావము అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

కఫజకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ వైశ్రుత్యకంఢూస్థిరశోభశుక్లాస్నిగ్ధాస్రతిశ్లేష్మ*భవేతిరుక్చ

తా. కఫసంబంధమువలన కఫరీతముగ వినుపించుట దురద వాపు కఠినముగ మండుట తెల్ల బంకగనండుట స్రావము మిక్కుటముగ పోట్లు అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

సన్నిపాతకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాణిరూపాణిచసన్నిపాతాత్సావశ్చతత్రాధికదోషవర్ణః ।

తా. సన్నిపాతసంబంధమువలన సర్వదోష లక్షణయుక్తంబై అధికముగ మండు దోషవర్ణమైన స్రావము గలుగు.

కర్ణశోథ లక్షణము

శ్లో॥ సౌకుమార్యాచ్ఛిరోత్సృష్టే సహసాపి ప్రవర్థతే ।

కర్ణశోథోధవేత్పాశ్యాం నరుజః పరిపోటవాన్ ॥

తా. సుకుమారములైన చెవితమ్మలకుట్టి కొంతకాలమువరకు వృద్ధిపరచక నుపేక్షించితదనంతరము శీఘ్రముగ వృద్ధిపరచుటకై యత్నించుటచే వానియందు వేదన పగుళ్ళు అనువాని యుక్తముగ వాపుబనించు చుదియ కర్ణశోధ మనంబడు.

పరిపోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణారుణ నిభ స్తబ్ధస్సవాతా త్పరిపోటికః ॥

తా. వాతసంబంధమువలన నల్లగ లేక యెఱ్ఱగ కఠినముగనుండు వాపు బనించి పగిలిన పరిపోటక మనంబడు.

కర్ణోత్పాత లక్షణము.

శ్లో॥ గుర్వాధరణ సంయోగా త్రాడనాద్ధర్షణాదపి ।

శోధః పాశ్యాంధవేచ్ఛాప్సో దాహపాక రుజాన్వితః ।

రక్తవార క్తపితృభ్యా ముత్పాతస్సగవోమతః ॥

తా. చెవియందు భారముగల యాధరణముల ధరించుటచేనేని అభిఘాతముచేనేని లేక రుద్దుటచేనేని రక్తపితృములు బ్రకోపించి చెవితమ్మలయందు నీలము లేక యెఱ్ఱపుగలవాపునుగలుగఁజేయు. దానివలన మంట పాకము పోట్లుగలిగిన వుత్పాత మనంబడు.

కర్ణోన్మంథక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణం బలాద్బద్ధయతః పాశ్యాంవాయుః ప్రకుప్యతి ।

నకఫంగృహ్య కురుతేశోఘం స్తబ్ధమవేదనమ్ ।

ఉన్మంథక స్సకంఢూకో వికారః కఫవాతజః ॥

తా. బలాత్కారమువలన చెవిరంధ్రమును వృద్ధిజెందించుటచే చెవియొక్కత మ్మెయందు వాతము బ్రకోపించి కఫముతోడజేరి కఠినమై మందవేదన గలవాపును గలుగఁజేసి దానియందురుదనను సదా గలుగఁజేయుచుండిన వున్మంథక మనంబడు. ఇది కఫవాత జన్మంబు.

కర్ణదుఃఖవర్ధన లక్షణము.

శ్లో॥ సంవర్ధ్యచూచే దుర్విధే కంఠా దాహరుజాన్వితః ।

శోభోధవతి పాకశ్చ త్రివోషోమఃఖవర్ధనః ॥

తా విరుద్ధస్థలమునందు చెవితమ్మను కుట్టి వృద్ధిపఱచుటచే దురద తాపము పోటు పాకము ఆనువానియుక్తము వాపును గలుగఁజేసిన దుఃఖవర్ధమనంబడు. ఇది త్రివోషమువలన జనించు.

కర్ణ పరిలేహి లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాస్పృక్తౌ మిసంభూత స్సవిసర్పన్నిత స్తతః ।

లిహేచ్చ శక్కులీంపాలీం పరిలేహిత్యసాస్మృతః ।

తా. చెవితమ్మియందు కఫరక్త క్రిములవలన వాపుబనించి నంతట తిరుగుచు కర్ణపుటయునందు వ్యాపించి యందలిమాంసమును భక్షించిన పరిలేహియనంబడు.

కర్ణగండనూల లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్రవణాంతర్వ్యాణంజాతం క్రిమిదుర్గంధ

సంయుతమ్ । తచ్ఛాంతర్థవం దిష్ట్యామి ధై షజ్యంలోకమో
హనమ్ ॥

తా. చెవిలో శ్రవణముజనించి క్రిమిదుర్గంధయుక్తంబై చీముగారుచుండిన కర్ణ గండనూలయనంబడు. ఇదిహరించుటకై లోకమోహకరమైనయోషధమునువచించెద.

శ్లో॥ భాషితం రేవణాసిద్ధై రస శ్రీతాంశు నామకః ।

అర్క పత్రరసైః కర్ణే నిర్వేష్యంకర్ణరోగజిత్ ॥

తా. పండుజిల్లేదామరసములో రేవణాసిద్ధునిచే జెప్పబడిన శ్రీతాంశురసమును గలిపి యొకమండలము చెవిలో బోయుచుండిన ఆసాధ్యమైన కర్ణరోగము (అనగా చీముగారుట) హరించు.

భల్లాతకాది తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భల్లాతకశిలాతాళం చిలజంమూత్రకుష్ఠక

మ్ । పక్వతైలావ శేషంతు క్రిమిదుర్గంధహృద్భవే ॥

తా. తీడివిత్తులు శిలాజిత్తు తాళకము చంగల్వకోట్టు వీనిని సమభాగము
యగ కల్పముజేసి అందునూనె గోమూత్రముగఱిపి చిక్కగ తైలముకాచి చెవిలో
కోయుచుండిన కృమిదుర్గంధములతో గూడియుండు కర్ణరోగము హరించు.

గీ॥ తామ్రభస్మంబుశ్రవణ రంధ్రములనిడియు । నింబఫలసార
మామీడనెప్పించోయ । నిశ్చయంబుగమానుమానితము
గాను । జిరతరంబైన చెవిలోని చీములెల్ల ॥

(గంధక తైలమునుగాని గుగ్గిల తైలమునుగాని చెవిలో వేయుచుండిన చీము
గారుట మానును. పైకర్ణరోగముల యందౌషధములను 2 మాసములు చెవిలో
వేయుచుండవలయు.)

గీ॥ హరిదళముమాదిఫలమును సమరఛాగ । మూత్రమునమర్ద
నముచేసిశ్రోత్రములను నిడియుడన్నూత్రమునుబోయనిఖల
జనుల । చెవులయందునుకారెడిచీముమాను ॥

క॥ నారుప్పనిమ్మపులుసును । నారూఢిగఁ గర్ణరంధ్రమందునఁ
బోయ । స్నేరీతియైనచీములు । ధారుణిలోమానుసుమ్ముతధ్యం
బరయ ॥

క॥ పెన్నేరుగడ్డరనమును । బన్నుగసల్లంపురసముబాగుగఁగ్రోల ॥
రెన్నెల్లలోనమానును । జెన్నారఁగమురికిగల్గుచెవిలోచీముల్ ॥

శృంగ బేరాది తైలము.

శ్లో॥ శృంగ బేరరసంతోద్రం పైంధవంతైలమేవచ ।
కటూష్ణంకర్ణ యోధార్య మేతత్యాద్యదనాపహమ్ ॥

తా. అల్లపురసములో తేనె పైంధవలవణము తెల్లవనూనెగఱిపి తైలము
పించునటులకాచి కించిదుప్తముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూలహరించు.

లశుపాది స్వరసము.

శ్లో॥ లశునార్ద్రకశిగ్రూణాం నరుణామూలకస్యచ ।
కదళ్యాస్వరసశ్చేష్టో కటూష్ణకర్ణపూరణే ॥

తా. తెల్లగడ్డలు అల్లము మునగ పులిమిడివేరు ముల్లంగి అగటి వీనిరసమును అవనూనెలోగలిపి కాచి కించిమట్టముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

అర్కాంకురాది స్వరసము.

శ్లో॥ అర్కాంకురానష్టుపిష్టా స్సత్రైలా లవణాన్వితాః ।
సన్నిదభ్యాత్సుధాకాండే పూరితేమృత్స్నయాన్వతే ।
పుటపాకేతయాస్విన్నం వీడయేదారసాగమాత్ ।
సుఖోష్ణంతద్రసంకర్ణే ప్రక్షిపేచ్ఛాలశాంతయే ॥

తా. జల్లేడుచిగుళ్ళను నిమ్మసండ్లరసముతో నూరి అందునూనె పుష్ప గలిపి కల్కముజేసి దీనిని తొలచబడిన పచ్చిబంతజెనుదు మ్రాసులోనుంచి దావిపై మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి పుటపాకమునందుంచి పక్వముజేసి రసమును పిండి కొని సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

అర్కపత్రి రసము.

శ్లో॥ అర్కస్యవత్రంపరిణామవీత మాజేనలిప్తంశిఖయోగతప్తమ్ ।
వ్యాపీడితస్యాఽబుసుఖోష్ణమేవకర్ణేనిషిక్తంచారరేతిశూలమ్ ।

తా. పిండిన జల్లేడుపలకు నెయ్యిపట్టించి చేతికినంటించుకొని నిప్పుపొద వెచ్చజేసి రసమును పిండికొని సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

స్యోవాక తైలము.

శ్లో॥ తైలంస్యోవాకమూలేన మందేగ్నావిధినాశృతమ్ ।
హరేదాశుత్రిధోషోత్థ కర్ణశూలంప్రపూరణాత్ ॥

తా. దుందిలపువేరు కల్కములో నూనెగలిపి మందాగ్నితో సక్వముజేసి చెవిలోవేసిన త్రిదోషజ కర్ణశూల శీఘ్రముగ హరించు.

హింగాది తైలము.

శ్లో॥ హింగుసైంధవశుంతి బిస్తైలంసర్వపసంభవమ్ !
విపక్వకోరతేవశ్యం కర్ణశూలంప్రపూరణాత్ ।

తా. ఇంగువ సైంధవలవణము శొంతి వీనికల్కములో తెల్లనియావనూనెను గలిపి పక్వముజేసి చెవిలోవేసిన నిశ్చయముగ కర్ణశూల హరించు.

నాగరాది తైలము.

శ్లో॥ నాగరసైంధవమాగధిముస్తాహింగువచాలశువంతిలతైలమ్ ।

అర్కసుపక్వపలాశరసేన కర్ణరుజంబధిరం వినిహంతి ॥

తా. శొంఠి సైంధవలవణము పిప్పలి తుంగముపైలు యింగువ వస వెల్లులి గాయలు అనువానికల్కములో నువ్వులనూనె పండు జిల్లేడామరసము మోదుగ సముగలిపి చిక్కగకాచి చెవిలోవేసిన కర్ణగోగము చెవుడు హరించు.

అపామార్గ తైలము.

శ్లో॥ అపామార్గక్షౌరజలే బత్కృతకల్పేనసాధితంతిలజమ్ ।

అపహరతికర్ణవాదం బాధిర్యంచాపిపూరణతః ॥

తా. ఉత్తరేణు క్షౌరోదకము పుత్తరేణుకల్కము వీనిలో నువ్వులనూనె లిపి చెవిలోవేసిన కర్ణవాదము చెవుడు హరించు.

హింగాది తైలము.

శ్లో॥ హింగ్వబ్లదారుమిసిమూలక భస్మభూర్జత్వక్తారసింధురుచకో
ద్భిదశిగ్రువిశ్వైః । నస్వర్జికాబిడవ చాంజననూతులుంగై
రంభారసైస్సమధుమాక్తమిదంవిపక్వమ్ । తైలంప్రసిద్ధమితి
తచ్చౌవణామయఘ్నంకర్ణప్రణాదబధింత్యహరంగరాణామ్ ।
భూమిస్తక శ్రవణశమ్కులికాంత రాశశూలాపహం చరక
సుశ్రుతపూజితంచ ।

తా. ఇంగువ తుంగముపైలు దేవదారు పెద్దసదాప ముల్లంగిభస్మము భుజ తము యవక్షరము సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము అట్టుప్ప లేక పట్టుపుప్ప నగ శొంఠి కర్ణక్షౌరము బిడాలవణము * మరమతాయి మాదీఫలరసము అరటి ము మధుమాక్తము వీనికల్కములో నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగకాచి చెవిలో వేసిన కర్ణగోగము కర్ణవాదము చెవుడు కనుబొమలు శిరముచేరి చెవితమ్మ వీనియం శూల హరించునని చరక సుశ్రుత గ్రంథములయందు జెప్పబడియె.

* మరమయన తురకలు సాధారణముగ అంజనము వేసికొనెడి నల్లతాయి.

బిల్వతైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గవాంమూత్రేణబిల్వాని విష్ట్యాతైలంవిహ
చయేత్ । పలంచ సదుగ్ధంచ తద్బాధిర్య । హరంపరమ్ ॥

తా. బిల్వకాయను అవుపంచితముతో నూరి అండుదకము మేకపాలు నూనె
గలిపి కాచి చెవిలోపేసిన చెవుడు హరించు.

దీప్తికాతైలము.

శ్లో॥ బృహతః పంచమూలస్య కాండాన్యష్టాందుశానిచ ।
ఝౌమేణావేప్యసంసిచ్య తైలేనా దీపయే త్తతః ।
యతైలం చ్యవతేతేభ్య స్సుఖోష్ణం తేనపూరయేత్ ।
జ్ఞేయం తద్దీపికాతైలం కుస్థదేవ తనోస్తథా ॥

తా. ఎనిమిదంగుళముల ప్రమాణముగల బృహత్పంచమూలముల కట్టగగట్టి
దానికి తెల్ల పట్టుగుడ్డనుజుట్టి నూనెలో బాగుగదడిపి చెరిగించి యందు స్రవించెడి
తైలమును గ్రహించి సుఖోష్ణముగ చెవిలోపేసినను లేక చెంగల్వతోష్ణ దేవదారు
అను వానియందు పైప్రకారమే తైలమునుదీసి చెవిలోపేసినను చెవుడు హరించు.

నిర్గుండాది తైలము.

శ్లో॥ నిర్గుండాతిరవిభృంగరసోనరంబా కార్పాసశిగ్రుసురసార్ద్ర
కకారవేల్వః । ఏషాంర సేతిలభవంసవిషంసుపక్వంబాధిర్యనా
ప్యమివేదనపూయముక్తే ॥

తా. వావిలి శాజియాకు జిల్లేడు గుంటగలగర వెల్లుల్లి అరటి ప్రత్తికాయ
మానగ తులసి అల్లము కాకర అనువానిరసముతో నువ్వులనూనెగలిపి అందోకింత
వసనాభినివైచి సిగ్ధముజేసి చెవిలోపేసిన చెవుడు కర్ణనాదము క్రిములు తూల
చీముగారుట హరించు.

బీజపూర రసము.

శ్లో॥ సర్వకాచూర్ణసంయుక్తం బీజపూర రసంక్షిపేత్ ।
కర్ణాస్రావ రుజాదాతు ప్రశస్తం నాత్రసంశయః ॥

తా. మాదీఫలరసములో సర్జత్కారమును గలిపి చెవిలోవేసిన కర్ణస్థాపము.
శూల మొదలగునవి నిస్సంశయముగ హరించు.

సముద్రఘన చూర్ణము.

శ్లో॥ సముద్రఘన చూర్ణంతు న్యస్తం శ్రవణసంశ్రవే ।

సూయస్థావం వ్రణంసాంద్రం హంతిధ్యాతమివాంశుచూకా ॥

తా. సముద్రపునుదుగు చూర్ణమును, చెవిలోవేసిన “నూయ్య డంభకారమును హరింపజేయు భంగి” చెవియందలి చీము వ్రణము బంక వీనిని హరింపజేయు.

నర్జత్వకూర్ణము.

శ్లో॥ నర్జత్వకూర్ణ సంయుక్త కార్పాసీ ఫలజోరసః ।

యథు సంమిశ్రితస్సాధు కర్ణస్థావే ప్రసస్యతే ॥

తా. ప్రత్తికాయలరసములో గుగ్గిలపుపట్టచూర్ణమును తేనెనుగలిపి చెవిలో వేసిన కర్ణస్థాపము హరించు.

కర్ణస్థావ చికిత్స.

శ్లో॥ జుబ్బాస్త్రిపత్రం తరుణంసమాంశం కపిత్థకార్పాస ఫలఽచి

సార్థమ్ । ధృత్వారిసం తస్యధునావిరుశ్రంసావ్రాపశంసం

ప్రవదంతిత్థాః । ఏతైశ్చతం నింబరంజతైలం ససార్వపం

స్థావ హరంప్రదిప్తమ్ ॥

తా. పండిననేరేడాకులను పండినమామిడాకులను సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు లేతవెలగకాయరసమును ప్రత్తికాయరసమును తేనెనుగలిపి చెవిలో వేసినను లేక పైద్రవ్యములతోడ వేప క్రాసుగ అనువానినిజేర్చి అందు ఆనూనెను గలిపి చిక్కగ కాచి చెవిలోవేసినను కర్ణస్థాపము హరించు.

కర్ణరోగమునకు రాస్నాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రాస్నామృతైరండుసురాహ్వవిశ్వం తుల్యం

విచూర్ణ్యాధ విమిశ్ర్యభాదేత్ । వాతామయీకర్ణ శిరోగ

దీచ నాడీవ్రణివాపి భగందరీచ ॥

తా. సన్నరాన్నము తిప్పతీగ ఆమడపువేరు దేవదారుశోంతి వీనిచూర్లను సమభాగములుగ జేర్చి కేవలచినవాతేనోగము కర్ణనోగము శిరోనోగము నాడీవ్రణ భగంబరము హరించు.

కృమికర్ణ చికిత్స.

శ్లో॥ హలిరవిభక్తివ్యోమానేకీకృత్యప్రకల్పయేద్బద్ధాన్ ।
వననాంతరసేనశ్రవణేపరిపూరయేన్యక్తాన్ ।
కర్ణజతాకానియతంకృమికీటపిపీలికాస్తథాన్యేపి ।
విపతంతినిర్విశేషాఃకారండాశ్చాపిముండస్థాః ॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ గుంటగలగర త్రికటుకములు వీనినియూరి బట్టలోగఁ జెవిలో యుక్తిగ బిండిన కర్ణములనుండలి నల్లకెఱ్ఱి పురుగులు కీటకములు చీమల తలలోని పురుగులు పూడిపడు.

కర్ణవిద్రధిచికిత్సా క్రమము.

శ్లో॥ విద్రధాయాశ్చక్షర్వంతి విద్రధ్యక్తంచికిత్సితమ్ ॥

తా. కర్ణవిద్రధియందు సామాన్యవిద్రధి చికిత్సం జేయవలయు.

అమ్రాది తైలము.

శ్లో॥ అమ్రజుబూద్రవాళాని మధూకస్యనటస్యచ ।
ఏభిస్తుమిశ్రితాతైలం పూతికర్ణగదంహారేత్ ॥

తా. మామిడి నేరేడు యిప్ప మఱ్ఱి అనువాని చిగుళ్ళకల్కములో తైలము గలిపి కాచి చెవిలో వేసిన చీము గారుట హరించు.

గంధక తైలము.

శ్లో॥ చూర్ణేనగంధక శిలారజనీభవేనముష్ట్యం శకేనకటుతైలం
లాప్తకంతు । ధత్తూరపత్రరసతుల్యమిదంవిపక్వం నాడీజయే
చ్చిరభవామసికర్ణజాతమ్ ॥

తా. గంధకము మణిశిల పసపు వీనిని 4 రూపాయలయెత్తు చూర్ణముజేసి అందు 32 రూపాయలయెత్తు తెల్లవనూనె 32 రూపాయలయెత్తు వుమ్మెతాకురసముగలిపి పక్వముజేసి చె:లో వేసిన దీర్ఘ కాలముగ నుండు కర్ణ నాడీనోగము హరించు.

భగందరరోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

శతావరీ తైలము.

శ్లో॥ శతావరీవాజిగంధా పయస్వైరండబీజకైః ।

తైలంవిపక్వంసక్షీరం పాలీంసంవర్ధయేత్సుఖమ్ ॥

తా. పిల్లిపీచర పెన్నేరుగడ్డ అముదపువిత్తులు వీనిని పెరుగుమీది నీరుతో నూరి కల్కముజేసి అందు నూనె పాలు గలిపికొని లేపనముజేయుచుండిన ఛెలిర మ్మెలు సుఖముగ వృద్ధింజెందు.

జీవనీయ తైలము.

శ్లో॥ జీవంత్యాచార్యగంధార్క వాకుచీబీజసైంధవై

హలీనీసురసాభ్యాంచ గోధాకంకవసాన్వితమ్ ।

తైలంవిపక్వమభ్యంగా దున్మధునాశయేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. పాలకూర పెన్నేరుగడ్డ జల్లేడుపాలు భావంచవిత్తులు సైంధవలవణము చన్నచర్లగడ్డ తులసి పుడుము గడ్డ అనువానిక్రొవ్వుల నేకముచేసి తైలములోగోపికొని అభ్యంజనముజేసిన ఉన్మంధకము శీఘ్రముగ హరించు.

కర్ణరోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోఘామాశ్శాలయోముద్గా యవాశ్శాపి
ఘృతంతథా । లోవోమయూరోహరిణస్త్రీత్తిరిర్వనకుక్కుటః ।
పటోలంశిశ్రువార్తాకం సునిషణ్ణంకటిల్లకమ్ । రసాయనాని
సర్వాణిబ్రహ్మచర్యమభాషణమ్ । ఉపయుక్తంయథాదోష
మిదం ఆమయేహితమ్ ॥

తా. గోధుములు వణిబియ్యము వెసలు యవలు నెయ్యి లావుకపిట్ట గెమలి జింక తిత్తిరిపక్షి ఆడవికోడి పాట్లకాయ మునగ వంకాయ చెంచలికూర కాకర కాయ సర్వరసాయనములు బ్రహ్మచర్యము మాటలాడకుండుట యివి కర్ణమునందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యకరములు.

కర్ణరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ దంతకాంతంశిరస్నానం వ్యాయామంశ్లేష్మలుగురు ।

కంఠాయశంతమారగచ కర్మగోగపరిత్యజేత్ ॥

తా. దంతకౌష్ఠము శిరస్సాన్నినము సంఘారము కఫకరాన్నము జడాన్న
గోమట మంచు వీనిని కర్మరోగముగలవారు వర్జింపవలయు.

ముఖిరోగ నిదానము.

ఓష్ఠరోగ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ఆచూపపిశితక్షీర దధియాపాదిసేవనాత్ ।

ముఖమధ్యేగదాన్మర్యః క్రుద్ధావోషాఃకఫోత్తరాః ॥

తా. జలచరజాతుమాంసము పాలు పెఱుగు వుడ్డులు మొదలగు పదార్థములను మిస్కటముగ సేవించుటచే కఫప్రధానముగా వాతాదివోషములు బ్రహ్మాంశమునోటియందు రోగముల గలుగఁజేయు.

ముఖిరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ దంతేష్వప్తావోష్ఠయోశ్చ మూలేషుదశపంచచ ।

నవతాలునిజిహ్వయాం పంచసప్తదశామయోః ।

కంఠేత్రయస్వర్వసరా ఏకషష్టిశ్చతుఃపరా ॥

తా. దంతరోగములు 8 పెదవిరోగములు 8 దంతమూలరోగములు 15 లో
దొడ రోగములు 9 నాలుకరోగములు 5 కంఠరోగములు 17 స్వర్వసరరోగములు
3 యిటుల ముఖిరోగములు 65 విధములు.

వాతిగోష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కసౌపరుషౌస్తబ్ధౌ కృష్ణాతీవ్రరుజాన్వితౌ ।

నాల్వేతేవరిపాత్యేతే ఓషామూరుతకోపతః ॥

తా. పెదవి గరగరలాడుట కఠినముగ జడముగ నల్లగనుండుట తీవ్రమైన
పీడతో గూడియుండుట పగులుట చిర్మమువీడుట యీ లక్షణములుగలది వాతి
కౌష్ఠరోగమని తెలియవలయును.

పైత్తికౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ చీయే తేపిటికాభిస్తు సరుజాభిస్సమంతతః ।

సదాహపాకక్షిటికో వీతాభాసాచపిత్తతః ॥

తా. పెదవులు నుండంతట చిడుములు లేచి నొచ్చుట పెదవులు నుండుట పాకమును జెందుట కురుపులు పసపువర్ణముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్తికోష్ఠ రోగమని తెలియవలయు.

శైష్ఠికాష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సవర్ణాభిస్తుచీయే తే పిటికాభిరవేదనా ।
భవతేస్తుకఘాదోష్ఠా పిచ్ఛతాశీతలాగురూ ॥

తా. పెదవిచర్మముతో సమానవర్ణముగలదై చిడుములతో వ్యాప్తంబై యుండుట నొకింత నొచ్చుట జిగుటగనై చల్లగ జడముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది కఘజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

సాన్నిపాతకాష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సకృత్కృష్ణాసకృత్పీతో సకృచ్ఛ్వతోతథైవచ ।
సన్నిపాతేనవిజ్ఞేయా వసేతపిటికాన్వితౌ ॥

తా. పెదవులూ కానొకపుడు నల్లగ మఱియొకపుడు పసపుగ వేరొకపుడు తెల్లగ నుండుట పెక్కుచిడుములతో వ్యాప్తంబై యుండుట యీ లక్షణములుగలది సన్నిపాత కాష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

రక్తజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ ఖర్జూరీ ఫలవర్ణాభిః పిటికాభిర్నిపీడితౌ ।
రక్తోపసృష్టేరుధిరం స్రవతశ్శోణితప్రభౌ ॥

తా. పెదవిపై ఖర్జూరపుకాయతో సమానమైన వర్ణముగల కురుపులు జనించి రక్తము గారుట పెదవి రక్తమువలె నెల్లగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది రక్త జౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

మాంసజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసమష్టేగురుస్థూలా మాంసపిండపదుద్ధతౌ ।
జంతవశ్చాత్రచూర్కంతి సరస్యోభయతోముఖాత్ ॥

తా. పెదవులు జడముగ స్థూలముగ మాంసపిండమువలె నుబ్బుగనుండుట రెండు పెదవులయందు తప్ప తక్కిన పెదవులయందు భరుగులుజనించుట యీ లక్షణములుగలది మాంసజ్ఞాప్తరోగమని తెలియవలయు.

మేదజ్ఞాప్తరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్పిర్మండప్రతీకాశౌ మేడసాకండురౌగురూ ।
స్వచ్ఛస్ఫటికసంకాశ మాస్రావంస్రవతో భృశమ్ ।
తథోర్వ్యాశోనసంరోహేన్మృశుత్వంచసగచ్ఛతి ॥

తా. పెదవి పేదననేతివలె తెల్లగ దురదశోగూడినదిగ జడముగనుండుట పెదవియందు స్ఫటికమువలె స్వచ్ఛముగనుండుట స్రావం బధికముగగలుగుట పెదవిపైగలిగిన ప్రణమాంసపూరితము గానుండుట కఠినముగనుండుట యీ లక్షణములు గలది మేదజ్ఞాప్తరోగమని తెలియవలయు.

అభిఘాత జ్ఞాప్తరోగలక్షణము.

శ్లో॥ ఓష్ఠౌపర్యవనీర్వేతే దీర్ఘేతేచాభిఘాతతః ।
గ్రంథితౌచతదాస్యాతాం కంఠూక్లేదసమన్వితౌ ॥

తా. పెదవిచుట్టు చీలుట పొట్టు గంట్లుగలుగుట దురదశలగి బంకగమం దుట యీ లక్షణములుగలది అభిఘాతజ్ఞాప్తరోగమని తెలియవలయు.

దంతమూలగత రోగములు.

శీతాద లక్షణము.

శ్లో॥ శోణితందంతవేష్టేభ్యో యన్యాకస్మాత్ప్రవర్తతే
దుర్గంధీనిసకృష్ణాని ప్రక్లేదీనిమృదూనిచ ॥
దంతమాంసానిశీర్ణంతే పచంతీచపరస్పరమ్ ।
శీతాదోనామసవ్యాధిః కఫశోణితసంభవః ॥

తా. దంతమలమండి యకస్మాత్తుగ రక్తమువెడలుట దంతమలయొక్క మాంసము దుర్గంధమైన నల్లనై రుడిసి మృదువై విడుట వొకదంతముయొక్క పైమాంస ముపండిన మఱియొకదాని మాంసమును పండించుట యీ లక్షణములుగలది శీతాద మను చంతిరోగమని తెలియవలయు. ఇది కఫరక్తమువలన గలుగు.

దంతపుష్పట లక్షణము.

శ్లో॥ దంతయో స్త్రిమృవాయస్య శ్వయభుద్దాయతేమహాః ।
దంతపుష్పటకోనాను సవ్యాధిఃకఫర క్షజః ॥

తా. 2 లేక 3 దంతమాలములయందు గొప్పగా వాపుజనించి దంతపుష్పట మని తెలియవలయు. ఇది కఫర క్తమువలన జనించు.

దంతవేప్తన లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవంతిపూయంరుధిరం చలాదంతాభవంతిచ ।
దంతవేప్తనచిక్షేయో దుష్టశోణితసంభవః ॥

తా. రక్తము దుష్టంబగుటచే దంతములవలన చీముగారుచు కడిలుచుండిన దంతవేప్తనమని తెలియవలయు.

సౌషిర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వయభుర్దంతమూలేషు రుజావాకఫర క్షజః ।
లాలాప్రావీనవిక్షేయ సౌషిరోనామనామతః ॥

తా. కఫర క్తమువలన దంతమాలములయందు వాపుజనించి నొప్పిగలిగి గొల్లుగారుచుండిన సౌషిరమని తెలియవలయు.

మహాసౌషిర లక్షణము.

శ్లో॥ దంతాశ్చలంతివేష్టేభ్య స్త్రాలుచాప్యచదీర్యతే ।
యస్మిన్నర్వతోవ్యాధి ర్మహాసౌషిరసంజ్ఞకః ॥

తా. త్రివోషమువలన దంతమాలములు కడులుట లోదాడపగలుట యీ లక్షణములుగలిగి మహాసౌషిరమని తెలియవలయు.

పరిదర లక్షణము.

శ్లో॥ దంతమాంసానిశీర్యంతే యస్మిన్క్షీచతిచాప్యస్యక్ ।
సిత్తాస్పృక్క ఫణోవ్యాధి ర్దేయః పరిదరోహినః ॥

తా. దంతమాంసమునీడి యుమిసిన రక్తముపడిన పరిదరమని తెలియవలయు
- తరక్త కఫములవలన గలుగు.

ఉపకుశ లక్షణము.

శ్లో॥ వేష్టేషుదాహఃచాకశ్చ తాభ్యాందంతాశ్చలంతిచ ।

ఆవాక్క్యతాఃప్రసవంతి శోణితంమందవేదనాః ।

ఆధ్మాయంతేస్రుతేరక్తముఖేపూతిశ్చజాయతే ।

యస్మిన్నుపకుశోనానుపిత్తరక్తకృత్తోగదః ॥

తా. దంతమాలముల నాశ్రయించియుండు మాంసమునందు తాపముజనించి జంతువలన దంతములు కదలుట ముఖమునువంచిన నొకింత వేదనగలిగి గక్తము పడుట రక్తముపడినపిదప మాంసముపండి మరలపోక్కుట నోటియందు దుర్గంధము, వెడలుట పిత్త రక్త కృతవికార యుక్తంబై యుండుట యీ లక్షణములుగల భుపకుశమని తెలియవలయు.

వైదర్భ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఘృష్టేషుదంతమూలేషుసంరంభోజాయతేమహాన్ ।

భవంతీచపలాదంతాస్సవైదగ్భిభూతజః ॥

తా. దంతము నాశ్రయించియుండు మాంసమును దృఢముగ తోముటచే నధికముగ వాపుగలిగి దంతములు గదలుచుండిన వైదర్భ్యుని తెలియవలయు. ఇది యభిఘాతమువలన గలుగు.

ఖల్లివర్ధన లక్షణము.

శ్లో॥ మారుతేనాధిగోదంతో జాయతేతీవ్రవేదనః ।

ఖల్లివర్ధనసంజ్ఞోవై జాతేరుక్చప్రశామ్యతి ॥

తా. వాతసంబంధమువలన పంజీపై మఱియొక పల్లజనించుట అది గలుగ నపుడు మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట పెరిగిన వేదన శమించుట యీ లక్షణముల గలది ఖల్లివర్ధనుని తెలియవలయు.

కరాళ లక్షణము.

శ్లో॥ శనైశ్చనైఃప్రకురుతే వాయుర్దంతసమాశ్రితః ।

కరాళాన్వికటాన్దంతాన్కరాళోనచసిధ్యతి ॥

తా. వాతము దంతమాలముల నాశ్రయించి మెల్ల మెల్లగ దంతముల వంకరగ జేయుచుండిన కరాళమని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబు.

అధిమాంసక లక్షణము.

శ్లో॥ హానవ్యేపశ్చిమేదంతే మహంశోథో మహారుజః ।

లాలాసావీకృతకృతో విజ్ఞేయోహ్యధిమాంసకః ॥

తా. దాడకొనలో పంటిమూలమునందు లావుగ వాపుజనించి కడుపోట్లున గలుగఁజేయుచు మిక్కుటముగ జొల్లుగార్చుచుండిన అధిమాంసకమని తెలియవలయు. ఇది కఠిమవలన జనించు.

నాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దంతమూలగతానాడ్యాః పంచజ్జేయా యధేరితాః ॥

తా. నాడీవ్రణము వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత ఆగంతుక భేదములవలన 5 విధంబులని జెప్పబడియె. అవి దంతమూలములయందు జనించు. (మఱియు విదివరకు జెప్పబడిన 11 విధములైన దంతలక్షణంబులును 5 విధములైన నాడీదంతలక్షణంబులునుజేరి 16 విధంబులగు. ఐనను కదాళమనునది సుశ్రుతాచార్యుని మతమునం దధికంబగుటచే దాని లక్షణమును విచట నుదహరింపబడియె.

దంత రోగములు.

దాళన లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్యమాణేష్వి వరుజాయ సద్యంతేషు జాయతే ।

దాలనో నామసవ్యాధి స్సదాగతి నిమిత్తజః ॥

తా. దంతము పగలకొట్టబడినటుల పీడగలిగిన దాలన మనంబడు. ఇది వాతమువలన జనించు.

కృమిదంత లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణచ్ఛిద్ర శ్చలస్రావే ససంరంభో మహారుజః ।

అనిమిత్త రుజోవాతా త్సజ్జేయః కృమిదంతకః ॥

తా. వాతసంబంధమువలన దంతములయందు నల్లని చిద్రములుగలిగి కదలుచు స్రావమును జేయించుచు వాపు మిక్కుటముగ పోట్లు నిష్కారణముగ నొప్పిగలిగిన కృమిదంతమనంబడు. (దీనియందునల్లనిచిద్రములు క్రిములు దుష్టరక్తమువలనగలుగు)

భంజనక లక్షణము.

శ్లో॥ వక్రంవక్రం బలం తథంగశ్చజాయతే ॥
కథవాతకృతోవ్యాధి స్సభంజనకసంజ్ఞితః ॥

తా. నోరు వంకరగనై దంతములు పీడిన భంజనక మనంబడు. ఇది కథ వాత ప్రకోపమువలన జనించు.

దంతహర్ష లక్షణము.

శ్లో॥ శీతరూక్ష ప్రవాతాన్లు స్పర్శానామ సహిద్విజాః ।
పిత్తమారుత కోపేన దంతహర్ష స్సనామతః ॥

తా. శీతలము రూక్ష పులుసుగల సదార్థస్పర్శవలన గాలితగులుటవలన సహించుట కశక్యముగ నుండిన దంతహర్ష మనంబడు. ఇది పిత్తవాత ప్రకోపము వలన జనించు. (మఱియు నిది వాతజన్యంబైయుండినను వ్యాధిస్వభావమువలన నుష్ణమును సగా సహించుట కశక్యంబైయుండు.)

దంతశర్కర లక్షణము.

శ్లో॥ మలోదంత గతోయ స్తు పిత్తమారుత శోషితః ॥
శర్కరేవ ఖరస్పర్శా సాజ్ఞేయా దంతశర్కరా ॥

తా. దంతగతములను పిత్త వాతములవలన శోషించుటచే నిష్కుకవలెగగర లాడుచుండిన దంతశర్కర యనంబడు.

కపాలికా లక్షణము.

శ్లో॥ కపాలేష్వివ దీర్ఘేషు దంతానాం సైవశర్కరా ।
కపాలికేతి సాజ్ఞేయా సదాదంత వినాశినీ ॥

తా. పైజెప్పబడిన దంతశర్కర (దంతములను) చిల్ల పెంకులవలె పగిలిన దంతశర్కర యనంబడు ఇది యెల్లపుడు దంతముల నశింపజేయుచుండు.

శ్యావదంత లక్షణము.

శ్లో॥ యోస్యజ్యక్రేణ పిత్తన దధ్యోదంత స్త్వశేషశః ।
శ్యావతాం నీలతాంవాపి గతస్స శ్యావదంతకః ॥

తా. రక్తయుక్తపిత్తమువలన దంతములయందంతట కాలినట్లు నల్లగగాని
తేక నీలముగగాని యుండిన శ్యావదంత మనంబడు.

హనుమోక్ష లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనతైస్తై ర్భావైస్తు హనుసంధి ర్విసంచాతః ।
హనుమోక్ష ఇతిజ్ఞేయో వ్యాధిరర్దిత లక్షణః ॥

తా. వాతసంబంధమువలన అభిఘాతాదులవలన చెక్కిరిసింపులు ఏడిన
హనుమోక్ష మనంబడు. ఇది అర్దితలక్షణయుక్తంబై యుండు.

జిహ్వగత రోగములు.

వాతజ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాలేన స్ఫుటితా క్రమస్తాథ వేచ్చ శాకచ్ఛదనప్రకాశా॥

తా. నాలుకపగిలి మొద్దుపారి (అనగా రసజ్ఞాన విహీనంబై) మిట్టభూముల
యందు జనించు. వృక్షములయొక్క యాకువలె గరగరలాడుచుండిన వాతజిహ్వక
మని తెలియవలయు.

పిత్తజ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తేన పీతా పరిదహ్యతేచ ద్వీధైస్సర కై రపికంటకైశ్చ ॥

తా. నాలుక పసుపువర్ణముగలదై దాహయుక్తంబై పొడవై యెఱ్ఱగనుండు
మండ్రతో వ్యాప్తంబై యుండిన పిత్తజిహ్వకమని తెలియవలయు.

కఫజ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫేనగుర్వీబహుళాచితాచచూంసోచ్చయైశ్శాల్యలికప్రకాశైః ॥

తా. నాలుక జడముగ బూరుగనుండ్లవంటి మాంసము మొలకలచే కడు
వ్యాప్తంబుగనుండిన కఫజిహ్వకమని తెలియవలయు.

అలాస లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వతలే యశ్శ్వయథుః ప్రగాఢస్సీ లాససంజ్ఞః కఫర
క్తమూర్తిః । జిహ్వంసతు స్తంభ యతిప్రవృద్ధో మూలేజి
హ్వభృశమేతి పాకమ్ ॥

తా. కఫ రక్తములవలన నాలుకయందు భయంకరమైన వాపుగలిగిన అల సకమనంబడు. ఇది వృద్ధిజెందిన నాలుకయందు స్తంభనమును నాలుకయొక్క మూలమునందు మిక్కుటముగ పాకమును గలుగఁజేయు. (ఇది అసాధ్యంబు.)

ఉపజిహ్విక లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వగ్రరూప శ్వేయథు స్పృజహ్వ మున్నమ్య జాతః కఫ రక్తమూర్తిః । లాలాకరః కంఠ యుతస్సచోష స్సాశూప జిహ్వో సిథితాభిషగ్భిః ॥

తా. కఫరక్తములవలన నాలుకకొనవలె వాపుజనించి పొడవై మిక్కుటముగ జొల్లు గార్చుచు దురద మంటతోడఁ గూడియుండిన యుపజిహ్వక మనంబడు.

తా లు గ త రో గ ము లు.

కంఠశుండి లక్షణము.

శ్లో॥ క్లేష్టాస్సగ్భ్రాంతా లుమూలా త్ప్రవృద్ధో దీర్ఘశ్శోనో ధ్మాతన స్తిప్రకాశః । తృష్ణా కాస శ్వాస కృత్తం వదంతి వ్యాధిం వై ద్యాః కంఠశుండితీ నామ్నా ॥

తా. కఫరక్తములవలన లోదోడమూలమున నుత్పిన్న వస్తివలె దీర్ఘమైన వాపుగలిగి దష్టి దగ్ధ పుబ్బనమును గలిగియుండిన కంఠశుండి యనంబడు. (కంఠ శుండియన — కింది నాలుక బడుట.)

తుండికేరి లక్షణము.

శ్లో॥ శోథ శ్శూన్దదదాహ ప్రపాకీ ప్రాగుక్తాభ్యాం తుండికేరి మతాతు ॥

తా. కఫరక్తములవలన శూల పోట్లు దాహము పాకము మొదలగువాని యుక్తముగ వాపుగలిగి యడవిప్రత్తికాయ యాక్రారముగ లదిగ నుండిన తుండికేరియనంబడు.

అధ్రువ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథ స్సబ్ధో లోహితస్తాలుదేనే రక్తాజ్ఞేయ స్సోధ్రువో ను జ్వరశ్చ ॥

తా. లోదోడయందు రక్తవికారముచే జడముగ యెఱ్ఱగ నుండు వాపుజనించి రోట్లతోడఁగూడ జ్వరముగలిగిన అధ్రువ యనంబడు.

కచ్చప లక్షణము.

శ్లో॥ కూర్మోత్సన్నో వేదనో శీఘ్రజన్మా రోగేజ్జేయః కచ్చప శ్లేష్మ
మృణాత్ ॥

తా. కఫదోషమువలన తాచేటిపిపువలె నుబ్బుగ వేదనాయుక్తముగ నుండు
వాపు సావకాశముగ జనించిన కచ్చప మనంబడు.

అర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ పద్మాకారం తాలుమధ్యేతు శోథం విద్యా ద్రక్తా దర్బదం
ప్రోక్తలింగమ్ ॥

తా. లోదాడ మధ్యమున రక్తదోషమువలన దామర మిద్దెవలెవాపు జనించి
అర్బుద నిదానోక్త రక్తార్బుద లక్షణయుక్తంబై యుండిన అర్బుద మనంబడు.

మాంససంఘాత లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టమాంసం నీరుజం తాలుమధ్యే కఫాచ్ఛానం మాంస
సంఘాతమాహుః ॥

తా. లోదాడమధ్యమున కఫదోషమువలన మాంసము గుష్టంబై యుట్టి
వేదనా రహితంబై యుండిన మాంస సంఘాతమనంబడు.

తాలుపుష్పట లక్షణము.

శ్లో॥ నీరుక్ష్ణాయా రోలమాత్రః కఫాత్స్యా స్నేదోయక్తా త్పు
ష్పట స్తాల్పదేశే ॥

తా. మేదోయక్త కఫముచే లోదాడమును వేదనారహితంబై స్థిరమై
రేగుండు ప్రమాణముగలదై యుండు వాపుజనించిన తాలుపుష్పట మనంబడు.

తాలుశోష లక్షణము.

శ్లో॥ శోషోత్పర్థం దీర్ఘతేచావి తాలుశ్శ్వాసశోచిగ్రస్తాలుశోషోనిలాశ్చ

తా. వాతమువలన లోదాడ మిక్కుటముగ నెండి పగిలి భయంకరమైన
శ్వాసము వెడలుచుండిన తాలుదోష మనంబడు.

తాలుపాక . లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకుర్యాత్నాకమత్యర్థ . ఘోరం తాలు స్వేవం తాలు
పాకం వదంతి ॥

తా. పిత్తప్రకోపముచే లోదాడ కడుభయంకరముగ పండిన తాలుపాక
మనంబడు.

కంఠ గత రో గ ము లు.

రోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ గ శీనిలఃపిత్త కపాచమూర్ఛితౌ ప్రదూష్యమాంసంచ తద్దై
వశోణితమ్ । గలోపసంగోధకన్తై స్తథా కురై ర్నిహంత్య
సూన్యాధరయం హిరోహిణీ ॥

తా. కంఠమధ్యమున వాత పిత్త కఫములు ప్రకోపించి మాంసరక్తములం
జెరచి కంఠముగడ్డగించెడి యంతురముల గలుగంజేసిన రోహిణీయనంబడు. ఇది
ప్రాణముల హరింపజేయు.

వాతజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వసమంతా ద్భృశవేదనాస్తు మాంసాంకురాః కంఠ ని
రోదనాయా । సారోహిణీవాత కృతా ప్రదిప్తా వాతాత్యో
పద్రవగాఢయుక్తా ॥

తా. నాలుకయంతటకు కడువేదనాయుక్తమైన మాంసము మొలకలు
జనించి కంఠము గడ్డగించుటవలన కంప స్తంబాదిక వాతోపద్రవ యుక్తంబైయుం
డిన వాతజరోహిణీ యనంబడు.

పిత్తరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షీప్రోద్గచూక్షీప్రవిదూరపాకా తీవ్రస్వరాపిత్త నిమిత్తజాతా ॥

తా. కీఘ్రముగ జనించి దాహయుక్తంబై కీఘ్రముగ పండుటవలన తీవ్ర
స్వరయుక్తంబై గుండైన రోహిణీయనంబడు.

కపజగోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ ప్రాత్రోనిరోధిన్యపిమందపాకా స్థిరాంకురాచూకఫసంభవాసా॥

తా. కంఠమార్గము నడ్డగించి చిరకాలముమీద పండునదియై కఠినమైన మొలకలుగలదై యుండిన కఫజగోహిణీయని తెలియవలయు.

త్రిదోషజగోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ గంభీరపాకిన్యనివార్యవీర్యా త్రిదోషలింగా త్రితయోత్థితాసా॥

తా. గంభీరపాకము (అనగా లోనచీము) గలదై ఔషధోపచారముల కశక్యంబైన పూర్వోక్త త్రిదోష లక్షణయుక్తంబై యుండునది త్రిదోషజగోహిణీ యనబడు. (ఇది లక్షణమున స్రావముల హరింపజేయు.)

రక్తజగోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటైశ్చితాపి త్తనమానలింగాసాధ్యాప్రదిష్టారుధిరాత్మశాతు॥

తా. బొబ్బలవలన వ్యాప్తంబై పిత్తగోహిణి లక్షణయుక్తంబై యుండిన రక్తజగోహిణీయని తెలియవలయు. ఇది సాధ్యము.

కంఠశాలూక లక్షణము.

శ్లో॥ గోలాస్థిమూత్రఃకఫసంభవోయోగ్రంధిర్గ్రేకంటకశూకభూతః।

ఖరస్థిరశ్శస్త్రనిపాతవాధ్యస్తంకంఠ శాలూక మతి బ్రువంతి॥

తా. కంఠమున కఫమువలన తేనువిత్తు ప్రమాణముగల గ్రంధిజనించి యుండు జలశూకములు వీనివలె వేననను గలుగజేయుచు గరగర కఠినముగనుండిన కంఠశాలూక మనబడు. ఇది శస్త్రసాధ్యంబు.

అతిజిహ్వ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వగ్రరూప శ్వేయధుంకపాత్తు జిహ్వోపరిష్టా దపిరక్త
యుక్తాత్ । జ్ఞేయోధి జిహ్వః ఖలురోగ పష వివర్ణయే దా
గత పాకమేనమ్ ॥

తా. రక్తయుక్తకఫముచే నాలుకపై న వాపుజనించి నాలుకకొనవలె నుండిన అధిజిహ్వ మనబడు. ఇది పండిన ససాధ్యంబు.

వలయ లక్షణము.

శ్లో॥ బలాసవీవా యతమున్నతగచ గ్రంథింకరోత న్నగతిం నివార్య । తంసర్వధై వా క్రతివార్యవీర్యం విచర్లనీయం వలయం నదంతి ॥

తా. కఫముచే పొడవుగ నుబ్బుగ నుండుగ్రంథి జనించి వానివలన ఆన్నము లోన దిగక సగోపచారముల కనన్గంతైయుండిన వలయమనియు గ్రంథాంతరమున ఘటసర్పమనియు జెప్పబడు. ఇది యసాగ్యము.

బలాస లక్షణము.

శ్లో॥ గజేతుకోథం కురుతః ప్రవృథా శ్లేష్మా నితా శ్వాసరుజోపపన్నమ్ । మర్మచ్ఛిదం చుస్తరమేనమాహు ర్బలాసనంజ్ఞం నిపుణావికారమ్ ॥

తా. స్రోపించిన కఫవాతములు కంఠమునంగు వాపునుగలుగం జేయుట వలన నుబ్బగముగలిగి కంఠమునొచ్చుచు మర్మస్థానమును భేదింపుచుండిన బలాస మనంబడు. ఇది యసాధ్యంబు.

ఏకబృంద లక్షణము.

శ్లో॥ వృత్తిన్నతోంత శ్వేత్యుఘ సదాహ స్వకండురోపాక మృదుర్గురుశ్చ । నామ్నైకబృందః పరిక్షీతోసా వ్యాధిర్బలాస త్తతజ ప్రసూతః ॥

తా. కంఠమునంగు కఫరక్తములు బ్రకోపించుటవలన గుండ్రముగ వుబ్బుగ వొకింత దాహయుక్తముగ గురదనో గూడినదిగనుండు వాపు లోనగలిగి యొకింత పండి వొకింత మృగువుగ జడముగనుండిన యేకబృంద మనంబడు.

బృంద లక్షణము.

శ్లో॥ సమున్నతం వృత్తమమందదాహం తీవ్రజ్వరం బృందము దాహరంతి । తంచాపిస్త త్త త్తతజప్రకోపా ద్విద్యా త్సతో దంపవనాత్మకంతు ॥

తా. కంఠమునందుబ్బుగ గుండ్రముగ తీవ్రదాహయుక్తముగ జ్వరయుక్తముగ నుండు వాపుజనించిన బృందమనంబడు. ఇది వాతపిత్త రక్తప్రకోపమువలన జనించి

భగవద్రోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

పాడుచునటుల వేదనతో గూడియుండు. ఇది బృందమునంశవస్థా విశేషముగలది
మండుటంజేసి వేరుగ నెన్నుంజనదు.

శతఘ్ని లక్షణము.

శ్లో॥ వర్షిర్ధనాకంఠ నిరోధినీయా చితాతిమాత్రం విశితప్రరోహైః।
అనేకరుక్మాణహరీత్రిదోమత్ జ్ఞేయాశతఘ్ని తుశతఘ్నిరూపా॥

తా. కంఠమునందు గుండ్రముగ పొడవుగ కఠినముగనుండు వాపు జనించి
కంఠము నడ్డగించుట వాపునందు మాంసపు మొలకలు తీత్రముగ మిక్కిటముగ
జనించిన పోట్లు దాహము దురదమొదలగు సల్లవిధములై నవీడలతో గూడియుండుట
మండలతో వ్యాప్తమైన ఫిరంగివలెనుండుట యీ లక్షణములుగలది శతఘ్ని యనం
బడు. ఇది ప్రాణముల హరింపజేయు.

గిలాయు లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రంధిర్గళేత్వామలకాస్థిమాత్రస్థిరోల్పరుగ్యః కఫరక్తయుక్తః।
సంలక్ష్యతేన క్తమివాశనంచనశశ్రుసాధ్యస్తగిలాయుసంజ్ఞః॥

తా. కంఠములో కఫరక్త సంబంధమువలన నునికికాదువిత్తువంటి గ్రంధి
జనించి కఠినమై మందవేదనగలవై యన్నము మ్రింగిన ధారాళముగ దిగమండు
నటులం జేసిన గిలాయు వనంబడు. ఇది శశ్రుసాధ్యము.

గళవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వంగళంవ్యాప్య సముత్థితోయ శ్శోథోరుజ స్సంతిచయ
త్రసర్వాః । ససర్వవోషో గళవిద్రధిస్తు తస్యైవతుల్యః ఖలు
సర్వజన్యః ॥

తా. త్రివోషసంబంధమువలన వాపు కంఠమునందంతట జనించి పలువిధ
వేదనలతోగూడి విద్రధిని దాహాత్త త్రివోషలక్షణయుక్తమై యుండిన గళవి
ద్రధియనంబడు.

గళౌఘ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథోమహానన్నజలావరోధి తీవ్రజ్వరోవాయుగతోద్భూం
తా। కఫేనజాతౌ రుధిరాన్వితేన గళేగతాః పరిక్షిర్యతేసా॥

తా. రక్తయుక్తకఫముచే కంఠమున ప్రబలమైన వాపుజనించి యన్నోదకములలోన గ్రోలుట కశక్యంబైతి వ్రజ్యరయుక్తంబై వాతసంచార హితంబైయిం దిన గళౌఘ మనంబడు.

స్వరఘ్ను లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తామ్యచానశ్శ్వసితిప్రసక్తం భిన్నస్వరశ్శ్మవిముక్త
కంఠః । కఫోపదిగ్ధేష్వనిలాయనేషు జ్ఞేయ స్సరోగశ్శ్వసనా
త్స్వరఘ్నుః ॥

తా. కంఠమునందు వాతమార్గములు కఫముచే నడ్డగింపబడుచుండ పలు మారు నేత్రములకు శీకట్లుగ్రమ్మి యెల్లపుడు శ్వాసమును విడుచుట స్వరము భేదిం చుట గంతెండుట ఘమిని తాగుగ్రమ్మిండుట కశక్యంబగుట యీ లక్షణములుగలది స్వరఘ్నుమనంబడు. ఇది వాతజన్యంబు.

మాంసతానక లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రతానకాన్యశ్శ్వయఘ్ను స్సుకప్టో గళోపరోధం కురుతే క్ర
మేణ । సమాంచతానేతి బిధర్తి సంజ్ఞాం ప్రాణప్రానుత్సర్వ
కృతోవికారః ॥

తా. కంఠమునందు వాపు జనించి క్రమముగ కంఠమును వ్యాపించి యడ్డ గించి-కడుకట్టమును గలుగఁజేయుచు ప్రాణముల హరింపఁజేయునది మాంసతానక మనంబడు. ఇది త్రిదోష జనితంబు.

విదారీ లక్షణము.

శ్లో॥ సదాగతోదంశ్వయఘ్నుంసుతీవ్ర మంతర్గతేపూతివిశీర్ణమాం
సమ్ । పితృనేనవిద్యాద్వదపే విదారీపాశ్చ్యే విశేషా త్సతు
రూనశేతే ॥

తా. కంఠమున పిత్తప్రకోపముచే తీవ్రముగ వాపుజనించి దాహము పోట్లు అనువానితోడంగూడి గుర్గంధయుక్తమై మాంసము విడుచుండిన విదారీ యనం బడు. ఇది పరుండెడి పార్శ్వమునందే విశేషముగ జనించు.

సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటైస్సతోదై ర్వదసంసమంతా ద్యన్యాయితం సర్వ సర
స్సవతాతే ॥

తా. వాతసంబంధమువలన నోటియందంతట బొబ్బలుగలిగి నూచులతోనూడు చునటుల పోటుగలిగియుండిన సర్వసరమని (అనగా ముఖపాకమని) తెలియవలయు

పై త్తిక సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తస్పదామైఃపిటకై స్సపీతైర్యస్యాచితంచాపిసపి త్తకోపాత్ ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన ముఖమునం దెఱ్ఱగ పచ్చగనుండు కురువులు జనించి మంటతోడం గూడియుండున పై త్తిక సర్వసరమని తెలియవలయు.

కఫజ సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదస్తేః కంఠయుతైస్సవల్లై రస్యాచితంచాపిసవైక ఛేన॥

తా. కఫప్రకోపముచే మండవేసన దురదగలిగి చర్మముతో సమావవర్ణము గల బొబ్బలు నోటిలో వ్యాపించిన కఫసర్వసరమని తెలియవలయు.

అసాధ్య ముఖరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ ఓష్ఠప్రకోపే వర్షా స్స్యై ర్గాంసరక్త ప్రకోపజాః । దంతి
మూలేషువర్జ్యైత్రిలింగగతిసాపిరా । దంతేషుచనసిధ్యంతి
శ్యావదాలసంభంజనాః ॥ జిహ్వతలేష్వ లానశ్చ తాలవ్యేష్వ
ర్బుదంతథా । స్వరఘ్నో వలయోబృంవోబలానశ్చ విదా
రికా । గతాఘో మాంసతానశ్చ శతఘ్నీ రోహిణీగళే ।
అసాధ్యాః కీర్తితాహ్యే శే రోగానవ దశైవతు । తేషుచాపి
క్రియాః వై ద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ సమాచరేత్ ॥

తా. ఓష్ఠరోగములలో మాంసజ రక్తజ త్రేవోషజములనె 3 రోగములును దంతమూలగతరోగములలో నన్నిపాతము నాడిసాపిరము అన 2 రోగములును దంతరోగములలో శ్యావ దాశన భంజనములనె 3 రోగములును జిహ్వకరోగము లలో ఆలసము నొకరోగమును తాలుగతరోగములలో అర్బుచము నొకరోగం బును కంఠగత రోగములలో స్వరఘ్న వలయ బృంద బలాన విదారిక గళౌఘ మాంసతానక శతఘ్నీ రోహిణి యను 9 రోగములును యీ జెప్పిన 19 రోగము లసాధ్యములు. అట్లుగుటంజేసి వానియందు జకిత్సంజేయునపుడు కుసురుట దుగ్ధ భంబనిజెప్పి బోషకమును వైద్యు డొసంగవలయు.

తైలాది లేపనము.

శ్లో॥ తైలంఘృతం నర్జరసం నసిక్థం రాన్నాగుండ సైంధవగైరికం
చ | పక్వాసనూంశందశ నచ్చదానాం తద్భేదహంతావ్రణ
రోపణంచ ॥

తా. నూనె నెయ్యి గుగ్గిలము మైనము సన్నరాన్నము బెల్లము సైంధవలవ
ణము కావరాయి వీనిని సమభాగములుగ నేకముచేసి తైలముకాచి పెదవులపై
లేపనముజేసిన పెదవిపగుళ్ళు వ్రణమునందు మాంసము నిండును.

రాశాది లేపనము.

శ్లో॥ రాశంనుధూచ్ఛిష్ట గుడేనపక్వం తైలంఘృతంవా వినిహంతి
లేపాత్ | త్వక్తోదపారుష్య రుజోధరస్య పూయాస్రసప్రావ
మప్రిహరణ్యాత్ ॥

తా. గుగ్గిలము మైనము బెల్లము వీనిలో నూనెగాని నెయ్యిగాని కలిపి కాచి
పెదవులపై లేపనముజేసిన చర్మపీడ గరగరలాడుట పొట్టు చీము రక్తము గారుట
వీనిని హరింపజేయు.

పిత్తోష్ఠరోగ చికిత్స

శ్లో॥ వేధంసిరాణాం వమనంవిరేకం తిక్తస్యపానం రసభోజనంచ |
శీతాః ప్రదేహాః పరిషేచనంచ పిత్తోపదృష్టైః స్వధరేషుకు
ర్యాత్ ॥

తా. పిత్తవికారముగల పెదవిరోగములయందు సిరావేదనను వమనము విరే
చనము కటువసపానము రసయుక్తభోజనము శీతకరలేపనము పిత్తహారావధ కషాయ
ములయొక్క పరిషేకము మొదలగు సుపచారములను జేయవలయు.

సర్వాష్ఠరోగ సామాన్య చికిత్స

శ్లో॥ ఓష్ఠరోగే స్వశేషేషు దృష్ట్యాదోష ముపాచరేత్ |
తేషు వ్రణత్వం యాతేషు వ్రణవత్స ముపాచరేత్ ॥

తా. సమమైన పెదవిరోగములయందు దోషానుగుణ్యమైన చికిత్సలను రేక
వ్రణంబైయుండిన వ్రణచికిత్సలను జేయవలయు.

శీతాదగో చికిత్స.

శ్లో॥ శీతాదేహ్యతర క్షేతు తోయం నాగరసర్వపైః ।
నిక్వాథ్య త్రిఫలావాసి కుర్యాద్గంధూషధారణమ్ ॥

తా. శీతాదమను దంతగోగమున మునుచటివలె నే రక్తమునుదీసి తొంతితెల్ల వాలు అనువాని కషాయముతోగాని త్రిఫలకషాయముతో గాని * గంధూషము సేయవలయు.

కాసీసాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కాసీసలోధ్రకృష్ణామనశ్శిలాన ప్రియంగుతేజోహ్వ ।
ఏమాంచూర్ణంమధుయుక్తీతాదేపూతి మాంసహరిమ్ ।
తైలంఘృతంవావాతఘ్నం శీతాదే సంప్రశస్యతే ।

తా. అన్నభేది లొడ్డుగ పిప్పలి మణిశిల ప్రేంకణము వెమ్మడు లేక వెణు పురుటీగ అనువానిచూర్ణముతో తేనెగలిపి లేపనముజేసినను లేకవాతహరతైలమును గాని లేక ఘృతమునుగాని లేపనముజేసినను దుర్గంధము గలిగి శిథిలమైయుండు మాంసము హరించు.

దంతపుష్పట చికిత్స.

శ్లో॥ దంతపుష్పటకే కార్యం తరుణే రక్తమోక్షణమ్ ।
సపంచ లవణియోర సత్కౌద్రః ప్రతిసారణమ్ ॥

తా. దంతపుష్పటగోగమున తరుణాశ్శలయంబురక్తముదీసి పంచలవణముల షారమును తేనెలోగలిపి మెల్లగ చుద్దవలయు.

దంతవేష్ట చికిత్స.

శ్లో॥ లోధ్రంపతంగం మధుకం టాక్షాచూర్ణై ర్మధుశ్చతైః ।
గంధూషే త్తీర్ణియోజ్యా స్సత్కౌద్రః శ్మృతశర్కరా ॥

తా. లొడ్డుగ రసకమ్మిరము అతిమధునము లక్క పీనిని చూర్ణముజేసి

* గంధూషమన—ప్రసవదాగ్ధములను భరించి యుమ్మివేయుటయ

తేనెలోగలిపిగాని లేక * ఊరవృక్షముల చూర్ణములో తేనెనెయ్యి పంచదారగలిపిగాని గండ్దూషముజేయించిన దంతవేప్టగోగము హరించు.

జీరకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ జరణలవణవధ్యా శాల్మలీకంటకానా మనుదినమను ఘృష్టం దంతమాలేషుచూర్ణమ్ । వ్రణదరణరుగస్ర స్రావిచాంచల్యశోథాక్ ప్రణి హతిచ వివస్వా నంధ కారా నివాశు॥

తా. జీలకఱ్ఱ వుప్పు కరక్కాయ బూరుగముండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానితో ప్రతిదినము దంతములను లోమిన “నూర్యం డంధకారమును హరింపజేయు భంగి” దంతవ్రణము దంతపువగుళ్ళు పోట్లు రక్త స్రావముదంతచలనము వాపు వీనిని శీఘ్రముగ హరింపజేయు.

కణాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కణాసింధూత్థ జరణం చూర్ణంతూర్ణం వ్యపోహతి ।
ఘరణా ద్దంతచాంచల్య వ్యథాశోథా స్రసంస్రవాక్ ॥

తా. పిప్పలి సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ వీనిని చూర్ణముజేసి దంతముల రుద్దిన దంతములు కదలుట పోటు వాపు రక్తస్రావము శీఘ్రముగ హరించు.

భద్రముస్తాది వటికములు.

శ్లో॥ భద్రముస్తా భయావ్యోష విడంగా రిప్తపల్లవైః ।
గోమూత్ర పిష్టై ర్ఘ్ణటికాం ఛాయాశుష్కాం ప్రకల్పయేత్ ।
తాన్నిదధ్యా న్మృఖేనిశ్యాం చలదంతాతుగో నరకః ।
నాతః పరతిరంకించి చ్చలదంతస్య భేషజమ్ ।

తా. తుంగమస్తైలు కరక్కాయ త్రికటుకములు వాయువిడంగములు వేపాకు వీనిని గోమూత్రముతోనూరి యంటలుజేసి నీడ నెండించి రాత్రులయందు శోటియందువిశించి పరుండినదంతములు గట్టియగు. దంతచలనమునందు దీనికంటె శ్రేష్టంబయిన యావధం బెద్దియులేదు.

* ఊరవృక్షములన — నుట్టి మేడి రావి అంబాళము కలుజువ్వి అనునవి.

సాషిర చికిత్స.

శ్లో॥ సాషిరే ధృతరక్తేతు లోద్రముస్తా రసాంజనైః ।

సత్కౌడై శ్శస్వతేలేపా గంధూపే తీర్ణిహోపితాః ॥

తా. సాషిరమును గోగమున రక్తమునుదీసి లాద్దుగ తుంగముపైలు రసాంజ నము అనువానిచూర్ణమును తేనెలోగలిపి లేపనముజేయుటయు లేక తీర్ణవృక్షకషాయ ముతో గంధూపధారణమును జేయించుటయు హితకరములు.

పంచలవణాదిచూర్ణ లేపము.

శ్లో॥ కాకోదుంబరికా పత్రైర్వణం విస్రావయేద్భివక్ ।

లవణైః డౌద్రయు కైశ్చ సవ్యోషైః ప్రతిసారయేత్ ॥

తా. బ్రహ్మమేడియాకులతో క్రణమునుబుద్ధి రక్తమును స్రవించుజేసి పంచ లవణములు త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణముతో తేనెగలిపి మెల్లగ దంతముల యందు దుద్దవలయు.

వైదర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ శస్త్రీహో త్ప్రత్యవై దర్భా దంతమూలాని శోధయేత్ ।

తతఃక్షారం ప్రయుంజీత క్రిమా స్సర్వాశ్చశీతలాః ॥

తా. వైదర్భమును దంతమూలగోగమును వస్త్రముతో జీర్చి రక్తస్రావము జేయించుటయే గాక షారలేపనమును సమస్తమైన శీతకరలేపనములను జేయవలయు.

శ్లో॥ ఉద్భృత్యాధిక దంతంతు తతోవై సముపాచరేత్ ।

కృమిదంత చికిత్సాశ్చ విధిః కార్యో విజానతా ॥

తా. అధికముగనుండు దంతమును దీసివేసి కృమిదంత చికిత్సలం జేయవలయు

అధిమాంసక చికిత్స.

శ్లో॥ ఛిత్వాధిమాంసం సత్కౌడై శస్త్రైశ్చూరై రుపాచరేత్ ।

వచా తేజోవతీవాతా సర్వకాయా వశూకజైః ।

క్షౌద్రం ద్వితీయం పిప్పల్యా కబళీ చాత్రకీర్తితమ్ ।

పటోల నింబత్రిఫలా కషాయ శ్శాత్రధావనః ॥

తా. అధిమాంసమును దంతిమూలగోగమును ఛేదించి దానిపైవన జెమ్మడు తీగ ఆగరుళాంత లేక చిరువాద్ది సర్జక్షారము యనక్షారము అనువాని కల్కములతో నెగలిపిగాని లేక విప్పలిచూర్ణములతో నెగలిపిగాని నోటియందు ధరింపవలయు, మఱియు చేతిపాట్ల వేపత్రిఫలములు అనువాని కమాయుతోడ అధి మాంసమును గడుగవలయు.

దంతవిద్రధి సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ విద్రధ్యుక్తంచవిధిన ద్విదధ్యాద్ద తవిద్రధౌ ।

శస్త్రకర్మనరస్త్ర కుశలోనై వకారయేత్ ॥

తా. దంతవిద్రధియందు సామాన్య విద్రధి మొక్క సర్వచికిత్సలం జేయవలయు నేగాని శస్త్రకర్మను జేయంజనను.

శ్లో॥ పైహికోత్రహితోఘామో నస్యస్నేహికమేవచ ।

రసారసయవాగ్వశ్చ క్షీరంసాంతానికంఘృతమ్ ।

శిరోవస్త్రి తశ్చాపి క్రమాయశ్చానిలాపహః ॥

తా. దంతహర్ష గోగమున స్నేహయుక్తసూమము నస్యము స్నేహయుక్త మధురాదిరసములు మాంసరసము యవాగు పాలు సాంతానిక ఘృతము శిరోవస్త్రి వాతనాశకర చికిత్సలు వీనిని క్రమముగ జేయవలయు.

కృమిదంత చికిత్స.

శ్లో॥ నీలీవాయుసజంఘా కటుతుంబీమూలమేకై కమ్ ।

సంచూర్ణ్యదశన విధృతం దశనకృమి పాతసంప్రాహుః ॥

తా. నీలి వెలునుగంధి చేనుసార వీని వేళ్ళను ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి దంతములయందునిచిన క్రిములు నశించు.

శారిబాపర్ణ ధారణము.

శ్లో॥ పిష్ట్యాచశారిబాపర్ణ ధృఢదం తేమధారయేత్ ।

పతంతిదంతకీటాశ్చ చాచల్యంహరితిక్షణాత్ ॥

తా. తెల్లనుగంధి పాలాపలను నూరి యుంటజేసి పండ్లయందడిమి యునిచి కొనిన క్రిములు శ్రేణువుగ నూడిపడి దంతములు గట్టియగు.

కానీసాది ఘటికలు

శ్లో॥ కానీసం హింగుసౌరాష్ట్రీ దేవదారు సమంజతైః ॥
గుటికాం ధారయేద్దంత కృమిశూల హరంపరామ్ ॥

తా. అన్నభేది యింగువ తోవరిమన్న దేవదారు వీనిని సమభాగములుగ కముతోనూరి మాత్రలుజేసి దంతములపై నునిచిన క్రిమిదంతశూల హరించు.

శర్కరా చికిత్స.

శ్లో॥ అచ్చిందందంతమూలాని శర్కరా ముద్ధ రేద్భిషక్ ।
లాక్షాచూర్ణై ర్మధుయైస్తదస్తాం ప్రతిసారయేత్ ॥

తా. దంతమూలములనుండు నొప్పిగలుగుండునటుల వానిపైనుండు శర్క-
(మలము) ను గీచితీసిపిదప లక్కచూర్ణమును తేనెలోగలిపిమెల్లగు రుద్దవలయు.

కపాలికా చికిత్స.

శ్లో॥ దంతహర్ష క్రియాంచాత్ర కుర్యాన్ని రవశేషతః ।
కపాలికా కృచ్ఛ్రితమా తతాప్యేషా క్రియాహితా ॥

తా. (దంతశర్కరయందును) కపాలికమును దంతరోగమునందును దంతహర్ష
కై జెప్పబడిన సర్వచికిత్సలం జేయవలయు.

నాడీవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ చిత్వానూంసాని శస్త్రేణ భవేయః పరితోయది ।
ఉద్భ్రత్యచ దహేచ్ఛాపి యోరేణ జ్వలనేనవా ॥

తా. నాడీవ్రణమునందు చుట్టుమాంసంబుండిన శస్త్రముతో, ఛేదించి యార
తో గాని అగ్నితోగాని కాల్చవలయు.

దంతరోగసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ దంతరోగేషు సర్వేషు శస్త్రోవాత హరోవిధిః ।
పక్వంతైలం కవోన్యంచ శస్త్రంక బలధారణే ॥

తా. సర్వదంతరోగములయందు వాతనాశకచికిత్సలంజేయుటయేగాక వాత
గ ద్రవ్యయుక్తముగ నూనెనుగాచి సుఖోష్ణముగ శోటిలోధరించుట ప్రశస్తంబు.

లఱాది తైలము.

శ్లో॥ తైలం లాఱారసంక్షీరం పృథక్పిస్థమితః పచేత్ । ద్రవ్యైః
పలమితై రేతైః క్వాఢై శ్చాపి చతుర్థతైః । లోభకట్ఫలమం
జిహ్వాపద్మకేసరపద్మతైః । చందనోత్పలయష్టాష్టాశ్చైతైలం
వదనేధృతమ్ । దాలసం దంతచాలంచ దంతమోక్షంకపాలి
కామ్ । శీతాద పూతివక్త్రంచా ప్యగుచింవిరసాస్యతామ్ ।
హన్యాదాశుగదానేతాన్కుర్యాద్దంతానపిఘ్నిరామ్ । లాఱా
దిక మిదంతైలం దంతరోగేషు పూజితమ్ ॥

తా. నూనె లక్కరసము పాలు వీనిని దినుసుకొక్కొక ప్రస్థముచొప్పున
గ్రహించి అందులారుగ గుమ్మడులేసు నుంజిపి దామరయగరులు చందనము నల్ల
కలువగడ్డ అతిసుధురసుఅనువానియొక్క కపాచునుననూనెను నాలుగింతలుకలిపి
లొద్దుగ మొదలగు ద్రవ్యములయొక్క కల్కమును దినుసుకొక్కొకపలముచొప్పున
కలిపి చిక్కగ తైలముకాచి నోటియం దునిచికొనిన దాలనము పండ్లుకదలుట
అకాలమున దంతములూడుట కపాలికము శీతాదము పూతివక్త్రము అరుచి నోటి
విరగత్వము వీనిని శీఘ్రముగ హరింపజేయుటయేగాక దంతముల గట్టిపఱచు, ఇది
దంతరోగులుయందు కడుశ్రేష్ఠము.

దంతరోగమునకు అరిమేదాది తైలము,

శ్లో॥ అరిమేదత్వచంక్షుణ్ణాం పచేచ్ఛతపలోన్మితామ్ । జలద్రోణే
న తత్కావ్యథం గృహ్ణీయాత్పాదశేషితమ్ । తైలస్యార్థాథ
కందత్వా కల్పైః కర్ష మితైః పచేత్ । అరిమేదలవంగాభ్యాం
గైరికాగరుపద్మతైః । మంజిష్ఠాలోద్రసుధుకైర్లాఱాస్యగో
ధము స్తతైః । త్వగ్జాతీఫలకర్పూరకంకోలఖదిరై స్తథా । పతం
గభాకీపుష్పసూక్ష్మైలానాగకేసరైః । కట్ఫలేన చసంసిద్ధిం
తైలంముఖుజంజయేత్ । ప్రదుష్టమాంసంచలితంశీర్ణదంతం
చసాపిరమ్ । శీతాదందంతగార్షంచవిద్రధిం కృమిదంతకమ్ ।
దంతస్ఫుటవదార్గంధ్యం జిహ్వతాబ్ధోష్ణజంరుజమ్ ॥

తా. 100 పలముల నల్ల తుమ్మపట్టను దంచి ద్రోణప్రమాణ ముదకములలో
పైకపాయముకాచి చతుర్థాంశము దించుకొని వడియగట్టి అంచునువ్వులనూనె శ్రీ అఘ
కము నల్ల తుమ్మపట్ట లవంగము కావీరాయి కృష్ణాగరు పద్మకాష్ఠము మంజీష్ఠి
లాద్దుగ అతిమధురము లక్కమట్టియూడకొనలు తుంగముపైలు లవంగపట్ట జాబి
కాయ కర్పూరము తక్కిలపుట్లు కాచు నీరుయుప్ప ఆగ్రపువ్వు సన్నయేలమలు
నాగకేసరములు గుమ్మడు తేకు అనువాని కల్కములు దినుసుకొక్కక కన్నము
చొప్పనగలిపి చిక్కగ కాచి నోటిలోధరించిన దంతముల యందలి కుళ్ళినమౌనము
దంతములు కదలుట దంతములు విరుగుట సౌషిరము శీతాదము దంతహ్నము దంత
విద్రుధి క్రిమిదంతము దంతపుపగుళ్ళు దౌర్గంధ్యము నాలుక లోదాడ పెదవి వీనియం
దలి రోగములన్నియు హరించు.

కుషాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కుష్మందాద్యీలౌద్రమబ్రస్మమంగా పాతాచికాతేజసీపీతికాచ ।
చూర్ణంత స్తంఘర్షణేతద్విజావాం రక్తస్రావంహంతికంఢూం
రుజంచ ॥

తా. చంగల్వకోష్ఠ మ్రానిపసపు లాద్దుగ తుంగముపైలు మంజీష్ఠి ఆగరు
కొంతి లేక చిరుబొడ్డి కటుకగోహిణి ఛాగ పసపు అనువాని చూర్ణముతో దంత
ముల తోమిన రక్తస్రావము దురద పోట్లు హరించు.

జాతీపత్రాది చూర్ణము.

శ్లో॥ జాతీపత్రపువర్నవా గజకణాకోరంటకోష్ఠంనచా । శుంఠీదీప్య
హరీతకీతిలననుంశ్లాక్ష్యం భృశంచూర్ణయేత్ । తచ్ఛూర్ణం
దనేధ్యతంవిజయతేపార్గంధ్యదంతవ్యథామ్ । చాంచల్యో
మతివ్రణశ్వయధురుక్తంఢూకృమివ్యాపదః ॥

తా. జాబికాయలు గలిజేరు గజపిప్పలి గోరింట చంగల్వకోష్ఠ వస కొంతి
వోమము కరక్కాయ నువ్వులు అనువాని చూర్ణమును సమభాగములుగ గలిపి
నోటిలోధరించిన నోటిదుర్గంధము దంతశూల దంతములుకదలుట దంతవ్రణము
వాపు పీడ దురద పురుగులు హరించు.

దంతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ ఘలాన్యన్తూనిశీతాంబు రూతాన్మం దంతధావనమ్ ।
తథాపి కఠినంధత్వ్యం దంతరోగీ వివర్జయేత్ ॥

తా. పుల్లనిఘలములు శీతోదకము రూతాన్మము దంతధావనము కఠిన పదార్థ భక్షణము వీనిని దంతరోగి వర్జింపవలయు.

ఉపజిహ్వకా చికిత్స.

శ్లో॥ ఉపజిహ్వంతు సంలిఖ్య తూరేణ ప్రతిపారయేత్ ।
క్షీరం విరేకగంధూష ధూమైశ్చై నాముపాచరేత్ ॥

తా. ఉపజిహ్వక యందు లేఖన క్రియంజేసి తూరలేపనము క్షీరపానము విరేచనము గంధూషము ధూమపానము అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

వ్యోషాది చూర్ణము.

శ్లో॥ వ్యోషతౌరా భయావహ్ని చూర్ణ మే తత్ప్రేక్షుర్దణమ్ ।
ఉపజిహ్వక శాంత్యర్థ మేభి తైలంచ పాచయేత్ ।
గృహధూమా రనాశేన క్వాథం సమధుసైంధవమ్ ।
పాణినా మర్దయేచ్ఛాస్య ముపజిహ్వప్రశాంతయే ॥

తా. ఉపజిహ్వకరోగశమనార్థంబై త్రికటుకములు యవతౌరము కరక్కాయ చిత్రమాలము అనువానిచూర్ణములతో దంతముల రుద్దవలయు. మఱియు పై ద్రవ్యముల నే తైలముకాచి గంధూషము జేయవలయు. మఱియు కరుధూపమును కలిపి గలిపి కాచి అందు తేనె పైంధవలవణముగలిపి పుపజిహ్వకయందు వ్రేళ్ళతో మర్దనమును జేయవలయు.

కంఠశుండ్యాది చికిత్స.

శ్లో॥ తుండికేర్యాం ధృవేకూర్మే సంఘాతే తాలుపుష్పటే ।
ఏషవేద విధిః కార్యో విశేష శ్శస్త్రకర్మణి ॥

తా. తుండికేరి ధ్రువము కూర్మము సంఘాతము తాలుపుష్పటము వీనియందు శస్త్రకర్మము జేయునెడ క్రిందజెప్పబడు చికిత్సల విశేషముగ జేయవలయు.

శ్లో॥ స్నేహస్వేదా తాలుశోపే విధిశ్చ నిలనాశనః ॥

తా. తాలుశోపమునందు స్నేహములను స్వేదనక్రియలను వాతనాశకరౌపధ సేవనను జేయవలయు.

శ్లో॥ తాలుపాకేతు కర్తవ్యం విధానం పిత్తనాశనమ్ ॥

తా. తాలుపాకమునందు పిత్తనాశకర చికిత్సల జేయవలయు.

గళశుండి ఛేదనవిధి.

శ్లో॥ అంగుష్ఠా గుళిసందంశే నాకృప్య గళశుండికామ్ ।

ఛేదయే నృండలాగ్రేణ జిహ్వోపరితు సంస్థితామ్ ॥

తా. నాలుకపైన జనించుచుండు చిరునాలుకను అంగుష్ఠాంగుళులతో సట్టి యీడ్చి శస్త్రముతో ఛేదించవలయు.

శుండి ఛేదనానంతరోపచారము.

శ్లో॥ పిప్పల్యతి విషాకుప్త వచామరిచ నాగరైః ।

క్షౌద్రయుక్తై స్సలవన్తై స్తతస్తాం ప్రతిసారయేత్ ॥

తా. చిరునాలుకను ఛేదించినపిమ్మది పిప్పలి అతివస చంగల్యకోష్ఠ వస మిరియాలు శొంఠి అమనాని చూర్ణములతో తేనె పుష్పగలిపి ప్రేలితో రుద్దవలయు.

రోహిణీ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ రోహిణీనాంతు సాధ్యరాం హితంశోణిత మోక్షణమ్ ।

వమనం ధూమపానంచ గుఢాహో నన్యోర్మచ ॥

తా. పంచరోహిణులలో సాధ్యులగు దానియందు రక్తముగిసి వమనము ధూమపానము గుఢాహారము నన్యోర్మచముల జేయవలయు.

పాతజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతజాం పూర్ణ తేర క్తే లవన్తైః ప్రతిసారయేత్ ।

సుఖోష్ణా స్నేహగంధూషా న్ధారయే చ్చాన్యభీక్ష్యశః ॥

తా. వాతజరోహిణియందు రక్తముగిసి లవణముతో రుద్దవలయు. మఱియు సుఖోష్ణముగ స్నేహగంధూషమును పలుమారు ఛేదించవలయు.

పిత్తజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ విప్రస్యావ్య పిత్తసంభూతాం సితాక్షౌద్ర ప్రియంగుభిః ।

ఘృన్నయే త్కబ్జోద్రాక్షౌ నరూపైః క్వధితైర్హితః ॥

తా. పిత్తజరోహిణీయందు రక్తమునుదీసి పంచదార తేనె అనువాని ప్రేంకణ చూర్ణమునుగలిపి రుద్ది ద్రాక్ష ఖర్జూరపండు అనువాని కషాయమునుని యందు ధరింపంజేయవలయు.

రక్తజరోహిణీచికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తవత్సాధయే ద్వైద్యో రోహిణీ రక్తసంభవామ్ ॥

తా. రక్తజ రోహిణీయందు పిత్తజరోహిణీ చికిత్సలం జేయవలయు.

కంఠశాలూక చికిత్స.

శ్లో॥ విప్రస్యావ్య కంఠశాలూకం నాథయే త్తుండికేరివత్ ।

ఏకకాలేయ వాన్నంచ భుంజీత స్నిగ్ధమల్పశః ॥

తా. కంఠశాలూకమునందు రక్తముదీసి తుండికేరివలెనే చికిత్సింపవలయు మఱియు దీనియందొకింత ఘృతయుక్తముగ జేయబడిన యవాన్నము నొకపూ భుజింపవలయు.

కఫజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ అగార ధూమకటుకైః కఫజాం ప్రతిసారయేత్ ।

శ్వేతావిడంగ దంతీషు తైలంసిద్ధం ససైంధవమ్ ।

నస్యకర్మణి దాతవ్యం కబలించ కఫోచ్చయే ॥

తా. కఫరోహిణీయందు కరుసూపము కారముగల యాషధములతోడ వలయు. తెల్లతులసి వాయువిడంగములు దంతివేరు అనువానితో తైలముకా యందు సైంధవలవణమునుగలిపి నస్యమును నోటియందు ధారణమునుజేయించవలయు.

అధిజిహ్వక చికిత్స.

శ్లో॥ ఉపజిహ్వక వచ్చాపి సాధయే దధిజిహ్వకమ్ ॥

తా. అధిజిహ్వక గోగమునందు పుపజిహ్వకగోగ చికిత్సం జేయవలయు.

భగవదరంగ నిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

ఏకబృంద చికిత్స.

శ్లో॥ ఏకబృందంతు విప్రసావ్య విధింశోధన మాచరేత్ ॥

తా. ఏకబృందమునఁగు రక్తస్రావము జేయించి పిదప శోధనవిధిని పఠయింపవలయు.

బృంద చికిత్స.

శ్లో॥ ఏకబృంద మివప్రసాయో బృందంచ సముపాచరేత్ ॥

తా. బృందమునందు యేకబృంద చికిత్సం జేయవలయు.

గిలాయు చికిత్స.

శ్లో॥ గిలాయు శ్వాపియోవ్యాధి స్తంచశస్త్రేణ సాధయేత్ ॥

తా. గిలాయువునందు శస్త్రచికిత్సం జేయవలయు.

గళవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ సమర్థస్థంతు సంపక్వం ఛేదయే ద్గళవిద్రధిమ్ ॥

తా. మర్మరహిత స్థలములయందు గలిగిన గళవిద్రధి పండియుండిన దానిని ఛేదింపవలయు.

సర్వసరసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ వాతా త్వర్వ సరంచూర్ణైర్లనజైః ప్రతిసారయేత్ । కలం
వాతహరైః సిద్ధం హితం కబలనస్యయో । పిత్తాత్మకే
సరే శుద్ధకాయస్య దేహినః । సర్వః పిత్తచారఃకాన్యో విధి
ర్మధురశీతలః । ప్రతిసారణగంఢాష ఘామసంశోధనానిచ ।
కఫాత్మకే సర్వసరే క్రమం కుర్యాత్ ఫాపహమ్ ॥

తా. వాతజ సర్వసరమున గా ముఖపాకమున గాని మువ్వునోరుద్ది వాతనా
రాషధ యుక్తముగ సిద్ధముజేయబడిన తైలం దూష నస్యముల జేయవల
యు. పిత్తజ సర్వసరమున తొలుత విరేచనము పిదప పిత్తహమైన సర్వ

వధుర శీతకర చికిత్సం జేయవలయు. కఫజ సర్వసరమున *ప్రతిసారణ గంధూష ధూమపాన శోధనములను సర్వకఫహర చికిత్సలను జేయవలయు.

గళరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ కంఠరోగేష్వ సృజ్యోత్తై స్తీత్తై ర్నస్యాదికర్మభిః ।

చికిత్సక శ్చికిత్సాతు కుశలో త్రిసమాచరేత్ ॥

తా. గళరోగమునందు రక్తమునుదీసి తీక్షణకరాషధముల నొసంగి నస్యాది కర్మల జేయవలయు.

మృద్వికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ మృద్వికా కటుకావ్యోష దాన్వీత్వస్త్రీ ఫలాఘనమ్ ।

పాతారసంజనందూర్వా తేజోహ్వతి సుచూర్ణితమ్ ।

తౌద్రీయుక్తం విధాతవ్యం గళరోగే మహాషధమ్ ॥

తా. ద్రాక్షపండు కటుకరోహిణి లిక్కుకములు మ్రానిపసపు లవంగపట్ట త్రిఫలములు తుంగముపైలు అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది రసాంజనము గరిక వెక్కుడుతీగ అనువాని చూర్ణములలో తేనెగలిపి గళమునందు లేపనము జేయవల యు. ఇది గొప్పయోషధము.

యవతౌరాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ యవాగ్రజంశేజవతీం సపాశా రసాంజనం దారు నిశాం స

కృష్ణామ్ । తౌద్రేణుర్యా ఘుటికాం ముఖేన తాంధారయే

త్సర్వ గళామయేషు ॥

తా. యవతౌరము వెక్కుడుతీగ అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది రసాంజనము మ్రానిపసపు పిప్పలి అనువానిచూర్ణములలో తేనెగలిపి యుంటులుజేసి నోటిలోనుంచి కొనిన సర్వకంఠములు హరించు.

* కల్క అలేహ చూర్ణ భేదములచే ప్రతి సారణము కి విధంబులు. కా వున వానిని ప్రేలికొనలో గ్రహించి నాలుకయ్యగుగాని లేక నోటియందంతటగాని లేపనము జేయుటయ ప్రతిసారణ మనంబడు.

ముఖపాకసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ ముఖపాకేసిరావేధ శ్చిరశ్చవిరేచనమ్ ।
మధుమూత్రఘృతక్షీరై శ్చైతైశ్చకబళగ్రహః ॥

తా. సర్వముఖపాకములయందు సిరావేధ శిరోవిరేచనమును జేయించి తేనె గోమూత్రము నెయ్యి పాలు శీతకరపదార్థములు అనువాని * కబళమును ముఖము నందు ధరింపవలయు.

ముఖపాక చికిత్స.

శ్లో॥ పంచవల్కలజఃక్వాథ స్త్రీఫలాసంభవోధవా ।
ముఖపాకేప్రయోక్తవ్య స్సక్షౌద్రోముఖధావనే ॥

తా. పంచవల్కల కషాయములోగాని త్రిఫల కషాయములోగాని తేనె గలిపి నోరునుగడిగిన ముఖపాకము హరించు.

తిలాది గంధూషము.

శ్లో॥ తిలానీలోత్పలంసర్పి శ్చర్మరాక్షీరమేవచ ।
సలోద్ధోదగ్ధవక్త్రస్య గంధూషోదాహనాశనః ॥

తా. నువ్వులు నల్లకలువగడ్డ నెయ్యి పంచదార పాలు బొద్దుగ చూర్ణము వీనిని గంధూషముచేసిన ముఖపాకము దాహము శమించు.

యష్టిమధ్వాది తైలము.

శ్లో॥ యష్టిమధు పలమేకం త్రింశ స్నీలోత్పలస్యతైలస్య । ప్రస్థం
తద్విగుణపయో విధివా పక్వంతు నశ్యేన । నిశిపదనస్యస్రా
వంక్షపయతి గాత్రస్య దోషసంఘాతమ్ । వపు స్స్వర్ణత్వమ
వశ్యంక్రమశో భ్యంగేన జంతునామ్ ॥

తా. ఆతిసుధురము 1 పలము నల్లకలువగడ్డలు 30 పలములునూనె 1 ప్రస్థముపాలు 2 ప్రస్థములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మందాగ్నితో తైలముకాచి రాత్రులయందు నస్యముచేయించిన ముఖస్రావము శరీరమునకు లేపనము జేయించిన శరీర దోషము హరించి బంగారువంటి కాంతిగలుగు.

* కబళమున—కల్కాదుల నోటినిండభోసికొని నమిలి యుమివేయుటయ,

హరిద్రాది శ్లేలము.

శ్లో॥ హరిద్రా నింబపత్రాణి మధుకం నీలముత్పలమ్ ।

శ్లేలమేభి ర్విపక్తవ్యం ముఖపాక హరింపరమ్ ॥

తా. పసపు వేపాకు అతిమధురము నల్లకలువపండ్ల ఆనువల కల్కములతో శ్లేలముగలిపి కాచి నోటిలో ధరించిన ముఖపాకము హరించు.

ఖదిరాది ఘుటికలు

శ్లో॥ ఖదిరస్య తులాంతోయ వ్రోణే పక్వాప్య కేషితే ।

జాతీకోంశేను పూనైశ్చ చాతుర్జాత మృగాండజైః ।

పృథక్కర్ష మిషైః పిష్టై ర్దేశయిత్వా చ.గోపమాః ।

గుటీకృత్వా ముఖేధార్యా సానిహం త్యఖిలాగదాత్ ।

జిహ్వోఽప దంతవదన గళతాలు సముద్భవాత్ ॥

తా. 100 పలముల నల్లగుమ్మపట్టు ఆంక వ్రోణప్రమాణ ముదకము పోసి యష్టహంశముగ కషాయముకొచి వడియగట్టి ఆంకు బాపత్ర కర్పూరము మంచువక్కలు లవంగపట్టయేలములు లవంగపత్ర నాగకేరములు కస్తూరి వీని యుర్జమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పనగలిపి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నోటిలోనునిచికొని దాహరసమును మ్రింగుచుండినరసముఖికోగములు జిహ్వకోగములు పెదవి గోగములు దంతగోగములు లోకాపగోగములు చేరించు.

దంతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] దంతవ్రణం కపోలోత్థం పూయం స్రవతినంతతమ్ ।

ఏతద్దోషం సువిజ్ఞాయ తతః కర్మ సమాచరేత్ ॥

తా. పెక్కిట వ్రణములుట్టి యెల్లప్పుడు పీము గారుచుండిన దంతవ్రణమని తెలియవలయు. ఈదోషమును గూర్చి పెక్కింక చిత్స్థింపవలయు.

వంధ్యా కర్క్కిటం లేపనము.

శ్లో॥ వంధ్యా కర్క్కిటకీలములం గోమయేనసుసంశ్చితమ్ ।

అర్కపక్వేన సమిశ్రియ మాతపో గోషయే త్తిథా ।

తౌరార్క దుగ్ధసహితం శోషమేద్ధంధలేపనమ్ ;

కపోల దంతవ్రణకం నాశయే న్నాత్రసంశయః ॥

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డను ఆవుకేడతోపండి బిళ్ళలుగతోసి జల్లేడుపాలతో
3 మాడ్లు భావనజేసి యెండవెండించి పిదప వుప్పు జల్లేడుపాలు వీనితో భావనజేసి
మరల నెండించి గంధము దీసి 2 మాసములు లేపనము సేయుచుండిన చెక్కిరి
జనించిన దంతవ్రణము నిశ్చయముగ మానును.

శ్లో॥ [అస్యశాస్త్రే] గోక్షుర స్వరసంకర్ణే పార్శ్వే దంత వ్రణస్య
చ । పూరితం శాంతయేత్త్యర్థ మిత్యక్తం మునిపుంగవై ॥

తా. దంతపార్శ్వమున వ్రణముగలిగిన నా ప్రక్కనుండు చెవిలో పల్లెరు
రసమును పిండిన దంతవ్రణము శమించు. మఱియు పల్లెరురసమును వ్రణముపై 2 స-
ములు పట్టించి పిదప చేరుబీరవిత్తుల గంధమునుగాని చిత్రమాలగంధమునుగాని లేప-
నముజేసిన దంతవ్రణము మానును. మఱియు కలిమేశ్వరపుచెక్కగంధమును భృ-
ణముసేయుచు దానినే వ్రణముపై లేపనముసేయుచుండిన 2 మాసములలో గంత
వ్రణము మానును పథ్యము — చప్పిడివంటకమును ఆవుకెరుగును భుజింపవలయు.
దంతవ్రణములయందు రసకర్పూరమును 2 మాసములు సేవింపుచు చప్పిడివంటక
మును భుజింపవలయు.

క॥ తుందిలపుచెక్క ననుములః । బొందుగఁపచనంబుచేసి భుజి
యింపదగు । న్ముందుగను మానిపోవును । దందడి నొప్పించు
చున్న దంతవ్రణముల్ ॥

గీ॥ గొడ్డుకాకరచెట్టుల గడ్డనూనె । గూడపాకంబుచేసియు
గ్రోలవలయు । సంశయంబేల యిదినిశ్చయమ్ము నుమ్ము । న
రులబాధించు దంతవ్రణాలుమాను ॥

గీ॥ రమ్యమైనట్టి నాగసరంపుగడ్డ । వెన్నగూరిచి సేవింప వి
విధంత । వ్రణములన్నియుమాను భూషణయమంచు । జిర
తరంబుగఁ బథ్యంబు సేయుచున్న ॥

దంతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] పాతేన దంతచలనం రక్త స్రవణముచ్యతే ।
క్రిమిణా పూయ పీడాచ దంతగోశే తథా భవేత్ ॥

తా. వాతదోషమువలన దంతములు కదలుచు రక్తస్థు స్రవించుచుండు కృమివలన దంతముల నొప్పిగలిగి చీముగారును.

కాళింగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కాళింగచించా నిజయా మూలంపుంఖ్య
శ్వమూరకమ్ । చలదంత దృఢత్వస్య ప్రత్యేకం దంతధావ
నాత్ ॥

తా. కొడిసెసాల చింతగింజలు తక్కిలివేరు తెల్లవెంపలి గన్నేరు వీనిలో దేని సేన నూరి పండ్లుతోముకొనిన కదలుచుండు దంతములు గట్టిపడును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] జాతీగోరంటపత్రం వా చర్వయే త్స్పృతరుత్థి
తః । స్థిరాశ్చచలితాదంతా స్తత్కామైర్దంతధావనాత్ ॥

తా. బాపత్రినిగాని లేక గోరింటాకునుగాని స్రాతఃకాలమున నమలినను లేక వాని పుడకలతో దంతధావనముజేసినను (లేక ములుగోరింట మామిడి పచ్చిజిల్లేడు వీని పుడకలతో దేనితోసేని దంతధావనముజేసినను కదలుచుండు దంతములు గట్టి పడు. మఱియు విడెములో జీడిగింజలగలిపి విడెము నేయించుండిన కదలుచుండు దంతములు దంతవ్రణములు చీముగారుట హరించు. ఇంగువను ఆవువెన్నతోడఁగి మా సములు నేవించుచుండిన దంత శూలలు కృమిదంతములు కదలుచుండు దంతములు రక్తదంతములు హరించు.

లాంగల్యాది యోగము.

శ్లో॥ తోయేన లాంగలీమూలం పిష్ట్యాంగుష్ఠే ప్రలేపయేత్ ।

దంతాన్నిర్యాగిణోచిత్రం కీటకాకౌతుకావహః ॥

తా. చెన్నచర్లగడ్డ నుదకముతోనూ దంతములనుండు వ్రేలితోఁబెట్టిన దంత శూలలు హరించి పురుగులూడిపడును. (తెల్లకాయను మైలుతుత్తమునుహరి సుండ్లపై బూసి సెగయందుకొచ్చిన దంతములు గట్టిపడుటయేగాక దంతశూలలను హరించు)

జాతీపత్రాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] జాతీపత్రపుష్ప వాగజకణాగోరంటకుష్మంప
చా । చవ్యంశుంధిహరితకీసమకృతంచూర్ణంముఖేధారయేత్ ।

వాతేష్టుం క్రిమిదుతశూలకఫజా సర్వామయం నాశయేత్ ॥
దుర్గంధాధి సమస్తవోషశమనం దంతేష్చ వజ్రాయతే ॥

తా. జాపత్రి గలిజేరు గజపిప్పలి ములుగోరింట చెంగల్యకోష్ఠ్య నసచవ్యము శోంఠి కరక్కాయలు వీనినిసమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దంతములయందు లేపనముజేసిన దంతవాతము క్రిములు దంతశూల చీము రక్తము గారుట దుర్గంధము దంతములు కదిలుట మొదలగు నుపద్రవంబులన్నియు శమించి దంతములు వజ్ర తుల్యంబులగు.

ముఖరోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదోవిరోధమనంగంధూపః ప్రతిసార
ణమ్ । కబలో సృక్కుతిర్నస్యం ధూమశ్శస్త్రాగ్నికర్మణి ।
తృణధాన్యా యవాముద్గా కుళుతా జాంగలోరసః । బ
హుపుత్రి కారవేల్లం పటోలం బాలమూలకమ్ । కర్పూర
నీరంతాంబూలం తప్తాంబు ఖదిరోద్ధృతమ్ । కటుతిక్తాచ వ
రోయం ట్రాత్రంస్యా మ్ముఖోగిణామ్ ॥

తా. చెమటతీయట విరోధనమువహనము గంధూపము ప్రతిసారము కబల
ధారణము రక్తమోక్షణము నగ్గయు ధూమపానము శస్త్రకర్మ అగ్నికర్మ దూసరి
బియ్యము లేక వెదురుబియ్యము యవలు పెసలు పులవలు జాంగలమాంసము నేల
యుసిరిక చల్లపిల్లిగడ్డలు కాకరకాయ చేతిపాట్ల లేతముల్లంగి పచ్చకర్పూరము
పుదకము విడెము నల్లతుమ్మక పాయము కారముచేదుగల రసములు యివి ముఖరోగ
ములయందు పథ్యకరంబులు.

ముఖరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ దంతకాష్ఠం స్నానమష్టుం మత్స్యమానూప మామిషమ్ ।
దధిక్షీరం గుడంచూషా రూక్షాన్నం కఠినాసనమ్ ।
అథోముఖేన శయనం గుర్వభివ్యంది కారిచ ॥
ముఖరోగేషు సర్వేషు దివా నిద్రాంచ వర్జయేత్ ॥

తా. దంతకాష్ఠము స్నానము పులుసు మత్స్యములు అనూపము జంతుమాం
సము పెలుగు పాలు జెల్లము పున్నులు రూక్షాన్నము కఠినాసనము బోరగిలపండు
దాట జడాన్నము మిండివంటకము పగటినిద్ర యివి ముఖరోగమునం దపథ్య కరం
బులగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

తుండివ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శోఘాపూయంచ వేధశ్చ శల్యపాతం భవేద్యది ।
తదేవ మునిభిఃప్రోక్తం తుండివ్రణ మితిధృవమ్ ॥

తా. వాపునొప్పిగలిగి చీమనుగార్చుచు లోన శల్యము చివికియూడి శల
బారుటయే తుండివ్రణమని తెలియవలయు. (దీనియందును మఱియు సర్వవ్రణముల
యందును రసపుబ్బ వేసవలయు.

రస ఉబ్బ.

శ్లో॥ ఆకల్లకైలా సురపుష్పశుంఠి కృష్ణాస్త్రిణిష్కాశ్చ రసం
ద్వినిష్కమ్ । జ్యోతిష్మతీవై త్రిఫలా గుడస్య దీక్యస్య చ
త్యూరి పలలానియోజ్యం । సంమర్ద్యగాఢం ప్రహర ద్వయేన
ద్వినిష్కమాత్రంచ ఘృతేనఖాద్యమ్ । నవాయురోగం
సహసానిహంతి మర్మస్థితాః గ్రంథియుతాః స్తధైవ । ఉ
దుంబరం కాకణకంచకుష్ఠం కపాలకంఢూశ్చ తథానిరూఢి ॥

తా. రసపుబ్బ 2 విధంబులుఅంగు మొదటిది అక్కలకణ్ణి యేలకులు ౨౦
గములు కొంత పిప్పళ్ళుఅనునవి దినుసుకు 3 డేసనిష్కములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము
వెనుకుటుబిత్తులు యివి దినుసుకు 2 నిష్కములు త్రిఫలములు బెల్లము వోమపుషాట్టు
యివి దినుసుకు 4 శేసిపలములు యిటుల వీనిని రోటిలోనుంచి 2 ర్ఘాములు 2 రో
కండ్లతో బాగుగదంచి 2 నిష్కముల యెత్తును నేతియనుపానముతోడ భక్షింప
వలయు. యిటుల శ్లోకోక్త స్రవకారముజేసిన నోరపట్టుచు గావున పైయాపథము
తోడ చేరెడు మంచివేపచెక్క గంధమునుగలిపి 2 రోకండ్లతో 1 ర్ఘాముబాగుగ
మర్దించి 18 యుంటలుజేసి 9 దినములు రేపుమాపు వేపచెక్క గంధములోపొదిగి
2 నిష్కములయెత్తును నేతి యనుపానముతోడ మ్రింగించవలయు. యిదియ యొకవిధ
మగు రసపుబ్బ మఱియు వేపగంధములో పైవ్రవ్యములచ 10 చిన్నములయెత్తు శుద్ధి
జేసిన గంధకమును $\frac{1}{4}$ సేరు బెల్లమునుగలిపి రోటిలో 1 ర్ఘాముదంచి 18 యుంట
లుజేసి రేపుమాపు 2 యుంటల చొప్పున 9 దినములు ఆవునేతితోడ భక్షింప
వలయు యిదియ రెండవ విధమగురసపుబ్బ యీరెండు రసపుబ్బల సేవించునపుడు
విదేయసేయును గాలిలేనితావున నుండవలయు 10 యవదినమున నూరకుండి 11 వ
దినమున ఆవు నేతితో చలయంబికిని చప్పిడిపథ్యము సేయుచుండిన వాతరోగ

ములు మర్మస్థానములయందు జనించిన గ్రంథులు (వ్రణములు) వ్రుహంబరకుష్మపు
కాకణకుష్మపు కపాలకుష్మపు దురద చకారమువలన మండ డొక్కమండ పేరులేని
వ్రణములు ఖరంగి గోగములు యివియన్నియు మానును. (యీయుబ్బజేసిన పిదప
ఓ మాసములు పథ్యముగనుండి పిదప రసకర్పూరమును కేవింపవలయు.)

క॥ వరచిత్రమూలమూలము । మిరియంబును నూనెగూర్చి మేలు
గబాకుఁ । బరపుగఁ గోల్లినను భగం దరమండలుమానుచుం
డుదంతగదంబుల్ ॥

గీ॥ మేదినిజిత్రమూలము మేకసాల । వండితత్త్వీరములుఁగోల
మండలములు । పథ్యముగఁగాగ దుద్ధాన్న పానములనుగొన్న
జనుడొక్కమండల కులవణంగు ॥

నూతిపుంటి లక్షణము.

శ్లో॥ పక్షమధ్యేతు యజ్ఞాతం పూయస్యావో భవేద్యది ।
తన్నామమునిభిః పూర్వైః కూపవ్రణ మితిస్మృతమ్ ॥

తా. కంటికొలికివద్ద వ్రణమునించి నీరువలె చీము గారుచుండిన, కూపవ్రణ
మని వచించిరి

చ॥ ముఱియుచు వ్రజనీలిరసముస్తలియు న్నడువెగ రాగి ముం । తను
గడుమర్దనంబుగ ముదంబునఁ జేసియు నూతిపుంటిపైఁ । దన
రంగఁ బెట్టికట్టియు నుతంబుగ మారెడు చెక్క మేకకపా । లనయ
ము గోలమానును జవావళిరోజున జాలిరోగముల్ ॥

(ఈ నూతిపుంటియందు 40 దినములు కట్టుగట్టవలయు.)

జంతి రాజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యే శరావరూపేణ జాతం చిద్ర శతైర్మృతమ్ । పూయ
శూలే ప్రవర్తేతే జంతికా వ్రణముచ్యతే । తదేవ పృష్ఠేయ
జ్ఞాతం రాజవ్రణ మితిస్మృతమ్ ॥

తా. వ్రణచుభ్యభాగము మూకుడుయొక్క యాకారముగలవై శతభివ్రముల
గలవై చీనునుగావుచు శూల నొడంగూడియుండిన జంతికావ్రణ మనంబడు.
ఇదే బిపులో జనించిన రాజవ్రణ చునంబడు.

సీ॥ మహిరొప్పుకామ్రభస్మంబును గరకకాయల మసిసూరియు
నలఁదియొకటి। నన్నపావలికూర సరవిగా బాకంబు చేసికట్టు
నఁబని చేయఁకొకటి। యిల్లి పాషాణంబు నిల్పైడిజాజిని దం
తవ్రణాంబుల దాఁపదొకటి। దగతియాకుడెచ్చి ధన్యంబుగా
సూరి కట్టగట్టినను బోకడచుకొకటి ! యరయనీసాల్పవిధ
ముల నొపఁధముల । వైరమనిపించుజంతిక వ్రణముకెల్ల ।
జగతినిండుకుఁ బ్రహేచెప్ప సాటిలేదు । నరులకెల్లనుమాను
నిర్ణయముగాను ॥

। స్నాయుకవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేగ్రంధిస్తు సంజాతః పూయంప్రవతి నిత్యశః ।
తదేవమునిభిః పూర్వైః స్నాయుక వ్రణముచ్యతే ॥

తా. శరీరమున కంటితవ్రణ జనించి గట్టిగ నీను నెల్లపుడు గార్చుచుండిన
స్నాయుక వ్రణమని పూర్వీకవ్రణ మును నుచించి.

స్నాయుకవ్రణమునకు గంధక వైలము.

శ్లో॥ అధవార్క స్నుహిక్షీచై ర్వస్త్రంలేప్యంతం సప్తథా ।
గంధకం నననీతేన పిష్ట్యవస్త్రం తు లేపయేత్ ।
తద్వర్తిందిసితాంకుర్యాద్దృఢంధార్యా దగోముఖమ్ ।
వైలం తస్మిన్వశేభాంజేగ్రాహ్యం యోగేషు యోజయేత్ ।
తత్వైలం రసమిశ్రంచ నాగవల్లీ దళేనచ ।
భక్షయేత్ స్నాయుకంహంతి సర్వవ్రణ హరంస్మృతమ్ ॥

తా. జమిలవస్త్రమును బట్టేడుసాలు బాంతకేముడుసాలు ఆసువానిలో నేజేసి
మార్లు నడిపి యెండించి దానియందు సున్నితేన గంధకమును వెన్ననోహరి పట్టించి
వర్తిగజుట్టి దీపమున వెలిగించి తల్లక్రిండుగ నెట్టితండువడిసెను గంధక వైలమును గాజు
గిన్నెలో నీసికొని 2 చిన్నచులయెత్తును తమలపాకున గణిమి దానిపై చిన్నమెత్తు

గ్రహించి విడెను సేయవలయు. యిటుల 40 దినములు లేపుమాపు సేయుచుండిన
స్నాయుకప్రణామ మొదలైన సర్వప్రణామము మానును. (మఱియు స్నాయుకప్రణా
మన రసయుబ్బను సగాజేయందగు. (పథ్యమునప్పిడి)

స్నాయుకప్రణామ చికిత్స.

శ్లో॥ పాతాళగరుడీమూలం విబేద్నాయుకనాశనమ్ ॥

తా. దాసరివేరును నూరి సేవించిన స్నాయుకప్రణామము మానును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] నృమూత్రైః కాంచనీంపిష్టైః లేపస్నాయు
కజిద్భవేత్ । వార్తాకపత్రంనృమూత్రైః పిండంచాశ్వత్థపత్ర
కే । సంతప్తంబంధయే చ్చీఘ్రం శమయే త్స్నాయుకంకిల ॥

తా. దేవకాంచనపు చెక్కను నిరమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసినను
క వంగాకును నరమూత్రముతో నూరి మద్దజేసి రావియాకులొనునిచి వెచ్చజేసి
బుబ్బున కట్టుగట్టినను స్నాయుకప్రణామము మానును.

స్తనప్రణామ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థ వే] వాతేన కఠినంశుక్లం స్తనంభవతి దారుణమ్ ।
పూర్వోక్తేనప్రలేపేన సుఖోష్ణేన సుఖాపహమ్ । పైత్తాధిక్యే
స్తనేరోగేపిడా భవతిచారుణా । మూలేనకరవీరస్య శీతతో
యేనపేషయేత్ । స్తనమాలేపయే త్తేన సుఖమాప్నోతిత
త్క్షణాత్ । శ్వయంధుశ్శయమ వర్ణశ్చ స్తనశ్చైవకఫాధికే ।
మధుయష్టింకఫేతోయైః పిష్టైలేపే సుఖావహమ్ । సర్వే
సాంస్తనరోగాణాం రక్తమోక్షః ప్రశస్యతే ॥

తా. కఠినముగ తెల్లగచూచుటకుభయంకరముగనుండిన వాతజస్తనప్రణామని
లియవలయు. దీనియందు పూర్వోక్త లేపనమును సుఖోష్ణముగ జేసిన మానును.
స్తనమునకడుపిడగలిగి ప్రణామైయుండిన పిత్తజస్తనప్రణామని తోయవలయుదీని
ందు గన్నేరు వేళ్ళను శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన తత్క్షణమున మానును.

లేక జలగలతో రక్తమును దీయించినను మానును, వాచినట్ల నై యుండిన శ్లేష్మ జస్తనప్రణామని తెలియవలయు. దీనియందు యష్టిమృదుకమును నీళ్ళతోనూరి లేప నము జేయవలయు. సర్వస్తనప్రణామలయందు రక్తస్రావము జేయించవలయు.

స్తనప్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ రసంవాశినబీజంవా బలితై లేన మిశ్రయేత్ ।

నాగవల్లీదళేపిష్ట్యా ఖాదయేత్తదనంతరమ్ ।

తాంబూలచర్వణంకృత్వా లవణామ్లానినర్జయేత్ ।

స్తనప్రణానిహంత్యాశు నాసానోగేప్రశస్యతే ॥

తా. పైకెప్పిబడిన గంధకతైలమును తమలపాకున బట్టించి దానిపై పూటకుచిన్ననొత్తు శుద్ధిజేసిన యంగులీకమునుగాని లేక శుద్ధిజేసినరసమునుగాని నునిచి ప్రేలితోమర్దించి భక్షింపవలయు. యిటుల 40 దినములు రేపుమాపు నేవించివిడచు చేసిన స్తననాసా ప్రణామలు మానును. దీనిని నేవించునప్పుడు ఉప్పును పులుసును వర్జింపవలయు. (మఱియు గెండుమండలములుయింగువను వెన్నలోగలిపి భక్షించిన స్తనప్రణామలు మానును.)

క॥ ఇమ్మహిగంధకతైలము । తమ్మలపాకునను జరిమి తగఁజిన్నం

బుక్ । నెమ్మదినింగిలికంబును ॥ దమ్మలముజ్జేయ మానుఁ

దగఁజనుమాదల్ ॥

శ్లో॥ శస్త్రవైద్యే కరవీరస్యమూలంచ హ్యుప్త్యిమాత్రేణపేష

యేత్ । తత్క్షణత్సుభితేరక్తంశస్త్రైర్వాస్ఫోటయేద్భిషక్ ॥

తా. గన్నేరు వేళ్ళను బూటపిట మాత్రముతోనూరి ముద్దజేసి కట్టుకట్టిన తక్షణమున పిగిలి రక్తముగారి స్తనప్రణామ మానును. లేక శస్త్రముతో గీచియొనను రక్తమునుగార్చిన మానును.

వటూది కషాయము.

శ్లో॥ వటకోదుంబరాశ్వత్థ స్లక్షకార్జునకత్వచః ।

తోయైశ్చతుర్ముఖైఃక్వాకం పాదశేషంసమాసారేత్ ।

ఏతేన తాళయేన్నిత్యం ప్రావపూయం హరేత్ స్తనే ॥

తా. మట్టిమేడి రాని జావ్వి యేరుమద్ది అనువాని పట్టల గమభాగములుగ దంచి దానికి నాలుగింథలుమదకముబోసి నాలవభాగముగ కషాయముకొని వడియ గట్టి దానిచే ప్రతిదినము స్తవమాదల గడుగుచుండిన చీమగారుట మానును.

శ్లో॥ మధ్యాజ్యై ద్రేనదారుచ పిష్టావర్తింప్రలేపయేత్ ।

పూయంస్రావ్యస్తనే ఊప్త్యా రోషణం కురుతేక్షణాత్ ॥

తా. దేవదారుచెక్క తేనె నెయ్యి పీనితోనూరి వస్త్రమునను బట్టించి వర్తి జేసి త్రణునగునిచిన గొమ్మునచీముకొని చనుమాదలు మానును. (మఱియు దీని యందు ధూపతైలలేపనమునుగాని తామ్రభస్మ లేపనమునుగాని జేయవలయు. చను మాదలు గడుపైయుండిన రసకర్పూరమును 2 మండలములు నేవింపవలయు. మఱి యు రగవుబ్బను జేయవలయు. (పథ్యము చప్పిడి.)

గ్రంధి విసర్పలయందు శస్త్రకర్మ నిషేధము.

శ్లో॥ రక్తమేవాశ్రయస్తస్య గ్రంథాశస్త్రహతేతదా ।

శామ్యేద్గ్రంధివిసర్పిర్న నాత్రకార్యావిచారిణా ।

కఫవాతశ్వాసకాసా శోషహిధ్మాతిసారకాః ।

గ్రంథీనాంకురుతేమాణాం రక్తానాంతీవ్రకజ్వరమ్ ।

ఇత్యేవంగ్రంధివైసర్పి మోహమూర్ఛాంకరోతిచ ॥

తా. గ్రంధులు రక్తాశ్రితంబులై జనించుటంజేసి యాగ్రంధులను విసర్పి గ్రంధులను శస్త్రముజేయంజనగు అటుజేసిన నవి శమింప కుండుటయేగాక కఫ వాతప్రకోపమువలన శ్వాసకాసములు శోష యెక్కిగ్గు అతిసారము రక్తగ్రంధుల యొక్క వరుస తీవ్రజ్వరము మోహము మూర్ఛ మొదలగు నుపద్రవంబులతో గూడి కష్ట సాధ్యంబులగు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] గ్రంధిఃపాషాణకఠినో యదీనై వోపశామ్య

తి । అథాస్యదాహతౌరేణ రక్తంవాధవిమోక్షయేత్ ।

వారిభిస్సేచయేద్వైద్యః పాకతస్సర్వకర్మణి ॥

తా. గ్రంధులు తొయివలె కఠినంబులై శాంతిజెడకుండిన వానియందుదాహ తౌరకర్మలనుగాని లేక రక్తస్రావమునుగాని జేయవలయు. (అతౌరకర్మ మెద్దియనెన — రక్తతౌరములో క్రొత్తసున్న యుగలిపి గ్రంధులనడుసు చూడుబొట్లనుంచవలయు.

ఈ ప్రకారము మూడుమారులు జేసిన నవివ్రణంబులగు, దానిపైపెరుగు వర్తి నిదడిపి జేసినమానును. లేక వానియంగు రక్తమునైనందీయవలయు. గ్రంథులన—కంతులు దీనికి జీకిత్యవుత్తరేణు ఊరము వుష్కైత్త కట్టెలఊరము దొగ్గలి వేళ్ళఊరము నల్ల యుప్పి కట్టెఊరము క్రొత్తసున్నము వీనినిగలిపి కంతులనడుమ నొక బొట్టును కి దిక్కుల కి బొట్టునునిచిన వ్రణంబులగు. అవి కరగువరకు పెలుగులో వర్తులదడిపి జేయవలయు. అవికరిగన పిదప నీళ్ళవత్తుల జేయవలయు.

గ్రంథులకు బృహత్పాది లేపము.

శ్లో॥ బృహత్పిత్తకంవ్యాఘ్రీ) కణాసిద్ధార్థకస్తథా ।
 స్నేహేనసిద్ధంకార్యంస్యా త్తీక్ష్ణంశుష్కస్యలేపనమ్ ।
 సంశోష్యబహుశోగ్రంథీ నిష్పిద్యేయాత్పునఃపునః ॥

తా. పెద్దయులకవేళ్ళు చిత్తమూలము నేలయులకవేరు పిప్పలి తెల్లనాలు వీనిని నూరి నూనెలోగలిపి వండి కొంచెముష్ణుగుగ లేపనముజేసి యెండించి కట్టు గట్టిన గ్రంథులు మానును. యిటుల పలుమారు జేయవలయు.

పునర్నవాది లేపము.

శ్లో॥ పునర్నవార్కాభయశిగ్రుమూల కరంజసింధూత్థమహశాప
 ధానామ్ । కల్కంప్రలిప్తంపశుమూత్రపిప్లవం గ్రంథ్యర్బుదం
 హంత్యపచించసద్యః ॥

తా. గలిజేరువేరు జల్లేడువేరు కరక్కాయలు మునగవేరుక్రాసుగవేరు పైంధ వలవణము శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపంచితముతో నూరి కల్కముజేసి లేపనముజేసిన గ్రంథి అర్బుదము అపచి తక్షణమున మానును.

పూత్తిరంజ లేపనము.

శ్లో॥ [మతంతరే] మూలంపూత్తికరాజస్య చిత్రకంలవణంపర
 మ్, । ఉపలేప్యతథాపిప్లవం సమస్తగ్రంథిభేదనమ్ ॥

తా. నెయిలెక్క లేక నెమలడుగులెక్క క్రాసుగలెక్క చిత్తమూలము పైంధవలవణము వీనినినూరి లేపనముజేసి కట్టుగట్టిన గ్రంథులు పగులును,

గళగ్రంథిస్వరూప తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ గళేగ్రంథిశ్చ యోజాత స్తన్నామగళగ్రంథికమ్ ।

వక్త్రే)నఖాగ్రంనిషీప్య భిత్వాపిప్పలికాండదేత్ ॥

తా. గళములో గ్రంథి జనించిన గళగ్రంథి యనబడు. దానిముఖమును గోరుతోగీచి పిప్పలి చూర్ణము పెట్టినమానును.

శిరీషాది లేపము.

శ్లో॥ శిరీషంచశివాంశిగ్రుం పంచాంగంచయవస్యచ ।

అమృతక్రేటనంవిష్య గళగ్రంథింహ రేత్పరమ్ ॥

తా. దిశినెనవుచెక్క వుసిరికకాయ మునగపువ్వు దానియాకు వేరు పట్ట విత్తులు యవతూరము వీనిని సమభాగములుగ పుల్ల చల్ల గోనూరి యుడికించికంతమున లేపముజేసిన గళగ్రంథులు (గళమున జనించిన కంతులు) మానును.

వ్యోషాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యోషాతిక్తావిషాపాథా దారుముస్తాకళిం

గకా । గోమూత్రకృద్భిత్తాపేయా కంతగ్రంథివినాశిన్ ॥

తా. త్రికటుకములు చేమవీరవిత్తులు అతివస శిరుబొద్ది మ్రానిపసపు తుంగ ముస్తైలు వెట్టిపుచ్చికాయ వీనిని గోమూత్రముతోనూరి కాచిత్రాగిన గళమునగలిగిన గడ్డలు (కంతులు) మానును.

ముస్తాది కషాయము.

శ్లో॥ క్వాథ స్సముస్తాతి ఏషేంద్రదారుకళింగ పాథాకటురోహిణీ

నామ్ । గోమూత్రసింహీ మధురాచయు క్తం పయోగళవ్యా

ధిషు సర్వజేషు ॥

తా. తుంగముస్తైలు అతివససాపర వెట్టిపుచ్చాకుశిరుబొద్ది వేళ్ళు కటుకరోహిణి ఆడ్డసరము వీనినిసమభాగములుగ గ్రహించినూరి గోమూత్రములేనె పాలు వీనిలో కలిపి కాచిత్రాగిన కంతమున జనించిన గడ్డలు మొవలగున ర్వగోగములుమానును.

గళకీల స్వరూపము.

శ్లో॥ [చర కే] వాతహోషప్రభవఃప్రకాశతేజాయతే చగళకీలవర్ణ
నమ్ । దుఃఖమన్నమనిశంతుభుజ్యతే ప్యేవముక్తమథవైద్య
పారగైః ॥

తా. వాతము బ్రహ్మోపించి కంఠమునుజేందిన గళకీలకము (అనగా కప్పనా
గరు) జనించు దానియందన్నమును భుజించిన దిగక ప్రతిదినము దుఃఖపెట్టుచు
వెళ్ళినచ్చుచుండుట దీనిని వైద్యవేత్తలు గళకీలమని వచించెదరు.

గళకీల చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ స్తనయోరథ రేంగుశీత్రిసంఖ్యా మంతరాహూత భుజశ్చచేష్ట
యా । పాతయేచ్చగళకీలసంభవం వీరసిప్పలిరసశ్చభుజ్యతే॥

తా. గళకీలకమున 2 చనుమొనలక్రిందకి నెళ్ళిలోనుండి 2 చంకలప్రక్కల
వరకునడ్డముగ రక్ష వేయవలయు. లోపలికివీరసిప్పలిగంధకముల సేవింపంజేయవలయు

విషముప్యేది లేపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషముప్యభయాయశుంఠీ మధునాకర్షమా
త్రకమ్ । గళరోగహరం వక్త్రే ధారయేద్దినసప్తకమ్ ॥

తా. విష్ణుసుప్తిచెక్క కరక్కాయలు శొంఠి వీనిని దినుసు శొకకర్షప్రమా
ణము చూపున గ్రహించి తేనెలోనూరి 7 దినములు లేపనముజేసిన గళకీలకము
నశించు.

సైంధవలవణ లేపము.

శ్లో॥ లేపయేద్భానుచుద్ధేనసైంధవంగళకీలనుత్ ॥

తా. శిల్లేడు సూర్యో సైంధవలవణము ననుంలేపనముజేసినగళకీలకమునశించు.

క॥ ఆగొండు వేరుగంధము । పాకుగనావాలముద్దభక్షణసేయన్ ।
చేచేసువికృతచేతను । నాదములేసట్టికప్పనాగురుమానున్ ॥

ఆస్యస్ఫోటలక్షణ తచ్ఛికిత్స.

శ్లో॥ [చరకే] స్ఫోటశ్చవిజ్ఞేయో లక్షణైర్భిషజో తమైః ।

చందనంఘనసారశ్చ హ్యస్యస్ఫోటవినాశనమ్ ॥

తా. నాలుకవిచ్చి పొక్కులవరెపాక్కిన ఆస్యస్ఫోట మనంబడు. దాని యందు మంచిగంధములో 2 వీసములయెత్తు పచ్చకర్పూరమునుజేర్చి నేతితోనేవించిన ఆస్యస్ఫోటకము మానును.

ఆస్యస్ఫోట లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాజ్విహ్వోష్ణయాశ్చైవ స్ఫోటభిన్నత్వ
మాఘ్నయాత్ । తన్నామమునిభిః ప్రోక్తమాస్య స్ఫోటక
సంజ్ఞికమ్ ॥

తా. వాతదోషమువలన నాలుక పెదవులు పాక్కినను లేక పగిలినను ఆస్య స్ఫోటకమని మునులు వచించిరి.

ఆస్యస్ఫోట చికిత్స.

శ్లో॥ భల్లాతకీరసంచూర్ణం గళస్ఫోటప్రలేపయేత్ ।

లవణంగృహధూమంచ క్వాధయేత్కాంజికేనతు ।

గంధూషంతోద్రకంయుక్తం గళస్ఫోటహరంపరమ్ ॥

తా. జీడిచెక్క రసముతోనున్నమును నూరి లేపనముజేసిన ఆస్యస్ఫోటము హరించు. మఱియు ఉప్పుకిగుఱూపము వీరిలోకలిబోసి కషాయముకాచి తేనె గలిపి గంధూషము జేసినను (పొట్లపండు పిప్పలి వీనిని గంధూషముజేసినను) ఆస్య స్ఫోటము హరించు.

శ్లో॥ ఘైరికాంబుఘృతంతైలం నర్జనైః ధవనికృతమ్ ।

వీరణంచయథాపక్వ మాస్యస్ఫోట వ్రణాపనమ్ ॥

తా. కావీరాయి కురువేరు నెయ్యి నూనె గుగ్గిలము నైంధవలవణము మైనము వట్టివేరు వీనిని పక్వముగవండి పెదవులపైబూసిన పగుళ్ళు (పొక్కులు) వ్రణము మానును.

సిక్తకాది లేపము.

శ్లో॥ సిక్తకం భూపకంతుక్తం కలుషైలం విపాచితమ్ ।

ఓష్ణ వీకదికం మాంతి లేపవం వేదనాపహమ్ ॥

తా. మైనము శుద్ధిలము మైలుతుత్తము వీనిని ఆవరూపతోవండి పెడవుల
చేయునుగానిన పనుళ్ళు పొప్పులు వేదన మూడును. (వేదవిరోగములయందు
శ్మిశ్మ-రోగచిత్తం శేయవలయు. చనక స్పృశు సేవింపవలయు. మఱియు రస
భూష్ణుల వేయవలయు.

కీలక లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రూధనవిదానే] జఘనేచకశాగ్రంధిర్హంసమాస్తౌతినవ్య

గా । ఆననే గుదపార్శ్వేచ సర్వాంగే పిటికాభవేత్ ॥

తా. పిలుగు నడుము భూశిరసులు ముఖము గుదపార్శ్వములు సర్వాంగ
మును వీనియందు క్రంభించు జనించి నొప్పిలేకుండిన పులిపిట్లని తెలియవలయు.

అశ్వశ్లాది లేపము.

శ్లో॥ అశ్వత్థస్య త్వచోభస్మ చూర్ణేన సమమిశ్రితమ్ ।

నచసేతిం ద్వయోస్తుల్యం మద్ద్యంతేన విలేపయేత్ ।

ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికాజయేత్ ॥

తా. రావిచెక్కలచూడిచె మన్నము వీనిని సమభాగములుగ్రహించి యీ
2 కి కుముగ వేన్నగలిపి చుర్చించి ముఖము పాదపార్శ్వము నడుము వీనియందు
లేపనముజేసిన పులిపిట్ల మానును. (మఱియు నక్కపీటావరణము లేపనముజేసిన
పులిపిట్ల మానును.)

కీలక లేపనములు.

శ్లో॥ ఏనం చించారసైః పిష్టం హైంధనం లేదగోతో ప్రత్యహమ్ ।

శిగ్రుమూల త్వచ స్తయైః పిష్టా లేపేన తం జయేత్ ।

పిష్టాకం మాం విచిత్రాశు చిత్రం వాగవాంజలైః ।

సరమూత్రే సర్పాశ్చ పిష్టా లేపేన తాం జయేత్ ॥

తా. చింతామరసముతో పైంధవలవణమునునూరి 3 దినములు లేపనముజేసినను మునగ వేరుపట్టుదుడముతోనూరి లేపనముజేసిన పులిపిర్లు మానును. మఱియు చిత్రమాలమును గోమూత్రముతోనూరి లేపనముజేసిన పులిపిర్లు దురద శీఘ్రముగ మానును. సర్వాక్షిని నరమూత్రముతోనూరి లేపనముజేసిన పులిపిర్లుమానును.

కాలస్ఫోటాదిక లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కాలస్ఫోటో విషస్ఫోట స్సద్గోహన్యా
త్సవేదనః । కక్షగ్రంథి ర్గళగ్రంథిః కర్ణగ్రంథిశ్చ నాశయేత్ ।
ఆస్యజం స్ఫోటకంతీవ్రం రసభస్మచ నాశయేత్ ॥

తా. కాలస్ఫోటము విషస్ఫోటము జనించిన తక్షణముననే నుంటును వేదనను గలుగజేయు చంకలో వ్రణముబుట్టిన కక్షగ్రంథి యనంబడు. కంఠమున వ్రణముబుట్టిన గళగ్రంథి యనంబడు. చెవి మోడతయందు వ్రణముబుట్టిన కర్ణగ్రంథి యనంబడు. ఇవియన్నియు మృత్యుప్రదంబులు. నోటవ్రణముబుట్టిన ఆస్యస్ఫోటము నంబడు. ఇదినివర్తించుటకై శ్విపదరోగమునజెప్పంబడు. రసభస్మమునుగానిలేక రస కర్పూరమునుగాని అనుపానముతోడనేవింపవలయు (లేకరసపుబ్బ సేసిజేయవలయు)

కాలస్ఫోటహర లేపనము.

శ్లో॥ గుణాపత్ర సితాయష్టి గవాం క్షీ. రేణపాయయేత్ ।
కాలస్ఫోటం నిహంత్యాశు మజ్జావా పుత్రజీవికా ॥

తా. గుణాకు పంచదార యష్టిమధుకము పీనినూరి ఆవుపాలతోనేవించిన ను లేక పుత్రజీవిగుజ్జానునూరి లేపనముజేసినను కాలస్ఫోటము శీఘ్రముగ మానును.

విషస్ఫోటహర లేపనము.

శ్లో॥ పుష్పార్కే కాకతుండాస్త మూల మాదాయభక్షయేత్ ।
క్షౌద్రేణ స్ఫోటకరహంతి కింవాముండి రసంపిబేత్ ॥

తా. పుష్పమి నక్షత్రము భానువారమునాడు గురిజవేరునుచెచ్చి దంచి చూర్ణముజేసి తేనెతో నేవించినను లేక బోడతరరసమును త్రాగినను విషస్ఫోటక వ్రణములు మానును.

దంతిగొనలు 7 మిరియాలు పీనిని 7 నూనెబొట్లతోనూరి $\frac{1}{4}$ మండలము నేవించిన కక్షగ్రంధియందు సోనవలె నీరుగారును పిదప 10 చిన్నచులయెత్తు మంచి యింగువను అవువెన్నలలోగలిపి 2 మండలములు సాయం ప్రాతఃకాలముల నేవింపుచుండిన కక్షగ్రంధి మానును. ఇటులనే గళగ్రంధి గండమాల కణ్ణగ్రంధి అనువాని యందును యింగువను నేవింపవలెను.

(రసము గంధకము మైలుతుత్తము కౌచు పీనినిగమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గల్లేరాకురగములో మర్దించి యొడించి చూర్ణముజేసి అవునెత్తితోగలిపి కాకి యీకతో లేపనము చేయుచుండిన; చెవిమడతయందు జనించిన వ్రణము మానును. ఆస్యస్ఫోటకములయందు రగకర్పూరమును 2 మండలములు నేవించిన ఆస్యస్ఫోటకము హరించుటయేగాక పైశెప్పబడిన సర్వవ్రణములు హరించు. పథ్యము—చప్పిడి వంటకమును భుజింపవలయు.)

శ్శీపదరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రస్థితోవంక్షణేవాపి అధఃకాయేకభోల్బణః।

దోషజస్సాస్రవశ్శోఫ శ్శాలీరమాకృతిస్తథా ।

మేదో మాంసాశ్రితంశోఫం పాదే శ్శీపదముచ్యతే ॥

తా. కఫాధిక్యముగల వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన గజ్జలయందు వాపుజనించి శరీరాధోభాగమున వ్యాపించి స్రావమును జేయునట్టివడ్లగింజల యాకృతిగలవగు పులతో వ్యాప్తంబై మేదోమాంసాశ్రితంబై పాదములయందు వ్యాపించిన శ్శీపద మనంబడు. (మఱియు “తచ్ఛీపదంస్యాత్కరకర్ణనేత్ర శిశ్నాప్తనాసాస్పృశికేచిదాహుః” అనుగ్రంథాంతర వచనప్రకారము శ్శీపదము (చాస్త్రముకర్ణము నేత్రములు మేధ్రము పెదవి నాసికము ఆచువానియందును జనించునని కొందరువచించిరనుట.)

శ్శీపదరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శ్శీపదంపాదవల్మీకం తత్రరక్తంవిమోక్షయేత్ । భక్షయేత్సూరణవశో మర్శోరోగచికిత్సకే ॥

తా. కౌలుపుట్టవలె పెరిగిన శ్శీపదరోగ మనంబును, దీనియందు రక్తమును దీయవలయు. మఱియు ఆర్శోగోగమునంబలి నూరణ వటికముల నేవించినశ్శీపదము మానును. ఈ నూరణవటికములు ఆర్శోగోగ ప్రకరణమున జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ అత్యంతస్థూలజంఘరోరు శ్రీపద్మోసాభిషగ్వరైః ।
అతిస్థూలతరంకృష్టం వల్బీకమితీర్తితమ్ ॥

తా. పిక్కలు తొడలుమిక్కుటముగ లావైయుండిన శ్రీపదమనంబడు. దానినే తొడారు గడ్డయనియు వచించెదరు. పిక్కలయంగుగాని తొడలయందు గాని మఱియును లావుగలిగి నల్లనైయుండిన వల్బీకమనంబడు.

(హస్తపాదములుపగిలి దురదగలిగియుండిన శ్రీపదమనంబడు. ఇది నివర్తిం చుటకై గంధకతైలమును సేవింపవలయు. బోడతరరసము సేవించిన కాళ్ళుచేతుల పగుళ్ళుమానును. హంసపాదీయాపరసము $\frac{1}{4}$ సేరుమేకనెయ్యి నౌటాను మిరియములు 1 తులము గలిపిసేవించిన కాళ్ళు చేతులపగుళ్ళు మానును. మఱియు వీనియంగు గుగ్గిలతైలమునుగాని గౌరీపాషణము వేపకొనలు వీనిని నూరిగాని కి దినములు లేప నము సేయవలయు. మఱియు ప్రతిదినము తప్పక వేసానుడికించి కట్టవలయు.)

శ్రీపద లక్షణము.

శ్లో॥ కరపాదాయదాకృష్టే కంఠాశిస్ఫుటసంభవః ॥
తుమాచర్మయదాజాతం తదేవశ్రీపదంస్మృతమ్ ॥

తా. చేతులుకాళ్ళు నల్లనై దురదతోగూడి పగిలి చర్మము పొట్టువలె రాలు చుండిన శ్రీపదమని తెలియవలయు.

శ్రీపద చికిత్స.

శ్లో॥ [గ్రాహతే] ఏశ్వకణాభ్యాంక్వథితం గుహాచ్యాశ్శృతం సు
దారుక్వథితంపిబేద్వా । సచూషీకంశ్రీపదకంనిచాన్యాత్సిద్ధా
ర్థకాస్తస్యహితః ప్రలేపే ॥

తా. శ్లో॥ పిప్పలి తిప్పతీగ అనువాని కషాయములోగాని లేక కేవలము చెక్కక షాయములోగాని తేనెగలిపి సేవించి తెల్లఅవాలను నూరి లేపనముచేసిన శ్రీపదము హరించు.

అభయాది లేపము.

శ్లో॥ అభయానర్న పనాగరహింగునచాతిగ్రురవిమూలైః ।
దినకరవయసాపిష్టే శ్రీపదరాశాయలేపనంస్యాత్ ॥

తా. కరక్కాయలు తెల్లలవాలు శౌంతి యింగువవస మునగజల్లేడువేరు
 వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి జల్లేడుపాలతోనూరి లేపనముజేసినను శ్శీపదము
 హరించు. (లేక గుగ్గిలతైలమును లేపనముజేసిన శ్శీపదముహరించు. మఱియు నిది
 నివర్తించుటకై గంధకకల్పమును సేవింపదగు. దీనియందు యెడనుచేతి పెద్దవ్రేలి
 గంటకడ్డముగ యేడేడ్డ ప్రాతప్రత్తి కట్టెనుగాల్చి రక్ష చేసిన శ్శీపదము మానును.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఖదిరంసల్లకీదారు సత్కైద్రం హరితాశక
 మ్ | గవాంమూఁశైస్సమంవిష్టా పిబేన్తి పదశాంతయే ॥

తా. ఖదిరసారము అందుగు దేవదారు కుద్ధిజేసిన తాళకము వీనిని సమభా
 గములుగ గోమూత్రముతోనూరి తేనెగలిపి సేవించిన శ్శీపదము హరించు.

శ్లో॥ రసకర్పూరమమృతం సేవయేత్సకలాయయే ।
 వంధ్యాచలభ తేగర్భం మృతబంధ్యాచరక్షయేత్ ॥

తా. రసకర్పూరము అమృత తుల్యంబగుటచే సర్వరోగముల హరింపజేసి
 గొడాలకు మృతవంధ్యలకు గర్భధారణమునుగలుగజేయు. కావున రసకర్పూరము
 తులము తెల్లము నొటాకు ప్రమాణము యీరెంటిని ఖల్వములోనునిచి 2 రూములు
 మద్దించి 80 మాత్రలుజేసి 40 దినములు ఆవు నేతితో సాయంప్రాతః కాలముల
 మ్రింగి విడచు సేయవలయు. పథ్యము వరివంటకము మేకచల్ల ఆవుపాలు వీనిని
 భుజింపవలయు. ఇటుల పథ్యముగనుండి యొక మండలము గాని లేక 2 మండలములు
 గాని బ్రౌపథ్యమును సేవింపుచుండిన ఫిరంగిరోగములు వ్రణములు బూతవ్రణములు
 భగందరములు పురుషునికి జనించెడు పుండ్లు దంతవ్రణములు బహువిధవ్రణములు
 గ్రంథులు శలపారేవ్రణములు చనుమాదలు పుండ్లు నూతిపుండ్లు కాళ్ళు చేతులు
 పగిలి దురదగల రోగములు నొప్పితోగూడియుండు వాతములు శూలతోగూడి
 యుండు నేత్రవాతములు నాలుక నాశ్రయించిన రోగములు మేద్రవ్రణములు మర్మ
 స్థలమునబుట్టిన వ్రణములు యివియన్నియు హరించుటయేగాక ఫిరంగివ్యాధులుగల
 స్త్రీలు గర్భోత్పత్తియైనను 4 వ మాసములోపల ప్రతిదినమొకపూట పైబ్రౌపథ్య
 ములో నొకమాత్రను ఆవు నేతితోడ చప్పిడి పథ్యముగనుండి 1 మాసమువరకు
 సేవింపజేసిన ఆస్త్రీయును గర్భస్థశిశువును నివోగులై సుఖముగ నుండురని రస
 రత్నాకరమునందు జెప్పబడియున్నయది.

సీ॥ అవనిపెఁదిప్పత్రిగాకు రసంబును । గోఘృతంబునుగొని
కూర్చివండి । చేతలాశాకునుజెన్నుశోధించి । గోఘృతం
బునుగొనికూర్చివండి । రేగొట్టిచెక్కనుశాగుగఁదెప్పించి ।
గోఘృతంబును గొనికూర్చివండి । పెద్దనూనెక్కను బేర్చి
లోఁదెప్పించి । గోఘృతంబును గొనికూర్చివండి । యిట్టి
యాషధములయందు నేదియైన । సింధురంబున నేవింపఁత్రుల
కెల్ల । జెడ్డవ్యాధులుమైఁ బూనిబిడ్డలెల్ల । బ్రతుకుండిన
శిశువులు । బ్రతుకుచుండు ॥

సీ॥ తనరువాలును తైలమును వేపయీనెల ॥ రససింధురము
గూర్చి మెసగనొకటి । మేలువెల్తురు వేళ్లుమిరియంబు నెయ్యిని
సింధురంబునుగూర్చి నేవనొకటి । మునుసింధురము కోల
ముక్కియుమిరియంబు! పంచదారయఁజేర్చి పానమొకటి
కారనుములు సూడుగపు వేరుగోఘృతం । బునవండిసింధు
రంబుననునొకటి । భార్గియావాలు గోఘృతంబుననునొకటి ।
సింధురంబునుగూర్చి భక్షింపనొకటి । గర్భమొనఁగి మృత
వంధ్యకాంతలెల్ల । కలితదీర్ఘాయువుత్రులంగాతురవుడు ॥

(పైకైప్పంబడిన 2 పథ్యములలోని యాషధముల గర్భమునిలిన 4 వహాస
ము మొదలొక మండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని నేవించుటయేగాక చప్పి
డిపథ్యము నాచరింపవలయు. చప్పిడియన — ఆపుపాటు నెయ్యి చాతలాసికూర
సహదేవికూర అనువానితోడ నన్నమును భుజించుటయ.

సీ॥ శనివారముసవాసమునునుండిభానువా । రమునాఁడు గల
గరరసమునూనె । సరిగూర్చి గంధకం బరతులంబును గల్పి
భక్షించిశయ్యపైఁబవ్వళించి । పూనికుంపటిగాచిమూఁడవ
జామున! నీళ్ళాడిపథ్యంబు నెఱిగొనర్చి । పాసఁగభానుత్ర
యంబునునాచరించియు । మౌన్యపూ నేడవనూసమందు ।

ననుభవించిన కాంతలకవనిఁబుత్ర । వర్గముదయించు మఱి
శతవత్సరంబు । లాయువునుగల్గినట్టి యత్యధికబలుల । సంశ
యంబేలనిందుకు సాటిలేదు ॥

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణినిడి
మామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాగ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణనీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే అంధ్రతాత్పర్యసహితే
భగందర వ్రణ శారీరవ్రణ ఆగంతుక వ్రణ నాడీవ్రణ అగ్నిదగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ
మర్కటీరోగ ఆర్బుద గళగండ గండమాల కపాల గండమాల కర్ణ
గోగ కర్ణగండమాల ఓష్ఠ దంతమూలగత దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపవ్రణ జులి
రాజవ్రణ స్నాయుక స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీల ఆస్యస్ఫోటకీలక
కాలస్ఫోట శ్శీషదరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చిక్త్యానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయోక్తం
ఏ క విం శ ప్ర క ర ణ మ్.

శ్రీ ర స్తు

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— ద్వావింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ జగత్కారణమీశానం జటామండలమండితమ్ ।

వ్యాఘ్రచర్మాంబరధరం లింగమూర్తిమహంభజే ॥

తా. జగత్కారణ భూతుడు జగత్పరిపాలకుడు జటా మండలాలంకృతుడు వ్యాఘ్ర చర్మమును ధరించినవాడు లింగస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీసీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రునా బసవాహ్వయః ।

వత్సామి వృషరాజీయ మహంబైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. సీలకంఠవంశమునెడి క్షీరసముద్రమునను చంద్రుడు బసవరాజుని పేర్కొనబడిన నేను బైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠమైన బసవరాజీయమును సీగ్రంథము యొక్క ద్వావింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అజగల్లికా లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] స్పృగ్ధాస్సవణ్ణాగ్రధితా నీరుజాముద్గసన్నిభాః ।

కఫవాతోఽస్థితాఞ్జేయా బాలానామజగల్లి కా ॥

తా. శిశువులకు కఫవాతమువలన పెసలయంత కరువులు జనించి మినమినలాడుచు చర్మముతో సమానవర్ణముగ గుండ్రముగ వేదనా రహితముగనుండిన అజగల్లికమనబడు.

అజగల్లికా చికిత్స.

శ్లో॥ తత్ప్రాజగల్లికా నూనూం జలకాభి రుసాచరేత్ ।

శుక్తిసారాష్ట్రికా యోర కల్మేశ్చాలేపయేన్మృళుః ॥

తా. అజగల్లిక పండుటకుముందు జలగలనంటించి రక్తముదీసి దానియందు కప్పచిప్పసున్నము పటికారము అనువాని కల్కమును పలుమారు లేపనము చేయవలయు.

శ్లో॥ కఠిగాంతౌరయోగైశ్చ దాప్యదేదజగల్లికామ్ ।

శ్యామాలాంగలికామూర్వా కల్కైరపివిలేపయేత్ ॥

తా. అజగల్లిక కఠినంబైయుండిన దానిపైతౌరమునులాసి స్రావముజేయించి నల్లసుగంధిపాల చున్నచర్లగడ్డ చాగ అనువాని కల్కమును లేపనము జేయవలయు.

శ్లో॥ పక్వాంవ్రణవిధానేన యథోక్తేనప్రసాధయేత్ ॥

తా. అజగల్లికపండిన దానియందు యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సంజేయవలయు.

యవప్రఖ్యా లక్షణము.

శ్లో॥ యవాకారానుకఠినా గ్రధితామాంససంశ్రితా ।

పిటికాశ్లేష్మవాతాభ్యాం యవప్రఖ్యేతిచోచ్యతే ॥

తా. కఫవాతమువలన కురుపుజనించి యవవలె కఠినముగ గుండ్రముగ మాంసాశ్రితముగనుండిన యవప్రఖ్య యనంబడు.

అంధాలజీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘరా మవక్త్రాంపిటికా నున్నతాంపరిమండలామ్ ।

అంధాలజీమల్పపూయాం తాంవిధ్యాత్కఫవాతజామ్ ॥

తా. కఫవాతమువలన కఠినముగ ముఖవిహీనముగ వుబ్బుగనుండు కురుపులు జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి యొకింత చీముతో గూడియుండిన అంధాలజీ యనంబడు.

యవప్రఖ్యాంధాలజీ చికిత్స.

శ్లో॥ అంధాలజీంయవప్రఖ్యాం పూర్వంస్వేదైరుపాచయేత్ ।

మనశ్శిలాదేవదారు కుష్ఠై రేవాంప్రలేపయేత్ ।

పక్వాంవ్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాధయేత్ ॥

తా. అంథాలశి యవప్రఖ్యః || అనువానియందు దొలుత స్వేదనకర్మంజేసి పిమ్మట మణిశిల దేవదారు చంగల్యకోష్ఠు అనువానిని నూరి లేపనము జేయవలయు. అది పండియుండిన యశోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

వివృతాపిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ వివృత్యాసాం మహాదాహో పకోమంబరసన్నిభామ్ |
హరిమండలాంపి త్తక్యతాం వివృతాం నామతాంవిదుః ||

తా. సిత్తసంబంధమువలన నోరుచెరచికోని కడుదాహ యుక్తంబై పండిన యత్తిపండుతో సమానంబై చుట్టుసన్నని గుల్లవలన వ్యాప్తంబై యుండిన వివృత పిటిక యనంబడు.

వివృత ఇంద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ చికిత్స.

శ్లో॥ వివృతా మింద్రవృద్ధాంచ గర్దభే జాలగర్దభే |
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా సాధయే ద్భిషక్ ||

తా. వివృత ఇంద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ మను రోగములయందు పిత్తవి సర్పమునకై జెప్పబడిన చికిత్సం జేయవలయు.

శ్లో॥ పాకేతు రోపయే దాజ్యైః పక్షై ర్మధురభేషజైః |

నీలిపటోలమూలాభ్యాం సాజ్యభ్యాం లేపనంహితమ్ ||
జాలగర్దభరూపంతు సవ్యోహంతి సవేదనమ్ ||

తా. పైజెప్పబడిన వివృతాదులు పండియుండిన వానియందు మధుకాషధ ములతో సిద్ధముజేయబడిన ఘృతలేపనమును జేయవలయు. మణియు జాలగర్దభము నందు నీలిచెగుపొట్లవేరు వీనిని నేతితోనూరిలేపనముచేసిన పొట్లుతక్షణమునహరించు.

కచ్చపికా లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రథితాః పంచవా షడ్వాదారుణాః కచ్చపోన్నతాః |
కఫానిలాభ్యాం పిటికా జ్ఞేయా కచ్చపికా బుధైః ||

తా. కఫవాతమువలన ఏ లేక రిక్తురుపులవలన వ్యాప్తంబై తాచేటినిపుకలె నున్నతమై భయంకరముగ నుండిన కచ్చపిక మనంబడు.

చి కి త్స.

శ్లో॥ కచ్చపీంస్వదయోత్పూర్వం తతపభిఃప్రలేపయేత్ ।
 కల్మీకృతైర్నిశాకుప్త శిలాతాళకదాసుభిః ।
 తాంపక్వాం సాధయేచ్ఛిమిం భిషగ్వ్రాచికిత్సయా ॥

తా. కచ్చపికయందు దొలుత స్వేదమునుదీసి పసుపు చంగల్వకోష్ఠ మణి శిల తాళకము దేవదారు ఆనువాని కల్మమును లేపనము సేయవలయు. మఱియు నది పండిన శీఘ్రముగ వ్రాచికిత్సం జేయవలయు.

వల్మీక లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రీవాంసకక్షేకరపాదదేశే సంధాగళేవాత్రిభిరేవదోష్ఠైః ।
 గ్రంథిస్సవల్మీకవదక్రియాణాంజాత క్రకమేతైఃవగతఃప్రవృద్ధిమ్ ।
 ముఖైరనేకైఃస్ఫుటితోదవద్భిర్విసర్పవత్సర్పతిచోష్ణతాగ్రైః ।
 వల్మీకమాహుర్భిషజోవికారంనిష్ప్రత్యనీకంచరజంవిశేషాత్ ॥

తా. మెడభుజశిరములు చంకలు హస్తములు పాదములు సంధులు కంఠము అను నీస్థలముల త్రిదోషమువలన సాముఘట్టవలె గ్రంథి జనించి గికిల్నింపబడకుండుటవలన నది మెల్ల మెల్లగ వృద్ధింజేసి పెక్కుముఖములు సావము నూదులతో బాడుచునటులవేదన వున్నతమైన ముఖముగలనై విసర్పరోగమువలె ప్రసరించిన వల్మీక మనంబడు. దీనియం దౌషధోపచారము సేయుట కశక్యంబు. మఱియు జనించి చిరకాలంబైన వొకింత యుపచారంబైనను జేయుట కశక్యంబు.

మనశ్శిలాది తైలము.

శ్లో॥ మనశ్శిలాసభల్లాత సూక్ష్మైలాగరుచదనైః ।
 జాతీపల్ల వకలైశ్చ నిగపతైఃసంవిసాచయేత్ ।
 వల్మీకంసాశయేత్తద్ధి బహుచ్ఛిద్రంబహువ్రణమ్ ॥

తా. మణిశిల జీడి సన్నయేలములు అగరు చందనము జాజియాకులు అను వాని కల్మములతో వేపనూనెగలిపి కాచి లేపనముజేసిన అనేకఛిద్రములతోగూడి బహువ్రణములుగల వల్మీకము హరించు.

పనసిక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణస్యాభ్యంతరేజాతాం పిటికా ముగ్రవేదనామ్ ।

స్థిరాం పనసికాంతాతు విద్యా ద్వాతకపోత్థితామ్ ॥

తా. చెవిలోపల వాత కఫముచే పనసకాయవలె కఠినముగనుండు కురుపు జనించి మిక్కుటముగ పోట్లతోడం గూడియుండిన పనసిక మనంబడు. (మఱియు నిది చెవిబైటిభాగమునకు చుట్టు గలుగుచున్నదని భోజనిమతము.)

చి కి త్స.

శ్లో॥ భిషక్పనసికాపూర్వం స్వేదనైరపతర్పణైః ।

జయే ద్విరారిపల్లేపై శ్చిగుదేవద్రుమోద్భవైః ॥

తా. పనసికయందు దొలుత స్వేదకర్మను అపతర్పణక్రియనుజేసి పిడిప విదా ౩కయందు శిష్పంబడు మునగ దేవదారు అనువాని పట్లల నుదకముతోనూరి శేషనము జేయవలయు.

బాలగర్ధభలక్షణము.

శ్లో॥ విసర్పవత్సర్పతియ శ్శోభ స్తమరపాకవాః ।

దాహజ్వరకరఃపిత్తాత్సజ్జేయో బాలగర్ధభః ॥

తా. పిత్తముచే విసర్పమువలె నంతట వ్యాపించునదిగ గాని లేక నాకింత పండునదిగ గాని నుండు వాపు జనించి దాహము జ్వరము అనువానితో గూడియుండిన బాలగర్ధభ మనంబడు.

ఇంద్రవృద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ పద్మకర్ణికవన్మధ్యే పిటికాభి స్సమాచితామ్ ।

ఇంద్రవృద్ధాంత తాం విద్యా ద్వాతపిత్తోత్థితాం భిషక్ ॥

తా. కమలముయొక్క మిదైరత మధ్యను 1 కురుపుజనించి దానిచుట్టు సన్ననికురుపులు వ్యాపించియుండిన ఇంద్రవృద్ధ మనంబడు. ఇది వాతపిత్తముల వలన గలుగు.

గర్ధభిక లక్షణము.

శ్లో॥ మండలం వృత్త ముత్సన్నం సరక్తం పిటికాచితమ్ ।

రుజాకరిం గర్దభికాం తాం విద్యా ద్వాతపి త్తజామ్ ॥

తా. గుండ్రముగ వుప్పుగ యెఱ్ఱగ నుండుకురుపులవలన వ్యాప్తంబై మండలములు గలిగి మిక్కుటముగ నొచ్చుచుండన గర్దభికమనంబడు. ఇదివాతపిత్తములచే జనించు.

పాషాణగర్దభ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మసముద్భూత శ్వయంధుర్హనుసంధిజః ।

స్థిరో మందరుజస్నిగ్ధోజ్జేయః పాషాణగర్దభః ॥

తా. వాతకఫములచే కటుమర్దు సంధియందు కఠినముగ నుండమైన పీటగల దిగనుండు వాపుజనించి మినమిన లాడుచుండిన పాషాణగర్దభ మనంబడు.

పాషాణగర్దభ చికిత్స.

శ్లో॥ సురదారుశిలాకుష్మైస్త్వేదయిత్యా ప్రలేపయేత్ ।

కఫమారుత శోఫఘ్నో లేపః పాషాణగర్దభే ॥

తా. తొలుత స్వేదకర్మంజేసి దేవదారు మణిశిల చెంగల్యకోష్ఠి అనువాచిని నూరి లేపనము జేసినను లేక కఫవాత శోఫఘ్న లేపనము జేసినను పాషాణగర్దభము హరించు.

ఇరివేల్లిక లక్షణము.

శ్లో॥ పిటకా ముత్తమాంగస్థాం నృత్తా ముగ్రజ్వరానితామ్ ।

సర్వాత్మికాం సర్వలింగాం జానీయాదిరివేల్లికామ్ ॥

తా. త్రివోషమువలన శిరముపై గుండ్రముగ కడుపీడా యుక్తముగ జ్వర యుక్తముగ త్రివోషలక్షణయుక్తముగనుండు కురుపుజనించిన ఇరివేల్లికమనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పైత్తికస్య విస్పృయాచికిత్సా ప్రక్షీర్తితా ।

తామేవ భిషగేతాంచ చికిత్సే దిరివేల్లికామ్ ॥

తా. ఇరివేల్లికమునందు పూర్వోక్త పిత్త విసర్ప చికిత్సలం జేయవలయు.

కక్షపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ భాహుకక్షాం సపార్శ్వేషు కృష్ణస్ఫోటాం సవేదరామ్ ।

పిత్తకోపసముద్భూతాం కక్షామిత్యభినిర్దిశేత్ ॥

తా. భుజము చంకలు భుజశిరస్సులు పార్శ్వసములు అనువానియందు పిత్తప్రకోపమువలన నల్లనికురుపుజనించి వేదనాయుక్తంబై యుండిన కక్షపిటికయనంబడు.

గంధనామ్ని లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకా మేతాదృశీం దృష్ట్వా పిటికాం స్ఫోటసన్నిభామ్ ।

త్వగ్గతాం పిత్తకోపేన గంధనామ్నిం ప్రచక్ష్యతే ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన చర్మముపై పెద్దబొబ్బతో సమానమైనపిటికజనించిన గంధనామ్ని యనంబడు.

కక్షగంధపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ కక్షాంచ గంధనామ్నించ వికిత్సేచ్చ చికిత్సకః ।

వైత్రికస్య విసర్పస్య క్రియయా ఘౌర్వముక్తయా ।

తా. కక్షపిటిక గంధనామ్ని అనురోగములయందు పూర్వోక్త పిత్తవిసర్పచికిత్సం జేయవలయు.

అగ్నిరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ కక్షభాగేషు యే స్ఫోటా జాయంతే మాంసదారణాః ।

అంతర్దాహజ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః ।

సప్తాహా ద్వాదశాహాద్వా పక్షౌ ద్వాహంతిమాసనమ్ ।

తా మగ్నిరోహిణీం విద్యా దసాధ్యం సాన్నిపాతకీమ్ ॥

తా. చంకయందు మాంసమును వీడునటులం జేసెడి కురుపులు జనించి అంతర్దాహ తాపములుగలవై జ్వలింపుచుండు నగ్నివలె నెఱ్ఱనివియై యుండిన అగ్నిరోహిణీయనంబడు. ఇది వాతాధిక్యంబై యుండిన 7 దినములకును పిత్తాధిక్యంబై యుండిన 12 దినములకును కఫాధిక్యంబై యుండిన 15 దినములకును రోగిని యమందిరనివాసినిగ జేయు. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే నసాధ్యంబు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తవీ సర్పవిధినా సాధయే దగ్నిరోహిణీమ్ ।

రోహిణ్యాం లఙ్ఘనం కుర్యా ద్రక్తమోక్షణరూక్షణమ్ ।

శరీరస్యచ సంశుద్ధిం తాంతు వృద్ధాం పరిత్యజేత్ ॥

తా. అగ్నిరోహిణియందు పూర్వోక్తపితృవిసర్ప చికిత్సను తొలగి లఙ్ఘన రక్తమోక్షణములను రూక్షకరవిధి జేయుటచే అగ్నిరోహిణిని హరింపంజేయుటయే గాక విరేచనాదిక్రియలను జేయవలయు. అది నృద్ధింజెందిన వర్జింపవలయు.

చిప్యలక్షణము.

శ్లో॥ నఖమాంసమధిష్ఠాయ వాతపితైచ దేహినామ్ ।

కుర్వాతే దాహసాకౌచ తం వ్యాధిం చిప్యమాప్తిశేత్ ॥

తా. వాతపితృములు నఖమాంసముల నాశ్రయించి దాహపాకములను గలుగజేసిన చిప్యమనంబడు.

కునఖ లక్షణము

శ్లో॥ తదేవాల్పతరైర్దోషైః కునఖం పురుషం వదేత్ ।

అభిఘాతా త్ప్రమథ్లోయో నఖో రూక్షోసితః ఖరః ।

భవే త్తం కునఖం విద్యాత్కుశీర మితి సంజ్ఞితమ్ ॥

తా. చిప్యమే యల్పదోషమువలన జనించిన కునఖ మనంబడు. మఱియు నఖయు యభిఘాతమువలన గుప్తంబై రూక్షయు నలుపువల్గయు కాతన్యముగలవై యుండిన కునఖ మనియు కుశీర మనియు జెప్పంబడు.

చిప్య కునఖ చికిత్స.

శ్లో॥ చిప్యం రుధిరమోక్షేణ శోధనే నా ప్యుపాచరేత్ ।

గతోష్మాణ మ్మధై నంతు శేచయే దుష్టవారిణా ।

శస్త్రేణాపి యథా యోగ్య ముచ్ఛిద్య న్నావయేత్తతః ।

వ్రణోక్తేన విధానేన రోపయేత్తు విచక్షణః ॥

తా. చిప్యమునందు రక్తమునుదీసి శోధనక్రియను జేయవలయు. రక్తమోక్షణానంతరమందలి యుష్ణత్వము వెడలిన పిశప మష్టాకముతో నేకము సేయవలయు మఱియు యథాయోగ్యముగ దానిని శస్త్రముతోచేదించి రక్తమును వ్రణవింపంజేసి వ్రణచికిత్సంజేసి మాంసపూరితం బగునగులం జేయవలయు.

హరిద్రాది కల్పము.

శ్లో॥ స్వరసేన హరిద్రాయాః పాత్రే కృత్యాయసే భయామ్ ।

ఘృష్వా తజ్జేన కల్మేష లింపే చ్చిప్యం పునఃపునః ॥

తా. పసుపుస్వరసములతో కరకచూర్ణమును గలిపి దానిని యనుపపాత్రలో నునిచి మర్దించి చిప్యముపై పలుమాఱు లేపనము చేయవలయు.

కునఖ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్లేష్మవిద్రధివచ్చైన కునఖం సముపాచరేత్తు ।

నఖోటిప్రవిష్టేన టంకణే నచ శామ్యతి ॥

తా. కునఖమునగు శ్లేష్మవిద్రధి చికిత్సం జేయుటయేగాక గోశృప్రక్కన వెలిగారచూర్ణము నునిచిన కునఖము నశించు.

అనుశయీ లక్షణము.

శ్లో॥ గంభీరా మల్పసంరంభాం సవర్ణా ముపరిస్థితాస్త్రు ।

పాదస్యానుశయీం తాంతు విద్యాదంతఃప్రపాకినీమ్ ॥

తా. పాదముపై చిర్మసమావర్ణముగ గంభీరముగ వొకింత యుబ్బుగనుండు కురుపు జనించి లోనపండిన అనుశయీ మనంబడు.

చి కి త్సః

శ్లో॥ హలే దనుశయీం వైద్యః క్రిమయూ శ్లేష్మవిద్రధే ॥

తా. అనుశయీ యనుగోగమున కఫవిద్రధికై జెప్పంబడియుండు చికిత్సం జేయవలయు. దానిచే యది హరించు.

విదారిక లక్షణము.

శ్లో॥ విదారీకందన ద్వృత్తాం కక్షవం త్తణసంధిషు ।

విదారికా మితి వదే త్వరుజాం సర్వవేదనామ్ ॥

తా. నేలగుమ్మను గడ్డవలె గుండ్రముగ చంకలయందుగాని లేక జజ్జసంధుల యందుగాని గ్రంథిజనించి పీడతోగూడి సర్వవేదలక్షణము క్తంబై యుండిన విదారిక మనంబడు. (ఇది సన్నిపాతమువలన జనించు.)

చి కి త్న.

శ్లో॥ విదారికా గూం ప్రభవం జతా కా యోజనం హితమ్ ।
పాటనంచ విపక్వాయాం తతో వ్రణవిధిః స్మృతః ॥

తా. విదారికాయగు దొలుత జలగలనంటించి రక్తము స్రవించునట్లుగా
హితకరము. మఱియు నది పండిన ఛేదించి వ్రణచికిత్స జేయవలయు.

సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ జయే ద్విదారికాం లేపై శ్చిగ్రుదేవ ద్రుమోద్భవైః ॥
తా. ముసగ దేవదారు అనువాని లేపనమువలన విదారిక హరించు.

శర్కరా లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాప్య మాంస సిరా స్నాయు శ్లేష్మ మేద స్తథానిలః ।
గ్రంథిం కరో త్యపా భిన్నో మధు సర్చి ర్వసా నిభమ్ ।
స్రవత్యా స్రావ మనిల స్తత్ర వృద్ధిం గతః పునః ।
మాంసం విశోష్య గ్రంథితాం శర్కరాం జనయేత్తతః ॥

తా. కఫ మేదోవాతములు మాంస సిరాస్నాయువులయందు జేరి గ్రంథియా
పంజై పగిలి నెయ్యి క్రొవ్వు అనువాని తుల్యముగ నుండు స్రావమును గలుగఁజేయు
చుండుటవలన వాతము పలుమాటు వృద్ధింజెంది మాంసమును కుష్కింపఁజేసి సన్న
సన్నగ్రంథుల గలుగఁజేసిన శర్కర యనంబడు.

శర్కరార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ దుర్గంధి క్లిన్న మత్యర్థం నానావర్ణం తత స్సిరాః ।
సృజంతి రక్తం సమాసా త ద్విద్యా చ్ఛర్కరార్బుదమ్ ॥

తా. శర్కర జనించినపిడిప నచ్చట నిరలవలన కడుదుర్గంధ క్లేదయుక్తముగ
పలువిధవర్ణములుగ (ఆనగా ఘృతము మేదస్సు సవలె) రక్తస్రావంబక స్వాత్మగ
గలిగిన శర్కరార్బుద మనంబడు.

చి కి త్న.

శ్లో॥ మేదార్బుద విధానేన నాథయే చ్ఛర్కరార్బుదమ్ ॥

తా. శర్మరార్థదమును మేదార్థదచిత్సలచే హరింపంజేయవలయు.

పాదదారి లక్షణము.

శ్లో॥ పరిక్రమణ శీలస్య వాయురత్యర్థరూక్షయోః ।
పాదయోః కురుతే దారీం సరుజాం తలసంశ్రితామ్ ॥

తా. మిక్కుటముగ నడుచుటవలన వాతసంబంధమువలన నరకౌలుకడు రూక్షంబై పగిలి నొచ్చుచుండిన పాదదారిక మనంబడు.

మధూచ్ఛిష్టాది లేపము.

శ్లో॥ మధూచ్ఛిష్ట వసామజ్ఞా ఘృతక్షౌర విమిశ్రితైః ।
సర్జాహ్వసింధూద్భవయో శ్చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్ ।
నిర్మధ్యకటుతైలాక్తం హితంపాద ప్రమార్జనే ॥

తా. మైనము క్రొవ్వు మజ్జ నెయ్యి క్షౌరముఆమవానిలో గుగ్గిలమునైంధవ లవణములేనెత్తెల్లావనూనెగలిపి మర్దించి పాదములయందు రుద్దినపాదదారికహరించు.

మరనాది లేపము.

శ్లో॥ మదనసైంధవగుగ్గులు గైరికాజ్యమధౌవాలకపంకవిలేపనాత్ ।
ప్రపుటితంత్యలంచరణద్వయంవికచతామరసప్రతిమంభవేత్ ॥

తా. మ్రంగకాయ సైంధవలవణము గుగ్గిలము కావరాయి వట్టివేరు వీని చూర్ణములో నెయ్యి లేనెగలిపి లేపనముజేసిన కాలివగుళ్యమాని తామరరేకుల వలె మృదువుగ నుండు.

మధ్యాది లేపము.

శ్లో॥ మధుస్థిక్థకసైంధవఘృతగుఢ మపిసాఖ్యపాలనిర్న్యాసైః ।
గైరికసహితైర్లేపః పాదస్ఫుటనాపహన్సిద్ధః ॥

తా. లేనమైనము సైంధవలవణము నెయ్యిబెల్లము మహిసాక్షిగుగ్గిలములేల్ల హూపము కావరాయి వీని నేకముజేసి మర్దించి లేపనముజేసిన కార్యపగుళ్యమాను.

మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మదనంచ సథాసిక్థం సాముద్రలవణం తథా ।

మహిషీ లవనీతేన సంతప్తం లేపనేహితమ్ ।

సప్తాహం తుస్ఫుటితౌపాదా జాయేతే కమలోపమా ॥

తా. మ్రంగ కాయ మైనను సముద్రలవణము వీనిని బట్టెనన్నలోగలిసియుడికించి 7 దినములు పూసిన కాళ్ళపగుళ్ళుమాని తామర రేకులవలె నగు.

కందర లక్షణము.

శ్లో॥ శిర్కరో నృధితేపాదే క్షుతేవా కంఠజాదిభిః ।

గ్రంథిః కోలవ దుత్పన్నో చాయతే కందరంతుతత్ ॥

తా. తాయిని ద్రొమ్మటచేసేని లేక కాలియందు గ్రుచ్చికొనిన ముల్లును దీయునపుడు లోన ముల్లువిరుగుటచేసేని గాయంబై రేగుబండంత యుబ్బుగలగ్రంథి జనించిన కందర మనంబడు.

చి కి త్స.

శ్లో॥ దహేత్కందర ముద్భృత్య వై లేన దహనేనవా ॥

తా. కందరమును ఛేదించి తీసి నూనెతోగాని అగ్నితోగాని కాల్చవలయు.

అలస లక్షణము.

శ్లో॥ క్లిన్నాంగుశ్యం తరాపాదా కంఠాదాహ రుజన్వితౌ ।

దుష్టకర్షమసంస్పర్శా దలసంతం వినిర్ది శేత్ ॥

తా. దుర్వాసనగల బురద గలుగుటచే కాలియొక్క వేళ్ళసంఘలయందలి మాంసముమళ్ళి నీరుగార్చుచు రురద మంట పోల్లు అనువానితో గూడియుండిన అలసమనంబడు.

చి కి త్స.

శ్లో॥ పాదాసిక్తారవా శేన లేపనంత్వలసేహితమ్ | పటోలకునటీనింబ

రోచనామరిచై స్తిలైః ॥ ట్సుద్రా స్వరసస్థితేన కటుతై లేన లేప

యేత్ । తతః కాసీసకునటి తిలచూర్ణైర్విమూర్ణ యేత్ ॥

తా. అలసలోగమునందు దొలత కిలిని పాదములయందుబూసి పిదప చేదు పొట్ల మడికిల వేప గోరోచనము విరియాలు నువ్వులు అనువానిచుర్ణములోములక

స్వరసమును తెల్లవనూనెను గలిపి తైలపక్వముగకాచి పాదముల లేపనముజేసి
ఆన్న భేది మణిశిల నువ్వులు ఉనువానిమాన్యమును దానిపై నద్దవలయు.

కరంజాది లేపము.

శ్లో॥ కరంజబీజం రజసి కాసీసం పద్మకం మధు ।

రోచనా హరితాశంచ లేపోయ మలసేహితమ్ ।

తా. కాయగవిత్తులు పసుపు ఆన్న భేది పద్మకాష్ఠము తేనె గోరోచనము
హరిదళము వీనినినూరి లేపనముజేసిన అలసకము హరించు.

దారుణ లక్షణము.

శ్లో॥ దారుణా కండురాయూక్షా కేశభూమిః ప్రపచ్యతే ।

కఫమారుత కోపేన విద్యాద్దారుణకంతుతత్ ।

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన వెంట్రుకలుండు ప్రదేశము భయంకరమైన
దురదతోగూడి నన్నుని కురుపులవలన వ్యాప్తంబై పండిన దారుణ మనంబుడు. (ఇది
కఫవాత ప్రకోప జనితంబైనను రక్తపిత్తసంబంధము లేకనే పాకము జెందకుం
డుటంజేసి రక్తపిత్తసంబంధమును గలదై యుండు.)

చి కి త్స.

శ్లో॥ దుగ్ధేనఖఃఖసంబీజం ప్రలేపాద్దారుణంహరేత్ ।

తా. పాలతో గసగ పాలనునూరి లేపనము జేసిన దారుణము హరించు.

కంటకార్యాది లేపము.

శ్లో॥ కంఠికారీఫలరసై స్తుల్యైతైలం విచాచయేత్ ।

జపాపుష్పద్రవై ర్వాస తల్లేహోదారు శప్రసుత్ ।

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు గాని దాసానిపువ్వులరసమునకు గాని సము
ముగ నూనె గలిపి కాచి లేపనము జేసిన దారుణము హరించు.

భృంగరాజ తైలము.

శ్లో॥ భృంగరాజరసేనై వ లోహశిట్టం ఫలత్రికమ్ ।

శారిగాంచపచేత్కష్టే తైలుదారుణరాశనమ్ ।

అకాలపలితం కంఠా మింద్రలుప్తంచ నాశయేత్ ॥

తా. గుంటగలగ రాకురసములో లోహాకిట్టము త్రిఫలములు సుగంధిపాల వేరు అనువానికల్గమును తైలమునుగలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము అకాల మునవెంట్టుకలు నెరయుట దురద యింద్రలుప్తము హరించు.

అరూంషిక లక్షణము.

శ్లో॥ అరూంషిబహువక్తాణి బహుక్లేదానిమూర్ధని ।

కిఘాస్యక్క్యమిఘోపేన నృణాం విద్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. కఫ రక్త క్రిమి ప్రకోపమువలన శిరమున న నేకముఖములుగల కురుపు లుజనించి బంకగ స్రావము వెడలిన ఆరూంషిక మనంబుడు.

సీలోత్పలాది లేపము.

శ్లో॥ సీలోత్పలస్యకింజల్కౌ ధాత్రీఫలసమన్వితః ।

యష్టిచుధుకయుక్తశ్చ లేపాదన్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. నల్లకలువ యగరులు వుసిరికాయ అతిమధురము పీనినూరి లేపనము జేసిన ఆరూంషిక హరించు.

త్రిఫలాది తైలము.

శ్లో॥ త్రిఫలానూ రజోయష్టి నూర్కవోత్థలశారిబాః ।

సైంధవం పక్వమేతైస్తు లేపాదన్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. త్రిఫలములు అతిమధురము గుంటగలగర నల్లకలువ సుగంధిపాల సైంధవలవణము అనువానికల్గములూనెగలిపికాచి లేపనముజేసిన ఆరూంషికహరించు

పిణ్యాకాది తేపము.

శ్లో॥ పుర్ణాణ మపిపిణ్యాకం పుషం కుస్కుటస్యచ ।

మూత్రసిష్టం ప్రలేపాయం శీఘ్రం హన్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. ప్రాత గానుగపిండికోడిపిష్టము పీనిని గోమూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన ఆరూంషిక శీఘ్రముగ హరించు.

తారుణ్యపిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ శాల్మలీకంటకప్రఖ్యాః కఫచూరుతకోపజాః ।

జాయంతేపిటికాయూనాం జ్వేయాస్తాముఖదూషికాః ॥

తా. కఫవాత ప్రకోపమువలన యావన పురుషునియొక్క ముఖమున బూర గముండ్లవంటి కురుపులు జనించి ముఖకొరముగ నుండిన ముఖదూషిక యనంబడు. (ముఖదూషిక-యనగా మొటిమలు.)

మంజిష్ఠాదితైలము.

శ్లో॥ సిద్ధరసార్ణవే] న్యగ్రోధోదుంబరాశ్వత్థప్లతాః కపితనస్తథా ।
త్వచానాంషోడశపలం మూలచూర్ణప్రకల్పయేత్ । ద్విరప్త
గుణితైస్తయైఃపాచయేత్పాదశేషకమ్ । కషాయాంశంగవాం
క్షీరంక్షీరార్ధతిలతైలకమ్ । మంజిష్ఠాద్వినిశాలోద్ర తువరీ
తాళకంశిలా । లాక్షాగోరోచనాకుష్ఠం * కుంకుమం రజనీ
ద్వయమ్ । గైరికంసింధుకంతుశ్శవటమర్జునవృక్షకమ్ । నాగకేస
రకాలీయపద్మబీజంచకేసరమ్ । పారదంగంధకంపత్రం త్వ
చచ ప్రతికాన్దికమ్ । సర్వంపాచ్యం తైలశేషం మ్రుక్షణా
న్వ్యంగకాపహం । వదనం చంద్రతుల్యంస్యాత్సప్తరాత్రా
న్నసంశయః ॥

తా. మఱ్ఱి మేడి రాపి జువ్వి అంబాళము అనువానివేరు పట్టలదినుసుకు 16 పలములచొప్పున దంచి 1280 పలములనీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి దానికిసమముగ ఆవుపాలు ఆవుపాలకుసమముగ నూనెగలిపి అందు మంజిష్ఠిపసు పుమానిపసుపు లొద్దుగచెక్కతోవరిమన్న ఆరిదశము మణిశిలలక్క గోరోచనము చెంగలవ్వికోష్ఠ కుంకుమపువ్వుపసుపు మానిపసుపుకావిరాయిమైనముమైలుతుత్తము మఱ్ఱిచిగుళ్ళు యేరుమర్దిచెక్కనాగకేసరములు కృష్ణచందనముతామరవిత్తులు తామర యగరులు పాచరసము గంధకము ఆకుపత్రిక లవంగపుచెక్క అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్ణప్రమాణముచొప్పున గలిపి చిక్కగవండి ముఖమునందు లేపనముజేసిన 7 దినములలో వ్యంగము హరించి ముఖము చంద్రునితో సమానముగ నుండు.

* తథాచ కుంకుమద్వయమ్.

ముఖమంగులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [సూధవనిదానే] ముఖచ్ఛాయా తరంవంగ భస్మస్యాస్యా
హిమంపయః । మాక్షికంతాళకంతుత్థం రాజావర్తం శిలాజ
తు । మహిసాక్షంశిలాసూతం తుల్యంక్షీరైస్తుమాహిమైః ।
నస్తామర్దయేద్దాధం వ్యగఘ్నం కాంతినర్థనమ్ । మహాక్షీ
క్షీరమధిత మేతదుద్వర్తనంహితమ్ । ముఖవర్ణంకరస్త్రీణాం
తిలకాలంచనాశయేత్ ॥

తా. వంగభస్మమును బ్రత్యేపాలతోనూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగుముఖము
యొక్క నలుపుమాని గాంతిగలుగు. మఱియు స్వర్ణమాక్షికము తాళికము మైలు
తుత్తము రాజావర్తము శిలాజిత్తు మహిసాక్షి గుగ్గిలము మణిశిల పాదరసము వీనిని
సమభాగములుగ బ్రత్యేపాలతో 7 దినములు దృఢముగనూరి లేపనముజేసిన ముఖ
మంగులు హరించి కాంతిగలుగు. మఱియు బ్రత్యేపాలను జలికి వెన్నదీసి ముఖమున
మర్దనముజేసిన స్త్రీలకు ముఖమంగులు హరించి ముఖకాంతి గలుగు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] గౌతమీద్రావంజిష్ఠా ఘృతం గౌరాశ్చసర్వ పాః ।
పేష్యం గైరికసంయుక్త మజాక్షీ రేణసంయుతమ్ ।
ఏతేనైవభవేద్వక్త్రముదయాదిత్యసన్నిభమ్ ॥

తా. పచ్చిపసుపు మ్రానిపసుపు మంజిష్ఠి నెయ్యి తెల్లవాలు కావరాయిషిని
మేకపాలతోనూరి ముఖమునందు లేపనముజేసిన బాలనూర్యునివంటి కాంతిగలుగు.

శ్లో॥ శోకక్రోధాదికుపితా ద్వాతపిత్రాన్యభేతనుమ్ ।
శ్యామలమృడలంవ్యంగం ముఖాదన్యత్రసిలికా ।
వ్యంగనీలద్వయోః కుర్యా ద్యథా స్విన్నంసిరావ్యధామ్ ।
లేప్యం క్షోద్రేణ మంజిష్ఠా ముసలీ మూలమేవచా ।
ప్రసుప్తకుఠరోగోక్షం కుర్యాద్ధూమంచ వహ్నినా ॥

తా. శోకము శోపము మొదలగు వానివలన వాతపిత్తములు ప్రకోపించి
ముఖమునందు మాత్మమైన నల్లనిమండలములకు మంగులను గలుగజేసిన ముఖము
గనియు యితరస్థముల గలుగజేసిన నీలమునియు జెప్పబడు. వీని విచారణా
ర్థంబై స్వేదమును సిరావ్యథను జేయుటయేగాక మంజిష్ఠినిగాని తాటిసేల లేక

గడ్డలనుగాని త్రేనెతోనూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన మంగులు నల్లనిమండలములు హరించు. ఆముఖదూషికలయందు తిమిరి గలిగియుండిన కుష్టురోగ చికిత్సలను ధూమ పానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మహిషీక్షీరసంఘృష్టం రజసిరక్తచండనమ్ ।
కృతోలేపో నిహంత్యాశు * శ్యామికాం గండయో స్థితామ్ ॥

తా. పచ్చిపసుపు రక్తచండనము వీనిని బ్రతుపాలతోనూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందు చెక్కిళ్ళయందు నుండు నల్లనిమండలములు శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] సోమనల్లీరజన్యాథ వ్యశ్యక్షీరస్యలేపనాత్ ॥
మనశ్శిలాతథాలోద్రం ద్వినిశ సర్వ పాస్సయమ్ ।
వారిషిష్టాహితోలేపో వదనో * శ్యామికాం హ రేత్ ॥

తా. భావంచి విత్తులు పచ్చిపసుపు వీనిని గుఱ్ఱపుసాలతో నూరి లేపనము జేసిన ముఖమునందలి నల్లని మచ్చలు (మొటిమలు) హరించు. మఱియు మణిశిల బొద్దుగ చెక్క పచ్చిపసుపు మ్రునిపసుపు తెల్లవాలు వీనిని సమభాగములుగ నుదక మతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు హరించు.

శ్లో॥ విశాలోగ్రముశీరంచ సర్పిస్సర్జరసంపయః ।
ఏతానిపటప్రతాని రజన్యా సహ పేషణ్ ।
లేపోయం ముఖపాదేచ పద్మనత్కురు శేభృతమ్ ॥

తా. పాపర నల్లనియతివస వట్టివేరు నెయ్యి సర్జరసము మఱి చిగుళ్ళు పసుపు మ్రునిపసుపు వీనిని మేకపాలతోనూరి లేపనముజేసిన ముఖము పాదములు పద్మము లై నుండును (బొనికి గంధకకల్పమును నేవింపవలయు.)

శ్లో॥ త్రిమాసే క్షుద్రరోగేషు నాశయే న్నాత్రసంశయః ॥

తా. గంధకకల్పమును శి మాగములు నేవించిన క్షుద్రరోగములన్నియు స్సంశయముగ హరించు.

పలిత లక్షణము

శ్లో॥ క్రోధశ్శౌక శ్రమకృత శ్మరీరోష్ణా శిరోగతః । పిత్తంచ కేశా
న్పచతి పలితం తేనజాయతే । హతికంవిషమంచూక్షం పీతం

* మాక్షికామ్.

పితృత్సికకంఠాత్ । సర్వరూపా నివృతం విద్యా తస్మిన్నిపాత
సమన్వితమ్ । మాత్రం శ్లేష్ఠంచ సూక్ష్మంచ జరాపలిత
ముచ్యతే ॥

తా. శ్రోధము శోకము శ్రమ అనువానివలన శరీరోష్ణపిత్తములు శిరమునందు
బ్రవేశించి వెంట్రుకలపండునటులంజేసిన పలితమనబడు, అత్రైఱంగుననే వాతపిత్త
కఫములు శిరమునందుజేరి పలితమును గలుగంజేయు. అందు వాతప్రాబల్యమున వెం
ట్రుకలు అర్ధభాగము నల్లగ అర్ధభాగము తెల్లగ రూక్షముగనగు, పిత్తప్రాబల్యము
వలన పీతవర్ణముగనగు, కఫప్రాబల్యమువలన శ్వేతవర్ణముగనగు, సన్నిపాతమువలన
పూర్వోక్త సర్వలక్షణయు క్తంబైయుండును మరియు వెంట్రుకలు రూక్షముగ నున్నగ
సూక్ష్మముగ నుండిన జరాపలిత మనియెదరు.

వలీపలితరోగ నిదానములు.

శ్లో॥ వలీపలితరోగాశ్చ వాతరోపాది సంచయాత్ ।

బైషజ్యం మునిభిశ్చాత్రం చంద్రోదయ ముదీరితమ్ ॥

తా. వాతాదిరోషములు ప్రకోపించి * వలీ † పలితములన 2 రోగముల
గలుగంజేయు. వీనియందు చంద్రోదయము శ్రేష్ఠంబని మునులుచించిరి.

హేమాద్రి రసము.

శ్లో॥ రసనిష్క్రం కాంతనిష్క్రం గంధకంచ ద్వినిష్క్రమ్ ।

త్రిఫలాలచ త్రినిష్క్రాస్యాస్మద్దితం కజ్జలీకృతమ్ ।

చూర్ణితం శాణచూత్రంతు సితా యుక్తంతు సేవితమ్ ।

సర్వరోగవిరాశాయ వలీ పలితరాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 నిష్క్రము కాంతభస్మము 1 నిష్క్రము శుద్ధిజేసిన
గంధకము 2 నిష్క్రములు త్రిఫలములు 3 నిష్క్రములు యిటుల వీనినెల్ల సేకము
జేసి ఖల్వములోనుంచి కాటుకవలె మర్దించి 5 చిన్నములయెత్తును పంచదార యను
పానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు వలీపలితములు హరించు.

(అయస్కాంతమును నేరేడుచెక్కరసముతో మర్దించి పుటంబులిడి పిదప
గుంటగలగరాకురసముతోను త్రిఫలరసముతోను మర్దించి పుటంబులిడి వెలిగారము
తో మరల మర్దించి పుటంబులిడి సేవించిన వలీపలితములు హరించు.

* వలీయన — శరీరము మడతలు బడుట. † పలిత మన—వెండ్రుకలు నరయుట

ముండి తైలము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ముండిచూర్ణందశపలం పచేత్తోయేచతుర్గుణే ।
అర్ధశేషం సూరేత్వాగ్ధం క్వాథార్ధం తిలతైలకమ్ ।
తైలశేషం పచేత్తేన నన్యం పానంచకారయేత్ ।
పలితం యావనస్త్రీణాం నూసార్ధంచ నతిష్ఠతి ॥

తా. 10 పలములు బోడతరపుచూర్ణములో 40 పలముల నీళ్ళుగలిపి యర్ధ భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి దాని కర్ధభాగము నూనెగలిపి చిక్కగ కాచి వడియగట్టికొని నన్యపానములు జేయించిన యావనస్త్రీలు వలీపలికములు 15 దినములలో హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శ్యామానింబ బలాలాజా లవణం క్వాథయే త్సుమ్ । తోయై రప్తగుణై రేవ పాదశేషం సమాహరేత్ ।
తిలతైలం క్వాథపాదం తైలార్ధం మాహిషంఘృతమ్ । స్నేహ శేషం పచేత్తేన నన్యేమాషం ప్రయోజయేత్ ।
బాలానాం వృద్ధనారీణాం యావనం కురుతేధువమ్ ॥

తా. ప్రేంకణము వేము ముత్తవపులగము పేలాలపుష్ప పినిని సమభాగము లుగ గ్రహించి 8 దింత లుదకముబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానికి 4 వభాగము నూనె నూనె కర్ధభాగము బట్టినెయ్యి గలిపి చిక్కగతైలము కాచి వడియగట్టి మాషప్రమాణమును నన్యము జేయించిన యావనస్త్రీలు వృద్ధులు పిరి వలీపలికములు శీఘ్రముగ హరించు.

నింతాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కృష్ణనింబన్య పంచాంగం త్రిఫలాచ కటుత్రయమ్ । కాలా తిలా తథాక్రాంత వాకుచీ కృష్ణజీరకమ్ ।
నింబేన సమ భాగంస్యా దాషధం దశకంతథా । బిడాల పదమాత్రంతు భక్షయే త్స్పృతరుక్తితః ।
రసాయన మిదంశ్రేష్ఠం మహ వింశతిరాశనమ్ । అష్టాదశచ కుస్తాని కాసశ్వాస క్షుమా నిచ ।
కాయాగ్నే ర్వర్ధనంచైవ వలీపలికనాశనమ్ ॥

తా. త్రిఫలములు త్రికటుకములు నల్ల తెగడ నువ్వులు విష్ణుక్రాంతము భావించివిత్తులు నల్లజీలకఱ్ఱ దళమాలములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముజేసిదానికి సమముగ పెద్ద వేను పంచాంగముల చూర్ణమునుకలిపిబిడాలపదక ప్రమాణమును ప్రాతఃకాలముననేవించిన 20 మేహములు 18 కుష్టువులుకాసశ్వాసములు క్షయములు నలీపలితములు హరించి శరీరవృద్ధి అగ్నిదీపనము గలుగు.

వలీపలితి చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కంటకారీ ఫలరసై స్తుల్భం శైలం విపాచయేత్ | జపాపుష్ప ద్రవైః క్వాథం తల్లేపః పలితంహరేత్ ||

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు సమముగ నూనెగలిపి కాచి లేపనము జేసినను లేక దాసానిపువ్వులరసమును నుడికించి లేపనముచేసినను పలితములుహరించు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] ద్వివిశే నవనితేన లేపాత్పలితకండునుత్ |
సీలోత్పలంతిలాయష్టి సర్వ పా నాగకేసరమ్ |
భాతీఫలం సమంపిష్ట్యా లేపాత్పలితనాశనమ్ ||

తా. పసుపు మ్రానిపసుపు వీనిని వెన్నతోనూరి లేపనముజేసిన పోతము దురద హరించు. మజియూ నల్లకలుకడుండులు నువ్వులు యష్టిమధునియు తెల్లవాలు నాగకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వుసిరికపండ్లరసముతో నూరి లేపనము జేసినపలితము హరించు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] కార్పాసబీడమజ్జాంతు రవిక్షీ రేణవేష !
యేత్ | తస్యలేపో నిశాంత్యాశు పలితింశు నసంశయః ||

తా. ప్రత్తివిత్తులలోని పలుకులను జిల్లేకుపాలతో నూరి లేపనము జేసిన పలితములు కీఘముగ హరించు.

ఇంద్రలుప్తరోగ నిదానము.

శ్లో॥ క్షిమిభ్యః కేశనాశశ్చ తస్యనామేంద్రలుప్తకమ్ |
తిచ్ఛావశ్చ సువిజ్ఞేయో వై పక్ష్యేతు జయంతికా ||

తా. క్రిమిలవలన వెంట్రుకలూడిన యింద్రలుప్తమనంబడు. దీనియందు తక్కులి యాకురసమును త్రాసుటయేగాక వెంట్రుకలూడినస్థలమున యారసమును బూసిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగు.

ఇంద్రుడు పు లక్షణము.

శ్లో॥ రోమకూపానుగంపితం వాతేనసహమూర్ఛితమ్ ।
ప్రచ్యావయతి రోమాణి శతశ్శ్చేష్టాసశోణితః ।
రూద్ధిరోమకూపాంస్తు తతో న్యేషా మసంభవః ।
త దింద్రుడు పు విజ్ఞేయం ఖాలిత్య మితి చాపరే ।

తా. పిత్తము వాతముతోగలిసి కుపితమై రోమకూపములయందు జేరుటవలన వెండ్రుకలూడును. కఫరక్తములు రోమకూపముల బంధించుటవలన మరల వెండ్రుకలు జనింపకుండును. అది ఇంద్రుడు పు ఖాలిత్యము యనంబడు.

చి కి త్స లు.

శ్లో॥ త్రిఫలాం చోత్పలంకందం యష్టికాం భృంగజంబరసమ్ ।
రసార్ధం తిలజైలంస్యా త్సక్త్యాతైలావశేషకమ్ ॥
తల్లేషా త్కేశవృద్ధిస్యా త్పునః పంచవిశేషతః ।
అమలక్యామూలచూర్ణం పిష్ట్యావట జటాంతువా ।
మర్దయిత్వా రసైర్గైప స్తూర్ణం కేశవివర్ధనమ్ ॥

తా త్రిఫలములు నల్లకలువగడ్డలు యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి గుంటగలగరాకు రసముతోనూరి కల్కముజేసి అందు గుంటగలగ రాకు రసము దానికర్ధభాగము సువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగ తైలముకాచి 5 మార్లు తలయంటికొనిన వెండ్రుకలు వృద్ధియగు మఱియు వుసిరికవేరు మఱ్ఱియూడలు జటా మాంసి వీనిని నూరి రసము పిండికొని తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధింకెందు.

శ్లో॥ మహిషీ నవనీతేన ప్రత్యేకంచ ప్రలేపయేత్ ।
భృంగరాజ రసంతుల్యం పాచ్యం తైలావశేషకమ్ ॥

తా. బఱ్ఱివెన్నను తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధి జెందు. లేక, గుంటగలగ రాకురసములో నూనెగలిపి చిక్కగకాచి తలయంటికొనిన వెండ్రుకలు బాగుగ పెరుగును.

శ్లో॥ హస్తీదంతీ పలం ధాత్యా తిలజైలేన పాచయేత్ ।
తేన భృంగీ సహాకేశా స్థిరా శ్చాపి భవంతిచ ॥

తా. బలరక్కసిగడ్డ నేలపిండివిత్తులు వునికిపప్పు వీనిని నూరి కల్కముజేసి అందు నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగకాచి తలహంకికొనిన వెంట్రుకలు తుమ్మెదల వలె వల్లనై మృదువుగ స్థిరముగనుండు.

శ్లో॥ కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట జపాపుష్పప్రలేపనమ్ ।

బహుకేశాన్వితం సాంద్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే ॥

తా. కరియాపుమూత్రముతో దాసానిపువ్వులనూరి వెంట్రుకలూడిన స్థలమున లేపనముజేసిన యింద్రలుప్తమునందుమాడ దట్టముగ వెంట్రుకలు మొలుచును.

శ్లో॥ [చరకే] ఇంద్రలుప్తేచేద్రయవై శ్చిరసశ్చవిలేపనాత్ । ఘృ
ష్టేస్త్రీయవకాసీనం మనోహృత్తుత్థకోషణైః । హన్యాద్దో
రురనై ర్వాపిగుంజామూలఫలై స్తథా । తథాలాంగలికామూ
త్రైః కరవీరరసేనవా । సత్కేద్రక్షుద్రవార్తాకస్వరసేనవిచక్షణః
దుత్తూరకస్యపత్రాణి భల్లాతకరసేనవా । అథవామూక్షికం
హంతితలపుష్పార్ద్రకర్ణికైః । శైలకోహస్తీదంతస్య మషికా
చాషధంపరమ్ । కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట్యజ పాపుష్పప్రలేప
నమ్ । బహుకేశాన్వితంచిత్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే ॥

తా. కొడిసెపాల్యసుష్ణోదకముతోనూరి శిరమున లేపనముజేసినను లేక కొడిసె పాల అన్న భేది మణిశిలమొలుతు త్తము పిప్పలి వీనిని చేపదారురసముతోనూరి గాని లేక పెద్దగురిజవేరు దానివిత్తులు చెన్నచిర్లగడ్డ వీనిని గన్నేరువేరురసముతో నూరి నేల ములకరసములో లేసెనుగలిపి గాని లేక పుమ్మెత్తామను జేడివిత్తులరసముతో నూరి గాని లేక నువ్వులపువ్వు అల్లము గంటెన వీనిని తేనెతోనూరి గాని యేనుగుదంతపు. మసిని నూనెలోగలిపి గాని లేక (యేనుగుకొమ్ము సదాప పిప్పలి కరియాపుపంచితము. యేను బాజిపువ్వు వీనినినూరి గాని) లేక దాసానిపువ్వులను కరియాపుపంచితముతో నూరి గాని లేపనముజేసిన యింద్రలుప్తమునందు సగా మిమ్మటముగ వెంట్రుకలు మొలుచును.

భృంగరాజ తైలము.

శ్లో॥ [నూభవనిదానే] నీలీమూలకమాయేతు బీజంఖదిరసారజమ్
నీలీమూలాంజవంకల్కం యష్టేమధుకమేవచ ।

మార్కవస్వరసప్రస్థం తైలప్రస్థంవిపాచయేత్ ।
 అనేనలిప్తాః కేశాస్యః మృదవః షట్పదై స్సమాః ।
 ఇంద్రలుప్తచారగ చైవ పాలిత్యంచైవ నాశయేత్ ।
 శైలం రహస్యం పరమం వలీపలితనాశనమ్ ॥

తా. నీలివేళ్ళనువంచి కషాయముకొని యందు చంద్రవిత్తులదాగ్ధమును నీలివేళ్ళు నల్లతుముకి యప్తిమధుకము అనువానికల్పమును 1 ప్రస్థము గుంటగలగ రామరసమును 1 ప్రస్థము నూనెనుగలిపి తైలపక్వముగకొని వెంట్రుకలమలేపనము జేసిన యింద్రలుప్తము వలీపలితములు హరించి వెండ్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై మృదువుగనుండు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] బృహతీఫలసంయుక్తం గుంజామూలఫ
 లం తథా । తల్లేపే నశ్యత్యిప్ర మింద్రలుప్తమనేకథా ॥

తా. ములకపండ్లు గురిగింజపేరు గురిగింజలు వీనినినూరి లేపనముజేసిన పలు విధములైన యింద్రలుప్తములు శీఘ్రముగ హరించు.

పద్మినీకంటక లక్షణము.

శ్లో॥ కంటకై రాచితంవృత్తం మండలఃపాండుకండురమ్ ।
 పద్మినీకంటక ప్రఖ్యైస్తదాఖ్యంకఫవాతజమ్ ॥

తా. దామరముండవలె గుండ్రముగ పాండురవర్ణముగ గురదతో గూడినదిగ నుండుమండలములుజనించిన పద్మినీకంటకమనంబును, ఇదికఫవాతమువలన జనించు.

చి కి త్స.

శ్లో॥ పద్మినీకంటకేగోగే ఛర్ధయే స్నింబవారిణా ।
 తేనైవ సిద్ధంసక్షాద్రం సర్పిః పాతుం ప్రదాపయేత్ ।
 నింబారగ్వధకలైర్వా ముహురుద్వర్తనం హితమ్ ॥

తా. పద్మినీకంటకమున వేపకషాయముతో వమనముజేయించవలయు. మఱియు వేపకషాయముతో నెయ్యిగలిపి కొని తేనెవేసి నేవించవలయు. మఱియు వేపరేలగుజ్జ అనువాని కల్పమును పలుమారు లేపనము జేయవలయు.

నింబాది ఘృతము.

శ్లో॥ చతుర్గుణేన నింబోత్త పత్రక్వాఢేనగోఘృతమ్ ।
పచే త్తతస్తునింబస్య కృతమాలస్యపత్రజైః ।
కత్తైర్భూయఃపచే త్సిద్ధం తత్ప్రి బేత్పలనమ్మితమ్ ।
పద్మినీకంటకాదోగ్రా న్మక్తో భవతి నాన్యథా ॥

తా. వేసారు కాయములలో 4 వ భాగము ఆవునెయ్యిగలిపి అంగు వేప
రేల ఆనువాని యాకుల కల్కమునుగలిపి ఘృతపక్వముగకాచి అంగు 1 పలమును
ద్రాగిన పద్మినీకంటకము హరించు.

జంతుమణి లక్షణము.

శ్లో॥ సమముత్పన్నమరుదం మండలం కఫర క్తజమ్ ।
సహజం లక్ష్మ్యచై కేసాం లక్ష్మ్యోజంతుమణిః స్మృతః ॥

తా. కఫరక్తమువలన జనించినది మొదలు సముగ వుబ్బుగ వేదనారహిత
ముగనుండు మండలము శరీరమున జనించిన కొందరు లక్ష్మ్యునియు మఱికొందరు
లక్ష్మ్యునియు వేటుకొందరు జంతుమణి యనియు వచించెదరు (ఇది స్త్రీపురుషులకు
జనించునట్టి సానవిశేషములవలన శుభాశుభఫలముల గలుగఁజేయు.)

మాష లక్షణము।

శ్లో॥ అవేదనం స్థిరంచైవ యస్మిన్దాతే ప్రదృశ్యతే ।
మాషవత్కృష్ణ ముత్పన్న మనిలా న్మాషనూదిశేత్ ॥

తా. వాతమువలన శరీరముపై వేదనారహితముగ కఠినముగ నల్లగ వొకింత
నుబ్బుగ నుండుగంటు జనించి మినపగింజవలె నుండిన మాష మనంబడు. (మాష
మనఃపులిపిరికాయ.)

తిలకాలక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణాని తిలనూత్రాణి నీరుజాని సమానిచ ।
వాతసి త్తకఫోదేహికా త్తాన్విద్యాప్తిలకాలకాః ।

తా. గాతపిత్త కఫప్రకోపమువలన మచ్చజనించి నల్లగనువ్వగింజంతప్రమా
ణముగలదై నొప్పి లేనిదిగ చర్మమునను సమానముగ నుండిన తిలకాలక మనంబడు.

జంతుమణి మాష తిలకాలక చికిత్స.

శ్లో॥ చర్మకీలం జంతుమణిం మాషకా న్తిలకాలకాన్ ।
ఉత్ప్రేత్య శస్త్రేణ దహే త్షారాగ్ని భ్యామ శేషతః ॥

తా. చర్మకీలకము జంతుమణిమాషము తిలకాలకము వీనిని శస్త్రముతో
ఛేదించి త్షారాగ్నికర్మల జేయవలయు.

స్వచ్ఛలక్షణము.

శ్లో॥ మహద్వా యదివాత్యల్పం శ్యావంవా యదిహాసితమ్ ।
నీరుజం మండలంగాత్రే స్వచ్ఛమిత్యభిధీయతే ॥

తా. శరీరముపై పెద్దదిగ గాని చిన్నదిగ గాని లేకనల్లదిగ గాని లేక తెల్లదిగ గాని
వేదనారహితముగ గానియందుమచ్చజనించిముఖవిహీనంబై యుండినస్వచ్ఛమనంబడు

మంజిష్ఠాది జైలము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠా మధుకం లాఘా మాతులుంగశ్చ యష్టికా । కర్ష
ప్రమాణై ర్భేదై స్తు జైలస్యకుడవంతథా । ఆజంపయస్తుద్విగు
ణంశనైర్మృద్వస్నిపాపచేత్ । నీలికాపటికావ్యంగా నభ్యం
గాదేననాశయేత్ । ముఖంప్రసాతోపచితం వలీపలితవర్జితమ్ ।
సప్తరాత్రప్రయోగేణ భవేత్కనకసన్నిభమ్ ॥

తా. మంజిష్ఠి యిప్పు లక్క మాషిఫలము ఆతిమధురము యివి దినుసుకు
కర్షప్రమాణము నూనె 1 కుడవము మేకపాలు 2 కుడవములు యిటులవీనినెల్ల నేక
ముజేసి మందాగ్నితో పాకముజేసి 7 దినములు అభ్యంజనముజేసిన నీలిక మొటిములు
మంగువలీ పలితములు వీనిని హరింపం జేయుటయే గాక ముఖము స్వచ్ఛముగ వెంట్రు
కలు నల్లగ ముఖము స్వర్ణకాంతి గలదిగ నగు.

వ్యంగ లక్షణము.

శ్లో॥ కోఠానూసప్రకుపితో వాయుఃప్రేతేనసంయుతః ।
ముఖమాగమ్యసహసా మండలవిస్ఫృజత్యతః ।
నీరుజంతనుకంశ్యావం ముఖేవ్యంగంతమాదిశేత్ ॥

తా. కోపము శ్రమ అనువానివలన బ్రహ్మాపించిన వాతపితృముతో గలిసి ముఖముపై వేదనారహితముగ పలచగ శ్యామలవర్ణముగ నుండు మండలముల గలుగంజేసిన వ్యంగము (మంగు) యనంబడు.

చి కౌత్స.

శ్లో॥ త్రిభువనవిజయాపత్రం మూలం స్థవీరస్య శింశుపాచై భిః ।
ఉద్వర్తనం విరచితం న్యచ్ఛవ్యంగాపహం సిద్ధమ్ ॥

తా. గంజావియాకు దేవదారు యిరుగుడువేరు వీనినినూరి ముఖమునందు లేపనముజేసిన మచ్చలు వ్యంగము హరించు.

వటాంకురాది లేపము

శ్లో॥ వటాంకురామసూరాశ్చ ప్రలేపాద్వ్యంగనాశనమ్ !
వ్యంగేమంజిష్ఠయా లేపః ప్రశస్తో మధుయుక్తయా ॥

తా. మఱిచిగుళ్ళు చిరుసెనగలు అనువానినిగాని మంజిష్ఠినిగాని లేపేటో నూరి లేపనముజేసిన వ్యంగము హరించు.

వటపత్యాది లేపము.

శ్లో॥ వటస్య పాండుపత్యాణి మాలతీ రక్తచందనమ్ ।
కుశ్మం కాలీయకంఠోధ్ర మేభిర్లేపం ప్రయోజయేత్ ।
యువానపిటికానాంతు వ్యంగానాంచ వివాశకః ॥

తా. పండి తెలుపుబారిన నుఱియాకులు జాజిచిగుళ్ళు రక్తచందనముచెం గల్నకోస్తు మ్రానిపసుపు లాద్దగ చెక్క అనువానికల్కమును లేపనముజేసిన మొటి మలు మంగు హరించు.

నీలిక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణమేవం గుణం గౌత్రే ముఖేవా నీలికాం విదుః ॥

తా. చై శెప్పబడినప్రకారము నల్లనిమండలములు శరీరముపైగాని ముఖముపై గాని గలిగిన నీలిక మనంబడు.

కుంకుమాది తైలము.

శ్లో॥ కుంకుమంచందనంలోధ్రం పతంగంరక్తచందనమ్ । కాలీయక
ముశీరంచ మంజిష్ఠా మధుయష్టికా । పత్రకంపద్మకం పద్మం
కుష్మంగోరోచనంనిశా । లాఘాదాదుహరిద్రాచ గైరికంనాగ
కేసరమ్ । శాలాశకుసుమంచాపి ప్రియంగుశ్చనటాంకురాః ।
మాలతీచమభూచ్ఛిప్తంసర్వ పాస్పరభిర్వచా । చతుర్థణపయః
పిప్లై రేతైరతమితైఃపృథక్ । పచేన్మందాగ్నినావైద్యస్తైల
ప్రస్థద్వయోన్మితమ్ । వదనాభ్యంజనాదేత ద్వ్యంగం నీలి
కయాసహ । తిలకం మాషకం త్యచ్ఛం నాశయే స్మృఖదూషి
కమ్ । పద్మినీ కంటకంవాపి హరేజ్జంతు మణితథా । విద
ధ్యా ద్వదనంపూర్ణ చంద్రమండల సుందరమ్ ॥

ఈ. కుంకుమ కేసరములు చందనము లొద్దుగచెక్క రసకర్పూరము రక్త
చందనము మ్రానిపనపు వట్టివేరు మంజిష్ఠి ఆతిమధురము లవంగపత్ర పద్మకాష్ఠము
తామర చెంగల్యకోష్ఠ గోరోచనము పసుపు లక్క మ్రానిపసుపు కావితాయి
నాగకేసరములు మోదుగ పువ్వులు శ్రేంకణము మట్టిచిగుళ్ళు జాజి మైనము తెల్లా
వాలు తులసి వన వీనిని దినుసుకొక్కొక ఆక్షప్రమాణముగ గ్రహించినూరి 4 గిం
కలు పాలుబోసి కషాయముకాచి యందు 2 ప్రస్థములు నూనెగలిపి మందాగ్నిలో
సక్వముజేసి ముఖమునందు లేపనముజేయుచుండిన వ్యంగము నీలిక. తిలకాలము
మాషము న్యచ్ఛము మొటిమలు పద్మినీకంటకము జంతుమణి వీనిని హరింపంజేసి
ముఖమునందు చంద్రునివంటి కాంతిని గలుగజేయు.

పరివర్తక లక్షణము.

శ్లో॥ మర్దనా త్పీడనాద్వాపి తథైవా న్యభిఘాతతః । మేధాచర్మ
యదావాయుర్భజతేసర్వతశ్చరత్ । తదావాతోపస్పృష్టత్వా
త్తచ్ఛర్మపరివర్తతే । మణేరథస్తా త్కోశస్తు గంధిరూపేణ
లంబతే । సవేదనం సదాహంచపాకంచ ప్రజతిక్వచిత్ । పరి

వర్తికేతితాం విద్యా త్సరుణాం వాతసంభవామ్! సకంఠాః
కఠినావాపి సైవ శ్లేష్మ సముత్థితా ॥

తా. మేఢ్యమును రుద్దుటచేగాని లేక బిసుకుటచేగాని అభిఘాతమువలనగాని వ్యానవాయువు బ్రహ్మాపించి చర్మమునందుజేరి చర్మమును వెనుకకు నీడ్చుటచే మేఢ్య కోశమువాచి మణిక్రిందగంటువలెనై వేలాడుచు పోట్లు మంటలతోగూడి యొక నొక ఘడు పండిన పరివర్తక మనంబడు ఇది వాతమువలన జనించిన పోట్లు గలుగు, కఫమువలన జనించియుండిన దురద కాఠిన్యము గలుగు.

సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ పరివర్తే ఘృతాభ్యక్తా సుస్వీన్నా ముపనాహయేత్ ।
త్రిరాత్రః పంచరాత్రంవా వాతఃస్థై శ్శాల్యలాదిభిః ।
తతోభ్యజ్య శనైశ్చర్మ వేశయే త్రీడయే స్మణిమ్ ।
ప్రవిష్టే చర్మణమణౌ శ్లేడయే దుఘనాహయేత్ ।
దద్యాద్వాత హరౌవస్తిం స్నిగ్ధా న్యన్నానిభోజయేత్ ॥

తా. పరివర్తకమునందు మేఢ్యమునకు ఘృతమును బూసి చెమటండిసి వాత హరమైన శాల్యాలములచే ది నిసములుగాని లేక 5 నిసములుగాని కట్టుగట్టి పిదప ఘృతమునుబూసి మేఢ్యమణిని చర్మములో మెల్లమెల్లగ బ్రవేశింపజేసి పిదప వాత హరములగు ద్రవ్యములచే కట్టుగట్టి వాతహరములగు ద్రవ్యములచే సిద్ధముజేయుబడిన ఘృతాదులచేవస్తికర్మంజేసి స్నిగ్ధకరమైన యన్నమును భుజింపజేయవలయు.

అవపాటిక లక్షణము.

శ్లో॥ అల్పీయసిం యదాహర్షా ద్బలా ద్గచ్ఛేత్త్రియంనరః ।
సాస్తాభిఘాతా దధవా చర్మణ్య ద్వర్తితే బలాత్ ।
మర్దనా త్రీడనా ద్వాపి శుక్రవేగ విఘాతతః ।
యస్యావ సాత్యతే చర్మ తాం విద్యా దవపాటికామ్ ॥

తా. నూత్నమైన యోనిధిద్రుమగల స్త్రీతో బలాత్కారముగ రతికేళించేలు టచేనేని లేక చేతిబెబ్బచేనేని బలాత్కారమువలన మేఢ్యచర్మము వ్యత్యస్తంబగు టచేనేని బిసుకుటచేనేని అమరుటచేనేని శుక్రవేగము నడ్డగించుటచేనేని మేఢ్య చర్మము భిన్నంబై పీడను గలుగంజేసిన అవపాటిక మనంబడు.

చి కి త్స.

శ్లో॥ స్నేహ స్వేదైరిమాంవైద్య శ్చికిత్సే దవపాటికామ్ ॥

తా. అవపాటికయందు స్నేహస్వేదోపచారముల జేయవలయు.

నిరుద్ధ ప్రకస లక్షణము.

శ్లో॥ వాతో పస్పప్తే మేధ్రేతు చర్మసంశ్రయతే మణిమ్ । మణి
శ్చర్మో తనద్ధస్తు మూత్రస్రోతోరుణద్ధిచ । నిరుద్ధ ప్రకసేతస్మి
న్మందధారమ వేదనమ్ । మూత్రం ప్రవర్తతేషంతో ర్మణిర్వి
ప్రియతేనచ । నిరుద్ధప్రకసంవిద్యా త్పరుజం వాతసంభవమ్ ॥

తా. వాతసంబంధమువలన మేధ్రపీడగలవాడైయుండ చర్మము వానిమేధ్ర
శిని మాసికొనుటవలన మూత్రమాద్యము నడ్డిగింపంబడి పోట్లు మంటలు లేకనే
దుబిండువులుగ మూత్రము వెడలిననిరుద్ధప్రకసమనంబుడు. ఇదివాతమువలనజనించు

చి కి త్స.

శ్లో॥ నిరుద్ధ ప్రకసేవాడిం తోహి ముభయతో ముఖమ్ ।
దార్వించ వాజతుకృతాం ఘృతాక్తాంసం ప్రవేశయేత్ ।
పరిషించే ద్వసాంమజ్జాం శింశుమార వరాహయోః ।
చుక్రతైలం తథాయోజ్యం వాతఘ్నద్రవ్యసంయుతమ్ ।
అహఃస్థ్నాలతరాం సమ్యక్సాడింగర్భే ప్రవేశయేత్ ।
భిత్వా నేవసంముక్త్యా సద్యఃక్షత వదాచరేత్ ॥

తా. నిరుద్ధప్రకసమునందు యినుము వెడరు లక్క అనువానిలో దేనిచేసేని
కశలాకును 2 ముఖములుగలదిగ జేయించి నెయ్యిబూసి లోన బ్రవేశింపజేయు
దానినోరునుచెరచి మొలలిపంది అనువానియొక్కక్రోవును మజ్జనువాతహగ
గ్నయుక్తముగ జేయబడిన చుక్రతైలమునుబోసి తవనంతరము నేవనియను నాడిని
లి మిక్కుటముగ స్థూలిం చియుండు నాడిని ఛేదించి గర్భములో బాగుగ బ్రవే
షింజేసి సద్యఃక్షోపచారములం జేయవలయు.

సన్నిరుద్ధ గుద లక్షణము.

శ్లో॥ వేగసంధారణా ద్వాయు ద్విహితో గుదసంశ్రితః ।
నిరుణధి మహాస్రత స్సూక్ష్మద్వారం కరోతిచ ।
మార్గస్య సౌఖ్యే తృప్తిః పురీషం తస్య గచ్ఛతి ।
సన్నిరుద్ధ గుదంవ్యాధి మేనంవిద్యా త్సుదారుణమ్ ॥

తా. మలమూత్రాదివేగము నడ్డగించుటచే గుదాశ్రితవాతము ప్రకోపించి గుదము నడ్డగించి గుదద్వారమును సన్నముగజేయు దానివలన మలము కడుకష్టముమీద వెడలు ఇదియు సన్నిరుద్ధగుద మనంబడు. ఇది కడుభయంకర మైనది.

చి కి త్స.

శ్లో॥ సన్నిరుద్ధ గుదేత్తైలై స్సేరోవాత హరైర్హితః ।
తథానిరుద్ధ ప్రకసే క్రియాపి కథితా హితా ॥

తా. సన్నిరుద్ధగుదమునంగు వాతనాశకర తైలసేచనమును నిరుద్ధప్రకసమునందు జెప్పబడిన సర్వక్రియలను జేయవలయు.

అహిపూతన లక్షణము.

శ్లో॥ శక్యస్మాత్ర సమాయుక్తే ధాతే పానే శిశోర్భవేత్ ।
స్విన్నేవా స్నానమానేవా కంఠారక్త కఫోద్భవా ।
తతః కంఠాయనాత్మిప్రం స్ఫోటా స్రావశ్చ జాయతే ।
ఏకీభూతిం వ్రణం ఘోరం తం విద్యా దహిపూతనమ్ ॥

తా. శిశువు మలమూత్రోత్సర్జనమును జేసినపిదపగుదమును కడుగకుండుటచే నేని చెబుటను దుడువకుండుటచే నేని స్నానముజేయించిన పిదప దుడువకుండుటచే నేని రక్తకఫములు ప్రకోపించి మరదనుగలుగజేయు. పిదప గోగుటచే కీఘముగ కురుపులుజనించి స్రావమునుజేయించుటచే వాకటితోనాకటిజేరి విస్తరించు. ఇదియు అహిపూత మనంబడు. (ఈభయంకరమైన గోగము తరుచుగ శిశువులకే జనించు.)

శంఖాది లేపము.

శ్లో॥ శంఖ సావీర యస్త్వాప్యైస్త్వైస్త్వైః కార్గ్యో హిపూతనే ॥

తా. శంఖము సురమరాయి ఆలిమదురము పీనినినూరి లేపనముజేసిన ఆహి పూతనము హరించు.

పటోలాది ఘృతము.

శ్లో॥ పటోల పత్రత్రిఫలా రసాంజన విపాదిపతమ్ ।
పీతం ఘృతం నాశయతి కృచ్ఛ్ర మప్యహిపూతనమ్ ॥

తా. చేతిపాట్లగు త్రిఫలములు రసాంజనము అనువానికల్కములతో ఘృత ముగలిపి కాచి పానముజేసిన కష్టసాధ్యమైన ఆహిపూతనము హరించు.

వృషణకచ్చ లక్షణము.

శ్లో॥ స్నానోత్సాదన హీనస్యమలో వృషణసంస్థితః ।
యదా ప్రక్లిద్యతే స్వేదా త్కండూ స్సంజాయతే తదా ।
కండూయనా త్తతః క్షుప్రం స్ఫోటా స్సాస్త్రివశ్చ జాయతే ।
పాహు ర్వృషణకచ్చాతాం శ్లేష్మర క్తప్రకోపజాత్ ॥

తా. స్నానము జేయునపుడు వృషణమలమును బాగుగ గడిగికొనకుండుట వలన వృషణములయందు మలముజేరి చెరుటవలన తేమగలచై మిక్కుటముగ దుర దను గలుగంజేయు. దానిని గోకినతక్షణముననే మరుపులు జనించి న్రావముగలుగు. ఇదియ వృషణకచ్చ మనంబు. ఇది కిఫర క్తమువలన జనించు.

సర్జాది లేపము.

శ్లో॥ సర్జాంబుకుష్మసేంధవసిద్ధార్థైః ప్రకల్పితో యోగః ।
ఉద్యత్తనేన నియతం శనుయతి వృషణకండుతీమ్ ॥

తా. సర్జరసము వట్టివేరు శౌంగల్వకోష్ఠ సైంధవలవణము తెల్లవాలు పీనిని యెల్లపుడు బూయుచుండిన వృషణములయందలి దురద హరించు.

కాసీనాది లేపము.

శ్లో॥ కాసీన రోచనా తుత్థ హరితాశ రసాంజనైః ।
అప్లుప్తే ప్రలేపోయగ ముష్కకండ్వహిపూతనే ॥

తా. అన్న భేది గోరోచనము మైలుతుత్తము హరిదళము రసాంజనము వీని నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి దురద అహిపూతనము హరించు

సూకరదంష్ట్ర) లక్షణము.

శ్లో॥ సదాహో రక్తపర్యంత స్వక్పాకీ తీవ్రవేదనః ।

కంఠానూష్టరకాలీచ సస్సా త్సూకరదంష్ట్ర)కః ॥

తా. చర్మము దాహాయుక్తంబై యెఱ్ఱనైపండి తీవ్రవేదన దురద వాపు లేక వ్రణముగలచై జ్వరయుక్తంబుగ నుండిన సూకరదంష్ట్ర) మనంబును.

రాజీవాది కల్కము.

శ్లో॥ రాజీవమూలకల్కః పీతో గవ్యేన సర్పిషా ప్రాతః ।

శమయతి సూకరదంష్ట్ర) ద్భూతం జ్వరం ఘోరమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱదామరగడ్డలకల్కముతో ఆవునెయ్యి గలపి ప్రాతఃకాలమున నెల్ల పుడుసేవింపుచుండిన సూకరదంష్ట్ర)మువలనగలిగిన భయంకరమైనజ్వరము హరించు.

రజ్యాది లేపము.

శ్లో॥ రజసిం మార్కవం మూలం పిష్టం శీతేనవారిణా ।

తల్లేపా ధృతి విసర్పం వారాహ దశనాహ్వయమ్ ॥

తా. పసుపుగుంటగలగరవేరు వీనిని శీతోదకముతోనూరి లేపనముజేసిన విసర్పము వరాహదంష్ట్ర)ము హరించు.

స్వరభంగ నిదానము.

శ్లో॥ వాతపిత్తే గతే జాతే స్వరభంగః ప్రజాయతే ।

ఏతదుక్తంతు పూర్వేణ వామదేవేన మానినా ॥

తా. వాతపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన స్వరభంగము గలుగు నని పూర్వమునందు వామదేవుడను మునీశ్వరుడు వచించెను.

ఏభీతకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధననిదానే] విభీతకకణాముండి సైంధవం తత్సమం స

మమ్ । గోమూత్రేణపిబేన్నిష్కం స్వరభంగప్రశాంతయే ॥

తా. తానికాయ పిప్పలిభోజితరము సైంధవలవణము పీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి నిమ్మమెత్తును గోమాత్రములోగలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించు.

ఆర్ద్రకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆర్ద్రకంభృంగగోరంట వచాబాహ్నిశ్చవవా
కుచీ । ఏలాచూర్ణం సమాంశేన ప్తలైకం వారిణాపిబేత ।
మాఘమాసే చతుర్థస్యా కృష్ణపక్షే ద్విసప్తకే । గాంధర్వో
జాయతే సమ్యక్కోకిలానాం స్వరో యథా ॥

తా. ఆల్లము గంటగలగర గోరింట వస మండూకబ్రహ్మ భావంచిత్తులు యేలకులు పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి 1 పలము ముష్టిదకములోగలిపిమాఘ బహుళచతుర్థశివనము మొదలు 14 దినములు త్రాగిన కంఠస్వరము గాంధర్వకోకిల స్వరములతో సమానంబగు.

సైంధవాది చూర్ణము.

శ్లో॥ సైంధవేంద్రయవంరాతౌ మరిచం చోష్ణవారిణా ।
పాయమే త్కర్షమాత్రంతు గళదోషప్రశాంతయే ॥

తా. సైంధవలవణము కొడిసెపాలమిరియాలు పీనిచూర్ణమును కర్షప్రమాణము వుష్టిదకములోగలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన స్వరభంగము హరించు.

శ్లో॥ కరంజబీజమజ్జాచ ద్వినిష్కం చోష్ణవారిణా ।
గళదోషహరంపానే పథ్యాం త్షోద్రకస యుతామ్ ॥

తా. క్రొనుగవిత్తులలోనిపప్పును 2 నిష్కములయెత్తునువుష్టిదకములోగలిపి త్రాగినను లేక కరక్కాయచూర్ణమును తేనెలోగలిపి నేవించినను స్వరభంగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధనార్ణవే] అభయంగంధకంక్షోద్రం నింబబీజంసమాంశ
కమ్ । గళదోషహరంలేహ్యం సక్షోద్రం పర్పటిరసమ్ ॥

తా. కరక్కాయ గంధకము వేపవిత్తులు పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి తేనెలోగలిపి నేవించినను పూర్వోక్తపర్పటిరసమును తేనెతోనేవించినను స్వర భంగము హరించు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ధాత్రీఫలరసైఃక్షీరైఃసానంస్యా త్వరభం
గనుత్ । త్రిమాసేవయేన్నిత్యం స్వరభంగప్రశాంతయే ॥

తా. పుసిరికపండ్లరసమును పాలలోగలిపిత్రాగిన స్వరభంగము హరించు,
స్వరభంగగోగనివారణార్థంబై శిశువడివయాషధమునుచిహుసములు సేవింపవలయు

వదనదుర్గంధ నిదానము.

శ్లో॥ కఫపిత్తే గళేజాతే వక్త్రే దుర్గంధసంభవః ।
తచ్ఛాంతర్థం వదిష్యామి బైషజ్యం లోకమోహనమ్ ॥

తా. కఫపిత్తములు ప్రకోశించి కంఠమునుజెందిన నోటదుర్గంధము గలుగు,
అది శమించుటకై ప్రశస్తమైన చికిత్సల వచించెద.

చి కి త్స.

శ్లో॥ సర్వసోమాతులుంగస్య సంయతో మధుసర్పిషా ।
తాలుదేశేప్రదేయశ్చ చూర్ణితం సైంధవం తథా ।
గోజలైః క్వధితం పథ్యా మిసిగుప్తకణాన్వితమ్ ।
వదనస్య దురామోదం నిరూంతి పటిలితమ్ ।
ధృతంచ కాంజికం దోషే షరితో భక్షయే త్సితామ్ ।
తథా కృతే భవేదాస్యే దురామోదానుమర్దనమ్ ॥

తా. మాదీఫలరసములో లేనెగాని నెయ్యిగాని కలిపి త్రాగినను సైంధవ
లవణచూర్ణమును తాలుప్రదేశమునంగునిచినను కరక్కాయలునదాప చెంగల్యకోష్ఠ
పిప్పిరి పీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములోగలిపి కాచి త్రాగినను నోటిదుర్గంధము
హరించు. లేకకలితో పంచదారగలిపి గంధూషముజేసిన నోటిదుర్గంధముహరించు.

కుస్తాది నటికములు.

శ్లో॥ గోఘూత్రే క్వాభయే క్కుష్ఠం వాలుకం సహరీతకే ।
పిష్ట్యా ధార్యావటిః శృత్వా ముఖదుర్గంధనాశని॥

తా. చెంగల్యకోష్ఠహతులబుడమకరక్కాయలు పీనిని చూర్ణముజేసిగోమూ
త్రములోగలిపి వండిచూరిమాత్రముజేసి నోటినునికొనిన నోటిదుర్గంధము హరించు.

లాజాది వటికములు.

శ్లో॥ లాజాజాతీఫలం పూగో మాక్షికంచ పిబేదను ।
శితతోయం పలార్థంచా ప్యాస్యదుర్గంధశాంతయే॥

తా. పేలూలు జాజికాయ పోకలు పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి భక్షించి వెంటడిగ ½ పలము శీతోద్ధకమును ద్రాగిన నోటి దుర్గంధము హరించు.

పులిపిర్ల విచారము.

శ్లో॥ వాతేన కఠినం వీతం జాయతే కంఠభేదనమ్ ॥

తా. వాతమువలన కఠినమై పచ్చగనుండు పులిపిర్లు జనించు.

చి కి త్స.

శ్లో॥ అశ్వత్థశ్యత్వచో భస్మ చూర్ణేన సమమిశ్రితమ్ ।
నవనీతం ద్వయో స్తుల్యం మర్ద్యం తేనవిలేపయేత్ ।
ఆననే గుడపార్శ్వే చ కటిస్థాః పిటికా జయేత్ ॥

తా. రావిచెక్కలబూడిదెక్కి త్రసున్నము పీనిని సమభాగములుగ గ్రహించివానికి సమముగ వెన్నగలిపి లేపనముజేసిన ముఖము గుడపార్శ్వము నడుము పీనియం దుండెడి పులిపిర్లు నశించు. (మఱియో నక్కపీటాకురసమును బూసిన పులిపిర్లు నశించు.)

ఛాయారోగ నిదానము.

శ్లో॥ ఛాయారోగం ప్రవత్యోమి వాతదోషాదిసంభవమ్ ।
ఉత్తమాంగస్య కేశేషు రక్తరూపం గ్రజాయతే ॥

తా. వాతాదిదోషమువలన శిరమునందలి వెంట్రుకలు రక్తవర్ణంబులైన ఛాయారోగ మనంబడు.

ఛాయారోగ చికిత్సలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్నవే]జపాపుష్పశతంహంతికృష్ణగోమూత్రలేపనాత్ ।
గుంజామూలఫలంచూర్ణం కంఠకారిఫలద్రవైః ।
తేనలేపనిహంత్యాశు ఛాయారోగంసుదుస్సహమ్ ॥

తా. 100 దాసానిపువ్వులను కరియాపు మూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించు. మఱియు గురిజవేరు గురిజవిత్తులు వీనిహార్దమను నేలములక పండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన ఛాయారోగము శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] భల్లాతకఫలద్రావై స్సృహితౌరయుతైర్జయేత్ ।
కుంకుమం మరిచం చార్ధం పిష్ట్యా తై లేనలేపనాత్ ।
పక్వాశైలం నిరూంత్యాశు లేపో జంబీరజద్రవైః ।
లాఠౌ భల్లాతకం ముస్తా కుష్ఠ గుగ్గులు సర్పిషా ।
విశంగేన సమంచూర్ణం పిబే చ్ఛాయాహరం పరిమ్ ॥

తా. జీడిపండ్లరసమును జెముడుతౌరయులో గలిపిగాని లేక కుంకుమపువ్వుల భాగము మిరియాలు శ్రీ భాగము యీగంటినినూరి నూనెతోగలిపిగాని నిమ్మపండ్లరసములో నూనెను గలిపి కాచిగాని లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించు. లక్క బియ్యము జీడిగింజలు తుంగముపైలు చెంగలవ్వికోస్తు గుగ్గిలము వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతితో గలిపి త్రాగిన ఛాయారోగము హరించు.

భల్లాతకాది లేపము.

శ్లో॥ [నిత్యవాఢీయే] భల్లాతకంకృష్ణతిలాః కంటకారిఫలం సమమ్ ।
పిష్ట్యా తండులతోయేన లేపశ్చాయాం వినాశయేత్ ॥

తా. జీడివిత్తులు నల్లపువ్వులు నేలములకపండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బియ్యపుకడుగుతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించు.

శ్లో॥ భల్లాతకంచ బృహతీ గుంజామూలం కటిల్లకమ్ ।
మధునా సహలేపేన ఛాయారోగం వినశ్యతి ॥

తా. జీడివిత్తులు ములకవిత్తులు గురిజవేరు కాకరవేరు వీనిని సమభాగములుగ నేనెతోనూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించు.

అరోచక లక్షణము,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభ క్రోధైర్మ
నోద్భూతనరూపగంధైః । అరోచకాస్యః పరిహృష్టదంత
కషాయనక్త్రవ్య । పతోనిలేన ॥

తా. వాతపితృ కఫసన్నిపాత శోకభయ అతిక్రోధ బాధములవలన అంధ చక్షు ము జనించు ఇది జనించినపిదప మనోవేదన అన్నాదిరూపకమైన దౌర్వ్యముగో గలుగు. మఱియు అరుచి వాతజనితంబై యుండినదంతములు పులిసినట్టుగ నోరు వగరుగ నుండు.

చి కి త్స లు.

శ్లో॥ కుష్ఠసావర్చలాజీర శర్కరా మరిచంబిడమ్ |
ధాన్యైలాపద్మశోశీర పిప్పల్య శ్చందనోత్పలమ్ |
లోధ్రోతేజోవతీపథ్యా తూషణం శయనాగ్రజమ్ |
ఆర్ద్రదాడిమనిర్యాస స్సాజాజీ శర్కరాయతః |
సత్రైలనూషీకాస్యోతే చత్వారః కబళగ్రహాః |
చతురో గోచకాః ఘ్నంతి వాతాద్యేకజ సర్వజాః ||

తా. చెంగల్యకోష్ఠ సావర్చలవణము జీలకఱ్ఱ మిరియాలు విడాలవణమువీని న సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార ఆవనూనె లేనె అనువానిని సమ ముగగలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి ప్రాతస్నాయంతాలములయందు రేగుబండంత * కబళముజేసిన వాతారోచకమును దనియాలు యేలకులు తామరదుంపలు నట్టివేరు పిప్పర్కు శ్రీగంధము నల్ల కలువగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార ఆవనూనె లేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కబళము జేసిన పిత్రారోచకమును బొద్దుగపట్ట వెమ్మడుచీగ కరక్కాయ శొంఠి పిప్పర్కు మిరియాలు యవతొరము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార ఆవనూనె లేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత ప్రాతస్నాయంతాలముల కబళముజేసిన కఫారోచకమును జీలకఱ్ఱ చూర్ణముజేసిన యం దల్ల పురసము దాడిమపండ్లరసమును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు పంచదార ఆవనూనె లేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కబళము జేసినను సన్నిపాతారోచకమును హరించు.

శ్లో॥ శమయతి కేసరమరుచిం పలవణఘృతమాశు మాతులుంగస్య |
దాడిమచర్వణముఖ వాచరకో రుచికారిసూచియామానః |

తా. మాధీఫలకేసరములు సైంధవలవణము పీనినిసమభాగములుగ చూర్ణము జేసి అంగు తగుమాత్రము నెయ్యిగలిపి ప్రాతస్నాయంకాలములయందు భక్షించినను లేక పుల్లదాడిమగింజల బాగుగనమిలి భక్షించినను అరుచి శీఘ్రముగ నశించునని చరక సంహితయు దుదహరింపబడి యున్నయది.

శ్లో॥ శర్కర దాడిమం చాథ ద్రాక్షా ఖర్జూరమేవచ ।
కేసరం మాతులుంగస్య సింధునా మధునాపివా ।
ఆస్యవైరస్య శమనం భక్షయే తర్క్ష సమ్మితమ్ ॥

తా. దీప్రదాక్ష ఖర్జూరము మాధీఫలకేసరములపీనిని సమభాగములుగదంచి అందు శర్కర దాడిమపండురసమువైచి సైంధవలవణమునైనను తేనెనైననుగలిపి రేహ్యపక్వముగ వండి అందొకర్షమును నేవించిన అరుచి హరించి జిహ్వకు రుచి గలుగు.

శ్లో॥ విడంగచూర్ణం కర్ణైకం ట్నైదై శృతుర్నైర్నైర్మయమ్ ।
అసాధ్య మపి సంహన్యా దరుచిం వక్త్రీధారణాత్ ॥

తా. 1 కర్షము వాయువిడంగముల చూర్ణమునందు 4 కర్షముల తేనెగలిపి కొంచెముకచ్చచేసి గట్టియైనపిదప రేగుబండంతమాత్రముజేసి యందొకమాత్రము పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సాధ్యమైన అరుచి హరించు.

శ్లో॥ సితా వ్యోమ కపిత్థానాం చూర్ణం ట్నైదేణ తద్వటీమ్ ।
సర్వారోచకశాంత్యర్థం ధారయే ద్వదనాంబుజే ॥

తా. శొంతి పిప్పలి మిరియాలు పీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు శర్కర వెలగపండుగుజ్జ తేనెగలిపి పక్వముగవండి మాత్రముజేసి పుక్కిట నునిచి కొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సమస్తమైన అరుచులు నశించు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారాచారభోగవిహార పాఠీణనిధి
మామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య నామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోధూపణనీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే త్కుద్రోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపానయంతం ద్వావింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— త్రయోవింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ బాలచంద్రకళామాళిం భుజగేంద్రవిభూషణమ్ ।

తారకం సచ్చిదానందం లింగమూర్తి మహం భజే ॥

తా. బాలచంద్రుని శిరమున ధరించినవాడును సర్పములే యాభరణములుగ
గలవాడును జగత్తును ధరింపజేయువాడును సచ్చిదానందమాపుడును లింగస్వరూపు
డునగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।

వయ్యోమి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునను చంద్రుడై బసవరాజుని పే
ర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీ
గ్రంథముయొక్క త్రయోవింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

విషనిదానము.

శ్లో॥ [[బ్రహ్మగారుడే] అనేకవిషజీవానాం చూర్ణంముఖమైర్య

తమ్ । మిశ్రితంసఖధరతైశ్చలోహద్యం చూర్ణసంచయమ్ ।

కృత్రిమంతునిషంఖ్యాతం పక్షమాసా ద్విబాధతే । ఆలస్యం

కురుతేజాడ్యం కాసశ్వాసబలక్షయమ్ । రక్తస్యావోజ్వర

శ్లోభా పీతచక్షుశ్చలక్షణమ్ ॥

తా. అనేకవిషజంతువులు ముఖమునందు విషము గల సర్పాదిజంతువిషము
లు గోళ్ళు దంతములు లోహములు మొదలగువానిచూర్ణాదు లన్నాదులతోడ గలిపి
యొసంగుటయ కృత్రిమవిషమనంబడు. ఇది 15 దినములకుగాని 1 మాసమునకు
గాని విషమెక్కి బాధించును. దానిలక్షణము లెన్ని యనిన-ఆలస్యము జాడ్యము

దగ్ధ వుబ్బసము బలక్షయము రక్తస్రావము జ్వరము శరీరమునండు వాపు నెత్రముల
యందు పసుపువర్ణము అనునవియ.

భీమరుద్ర రసము.

శ్లో॥ మృతం స్వర్ణం శుద్ధసూతం శుద్ధంవై హేమమాక్షికమ్ ।
త్రయాణాం గంధకం తుల్యం మర్ద్యం కన్యాద్రవైర్ద్ధినమ్ ।
తచ్చుష్కం సనిత డౌద్రం మామైకం లేహయే త్పదా ।
వహిమూలం శృతం టీరై రనుస్యాద్ధరనాశనమ్ ।

తా. సర్వమాక్షికము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము యీ
మాటికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి కలబాధరసముతో 1 దినము మర్దించి
నీడనెండించి మామప్రమాణము ఘాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార తేనె
అనువాయునుపానముతోడ సేవించి వెంటడిగ పాలలో చిత్రమాలమును వైచి
కాచిత్రాగిన కృత్రిమవిషము నివర్తించు.

శట్వాది యోగము.

శ్లో॥] మాధవనిదానే] శటీ పుష్కరమూలంచ పాచ్యం పారావ
పిత్తకమ్ । తత్ప్రిభే చ్చీతలం పానే గరత్యష్టాజ్యరాపహమ్॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము పావురపిట్టచేసు పీరిని సమభాగము
లుగవండి శీతోదకముతో ద్రాగిన కృత్రిమవిషములు దప్పి జ్వరము నివర్తించు.

అభయాది వటికములు

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] వృషభూనిబపత్రాశి పటోలాచపలమ్ ।
త్రోమే చాష్టగుణేక్వాథం పాదశేషం సమాహరేత్ ।
క్వాఃతుల్యం ఘృతగవ్యం ఘృతార్థ మభయారసం ।
ఘృతశేషం పచేత్సర్వం పానా ద్విషహరం ఘృతం ॥

తా. అడ్రసము నేలవేయి చేగుపాట్లము పీనిరి దినుసుకు పలిమెయిచొప్పున
దంచి 24 పలము లుదకముబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకొని దానికి సమముగ
ఆవునెయ్యి ఆవునేతికిసమముగ కరక్కాయలరసము గలిపి చిక్కగ వండి సేవించి
చిన విషవోషము నివర్తించు.

సర్వాక్షియోగము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సమూలపత్రాం సర్వాక్షిం జలేన క్వధితాం
పిబేత్ | నరమూత్రైశ్చవాపిష్టాం పిబేత్సర్వగరాపహా ||

తా. సర్వాక్షి సమూలమును దంచియుదకములతోవైచి కషాయముకాచిత్రా
గినను లేక సర్వాక్షిని నరమూత్రముతోనూరి త్రాగినను సర్వవిషములు నివర్తించు.

విషచికిత్స.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] న్యగ్రోధో రజసికుష్ఠం పిష్ట్యాజ్యంగృహధూ
మకం | తంశులీయకమూలేన కర్షంగరసారంపిబేత్ ||

తా. మజ్జి పసుపు చంగల్యకోస్తు కరుసూపము చిత్రిచేరు వీనినిసమభాగము
లుగ నూరి కర్షప్రమాణమును నేతిలో గలిపి నేవించిన విషవోషము నివర్తించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శిరీషర మేఘనాదంచ సనసితసమన్వితం |
భల్లాతకం విషం హంతి లేపనేన ఊణా ధృనిం ;

తా. దిరిసనము చిత్తి జీడి వీనిని సమభాగములుగ నూరి వెన్నలో గలిపిలేప
నము జేసిన విషము నిశ్చయముగ ఊణకాలములో నివర్తించు.

కుక్కకాటునకు చికిత్సలు.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] గుడ్డతైలార్కదుగ్ధస్య లేపశ్శ్వానవిషంహ
రేత్ | పిష్ట్యామామార్గమాలంతుకైకైకంమధునాలిహేత్ |

శ్వానదప్పవిషం హంతి లేపా త్కుక్కుటవిష్టయా |

తా. బెల్లము నూనె జిల్లేమపాలు వీని నేకముజేసి లేపనముజేసినను కర్షప్ర
మాణము పుత్రరేణువేళ్ళనునూరి లేనిలోగలిపి భక్షించినను లేక కరచిన స్థలమున
కోడి పిత్తమును లేపనము జేసినను వెట్టికుక్క (నక్క) విషము నివర్తించు. (గొడ్డు
కాకరగడ్డను 40 దినములు నేవించినను లేక మ్రోగ భోడతరము వీనిరసములో 3
నూనెబొట్లు గలిపి 40 దినములు త్రాగినను వెట్టికుక్క నక్కవిషములు నివర్తించు.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నింబకుటజబీజాని చందనాం బుడకేస
రం | షీరైః పిష్టం నిరంత్యాశు శ్వానమాణ్డాలజంవిషం ||

తా. వేపవిత్తులు కొడిసెవిత్తులు చందనము తామరగరులు వీనిని పాల
నూరి త్రాగిన కుక్కకాటు (నక్కకాటు) పిల్లికాటుశీఘ్రముగ నివర్తించు. (పి
లము వెంట్రుకలను మంగలములోవైచి మసిజేసి దానిలో నూనెగలిపి త్రాగి
లేక శరీరమునకు కాకరామరసము బూసికొని స్నానముజేసినను వెత్రికుక్క నక
విషము నివర్తించు) కుక్కనక్క విషములయం దొకవత్సరమువరకు సప్తిడివ
కమును భుజించుటయే గాక స్త్రీసంగము ఆవాలు మామిడికాయ అనువా
వర్జింపవలయు.

మూషకవిష చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిలా తాళకకుష్ఠం చ భావ్యం నిర్గుండిజద్రవై
పానం మూషకదష్టానాం దంతతీవ్రవిషం హరేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన తాళకము చంగల్యకోష్ఠు వీనినివావి
కురసములో నూరి భావనజేసి త్రాగిన యెలుక కాటు శీఘ్రముగ నివర్తించు.

శ్లో॥ చించాఫల సమాయుక్తం గృహధూమం ఫలార్థకం ।

పురాణాజ్యేన సప్తాహం లిహేదాఘ్నివిషం హరేత్ ॥

తా. చింతగింజలు కరుధూపము యీ 2 ని నూరి $\frac{1}{2}$ పలము ప్రాతఃనేతిత
గలిపి భక్షించిన యెలుక గాటు హరించు.

శ్లో॥ శిరీషకుసుమం తక్తై ర్వత్సనాభయతం పిబేత్ ।

విషం మూషకదష్టానాం శమ మాప్నోతి తత్క్షణాత్ ॥

తా. దిరిసెనపుపువ్వు శుద్ధిజేసిననాభివీనిని చల్లతోనూరి త్రాగిన యెలుక
గాటుక తక్షణము నివర్తించు. (మఱియు వెంట్రుకలను ప్రాడుగజేసి మడిచే
జిల్లేడుపాలలో 7 మార్లు తడిపి చుంచెలుక కరచిన స్థలమున గాల్చి దానిపై జిల్లేడు
చెక్కపొడి నద్దిన చుంచెలుక గాటు నివర్తించు.

శ్లో॥ తోయై ర్వా నాగరం నన్యం పిబే ద్వా మృతసైంధవం ।

అర్కదుత్తూర మూలంవా జలపానే విషాపహం ॥

తా. కొంత నుడకముతోనూరి నన్యము జేయించినను లేక శుద్ధిజేసిననాభి
సైంధవలవణముతోనూరి త్రాగించినను లేక జిల్లేడు పుష్పేత్త వీనివేరు నుడకము
తో నూరి త్రాగించినను విషము నివర్తించు.

వృశ్చిక విష చికిత్స.

శ్లో॥ కాకజంఘ్రియ మూలంచా ప్యార నాశేన పేషయేత్ ।
పానాద్వ్య లేపనా చ్ఛైవ విషం వృశ్చికజం హరేత్ ॥

తా. వెలుమసంధిపేరును కలితోనూరి త్రాగినను లేక దానిని గంధము దీసి
కరచినస్థలమున లేపనముజేసినను తేలువిషము నివర్తింతు. (మఱియు తంకేడుకొంజు
రసమును త్రాగిన తేలు గరచుటచే గలిగిన రక్తవమనము నివర్తింతు.)

ప్రభావతివటికములు.

శ్లో॥ హరిద్రానింబప్రతాణి పిప్పలీ మరిచానిచ । విశంగం భద్ర
ముస్తాచి జీరకం విశ్వభేషజమ్ । చిత్రకం సైంధవం కుమ్భం
విషంపాతా హరీతకీ । ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ
పేషయేత్ । చణప్రమాణ వటికా శ్చూరూ శుష్కా శ్చ
కారయేత్ । ఏకాముష్ణోదక్తైఃపీత్వా విషూచీచప్యటోహతి ।
లూతవిస్ఫోటభేదంచగోమూత్రేణవిలేపయేత్ । అష్టాత్రకేణ
సేవేతసర్పదష్టవిషంచారేత్ । మహార క్రప్రవా హీతుశ్రీగంధే
న సమంపిబేత్ । అర్కక్షీరయుతంలేప్యం వృశ్చికాది విషం
హరేత్ । హంతిపుష్పంచ పటలం రంభాకందరసాన్వితమ్ ।
కాకమాచీరసైఃపీత్వా తిమిరాణి వినాశయేత్ । నీలికాయా
రసైర్యుక్తారక్తాంగత్వంవినాశయేత్ । గుడేనమిశ్రితంభుక్త్వా
వాతరోగంవినాశయేత్ । భృంగరాజ రసైఃపీత్వా శిరసో
దాహానుద్భృతమ్ । తండులోదక సంమిశ్రం కాసకృచ్ఛ్చ
వినాశయేత్ । గోమూత్రేణయుతంపీత్వా స్త్రీహరోగంవినా
శయేత్ । ఛాగక్షీరసమాయుక్తంవటికాంచాశ్వగంధికామ్ ।
పీత్వా ముండలపర్యంతం రాజయశ్కువినాశనమ్ ।

తా. మ్రానిపసుపు వేసాను పిప్పలి మిరియాలవాయువిడంగములు భద్రము
స్తైలుజీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమాలము సైంధవలవణము చంగల్వొళ్ళు అతివసచిరుబాద్ది
కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి మేకపంచితముతోనూరి

సేనగింజంత మాత్రలజేసి నీడవెండించి యంనొకదాని నుష్టోదకముతో నేవించిన విషూచియు ఆవుపంచితముతో జూది లేపనముజేసిన లూత విస్ఫోటకవ్రణములను 8 మాత్రలచల్లతో నేవించిన పాముకాటును చందనానుపానముతోడ ద్రాగిన మిక్కుటముగ రక్తము గారుటయు జీలేడ:పాలతో జూది లేపనముజేసిన తేలు మొదలగువాని విషములను ఆరటిగడ్డరసముతో జూది నేత్రముల కంజనమువేసిన కంటి పువ్వులును పొరలును కాచియూరురసానుసానముతోడ నేవించిన తిమిరతోగంబులును నీలియాకురసముతోడ నేవించిన సర్వాంగము రక్తము స్రవించుటయు జెల్లముతోడ నేవించిన చాతతోగంబులును గుంటగలగ రాసు రసానుసానముతోడ నేవించిన శిరము మండుట (తలనొచ్చుటయు) చిత్తియాసు రసానుసానముతోడ నేవించిన కష్టసాధ్యంబు లగు దగ్గులును ఆవుపంచితముతోడ నేవించిన ప్లేహతోగంబును మేక పాలలో పెన్నేరుగడ్డమార్చును యీయాషధమును గలిపి 1 మండలమువరకు నేవించిన రాజనుష్కయు నవర్తించు. (మఱియు నీ ప్రభావతికటికములు లేలు పాము విషముల హరింపజేయుటయందు ప్రకృతంబు.

పులికోను చికిత్స.

క॥ వెలగయు నావయు ముద్దగఁగ గలయఁగ మర్దించి యదియు భాదము నేచు! న్నిలలో చునుజులఁ గలుచిన । పులికోనుల విషము విటిగి పోవు మహాతృప్తి ॥

తాటిజెట్టికి చికిత్స.

గీ॥ ధారుణీచక్రమందునఁ దాటిజెట్టి । గొట్టెపామును మనుజులఁ గుట్టెనేని! తెల్లచాటియ డకపెట్టి తేటసీరు! ద్రాగి యదిగొట్ట వలయును దస్థలమున ॥

వీషప్రతివిషములు.

పీ॥ ఊడుగ గన్నేర్ల కోగిఁ గరక్కాయలు పొత్తిగడ్డయు సొంటి పొందుమీఱు । జీడిగింజదలఁపఁ జెలఁగి మోదుగుపువ్వు ధరజెముడుపాలకుఁ దంగెడాకు । ముసిడికి నేరేడు మొగిలి చెక్కయుఁ బొంతుఁ గర్పూరమునకును గలగరాకు । నేరేడు పండ్లకు సెటిమగ్ధమావకు నుసిరికపప్పు దా నుచితముగును । దేసె కాజ్యమునకు ధీరత నుదకంబుఁ జిక్కుఁ దమ్మలమునఁ

జింతపండు । తాకినజీడికిఁ దగదూలకోవిల యమ్మెత్తవెట్టి
దా నుడుగువిధము । తామరచూర్ణము తగఁ బుల్ల సావిలి
పరఁగ నాక్షణమునఁ బచ్చికడుగు । తింత్రిణీఫలమునఁ దిల
కింపఁ పసుపును బెరుగుకు వేసిళ్ళు పెట్టమేలు । మామిడి జిఠ్ఠికి
మహినారికడపాకు క్షిరము సున్నమునకుఁ దిప్పతీఁగఁ । తెలివ
పిండికి నూనె తేటయటుకులునగు సైంధవలనణంబు సరస
నుగును । సొంటిపిప్పళ్ళకు సారిదిమిర్వాలుకు గ్రూలాటికడు
గునుగ్రోలగుణము । కడఁగియనుములకెల్లగంధంబుసిద్ధంబు
దూలింపదేగడకుఁ దున్నుచెక్క । పెసలు బెల్లమానకుఁ
బసచల్లగుమ్మడి యఱుఁగవికూటికి నావయండు । నూనె
యింగువకోప్పగానఁ గేతకిరసం బడవిబీరకు స్తలమరి
యుండు । వత్సనాభులకెల్లవరుసతోనాచిట్టి వెసఁజేతరాసికి
విరిగినార । కందకుదమలపాకందమైవిలసిల్లు । బసనపంటికి
సొంటిబాగునాను । గనకబీజములకుఁ గడునిమ్మరసమును
జీలకఱ్ఱనిడుండు చెన్నుమీఱఁ । గడునిమ్మపండ్లకు ఖర్జూర ఫ
లములు పొసఁగ సున్నమునకు బసుపుశుద్ధి । నారికేళము
నకు నలవరిబియ్యంబు మొనసి నువ్వులకెల్ల మొగలిరసము ।
జిల్లేడుపాలకు జొంచలిసిలాకు పాపాణములకెల్ల బత్తిగింజ ।
నల్లనుందుకు సొంటి యల్ల బు సిద్ధంబు బలురక్కసికి నెల్ల
నులిమిడాకు । నేతికిఁ బులిచల్ల నేక్కుతో సంఘ్న జిల్లకు
ద్రాగుడు జిల్లగింజి । లనుచు శుగ్రవిషంబుల నవనినడఁచుఁ ।
జెలఁగుచును నిర్విషంబులఁ జెప్పి రిట్లు । సిద్ధసారంబులందు
దాఁ జెలువ మైన । వైద్యశాస్త్రంబులందుల వరుసఁదెలిసిః

సర్వదప్తలక్షణము.

శ్లో॥ [[బహుగారుడే] భ్రాంతిర్మూర్ఖాతిసారశ్చ శూలంవాంతిశ్చ
కంపనమ్ । కాశశ్వాసాతీవ్రదాహోలక్షణంగద్గదస్వరః ।

తా. భ్రాంతిమార్గం అతిసారము శూలవాంతి వణుకుకాసశ్వాసములతీవ్రమైన దాహము హీనస్వరము యీలక్షణములవలనపాముగరచినదని తెలియవలయు.

పుత్రజీవియోగము.

శ్లో॥ పుత్రజీవీ ఫలే మజ్జా శీతతోయేన పేషయేత్ ।

లేపనే చాంజనే పానే నన్యే సర్వవిషాపహమ్ ॥

తా. పుత్రజీవికాయలలోని గుజ్జాను శీతోదకముతోనూరి లేపనముజేసినను సేత్రముల కంజనముజేసినను లేక ద్రాగినను లేక నన్యము జేయించినను సర్వసర్వ విషములు హరించు.

విషహర చికిత్సలు.

శ్లో॥ స్థావరం జంగమం చైవ కృత్రిమం యోగజం తథా ।

నిష్కూచాత్రం ససందేహో కాలదప్తోపి జీవతి ॥

తా. స్థావర జంగమ కృత్రిమ విషములయం దొకనిష్కూచము పుత్రజీవి లేపనమును ప్రతిదినమును నేవినపుచుండిన సర్వమైన పాములకాటు నివర్తించుటయేగాక కృష్ణసర్పాదులకాటును నిస్సంశయముగ నివర్తించు.

శ్లో॥ ముసలీటంకణం పానే కాలదప్తోపి జీవతి ।

కటుకా ముసలీమూలం పబేత్తోయం విషాపహమ్ ॥

తా. నేలతాటిగడ్డరసములో వెలిగారముగలిపి త్రాగిన కృష్ణసర్పపట్టుడైనను జీవించు లేక చేరువీరవేళ్ళు నేలతాటిగడ్డలు వీనినినూరి రసముదీసి త్రాగిన సర్పవిషములు హరించు.

శ్లో॥ జలేన లాంగలీకంద నన్యే సర్వవిషాపహమ్ ।

వారిణా టంకణం వీత మథ వార్కన్య మూలకమ్ ॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ మదకముతోనూరి నన్యముజేయించినను లేకతుంగగడ్డలు వెలిగారము వీనినినూరి త్రాగినను జల్లేడువేరుచునూరి త్రాగినను సర్పవిషములుహరించు. లేక నేలగుమ్మడువేరుగంధమును భక్షించిన వేరులేనిపాములవిషముహరించు లేక పాపరవేళ్ళరసముగాని యీశ్వరచెట్టుసమూలరసముగానిలేక చిత్తివేళ్ళరసముగాని త్రాగినవిషములునివర్తించు. కాసగడ్డలు బిళ్ళలుగదరిగి జల్లేడుపాలలో 7 మార్లు భావనజేసి నీడనెండించి చింతగింజంతభక్షించిన సర్పవిషములుహరించు.

శ్లో॥ ఇతి సర్వవిషాదీనాం సర్వస్థానగతే తథా ।

గోక్షీరై రజసిక్వాభం పిబే త్సర్వవిషాపహమ్ ॥

తా. ఆవుపాలతో పచ్చిపసుపుగలిపి కషాయముకాచి త్రాగిన సర్వస్థానముల జెందియుండు పాము మొదలగువాని విషము హరించు.

శ్లో॥ గోమూతై ర్నరమూతై ర్వా పురాణేన ఘృతేనవా ।

హరిద్రా పానమాత్రేణ విషంహంతి చరాచరమ్ ॥

తా. పచ్చిపసుపుపాడిని గోమూతముతోగాని నరమూతముతోగానిప్రాతః సేవితోగాని సేవించిన స్థావర జంగమాది సర్వవిషములు హరించు.

శ్లో॥ అశ్వగంధా మేఘనాదో గోమూత్రే మహిసాక్షికమ్ ।

గృహధూమయతం లేపో శివకంఠవిషాపహమ్ ॥

తా. పెన్నెరుగడ్డ చిట్టివేరు మహిసాక్షి గుగ్గిలము కరుణూపము వీనిని ఆవు పంచితముతోనూరి లేపనముజేసిన కాలకూటవిషముగూడ హరించు.

శ్లో॥ పంచాంగ మశ్వగంధాయాః ఛాగమూత్రేణపేషయేత్ ।

లేపపా స్వేహసం దేహకో గోనసా విషనాశనమ్ ॥

తా. పెన్నెరుసమూలమును వేకపంచితముతోనూరి లేపనముజేసిన దాసరి పాము గరచినవిషము నిశ్చయముగ హరించు. (మఱియు అమావాస్య ఆదివారము నాడు భూతాంతరకపువేరునుజెచ్చి దాచి పాముగరచినచో గంధముదీసి అందు కి నూనెబొట్టుగలిపి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించు.)

శ్లో॥ కర్కటీయూలలేపేన సర్పదష్ట స్పృశే భవేత్ ॥

తా. ఆగాకర వేరును లేపనముజేసిన సర్పవిషము హరించు.

శ్లో॥ అలాబు బీజంచ కరంజ బీజం కోశాతకీ బీజ శిరీషబీజమ్ ॥

గోమూత్రపిష్టం వుమేతదిష్టం పానాదినా సర్వవిషాపహమ్ ॥

తా. చేదానుగపువ్వులు క్రానుగచిత్తులు చేతిరెక్కెత్తులు దిరిసెనపువ్వులు వీనిని సమభాగములుగ నావుపంచితముతోనూరి ఆవుపంచితములో నేగలిపి త్రాగిన సర్వమైన పాములవిషము నివర్తించు.

శ్లో॥ శ్వేతార్కమూలం కుటజస్యమూలం కోశాతకీహింగువచా
సమేతమ్ । అజేనమూత్రేణ కటుత్రయంచ పిష్టంవిషంహం
త్యపికాలకూటమ్ ॥

తా. తెల్లజిల్లేడు వేరు కొడిసెపాల చేనుచీరవిత్తులు యింగుళ వసత్రికటుక
ములు వీనిని సమభాగములుగ మేకపంచితముతో నూరి మేకపంచితముతోనే గలిపి
త్రాగిన కాలకూటాది సర్వవిషములుహరించు (800 కరక్కాయలభక్షించిన సమస్త
మైన పాములవిషము హరించు.)

నేత్రాంజనము.

(కుండడుపండ్లొకభాగము ముంగవిత్తులు 4 భాగములుమిరియాలు $1\frac{1}{2}$ భాగ
ము వీనిని నిమృతపండ్లరసముతో ముద్దించి కణికలుజేసి కలితోగాని నిమృతపండ్లరస
ముతోగాని చాది కన్నులకు బెట్టిన సర్వమైన సాయులవిషము సుఖజన్నులు నిశ్చయ
ముగ హరించు.)

కం. సకలునకుఁ దక్షకునకును । బ్రకటముగ ననంత్రునకును బద్ధ
కునకు వా! సుక శంఖపాల కర్కోటక ఘనపద్మలకు నాద
టను విచరింతున్ ॥

అష్టస్థానిదాన తద్వీజాక్షరౌషధంబులు.

(అదివారమునాడు గరచినపాను ఆనంతు డనంబడు. అది గరచినచోట
దాపల నిషఘండును. కావున మిగాలుమీద ఆ ఆ ఆ అనుయక్షరములవ్రాసి
“అనంతహేలి హేలివిజయా విజయాయ స్వాహా” అనుమంత్రముతో నభిమంత్రిం
చిన విషముదిగు. మఱియు నీమంత్రముతోడనే ఘృష్ణను నూనెను మంత్రించి త్రా
గించిన నాదివారమునాడు గరచిన ఆనంతుడనే పామువిషము దిగును. సోమవార
మునాడు గరచినపాము వాసుకి యనంబడు. అది గరచినచోట దాపల నిషఘం
డును. కావున మోకాటకీసుమీద ఆ ఆ ఆ అను యక్షరముల వ్రాసి “వాసుకి
వాసుకి వాసుకి హేలి హేలి విజయాయస్వాహా” అనుమంత్రముతో మోకాలుమీద
దిగమంత్రించి 5 కరక్కాయలచూర్ణములతో నెయ్యిగోపి మంత్రించి త్రాగించిన
సోమవారమునాడు గరచిన వాసుకియనుపామువిషము దిగును. మంగళవారమునాడు
రచినపాముపేరు తక్షకు డనంబడు. ఇది గరచినచోట వెలుపట విషఘండు.

కావున కంఠస్థానమునందు లి లి లి అను బీజాక్షరములను వ్రాసి “తక్షక తక్షక తక్షక హేలి హేలి హేలి విజయా స్వాహా ఫట్ స్వాహా దిగు దిగు ఓంగురుప్రసాదమ్” అను మంత్రముతో మంత్రించి వేష్టాకును దాని చెక్కును నూరి రసము దిసి పైమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగించిన మంగళవాగము నాడు గరచిన తక్షకకుడనే పాము విషము దిగును. బుధవారమునాడు గరచిన పాము కర్కోటకు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున నాభిస్థానమునందు హః అను యక్షరమును వ్రాసి “కర్కోటకా హేలి హేలి విజయా విజయా స్వాహా ఓంగురుప్రసాదమ్” అని నాభిమందు దిగమంత్రించి వుప్పు మిరియాలు అనువాని నూరి నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన బుధవారమునాడు గరచిన కర్కోటకుడను పాము విషము దిగును. గురువారమునాడు గరచిన పాము పద్మకుడనంబడు. అది గరచినచోట వెలుపట విషముండును కావున ఆ ఆయు బీజాక్షరమును తొమ్మిదవ్రాసి “పద్మాభ్యా హేలి హేలి విజయా స్వాహా దిగు దిగు ఓంగురుప్రసాదమ్” అని తొమ్మిద దిగమంత్రించి పెన్నేరుగడ్డరసము నభిమంత్రించి త్రాగించిన గురువారమునాడు గరచిన పద్మకు డను పాము విషము దిగును. శుక్రవారమునాడు గరచిన పాము మహాపద్మకుడనంబడు అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున కంఠమున ఆ అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి “మహాపద్మకా హేలి హేలి విజయా స్వాహా” అను మంత్రముతో కంఠమున దిగమంత్రించి స్రావించితప్పండును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శుక్రవారమునాడు గరచిన మహాపద్మకుడనే పాము విషము దిగును. శనివారమునాడు గరచిన పాము శంఖపాలకు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున నేత్రముమీద ఓం అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి “శంఖపాల శంఖపాల హేలి హేలి విజయా స్వాహా” అను మంత్రముతో నేత్రములపై యభిమంత్రించి బెల్లమును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాడు గరచిన శంఖపాలకు డు పాము విషము దిగును. శనివారము బ్రాద్ధగూకగా గరచిన పాము సకలు డనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున నడితల మీద ఓం అను బీజాక్షరమును వ్రాసి “మరి మరి హిరి హిరి విజయా విజయా స్వాహా” అను మంత్రముతో నడితలమీద మంత్రించి నెయ్యి అనుపకట్టు బెల్లము అనువాని నేకముజేసి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాడు బ్రాద్ధగూకి గరచిన సకలు డవు పాము విషము దిగును. ఇటుల బ్రహ్మ గారుడమ నే శాస్త్రమునందు అష్ట ఫణినిదానంబులు తద్బీజాక్షరౌచధంబులు జెప్పబడియెను. బీజాక్షరము వ్రాసిన చోటనే మంత్రించవలయు.)

సర్వపాములకాటుకు మంత్రము.

శ్లో॥ లఘో నాగో నాభో విక్షబాఠో బోడాతేఠో జానిజింటి పిరి
కావో నన్నోకాటూ టూరేనో జ్యాణేతో జాతి ఈశ్వర
పార్వతిం కనో కోటికోటిఆజ్ఞ ।

ఊరికిను త్తిరాన వుమ్మిరిపర్వతం పర్వతంమీదచెట్టు చెట్టుక్రిందపుట్ట పుట్టలో
800 ముచ్చుతేళ్ళు 400 నల్లతేళ్ళు 500 యెఱ్ఱతేళ్ళు 600 ఆకుతేళ్ళు అందులో
నొకతేలు నిపైపుట్టు నీరైదిను మీగురువునల్లెరు నాగేంద్రుడైన చల్లగదిను.

తేలు మంత్రము.

శ్లో॥ యఃకృత్తికామూలమఖావిశాఖా సార్వాంతకార్దా సుభు
జంగదప్యః । నవైన తేయేనసురక్షితోపి ప్రాప్నోతిమృత్యుం
భయదుమనుష్యః ॥

తా. కృత్తిక మూల మఖ విశాఖ ఆశ్లేష భరణి ఆర్ద్రా నక్షత్రములయందు
పాముచే గరువబడినవాడు గరుత్మాంతునిచే నక్షింపబడినను మృతిజెందు.

(సర్వసర్పవిషములకు నాగముసిడినినూరి త్రాగింపవలయు.)

పాడపాముల విషమునకు చికిత్స:—లిప్పతీగవేరు నాగమల్లవేరు వూడుగ
వేరు పుట్టపొదరువేరు వస్త్రఘృలితపువేరు నీలివేరు తీగముషిణివేరు మిరియులు నీనిని
సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి కుంకుడగింజలంత మాత్రలుజేసి రేపు మాపు
వొక్కొకమాత్ర నుష్ణోదకముతో నేవినిన పాడపాములవిషము చొరిందు. శఙ్ఖము
వేన్నీళ్ళన్నమును భుజింపవలయు.

వాపుకు చికిత్స:—జిల్లేడానుగాని చూరేడానుగాని నూరి కలితో నుడి
కించి మూడేసికట్టుగట్టి పిదప దిరిసెనపాపు పుట్టపొదగాను జిల్లేడాను అనువానినన
ములలో మిరియపుచూర్ణముగ లిపి వాపుపై లేపనముజేసిన పాముకాటువలన గలిగిన
వాపు నివర్తిండు.

గాయమునకు చికిత్స:—జెయిడువేరు పుట్టపొదవేరు జిల్లేడువేరు నాగమల్ల
వేరు తీగముషిణివేరు పరిమవేరు ముషిణిచిగుళ్ళు నీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి
మెత్తగనూరి చుద్దజేసి చిట్టాముదములోగలిపి లేహ్యపక్వముగ నుడికించి అందు మిరి
యాలచెంగల్వకోస్తు కాచుఅనువానిచూర్ణముకిభాగముఖును నుగ్గిలచూర్ణము తి భాగ

అలు గలిపి మర్దించి గాయముపైనునిచ్చి కట్టుగట్టిన సాముకొలువలన గలిగిన
యము మానును. కల్పవం బుండిన శోతమంగు వేయవలయు.

వుల్లిపాము కొలువకుచికిత్స.—తిప్పతీగ నాగముపిణివేరు మారేడువేరు
బంగుపువేరు పెరిజవేరు నీలివేరు దిరిసెనపువేరు తెల్లజిల్లేడువేరు మిరియాలు వీనిని
చుభాగములుగ నుదకముతోనూరి యింగుపు కాయగింజలంత మాత్రలుజేసి యం
గోకదానిని నేవించిన వుల్లిపాము విషము నివర్తించు. పథ్యము.—చప్పిడి.

విషముకక్కుటకు చికిత్స.—కుంకుడువేరును నూరి కుంకుడుగింజంత నేవిం
చిన విషము కక్కును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణినిడి
మామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోధూపణ నీలకంఠ
కొట్టారు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే విషకోగ నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపాన యుక్తం త్రయో వింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— చతుర్వింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ అంబికాపతి మీశానం చంద్రశేఖర మచ్యుతమ్ !

భస్మోద్ధూళితసర్వాంగం నీలకంఠ మహంభజే ॥

తా. సార్వత్రివల్లభుడు జగన్నియమనుడు చంద్రుని శిరమున ధరించినవాడు
నాశరహితుడసర్వాంగముల భస్మమునలదికొనినవాడనగు నీలకంఠుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రనూ బసవాచ్ఛయః ।

వత్సోమి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడి శ్రీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజుని శేర్కొనబడిన నేనువై వృషరాజులలో కడత్రేవంతుడైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము
యొక్క చతుర్వింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

జ్వర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్చాస్త్రే] నీచస్థిత భానుదశా జ్వరదృష్ణాశా శిరో
ర్మిథ్మూచ బంధనపీడాకారీ శ్రీణేందుదశాపి సై వదుష్టఫలీ ॥

తా. నీచుడుగనుండు సూర్యదశయందును శ్రీణచంద్రదశయందును నేత్రనాశ
ముజ్వరముశిరోరోగము బంధనము భయంకర మైన పీడనష్టురోగము మొదలగునవిగలుగు.

శ్లో॥ సుహృద్బంధుసమామోగో భూనిమిత్తం కలిర్భవేత్ ।

దేహపీడాజ్వ రోవ్యాధిశ్శిఖమధ్యగ తేబుధేః శనేరంతర్గతేష్యే
వమ్ ॥ తద్వైకృతనిరాకృతయో జపహోమాదికంకుర్యాత్ ॥

తా. కేతుదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండువపుడు స్నేహితులు బంధువులు అనువారి సంబంధము భూవిషయమునందు కలహము శరీరపీడ జ్వరము వ్యాధిలు గు. మణియు శనిదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండగా పైఫలములే గలుగు. ఈయుపద్రవములు నివర్తించుటకై జపహోమాదుల జేయవలయు.

వాక్యమ్॥ [కర్మవిపాకే] యే పునః పూర్వజన్మని క్రూరాః పిశునాస్తత స్తేన్యజన్మని సతతం జ్వరిణస్స్యుః ॥

తా. పూర్వజన్మమునందు క్రూరుడై దుష్టుడై యుండువానికి తత్సంబంధ హతకమువలన రెండవజన్మమునందు సంతతజ్వరము గలుగు.

శీతజ్వర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యే పునఃక్రూరకర్మాణః పాపాః పిశునచేతసః ।
తే భవేయు స్సదా శీత జ్వరవంత స్తదేనసా ॥

తా. క్రూరకర్మలనేయువాడు పాపాత్ముడు కొండెకాడు యిట్టివారలకెల్ల ప్రదు శీతజ్వరము గలుగు.

శీతజ్వర శమనోపచారము.

శ్లో॥ శాంతయే యుతసంఖ్యాకం ప్రకుర్యా త్ప్రయతో జపమ్ ।
జాతవేదసమంత్రేణ బ్రాహ్మణా భోజయేత్తతః ॥
సురామాంసోపహారాన్వై ర్భలి స్సర్వత్ర శస్యతే ।
సహస్రకలశన్నానం శతభోజన మేవచ ।
శీతజ్వరే పునః కుర్యా దభిషేకం హరే ర్బుధః ॥

తా. పైజెప్పబడిన శీతజ్వరశమనార్థంబై “జాతవేదసే” అనుమంత్రమును పదివేలమార్లు జపించి బ్రాహ్మణభోజనముగాని లేక మధ్యము మాంసము అనువాని వలన బలిదానమునుగాని జేయించవలయు. లేక వెయ్యికలశముల యుదకముదేవునికి సభిషేకమును నేయవలయు. లేక 100 బ్రాహ్మణలకు భోజనంబైన నివలయు. లేక విష్ణుపునకభిషేకమునైనను జేయించవలయు.

శ్లో॥ సహస్రకలశన్నానం రుద్రేణశస్య కారయేత్ ।
బ్రాహ్మణా న్భోజయే చ్చక్త్యా జపేద్వై జాతవేదసమ్ ॥

తా. శివునికి వెయ్యికలశములచేరుద్రాభిషేకముజేయించి శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడవలయు లేక “జాతవేదసే” అనుమంత్ర జపమునేని జేయించవలయు.

జ్వర వైదికోపచారము.

శ్లో॥ వేదానాం శ్రవణం హితస్య చరణం విప్రస్య సంతర్పణమ్ ।
కృష్ణస్య స్మరణం శుభస్య కరణం ద్రవ్యస్య సంతర్పణమ్ ।
అశ్వత్థభ్రమణం సురత్నధరణం దీనస్య సంరక్షణమ్ ।
హన్యా దప్తవిధం జ్వరం కుముదినీనాథో యథోగ్రంతమః ॥

తా. వేదశ్రవణము హితకార్యము బ్రాహ్మణభోజనము శ్రీకృష్ణస్మరణము శుభకార్యము ద్రవ్యదానము అశ్వత్థప్రదక్షిణము ఉత్తమకర్మ ధారణము దీనులపాపిం చుట అను నుపచారములు “చంద్రుడంధకారము నశింపజేయుమాడ్కి” అప్తవిధ జ్వరముల నశింపజేయు.

శ్లో॥ సహస్రనేత్రస్య సహస్రబాహో స్సహస్రవక్త్రస్య సహస్ర
మూర్ధ్నః । సహస్రపాదస్య సహస్రనామ్నస్సహస్రనామ్నాం
పతనం జ్వరఘ్నమ్ ॥

తా. వెయ్యినేత్రములు బాహువులు ముఖములు శిరములు పాదములు నామ ములుగల విఘ్న సహస్రనామపతనము జేసిన జ్వరమునశించు.

శ్లో॥ గణేశ్వరోవా గరుడేశ్వరోవా గౌరీశ్వరోవా దివసేశ్వరోవా ।
మహేశ్వరో వా కులదైవతం వాతత్పుజనంతజ్వరిణాం ప్రశస్తమ్ ॥

తా. గణేశుడు విఘ్నవు శివుడు నూర్వ్యుడు గౌరి లేక కులదేవత అనువారిలో నెవరినేని బూజించుటవలన జ్వరమునశించు.

అతిసార కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్మార్తాగ్నిం శమయే ద్యస్తు సోతిసారయతో భవేత్ ।
అగ్నిరశ్శీతస్సచంజప్త్యా దశాంశంజుహుయా త్తిలాక్ ।
సర్పిషా చాపుతా వైద్యా ధ్విర్యణం బ్రాహ్మణాయవై ।
అగ్నిరశ్శీతియమృశ్చ తారతమ్యేనవాజపేత్ ॥

తా. బ్రాహ్మణులు మొదలగువారిస్సార్థాన్ని నార్జినవానికి అతిసారరోగము జనించు. దానిశమనార్థంబై “అగ్నిరశ్మి” అనురుచమును రోగ తారతమ్యము నెఱింగి పించి ఘృతయుక్తముగ తిలలతో దశాంశహోమము బ్రాహ్మణునకు సువర్ణదానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [ఘటాంతరే] అతిసారీన భవతియస్తే తాగ్నివినాశకః । సువర్ణేనాథతామ్రేన కుర్యాత్ప్రతికృతిం బుధః । వహ్నేశ్శక్త్య నుసారేణపలేనాధీనవాపునః । తథాజ్వాలాకులాంగ క్తచంద సేనవిలేపితామ్ । రక్తవస్త్రేణసంవీతాం సేవస్యో పరిసంస్థితామ్ । రక్తనూత్యైశ్చసంఘన్నాం ముక్తాదామపరిష్కృతామ్ । కసకాచలవర్ణాభాం ద్వాదశార్కనిభాంశుభామ్ । బ్రహ్మచర్యాన్వితే విప్రే కర్మనిష్ఠేగ్నిహోత్రిణి । లంగుళీయకవస్త్రైశ్చైర్భూషితేతానివేదయేత్ । మంత్రేణాశేనవిధివదగ్నిప్రీత్యర్థమాదృతః ॥

తా. అగ్నిత్రయమును నశింపజేయువానికి అతిసారము జనించు. దానిని వారణార్థంబై సువర్ణపర్వముతో సమానమైన కాంతి ద్వాదశ నూర్కులవంటి కాంతిగల అగ్నిప్రతిమను శక్త్యనుగుణ్యముగ ౧ పలమెత్తుబంగారుతోగాని తామ్రముతోగాని మేషపాహనయుక్తముగ చేయించి రక్తచందసము యెఱ్ఱవస్త్రము యెఱ్ఱనిపుష్పమాలికలు ముత్తీయములహారము అనువానితో నలంకరించి పిదప బ్రహ్మచారినిగాని లేక కర్మనిష్ఠుడగు ఆహితాగ్ని విప్రునిగాని యంగరములు వస్త్రములు మొదలగువానిచే నలంకరించి పూజించి “శ్లో॥ త్రేతారూపోగ్ని రీడ్యస్త్యమంత్రతశ్చాసి వైస్సృణామ్ । త్వంవేద్యప్రాక్తనంపాప మతిసారం వినాశయ । ఏవం కృతాపరస్సమ్యగ్తిసారం వ్యపోహతి । నీరుజస్ససూఖీ నిత్యం దీర్ఘ మాయుశ్చ విదంతి॥” అనుమంత్రముతో దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] స్త్రిహంతా వాతిసారీస్యా దశ్వత్థారోపయేద్దశదద్యాచ్చశర్కరాధేనుం భోజయేచ్చతంద్వీజాన్ ॥

తా. స్త్రీహత్య జేసినవానికి అతిసారరోగము జనించు. తన్ని వారణార్థంబై

ర్పణమును జేయవలయు. (శర్కరాధేనుదాన విధానము రాజయత్న ప్రకరణమున జెప్పబడియున్నది.)

సంగ్రహణీ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అనన్యగతికాం భార్యా మదుష్టాం కారణం వినా ।
పరిత్యజతి య సస్పీషి గ్రహణీరోగవా న్భవేత్ ॥

తా. * అనన్యగతిగలదై పవిత్రముగనుండు భార్యను కారణములేకనే వర్జించెడు దుష్టమునుజూనకు సంగ్రహణి రోగముజనించు.

సంగ్రహణీరోగ శాంతి।

శ్లో॥ శివసంకల్పచూ క్తస్య జపస్యా త్తత్రశాంతయే । అష్టోత్తరసహ
స్రంహిహిరణ్యచతేథామధు । ఉద్యాద్విత్తానుసారేణ సార
మంత్రజపస్తథా । భేషంసలక్షణాంధద్యా ద్వస్త్రాభరణసం
యుతామ్ । చురుస్వీనిం గుణోపేతాంబ్రాహ్మణాయ కుటుం
బినే । వత్సాభరణ సంయుక్తాం వస్త్రేణా భరణేనచ ॥

తా. సంగ్రహణీ రోగశమి నార్ధంబై శివసంకల్ప చూక్తమును 1008 మార్లు జపించి బ్రాహ్మణులకు సువర్ణమును తేనెను శక్త్యను సారముగ నొసంగవలయు. అయిలనే సారచుగ్రతలకుకూడ జపింపవలయు. మఱియు సలక్షణ వస్త్రాభరణ యుక్తంబై గుణంపత్తి పాలుగలగోవును వస్త్రాభరణములచే నలంకరింపబడిన నాయావుమాకు కుటుంబినుకు బ్రాహ్మణునకు దానం బివ్వవలయు.

గుదరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ సురాలనేచలేవాపి సకృద్ద్యేషంకరోతియః । గుదరోగోభవే
త్తస్య పాపమాపస్సదారుణః । మాసంసురార్చనేనైవగోదా
నద్విశేయనచ । ప్రాజాపత్యేనచైకేన శామ్యంతిగుదభారుజః ॥

తా. వేచాలనును గాని లేక వుచకమునుగాని నశింపంచేసిన నానికిభయం కరమైన సుదరోగము జనించు. తన్ని వారణాంబై 1 మాసము దేవపూజను తేసి 2 గోదానములను ప్రాచుశ్చిత్తార్థముగ నొక ప్రాజాపత్యకృచ్ఛముగ నివ్వవలయు.

అర్హోరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ దత్వాభవేతనం యోధ్యే త్యాదాయాపిచ వేతనమ్ ।

అధ్యాపయేచ్చ జహుయూజ్జవే ద్వారోఽయుతోభ వేత్ ॥

తా. వేతనమునిచ్చి యధ్యయనము జేసినవానికిగాని లేక వేతనము దీసికొని యధ్యయనము జెప్పినవానికిగాని లేక ద్రవ్యమును దీసికొని హోమము జేసిన వానికిగాని అర్హోరోగము జనించు.

స్వర్ణధేను దానము.

శ్లో॥ బోధాయ నోక్తమథవా స్వర్ణధేనుంప్రకల్పయేత్ । సౌమ
ర్హీం గాం ప్రకుర్వీత పలేనార్థపలేనవా । పితృశాత్రూనకుర్వీత
కుర్వన్నేవ ఫలం లభేత్ । స్వర్ణశృంగీ రాప్యఖిలం నాగా
వస్త్రై రలంకృతామ్ । గ్రహణం శ్రీగార్థాయ ననభావ్యాని
నిక్షి పేత్ । హోమస్తుపూర్వత త్కార్యోగోవిదః ప్రియ
తామితి షడంవిష్టుః ప్రతద్విష్టుః విష్ణోర్ముకమితిబ్రువత్ । సమి
థాజ్య చూష్టు త్వా పూర్ణా ఘృత్యం తమాచరేత్ । తత
స్నాతశ్శుచీరోగీ బ్రాహ్మణం వేదిపారగమ్ । శ్రుతస్పృశోపసం
పన్న మనుధ్యేగకరంసృణామ్ । భక్తాయుక్త స్వచూనీయ
పూజయేత్ప్రీతిపూర్వకమ్ । అంగుళీయః పస్త్రాద్యై రుపాన
చ్చత్రైశ్చై రపి । మంత్రేణాశేష వాక్రేష్టికా దద్యాత్రోగి జ
తాత్మవాక్ । గోవిందం మవసాధ్యాయ స్తవాగమధ్యేస్థితంవి
భుమ్ । బర్హాపీడేన చంయుక్తం వేదాచారదనతిర్హింమ్ । గోపీ
జనైః పరివృతం వన్యపుష్పాచరణమ్ । గోవిందగోపీజనవ
ల్లభేశ్శంకాసురఘ్న స్త్రిశశేంద్రవగద్యైః । గోదానస్పృహః క
రుమేదమూళో ప్యర్చనః నాశం క్షుపితాచివర్గ । దానే
నానేవవిధివ దర్శనో జాయతే తయః ॥

తా. 1 పలము బంగారుతోగ 2 లేక 3 పలము బంగారుతోగాని 4
గోవును జేయించి దానికి బంగారుతోగము వెండిగట్టలుకట్టించి వస్త్రపు

లతో నలంకరించి హోదాతోపచారములచే బూజించి నవగ్రహప్రీత్యర్థముగ నవధాన్యములనునీచి నవగ్రహములబూజించి “ఇహవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్ముకమ్” అను మంత్రత్రయముచే సమిధాజ్యచరువుల 1008 మార్లుగాని లేక 108 మార్లుగాని రోగతారతమ్యాదుగుణముగ విష్ణుప్రీత్యర్థమై హోమముజేసి పూర్ణాహుతినొసంగి హోమమునుపరిపూర్తిజేసి తదనంతరము గోగిన్నానముజేసి పరిశుద్ధుడై వేదపారంగుడు శాస్త్రజ్ఞానాచారి సంపన్నుడు శాంతుదనగు బ్రాహ్మణునికి అంగశ్యాభరణవస్త్ర ఛత్రోపాసహాయులనొసంగి గంధపుష్పగులచే బూజించి విష్ణుభక్తిగలవాడై “గోవింద మనసాధ్యాయా” అనుమంత్రముచే స్వర్ణభేనువు నవగ్రహధాన్యములను దానముజేసిన అగ్రోగోగము నివర్తించు.

మందాగ్ని హరవిధి.

శ్లో॥ మందోదరాగ్నిర్భవతి సతిద్రవ్యేనవైయజేత్ ।

[ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా భోజయేత్సతంద్విజాత్ ॥

తా. ప్రవ్యమండునపుడు వైశ్యదేవాది నిత్యయజ్ఞముల చేయకుండినవానికి అగ్నిమాంద్యగోగముగలుగు. తన్ని వారణార్ధంబై 3 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనం విడవలయు.

శ్లో॥ [పారాశర్యే] గోమాంసభక్షకోమందజరరాగ్నిర్భవేన్నరః ।

[ప్రాజాపత్యఃచరే త్కృచ్ఛ మతికృచ్ఛం తద్దైవచ ।

అగ్నిమంత్రం జపేన్నిత్యం శ్రీసూక్తంచవిచక్షణః ॥

తా. గోమాంసమును భక్షించినవానికి అగ్నిమాంద్య గోగముగలుగు. తన్ని వారణార్ధంబై ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ అతికృచ్ఛ ప్రాయశ్చిత్తములం జేసికొని అగ్నిరక్మీతి అనుమంత్రమును శ్రీసూక్తమును జపింపవలయు.

శ్లో॥ [కర్మవిపాకసంగ్రహే] అకారణంగరందత్వా ప్రమారయతియఃపునః । సమందాగ్నిర్భవే దేవ మృతకల్పశ్చ జాయతే । యాతేసుద్రేతిసూక్తేన చరుంచజహు చూర్ధ్వతమ్ । అష్టోత్తరశతం సమ్యక్తత్వాపః స్యాపనుత్తయే । తామగ్నివర్ణామితి చ జపేత్సూక్తం సహస్రకమ్ । భోజయేద్ద్యౌహృణా సమ్యక్ కృత్వాదింశ త్సుఖి భవేత్ ॥

తా. నిష్కారణముగ నొకనికి విషంబిడి చంపినవాడు అగ్నిమాంధ్యునిగ పీడితుడై మృతతుల్యుడై బనించు, తద్దోషనివారణార్థంబై “యాతేరుస్రి” అనుమాత్రముచే అన్నజ్యములతో ఆహారతరళత హోమమును జేయవలయు మతియు “తామగ్నివర్ణం” అను మాత్రమును సహస్రసంఖ్య జపముజేసి నలువది బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణము జేసిన సుఖము గలుగు.

పాండురోగకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ దేవద్విజద్రవ్యహరి పాండురోగీ భవేన్నరః ।
కృచ్ఛాత్తికృచ్ఛే కుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః ।
కుర్యాత్కూష్మాండహోమంచ స్వర్ణచంద్రేణ వాసనీ ।
బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తిః పాండురోగస్య శాంతయే ॥

తా. దేవబ్రాహ్మణులద్రవ్యము నపహరించినవానికి పాండురోగముజనించు తన్ని వారణార్థంబై కృచ్ఛాత్తి కృచ్ఛే చాంద్రాయణ కృచ్ఛే ప్రాయశ్చిత్తముల గాని కూష్మాండ హోమమునుగాని జేయవలయు. లేక చంద్రప్రతిమను స్వర్ణముతో జేయించి దానితోడ వస్త్రద్రవ్యముల శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణులకియ్యవలయు.

శిరోవేదనాసహిత పాండురోగహరవిధి.

శ్లో॥ అగ్నిష్టోమాదికర్మాణి ప్రక్రమ్య నసమాపయేత్ ।
సః పాండురోగీ భవతి శిరోవేద వానస్తథా ।
కృచ్ఛాత్తికృచ్ఛే కుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః ।
శతంచ భోజయే ద్విప్రా స్సృష్టాన్నేన యథేష్ఠితమ్ ॥

తా. అగ్నిష్టోమాదికర్మల నారంభించి పరిసమాప్తి జేయకుండినవానికి పాల తూలయుక్తముగ పాండురోగము జనించు, తన్ని వారణార్థంబై కృచ్ఛాత్తికృచ్ఛే చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములనుగాని 100 బ్రాహ్మణులకుమృష్టాన్నయుక్తముగ సంతర్పణముగాని జేయింపవలయు.

కామలారోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కామలీ భక్తచోరస్సృష్టేస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్ ।
కుర్యాచ్చ పక్షిరాజానం విష్ణో ర్వాహన ముత్తమమ్ ।

సువిశ్లేష యథా శక్త్యాపడయోర్నాక్తికద్వయమ్ ।
 నాసికాయాం తథా వజ్రము త్రరీయంచ రాజతమ్ ।
 ఏవం కృత్వా గరుత్మంతం ఘృతదోహోపరి స్యసేన్ ॥
 శ్వేతవ సేనా సంవేష్ట్య శ్వేతమాత్రైః స్వమర్చయేత్ ।
 సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో వైష్ణవో ధర్మపాఠకః ।
 బ్రాహ్మణ స్త్వర్చితో భక్త్యామజమానేన శక్తితః ।
 ఉపచారైః ప్లోడశభిర్ద్విజ మభ్యర్చయేత్తథా ।

తా. అన్నమును దొంగిలించినవానికి కామలారోగము జనించు. తన్నివార జార్జంబై యజమానుడు శనశక్త్యను గుణముగ బంగారుతో విష్ణువాహనమైనగరుడ పక్షిని జేయించిదాని 2 గక్కలపై 2 ముత్తయములగట్టించి నాసికమున 1 వజ్రమును జేర్చించి రజతవస్త్రముతో నలంకరించి ద్రోణప్రమాణ ఘృతముపైనుంచి తెల్లని వస్త్రమును ధరింపజేసి తెల్లనిపువ్వులచేతను మోడతోపచారములచేతను గరుత్మంతుని పూజించి సర్వశాస్త్రతత్వజ్ఞునముగలిగి ధర్మపఠనము జేయునట్టి విష్ణుధర్మని శక్త్య నుగూర్చుగ వస్త్రార్ధరక్షానులచే నలంకరించి దానము జేయవలయు.

ప్రతిమా దానము.

శ్లో॥ వీతాంగః కామలారోగః కపాలముసలాన్వితః ।
 పూజావిధానం త్యాజంక దేవేంద్రద్యాత్మచ సాధవే ॥

తా. కామలారోగపీడితుడు కాంతియంగు పసపుఛానుగలదిగ హస్తముతో కపాల ముగలముల ధరించునట్టిదిగనుండు ఆతంకదేవీప్రతిమను జేయించి దానిని పూజించి బ్రాహ్మణునకు దాన మొసంగవలయు.

రక్తపిత్ర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మద్యపో రక్తపిత్రస్సాత్మనద్యా త్సర్పిపా ఘటమ్ ।
 మధు నోర్ధఘటంచైవ సహిరణ్యో విశుద్ధయే ॥

తా. మద్యపానము జేయువానికి రక్తపిత్రగోగము జనించు. తన్నివారజా ర్గంబై 1 కుండవిండ ఘృతమును దానితో సరకుండలేనెను సువర్ణయుక్తమగదాన ము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] చంద్రక్షేత్రే యదా భామో జాయతే
మనుజస్తదా । రక్తపిత్తేన దుర్నామ్నో నానావ్యాధి
సమాకులః ॥

తా. జననకాలమున చంద్రక్షేత్రమున అంగారవడుండిన రక్తపిత్తము ఆర్మ
స్సు మొదలగు పలువిధరోగములు జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తపిత్తం జ్వరం దాహ మగ్నివాయ్యో
రుపద్రవమ్ । లభతే నాత్ర సందేహ శ్చుదమధ్యే యదా
కుజః । భామమంత్ర జపః కార్యో హోమః ఖాదిరజై
స్తీలైః । ఘృతేనచ సమాయుక్తైః దానం రక్తవృషస్యచ ॥

తా. చంద్రమధ్యమున కుజాడువచ్చియుండ రక్తపిత్తము జ్వరము దాహము
అగ్నివాతము అనువానియొక్క యుపద్రవంబులు గలుగు, తన్నివారణార్థంబై ఆం
గారక మంత్రజపమును చంద్రసమిధలు సువృష్ణ మెయ్యి అనువానితో హోమమును
యెఱ్ఱనియెద్దు దానమును జేయవలయు.

జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్త చికిత్సా.

శ్లో॥ బిల్వచందనబలాశణపుష్పై ర్ద్విగుణాకఫలినీ వకులైశ్చ ।
స్నానిమద్భరిహమగ్నియుతాభి శ్చామజనోపనివారణమాశు॥

తా. బిల్వము చందనము ముత్తవపులగము శణపుష్పము హింగుళము నల్ల
అత్తిపాగడకాయలు అనువాని యుక్తముగ నుపకమునగాచి స్నానముజేయించిన
చంద్రస్థానగత అంగారకదోషము శమించు.

క్షయరోగకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ బ్రహ్మహా క్షయరోగీ స్వాశ్చ యీ స్వాశ్చేత్రమారణే ॥

తా. బ్రహ్మహత్యవలనగాని క్షేత్రము తోట స్త్రీలు మొదలగువానిని సం
పంజేయుటవలనగాని క్షయరోగము జనించు.

కదలిదానము.

శ్లో॥ కారయే త్కదలిం దివ్యాం పశ్యేత్సర్వత్ర సంయుతామ్
ఫలపూగేన సంయుక్తా సువర్ణస్య పలేనతు । యథా విధ

వతః కుర్యాద్వస్త్రేణావేష్ట్యసూత్రకైః । బ్రాహ్మణానోజయే
 చాపి భక్ష్యైర్నానావిధైశ్శుభైః । హోమచకారయే తత్ర
 పూర్వనద్బాహ్మణేనచ । తస్మై తాంకదళీందద్యాద్వస్త్రాంకా
 రపూర్వకామ్ । పూజితాయదరిద్రాయ ప్రతస్థాయాత్మవేదినే
 ధర్మజ్ఞాయాతిదాంతాయమంత్రేణానేన తాంతుయా । హిర
 ణ్యగర్భపురుష పరాత్పరజగన్మయ । రంభాదానేన దేవేశమ్
 యంతుపయమేప్రభో । పుణ్యోవాచనంకార్యంబ్రాహ్మణై
 ర్దేదపారగైః । శిష్టైరిష్టైర్భుభిశ్చసహభోజనమాచరేత్ ॥

తా. త్నయోగి శక్త్యనుగుణముగ పలను బంగారుతో మట్టు ఆకులు కాయ
 లు పువ్వులు గలిగియుండునటుల సుందరమైన యరటిచెట్టును జేయించి దానిచుట్టు
 వస్త్రమునుజుట్టి దారముతో బంధించి పలువిధ పక్ష్యాన్నములతోడ బ్రాహ్మణులకు
 భోజనంబిడిహోమముజేసి ఆలంకారపూర్వకముగ పూర్వోక్తమైనయరటిచెట్టును దరి
 ద్రుడు ప్రతస్థుడు ఆత్మజ్ఞుడు శాంతుడునైన బ్రాహ్మణునిపూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాది
 మంత్రముతో బూజించి దాని మొసంగినపిదప వేదపారగులగు బ్రాహ్మణుల తోడ
 పుణ్యోవాచనమును పుత్రము బ్రాహ్మణయిష్టబంధు పంక్తిభోజనమును జేయవలయు.

బ్రహ్మచర్యాది యోగము.

శ్లో॥ ధర్మశాస్త్రాణ్యవిజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం దదాతియః ।
 రాజయత్క్యో భవేత్తస్య రోగఃపీడాతి దారుణః ।
 పూర్వోక్తేన విధానేన ప్రదద్యాత్ప్రితిరూపకమ్ ।
 రాజయత్క్యో కృశతను శృంఖోపాసిత తర్జనిః ।
 తథా త్రినేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం తరుణోహేతి భిర్యుతః ॥

తా. ధర్మశాస్త్రము దెలియక ప్రాయశ్చిత్తమును విధించెడివానికి కడుభయం
 కరమైన పీడల రాజయత్క్యో జనింను. తన్నివాశజ్ఞానంబై పూర్వోక్తవిధానముతో
 కృశమైన శరీరముగలదై తర్జనితో శంఖమును బట్టికొనునట్లుగ రె నేత్రములుకలదిగ
 కోరపండ్లతో ననులునదిగ తరుణావస్థగలదిగ ఆయుధముల ధరించినదిగ నుండు
 తరుణోగ ప్రతిమయజేయించి దానముజేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శస్త్రే] బ్రహ్మచర్యేణదానేనతపసా దేవతార్చనైః |
సత్యే నాచారయోగేన రవిమండల సేవయా |
వైద్యవిపార్చనా చైవ రోగరాజో నివర్తతే |

తా. బ్రహ్మచర్య ధానము తపము దేవపూజ సత్యము ఆచారము సూర్య పూజవైద్య బ్రాహ్మణపూజ అనువానివలన త్తయరోగము నివర్తించు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కుష్మకంఢూవికారైశ్చక్షయరోగభగందరైః |
గజాదివాహనభయం భవేద్యర్కయుతే బుధే ||

తా. జననకాలమున సూర్యక్షేత్రమునందు గాని లేక సూర్యునితోగాని బుధుడు సంబంధించియుండిన కుష్మపు దురద క్షయము భగందరము లేక యేనుగు మొదలగు వాహనములవలన భయము గలుగు.

దేవపూజాది యోగము.

శ్లో॥ చంద్రక్షేత్రే యదా చాంద్రి ద్దాయతే యస్య జన్మని |
సజాతః తయరోగీస్యాత్కృష్టాదీనిచ పాండుతా ||

తా. చంద్రక్షేత్రమునందు బుధయోగంబుండు లగ్నంబున జనించిన వానికి త్తయరోగంజేని కుష్మపు పాండుమొదలగు రోగంబులేని జనించు.

శాస్త్రార్థము.

శ్లో॥ నిత్యం న్వదేవ పూజా రైభవజ గురుభక్తి ఛాగమాంసప
యోశ్నా జీవతి యక్ష్మి చిరం ధృతిమాన్ ||

తా. ప్రత్యహము యిష్టదేవతాపూజ ఔషధము భజనగురుభక్తి మేకపోత మాంసభక్షణము క్షీరపానము అనువానివలన త్తయరోగి చిరకాలము జీవించు.

గీతామ్యుపాయము.

శ్లో॥ గీతవాదిత్రకై స్త్విష్టైః ప్రియుస్తుతిభి రేవచ |

హర్షణాశ్వాసనై ర్నిత్యైర్గుహాణాం సముపాసనైః ||

తా. గీతావాద్యములు యిష్టకరపదార్థము ప్రియకరమైనస్తుతి అనంతకరపదార్థములు పూరణింపుమాటలు ప్రత్యహము గుహాపానన అను సుపాయములవలన త్తయరోగమును తగ్గించులక్షణము.

కాన కర్మవిసాకము.

శ్లో॥ ద్రవ్యాణి చాల్పసారాణాం స్తేయంకృత్వా న్యవేషతః ।
చరే త్సాంతపనం కృచ్ఛ్య మిత్యేవం మను రబ్రవీత్ ॥

తా. దుర్బలనియొక్క ద్రవ్యమును దొంగిలిం దువారికి కఫహోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై సాంతపనకృచ్ఛ్య ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయునని మనువు వచించె.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] త్రపుహరీచ పురుషో జాయతే శ్లేష్మలస్సదా ।
ఉపోష్య దినరంసోపి దదా త్వలశతంత్రపు ॥

తా. తగరమును దొంగిలిం చినవానికి కఫహోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 దినముపవాసముజేసి 100 పలములయొత్తు తగరమును దానముజేయవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిత్యానుష్ఠాన విముఖః కఫహోగీ భవేన్నరః ।
పరాభయం సహాష్నోతి త్యాహనై భగవాన్ యమః ।
తచ్ఛాంతదో మానమేకం యావశం భక్షయే న్నరః ।
సహస్ర్రామ సాతశ్చ హోమశ్చాష్టోత్తరాయతమ్ ।
నామమంత్రేణ కుర్వీత చర్వాజ్యంచ హవిర్భవేత్ ॥

తా. సంధ్యావందనాదినిత్యకర్మలచేయకుండినవానికి కఫహోగము జనించు. మజ్జియు కఫమువలన గాని లేక శత్రువులవలన గాని పీడగలుగునని యుడువవచ్చు. తన్నివారణార్థంబై 1 మాసమువరకు యావకొన్న భోజనమును విష్ణుసహస్రనామ పఠనమును నామమంత్రములతోన న్నాజ్యయుక్తముగ * ఆష్టోత్తరాయతహోమమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [బ్ర్యోతిశ్శాస్త్రే] రవికర్కటకేజాతే బుధేనసందృష్టకోవిగత
నేత్రః । కఫమూరుతహోగార్తః పరస్వహరీవిహోలమతిచేష్టః ॥

తా. జననకాలమున కర్కటకరాశియందు సూర్యుడుండి బుధదృష్టియును లిగియుండిన నష్టద్విష్టిగలవాడుగ నేని కఫవాతహోగయుక్తుడుగ నేని లేక దొంగ. నను చంచలబుద్ధిగలవాడుగనైన చంచలకన్యల జేయువాడుగ నేని నగు.

హిక్కా- కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యఃకృత్వాబ్రాహ్మణోభుంక్తేన్నానహోమజపాదికమ్ ।
సహిక్కారోగ సంయుక్త స్తత్పాప స్యాదనుత్తయే ।
చాంద్రాయణత్రయంకుర్యాత్ప్రీ కృచ్ఛాగ్నిశ్చసమాచరేత్ ॥

తా. స్నానము హోమము జపాదికర్మల సేవక భోజనముజేసిన బ్రాహ్మణులకు హిక్కారోగము గలుగు తద్దోషనివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణములను 3 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛపాయశ్చిత్తములను జేయవలయు.

శ్వాస కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కృతఘ్నో జాయతే మర్త్యః కఫవాత్ శ్వాసకానవాత్ ।
ఉష్ణజ్వరీచ నిత్యంహి పిత్తరోగ సమన్వితః ।
చాంద్రాయణ త్రయం కుర్యాత్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
విష్ణోర్నామజపం కుర్యాత్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
విష్ణోర్నామజపం కుర్యాత్తథాచైవ ద్విజోత్తమౌత్సాహికమ్ ।
పూజయే ద్భోజయే ద్దద్యా దక్షిణా న్నాన్యమానసః ॥

తా. కృతఘ్నుడుగ నుండువానికి కఫము శ్వాసము వగైరా పుష్టజ్వరము పిత్త రోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి 50 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి నిష్పన్నాములను యిచ్చి బ్రాహ్మణులను బూజించి వానికి యథాశక్తిగ దక్షిణము దానము సేయవలయు.

శ్లో॥ [హేమకౌ] కురుత్వేతాది దేశేషు కాలేషు గ్రహణా
ధిషుమహాదానాని గృహ్నేయూన్నిషిద్ధాన్యశవాన్వయమ్ ।
అపాత్రభూతో దాతృభ్యో తిషిద్ధేభ్యశ్చ నూనవః ।
సపామాశ్వాస కాపైశ్చ కుక్షిస్థ కృమిభిస్తథా ।
కంఠాత్యాచైవ వీజ్యేత తక్రోగస్య ప్రశాంతయే ।
మహిషీం యమదైవత్యాం దద్యాద్విష్టానునారతః ।
కామ్యం యద్దీయతే దానం తత్సచ్యగ్ని సుఖావహమ్ ।
అసమగ్నింతు దోషాయ భవతీరా పరతీచ ।

జపేన్నారాయణస్వాథ నామ్నాం వైవ సహస్రికమ్ ।

హిరణ్య రక్తనాసాంసి పంచాశ ద్విప్రిభోజనమ్ ।

సహస్రికలశస్నానం ప్రకుర్యా ద్దోగశాంతయే ॥

తా. కురుక్షేత్రాది పుణ్యదేశముల గ్రహణాదీ పుణ్యకాలములయందు యోడశ మహాదానములుగాని నిషిద్ధవైతరణీ గోదానాదులగాని జెందినను అచర్చుడై దాన మును జెందినను నిషిద్ధులగు వారలవలన దానమును జెందినను అట్టివారలగు గజ్జిశ్వాసము కాసము కుక్షిరోగము కృమిరోగము దురదగలుగు. తన్ని వారణార్థంబై యనుజేవ తాక మహిషీదానమును తనవిధ వాసుసారముగ జేయవలయు. కామ్యకర్మము సం పూర్ణముగ జేసిన సుఖముగలుగు. సంపూర్ణముగావండిన దుఃఖకరంబగుటయే గాక నిహపరములయందును దోషహేతువగు. మఱియుఁగూడ నాను జపమునునువర్తరక్త వస్త్రదానములు 50 బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణమునుసహస్రికలశ స్నానమును జేయిం చవలయు. దానివలన రోగము శమించు.

శ్లో॥ కర్మకాండే] పిశునో సరకస్యాంత్యే జాయతే శ్వాసకాన
వాక్ । ఘృతంతేన ప్రదాతప్యం సహస్రి పలసంఖ్యయా ॥

తా. కొండెకాడు సరకాంతమునందు శ్వాసకాసరోగియై జనించు. తన్ని వాగజార్థంబై 1000 పలముల నెయ్యిని దానము జేయవలయు.

అరుచి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ శ్రీధృహీనో ధనీప్యదాతా దానరతిర్వా తామస గుణాద్వి
తోయః । సోరుచిరూఁ శూలీవా జాయతే తస్యప్రియ
శ్చీత్రం కృచ్ఛిమతికృచ్ఛిమ్ । చాంద్రాయణం వ్యస్తంసమ
స్తంహవ్యాధితారతమ్యేనకుర్యాత్ । అత్రాశక్తైధంచనిత్యం
పంచాశ ద్బ్రాహ్మణభోజనం ప్రతిదిన మిష్టాన్నమేవ ఉచ
యేత్ । అత్రాప్యశక్తౌ జపహోమం తథాతీర్థం స్నానం
వాపి సమాచరేత్ । తీవ్రవైరాగ్య సంయుక్తః కుర్యా
ద్బ్రాహ్మణ భోజనమ్ ॥

తా. ధనవంతుడై యుండి శ్రద్ధాహీనముగ అదాతగ లేక దానముజేసినను తామసదాసపరుడుగ నుండువానికి అరుచియేని శూలయేని గలుగు తన్ని వారణార్థంబైకృచ్ఛిఅతికృచ్ఛిచాంద్రాయణముల సంపూర్ణముగగాని లేక నాయారోగ

తారతమ్యమునకు దగినటుల ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని జేయవలయు. మఱియు నీ ప్రాయశ్చిత్తముజేయుట కశక్తుడై ధనికుడుగనుండువాడు ప్రతిదినము 70 బ్రాహ్మణులకు పిండివంటకములతోడ భోజనంబిడవలయు. ధనవిహీనుడుగనుండువాడు జప హోమతీర్థ స్నానముల జేయవలయు. తీవ్రవైరాగ్యమును ధరించి బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడిన రోగ విముక్తుం డగు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అతిపరిభూతక్షవణస్సహజయుతోమానవో
భవతి। జీవేమందాన్నివిజితోదుశ్చిత్తకః పాపకర్మాచ। దుశ్చికి
త్వస్థావస్థితగురోః ప్రాగు క్తజపహోమ స్నానాదికం విద
ధ్యాత్ ।

తా. జన్మకాలమున సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములుండినను లేక గురు సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహము లుండినను మందాన్ని పాపకర్మ శత్రువునిచే జయింపబడుట దుశ్చిత్తగలవాడుగ. జనించు. దుశ్చికిత్వస్థాన స్థితగురు దోషనివారణార్థంబై పురోవృత్త జపహోమాదిక్రియలం జేయవలయు.

ఛర్దిరోగ కర్మవిపాకము.

వా॥ యోగ్రాహ్యణాయకేశకీటకాకసారమేయాద్యుపహతమన్నం
జానన్నేవ ప్రమాదాత్ప్రియచ్ఛతి సచ్ఛర్దిమానస్యజన్మని ।

తా. బ్రాహ్మణులకు వెంట్రుకలు పురుగులు కాకులు కుక్కులుఅనువాని వలన దుష్టంబైన యన్నమును ఉన్మత్తుడై బుద్ధిపూర్వకముగ నొసంగఁజివానికి మఱి యొకజన్మమున ఛర్దిరోగము జనించు.

వా॥ విశ్వాసఘాతకీఛర్ది యుక్తోభవతి తదువశాంతయే । పంచాశ
ద్బ్రాహ్మణ భోజనంకారయేత్ । అన్నదానంచ యథా
శక్త్యాజ్యయుక్తంచ కుర్యాత్ । తతఉపశాంతి ర్భవతి ॥

తా. విశ్వాసఘాతము జేయవానికి ఛర్దిరోగముజనించు తన్నివారణార్థంబై 50 బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయు. మఱియు శక్త్యనుగుణ్యముగఘృతయుక్తముగ అన్నదానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] రిపుస్థానేయదాస్యాతాంచంద్రశుక్రతతో
భవేత్ । ఛర్దిమాన్మానుజస్తృష్టా యుక్తోవాప్యవలోకితే ।

శ్రీ గాచంద్రావలూకీతు మృత్యునాస్తితోబుధః । శుక్రబాధోప
శాంతయేబుధస్యపూర్వో క్తమేవనకలం జపాక్షివిదధ్యాత్ ॥

తా. జననకాలమున 6 వ యంతిలో చంద్రశుక్రముండిన లేక వారల
దృష్టిగలిగియుండినను ఛర్దిగోగంటేని తృష్ణగోగంటేని జనించు లేక బుధుడు 6 వ
స్థానముననుండి వానికి శ్రీ గాచంద్రునిపై దృష్టిగలిగియుండిన ఛర్దిగోగంటేని లేక
తృష్ణగోగంటేని గలుగు. శుక్రబుధదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్త జపానులనన్ని
టిని చేయవలయు.

తృష్ణాకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ పథిచాఘ్న పరిశ్రాంతం బ్రాహ్మణం గా మథాపివా ।
నపాయయే జ్వలం యస్తు సతృష్ణా మూర్ఛితో భవేత్ ॥

తా. బ్రాహ్మణుడుగాని ఆవుగాని మార్గమునందు బడలికచే దప్పికలన
పడింపబడియుండ ఉదకము నొసంగకుండువానికి తృష్ణ మూర్ఛజనించు.

శ్లో॥ పానీయం పాయసం భక్త్యా శర్కరాఘృతసంయుతమ్ ।
ఇదనూవశ్యతో దేయం మూర్ఛా తృష్ణోపశాంతయే ॥

తా. ఉదకము పాలు పంచదార లేక ఘృతము అనువాని బ్రాహ్మణులకు
మఖ్యముగ నొసంగిన (తానును భుజించిన) మూర్ఛ తృష్ణ హరించు.

దాహరోగ కర్మవిపాకము.

వా॥ యఃపున రగ్నోష్ఠీవతితంకపిలారామగ్రహా గృహ్లాతి । తత్త
ణా జ్వరశూలసర్వాగదాహ పీతనయనశ్చభవతి । బలింఛ
నిశిచతుష్పథే పిష్టలాజాపిన్యాక రుధిర తిలాశ్వ గంధపుష్పై
ర్పిశ్రేణ దద్యాత్ ॥

శ్లో॥ గృహ్లాఽప్యచ బలించేమం కపిలాఖ్య మహాగ్రహ ।
ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛత్వం నుహాబల ।

తా. అగ్నియందు నమివేయువానికి కపిల నామకమగ్రహమునోకి పీడించు
టచే తత్తమన జ్వరము శూల సర్వాగదాహము శేత్రములయందు పసపువ్వులు
అనుపద్రవంబులుగలుగు. తన్ని వారణార్థంబై 4 ప్రోవలమధ్య పిండివేలాలుగానుగ

పిండి రక్తము సువ్వులు పెన్నేరుగడ్డ పువ్వులు అనువాని యుక్తముగ “గృహ్ణీష్వచ బలించేమం” అనుమంత్రముతో బలినిచ్యవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] తనాభవతిభూపుత్రౌరంధ్రేభవతిభాస్కరః॥
జన్మకాలే యదా యస్య సదాహజ్వరవా న్భవేత్ ॥

తా. జన్మలగ్నమున అంగారమడు అప్తమస్తానమున సూర్యుడుండిన దాహ జ్వరము గలుగు.

ఉన్మాదరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మోహయిత్వా పరాన్యస్తు భుక్తే వస్తు విగర్హితమ్ ।
సోన్మాదవాతయుక్తస్యాస్త్రిత్యుచ్చించాంద్రాయణంతథా ।
కుర్యాత్సారస్వతంచామ జపేద్బ్రాహ్మణతృణమ్ ॥

తా. 2 వ మనుజునికి మోహము గలుగజేసి నింద్యమైన వస్తువును భక్షణ జేయించినవానికి పున్మాదము వాతపీడిగలుగు, తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ కృచ్ఛప్రాణుశ్చిత్తమునుగాని సరస్వతీనామ జపముగాని జేయుటయే గాక బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును జేయవలయు.

అపస్మార కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురౌ స్వామినివర్తేయః ప్రతికూలం సమాచరేత్ ।
సోపస్మారీ భవేత్తత్ర కుర్యాత్సాంద్రాయణం నరః ॥

తా. గురువులేక స్వామి వీరలవద్దకుండి ప్రతికూలముగ నడచువానికి అపస్మార రోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాణుశ్చిత్తముల జేయవలయు.

శ్లో॥ బ్రాహ్మణ శ్వాసరోధేన హ్యపస్మారీ భవేన్నరః ।
వక్ష్యే శిష్య ప్రతీకారం దానహోమ క్రియావిధిమ్ ॥

తా. బ్రాహ్మణునియొక్క శ్వాసమును బంధించిన వానికి అపస్మారము గలుగు. దాని నివారణార్థంబై దానహోమక్రియాదుల జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] శనిభూసుత చిననాథావిధనస్థాయస్య జన్మ
కాలే స్యుః । నానావ్యాధినధాద్యైః పీడం చాపస్మారసంభ
వాత్ తస్య ॥

తా. పన్నకాలమున శని అంగారకుడు నూర్పుడు అప్రమస్థానమునందుండిన పలువిధములైన రోగములుగాని అపస్మారముగాని గలుగు. తన్నివారణార్థంబై గ్రహతృప్తిగముగ పూర్వోక్త జపాది సూక్ష్మపచారములం జేయవలయు.

వాతవ్యాధి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ దేవానాం బ్రాహ్మణానాంవా ధనాపహరణాత్తిథా ।

స్వామిద్రోహః ద్వాతరోగీ భవేత్తస్యాపి నిష్క్రతిః ॥

తా. దేవ బ్రాహ్మణులయొక్క ధనము నపహరించుటవలనగాని స్వామి ద్రోహమువలనగాని వాతరోగముజనించు. కావున దానికి పరిహారము జేయవలయు.

వాతరోగహర విధి.

శ్లో॥ గురు ప్రత్యర్థితాయాతో వాతరోగీ భవేత్ నరః ।

నామమంత్రేణ కుర్వీత జపం హోమంచ శాంతయే ॥

తా. గురువును ద్వేషించువానికి వాతరోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై వృత్తశోత్తర కైవల్యము అచ్యుత అనంత గోవిందాదినామ మంత్రములతో జపం హోమముల జేయవలయు.

ధనుర్వాతహర విధి.

శ్లో॥ అనిచ్ఛంత్యక్షతాయస్తహ్యుపభృంక్తే పరస్త్రియమ్ । బలా
దాక్రమ్య సనర స్సర్వసంధిషు వేదనామ్ । తీవ్రామాప్నోత్య
రుచిమాన్ ధనుర్వాతయతో భవేత్ । జ్వర తమపశాంత్యర్థం
మహిషీదాన మాచరేత్ । కృచ్ఛాతి కృచ్ఛాతి కుర్వీత
చాంద్రాయణ మథాపరమ్ । సూర్యనామజపంచైవ శక్త్యా
బ్రాహ్మణాత్పణమ్ । నామత్రయం జపేన్నరోగశాంత్యర్థ
మాత్మనః । సహస్రనామకచాపి స్తోత్రం నమ్య గ్విధాంతః ।
అచ్యుతానంతగోవిందే త్యేకన్నామత్రేయంద్విజః । అచ్యుత
త్రితయావృత్త్యా జపే ద్రోగస్య శాంతయే ॥

తా. ఇచ్ఛించని ఆక్షతయోనిగలపరస్త్రీతో బలత్కారముగ సంగమము జేయువానికి సర్వసంధులయందు తీవ్రవేదన ఆరుచి ధనుర్వాతముజ్వరము మొదలగు

గోగములు గలుగు. తన్ని వారణార్థంబై మహిషీ నాన కృచ్ఛ్ర అతికచ్ఛ్ర చాంద్రా
మణిప్రాయశ్చిత్తములను సూర్య నామజపమును శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణసం
ర్పణమును నామమంత్రజపమును సహస్రనామజపమును విధాన పూర్వకముగ
యొంటయే గాక అచ్యుత అనంత గోవింద అను తి నామమంత్రముల 30,000 మార్లు
పము జేయవలయు.

పక్ష వాతహర విధి.

శ్లో॥ సభాయాం పక్షపాతీచ జాయతే పక్షఘాతవాక్ ।
నిష్క్రతయ మితం హేమ నదద్వాచ్చ ద్విజాతయే ।
శ్రాద్ధంచ వైష్ణవం కుర్యా దాత్మనోహిత మిచ్ఛయా ।
సప్తధాన్యాని దద్యాచ్చ గోదానం తత్రకారయేత్ ॥

తా. సభయందు పక్షపాతము జేయువానికి పక్షఘాతవాతముగలుగు. తన్ని
వారణార్థంబై తి నిష్క్రములయెత్తు బంగారును బ్రాహ్మణునికి దానముజేసి వైష్ణవ
శ్రాద్ధమును సప్తధాన్యదానమును గోదానమును జేయవలయు.

రక్తవాతహర విధి.

శ్లో॥ రక్తవస్త్ర ప్రవాళానాం హరీస్యాద్రక్తవాతవాక్ ।
సవస్త్రాం మహిషీం దద్యా త్వన్మరాగ సమన్వితామ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములను పగడములను దొంగిలించువానికి రక్తవాతముగలుగు
తన్ని వారణార్థంబై పద్మరాగములతోడ వస్త్రయుక్తముగ మహిషీదానమును జేయ
వలయు.

రక్తవాత రక్తపిత్తహర విధి.

శ్లో॥ సవర్ణా గమనే వాత రక్తవాక్ జాయతేనరః । సవర్ణాగమనే
వాత పిత్తవానపి జాయతే । లక్ష్మీనారాయణం రూపం సువ
ర్ణేన ప్రకల్పయేత్ । పలేన వాతదర్శనేన తదర్థేవాధవా పునః ।
లక్ష్మీనారాయణంరూపం సర్వదా సర్వకామికమ్ ॥

తా. సవర్ణ త్ర్యేణో సంగమముజేయువానికి వాతరక్తకోగంబేనిలేక వాతపిత్త
కోగంబేనిగలుగు. తన్ని వారణార్థంబై 4 లేక 2 లేక 1 రూపాయయెత్తు బంగారుతో

లక్ష్మీనారాయణ ప్రతిమనుజేయవలయు. మఱియు యాలక్ష్మీ నారాయణ ప్రతిమను సర్వకాలములయందును సర్వకౌముదిషయముల యందును దానము జేయందగు.

వాతపి త్తహర విధి.

శ్లో॥ లశునం గృజనం తాలఫలం వాశ్నాతి యోద్విజః ।
సవాత పిత్తరోగీచ భవే చ్ఛాంద్రాయణం చరేత్ ॥

తా. వుల్లుల్లి గంజాయి లేక తాటిఫలము పీనిని భక్షణము నేయు బ్రాహ్మణునికి వాతపిత్తరోగములు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అతిమారుతరోగార్తోపరస్వహరీవిహోలమతి
చేప్టః । కర్కటసంస్థభానాన్వపుత్రదృప్తేపుమాన్ పిశునః ॥

తా. జననకాలమున కర్కటకాశియందు నూర్యుడుండిన శని పక్షిణమును గలిగియుండిన కొంటెతనము వాతరోగము చోరవృత్తి చంచలచిత్తము గలుగు.

శ్లో॥ వాతపిత్తో ధృవా వీడా హీనజై రుగ్రవిగ్రహః ।
విదేశ గమనంచాపి సౌరిమధ్యే యదా శిఖి ॥

తా. జననకాలమున శనిమధ్యమునందు కేతుసంబంధము గలిగియుండిన వాతపిత్తరోగము గలుగు. మఱియు హీనబాలివలన భయంకరమైన కలహంచేని పరదేశగమనంచేని గలుగు.

ఆమవాత కర్మవిపాకము.

వా॥ హుతాగ్నినిర్యాతకోహ్యమభాతవా నితివచనాత్ ।
తదుక్తనోపశాంతయే అయతసంఖ్యాకోగాయత్రీదపః ॥

తా. హోమాగ్ని నాచ్చిన వానికి ఆమవాతము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 10,000 మార్లు గాయత్రీజపమును జేయవలయు.

వా॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అష్టమోగురురామస్య కర్తాచేతివచనాత్ ।
అష్టమస్థా సస్థితగురుదని తామవాతరోగోపశాంతయే : తత్ప్రీ

తయేపూర్వోక్తమేవజపహోమపూజాదానాదికంకుర్యాత్ ।
తేనోపశామ్యతి ॥

తా. జననకాలమున అష్టమస్థానమునందు బృహస్పతియుండునానికి ఆమవా
తముగలుగుతన్ని వారణార్ధంబై పూర్వోక్తజపహోమపూజాదానాదుల జేయవలయు.

అజీర్ణశూల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ శూద్రస్యైవతుభుక్తాన్న మప్రతస్య ద్విజస్యచ ।
శూలవ్యాధిర్భవేన్నిత్య మజీర్ణా చ్ఛాతివీడితః ॥

తా. బ్రాహ్మణుడు శూద్రాన్నముగాని లేక దుర్వృత్తిగ బ్రాహ్మణాన్న
మునుగాని భుజించిన నెల్లపుడుశూల అజీర్ణము గలుగు.

స్త్రీ హ శూ ల.

శ్లో॥ విశ్వసవిషదాతాచ స్త్రీహవాన్ జాయతేనరః ॥

తా. తనయందువిశ్వాసముగ నుండువానికివిషంబిడుటవలనస్త్రీహశూలగలుగు.

జ త ర శూ ల.

శ్లో॥ శ్రుతాధ్యయన సంపన్నం యాచితా రమ కించనమ్ ।
బ్రాహ్మణం దాంతి మాహూయ దానార్థంన దదాతి యః ।
సభవేజ్జరరీ శూలీ తథాధ్మా నీ చ కర్హిచిత్ ॥

తా. వేదాధ్యయనము సేయువాడు శ్రోత్రియుడు యాచికుడు దరిద్రుడు
శమదమాది సాధనయుక్తుడునగు బ్రాహ్మణునిచిలపించి దానము జేయకుండినవానికి
పుదరశూల కడుపుబ్బరము గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ కృచ్ఛాచి కృచ్ఛా చాండ్రాణి సకుర్యా ద్రోగయుక్తయే ॥

తా. జరశూలగలవాడు కృచ్ఛా అతికృచ్ఛా చాండ్రాయణ ప్రాయశ్చిత్త
ములజేసిన యది నివర్తించు.

అరుచి శూల.

వా॥ శ్రద్ధాహీనో ధనవాన్ దానేష్వరతి స్తామసదాసీ వాయస్సో
రుచిమాన్ శూలీ జాయే తాత్తైషవిస్తారః ॥

తా. ధనవంతుడుగానుండువాడు శ్రద్ధాహీనముగ గాని లేక తామసముగ గా? దానముజేసిన అరుచి శూల గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ చాంద్రాయణం చాతికృచ్ఛం ప్రాజాపత్య మథాపరమ్ ।
హోమా ద్య పిచకుర్వీత వ్యాధ్యాదే రను రూపతః ॥

తా. అరుచి శూలగలవాడు చాంద్రాయణ అతికృచ్ఛ ప్రాజాపత్య ప్రాశస్త్యములగాని గోగతారతమ్యానుగుణ్యముగ హోమాదులగాని జేయవలయు.

శ్లో॥ సాక్షాద్ధంతి గవాక్షిని యః పునర్జన నాంతరే ।
శిరోరోగీ శ్శీతరోగీ శూలీ చారుచిమా న్భవేత్ ॥

తా. ఆవునుగాని లేక బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిగాని జన్మాంతరమున స్వయముగ జరిపినవానికి మస్తకశూల లేక ఆగుచిగలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ ఏత నివృత్తయే వర్షం ద్వివర్షంవా త్రివర్ష కమ్ ।
చరేద్ధృత వ్రతం చాంతే గోహరణ్యాదికం దిశేత్ ॥

తా. పూర్వోక్తమైన గోహత్యానిదోషములు నివర్తించుటకై 1 సంవత్సరం లేని లేక 2 సంవత్సరంబులేని ఘృతవ్రతమునుజేసి అంత్యమున బ్రాహ్మణునికిఆవును సువర్ణమును దానము జేయవలయు.

కటిశూల కర్మవిసాకము.

శ్లో॥ గోగామీ కటిశూలిస్య తస్య చాంద్రాయణం తథా ।
కృచ్ఛం చైచాతి కచ్ఛించ జనం సారంచనిర్ది శేత్ ॥

తా. గోగమనుజేయువానికి కటిశూలగలుగు. తన్నివారణాస్తంభై చాద్రాయణ కృచ్ఛాతి కృచ్ఛములనుగాని సారజపమునుగాని జేయవలయు.

క ర్ణ శూ ల.

శ్లో॥ మైథునం శృంగాయా త్పితోః కర్ణశూలీ భవేత్తు సః ।
స్యాచ్చైవ బధిరః కించి త్కపాలే నహ్యశబ్దవాక్ ॥

తా. మాతాపితృమైథునము నాకర్ణించువానికి కర్ణశూలగాని చెవిటితనము గాని లేక కపాలమున ఆసహ్యమైన శబ్దముగాని గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ నిష్క్రవింశతికం దద్యా ద్బ్రాహ్మణాయకుటుంబినే ।
విష్ణోప్రకాశకామంత్రా జపే ద్రోగోపశాంతయే ॥

కర్ణశూల శమించుటకై పుడుించుచును బ్రాహ్మణునికి 20 నిష్క్రముల యెత్తు సువర్ణ దానముగాని లేక విష్ణుదేవతా మంత్రజపమునుగాని జేయవలయు.

హ స్త శూ ల.

శ్లో॥ పూర్వజన్మని నాస్తిక్యా త్సంధ్యాది రహితోద్విజః ।
హ స్తశూలీ సంభవతి నిష్క్వాదవశకం దిశేత్ ॥

తా. జన్మాంతరమున నాస్తికుడై సంధ్యాదికర్మల జేయకుండిన బ్రాహ్మణునికి హస్తశూలగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 12 నిష్క్రములయొత్తు బంగారమును దానము జేయవలయు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ భోజయే ద్భ్రాహ్మణా శ్చక్త్యా జపే త్సారం హిరణ్యదః ॥

హస్తశూలగలవాడు శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి సువర్ణమును దానముజేసి సారజపమును జేయవలయు.

న య న శూ ల.

శ్లో॥ నగ్నాం పరశ్రీయం దృష్ట్వా సూర్యం నాస్తమ యోదయే ।
నేత్రశూలీ భవే త్సోపి నేషీతుం క్షమతే దిశః ॥

తా. నిర్వాణముగ నుండునపుడు పరశ్రీని చూచెడువానికిగాని లేక ఉదయాస్తమయకాలముల సూర్యవలోకము జేసెడివానికిగాని నేత్రమునందు శూల రోగముగలుగు, దానివలన దిక్కుల జూచుట కశక్యంబగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ వర్షోమేవోహి మంత్రేణ జపస్స్యా దప్తచాయతమ్ ।
వయస్సుపర్ణాఇతిచ మంత్రైస్సించేచ్ఛ వారిణా ॥

గోమూత్రీయావకాహార స్సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి ।

తా. రజస్వలగానుండు స్త్రీ యవలోకనముజేసిన యన్నమును భుజించుట వలన ఉదకమున క్రిములుజనించు. అనినవర్తించుటకై 7 దినములు గోమూత్రమును యవధాన్యమును భుజింపవలయు.

శ్లో॥ అభ్య భక్షణేచైవ జాయంతే కృమయో హృది ।

అథవా తద్విశుద్ధ్యర్థ ముపోష్యం భీష్మపంచకమ్ ॥

తా. అభక్ష్యపదార్థములను భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించు, తన్నివారణార్థంబై భీష్మపంచక ముపవాసమును జేయవలయు.

శ్లో॥ గజేచ నిచాతేవా శ్వే కృమికుక్షిస్తు జాయతే ॥

తా. ఏనుగును లేక గుఱ్ఱమును జంపినవానికి ఉదరమున క్రిములు జనించు.

శ్లో॥ మృతేభ ర్రి యా నారీ నీలీవస్త్రం ప్రధారణేత్ ।

సామృతా నరకంయాతి కృమికుక్షీ నతః పరమ్ ॥

తా. తెనిమిటి మరణానంతరమున నీలీవస్త్రమును ధరించిన స్త్రీ మరణానంతరము నరకము ననుభవించి 2 వ జన్మమున కడుపులో క్రిమిపీడగలవై జనించు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] పాటితశ్చదయోహిబుకేవిర్వాహనశాంధ
వార్తిసతిసాఖ్యమ్ । బాల్యే వ్యాధితదేహోనఖరో మధగో
భవే త్సారిః ॥

తా. జననకాలమునందు 4 వయస్కిలో శనిగ్రహంబుండిన తొమ్మనొప్పి బంధుపీడి భార్యాసాఖ్యము బాల్యమునందువ్యాధినఖితకథారణముగలవాడై యుండు

మూత్రీకృచ్చి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురుజాయాభి గమనా న్మూత్రీకృచ్చిః ప్రజాయతే ।

తేనాపి నిష్క్రంతిః కార్యా శాస్త్రద్భ్రష్టేన వర్తనా ।

పశుయోనాచ గమనా న్మూత్రీకృచ్చిం ప్రజాయతే ।

తిలపాత్ర త్రియైచైవ సదద్యా నాత్మీశుద్ధయే ॥

తా. గురుభార్య సంగమము జేసినవానికి మూత్రకృచ్ఛియు జనించు. తన్ని వారణార్ధమై నామ్రునున జెప్పబడియుండు ప్రకారము శాంతిచేయవలయు. పశు మైధునము చేయువానికి మూత్రకృచ్ఛియు జనించు. కావున నాత్మకుద్ధర్మము కి తిలపాత్రలదానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] జన్మకాలే యదాయస్యస్మరేభవతిభాస్కరః |
రాహుయుక్తః ప్రకురుతే మూత్రకృచ్ఛాదికాం రుజమ్ ||

తా. జన్మకాలముల సప్తమస్థానమునందు శనిరాహువులుగలవానికి మూత్ర కృచ్ఛాది రోగములు జనించు.

అశ్వరీ కర్మవిపాకము.

వా॥ పరశ్రీగామీ హ్యపస్మరీ భవత్యశ్వరీవాక్ ||

తా. పరశ్రీగమనము సేయువానికి అపస్మారముగాని అశ్వరీమూత్రకృచ్ఛి ముగాని జనించు.

శ మ న ము.

వా॥ స్వర్ణదానం కార్యం తస్య సర్వరోగే దానస్యోక్తత్యాత్ ||

తా. కావున వాని నివారణార్థమై స్వర్ణదానమును జేయవలయు.

వా॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] శూలప్రమేహపీడిత మశ్వర్యుపహతమాన
సంచాపిజనయతిరవిణాదృష్టో జీవగ్రహేచంద్రజఃపురుషమ్ |
గురుగ్రహవర్తమానరవిదృష్ట బుధజగితాశ్వరీరోగ ప్రతీకార
పూర్వకంబుధప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపాదికంకుర్యాత్ ||

తా. జననకాలమునందు గురువుతోడ బుధుడుండి సూక్ష్మవిచే జూడంబడు చుండిన శూల ప్రమేహము అశ్వరీరోగముగలుగు. కావున వాని శమనార్థమై బుధగ్రహ ప్రీత్యర్థము పూర్వోక్తజపాదుల జేయవలయు.

ప్రమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ చాండాలీగమనా త్సర్వ ప్రమేహవ్యాధిరూ నృవేత్ |

క్షుత్పివాసాతురశ్చైవ జాయతే తస్య నిష్క్రుతిః |

చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా న్యవమధ్యం తథా పరే |

జహునూ త్సర్పిషాచైతా జపే స్మంత్రా స్సమాహితః ||

వాక్యమ్॥ ఇద మాపః ప్రవహతేతి ।

తా. చండాల స్త్రీగమనము జేయువానికి సర్వమేహ రోగములుగాని అకలివప్పి అను రోగములుగాని జనించు. కావున నాని శమవార్తంబై యివనుభవనాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి రెండవదినమున “ఇదమాపఃప్రవహతః” అను మంత్రజపమును మఱియు నీమంత్రముతోడనే సహస్రాజ్యహోనుముల జేయవలయు.

శూలమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ తిర్యగ్గామీ నశూలేన ప్రమేహేన యతో భవేత్ ।

కుర్వాత్సాంతపవాదీని ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి ॥

తా. అవు యానము మొదలగు జంతువులను మైధునముజేసిన వానికి శూలమేహము జనించు. తన్ని వారణార్థంబై యథావిధిగ సాంతపవాది ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

వాతమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ పర్వవ్యవాయీ మనుజః కన్యాగామీ తథైవచ ।

వాతప్రమేహాయ క్తస్సన్య త్కుర్యా చ్ఛాంద్రాయణత్రయమ్॥

తా. అమావాస్య పౌర్ణమ మొదలగు పర్వతిథులయందు స్త్రీసంగమముగాని లేక కన్యాసంగమముగాని జేయువానికి వాత మేహము జనించు. తన్ని వారణార్థమై యి చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

మధుమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మధుమేహీ మాతృగామీ సతతం జాయతే నరః ।

పితృభార్యాభిగామీచ జలమేహీ నరాధమః ।

యో గచ్ఛే ద్భగినీ నిత్య మిక్షుమేహీభవే న్నరః ।

ప్రాయశ్చిత్తంక్రమా దత్రోషద్వర్షాణ్యుభవంచచ ।

త్ర్యబ్దమి త్యాచరే త్సన్య క్తతో రోగా త్ప్రముచ్యతే ।

తా. మాతృగమనముజేసినవానికి మధుమేహమును చవతితల్లిగమనము వానికి జలమేహమును సహోదర్శిగమనము జేసినవానికి యక్షుమేహమును

వాని నివారణార్థమై శిష్టంబడిన ప్రాయశ్చిత్తములను క్రమముగ 653 సంవత్సరములు జేయవలయు.

ఉదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యోబ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యే వైకం విభావయేత్ ।
సాధయే దుదరవ్యాధి యుక్తో భవతి మానవః ॥

తా. ఎవడు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రులలో నొకని నేని యధికముగ భావించి సాధించెడినో అట్టివానికి పుదర రోగముగలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ కుర్యాత్కృచ్ఛం చాతికృచ్ఛం చాంధ్రాయణ మథాపరం ।
సహస్రకలశస్నాన మిశ్వరస్యతు కారయేత్ ॥

తా. ఉదరరోగ నివారణార్థంబై కృచ్ఛం అతికృచ్ఛం చాంధ్రాయణాది ప్రాయశ్చిత్తములను రుద్రునికి 1000 కలశములతో నభిషేకమును జేయవలయు.

జలోదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ రాజ్ఞావాతు నియుక్తేన నియుక్తో ధర్మనిశ్చయే ।
పురోహితః ప్రాడ్వివాక స్సచివో వాన్యథా చరేత్ ।
జలోదరత్వం ప్రాప్నోతి తస్య నయోమి నిష్క్రమిమ్ ॥

తా. ధర్మనిర్ణయమునకై నియమింపబడిన రాజుగాని లేక రాజుచే నియమింపబడిన పురోహితుడుగాని వ్యాయాధిపతిగాని మంత్రిగాని న్యాయవిరుద్ధముగ జరిగించిన జలోదరిము గలుగు. దానికి శాంతిని వచించెద.

శ మ న ము.

శ్లో॥ పయసా వర్తయే న్నాస త్రిశయం వ్రత ముత్తమమ్ ।
సహస్రకలశస్నానం మహాదేవస్య వైవహి ।
భోజయేచ్చ శతం విప్రా న్ముచ్యతే కిల్బిషా త్తతః ॥

తా. జలోదర శమనార్థంబై 3 మాసములు యోగ్రథమును మహాదేవునకు సహస్రకలశ స్నానమును జేయించి 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడవలయు.

ఉదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గర్భపాతనజా రోగా యక్ష్మత్ప్లిహజలోదరాః ।

తేహం ప్రశమనార్థాయ ప్రాయశ్చిత్త మిదం స్మృతమ్ ॥

తా. గర్భపాతము గలుగజేయుటచే యక్ష్మత్ప్లిహ జలోదరములు జనించు. వానిశమనార్థమై ప్రాయశ్చిత్తమును వచించెద.

శ మ న ము.

శ్లో॥ ఏతేషు దద్యా ద్విప్రాయ జలధేనుం విధానతః ।

సువర్ణరాప్యతామ్రాణాం పలత్రయ సమన్వితామ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన రోగశమనార్థంబై బ్రాహ్మణులకు విఘ్నక్తముగ కి పలములయొత్తు బంగారు నేని వెండి నేని తామ్రము నేని జలధేనువుతోడ దానము నేను వలయు.

స్త్రీ హోదర కర్మవిపాకము।

శ్లో॥ భృతకాథ్యాపకోయస్తు కన్యాసూషణతత్పరః ।

స్త్రీహవానసంభవే ద్విప్రో జపే చ్ఛ్రియాక్త మేవహి ॥

తా. వేతనముడిసికొని యభ్యయనము జెప్పెడువాడును కన్యాసూషణముజే పెడివాడును స్త్రీహరోగపీడితుండగు తచ్ఛమనార్థంబై శ్రీమాక్తజపమునుజేయవలయు

శ మ న ము.

శ్లో॥ అయతత్రయసంఖ్యాకం స్త్రీ హోదరపిముక్తయే ।

ప్రత్యేచంచ భవేద్ధోను శ్చగుణా సర్విహ పృథక్ ॥

తా. స్త్రీ హోదరముగలవాడు 30000 మార్లు శ్రీమాక్తజపమునుజేయవలయు. మఱియు ప్రతిరుక్కుచేత అన్నాజ్యముల ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ హోమముజేయ వలయు.

శోఘ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అద్రా మార్గే నదీతీరే ఛాయాయాం పులినే నరః ।

మూత్రం పురీషం వత్సీకే యత్రముంచే జ్వలేపివా ।

శ్వయంభువ్యాధి మాహ్నీతీ త్యేవ మాహ సదాశివః ।
 ఇంద్రంవఇతి మంత్రంహి జపే దప్టోత్తరాయుతమ్ ।
 ఆపాహిష్ఠే తి హోమస్సాస్య చ్చరుణా సర్విషాయుతమ్ ॥

తా. పర్వతము మార్గము నదీతీరము నీడ యిసుకగిన్నె పుట్టి జలము అను
 వానియందు మూత్రమును గాని మలమునుగాని విరజ్జనము నేయవారికి శోభగోగము
 గలుగునని మహాదేవుడు వచించె. తద్దోష శమనార్థంబై “ఇంద్రంవఇతి” అను మం
 త్రముతో 10008 ఆప్టోత్తరజపమును “ఆపాహిష్ఠేతి” అను మంత్రముతో అన్నాజ్య
 హోమములను జేయవలయు.

శోభహర ప్రతిమాదానము.

శ్లో॥ శోభః పంచకర స్త్రీక్షో దశాస్య శ్శరచాపధృణ్
 దధానం ఛరికాం ఘోరం కులిశం చ కృశ స్తథా ॥

తా. శోభగోగమున 5 చేతులు 10 ముఖములు హారత్వము బాణముధనుస్సు
 కత్తి గంట వజ్రము అనువానిని ధరించుకొని శరీరము కృశించి యుండునటులగోగ
 ప్రతిమంజేసి దానము జేయవలయు.

గళగండ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గళగండీ గణద్రవ్య హర్తా భవతిమానవః । దానేనతత్ప్రతీ
 కారం వక్ష్యేమి శృణుభాస్కర । మాణిక్యం పద్మరాగంచ
 వజ్రమాక్తికమేవచ । వైహార్యం పుష్పరాగంచ నిలంమర
 కతం తథా । పభి ర్మాలాంప్రకుర్వీత సూత్రస్యపరాజితమ్ ।
 అలాభే మాక్తికా దన్య తమైర్మాలాం ప్రకల్పయేత్ । స
 ర్వత్ర రాజతంసూత్ర మితివేదే ప్రకల్పితమ్ । తామ్రపాత్రే
 వినిశీప్య తీలానా ముపరిన్యసేత్ । తిలానాంచ పరీ
 మాణం ద్రోణపంచక మిష్యతే ॥

వాక్యమ్॥ తత ఊర్ధ్వంనవగ్రహాది మహాశాంతిం కుర్యాత్ । రత్న
 మాలాంపూజయి త్వా వేదశాస్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయదద్యాత్ ॥

తా. సముదాయ ద్రవ్యము నపహరించువానికి గళగండగోగముగలుగుతన్న
 వారణార్థంబై మాణిక్యము పద్మరాగము వజ్రము ముత్తయములు వైహార్యము

పుష్పరాగము ఇంద్రనీలమణి పచ్చలు అను వానినిగాని వానిలో దొరకెడివానిని గాని వెండితీగలో జేర్చి మాలికజేసి తామ్రపాత్రయం దైగు ద్రోణములయెత్తు నువ్వులుబోసి దానిపైని యామాలికనునిచి నవగ్రహాది మహాభాంతింజేసి పూజించి వేదశాస్త్రసంపన్నుండగు బ్రాహ్మణునికి దానము జేయవలయు.

గండమాల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అధ్యాపయతిశిష్యాంస్తు యః ప్రతార్యగురు స్థథా । శిష్యో
గురుంవంచయిత్వా యోధితేశ్వణుతస్యచ । జాయతే గండ
మాలాభ్యోగోగస్తదుపశాంతయే । అభక్ష్యపానపాయీవా
గండమాలీభవేన్నరః । కృచ్ఛిత్రయంప్రకుర్వీత చాంద్రా
యణ సుధాపరమ్ । అష్టోత్తర సహస్రంతు జపే త్వరుష
సూక్తకమ్ । సారమంత్ర జపస్తద్వ చ్చక్త్యా బ్రాహ్మణ
భోజనమ్ । ఇతికృత్వా సరస్వత్య గ్గళగండా ద్విముచ్యతే॥

తా. గురువు శిష్యునివంచిచి యధ్యయనము జెప్పటవలనగాని లేక శిష్యుడు గురువునువంచిచి యధ్యయనము జేయుటవలనగాని లేక అభక్ష్య భక్షణములవలన గాని మద్యాదిపానములవలనగానిగండమాలజనించు. తన్నివారణార్థంబై యి కృచ్ఛిత్రములు లేక చాంద్రాయణము అష్టోత్తరసహస్రం పురుషసూక్తజపములేక అష్టోత్తరసహస్ర సారమంత్రజపము బ్రాహ్మణసంతర్పణమొదలగు నుపకారముల రక్ష్యనుగుణిముగ జేయవలయు.

శ్శీపద కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్వగోత్రాయాభిగనునా స్త్రీపదీ జాయతే సరః ।
యోన్యా మస్యకృ స్రవతి తత్రచాంద్రాయణం చరేత్ ।
మానం పయోవ్రతంచైవ తస్మాద్రోగా త్ప్రముచ్యతే ॥

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము జేయువానికి శ్శీపదరోగము జనించుమఱియు స్త్రీస్వగోత్ర పురుషునితో సంగమముజేసిన యోనివలన రక్షసావయగు. వాని శమనార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తమును 1 మాసమువరకు పవిత్రమును జేయవలయు.

శ్రీపదరోగ ప్రతిమూదానము.

శ్లో॥ శ్రీపదస్త్రీపదః కుంతః పతన్తుర ధనుర్ధరః ॥

తా. పాదములు కుంతత్వము యేనుగుకాలుగలదై దిగుబడునటుల నుండునట్టి శ్రీపదరూప ప్రతిమను జేయించి గానము జేయవలయు.

మస్తకవ్రణ కర్మవిపాకము

శ్లో॥ జాత్యుత్తమస్త్రీగమనా జ్ఞాయతేమస్తకవ్రణః ।

తత్పాతకవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్ ॥

తా. ఉత్తమజాతిగలస్త్రీతో సంగమము జేయువానికి శిరమున వ్రణముగలుగు. తద్దోషనివారణార్థంబై ప్రాజాపత్య వ్రతమును జేయవలయు.

భగందర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్వగోత్ర స్త్రీప్రసంగేన జాయతేచ భగందరీ । తేనాపి
నిష్క్రమితికార్యా మేషీదానేనయత్నతః । దేవానాం యో
ముఖంహవ్య వాహన స్సర్వపూజత । తస్మాత్త్వంవాహనం
పూజ్యం దేవై స్సేదైర్మృగైర్భిః । భగందరః పూర్వకర్మ
విపాకోభంతుయన్మయ । తత్సర్వం నాశయశీఘ్రం సౌఖ్యం
చాపి ప్రవర్ధయ ॥

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి భగందరముగలుగుతన్నివారణార్థంబై (ఒంగారుగిట్టులు వెండికొమ్ములు మొదలగువానితోనలంకరింపబడిన) మేకను “దేవానాం యోముఖ హవ్య” అనుమంత్రముతోస్తుతించి దానముజేయవలయు.

ఉపదంశ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మాతృగౌమీ భవేద్యస్తు తస్యలింగం విచక్ష్యతి ।

చాండాలీ గమనేచైవ సీచకుప్తః ప్రజాయతే ।

తస్యప్రతి క్రియాంకర్తుం కుంభము త్రరతో న్యసేత్ ॥

వా॥ తత్రోపరికుబేరప్రతిరూప సౌపర్ణీం కృష్ణవస్త్రావృతాంమా
ల్యభూషితా మావాహనాది షోడశోపచారైః ప్రత్యహం

పూజయేత్ | అధర్వవేదపారాయణంకుర్యాత్ | సమాప్తే సా
రాయజే ప్రతిమాబ్రాహ్మణాయ దద్యాత్ | దానమంత్రతః |

శ్లో॥ నిధీనా నుధిపోదేవ శ్శంకరస్య ప్రియస్సఖా |
సామ్యాతాధిపతి శ్రీయాక్ మనుపాపంవ్యపోహతు |
ఇమంమంత్రం సముచ్చార్యా ప్యాచార్యాయ యథానిధిః |
దద్యాదేనం హీనకుష్ఠీ లింగనాశీచ శుద్ధ్యతి |

తా. మాతృగమనము నేయువానికి లింగనాశనముగలుగు. మరియు 'చం
వాల శ్రీగమనము నేయువానికి శ్వేతపృథ్వీగలుగు. తిద్దోపనిషాదాంధ్రంబై అగ్ని కి
ఁ త్తరదశయందు కలశమును స్థాపించి దానిపై బంగారుతో మబేర ప్రతిమంజేసి
మునిచి నల్లనివస్త్రముగట్టి పుష్పమాలికలచే నలంకరించి ప్రతిదిన మావాహనాది
రోడకోపచారములచే బూజించి దానికెగురుగ అధర్వణవేదపారాయణమునుజేసి
మాప్తియైన పిదప యాప్రతిమను "నిధినా మాధిపో దేవేత్యాది" మంత్రమునో
పధావిధిగ నాచార్యునికి దానముజేసిన హీనకుష్ఠము లింగనాశనరోగము నివర్తించు.

కృష్ణరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ షరుషం భాష తేవ్యర్థం సఃత్వగ్దోష యతోభవేత్ |
చాంద్రాయణ త్రయం కుర్యాత్ప్రదద్యా దాషధానిచ |
వైద్యకోక్తాని విశ్రాంత శక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనమ్ ||

తా. కఠోరముగ వ్యర్థముగ మాటలాడువానికి కృష్ణరోగముగలుగు. తన్ని
గారణార్థంబై ఓ చాంద్రాయణ కృచ్ఛములజేసి వైద్యశాస్త్రమునందు శిష్యుంజే
యుండు నావధములను శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణుని కివ్వవలయు. మరియు
శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును జేయవలయు.

దుశ్చర్మత్వ హరము.

శ్లో॥ గురుతల్పగ దోషాచ్చ గవిమైఘనదోషతః |
దుశ్చర్మాస్య దసామర్యా ధ్గురుతల్పాతి దేశతః |
చాంద్రాయణ త్రయంకుర్యాత్తతోనోషా త్ప్రీముచ్యతే

తా. గురుభార్యతోగాని లేక గోవుతోగాని సంభవము జేయువానికి క
గలుగు. తన్ని వారణార్థంబై ఓ చాంద్రాయణముల జేయవలయు.

ముఖరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ హూటసాక్షీ భవేద్వక్త్రో రోగీ శోణితపిత్తవాన్ ।

కృచ్ఛాత్తికృచ్ఛో కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్ ।

కుర్యాత్కూశ్మాండ హోమంచ గాయత్రీ మయుతంజపేత్ ॥

దద్యాద్ధిరణ్యంప్రహీంశ్చ ముఖరోగస్య శాంతయే ॥

తా. తప్పసాక్ష్యము జెప్పెదవానికి ముఖరోగము రక్తపిత్తరోగముగలుగు. తన్నివారణార్థమై కృచ్ఛి అతికృచ్ఛి చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని కూశ్మాండహోమమును పదివేలమారులు గాయత్రీ జపముజేసి సువర్ణమును ధాన్యమును దానము జేయవలయు.

కర్ణరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ నూతాపిత్త్య గుహణంచ దేవబ్రాహ్మణయో స్తథా ।

శృణోతి నిందాంబుధ్ధ్యాః కర్ణాభ్యాం తస్యశోణితమ్ ।

పూయంచైవ స్రవత్యస్య శాంతిః కృచ్ఛిచతుష్టయాత్ ।

హీరణ్య రక్తవస్త్రాణాం దానా ద్బ్రాహ్మణ భోజనాత్ ।

జపాన్తోమాచ్యభవతి సౌరమంత్రేణ శక్తితః ॥

తా. తల్లితండ్రి గురువు దేవతలు బ్రాహ్మణులు మొదలగువారి నిందనుబుద్ధి పూర్వకముగ వినుచుండినవానికి చెవియును రక్తము చీము స్రవించు తన్నివారణార్థమై 4 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛి ప్రాయశ్చిత్తములంజేసి బంగారును యెఱ్ఱనివస్త్రమును దానముజేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణను శక్త్యనుగణ్యముగ సౌరమంత్ర జపహోమములను జేయవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారానారభోగవిహార పారీణినిడి

మామిడి భగవత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ

సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోధూషణ నీలకంఠ

కొట్టారు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజయే ఆంధ్ర

తాత్పర్యసహితే త్సుద్రగోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య

తచ్చికిత్సానుపాన యుక్తం ద్వావింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్ర శాస్త్ర ర్యము.

— పంచవింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ విశ్వనాథం జగన్నాథం లోకనాథం జగద్గురుమ్ ।
సర్వజ్ఞం పార్వతీనాథం లింగసూక్తి మహంభజే ॥

తా. సకలప్రపంచమునను ప్రభువు జంగమ ప్రపంచమునను ప్రభువు స్థావర ప్రపంచమునను ప్రభువు జగద్గురువు సర్వజ్ఞుడు లింగసూక్తిస్వరూపుడు నగుపావనతీ పతిని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి పృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునను చంద్రుడై బసవరాజుని శేగ్గొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన పృషరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క పంచవింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పారవోత్పత్తి.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] స్కందాత్తారక హింసార్థం కైలాసే ప్రార్థిత స్సరైః । కరుణాత్మామపః దేవః పార్వతీవల్లభశ్శివః । రతో శంఖాః చ్యుతం రేతో గృహీతం వహ్ని నాముఖే । క్షీప్తం తేన చతుర్దిక్షు క్షుమామాం తత్ప్రృథకప్రృథక్ । సామ్యాది దిక్ప్రాయస్యాంత గౌరీశాపా న్నకార్యకృత్ । పశ్చిమా యాంతే యత్క్షీప్తం దిశిత త్వర్వకార్యకృత్ । ఏషోత్పత్తి స్సమాఖ్యాతా పారదస్య మసిషిభిః ।

తా. తారకాసుగవధార్ధ మైసుమారస్వామిని జనింపఁజేయవలయుననికరుణ త్కృండును మహాదేవుండును పార్వతీవల్లభుండునుగు నీశ్వరుని దేవేంద్రుడు వ

లగు సమస్తదేవతలు బ్రాహ్మింప నతండు కుమారస్వామి జనన నిమిత్తార్థమై పార్శ్వ
 తీతో సంభోగముజేయ వీర్యము పతనంబయ్యె. దానినగ్ని గ్రహించి భరింపనేరక
 భూమియందు విడిచిన నది నలుదిక్కులయందు వెవ్వేరుగ వ్యాపించె. అందుత్తర
 ప్రాగ్దక్షిణదిశలయందు పడినరసముగౌరీశాపముచే నిష్ఫలంబగుటంజేసి నదియేకార్య
 మునందు నుపయోగింపకుండు. పశ్చిమదిశయందు పడినరసము సమస్తకార్యములయ
 దుపయోగించు ఇత్యైః సంగున రసోత్పత్తిక్రమము నాయుర్వేదవేత్తలచేతెప్పంబడియె.

రసభేద తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ రసావిప్రస్థితోరక్తః క్షత్రియః పీతరుగ్విశః । శూద్రఃకృష్ణ
 ఇతిప్రోక్తో నర్మభేదా చ్చతుర్విధః । బ్రాహ్మణః కల్పితే
 కల్పే గుటికాయాంచ బాహుకః । ధాతువాదే తథావైశ్య
 శూద్ర శ్చేరకర్మణి । అంతస్సునీలో బహి రుజ్వలాంగో
 మధ్యాహ్న సూర్యప్రతిమప్రకాశః । శస్తోధధూమ్రః పరి
 సాంకురశ్చ చిత్రస్తుయోజ్యో రసకర్మసిద్ధ్యైః ॥

స. పాదరసము వర్ణభేదములచే 4 విధంబులు అందు తెల్లగనుండునదిబ్రా
 హ్మణజాతియనియు యెఱ్ఱగనుండునది క్షత్రియజాతియనియు పచ్చగనుండునది
 వైశ్యజాతియనియు నల్లగనుండునది శూద్రజాతియనియు జెప్పంబడు. వానిలో
 బ్రాహ్మణజాతి కల్పవిషయమునందును క్షత్రియజాతి గుటికలయందును వైశ్యజాతి
 ధాతువాచమునందును శూద్రజాతి ఇతరకర్మలయందు నుపయోగించు. మఱియు
 లోన నీలవర్ణమువెలపట చాకచక్రముగలదై మధ్యాహ్న సూర్యనిలో సమానమైన
 కాంతిగలదై సూత్రమవర్ణము తెలుపువర్ణము చిత్రవర్ణముగలదై ప్రళప్తముగనుండు
 సమును సర్వోపభములయందు నుపయోగింపందగు.

రస మాహాత్మ్యము.

శ్లో॥ అధాన్య త్సప్రవత్యౌమి సంక్షిప్తం నూక్త ముత్తమమ్ ।
 అయుర్వేగోపదేశేస్మిన్ రసశుద్ధిర్నిగద్యతే । శుష్కేంద్రన
 మహాగౌఢం యద్వద్ధహతిసావకః । తద్వద్ధాతుగతా న్నూత

స్నాతనోపాస్త్రయోదశ । దర్శనా ద్విసహస్రస్య బ్రహ్మ
హత్యా వ్యపోహతి । స్పర్శనా న్నాశయోద్దేవి గోహత్యా
నాత్రసంశయః । కింపున ర్భక్షణోద్దేవి ప్రాప్యతే పరమం
పదమ్ । దోషహీనో రసోబ్రహ్మ మూర్ఛితస్తు జగార్దనః ।
మారితోరుద్రహపస్నాద్భద్ధస్సృతౌస్మహేశ్వరః । వేధనో
దేహలోహభ్యాం సూతస్సృతౌ త్సదాశివః ॥

తా. ఇక నాయుచ్ఛేదమున జెప్పించిన ప్రకారము రసశుద్ధిని వచించిన
“యేందినకక్తైల సమాహమ నన్నిహోత్రుమి సహింపంజేయు భంగి” ధాతుగత
దోషముల పాదరసము దహింపంజేయు ఐనను రసమునందు 13 దోషములుగలవు
మతీయు రసమును దర్శించుటవలన బ్రహ్మహత్యజనితదోషము నివర్తించు. దాని
స్పర్శనమువలన గోహత్యజనిత దోషము నిస్సంశయముగ నివర్తించు. దాని సేవనవ
లన స్వర్ణాదిపరమపదములుగలుగు. దోషరహితమైన రసము బ్రహ్మశ్మహాపము
మూర్ఛకేందింపబడిన రసము విఘ్నస్వరూపము దస్యముజేయబడిన రసము రుద్రస్వ
రూపము బంధింపబడిన రసము మహేశ్వర స్వరూపము దేహలోహములచే వేధిం
బడిన రసము సదాశివస్వరూపము.

రసనామభేద లక్షణ తత్త్వ యోదశము.

శ్లో॥ పారనో రసధాతుశ్చ రసలోహో మహారసః । చతుర్విధో
రసోజ్జయో రసేంద్ర ఇతిభేదతః । ఆకృష్ట శృఙ్గోహామై
రసేంద్రః పరికీర్తితః । పారదశ్చుకవర్ణస్సృతి క్రిందిత్యాం
ఇవాదృతః । ఆపతకాంతి రూక్షశ్చ విమర్శభాః । రసేంద్రో
మయూర పింఛికాకారో రసకశ్చ విమర్శభాః । రసేంద్రో
రసకర్పారః పారదోరోగనాశనః । సూతకస్సవ్యకార్యాశ్చో
రసోయోజ్యో రసాయనే ॥

తా. పారదము రసధాతువు రసలోహము మహారసము అనునవి పాదరస
నామములు. ఆరసము రసేంద్రము పారదము సూతకము రసకము అని 4 విధములు.
అంకాంత నల్లగ చంచలముగ రూక్షముగ మండువని రసేంద్రమనియు చిరుకరన్న
గలదై యొకింత నలుపువర్ణముగ మండునని పారదమనియు హింకత పచ్చనై రూక్షముగ

మండునది నూతకమనియు నెవలిసింఁచుచుచాయ గలదిగ నుండునది రసకమనియు జెప్పఁబడు. రసేంద్రమనుదానిని రసకర్మలయందును పారదమనుదానిని రోగి హార క్రియలయందును నూతకమనుదానిని సర్వక్రియలయందును రసకమనుదానిని రసా యనమునందును గ్రహింపఁదగు.

రసదోషాష్టకము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉండినంచాపిక టిల్య మనవ ర్తంచనంకరమ్ |
పండత్వ పంగుకారిత్వ సమలత్వగురుత్వతః |
సవీషత్వంచ సూతస్య చాప్తదోషాః ప్రకీర్తితాః ||

తా. ఉండినదోషము కాటిల్యదోషము అనవర్తదోషము సంకరదోషము పండత్వదోషము పంగుదోషము బరువెగులండుటవలన మలదోషముసవిషిత్యదోషము అని 7 దోషములరసమనంగండు. (ఈదోషములుగలరసమును శుద్ధిజేయక జౌషధ ములలో బ్రయోగించినను లేక నేవించినను రోగములు జనించు. అవేవ్యయనిన.—)

దోషాష్టకయుక్త పారదసేవ జనితరోగములు.

శ్లో॥ ఉండినే శూలదోషస్యా త్కాటిల్యేస్యా త్కపాలరుక్ |
అనవర్తే భ్రమత్సైవ సంకరే ధాతుసంకరః |
పండత్వే స్యాదసంతాన పంగుత్వే | దాహకుష్మకృత్ |
మలేజ్వరశ్చ మూర్ఛాచ విషత్వేచ త్తయో భవేత్ ||

తా. ఉండిన దోషమువలన శూలము కాటిల్యదోషమువలన కపాలరోగం బును అనవర్తదోషమువలన భ్రమయు సంకరదోషమువలన ధాతు సాంకర్యంబును గలుగు. పండత్వదోషమువలన సంతానము గలుగకుండు. పంగుత్వదోషమువలన దాహంచేసి కుష్మరోగంచేసి గలుగు. మలదోషమువలన జ్వరము మూర్ఛగలుగు విష దోషమువలన శరీరము త్తయించు.

రసదోషాష్టకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నాగోవంగోమలోవహ్ని శ్చాంచల్యంచవిషం
గిరిః | అసహ్యగ్ని ర్మహదోషా నిషిద్ధాః పారదే స్థితాః ||

తా. రసమునందు నాగ వంగ మల వహ్ని చాంచల్య విషగిరి అసహ్యగ్ను

1) 8 విధములైన దోషంబు లుండు.

రసదోషాప్తక జనితరోగములు.

శ్లో॥ జాడ్యం గండస్తమోనాగా త్కుష్ఠం వంగా ద్రజోమలాత్ ।
దాహో వహ్నే ర్భజనాశ శ్చాంచల్యావృణం విషాత్ ।
గిరే స్సోస్పితాగ్న్యసహతా దోషా న్యోహోభిజాయతే ।
విషం వహ్ని ర్మలశ్చేతి రోషా ముఖ్యత మాస్త్రయః ।
ఇమే మరణసంతాప మూర్ఛానాం హేతవః క్రమాన్ ।
యాగికౌ నాగవంగా ద్యాతౌ జాడ్యాధ్మానకుష్ఠదౌ ॥

తా. రసమునందలి నాగదోషమువలన జాడ్యముగండమాల తామసముగలుగు. వంగదోషమువలన కుష్ఠవును, మలదోషమువలన రజస్సును, అగ్నిదోషమువలన దాహమును, చాంచల్యదోషమువలన శుక్రనాశనమును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరిదోషమువలన శరీరమున పాక్షులును, అసహ్యగ్నిదోషమువలన మోహమును గలుగు. ఈ రి విధములైన దోషములలో విష వహ్ని మలములను రి దోషములు ముఖ్యంబులు. అట్లుగుటచే నవి మరణము సంతాపము మూర్ఛ అనువానిని క్రమముగ గలుగంజేయు. మఱియు నాగ వంగ దోషములు యోగార్థముగలవి యగుటంజేసి జాడ్యాధ్మాన కుష్ఠవుల గలుగంజేయు.

రససప్త కంతుక దోషములు.

శ్లో॥ నాగోవంగో మలాగ్ని విషగిరి చపలా స్సప్త సూతస్య దోషాః ।
నాగా ద్దండాలిరోగం జనయతి బహుశః కుష్ఠవంగేచ వంగాత్ ।
జ్ఞాత్వా జ్ఞానం మలాస్యాన్మరణ మపివిషాద్దాహ మోహాచ వహ్నేః ।
జాడ్యంశైలాశ్చ వీర్యచ్యుతి రపిచపలాత్పరద ధ్మశ్చ్యుతేన ॥

తా. రసమునందు నాగ వంగ మల అగ్ని విష గిరి చపలము లన సప్తకంతుక దోషములు గలవు. అందు నాగదోషమువలన గండమాలయు వంగదోషమువలన కుష్ఠవును మలదోషమువలన అజ్ఞానమును విషదోషమువలన మరణంబును అగ్నిదోషమువలన దాహమోహములును గిరిదోషమువలన జాడ్యమునుచపలదోషమువలన వీర్యనాశనమును గలుగు. కావున రసమునందలి సప్తకంతుకదోషములు నివర్తించుటకై దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

రసస్మత్ప్రకంచుకదోష తజ్జవితరోగములు.

శ్లో॥ నాగంవంగ మలవహ్ని శ్చాంచల్యంచ గిరిర్విషమ్ । పారా
కంచుకా స్సప్తచంతినై నద్ధికాయతః । ఏతేతున ప్రదోషాశ్చ
కుర్వంతి ప్రాణసంకటమ్ । నాగేన జాయతే గండం కుష్ఠం
వంగేన జాయతే । విషదోషా ద్భవే స్మృత్యుగ్గిరి కేజాడ్య
తామపి । కంచుకే హన్యతే వీర్యం తస్మాద్దోష వివర్జితః ॥

తా. పాదరసమున నాగ వంగ మల అగ్ని చాంచల్య గిరి విషధము లః
7 సప్తకంచుకదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండు. కావున నట్టి సప్తవిధ
దోషంబులుగల రసమువలన ప్రాణసంకటముగలుగు. మఱియు నాగదోషమువలన
గండమాలయు వంగదోషము వలన కుష్ఠవును విషదోషమువలన మరణంబునుగిరిదోష
మువలన జాడ్యంబును కంచుకదోషమువలన వీర్యనష్టంబును గలుగు. కావున నట్టి
దోషములుగల యశుద్ధమైన రసమును వివర్జితవలయు.

రసశుద్ధాశుద్ధ గుణములు.

శ్లో॥ దోషహీనో యదానూత స్తదా మృత్యు శరాపహః ।
సాక్షా దమృతమప్యేష దోషయుక్తో రసో విషమ్ ॥

తా. శుద్ధిచే దోషరహితంబైన రసము మృత్యువును ముదిమిని హరింపజేయు
టయేగాక ప్రత్యక్షముగ నమృతతుల్యంబై యుండు. దోషయుక్తరసము విషముతో
సమానంబైయుండు.

శ్లో॥ తస్మాద్దోష నివృత్తిర్థం రసశుద్ధి ర్విధీయతే ॥

తా. కావునదోషమునివర్తించుటకై రసమునకు శుద్ధినిధింపబడుచున్నయది.

రసశుద్ధి క్రమము.

శ్లో॥ రసోగ్రాహ్య స్స నక్షత్రే హలానాం శతసమ్మితమ్ ।
పంచాశ త్పంచవింశద్వా దశపంచైక మేనవా ।
పలా దూనోనక ర్తవ్యో రససంస్కార ఉత్తమైః ॥

తా. రసమును మంచినక్షత్రమున 100 పలములు గాని 50 పలములు గాని
25 పలములుగాని 12 పలములుగాని 5 పలములుగాని 1 పలముగాని గ్రహించి
సంస్కారము జేయవలయు. ఐన 1 పలమునకు తక్కువగ జేయంజనదు.

రససంస్కార మంత్రము.

శ్లో॥ అఘోర ఇతిమంత్రేణ రససంస్కార పూజనమ్ ॥

తా. అఘోరమంత్రముచే రసమును బూజించి సంస్కారము జేయవలయు.

శ్లో॥ అమంత్రిత పదార్థానాం తేజో నిఘ్నంతి శైరవాః ।

తా. ఆ మంత్రితపదార్థమునందలి తేజస్సును శైరవు లపహరింతురు.

రసదోషాప్తక నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ అథాత స్సం ప్రవత్యాయు నోషాప్తక నివారకమ్ । ఇప్తకా
రజనీమూర్తై స్తోడశాంతై రసస్యచ। మర్దయే త్తప్త ఖల్వేన జం
బీరోక్షై ర్ద్రిగ్నై ర్వి నమ్ । కాండికే తౌళయేత్సూతం నాగదో
షం విముంచతి । విశాలాంగోలచూర్ణేన వంగదోషో విస
శ్యతి రాజవృత్తో మలంహంతి చిత్రకో వహ్నిదూషణమ్ ।
చాంచల్యం కృష్ణదుత్తార స్త్రీఫలా విషనాశనమ్ । కటు
త్రయం గిరిం హంతి హ్యసహ్యగ్నిం త్రికంటకః ॥

తా. ఇక రసమునందలి అప్తదోష నివర్తకోపాయమును వచించెద. — రసము నకు 16 వ భాగము యిటుకపొడిని పసుపుపొడినిజేర్చి నిమ్యపండ్లరసముతో 1 నివము తప్తఖల్వమును మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి నాగదోషము నివర్తించు రస మునకు 16 వ భాగము పాపరజేరు వూడుగవేరు అనువానిచెక్కల చూర్ణమునుజేర్చి నిమ్యపండ్లరసముతోపి యిగిరి పొడియగువరకు మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి వంగదోషము నివర్తించు. రేలవేరుచెక్క నిమ్యపండ్లరసము పీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి మలదోషము నివర్తించు చిత్రమాలపుచెక్క చూర్ణము నిమ్యపండ్లరసము పీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన అగ్నిదోషము నివర్తించు నల్లయుమ్మెత్త వేరుచెక్క నిమ్యపండ్లరసము పీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన చాంచల్యదోషము నివర్తించు. త్రిఫలచూర్ణము నిమ్యపండ్లరసము పీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన విషదోషము నివర్తించు. త్రికటుకచూర్ణ మును నిమ్యపండ్లరసము పీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన గిరిదోషము నివర్తించు. పల్లెరువేళ్ళచూర్ణము నిమ్యపండ్లరసము పీనితో రసము మర్దించి కలితో గడిగిన అసహ్యగ్నిదోషము నివర్తించు.

తప్తఖల్వ లక్షణము.

శ్లో॥ ఖల్వే లోహ మయే వాథ పాషాణో త్థే పృథాపివా ।
అజా శక్య త్తుమాగ్నిశ్చ భూగర్భే త్రితయంత్యే పేత్ ।
త స్యాపరిస్థితం ఖల్వం తప్తఖల్వ మితిస్మృతమ్ ॥

తా. ఇనుముతోగాని నల్లజవపరాతితోగాని ఖల్వమునుజేయించి యేకాంత గృహమున గుంట్రన్వియందు మేక పెంటికలు వుముక అగ్నివైచి సెగతగులున టుల దానిపై ఖల్వము నునుచుటయ తప్తఖల్వ మనంబడు.

రసగత సర్వదోష నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ ప్రతిదోషం కలాంశేన తత్రచూర్ణం సకన్యకమ్ । సువస్త్ర
గలితం ఖల్వే సూతే క్షిప్త్యా యథా క్రమమ్ । ప్రత్యేకం ప్ర
త్యహం యత్నా త్స ప్రరాత్రం విమర్దయేత్ । ఉద్భృత్యచార
నాశేన మృద్యాండే తూళయే త్సుధీః । సర్వదోష విఝ్నక్త
స్సప్తకంచుకవర్జితః । జాయతే శుద్ధసూతోయం యోజయే
ద్వైద్య కర్మణి ॥

తా. రసప్తకంచుకదోషనివారణార్థంబైపై జెప్పంబడిన ద్రవ్యములలో ప్రతి దానియొక్క 16 వ పాలు చూర్ణమును కలుబందనుగలిపి నొక్కొక్కదినము చొప్పున 7 దినములు నిమ్మపండ్లరసముతో రసమునుమర్దించి మంటిపాత్రలోనునిచికలితోగడిగి ఆరనిచ్చి మంచినస్త్రులులోబోసి ఖల్వములో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ 7 మాద్య పిడచ వలయు. కలితోగడుగునపుడు రసము నురుగువలెతేలును. కాపుననది క్రిందపోకుండా పదిలముగగడుగవలయు. ఇటులంజేసిన రసమునందలిసర్వదోషములు సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించి రసము శుద్ధంబగు ఆటిదాని నాపధములలో ప్రయోగింపవలయు.

రసగతదోష తదుపద్రవములు

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] మలశిఖ విషనామానో రసస్య వైసర్గికా
స్త్రయోదోషాః । మూర్ఛాంకులేన కురుతే శిఖినాదాహం
విషేణ మృత్యుంచ ॥

తా. రసమునందు మల శిఖ విషముల 3 దోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండు. అందు మలదోషమువలన మూర్ఛ శిఖిదోషమువలన దాహము విష దోషమువలన మృత్యువుగలుగు.

ర స శు ద్ధి.

శ్లో॥ గృహకన్యా హంతిమలం త్రిఫలా శిఖచిత్రకమ్ ।
విషంహన్త్యా త్నాశనేన మర్దయే త్స్వప్తవారకమ్ ॥

తా. కలుబంపలుకులిగురువరకు 7 మార్లురసమును మర్దించి నీళ్ళగడిగినమల
దోషంబును త్రిఫలచూర్ణముతో 7 మార్లు మర్దించి నీళ్ళగడిగిన శిఖదోషంబునుచిత్ర
మాలపుచెక్కచూర్ణముతో 7 మార్లుమర్దించి నీళ్ళగడిగిన విషదోషంబునుహరించు.

శ్లో॥ ఇష్టకాచూర్ణ మాదాయ ఖల్వే మర్ద్యం రసం ద్రవైః ।
విషాగ్ని రాజవృక్షస్య కృష్ణాచూర్ణై రసంద్రవైః ।
కుమార్యాస్త్రీఫలానాంచ కతకస్యచ గోక్షురైః ।
యదసశోధితంసూతం సర్వకర్మసు యోజయేత్ ॥

తా. తొలతరసమును ఖల్వములోనునిచి యిడికపాడితో మర్దించి కడుగ
వలయు. ఇటులనే ఆతివస చిత్రమాలము రేల పిప్పలి అనువానిచూర్ణములలో
కలుబందరసమును గలిపి మర్దించి నీళ్ళగడుగవలయు. మఱియు త్రిఫలముకల యిం
దుపునింజలు పల్లెరువేళ్లు అనువానిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి ప్రత్యేక
ప్రత్యేకముగ నిమ్మపండ్లరసము కలుబందరసముగలిపి మర్దించి నీళ్ళగడిగిన రసము
శుద్ధియగు. ఆట్టివానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపఁజను.

శ్లో॥ రాజీరసోనమాషాయాం రసంక్షిప్తావిబంధయేత్ । వస్త్రేణ
ఘోలికాయంత్రేస్వదయేత్కాంజికైస్త్ర్యహమ్ । దినైకం
మర్దయేత్సూతం కుమారీసంభవైర్ద్రవైః । తథాచిత్రకజైః
క్వాధైర్మర్దయేదేకవాసరమ్ । కాకమాచీరసైస్తద్వద్దినమేకం
చమర్దయేత్ । త్రిఫలాయాస్తతఃక్వాధైరసోమర్ద్యఃప్రయత్న
శఃతతస్తేగ్యఃపుథక్కుర్యాత్సూతంప్రయోజ్యకాంజికైః । తతః
క్షిప్తావరసంఖల్వే రసాదర్థంచసైంధవమ్ । మర్దయేన్నంబుక
రసైర్దినమేకమనారతమ్ । తతోలాజీరసోనశ్చ ముఖ్యశ్చనవ
సాగరః । ఏతైరససమైస్తద్వత్సూతోమర్ద్యస్తుషాంబునా ।
తతస్సంశోష్యచక్రాభంకృత్వాక్షిప్తాచహింతునా । ద్విఫా

లీసంపుటేభూత్వా పూరయేల్ల వణేనచ । అథ స్థాలీం తతో
ముద్రానద్యాద్ధృఢశరాకబుధః । విశోషాగ్నింవిధాయాథో
నిషించేదంబునోపరి । తత స్తుక్ ర్యాతీవ్రాగ్నింతదః ప్రహర
త్రయమ్ । ఏవం నిశాతయే దూర్ఘం రసో దోషవి వర్జితః ।
అథోర్ధ్వంపిటరీమధ్యే లగ్నోగ్రాహారసోత్తమః ॥

తా. ఆవాలు వెల్లులి యీ రెంటివిహరి మూసజేసి అంగు పాదరసముబోసి
దానిపై వస్త్రముగట్టి డోలాయంత్రములో కలితోడ 3 దినములు పాకముజేసి పిదప
యాపాదరసమునుదీసి ఖల్వములోబోసి కలుబందరసము చిత్రముల కపాయముకాచి
యాకుఆనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక దినమును త్రిఫలకపాయముచే
1 దినమునుమర్చించి కలితోగడిగి ఖల్వములోబోసి దానికర్థభాగము సైంధవలవణము
గలిసి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్చించి పిదప ఆవాలు వెల్లులివవాసాగరము
అనునీ 3 ద్రవ్యముల పాదరసమునకు సమముగి జేర్చి ముకనీరుతో ముద్దయగువఱకు
మర్చించి బిళ్ళజేసి యెండించి దానిపై యింగువనుచూరి లేపనముజేసి కుండలోనుంచి
దానిపై ఉప్పుబోసి మఱియొక కుండను బోర్లగిలనూసి దళముగ చీలమన్ను లేపనము
జేసి యెండనెండించి పొయిమీదనునిచి పాకము జేయవలయు. పైకుండకు వేడిమి
తగిలిన యాపాదరసము కరిగి క్రిందపడును. కావున పైకుండపై నుదకమును బో
యుచు గాఢాగ్నిలో 3 ర్థాములు వండవలయు అదిచెల్లారిని చీలమన్ను సుపాయ
ముచే దీసి పైకుండనుంచుట్టుకొనియుండు రసమును దీసికొనవలయు. ఈ రసము
దోషరహితంపై శుద్ధంబుగనుండు.

శ్లో॥ కునూర్యాశ్చ నిశాచూర్ణైః ద్విసం శూతం విమర్దయేత్ ।

పాచయేత్పాతనాయంత్రే * శుష్కోభవతిపారదః ॥

తా. పాదరసములోకలుబందపలకులుపసుపుసాడిగలిపి యొకదినముమర్చించి
బిళ్ళజేసి దానినటిక సంపుటములోనుంచి సంగులేకుండునట్లుల దానియూతినియూసి
వస్త్రమ్ముతికల లేపనముజేసి యెండ నెండించుటచే పాతనాయంత్రమని పఠంగెడు
దానిని పొయిమీదనునిచి దానిపై మఱియొక యటికను బోర్లగిలనూసి దానిపై
తగుమాత్రముగ పురుదుగట్టి శీతోదకమును బోయుచుండవలయు. అది యుష్ణమైన
దానిందీసి పారబోసి మరల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇటులం జేయుచుండిన

రసము పైకుండయందు మంచువలె వ్యాపించు, పిదప ఆ పాతనాయంత్రమునకు
 కేయంబడియిండు చీలమున్ను మడకనుతో చడిసి తీసి వైసుండవలయుండు రసము
 నెండించి గీచి తీసికొని బట్టను విడచవలయు. ఇత్తైరంగున నే 2 లేక 3 మారులు
 పాతనాయంత్రమునందిడి పక్వముజేసి తీసికొనిన రసముశుద్ధంబగు. అట్టిదానిని సర్వా
 వధములం బ్రయోగింపంజను.

ఇంగిలీకములో రసముదీయు విధము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] * పారిభధ్రసైః పేష్యం హింగుళయాను
 మాత్రకమ్ జంబీరాణాం ద్రవై ర్వాధపాచాపాతనయంత్రకే
 తః సూతంయోజయే ద్యోగే సప్తకంచుకవర్జితమ్ ॥

తా. 4 పలములు యింగిలీకము 1 ఝూము వేపవేరుచెక్క రసముతో గానిలేక
 నిమ్మపండ్ల రసముతో గాని మర్దించి పాతనాయంత్రమునందిడి పాకముజేసిన సప్తకం
 చుక దోషరహితమైనరసముజనించు. అట్టిరసము శావధములలో ప్రయోగింపంజను.

రసాజీర్ణ మూలకొపద్రవములు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] త్వారంతీక్షణం భూరిచాష్టుం చవర్జ్యంసూతో
 జిగ్గో జాయతేతేన యస్మాత్ సూతేజీర్ణేనాభిశేషశూలం
 దాహోమాంద్యంబాద్యచూలస్యనిద్రా సత్వత్యాగోజా
 యతేబుద్ధినాశ స్తస్మాజ్జీర్ణే కన్యక్యాంగవమాజ్యమ్ ॥ గందం
 చాష్టుం మృద్వికాం సేవయేద్వా సూతో జీర్ణస్సర్వదోహోవ
 శౌతిః ॥

తా. ఉప్పు తీక్షణకరపదార్థములు పులుసు వీనినధికముగ కేవలంపంజనదు.
 అధికముగ సేవించిన రసము జీర్ణముగాక బొడ్డుక్రింద శూలించుట వొడలుమండుట,
 అగ్నిమాంద్యము బాద్యము ఆలస్యము నిదుర సత్వత్యములు బుద్ధినాశనము మొదలగు
 నుపద్రవంబులుగలుగు కావున రసము జీర్ణించువరకు కలుగున రసముతో నాళి
 నెయ్యిని గలిపిగాని లేక పుల్లని కంపములగాని లేక దీపద్రాక్షపండునుగాని సేవిం
 పుచుండిన రసాజీర్ణమువలన గలిగిన సర్వదోషములు నివర్తించు.

శిరోగత రసదోష నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ [చరకే] కార్పాసదళనిర్యాసై స్తండులీయరసేనవా ।

అభ్రకంజీరకై ర్యుక్తం లోహచూర్ణం సశర్కరమ్ ।

రసవేధవినాశార్థం కుర్యాద్భిషజ్య ముత్తమమ్ ॥

తా. పైడిప్రత్తియాకు రసములోగాని చిట్రివేళ్ళరసములోగాని అభ్రకసింధూరము జీలకఱ్ఱ పంచదారగలిపి సేవించిన రసవేధలు నివర్తించు. మఱియు పైడిప్రత్తియాకురసములోగాని చిట్రివేళ్ళరసములోగాని లోహాభస్మము జీలకఱ్ఱ పంచదారగలిపి 2 మండలములు సేవించిన రసవేధలు నివర్తించు. ఇది యుత్తమమైనది.

రసమెక్కినందుకు చికిత్స.

ఉ॥ [పంచపాది] ఆరయదూడియాకురసము 1దున నేయులుఁబంచదారయు ॥ స్థూరిచియు స్థూరీచమును గూరిచి గ్రోలినమీదలై త్యపు! న్నిరును వేడినీళ్ళు తగనిత్యమును స్థలచూడిపథ్యము! న్నారక నెయ్యిజానయు నవశ్యము సేవయొనర్ప నెక్కిన । న్నారదరోగగర్వములు భంగములై చను ధారుణీస్థిరై ॥

(ఈ పథ్యములోని యాషధమును 2 మండలములు సేవింపవలయు.)

చం॥ [పంచపాది] నృపతరుపల్లవంబులును నిర్మలమైనను రూబలైలము । నిర్విపచన మొప్పఁజేసియును వేమును రెండుతులాలయెత్తున! త్యపటుగతిస్థూరమున నద్దియు నెండనునుండి స్నానము । నిర్విఫలముగానొనర్చియును వేడియుఁ బథ్యము కొఱ్ఱగంజిచే । గపటపు సూతరోగముల గర్వములన్నియుమాను నిర్ధరక ॥

(ఈ పథ్యములోని యాషధమును 2 మండలములు సేవించినను లేక గంధకతైలమును సేవించినను రసవేధలు మానును.)

రసతాపశుర లేపనములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] థాత్రీకుమారీ సర్పాశ్చీకూశ్చాండం భృంగరాజకమ్ । కాకమాచీమేఘనాదౌ రంభాకందంసజీరకమ్ ।

కార్పాసంచామృతాచైవ జంబుకాబింబతండులమ్ । నవనీతే
సమంలేప్యంచందనే రసతాపనుత్ ॥

తా. ఉసిరికపప్పు కలుబంద సర్పాక్షి బూడిచెగుమ్మడుకాయ గుంటగలగర
నల్లకాచి చిట్రివేరు ఆరటిగడ్డ జీలకఱ్ఱ పైడిప్రత్తియామ తిప్పతీగ నేరేడుచెక్క
దొండాకు పసిగడుగు పినిలో సమభాగములుగ రసముదీసి వెన్న మంచిగంధముగలిపి
శరీరమున లేపనముజేసిన రసతాపము నివర్తించు.

రసతాపనివర్త కోపాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జమ్బూత్వక్తిఫలాం బింబ కుమారీచ స
మంపిబేత్ । రసతాపంమహాఘోరం నాశయేచ్చ సుఖభవేత్ ॥

తా. నేరేడుచెక్క త్రిఫలములు బొండాకు కలుబంద పినిలో సమభాగము
లుగ రసముదీసి త్రాగిన కడుభయంకరమైన రసజనిత శరీరతాపము నివర్తించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కుమారీరససంయుక్తం జీరకంతండులీయకమ్ ।
కార్పాసబీజకంచైవ నవనీ లేన పేషయేత్ ।
చంతనేన సమంకృత్వా వ్యాలేపోరసతాపనుత్ ॥

తా. జీలకఱ్ఱ చిట్రి ప్రత్తిగింజలు వెన్న మంచిగంధము పినిని సమభాగము
లుగ గ్రహించి కలుబంద రసముతోహరి శరీరమున లేపనముజేసిన తలకెక్కిన
రసతాపములు నివర్తించు.

రస మంత్రము.

[విత్త్యానాథీయే] ఓంగోరుకుగోరుకునాథం । అటుగట్టునానాశిచోభు
సాకసుచాత్పకోటికిర్కిణి । దేవీఆకుకోటురుం । రాంధరణి ।
హరణి । ఘృటకాథరణి । నకలదేవి । సకనపూజాపాదం । పాద
రసం । కీర్తాయం । సూర్తాం । గూడాతాం । నారాయణతాం
అల్లాతాం । తర్కిణితాం । తిర్తాతాం । మహాతిర్తాం । గోరు
గోరుకునాథం ॥ అనునీమంత్రముచే నభిమంత్రించి యౌషధ
సేవనను లేపనౌషధముల నభిమంత్రించి లేపనములను
జేయించవలయు.

రసతాపములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసజనితవిదాహ శ్శీతతోయావగాహో
మలయజఘనసాన్దైవనమ్మందవాతాః । తరుణదధిచతక్రం
నారికేళీఫలాంబు । శిశిరమధురసాన్దైవశీ తమన్నప్రశస్తమ్ ॥

తా. పాదరసములన తాపముగలిగిన శీతోదకములో స్నానముజేయుట
క్రంగంధ కర్పూరముల లేపనముజేసికొనుట చల్లనిగాడ్పులు తీయనిపెటుగు చల్లనారి
కడపుకాయనీరు శీతకరరసములు మధుకరరసములు చల్లనివంటకము అనువానిని సేవిం
చుట ప్రశస్తము.

రసాపక సేవనయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోధూమజీర్ణ శాల్యన్నంగవ్యంక్షీరఘృతం
దధి । తండులీయక థావ్యాకం పటోలాలాబుసైంధవమ్ ।
అభోదకంమృద్ధ రసంచూంసం జాంగలజంహితమ్ । ఉద్ధాఠే
సతిచాత్యర్థంకృష్ణామీనాక్షీజీరకమ్ । అధ్యంగమనిలతోభే
తైలైర్నారాయణాదిభిః । ఆర్తిత శ్శీతతోయేన మస్త కేవలి
సేచనమ్ । తృప్తాయాం నారికేళాంబు ముద్గయావం సశ
ర్కరమ్ । ద్రాక్షా దాడిమకర్పూరకదళీ నాంఘలంహితమ్ ।
రసవేధానివృత్త్యర్థం దధిక్షీ రేతుశర్కరాః । శైత్యోపచా
రై రవైశ్యశ్చకర్తవ్యంస్యా ద్యధోచితమ్ ॥

తా. గోధుమలు ప్రాతఃలియ్యపువంటకము ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు ఆవుపెరుగు
చిట్టిహార ధనియాలు పొట్లకాయ అనుగవుకాయ సైంధవలవణము మేఘాదకము
పెసలకట్టు జాంగలమాంసము అనువానిని సేవించుట మిక్కుటముగ తమనంబులైన
పిప్పి పొన్నగంటిహార జీలకఱ్ఱ అనువానిని సేవించుట వాతవికారముగలిగిన నారా
యణతైలము మొదలగువానిచే నభ్యంజనముజేయుట పీడకలిగిన శీతోదకములో శిర
స్నానముజేయుట దప్పిగలిగిన నారికేళోదకము పంచదారతోగూడియుండు పెసర
కట్టు ద్రాక్షపండు దాడిమపండు పచ్చకర్పూరము అరటిపండు పెటుగు పాలు
చెఱుకు పంచదార యితరములైన శైత్యోపచారములు మొదలగువాని యధోచిత
ముగజేయుట యిట్టి యుపచారములచే రసతాపము నివర్తించు.

రసాషధ సేవనముం దపభ్యము.

శ్లో॥ త్యజేత్కూష్మాండవారాకం వేత్రాగ్రంకారవేల్లకమ్ । మా
ఎన్యసూరనిష్పావం * కుశుత్థా స్సర్వ పాస్తిలాన్ । బృహతీ
రాజికాబిల్వం దివా నిద్రాంచ మైథునమ్ । లంఘనోద్వర్తన
స్నానం తామ్రచూడం సురాసవమ్ । జలయాంసారనాశంచ
భోజనంకదళీదళే । కాంస్యకం గురు విప్రంభీతీష్ణ్యోష్ణంచ భృశం
త్యజేత్ । అపభ్యం నూతరాజన్య పురాతన క్తం మహర్నిభిః ॥

తా. కుష్మండుకాయ వంకాయ వెదురుపోమ్మ కౌకరకాయ మినుములు
సెనగలు అనుములు పులవలు ఆవాలు నువ్వులు మలకకాయ నల్లవాలు మారేడు
కాయ పగటినిద్ర ప్రీతంగములు లంఘనము శరీరమృదనము స్నానము కొడిమ్యం
సనూ కల్లంబసనము జలయాంసము కలితరటియాకులోభుజించుట కంచుపాత్రములో
భుజించుట గురుకరపదార్థములు మలబంధకరపదార్థములు తీక్షణకరద్రవ్యములు వేష్ట
కరద్రవ్యములు యివి రససేవనజేయువారల కపభ్యకరములు.

గంధకోత్పత్తి.

శ్లో॥ శ్వేతద్వీపే పురాదేవ్యా స్తీరేక్షీర పయోనిధేః । క్షీడంత్యా
స్సఖిస్సార్థ మభవ త్రైస్మతఃరజః । బహుళంత్రదజోతీవ
నుగంధిసుమనోహరమ్ । క్షీరాన్ల వేతుసాధ్యాయ ద్దుకూలం
రజసాన్వితమ్ । ధాతంచ సఖి స్తత్ర తజ్జాతంగంధకం రజః ।
క్షీరాద్ధి మదనేచాథా ప్యమ్న తేన సహాత్థితమ్ । నిజగంధే
సతాన్ సర్వాన్ సార్వ యాచూస దానవాన్ । తతోదేవగన్తై
రుక్తం గంధకాఖ్యో భవత్వయమ్ । రసస్య బంధనాథాయ
జారణాయ భవత్వయమ్ । యేగుణాః సారదేహోక్తా స్తేచ
వాత్ర భవంత్వపి । ఇత్యేవం గంధకోనామ విఖ్యాతః షీతి
మండలే । బలివా సేవితః పూర్వం ప్రభూత బలహేతవే ।
వాసుకేః కర్షక స్తస్య తస్యః జ్వలవాన్దుితమ్ । వాసోగం
ధకగంధాధ్యః సర్వతో మిశ్రితంతతః ॥

* కుశుత్థా లవణంతిలాన్—ఆనగాపులవలు ఉప్పు నువ్వులు.

తా. తొల్లి షీరసముద్రతీరముననుంచి శ్వేతద్వీపమునందు చెలికత్తెలతోడ పార్వతీదేవి క్రీడింపుచుండ రజస్వలయైనందున కడుసుగంధముగ నునోహరముగ నుండునట్టి రత్నోయుక్తవస్త్రమును చెలికత్తెలు షీరసముద్రమునం దునికినందున రజస్సు గంధకముగనయ్యె. అది షీరాబ్ధి మధనకాలంబున నమృతముతోడ సుత్పన్నంబయ్యె. మఱియు నది తనవాసనవలన సకల దైత్యులను సంతోషము గలుగంజేసె. దేవతలు దీనికి గంధకమును పేరుబెట్టి రసబంధనార్థంబు జూరణార్థంబు నుపయోగించుచుటల రసమునకుగల గుణంబులన్నియు దీనియందునుగలిగి యుండునటుల వాశీర్యాదముజేసిరి. అది మొదలు దీనికి భూమండలమున గంధకమనిప్రఖ్యాతిగలిగె. దీనిని పూర్వకాలంబున బలిచక్రవర్తి బలకర్పార్థము భూమిముఖేన పిదప మధనకాలమునను వాసుకి నీడునపుడు దాని ముఖజ్వాలలవలన గంధకముకరిగి భూమియందంతట నెదరె. అది మొదలు గంధకము భూమండలంబున లభించుచున్నయది.

గంధక లక్షణము.

శ్లో. గంధశ్చతుర్విధంప్రాక్తో రక్తఃపీతస్థితోఽనతః । రక్తోహేమక్రియానూక్తస్సుకఃకుండనిభోఽరః । పీతశ్చమలనారాఘోఽశ్చ శ్రేష్ఠోరసరసాయనే । శ్వేతోత్రఘటికాప్రాక్తోవేపనేలోహమారణే । సుదుర్లభస్తు కృష్ణశ్చ నజరా మృత్యునాశనః ॥

తా. గంధకము యెఱుపువర్ణముపసుపువర్ణము శ్వేతవర్ణముకృష్ణవర్ణముగలది యన 4 విధంబులు. అందు రక్తవర్ణముగలదై చిలుకముక్కువంటి కౌలిగలదై యుండునదిపూర్ణక్రియయొక్కవయోగించు. అదికడుప్రశస్తంబు. పసుపువర్ణముగలది రసాయనోపయుక్తంబు. శ్వేతవర్ణముగలది ఘటిక లేక లోహమారణములయందుపయోగించు. కృష్ణవర్ణముగలది జరామృత్యువులబోకడుచు. ఇదిదూకుట దుర్లభము.

గంధకనామములు.

శ్లో. [గ్రంథాంతరే] వై గంధకం గంధశ్చ గంభీరోగంధకోబలీ॥

తా. వై గంధకము సుగంధకము గంభీరము గంధకము బలి ఆనునవి గంధకనామంబులు.

శోధనయోగ్యగంధక లక్షణములు.

శ్లో. కపికచ్చునిభచ్చాయో నవసీతసమప్రభః ।

సమృదుః కఠినస్నిగ్ధ శ్రేష్ఠో గంధకఉచ్యతే ॥

తా. దురదగొండివిత్తులతో సమానముగ వెన్నతో సమానమైనకాంతిగలదిగ
మృదు కఠిన స్నిగ్ధములుగ నుండు గంధకము శ్రేష్ఠము.

గంధక శుద్ధి.

శ్లో॥ సాఙ్యభాండే పయంక్షిప్త్వా ముఖంవస్త్రీణ బంధయేత్ ।
తత్ప్రేమాచూర్ణితంగంధం క్షిప్త్వాస్రావేణశోభయేత్ ।
భాండంనిక్షిప్య భూమ్యంత రూర్ధ్వే దేయం పుటంబఘ్నమ్ ।
తతఃక్షీరేద్రుతంగంధం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్ ॥

తా. నేతికుండలో పాలుబోసి దానియూతికి వస్త్రమునుగట్టి దానిపై గం
ధకచూర్ణముబరచి యాకుండయూతిని మానుడుచేయూని చీలమన్ను లేపనముచేసి
యొండించి మానుడువరకు 1 గుంటలోపాతి దానిపై యేరుపిడకలతో లఘుపుటం
బిడిన యంచలి గంధకముకరిగి సాలలో స్రవించు, పిదప దానిని సాంగ శీతలమున
దీసి యాషధములలో బ్రయోగించినవలయు.

శ్లో॥ దుత్కారకేచకీలింగైః కుమార్యాభ పునర్నవైః ।
మేఘనాదైశ్చ గోక్షీర్మధుతేన సుధుగంధకమ్ ।
శోధనైర్నర్మలంసర్వ యోగేషు పరివర్తయేత్ ॥

తా. గంధమును వుమ్మెత్తాపమొగి లించు లింగపాట్లకలుబందగలికేరుచి
అనువాని రసములలోను ఆవుపాలు నెయ్యి నేనె అనువానిలోను భూయంత్రము
పక్వముచేసిన శుద్ధియగు. దానిని సర్వయోగములందు నుపయోగింపందగు.

గంధక తైలము.

శ్లో॥ అర్కక్షీరైః సుహీక్షీరై ర్యస్త్రం లేప్యంతు సప్రధా ।
గంధకంపచనీతేన విష్ట్యావస్త్రప్రలేపయేత్ ।
తద్వర్తిర్వైరితాదండే దృఢృంధార్యా పృథోముఖమ్ ।
తైలంపతేదధోబాండే గ్రాహ్యంయోగేషు యోజయేత్

తా. జిల్లేడుపాలు బొంతజెముడుపాలు అనువానిలో వస్త్రము నేడే
తడిసి యొండించి గంధకమును వెన్నతోనూరి దానిపై లేపనముచేసి లావుగవ

నీపములో వెలిగించి దృఢముగ తలక్రిందుగ బట్టుకొని దానికడుగున 1 పిడతనునిచిన
యందు గంధక తైలము స్రవించు దానిని సర్వాషధములయందు గ్రహింపందగు.

గంధక కల్కము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] వాతారితైలసంయుక్తం గుగ్గులు త్రిఫలాన్వి
తమ్ । గంధకం రసరసంయుక్తం జరావ్యాధి వినాశనమ్ ।
మాసమాత్ర ప్రయోగేణ శృణువత్స్యమి తద్గుణాః । అ
ర్యోభగండర శ్చైవ తథాశ్లేష్మ సముద్భవః । అష్టాదశచ
మష్టాని రాజయత్స్యోదైవచ । ఆమవాతశ్చగుల్మంచ తథా
సర్వవ్రణానిచ । నశ్యంతి వ్యాధయస్సర్వే గంధకస్యప్రభా
వతః । షణ్మాసస్య ప్రయోగేణ శృణువత్స్యమి తత్ఫలమ్ ।
హంసవల్లశ్చ యేకేశావలీ చైవావలంబిని । తత్క్షణదేన
తుల్యశ్చ వృద్ధోపి తరుణాయతే । దివ్యదృష్టి సమాయుక్తో
జీవే గాచంద్రతారకమ్ । ఆకుంచిత ఘనంకేశా దీర్ఘదృష్టి
శ్చజాయతే । చలాదంతా మందదృష్టి ర్బలశుక్రాది సంక్ష
యః । నిర్జిత్వయావనంయూతి భ్రమరా ఇవ మూర్ఖజాః ।
దివ్యదృష్టి ర్గృహతేజా వరాహాఇవకర్ణయోః । చక్షుపాతా
ర్జ్యతుల్యోసౌ బలేనబలివిక్రమః । దృఢదంతోవజ్రకాయో
ద్వితీయ ఇవశంకరః । తస్యమాత్రపురీషేణ శుల్బం భవతి
కాంచనమ్ ॥

తా. ఆముసమున గుగ్గిలము త్రిఫలములు గంధకము పాదరసము వీనిని సమ
భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నుద్దింపి యొకమాసమువరకు శరీరబలాను గుణ్యముగ
సేవింపుచుండిన ముదిమి ఆర్కస్సు భగందరము శ్లేష్మరోగములు 1 ర్శిష్యువులు రాజ
యత్స్య ఆమవాతము గుల్మము సర్వవ్రణములు మొదలగు రోగములన్నిటిని గంధకము
తనప్రభావమువలన వహింపంజేయు. మతీయూదీనిని 6 మాసములు సేవించిన నరుడు
దేవతలతో సమానుడై చంద్రనక్షత్రంబు లుండువరకు జీవించుటయేగాక నెరసిన
వెంట్రుకలు నేలాడుచుండుచర్మము కదలుచుండుదంతములు దృష్టిమాంద్యము బల
క్షీణము శుక్రక్షయము అనువానినన్నిటిని బోకడచి యావనమును గలుగంజేయు.

ముడిచికొనియుండు వెంట్రుకలు దట్టముగ పెరిగితు మ్మెదవరె నల్లగనుండును. దృష్టి దివ్యముగ నుండుటయేకాక నుమాతేజస్సుగలవాడై పండివలెనే నూడ్చుమైన వివి కిడిగలవాడుగ గరుత్మంతునిలో సమానమైన దృష్టిగలవాడుగ బలములోచక్రపత్రి తో సమానుడుగ దృఢదంతములు వజ్రదేహము గలవాడుగ రెండవశంకరునితో తుల్యుడుగనుండు. మఱియు వానిమలమూత్రములవలన నిశ్చయముగ తామ్రబంగా రంబు లుత్పన్నంబులగు.

శుద్ధగంధక గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధోగంధో హరేద్రోగాః కృష్ణమృత్యు జరాదికాః ।
అగ్నికారీ మహానుష్ఠో వీర్యవృద్ధిం కరోతిచ ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన గంధకము కృష్ణువు మృత్యువు ముడిమి మొదలగువానిని నశింపఁ జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును మిక్కుటముగ నుష్ణమును వీర్యవృద్ధిని గలుగఁజేయు.

అశుద్ధగంధక దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధగంధం కురుతేచ కృష్ణం తాపం భ్రమం పిత్త రజం
తదైవ । రూపం నుఖం వీర్య బలం నిహంతి తస్మా ద్విశుద్ధో
వినియోజనీయః ॥

తా. అశుద్ధగంధకము కృష్ణువు తాపము భ్రమ పిత్తరోగము వీనిని గలుగఁ జేయుటయేగాక రూప నుఖ వీర్య బలముల నశింపఁజేయు. కావున ఔషధముల యందు శుద్ధిజేయబడిన గంధకమునే జేర్చవలయు.

ఇంగిలీక శుద్ధి.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] హింగుళం స్వస్యపయసా మర్దితం శుద్ధిమా
ఘ్నయాత్ । జంబీరఫలజఙ్ఘ్రావై ర్మర్ద్యంశుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. ఇంగిలీకమును చనుపాలనోను నిమ్మపండ్లరసముతోను మర్దించిన శుద్ధ యగును. పిదప దానినౌషధములలో నుపయోగింపఁజను.

ఇంగిలీక గుణము.

శ్లో॥ హింగుళ స్వర్వదోషఘ్నో దీపనోతిరసాయనః ।
సర్వరోగ హరోవృష్యో జారణే లోహమారణే ।
హింగుళం మధురంతిక్త ముష్ణవాల కఘాపహమ్ ॥

తా. ఇంగిలీకము సర్వదోషముల బోకడచి అన్నిధీపనమును గలుగజేసెటయేగాక సర్వగోగహరం సాయనోపయుక్తముగ వీర్యవృద్ధికారిగ జారణలో మారణోపయుక్తముగ మధురముగ వగరుగ వృష్ణతాతమును బోకడచునదిగ నుండు

అశుద్ధ ఇంగిలీక దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధో దరదఃకుర్యాత్కుష్ఠం క్షయంభ్రమమ్ ।

మోహంచ శోధయేత్తస్మాచ్ఛుద్ధంవైద్యస్తు హింసుశమ్ ।

తా. అశుద్ధమై యింగిలీకము కుష్టువు పుంస్తవహాని శ్రమ భ్రమ మోహ వీనిని గలుగజేయు. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

తాళకోత్పత్తి.

శ్లో॥ సంధ్యామాం నరసింహేన హిరణ్య కశిపుర్వతః ।

తస్యచ్ఛవినమోతాళ సత్కృతౌ లేఖనాశ్రితః ॥

తా. తొల్లి నరసింహమూర్తి సాయంకాలమున హిరణ్యకశిపుడు పేరుగ దైత్యునివధించి వానిచంకల గీచినందున వానిలోసమాన కాంతిగల తాళక వుత్పన్నంబయ్యె

తాళక భేదములు.

శ్లో॥ హరితాళం ద్విధాప్రోక్తం పత్రాఖ్యం పిండసంజ్ఞితమ్ ।

* తత్పత్రహీనం పిండాఖ్యం తయోః పూర్వం గుణాధికమ్ ॥

తా. తాళకము పత్రాఖ్యము పిండికము అన 2 విధంబులు. వానిలోపత్రాఖ్యమునది గుణాధిక్యముగలదిగ పిండాఖ్యమునది హీనగుణముగలదిగ నుండు.

తాళక నామములు.

శ్లో॥ హరితాళ మలంతాళం గోదంత నటభూషణమ్ ।

పిండాలకం విస్రగంధం పింజరం కనకప్రభమ్ ॥

తా. హరితాళములము తాళము గోదంతము నటభూషణము పిండాలకః విస్రగంధము పింజరము కనకప్రభము అనునవి హరిదళ నామంబులు.

* తయోరాద్యంగుణైశ్శ్రేష్ఠ తతో హీనగుణంపరమ్.

తా శ క శుద్ధి.

శ్లో॥ తాశకం కణశః కృత్వా దశాం శేనచ టంకణమ్ ।
 జంబీరాణాం ద్రవైః తౌశ్యం కాంజికైః తౌశయేత్పునః ।
 నస్త్రీచతుర్ధశేబద్ధ్యా డోలాయంత్రే దినపచేత్ ।
 సంచూర్ణేనారవాశేన దినంకూశ్మాంషజై రపైః ।
 తిలజైలైః పచేద్భ్యమం యామంచ త్రిఫలజలైః ।
 త్రివారం తాశకం భావ్యం పిష్టా మూత్రైశ్చ కాంజికైః ।
 ఏవం ద్వాదశకాపాచ్యం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్ ॥

తా. తాశకమును కేకులుగ నొలిచి దానికి పది భాగము వెలిగారముగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతోను కలితోనుగడిగి 4 మడతలుగల పట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున కలి సున్నపునీళ్ళుబోసి దానిచే 1 దినము సుమ్ముడుకాయరసముతో 1 దినము సువ్వులనూనెలో 1 రుణమువండి పిచప 12 రంగసముతో నొక్కొకరూముచొప్పన రి మార్లును గోమూత్రముతో నొక్కొక రూముచొప్పన రి మార్లును కలితో నొక్కొక రూముచొప్పన రి మూడుమార్లు మూ భావనముజేసి డోలాయంత్రమున వండివలయు. ఇత్తైరంగున 12 మార్లు పిచ తాశకము శుద్ధియగు. అట్టి దాని నౌషధములలో ప్రయోగింపంజను.

తాశకభస్మము.

శ్లో॥ సదశంతాశకంశుద్ధం పునర్నవారసేన ॥ 1 ॥ ఖల్వేవిమర్దనో
 దేకందిసంపశ్చ ద్విశోషయేత్ ॥ సంశోష్యగోళకంతస్య
 కుర్యాత్తంచవిశోషయేత్ ॥ తతః పునర్నవాక్షిరైస్థాల్పార్థం
 తుప్రపూరయేత్ ॥ తత్రతంగోళకంకృత్వా పునస్తేవైవ
 పూరయేత్ ॥ ఆకంతంవితరంతస్య పిథాంభారనేన్మృఖే ॥
 దినాన్యంతర శూన్యాని పంచవహ్నిం ప్రపేషయేత్ ॥ స్థాలీం
 చుల్క్యాం సమాగోప్య క్రమాదహ్నిం ఎవర్ధయేత్ ॥ ఏవం
 తుమ్రియతేతాశం మాత్రాతస్త్వైవర ॥ అనుపానా
 న్యనేకాని యథాయోగ్యం ప్రయోజ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకమును శేకులుగ నొనిచి గలిజేరురముతో 1 దివము ముద్దించి యుంటజేసి యెండించి దానిని ఒంగువలె చిన్ననినోరుగం మంటినాత్రలో నునిచి దానికంకమువగకు గలిజేరురమునుబోసి దానిపైయూసి 5 జనము లహోరాత్రములు పొయిపొదనునిచి క్రమాన్నిలతో నెడతెగి కవండిన తాళకముభస్మంబగు. అందొకగురింబయెత్తు ననుపానవిశేషములతో నేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయు.

* తాళకగుణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మవాతవిషరక్తభూత హృద్వికసంచశీతలరుజాపహమ్ ।

స్నిగ్ధముష్ణకటుకంచలేఖనం కుష్ఠహరిహరితాళముచ్యతే ॥

తా. తాళకము శ్లేష్మము వాతము విషము రక్తదోషము భూతదోషము పీని హరింపం జేయుటయేగాక అగ్నిదీపవమును గలుగంజేసి శీతపీడను బోకడను నదిగ స్నిగ్ధముగ పుష్టముగ కారముగ లేఖనకారిగ కుష్ఠపునుహరింపంజేయునదిగ నుండు

అశుద్ధతాళకదోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధం తాళమాయుష్మం కఫమారుతమేహకృత్ ।

తాపస్ఫోటాంగసంకోచం కురుతే తేనశోధయేత్ ॥

తా. అశుద్ధతాళకము ఆయువును తుయింపం జేయుటయేగాక కఫము వాతము మేహము శరీరతాపము స్ఫోటకములు అంగసంకోచము తినిని గలుగంజేయు. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

మణిశిలభేదము.

శ్లో॥ మనశ్శిలా త్రిధాప్రోక్తా శ్యాచూంగీ కరవీరకా ।

ద్విఖండభ్యాచతా సాంతు లక్షణాని నిబోధను ।

శ్యాచూ హింగుళవద్రక్తా కించిత్ప్రీతా విదీప్తికా ।

కంవీరారక్తనల్లా మూర్లదూపానిభారయుక్ ।

కించిద్రక్తాచ గౌరవాచ ద్విఖండా భారవత్తరా ।

త్రివిధా సుచక్రేహస్యా త్కరవీరా మనశ్శిలా ॥

* తాళకమన హరిదళము.

తా. మణిశిల శ్యామాంగి కరవీర ద్విఖండములన కి విధంబులు. అంగు యింగిలీకమువలె నెఱ్ఱగ నొకింతపచ్చగ కాంతిహీనముగ నుండునది శ్యామాంగి యనియు యెఱ్ఱగ మార్చముతో సమానముగ కడుబరువుగ నుండునది కరవీరమనియు నొకింత యెఱ్ఱగ పచ్చగ కడుబరువుగ నుండునది ద్విఖండమునియు జెప్పఁబడు. వానిలో కరవీరమనునది శ్రేష్ఠంబు.

మణిశిల శుద్ధి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సూక్ష్మవస్త్ర ద్వయోపేతం మనో గుప్తాను
బంధనమ్ । వాచయే చాగమూత్రేణ డోలయంత్రే దిన
త్రయమ్ । పచన-కురుతేహ్యత్ర శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. మణిశిలను సన్నమైన జమిలిబట్టనమూటగట్టి నేకపంచితముతో కి దిన ములు డోలాయంత్రమున వండిన నిశ్చయముగ శుద్ధియగు.

శ్లో॥ అగస్త్యపత్రతోయేన శృంగి బేరరసేనచ ।
భృంగితో యేనపచ్యేత భావితం సస్తనాశిలా ॥

తా. మణిశిలను అగస్తియాకు ఆల్లము గుంటగలగరి అనువాని రసములతో వేడేసిమార్లు వండి వేడేసిమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

గౌరీపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ ద్విపలం గౌరీపాషాణం మర్ద్యం జంబీరవారిణా ।
పిష్టం కత్వా పటే బధ్వా డోలాయంత్రేణ బుద్ధిమాన్ ।
శిలా తౌగోదకేపాచ్యం భవే చ్ఛుద్ధి ర్వినిశ్చయః ॥

తా. 2 పలములు గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి మున్నజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో డోలాయంత్రమున 2 బాములు వండిన శుద్ధియగు.

ఉల్లిపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ ఉల్లిపాషాణ సంబుద్ధిం వక్ష్యతే శాస్త్రనిశ్చితమ్ ।
చూర్ణీకృతంపటేబధ్వా శిలాతౌగోదకేనచ ।
డోలాయంత్రేదినై కంతు పాచితంచ విశుద్ధ్యతి ॥

తా. ఉల్లిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి డోలాయంత్రమున సున్న పునశ్శతో 1 దినము వండిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] మధునాపాచయేద్యామం శవైర్వృద్వగ్నినా
తతః । ఉల్లిపాషాణ శుద్ధిశ్చ భవే దేవం విశారదః ॥

తా. ఉల్లిపాషాణమును తేనెలోవేసి యొకగ్ఘూము మందాగ్నితో మెల్ల మెల్లగా వండిన శుద్ధియగు.

దొడ్డిపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ గోమూత్రే దొడ్డిపాషాణం డోలాయంత్రే దినత్రయమ్ ।
పటేబన్యా తతోపాచ్యం సమ్యక్కుద్ధి రభవిష్యతి ॥

తా. దొడ్డిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి ఆవుపంచితముతో డోలాయంత్రమున 3 దినములు వండిన శుద్ధియగు.

* విమలభేదము.

శ్లో॥ విమలం త్రివిధంప్రోక్తం హేమాఖ్యం తారపూర్వకమ్ ।
కాంస్యపూర్వం తథాచాల్య ల్లక్ష్యతే సర్వకామదమ్ ॥

తా. స్వర్ణమాక్షికము రాప్యమాక్షికము కాంస్యమాక్షికము అన విమలము 3 విధములు. ఇది సర్వకామ్యముల నిచ్చును.

విమల లక్షణము.

శ్లో॥ వర్తులః కోణసంయుక్త స్నిగ్ధశ్చ ఫలకాన్వితః ।
మరుత్ప్రిత్తహరో వృషోఽవిమలశ్చ స సాయనః ॥

తా. రాప్యమాక్షికము గుండ్రముగ కోణయుక్తముగ దట్టముగ పలకలుగ వాతసితముల హరింపజేయునదిగ వీర్యవృద్ధి కారిగరసాయనోపయుక్తముగనుండు.

విమల శుద్ధి.

శ్లో॥ వాసాపునర్నవాసిందు వారకంఽనుస్యకస్యచిత్ ।
రసేన స్వేదితం యామం విమలం నిర్మలం భవేత్ ॥

* విమల మన — మాక్షికభేదము.

తా. విమలమును అడ్డసరముగలిగేరు వావిలి అనువాని రసములలో దేనితో నేని డోలాయంత్రమున 1 దినము వండిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పాట నాద్విమలంభిన్నం సూక్ష్మవస్త్రేణ
బంధయేత్ | అవిమూత్రేకాంజికేన పృథక్స్వధితవారిణి |
డోలాయంత్రేచతుర్యామం సాచయే చుద్ధిమాప్నుయాత్ ||

తా. విమలమును పగలనొట్టి సన్న పుబట్టిన మూటగట్టి కొట్టిపంచితముతోను కలితోను ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ 4 రూములు డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

మాక్షికోత్పత్తి తద్భేదాదులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మాక్షికోద్వివిధశ్చైవమాక్షికస్తారమాక్షకః |
తత్రాద్యః కస్యకుజ్జోత్థో దశవర్ణసువర్ణకః |
భిన్నదేశో పితారోన్యః పంచవర్ణసువర్ణకః |
పాషాణబహుళశ్చాన్యో గుణై రల్పతరోహినః ||

తా. స్వర్ణమాక్షికము తారమాక్షికము అన మాక్షికము 2 విధంబులు. మొదటిది కన్యాకుజ్జమున జనించు. అది పదియవవన్నె బంగారుతో సమానంబై కోణరహితంబై యుండు. తారమాక్షికము భిన్నదేశమునజనించు. ఇది 10 వ వన్నె 10 గారముతో సమానముగ బహుళమైన పాషాణముగలదిగ ఆల్పగుణకారిగ నుండు.

మాక్షిక నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] అవర్తమధుతుత్తంచాతాపిజంధాతు మాక్షి
కమ్ | రాప్యమాక్షికధాతుశ్చ మాక్షికం హేమమాకక్షిమ్ ||

తా. ఆవర్తము మధుతుత్తము తాపిజము ధాతుమాక్షికము రాప్యమాక్షికము హక్షికము హేమమాక్షికము అనునవి మాక్షికనామంబులు.

* మాక్షిక శుద్ధి.

శ్లో॥ ఏరండతైలలుంగాంబు సిద్ధం శుద్ధ్యతి మాక్షితమ్ |
పక్వంవా కదళీకండతోయేన ఘటికాద్వయమ్ |
తప్తంక్షిప్తం ఘరా క్యాథే శుద్ధి మాయూనిమాక్షికమ్ ||

* మాక్షిక మన—నిష్ఠ.

తా. మాక్షికమును చూర్ణముజేసి బట్టనమాటగట్టి ఆముదము మాదీఫల రము అరటిగడ్డరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే 2 గడియలు డోలాయంత్రము వండిన మాక్షికము శుద్ధియగు. లేక మాక్షికమును నిప్పులోకాచి త్రిఫలకషాయములో వేసినను శుద్ధియగు.

(1) పలము మాక్షికమును తేనెతోమర్దించి ముద్దజేసి జమిలిబట్టన మాటగట్టి ఫలనకట్టు గోమూత్రము కలిపినితో 1 బాము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

మాక్షికమును కలితో 1 దినము డోలాయంత్రమున నుడికించి చూర్ణముజేసి దానిని నొకపాత్రములోవేసి తేనె నెయ్యిబోసి 1 దినంబునిచి నున్నగ చూర్ణముజేసి యిసుపపాత్రలోవైచి తేనె నెయ్యిబోసి 1 దినమువండి జెముడుపాలతో 1 దినము భావనజేసి యెండించి నెయ్యి తేనెతో 1 దినము మర్దించి అంధకూషలోనుండి వంపిన నందు గురివిందచాయవలె సత్త్వము దిగును.

మాక్షిక సత్త్వపాక్షణము.

శ్లో॥ ఏవంఘోష్ఠేన తైలేన గుంజా త్కైద్రంచ * టంకణమ్ ।
మర్దిగం తస్యవాపేన సత్త్వం మాక్షికజం భవేత్ ॥

తా. ఆముదము గురివిందపలుకులు తేనెవెలిగారము పీనినిజేర్చి నూరి మాక్షికముపై అన్నిలోసునిచి యూదిన నంసు సత్త్వము దిగును.

మాక్షిక గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధంహితాప్యం సకలమయఘ్నం రసాదిధాతుశ్చ వరం
ప్రపుష్యేత్ । దుర్మేహ దేహక్షయహారకంచ గుహోత్తరం
వృష్య రసాయనాగ్ర్యమ్ ॥

తా. శుద్ధమైన మాక్షికము సర్వరోగముల హరింపజేసి రసాది ధాతువృద్ధిని గలుగజేయునదిగ దుష్టమేహమును శరీరక్షయమును హరింపజేయునదిగ గుణకారిక పిద్యవృద్ధికారిక రసాయనోపయుక్తముగ నుండు.

శ్లో॥ సువర్ణ మాక్షికం స్వామ తిక్తం వృష్యం రసాయనమ్ ।
చక్షుష్యం వార్తిహృత్కంఠ పాండుమేహ విషాదరమ్ ।

ఆర్యశ్లోభ విషం కంఠా త్రిదోషా నవినాశయేత్ ॥

తా. సువర్ణమాక్షికమురుచికగముగవగరుగ వీర్యవృద్ధికారిగ నేత్రహితకారిగ నుండును. శింశూక కంఠరోగము పాండువు ప్రమేహము విషదోషము వుదరము మూలవ్యాధి వాపువిషరోగము చురదత్రిదోషము వీనిని హరింపంజేయునదిగ నుండు.

అపక్వమాక్షికదోషము.

శ్లో॥ ముందానలత్వం బలహానిముగ్రాం విష్టుభితానేత్ర గదాన్
సకుష్ఠాన్ । ఫాలస్య భేదప్రశూర్యకంచ శుద్ధ్యాది హీనం
ఖలుమాక్షికంతు ।

తా. అపక్వమాక్షికము అగ్నిమాంద్యము బలహాని మలబద్ధము నేత్రరోగము సమవు శిరోవ్రణము వీనిని గలుగంజేయు.

కాసీస భేదములు.

శ్లో॥ వాలుఖాఖ్యం పుష్పపూర్వం కాశీసం ద్వివిధం స్మృతమ్ ।
శ్యామ పాండురవర్ణంచ ద్వయోః పూర్వం గుణాధికమ్ ॥

తా. వాలుకాసీసము పుష్పికాసీసము అన కాసీసము 2 విధములు. అందు మొదటిది నలుపువర్ణము 2 ని పాండువర్ణగలదిగ నుండు. వానిలో మొదటిది గుణాధికతం జెందియుండు.

కాసీస నామములు.

శ్లో॥ కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస కేసరమ్ ।
అన్యం మాల్యరసం పుష్ప కాసీసం నేత్రధూషణమ్ ॥

తా. కాసీసము ధాతుకాసీసము పాంసుకాసీసము కేసరము అన్నముమాల్యరసము పుష్పికాసీసము నేత్రధూషణము అనునవి కాసీసనామములు.

కాసీస శుద్ధి.

శ్లో॥ సకృద్భృంగంబునాస్విన్నం కాపీసం నిర్మలం భవేత్ ॥

తా. కాసీసమును గుంటగలగరావరసముతో వండిన శుద్ధియగు.

* కాసీస మన—అన్న భేది.

కాసీన సత్త్వ పాతనము.

శ్లో॥ చతుర్విధంతు కాసీనం రక్తపీతసితానితమ్ । మర్దయేత్పిత్తవః
సత్త్వకోశాతకీద్రవైః । కాసగుర్దద్రవైశ్చాపి మిత్రపంచక
సంయుతమ్ । సత్త్వంచయప్తి కాయంత్రేధ్యా తేనత్త్వంవినిశ్చితమ్

తా. ఎఱుపు పసుపు తెలుపు నలుపు వర్ణభేదమువలన కాసీనము 4 విధములు. వానిని మనిషి గుఱ్ఱము నెమలి ఆవుమత్స్యము అనువాని చేగులుతో ప్రత్యేకముగ మర్దించి పిదప చేతిబీరారురగము కనివెందాకురగము తేనె నెయి వెలిగారము గురివిండిపలుకులు బెల్లము అనువానితోడమర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికయంత్రమునం దునిచి యూదిన నంగు సత్త్వము వెడలు. (దానిని చూర్ణముజేపుటంబులిడిన సింహారించు.)

కాసీన గుణము.

శ్లో॥ కాసీన ముష్ణం చతుష్కం కేశఘ్నం కుచరంజనమ్ ।
గర్జ్జేష్మ హరం వాత వ్రణవోష విసాశనమ్ ॥

తా. కాసీనము పుల్లగ నేత్రహితకారిగ వెంట్రుకల నశింపంజేయునది; స్తనరంజనకారిగ విషశ్లేష్మ వాత వ్రణవోషముల హరింపంజేయునదిగ నుండు.

గైరిక భేదములు.

శ్లో॥ గైరికం త్రివిధం తత్ర రక్తంస్యా త్పూర్ణగైరికమ్ ।
పాషాణగైరిక మైకం తేషాం పూర్వం గుణాధికమ్ ॥

తా. రక్తగైరికము పూర్ణగైరికము పాషాణగైరికములన*గైరికము 3 విధములు. అందు మొదటిది గుణాధిక్యంబుగలదిగ నుండు.

గైరిక శుద్ధి.

శ్లో॥ గైరికంతు గవాం దుగై ర్భావితం శుద్ధి మాప్నుయాత్ ॥

తా. గైరికము ఆవుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు.

గైరిక సత్వపాతనము.

శ్లో॥ గైరికం రక్తవర్జణ పీతవర్జణ భావితమ్ ।
సప్తాహం మర్దియేద్యామం మిత్రపంచక సంయుతమ్ ।
అథ్మాతం యష్టికాయంత్రే సత్త్వం ముంచశినిర్మలమ్ ॥

తా. కావితాయని మంజిష్ఠి కుంకుమపువ్వు లక్క దాడింబకాయ రక్త చందనము గాసనము యెఱ్ఱగ న్నేరు అను రక్తవర్గములతోడను కుసుంబ మోదుగు పసుపు మంజిష్ఠి మ్రానిగోరింట అను పీతవర్గములతోడను నేడేసి దినములు భావన జేసి తేనె నెయ్యి వెలిగారము గురువిందపలుకులు డెల్లము అను మిత్రపంచకము తోడ 1 జాముమర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికాయంత్రమునందునిచి యూదిననందు నిర్మల ముగ సత్త్వము పెడలు.

గైరిక గుణము.

శ్లో॥ గైరికం మధురం నేత్రం దీపనం రక్తపిత్తజితమ్ ।
వాంతితాప విషఘ్నంచ రజస్తంభ బలప్రదమ్ ॥

తా. కావితాయ మధురముగ నేత్రహితకారిగ అగ్నిదీపనకారిగ రక్తపిత్తముల హరింపంజేయునదిగ వాంతి స్వర విషదోషముల బోసడచునదిగ రజస్తంభన కారిగ బలకారిగ నుండు.

అంజన భేదములు.

శ్లో॥ [చరకే] పుష్పనీలరసప్రోత సౌవీరపదపూర్వకమ్ ।
అంజనం పంచధాప్రోక్తం లక్షణాదిక్రమేణచ ॥

తా. పుష్పాంజనము నీలాంజనము రసాంజనము ప్రోతోంజనము సౌవీరాంజనము అన అంజనములు లక్షణాదిక్రమమువలన 5 విధములు.

టంకణ శంఖ వరాటాంజన గైరిక కాసీన భుషగశుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరాణాంద్రవేచైవ మాతపేధారయేద్ధి నమ్ ।
శుద్ధ్యంతిటంకణంశంఖం వరాటాంజనగైరికమ్ ।
కాసీసంభుజగంచైవ శుద్ధయోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. వెలిగారము శంఖము గవ్వలు సౌవీరాంజనము పుష్పాంజనము నీలాంజనము ప్రోతోంజనము రసాంజనము కావితాయ అన్న భేది భూనాగము అనువానిని

నిమ్మపండ్లరసములోనై చి 1 దినము సూర్యపుటంబిడిన శుద్ధియగు. అట్టివాని నావధములలో బ్రయోగింపంజను.

అంజనపంచక శుద్ధి.

శ్లో॥ అంజనానివిశుద్ధ్యంతి భృంగజన్వరసేనచ ॥

తా. పూర్వోక్త అంజనపంచకమును గుంటగలగరాకు రగముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు.

అంజనపంచక గుణము.

శ్లో॥ పుష్పాంజనంసితంశుద్ధం హిమంసర్వాప్రీతోగజత్ ।
 నీలాంజనంకృష్ణవర్ణం నేత్రదోషక్షయాపహమ్ ।
 * రసాంజనంతుపీతాభం విషనేత్రవికారనుత్ ।
 ప్రోతోంజనంపాండువర్ణంచాక్షుషంసర్వరోగజత్ ।
 సౌవీరంరక్తవర్ణంచ నేత్రశంఘావిషాపహమ్ ॥

తా. పుష్పాంజనము తెల్లగ శుద్ధముగ శీతలముగ సర్వ నేత్రరోగములహరింపజేయునదిగనుండు. నీలాంజనము నల్లగ నేత్రదోషము త్తమును వీనిని బోనడచునదిగనుండు. రసాంజనము పచ్చగ విషదోషమును నేత్రరోగమును బోనడచునదిగనుండు. ప్రోతోంజనము పాండురవర్ణముగ నేత్రహితకారిగ సర్వరోగముల బోనడచునదిగనుండు. సౌవీరాంజనము యెఱ్ఱగ కంటిమరచను విషదోషమునుహరింపజేయునదిగనుండు.

శిలాజతుత్పత్తి.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] నిదాఘేఘ్నస్థానతప్తా ఖాతుసారంధరాధరాః । నిర్వాసవత్ప్రేముంచంతి శిలాజతుప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. పర్వతము యెండచే తపింపబడుటవలన అంటలి ధాతుసారము బందవలె స్రవించిన శిలాజిత్తు యనంబుడు.

* రసాంజనోత్పత్తియెట్లవిన—దార్శ్విక్వాధమహాక్షిరే పాచపక్వం యథాఘనమ్ । తదారసాంజనం ఖ్యాతం నేత్రయోః పరమంహితమ్ ॥

శిలాజిత్తు భేదము.

శ్లో॥ శిలాజిత్తుద్విధావోక్తంచ గోమూత్రంగోరసాయనమ్ ।

కర్పూరపూర్వకగవాన్య ద్రక్తంచ సాంకురంపరమ్ ॥

తా. గోమూత్రశిలాజిత్తు కర్పూరశిలాజిత్తు అని శిలాజిత్తు 2 విధములు అందు మొదటిది గోమూత్రవల్ల తుల్యముగనుండు. కర్పూరశిలాజిత్తు యెటులుగ గాని తెల్లగ గానియుండు. అందు తెల్లనిది శ్రేష్ఠంబు.

శ్లో॥ తూరాష్ట్రగుగ్గులోపేత మాతపేన్ద్రాపయేద్దినమ్ ।

స్వేదయేద్ధటికామాత్రం శిలాజిత్తువిశుశ్చతి ॥

తా. శిలాజిత్తు సర్వతూరము యనతూరము టంకణతూరము నిమ్మపండ్లరసము గుగ్గులచూర్ణము వీనితో 1 దినము యెండించిభావకజేసి 1 గడియ వండిన శుద్ధియగు.

కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధి.

శ్లో॥ కర్పూరశిలధాతుశ్చ మృణాళ రసమర్దితః :

అథవోత్పలజై ర్వామగ సమ్యక్కుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. కర్పూరశిలాజిత్తును తామరతూండ్ల రసముతోగాని కలువగడ్డలరసముతోగాని యొకజాము మర్దించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ గోమూత్రే ప్రీఫలాక్వాతై ర్భృంగద్రావై శ్చమర్దయేత్ ।

అతపేదినమేక్త కం తచ్చుష్కంశుద్ధ తాంవ్రజేత్ ॥

తా. కర్పూరశిలాజిత్తు నావుపాణుత్రిఫలకషాయము గుంటగలగరాకురసః వీనితో 1 దినము యిసుపఖిల్యమున మర్దించి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ శిలాజిత్ పలమాత్రంచ మర్ద్యంవోత్పలజై రసైః :

అతపేసుటికాస్సప్త శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. 1 పలము శిలాజిత్తు కలువగడ్డలరసముతో 7 గడియలు భావనః యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ శిలాజిత్తో ఘోడశాంశం మృద్వీకా యష్టి చందనమ్ ।

నారికేళోదకంక్షిప్త్వా శోలాయంత్రేణపాచయేత్ ।

తదుద్భృత్యాతపేశోవ్యం తత్తద్రోగానుసారతః ।

సేవనాత్సర్వరోగఘ్నం కాంతిపుష్టి బలప్రదమ్ ॥

తా. శిలాజిత్తునకు 16 వర్ణాగము దీపద్రాక్షును యష్టిమధుకమును క్రిగంధమునుగలిపి నారికడపుకాయసేళ్యతో దోలాయంత్రమున నుడికించిదానింఁగి నీయెండ నెండించి యగుపాన విశేషములనో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపజేయుటయే గాక శరీరకాంతిని పుష్టిని బలమును గలుగజేయును.

శిలాజిత్తు గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధోయంగిరిత త్తకందరభవః పాండుప్రమేహజ్వర స్టీహా
శ్లేష్మ మరుద్భవాగ్నిసద నత్వగ్నోషశోషాపహః । యక్షో
న్మానకశోఫశర్కర కృమిహృస్మూలాప్లు పితృఃపహః । నశ్యే
చ్ఛోదరకామిలాశ్యరిజరాకృచ్ఛ్చించ పామాపహః ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన శిలాజిత్తు పాండువు ప్రమేహము జ్వరము స్టీహము శ్లేష్మోగము వాతరోగము అగ్నిహింద్యము కుస్థువు శోష రాజయక్ష్యపున్మాదము శోషశర్కర కృమిరోగము తొమ్మనొప్పి మూలము ఆమ్లపిత్తము వుదరము కామిల అశ్మిరిముదిమి మూత్రకృచ్ఛియు గజ్జి వీని హరింపజేయును.

అశుద్ధశిలాజిత్తు దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధదాహమూర్ఛాంచ భ్రమపితృస్రశోణితమ్ ॥

శిలాజతు ప్రకురుతేమాంద్య మగ్నేశ్వనిద్రిహమ్ ॥

తా. అశుద్ధశిలాజిత్తు దాహము మూర్ఛ భ్రమ పిత్తరక్తము రక్తవికారము అగ్నిహింద్యము మలబద్ధకము మొదలగువానిని గలుగజేయును.

శుద్ధశిలాజిత్తు ఖరీక్ష.

శ్లో॥ వహ్నాక్షిప్తాభవేద్యస్తు లింగాకాగోహ్యధూమకః ।

తృణాగ్రేనాంభసిక్షిప్తే వ్యాఘ్రోగలతితంతువత్ ।

గోమూత్రగంధంమలినం శుద్ధంజ్ఞేయంశిలాజతు ।

సాధారణరసం కేచి ద్రవకన్యాపయోగిచ ।

పూర్వశాస్త్రానుసారేణ వక్ష్యతేలక్షణాదికమ్ ॥

తా. అగ్నిపైవేసినపాగ వెడలకుండుట పాకకాలమునందు లింగాకారమును జేండుట తృణాగ్రముతోనెత్తి యుదకములోవేసిన తంతువలె క్రిందవ్యాపించుట గోమూత్రమువంటి వాసనవెడలుట యిట్టి లక్షణములవలన శుద్ధశిలాజత్వని తేలియవలయు. ఈ శిలాజత్తును సాధారణరసమని కొందరు వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. కావున దీనిని రసస్థానమున నుపయోగింపంజనను.

సాధారణ రసములు.

శ్లో॥ కంపిల్లోలవణంగౌరీ పాషాణోనవసాగరమ్ ।

దరదోవహ్నిజారశ్చ గిరిసింధూరమేవచ ।

కేదారశృంగిచేదప్తే సాధారణ రసాస్పృతాః ।

తా. కంపిల్లము సముద్రలవణము గౌరీపాషాణము నవాసాగరము యింగిలీకము వహ్నిజారము గిరిసింధూరము * కేదారశృంగి అనఁగిరి యు సాధారణరసములు.

కంపిల్ల నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటా]గిరిమృదై రికంధాతూరక్తాశ్శౌరక్తశాంతికృత్ ॥

తా. గిరిమృత్ గైరికధాతు రక్తాశ్శౌరరక్తశాంతి అనునవి కంపిల్ల నామములు.

కంపిల్ల భేదము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] ఇష్టకాచూర్ణసంకాశం సవిరేకోహికధ్యతే ।

సౌరాష్ట్రదేశఖనిజం కంపిల్లమితీకీర్తితమ్ ॥

తా. సౌరాష్ట్రదేశముయొక్క గనియందు జనించినది కంపిల్లమనంబడు. అది యిటుకపాడివలెనుండును. మఱియునదే విరేచనోప యోక్తంబుగనుండు.

కంపిల్ల శుద్ధి.

శ్లో॥ స్వేద్యంహరీతకీపారే కంపిల్లం శుద్ధితాంప్రజేత్ ॥

తా. కంపిల్లమును చూర్ణముజేసిబట్టనమూటగట్టి డోలాయంత్రమున కరక్కాయల రసముతోగాని లేక కలితోగాని నుడికించిన శుద్ధియగు.

కంపిల్ల గుణము.

శ్లో॥ కంపిల్లకోవిరేకోస్యా త్కటూష్ణో వ్రణనాశనః ।
కఫకాసార్తిహరీచ జంతుకృమిహరోలఘు ॥

తా. కంపిల్లము విరేచనకారిగ నొకింత కటూష్ణముగలదిగ వ్రణము దగ్గ
ఘృచ్చసము జంతువులు క్రిములు వీనిని హరింపంజేయునదిగ లఘుకారిగనుండు.

బోళ శుద్ధి.

శ్లో॥ పలమాత్రం కృష్ణబోళం రక్తంవామద్దితంతతః ।
ఆతపేకాంజికేయామం భావ్యంశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. 1 పలము నల్ల బోళమునుగాని లేక యెఱ్ఱబోళమునుగాని కలితోమర్దించి
న యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

మస్తకి శుద్ధి.

భావయేదాతపేతథా ।

శుద్ధిర్భవతిమస్తకి ॥

తా. మస్తకిని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని లేక నరమూత్రముతోగాని యొక
నాను భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

కఫరి శుద్ధి.

మాత్రంచ చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్ ।

తేన ప్లయామం డోలాయంత్రేపచేత్తథా ।

పంచ పాచయేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ।

నత్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః ॥

కఫరిని చూర్ణముజేసి జమిలిబగుడ్డయందు మూటగట్టి
:ను గోమూత్రముతో 2 కాములను డోలాయంత్రమున
ని నాపు సేతిలో గలిపివండిన శుద్ధియగు.

మైలుతుత్త శుద్ధి:

శ్లో॥ మయూరటుత్థం సంమర్ద్యం సద్ధాచ సహయోజయేత్ ।

లోష్ఠై స్తప్తం కృతం చాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. మైలుతుత్తమును పెరుగుతోమర్దించి విశృజేసి పెంకులోనునిచి పెచ్చు దీసిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ తుత్థస్య టంకణం పాదం చూర్ణయే స్మధు సర్పిషా ।

తుత్థేన మిశ్రితం ధ్మాతం గోష్ఠయంత్రే దృఢాగ్నినా ।

ద్రావితం ముచతి సత్త్వం శుకతుండసమప్రభమ్ ॥

తా. మైలుతుత్తమునకు 4 కభాగము వెలిగారముగలిగి చూర్ణముజేసి దానిని తేనె నెయ్యితోజేర్చి గోష్ఠయంత్రమువందిడి దృఢాగ్నిలోనునిచి యూదిన ద్రవించి యందు ఆసత్త్వమువెడలు. ఆసత్త్వము చిలుకముక్కు వన్నెతో సమానముగనుండు.

పాలతుత్త శుద్ధి.

శ్లో॥ పలమాత్రం క్షీరతుత్తం చూర్ణం కృత్వా విమృద్దితమ్ ।

పటేబద్ధ్వా శిలామూర్ణ తోదేః పాట్యం విశుద్ధ్యతి ॥

తా. 1 పలము పాలతుత్తమును నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టిన మూటగట్టి గున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగు.

గవ్వలు శంఖములు వీనిశుద్ధి.

శ్లో॥ [అయుర్ద్యేచే] వరాటశంఖం గోమాత్ర కూశ్మాండకరసద్ర

వై : : ఆప్లే సృకాంజభిశ్చ షోలా స్విన్నంచ శుద్ధ్యతి ॥

తా. గవ్వలు శంఖములు వీనిని గోమాత్రము గుమ్మడుకాయరసము పండ్లరసము కలి అనువానితో షోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

సర్జతొర శుద్ధి.

శ్లో॥ సర్జతొరం కాంజకేన మర్దయే ధృటికాద్వయమ్ ।

అథవాచ గవాం మూత్రే శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. సర్వతూరమును 2 ఘడియలు కలితోగాని లేక గోమూత్రముతోగాని మర్దించిన శుద్ధియగు.

సర్వతూరగుణము.

శ్లో॥ సర్వతూరోగ్నిజననం గుల్మశూల నివారణమ్ ॥

తా. సర్వతూరము అగ్నిహంద్యము గుల్మము శూల పినిని హరింపజేయు.

యవతూర శుద్ధి.

శ్లో॥ యవతూరం విమర్ద్యాథ తండులోదక మిశ్రితమ్ ।

ఆతపే ఘటికామాత్రం ట్టిపేచ్చుర్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. యవతూరమును పసిగడుగుతో 1 గడియ మర్దించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

యవతూర గుణము.

శ్లో॥ దీపనం కథవాతఘ్నం యవతూరం వ్రణాపహమ్ ॥

తా. యవతూరము అగ్నిదీపనమును గలుగజేయుటయేగాక కఫవాత వ్రణముల హరింపజేయు.

పంచలవణ శుద్ధి.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సైంధవం కాంజికేభావ్యం భవే చ్చుద్ధిర్ఘటి
ద్వయే । అథవా ఛాగమూత్రేణ పాచితం శుద్ధి మాఘ్న
యాత్ । నింబనిరేణసావర్చం భావయే చ్చుద్ధి మాఘ్న
యాత్ । బిడాలవణకంత క్రేభాయే చ్చుద్ధిమాఘ్నయాత్ ।
లవణంకాచకం జ్ఞేయం తింత్రిణీదలఆతపే । సముద్రలవణం
లోష్ఠే తప్తంకుర్యాత్త్రియామకమ్ । సమ్యక్కుద్ధంభవేద్వై
ద్య స్తైషధేషు ప్రయోజగోహ్ ॥

తా. సైంధవలవణమును 2 ఘడియలు కలితోభావనజేసి యెండించినను లేక గొఱ్రెపంచితముతో వండినను శుద్ధియగు. సావర్చలవణమును నిమ్మపండ్లరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. బిడాలవణమును పులిచల్లతో

భావనజేసి యెండనెండించినశుద్ధియగు. కాచలవణము చింతాకురసముతో భావనజేసి యెండనెండించినశుద్ధియగు సముద్రలవణమును పెంకులోబోసి 3 జాములు వేయించిన శుద్ధియగు. ఇటుల శుద్ధిజేయబడినవాని సౌషధములలో బ్రయోగింపందగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] లవణాని త్కాలితాని సత్కారేణాంభసాతపే ।
శోషితాని విశుద్ధ్యంతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః ॥

తా. పంచలవణమును లక్షాగోదకముతోగడిగి యెండనెండించిన శుద్ధి జగు.

పంచలవణ గుణములు.

శ్లో॥ లవణం పంచదాభిం సైంధవాదివిభేదతః । సైంధవంచిత్రాణం స్నిగ్ధం ఫలకం శ్రేష్ఠముచ్యతే ।
విశీర్యచూణఫలకం పాటలౌనచశస్యతే । సైంధవం కఫవాతఘ్నం నిద్రాకుక్షిరుజాపహమ్ ।
సౌవర్చలంకృష్ణరక్తం గుల్మశూలరుజాపహమ్ । కించిత్ప్రత్యంబిడాపాండు కుక్షిరోగరుజాపహమ్ ।
కాచోత్థం కాచవర్ణంచకుక్షిరోగవిनाశనమ్ । సాముద్రంకుక్షిరోగఘ్నం సర్వవాతవిनाశనమ్ ॥

తా. లవణములు సైంధవాది భేదమువలన 5 విధంబులు. సైంధవలవణము నున్న గ ఘనముగ పలుకుగ నుండు. ఇది ప్రశస్తమైనది. తనంతట తానే పలుకులై * పాటలవర్ణము గలబై యుండు. సైంధవలవణ మప్రశస్తంబు. ఇది కఫ వాత నిద్రా కుక్షిరోగముల బోకడచు. సౌవర్చలవణము కృష్ణరక్తవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక గుల్మ శూలరోగముల హరింపంజేయు. బిడాలవణము పాండురవర్ణముగ నుండుటయేగాక యొకింత పిత్తకారిగ నుండు. ఇది కుక్షిరోగము శరీరపీడను బోకడచు కాచలవణము కాచవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక కుక్షిరోగమును బోకడచు. సముద్రలవణము కుక్షిరోగమును సమస్త వాతరోగములను బోకడచు.

త్రికటుక శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] శుంఠీని స్వక్రతాంచాధశిలాక్షారంబితే పయేత్ ।
నిక్షిపేదాతపేయామంసమృక్కుద్ధి ర్భవేద్భ్రువమ్ ॥

* ఎక్కుడు తెలుపుకలిగిన యెలుపువర్ణము.

వై దేహించిలకరసే * హ్యత పేభావయే త్తథా । సమ్యక్కుద్ధి
ర్భవేదేతాం రసయోగేషు యోజయేత్ । మరీచమమతక్రేణ
భావితఃపుటికాత్రయమ్ । లోపేతిత స్తప్తకృతం శుద్ధిర్భవతి
మారిచమ్ ॥

తా. శాంతిపై బెరడునుదీసి క్రొత్తనున్న ముబట్టించి జాము యెండనెండించిన
శుద్ధియగు. పిప్పలిని చిత్రమూలరసముతో 2 గడియలు భావనజేసి యెండనెండించిన
శుద్ధియగు. మిరియమల పులిచల్లతో 3 ఘడియలు భావనజేసి పెంకులోబోసి వేయిం
చిన శుద్ధియగు. ఇటుల శుద్ధిజేయబడినవానిని రసావధములయందు జేర్చుకొనవలయు.

గజపిప్పలి శుద్ధి.

శ్లో॥ కాంజికే భావితాయామం శుద్ధా వారఃపిప్పరీ ।
అజామూత్రేణభావ్యేత శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. గజపిప్పర్శను కలితోగాని లేక మేకపంచితముతోగాని 1 జాము
భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

నల్లమందు శుద్ధి.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] గజకర్ణదలేబద్ధాప్యశేనం శోధయేద్భిషక్
డోలామంత్రే పయఃపూర్ణే పాదితం యామమాత్రకమ్ ॥

తా. నల్లమందును బలుకర్ణసియములలో నునిచి మూటగట్టి యావుపాలతో
డోలామంత్రమున 1 జాము వండిన శుద్ధియగు.

ఇంగువ శుద్ధి

శ్లో॥ [చింతామణౌ] షడ్వప్తరసేయామ మాతపేభావితంవిదుఃప
రామతం శుద్ధిమాప్నోతి రసయోగేషు యోజయేత్ ।

తా. ఇంగువను తామరపాసరసముతో 1 జాము యెండన భావనజేసిన శుద్ధి
యగు. అట్టిదానిని రసయోగములలో నునిచికొనవలయు.

జీలకఱ్ఱ శుద్ధి

శ్లో॥ ద్విజీరం కాంజీకేతాపే క్షి పే ద్యామద్యమంపునః ।

తతోగ్నిపా క్వచి త్తప్తం కృత్వ శుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. జీలకఱ్ఱ పల్లజీలకఱ్ఱ ఆన నీరంటిని కలిపిదడిపి 2 ఝాములు యొండ నెండించి యొకంత వేయించిన శుద్ధియగు.

ఆముదపువిత్రులు నేలదంతివిత్రులు వీనిశుద్ధి.

శ్లో॥ గంధర్వరూ స్రవీజాని నారికేలోదకాంతరే ।

యామమత్వ కృచ్ఛచ్ఛుద్ధి ర్దంతిబీజం పచేత్తథా ॥

తా. ఆముదపువిత్రులు నేలదంతివిత్రులు వీనిపై పొట్టుదీసి తెంకాయనీరునో
1 ఝాము వండిన శుద్ధియగు.

ముష్టివిత్రుల శుద్ధి

శ్లో॥ బీజాని విషముప్తేశ్వ ఛిల్లి కా మూలజేరసే ।

పాచితం త్రిఘటిరూత్రం శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. ముష్టివిత్రులను కత్తిలోడ తునుకలుగజేసి చిట్టివేళ్ళరసముతో 3 ఘడి
యలు వండిన శుద్ధియగు.

నేపాళ శుద్ధి

శ్లో॥ నిస్త్యచంచైవ నేపాళం కుమారీరసజేనచ ।

గుహోదకేన గోక్షీరై ర్గోఘృతేన పృథక్పృథక్ ।

పాచితం శుద్ధిరూహ్నతి వైద్యశాస్త్రవినిశ్చితమ్ ॥

తా. నేపాళములపై పొట్టువారిచి యందల యగరులందీసి కలుబంద
పానకము ఆవుపాలు ఆనవానిలో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుడికించిన శుద్ధియ

వసనాభి శుద్ధి.

శ్లో॥ విషంతు ఖండశః కృత్వా వస్త్రఖండేన బంధయేత్ ।

గోమూత్రమధ్యేనిక్షిప్య స్థాపయే దాతపేత్యైహమ్ ॥

గోమూత్రంతు ప్రదాతవ్యం సూతవం ప్రత్యహం బుధైః

త్ర్యహీతీతముద్భుత్య శోషయేస్మదు పేషయేత్ .
శుద్ధ్యత్యేనంవిషంచైవ యోగ్యంభవతిచార్జిత .

పసనాభిని తునకలుగ కత్తబించి బట్టలో మూటగట్టి యొక కుండలోపై చి ఆండు వననాభి మునుగునటుల గోమూత్రముబోసి 3 దినము యెండులో నుండవలయు మఱియునుండయందలి గోమూత్రమును ప్రతిదినమునుదీసివేసి క్రొత్తగ గోమూత్రమును బోయుచుండవలయు. ఇటుల 3 దినములుజేసి 4 వ దినంబున వననాభిని బైటికిదీసి చక్కగ నెండించిన శుద్ధియగు. దీనినాపదములయందుజేర్చునెడ చక్కగ చూడముజేసి చేర్చవలయు. ఇది సర్వపీడల బోకడను.

సర్వద్రవ్య శుద్ధులు.

శ్లో॥ క్షీరాశ్యేగంధఃశుద్ధ్యే త్రాళంకూశ్మాండజైర్ద్రవైః । ఆర
నాశేదతుత్థంతు జంబీరామైయనశ్శిలా । మయూరతుత్థంతు
గామై గోమూత్రేణవిషంచారేత్ । దంతిబీజానిపయసాకుశు
త్తేనతుచూషికమ్ । అజామూత్రేణవై క్రాంతంబటకణంకాం
జికేవతు । జంబీరామైనామత్తూరం దరదం తేనశుద్ధ్యతి తీక్ష్ణం
గోమూత్రకై శ్శుద్ధ్యే న్ముండకంతిఫలారవైః । కృష్ణేరిమేదో
జంబూత్వగ్రసైర్ధా త్రిఫలస్యచ । ఆతపేశోషయత్వాచా ప్య
యోవారితరంభవేత్ । గైరింతుగవాంధుగ్ధే భావితంశుద్ధ
ముద్యతే । అంజనానివిశుద్ధ్యంతిభృగస్వరససేచనాత్ । నర
మూత్రే చాఖవిషం పచే ఙ్గోలాఖ్యయంత్రకే । యామ
మాత్ర విశోష్యాశగోక్షీ రేభావితంశుచిః । గారీకామాణకం
పీతం రసబంధపురస్సరః । హరిద్రాస్వరసేస్వినో నామేన
పరిశుద్ధ్యతి ॥

తా. గంధకము ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి వీనిలోనుడికించిన శుద్ధియగు తాళక
మును రేకులగ నొలిచి గుమ్మడ కాయనీరులోనుడికించిన శుద్ధియగు. మైలుతుత్తమును
కలితోనూరి నెట్టనగువరకుకొన్నిన శుద్ధియగు. మణికిలను నిమ్మపండ్లరసముతో నుడి
కించిన శుద్ధియగు. పాలుతుత్తమును మోడిఫలరసముతోనూరి నెట్టనగువరకు గాల్చిన
శుద్ధియగు. వననాభినిగోమూత్రముతో 3 దినములునానబెట్టిన శుద్ధియగు. (నేపాళ
ములు) నేలదంతివిత్తులు వీనినిపైపాట్టుదీసి పాలతోనుడికించిన శుద్ధియగు. మాక్షిక

మును వులవకట్టులోనుడికించిన శుద్ధియగు వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగు, వెలిగారమునుకలితోనూరి కాల్చిన శుద్ధియగు, ఉమ్మెత్తవిత్తులు నిమ్మపండ్ల రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగు, ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి యెండించిన శుద్ధియగు, ఇనుమును గాని లేక చిట్టెమునుగాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగు ఉమ్మెను త్రిఫలక సాయముతో కాచిన శుద్ధియగు, ఇనుము వుప్పు పీనిని నల్లతుమ్మ చెక్కరసము నేరేడు చెక్కరసము వుసిరికపండ్లరసము ఆనువానితోనూరి యెండించెడించిన శుద్ధియగు, పివప దానిని మాల్లముజేసి నీళ్ళపైవైచిన తేలును, కావితాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు అంజనపంచకముల గుంటగలగ రావరసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు ఉల్లి పాషాణమును నరమూత్రముతో 1 జాము డోలాయంత్ర మున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగు, గోరీపాషాణమును రసబంధపురసములతో 1 జామువండి పసుపునీరునుచల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగు.

ద్రవ్యశుద్ధి ఉపరసమాలిక.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాలిఖాన్యాస్తు సంఘృష్ట మభ్రకం శుద్ధ మిష్యతే | విషంత్రిరాత్రముషితం గోమూత్రే శుద్ధిమీరితమ్ | అత్రాంగారైశ్చ గోమూత్రే ఊపే త్తప్తాయనం మలమ్ | పురా తనం భూమికందం సప్తవారం విశుద్ధతి | పలాశద్రవతాభా భ్యాంవంగం భస్మీభవేత్తతాత్ | శిలార్కదుగ్ధతోనాగం తామ్రమాజ్యేన గంధకాత్ | స్త్రీస్త్రవ్యేహింగుళంతిక్షణం తారంస్ను ఊరతాపనాత్ | నాగభస్మశిలాభ్యాంతు హేమ ధాత్వాదయస్తథా | అజామూత్రేణాహంతు శిలాగో మూత్రభావితా కఫసేవరమూత్రేణ భావితా శుద్ధముచ్యతే | మాషికంకడళీతోయైః పాచయేత్తుభిషగ్వరైః | ఊరేణటం కణంచాఫ గంధకంతు విపాచయేత్ | కూశ్మాండసీరేతాశం చ తుత్థంజంబీరజైర్ద్రివైః | దీప్యకంమార్గతోయేన గాఢం జంబీరవారిణాసప్తాహంగవ్యతక్రస్థానిశుద్ధాస్యాద్వరాటి | ఊరంచమాషయాసాభ్యాం భావ్యేహింగుళతుకతే | విది గ్ధికామృతాముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః | త్రిఫలాశ్వాథతో

యేన గుగ్గులుం శోధయే ద్భిషక్ । అయక్తానిచ సర్వాణిగో
మూత్రేణ విభావయేత్ । జుబీరసీరై స్సప్తాహం భావ
యిత్వావిశుద్ధ్యతి ॥

తా. ఆభృకమును వడ్లు పులికడుగు వీనితోరుద్దిన శుద్ధియగు. వసనాభిని గో
మూత్రములో 3 దినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగు. ఇనుమును భూమిలోని ప్రాతచిట్టె
మునుతానిక ట్టైనిప్పులలో 7 మార్లుకాచి 7 మార్లుగోమూత్రముతో చల్లార్చిన శుద్ధియగు
వంగమును మోచుగురసము తాళకము వీనితోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. నాగ
మును మణిశిల జిలేశుపాలు వీనితోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. గంధకము ను నేరి
తోనూరి తామ్రముపై లేపనముజేసి పుటంబులిడిన తామ్రము భస్మంబగు. ఇంగిలీక
మును చనుబాలతోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. వెండి వెత్తికకార్చి బొంతజెముడు
పాలలోనదైన శుద్ధియగు నాగభస్మము మణిశిలవీనితో స్వర్ణాదిధాతువులు భస్మంబు
లగు. లోహమును గొత్తైపంచిత్తముతో పుటంబులిడిన భస్మంబగు. శిలాజత్తు గోమూ
త్రముతో శుద్ధంబగు. కఘరినినరమూత్రముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు. మాషికమును
అరటిరసముతో వండిన శుద్ధియగు వెలిగారమును పాలతో వండిన శుద్ధియగు. గంధక
మును పాలతో వండిన శుద్ధియగు. తాళకమును గుమ్మడుకాయ నీరుతో వండిన శుద్ధి
యగు. మైలుతు తైమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగు. ఓచుమును సున్నపు
నీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగు. గోరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగు.
గవ్వల నావుచల్లనో 7 దినములు వండిన శుద్ధియగు. ఇంగిలీకము వెలిగారము వీని నావు
పాలతోను మినుపకట్టతోను భావనజేసిన శుద్ధియగు. గుగ్గిలమును ములక పిప్పితీగె
తుంగముపైలు అడ్డసరము వేప అయవాని వేళ్ళరసముతోను త్రిఫలకషాయముతోను
వండిన శుద్ధియగు. మతీయు జెప్పంబడని సర్వద్రవ్యముల గోమూత్రము నిమ్మపండ్ల
రసము వీనిలో ప్రతిదానిచే నేజేసి దినములు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

* కంకుష్ఠ భేదము.

శ్లో॥ నాళికంరేణుకంచేతి కంకుష్ఠం ద్వివిధం మతమ్ ।

నాళికంపీతవర్ణం చాప్యర్యం నీలం ప్రభం భవేత్ ॥

తా. నాళికము రేణుకము అన కంకుష్ఠము 2 విధంబులు. అంగు పచ్చిగ
ండునది నాళికమనియు నీలముగ నుండునది రేణుకమనియు జెప్పంబడు.

• కంకుష్ఠమున — ముదారుసింగు.

కంకుష్ఠ శుద్ధి.

శ్లో॥ కంకుష్ఠం శుద్ధి మాయాతి త్రిధా విశ్వాంబుభావితమ్ ॥

తా. కంకుష్ఠమును శౌంతిరసముతో 3 మార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

కంకుష్ఠ గుణము.

శ్లో॥ కంకుష్ఠం తిక్తకటుకం * వీర్యే చోష్ణం ప్రకీర్తితమ్ ।

† వ్రణోదావర్తశూలఘ్నం గుల్మస్తీహగదాపహమ్ ॥

తా. కంకుష్ఠము వగరు కారము పుష్టనీర్యము గలదిగ (కడు లేఖనకారిగ) వ్రణము వుదావర్తము శూల గుల్మము స్తీహము (రసకోషము జంతువులు) వీనిని పోకడచునదిగా నుండు.

స్వర్ణాది సర్వలోహనామములు.

శ్లో॥ శుద్ధం లోహం కనకరజతం భాసులోహశ్శసారమ్ । పూతి

గ్లోహద్వితయముదితం నాగవాగాభిధానమ్ । మిశ్రం లోహం

పిత్తశం కాంస్యవిర్తం ధాతుగ్లోహోఽమృతా వికారా స్తథై తే ॥

తా. బంగారు వెండి తామ్రము యిరుము 2 విధములైన పూతిలోహములు నాగము వంగము అన నీ 8 శుద్ధలోహంబులును యిత్రడి కంచు వార్త లోహము ధాతులోహము అన 4 మిశ్రలోహంబులును భూవికారంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] స్వర్ణంతారం తామ్రనాగం వంగంకాంతంచ

తీక్షణకమ్ । ముఞాంతమప్త ధాగోహం కాంస్యారంభకోషకం

త్రిధా । ఉపలోహస్సమూఖ్యాతామః డూరోముండకిట్టకమ్ ।

ఏతద్వాదశభాషోధ్యా మార్యాస్తాప్యః పుటాదిషు ॥

తా. బంగారు వెండి తామ్రము నాగము తగరుము కాంతము వుక్కు యిరుము అన నీ 8 అప్తలోహంబులనియు కంచుయిత్రడి ఘోషకము అన నీ 3 లోహముతోడ నామద్వయముచే వెలయు. మండూరము ముండకిట్టమను చిత్త్రమును జేర్చుటచే నాలుగుగ నయ్యెడిలోహములు కృత్రిమలోహములనియు వుపలోహములనియు జెప్పంబడు ఈ 12 విధములైన లోహములను శుద్ధిజేసి పుటంబులిడుటచే భస్మము జేయవలెను.

* తీక్షణ్యంచాలిలేఖనమ్. † గుల్మోదావర్త శూలఘ్నం రసజంతు హాపహమ్.

సర్వలోహ శుద్ధి.

శ్లో॥ త్రితౌరం పంచలవణం తప్త్యా చామైన భావయేత్ ॥
కాంస్యారఘోషపత్రాణి తేనపత్రాణిలేపయేత్ ॥

తా. సర్వతౌరము యవతౌరము వెలిగారముపంచలవణములుపీనిని నిమృపండ్ల రసముతోనూరి కంచు యిత్తడి ఘోషము అనువాని రేమలపై లేపనముజేసి నిష్పల్లో గాని నిమృపండ్లరసము లో నద్దిన నవి శుద్ధియగు.

శ్లో॥ తైలే కుభుత్థే గోమూత్రే చ్యారనాళామృతక్రకే ।
స్వర్ణాదిసర్వలోహానాం శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. బంగారుమొదలగు సర్వలోహముల రేమలనుకాచి నువ్వులనూనెపులవ కట్టు గోమూత్రము పుల్లనికలి పులిచల్లఅనువానిలో ప్రతిదానియంగు నేడేడుమార్లు నద్దిననవి శుద్ధియగు. మఱియు సీసము తగరము ఆన నీరెంటిని నేడేడుమార్లు కరిగి నువ్వులనూనె మొదలగువానిలో నేడేడుమార్లు బోసిన శుద్ధియగు.

సర్వలోహభస్మక్రమము.

శ్లో॥ రుక్మా గజపుటేపక్త్యా శుద్ధమాయూతి నాన్యథా ।
తామ్రపర్ణవదేణతేషాం కృత్వా సర్వత్ర యోజయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేయబడిన సర్వమైన లోహరేమలను సమభాగముగ శుద్ధిచేసిన గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి వానిపై లేపనముజేసి మూషలోసునిచి తామ్రమువలె నే గజపుటంబులిడిన సర్వలోహములు భస్మంబులగు. ఆట్టిభస్మముల సర్వప్రయోగములయం దునిచికొనందగు.

నవలోహవివరము.

శ్లో॥ సువర్ణం రజతం తామ్ర మయో నాగంచ వంగకమ్ ।
రీతికా కాంస్యవర్తాని లోహా నవ తథా విధుః ॥

తా. సువర్ణము రజతము తామ్రము యినుము సీసము తగరము యిత్తడికంచు రుక్మలోహము అనునవి నవలోహంబులు.

సువర్ణ, నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] స్వర్ణంసువర్ణకనకో జ్వలకాంచనానికల్యాణహాట
కహిరణ్యమనోహరాణి | గాంగేయగైరికమహారజతాగ్నివీర్య
రత్నాంగహేతుతపసియకభాస్కరాణి ||

తా. స్వర్ణము సువర్ణము కనకము ఉజ్వలము కాంచనము, కల్యాణము హాట
కము హిరణ్యము మనోహరము గాంగేయము గైరికము మహారజతము ఆగ్నివీర్యము
రత్నాంగహేతు తపసియకము అనునవి సువర్ణనామములు.

శ్లో॥ [నుతాంతరే] జాంబూనదం జాతరూపహిరణ్యంహేమహా
టకమ్ | చామీకరం చారుపుష్పం సువర్ణ స్వర్ణ కాంచనమ్ |
తపసియం శాతకుంభం రుక్మం కనకమేవచ | మహారజత
మాగ్నేయం గాంగేయం భర్మ కర్పరమ్ ||

తా. జాంబూనదము జాతరూపము హిరణ్యము హేమము హాటకము చామీ
కరము చారుపుష్పము సువర్ణము స్వర్ణము కాంచనము తపసియము శాతకుంభము
రుక్మము కనకము మహారజతము ఆగ్నేయము గాంగేయము భర్మము కర్పరము అను
నవి సువర్ణనామములు.

సు వ ర్ణ శు ద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సువర్ణం రక్తమృత్వాన్నచ లేపితంతాత్యశు
భృతి | తత్సవర్ణందళంకృత్వా సూక్ష్మంకుర్యాద్విచక్షణః |
జంబీరనిరేణ హేమమూక్షికంమర్దితంభిషక్ | తద్దళేలేపితం
దంతపుటం దేయంశరావకే | భస్మీభవతి శీఘ్రేణాత్రకా
ర్యావిచారణా ||

తా. బంగారు నెఱ్ఱమన్నలో పొదిగి కొలిమిలో నూదినశుద్ధిగు
దానిని సన్న పుర్రులుగ జేయించి దానిపై హేమమూక్షికమును నిమృష
నూరి లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనుంచి దానిపై మణియొ
మాసి మూడుచీలమన్న లిచ్చి కి గజపుటంబులిడిన బంగారుభస్మ

సువర్ణ సింధూర విధి.

శ్లో॥ తద్భస్మ రవిమధ్దేన చాశ్వత్థత్వద్వివేణచ ।
 హింగుళంభస్మతుల్యంచ దత్వాతుల్యంవిమర్దయేత్ ।
 మర్కటీమూలజడాన్వైర్హంసపాదిరసేనచ ।
 మర్దయేచ్ఛచతుర్యాయాః పుటమారణ్యకోత్పలైః ।
 కరిసంజ్ఞాఽపంచదేయం సింధూరంభవతిదుష్పమ్ ॥

తా. ఆ బంగారు భస్మమును జిల్లేడుపాలతోను రావిచెక్కలరసముతోను మర్దించి యానిగారు భస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన యింగిలికమునుజేర్చి భల్లము లోనునిచి తీటతో వెల వేళ్ళరసము హంసపాదియకు రసము అనువానితో 4 బాములు మర్దించి యేరుపిడకలతో 5 గజపుటంబులిడిన సువర్ణము శీఘ్రముగ సింధూరించు.

ప్రకారాంతర సువర్ణ భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధంస్వర్ణదళంకృత్వా చేక్షుక్ష్మస్వరసేనచ ।
 గంధకంమర్దితంచాత్ర దళేకుర్యాద్విలేపనమ్ ।
 ఆతపేతాపయేత్తీవ్రే తద్విలేప్యమూహుర్ముహుః ।
 అరణ్యోత్పలకేదత్వా పుటమేకంశరావకే ।
 గంధంసత్స్వపాదాంశం పునర్దక్ష్యేక్షుకేరసే ।
 పునఃపుటత్రయేపాచ్యం భస్మీభవతిహాటకమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుగ జేయించి వానిపై శుద్ధిజేసిన గంధకము చేక్షుకురసములోనూరి లేపనముజేసి యెండ నెండించవలయు. ఇట్లు 7 మార్లులేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి చీలమున్నులిచ్చి యేరుపిడకలతో 1 గజపుటంబిడిసాంగళితలమునదిసియారేకులకు 4 వభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును గ్రహించి ఆతపరసముతోనూరి 7 మార్లుబట్టించి యెండించి యేరుపిడకలతో 3 గజపుటంబులిడిన బంగారుభస్మమును. (ఇట్టిభస్మమును క్షయగోగములయందుపయోగింపందగు.)

స్వర్ణ భస్మము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] హేమ్నఃపాదం మృతంనూతనం విష్ణుమమైన
కేనచిన్ | పత్రే లిప్త్యా పురేభిశ్చా దప్తభీర్జ్మియ తేద్రువమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుజేయించి సన్నముగ టంకణపు రేకులవలె
నూత్నముగ కత్తిరించి దానికి 4 వ భాగము రసభస్మముజేర్చి నిమృతపండ్లరసముతో
మర్దించి రేకులపైలేపనముజేసి యెండవెండించి ప్రమిదల సంపుటములోనుంచి చీం
చున్నులిచ్చి పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి యాసువర్ణపు రేకులకు 6 వ భాగము రస
భస్మముగలిప నిమృతపండ్లరసముతో మరలమర్దించి 8 పుటంబులిడిన సువర్ణము శుద్ధ
భస్మంబగు.

శుద్ధిజేసిన బంగారు 1 భాగము శుద్ధిజేసిన రసభస్మము 2 భాగములు. ఇటుల
వీని నేకముజేసి యాదకముతో మర్దించి యుండలి నీరునువడసి ముద్దజేసి దానికర్థ భాగము
శుద్ధిజేసిన గంధకమును యింగిలీకమునుజేర్చి ప్రమిదలోనుంచి చీలమున్ను లేపనముజేసి
పుటంబిడిన భస్మంబగు. పిదప దానికి $\frac{1}{2}$ భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును యింగిలీక
మునుజేర్చి 2 పుటంబులిడిన బంగారుము శుద్ధముగ భస్మంబగు.)

స్వర్ణ ద్రుతి.

శ్లో॥ ఇంద్రగోపకచూళంతే దేవాదాభీఫలద్రవైః |
భావితంచైకనింశాహం ద్రుతే హేమ్ని ప్రదాపయేత్ ||
కించిత్క్రించిత్రచూళాయాతియావ త్త్రిషతిసూతవత్ ||

తా. ఇంద్రగోపపురుగులపాదరసము వీనిచూర్ణమును దేవదాభీ ఫలరసముతో
21 మార్లుభావనజేసి పిదప సువర్ణభస్మముచుకరిగి రసమువలె ద్రుతియుగువరకు యా
చూర్ణమునుకొంచెకొంచెముగ వేయుచుండవలయు.

సువర్ణ భస్మగుణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మూర్ఛోన్మూచౌచ యత్యౌణం గ్రహణీచ
విశేషతః | నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ సాధ్యాసాధ్యాంశ్చ
స్తరాన్ | తత్తనోగ్రానుపానేన ప్రయుంజీత భిషగ్వర

తా. సువర్ణభస్మము నాచూ గోగానుపానములతోడ నొంగిన
బుర్రె సాధ్యాసాధ్యంబులుగనుండు సర్వరోగములహరింపం జేయుటలే
పున్యానను రాజయత్కుగ్రహణి అనువానిని విశేషముగ హరింపంజే

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సువర్ణంతుభవేత్సాధు తిక్తంస్నిగ్ధంహిమం
గురు । బుద్ధవిద్యాస్మృతికరం విషహారిరసాయనమ్ ॥

తా. శుద్ధిసువర్ణభస్మము వగరుగ శీతకారిగ జడముగ బుద్ధి దిద్యాస్మృతుల
గురుగంజేయునదిగ రసాయనమువలన విషమును బోకడచునదిగ నుండు.

స్వర్ణ భస్మహర రోగములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఏతద్భస్మసువర్ణజుకటుఘృతో పేతంద్విగుం
జోస్మృతమ్ । లీఢంహంతిన్యణాక్షయా గ్నిసదనంశ్వాసంకా
సారుచిమ్ । ఓజోధాతువివర్ధనంబలకరంపాండ్వాయుధ్వంస
నమ్ । పథ్యంసర్వవిషాపహహరంగరందుష్టగ్రహణ్యర్తిజితమ్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము 2 గురగింజలయొత్తును కటుకరోహిణీ ఘృతము అనువాని
బోడపీచించిన తయ్యాన్నిమాంద్య శ్వాసకాసారముల హరింపంజేయుటయే గాక
ఓజోవృద్ధినిధాతువృద్ధిని బలమును శరీరారోగ్యమును గలుగంజేసి పాండుపుసర్వవిష
హావము కృత్రిమవిషహావము దృష్టగ్రహణి అనువానిని హరింపంజేయు.

సువర్ణ భస్మ గుణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] స్నిగ్ధం మేధ్యంవిషగరహరంబృంహణంవృష్య
మగ్ర్యం । యక్షోన్మాదం ప్రళమనం రోగజాల ప్రమాథిం
మేధాబుద్ధిస్మృతిసుఖకరం సర్వనేత్రామయఘ్నం । రుచ్యం
దీప్తప్రళమనపరంస్వాదుపాకంసువర్ణమ్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము స్నిగ్ధముగ పరిశుద్ధముగ విషకృత్రిమవిషముల బోకడుచు
నదిగ శరీరపుష్టికారిగ కడుమీర్యవృద్ధికారిగ రాజయక్షోన్మాదముల హరింపంజేయు
నదిగ రోగసమాహమును బోనడచునదిగ మేధబుద్ధిస్మృతి సుఖంబుల గలుగంజేయు
నదిగ పర్వనేత్రరోగముల బోనడచునదిగ రుచికారిగ అగ్నిమాంద్యమును బోనడచు
నదిగ పాకమువలన రుచికరముగ నుండు.

అశుద్ధసువర్ణ భస్మ గుణము.

శ్లో॥ సౌఖ్యంవీర్యంబలంహంతి రోగంవర్ణంకరోతిచ ।
అశుద్ధమమృతంస్వర్ణం తస్మాచ్ఛుద్ధంచమారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన సువర్ణభస్మము సౌఖ్య వీర్యబలముల బోనడచుటయేగాక రోగమును దుష్టమైన వర్ణమును గలుగజేయు. కావున బాగుగ శుద్ధిజేయబడిన సువర్ణమునే భస్మము జేయవలయు.

హే మ ప రీ ట్ట.

శ్లో॥ ఘనైకకుంకుమసంకాశంఛేదేసింధూరసన్నిభమ్ ।
శిరీషపాకకందాహే మార్దవే సికతోపమమ్ ।
స్వాదున్నేహనిభంస్నిగ్ధం పారదేనసమంగురు ।
బహుమూలమితిఖ్యాతం స్వర్ణంవడ్విధలక్షణమ్ ॥

తా. ఒకసినకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనుడుట ఛేదించిన సింధూరమువలెనుండుట కాచినదిరిసినపు పుష్పమువంటి పాకముగలదై యిసుకవలె మృదువుగనుండుటరుచి మెఱుపు స్నిగ్ధముగలదిగనుండుట పాదరసమువలె బరువుగనుండుట నెలయధికముగ నుండుట యీ రీ లక్షణములు స్వర్ణమునందుండు.

రజత నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటా] రూప్యకంరజతంతారంత్రపుభీరుధిరాహ్వయమ్ ।
కలధౌతంతప్తరూపం రుధిరంచంద్రహాసకమ్ ॥

తా. రూప్యకము రజతము తామగము త్రపుభీ రుధిరాహ్వయముకలధౌతము తప్తరూపము రుధిరముచంద్రహాసకము అనునవి రజత నామములు.

ర జ త శు ద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] అథరౌప్యకంవంధ్యాకర్కోటీకందకద్రవైః ।
భావితంసప్తవారంచ శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. వెండిరేకుల కొలిమిలోకాచి కొద్దుకాకరగజ్జరసములో 7 మార్లు శుద్ధియగు.

రజత భస్మము.

శ్లో॥ తచ్చుద్ధంరజతంకృత్వా దళంసూక్ష్మంభిషగ్వదై ।
సీమంతినిస్తస్యదుద్ధే మర్దితంకాకనూషీకమ్ ।

విలేపితంతథాశోష్యం పుటమేకంచ మూషమా ।
 పాచ్యంవారశసంజ్ఞేన భస్మీభవతి నిశ్చయమ్ ।
 అథవాస్వర్ణవత్కుర్యాద్రాప్యంభస్మీభవేవేధ్యువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినసన్ననివెండిలేకులపైకాకమాక్షికమును చనువాలలోమేత్తగ
 నూరి పలుమారు వూసి యెండించి వజ్రమూషములోనునిచి యేరుపిడకలతో గజపు
 టుందిడిన వెండిభస్మంబగు. లేక బంగారువలెనే పుటంబులిడినను వెండిభస్మంబగు.

* రజత సింధూరము.

శ్లో॥ సమంతద్భస్మ దరదం బర్బరాణాంసృతంజలమ్ ।
 అర్కక్షీర పటక్షీరై ర్హంసపాది దురాలభః ।
 గుడోదకైః పృథజ్మర్ద్యం పృథక్సప్త పుటంగజే ।
 సింధూరం భవతిజ్ఞేయం సర్వకర్మసు యోగయేతే ॥

తా. రజతభస్మమునను సముగ శుద్ధిజేసినయింగిలికమునుశేర్పి తుమ్మచెక్క
 కషాయముజిల్లేదుపాలు మట్టిపాలు హంసపాదియాకురసము దూలగొండివేళ్ళరసము
 బెల్లపురసము ఆనువానిలో స్రుతిదానిచేనొక్కొకదినము చొప్పున మర్దించి 7 గజ
 పుటంబులిడిన రజతభస్మము సిందూరించు.

రజత ద్రుతి.

శ్లో॥ శతథా నరమూత్రేణ భావయే ద్దేవదాళికామ్ ।
 తచ్ఛార్ణ్య వాపనూత్రేణ స్రుతిస్సస్య తస్వర్ణ తారయో ॥

తా. దేవతాడిని నరమూత్రముతో 100 మార్లు భావనజేసి దానిచూర్ణమును
 రజతభస్మములో పలుమారువేయుచు నూదుచుండిన బంగారు వెండి వీనియందు
 స్రుతివెడలు.

రాప్యభస్మాను పానములు.

శ్లో॥ భస్మీభూతం రజతమమలం తత్సమంవ్యోమభానుస్సర్వై
 స్తుల్యం త్రికటుకవరం పారమాజ్యేనయుక్తమ్ । లీఢంప్రాతః

క్షపయతిస్పృణాయత్స్పృహండుదరార్క । శ్వాసాన్కాసాన్
తిమిర జహరంపి త్రోగోగానశేమాన్ ॥

తా. నిర్మలమైన రజతభస్మమునకు సమముగ అభ్రకమును తామ్రమునుజేర్చి
వానికన్నిటికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును నెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవిం
చిన క్షయము పొండుపు పువరము అర్కస్సు శ్వాసము కాసము తిమిరరోగము పిత్త
రోగము వీనిని హరింపజేయు.

రాప్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ రాప్యంశీతం కషాయంచ స్నిగ్ధంచాతహరంగురు ।

రసాయన విధానేన సర్వరోగావహరకమ్ ॥

తా. రజతభస్మము శీతకారిక కాషాయముగ స్నిగ్ధముగ వాతమును హరింప
జేయునదిగ బరువుగ రసాయనమువలన సర్వరోగముల హరింపజేయునదిగనుండు.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రాప్యంస్నిగ్ధంకషాయామ్లం విపాకే మధురం
పరమే । వయస స్థాపనంవృష్యం లేఖనం వాతపిత్తజిత్ ॥

తా. రజతము స్నిగ్ధముగ కషాయముగ పుల్లగ విపాకమువలన మధురరసము
గలదిగ విరేచనకారిక యశస్థాపనకారిక వీర్యవృద్ధికారిక లేఖనక్రియంజేయునదిగ
వాతపిత్తముల బోనడచునదిగనుండు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రాప్యంవిపాక మధురం తువరామయమ్నం
శీతంసరం పరమ లేఖనకంచవృష్యమ్ । స్నిగ్ధంచ వాతకఫజీ
జ్జతరాగ్నిదీప్తే ర్బల్యప్రదం శ్చిరాయశ్శురణంచశ్చమ్నమ్ ॥

తా. రజతము విపాకమువలన మధురముగ ఒకరుగ రోగమును బోనడచునదిగ
శీతలముగ విరేచనకారిక పుత్రముమైన లేఖనక్రియకారిక వీర్యవృద్ధికారిక స్త్రి
ముగ వాతకఫముల హరింపజేయునదిగ జ్జతరాగ్నికి దీపమును గలుగజేయు;
బలకారిక వయస్థాపనకారిక శుభకారికనుండు.

అశుద్ధ రాప్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ ఆయుస్సుఖం బలంచాంతి తారం వీర్యంచశుక్రజిత్

అశుద్ధ మమృతందారం శుద్ధంకార్య మతోబుధై

తా. ఆశుద్ధరజతభస్మము ఆయువు సుఖము బలము వీర్యము శుక్రము బోసడచు. కావున దానిని శుద్ధముగనే జేయవలయు.

* తామ్ర నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటా] తామ్రమకాదుంబరంశుల్బంపవిత్రంబ్రహ్మవర్ధనమ్
రక్తలోహంఘ్రేచ్ఛముఖంత్ర్యంబకంమిహిరాహ్వయమ్ ।

తా. తామ్రము బొదుంబరము శుల్బము పవిత్రము బ్రహ్మవర్ధనము రక్త హము ఘ్రేచ్ఛముఖము త్ర్యంబకము మిహిరాహ్వయము అనునవి తామ్రనామంబు

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] తామ్రమకాదుంబర శుల్బం తపనేష్టముదు
బరమ్ । త్ర్యంబకంచాను విదంచ రవిలోహంరనిషియమ్॥

తా. తామ్రము బొదుంబరము శుల్బము తపనేష్టము వుదుంబరము త్ర్య కము అగువిందము రవిలోహము రనిషియము అనునవి తామ్రనామంబులు.

తామ్ర దోషము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అశుద్ధతామ్రం వత్సోమి తామ్రంచైవ
మహావిషమ్ । విషస్సత్వేకదోషస్సాస్య దష్టాదోషాశ్చశుల్బై
భ్రమోమూర్ఛార్ఛ విదాహశ్చ ఛర్దిః క్లేదనస్వేదనే । సంతా
పశ్చారుచిశ్చాప్తా శుల్బేదోషా భవంతి తే ॥

తా. అశుద్ధతామ్రమున భ్రమ మూర్ఛ విదాహము ఛర్దిక్లేదము స్వేదనః సంతాపము ఆరుచి ఆన రి దోషంబులుండు. అట్లగుటచే నొకదోషముగల విష కన్న తామ్రమే విషంబు.

అశుద్ధ తామ్ర దోషము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అశుద్ధతామ్ర మాయుష్మం కాంతిష్మంస
ధాతుసః । వాన్తిమూర్ఛాభ్రమోదేకనానారుక్తుష్మశూలకృత్

తా. అశుద్ధతామ్రమువలన ఆయుఃక్షయముకాంతినశించుట రసరక్తమాం త్యక్తుక మేదోజ్జ్వలన సప్తధాతు హానము వాన్తిమూర్ఛ భ్రమ నానావిధరో ములు కుష్టువు శూలగలుగు; అట్లగుటచే దానిని శుద్ధి జేయవలయు.

* తామ్రమన—రాగి.

తా మ్ర శు ధి.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] తైలతక్రాది శుద్ధస్య తద్దోషవి
నివృత్తయే । శుల్బస్య శోధనంప్రాజ్ఞై ర్విశేషా త్సముదా
హృతమ్ । స్నుహ్యర్కక్షీరలవణ కాంజకైస్తామ్రపత్రకమ్ ।
లిప్తాప్రతాప్య నిర్గుండి రస్తే సింఛే త్పునఃపునః । వారా
ద్యాదశరహత్వం లేపనా త్తామ్రసింఛనాత్ ॥

తా. ఖరీదుడుడనుగాని వారాణసిచెంబులనుగాని శేకులుగజేయించి కొలి
లోకాచి నువ్వులనూనె పులిచల్ల మొదలగు వానిలో నద్దుటచే తామ్రదోషమును
నడచి పిదప బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు పంచలవణములు కలిపిని య
లైపై ప్రత్యేకప్రత్యేకముగమూసి యెండించి కొలిమిలోకాచి వావిలియాకురస
లో నద్దవలయు. ఇటుల ప్రతిదానినిబూసి కాచి 12 మార్లు అద్దిత తామ్రము
ఁబగు. (మఱియు తామ్రమును 12 మార్లుకాచి చింతాకురసములోను తామ్ర
నకు హేమమాక్షికమునుమరి పట్టించి వావిలికురసములోను అద్దవలయు.)

తా మ్ర శు ధి.

శ్లో॥ గోమూత్రేణ పజే ద్యామం తామ్రపత్రం దృఢాగ్నినా ।
శుద్ధ్యతే నాత్రసందేహో మారణం కథ్యతేధునా ॥

తా. తామ్రపుకేకుల గోమూత్రములోవైచి దృఢాగ్నిలో 1 ఝామకాచిత
యగు. ఇక దానిమారణమును వచియించెద.

తామ్ర భస్మము.

శ్లో॥ సూక్ష్మాణితామ్రపత్రాణిశ్రుత్వాసంస్వేద యేద్బుధః । వాస
రత్రయమష్టేన తతః ఖల్వే వినిక్షిపేత్ । పాదాంశం గంధకం
దత్వా యామ మష్టేన మర్దయేత్ । తత ఉద్ధృత్య పత్రాణి
లేపయే ద్ద్విగుణేనచ । గంధకే నాష్లుపిప్లేన తస్యకు ర్యాచ
గోళకమ్ । తతఃపిష్ట్యాచమీనాక్షీంచాం కేరీంవాపునర్నవామ్
తత్కల్పేనబహిర్గోళంలేపయేద్ద్యుగుళోన్మితమ్ । ధ
తద్గోళకంభాంజే శరావేణచరోధయేత్ । వాలుకాభి

ర్యాధ విభూతి ర్లవణాంబుభిః । ధృత్వాభాండే ముఖేముద్రా
తతశ్చుల్యాం విపాచయేత్ । క్రమవృద్ధ్యాగ్నినాసమ్యగ్యావ
ద్యామచతుష్టయమ్ । స్వాంగశీతం సముద్భృత్య మర్దయే
త్సురణద్రవైః । మామైకంగోళకంతచ్చనిక్షీపేత్సురణోదరే ।
మృగోవలేపఃకర్తవ్యో సర్వతోంగుళమాత్రకః । పాచ్యంగజ
పుటేక్షీప్తంబృతింభవతినిశ్చితమ్ । వమనంచవిరేకంచభ్రమం
క్లేదమధారుచిమ్ । విదాహస్నేహముత్క్లేదంనకరోతికదాచన ।

తా. తామ్రమును పలుచనగ రేకులుజేయించి 3 దినములు నిమృపండ్లరస
ములో నుడికించి యంగుండి దీసి ఖల్వములోనుంచి దానికి 4 వ భాగము గంధక
మునుగలిపి నిమృపండ్లరసముతో 1 బాము మర్దించి యా తామ్రరేకుల ఖల్వములో
నుండి దీసి పిదప దానికి గండింతలు గంధకమును నిమృపండ్లరసముతోనురి యా
రేకులపైబూసి యెండించి యారేకులనుడిచి యుంటగజేసి దానిపై పొన్నగంటి
పులిచింత తెల్లగలిజేరు అనువాని కల్కములను గెండంగుళముల ప్రమాణము దళ
ముగ ముద్దపై రేపనముజేసి యెండించి మూకుళ్ళలోనుంచి చీలమన్ను రేపనముజేసి
చాలుకాయంత్రమునండిది దాని కంఠమువరకు నిసుకబోసి దానిపైబూడిదె ఉప్పు
వీళ్ళుచల్లి కుండయూతినియూని చీలమన్నుబూసి పొయిరించునుంచి 4 బాములు క్రమ
ముగ అగ్నిని వృద్ధిజేయుచు పాకముజేసి సాంగశీతలమునదీసి కందగడ్డరసముతో
1 బాము మర్దించి యుంటజేసి కందగడ్డలోనుంచి యాకందగడ్డపై నొకయంగుళప్ర
మాణము చీలమన్నుబూసి గజపుటంటిదిన తామ్రము బాగుగభస్మంబగు. దీనివలన
వాంతి భ్రాంతి క్రమ క్లేదాదుచి విదాహస్నేహ ఉత్క్లేదములు గలుగకుండు.

తామ్ర భస్మము.

శ్లో॥ సూక్ష్మంతామ్రదళంవిమర్ద్యపటునాతూరేణజంబీరజై । స్తప్తా
మర్ద్యచుదోతదర్కషయ శాలిప్వాదశేస ప్రథా । నిర్ఘండ్యంబు
హిమంరసేంద్రగళితం గంధేనమగ్ధేనత । త్తుల్యేవాధ మృతం
భవేత్సుపుటితం పంచామృతేపత్రిథా ॥

తా. తామ్రమును పలుచనగ రేకులుజేయించిదానిపైపంచలవణములనుత్రిక్షా
రములను నిమృపండ్లరసముతోనురి రేపనముజేసి యెండించి 7 మార్లు కాచి వాని

యాకురసములోనద్దవలయు పిదపవానిపై జిల్లేడుపాలుపట్టించి 7 మార్లుకానివావిలి యాకురసములోనద్దవలయు. (పిదప హేమమాక్షికుసునునూరి పట్టించి నిష్పలోకాని వావిలియాకురసములోనద్దవలయు.) ఇటులజేసిన తామ్రము శుద్ధియగు పిదప యా తామ్రమునకు సమముగ రసమును గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూని యా రేకులపైపట్టించి పుటంబిడిన తామ్రము భస్మంబగు. ఆ తామ్రభస్మమును పంచా మృతముతో నుద్దించి 4 పుటంబులిడిన నంవలి అష్టవిధదోషంబులు హరించు.

తామ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ తామ్రంతి క్తంచ మధురం కషాయం లేపనంలఘు ।

విషపాకం సరంశీతం మారణం కఫపిత్తజిత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము చగరుగ మధురముగ కషాయముగ లేపనకారిగ లఘు వుగ విషపాకముగలదిగ విరేచనకారిగ శీతకారిగ కఫపిత్తగోగముల హరింపజేయు నదిగ నుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాంతిభ్రాంతి వివర్జకం జ్వరరుజా కృస్థాని
పాండ్వామయమ్ । శూలంమేహ గుదాంకురా నిలగడాన్
యుక్తాను పానైర్జయేత్ । భుక్తంస్థౌల్య జరాగ్ని మాంద్య
శమనో వంధ్యాశ మోవత్సరాత్ ॥

తా. వాంతిభ్రాంతివివర్జకంబగుటచే శుద్ధమైన తామ్రభస్మమును యుక్తాను పానముతోడ సేవించిన జ్వరము పీడకుష్టువు పాండువు శూల మేహము గుదగోగము వాతము స్థౌల్యగోగము మునిమి అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపజేయుట యేగాక 1 సంవత్సరము సేవించిన వంధ్యాత్వమునుహడ బోడవచ్చు.

అశుద్ధ తామ్రభస్మ దోషము.

శ్లో॥ శుల్బంతనౌనయతిసోష మశేషధాతున్ రోగాకాకరోతి వి
విధాంశ్చ నిహంతికాంతిమ్ । కుష్మంరుజంచవిషమాన్ కురుతే
విశేషాన్ పాకేనహీనసహవాంతివిరేచనంచ । హంత్యాము
రుచ్చైః కురుతేవితాపం మూర్ఛాంబిధత్తే సారతేచశక్రమ్ ।
నానాగదానాంచననాంకుకారీ హ్యశుద్ధశుల్బస్సచజీవహద్రా॥

తా. అశుద్ధతామ్రము సర్వధాతుశోషము పలువిధములైనరోగములు కాం-
నాశనమునుపుట్టుచు విషజ్వరము వాంటి విరేచనము ఆయుఃక్షయము సంతాపష-
మాక్ష్ణ శుక్రవాతనము అనువానిని గలుగఁజేయుటయేగాక యనేక రోగములకి-
సహాయకారియై తుదకు ప్రాణముల హరింపఁజేయు.

శ్లో॥ అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సాక్షీప్తంనూ క్తము త్తమమ్ ।
ఆయుర్వ్యవోపదేశేస్సిక్ తామ్రశుద్ధర్నిగద్యతే ॥

తా. ఆయుర్వ్యవధమున జెప్పఁబడిన ప్రకారము తామ్రశుద్ధిని నచించెద.

శ్లో॥ గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వాపునఃపునః । తతస్తప్తం
మేఘునాదే భావయిత్వాపునఃపునః । గంధకార్కక్షీరలేపం
కృత్వాకృత్వా పుటత్రయమ్ । చూర్ణీభవతితతామ్రంపునః
ఖల్వేవిమర్దయేత్ । ఫలత్రయకషాయేణ తతోనిక్షీప్య
మూషయోః । పునర్మర్ద్యం క్రమేణైవ దత్వాషోడశధా
పుటమ్ । అనంతరంక్షీసనిర్విర్భుధుమూతైర్దుహుర్దుహుః ।
భావయిత్వాపుటందేయంప్రత్యేకంస్తప్తస్తప్త చ గృహకన్యా
రసేనైవ భావయిత్వాపునఃపుటమ్ । దత్వావిచక్షణశూ-
ర్ణంతద్భవేన్నాత్రసంశయః । ఏతైర్వివిధసంస్కారైశ్చర్చిదా-
హాభిమంహరేత్ । వ్యోమైరేరండ్వతైలేన కాంజికేనాథవా-
పునః । నిష్క్రేణసమ్మితేమార్గం గుల్మశూలత్రశాంతయే ।
ప్రయోగస్సర్వరోగాణాం క్రమపథ్యేనచేదను ॥

తా. రాగి రేకుల 7 మార్లుకాచి కలుబందరసముతో 7 మార్లు పొన్నగంటి
రసముతో 7 మార్లును నద్దిన శుద్ధియగు. పిదప యారేకులపై శుద్ధగంధకమును జిల్లేడు
పాలతో నూరిపట్టించితి పుటంబులిడిన భస్మమును పిదప యాభస్మమును ఖల్వములో
పోసి త్రిఫలకషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి రొండించి మూసలోనుంచి పుటంబిడి
వలయు. ఇతైఃసంకున క్రమముగ 16 మార్లుమర్దించి 16 పుటంబులిడి ఆపుపాలు ఆపు
నెయ్యి లేనె గోమాత్ర అనువానిలో ప్రతిదానిచే నేతేసిమార్లు మర్దించి మూసలో
నుంచి యేతేసి పుటంబులిడి పిదప కలుబందరసముతో మర్దించి పుటంబిడివలయు.
ఇట్టిసంస్కారములు జేయబడిన తామ్రభస్మమువలన ఛర్దిదాహావ్రమములు గలుగకుండు

మఱియు రూకయెత్తు తామ్రభస్మమును న్మృదువుగ మర్దించి నిష్కప్రమాణముత్రిక-
టుకచూర్ణాను పానముతోగాని అముదముతోగాని కలితోగాని క్రమపథ్యముగ
మండి నేవించిన గుల్మశూలలు సర్వరోగములు హరించు.

తామ్రసింధూరము.

శ్లో॥ తతోభస్మరవిక్షిప్తైర్హంసపాదిభ సేనచ ।
స్యగోధదుగ్ధేజాక్షిరే కపికచ్చాద్రవేణచ ।
అశ్వత్థవల్కలక్వాథే ప్లక్షక్వాథేనమర్దయేత్ ।
ముహుర్ముహుస్సప్తపుటాన్ కుర్యాద్వారణసంజ్ఞయా ।
సూర్యోదయసమంవర్ణం సింధూరంభవతిధ్రువమ్ ।
వాంతిభ్రాంతివిరేకంచ నకరోతి కదాచన ॥

తా. తామ్రభస్మమును ఖల్వములోబోసి జిల్లేడుపాలుహంసపాదియాకురసము
మఱిపాలు మేకపాలు గూలగొండివేళ్ళరసము రావిచెక్క కషాయము జువ్విపట్ట
కషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మర్దించి యేతేసిగజపుటంబిడిన బాలనూ
ర్యునివలె సింహారించు. దీనివలన వాంతి విరేచనములు గలుగకుండు.

తామ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ తామ్రంతీర్ణోష్ణమధురం కషాయంశీతలంసరమ్ ।
కఫపిత్తక్షయంపాండు కుష్ఠఘ్నంచరసాయనమ్ ।
శ్లేష్మపిత్తహరంచైవ సర్వరోగనివారణమ్ ।
వ్రణానిశూలమర్శాంసి మందాగ్నించవిनाశయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము తీర్ణము ఉష్ణము మధురము కషాయము శీతలము సరము
గలదిగ కఫ పిత్త క్షయ పాండుకుష్ఠపుల హరింపంజేయునదిగ రసాయనోపద్రవ్య
ముగ శ్లేష్మపిత్తముల సర్వరోగముల హరింపంజేయునదిగ వ్రణము శూల తర్శు
అగ్నినూంష్యము వీనిని నశింపంజేయునదిగ నుండు.

కాంస్య నామములు.

శ్లో॥ కాంస్యఘోషప్రకాశంచ కాంస్యఘోషశ్చసంస్మృతే-

తా. కాంస్యము ఘోషము ప్రకాశము కాంస్యఘోషము అనువది కాంస్య నామంబులు.

కాంస్య గుణము.

శ్లో॥ కాంస్యంకషాయానురసం విశదంలేఖనంసరమ్ ।

దృష్టిప్రసాదనంరూక్షం తిక్తంపిత్తకఘాపహమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మము కషాయము పరిశుద్ధముగ లేఖనకారిగ సరముగ శేత్ర హితకారిగనుండుటయే గాక రూక్షముగ సగరుగపిత్తకఘముల బోనడచునదిగనుండు.

కాంస్య శుద్ధి.

శ్లో॥ తింత్రీణీవత్రజద్రావైఃకాంస్యంభాన్యంత్రివారకమ్ ।

తతఃకుఘస్థియూషేణ కాంస్యంశుద్ధంభవిష్యతి ॥

తా. కంచును కాచి చింతాకురసముతో 3 మాల్లు పులవకట్టులో 3 మాల్లు నదిన శుద్ధియగు.

కాంస్య భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధంకాంస్యందళంకృత్వా సమభాగంబలిందచేత్ ।

మర్దితంచార్కదుగ్ధేనచాతపేతాపయేత్పునః ।

మర్దితంసప్తవారేణ రవిదుగ్ధేపునఃపునః ।

వజ్రమూషగతం కాసనోత్పలభూపుటే ।

ఏవంసప్తపుటందత్వా కాంస్యభస్మభవేద్ధృనిమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినకంచును సన్నముగతునకలుజేసి దానికెనుముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి లేపనముజేసి యెండనెండించి వజ్రమూషములోనుంచి యేరుపిడకలతో భూపుటంబిడవలయు. ఇటుల 7 మాల్లు కంచుకురసముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి లేపనముజేసి వజ్రమూషలోనుంచి యెండించి యేరుపిడకలతో 7 పుటంబులిడిన కాంస్యము భస్మంబగు.

కాంస్య సిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మార్థంచ దరదం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్ । తదర్థంపారదం

దత్వా వటుక్షిరేణమర్దయేత్ । హంసపాదిరసాశ్వత్థ వల్కుల

క్వధితై రపి । బర్బరత్వక్ మాయేణపాలాశత్వగ్రసేనచ । మ
ర్కటీమూలజరపై ర్మర్దితంచముహుర్మృహః । పునర్జంబీరసి
రేణమర్ద్యంసప్తపుటేపచేత్ । పుటేవారణ సంక్షేచ విశ్వక
ర్మపుటేపివా । బాలనూగ్యోదయసమం సిందూరభవంతి
ధ్రువమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మమును $\frac{1}{2}$ భాగము యింగిలీకమును దానికి $\frac{1}{2}$ భాగము శుద్ధ
గంధకమును దానికి $\frac{1}{2}$ భాగము శుద్ధరసమును కేర్చి మఱిపాలు హంసపాదియాకు
రసము రావినెక్క కషాయము తుమ్మచెక్క కషాయము మాదుగ చెక్కరసము
దూలగొండి వేళ్ళరసము నిమ్మపండ్లరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక్కమాత్ర
మర్దించి యొక్కొక్క గజపుటముచొప్పున 7 మార్లు గజపుటంబు లిడినను లేక కొలి
మిలోనునిచి యూదినను కంచుభస్మము బాలనూర్యనివలె సిందూరించు.

కాంస్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ కాంస్యంకషాయముష్ణంచ లఘురూక్షంచతిక్తకమ్ ।

కఫపిత్తదుజాంహంతి చాయుర్దేహబలాపహమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మము కషాయము ఉష్ణముగ లఘువుగ రూక్షముగ, బిగరుగ
నుండుటయెకొక కఫపిత్తరోగములహరింపంజేయునదిగ ఆయుర్దేహ బలకారిగ నుండు.

శ్లో॥ రీతికాయుగళంరూక్షం తిక్తంచలవణంపరమ్ ।

శోఫఘ్నం పాండువాతఘ్నం బలవీర్యవివర్ధనమ్ ॥

తా. రాజరీతి కాకతుండి అన 2 విధములైన యిత్తదిభస్మము రూక్షముగ
బిగరుగ పుష్పగనుండుటయేగాక శోఫ పాండు వాతముల హరింపం జేయునదిగ
బలవీర్యకారిగ నుండు.

అశుద్ధకాంస్య దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధమమృతంలోహ మాయుర్హారిదుజాకరమ్ ।

హృత్పీడాందేహతాపంచ తస్మాచ్ఛుద్ధంచమారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన కాంస్యభస్మము ఆయుఃక్షయము పీడ తొమ్మునొప్పి శరీర
తాపము అనువానిని గలుగంజేయు. కావున బాగుగా శుద్ధిజేయబడిన కంచునే
భస్మము నేయవలయు.

శ్లో॥ [నిఘంటో] రీతికాకటుత్తిష్ఠంచ గుల్మమేహకఫాస్రజిత్ ।
సతి క్తలవణంభేది పాండుత్వ క్లిమివాతజిత్ ॥

తా. ఇత్తడిభస్మమును కారముగ తీర్ణముగ గుల్మ మేహ కఫరక్తదోషముల పారింపంజేయునదిగ వగరుగ వుష్పగ విరేచనకారిగ పాండు చర్మదోషము క్రిమి వాతములబోనడచునదిగ నుండు.

ఇత్తడి నామములు.

శ్లో॥ పీతలోహంసింహాలకం కపిలం సౌఖ్యమారకమ్ ।
వర్తలోహంత్రిలోహంచ రాజరీతి ర్మహేశ్వరీ ॥

తా. పీతలోహము సింహాలకము కపిలము సౌఖ్యము ఆరకము వర్తలోహము త్రిలోహము రాజరీతి అనునవి యిత్తడినామములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రీతికాపిత్త భావీత లోహశైవలకంచతత్ ॥

తా. రీతిక పిత్త భావీత పీతలోహము శైవలకము అనునవి యిత్తడినామములు.

ఇత్తడిభస్మ గుణము.

శ్లో॥ రీతికాయుగళం రూక్షం తిక్తంచలవణంరసే ।
శోధనంపాండురోగఘ్నం కృమిఘ్నం వీర్యవర్ధనమ్ ॥

తా. రాజరీతి కాకతుండి అనుద్వివిధమైన యిత్తడిభస్మము రూక్షముగ ఒగరుగ ఉష్ణగ శోధనకారిగ నుండుటయేగాక పాండు క్రిముల హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగజేయు.

కాంతి లక్షణము.

శ్లో॥ యత్పాత్రస్థే ప్రవిశతిజలే తైలబిందుర్న దత్తౌహింగో ర్గం
ధం విసృజతిజలంతి క్రతాన్తింబకల్కః । పాచ్యదుగ్ధం భవ
తిశిఖరాకారకంనైతిభూమిం । దధ్ధాంగాస్సస్య స్సజలచణకాః
కాంతలోహం తదు క్తమ్ ॥

తా. కాంతపాత్రయందుదికముబోసి తైలబిందువునవై చినవ్యాపింపకుండుట వృద్ధకము యింగువయొక్క వాసనచేసుట నిమ్మపండ్లరసములో కాంతపాత్ర నునిచిన

వగరుగననుట మఱియు నాకాంతపాత్రలో పాలుకాచిన పొంగిపైలుపడక దాని లోనేబడుట కాంతపాత్రనుకాచి నెవగలతడిపి దానిలోవేసిన నెవగలపై బొట్టు కాలిపోవుట యిట్టిలక్షణములుగలది కాంతలోహమనబడు.

కాంత శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరజారనాశేచా ప్యాప్లుతక్రేచ కాంతకమ్ ।
క్షిప్త్వా సప్తతపే దేయం కాంతశుద్ధి ర్భవేత్సుధీః ॥

తా. నూదంటురాయిని నిమ్మపండ్లరసము కలి పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతి దానియందు నేడేసి మార్లు వేసి నేడేసిగడియలు యెండవెండించిన శుద్ధియగు.

కాంత భస్మము.

శ్లో॥ తచ్చుద్ధంకాంతపాదాంశం గంధకంచ దధే ద్భిషక్ ।
అర్కక్షీ రేవిమర్ద్యాథ శిరాభేదిరసేనచ ।
పలాశత్వగ్రసేనైవ మర్ద్యంగజపుటేపచేత్ ।
ఏనంపుటత్రయోపాచ్యం కాంతంభస్మభవేద్భవమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కాంతమునకు 4 వ భాగము గంధకమును గ్రహించి జల్లేడు పాలుకొండపిండివేళ్ళరసము మోదుగచెక్కరసముఅననీ మూటిచేపేవ్వేరుగ మర్దించి 3 గజపుటంబులిడిన కాంతము భస్మంబగు.

కాంతసిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మార్ధంచదరదం దత్వాఖల్వేవిమర్దయేత్ ।
కపికచ్చామూలరసే మర్దందివసత్రయమ్ ।
రక్తమృత్సన్నవజ్రమూషాం కృత్వాతన్యాంతరాక్షిచేత్ ।
వస్త్రమృత్తికయాశేష్య పాచ్యంగజపుటత్రయమ్ ।
కాంతం బాలోదయసమం సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ॥

తా. కాంతభస్మము ½ భాగము యింగిలీకముసుశేర్పి దూలకొండివేళ్ళరసముతో 3 దినములు మర్దించి యెఱ్ఱగ మంటిలో జేయబడిన వజ్రమూషలో నుని 3 చీలమన్నులిచ్చి 3 గజపుటంబులిడిన బాలనూర్కునివలె కాంతము సిందూరించు.

కాంత మ్రుతి.

శ్లో॥ సృగాలమేషకూర్పాది శల్యానిచశిలాజితమ్ ।
 ఏతత్సర్వంచూర్ణయిత్వా సుత ప్రేకాంతచూర్ణకే ।
 భావయేద్ద్రవి తాంయాతి యథాసూతంసునిర్మలమ్ ॥

తా. నక్క గొర్రె తాబేలు మొదలగువాని యెముకలను శిలాజిత్తును చూర్ణముజేసి కాంతచూర్ణము బాగుగాకాచి నీరగువరకు యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ కేయుచుండిన రసమువలె నిర్మలముగ మ్రుతి దిగును.

కాంతభస్మ గుణము.

శ్లో॥ కాంతాయఃకమనీయ కాంతి జననంవాతామయూరోచకమ్ ।
 యత్కృష్ణంకఫనాశనంగరహరం దోషత్రయంనాశయేత్ ।
 నానాకుష్ఠనిబర్హణం బలకరం వృష్యంవయస్తంభనం । సర్వ
 వ్యాధి హరంరసాయనవరంభానూమృతంనాపరమ్ ॥

తా. ఆకుస్కాంతభస్మము శరీరకాంతినిగలుగంజేయుటయేగాక వాతరోగముఅరుచి రాజహక్మిక ఫోగము కృత్రిమవిషము త్రిదోషము పలుః ధములైనకుష్ఠరోగముల వినివిహరింపజేసి బలవీర్యవృద్ధివయః స్తంభనములగుగలుగంజేయు. మఱియొనిది సర్వవ్యాధుల బోగొట్టినట్టి రసాయనంబును భూమియందమృతంబునై యుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కాంతాయఃకమనీయ ముత్తమతరం శస్తంచి
 రాయుష్యదం । స్నిగ్ధంమేహహరం త్రిదోషశమనంకూలాది
 మూలాపహమ్ । గుల్మస్థీహమస్పృగ్ధరక్షయహరం పాండా
 దరవ్యాధిను । త్రికాథ్యం హిమవీర్యకాంతిజననం కుష్ఠప్రమే
 హాజయేత్ ॥

తా. కాంతభస్మము మనోహరముగ కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ ప్రశస్తమైనదిగదీర్చాయువును గలుగంజేయునదిగ మేహపిటికా త్రిదోష కూల మూల గుల్మస్థీహ అస్పృగ్ధరక్షయపాండావుదరములహరింపజేయునదిగ నుండుటయేగాక స్నిగ్ధముగ తగరుగ శిశీర్యముగలదిగ శరీరకాంతికారిగమృప్రమేహములహరింపజేయునదిగ నుండును.

కాంతాభ్రకసిందూర గుణము.

శ్లో॥ [దేవీళాస్త్రే] కాంతాభ్రకఫవాతపిత్త జనితంక్షీణంచపి హ-
పహం । శుక్లాస్థిస్రవర క్తపిత్తవికృతాన్నానావిధానామయాన్
భర్తింహృద్రుజమామవాత మరుచింమూర్ఛా శిరోవిభ్రమ
మ్ । పాండుంవింశతిమేహజాంచవికృతియోన్యామయంగుల్మ
జమ్ । కాన్తశ్వాసహలీమకాగ్నిశమనం శూలాతిసారంగరమ్ ।
నానాక్షి ప్రభవాంగదాహహరణం కంఠప్రసోగాజయేత్ ।
కుష్ఠోన్మాదమపస్త్రిభి వ్రణహరంక్షుద్రామయం విద్రధిమ్ ।
వృద్ధింసప్తవిధంహలీమక గదంహన్యా త్తథానాహకమ్ ॥ వా-
తంపిత్తక ఫజ్వరంగుదగదంశోషంగ్రహణ్యామయం వై సర్పిం
వినిహంతి వాతరుధిరం స్థౌల్యామయం కామలామ్ । నానా
రోగహరానుపాన సహితం యద్వాజరాన్నాశయేత్ । ద్వ్య-
ష్యంపుష్టికరంరసాయనవరం । జత్రూర్ధ్వ రోదాజయేత్ ।
దంతానాంద్వఘతాంకరోతి చికురా భృంశైస్సనూన్ కు-
ర్వతే । యేదేవాహ్యమృతం యథాచమనుజా రక్షేచ్ఛతం
చాయుషమ్ । మేధాబుద్ధివివర్ధనం శుభకరం వర్ణప్రదంశ్రీక-
రమ్ । పార్యత్యావృషభర్వజేనకథితం కాంతాభ్రసిందూరకమ్ ।

తా. 'కాంతాభ్రకము కఫవాతపిత్తజనిత కృశత్వక్షీహరోగముల హరింపం
జేయునదిగ శుక్లదోషము అస్థిసావము రక్తపిత్తవికారము మొదలగు నానావిధరోగ
ములను వాంతి గొమ్మనొప్పి ఆమవాతము అరుచి మూర్ఛ తలదిరుగుట పాండువు
20 మేహములవలన గలిగినవికారము యోనిరోగము గుల్మము కాన్తశ్వాసము హలీమక
ము అగ్నిహింశ్యము శూల అతిసారము కృత్రిమవిషదోషము పలువిధములై ననేత్రరో
గములు శరీరతాపము కంఠరోగము కుష్ఠవు ఉన్మాదము అపస్మారము వ్రణము క్షుద్ర
రోగములు విద్రధి సప్తవృద్ధిలు హలీమకము ఆహారామవాతపిత్త కఫజ్వరములు మూల
రోగము శోషగ్రహణి విస్పరి వాతరక్తము స్థౌల్యము కామిల అనువానిని హరింపం
జేయునదిగ నుండుటయేగాక వానిని యుక్తానుపానములతోడ నేవించిన సర్వరోగము

అను ముదిమిని హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని శరీరపుష్టిని గలుగంజేసి జత్రూర్ధ్వగత శోణి
ముల బోనడచు. కాంతాభ్రకములు శ్రేష్ఠమైన రసాయనంబులు. కాంతాభ్రకనిం
దూరము దంతములకు దృఢమును చెంట్లుకలకు తుమ్మెదలవంటి వర్ణమునుగలుగం
జేయు మణియు “అమృతము దేవతల రక్షించుచందంబున” మనుజులను 100 సంవత్స
రములవరకు కాంతము రక్షింపుచుండు. మణియు దీనివలన మేధాబుద్ధిశుభము వర్ణము
సంపత్తుగలుగు. ఈ కాంతాభ్రక నిందూరములను శివుడు పార్వతికి సుపదేశించె.

లోహశుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లోహసిందూరశుద్ధ్యాది వత్సతే శాస్త్రస
మృతమ్ | సూక్ష్మం మాత్స్థ్యకృతం లోహం తిలతై లేన పాచయే
త్ | తథోదకతౌశయతం బర్బరత్వగ్రసే పునః | పాచ్యంతీ
చాతపేక్ష్యంతం లోహశుద్ధిర్భవిష్యతి ||

తా. లోహరాపాడిని నూనెలో వైచియుడికించి నూనెబోవునటుల గడిగి
తుమ్మచెక్కరసముతో నుడికించి యొకజాము యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

లోహభస్మవిధి.

శ్లో॥ తతోభస్మవిధింపక్ష్యే తల్లోహం మర్దయేత్పునః |
జంబూశ్వచోద్రవై ర్మర్ద్యం పాచితంతద్రసేనచ |
తతశ్చాచులకద్రావై స్తింత్రిణీ దళజై రపి |
శిగ్రూత్వచరపై ర్వాపి గవాం మూత్రేముహుర్ముహుః |
పాచితం మర్దితం లోహం రుఘాగజపుటేనచ |
భస్మీభవతి తల్లోహం రసయోగేషు యోజయేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన లోహరాపాడిని మెత్తగనూరి నేరేడుచెక్కరసముతో 2 జాము
లుడికించి మరలమర్దించవలయు. ఇతైరంగున నే దాని నుసిరికరసము చింతాకురసము
మునగపట్టరసము ఆపువంచితము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నుడికించి మర్దించి మూడు
లోనుంచి చీలమన్ను లేపనము జేసి గజపుటించిడిన భస్మంబగు. ఇట్టి లోహభస్మ
మును రసయోగములలో సుపయోగింపంజను.

లోహసిందూరము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తద్భస్మ త్రిఫలాద్రావైర్మద్భ్యం మద్భ్యంపు
నఃపునః । న్యగోధదుగ్ధార్కదుగ్ధైర్మద్భేతం సప్తవాసరమ్ ।
పాచ్యంగజపుటేవాపి విశ్వకర్మపుటేపివా । త్రిచత్వారిపుటం
దద్యాత్సిందూరంభవతిధువమ్ ॥

తా. లోహభస్మమును త్రిఫలరసము మఱ్ఱిపాలు జిల్లేడుపాలు అనువానిచే
7 దినములు మర్దించి గజపుటంబిడవలయు. ఇత్తైరంగున మర్దించి 7 గజపుటంబు
లిడినను లేక కొలిమిలోనునిచి యూదినను లోహము సింహరించు.

లోహశుద్ధి

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] తాపయిత్వా తథాంగారే లోహపత్రం పునః
పునః । నిర్వాపయేద్గవాం మూత్రే తతశ్శూర్ణం సముద్ధరేత్ ।
గోమూత్రే త్రిఫలాక్వాథలోహమార్జ్యంతత పచేత్ । పంచా
శచ్చపుటేతాభ్యాం సుశుద్ధంజాయతేయథా । మత్స్యాక్షీ
చేంద్రవార్యాణి హంసపాది కషాయకమ్ । దుత్తూర చ్ఛద
పతాణాం ద్రవేణ దరవేనచ ॥

తా. తాటితోట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందువుక్కురేకుల నెఱ్ఱగబోల్చి
యద్దుచుండిన యారేవులు తునకలుగ తునిగి యాతోట్టిలోబడు. పిదప గోమూత్ర
మును దడపియించలి వుక్కుపాడినిదీసికొని పెంకులోబోసి గోమూత్రముతో నెఱ్ఱగ
వేయించవలయు. ఇటులగోమూత్రముతో 7 మార్లును త్రిఫలకషాయముతో 7 మార్లు
నువేయించి ఖల్వములోబోసి గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము అనువానితో ముద్దగ
నూరి 10 గజపుటంబులును పొన్నగంటి పాపరి అనువానిని రసములతో నూరి 10
గజపుటంబులును వేయవలయు. పిదప దానికి 10 వ భాగము యింగిలీకమునుజేర్చి
హంసపాదియాప కషాయముతో మర్దించి 10 పుటంబులును వుమ్మెత్తామరసము అడ
విమల్లెపూలరసము అనువానితో మర్దించి పడేసి పుటంబులును వేయవలయు. (ఇటుల
నేబదిపుటంబులిడి లోహమునకు 10 వ భాగమునుజేర్చి పంచదాగపానకముతో
మర్దించి బుధ్యనుసారముగ పుటంబులిడిన లోహము శుద్ధముగ భస్మంబగు.)

లోహద్రుతి.

శ్లో॥ గంధకంఠ క్తలవణం తుల్యం దేయంపునఃపునః ।
ధౌతానాం లోహచూర్ణానాం సర్వేషాం ద్రావకంపరమ్ ॥

తా. గంధకము యెఱ్ఱపుష్ప పీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముజేసిదానినిలోహ భస్మములో పలుమారువేయుచు నగ్నిలోనునిచియూడుచుండినలోహముద్రవించు. మఱియు గంధకము యెఱ్ఱపుష్ప అనువానిచేతనే సర్వలోహములును ద్రవించు.

లోహభస్మ గుణము,

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మృతానిలోహవిచసేవితాని నిఘ్నంతియు
క్తానిమహామయాని | అభ్యాసయోగాద్దృఢదేహసిద్ధిం కుర్వం
తిరుగ్జన్మజరావినాశమ్ ॥

తా. లోహభస్మసేవనవలన బలిష్ఠమైన రోగములుహరించు. మఱియు లోహభస్మము నెల్లపుడు సేవింపుచుండుటవలన శరీరదార్ధ్యము గలుగుటయేగాక సకల రోగోత్పత్తిని ముదిమిని బోనడచు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆయుర్వీర్యంబలందస్తే పాండుమేహంచకుష్ఠ
జిత్ | ఆమవాతహరం లోహం వలీపలితనాశనమ్ । ఆయసం
పాండురోగఘ్నంతిక్ష్యంచదీపనమ్ ॥

తా. లోహభస్మము ఆయుర్వీర్యబలముల గలుగఁజేయునదిగ శరీరపాండువు మేహకుష్ఠపు ఆమవాతము ముదిమి పాండురోగము అనువానిని హరింపఁజేయునదిగ తిక్ష్యముగ పుష్టముగ దీపనకారిగనుండు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] లోహంజంతువికార పాండుపనన షీణత్వపిత్రా
మయ । స్థౌల్యార్శ్యగ్రహణీవికారకఫజిచ్ఛేషప్రమేహప్రస
త్ | గుల్మస్తీహవిషాపహం బలకరం * కుష్ఠాగ్నిమాంద్యా
పహం । సౌఖ్యాలంబిరసాయనంమృతిహరం దృఢైశ్చకాంతి
ప్రదమ్ ॥

తా. లోహభస్మము జంతువికారము పొందువు వాతము క్షీణత్వము పితృ
లోగము స్థూల్యము మూలరోగము సంగ్రహణి కఫము వాపు ప్రమేహము గుల్మముస్త్రీ
హము విషదోషము కుష్టువు అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపంజేయునదిగ సౌఖ్య
కారిగ శ్రేష్ఠమైన రసాయనముగ మృత్యువును కానడచునదిగదృష్టిప్రదముగ నుండు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఆమవాత హరణేషు శోభనం హమమేహగద
నాశనేగజః । చుప్తకుష్టపలితాస్రవాతజిత్వా జ్వరామృతివలీ
వినాశనమ్ । కామలూకబలిత త్తతిక్షయ పాండు పాండురను
దేహమేహహా । రూప సంపదముపైతి మానవో లోహ
మన్యరూమహాలిహన్నిపక్ ॥

తా. లోహభస్మము ఆమవాతము పొందువు మేహకుష్టువు వలీపలికములు
రక్తవాతము ముదిమి మరణము వశులు బోమిల త్తతిక్షయము పొందురోగము శరీర
పొండు వర్ణము మేహమువీనిని నశింపంజేయుటయేకాక ప్రతిదినము దానిసేవనం
జేయవారికి రూపాతిశయమును గలుగంజేయు.

అశుద్ధలోహ దోషము.

శ్లో॥ పండత్వకుస్మామయ మృత్యుదం భవే ధృక్రోగశూతాకురు
తేశ్వరీంచ । నానాగుజానాంచ తథాప్రకోపం కరోతిహృ
ల్లాసమశుద్ధలోహమ్ । జీవహారి మదకారిచాయ సందేహ
హనిమథ తాప కృద్ధృవమ్ । పాటవంతినుతే శరీరకే దారు
ణాంహృదిరుజాంచయచ్ఛతి ॥

తా. అశుద్ధలోహము నపుంసకత్వము కుష్టువు మృత్యువు హృద్రోగము శూల
అశ్మరి పలువిధములైన రోగములు తత్ప్రకోపము హృల్లాసము (ఓకరింకలు) ఆయు
క్షయము మదము దేహహాని తాపము అశక్తత హృదయమున దారుణమైన పీడనము
గలుగంజేయు.

కిట్ట నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] తీక్ష్ణంశస్త్రాయసంశస్త్రం పిండంపిండాయసంశివ
మ్ । లోహకిట్టంతుకిట్టం స్వాల్లోహచూర్ణమదౌమలమ్ ।

తా. తీక్షణు శస్త్రాయసము వస్త్రము పిండము పిండాయసము శివము లోహకిట్టము లోహచార్ణము అయోమలము అనునవి చిట్టైపు నామములు.

కిట్ట శుద్ధి.

శ్లో॥ అత్యంతగౌరవ మేత్కిట్టం లోహజంతద్గవాంజలైః ।
సేవయే త్తత్తత పుత త్సప్తవారం పునఃపునః ।
మండూరోయం సమాఖ్యాత శుద్ధంతీక్షణం నియోజయేత్ ॥

తా. చిట్టైయును కొలిమిలోనునిచి దానిబొగ్గుల నిష్కళోనూరి యెఱ్ఱగకాల్చి తాటితోట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందు 7 మార్లు చల్లార్చిన చిట్టిశుద్ధియగు చిట్ట కుండు దానిని మరలకొలిమినయూది గోమూత్రముతోనదిన చిట్టిశుద్ధంబగు. దీనినే మండూరమనియెదరు. ఈమండూరము నౌషధములయందుపయోగింపంజను.

కిట్ట మండూరము.

శ్లో॥ గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాధై స్త్రచ్ఛోధ్యం పాచయేచ్ఛ
నైః । లోహకిట్టే సుత ప్తేతు యావత్త జ్జీర్ణతిన్వయమ్ ।
తజ్జీర్ణం గ్రావభిః పేష్యం మండూరం తంప్రయోజయేత్ ॥

తా. పైప్రకారము శుద్ధిజేయబడిన చిట్టైయును గోమూత్రములోను త్రిఫల కషాయములోనువై చియాకషాయము శోషించువఱకు మెల్ల మెల్లగవండి దానింగీసి కొని లోటిలోబోసి గోమూత్రముతో 50 మార్లు దుబ్బి 50 పుటంబులును త్రిఫల కషాయముతో 50 మార్లు దుబ్బి 50 పుటంబులును వేసిన మండూరము సిద్ధంబగు.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ కిట్టంకటూష్ణం క్రిమిచర్మరూణంపాండుశోఫజిత్ ।
క్షయాదిసర్వరోగఘ్నం సంస్కా తాత్సర్వరోగజిత్ ॥

తా. బాగుగ శుద్ధిజేయబడిన చిట్టైయును కారముగ వుష్ణముగనుండుటయేగాక క్రిములు పురాణజ్వరములు పాండుశోఫలు క్షయము మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజయు.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ యేగుణామారి తేముండేతేగుణాముండకిట్టకే ।
తస్మాత్సర్వత్రమండూరంరోగశాంతౌనియోజయేత్ ॥

తా. మండూరము లోహభస్మసమానగుణముగలది యగుటంజేసి సర్వరోగములయందు దాని నే ప్రయోగింపంజను.

లోహవిశేష గుణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కిట్టా ద్దశగుణం ముండంముండా త్తీక్షణశతో
స్త్రితమ్ । తీక్షణాల్లక్షగుణంకా తం భక్షణాత్కురు తేబలమ్ ।
తస్మాత్కాంతం సదాసేవ్యం జరామృత్యుహరంకరమ్ ॥

తా. మండూరముకంటె ముండిలోహము పదింతలు గుణాధిక్యంబుగ ముండ
లోహమునకన్న వుక్కు నూరింతలు గుణాధిక్యంబుగ వుక్కుకన్న కాంతము లక్ష
గుణాధిక్యంబుగ బలాధిక్యమును గలుగంజేయునదిగ నుండు. కావున కాంతము
నెల్లపుడు సేవింపుచుండిన ముదిను మృత్యువు హరించు. (ఉక్కువలె నే యిసుప
కుద్దిని తద్వస్మాదులను జేయందగు.)

ఇనుము పేళ్ళు

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] ముండం ముండాయసంలోహ మయస్సారంశిలో
ద్భవమ్ । ఆయసంకృష్ణలోహంచహయంకృష్ణాయసంతథా ।

తా ముండము ముండాయసము లోహము ఆయస్సారము శిలోద్భవము
ఆయసము కృష్ణలోహము హయము కృష్ణాయసము అనునవి యిసుము పేళ్ళు.

ఇనుపభస్మ గుణము.

శ్లో॥ శత్రుష్యో కృష్ణంలోహంతే కషాయం లేఖనం లఘు ।
తీక్షణోష్ణతి క్తకటుకం కుష్మగోగనివారణమ్ ॥

తా. కృష్ణలోహము శత్రుహితకారిగ కషాయముగ లేఖనకారిగ లఘుత్వ
తీక్షణముగ ఉష్ణముగ వగరుగ కారముగ కుష్మగోగమును బోకడచునదిగ నుండు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ముండీరకం హితకరం కఫవాతకూలమూల
ప్రమేహగదకామిలపాండుహారి । గుల్మమువాతజ్వరా
రంప్రదీప్తం శోభావహం హృదిగదం ఖలుకోష్ఠశుద్ధిత్ ॥

తా. ఇనుపభస్మము హితకరముగ కఫవాత కూలముల ప్రమేహ కామిల
పాండు గుల్మ ఆమవాతము హరింపంజేయునదిగ జ్వరపీడను బోకడచునదిగ వీప
కారిగ శోఫ త్రామ్యవౌష్పి వీనిని నశింపంజేయునదిగ శోష్ణకృష్ణకారిగ నుండు.

భస్మసిందూర పరీక్ష.

శ్లో॥ సధూమోనాపి వై వర్ణ్య గంధంచా ష్యగ్నిసంయుతమ్ ।

గురుర్లఘుతరం తోయే సిందూర భస్మలక్షణమ్ ॥

తా నిప్పుపై వేసిన పొగ వెడలకుండుట పేరువర్ణమును జెందకుండుట వాసన లేకుండుట శబ్దముజేయకుండుట జడముగనుండుట పుడకముపైవైచిన చులకనగ తేలుట యిట్టిలక్షణములుగల సిందూరభస్మములు పరిశుద్ధరబులని తెలియవలయు.

తీ త్త్వ ద్రు తి.

శ్లో॥ సురదాలిభవంభస్మ నరమూత్రేణ గాలితమ్ ।

త్రిస్సప్తవారం తత్క్షార వాపా తీత్త్వ ద్రుతి ర్భవేత్ ॥

తా. దేవదాలిబూడితె 21 మార్లు, నరమూత్రమున వడియగట్టి త్షారముగ వండి తీత్త్వలోహముకాచు దానిపై నాత్షారమును వేయుచుండిన తీత్త్వముద్రవించి ద్రుతిపరెనగు.

లోహోష్ణక ద్రుతి.

శ్లో॥ గంధకం కాంతపాషాణం చూర్ణయిత్వా సమంసమమ్ ।

ద్రుతేచైవ ప్రతీవాపో దేయో లోహోష్ణకం ద్రవేత్ ॥

తా. గంధకము కాంతము పాషాణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఆప్తలోహభస్మముల కొలిమిలోనూది యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన ఆప్తలోహములయందు ద్రుతి జనించు.

లోహా ద్రుతి.

శ్లో॥ దేవదాల్యారసై ర్భావ్యం గంధకందిససప్తకమ్ ।

తేన ప్రవాపమాత్రేణ లోహోస్థివంతి సూతవత్ ॥

తా. దేవదాలిరసముతో గంధకము 7 దినములుభావనజేసి లోహభస్మమును మినియూడి దానిపై నా గంధకమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన లోహదరసమువలె ద్రవించు.

మును పులవకట్టులోనుడికించి న శుద్ధియగు వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగు, వెలిగారమునుకలితో నూరి కాల్చిన శుద్ధియగు, ఉమ్మెత్తవిత్తులు నిమ్మపండ్ల రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగు, ఇంగిరీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగు, ఇనుమును గాని లేక చిట్టెమునుగాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగు ఉప్పును త్రిఫలకషాయముతో కాచిన శుద్ధియగు, ఇనుము పుక్కు పీనిని నల్లతుమ్మ చెక్కరసము నేరేకు చెక్కరసము పుసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండినెండించిన శుద్ధియగు, పిచప దానిని మార్గముజేసి నీళ్ళపైవైచిన తేలును, కావితాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు అంజనపంచకముల గుంటగల గరామరసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు ఉల్లిపాషాణమును నరమూత్రముతో 1 జాము డోలాయంత్రమున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగు, గోరిపాషాణమును రసబంధపురసములతో 1 జామువండి పసుపునీరునుచల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగు.

ద్రవ్యశుద్ధి ఉపరసమాలిక.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శాలిభాగ్యాష్టు సంఘృష్ట మభ్రీకం శుద్ధ మివ్యతే॥ విషంత్రిరాత్రముషితం గోమూత్రే శుద్ధిమీరితమ్॥ అత్యుంగారైశ్చ గోమూత్రే క్షిపేత్తప్తాయసంఘటమ్॥ పురాతనం భూమికందం సప్తవారంవిశుద్ధతి॥ పలాశద్రవతాళాభ్యాంవంగం భస్మీభవేత్తణాత్॥ శిలార్కదుగ్ధతో నాగంతామ్రచూడ్యేన గంధకాత్॥ స్త్రీస్తవ్యేహింగుళంతిష్ఠంతారంన్ను క్షీరతాపనాత్॥ నాగభస్మశిలాభ్యాంతు హేమధాత్వాదయస్తథా॥ అజామూత్రేణ్ణోహంతు శిలాగోమూత్రభావితా కఫరీచరమూత్రేణ భావితాశుద్ధముచ్యతే॥ మాక్షికంకడళితోయైః పాచయేత్తుభిషగ్వరైః॥ క్షీరేణటంకణంచాఫ గంధకంతు విపాచయేత్॥ కూశ్మాండనీరేతాళం చ తుత్థంజంబీరజైర్ద్రివైః॥ దీప్యకంమార్గతోయేన గోరిజంబీరవారిణాసప్తాహంగవ్యతక్రస్థావిశుద్ధాస్యాద్వరాటితా॥ క్షీరంచమాషయాపాభ్యాం భావ్యేహింగుళటంకజైః॥ నిదగ్ధికామృతాముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః॥ త్రిఫలాశ్వాథతో

సీసపు పేళ్ళు

శ్లో॥ [నిఘంటా] సీసకంతు జడంరంగం సీసకం నాగసంజ్ఞకమ్ ।
యోగేష్టం నాగమురగ స్తీరకం పరిపిష్టకమ్ ॥

తా. సీసము జంతుజడము రంగము సీసకము నాగసంజ్ఞ యోగేష్టము నాగము
పుదరము తీరకము పరిపిష్టకము యివి సీసపుపేళ్ళు.

అశుద్ధ నాగవంగ దోషము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] పాకహీనానాగవంగౌష్ఠగుల్మరుజాకరా ।
మే పాండుదరో * వాతే కఫమృత్యుక రాకిల ॥

తా. అశుద్ధనాగవంగములవలన నృష్టుపు గుల్మము పీడ మేహము పాండువు
పుదరము వాతరోగము శ్లేష్మరోగము మరణము గలుగు. కావున నాగవంగముల
శుద్ధముగ జేయవలయు.

నా గ శుద్ధి.

శ్లో॥ నిర్గుండి మూలచూర్ణేన సార్కదుద్ధేనలేపయేత్ ।
నాగపత్రంతు తచ్చుష్కం ద్రావయుత్వా నిషేచయేత్ ।
నిర్దుండి ద్రవమధ్యేతు తతః పత్రంతుకారయేత్ ।
లిప్త్వాద్రావ్యం పునస్సేచ్యం స_ప్తవారం విశుద్ధ్యతి ॥

తా. సీసపురేకులపై వ విలిచూర్ణమును జిల్లేడుపాలతో బాగుగనూరి లేపనము
జేసి యెండించి పింప దానినికరగించి వావిలియాకురసములో బోయవలయు. ఇటుల
7 మార్లు సీసపురేకులకు లేపనము మొదలగువానిని చేసిక సీసము శుద్ధియగు.

నాగవంగ శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తిలతైలేచగోమూత్రేహ్యరనాశాన్లుతక్రకే
కుభుత్థకేర విక్షీరే ఛాగక్షీరే ముహుర్ముహుః ।
దాలితౌనాగవంగౌద్వాతే నద్యాలేన శుద్ధ్యతి ॥

* వాతకఫపిత్తక రాకిల.

తా. నాగవంగములకరగించి నూనె ఆవుపంచితము కలి చల్లి పులవకట్టు జల్లేడుపాలు మేకపాలు అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేజేసిమార్లు బోసిన నాగ వంగములు శుద్ధియగు.

నాగభస్మ విధి.

శ్లో॥ తతోనాగం లోప్తమధ్యే వాసాద్రావాజమోదకే ।
తాపయే ద్వాసకా కాష్ఠై రభస్మైభవతి తస్మై చాత్ ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన సీసమును పెంకులో బోసి అడ్డసరపాకురసమును అజా మోదరసమును పోయుచు అడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన సీసము భస్మంబగు. (లేక శుద్ధిజేయబడిన సీసపు రేపలకు కలుబందరసము 7 మార్లుబూసి యెండించి మూకుడులోనునిచి కలుబందపలుకులు వేయుచు నడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండి సీసము భస్మంబగు.)

నాగసిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మవాసకరనే హ్యజామోదాద్రవేణచ ।
ముండిరనే తథామర్ద్యం పచే ద్దశపుటే తథా ।
ఫణివల్లిరస్తై ర్మర్ద్యం పున ర్దశపుటే పచేత్ ।
రుధ్వా గజపుటేచాచ్యం సిందూరం భవతిధృవమ్ ॥

తా. నాగభస్మమును అడ్డసరము అజామోదవోమము బోడతరపాకు అను వానిరసములతో 10 మార్లు మర్దించి ప్రమిశెలలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి 10 గజపుటంబులను తమలపాకు రసముతో 10 మార్లుమర్దించి 10 గజపుటంబులను వేసిన నాగభస్మము సిందూరించు.

నాగసిందూరవిధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వింశాత్వగ్భస్మ పాదాంశం దృతేనాగేవి
పేత్ । పాదయేగ్లోహపాత్రేణ సిందూరంజాయతేశు
భస్మనా పూర్వవన్నాగం శాకస్య వారిజస్యచ । సి
జాయతేదన్యం యథేష్టంనాత్రసంశయః॥ రక్తశా
ర్గ కుటజస్యతు భస్మకమ్ । చతుర్థాంశం దృత్

దర్వానిఘర్షయేత్ | చండాగ్నివాదికై కంతు దద్వామర్దియం
దిసత్రయమ్ | పూర్వవల్లోహపాత్రేతు సిందూరం జాయతే
శుభమ్ ||

తా. నాగమునుకరించి దానికి 4 వభాగము చింతచెరడుచూర్ణమును గలిపి
లోహపాత్రలో వేయించిన సిందూరించు. మఱియు పూర్వమువలెనే నాగభస్మమును
బూడిదసాకుతొరములో వేయించిన నిస్సంశయముగ సిందూరించు. నాగమునుకర
గించిదానికి 4 వభాగము రక్తశాకి వుత్తరేణుకొడిసె అనువాని బూడిదలనుగలిపి
యినుపపాత్రలోబోసి 1 దినము గాఢాగ్నియందునిచి యినుపగెరిటితో రుద్దుచుం
డినభస్మంబగు దానిని పైబూడిదలతోడనే 3 దినములు రుద్దుచుండిన సిందూరించు.

సీసభస్మ గుణము.

శ్లో॥ శతనాగబలంధ త్రై మృతనాగో రుజాపహః |

అయః కాంతిః వీర్యవృద్ధిం కురుతే నేవయేత్సదా ||

తా. నాగభస్మము 100 యేనుగుల బలమును గలుగంజేసి సర్వరోగముల
హరింపజేయుటయేగాక అయుర్వృద్ధిని కాంతిని వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయు
కావున దాని నెల్లపుడు నేవింపు చుండవలయు.

శ్లో॥ సీసం పుష్టికరం వాత పిత్తశ్లేష్మ రుజాపయేత్ ||

తా. సీసము పుష్టిని గలుగంజేయునదిగ వాత పిత్త శ్లేష్మరోగముల హరిం
పజేయునదిగ నుండు.

వం గ శు ద్ధి.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కార్పాసార్కరంజహూర్తమునిజై ర్భల్లా
తగుంజాగ్నికై స్సుగ్వజీహయగంధసూరణఫలై య్మలైశ్చ
పైఘైః ఫలైః | తక్రాక్త బహుతప్తఖర్పరగతంవంగంనిషించే
న్మృహః, యావత్పంచదినిచశుద్ధ్యతిభిషగ్యోగేన దాయో
జయేత్ ||

* ఎఱ్ఱనిటేకు.

తా. వంగభస్మము తీష్ణముగ వృష్ణముగ రూక్షముగ వాతప్రకోపకారిగ
మేహశ్లేష్మ త్మయ మేహక్రిముల బోకడచునదిగ నుండు.

లోహష్టకభస్మవిధి.

శ్లో॥ వంగంపలాశద్రవతాశకేన నాగంపయస్యార్కమనశ్శీలేన ।
శుల్బంచ్యబాక్షీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచనాగంపయహింగుళేన
తారందవజ్రపయమాక్షీకేన హేమంశిలావర్తకనాగభస్మనా ।

తా. వంగము మోగుగరసము తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడు
పాలు మణిశిల అనువానివలనను తామ్రము వేకపాలు గంధకము అనువానివలనను,
ఉమ్మ నాగము అనునీరెండును జిల్లేడుపాలు యింగిలీకము అనువానివలనను,
రజతము బొంత జెముడుపాలు మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము మణిశిల నాగ
భస్మము అనువానివలనను భస్మంబగు.

శ్లో॥ తాళేనవంగందరదేనతీక్ష్ణంనాగేనహేమంశిలయాచనాగమ్ ।
శుల్బంతథా గంధవరేణ నిత్యం తాగంచ మాక్షీకవరేణహ
న్యాత్ ॥

తా. తాళకముచే వంగంబును యింగిలీకముచే లోహంబును సీసముచే సువర్ణం
బును మణిశిలచే సీసంబును గంధకముచే తామ్రంబును మాక్షికముచే రాప్యంబును

హేమూదిభగ్న పరీక్షగుణము.

శ్లో॥ హేమం కపోతకంతాభ మభ్రకం గతచంద్రకమ్ ।
వాంతి భ్రాంతి హరంతామ్రంబోహం వారితరం శుభమ్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము పావురపిట్టకంతవర్ణముతో సమానముగ అభ్రకభస్మము
తక్కువలులేనిదిగ తామ్రభస్మము వాంతి భ్రాంతివర్ణితముగ లోహభస్మము నీళ్ళపై
తేలునదిగ నుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయు.

హేమభస్మాది శేషాణి ఉత్థానరహితాంచ ।

నాన్యతో సాగుణః కుర్యాద్భవేయ ర్వాప్యధిహేతవః ॥

తా. హేమాది భస్మములు యితరమైన భస్మములు మరల జనింపకుండిన
ంగుణమును కుర్యాద్భవి గలుగజేయు. జనించిన రోగహేతువగు.

తా. వంగభస్మము తీష్ణముగ వుష్ణముగ రూక్షముగ వాతప్రకోపకారిక
మేహాల్లేప్య తుయ మేహక్రిముల బోకడచునదిగ నుండు.

లోహాష్టకభస్మవిధి.

శ్లో॥ వంగంపలాశద్రవతాశకేన నాగంపయస్యార్కమనశ్చిలేన ।
శుల్బంచ్యజాక్షీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచనాగంపయహింగులేన
తారందవజ్రీపయమాక్షీకేన హేమంశిలవా రక్తనాగభస్మనా ।

తా. వంగము మోసుగరసము తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడు
పాలు మణిశిల అనువానివలనను తామ్రము హేకపాలు గంధకము అనువానివలనను,
ఉమ్మ నాగము అనునీరెండును జిల్లేడుపాలు యింగిలీకము అనువానివలనను,
రజతము బొంత జెయ్యడుపాలు మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము మణిశిల నాగ
భస్మము అనువానివలనను భస్మంబగు.

శ్లో॥ తాళేనవంగందర దేనతీక్ష్ణంచాగేన హేమంశిలయాచనాగమ్ ।
శుల్బంతథా గంధవరేణ నిత్యం తారంచ మాక్షీకవరేణహ
న్యాత్ ॥

తా. తాళకముచే వంగంబును యింగిలీకముచే లోహంబును సీసముచే సువర్ణం
బును మణిశిలచే సీసంబును గంధకముచే తామ్రంబును మాక్షికముచే రాప్యంబును

హేమూదిభగ్న పరీక్షగుణము.

శ్లో॥ హేమం కపోతకంతాభ మభ్రకం గతచంద్రకమ్ ।
వాంతి భ్రాంతి హరంతామ్రంలోహం వారితరం శుభమ్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము పావురపిట్టకంతవర్ణముతో సమానముగ అభ్రకభస్మము
తక్కువలులేనిదిగ తామ్రభస్మము వాంతి భ్రాంతివర్ణితముగ లోహభస్మము నీళ్ళపై
తేలునదిగ నుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయు.

శ్లో॥ హేమభస్మాది శేషాణి ఉత్థానరహితాంచ ।
స్వాస్యతో సాగుణా కుర్యాద్భవేయ ర్వాస్యధిహేతవః ॥

తా. హేమాది భస్మములు యితరమైన భస్మములు మరల జనింపకుండిన
గుణమును కుర్వచ్చుది గలుగజేయు. జనించిన రోగహేతువగు.

సప్తధాతుభస్మ పరీక్ష.

శ్లో॥ సర్వమేవం మృతలోహా ధాతవ్యం మిత్రపంచకైః ।

ఇత్యేవంస్యాన్నిరుత్థానం సేవ్యవారితరం భవేత్ ॥

తా. సర్వలోహాభస్మములలో మిత్రపంచకమునుచేర్చి యూదిన మరల జనింపకనుదకముపైవైచిన తేలుచుండిన పరిశుద్ధంబులనియెఱింగి దానిని సేవింపవలయు.

మిత్రపంచకము.

శ్లో॥ గుడగుగ్గులుగుంజాజ్య సారమై ప్తంకణం సమమ్ ।

జీవనంమృతధాతూనాం వైద్యశాస్త్రే ప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. బెల్లము గుగ్గిలము గురిగింజ నెయ్యి తేనె మజియు వెలిగారముపీనితోడ మృతలోహముల చేర్చి కొలిమిన యూదిన యవిమరల జనించునని వైద్యశాస్త్రము నందు జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మధుగుడఘృతగుంజాటం కణంపంచమిత్రకమ్ ॥

తా. తేనె బెల్లము నెయ్యి గురిగింజ వెలిగారముఅనునవి మిత్రపంచకములు.

నిరుత్థాపనము.

శ్లో॥ గంధకంచోత్థితంభస్మ తుల్యంఖల్వే విమర్దయేత్ ।

దిన్దైకంకన్యకాద్రావై దుధ్యాగజపుటేపచేత్ ।

ఇత్యేవంసర్వలోహానాం కర్తవ్యంతునిరుత్థితమ్ ॥

తా. జనించిన భస్మమును గంధకమును సమభాగములుగ గ్రహించి కలుబందరసముతో 1 దినము మర్దించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేవనముచేసి గజపుటం విడులుచే సర్వలోహముల మరల జనింపకుండునటులం జేయవలయు.

సూతాతిభస్మ గుణము.

శ్లో॥ సూతాద్గుణానంతకకోటివజ్రహ్యభేదసహస్రంకనకేశతైకమ్

కాలేగుణాశీతితదర్థకాంతే రాప్యేచతుష్పదిజడేతదర్థమ్ ॥

తా. రసమునకన్న వజ్రమునందు అనంతకోటి గుణములును త్రైభువమునందు 1000 గుణంబులును సువర్ణమునందు 100 గుణంబులునులోహమునందు 8 గుణంబు.

లును కాంతమునందు 40 గుణంబులును రజతమునందు 64 గుణంబులును సీసమునందు 82 గుణంబులును గలిగియుండు.

అభిః భేదములు.

శ్లో॥ పినాకందద్ధరంనాగం వజ్రంచేతి చతుర్విధమ్ ।

పినాకాద్యాస్త్రయోవర్జ్యా వజ్రంయత్పాత్సమాహారేత్ ॥

తా. పినాకము దద్ధరము నాగము వజ్రము అని అభ్రకము 4 విధంబులు. అందు పినాకము మొదలు 3 అభ్రకంబులు వర్జ్యంబులు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠంబగుటచే దానిని గ్రహింపవలయు.

వజ్రాభ్రక పరీక్షః

శ్లో॥ వజ్రాభ్రకంతువహ్నిస్థం నకించిద్వికృతింప్రజేత్ ।

తస్మాద్వజ్రాభ్రకంయోజ్యం వ్యాధివృద్ధత్వమృత్యుజిత్ ॥

తా. అభ్రకమును నిప్పులోనుంచియూదిన కొంచెమైనను వికారము జెందకుండిన దానిని వజ్రాభ్రకమని తెలియవలయు. ఇది రోగము ముదిమి మృత్యువు వీనిని హరింపజేయు. కావున దానినే గ్రహింపవలయు.

అభ్రక శుద్ధి

శ్లో॥ జామేద్వద్రుభ్రకంవహ్నా తతఃక్షీ రేనిషేచయేత్ ।

భిన్నపత్రంతుతత్కృత్వా మేఘునాదామ్లుజద్రనైః ।

భావయేదప్త యామంత దేవంశుద్ధ్యతిచాభ్రకమ్ ॥

తా. వజ్రాభ్రకమును మాకుటిలోబోసి కొలిమిన వెట్టిగ నగువరకు యూది పాలతో చల్లార్చి కేసులుగ నాలించి చిట్టియాకు తిప్పాకు చింతాకు అనువాని రసములలో 8 రూసులు భావనచేసిన వజ్రాభ్రకము శుద్ధియగు.

ధావ్యాభ్రక విధి.

శ్లో॥ అథవాభ్రస్యభాగోద్వా ముస్తాశ్చైకంజలై స్సహ ।

త్రిదినంఘాపయేత్కృతే సూక్ష్మం కృత్వాప్రపేషయేత్ ।

బద్ధ్యానాన్యయుతింవస్త్రే మర్దయేత్కంజికై స్సహ ।

అథోయద్గళితంసూక్ష్మం శుద్ధంధావ్యాభ్రకంభవేత్ ॥

తా. ఆభృకము 2 భాగములు కుంగముపైలు 1 భాగము యిటుల పీసి నేకము చేసి 1 భాండములోపై చి కుంగుదకముబోసి 3 దినములు నానబెట్టి మెత్తగ రుట్టి కొత్తబట్టలో కొంచెకొంచెముగ నునిచి చేరజేసివడ్లువేయుచు కలిసిబోయుచు దానికి క్రింద నొకకుండనునిచి గంజెనున్నచును రుద్దునటులరుద్దిన ఆభృకముకరిగి మురికివలె క్రిందికుండలోదిగును. బట్టజొవడ్లుమాత్రము నిలుచును. బాసలోడిగివదానిని తేరని చ్చినపైన నల్లగ తేలును. ఆనల్లనినీళ్ళను వడియజేసి కుండలోనుండు శుద్ధమైనధాన్యాభృకమును విఘాతినలెవడియగట్టి గాని కలియిరుగునటులకాచి గాని గ్రహించవలయు

శ్లో॥ అథావ్యత్నప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్తము త్రయమ్ ।
ఆయుర్వేదోపదేశేస్యైకాన్యోమభస్మ నిగద్యతే ॥

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పబడినప్రకారము ఆభృకభస్మమునువచించెద
అభృక భస్మము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృత్యాధ్యాభృకం తత్త్ర శోషయిత్యాని
మర్దయేత్ । అరక్షీరైర్ద్రిసంఖిల్వే చక్రాకారంతుకార
యేత్ । వేష్టయేదర్కపత్తైశ్చ సమ్యగ్గజపుటసచేత్ । పున
గ్నర్ద్యంపునః పాచ్యంసప్తవారం ప్రయత్నతః । తతోవట
జటాక్వాధై స్తద్వద్యేయంపుటత్రయమ్ । మ్రియతేనాత్ర
సందేహ స్సర్వయోగేషుయోజయేత్ । మృతంత్యభింహ
రేన్మృత్యుం బరాపలితనాశనమ్ । అనుపానైశ్చసంయుక్తం
తత్త్రోగ హరంపరమ్ ॥

తా. ఇటుల ధాన్యాభృకమును జేసినపిదప దానిందీసియెండించి ఖల్లగులో
బోసి జల్లేడాపాలతో 1 దినమునద్దించి సన్న పువడియములుచేసి యెండించి నూతుటి
కడుగున జల్లేడుకులపరచి యందభృకవడియములనునిచిదానిపైజల్లేడాకులనువర్షగ
పరచి దానిపై మఱియొక నూతుడునుమాసి చీలచున్న లేపనముజేసి గజపుటబిడి
సాంగ శీతలమునదీసి మరల పైరసములచేత నేరుట్టి వడియములుచేసి యెండించుచును
పటివలెనే యాకులబరచి ప్రైప్రకారమే 7 గజపుటంబులిడి సాంగ శీతలమునదీసి మఱి
యూడలక పాయినుతో మరలమర్దించి వడియమునుజేసి మునుపటివలెనే యాకులబర
చి దానిపైనూతుడునుమాసి 7 గజపుటంబులిడిన ధాన్యాభృకముభస్మంబగు. దీనిని

సర్వభాగముల యందునిచి కొనందగు. మఱియు నభ్యుక్తభస్మము నాయాలోగాన పాన విశేషములతో నేవించిన మృత్యువు ముదిమి పీనిని హరింపజేయు.

అభ్యుక్త సిందూరము.

శ్లో॥ ఇత్థం కేచిన్మతం ప్రాహుర్ద హనస్యచమారణమ్ | భేకరాజరస
తైప్రవాప్యహి శాకరస స్తథా | అశ్వగంధాసనిర్గుండి రుదంతి
విజయాద్రవైః | శతావర్యారసతైప్ర వాప్యటరూషరస స్త
థా | బలాచాతిబరాచైవ శాల్మలీసత్వమేవచ | కూశ్మాండక
రసతైప్రవ ముష్టాయారసపవచ | విదారివరకందంచ తులసీ
రుదనంతథా | భల్లాతకరసతైప్రవ ద్రాక్షాఫలరస స్తథా |
కటుంబరారసతైప్రవాప్యర్క్షీరంతధైవచ | ఉశీరంవాలు
కంకుష్ఠం తథాలోహితపుష్పకమ్ | చంపకః కాకమాచీచ
గోక్షురం శతపత్రకా దాడిమీకపికచ్చాక దాత్రీఫలరస
స్తథా | పునర్నవాతథా బ్రాహ్మీ చిత్రకస్యరస స్తథా |
ముండిరసశ్శిరీషస్య గుళూచ్యాస్వరస స్తథా | అభ్యుక్తస్య
పుటేదేయం త్రత్యేకైకరసేవచ | హస్యస్తే సర్వలోగాణి
తమసంభాస్కురోయథా ||

తా. అభ్యుక్తమారణవిధిని మఱికొందరు వచించు తెఱంగుట్లనిన—గుంటలగ
గర బ్రహ్మాదండివేరు పెన్నేరుగడ్డ వావిలాకు దూలగొండి గంజాపియాకు పిల్లిపీరచ
వేళ్ళు అడ్డసరపాకు ముత్తవపులగ పువేళ్ళు పెద్దముత్తవ పులగ పువేళ్ళు అనువాని రస
ములతోడను బూరుగబంక కల్కముతోడను గుమ్మడుకాయ నీళ్ళతోడను తుంగ
ముప్పైలు నేలగుమ్మడుగడ్డ తులసియాకు మంగవేళ్ళు జీడివేరు ద్రాక్షపండ్ల కటుక
లోహిణి [రుద్రజడ] అనువాని రసముతోడను జిల్లేడుపాలు వట్టివేరు కురువేరు
చంగల్వకోస్తు వసపువ్వు సంపంగివేరు అనువాని కాయములతోడను కామంచి
పల్లెరువేరు తామరగడ్డ దాడిమాకు దూలగోవెలవేరు పునిరికపండు గలిజేరువేరు మం
దూక బ్రహ్మచిత్రమాలము బోడతరము దిరిసెవపువేరు తిప్పతీగె అనువాని రసముల
తోడను ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ అభ్యుక్తమున మర్చించి బిళ్ళజేసి యెండించి ప్రతిదా
నిచే నొక్కొక గజపుటము చొప్పున పుట్టుబులిడిన అభ్యుక్తము సిందూరించు అని
“నూర్యుండంధకారమును బోకడచుభంగి” సర్వలోగముల బోనడచు.

శతపుటాభృక సిందూరము.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] పునర్నవా మేఘవాద ద్రవై ర్ధాన్యా భకం
దినమ్ మర్ద్యంగజపుటేపాచ్యుచిచాసూరణజైః పునః | ద్రవై
ర్ముస్తాభవై ర్మర్ద్యంపుథగ్ధేయంపుటత్రయమ్ | కాసమర్ధరసైః
ఁచగోమూస్త్రేస్త్రిఫలైరపి | స్యగోధక్వాథకై ర్మర్ద్యం
కుర్యాద్దశపుటంపునః | పట్టుజుబీరనిరేణ గోక్షీరేణపుట
త్రయమ్ | ఏవమర్కదశై ర్వేప్యదేయంరుధ్వాచసంపుటేత్
శతథాటితం భస్మజాయతేపద్మరాగవత్ | నిశ్చంద్రంజాయతే
హ్యభ్రంశుధాయోచేషుయోజయేత్ ||

తా. ధాన్యాభృకమును గలిజేరు మట్టి అనువాని రసములచే ప్రత్యేకముగ
నొక్కొక్కదినము మర్దించి 2 గజపుటంబులిడవలయు. పిదప దానిని చింతాకుకంఠ
గడ్డి తుంగముపైలు అనువాని రసములతో వెవ్వేరుగ మర్దించి 3 గజపుటంబులును
కసివెంజామరకముతో మర్దించి 5 గజపుటంబులును గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము
వీనితో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ మర్దించి 5 పుటంబులునునువ్రియూడలకషాయముతో
మర్దించి 10 పుటంబులును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి 6 పుటంబులును ఆవు
పాలతో మర్దించి 3 పుటంబులును వేయవలయు. ఇటులంపుటంబులిడిన పిదప అగ్రక
మును బాగుగమర్దించి వడియములుజేసి యెండించి జిల్లేడావలలో నుంచి మాకుడు
బోబెట్టి పైనమాకుడుమాసి చీలమన్ను లేతనముజేసి కంపువలె నెఱ్ఱగ వగువఱకు
100 గజపుటం బిడవలయు. ఇటులంజేసిన అభృకము నిశ్చంద్రముగ సిందూరిం
దానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగించుంజను.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణవే] ముస్తాక్వాథేన ధాన్యాభ్రంపంచవింశ త్పుటే
పచేత్ | గోమూత్రే త్రిఫలక్వాథైః పక్వావై సూర్యవ
త్పచేత్ | పంచవింశ త్పుటై రేనం కాసమర్ధ ద్రవైః పచేత్ |
దేయంపుట త్రయంక్షీరై ర్మర్దయేచ్చ పుటేపుటే | నిశ్చం
ద్రంజాయతేస్యభ్రం జరామృత్యురుజాపహమ్ |

తా. ధాన్యాభృకమును తుంగముపైల కషాయముతో మర్దించి 25 పుటంబు
లును గోమూత్రముత్రిఫలకషాయము వీనితో మర్దించి ప్రత్యేకముగ 25 పుటంబులును

కనిపెందాసు రసముతో మర్దించి 2వ పుటంబులును పాలతోమర్దించి 100 పుటంబులును చేసి పిదప లెస్సగమర్దించి వడియములుచేసి యెండించి నానిని జిల్లేడామలలో గట్టి మూకుళ్ళలోనుంచి గజపుటంబులిశిన తశ్చంద్రకముగ అభ్రకము సింహరించు. దానిని కేవలచిన ముదిమి మృత్యువు సర్వరోగములు హరించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ధాన్యాభ్రకంద్రవైర్మర్ద్యంమత్సాక్షీతులసి
ద్రవైః | మూలజైఃకోకిలాక్షస్య కుమారీశ్వతమూర్వయోః |
వ్యాఘ్రాఃపునర్మవాయాశ్చదినమేతద్విమర్దయేత్ | కుండ
రాఘ్నైఃపుత్రైస్సప్తగ జేపిష్ట్యాపచేత్పునః | తద్వత్పంచామృ
తైఃపాచ్యం పిష్ట్యాసిష్ట్యాతుసప్తథా | ఏవంనిశ్చంద్రితాం
యాతి సర్వరోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. ధాన్యాభ్రకమును పొన్నగంటి తులసి గొలిమిడివేళ్ళు కలుబంద తెల్ల
చాగ వ్రాకుడు గలిజేరు అనువాని రసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదివము
మర్దించి వడియములుచేసి యెండించి మూకుళ్ళలోనుంచి చీలమున్ను లేపనముచేసి
యేదేని గజపుటంబులిడవలయు. పిదప దానిని పంచామృతములో మర్దించి యేదేని
పుటంబు లిడవలయు. ఇటులజేసిన నిశ్చంద్రకమువలె అభ్రకభస్మంబగు. దానిని
సర్వరోగములయందు బ్రయోగింపవలయు. (అభ్రకభస్మము సింహరించిన పిదప
దాని నమృతీకరణము జేయవలయు. ఎట్లనిన.)

అభ్రకామృతీ కరణము.

శ్లో॥ షడ్వేషాంఘాతితాభ్రానా మమృతీకరణం శృణు |
త్రిఫోతక పాయస్య పలాన్యాదాయషోడశ |
గోమృతస్యపలాన్యమౌ మృతాభ్రస్యత్రాదశ |
ఏకీకృత్యలోహపాత్రే పాచయేన్మృదువహ్నినా |
ద్రవేజ్జ్యేసనూదాయ సర్వయోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మమునకు అమృతీకరణమును వచించెద. 16 పలముల త్రిఫల
కపాయమును 8 పలముల అవునెయ్యిని 10 పలముల అభ్రకభస్మమును లోహపాత్ర
లోవైచి యేకముచేసి మృద్దున్నియందు ద్రవ మిగురువరకు కాచి గ్రహింపవలయు.
అట్టి దానిని సర్వరోగములందు దుపయోగింపందగు.

అమృతీ కృతాభిగ గుణము.

శ్లో॥ అనుపానం వినాహ్యాభిం జరామృత్యు రుజాపహమ్ ।
యోజయే దనుపానై ర్వా తత్తద్రోగ హరంపరమ్ ॥

తా. పైప్రకారమమృతీకరణము చేయబడిన అభిగమును అనుపానరహితముగ నేవించిన ముదిమి మృత్యువు సర్వరోగములు వీనిని హరింపజేయు. మఱియు అభిగ సింధూరమును అనుపానవిశేషములతో నేవించిన సర్వరోగముల హరింపజేయు.

అభిగ భస్మ గుణము.

శ్లో॥ మృతంచాభిం హరేద్రోగా జ్జరామృత్యు మనేకధా ।
సేవితం దేహదార్ఢ్య చ రూపంవీర్యం వివర్ధయేత్ ॥

తా. శుద్ధమైన అభిగభస్మము మృతవు ముదిమి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపజేయుటయేగాక శరీరదార్ఢ్యమును వీర్యమును గలుగజేయు.

శ్లో॥ అభిప్రత్రంతు రోగఘ్నం ఖరత్వం జరనాశనమ్ ।
మృదుసత్త్వం మృత్యునాశం ద్రుతిసత్త్వ మతంద్రతామ్ ॥

తా. అభిగపుష్పత్రములు రోగముల హరింపజేయు. ఖరత్వము ముదిమిని బోనడచు, మృదుసత్త్వము మృత్యువునుబోనడచు. ద్రుతిసత్త్వము అలగ్యమునుబోనడచు.

అభిగ గుణము.

శ్లో॥ గారీ తేజః పరమమమృతం వాతపిత్తక్షయఘ్నం ప్రజ్ఞాబోధి
ప్రశమితజరం వృష్య మాయుష్యమగ్ర్యమ్ । బల్యంస్నిగ్ధం
రువిదమకఘం దీపనం శీతవీర్యం తత్తద్వోగై స్సకలగద
హృద్వ్యోమ నూతేంద్రబంధీ ॥

తా. అభిగభస్మము కడు ఆమృతగుణములుగ వాత పిత్తక్షయములను ముదిమిని హరింపజేయునదిగ బుద్ధిప్రదముగ వీర్యవృద్ధికారిగ ఆయుష్కృద్ధి బలముల గలుగజేయునదిగ స్నిగ్ధముగ రుచికారిగ యింద్రియవిగ్రహమును భమును హరింపజేయునదిగ దీపనకారిగ శీతవీర్యముగలదిగ రసబంధనకారిగ నుండు.

అశుద్ధాభిక్త దోషము.

శ్లో॥ పీడావిధత్తే వివిధానరాణాం కుష్టంక్షయం పాండుగదంచ
శోఫమ్ । హృత్పిగ్నవీడాశ్చకరోత్యశుద్ధం భిమాహితం
జాతరవహ్నిహృత్సత్త్వమ్ ॥

తా. అశుద్ధాభిక్తసేవనవలన పలువిధములైన పీడ కుష్టువు తులము పాం
డువు శోఫ హృదయ పార్శ్వములయందు పీడ భిమ అగ్నిమాండ్యము గలుగు.

అభిక్తభస్మాను పానములు.

శ్లో॥ అభిక్తంతు నిశాచూర్ణంమధురా సహమిశ్రితమ్ । శతాశరీ
చూర్ణయుక్తం సర్వమేహేషుయోజయేత్ । అభిక్తంకాంత
సంయుక్తం నవనీత విమిశ్రితమ్ । సర్వవ్యాధి హరంపుంసాం
కాంతివీర్యబలప్రదమ్ । అభిక్తం సైంధవంద్రాక్షౌ మరీచేన
విమిశ్రితమ్ । ఉష్ణోదకేన తప్తీత్వా సర్వాజీర్ణ నిబర్హణమ్ ।
అభిక్తం రసభస్మస్యాన్నిశ్రితం మధునాలిపేత్ । అత్యుగ్ర
సన్నిపాతఘ్నం మార్పితంస్యా త్సముద్ధరేత్ । అభిక్తం
మాగధీచూర్ణకలిద్రుణఫలానిచ । చూర్ణమేతత్సమోపేతం
క్షేష్మరోగనిబర్హణమ్ । అభిక్తం తామ్రభస్మస్యాన్నిశ్రితం
విజయాసహ । యోజితంమాతులుంగస్యఫలేనస్వరసేనచ ।
సర్వశూలంనిహంత్యాశు కథితంశూలపాణినా । అభిక్తంరస
సింధూర శ్రితంహేమభస్మనా । సమభాగంప్రకల్పేతరసే
నాద్ద్రేణ జయేత్ । క్షయంచ క్షయపాండుంచ క్షయం
నాశంచకుంభకమ్ । జయేన్మండలపర్యంతం పూర్వకర్మవిపా
కతః । అభిక్తంచహరీతక్యా శూర్ణంగోమూత్రపేషితమ్ ।
గోమూత్రేణ పిబేన్నిత్యం మండలా త్పాండురోగజత్ ।
ద్విగుణం సేవితం శోఫా కుంభకామిల యాసహ । నశ్యంతి
త్రిగుణంసేవ్యం వాదిశే త్పథ్యభోజనమ్ । అభిక్తం లోహ
భస్మస్యా చ్చివారస విమర్దితమ్ । త్రింశత్పుటంపునర్దేయం

తద్రసేనపునఃపునః । లవంగమధుసంయుక్తం ధాతువృద్ధికరం
 పరమ్ । సహస్రనాశీరమతే పురుషోవీర్యవాన్భవేత్ । అథ
 కంచజపాపుష్ప రసేన సహభావయేత్ । శతథాచతథాజాఙీ
 కుసుంబస్వరసేనచ । శతథా మల్లికాపుష్ప స్వరసేభావయే
 ద్దృఢమ్ । శతథాశరపుష్పస్యభావయేత్స్వరసేనచ । శతథా
 పంచకైఃపుష్పైస్స్వరసేభావయేద్భిషక్ । తదభిక్రంభాగ
 మేకం కుంకుమంతుద్విభాగశమ్ । సురాకారం త్రిభాగంస్యా
 చ్చతుర్భాగంచ చందనమ్ । ఏతత్సర్వం సమంకృత్వామృగ
 నాభిర్విశేషతః । హిమాంబురూమర్దితంస్యాచ్చతుర్వల్లమితం
 భవేత్ । మధునా సేవితంనిత్యం యథేష్టాహార భోజనైః ।
 క్షీరాన్నందాపయేత్పథ్యం ద్రాక్షాఖర్జురజాఫలం । భక్షయే
 చ్చర్మరాదీన్స్వాత్వి బేన్నిత్యమతంద్రితః । ఆపాదయ స్తకాం
 గానిలేపయేద్ధ్వరచందనమ్ । ఏవంసేవితమానంద సర్వపిత్రం
 విశోధయేత్ । అభిక్రంపజ్రభస్మస్యా త్సంయోగంకురుతే
 భిషక్ । మృగనాభిఃసైర్మర్ద్యం సేవితంమాష మాత్రకమ్ ।
 మాషమాత్రంజయేత్సృత్యంవలీపలితనాశనమ్ । సర్వగోగా
 జ్వయేత్వాన్జ్ఞోబలవాన్సర్వవాన్భవేత్ । అభిక్రంకలధౌతస్య
 భస్మముక్తాఫలస్యచ । తస్మిన్ప్రవాళ భస్మాపి భస్మమాక్షిక
 మేవచ । తారాతామ్ర భస్మంచభస్మవైక్రంతమేవచ । ఏతై
 ర్భస్మసమంచైవ వ్యోమభస్మ విమిశ్రితమ్ । సర్వపుష్పరసై
 ర్భావ్యం మాషమాత్రంసహార్ద్రకైః । సర్వరోగనివృత్త్యర్థం
 దాపయేత్కరుణాకరమ్ । మధునా క్షేష్మరోగస్య వాతస్యై
 రండతైలకైః । పిత్తస్యసితసంయుక్తం పాండుశోఘస్యమూ
 త్రకేఘృతేన శ్వాసకాసేచ క్షేష్మరోగస్యమూగధీ । ముస్తా
 నాగరయైక్తంచా ప్యతిసారంవినాశయేత్ ॥

తా. అభిక్రంభభస్మమును పసుపు చూర్ణము లేన చల్లపిల్లిగడ్డలచూర్ణము అను
 వితోడ సేవించిన సర్వమేహములు హరించు. అభిక్రంభభస్మమును కాంతభస్మము

పున్న అనువానితోడనేవించిన సర్వరోగములహరింపజేసి శరీరకాంతిని వీర్యము బలమును గలుగజేయు. అభ్యక్తభస్మమును సైంధవలవణము ద్రాక్షపండు మిరిములు పుష్పాదకము అనువానితోడ గలిపి నేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు. అభ్యక్తభస్మమును రసభస్మము లేనె అనువానిలోగలిపి నేవించిన ఆత్మ్యగ్రసన్నిపాతము మూర్ఛహరించు. అభ్యక్తభస్మమునకు సమముగ పిప్పలీచూర్ణమును తాడికాయలఁ ద్రమ్మమును గలిపి నేవించిన శ్లేష్మరోగములు హరించు. అభ్యక్తభస్మమును తామ్రభస్మ కరక్కాయమాడిఫలరసము అను వానితోజేర్చి నేవించిన సర్వకూలలు నివర్తింపని శివుడు వచ్చించె. అభ్యక్తభస్మమునకు సమముగ రససిందూరమును సువర్ణభస్మమును గలిపి అల్లపురసముతో 1 మండలము నేవించిన పూర్వజన్మకర్మపరిపాక వలన క్షయము క్షయపొందువు శరీరక్షయము కుంభకౌమిల హరించు. అభ్యక్తభస్మము కరకచూర్ణము వీనిని గోమూత్రముతోనూరి గోమూత్రముతోడ 1 మండల వరకు నేవింపుచుండిన పాండురోగము హరించు. రెండింతల అభ్యక్తభస్మము 1 భాగము కరకచూర్ణమును గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ నేవించిన పాండురోగము మూడింతల అభ్యక్తభస్మములో 1 భాగము కరకచూర్ణము గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ నేవించిన పాండురోగకుంభకౌమిలము హరించు. దీనియందు పథ్యభోజనముల వైద్యుడు విధింపవలయు. అభ్యక్తభస్మములో లోహభస్మములుగలిపి కరక్కాయరసముతో మర్దించి 30 పుటంబుల వంగములు లేనె అనువాని యనుసానముతోడ నేవించిన పురుషుడు వీర్యవృద్ధి వాడై 1000 స్త్రీలతోరమించు. అభ్యక్తమును దాసనపువ్వు జాజిపువ్వు కుసుమ పువ్వు మల్లపువ్వు కుక్కవాయింటపువ్వు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నూభావనల చొప్పున 700 భావనలుజేసి యందొక భాగమును గ్రహించి అందు 2 భాగములు కుంకుమపువ్వును 3 భాగములు సురాకారమును 4 భాగములు చందనము 10 భాగములు కస్తూరిని గలిపి శివోదకములో మర్దించి 4 వల్లములంత మాత్రలు లేనెతో ప్రతిదినము నేవింపుచు యధేష్టాహారభోజనములను పాలన్నమును ద్రాపండు ఖర్జూరపండు పంచదార మొదలగువానిని ప్రతిదిన మాలస్యముజేయక నేపుచుండుటయేగాక పాదము మొదలు శిరమువరకు చందనమును బూసికొనిన తోడయను గలుగజేసి సర్వపిత్తరోగముల హరింపజేయు. అభ్యక్తభస్మము క్షయభస్మమును చేర్చి కస్తూరి నీళ్ళతో మర్దించి మాషప్రమాణమును నేవించు మృత్యువు నుదిమి సర్వరోగములు వీనిని హరింపజేయుటయే గాక బలవీర్యవంగలుగజేయు. సువర్ణభస్మము ముత్తిహయలభస్మము పగడభస్మము సర్వమాలభస్మము రజతభస్మము తామ్రభస్మము వైక్రాంతభస్మము వీనికన్నిటికి సమవ

అభ్రకభస్మమును గలిపి దాససపువ్వు జాజిపువ్వు మసుంబాపువ్వు మల్లెపువ్వు శ్రుక్క-
వాయింటపువ్వు మొదలగు సర్వపుష్పరసములతో భావనలుజేసి మాషప్రమాణమును
అల్లపు రసానుపానముతోడ నేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించు. ఈ యోగము
కరుణాకరమని జెప్పబడు. దీనిని తేనెతో నేవించిన శ్లేష్మరోగములును ఆముద
ముతో నేవించిన వాతరోగములును పంచదారతోనేవించిన పిత్తరోగ పాండురోగ
బహుమూత్రములును ఘృతముతోనేవించిన శ్వాసకాసములును శిష్పలితో నేవించిన
శ్లేష్మరోగములును తుంగముపైలు శొంఠి అనువానితో నేవించిన ఆతిసారములును
హరించు.

అభ్రకానుపానములు.

శ్లో॥ [చరకే] నిశ్చంద్రిక మృతం యోగ్యం నేవ్యం సర్వగదేషుచ |
పిప్పలీ శర్కరాయుక్తం వాతపిత్త జ్వరాపహమ్ | ఘృతేన
గృహధూమేన గగనంచిప్పికాసహమ్ | పంచసారేణగగనం
విషమజ్వరజిద్వరమ్ | చాతుర్జాతంత్రితాత్రంతతు సన్నిపాతం
హరంపరమ్ | తథావై సన్నిపాతఘ్నం వాతఘ్నం రక్తపిత్త
జితమ్ | వాసారసేన గగనం * కాసశ్వాసం దురాపహమ్ |
క్షయరోగ హరంశీఘ్ర మశ్వగంధి విసర్పిషు | మయూర
పింఛతూరేణ మధునా ఛర్దిలుంతనమ్ | కపిత్థ ఫలసారేణ
హిక్కారుచి హరంపరమ్ | భల్లాతకేన గగన మర్యోగోగ
హరంపరమ్ | ముస్తానాగరక్వాథేన సర్వాతీసారనాశనమ్ |
ఇతిసాంగానుపానాభ్రం సర్వరోగహరంపరమ్ |

తా. తగుమలులేకుండు అభ్రకభస్మమును నేవించిన సర్వరోగములు హరించు.
తీయు అభ్రకభస్మమును పిప్పలి పంచదార అనువానితోడ నేవించిన వాతపిత్త
రములును, నెయ్యి కరుధూమము అనువానితోడ నేవించిన చిష్పికాసమును,
పంచసారములతోడనేవించిన విషజ్వరములును, చాతుర్జాతకచూర్ణానుపానముతోడ
దినములు నేవించిన సన్నిపాత వాతరక్తపిత్తములను, అడ్డపరపామరసముతోనేవి
సాధ్యమైన కాసశ్వాసములును, పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణముతో నేవించిన క్షయ

* అర్యోగోగ హరంపరమ్.

విసర్జిగోగములును, నెమలియొక భస్మము తేనె అనువాని యనుపానముతోడనేవించిన ఛర్దియు, వెలగగుజ్జతో నేవించిన హిక్కారుచులను, జీడిగింజలకమాయముతో నేవించిన ఆర్మోగోగంబును తుంగముపైలు శొంఠి అనువాని కమాయముతో నేవించిన సర్వాతిసారములును హరించు. ఈ యనుపాన విశేషములతోడ అభక్తభస్మమును నేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించు.

రసాష్టాదశసంస్కార వివరణము.

శ్లో॥ స్వేదనం మర్దనం మూర్ఛా తాపనం పాతనం త్రిధా ।
 బోధనం నియమంచైవ దీపనం చానువాసనమ్ ।
 మారణం జారణంచైవ సారణం ప్రతిసారణమ్ ।
 క్రమణం వేదనంచైవ దేహే యోగేచశస్యతే ॥

తా. స్వేదనము మర్దనము మూర్ఛనము ఉత్థాపనము అధఃపాతనము తిర్యక్పాతనము ఉత్థాపాతనము బోధనము నియమము దీపనము అనువాసనము మారణము జారణము సారణము ప్రతిసారణము క్రమణము వేదనము శరీరయోగము అనునవి రసాష్టాదశ సంస్కారంబులు.

స్వేదన విధి

శ్లో॥ త్యూషణం లవణంరాజీ రజనీ త్రిఫలార్ద్రాకమ్ । మహాబలా
 నాగబలా మేఘనాదఃపునర్నవా । మేషశృంగీచిత్రకంచ నవ
 సారం సమంసమమ్ । రసస్య షోడశాంశేన సర్వాయుంజ్యా
 త్పుంథకృంధకే । ఏతత్సమస్తంవ్యస్తంవా పూర్వాష్టైశ్చైవ
 పేషయేత్ । లింపే దనేనకల్మేష వస్త్రేగాంగుళిమాత్రకమ్ ।
 తన్మధ్యే నిక్షిపేత్సూతం బద్ధాత్ర దినంపచేత్ । షోలా
 యోత్రేష్టు సంయుక్తే జాయతే స్వేదితోరసః॥

తా. త్రికటుకములు పుష్పఆవాలు పసుపుత్రిఫలములు ఆల్లము పెద్దముత్తవ
 పులగము నాగముత్తవపులగము చిత్రకూర తెల్లగలిజేరువద్ది చిత్రమూలమునవాసాగ
 రము అనువానిలో ప్రతిద్రవ్యమునుగాని అంచువారికినవానినిగాని రసమునకు 16 వ
 భాగముగ్రహించి ప్రత్యేకముగ గాని సముదాయముగ గాని కలితోనూరి వస్త్రముపై

అంగుళప్రమాణము లేపనముజేసి దానిమధ్యమున పాదరసమునుబోసి వస్త్రములో గట్టిగ దానిని డోలాచుంత్రమునదగిలించికలిపి. 1 దినమువండుటయ న్నేదమునంబడు.

మర్దన విధి.

శ్లో॥ భిషగ్భిర్మర్దయేచ్ఛాన్తై ర్భిళిత్యా హేడశాంశతః ।
 సూతస్య గాలితేవ స్త్రే వక్ష్యమాణ ద్రవాదిభిః ।
 గృహధూ మేష్టికాచూర్ణం తథాదధిగుడాన్వితమ్ ।
 లవణా సురియుక్తం క్షిప్త్వాసూతం విమర్దయేత్ ।
 జీర్ణాభ్రకం తథాజీర్ణ బీజసూతం తద్దైవచ ।
 గృహ్లాతి నిర్మలోరోగ్యా గ్రాసేగ్రాసే విమర్దితః ॥

తా. కరుణాపము యిటికెరాయిపాడి పెరుగు బెల్లము పువ్వు ఆవాలు జీర్ణా భ్రకము వీనిలో ప్రతిదాని చూర్ణమును రసమునకు 16 వ భాగముచేర్చి మర్దించిరస మును వస్త్రములోబోసి పిడిచిన నిర్మలమై శీఘ్రముగ రోగముల హరింపఁజేయు.

మూర్చన విధి.

శ్లో॥ సహకన్యా మలంహంతి త్రిఫలా వహ్నినాశిసి ।
 చిత్రమూలం విషంహంతి తస్మాత్తంచ ప్రయత్నతః ।
 మిశ్రితం మర్దయేత్సూతం సప్తవారేణ మూర్చయేత్ ।
 ఇత్థం సంమూర్చితస్సూతో దోషశూన్యః ప్రజాయతే ॥

తా. కలుబంద పాదరసమునందలి మలదోషమును త్రిఫలములు వహ్నిదోష మును చిత్రమూలము విషదోషమును హరింపఁజేయు. కావున మిశ్రితపాదరసమును కలుబంద త్రిఫలములు చిత్రమూలము అమవానిరసములతో ప్రతిదానిచే యేడేసిమార్లు మర్దించిన రసము మూర్చన జెందు. ఇటుల మూర్చన జెందివరసము దోషరహితంబు.

ఉత్థాపన విధి.

శ్లో॥ జలై స్సోష్ణోరనాళై ర్వాఘోశనాదుత్థితో భవేత్ ।
 లభవా పాతనాయంత్రే పాకనాదుత్థితో భవేత్ ।
 ఉత్థితః కాంజిక క్వాఢైః ఘోశనియ సుతః పరమ్ ॥

తా. సాదరసమును వుష్టోదకముతో గాని వుష్టముగనుండు కలితో గాని కడిగి దీసికొనిన వుత్థితంబగు లేక ఊర్ధ్వపాతపాముత్రమునందును వుత్థితంబగు. ఉత్తాపనా నంతరము రసమును వుష్టముగనుండి కలితో గడుగువలయు.

- ఊర్ధ్వపాతన విధి.

శ్లో॥ భాగాస్త్రయోరసస్యార్క చూర్ణమంశాంశనింబకమ్ । తత
స్సంమర్దియేద్యావత్తావదాయూతిపిండతామ్ । తత్పిండంతల
భాండస్థ మూర్ధ్వభాండే జలఁక్షిపేత్ । కృత్వా లంబాలకే
యంత్రే దత్వావార్ద్రం హిమోదకమ్ । సంరోష్యచాగ్నిం
మధ్యస్థం చతుర్యామంహిబోధయేత్ । యుక్త్యర్ధ్వభాండ
సంలగ్నం గృహ్ణీయత్పారదంతతః । ఊర్ధ్వపాతనమిత్యుక్తం
భిషగ్ని న్సూశోధనే । సనూత భాండవివర మన్య ద్గలతి
భాండకే । తథాసంది ర్ద్వయోఃకార్యా పాతనా యంత్ర
యంత్రకే । యంత్రప్రమాణంపదనాద్ధురోజ్ఞేయంవిచక్షణః॥

తా. పాదరసము 8 భాగములు జిలేకుపట్ట చూర్ణము 1 భాగము యిటుల
పీనినిగ్రహించి అంహాకింత నిమృతపండ్లరసముబోసి యుండుగ నగువరకు మర్దించి దాని
నధస్థిత భాండమునందునిచిపైభాండమునం దుదకముబోయుటచే డమరుకాయం
త్రమన పఱగెడుదానిని పొయిమీదనునిచి పైభాండమునందు కీతోదకముబోయుచు
4 రూములు ఘృధ్యమాగ్నితోవండి పైపండ నంటియుండు రసమును యుక్తితో
గ్రహింపవలయు. రసశోధన విషయమున జేయంబడు సీక్రియనే ఊర్ధ్వపాతన మని
యెవరు. ఊర్ధ్వపాతనాధస్థిత భాండముఖములో పైభాండముయొక్క ముఖమును
జేర్చి బాగుగ శుంధిలేపనము జేయవలయు. యంత్రప్రమాణమును గురుముఖమువలన
దెలిసికొనవలయు.

అధఃపాతన విధి.

శ్రీగుళిఖభిర్లవణానురిసంయుతైః । నప్తపిష్టరసంకృత్వా
ూర్ధ్వభాండకే । ఊర్ధ్వభాండోదరంలిప్త్వా చాఘో
క్షిపేత్ । సంధిలేపంద్వయోఃకృత్వా తద్యంత్ర

భువిపూరయేత్ । ఉపరిష్టాత్పుటేదత్తే జలేపతతిపారదః ।

అధఃపాతనమిత్యుక్తం సిద్ధాద్యైస్సూతకర్తృణి ॥

తా. త్రిఫలములు మునగ చిత్రమాలము వుప్పు ఆవాలు వీనితోడ రసమును జేర్చి రసము గలియువరకు ఖల్వమున నుద్దించి ఉపరిష్టాయంత్రముయొక్క పైపాత్రలో భాగమున దానినిబూసి క్రిందిపాత్రయందు దుదకముబోసి ఆరెండుపాత్రల జేర్చి సంధులకు బాగుగ చీలమున్న లేపనముజేసి యెండించి యాపాత్రనుభూమిలో పూడ్చి దానిపై పుటంబిడవలయు. ఇటుల చేసిన రసము జలమునందు క్రిందిపాత్ర యందు బడు. దీనిని సిద్ధాదులు రసకర్మయందు అధఃపాతనమని వచించె.

తిర్యక్పాతనము.

శ్లో॥ ఘటేరసో వినిక్షేప్యో సజలంఘటమన్యకమ్ । తిర్యక్పాతనం ద్వయోఃకృత్వా సమ్ముఖంరోధయేత్సుధీః । తథైవచుల్కాయం సంస్థాప్య యత్నతస్తం తతోభిషక్ । రసస్యో జ్వాలయేద్వహ్నింయావత్సుతోజలంవిశేత్ । తిర్యక్పాతనమిత్యుక్తం సిద్ధైశ్చైవబాహునాదిభిః । మిశ్రితౌనాగవంగౌచరసేవిక్రయహేతుతః । తాభ్యాంస్యాత్కృమిదోషస్తు తస్మక్రీపాతనత్ర యాత్ । ఏవంసుసంస్కృతస్సూతః పాతనావిధియత్నతః । సర్వదోషవిమర్శ్యకోజాయతేరాత్రసంశయః ॥

తా. యంత్రమునకు తగినటుల వొకింత నిడుపుగనుండు కుండలగ్రహించి అందొక దానిలో పాదరసమును మఱియొకదానిలో యుదకమునుబోసి అడ్డముగను నించి వానినిచేర్చి సంధులకు చీలమున్న లేపనముచేసి రసముబోసిన కుండల పొయి మీద నడ్డముగయుక్తితో మనిచిపాతనముజేసిన రసము నీళ్ళలోబ్రవేశించు. దీనినే నాగాబ్జునుడు మొదలగు సిద్ధులు తిర్యక్పాతనమని వచించెదరు. ఇటుల యుక్తిచేతి మార్చు తిర్యక్పాతనము చేయుటవలన రసమువందలి నాగ వంగ క్రిమిదోషములు నీన ర్తించు. ఈతిర్యక్పాతనవిధివలన రసమువందలి సర్వదోషములు నిస్సంశయముగ వారించు.

బోధనము.

శ్లో॥ ఏవంకదర్శితస్సూతః పండత్వముధిగచ్ఛతి ।
తస్మక్తయేస్యక్రియతే బోధనంకథ్య తేహితత్ ॥

తా. పైప్రకారము శోధింపబడిన పాదరసమునందు పండత్వ దోషంబుండు. అది నివర్తించుటకై బోధనక్రియను వచించెద.

బోధనము.

శ్లో॥ కదర్శనేనైవనపుంసకత్వ మేనంభ వేదస్యరసస్యపశ్చాత్ ।
వీర్యక్రకర్ణాయచభూర్జపతేస్త్యేజవ్యోలేనై ంధవచూర్ణగర్భే ॥

తా. రసమునకు పైజెప్పబడినసంస్కారమువలన పండత్వదోషము గలుగు. తన్నివారణార్థంబును రససామర్థ్యయును వృద్ధిజెందుటకును రసమును భూర్జపత్రము వుదకము సైంధవలవణమును అనువానితో పాకము జేయవలయు.

నియమనము.

శ్లో॥ సర్వాక్షీచించకావంథ్యా భృంగాబ్జకనకాంబుభిః ।
దినంసంస్వేదిజస్సూతో నియమాత్ఫిరతాంవ్రజేత్ ॥

తా. పాదరసమును సర్వాక్షీ చింతగొడ్డుకాకరగుంటగలగర తుంగముపైలు వుమ్మెత్త అనువానిరసములతోగాని లేక కషాయములతోగాని 1 దినమువండిననియమనమనంబడు.

సందీపనము.

శ్లో॥ కాసీన పంచలవణం తదూర్ధ్వంనింబుకంరసమ్ । క్షిప్త్వాక్షి
ప్తాభదాతవ్యంతాదృక్తై సుంధవభేటకమ్ । గర్భేకృత్వాధరా
గర్భేదత్వాసైంధవ సంయుతమ్ ॥ దూలినష్టాంగుళింశత్వా
రాజికామరిచానిన । ద్విశ్శిగ్రుబీజమేకత్రటంకణేనసమన్వితమ్
అహోద్యకాంజికేడోలా యంత్రేపాచ్యందివై స్త్రీభిః । దీపసం
జాయతేసమ్యక్కుతరా జస్యజారణే ॥

తా. అన్న భేది పంచలవణము వీనిని గ్రహించి దానిపై పలుమారు నిమృశపండ్ల రసమునుబోసి సైంధవలవణగడ్డను పగలగొట్టి అందు సైంధవలవణముతోడ పాచ రసమును జేర్చి దానిపై పూర్వోక్తి సైంధవలవణమును నిమృశపండ్ల నంటించి దానిపై 8 అంగుళముల దూళినంటించి మునగవిత్తులు చేసుమునగవిత్తులు వెలిగారము అన నీమూటిని నూరి కుండకు లేపనముజేసి అందుకలిబోసి దానిమధ్యమున డోలాయం త్రముతో 3 దినములు వండిన రసము జారణ సంస్కారమునందు దీపనముగు.

(రసమున కష్టాదశ సంస్కారములు జెప్పబడి యుండినను “స్వేదోమర్శిత మూర్ఛనాస్థితిరతః పాఠోపి బేదన్వితో | బోధస్సంయుమనం ప్రదీపనమితి సుప్తా ప్తేధా సంస్కృతిః | అస్యోపర్య రసోపయోగి కథయాత్వన్యా నవన్యస్యతే | గ్రంథేస్త్రిక్ ప్రకృతోప యోగినిరహ ద్విప్రార భీత్యాధవా||” అనుగ్రంథాంతర వచన ప్రకారము స్వేదన మర్దన మూర్ఛన ఉత్పాతనపాతన బోధన సంయుమన ప్రదీపన ములన 8 సంస్కారములు సర్వోపయోగంబు లగుటచే జెప్పబడియె. తక్కిన 10 సంస్కారములు ఔషధోప యోగంబులు గాకుండుటంజేసియు, గ్రంథవిస్తర భీతింజేసియు జెప్పబడనయ్యె.)

రస భస్మము.

శ్లో॥ దత్వావింశతి భాగకేజలధిజేనూతస్యభాగందృఢంఖల్వేమర్ద్య చకాంజికేనసతేతంయద్వాతతశ్చంబునా | ఉద్భృత్యాపిచని ష్టిపేచ్ఛపుటయేదేవం యథేష్టోరసస్సముదైశ్చ సుమార్య తేచలవణై రేవంప్రకారేణచ ||

తా. 1 పలము శుద్ధిజేసిన రసములో 1 పలము సముద్రలవణమును కలిపి యువియగురువరకు మర్దించవలయు. ఇతైఃసంగన 20 పలముల సముద్రలవణ మిగురు వరకు పాదరసమును కలిపిోమర్దించి హండికా యంత్రమునందునిచి పాకముజేసిన రసభస్మంబగు. ఆరసభస్మమును దీసికొని భస్మముగాకుండురసమును మరలలవణము కలి అనువానితో మర్దించి హండికా యంత్రమునందునిచి పాకముజేసిన యారసము భస్మంబగు. రసము భస్మంబగువరకు పైప్రకారమే మర్దనపాకముల జేయవలయు. (భస్మమైనరసమును గ్రహించు తెఱంగుగల్గిన—రసభస్మమును తీయనివీళ్ళకు ఖల్వ ములో బోసిమర్దించి యొకకుండలోబోసి దానినిండా యుదకముబోసి 8 బాములు పేరనిచ్చి యందలి యుదకమును వడిసిన క్రింద తెల్లగ రసభస్మము నిలిచియుండు.

అందు మరల నువకముబోసి బాగుగకలిపి నీళ్ళు తీయగనగువరకు వండి క్రిందనుండు రసభస్మమునుదీసికొని ఖల్వముననెండించి గంధపుకరాటములో నునిచికొనవలయు. అట్టిరసభస్మము ౧ తులము జాజికాయ 1 తులము జాపత్రి 1 తులము లవంగములు 1 తులము పిప్పలి 1 తులము వాయువిడంగములు 1 తులము వోమము 1 తులము బెల్లము 4 తులములు ఇటుల పీచినెల్ల నేకముజేసి మర్చించి మాత్రలుచేసి యందొక్కొకదానిని సాయంత్రాతఃకాలముల యందాపునేతిలో నేపించి చపిండిపథ్యము నాచరింపుచు ఆపుచల్లన ద్రాగుచు నుండవలయు. ధానివలన సర్వరోగములు హరించు.)

శ్లో॥ శుద్ధసూత స్తదర్థంతే శుద్ధగంధకవీవచ ।

తయోఃకజ్జలికాంకుర్యా ద్దినమేకం విమర్దయేత్ ।

మృత్కర్పటలిస్తాయాం కుప్యాంకజ్జలికాంక్షిపేత్ ।

వాలుకాయంత్రకేపాచ్యా యావద్దిన చతుష్టయమ్ ।

గృహ్త్యా యాదూర్ధ్వసంలగ్నం సిందూరంరససన్నిభమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము ౧ భాగము యిటుల పీచినెల్ల నేకముజేసి కజ్జలిగ 1 దినము మర్చించి గాజునుప్పెలోనునిచి చీలమున్ను లేప నముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రము నందిడి 4 దినములు పాకముచేసి సాంక్షితల మునదీసి గాజునుప్పె కొంతునంటియుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయు.

శ్లో॥ ధూమసారంరసంతోరీ గంధకంనవసాగరమ్ । యామైకంమ
ర్దయేదన్తై ర్భాగంకృత్వాసమంసమమ్ । కాచకుప్యాంవిని
క్షిప్య తాంచమృద్వస్త్రముద్రయా । విలిప్యపరితోవస్త్రే
ముద్రాండత్వాచసోషయేత్ । అధస్సచ్చిద్రవితరీ మధ్యే
కుప్యాంవివేళయేత్ । షితరీంవాలుకాపూరైర్భృత్వాచాకూ
పికాగళమ్ । నివేశ్యచుల్యాంతదధఃకుర్యాద్వహ్నిం వైశ్న
వైః । తస్మాదప్యధికంకించి త్పానకంజ్వలయేత్కృమాత్ । ఏ
దాద్వాద శభిర్యామైర్మియ తేనూతకోత్తమః । స్ఫోటయే
ద్వంకశీతంచ పూర్వార్థకం గంధకంజయేత్ ॥ అథస్థం
మృతసూతంచ సర్వకర్మసుయోజయేత్ ॥

తా. కరుణూపము శుద్ధి చేసినరసము పటికారము శుద్ధి చేసిన గంధకము నహా సాగరము వీనిని సమభాగములుగఁగల్గవునులోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 గ్రూము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానినోటికి బిరడవేసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి చిట్టికి క్రిందిభాగమున దబ్బవముతో రంధ్రముచేసి యాచట్టిచుభ్యయన గాజుకుప్పెనునిచి కుప్పె గొంతువరకు నిసుకబోసి యాచట్టిని పొయిరూదనునిచి లఘుగ్నితో పాకము జేయుటయేగాక క్రమముగనగ్నిని హెచ్చింపుచుండవలయు. ఇతలే రంగున 12 జాములు పాకముచేసి సాంగశీతలమున కుప్పెనుదీసికొని యుక్తితో పగలగొట్టి దానినోటియం దంటియుండు గంధకమును పరిగ్రహించి క్రిందనుండు రసభస్మమును దీసికొని సర్వకార్యములయం దుపయోగించుకొనవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శాకోదుంబరి కాదు ధేరసంకించిద్విమర్దయేత్ |
తద్ధగ్ధఘృష్టిహింఞ్శ్చ మూషాయుగ్మప్రకల్పయేత్ |
క్షిప్తావతస్సంపుటేసూతం తత్రముద్రాంప్రదాపయేత్ |
ధృత్యాతంగోశకంప్రాజ్ఞో నృస్మృషాసంపుటేభిషక్ |
పచేన్మృదుపుటేనైవ సూతకోనూతిధస్మతామ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసమును ఖల్వములోబోసి బ్రహ్మమేడి పాలతో యొకింత మర్దించి పిదపఇంగువనుబ్రహ్మమేడి పాలతోనూరి 2 మూసలుచేసి యందొకదానిలో నొకింత మర్దించిన పైపాదరసమునునిచి దానిపై 2 వ మూసనుమాసి బాగుగచేర్చి యుంటుచేసి మాకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యేరుపిడకలతో లఘుపుటుంచిదివ రసముధస్మంబగు.

శ్లో॥ అపామార్గస్యబీజానాం మూషాయుగ్మప్రకల్పయేత్ |
తత్సంపుటేన్యసేత్సూత మర్కదుగ్ధవిమిశ్రితమ్ |
ద్రోణపుష్పీప్రమానాని విడంగమిరిమేదకమ్ |
ఏతన్నూర్ణమధశ్చేర్ధ్వం దత్వాముద్రాంప్రదాపయేత్ |
తంకోశంముద్రయేత్సమ్యక్ జ్ఞాన్మూషాసంపుటేసుక్తిః |
ముద్రాందత్వాశోషయిత్వా తతోగజపుటేపచేత్ |
ఏవమేకపుటేనైవ జాయతేసూతధస్మమ్ |

తా ఉత్తరేణువిత్తులనూరి 2 మాసలుచేసి అందొకదానిలో తుమ్మిపూలు వాయువిడంగములు నల్లతుమ్మపట్ట అనువాని చూర్ణమునువైచి శుద్ధిచేసిన రసమును జల్లేడుపాలతో మర్దించి యాచూర్ణముపై బోసి దానిపై తుమ్మిపూలు మొదలగు వాని చూర్ణమునువైచి మఱియొక మూసనుమాసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి మంటి మూసలోనుంచి దానిపై మఱియొక మూసనుమాసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యొడించి గజపుటంబిడివ రసముభస్మంబగు.

రససిందూరము.

శ్లో॥ పలద్వయంశుద్ధరసం పలార్థంశుద్ధగంధకమ్ । కర్పూర్ధంనవసా
రంచ జంబీరేణ విమర్దయేత్ । కాచకుప్యాం క్షిపేచ్చైవ
మృత్కర్పట్యాచసప్తహా । విలిప్యకాచకుప్సీంతా మాతపే
శోషయేద్దృఢమ్ । ఛిద్రభాండేతతోకుప్సీం స్యసేత్సేకతయం
త్రకే । కుప్సీకాకంఠమాసేనపూజయేదిష్టదేవతామ్ । పంచభో
జ్యాకుమార్యశ్చతతశ్చుల్యాంవినిక్షిపేత్ । పచేద్యాచూప్తకం
చైవ కుప్సీ కాంచక్షణేక్షణే । సంచోధ్యపాచయేద్ద్యంక్రేస్త్యాం
గశీతంసముద్ధరేత్ । గ్రాహ్యంచదరదాకారం దేవదానవదుర్ల
భమ్ । సేవయేదోగనాశాయతతోరోగానుపాసతః । వల్లం
వా వల్లయుగ్మంవా మధునా కణయాసహా । సేవితంకామిసి
కామం దర్శయేద్రతికాతుకమ్ । వీర్యబంధకరశ్శీఘ్రం యో
షామదవినాశనమ్ । సిందూరంహరవీర్యసంభవమిదం రూ
క్షాగ్నిమాంద్యాపహమ్ । యత్కౌడిక్షయపాండుశోఫముద
రంగుల్మప్రమేహాపహమ్ । శూలస్థీహవినాశనం జ్వరహరం
దుష్టప్రణాన్నాశయే దర్భాంసిగ్రహణే భగందర గ్రహం
ఛర్ది త్రిదోషాపహమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము $\frac{1}{2}$ పలము నవా
సాగరము $\frac{1}{2}$ కర్పూరము యిటుల వీని నేకముజేసి కజ్జలిగ మర్దించినిమ్మపండ్ల సముదో
నూరి గాజుకుప్పెలోనుంచి దానిపై 7 చూర్ణ చీలమన్ను లేపనముచేసి బాంకవెండ్ర
నెండించి ఛిద్రముగల వాలుకొ యంత్రమునందుంచి యాగాజుకుప్పెకంఠమువఱకు

సుకబోసి యిష్టదేవతా పూజచేసి 5 కుమారికల కన్నంబిడి పొయిమీద నునిచి
సూరకుప్పెను పరీక్షించు 8. జాములు పాకము చేసి సాంగి శీతలమున దేవతైత్త్య
3 దుర్లభంబై యింగిలీకమువలె నెఱ్ఱగనుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయు.
1 రససిందూరములో 1 లేగవల్లములప్రమాణము నాయాగోగ్లోక్తాను పానము
డనేని లేనె పిప్పలి అనువాని తోడనేని నేవించిన సర్వరోగముల హరింపం
ముటయేగాక శ్రీలకు శీఘ్రముగ సంతోషమును జూపించునట్టి వీర్యబంధన
రిగ శ్రీమదమును హరింపంజేయునదిగనుండు. మఱియు పాదరసమువలన జనిం
న నీసిందూరము రూక్ష అగ్నిమాంద్యము యత్క్య త్తయము పొందువు శోభ డద
ము గుల్మము ప్రమేహము శూల ప్లిహము జ్వరము దుష్టప్రణామ అర్చస్సు గ్రహణి
గందరము గ్రహదోషము వాంతి త్రిదోషము అనువానిని హరింపంజేయు.

శ్లో॥ పలమాత్రంరసంశుద్ధం తాపస్మాత్రంతుగంధకమ్ । విధివత్క
జ్జలీంకృత్వా న్యగోధాంకురవారిణా । భావనాత్రితయం
దత్వా స్థాలీమధ్యేనిధాపయేత్ । విధాయకచ్చపీయంతే
వాలుకాభిఃప్రపూరయేత్ । దద్యాత్తదనుమందాగ్నింభిష
గ్యామచతుష్టయమ్ । జాతాతేరససిందూరం తరుణారుణ
సన్నిభమ్ । అనుపానవి శేషేణకరోతివివిధాస్లుణాక । త్తయ
కుష్ఠమరుత్పిత్త మేహాఘ్నం పాండునాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము యీరెంటిని సముముగ చేర్చికజ్జ
రిగ మర్దించి చిత్రియూడల కొనలరసముతో 3 భావనలుజేసిపాత్రలోమనిచికచ్చ
పయంత్రమునందిడి దానిలో నిసుకబోసి పొయిమీదనునిచి 4 జాములు మందాగ్ని
తో పాకముచేసిన బాలనూర్వ్యనివంటి కొంతిగల రససిందూరము జనించు, దాని
ననుపానవి శేషములతో నేవించిన పలువిధములైన సగుణములు గలుగంజేయుటయేగాక
త్తయము కుష్ఠపు వాతపిత్తమేహము పొందువు వీనిని సగాహరించు.

రసకర్పూరోత్పత్తి.

శ్లో॥ రసభస్మచయన్మూర్చా పూర్వార్థపాతంచజాయతే ।
సర్వాషధానాంసమ్మిశ్రం సర్వరోగహరంపరమ్ ।
గుంజాప్రమాణంసేవేత వలీపలితనాశనమ్ ।
తద్భస్మరసభేదైశ్చ రసకర్పూరసంజ్ఞకః ॥

తా. మూర్ఖుడైంది ఊర్ధ్వపాతమువలన జనించు రసభస్మమే రసకర్పూర మనంబడు. దీనిని సర్వాపవనముల యందుచేర్చి సేవించిన సర్వకోగముల హరింపం జేయు. మఱియు గుంజాప్రమాణమును సేవించిన మునిమిని హరింపంజేయు. ఈభస్మము రసభేదంబగుటచే కర్పూర మనంబడు.

రసకర్పూరసేవనచే హరించురోగములు.

శ్లో॥ రసకర్పూరమమృతం వాతాశీతివినాశనమ్ ।
కుష్ఠాప్తాదశభేదంచ మేహవింశతినాశనమ్ ।
వ్రణాదిదుష్టరక్తాని భగందరమహోదరమ్ ।
గ్రహణీగుల్మమానాహ త్షయంహిధ్యాయాచనాశయేత్ ।
శ్లేష్మాదిపీనసాజీర్ణ రక్తపిత్తంచనాశయేత్ ।
అర్శాంసివిషజాలంచ మహాకర్పూరసేవయా ॥

తా. రసకర్పూరము అమృత తుల్యంబగుటచే. అశీతివాత అప్తాదశకుష్ఠ వింశతి మేహ దుష్టవ్రణాది దుష్టరక్త భగందర మహోదర గ్రహణీ గుల్మ ఆనాహ త్షయ హిధ్య శ్లేష్మాది పీనసాజీర్ణ రక్తపిత్తార్శ విషసమూహముల హరింపంజేయు. కావున మహాకర్పూరమునే సేవింపవలయు.

నవరత్న నామంబులు.

శ్లో॥ కురువిందమాక్తికంవజ్రం వైడూర్యంశక్రసీలకమ్ ।
పుష్పరాగంమరకతం గోమేధిక ప్రవాళకమ్ ।
నవరత్నంక్రమాచ్ఛోధ్యం మారయేద్వినియోజయేత్ ॥

తా. కురువిందము మాక్తికము వజ్రము వైడూర్యముశక్రసీలకము పుష్పరాగ మరకతము గోమేధికము ప్రవాళము అనునవి నవరత్న నామంబులు వానిని క్రమముగ శుద్ధి భస్మముచేసి బౌషధములయం దుపయోగింపందగు.

అశుద్ధరత్న గుణము.

శ్లో॥ అశుద్ధరత్నంవిస్ఫోట తాపభ్రమరుజాకరమ్ ।
బలహీనింవీర్యనాశం తస్మాద్రత్నానిశోధయేత్ ॥

తా. ఆశుద్ధమైన రత్నములు విస్ఫోటకము తాపము భ్రమ వీడ దౌర్బల్యము రవ్య నాశనము అనువానిని గలుగజేయు. అట్లుగుటచే వానిని శుద్ధిచేయవలయు.

మాణిక్య శుద్ధి.

శ్లో॥ అశ్వమూత్రాంతరేభావ్యం త్రిదివంచబలాతపే ।
తథోష్ణవారిణామౌశ్యం రత్నశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. కెంపులను గుఱ్ఱపుమాత్రములోవేసి 3 దినములు మంచియెండ యం
నిచి భావనజేసిన యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగు.

* మాణిక్య భస్మము.

శ్లో॥ తన్మాణిక్యంరవిక్షీరే దివసత్రయభావితమ్ ।
శరావేత్రిపుటంపాచ్యం భస్మీభవతితత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన కెంపులను జిల్లేదుపాలతో 3 దినములు భావనజేసి మూడు
స్పృలోనునిచి చీలమున్న లేపనముజేసి యేరుపిడకలతో 3 పుటంబులిడిన మాణిక్యము
భస్మంబగు.

మాణిక్య గుణము.

శ్లో॥ మాణిక్యంశిశిరంస్నిగ్ధంమధుకాంతికరంలఘు ।
దీపనంవృష్యమాయుష్యం మనోజ్ఞంగ్రహవోషనుత్ ॥

తా. కెంపు శీతలముగ స్నిగ్ధముగ మధురముగ కాంతికరముగ లఘుభుగ
అగ్నిదీపనకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ ఆయుర్వృద్ధికారిగ మనోజ్ఞముగ గ్రహవోషముల
హోనడచునదిగనుండు.

మాక్తిక నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు]ముక్తాఫలంమాక్తికగుక్తి జంస్యాత్తారాకారాతౌ
తిలాముక్తికాచ । అంభస్సాగ్రీతలంనీరజంచ నక్షత్రంన్యా
ద్భింమరత్నంచరత్నమ్ ।

* మాణిక్యమన — కెంపులు.

తా. ముక్తాఫలము మాక్తికమును శుక్తిజము తారాకారము తాతలము నుక్తికము అంధస్సారము శీతలము నీరజము నక్షత్రము బిందురత్నము రత్నము అనునవి ముత్త్రయములపేర్లు.

మాక్తిక శుద్ధి.

శ్లో॥ కుండలీఫలజద్రావై ర్భావితందివసత్రయమ్ ।
అథవాత్రింత్రిణీద్రావై శుద్ధిర్భవతిమాక్తికమ్ ॥

తా. ముత్త్రయముల తెల్లవుప్పిపండ్లరసముతోగాని చింతపండుపులుసుతోగాని (కుంకుడుపండ్లరసముతోగాని) భావనలుచేసిన శుద్ధియగు.

మాక్తిక భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధముక్తాఫలశ్వేత బృహతీఫలజద్రవైః ।
భావితంభూపుటేసాచ్యం భస్మశుద్ధంభవిష్యతి ॥

తా. శుద్ధిచేసిన ముత్త్రయముల తెల్లములక పండ్లరసముతో భావనచేసి మూకుళ్ళలోనుంచి చీలమన్ను లిచ్చి భూపుటంబిడిన శుద్ధభస్మంబగు.

మాక్తిక గుణము.

శ్లో॥ ముక్తాఫలంహిమంసర్వం తీక్ష్ణం చోష్ణం గదాపహమ్ ।
దీపనం వస్త్రీశూలఘ్నం మనోజ్ఞం గ్రహదోషనుత్ ॥

తా. ముత్త్రయములు శీతలముగ సర్వభంగము బోనడచునదిగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణగోగములం బోనడచునదిగ అగ్నిదీపనకారిగ వస్త్రీశూలను బోనడచునదిగ మనోజ్ఞముగ గ్రహదోషమును బోనడచునదిగ నుండు.

అశుద్ధవజ్ర గుణము.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వపీడాశ్వయధు కుష్టగుల్మరుజాకరమ్ ।
పాండుతాపగురుత్వంచ తస్మాచ్ఛుద్ధంచయారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధవజ్రములు హృత్పార్శ్వములయందు నొప్పివాపు కుష్టువు గుల్మము పాండువు తాపము జడత్వము అనువానిని గలుగఁజేయు. కావున శుద్ధిచేయబడిన వజ్రములనే భస్మముచేయవలయు.

వజ్రభేదములు.

శ్లో॥ శ్వేతర క్తంపీతకృష్ణం ద్వీజాద్యావజ్రజాతయః ॥

తా. తెల్లనివర్ణముగల వజ్రము బ్రాహ్మణజాతియనియు యెఱ్ఱనివర్ణముగల వజ్రము క్షత్రియజాతియనియు పీతవర్ణముగల వజ్రము వైశ్యజాతియనియు కృష్ణ వర్ణముగల వజ్రము శూద్రజాతియనియు జెప్పబడు.

వజ్ర గుణము.

శ్లో॥ రసాయనంభ వేద్వప్ర శ్శుభ్రంసిర్ధ్యప్తదాయకమ్ ।
షత్రియోమృత్యుజిద్ర క్తం వలీపలితరోగహః ।
ద్రవ్యకారీభ వేద్వైశ్యః పీతం దేహస్యజాడ్యకృత్ ।
కృష్ణశ్శుభ్రోరుజాంహంతి వయ స్స్సంభంకరోతిచ ॥

తా. తెల్లనివర్ణముచే బ్రాహ్మణజాతియని పఱగెడువజ్రము రసాయనముల యందుపయోగించిన అప్తసిద్ధులుగలుగు. ర క్తవర్ణముచే క్షత్రియజాతి యనబడు. వజ్రము మృత్యువును ముదిమిని రోగములను హరింపజేయు. పచ్చనివర్ణముచే వైశ్య జాతి యనబడు. వజ్రము ద్రవ్యకారిగ నుండుటయేగాక శరీరజాడ్యమును గలుగం జేయు. నల్లనివర్ణముచే శూద్రజాతి యనబడును. వజ్రము రోగములబోనడచి వయ స్సంభవమును గలుగజేయు.

వజ్రజాతి నిర్ణయము.

శ్లో॥ పుంస్త్రీనపుంసకంచేతి లక్షణేనతులక్షయేత్ ॥

తా. వజ్రముల్లియొక్క పురుష స్త్రీనపుంసక భేదముల వానిలక్షణములవలన తెలియవలయు.

వజ్రలక్షణ తద్గుణము.

శ్లో॥ సువృత్తాఃఫలసంపూర్ణాస్తేజోయక్తాబృహ త్రరాః ।
పురుషాహీరకాస్తేచ రేఖాబిందువివర్జితాః ।
రేఖాబిందుసమాయుక్తాష్టద్రాస్తేస్త్రీయఃస్మృతాః ।
త్రికోణాశ్వసుదీర్ఘాశ్చ విజ్ఞేయాస్తేనపుంసకాః ।

* పూర్వపూర్వమిమే శ్రేష్ఠాః పురుషారసబంధకాః ।

శరీరకాంతిజనకాః భోగదావజ్రయోషితః ।

నపుంసకాహ్యల్పవీర్యాః కాముకాన్సత్వవర్జితాః ॥

తా. గుండ్రముగ సంపూర్ణమైన పలకలుకలదిగ తేజోవంతముగ పెద్దదిగ రేఖలు బింశువులు లేనిదిగనుండు వజ్రము పురుషజాతీయనియు రేఖలు బింశువులు వీనిలోగూడి రి కోణములుగలదై యుండువజ్రము స్త్రీజాతీయనియు రి కోణములు గలదై నిడుపుగ నుండువజ్రము నపుంసక జాతీయనియు తెలియవలయు. వానిలో ముందు ముందుది శ్రేష్ఠంబు. అందు పురుషవజ్రము రసబంధనకారిగనుండు. స్త్రీ వజ్రము శరీరకాంతికారిగా భోగకారిగనుండు. నపుంసకవజ్రము అల్పవీర్యముగలదిగ కాముకులకు సత్వమును బోసడచునదిగనుండు.

స్త్రీత్వాది జాతిభేదమువలన వజ్రోపయోగము.

శ్లో॥ స్త్రీతుస్త్రీణాంప్రదాతవ్యం క్షీ బేక్షీ బిత్తధైవచః ।

సర్వేషాంసర్వదాయోజ్యః పురుషోబలవత్తరః ॥

తా. స్త్రీలకు స్త్రీవజ్రమును నపుంసకులకు నపుంసకవజ్రమును సమస్తమైన వారికి పురుషవజ్రమును బ్రయోగించిన బలవత్తరంబుగ నుండు.

వజ్ర శుద్ధి.

శ్లో॥ గృహీత్వాహ్నిశుభేవజ్రం వ్యాఘ్రకండేవినిక్షిపేత్ ।

మహిషీవిష్టయాలిప్త్వా కరీషాగ్నావిపాచయేత్ ।

నిశామూతుచతుర్యామం † నిశాంతేచాశ్వమూత్రికైః ।

సేవయేత్పాచయేదేవం సప్తరాత్రీశుశుద్ధతి ॥

తా. వజ్రముల శుభకరమైనదినము గ్రహించి నేలములక వేరులోనునిచి యెనుపడలోపాదిగ ప్రాత్రయొరుపువుముక అనువానితో రాత్రికాలంబున 4 జాములు పుటంబిడి ప్రాతఃకాలమున గుడ్డిపుమాత్రములోవేసి వానిందీసికొని మునుపటి రేనే నేలములక వేరులోనునిచి 4 జాములు రాత్రియందు పుటంబిడి వానిందీసి గుడ్డిపుమాత్రములో వేయవలయు. ఇటుల 7 దినములుజేసిన వజ్రములు శుద్ధియగు.

* సర్వేషుపురుషా శ్రేష్ఠాశ్చేధకార సబంధకాః.

† యామిన్యంతే.

శ్లో॥ కుశుత్థకోద్రవక్వాదై ణ్డోలాయంత్రేవిపాచయేత్ ।
వ్యాఘ్రీకందగతంవజ్రం సప్తాహ్వదిమలంభ వేత్ ॥

తా. వజ్రముల నేలములక వేరులోనునిచి ఉరివలు ఆశు అనువానికషాయములతో ణ్డోలాయంత్రమున 7 దినములువండిన వజ్రములు శుద్ధియగు.

శ్లో॥ మేఘురాదశమీశ్యానూ శృంగీమదనకోద్రవమ్ ॥
కుశుత్థవేతసంచాఖు కర్ణీనై సింధువారకమ్ ।
ఏతేషాంచజలక్వాదై ర్వజ్రంజబీగమధ్యగమ్ ।
ణ్డోలాయంత్రేత్రహంపాచ్య మేవంవజ్రవిశుద్ధ్యతి ॥

తా. వజ్రముల నిమ్మపండులోనునిచి చిఱి జమ్మి తెగడ కర్కాటకశృంఘ్రుంగ ఆశు ఉరివలు ప్రబ్బలి యెలుకచెవియాకు (అవిసె) వావిలి (ఈశ్వరివేరు) అనువానికషాయములతో ణ్డోలాయంత్రమున 8 దినములువండిన వజ్రములుశుద్ధియగు.

వజ్ర భస్మము.

శ్లో॥ త్రివర్గవాగవల్యస్తు కార్పాసారూఢమూలికాః ।
పిష్ట్యా తన్మధ్యగం వజ్రం కృత్వామూషాం నిరోధయేత్ ॥
పచే ద్దజపుటేతచ్చ మ్రియతే సప్తథాపుటైః ॥

తా. మూషేండ్లతమలపాపలు ప్రత్తివేళ్ళు వీనినియూరి ముద్దజేసి దానిలో శుద్ధి చేసిన వజ్రములనుచి యాముద్దము * అంధమూషలోబెట్టి 7 గజపుటంబులిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

శ్లో॥ వజ్రం మత్కురక్తేన సప్తథా పరిభావితమ్ ।
వేప్తయే ద్భదరీపతై రుభ్యా గజపుటేపచేత్ ।
పునర్దేహ్యం పునస్తాప్యం సప్తథా మ్రియతేచ తత్ ॥

* అంధమూషాకు ర్తవ్యా గోష్ఠవాకారసన్నిభా.
నైవ చిద్రాన్వితా మధ్యే గంభీరా పారణోచితా.

తా. వజ్రములు నల్లినెత్తురుతో 7 మార్లు భావనజేసి కేగాకులలోపాదిగి పైన చీలమన్ను లేపనము జేసి మూసలోనునిచి వానిపై చీలమన్ను బూసి 7 గజపుటంబులిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

శ్లో॥ శుద్ధవజ్రంనజవల్లి రసేనపరిభావితమ్ ।
వజ్రమూషాంతరేక్షిస్త్యా భస్మీభవతితత్త్వణాత్ ॥

తా. శుద్ధి చేసిన వజ్రముల నల్లెరురసములో 1 దినము నానబెట్టి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను లేపనము చేసి యేరుపిడకలతో గజపుటంబిడినవజ్రములు భస్మంబగు.

వజ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ వజ్రమాయుర్బలంరూపం దేహసౌఖ్యంకరోతిచ ।
సేవితంహంతిరోగాంశ్చ మృతవజ్రంనసంశయః ॥

తా. వజ్రభస్మము ఆయువు బలము రూపము శరీర సౌఖ్యము వీనిని గలుగం జేయుటయేగాక దాని సేవనవలన సర్వరోగముల నిస్సంశయముగ హరింపజేయు.

వైక్రాంతోత్పత్తి,

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] దేవ్యాహతే మహాదైత్యే మహిషాసురసం
జ్ఞికే । అస్యరక్తంతుపతితం యత్రయత్రస్థితంభువి । తత్ర
తత్రతువైక్రాంతంవజ్రాకారంమహారసః । వింధ్యస్యదక్షిణా
వాసేష త్తరేవాస్తిపర్వతః । నిక్మతయతిలోహాని తేనవైక్రాం
తమిష్యతే ॥

తా. మహిషాసురుడను నామముగల మహాదైత్యుని దేవి సంహరించునపుడు వాని రక్తముపడిన స్థలమునందంతట వజ్రాకారమైన వైక్రాంతము జనించె. ఆవైక్రాంతపర్వతములు వింధ్యపర్వతమునను దక్షిణభాగమునందు వుత్తరభాగమునందు యువి. ఇది లోహముల భేదించునట్టి శక్తిగలవియగుటంజేసి వైక్రాంతమనంబడు.

వైక్రాంత లక్షణము.

శ్లో॥ అప్తకంచాప్తఫలక వ్షటోణమృతోగురుః ।
శుద్ధమిశ్రితవర్ణ శ్చ యక్షోవైక్రాంతఉచ్యతే ॥

తా. 8 భేదములు 8 పలకలు 6 కోణములు ఆమృతగుణము శుద్ధవర్ణము బరువు
మిశ్రితవర్ణముగలది వైక్రాంత మనంబడు.

వైక్రాంత భేదములు.

శ్లో॥ శ్వేతోరక్తశ్చపీతశ్చ నీలఃపారావతప్రభః ।
శ్యామలఃకృష్ణవర్ణశ్చ కర్పూరశ్చాప్టమోమతః ॥

తా. వైక్రాంతము తెలుపు యెరుపు పసుపు నీలము పావురపిట్టవర్ణము
శ్యామలవర్ణము కృష్ణవర్ణము కర్పూరవర్ణము అనువర్ణ భేదములచే 8 విధంబులు.

వైక్రాంత శుద్ధి.

శ్లో॥ త్రిషోరైఃపంచలవదై ర్వపామూత్రాన్లుకద్రవైః ।
మత్స్యతైలేఘృతేతైలే ప్యేరంజేశాంజకాన్వితే ।
సప్తాహంఘోలికాయంతే వ్యాఘ్రీకండకతంపచేత్ ।
సర్వవర్ణంతువైక్రాంతం శుద్ధిమాయాతినిశ్చయమ్ ॥

తా. త్రిషోరములు పంచలవణములు వససప్తవిధమాత్రములు అమృతపంచకము
మత్స్యతైలము నెయ్యిచూనె ఆముదము కలి వీనిని ఘోలామంత్రమునచేర్చి నీలములక
వేరుతోలచి అందువైక్రాంతముల నునిచివండిన సర్వవర్ణములుగల వైక్రాంతములు
శుద్ధియగు.

వైక్రాంతశుద్ధి తద్భస్మవిధి.

శ్లో॥ వైక్రాంతంవజ్రవచ్ఛేద్యం నీలాశ్వేతంచలోహితమ్ ।
హయమూత్రేణతత్సించే త్తప్తంతప్తంత్రానప్రధా ।
తతశ్చోత్తరవారుణ్యః పంచాంగేశోశకేక్షివేత్ ।
రుద్ధామూషాంపుటేపాచ్యముద్ధృత్యగోశకేపునః ।
క్షిప్త్వారుద్ధాపుటేవేవం సప్తధాభస్మతాంప్రజేత్ ॥

తా. నల్లగగాని తెల్లగగాని యెఱ్ఱగగాని యందు వైక్రాంతములవజ్రము
వలెనే శుద్ధిజేయవలయు. మఱియు వైక్రాంతము నెఱ్ఱగ 21 మార్లుకాచి గుః
మాత్రములో 21 మార్లువేసి చల్లార్చిన శుద్ధియగు. పిదప దుష్టావునములమును చ

నూరి దానిలో శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతములనునిచి యాముద్దను మూషలోనునిచి దానిపై మఱియొక మూషనుమాసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటంటిడి సాంగశీతలమున దీసిమరలవైక్రాంతముల వైప్రకారమే దుష్టుపుముద్దలోనునిచి యాముద్దను మూషలో బెట్టి దానిపై మఱియొక మూషను మాసి చీలమన్ను లేపనముచేసి 7 గజపుటంటి లిడిన వైక్రాంతము భస్మంబగు.

వైక్రాంత భస్మము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] వైక్రాంతనజ్రవచ్ఛోభ్యం ధ్మాతంసి క్తంచ
మూత్రకేవజ్రవస్త్పతిమాయాతి వజ్రస్థా నేనియోజయేత్ ।

తా. వైక్రాంతమును వజ్రమువలెనే కొలిమినయూది గుఱపుమాత్రములో నద్దటచే శుద్ధిచేసిన వజ్రమువలెనే భస్మముచేసి వజ్రస్థానమున నుపయోగింపందగు.

వైక్రాంత ద్రుతి.

శ్లో॥ కేతకీస్వరసంగ్రాహ్యం సైంధవంస్వర్ణపుష్పికా ।
ఇంద్రగోపకసంయుక్తం స్వరభాండేవినిక్షిపేత్ ।
సప్తాహంస్వేదయేత్తస్మిన్ వైక్రాంతంద్రవతాంవ్రజేత్ ॥

తా. మొగలిచన్నులరసము సైంధవలవణము రేలపువ్వు * ఇంద్రగోప పురుగులు వీనితోడ వైక్రాంతమునుజేర్చి బంగారుపాత్రలో నునిచి 7 దినములు పాకముచేసిన వైక్రాంతము జనించు.

వైక్రాంత సత్వము.

శ్లో॥ వైక్రాంతంవజ్రకందంచ స్నుహ్యశ్చపయసానహ ।
మహిషీనవపీతేన సత్కైద్రంమర్దయేద్దినమ్ ।
పూర్వనద్ధమనాత్పర్వ మింద్రగోపనిభంభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతము 1 భాగము బొంతశెముడుగడ్డ చూర్ణము 1 భాగము యిటుల వీని నేకముజేసి బొంతశెముడుపాలలో 1 దినము బ్రతాపెన్నతో 1 దినము తేనెలో 1 దినము మర్దించి బిళ్ళజేసి కోవ్తయంత్రమునందునిచి ఊదినయింద్రగోప పురుగులచాయవలె సత్వముదిగును. (లేక వైక్రాంతమును 2 భాగములు

* ఇంద్రగోపపురుగులు — ఆనగా ఆరుద్రపురుగులు.

అభ్రకద్రావకము 1 భాగము యిటుల వీనినేకముజేసి మద్దించి విశ్వజేసి కోవ్వయం
(తమునం దునిచి యూదిన సత్త్వముదిగును.)

వైక్రాంత గుణము.

శ్లో॥ ఆయుఃప్రదంచ రసబంధకరంచవృష్యర వహ్నిప్రదంనిఖిల
రోగమదాపహారి । దోషత్రయాపనయనం విషదోషహారి
వైక్రాంతకంఖిలువపుర్బలహాకారి ॥

తా. వైక్రాంతము ఆయుర్వృద్ధిని రసబంధనమును వీర్యవృద్ధిని అగ్నిదీప
మును గలుగజేసి సర్వరోగ త్రిదోష విషదోషముల హరింపజేయునదిగ శరీరబ
కారిగ లోహవేధనకారిగ నుండు.

వైడూర్య నామములు.

శ్లో॥ వైడూర్యం కేతురక్తంచ కైతవం వాలవాయజమ్ ।
ప్రావృష్యం భద్రలోహంచ భద్రశబ్దాం కురస్తథా ॥

తా. వైడూర్యము కేతురక్తము కైతవము వాలవాయజము ప్రావృష్యము
భద్రలోహము భద్రశబ్దాంకురము యివి వైడూర్యనామములు.

వైడూర్య శుద్ధి.

శ్లో॥ వైడూర్యం వాజిమూత్రేణ కూశ్మాండ స్వరసేనచ ।
భావితం ద్విదినం చాథ శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. వైడూర్యము గుఱ్ఱపుమాత్రములో 1 దినము గుమ్మడుపండురసములో
1 దినము నానబెట్టిన శుద్ధియగు.

వైడూర్య భస్మము.

శ్లో॥ తద్వైడూర్యం శిలాభేది రసేన పరిభావితమ్ ।
విశ్వశర్మపుటే దగ్ధ్వా తీవ్రాగ్నా వజ్రమూషయా ॥
తతో గజపుటేపాచ్యం భస్మీ భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన వైడూర్యములను * పిండికొండవేశ్వరసముతో భావనజేసి కొలిమినియూది వజ్రమూషలోనునిచి దానిపై మఱియొకమూస మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటం బిడిన వైడూర్యము భస్మంబగు.

వైడూర్య భస్మ గుణము.

శ్లో॥ వైడూర్యం వజ్రతుల్యంతే సర్వరోగా న్యవోహతి ॥

తా. వైడూర్యమువజ్రతుల్యముగ సర్వరోగములహరింపంజేయునదిగనుండు.

నీల శుద్ధి.

శ్లో॥ ఖరమూత్రాంతరోక్షిప్త్యా నీలం తీవ్రాతపేక్షిపేత్
భావితం దినమేకంచ నీలం శుద్ధం భవిష్యతి ॥

తా. నీలముల గాడిదమూత్రములోవైచి 1 దినముతీవ్రమైనయెండను భావన చేసిన శుద్ధియగు.

నీల భస్మము.

శ్లో॥ తన్నీలం లఘీతం జీవాద్రవేభావ్యం త్రియామకమ్ ।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్యా భస్మీ భవతి తత్తణాత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన నీలములను ఆక్షిపంజామరసములో 3 రుఘాములు నానబెట్టి వజ్రమూషలో బోసి కొలిమినియునిచి యూదిన తక్షణమున నీలములు భస్మంబగు.

నీల గుణము.

శ్లో॥ నీలం శీతం గురు స్నిగ్ధం మధురం పిత్తనాశనమ్ ॥

తా. నీలము శీతలముగ జడముగ స్నిగ్ధముగ మధురముగ పిత్తనాశనకారిగ నుండు.

పుష్పరాగ శుద్ధి

శ్లో॥ పుష్పరాగం ఛాగమూత్రై ర్భావ్యంశుద్ధం భవిష్యతి
తత్పుష్పరాగం పాషాణభేది ద్రావణ భావితమ్ ।

విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్యా భస్మీ భవతి తత్తణాత్ ॥

తా. పుష్పరాగముల మేకపంచితములో 1 రూము నానబెట్టిన శుద్ధియగు. శుద్ధిజేయుటైన పుష్పరాగముల కొమ్మన బిండియాకురసముతో భావనజేసి మూకు శ్మలోనునిచి చీలమున్నలిచ్చి కొలిమిన యూదిన తక్షణమున భస్మంబగు.

పుష్పరాగ గుణము.

శ్లో॥ పుష్పరాగం పుష్టికరం శ్లేష్మలం గురుశీతలమ్ ॥

తా. పుష్పరాగము పుష్టికారిక శ్లేష్మకారిక జడముగ శీతలకారికమందును.

మరకత నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటా] స్మృతోజాత్యా మరకతో రాహిణే యోను
రక్తకమ్ । హరిస్మణిశ్చ సౌవర్ణం బుధరత్నం శుకధ్వజమ్ ।
గరళాయు ర్వాయువశం గురుదం రుద్రసమ్మతమ్ ।

తా. మరకతము రాహిణేయము అమరక్తకము హరిస్మణి సౌవర్ణము బుధరత్నము అంశుకధ్వజము గరళాయువు వాయువశము గురుదము రుద్రసమ్మతము అను నవి మరకత నామములు.

మరకత శుద్ధి.

శ్లో॥ ష్టప్రా విదారికందాంతః పుటే కౌక్కుటసంజ్ఞికే ।
సాదితం చాథతంసీత్వా భవే స్మరకతంశుచిః ॥

తా. పచ్చల తొలిచిన నేలగుమ్మడు గడ్డలోనునిచి దానిపై చీలమున్నుజేసి కౌక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలయన దీసిన శుద్ధియగు.

మరకత భస్మము.

శ్లో॥ తతో మరకతంక్షుద్రా రసేన పరికల్పయేత్ ।
పాషాణ భేదిద్రావేణ మర్చితంచ శరావకే ।
పుటమేకం తతఃపాచ్యం భస్మీభవతితద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పచ్చల వామదురసముతో భావనజేసి కొండపిండిముతో మర్చించి ఓళ్ళజేసి యెండించి మూకుశ్మలోనునిచి చీలమున్నబూసి టంబిడిన భస్మంబగు.

మరకత గుణము.

శ్లో॥ హరితం విశదంకాంతం లఘుగ్రాహి త్రిదోషజిత్

తా. పచ్చలు పరిశుద్ధముగ మనోహరముగ లఘువుగ మలబద్ధకారిగ త్రిదోషముల బోనడచునదిగ నుండు.

గోమేధిక శుద్ధి

శ్లో॥ తతోగోమేధికంవాజి మూత్రేభావ్యందినత్రయమ్
తతోవిదారిస్వరసే భావ్యంశుద్ధిర్భవిష్యతి.

తా. గోమేధికమును గుఱ్ఱపుమాత్రములోకి దినములు నానబెట్టి పిదప నేలగుమ్మడుగడ్డ రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగు.

గోమేధిక భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధగోమేధికంకృష్ణ దుత్తూర ద్రావభావితమ్ ।
విశ్వకర్మపుటేదధ్వా త్రివారంభస్మచాప్నూ యాత్

తా. శుద్ధిచేసిన గోమేధికముల నల్లయుమ్మెత్తాకు రసములోకి మార్లు * భావనజేసి కొలిమిలోనుంచి యూదిన భస్మంబగు.

గోమేధిక భస్మగుణము.

శ్లో॥ గోమేధికంకఘహరం దీపనంబలవర్ధనమ్ ॥

తా. గోమేధికము కఘమును హరింపం జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమునుబలమును గలుగజేయు.

ప్రవాళ నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] ప్రవాళింగారకమణి ర్విద్రుమోబోధిపల్లవః ॥

తా. ప్రవాళము అంగారకమణి విద్రుమయు బోధిపల్లవము అనునవి ప్రవాళ నామంబులు.

* భావనయన - నానబెట్టుట.

ప్రవాళ శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరనీరాంతరేణ భావితం యామమాత్రకమ్ ।
ఉష్ణోదకేతాశయిత్యా శుద్ధం భవతి విద్రుమమ్ ॥

తా. పగడముల నిమ్మపండ్లరసములో 1 రూము నానబెట్టి యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగు.

ప్రవాళ భస్మము.

శ్లో॥ తద్విద్రుమం రవిక్షీరై ర్భావితం దివనత్రయమ్ ।
ఏవం గజపుటేపాచ్యం భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పగడముల జిల్లేడుపాలలో 3 దినములు నానబెట్టి మూతులతోబోసి చీలమన్నులిచ్చి గజపుటంటిడిన తక్షణమున భస్మంబగు.

ప్రవాళ గుణము.

శ్లో॥ ప్రవాళం రక్తపిత్తఘ్నం రక్తాతీసారనాశనమ్ ।
ప్రదరం రక్తశూలఘ్నం గ్రాహిపైతృ విनाశనమ్ ॥

తా. పగడము రక్తపిత్త రక్తాతీసార ప్రదర రక్తశూల వైత్యరోగముల హరింపజేయుటయే గాక మలబద్ధకారిగ నుండు. (పగడభస్మములో మామిడిచెక్కరసము 3 నూనె బొట్లు గలిపి నేవించిన రక్తకుసుమములను; ఆరెచెక్కరసముపంచవార జీలకఱ్ఱగలిపి నేవించిన కుసుమములును; చింత చిగురు 7 మిరియముల మార్గముగలిపి నేవించిన తెల్ల చీరలను; ఆరెచెక్కరసముగలిపి నేవించిన తెల్ల చీరలను హరించు. పథ్యముచప్పిడి.)

రోగాను క్రమణిక.

శ్లో॥ ఆమరోష భృశేచాతి సా రేచ గ్రహణీకృతే । క్రిమిదోషే
రక్తపిత్తే సృగ్ధరే కామిలాహలీ । పాండురోగే త్తయేగుల్మే
జఠరాస్సాంసివిద్రధిః । మూత్రకృచ్ఛాశ్శరీరేషా వృద్ధ్యా
మప్యృపదంశకే । శ్వాసకాసేచ హిక్కాయాం ఛర్దౌ తృష్ణా
హృదామయే । శూలోదానర్త ఆనాసే మారుశే వా

శోణితమ్ । కృష్ణే విసర్జితోఽశేచ శ్రీపదేచ మదాత్మయే ।
 తున్యస్త్రీలక సోమేచ కర్ణనాసా గళస్సుతే । ముఖరోగే శిరో
 రోగే నయనామయకేవ్రణే । వ్రణేచ వివిధేచైవ భగందర
 గదేతథా । గ్రంథ్యర్బుద గదేక్షుద్రేస్పృటకే గుహ్యకేగదే ।
 వంధ్యారోషే గర్భదోషే గర్భిణీ సకలామయే । ఆమోదరే
 స్త్రీహరోగే ఫౌల్యరోగేచ మర్కటే । విషూచ్యాం వేహ్ని
 మాంద్యేచా జ్వలే వై కాయదోషజే । జ్వరాశ్చ స
 దోమాశ్చ సన్నిసాతాస్త్రయోదశ । సూతికాబాలరోగా
 ముర్ఖాదాపస్పృతావపి । మదమూర్ఖా గ్రహగదే సన్నా
 సక గదేపిచ । ఇంద్రులప్తే వలీరోగే ఛాయారోచే ఫిరంగి
 స్వరభంగామయే లూతే చామిపిత్త గదేపిచ । తథావరణ
 పైత్రేచ విశ్వే భుజగదంశనే । మూషకాది విషాద్రోగే
 కృతిమా కృతిమేవిషే । చికిత్సాశ్చాపిపథ్యాని బీజపాషాణ
 హేతుకే । పరిపాక స్వర్వరోగే పథ్యాపథ్యం చికిత్సితమ్ ।
 రసలోహ విధిర్యత్ర రోగవర్గో యథాక్రమమ్ । అసాధ్య
 సాధ్యరోగాశ్చ ప్రోక్తాస్త్యంత్యంసంశయః । శ్రీసీలకంఠవం
 శాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః । అవోచంవృషరాజ్య
 మహంనై ద్యశిఖామణిః । పంచవింశత్ప్రకరణైర్మ్యక్తంవిద్య
 న్ననోహరమ్ । కలహితకరంన్యాణాం సర్వరోగనివారకమ్॥

తా. ఆమాలిసారము జ్వరాతిసారము అతిసారము గ్రహణి కార్యురోగము
 కృమిరోగము రక్తపిత్తము ఆస్పర్ధరము కామిల హలీమకము పాండువు క్షయము
 గుల్మము జఠరరోగము అర్బుస్సు విద్రధి మూత్రచ్ఛ్రమ అశ్మరి ప్రమేహమువృద్ధి
 రోగము వుపదంశము శ్వాసము కౌసము మెదలగు క్లేష్మరోగములు యెక్కిళ్ళుచర్ది
 తృప్త పౌండ్రోగము శూలపుదావర్తము ఆనాహము వాతరోగము రక్తవాతమురుష్ట
 వు విసర్జితోఽశేచ శ్రీరదము మదాత్మయము తుని ప్రతితుని అష్టీలా ప్రత్యష్టీలా సోమ
 రోగము కర్ణరోగము నాసారోగము గండమాల (గళరోగము) ముఖరోగము శిరో
 రోగము శేత్రరోగము మండి డొక్కమండి శవపదార్థంధ్యము దంతరోగము చను
 మాడలు జంతుకరణము మురికిసాన్నానినూతిపుండు కరపాదరోగము అఙ్గిసావము

మొదలగు నానావ్రణములు భగంధరము గ్రంథి అర్బుదము క్షుద్రరోగము కాలస్పోటి విషస్పోటికములు అన్యస్పోటికము గుహ్యరోగము వంధ్యాదోషము గర్భదోషము గర్భిణీరోగములు ఆమరోగము పుదరము ప్లిహము (జలకూర్మము) స్థౌల్యరోగము మర్కటీరోగములు విషాచి అగ్నిమాంద్యము జీర్ణము కాయదోషము జ్వరములు సప్తవిధదోషములు అష్టధాతునిదానము మూత్రపరీక్ష త్రయోదశసన్నులు ప్రసూతి రోగము బాలరోగము పుష్కరము అపస్తాంబము మదము మూర్ఛ గ్రహదోషము సన్న్యాసకము యింద్రలుప్తము వలీరోగము ఛాయారోగము ఫిరంగిరోగము సర్వ భంగము లూతవ్రణము అప్లుపిత్తము అవరణపిత్తము సర్పవిషములు యెలుకవిషము స్థావరజంగమవిషములు అశుద్ధపారద పాషాణదోషములు రసలోహశుద్ధ్యాదులు నవలోహభస్మ తద్గుణంబులు సర్వరోగపరిపాకంబులు రోగసాధ్యాసాధ్యంబులు చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు మొదలగువాని నన్నిటిని గలిగియుండునటుల నీలకంఠవంశ క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడనై వైద్యశిఖామణియను బిరుదుచే వాని కెక్కిన బసవరాజును నేను కలియుగమున నరులకు జనించు సర్వరోగ నివారణార్థమై 25 ప్రకరణంబులుగల వ్యవరాజీయమను నీగ్రంథమును సత్యముగ నిష్కంఠయముగ పండితమనోహరకరముగ రచించినాడను.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారధోగవిహార పారీణినిడి
మామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణకంఠ
కొట్టారు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధి ద్వాదశలోహ
శుద్ధి తద్వస్మపిందూర ద్రుతిక్రమ తత్సేవనానుపాన
మృతలోహ మృతికరణ హేమాది పరీక్షాక్రమా
భక్తశుద్ధి తద్వస్మ నిశ్చంద్రికా మృతీకరణ
నవరత్నశుద్ధి తద్వస్మక్రమ తత్సేవనా
గుణాదియ క్త పంచవింశ
ప్ర క ర ణ మ్.